જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનું સિરનામું "Muffchain-Bombay" ટેલીફોન નં. ૬૭૮

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખું પાનું, રૂ ૧૦ અરધું પાન રૂ ૭ પા પાનું રૂ ૫.

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે. થોડા વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે.

—કવર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવું યા તો લખી પૂછવાનું.

—આ ભાવ ઠેરાવેલા છે તેમાં ઘટાડો થઈ શકશે નહિ. વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફેરવી શકાશે. વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો.

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ, મોરારજી ગોકળદાસ ચાલ નંબર ૨/૭૬, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ.

આંધળા દેખતા થાય છે—કેટેરેક્ટોરાઈનથી

આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર જાય છે

"[illegible]" આ [illegible] થયું છે કે આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર [illegible] છે [illegible] વૃદ્ધ સજ્જનોની આંખ સુધરે છે એમ નથી [illegible] કેટેરેક્ટોરાઈનથી [illegible] [illegible] નથી એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે કીં. રૂ ૫, પોસ્ટેજ ૬ આના વધુ

આખા હીંદુસ્તાનમાં વખણાયલો બાલ કાળા કરવાનો

પક્કો કલપ

આ કલપ [illegible] તથા [illegible] વાળને [illegible] સુંદર [illegible] [illegible] બરાબર [illegible] નથી આ કલપ વાપરવામાં સહેલો છે [illegible] [illegible] છે, [illegible] સસ્તો છે કીમત રૂ. ૧ ટપાલ ખરચ [illegible]

Messrs Navaratna & Sons Kalbadevi Road BOMBAY

૮ આખા અંકમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો.

જ્યારે જુવો ત્યારે

છે નવું જ.

હરજાતે જાતની છાપના નવી નવી મન મોહક ડીઝાઇનોના છાપેલા છપાવવા હોય અગર તૈયાર લેના હોય તો એક વખત અમારા દામ તથા ભાવ જોઈ જશો એટલે તમોને સંતોષ થશે. તમો ધોવડાવી જોનારા વીને વાંચશો પણ રંગ જશે જ નહિ.

મળવાનું ઠેકાણું:

શા કુંજીલાલ ફીરોગીલાલ, અને ગવાન્ન છાપવાનું જુનું અને જાણીતું મથક, નં. ૩૫૪ કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનું તેલ છે

કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે

કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જલદી બધ ઉગાડે છે

કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ શાન્તિ આપે છે

કેશરંજન—સુરતા તથા સાઉન્ડ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પાર્સલ, જુદું

પ્રમેહબિન્દુ શું છે?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીવતની ભૂલોની થયેના રોગો મટાડે છે

પ્રમેહબિન્દુ—ચાદી વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્દ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ દવા થોડા જ વખતમાં શક્તિ અર્પાવે છે, તાવ, અશક્તિ પ્રમેહ વિગેરે સારી રીતે દુર કરે છે.

પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાની શીશીના દર જશે વાપરતું દરે ગોળીનો ડબ્બો હોય, પેકિંગ ટપાલખર્ચ આના નવ જુદા

કવિરાજ નગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર, નં. ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

Feb 18

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

આનંદ અને સ્વતંત્રતા

ગૈરભના માપીકચુરનું આનું સેવન કરવાથી બાળકો દરેક જાતની બીમારીઓથી તેમ જ માતાના અપથ્યથી થતા દરેક વ્યાધીથી હમેશાં દૂર રહે છે તો શું—

નિરોગી સંતાન.

માતાનો સાચો આનંદ અને ખાવાપીવા તથા ફરવાની છુટ ને સ્વતંત્રતાનો સાચો લ્હાવો નથી ? કિંમત દરે શીશીનો રૂ ૧) ટપાલ તથા વી પી ખર્ચ જુદું

મચ્છર, માંકડ, તથા ચાંચડના જુલમ અસહ્ય હોય
તો,

અમારૂં અન્ટી મોસ્કવીટો ઓઈલ વાપરી તેના ત્રાસથી મુક્ત થાઓ
ફક્ત થોડાં ટીપાં ગાદી તકીઆ ઉપર ચોળી સુઈ રહેવાથી ઉપલી જન્તુઓ પાસે ફરકી શકતા નથી મેલેરીઆ તેમ જ બીજા અનેક રોગોથી બચવાનો ચોક્કસ અને ખાતરીપૂર્વક ઈલાજ છે કિંમત દરે શીશી રૂ. ૧) પારટેજ જુદું

એજન્ટસ, / મગાવાનું ઠેકાણું,
ધી કૃષ્ણ ઈમ્પોર્ટીંગ કાું / ધી ન્યુ મેડીકલ હૉલ,
Feb. 19. રીચીરોડ, અમદાવાદ / કમર્શીઅલ બિલ્ડીંગ, લાહોર

૧.

પ્રેમભક્તિ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક.

આજે જ મગાવો! **ચિત્રદર્શનો.** આજે જ મગાવો!

ગુજરાતના લોકપ્રિય કવિવર ન્હાનાલાલ દ. કવિકૃત આ નવું પુસ્તક તૈયાર છે

૨.

પ્રસિદ્ધ બંગ કવિ રવિન્દ્રનાથના એક અત્યુત્તમ પુસ્તકનો અનુવાદ.

(રવિબાબુની [illegible] ની છબી સાથે)

વિશ્વભારતી.

અનુવાદક—રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ ગણાત્રા, બી. એ.

કિંમત રૂપીઓ એક, પોસ્ટેજ જુદું

૩

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ત્રીજું પુષ્પ

સૌભાગ્ય દેવ.

દશ આનાનો સ્ટેમ્પ મોકલી મગાવો

૪.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ચોથું પુષ્પ.

અખંડ યુગલ.

થોડા દિવસમાં બહાર પડશે.

છુટક નકલ દોઢ આનો, બારે પુષ્પના એક રૂપિયો, પોસ્ટેજ સહિત

વધુ વીગત માટે લખો

મોતીલાલ શામળદાસ શર્મા,

નં. ૧૦, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબાઈ નં. ૪

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

નવી આવૃત્તિ તૈયાર છે

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

સરસ્વતીનું મનોરાજ્ય અને પૂર્ણાહુતિ.

[૧૯૨૦.]

મૂલ્ય રૂપીઆ સાડા પાંચ.

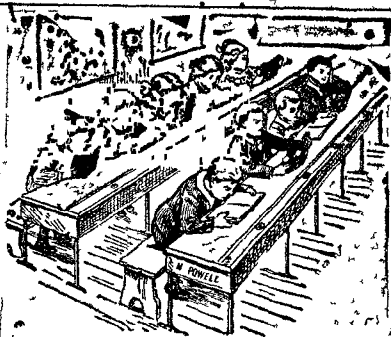
સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥
ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ ૨
ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૩
ભાગ ૪ થો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૫॥
ચારે ભાગની કિમ્મત સવાબાર રૂપીઆ.

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બીલ્ડીંગ્સ, ગીરગામ, મુંબાઈ નં ૪.

૩ અને બીજે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો.

૧૫. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિચારણીય થઇ પડ્યો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે, માબાપ કેટલા બધા આતુર હોય છે પણ તેની સાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા એ કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુદૃઢ સુંદર અવયવ એ જિંદગીના બહુ જરૂરી તત્ત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતા પણ એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર [illegible] અને એવું જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાળકે મહત્વની જોઇએ

"તમારૂં બાળક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાંપણવાળું હોય તો તમારા ડાક્ટરને મળીને એની એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ આવા લાભ લેવા કેટલા બધા અસંખ્ય માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારજો તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી સજ્જ ... અમે કેટલી કાળજી લઈએ છીએ તે તમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બનાવીશું

ખોડખાંપણવાળા દરેક દરદીને તેને ઉપયોગી અને જરૂરી પૂરેપૂરી સલાહ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને લાયક ડાક્ટર હમેશા હાજર રહે છે એક્સ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વિગત માટે મળો કે લખો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઈન્ડિયન ઓર્થોપેડીક એન્ડ મેડીકો-ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્ટીટ્યુશન, (એમ પૉવેલની કંપની) લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબઈ.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५.

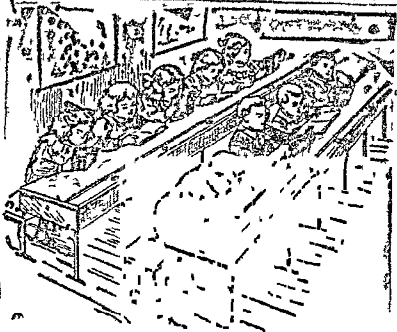
પુસ્તક ૨૬ મું.] જાન્યુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૧ લો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ચૌદ ૩. મ્હાશુલ સાથે. છૂટક અંકની કિંમત દોઢ રૂપીઓ.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે.

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિવાદનો થઇ પડયો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલા બધાં આતુર રહે છે પણ તેઓ તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા પે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુઘડ સુદૃઢ અવયવ એ જીંદગીના બહુ જરૂરી તત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતા તે એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી તુનાપાગલાંના બને એવું જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાળકે સમજવી જોઇએ

તમારૂં બાળક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાપણવાળુ હોય તો તમારો ડાક્ટર ને મળીને એની એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ આ વા લાભ લેવા કેટલા બધા અખ્યાબધ માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારજો તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેટલી કરીએ છીએ તેનો તમને પૂરેપુરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બતાવીશું

ખોડખાપણવાળા દરેક દરદીને તેને લાયક અને જરૂરી પૂરેપુરી સલાહ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને ચાલાક ડાકટર હંમેશા હાજર રહે છે એક્સ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વીગત માટે મળો કે લખો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઝેન્ડર ઓરથો પેડીક એન્ડ મેડીકો-મીકેનીકલ ઇન્સ્ટીટયુશન, (એન પોવેલની કંપની) સેમિગ્ટન રોડ, મુંબાઈ.

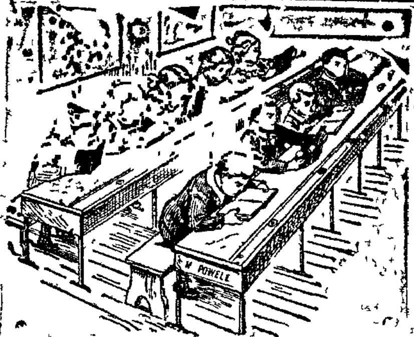
अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५.

[પુસ્તક ૨૬ મું.] જાન્યુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૨ જો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
હિંદુસ્તાન બહાર શીલિંગ ચૌદ [illegible]
આ લવાજમ અગાઉથી જ લેવામાં આવે છે.

તમારું બાળક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિવાદનો થઈ પડ્યો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલાં બધાં આતુર રહે છે પણ તેસાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા યે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડાં માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુઘડ સુંદર અવયવ એ જીંદગીનાં બહુ જરૂરી તત્ત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતા યે એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો ગરમગરમી નુકશાનના બને એવું જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાળકે સમજવી જોઈએ.

તમારું બાળક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાંપણવાળું હોય તો તમારા ડાક્ટરને મળીને એ એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો.

અમારે ત્યાં દરરોજ આનો લાભ લેવા કેટલાં બધાં સંખ્યાબંધ માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારશો તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલાં વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેવી કરીએ છીએ તેનો તમને પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બતાવીશું.

ખોડખાંપણવાળા દરેક દરદીને તેને લાયક અને જરૂરી પૂરેપુરી સલાહ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને ચાલાક ડાક્ટર હમેશાં હાજર રહે છે. ઍક્સ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે. વધારે વીગત માટે મળો કે લખો.

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઝેન્ડર ઓરથોપેડીક એન્ડ મેડીકો-ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્ટીટ્યુશન, (એન. પોવેલની કંપની) લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબાઈ.

સં. [illegible]] **સમાલોચક.** [૧ ચિત્ર.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ. गी. १७–१५

પુસ્તક ૨૯ મું.] જાન્યુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૧ લો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
[illegible] અંકની કિંમત ૧૨ આના.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે

ગ્રાહકોને બે બોલ.

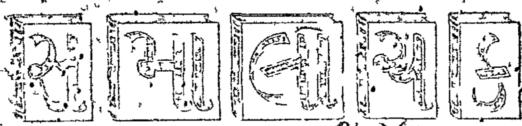
સમાલોચક આ અંકથી એના છવ્વીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. માસિક મંડળી એ આજ એના આઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. એ વર્ષો દરમિયાન એણે ઘણો ખરાબ સમય જોયો છે, અને એની આર્થિક સ્થિતિ દિનપ્રતિદિન ખરાબ થતી જાય છે. એવા સમયમાં પ્રકાશક તરીકે મ્હેં ધર્મકર્તવ્યથી એને બની શકે તેટલો આર્થિક ટેકો આપીને નીભાવ્યું છે. ન ટકે ગયે વર્ષે એનું લવાજમ વધારવું પડ્યું અને સમયો મોંઘી થઈ પડી એથી મ્હને ઘણો આઘાત થયો હતો પરંતુ, 'સમયની ઇચ્છા'ને માન આપી અમને પણ એ કરવું પડ્યું. પરિણામે માસિકના અમ્હારા ગ્રાહકબન્ધુઓમાં નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ અને કેટલાકને તો નવું લવાજમ ભારે પણ પડ્યું. એથી નવા વર્ષથી એમાંથી સ્વાભાવિક રીતે [illegible] કરવાનો ક્રમ કર્યો છે. અમ્હે તે સર્વ ભાઈઓને આ અંક ફરી મોકલીએ છીએ. બાર મહિને બે રૂપીઆ વધારાના આપવા જેટલો ભાગ એ આપી શકશે એવી અમ્હને આશા છે. છતાં પણ જેમને એવી અનુકૂળતા ના હોય તે પ્રથમ છ માસના [illegible] અને પછીના છ માસના અઢી રૂપીઆ મોકલી ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેશે એવી અમ્હને આશા છે. હવે લવાજમ વધારવાની જરૂર નહિ પડે એવું અમ્હે માનીએ છીએ અને સંજોગો બદલાતા તેમ ગ્રાહકોની સંખ્યા વધવાથી અમ્હે વધારે ઉત્સાહથી કામ કરવા તૈયાર થઈશું. સમાલોચકમાં હવે ચિત્રો આવતા નથી એ એક ફરિયાદ અમ્હારી પાસે આવી છે. તેની સર્વ ફરિયાદોના મૂળ નબળી આર્થિક સ્થિતિ છે. ગ્રાહકો તરફથી જોઈતું ઉત્તેજન મળવાથી સમાલોચક ફરી સચિત્ર થઈ શકશે અને એ કરવાનો અમ્હારો ખાસ વિચાર છે. ચાલુ વર્ષથી આપણા જાણીતા વિદ્વાન વર્ગ તરફથી સારા અને શિષ્ટ લેખો નિયમિત રીતે લખાતા આવશે અને લેખોના વૈવિધ્ય અને ઉચ્ચ ભૂમિકા ફરી આપણી દૃષ્ટિ [illegible] રજુ કરવાના પ્રયાસો થશે.

આથી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે જે ગ્રાહકો [illegible] છે તે [illegible] તેને ઉત્તેજન આપી અમ્હારા કામમાં ઉત્સાહથી [illegible] સમાલોચકની [illegible] કરશે. નવીન ગ્રાહકો જેમ જેમ વધતા જશે તેમ [illegible] કરવા તૈયાર થઈશું.

સમાલોચકની અનિયમિતતા એ છાપખાનાઓમાં કામ [illegible] આભારી છે. [illegible] મોંઘવારીમાં [illegible] પણ વધી છે [illegible] એ આ [illegible] દૂર કરવાના પ્રયાસો ચાલુ જ છે. [illegible] નહિ [illegible] નથી. ગ્રાહકોની સુજનતા ઉપર અમ્હને વિશ્વાસ છે.

[illegible], ૭, મે ૧૯૨૧.

રમણીયરામ ત્રિપાઠી,
પ્રકાશક.

21,240

પુસ્તક ૨૮ મું,] જાન્યુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૧ [અંક ૧.

સન્તન સહ આવો—આવો :

લેખક—રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ, એમ. એ.

આવો—આવો, સન્તન સહ ! આવો—આવો :
ગાવો—ગાવો, આશાગીત ગાવો—ગાવો
આશાભર્યાં, યૌવનભર્યાં, ઉત્સવભર્યાં
આવો—આવો ધ્રુવ
ચડી ડગ ઓજસ્ ઓપે, દશા દિશા તમસ્ લોપે
ઉગ—ઉગ જ્યોતિ જોપે આવો—આવો
આશાભર્યાં યૌવનભર્યાં, વિ૦—
ઊભ સમો ધ્વજ ઉડે, નિરાશા નિદ્રા ખૂટે,
આશાને મન્દિરે રૂડે આવો—આવો :
આશાભર્યાં યૌવનભર્યાં, વિ૦—
આભ શું વિશાળ વ્યોમ, પ્રેમભક્તિના આ ભોમ;
પ્રેમ વહે રોમ—રોમ આવો—આવો
આશાભર્યાં, યૌવનભર્યાં, વિ૦—

નિવેદન.

લેખક —ગ ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી

સ ૧૯૨૧ ના જૅન્યુઆરી માસથી "સમાલોચક" નું છવીસમું વર્ષ શરૂ થાય છે. કોઈ પણ પરિસ્થિતિના પોતાના જીવનના પચીસ વર્ષ પૂરાં કરવા એ વ્યાજબી રીતે કોઈ પણ પત્ર માટે અભિનન્દનને યોગ્ય બાબત ગણી શકાય દરેક રીતે નિરુત્સાહી બનાવી દે એવી જે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં ગુજરાતના માસિકોને પોતાના જીવન હજુ જારી રાખવાના હોય છે તે પરિસ્થિતિમાં તો પચ્ચીસ વર્ષનું અખંડિત અસ્તિત્વ એ એવી મહાસિદ્ધિ છે કે તે માટે જેટલાં અભિનન્દનો અપાય તેટલા ઓછા છે એવી સાપેક્ષ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો તો અમ્હારી સફળતા અથવા નિષ્ફળતાથી તદ્દન સ્વતન્ત્ર રીતે કેવળ પચીસ વર્ષના અસ્તિત્વ પરત્વે જ "મહાન્સન્તોષો જાત !" "મહાન્સન્તોષો જાત !" એવો મહારોપ અમ્હે મચાવી મૂકીએ ત્હેમાં કાંઈ ખોટું ન ગણાય, અને અમ્હારી 'રૂપેરી-ઉત્સવ' ની મુબારકબાદીમાં અમ્હારી જાત સાથે બરાબર ક્વચિત્ જોડાય પરન્તુ જે ગગનગામી આદર્શો અમ્હારી દૃષ્ટિ સમક્ષ સદૈવ ઉભા રહે છે અને અમને પ્રતિક્ષણ વધારે ને વધારે ઉચે જવા નિરન્તર પ્રેરણાં કરે છે તે અમને એમ સ્વલ્પસન્તોષી થવા દે તેમ નથી એક બાજુએ ગુજરાતને જગતના વિશાળ સાગરમાં ત્હારી મ્હોટી નામો ભરી બીજાની પાછળ પાડી દઈ વેગભેર સંસ્કૃતી આગળ વધતા સમયમાં સમર્થ તારા તરીકે જોતા જણાતા કરીએ, અને મહાત્મા ગાંધીજી જેવાના મહાસાહસે બસ્વાધાન અધિકારીઓના અત્યાચારો સાથે અહિંસાત્મક અસહકારનો અપૂર્વ ઉદ્ધાર માં" જગતની પ્રજાઓને દર્શાવી ઉત્ક્રાન્તિની સિદ્ધિની આશા આપી રહ્યો છે એમ જોઈએ છીએ, અને બીજી બાજુથી શરૂઆત કરનારને ય શરમાવે એવા વરદીથી અભિનન્દનીય આત્મસન્તોષમાં ત્હાચીએ તો બીજા કશાના તો ઠીક પણ હાસ્યરસજ્ઞતાના-*Sense of humour* ના અભાવ ન દીસે એવી રીતે અમ્હે નથી અવિવેક આત્મનિન્દાના અનુરાગી કે અન્ધ આત્મપ્રશંસાના પ્રેમી અમ્હે તો માત્ર નિષ્પક્ષપાતી સમાલોચક છીએ, ક્ષણ સમાલોચનાનું પાત્ર જાત હોય કે જગત

જગતની મ્હોટી વાત દૂર રહી, ભારતખંડ પ્રમાણમાં ન્હાની વાત ... પરન્તુ એથીયે ન્હાનકડી ગુજરાતની સૃષ્ટિમાં "સમાલોચકે" પોતાનો કેવો અને કેટલા હિસ્સો ... માં આપ્યો છે એ પ્રસ્તુત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા નથી આ પ્રસંગે અનુકૂળતાના કે પ્રમાણ જે આ પ્રસંગે કરવું જોઈતું હતું તે જે અમ્હે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિને લીધે કરી શક્યા નથી તે તો અમ્હે નહી શકતા અને 'સમાલોચક'ના રૂપેરી-ઉત્સવ યોગ્ય રીતે ઉજવવાની વાત હોત તો અમ્હારા રૂપેરી-ઉત્સવ-અંકમાં અમ્હે ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરની સામગ્રી નમ્રતાપૂર્વક રજુ કરી હોત અને તે ઉપરથી ગુજરાતના લોકો પાસે ... પા.

... જામી હોનો ગંજમ (સચિત્રવાર્તા) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સાની ગુજરાતની કાશ્મીરના અનેકદેશીય વિદ્યાર્થીઓનો પ્રવેશ કર્યો હોત. અને જે સ્ફુરણ્યોન બનશે તો તે દિશામા જે કાંઈ થઈ શકશે તે કરવા ઈચ્છા પણ આશા રાખીએ છિએ, આ પ્રસંગે જે કરનારાઓ છિએ તે તો માત્ર અમારા ઋણોનો સ્વીકાર પહેલા "ના છે, બે નામો સ્ફુરે છે તેમા એક 'સમાલોચક'નો ખ્યાલ ઉપજાવનાર સાહિત્યિક ગૃહસ્થ સદ્ગત શ્રીયુત બલુભાઈ ફતેહચંદ કારભારીનુ છે, અને બીજુ તે ખ્યાલનો અમલ કરનાર પ્રકાશકની મેસર્સ એન એમ ત્રિપાઠીની કંપની છે શ્રીયુત મણિલાલ છબારામ ભ અને શ્રીયુત ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી એ બે ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત લેખકોના નામો પણ એની સંબંધમા સ્ફુરે છે "સમાલોચક" ઇ સ ૧૮૯૫ મા ત્રૈમાસિક રૂપે અસ્તિત્વમા આવ્યુ અને ઇ સ ૧૯૧૩ ના ડીસેમ્બર સુધી તે સ્વરૂપે રહ્યુ ત અરસામા 'સમાલોચક'ની પ્રતિષ્ઠા રચવામા ગુજરાતના જે પ્રસિદ્ધ લેખકો હતા તેમા તંત્રીઓ ઉપરાંત શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ, શ્રીયુત મણિસુખરામ, શ્રીયુત રાતનરામ કૃપારામ પંડ્યા શ્રીયુત તનસુખરામ મનસુખરામ ત્રિપાઠી, સાહિત્યપ્રેમી શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી વગેરે હતા આ અને બીજા જે જે સદ્ગૃહસ્થોએ "સમાલોચક"ને ગુજરાતનુ પ્રથમ પંક્તિનુ સામયિક પત્ર બનાવવામા પોતાનો હિસ્સો આપેલો છે તે સર્વનો અંત કરણપૂર્વક ઉપકાર માનવાને 'સમાલોચક' આ પ્રસંગનો લાભ લે છે 'ઋણસ્મરણ એ ઋણસ્વીકાર એ ઋણમુક્તિ સમાન છે' એમ મહાકવિ મિલ્ટનનુ વચન છે, એ વચન અમ્હારે અવલંબન છે

ઇ સ ૧૯૧૪ મા "સમાલોચક" ત્રૈમાસિક મટી માસિક બન્યુ અને પ્હેલાંના પ્રમાણમા અનેકદેશીય અને લોકભોગ્ય બન્યુ આથી ગ્રાહકોની સંખ્યા સ્વાભાવિક રીતે વધી અને તે ઉપરાંત લેખકોની સંખ્યા પણ વધી ઇ સ ૧૯૧૪ થી ઇ સ ૧૯૩૦ ના અરસામા તંત્રીપદે બે નવી વ્યક્તિઓના નામો મૂકાયા અને પ્રકાશક રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીના હાથમા આવ્યુ પરિસ્થિતિવશાત્ એમાથી એક તંત્રી હેમની પાસે સંપાદન રાખવામા આવે તેવુ એકસ પણ કાર્ય નથી કરી શક્યા અને તે ઉપરાંત બીજી અનેક મુશ્કેલીઓ નડે જ ગઈ છે, છતા જે એકનિષ્ઠાથી રા રમણીયરામ પોતાનુ કાર્ય કરતા આવ્યા છે તે માટે હેમને અભિનંદન ઘટે છે એમ જાહેર રીતે સ્વીકારવામાં અ "વહો સ્વમુહોપ્તિનિ" જેવી પરસ્પર પ્રશંસાના અપરાધી નથી એમ અમ્હે માનીએ છિએ.

લેખકો આપણે આ સંખ્યામા બહુ નથી અને જેઓ છે તેઓ પણ માસિકો માટે જોઈએ તેટલુ લખતા નથી તેથી આપણા માસિકોને એકસરખી ઉંચી કક્ષાના બનાવવા ને રાખવા મુશ્કેલ છે રા જ્યોતીન્દ્ર હરિલાલ પંડ્યા, પ્રો બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, રા ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી, રા કલ્યાણરાય જોશીભાઈ બધી, રા હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારીઆ, રા નરનાથ કેદારનાથ દીક્ષિત, રા ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેટીઆ, રા પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી, રા રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતા, ડૉ હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ, રા કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, પ્રો કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા રા ભાનુસુખરામ પંડિત, રા વિસુખલાલ

આત્મારામ માસ્તર, ગ. મોહનલાલ અમૃતલાલ દવે, રા. પોપટલાલ ગોવિન્દલાલ શાહ, ગ. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા, ગ. મણિલાલ જમનારામ દવે, રા. પુષ્કરરાય વામનરાય મહેતા, ગ. નીલકંઠ ઉદયરામ પંડ્યા, રા. કરુણાશંકર અંબાલાલ દેસાઈ આદિ જે અનેક લેખકોએ, અને ગ. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ, ... લલિત, રા. ખબરદાર આદિ જે કવિઓએ "સમાલોચક" માસિક ઉપર ઠેઠ સાત વર્ષમાં ઉપકાર કર્યા છે તે સર્વનો 'સમાલોચક' આ પ્રસંગે સ્તુતિ કરે છે છાપખાનાની અને મોકલનારીની મુશ્કેલીઓ અનેક અને મ્હોટી હોવા છતાં, 'સમાલોચક'ને વધારે ને વધારે નિયમિત, આકર્ષક અને ઉપયોગી બનાવવાના જે પ્રયાસો જારી છે તેમની કદર ગુજરાત કદર કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છિએ

પ્રભુ જે પળ જેમ ગળાવે તેમ તે ગાળવી રે.

લેખક—રા ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ બી

(કામણ દીસે છે અલબેલા ત્હારી આંખમા રે—એ લય)

પ્રભુ જે પળ જેમ ગળાવે તેમ તે ગાળવી રે,
જીંદગી મ્હાલવી રે
પ્રભુ૦

કદી હર્ષફુવારા ફૂટે, કદી શોકવૃષ્ટિ ના ખૂટે,
પ્રભુકૃપાઓ સમજી સર્વે સમતાથી સ્વીકારવી રે,
શ્રદ્ધા ધારવી રે
પ્રભુ૦

કદી સ્નેહીઓ સર્વ ભગાયે, કદી શત્રુ ઘર ખાવા ધાયે,
સ્નેહીસંગતિ-સ્નેહીશૂન્યતા પ્રભુલીલા સહુ માનવી રે,
કૃપા એ જાણવી રે
પ્રભુ૦

કદી પૂર્ણ આરોગ્યે મ્હાલો, કદી રોગપથારી ઝાલો
ક્ષણ ક્ષણ સ્વર્ગ દેનાર્ક પણ મનોદશા સ્થિર રાખવી રે,
ધીરજ ધારવી રે
પ્રભુ૦

કદી શાન્ત ને કદી તરંગી જીવનસરિતા એકરંગી,
તેના વ્હેના વ્હેણ પ્રમાણે વૃત્તિ મનની વાળવી રે,
જીંદગી મ્હાલવી રે
પ્રભુ૦

ઠે. રણછોડદાસ પારેખનો મગનો,
નડિઆદ
તા ૨૮ ૭, ૧૯૧૦

નાગપુર કોંગ્રેસ : એક પત્ર.

સ્વદેશ પ્રતિ પ્રયાણ કરતા

ભર દરિયે,

તા ૧૦-૧-૨૧

પ્રિય ભાઈ ચન્દ્રનકર,

નિ સુમાર્ગ,

તમ્હારો તા ૩-૧-૨૧ નો પત્ર સુપ્રત થયો. કેટલાક મનના ભાવોની ઉદક શરીરની સ્ફુર્તિને અભાવે ઉદ્દિષ્ટ સમજાય એવા પ્રમાણની સત્તાથી હાલ પત્રલેખન તરફ મન રુચિ ધરતી નથી. પત્રલેખન એ જીવનની એક અનેરી મઝાહ છે. હૈયામાં જ્યારે આપણા પ્રિયજનને—આપણા ભાવો ઝીલી શકે એવા આત્માઓને—પત્રો લખવાના હોય છે ત્યારે હૃદય અનેરા આનન્દ ભોગવે છે. *It is a pleasure. It is a recreation. It is a Duty. It is a Joy.* હૃદયના કંઇ કંઇ અનેરા ભાવ ઉદ્ગાર રમતા થાય છે. વીણાના કંઇ કંઇ તારો પત્રો જગાવે છે. આત્માનો અનેરો પ્રસાદ પત્રો બને છે—તમે સમજી શકશો કે તમને પત્રો નથી લખી શકતો તેથી મને કેવું લાગતું હશે—સાર વિભાગનો *School boy* યાદ આવે છે એટલે આ કથન વિશેષ નહિ લંબાવું. તમ્હે પૂછો છો કોંગ્રેસ જોઈ?—કેવી લાગી?—કોંગ્રેસ જોઈ અને નથી જોઈ—એના આત્માનો એક આવિર્ભાવ જોયો, બીજો ન જોઈ શક્યો. તે દેખાડવાનું કામ આપણા પુરાણા મિત્ર નરહરિના હાથમાં રહ્યું—કોંગ્રેસ એ *deliberative body* કે *demonstrative*? જનસમાજ એને હવે તો કોંગ્રેસ એટલે ગાંધી મહાત્મા એમ જ સમજે છે. ગાંધીથી વિરુદ્ધ તે ભલેને રાષ્ટ્રનું મહાન આધિનાં વિચારથી વિરુદ્ધ ઉચ્ચાર એટલે સ્વદેશ પ્રેમનો અભાવ. કોંગ્રેસનો આ *demonstrative* આત્મા ને જોયો. બધા દેશમાં થતું હશે અને આપણે ત્યાં પણ થાય છે એટલે હૈયામાં સત્યાનાશ વળ્યો એવું કંઈ નથી. તાળીના ઘમ્ઘમો નહી, પણ પ્રજાજનનું આ *dictation*, દેશની સેવામાં જીર્ણ થયેલા નેતાઓ પ્રતિ આટલો તિરસ્કાર, સામા પક્ષને *shame* ના પોકારોથી બેસાડી દેવાની અતિ આગ્રહી વૃત્તિ સાચી *democracy* ને પાલવે ખરી?—હું જાણું છું કે આ *passing phase* છે. પાણી અતિશય ડહોળાયા હોય ત્યારે મેલ જ ઉપર દેખાય. નિર્મળ પાણી ઉપર આવતા વાર લાગે. તે ઉપરથી પાણી નિર્મળ જ નહિ થાય એવી આશાહીનતા તો નહિ. એવું અત્યારે પ્રજામાં મહાત્મા ગાંધીના પ્રતાપે કંઇ અનેરી જાગૃતિ આવી છે. ન શંકા, એવી જ ભૂમિ *seeds* થી જ ભરપૂર હોય. સપાટ જમીન ઉપર ચાલનારા, અભ્યાસવાળાને તે આકરી લાગે, પણ તે જ ભૂમિમાં જલસિંચનથી અને બીજ-થી જ્યારે સુન્દર ઉદ્યાન રચાય ત્યારે તે આત્માને કેવી લાગે?—આવી કંઇ ગ્રહામી—

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી, કંઇક ઉજ્જ્વળ ભાવિના વિશ્વાસથી આ *demonstrative* સાઇડને હું નભાવી લઉં છું બાકી મ્હારે માટે કોંગ્રેસમાં સ્થાન ન્હોતું "મહાત્મા ગાંધીકી જય"ના પોકારોમાં મ્હારૂં હૃદય નાચતું ન હતું ઝીણાને "શેમ શેમ" કરીને બેસાડી દેવાના પોકારો સ્હામે મ્હારો આત્મા બંડ ઉઠાવતો હતો લાનબાવાના મંદિરમાં આપટીયા ભાવિક ભક્તોને ઝાપટથી દૂર કરે તેવી મંડપમાં ચળેલી મેન્ટીની સ્વયંસેવકો જે સેવા કરતા હતા તેથી મનમાં ઉંડા નિઃશ્વાસ નાંખતા હતા પ્રજાનો ઓઘ મંડપ તરફ એટલો તો વ્હેતો વળતો હતો કે સવારનો આઠ વાગે—૭ વાગે જઇએ તો પણ સારી રીતે સંભળાય એવું સ્થાન ન્હોતું મળતું વિચારશીલ પુરૂષોને આ વાત આઠ કલાકનું બંધીખાનું કેમ ગમે? એ *stage* હું પસાર કરી ગયો હોઉં એમ લાગે છે માત્ર *Subjects Committee* માં જ મ્હારૂં સ્થાન હોવું જોઇએ, પરંતુ તે તો ગાંધી મહાત્માની જોડ આગળી ઉંચી કરીએ તો જ! કદાચ તેમના કારભારીના પ્રમાદથી પ્રાપ્ત થાય આવી સ્થિતિમાં મ્હેં કોંગ્રેસ જોઈ અને જોઈ નહિ એમ ન કહું તો બીજું શું કહી શકું?

આ કોંગ્રેસ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં સ્મરણીય રહેશે પ્રજાની સ્વતંત્રતાની લડાઇનો ઝુડો આખરે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રજાના નેતાઓએ ઉઠાવ્યો છે મહાત્મા ગાંધી પ્રજાજીવન ઘડે છે—હિંદના નનાતોની પ્રજા બનાવે છે હિંદને પોતાનું સ્વમાન કયાં છે તે ગાંધીજીએ શિખવ્યું છે, શિખવે છે, હિંદને પોતાની શક્તિનું ભાન કરાવે છે, હિંદને નવી વાણી અર્પી છે બ્રિટિશ સલ્તનતથી છૂટું પડવું પડે તો તે માટે પણ હમે તૈયાર છીએ એ ભાવનાનો નોંધ મુક્તકંઠે રાષ્ટ્રીય પરિષદ્‌માં પહેલી જ વેળાએ થયો છે બ્રિટિશ સલ્તનતની સાથે કે બ્રિટિશ સલ્તનતથી જુદું—આ ભાવનાના સાક્ષાત્કારમાં હિંદનું ભાવિ કેવું લખાવાનું છે તે વિધિ મનમાં ને મનમાં છે અને રહેશે પરંતુ ગમે તે ભોગે બ્રિટિશ સલ્તનતથી છૂટાં નહિ જ પડાય એ *Providential dispensation* માં હવે પ્રજાને શ્રદ્ધા નહિ જ રહે આપણે કેટલા વેગથી આગળ વધીએ છીએ તે આપણે પોતે સમજી શકતા નથી. પ્રજાજીવન માત્ર બુદ્ધિની તીવ્રતાથી કે લીગ્સૂરીના પાના ઉથલાવવાથી ઘડાતું નથી એમાં *Prejudices* અને *prepossessions* ને પણ સ્થાન છે અને તે પે ટોઈ જેવું તેવું નહિ. આઘાત અને પ્રત્યાઘાતનો નિયમ પ્રજાના જીવન અને સત્તને પણ લાગુ પડે છે અત્યારે પ્રજા દુભાઇ છે એનો આત્મા ચીંથરાયો છે અને તેની વપતે તે જે કંઇ પગલાં ભરે તે બધા બુદ્ધિની સૂક્ષ્મ ચાળણીમાંથી ચળાયલાં જ હોવા જોઇએ એવું કહેનાર ઇતિહાસ સફળ રીતે વાંચ્યો છે એમ હું નહિ કહી શકીશ મ્હોટું હૃદય પ્રજાને જે અપમાન થયું છે તે સાંખી શકતું નથી અને તેથી ગાંધીજી તરફ ઢળે છે ક્ષણભર એમ પણ થઇ જાય છે કે પ્રજાના હૃદયને માટે, પ્રજાની સ્વતંત્રતા માટે લાખો મનુષ્યો કપાઇ જાય તો પણ શું! न एनम् छिन्दन्ति शस्त्राणि—એવી શ્રી-મુદ્રી જે પ્રજાના લોહીમાં વહી રહી છે તે આટલી કાપે કેમ ઘટ ગઇ છે? ... સો ॥ એવા ભાવે કે પ્રજાના સ્વમાનને ખાતર—ગૌરવને ખાતર બ્રિટિશ સલ્તનતથી જુદાં પડવું પડે તો તેમ કરવું એ આપણો—કોંગ્રેસનો—ધર્મ છે એ જય—ધમ—ષેલમાં બને

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ. રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

તેટ –ઈ પ્રાપ લાગતું નથી મારી મ્હારી બુદ્ધિમા–અત્યાર સુધીના સંસ્કારોના પ્રતાપે–આપ ણી હાલની આવડત સાથે–શક્તિ, સાથે–આપણે સ્વતંત્રતા કેમ મેળવી શકશુ તે ઉતરતુ નથી *Once you begin the war, shall you retrace your steps ?* ગાંધીજીના મત જેને માન્ય હોય તેને તો ભર્તૃહરીએ કહ્યુ છે તેમ

विघ्नै पुन पुनरपि प्रतिहन्यमाना
प्रारभ्यमुत्तमजना न परित्यजन्ति ।

એ જ સૂત્ર અનુસરવુ પડે–પડશે પ્રજાના ઉદય માટે દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા નેતાઓની જેટલી જરૂર છે, તેટલી જ–તેથી વિશેષ આવશ્યકતા

" છે હમારા હસ્તમા ભાવિ "

એવી શ્રદ્ધાવાળા વીર પુરુષોની છે અત્યારસુધી પ્રજા માગણી કરતી હતી, હવે પ્રજા બ્રિટિશ પ્રજા સાથે પોતાનુ બળ અજમાવવા માગે છે યાચનાનો યુગ વીતી ગયો છે ' મ્હારું છે અને હું લઈશ' એ યુગનો ઉદય થયો છે આ સમય મને તો મંગળમય જ લાગે છે કૉંગ્રેસહોલના વ્હારમા હું તો મહાભારત યુદ્ધની–આત્મબળના યુદ્ધની–શરૂઆત જ જોઈ રહ્યો છું 'આપણી શક્તિની કસોટી થવાની છે ગાંધીજી વાત કરે છે તે ... છે તે જનસુવાને હૃદય સ્પર્શી રહ્યુ છે

Intellectual India is against Gandhi not because he puts before us the ideal of a free and liberated India but because that intellectual India feels the impotancy of its power to fight successesfully against the tyranny of the dictating British race India cannot be aloot now She has an international place and intellectual India has lost all faith in India standing out and maintaining its own against the great powers of the vorld It is this want of faith that is at the bottom of the continuation of the Gospel of Providential Dispensation Let us be with the empire by all means—but no longer as slaves Is India s safety more dear to us than its self-respect and dignity ? Are we prepared to preserve our safety by wagging our tail like a dog and becoming ready to dance with joy at every bit of morsal which our master will throw at us or make a show of throwing with evident indifference ? No, no my dear C याञ्चा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा । Intellectual India shall have to take into consideration the intensity and direction of the feeling throbbing new India હૃદયમા આ અવાજે ઉર્મિઓ ઉછળતી રહી છે પરંતુ બુદ્ધિમાં હજી નથી ઉતરતુ કે શસ્ત્રહીન વિજ્ઞાનહીન, એકતાહીન, પ્રજા બ્રિટિશ સિંહ ... તથી ... પછી બીજાને શરણે કેમ નહિ જશે આ શંકા મ્હારી કૉંગ્રેસની કેળવણીની આભારી છે ... એમ માનતા શિખ્યુ છુ કે This is the birth of a new spirit

which carries with it the inherent elements of success No power on earth can curb this spirit. The spirit which guided Latimer and Ridley makes the nation of a subject race Intellect may guide the spirit but without spirit no nation cant ever rise Yes my heart surges with conflicting thoughts and emotions and I have to receive that Faith which makes you Man and not merely an intellectual animal

પ્રમુખનુ ભાષણુ સાભળ્યુ ન હતુ કૉંગ્રેસમા રહ્યો, ત્યા સુધી તેની ટોપી પણ ભળી જ હતી આની આફ્રિ ન્હાની અને ગભીર ભૂલોની યાદી કરીને કૉંગ્રેસની હિંમત ઓછી કરવાની મને લેશ પણ વૃતિ થી તેમ કરવાની મને જરૂર પણ લાગતી નથી, આખર અન મેળવ્યુ અને આજે વાચ્યુ હિંદના આત્માને જે સખ્ત આઘાત થયો છે તે ન્યુ ફ્રીચ રાજ્યોમા પ્રમુખે બતા યો છે વૃદ્ધ નેતાને મુગેથી જ્યારે નીચના રોષથી ઉભરાતા રાજ્ય સર્વોએ ત્યારે પ્રજાને પોતાનુ માથુ ખેવાનો છે એમ લાગ્યા વિના નથી રહેતુ.

'We cannot easily forgive much less forget the resolution of the Lords on Lord Finlay's motion to defend and even censurate the wilful murders of the splendid beast General Dyer

that Parliament is the sole judge as to the time and manner of each advance It is nothing short of pretensions to a divine right to absolute rule over us This claim is an insult to the nation of India and a fraud and a huge fraud upon their God given rights and upon their rights admittedly as British citizens

It is true but too painfully true, that his acts in no way breathe the liberality and wisdom of such occasional eloquent statements

Armistice was reached and peace was within sight But, alas the misfortune and the misery of British India began almost simultaneously and tragedy after tragedy overtook her And here we were in a position without a parallel in the history of civilized mankind

The one astounding fact that stands out in bold relief as underlying all these transactions here and in England is an unnatural feeling of contempt of the people of this country amounting to little short of a feeling on the part of the authorities that we, the people, not hardly belong to humanity the existence of which feeling was powerfully exhibited as in regard to the claim of sacredness of the person of the Englishman'

'No the age of pious annual budgets of resolutions by us is gone for ever'

'On the whole, the nationalists were well advised therefore in finally declining to seek and occupy a position where it might be said at the end that we were responsible for the failure and not the fatal inherent infirmities of the novel system'

'Equipment and teaching staff being equal in extent and quality there can be no doubt that purely nationalistic without any control from the bureaucratic government would be a distinct advantage both individually and nationally'

"Let us not forget that the English exploiters non official much more than official, form a sort of moral Ulster in India without a geographical limit

૬૦ વર્ષ ઉપરની પરિપક્વ વય વૃદ્ધ નેતાના હૃદયમાં ઘા કેટલો ઉંડો ગયા છે તે ઉપના વાક્યો વ્યક્ત કરી રહ્યા છે હિન્દને પોતાનું ભાવિ પોતાને હાથે જ ઘડવાનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે તેનું પ્રતિપાદન સુંદર રીતે કર્યું છે હવે શું કરવું એ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરતાં અસહકારની સામે જે કેટલા વિચારો દર્શાવ્યા છે તે મનન કરવા જેવા છે કેળવણીના સમ્બન્ધમાં માત્ર પૈસાની જ ખોટ છે. મને વિશ્વાસ છે કે હિન્દ જો નિશ્ચય કરે તો તેટલી પૈસા મેળવી શકે રૅશનલ ઑર્ડર ઍજ્યુકેશનની જરૂર છે એમણે ગાંધીજીની movement ને Government by dictation કહી છે આમાં સત્ય નથી એમ હું નહિ કહું પણ આવી પ્રજાકીય ચળવળોમાં dictation નહિ હોય–નહિ હોવું જોઈએ એમ લાગતી નહિ કહી શકાય આ તો એક પ્રકારનું યુદ્ધ છે અને તે પ્રસંગે દરેક જણ નેતા થવા માગે તો યુદ્ધ કેમ કરી શકાય? એવા પણ પ્રસંગો આવે છે કે જ્યારે private judgment has to yield to the dictates of public opinion આ આખું નથી, અપવાદ છે માત્ર અમને એટલું જ દુઃખ થાય છે કે આ વિચારોમાં પ્રમુખે 'to rebarbarise the people of India' ના તત્ત્વો કેવી રીતે જોયા?—આશ્ચર્ય!

પ્રમુખને હજી પણ providential dispensation માં શ્રદ્ધા છે બ્રિટિશ સત્તાનથી છૂટા પડવાની કલ્પનાથી ભડકે છે, એમનું ઉના foreign goods બૉયકૉટ કરવાનો અને અહિંસા અંગ્રેજોના હાથ નીચે ચાલતા કારખાનાઓમાંથી મજૂરોને ખેંચી લેવાના ચાલુ પ્રયત્નો. રદ્દની જાહેરાત કરે છે મને વિસ્મય થાય છે કે જે બુદ્ધિમાન હિન્દ પોતાના બાળકોની કેળવણી માટે પૈસા નહિ ભેગો કરી શકે એવો અવિશ્વાસ છે તેમાં પરદેશી માલનો બહિષ્કાર તથા મજૂરોની હડતાલ અને તેને અંગે કરોડો રૂપિયાનું નુકસાન કરવાની, જીરવવાની પ્રજામાં શક્તિ છે એની શ્રદ્ધા કેમ રહી શકે છે? પરંતુ અત્યારે તો ઉતાવળમાં જેમ આવ્યું તેમ ચિતરી કઢાયું છે. હજી કંઈ સમજાતું નથી હવે 'chameleon' તા કેવર નહિ ચાલે આપણે નિશ્ચય કરવો પડશે એટલું ચોક્કસ છે. રાજમા પે સરકાર જોડે સહકાર નથી કરવો જેઠ

મને તો પણ ગાંધીજી જેટ અસહકાર નથી આદરવો હાલ આન મહી રહ્યુ છે બુદ્ધિ કયાં સુધી મને આનતા તૈયાર ઉ તે જોવાનું છે

હાલે ગ્યુન પ્રેસિડ્રુ સ્ટીમાથી પીનાગ અને સીંગાપૂર તથા તુરબાના (જાવામા) કંપનીનાકામે જવા વિચાર છે નક્કી નથી પાગ કરના -સુધારીની આપને થઇ જશે. તમ્હારી તબિયત કેમ છે?

સરવે સ્નેહસ્મરણ તાગએ તમને સ્નેહવદન નખા યાં છે પન લખશો

ને માસતના

સ્નેમાત મ.

શ્રી ગાંધીજીનો જય.

લેખક–રા વિઠલરાય વ્રજેશ્વર આચમત્થી.

રાસ.

મોહન મરે જગાડી આનમ હિન્દની રે લોલ–રે.
વેણુ સત્યની વગાડી ગભાર નાદની જો —મોહન૦
અખિર ભાગનમાં લક્ષ્યતાવી ભભ-ની રે લોલ,
અસહકારમા બતાવી ચાવી અભયની જો —મોહન૦
વીરહાક તો વગાડી વિશ્વ વ્યાપની રે લોલ,
ગજના ગજાવી સત્યસિંહના તીં જો —મોહન૦
દીધી શુદ્ધ જ્ઞાનધર્મ તણી બાનમી રે લોલ,
ગાંધી–ધર્મ–દીક્ષા પૂરી પ મ પાવની જો —મોહન૦
જીવન સાદું, ઉંચાઇ તો વિચારતી રે લોલ
ન૭ વિભર ને કળા સજી આચારની જો —મોહન૦
આગ પ્રહ્લાદ હિંદભક્ત ભાવતા રે લોલ,
લઇ ભગીરથ સ્વતંત્ર-ગંગ લાવતા જો —મોહન૦
પૂણ્ય પ્રકટ્યો છે જાણ્યુ ભરત ભૂમિનો રે લોલ
અસત્ય, અનીતિ અન્યાય તણા ટોમનો જો —મોહન૦
હિંદ હૈયામા હામ તો તમામ છે રે લોલ,
હિંદીવાન પુણ્યનામ મહીં માન છે જો —મોહન૦
ભાગ્યભાણ તો ઉદે થયો છે ભારતી રે લોલ,
જયા ઉદે થયા શ્રી ગાંધી વીર મહારથી જો —મોહન૦

નાગપુર કૉંગ્રેસ.

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

આ મનની સ્હોાંસા ? વર્ષની પુન્હાની હજી પુરી થઈ જણાતી નથી અને હિન્દની અકળામણો સર્વ ઉંગે વધારે ને વધારે તીવ્ર અને મનોવેધક બનતી જાય છે ત્રીજા વર્ષની વિટમ્બણાઓ ગયા વર્ષની વિટમ્બણાઓ પાસે કંઇ જ વિસાતની ગણાઇ શકાતી નથી અને આ વર્ષની વિટમ્બણાઓની સરખામણીમાં ગયા વર્ષના દુ ખો મુકી શકાય તેમ નથી, અર્થાત્ હિન્દના દારૂણ દુ ખો પ્રમાણું ઉંગે પ્રથમની સંખ્યા કરતા વધારે દારૂણ બનતા જાય છે અને આજના આગેવાનો અને દેશસેવકો કાનેઅવાર પડતાં પહેલા થાકી લોથ બની બેસે છે અને નિરાશતાને વશ થઇ પરાધીનતાની બેડીમાં સહજ જ જોડાઇ જાય છે, અને એ રીતે સાચી, શુદ્ધ અને વીરતાભરી દેશસેવાને સ્મશાન દેશસેવાનું કાળું કલંક લગાડે છે જેમણે આજ પર્યત દેશસેવાના પ્રચંડ સિદ્ધાંતોને માન આપીને સરકારી દાસ ગીરીને નમતું આપ્યુ નથી અને જેમનાં જીવનમાત્ર જનસમાજમાં અગ્નિહૃત અને આદર્શને યોગ્ય હતા, તે દશા આજ કાન બહેલાના પતની ગઈ છે આગ વીર રણસંગ્રામમાં ખરા વીર પુરૂષની કે સેનાન પણુ એ તો જેના અહોભાગ્ય હોય તે જ કરી શકે, દેશને માટે ખરા અને કલ્યાણી સાચી દાઝ તો એ છે કે દેશના રંગ સાથે હૃદય રંગી ઉંડે અને દેશના અન્યાય અને ત્રાસ સામે જીવનપર્યંત સ્હડત સ્હડી રહીએ તે, બાકી સત્તા ને વૈભવવિનાશી માટે મોહ અને મ્હાની દેશસેવાઓ એ અત કરણની સાચી દાઝ નથી

નાગપુરની કૉંગ્રેસની કાર્યપદ્ધતિ, નવુ બંધારણ અને સૌથી વિશેષ તો કાગ્રેસે ફેરવેલું પોતાનુ ધ્યેય એ સૌ બહારની દૃષ્ટિએ અને ગુનાની અત કરણની નિર્બળતાને લીધે ઘણાને આત્મઘાતિની લાગે, એ કયા સ્હમજાય એમ નથી ? કૈસરના મહારાજ્ય સ્હામે યુદ્ધ ઉપાડતા મહા મ્હોટી મુસ્કેલીઓ નડશે એ સિવાય વધારે ઉંડા વિચાર ઇગ્લાડના મ્હોટા મ્હોટા રાજ-કીય નરોએ ચોવીસ કલાકમા કર્યો હોય એ જરાકે અસભવતુ નથી તો અહિં તો ગાંધીજીએ મહિનાઓ ના મહિનાઓ સુધી ઉંડા વિચાર અને રટણ કર્યું છે ગાંધીજીએ મહિનાઓથી જ સમાજમા દેશની સમગ્ર પરિસ્થિતિ સારી રીતે સ્હમજાવી દીધી છે અને પ્રત્યેક કાર્ય અમુક દિવસો અને અમુક માસ પછી જ આ લેવામાં આવે છે, એની કોણ ના પાડી શકશે ? "વિચાર મોટા છે, પરિણામ ભયંકર આવશે અને યોજના સૂક્ષ્મ અને આચારમા મુકી શકાય એવી નથી" એ કહેણમાં સત્ય કશું જ નથી શ્રદ્ધા અને સતત સેવા-ત્યાગ શું સાધી ના શકે ? વિચાર જરૂરના છે એ ખરું, પણ દેશના અમુક જનોની વિચારસરણીના બંધાતાં અને તેના નિર્ણય ઉપર આવવામાં એ વિલમ્બ, વગાડે માટે સમયને પણ ત્યા સુધી મોડી થવુ એ કયો ન્યાય ? અનુભવ, વતમાન સમય ... સ્વાની ...૨ છે અને ...

[1] ...ન ? ૨— એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ-

ગાંધીજીએ પોતાનું મન્તવ્ય જે આજ દેશસમસ્તનું મન્તવ્ય બનાવ્યું છે એનો ગ્યાજબી-પણાનો વિચાર કરતા એનું વ્યાજબીપણું પણ જણાઇ આવે છે, અને અમ્હને તો લાગે છે કે એ પ્રકાશિતરફ તાકાની જ દૃષ્ટિથી જોવું એ આપણી કેવળ નિમકહરામી-કાયરતા છે, અને કોઇ તરફ તિરસ્કાર બતાવવો એ દેશદ્રોહ છે, અને દેશદ્રોહ રાજદ્રોહ કરતા વધારે શિક્ષાને પાત્ર છે. એની પ્રવૃત્તિમાં રાજ્યની મહાભાગી સત્તા છે અને ગ ... ન્યાય એ પ્રવૃત્તિમાં મસુદ બીજ સર્વ ... માને નહિ એવી રીતે તેના માર્ગમાં ... નાખવા નહિ એ છે

નાગપુરની કોંગ્રેસ એ અત્યારે તો ખરું જ સત્તાવાન બની રહી છે પ્રથમ જોનારને વર્ગ કેવળ આશ્ચર્ય જ, ... છે પ્રતિનિધિ પ્રથમ ... કરતા વધારે ભારે સમૂહમાં આ અધિવેશન ભરાય છે અમ્હને તો એથી આશ્ચર્ય નથી લાગતું કોંગ્રેસમાં જવું એ ધર્મની માર્ગે વહન કરવા યોગ્ય છે કોંગ્રેસમાં જવું એ આપણું કર્તવ્ય છે આપણા દેશજનો ... વધારે અગ્નિપણે સમજતા થયા છે એ ખરે જ શુભ ચિહ્ન છે

કોંગ્રેસે આ વર્ષ નવો જ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કેટલાક જનોને આ વર્ષે મ્હોટો ભય ઉત્પન્ન થયો હતો અને એ સ્વાભાવિક જ હતું એ ભયયુક્તિ પ્રદેશોનો મ્હોટો ભાગ નવા રાજકીય સુધારામાં અમલદારો થવાનો કે સરકારની સાથે ... આજ સુધી વરસમાં ભિન્નતા નાખતો હતો ... પછી એવો ભય પણ જણાતો હતો કે હવે ... તૂટી જશે અને દેશમાં બે મ્હોટા મતભેદ ઉભા થઇ, કોંગ્રેસ છિન્નભિન્ન થઇ જશે દેશનું અત્યાનાશ થઇ જશે, ... મતભેદ વિના જગત ચાલતું નથી અને મતભેદ એ પણ કલ્યાણનો જ આરંભ છે એ વાત તો આમ ભૂલી જ જવાય છે! કોંગ્રેસમાં ક્યારે મતભેદ ન હતો? કોઇ વખતે થોડા તો કોઇ વખતે વધારે પણ એ મતભેદ ટળી જતો અને કોંગ્રેસનું કાર્ય પુરૂં થતું આ વખતે પણ એ જ હતું, અને કોંગ્રેસનું કાર્ય પણ જ સહિસલામત રીતે પુરૂં થયું છે એ મતભેદથી જ ... જનો શું ... એક મનથી જ સરકાર સાથે આજે ... છે? નહિ જ અમ્હને પોતાના દેશજનો સાથેનો મતભેદ અસહ્ય લાગ્યો ત્યારે ... દેશજનોને સરકાર સાથેનો મતભેદ અસહ્ય લાગ્યો એના ભય શો?

કોંગ્રેસે પ્રથમ તો પોતાનું ધ્યેય જ ફેરવ્યું છે એ ધ્યેય અને એનું ધ્યેય કે,

હિન્દી પ્રજાએ શાન્તિના અને ન્યાયી સાધનોથી સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું.

આ ઠરાવથી દેશના કેટલાક ખૂણામાં મ્હોટો ખળભળાટ થઇ રહ્યો છે અમ્હને સમજાતું નથી કે એનું શું કારણ હશે. બહુ બુદ્ધિમાનો બુદ્ધિના વિભ્રમમાં અથવા ... કરી ... ભ્રમમાં પડે તેથી ભય શો પામવાનો? આમાં નથી ખૂનામરકીનો ભય કે નથી ... અને ... આહ્વાન ન્યાયની રીતે અને શાન્તિથી હિન્દની પ્રજા પોતાના દેશનો રાજ્યવહીવટ ... એ હકની માગણી સિવાય આ ધ્યેયનો બીજો અર્થ નથી સામ્રાજ્યના એક ભાગ તરીકે હિન્દ ... તરીકે રહેવા ના પાડતું નથી બાકી પરતન્ત્રતાની બેડીમાં એક અંગ

પ્રીતને હમેશ માટે રાખી શકે નહિ અને તેથી ઇચ્છા કરવાનો કોઇને પણ અધિકાર નથી. આમા બ્રિટનથી જુદા પડવાનો પ્રશ્ન નથી બ્રિટનની રાજ્યનીતિમા જ્યા જ્યા અન્યાય, ત્રાસ અને જુલમના કે ચાંચલુપી કેતાકાટ જેવા ગઢ ગધાના ખાના ખાઝના હોય તે સૌ કાઢી નાખી સામ્રાજ્યરૂપી આ ભવ્ય પ્રાસાદને શુદ્ધ અને સુન્દર બનાવવા માટેનો કોંગ્રેસનો બહાદુરી ભર્યો ભારીથ પ્રયત્ન છે તેમા હાજી હા અને ખુશામતને સ્થાન નથી સાચા ત્યનુ એક અગ સડેલુ હશે તો આખુ સામ્રાજ્ય વ્હેલુ મોડુ પાતાળના ખુણામા ક્યાયે અલોપ થઇ જશે એ નિશ્ચિત વાત છે ગયા ડીસેમ્બરના છેલ્લા અઠવાડીયામા આમ હિન્દની કેન્દ્રીય પરિષદે ફેરવેલુ આ ધ્યેય જેટલુ હિન્દને માટે ગૌરવભર્યું અને પ્રતિષ્ઠાવાળુ છે તે કરતા બ્રિટનને વધારે માનપ્રદ છે હા જગતની ભાવદૃષ્ટિથી અને પશ્ચિમવાસીઓના જડવાદના મન્તવ્યની દૃષ્ટિએ જોતા એ રુચે એવુ નથી, પરન્તુ એ જડવાદ હઇ અમરતાનો શિકો જગત ચાને ત્યાસુધી ભોગવવા માટે લઇને આવ્યો નથી સમયના રગ સાથે એ જડવાદ જડમૂળથી ઉખડી જશે એ નિશ્ચિત છે અને તેને સ્થાને સદ્ભાવ પ્રસરશે કૉંગ્રેસનુ ધ્યેય કદાપિ કોઇ કાળે ફેરવી શકાય જ નહિ કે આ ફેરવેલુ નવુ ધ્યેય ખોટુ જ છે એમ અમ્હે માની શકતા નથી ખરી રીતે એનો ધ્યેય ફેરવાયુ નથી, પરન્તુ એ ધ્યેય વધારે નિશ્ચિત સ્વરૂપમા અને સ્પષ્ટ શબ્દોમા સરળ ગુજરાતી ભાષામાં મુકાયુ છે એમા કઇ વિરોધ જેવું નથી અને એ ક્રિયાર્થી પણ નથી બ્રિટનનો સાથ છોડવો જ, જોઇએ એવો જ તેમા અર્થ નથી ન્યાય અને સત્યના ગણમા બ્રિટન જોડે હિન્દનો સહકાર ચિરજીવ રહેશે

આ ધ્યેય આમ શુ રાખવુ અને શુ નહિ તે માટે કૉંગ્રેસમા બહુના થયો હતો અને પંડિત મદનમોહન માલવિયાજી જેવા દેશના સુભટ સત્યવીરનુ અન્તઃકરણ પણ આ ધ્યેય સ્વીકારવા વિરુદ્ધ હતુ પંડિતજી આજ ગાંધીજી સાથે રહી શક્યા નથી એ મહાદુઃખની વાત છે પંડિતજીનો શોક કૃત્રિમ નથી, પણ સાચા અન્તઃકરણનો જ છે અને એ મતભેદ પ્રત્યે ગમે એમ હો—દેશના બીજા જોથી વિરુદ્ધ—સ્વીકારેલી નીતિ માટે એમને—એક સાચા હિન્દી જન તરીકે—ખરે જ આપણે અભિનન્દન આપીશુ

કૉંગ્રેસે મહત્વનો બીજો ઠરાવ અસહકારનો પસાર કર્યો છે અસહકારના ઠરાવથી, અને એની હીમને થી કેટલાક જનો ભડકી ઉઠ્યા છે એ ઠરાવથી સત્યાનાશ વળી જશે એવા ભયથી કેટલાક જનો ડરી રહ્યા છે કોઇ સરકારની મહેરબાનીથી ડરીને, કોઇ હેમની ખુશામત ભરી જીન્દગીમાથી વિખુટા ના પડી શકવાની નિર્બળતાથી ભીરુ બનીને, કોઇને એ વસ્તુ અશક્ય લાગતી હોવાથી કોઇ દીર્ઘદૃષ્ટિવાન જનો ઘણા પઢીનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જવાનો જ છે અને પાણિ ભર્યા બજારમા સરકી જશે એવી ભ્રમિત માન્યતાથી ઘેરાઇને અને એવા એવા કેટલાક અમંગળ ભણકારા એ ઠરાવ ઉઠાવ્યા છે આમા એમનો દોષ નથી, મનુષ્ય જ્યારે નિર્બળતાથી ઘેરાય છે
[illegible] નના જ નથી જોયા કર છે હિન્દી
[illegible] એક આપણી વગ ઉપરાંતના છે, એ - પ્રો.
[illegible] એમ નિપાણી એક ઠપકા, [illegible]

વિજયરાઘવ આચારિયર,
નાગપુર ની રાષ્ટ્રીય પરિષદના પ્રમુખ.
[૧' ०]

શ્રીનગોવિન્દ રૂ. ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ઓછા થવાને ઠેકાણે વધતા જાય છે એની કોઈ જ ના પાડી શકે તેમ નથી દેશના એક મ્હોટા ભાગને આ જ ઉત્તમ સાધન અસહકાર લાગે છે અને એ માર્ગ એણે સ્વીકાર્યો છે શાન્તિથી અને શ્રદ્ધાપૂર્વક નિડરતાથી અસહકારમાં ભળવું અને ત્યાગ અને જનસેવાના મંત્રોની દીક્ષાને આપવું જીવન બનાવવું એ પવિત્ર ધર્મનો આદેશ આજે કોંગ્રેસ આપ્યો છે ધર્મના સૂત્રોનું પાલન અને તેટલું મિશન અમોલુંમાં સૌ કોઈએ કરવું જ જોઈએ એની કોણ ના કહેશે? તપસ્વીઓના તપોમય જીવન બધાયે માગી શકતા નથી અને તેના અનેક ભાગો હોય છે, તેમ આ અસહકારના અંગનું પણ છે આપણા સમાજની ધાર્મિક નીતિ એટલી બધી શુષ્ક અને નિર્ગત બની ગઈ છે કે ન્હાને કેળવણી એ આજ દુષ્કર બની ગયું છે અને જે યથા ચરિત કરીને છે કે ગાંધીજી જેવા જેના આગ નેતા બની રહ્યા છે એમનો હજી કેટલી સમાજમાં પોતે હાસ્યને પાત્ર બને છે આ સ્થિતિ કેવળ કરુણાથી ભરેલી હોય, દુઃખ અને શોક ઉપજાવે છે એ હસવામાં કે ક્રોધ અને તિરસ્કારનો વર્ષાદ વરસાવી ફુમા રચવામાં નથી પમાતી પ્રગતિ અને નથી થતી શુદ્ધ સાચી દેશસેવા ઉભા કરવાનું કાર્ય તો ઓઓનું છે એ ભૂલી જવાનું નથી આ અસહકારને અંગે કોંગ્રેસે એવી સૂચના કરી છે કે નવી ધારાસભાઓનો ત્યાગ કરવો, વિદ્યાર્થીઓએ સરકારી અને સરકારની મદદ લેતી કેળવણીની સંસ્થાઓનો ત્યાગ કરવો, પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરવો અને એવી એવી એમાં અનેક બાબતો છે ઘણા જનો એની વાસ્તવિકતા તરફ શંકાશીલ દૃષ્ટિ રાખે છે આ બધી વીગતોમાં ઉતરવું અત્રે અને એમ નથી, પરન્તુ કોંગ્રેસ આમ અસહકારનો ઠરાવ નાગપુર કોંગ્રેસના વીસ હજાર હિન્દીજનોનો એકત્રિત અવાજ-અભિપ્રાય છે એની કોઈથી ના કહી શકાય તેમ નથી હિન્દના રાજકીય પ્રશ્નમાં સરકાર અને પ્રજાવચ્ચે આવો પ્રસંગ થવા પામે એથી સત્તાધિકારીઓ અને ન્યાયના બુદ્ધિવાન અમલદારોએ જરૂર જ વિચારવું જોઈએ

પરદેશી માલનો બહિષ્કાર-તેમાં ખાસ કરીને કાપડના બહિષ્કાર એ દેશના આર્થિક લક્ષમાં વિચારવા યોગ્ય છે કરોડોની સ્પર્ધામાં પરદેશ જતું ધન આથી જરૂર જ હિન્દમાં સચવાઈ રહેશે હિન્દી બનાવટની વસ્તુઓ માટે કોંગ્રેસનો આગ્રહ ખરો જ છે પરંતુ જ્યાં સુધી આપણા દેશજનો આ પ્રગતિના યુગમાં વ્યાપારમાં આગળ વધનારા બનવા પ્રવીણ નીવડે નહિ ત્યાંસુધી આ ધ્યેય પુરી રીતે તો સિદ્ધ નહિ જ થઈ શકે એમ અમ્હારું માનવું છે. વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ, ઉદ્યોગોની સ્થાપના આપણા દેશમાં જ્યાં સુધી પગભર થાય નહિ અને ધનિકો અને દેશસેવકો દેશના સુખાનંદને એ માન પોષણ આપે નહિ ત્યાંસુધી આપણો વિજય દૂર જ છે પરદેશી વ્યાપારી સંસ્થાઓ સાથેનો વ્યવહાર પડી, અને એટલા નફાએ-ખોટ લાભ નહિ જ નુકશાને જ્યાં સુધી આપણી સંસ્થાઓને પગભર થવા પ્રથમ, હાથ આપવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આપણી દેશસેવાના મુદ્દાના મિથ્યા છે એક છાપાકામનો જ ઉદ્યોગ લ્યો તેને અંગે જોઈતી દરેક સામગ્રી આપણે પરદેશથી મંગાવીએ છીએ. ધનિકોનાં લક્ષ્ય આ બાજુએ ક્યારે દોરાશે?

રૂ. સોનાનું અને મિત્રમ ... ૨૦૦૦૦ ... એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબ

છીએ છીએ કે હિન્દમા ઉત્તરોત્તર પામેલા અનેક મનુષ્યો દેશની અહોભરી ધ ય નિર્મળ દેશસેવામા પોતાના ...ક માનસિક અને શારીરિક દુર્દશાની સુધારણાઓ માટે, ... આ પ્રતના મ ? અને દેશના સગોપાગ અહોક સાધુમરે ... નાથી ... હાથી નિર્ભર ગાંધીજીનુ અપ્રતિમ આ મહાન અને એમની નીડર શ્રદ્ધા ... ની પવિત્ર કૃપે જન્મેનુ સાર્થક કરો હિન્દના ગૌરવ જગતમા ગજવો ... યશ લવો, તુ અમર ...તિ સંપાદન કરો અને હિન્દના કલ્યાણમાગની યશરિક

ગીરગામ
૨૨-૨-૧૯૨૧

વેદાન્તનું વ્યવહારુ સ્વરુપ

લેખક–રા કલ્યાણરાય જોઠાભાઈ બક્ષી.

૧ વેદાન્તને જાણે જગત્ જોડે કાંઈ જ સબધ ન હોય જાણે તેને જગતનુ અસ્તિત્વ જ ...ય ન હોય, અથવા જાણે તે જગતનુ દ્વેષી હોય એવો મોધ ચોતરફ ફેલાયો અને ...ધા અમારા વિદ્વાનર્ગ સહિતનો પણ એવો જ અભિ ...ધ હોવો જોવામાં આવે છે સસ્કૃતમા...ની ખામીને લીધે મેં અસલ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો નથી તે પણ "પરિપ્રશ્ન સેવયા" ...વિધિથી મારી શંકાઓના સમાધાનમા મે જે કાઇ જાણ્યુ છે તે ઉપરથી તથા મનનથી મને ...ન અને વ્યવહાર વચ્ચે એવો વિરોધ ભાસતો નથી.

૨ ... રહેતા પણ પાળવામા મહેણુ એવા નિષ્ઠોની ચર્ચામા, અમારા પડિતો ને ...ન્યાસીઓ પણ "પોથી માહેના રીંગણા"ની પેઠે એવો બચાવ કરે છે કે, પરમાર્થ–દશાની ...નો વ્યવહાર દશામા લાગુ પાડી શકાય નહિ આથી એવુ ભાન થાય છે કે મધ્યકાળીન અધ...કારમા–જ્યારે બુદ્ધિનો વપરાશ બધ પડવામા આવ્યો, કોઇપણ બોધના હેતુ તરફ દષ્ટિ કરવાને ...પારિતક અને, વૈદિકની ઉપમાથી તોડી પાડવામા આવ્યા વેદના અર્થ થાય જ નહિ એટલે ...નો ક્રમ ... અને પછી ... શબ્દાર્થની જગામા પડેલાઈ ખર્ચાવા માડી ત્યારે–અમે ...ભાજમા ભુલીને અને આગીઆની ગલીકુચીઓમા ચક્કરે ચડી ગયા, તથા અમારા (પર...મ રૈને નામે થતા) બોધમા અને (પ્રત્યક્ષ વ્યવહારના) આચારમા જબરો વિરોધ ઉભો થઈ આવ્યો.

૩ વિચારના અભાવે અને અવરોહની ... શ્રેણીમથી વેદાન્તની આગી આરોહની ... એટલે દરેક જ્ઞાન જેવુ ભાસે છે તેવુ મૂળરૂપે ન જાને તેની ... પરપરાની તેમા શોધ કરાઈ ... આમ છે ... તેને જગત જોડે સબધ નથી એ કથન માટે અવકાશ જ રહ્યા નથી અતિશ...

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ (સચિત્ર) રૂ ૩–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

તત્વ જેને ‘બ્રહ્મ’ વા “આત્મા” કહેવાય છે તેના [illegible] અર્થ [illegible] બ્રહ્મસૂત્રોમાં પહેલું જ સૂત્ર ‘जन्माद्यस्य यतः’ એટલે “જેનાથી આ (જગત્)ના જન્મ વિગેરે [illegible]” એવું છે. એમ જગતને લઈને જ બ્રહ્મનું ઓળખાણ [illegible] છે. જગતનું અસ્તિત્વ જ સ્વીકાર્યું ન હોય તો આરંભ કે બ્રહ્મનો પ્રશ્ન [illegible] જ રહેતો નથી. જગતને કેવળ કલ્પિત [illegible] સ્વપ્ન [illegible] — [illegible] અને [illegible] આવી અનાદિ અને અનિર્વચનીય [illegible] સ્વીકારાય કે [illegible] નથી, અને [illegible] જગતના [illegible] જ [illegible] લાગેલા રહે છે, [illegible] ગીતા માહાત્મ્યમાં જ્યારે ગીતાની પ્રશંસામાં ‘जगन्मिथ्या’નું નિરાકરણ [illegible] આવે છે ત્યારે ગીતામાં તો ‘सुहृदं सर्व भूतानां’ એ [illegible] છે. આમ મૂળ સિદ્ધાન્ત અને સમજમાં વિરોધ [illegible] થયો છે. આપણા મહર્ષિઓએ [illegible] વિદ્યા—જ્ઞાનમાં પણ એટલી [illegible] કરી હતી કે [illegible] શિક્ષણ [illegible] શું એ મહર્ષિઓ વેદાન્ત ન હોતા સમજ્યા? અને સમજ્યા હતા તો તે સમજ આપણે [illegible] માનીએ તેવી ન હતી. આમ [illegible] માટે આપણે ક્યાં [illegible] અને [illegible] ગયો છે એમ કબૂલ કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

૧૪ વેદાન્તના જ્ઞાનના અધિકાર માટે જે ચાર સાધન આવશ્યક [illegible] છે તે પણ વ્યવહાર સાથે સંબંધ વિના પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવાં નથી. પ્રથમ ‘આત્મ અનાત્મનો વિવેક’ [illegible] જગતની વસ્તુ [illegible] કર્યા વિના [illegible] થાય નહિ. અને આ જગતના [illegible] એક બીજાની અપેક્ષાએ [illegible] નિર્ણય કરતાં જવું એ તેનો [illegible] ક્રમ છે, તથા એ [illegible] અંતિમ નિર્ણય શાશ્વત [illegible] તત્વ જ છે એમ [illegible] પહોંચાય તેમ છે.

૧૫ [illegible] બીજું સાધન ‘વૈરાગ્ય’નું છે. આ વૈરાગ્યની સમજમાં [illegible] એટલે [illegible] પણ [illegible] શુદ્ધિ [illegible] અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ જ્ઞાનમાં આવશ્યક છે. એને જગતના [illegible] થઈ શકે જ નહિ. [illegible] નિરતિશયતાથી [illegible] છે, [illegible] તેથી પણ વૈરાગ્યનો અર્થ જગત [illegible] નહિ [illegible] એમ સમજાય છે. [illegible] ત્યાગ, [illegible] વૈરાગ્ય [illegible] પણ વ્યવહારમાં [illegible] સિદ્ધ થાય તેવો છે.

૧૬ ત્રીજું સાધન [illegible] વિના સિદ્ધ થાય તેમ નથી [illegible] નિગ્રહ, [illegible] વિવેક [illegible] મનને [illegible] [illegible] રીતે કેળવાય.

[illegible] ૨—૧—૦ [illegible]

૭ ચોથુ સાધન "મુમુક્ષુત્વ" એ લે [illegible] મુક્તિની ઉગ્ર ઇચ્છા છે આ પણ વ્યાવહારિક પ્રસંગોમા અનુભવમા આવે છે, જે કાંઈ પુરુષાર્થ કરવો હોય તે મદ ના ઉગ્ર [illegible] પ્રમાણમા હોય એટલા તથા સગ ગીદ સાધક થાય છે

૮ શ્રુતિમા જેમ 'નેહ નાનાસ્તિ કિંચન' એવો બોધ છે તેમ 'સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ' એવો પણ બોધ છે આ બોધ વાકયોના સમન્વયથી નાનાપણામા એટલે પૃથક્ ભાનમા—[illegible], અને સમગ્રતામા—એમ અનુમાન [illegible] એવો સાર નીકળે કે આપણી નજર સામે આ જગતના પ્રાણી (ભોક્તા), પદાર્થો (ભોગ્ય વસ્તુ) અને લો (ભાગભૂમિ) બધા કોઈ થોડે અને કોઈ લાંબે કાળે લય પામતા જણાય છે [illegible] એ બધાનું એકત્ર જેમા સધાય છે તે જગત્ પ્રવાહ તો સતત વહ્યા જ કરે છે વળી પુથ તાના વિષયો જે નાશ પામે છે તે બધા ઇન્દ્રિયગમ્ય એટલે સાકાર હોય છે અને એ સર્વેનું એકત્ર જે એમની અપેક્ષાએ શાશ્વત છે તે તેવુ ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી હોતુ પણ માત્ર બુદ્ધિગ્રાહ્ય હોય છે વેદાન્ત જગતને અનાદિ માને છે તથા પ્રવાહરૂપે તે અનંત છે એમ પણ સ્વીકાર છે અને નાનાપણાને મિથ્યા ગણે છે તે વાત પણ આમ વ્યવહાર્ય થાય છે

૯ ઇશ્વરમા જે શક્તિ અને ગુણો નિરતિશયતાથી વિદ્યમાન [illegible] જ ગણ શક્તિ જીવોમા અલ્પાંશે પણ રહ્યા છે એવો લોક નિર્ણય [illegible] અને મનુષ્યો પણ [illegible] પ્રરૂપણ કરે, અને સર્વ જ્ઞાતિ—સમાજ આધીન કરે ત્યારે તેમા ઉ[illegible] કરેના [illegible] અલ્પપણાનો અનુભવ થાય છે વળી કોઈપણ સમાજની શક્તિ તેના સભ્યોની શક્તિના સરવાળા કરતા ઘણી વિશેષ હોય છે અને વધારે [illegible] દારવગમ્ય સભ્યો અલ્પાયુ હોય છે ત્યારે તેમના સમાજ જ અતીન્દ્રિય હોય છે તે દીર્ઘાયુ હોય છે આમ આખા જગતને વ્યાપી ઇશ્વર [illegible] છે એ વાત પણ અનુભવગમ્ય થાય છે કેમકે ઇશ્વર કેવળ જગતના ભૂતમાત્રનો સાદો સરવાળો નથી પણ જેનામા સર્વ ભૂતનું [illegible] સધાય તેવુ તત્ત્વ છે

૧૦ દુઃખ સર્વ અજ્ઞાનજન્ય છે અને તેમથી છૂટી શાશ્વત સુખ મેળવવાનું સાધન સમ્યગ્જ્ઞાન છે એવો વેદાન્તનો નિર્ણય છે આ નિર્ણય એકાન્ત અને આત્યંતિક સુખની પ્રાપ્તિ મહાજ્ઞાનથી જ થાય છે એ અંતિમ સ્થિતિ પુરતો જ લાગુ પડે છે એમ કદાચ સમજાય કે પરંતુ વેદાન્તનો એ નિર્ણય વ્યવહાર અને અલ્પાંશે [illegible] અને સર્વાંશે [illegible] એવું મને ભાસે છે કોઈપણ દુઃખ અને અનિષ્ટનું ખરૂ કારણ શોધતા તે નાનુ મોટુ અજ્ઞાન જ નીકળે અને કોઈપણ સુખનું એવુ જ [illegible] જ્ઞાનમ [illegible] સુખનાં સાધન થયે છે એ વાત [illegible] અનુભવમા આવે છે આપણે નામ [illegible] જે દુઃખોથી દુઃખ [illegible] છીએ તે નામ [illegible] પણ અજ્ઞાનજન્ય જ છે એ દુઃખોથી [illegible] [illegible] પોતાના કાર્યમાં અશક્ત [illegible]

ઓવલમેલ્ટિન રૂ. ૧—૦—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

જનીબાઈ.

એક પ્રાચીન શાક્ત સ્ત્રી-કવિ

લેખક—રા. ડાહ્યાભાઈ પીતામ્બરદાસ દેરાસરી, બૅરિસ્ટર-એટ-લૉ

અમદાવાદમાં ભરાયલી છઠ્ઠી સાહિત્ય પરિષદ્ સમક્ષ વિ. સં. ૧૯૪૮ ના અરસામાં થયેલી પ્રાચીન શાક્ત સ્ત્રીકવિ જનીબાઈની ઓળખ આપ્યા પછી તેની છુટક ટુંક કવિતા ગુજરાતી વાચકવૃન્દ આગળ રજુ કરવાની લાલસા 'સમાલોચક'ની ઇચ્છાથી ઉદ્ભવ પામી છે.

જનીબાઈની અમને મળેલી સઘળી કવિતા ધર્મસંબંધી જ છે. એની બાની સરળ પ્રાસાદિક અને મધુરી છે. વેદાન્ત જેવા ગહન અને ગૂઢ વિષય એણે સામાન્યજન સમજે એવી રીતે રસભરિત વર્ણવ્યો છે. ગીતાબાઈની કાફી લખનાર કૃષ્ણાબાઈ, સીતાજીનો વિવાહ લખનાર પુરીબાઈ, ધ્રાંગધ્રાની ગવરીબાઈ, અને વડોદરાની મરાઠણ રાધાબાઈ એ જાણીતી સ્ત્રીકવિઓ છે. એ ખરૂં છે કે મીરાંબાઈને નામે ઘણી ગુજરાતી કવિતા પ્રચલિત છે. અમારૂં માનવું એવું છે કે મીરાંબાઈએ મારવાડી અને હિન્દીમાં જ કવિતા લખી છે. આ વિષય બીજે પ્રસંગે ચર્ચીશું. અત્યાર સુધી જણાયલી બધી સ્ત્રી કવિઓમાં જનીબાઈનું સ્થાન પ્રથમ ગણવાનું મન થાય છે. જનીબાઈની કવિતા પોતાના ધર્મના સિદ્ધાન્તોથી ભરપૂર હોઈ તેમજ ધર્મવિષયક જ છે, તેથી તેનો રસાસ્વાદ લેતાં પૂર્વે એમના ધર્મસંબંધી કાંઈ કહેવું ઠીક લાગે છે.

જનીબાઈ શાક્ત હતી. શાક્તમાર્ગના કૌલ અને વામ એમ બે ફાંટા ગુજરાતમાં ઘણા પ્રચલિત હતા. બંગાળામાં તો હાલ પણ એની ધજા ફરકે છે. સામાન્યતઃ શાક્ત નામ સાંભળી જ ઘણાને અણગમો ઉત્પન્ન થાય છે. આનું કારણ એ માર્ગના કેટલાક પંથોમાં મૂળ શુદ્ધ શાક્તસિદ્ધાન્તોના અર્થનો અનર્થ થઈ તેમની ક્રિયાઓમાં—સાધનાઓમાં બગાડો પેસી ગયો છે તે છે. બંગાળાના સાધુ રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને વિવેકાનંદ સ્વામી તેમ જ ઉદાર જેઓ સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન નીતિ જેવા હતા તેઓ પણ આ માર્ગ અનુસરનારા હતા એમ આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે મૂળ એ માર્ગમાં કાંઈ અનીતિમાન અને નઠારૂં નહિ હોય એમ આપણી ખાત્રી થાય છે. એ માર્ગની નિંદા આ પ્રમાણે ગેરવાજબી છે. ક્યા ધર્મમાં બગાડો પેઠો નથી? મૂળ જ્ઞાનની ખામી અને અમુક અનુયાયીઓની દુર્વાસનાને લઈને ક્યા ધર્મમાં પંથમાં બગાડો પેઠો નથી? ક્યા ધર્મમાં મૂળના રહસ્યથી ઉલટી ભક્તિ, ક્રિયા, સાધના વગેરે ચાલુ નથી? પણ એથી મૂળ ધર્મ કલંકિત થતો નથી. આમ છે તેથી આ માર્ગની પણ ઉદાર ચિત્તથી મીમાંસા કરવી ઘટે છે.

શાક્તભક્તિમાં* જુદી જુદી ભૂમિકાઓ માનેલી છે અને છત્રીસ તત્ત્વો માનેલાં છે. છેક નીચલી ભૂમિકા જે અશુદ્ધ અધ્વા અને તેમાં આવેલા સાંખ્યશાસ્ત્રના આ આગળે આગળ [illegible] તરનો [illegible] તત્ત્વના બૃહદ્ને આત્મપદ [illegible] કે તેનાથી અન્ની આપવા જે મિશ્ર કહેવાય

* કનૈયાલાલના [illegible] [illegible] અન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ઉ તેના છ તત્ત્વના વ્યૂહને વિદ્યા ..., અને મર્વોત્તમ ભૂમિ[1]—શુદ્ધાધ્વાના ... ને શિવસ્વરૂપ કહે છે શુદ્ધાધ્વાના પ્રથમ તત્ત્વોમા પ્રથમ પ્રકાશરૂપ શિવ અને બીજુ વિમર્શરૂપ શક્તિ માન્યુ છે આ બે જોકે જુદા માન્યાં છે અને ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુથી એના ભિન્ન ... છે તે બન્ને એક છે અને ભિન્ન નથી જેમ ... ... જ નહિ ... ત્રીજુ તત્ત્વ સદાશિવ છે જે ... છે આ તત્ત્વ ... ... તિરસાનિ રૂપનું ઈશ્વર ... ચોથુ તત્ત્વ ... છે શુદ્ધાધ્વાનું પાંચમુ તત્ત્વ તે શુદ્ધવિદ્યા છે સદાશિવ તત્ત્વમા ઇદમ ગૌણ હોઈ અહમનુ પ્રાધાન્ય છે અને ઈશ્વરતત્ત્વમા અહમ્ ગૌણ હોઈ ઇદમ્‌નુ પ્રાધાન્ય છે શિવતત્ત્વની સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ એવી બે દશાઓ છે ઉપર કહી ગયા તેમ સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ બન્ને દશાઓમા આ તત્ત્વ ... જ છે આથી વિશ્વપ્રતીતિ તે શિવશક્તિનો વિલાસ છે અને તેથી સત્ય જ છે ભાસમાન ... દૃષ્ટાન્ત મૃગજળ જેવું નથી આ પ્રમાણે શિવના વિલાસરૂપ જગત્ નિજસ્વરૂપથી ... નથી પણ પોતાની મેળે જ બદ્ધ મુક્ત અને નિત્યમુક્ત થાય છે

શિવ ... ... સ્વાભાવિક છ શક્તિઓ છ આવરણ ... થાય છે અને તેથી જ ... ... ને ... ... અનાદિ ... નિત્ય ... અનિત્ય ... બને છે નિત્ય ... અનૃત ... છે, અને ... ... થાય છે

વેદાન્ત દર્શનમા આનંદ ... ... માન્યો છે શુદ્ધ ... ને નિરુપાધિક અને ... સુખને સોપાધિક પરંતુ આગમોમા આનંદ ને શિવશક્તિના અખંડ યોગથી ઉત્પન્ન થતા રસરૂપે ... છે ... તે સત્ત્વ, ... અને ભક્તિ એમાથી એકકે નહિ ... અને શિવશક્તિના અખંડ યોગથી ઉત્પન્ન થતો તે સામરસ્ય શિવશક્તિના ... ... અને અભિમાની ... ... હોય ત્યારે આનંદ ... થતો નથી પણ જ્યારે સમ હોય છે ત્યારે અભિવ્યક્ત થાય છે એમ સામરસ્ય ઉપજાવવો એ જ હેતુ અને મુક્તિ

... પોતાના વિચારો ઘણે ભાગે ... ... શબ્દોમા ગુંથે છે ... ... તેઓ અશ્લીલ ભાવ ... છે આમ હોવાથી જેઓ અનધિકારીઓ છે તેમાં વ્યામોહ ઉત્પન્ન થાય છે પણ આ રીતિ માત્ર તાંત્રિકોમાં જ છે એમ નથી. એ પ્રથા જૂની છે નાસદીયસૂક્તમા વિશ્વરચનાના ક્રમમા જગત્ ... વિકૃતિ કેવી રીતે થાય છે તે પણ એવા કામુક શબ્દમા જ ... છે

---

૧ सर्वज्ञता तृप्ति, अनादिबोध स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्ति अनन्तशक्ति

૨ विद्या, राग माया काल कला नियति

૩ આરંભમા તમ હતું તમથી ... ... માત્ર સર્વ ને માત્ર '... ... ... અસત્ ... સત્' એમ ... ઉત્તમલાલના ભગવદ્ગીતાના ભાષાન્તરમાથી

ભારતનો ટંકાર (સ્વદેશભક્તિના ...) રૂ ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

વાત્રા સિદ્ધાંતને પરત્વે આટલું સહજ કહીને હવે જનીમાંહની કવિતા તરફ દૃષ્ટિ ફેરીશું

પદ—૧

આવી આવી રે, આવી પીયુ પ્રેમથી રે,
આવી પીયુ રમવાને હું આજ
રમવાને કાજે રે, મેં તો માંરૂ કુલ તજ્યૂ રે,
હવે માહારી ગણોને તમો લાજે —આ ૧

અનરથા છે માહારીરે વરસ તે તેહનીરે,
મેળ તો નથી બાંધ્યો છે વિપરીત
અનંગે અકુલીણી રે, આવી પીયુ એહનીરે,
તજી મેં તો માયા કેરી ભીત —આ ૨

યોનિ તો ગઈ રે, માહારે તો ભરતણી રે
પામી હું તો પુરુષોત્તમનું સુખ
પ્રફુલ્લ થઇ છું રે, હવે હું તો અંગમાં રે
પીયુ પ્રગટ્યો રોમે રોમે વળિ તે દુખ —આ ૩

રોમે રોમે પ્રગટ્યો રે માહારીને નારનીરે

[illegible] —આ ૪
વાસ કરીને રે નેહ તો રમાવિયો રે
રાખ્યું ગમ્યું પીયુએ માંહારૂ માન,
પામી પાની પાગી રે જની પદ પીયુનું રે
આપ્યું મુને અખંડ પદનું દાન —આ ૫

૧ [illegible] આત્મશક્તિને શાક્તાગમમાં કુંડલિની કહે છે એને [illegible] વાળી [illegible] છે જે બ્રહ્માંડમાં છે તે પિંડમાં છે (૮) બ્રહ્માંડે છે [illegible] સ્થાન શ્રીપુરમાં [illegible] છે [illegible] પિંડ છે તે શ્રીપુરનું પ્રતિક છે શિવનું સ્થાન [illegible] અને કુંડલિની મુલાધારમાં [illegible] મુલાધારમાં રહેલી કુંડલિની-આત્મશક્તિ પોતાના સ્વામી શિવના [illegible] સામરસ્ય ઉપભોગવાને આતુર છે [illegible] એવી આતુર આત્મશક્તિની શિવ પ્રતિ [illegible] હેતુ છે

૨ યોનિ સ્વરૂપ—દેહને [illegible]

૩ [illegible] વાળી [illegible] સુચવતાં જણાય છે

૪ [illegible] શિવના નામ છે [illegible] શિવને [illegible] છે

૫ [illegible] સુચવનાં આ [illegible] આત્મશક્તિ

પદ—૨

ક્રાન તો દીધુ રે, મુજને દયા કરીને
નાખ્યું ન તો ઉરમા કરી રે જતન
પ્રેમ અમૃતે રે ફરી મેં તો સિંચી ઉરે
ઉગ્યુ ઉગ્યુ વૃક્ષ થયો ર પરમ —ટા ૧
વૃક્ષ તે થયો રે ઓમો વળી મોરમોરે
ફૂલ તહેના ઉપના છે રે અનેક,
રોમે રોમે પ્રેમ રે મારા તે પીયુને રે
વળી પૂર્ણરૂપે પીયુ છે એક —૧ ૨
ફૂલ તે તો પામ્યા રે, અમૃત રસ થના રે
વળી થયો થયો તે સમરસ
પૂર્ણ અપૂર્ણ રે સર્વત્ર તે એક થયુ રે
વળી માય જતે થયુ એક રસ —૧ ૩
કાર્ય ને કારણ રે હવે માહારે કાઇ નથીરે
નથી નથી કાર્યકર્તા હોય
છે જે છે રે તેમનુ તે તેમ છેર
પૂર્ણરૂપ, હોયે તે હોયે ને હોય --ટા ૪
મેને ને ખેનાવો રે પીયુ તુમે આપનેરે
આપે અપે ખેનો છો વળી ખન
જની તો સમાણીરે, પીયુ તુમ પ્રેમમ રે
હવે થી જનીનો નાટ મેન —૧ ૫

૧ રોમ રોમે સ્વામીને-શિવને-તેની સત્તી છુ તાહ છુ સ્વામી કામ ને તો એ જ છે
૨ શિવરૂપિ ૫
૩ વ્યક્તિની આસક્તિ—ત્વ
૪ આ પ્રેમ નું ન યાદિ રચુ ના વિ ચર થી કામ આ તુમના ભેદના નિત ર થઈ બન્નેમ મૂલ ઘ થઇ સમગ્ર ઉત્પન્ન થયો

૫. વિશ્વ છ

૬ આ ર નિતનન ા દશન ચ ા ઈ ૧૭ ફ્ના તત્વો ૧ પુરૂષ ૨ પ્રકૃતિ ૩ મહત્ ૪ અહંકાર ૫ મન ૬-૧૦ સાત જ્ઞાનેંદ્રિયો ૧૧ ૧૫ પાચ કર્મેન્દ્રિયો ૧૬ ૨ પંચ (બુદ્ધિ) તન્માત્રા ૨૧ ૨૫ પાચ ભૂત આ તત્વસમૂહમા ક્ષત્રતનુ-ઝવનુ સરવું સાસ કિ સ્વરૂપ સમાય છે ન તેન 'અ માન્ય' દ્વ કહે છે મે મતિન ગણ્યા વા છે

૭ નિયમુમા રાન ગુરૂને, થવનુ શું ? માટે જની કે છે કે જેમ છત તેમનુ તન જ છે ક્ષુ રસરૂપ ચૂવર કરી ગાયને કો જ જની આ મરાઠિન સમરસ થવાથી શુદ્ધ વિદ્યા જ્ઞાનર? આ જણ કુ મ ત જની મંડની ગીજાને શિવભક્તિના એવન-વિશ્વાસમા નહી ૧૯ સમી ગઇ આ મરાઠિ રહી નહિ

લીલાવતી છુપાવકના ૨ —૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સુઉ સમજીરે.

આપુ
મસીએ
અર્થો ગમો
પામી પામી શિવ ...ામીની આર
સરય રે
જીવ તે કયર્ડો રે, —માં ૨
...ને તે આદ જે રે

સમજે સમજે રે સમજે ...ણ રે —સા ૨
સમજશે ની ચે વની તે કોઇ ... રે
માયાનુ ઉધાર રે અૅ મૅતો મહેના ... રે
આપુ વની દેખ ટી તે રે.

ભજે ભજે ભજે રે ભજે જે તેહેને ભજીએ
નન્ય ભજે તેહેને ભજે શુ થાય !
ભજે ન ભજે રે ઓનમો અનુભવ થયો રે
નન્ ભજીયે તેહો કોઇ ઉપાય. —મા ૩

રે મેતુ ગગીરૂ રે, ભાગે ગીની, જેમ રે
નો વતી સમ ધરો તે આઇ
અગના દેહમા જે મુને વની રાજ્ય મહુ રે
ભાગે મિથ્યા, ભાણુગે ની ને કોઇ —૪

એવુ વિચારી રે, ભજ તેમે નુ ...રો રે,
સમ એન તૃપ્તિ તે ન ન થાય,
જનીં તે ભાગી રે, ભજે ભજનારને રે
તેને ભજે જન્મ અ પનિ ભા.

પદ—૪

વર્યે કારણનોં રે વર્તાં ગૌરક છે રે
શાર્ફે આવે અરાઅ-થી તે આર.

૧ મા પદમાં જનીબાઇ ગુવનો-ખો-વાગતિક સ્વામી ગિર મજો તે ગોન... અન્નુ હ ગ્નૅતુ થયુ એમ જણાને છે

... ૨ ... હેન ઉપગી જીવને માટે આ મોવ સાભિપ્રાય નાપાૅ ... માન કહેનાભો ... ન ગોળખવાથી ... એેા થાં છે માટે મેને-ગરકરીને, શિષન સ્વામી

૩ ... ન પદમા મરાાદિ ન વડે ને ઓટુ ... ગયુ —સાનશ્ય પ્રકટ્ટ સ્વમેવન્ દેહ ગીરિ જશ્ ... નો ઉગ્માનો નય થના જ ક્ષય થઈ જાય છે ... તેનો સર્જ ઘડ જ ની પૃષ્ઠ વધિ થઈ ગઈ એ ભ્યા ... ભગવતનુ ભજેે ગમ્યુ

તાનનવાળી ગુદર ... પુરમા ભર્યુ છે. શરીર ...
... મુનાધારમા ભર્યુ છે
...ની સામ રસ ઉપજવવાને
... ઉપજતી મોક્ષ સમાન

શબ્દ અશબ્દનું રે એક પ જાણજે રે
મોને નથી આપે બોનણહાર —કા ૧
મોનતો પુરૂષ તોરે સ્વામી મહારો નાથ છેરે
અંતરમાં પૂરી રહ્યો છે નાદ
સોહમ્ શબ્દે રે સમાએ સમજજે રે
મુખી તમો મન થકી વખાણ —કા૦ ૨
નામે રૂપે ભામે રે, મંત્ર તે શૂન્ય છેરે
જુવો જુવો બાજીગરનો ખેલ
આદ્યને અંતરે તેહેને તો નવ ન્હ રે
પાચે તત્ત્વ મહાકારણમાં ભેળ— —કા૦ ૩
કર્મ... કાય રે મહાકારણ લગી રે
નવ સમજે પરકારણનો ભેદ
નાત્રને વેદાન્તરે મૂળ નથી જાણનારે,
'નેતિ' નેતિ' કહ્યો રહ્યા વળી વેદ —કા ૪

બ્રહ્મ

શબ્દ બ્રહ્મ	મહાશબ્દ બ્રહ્મ
=રૂપ બ્રહ્મ	=પર બ્રહ્મ
=નાદ બ્રહ્મ	

પરબ્રહ્મથી શબ્દ બ્રહ્મ પ્રગટે છે શબ્દબ્રહ્મને રૂપ સ્થાન નાદની ... છે માટે એને નાત્રન ... શબ્દ ... ના બ્રહ્મ તે મ...ના ય કરે છે, સોહમ્ તે નાદ નામ છે પ્રગટ-૩૦ એનુ પ્રતિક ... અને શબ્દબ્રહ્મ ... ત્યામાં વપરાય છે મૂળે શબ્દ અને ... બ્રહ્મ એક જ છે

૧ નામ અને રૂપ એ શબ્દબ્રહ્મના બાહ્ય સ્વરૂપ છે તે ... શબ્દબ્રહ્મ ... થતુ નથી નામ-... ...

૨ રૂપ નિ...—અથગમ્નિ

૩ ... નદિ તે ... એમના-નામ અને રૂપ વડે આપણને આદિ-અંત ... મૂળ ... માલતો નથી ...

૪ ... કારણ ... એવા સદાશિવને ... છે

૫ ... શિવશક્તિસ્વરૂપ-... બ્રહ્મ શી રીતે જણાય ... નિવારણ સારૂ કહે છે ... ત્તેતિ જ ... એના કર્મકાંડનું પ્રયોજન—... ભેદ, ભેદ તો મહાકારણ-સદાશિવ સુધી જ ...

૬ ... એ પરકારણનો ભેદ જાણી શકવાની ... શક્તિ નથી

... બહે ... નહિ તો ... જ્ઞાન ... એ તો ... નથી' વેદ બ્રહ્મ શુ છે તે સમજાવે છે જ ... નહિ આ બુદ્ધિ નેતિ.

[a] Marriage fo ... under Ancient Hindu Law A- 12, N M Tripathi & Co Bombay

પૂર્ણરૂપે રે પોતે પ્રકાશે છે,

જુવો ઓલે મીઠી મધુરી તે વાણી

જની ને તે ઉઠે રે શબ્દ અંતરથી રે.

તેહને લેહેજે પશ્યન્તી પ્રમાણ

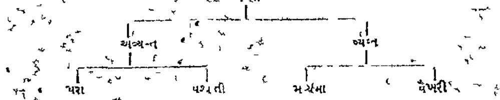
—કા પ

—ચાતુ

અમ કહીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પણ પરિચય કરાવતા નથી. જૂની કહે છે –મારે સ્વામે નાત તો શ ય નથી પણ સર્વત્ર પણું પે અખંડ સ્વરૂપે [illegible] શબ્દ બ્રહ્મથી ઉદ્ભવતા નાદ અનાવટ [illegible] એટલી જોઈને મારી અને મધુરી વાણી વડે પ્રમાણ છે

૪ વાણીના પ્રકાર

મૂળ વાણી [illegible] છે તે બિન્દુરૂપે છે પશ્યન્તીમા તે દ્વિદળરૂપે થાય છે પરા અને પશ્યન્તીને અવ્યક્તરૂપે [illegible] થાય છે ત્યારે મધ્યમા અને વૈખરીએ રૂપ થાય છે પરા એ અમાપ વાણી–ચાલતા [illegible] [illegible] એમા વિચાર અને વાણી જુદા પડેલા નથી હોતા પશ્યન્તીમા વિચાર અને વાણી જુદા પડેલા હોય છે પણ તેમા [illegible] થાય છે મધ્યમામા ક્રમભાવી [illegible] થાય છે–નાદ ક્રમપૂર્વક [illegible] છે બોલનારો પોતે સમજે છે પણ બીજાની સમજણમા [illegible] [illegible] તે લૌકિક ભાષા છે

રાજહંસ મ્હારો સૂતો.

લેખક—રા. જનાર્દન પ્રભાસ્કર.

[મહેમાન થયા તમ્હે મ્હારા-સ્વીકારજો મહેમાની—એ લય]

[પાત-નિધનપછી થોડા વખતમા જ ચિચારીપર એકના એક છોકરાના નિધનનો પ્રસંગ આવતા આવો ભ્રમ કા નહિ થાય ?]

આ કોણુ બોલીયુ બોને—
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો !'
દુર્દૈવગિરિને શિખરે નનિધિના દુ:ખી માતા
તે હૃદય કે'વુ માતાનું, હૃદ્વ્યર્થ નથી કહેતો આ
જે આનન્દે પણુ રડતુ દુ:ખમા થાય કે'વુ હા ?—
એ કોણે કો'ને કહેવુ !
જે માત શિશુએ જાણ્યુ !
પ્રેમતણુ ગામે જાવુ—
પછી સાભળ્યા આ શબ્દો
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો !'
ખોળાપર બાળક મરતા, લાગીઓ હૃદયને ઝોકા,
શિર તૂટ્યો દુ:ખનો ડુગર, ભ્રમ ત્હેને ચિત્ત પ્રવેશ્યો
પછી હૃદય થઈ ગયુ ત્હેરૂં, અતિ ચિત્ત થયુ વ્યાકુળ જો !
તે ત્હેના જીવનું ફૂલ !
ખોળાપર થતા મડુ[1]ને !
ગોકે પણ થઇ ચકમૂ[2]ને—
લાગતુ હતુ ત્હેને તો
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો !'
જન ચાર થયા, એકત્ર, મૃત બાળક લઈ જવાને,
તે કાળ નાથ પ્રભુનો, હતભાગિ સ્મરે નિજ હૃદયે
તે પ્રસંગ પહેલો જ હતો આ યો આ હવે બીજો એ !
તે ચિત્ર હિસતુ ચિત્તને,
આ ચિત્ર દિસે આખ્યોને
નિજ ચિત્ર ચિત્ત નયનોને !
પછી રડી કહે સાભળજો ?
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો !'

---

૧ કરનપ્રભુ ધ્યાન   ૨ ચકમક-અગ્નિ

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ ૨—૦—૦ અને એમ ત્રિપાઠી આન્ડ કંપની, મુંબાઇ,

નહિ કરો, અહીં હોકારો, બાળુડો ઉંઘે છે મ્હારો,
પહેલા જ ઉંઘ છે થોડી, રમવાનો એક જ ચાળો,
જાગતા જ વારાસરખો, રમતા જગે પરભારો!
નહિ એને પગરૂ વગારો,
એને જગ ભણકારો
એ છે બહુ નૈન નાળો—
પછી એ ઉંઘવાનો શાનો!
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો!'
હમણાં જ જરા દૂધ પીને, હમણાં જ જરા છે સૂતો,
આંખ્યોને આંખ્યો લાગી, ત્યાં આવ્યા કાં યમદૂતો?
જો ન જગાડો બાળકને જાણું છું બધાને હું તો!
તે હિરો લઇ ગયા ત્યારે,
હિરકણી હતે આ નારે
પણ મુજ આશાની પારે—
સનાતન, 'એક જ મ્હારો—
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો!'
કાં આવું બબડું સ્વપ્નું બોલતા અમંગળ એને,
વ્હાલુડા મુજ ઉપરથી ઓવારી નાખું સહુને!
હું લઉં છું પાલવ નીચે, નહિ જૂઓ પ્રેમમૂર્તિને!
હું ગરીબ કેદની હોઉં—
નહિ દયાળ મ્હારૂં કુટુંબ—
બાળક તથાપિ બાળું—
નહિ વ્હેન સામણી હું તો
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો!'
હા એમ જ હીરો મ્હારે, લઇ ગયા જનનો ગજ!
નહિ જરી બતાવો પાછો, નહીં જરા દુર્ભાગીને નાજ!
લઇ જવા ફરીથી આવ્યા, નાગ જેવા રાજ્ય આજ!
ક્યાં કેવો નાટક?
આ ક્યા જન્મનું વેર?
શાને નાગિ કરો કાં કેર—
જોતમે ગરીબ માણસ કાં—
'રાજહંસ મ્હારો સૂતો!'

આ કાળા કુન્તલ કેશ, કે ફરતા શિરપે કેશા !
આ દષ્ટિ જુઓ મમ વદને માંડી નિત્ય કેરી હા!
આ મુજ જનનું તેજ, દ થયુ કમી છે હાશ ?

દાનમાં હસતા જન,
મુખ ઉપર હસતુ હન
જીવનથી ઘણી જન—

હું હાનીસ એને એવો—

'રાજહંસ મ્હારો સૂતો !

આ અધા ઉધડ્યા નયને નુ માણ મુજ નથી જોતો ?
આ અધા મીંચ્યા મુખડે તુ નથી એય બોલતો ?
અર્થે આ આમ હસવાનો શુ નથી મુજને કળતો ?

આ હાન્ય મુખપર નાચ
દુધપાન રાત્રે એ સાથે
મુગ્ધ સાંતન આ કે !

એટલુ ન જાણે લોકો

'રાજહંસ-મ્હારો સૂતો !'

આ મ્હારા માનસમ મા પ્રેમજનો પ્રવાહ વ્હેતો !
તે તરગ લહરી ઉપ રાજહંસ નિત્યે તરતો !
તે તરી તરીને થાક્યો, તે ભૂખ્યો મ્હોં દેખાયો—

નયનોની દીપ મહીંથી
અશ્રુના મૌક્તિક સુમણિ
મ્હે આપ્યા હેતે કરી

મોતીનો ચારો આપો—

'રાજહંસ મ્હારો સૂતો !

તે વૈકુંઠેશ્વર જાતા, પ હેનો આવ્યુ કરેના,
આ અખ અશ્રુમોની ગુંજયતિ મોહનમાળા
હુ હતી કદા ની કરતી, ઉર ધરી રાગને મ્હારા !'

રાજહંસ આ આતમાનો,
એ તગ મુજ આત્માનો
છે હતુ ચોરી જેનાનો ?

હૈસ ધરી હૈસ થયા છો !

'રાજહંસ મ્હારો મૂવો !'.

આ આમ થયુ છે કહો છો, શુ દેવ લ્યો છો સૂતો,
યહિં નિર્દય થઈ સૂતો, નિનીશ પાડીન ધારો
કે પેરતણો આ ગોળો, પેટમાં જ દેવા નાખ્યો !
આ આકાશતણુ ગેનુ,
પાના મુજપર પેહુ,
નથી હય ખાસ ઇશ્વરનુ !
છે પ્રપચ વ્યૂહ ત્હમારો—
'રાજહસ મ્હારો સૂતો !'
યમદૂત લઈ જવા આવ્યા, મુજ એ લાડકવાયાને,
તે નિષ્ઠુર હોય ભલેને નહિ શકે લઇ જવા એને
હ્યનુ થઇને પાણી બસ તાગી જશે સુમવાને !
ગહ લેતા એનુ ચુમન,
શુ ફરી હમ્યો બાળક ન ?
કા આમ કર્યો ગર્જન ?
સુખ સાખી શકે નહિ આપ્યો !
'રાજહસ મ્હારો સૂતો !'
મુજ સર્વસ્વનુ એ ફુલ, એકલા થયા તે ફરતે,
કેદાડની હુ જાણુ છુ તે ઉપર ત્હમારી નજર છે !
દુષ્ટભાવ રાખી મનમાં, એકવાર છુટવા મન છે !
સરના મનનો હેતુ,
એ જ ને ? કાંઇ નથી કહેતુ !
હુ ઘેલી એટલી છે શુ—
હુ સમજુ છુ એટલુ તો—
'રાજહસ મ્હારો સૂતો !'
થયુ ભલે નહિ થવાનુ નથી દેનાર હુ એને !
ગોદીયુ સુધા ભૂતતંત્ર પ્રેમે ઝુલાવતા એને !
તે દેહ આમ ખાડામા—નહિ નહિ કદી બનશે એ !
'મુજ હૃદય ખણીને ખડો,
તેહને માંહ્ય સુવાડો !
હુ બનો નૂકી પત્થર આડો !
વૈમને જ્હને કહી દો—
'રાજહસ મ્હારો સૂતો !'

સંશા અને નિર્મંડળ ૨ ૨—૩—૦ એમ. એન. ત્રિપાઠી ચૈતન્ય કીર્તિ,

અને વાગતશો પણ કાળ, મુજ માળ લઈ જ્યાં આવે,
તો પણ હું નથી દેવાની, રૌદ્રમાં મુજ મનને
ગાઇને પ્રેમ હાલરડાં, સુવાડીશ હવે સૂતી છે!
જા કરો ત્હમાં ચાહ્યું,
[illegible] આવી કે નહિ આવું
જાણું પ્રમારી જાણું—
શું જાઉં નઈ હવે ઠો—
'ગજહંસ મ્હારો સૂતો!'

\+ \+ \+

કહી એમ સૌને, મૃત બાળક [illegible] ધરીયું,
[illegible] સ્વમુખ [illegible] એ [illegible] ચુંબન કરીયું
જોતું મુખ એમ નિરખીને, ઝટ [illegible] હૈયું [illegible] ગયું!
તે સૂતી ફરી નવ ઉઠી,
ઉઠતા નહિ [illegible] દીઠી
પણ મતિ મન આ પૂછી—
મોતરો કોણું આ બોલે—
'ગજહંસ મ્હારો સૂતો!'
પછી માનપુત્રની ઉપર, તરૂ ગાળે કોમળ પાનો
[illegible] નિજ સુમનો, પશુ પક્ષી રડતા ગાનો
દગ દિના પથ્થરો નયના મન ભન થવાથી જાણો!
ગાજતું સ્થાન તે હજી યે,
તે એક જ કરુણા ગાને!
જઈ ત્હમે સાંભળો કાને,
બસ એ જ શબ્દ સાંભળશો—
'ગજહંસ મ્હારો સૂતો!' *

[illegible],
તા ૨૮ ૧૧ ૧૭

---

* શ્રીયુત [illegible] એ નામ [illegible] પ્રસિદ્ધ છે તેઓ [illegible] કવિ અને નાટકકાર [illegible] [illegible] 'આનંદ [illegible]' [illegible] નાટક મુંબઈ [illegible] રંગભૂમિ ઉપર [illegible] [illegible]

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલા નાટકનાં ભાષાન્તરો.

લેખક—રા. રતિપતિરામ ઉદયરામ પંડ્યા, બી. એ.

જેમ જેમ યુગ બદલાતો જાય છે તેમ તેમ ભાષાન્તરની લઢણ પણ બદલાતી જાય છે. જૂદી જૂદી ભાષાઓમાંથી ભાષાન્તર કરતી વખતે એકજ ભાષાન્તરની ભાવના એક સરખી રાખી શકાતી નથી. ઈંગ્રેજી ભાષામાંથી ભાષાન્તર કરતી વખતે મૂળ વસ્તુનો અર્થ સાચવી ભાષાન્તરની ભાષાનો રસ ઉમેરાવો જોઈએ. ઈંગ્રેજી કોઈપણ પુસ્તકનું ભાષાન્તર જો ગુજરાતી ભાષામાં થતું હોય તો ઈંગ્રેજી પુસ્તકનો અર્થ સાચવી ગુજરાતની ભાષાના રસની પૂર્તિ થવી જોઈએ, આનું કારણ એટલું જ કે ભિન્ન ભિન્ન દેશના રસ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. જેમાં આપણને શોકની છાયા જણાતી હોય, તેમાં જ બીજા દેશના લોકને હર્ષનો આભાસ થતો હોય, તેથી ભાષાન્તરમાં બન્ને સ્થળે એક રસ રાખવાથી ભાષાન્તર કઢંગું બની જાય છે. સંસ્કૃત ભાષા ગુજરાતી ભાષાની માતામહી હોવાથી સંસ્કૃત ભાષાના રસ અને અર્થ ગુજરાતી ભાષાના રસ અને અર્થ બનવા જ જોઈએ. આને લીધે સંસ્કૃત ભાષાના પુસ્તકોના જેટલાં ભાષાન્તરો થાય, તે બધાં ભાષાન્તરોને સંસ્કૃત ભાષાના રસ અને અર્થની સાથે સરખાવીને જ તેમની કસોટી થવી જોઈએ. ઈંગ્રેજી ભાષામાંથી ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કરનાર જેટલી સ્વતન્ત્રતાથી અને છૂટથી લખી શકે છે, તેટલી સ્વતન્ત્રતા અને છૂટ સંસ્કૃત પુસ્તકોના ભાષાન્તરોમાં લઈ શકાતી નથી.

સંસ્કૃત પુસ્તકોના ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાન્તર કરતી વખતે કેટલાક રસ ઉપર જ ધ્યાન આપે છે. કેવળ રસ ઉપર ધ્યાન આપનારા ભાષાન્તરકારોએ ગુજરાતી ભાષા ઉપર સંપૂર્ણ સંયમ નથી હોતો તો મિષ્ટ રસો વધારે મિષ્ટ કરવાથી જેમ મિષ્ટરસ અકારો થઈ પડે છે, તેમ તેઓનો રસ પણ અસ્થિર થઈ પડે છે. વળી એમ પણ બને છે, કે એકલા રસ ઉપર ધ્યાન આપવાથી અર્થ વિસંગત જતાં ભાષાન્તર રસવિહીન થઈ જઈ કઢંગું બને છે. આમ કેવળ રસ ઉપર ધ્યાન આપનારા ભાષાન્તરકારો પોતાના ભાષાન્તરને નિંદાપાત્ર કરે છે.

કેટલાક ભાષાન્તરકારો અર્થ સાચવવાનો જ એટલો બધો પ્રયાસ કરે છે કે તેમનું ભાષાન્તર નીરસ થઈ જાય છે, અને સંસ્કૃતનું જ ભાષાન્તર ન હોય, પણ કેવળ તેમનો અર્થ કલ્પિત કર્યો હોય તેવું થાય છે. આમ અર્થ સાચવવાના પ્રયાસ કરનારાઓ ભાષાની મધુરતા વિસરે છે, અને તેથી ક્લિષ્ટતાનો દોષ વહોરી લે છે. આવા ભાષાન્તરોના પ્રયાસ તદ્દન નિષ્ફળ છે, આ ભાષાન્તરોનું વાચન પણ મીઠું હોતું નથી, અને જરા ગમ્યા પછી તે પણ વિસંગત થાય છે.

કેટલાક—બહુ જ થોડા—ભાષાન્તરકારો રસ અને અર્થ બંને સાચવી સંસ્કૃત પુસ્તકોને ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારી ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ બનાવે છે. રસ અને અર્થ સાચવવાના

સારાંશ કરનારે ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

ય કેટલાક ભાષાન્તરકારો જો ગુજરાતી ભાષાનો પ્રકાર નહીં ઓળખી શકતા, તો તેમનું ભાષાન્તર સંસ્કૃતમય થઈ જવાથી તેમનો રસ ગોપાઈ જાય છે, અને અર્થ વણસી જાય છે.

આથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે સંસ્કૃતમાંથી ભાષાન્તર કરતી વખતે કેવળ રસ ઉપર ધ્યાન આપવા સાથે ગુજરાતી ભાષાને પણ સાચવી લેવાની જરૂર છે. આમ ત્રિગુણનો યોગ થાય, તો જ ભાષાન્તર સુંદર અને રસિક બને છે. ભાષાન્તરની સાચી ભાવના તો આ જ. સમશ્લોકીતા, અને અનુપ્રાસાદિ નિયમોનું યોગ્ય પાલન, એ બધા ભાષાન્તરની સુંદરતા વધારનારા અલંકારો છે, છતાંયે તેઓ ગૌણ છે, મુખ્ય નથી. અર્થ કરતાં રસ સાચવવામાં આ અલંકારો ગુજરાતી ભાષાને વધારે ઉપયોગના છે એ પણ વિસારવા જેવું નથી.

ભાષાન્તરની આ ભાવના અનુસાર ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પડેલા અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ નાટકના ભાષાન્તરોને તપાસવાની જરૂર છે. ૧ કવિ નર્મદનું સાર 'શાકુન્તલ' ૨ રા. ઝવેરીલાલ યાજ્ઞિકનું ભાષાન્તર ૩ દલપતરામ પ્રા. ખખ્ખરનું ભાષાન્તર ૪ રા. બળવંતરાય ઠાકોરનું ભાષાન્તર, અને ૫ રા. મગનભાઈ પટેલનું ભાષાન્તર. આમ પાંચ ભાષાન્તરો ગુજરાતી ભાષામાં થયા છે. જે કાલિદાસની કૃતિએ પરદેશના વિદ્વાન વર્ગને ચકિત કરી દીધો છે, તે કવિ ની કૃતિના ગુજરાતી ભાષામાં પાંચ ભાષાન્તરો થયા, એ કાંઈ વધારે કહેવાય નહિ. કવિ નર્મદના સાર શાકુન્તલ અને ખખ્ખરના દુર્લભ થઈ પડેલા ભાષાન્તરને બાદ કરતાં, બીજાં ત્રણ ભાષાન્તરોને તપાસતાં આપણને એટલું જણાયા વિના નથી રહેતું કે ત્રણેય ભાષાન્તરકારોની ભાવના જૂદી જૂદી છે. અર્થાત્ પ્રથમ સાચી ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારનાર રા. યાજ્ઞિકનું ભાષાન્તર તેઓ પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તેમ 'સંસ્કૃત નાટકનું સાંગોપાંગ ગુજરાતી મધ્યે ભાષાન્તર કરવામાં પ્રથમ યત્ન છે.' રા. યાજ્ઞિકના પ્રથમ યત્નને આજની વધી ગયેલી ભાવનાની નજરમાં રાખી તપાસતાં કરતાં તેમના સમયને ધ્યાનમાં રાખી તપાસવાથી આપણે તેમને વધારે ન્યાય આપી શકીશું. રા. યાજ્ઞિકનું ભાષાન્તર વાંચતાં એટલું તો એકદમ જણાઈ આવ્યા વિના નથી રહેતું કે મૂળ અર્થ સમજાવવાને તેમણે વધારે પ્રયાસ કર્યો છે. રા. યાજ્ઞિકે ભાષાન્તર કરેલો એક પણ શ્લોક એવો નથી કે જેની સમજૂતીને માટે ટિપ્પણ આપવી પડી હોય. તેમના ભાષાન્તરના શ્લોકો વાંચતાં જ આપોઆપ સમજાઈ જાય તેવા છે. રા. યાજ્ઞિકે સંસ્કૃત ગદ્યને છોડ્યો તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેમણે સ્પષ્ટ સમજૂતી તેમના ભાષાન્તરમાં ખીલવી છે. આમ સ્પષ્ટ કરવામાં એમના ભાષાન્તરના ઘણા શ્લોકો બેસુરા છે. આમ છતાંયે રસ ઓછો નથી પડી ગયો, એના જેવા યાજ્ઞિકની કવિતા સનાથ છે. દૃષ્ટાંત ખાતર થોડા શ્લોકો જોઈએ.

१–सुभगसलिलावगाहा पाटलसंसग्गसुरहिवनवाता ।
पच्छायसुलभनिद्दा दिवसा परिणामरमणीया ॥ —कालिदास

અધિક દિવસો હાલ સુખ રૂપ છે જ્યાં જળસ્નાન
પાડલ ફૂલના સ્પર્શે શો સમીર થઈ રહે વનવિષે

અરવિંદનું તત્ત્વજ્ઞાન રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

પુષ્પ ભૂષા નીચે આવે લેશ સેહેજ નિદ્રાની,
સાથ લે શોભા થાયે રમણિક બધા પદાર્થોની. —સ્વ યાજ્ઞિક

૨–क्व वयं क्व परोक्षमन्मथो मृगशावैः सममेधितो जनः।
परिहासविजल्पितं सखे परमार्थेन न गृह्यतां वचः॥ —कालिदास.

અમે ક્યા અને ક્યા આ હૃદયે જેને ગમ્યા નથી કામ
હરણુંતણા બાળકમા ઉછરી મોટી થઈ છે આ ઠામ
મારે એની સાથે લેવા દેવા ન માણ શુભ સમજે
પરિહાસમા કરી મે વાત એ તણી રખે ખરી લેખો —સ્વ યાજ્ઞિક.

૩–अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुच्चैः कुलं चात्मन–
स्त्वय्यस्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम्।
सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया
भाग्यायत्तमतः परं न खलु तद्वाच्यं वधूबन्धुभिः॥ —कालिदास

જાણો જે તપ એ જ છે ધન ખરૂ એવા અમોને ઋષિ
તે સાથે કુલ ઉચ્ચ છે તમ તણુ તે લો વિચારી ખુશી,
આપોઆપ વળી પરસ્પર છતી તી સ્નેહની વૃત્તિ તે
વચ્ચે કોઇ પ્રકારથી નવ હતા બધુજનો કાઇએ.
જે રીતે બહુમાનમા અવર છે રાણી ઘણી આપ ની
તે રીતે તમ પાળજો યુવતિને સામાન્ય સત્કારથી,
તેથી પ્રાપ્ત થવો વધૂ ઉદય તો છે ભાગ્ય આધીન રે!,
ના બોલાય વિશેષ એ વહુતણા બધુજનોથી, પ્રભો —સ્વ યાજ્ઞિક

એટલું તો સત્ય છે કે સસ્કૃત ભાષાના સમાસમાથી છૂટી ગુજરાતી ભાષામા અર્થ મૂકતા સ્વ યાજ્ઞિકને બીજા નકામા શબ્દો ઘણા ઉમેરવા પડ્યા છે, એટલું ઉપના દૃષ્ટાંતથી જણાઈ આવે છે અર્થને અતિ સ્પષ્ટ કરતા ભાષાનું ગૌરવ ઝાંખુ પડી જાય છે. સસ્કૃત ભાષાના રસને ગુજરાતીમા સાચવેલો હોવાથી જ સ્વ યાજ્ઞિકનું ભાષાતર ક્લિષ્ટ થઈ જતું રહી ગયુ છે

સ્વ યાજ્ઞિક શ્લોકનું ભાષાતર કરવામા જ્યારે બહુ થોડા સફળ થયા છે, ત્યારે નાટકના ગદ્ય ભાગનુ ભાષાતર કરવામા તેઓ વધારે સફળ થયા છે —

૧—

પ્રિયવદા તથા અનસૂયા—બ્હેન, કદી રાજા તને ઝટ ઓળખી ન કાઢે તો, જે, આ વીંટી એઓને દેખાડજે એમા રાજાના નામના અક્ષર કોતરેલા છે

શકુન્તલા—તમે બન્ને જણીઓ વેહેમ ખાઓ છો, તેથી મને કપારી છૂટે છે કે રખે એવું તો નહિ થાય

પ્રિયવદા તથા અનસૂયા—બીકીશમા બીકીશ મા થવાનુ તો શુ હતુ, પણ સ્નેહ છે કે ત્યાહા રહ્યો સ્નેહ ત્યાહા અનિષ્ટ શકા આવ્યા વગર રહે નહિ

અરવિંદ પ્રેસ, ગીરગામ રૂ. ૨-૮-૦ એમ એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબઈ

શાર્ઙ્ગરવ—અધીર તો થઈ જવા બહેન, હવે ઉતાવળ કરો તો ઠીક

શકુન્તલા—(આશ્રમ સામી ઉભી રહીને) તાત, હવે ક્યારે તપોવન હું જોઈશ, હું ક્યારે દેખીશ?

* * *

૨-

રાજા—રાજાનો ધર્મ છે કે પ્રજાનું રક્ષણ કરવું અને તે કરવા માટે મેં કમર કસી છે વાહ હવે ભગવાન કણ્વ ઋષિ કુશળ તો છે? એમ હું પૂછું છું

ઋષિઓ—સાધુ પુરુષોને દર્શન તથા ખુશી રહેવું પોતાને સ્વાધીન છે એઓએ આપની ક્ષેમકુશળતા પુછી આપને સંદેશો કહ્યો છે

રાજા—કહો, શી આજ્ઞા છે

શાર્ઙ્ગરવ—એ કે આપે પરસ્પર પ્રીતથી મારી દુહિતાની સાથે લગ્ન કીધું તે વાત જાણીને પ્રસન્ન થઈ મેં ખુશીથી અનુમત આપ્યું હવે, એ ગર્ભિણી છે, માટે તમારે અન્યોન્ય સાથે રહીને ગર્ભવિધાનનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ ને સારુ એને રાજ્યમાં ભાગીદાર કરવી

ગૌતમી—મહારાજ મારે કાંઈ બોલવાની ઇચ્છા છે, પણ બોલવાનો અવસર નથી એથી બોલતી નથી

* * *

૩-

માતલિ—સંયોગે ધર્મપત્નીનો અને તમારો સમાગમ થયો તથા પુત્રનું મુખદર્શન થયું તેથી હું તમને વધામણી દેઉં છું

રાજા—મારા મનોરથનું પરિપક્વ ફળ મને આજ જ મળ્યું અહો! માતલિ ખરે આ વૃત્તાન્ત પણ ઇન્દ્ર મહારાજને વિદિત થયું હશે નહિ?

માતલિ—(મંદ મલકાઈને) ઈશ્વરને શું અજાણ્યું છે? ચાલો, મહારાજ, તમને દર્શન દેવા ભગવાન્ મારીચ ઋષિની કૃપા થઈ છે

રાજા—શકુન્તલા, પુત્રને લઈ ચાલો તને આગળ કરી ભગવાન્ મારીચ ઋષિના દર્શન કરવા એવી મારી ઇચ્છા છે

શકુન્તલા—હું પ્રાણનાથની સાથે ગુરુને પગે લાગવા જતાં લજવાઉં છું

રાજા—પણ રૂડે અવસરે તો સંગાથે જવું ઉચિત છે, માટે ચાલો—

* * *

૨૧. ઝવેરીલાલનું ભાષાન્તર ઉત્તમ પ્રકારનું તો નથી જ, છતાંયે તે પ્રથમ યત્ન હોવાથી એમના સમયમાં તો તે ઉત્તમ છે. ઈ. સ. ૧૮૬૭ માં આ ભાષાન્તર બહાર પડ્યા પછી ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં તેની બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી. બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડતી વખતે રા. રા. ઝવેરીલાલે જો યોગ્ય સુધારા કર્યા હોત, તો આ ભાષાન્તર કંઈક વધારે તેજસ્વી બની શકત

અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ (નાટક) રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

ર૦ બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોરનુ ભાષાન્તર જેમ તેમણે પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે, તેમ તેમને ન્યૂન જણાય છે, એટલું જ નહિ, પણ વાચનારને પણ ન્યૂન જણાયા વિના નથી રહેતું એમનું કહેવું તદ્દન સત્ય છે કે, 'કાલિદાસના સર્વોત્તમ નાટકનો સર્વગુણસંપન્ન છાયા ગુજરાતીમાં કોઇ કાળે થવા પામશે, તો તે ત્રણ કે ચાર નહીં, પણ ઘણાં પ્રયત્નો અને નાના પ્રકારની શક્તિવાળા લેખકોથી ઉત્તરોત્તર વધતી જતી સફલતાદ્વારા જ થશે'

શ્લોકોના ભાષાન્તરો કરવામાં રા ઠાકોર કેટલેક સ્થળે રસ નથી સાચવી શક્યા, તેનું કારણ એ જ કે વૃત્તની અસમાનતા, માત્રામેળની વિસરણી, અને સમશ્લોકીનાનો અભાવ ગુજરાતી ભાષામાં આવા રસવર્ધક ગૌણ કારણોને પણ વિસારવાથી ભાષાન્તર મોળું પડી જાય છે, તેનુ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત રા ઠાકોરનુ ભાષાન્તર છે છતાં અમારે કહેવું જોઇએ કે ગુજરાતીનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ રા ઠાકોરના ભાષાન્તરના ગદ્ય ભાગમાં વારેવારે જણાઇ આવે છે, અને ગદ્ય જેટલું મીઠું લાગે છે, તેટલું પદ્ય ન લાગવાથી જ રસક્ષતિ થઇ છે રા ઠાકોરનુ ભાષાન્તર દોષવાળુ હોવા છતાંયે તેમના પ્રયાસ અને આશય ઉંચા પ્રકારના છે આ ભાષાન્તર જો સ્હેજ સુધારા વધારા સાથે બીજી વાર બ્હાર પડે, તો તેને સાહિત્યમાં વિશેષ સારૂં સ્થાન મળે, એમ માની શકાય છે

હવે આપણે રા મગનભાઇ ચતુરભાઇ પટેલના ભાષાન્તરને તપાસીએ બીજા ભાષાન્તરોના દોષ જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી રા પટેલનું ભાષાન્તર પણ દોષની નિરાળુ છે બીજા ભાષાન્તરો હોય, તો પણ આ ભાષાન્તર દોષથી નિરાળુ હોય, એમ કાંઇ માનવું જ જોઇએ એમ નથી, પણ એવા દોષથી નિરાળુ રાખવા રા પટેલની શક્તિ સફળ નીવડી છે રા પટેલના ભાષાન્તર સબંધે લખતાં એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે અભિજ્ઞાન શકુન્તલા નાટકના બ્હાર પડેલા ભાષાન્તરો કરતાં તે ઉંચા પ્રકારનું છે, અને રા તનસુખરામ પોતાનો અભિપ્રાય આપતાં લખે છે તેમ, આ ભાષાન્તરમાં 'રસભાવ આદિના મર્મોનું અપૂર્વ આવિષ્કરણ જોવામાં આવે છે' ભાષાન્તરની ભાવનાનુ લગભગ પ્રત્યેક અંગ રા પટેલે સાચવ્યું છે, અને તેથી જ ભાષાન્તરને 'પ્રાસાદિક' બનાવવા રા પટેલ શક્તિમાન થયા છે

રા પટેલના ભાષાન્તરનો વિશિષ્ટ રસ તો એમની પ્રસ્તાવના અને એમણે આપેલાં ટિપ્પણોમાં જ સમાયો છે રા પટેલે, કાલિદાસની 'કૃતિ સર્વાંગે સરળતાની ભરેલી છે' એમ સારી રીતે જોઇ, ભાષાન્તરને પણ સર્વાંગે સરળ બનાવવા યત્ન કર્યો છે વળી આખા નાટકમાં પ્રાચીન આર્યજીવન તરફ દૃષ્ટિ કરાવવા તેમણે વારેવારે ટિપ્પણોમાં તેમ જ પ્રસ્તાવનામાં સ્તુત્ય પ્રયાસ કર્યો છે પ્રાચીન આર્યજીવનના ઘેલા રા પટેલની વૃત્તિ શાકુન્તલ જેવા નાટકનુ ભાષાન્તર કરવા તરફ પ્રેરાય, તેમાં નવાઇ નથી

શ્લોકનાં ભાષાંતરમાંથી રા પટેલે રસને ઢોળાવા દીધો નથી, એ ભાષાંતરનુ રસવર્ધક એક કારણ છે રા પટેલનુ ભાષાંતર વાંચતાં એટલું તો સ્પષ્ટ સ્હમજાય છે કે, ગુજરાતી ભાષારૂપી પાત્રમાં સંસ્કૃત ભાષાનો રસ નથી ઢોળાયો કે નથી છલકાયો પહેલા

મારી વાસ્ત વાતાઓ (સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અપેક્ષા શ્લોકોનું રસ યથાર્થ કરેલા ભાષાન્તરની સાથે જ પદ્યના ભાષાન્તરના શ્લોકો સરખાવતાં આપણી સહજ ખાત્રી થઈ જશે

૧—અદ્ભુત જગમાં રમતું વાયુ સુગંધી પાવન લહેરાવે
સુંદર [illegible] નિદ્રા [illegible] મલીન [illegible] વાગે
૨—[illegible] કરવા સારૂ મદન-મગ્ન જન [illegible]
ફરી [illegible] વાળો ન માનીશ [illegible] મિત્ર સમ [illegible]
૩—વિચારી હૃદયે સંયમ ધની અમે [illegible] તને
ન [illegible] કી સ્નેહવૃત્તિ તમમાં તણીર ના બનુએ,
રાણીમાં ગણી યોગ્ય [illegible] તમે રાખ [illegible]
સ્વાધીન [illegible] આથી વધુના હરિ [illegible]

વળી તે ઉપરાંત બીજા પણ શ્લોકના ભાષાન્તરો દૃષ્ટાન્ત [illegible] આપવાની જરૂર [illegible]

૪—[illegible] ચાર [illegible] ગી [illegible]
[illegible] અશ્રથી [illegible] થતો પિતાની [illegible]
[illegible] જે દુઃખ [illegible] અમ [illegible] ને [illegible]
[illegible] પ્રિય વિયોગ કેમ ન [illegible] સંસારીને [illegible]
૫—વર્ષાઋતુ [illegible] સપત્ની [illegible] ભૂમિની
[illegible] પુર [illegible] અન [illegible]
[illegible] રાજ્ય [illegible] બારને
[illegible] આનન [illegible] વામ [illegible]
૬—[illegible] જેમ [illegible] તેમ [illegible],
[illegible] પિતા કેમ સંઘરે?
[illegible] તેમને
ઘટિત દાસપણું પતિ [illegible]
૭—[illegible] મન [illegible]
[illegible] ભારે [illegible] અપરાધ
[illegible] અવસરે [illegible] નામ [illegible]
સમ [illegible] પરી કાળી [illegible] મળી [illegible]

આથી વધારે દૃષ્ટાન્તો આપવા અનુચિત લાગી [illegible] રીતે પદ્યની ઢબ સહજ સમજાશે ગુજરાતી ભાષાન્તર [illegible] તેમનું ભાષાન્તર [illegible] આવે છે

[illegible] પદ્યે કરેલું ગદ્યનું ભાષાન્તર [illegible] પ્રેમભાવનો તોટો [illegible] દૃષ્ટિગોચર થાય છે [illegible]
"[illegible]" "[illegible]" [illegible]

પોષ પ્રેમકથા [illegible]

થમા) આવા ઓના 'પરેન્દ્રભાષા'ના નાટકોની ભાષાતર ખાસ કિલષ્ટ થતુ નથી, એટલી જ
છ ગદ્યનુ પણ ભાષાન્તર નિયોગમાની આવશ્યકતા છે—

૧—

પ્રિયવદા—અનસૂયા તુ જાણે છે કે આ શકુન્તલા વનજ્યોત્સ્નાને કેમ આટલી
વિહાળીને જુએ છે ।

અનસૂયા—કાંઈ કળાતુ નથી કહે જોઈએ

પ્રિયવદા—એ તો જેમ આ વનજ્યોત્સ્ના પોતાને અનુરૂપ વૃક્ષ પામી તેમ હું પણ
અનુરૂપ વર પામું એમ

શકુન્તલા—તમારા જ મનમા એવા મનોરથ હશે (એમ કહી કળશમાથી પાણી રેડે છે)

રાજા—અરે, કુલપતિની વિજાતીય પત્નીથી તો એ ઉત્પન્ન થયેલી નહીં હોય? અથવા
શા માટે?

૨—

શાર્ઙ્ગરવ—મહેતો આભરી લીધો

કાશ્યપ—પુત્રિ, હવે તને કાંઈક શિખામણ આપુ વનવાસી છીએ, તોય લૌકિક તો
જાણીએ

શાર્ઙ્ગરવ—બુદ્ધિમાનથી ન સમજાય એવો કયો વિષય છે?

કાશ્યપ—અહીંથી સાસરે જઈને,

સેવા તુ કરજે ગુરુની કરજે તે સખી સહપત્નિ સાથે
મનાવ નહિ પતિ હોય ચહે સ્વામી ન તેની થકે
ભાગ્યશાળી બહુ તુ રહે નહિ જાને ગર્વિત ના વેભવે
એવી સ્ત્રી ગૃહિણી થાય બીજીને અગાર રહે છે દુઃખે

અથવા ગૌતમીનુ શુ ધારવુ છે?

ગૌતમી—આ જ વહુને કહેવાનો ઉપદેશ પુત્રિ, આ મનુષ્ય ધ્યાનમાં રાખજે

કાશ્યપ—વત્સ, મને અને આ સખીઓને ભેટી લે

શકુન્તલા—પિતા, શુ અહીંથી જ પ્રિયવદાદિ સખીઓ પાછી વળશે?

કાશ્યપ—પુત્રિ, આમનેય પરણાવવાની છે એમનાથી ત્યા ન અવાય તારી સાથે આ ગૌતમી
આવશે

શકુન્તલા—(પિતાને ભેટીને) હવે પિતાને ખોળેથી સરી પડીને મલય તરુથી ઉખડી
ચન્દનલતાની પેઠે દેશાન્તરમા શી રીતે જીવી શકીશ?

કાશ્યપ—પુત્રિ, આમ અકળાય છે શુ?

નીતિદર્પણ રૂ ૨-૮-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ઉ—

તાપસી—(અજનેને જોઈને) આશ્ચર્ય ! આશ્ચર્ય !

રાજા—આર્યે, કેમ વારુ ?

તાપસી—આ બાળકની અને તમારી આકૃતિ એક સરખી છે તેથી વિસ્મય પામી, તમે અજાણ્યા છો, (હોય એ કાં) ગોનતો જ નથી !

રાજા—(બાળકને રમાડતો) આ મુનિકુમાર નથી તો એનું કુળ કયું ?

તાપસી—પુરુવંશ

રાજા—(મનમાં) શું આ મારા જ વંશનો ! (મોટેથી) પણ આ પ્રદેશમાં મનુષ્યો પોતાની મેળે આવી શકતા નથી

તાપસી—તમે કહો છો તેમ જ છે અપ્સરાના સંબંધ આની માએ અહીં દેવગુરુના તપોવનમાં એને જન્મ આપ્યો

રાજા—(બાજુએ) હાશ ! આશા બાંધવાનું આ બીજું કારણ (મોટેથી) ત્યારે એ બાઈ ક્યા રાજર્ષિના પત્ની ?

તાપસી—એવા ધર્મપત્નીનો પરિત્યાગ કરવાનું તે કોણ નામ લેશે ?

રાજા—(મનમાં) ખરેખર, આ કથા તો મને જ ઉદ્દેશીને છે ! ત્યારે આ બાળકની માનું નામ શું તે જ પૂછું તો ? અથવા પારકી સ્ત્રીની પંચાત જ શું નથી

* * *

બન્ને ભાષાન્તરોનું આમ નિરૂપણ કર્યા પછી તારતમ્ય કાઢતાં અમારે કહેવું પડે છે, કે ઝા પટેલનું ભાષાન્તર સરળ, રસાળ, અને મૂળના અર્થને શિથિલ નહિ કરનાર ગુજરાતી ભાષાના ગૌરવને સાચવનારું જણાય છે, સ્વ શાસ્ત્રિનું ભાષાન્તર મોળું તો ખરું જ પણ સાથે એટલું યે જણાવવું પડે છે કે તે ઉંચા પ્રકારનું પણ નથી પ્રથમ ભાષાન્તરકાર તરીકે સ્વ શાસ્ત્રિકના જેટલા વખાણ થાય તેટલા ઓછા છે, અને સ્વ શાસ્ત્રિકનું ભાષાન્તર જો અસ્તિત્વમાં ન હોત તો ઝા પટેલનું ભાષાન્તર, અત્યારે છે તેવું કદાચ ન યે હોત, એટલું જ નહિ પણ ઝા પટેલે જો ભાષાન્તર ન કર્યું હોત, તો સ્વ શાસ્ત્રિકનું ભાષાન્તર જ શ્રેષ્ઠ ગણાઈ શકત સ્વ શાસ્ત્રિના ભાષાન્તરનો મ ગ પટેલે મધુકરની માફક ચુસી લઈ પોતાના ભાષાન્તરને રસમય બનાવ્યું છે ત્યાંથી રા પટેલને સ્વ શાસ્ત્રિના ભાષાન્તરનો રસ બરાબર ચુસતાં ન આવડવાથી શાસ્ત્રિકનું ભાષાન્તર મોળું નથી પડી ગયું, બન્ને યે ભાષાન્તર વાંચવા જેવા છે કારણ થોડો ઘણો રસ બન્નેમાં જણાય આવે છે

પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે મૂળ સંસ્કૃત નાટક સાથે એના રસથી જ નહિ, પણ અર્થ, અલંકાર, અને શબ્દપ્રયોગથી સરખામણી કરતાં કોનું ભાષાન્તર ઉત્તમ છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં, દુષ્યન્ત રાજાએ કાઢેલો ઉદ્ગાર આપણને પણ કાઢવો પડે છે કે —

द्वैधीभवति मे मन

૨ા યાજ્ઞિકના ભાષાન્તરનો દોષ માત્ર એટલો જ છે કે મૂળ સંસ્કૃત અર્થ વધારે સ્ફુટ કરવામાં ભાષાન્તરમાં જરા વધારે પડતી સ્વતન્ત્રતા લીધી છે તેને લીધે તે કંઈ ભાષાન્તર ક્લિષ્ટ નથી થયું, છતાં ઉપરના પ્રશ્નની સામી કસોટીએ ચઢાવતાં રા યાજ્ઞિકનું ભાષાન્તર ઉતરતું જણાય છે મ પટેલે, પ્રત્યેક સ્થળે ટીકા આપી છે, પણ આખા ભાષાન્તરને તર્કસિદ્ધ તેમણે સંસ્કૃત ભાવાર્થ જણાએ સાચવ્યા છે, વળી સ્થળે સ્થળે આપેલા ટિપ્પણો એટલા ઉપયોગી છે, કે તેથી પણ ભાષાન્તર પ્રિય થઈ પડે છે રા ઠાકોરના ભાષાન્તરને આ બે મહારથીઓના યુદ્ધમાં મૂકવાથી શો લાભ? તેમના ભાષાન્તરમાં આવેલા કેટલાક કઠણ વાક્યોને, અને શ્લોકોના જોઈએ તેટલા નિયમોને યોગ્ય સુધારવામાં આવે, તો તે ભાષાન્તર પણ સાહિત્યમાં વિશેષ સારું સ્થાન ભોગવે ૧ ઠાકોરનો પ્રયાસ જ સ્તુત્ય છે, એ નિર્વિવાદ છે અને અમે એમ ઇચ્છીએ છીએ કે રા ઠાકોરનું ભાષાન્તર દિવસે દિવસે અલભ્ય થતું જાય છે તે ધ્યાનમાં લઈ, તેને સુધારાવધારા સાથે સ્ટેજ પણ સરકારી બનાવી, સમાજમાં સુલભ કરવાની આવશ્યકતા છે રા ઠાકોરનું ભાષાન્તર ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી અદૃશ્ય થાય, તેનું જોતાં અમારું હૃદય કંપી ઉઠે છે ભાષાન્તર ગમે તેવું તો યે એક વિદ્વાન માણસના પ્રયાસનું ફળ છે, એટલું વિસરવાનું નથી; માટે જ અમે ઇચ્છીએ છીએ, કે એ ભાષાન્તરને જરા તેજસ્વી બનાવી બહાર પાડવાની જરૂર છે આ બધાએ ભાષાન્તરકારોનો ગુજરાત જેટલો ઉપકાર માને, તેટલો ઓછો છે, કારણ વિશ્વગુરુ કાલિદાસની મીઠી વાણીનું પાન બધાએ યથાશક્તિ કરાવ્યું છે આવાં ભાષાન્તરો એક નહિ પણ અનેક, મોંઘા નહિ પણ સોંઘા, અને દુર્લભ નહિ પણ સુલભ થાય, એ જ અમારી તો અભિલાષા છે !!

સમાલોચક વધારે ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે તે માટે શું આવશ્યક છે ?

૧. **ગ્રાહકોની સંખ્યા વધવી જ જોઈએ.** બાર મહિનામાં અનેક મોજશોખમાં અનેક રૂપીઆની રકમો જતી હશે **સમાલોચક** માટે ૫ રૂપીઆ કાઢવા મુશ્કેલ નથી ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા થઈ જ શકે છે દરેક ગ્રાહકે નવા નવા ગ્રાહકો મેળવી આપી **સમાલોચકનું** કામ વધારે સુંદર બને એવું કરવું જોઈએ

૨ જેમને પ્રભુએ ઉત્તમ સંસ્કાર અને સરસ્વતીનો પ્રસાદ આપેલ આપ્યાં છે, કે જે સ્વતન્ત્ર લેખો લખી શકે છે તેમણે ' ગુજરાતને શું ઉપયોગી થશે ? ' એ પ્રશ્ન વિચારી યથાશક્તિ સારા અને શિષ્ટ લેખો લખવા અને સમાલોચકમાં મોકલવા સ્વતન્ત્ર વિચારના પોષક લેખોના મૂલ્ય વધારે જ હોય છે સારા શિષ્ટ લેખોથી માસિકનામું વધારે ઉંચા અંકાય છે "સારા લેખો નથી આવતા" એવી ફરિયાદ કરનારે પોતે શું ફાળો આપ્યો છે એ વિચારી જોવું.

૩. સૌથી વધારે આવશ્યક રચના-સાધનો છે સૌન્દર્યને કલાનાં આભૂષણો દર વિના નગ્ન શોભતાં નથી, એટલો વિચાર કરવો જોઈએ છે અને જો માસિકનું ઉત્તેજન વિશેષ તેમ ફલ પણ ઉત્તમ

હંગેરીનું પુનરુજ્જીવન.

લેખક—રા. મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર

(ડીસેમ્બર ૧૯૨૦ ના અંકથી ચાલુ)

હંગેરીયનોએ કહ્યું—"અમે નવી માગણીઓ કરી નથી, અમારા હક્ક સાચવવા સિવાય બીજી એ, બલામણ કરી નથી. અમે તો ફક્ત એટલું જ માગી રહ્યા છીએ કે કાયદાનું પાલન થાય, એકતા રાખવી બંધની જગા, ન્યાય અને ધોરણસરની વ્યવસ્થા, કટકે કટકે નહી પણ એક જ ઘડીએ લે, એમ અમે કહીએ છીએ. ત્હમારા મહારાજાના નામે અમને જે લખી મોકલાયું છે ત્હેમાં અમારી સાચી લાગણીઓની ખુલ્લી રીતે ના પડાઇ છે. એવાં લખાણ ઉપરથી જણાય આવતી એમની વૃત્તિ જોતાં અમને દુઃખભરી ખાત્રી થઇ છે કે ત્હમને બંધારણ અનુસાર હંગેરીની હકુમત ચલાવવાની મન જ નથી."

"ત્હમે અમારા કાયદાની બંધારણના એક જ ભાગને ફરીથી સ્થાપવાનું કહો છો અને આથી બીજા જરૂરી હક્કો ત્હમે લઇ લેવા ધારો છો. એથી સનાથી અમારા મન દુઃખી છીનવી લઇ, નવા પેટન્ટને અમારા મૂળ હક્ક તરીકે ઠસાવી દેવા ચાહો છો. અમારા પ્રતિનિધિ અમારી સમ્મતિ રચના કરેલા હુકમ પ્રમાણે એકત્ર થવાની ત્હમારી રાજસભાના મોકલવાની દેવા ત્હમે કહો છો તેથી અમારો કાયદા ઘડવાનો હક્ક ઝુંટવી લેવા જેવું કરો છો. અને અમારા કરવેરા સંબંધી તેમ જ લશ્કર ઉભું કરવાના સંબંધી જે હક્ક અમારી પોતાની સભા ધરાવે છે, તે ત્હમારે હસ્તક થાય એમ કરવા મથી રહ્યા છો."

"વળી સ્વીકારાયલા કાયદાને રદ કરવા ધારા ઘડનારી સભાઓ જ લાવી શકે છે ત્હેમાં ત્હમે અમારા જન્મસિદ્ધ હક્કોને જે ધક્કો પહોંચાડી રહ્યા છો, અને અમારી એકહથ્થુ શહેનશાહતના શબ્દને કાયદો માની સ્વીકારી લે એવું ઇચ્છી રહ્યા છો તે બધું થાય તો પછી હંગેરીને હાથ કયું સ્વાતન્ત્ર્ય રહ્યું? વળી આપ નામદારનો કોઇ વારસ આ ત્હમારા દાખલો લઇ અમારી જીંદગી તેમ જ હક્કોમાં કયાંને કયાં ફેરફાર કરી, પોતાનો દોર અને સત્તા અમારી પ્રજાની સમ્મતિ વગર કંઇ કંઇ ફેરફાર કરવા ડીયેટને ફરમાવે અને મનમાન્યા ધારા ધારી બેસે—તો પછી શું કરવું?"

"વળી પ્રતિનિધિ મોકલવાથી, પ્રજાની મિલકત તેમ જ માણસને (*Property and blood*) ખર્ચ કરવાની સત્તા પરદેશીઓની બહુમતીવાળી સભાને આપી દેવી પડવાની વળી હંગેરીને પૂછ્યા વગર, રાજ્યે કાઢેલા કરનો ભાર હંગેરી ઉપર જ લાદવામાં આવવાનો તેથી અમે તો સ્વતન્ત્ર—જુદા દેશની પેઠે જ વ્યવહાર રાખીશું અને જો અમારૂં સ્વાતન્ત્ર્ય જોખમાતું હશે એમ અમને લાગશે તો કોઇ મૂકી ન શકે એવાં ધારાનાં બંધનોથી છૂટા રહેવાનું અમે માગીશું, અને પરમેશ્વર તેમ જ સમ

"પ્રતિનિધિ ભોગવનારીને તમે હજુરીને ઑફિસના એક અંગ જેવું બનાવી ત્યાં મારી નાખો છો, અને રાજ્યકારભારની પોલીસીનું મ્હોટું આગળ ધરી, આપખુદી સત્તામાં એને હોમી દેવા ફરી ફરી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો આવું જોડાણ જેમાંથી સાધેલું ઐક્ય કદિને શાહનતને લાગે બળ નથી આપી શકતું જુદા જુદા સ્થાનોની ઉછળતી લાગણીઓ અને અણઘટતી સત્તાના લીધે વધતો વિભાગ રાજ્યમાં ત્હેમને છૂટા પડતા ઉશ્કેરે છે, અને આને લીધે ચૂંટણીની વખત સામ્રાજ્યમાં જે જોમ લોકોનો ઉત્સાહ અને સંયુક્ત બલ તે મેળવવાથી સામ્રાજ્ય ઉપર ગજબ પડે છે એકના ગજબના બળથી જ જે સામ્રાજ્યની મ્હોટી સત્તા ટકી રહે છે ત્હેનો ટક્કર ઝીલતા વખતે ભારી વિપત્તિમાં મૂકી દે છે અને એવા વિશ્વાસ ઉપર સ્વરૂપનું એ ધારે જોખમભર્યું છે જે પ્રજાના હક્ક આમ એકદમ ઝૂંટવી લેવા એ માંહેથી ભાર પડશે

"હરકોઈ રાજ્ય પોતાના સ્વાર્થને સમજાને લઈને લોકોને થોડા આર્થિક લાભોની લાલચ આગળ ધરે, અને આવું પગલું ભરે તો લેખે છે ખરું, પરંતુ કેવળ રાજકીય હેતુ સાધવા પ્રજાના હક્કને પડાવી લેવા એ તો કદી ન બની શકે

"જે સત્તા આમ નવા નવા લાભો લાવે, અને પ્રજાના ખરા લાભોને મદદ કરવા તો તૈયારી ન બતાવે, ઉલટું બીજા હક્કોને ધમકી દે, ત્હેને માટે શ્રદ્ધા બતાવવી, ગમે તે કીંમતિયાર તૈયારી રાખવી અને પોતાના રાજકીય હક્કો ઉદાર દિલથી સોંપી દેવા—એ ભક્તિ તો ક્યાંથી દેખાડાય ?"

"વળી શહેનશાહ તરફ સંપૂર્ણ લાગણી સાથે અમે એમનું ધ્યાન દોરવા માગીએ છીએ કે ૧૮૪૮ ના પ્રેગ્મેટીક સેન્કશનની એકે એક સરતો અમારે કબૂલ છે, અને અમારે કબૂલ રાખવાની છે, અને તેની ઉલટું તે બધું અમારે મન ગેરકાયદેસર જ છે ઇમ્પીરિયલ પાર્લમેન્ટે હંગેરી સામે નિયમ ઘડવામાં જે સત્તા વાપરી છે તે સામે અમારો વિરોધ જાહેર કરીએ છીએ અમે અમારા પ્રતિનિધિ મોકલવાના નથી અને કોઈ બીજી સત્તા મારફત જો ચુંટણી થશે, તો અમારા મતાધિકાર ઉપર તરાપ માર્યા જેવું થશે, અને આવી કોઈ રીતે ચૂંટાયેલી સભા હંગેરીના કોઈપણ પ્રકારે પ્રતિનિધિ ગણાશે નહીં હંગેરીની બાબતોનો નિકાલ હંગેરીનો રાજા, તદ્દન કાયદેસર રીતે જણાવાયલી પ્રજાની ઇચ્છાને અનુસરીને જ કરી શકે છે તેથી હંગેરી-સંબંધી થયેલા ઇમ્પીરીયલ પાર્લમેન્ટના ધારા ધોરણો અમને માન્ય નથી, અને કોઈ રીતે અમને બાંધી શકતા નથી"

"અમે સાદર જણાવીએ છીએ કે અમારી પોતાની પાર્લમેન્ટમાં કર ઉઘરાવવા, ત્હેનો મોજે ઘટતી રીતે વાળી આપવા, તેમ જ સૈન્યની ભરતી કરવાના હક્કો જેમના તેમ અમે રહેવા દઈએ છીએ; દરેક બધારણનો આવો મુખ્ય વરકારનો સિદ્ધાંત, કે 'મંજૂર થયેલા ધારાઓ સંયુક્ત-કાયદા ઘડનારી સત્તાઓ જ પાછા રદ કરી શકે છે' તે તમે ભૂલી જાવ છો; હમારે સદર એટલું અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે એવું છે કે પ્રેગ્મેટીક સેન્કશનનું અસ્તિત્વ

શુજરાતી કહેવતું સંગ્રહ ૩ રૂ ૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સુદ્ધાં જોખમમાં આવી પડે એમ બ્હીએ છે હમારો બજગારભાર પણ અમને ધરખ-ત ર નથી તારમાં હમે નામદાર, હમારૂં જાહેરનામું નાંખી વધારે સમજુત થતાં સમૂળ અશક્ય છે અને તેથી ભમનત માટે જોઈતો મ ધનો તાર તોડી નાખ્યો છે હમારૂં જાહેરનામું હંગેરીના બંધારણને હવામાં ઉગાડી મૂકે છે, અને નવી આપખુદ સત્તાના દોર્યા, હમે હંગેરીયન કીર્તિના અને પેર ટ. આપી અમને અન્યાય કરી રહ્યા છો

"અમારી મહાન પવિત્ર ફરજે અમને દિશા સુઝાડી છે તેથી ઘણી દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે આપના જાહેરનામાથી આપણી વચ્ચે વધારે વ્યવહાર રાખવાનો તાર તૂટી ગયો છે એમ અમારે માનવું પડે છે"

લખાણના છેલ્લા ભાગમાં લખ્યું હતું કે– અમારા દેશને અધરા, દોલતના વિભો જોવા પડશે એ સંભવિત છે પરન્તુ અમારી પ્રજાજનની ફરજોના ભોગે એ દુઃખો ખસેડવા અમે માગતા નથી દેશનું સ્વાતંત્ર્ય એટલે વહીવટી સ્વાતંત્ર્ય એવી રીતે અમારે હાથ નથી જેની અમે રૂબરૂ હાથે આપને કરી શકીએ પ્રજાએ જે અમને ભરોસાથી સોંપ્યું છે હેને માટે અમે અમારા દેશને તેમ જ અમારા અંતઃકરણને પણ જવાબદાર છીએ તેથી આમ કરતા જો સહી લેવાનો વારો આવી પડે તો, ભવિષ્યની પ્રજાની ખાતર એ સ્વાતંત્ર્ય આગવી ગણી, પારકામાં મૂકી જવું, તો તે પણ ઈષ્ટ છે એ ભાવિ પ્રજા પણ પૂર્વજોને પગલે પગલે ચાલી, અમારાથી ઉતરી આવેલું વહીવટી સ્વાતંત્ર્ય સાચવી રાખવા નાહિંમત ન થતાં જુદી રહેશે અને ખમશે મરણ, સત્તાએ લૂંટી લીધેલું સમય આવતાં અને દિવસ ફરતાં પાછું હાથ આવે છે, પણ પ્રજા, જેને પોતાના ભોળપણમાં અને સહન કરવું પડશે એવી વાજબી બોજ બેસે છે અને જતું કરે છે, હેને પાછું હાથ ધરવાની ધારણા તો અધરી અને સંશયભરેલી છે ઉજળા ભવિષ્યની અભિલાષામાં અને પોતાની વાત સાચી અને ન્યાય્ય છે એમ માનતું હંગેરી સહ્યા કરશે."

બારમી ઑગસ્ટે લીડર હંગેરીયન પાર્લામેન્ટે આ બીજું લખાણ ફ્રાન્સીસ જોસેફને વીએના પેશ કર્યું ૨૧ મી ઑગસ્ટે, એ પાર્લામેન્ટને વિખેરી નાખવા ફરમાન જવા ફ્રાન્સીસે વાળ્યો, સભાના પ્રતિનિધિ અને મહેતાએ એવું આ કૃત્ય ન્યાયપુરઃસર છે એમ સ્વીકારવાના પાડી અને ગંભીર સરઘસના રૂપમાં સભાના હૉલ તરફ ચાલ્યા તે હૉલમાં ઑસ્ટ્રીયન સીપાઈઓ ભરાઈ બેઠા હતા અને સંગીનથી સભાને બહાર રાખતા હતા.

ડીક જ્યારે પાછા ફરતા હતા તબક્કે પોતાની રહેવાની જગાપર હતો અને ત્યાં ગમ-તમાં સામેલ થઈ ગયો ત્યાં એને કોઈકે પૂછ્યું– શી નવાજુની છે? –ડીકે કહ્યું– આપણું પાર્લામેન્ટ બંધ પડ્યું છે"

૧૮૬૧ ના ઑગસ્ટમાં લંડનના ટાઈમ્સે લખ્યું કે– 'ગયા મહિનાના અંતમાં ઑસ્ટ્રીઆ શાહીએ જે કર્યું તેનું નામ રહે નમાવીને બનાવીને તો–પેસ્ટમાં હંગેરીયન પાર્લામેન્ટનું ... ડ્રગાનું મ્હેલમાં આ... હંગેરીયન પાર્લામેન્ટે પ્રામાણિક

એકત્રીસમા સિકાને અન્તે આગળ ધરેલા "યુનીયન" સબંધી સૂચના પેદા થતે બન્ને મંડળની સંમતિ મળતાની અને પરિણામે બન્ને સંસ્થાનો ન્યાયપણે અને સ્નેહથી જોડી દેવા, રાજ્યવ્યવસ્થાની ખાતર આપણે લખીએ તો—ધારો કે આયરીશ પાર્લામેન્ટે સંમતિ ન આપી હોત અને એટલાંટીકની પારની પાર્લામેન્ટ જોડે સંયુક્ત થયા કરતાં પોતાના હક અને સત્તાઓ ઉપર જોર કરી જરૂરીઆતનું માગી રહ્યા હોત—તો આવા સંજોગોમાં આપણે એમ કહીએ કે ત્રીજા જ્યોર્જે હરેક ભાગના અમલદારોને મીટીંગના અવસ્થા વિખેરી નાખી હોત, અને જાહેર કર્યું હોત કે આયર્લેન્ડ પાસે સત્તા હક્ક છે જ નહીં અને જે હતા તે તરત જ બળવામાં ખોઈ બેઠું છે; અને આગળ થયા પછી આયરીશ લોકો પોતાનું હિત જેમ બને તેમ વ્હેતું રહેવાને વેસ્ટમીન્સ્ટરમાં પ્રતિનિધિ મોકલવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હોય, અને એમના વખતમાં આયરીશ લોકોને ત્યાં પગાવ રાખી રહેવા ફરજ કરી ગોઠવ્યું હેય—અને એક અંગ્રેજ રાજ્યકર્તા આવી રાજનીતિ અખત્યાર કરી બેસે—જો આવું કંઈ આપણી કલ્પનામાં આવતું હોય તો હાલ ઑસ્ટ્રીયન સરકાર જે માર્ગ લઈ રહી છે ત્હેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી શકે."

હંગેરીની પાર્લામેન્ટને બરખાસ્ત કર્યા સામે પેસ્તની પ્રાન્તિક સભાએ લડત ચલાવી. આ ઉપરથી ઑસ્ટ્રીયન સરકારે એ પ્રાન્તિક સભાને પણ રદ કરવાનો ફરમાન કર્યું. પ્રાન્તિક સભાએ આ ફરમાન ગણકાર્યું નહીં, અને મીટીંગો મેળવવી ચાલુ રાખી. આખરે ઑસ્ટ્રીયન લશ્કર કાઉન્સીલ ચેમ્બરમાં ઘુસી ગયું, અને એમને એની બેઠકમાંથી બહાર કાઢી મૂકી. સભ્યો, જેવા રસ્તામાં બહાર નિકળી પડ્યા ત્હેવા, એક અવાજે બોલી ઉઠ્યા—"પ્રભુ હંગેરીને બચાવો!" આ બોલ આસપાસ જમા થયેલા લોકોએ ઉપાડી લીધો અને હંગેરીનું રાષ્ટ્રગીત (નેશનલ ઍન્થમ) ગાતા ગાતા, ત્હેમને ખભે બેસાડી રસ્તા ઉપરથી લઈ ગયા.

દેશમાંની બધી પ્રાન્તિક સભાઓએ પેસ્તની સભાનો દાખલો લીધો અને એમને પાડી નાખી. પ્રાન્તિક સભાના અમલદારોએ ઑસ્ટ્રીયનોને પોતાનો અધિકાર આપવાની ના પાડી અને થોડા વખત દેશમાં અરાજકતા જેવું થઈ રહ્યું. ઑસ્ટ્રીયા તરફથી હંગેરીના ગવર્નર તરીકે નામના માણસને લશ્કરી ગુમાસ્તો નીમ્યો. આ ... રાજ્યના ... ને ... માટે ... ખાતામાં આસ્ટ્રિયન ... ભરતી કરાવ, અને મિલ્કત ની જપ્તી કરવાની રીત ચાલુ થઈ.

ઓગણીસમી ... હંગેરીની સ્થાનિક મંડળો ... સ. ૧૮૬૧ ...

... તરીકે ... હાલ ... આ ... ... જો ભાઈ આપણા સાચા સરદાર અને ... હોત, ... તરછોડનારો ! ત્હેને તો નમસ્કાર !

... અને જાહેર કર્યું— ગેરીનું ભલું જેમ વધુ થાય ... તેમ ... ની ... ના પ્રમાણમાં થશે. જે આનાથી ઉત્તમ ઉપદેશ ... ... છે ... ... ઠગ વગરના છે ... ... થતો."

આ ઉપરથી એક હાસ્યરસના હંગેરિયન લેખકે "ઑસ્ટ્રિયન ચોટાઓ" નામની ચોપડી લખી; વિતાની કડીઓ લખી; એ ગીત હંગેરીમાં લોકપ્રિય થઈ ગયું, અને એ ગીતનો રાગ એક વખત મીલીટરી બેન્ડમાં વગાડાતો પોલીસે સાંભળ્યો. આ ઉપરથી મિલીટરી બેન્ડના બેન્ડ માસ્તરોને એણે બોલાવ્યા અને કહ્યું–'હવેથી ધ્યાન રાખજો કે તમારા બેન્ડમાં આવા ઉશ્કેરનાર ટ્યૂન કદી વગાડવામાં ન આવે—અને ખાસ કરીને પેલું નવું રાજદ્રોહી ગીત 'ઑસ્ટ્રીયન ચોરટાઓ' તો ન જ વગાડે તેની કાળજી રાખજો."

એક બેન્ડ માસ્તર ગભીર થઈ બોલી ઉઠ્યો—"સાહેબ, એ કંઈ નવું ગીત નથી–એ તો બહુ જૂનો રાગ છે."

લોકો હિંસાત્મક ગરબડ મચાવી મૂકે, અથવા તો કાયદા ઉપર જુલમનાનું મુકી ન કરનારું કરી બેસે, ત્હેને સારૂ ડીકે ખાસ ચેતવણી આપી — સહી સલામતીનો આ જ એક માર્ગ છે, જ્યાં આગળ ઉભા ઉભા હથીયાર હાથમાં લીધા વગર બધા ખની સાધનોથી સજ્જ થયેલા બલ સ્હામે પણ આપણાથી ટકી લડાય તો એમ કરતા સહેવું પડે તો માનથી સહી લેવું'

આ વખતે ડીક પેસ્ટમાંની ટોળીમાં રહેતો હતો, અને ભના સાથીઓ સાથે આવી ચર્ચાઓ કર્યા કરતો. એણે દેશને એક ફરમાન–પયગામ પાઠવ્યો હતો–સત્યાગ્રહ–અને લોકોએ એને માથે ચઢાવ્યો.

જ્યારે ઑસ્ટ્રીયન–વેરા–ઉઘરાત ૧૨ લોકોને કર ઉઘરાવવામાં આવ્યો ત્યારે લોકોએ ત્હેને માગ્યો ન્હોતો. કરીઓ પણ ભાગવી ન્હોતી–ફક્ત ત્હેમણે એ બીના દરેક માણસ છે એમ રીતે કર ભરવાની સાફ ના પાડી. આમ થયું એટલે કર ઉઘરાવનારે માલીક ઓનાની અને પોતીને ત્હેમની માલમત્તા જપ્ત કરી. પણ હંગેરીયન હરાજી કરનાર ત્હેની હરાજી કરવાની ના પાડી. અને તેથી એક ઑસ્ટ્રીયાના ... ના ને માન તો પડ્યા.

જ્યારે આ હરાજી કરનારો આવ્યા ત્યારે ... માગ્યો ... નું ઑસ્ટ્રીયાથી જ ... આથી ... ને, પૂંઠીથી વખતસર ... આ પ્રમાણે ... બેસી ... ત્હેનો ખર્ચ ... નથી ...

હંગેરીયનોને જુલમો તો ... રીતે ... ધરમાં પેસી ... સુધી ગણાતા ... હંગેરીના સ્હામા થયા ... પણ ... અનુ ... માલ ... ત્હેના ... ઉપર થઈ ગયા. ઑસ્ટ્રીયન લશ્કરના ... આથી હંગેરીયનોને એ સમજાઈ ગયું કે એમાં ... આત્માની અંતર પોતાના ... થવા દઈ ન શકે, ... ઉપરથી લોકોએ એમ ... કે ઑસ્ટ્રીયા ... ઇ ... એ હંગેરીનો રાજા છે એમ ... સત્તાના ... નામ ...

યૂરોપની આંખ આ તરફ સ્હામે ચોંટી અને જ્યારે વીએનામાં હંગેરીયન પાર્લામેન્ટે હંગેરીયન પ્રતિનિધિ લિંનાશ, મગી અને કામનાજ વડે કહ્યું ત્યારે ઑસ્ટ્રીયા અને ફ્રાન્સના વર્તમાનપત્રોએ એની મજા ઉડાવવા માંડી કે આખા યૂરોપમાં એ વાત હસવા જેવી થઇ સને આમ ૧૮૬૬ માં હંગેરીયન પાર્લામેન્ટને નિયમ વિરુદ્ધ વિખેર્યા પછી, ફક્ત નવ મહિનામાં હંગેરીએ ઑસ્ટ્રિયાના તેજ રાજાને ભારે આનાદ દીધો, અને આખા યૂરોપમાં એના ઇંડા થવા વારો આવ્યો

ઑસ્ટ્રિયાના મંત્રી સ્મરલીંગે જણાવ્યું—"જાણી લેજો કે ઑસ્ટ્રીયા થોભી શકશે અને ઉતરશે" ડીકે જવાબ વાળ્યો—"જેવા અમે થોભીશું, તેનાથી અડધુ પણ તમારાથી નહી થોભ્યુ જાય."

હંગેરીના સત્યાગ્રહને તોડવા ઇંગ્લંડે વીસ વર્ષ પહેલાં આયર્લંડમાં જેમ કર્યું હતું તેમ એમનું વેપારને કાયદા વિરુદ્ધ ગણાવા હુકમ કાઢ્યો હંગેરીયનોએ એ હુકમને ગણકાર્યો નહી અને એમની પદ્ધતિ છોડી નહી આથી ઘણી જગ્યા ભરાઇ ગઇ જેલો બીજે જવાનો દેશ પુરવા માગે છે, તેના તરફથી બંધબેસતું આવે એમ લોકોને કહેવામાં, આ શું કે, ગઝપની ઝાનિનો ભાગ 'ગામડાના હરામખોરો' 'ખોટી ચળવળો કરનારા' જ કરે છે છતાં થોડા મહિના આમ જેલો ભરી દેવાનું કર્યા પછી સરકાર બીજી મુશ્કેલીમાં આવી પડી

બાન્ચીમ જોસેફ ધાયું—'હંગેરીયનો લાગણીવાળા અને ઉદાર દિલના છે, તેથી, ચાલો, શાન્તીના હકવાળી હકુમત એમના ઉપર અજમાવુ'

પ્રથમ જેમને થોડા મહિના પહેલાં જેલમાં હડસેલી દીધા હતા તેમને મુક્ત કર્યા હંગેરીયન નેશનલ મ્યુઝીઅમ અને પેસ્ટમાંના નેશનલ થીએટરને હંગેરીઅન ખીસામાંથી મદદ કરવાની ઉદારતા એણે બતાવી પણ આવી બાદશાહી ઉદારતાની કઇ પણ અસર ન બતાવતાં ઉલટું હંગેરીયનોએ "ઑસ્ટ્રિયન ચોરટાઓ"ના ગીતમાં બીજી એક ટાંક ભરેલી કડી ઉમેરી

આ વખતમાં હંગેરીયન પ્રતિનિધિઓ એક ભરાતા હતા ખરા પણ પાર્લામેન્ટ તરીકે નહી ફક્ત હંગેરીયન ખેતીવાડીમંડળ, ઉદ્યોગ અને હુન્નરના મંડળ જ્યુડિકના અને સાહિત્યના મંડળો તરીકે જ એમની ચર્ચાઓ અને વિવેચનો વડે દેશના લોકોને સાચો રાષ્ટ્રીયત્વનો માર્ગ એ બતાવી રહ્યા હતા હંગેરીયન હુન્નર ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા તેમ જ ઑસ્ટ્રીયનનો બહિષ્કાર કરવા ખાસ કઇ ઠરાવ ન્હોતો કર્યો પણ આમ કરવાથી આર્થિક લાભ સ્વદેશપ્રેમ એ હાથની વાતની છે એમ ભાર દઇને મંડળોમાં કહેવાતું હતું અને વાત લોકોએ ઉપાડી લીધી.

હંગેરીના પરદેશના વેપાર માટે નવા ક્ષેત્ર હાથ કરવા, સખ્યાબંધ હંગેરીયનો યૂરોપ માં નિકળી પડ્યા આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી આખા ખંડને હંગેરીની તાજી ખબરો પહોંચાડવા ઝુરવા લોકોને ખપ લાગે એવા કેળવણીના, તેમ જ રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી ઝગઝગતા પુસ્તકો પ્રચાર કરવા દેશમાંના છાપખાનાઓનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો ... ઐતિહાસિક લેખકોએ આ અરસામાં ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યુ.

સ્નેહમત્રા ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

૧૮૬૩ માં દેશમાં દુષ્કાળ ફેલાયો પરન્તુ લોકોના જુસ્સો એ કસોટી વટાવી શક્યો. આવી જ સ્થિતિમાં જ્યારે ૧૮૪૭ માં આયરલન્ડ ભૂખ્યું હતું ત્યારે સાકુ ખનો આરો ન્હોતો, ખુમારીવાળા લોકોની હિમ્મત જોઇ ફ્રાન્સીસ જરા છોભીલો પડ્યો. તેથી લોકોને મેળવી લેવા ફરીથી પ્રયત્ન આદર્યો; અને જાહેર કર્યું કે " હવે તો હંગેરીને એની મુખ્ય મુખ્ય જ નહી, પણ બીજી ઘણી બાબતોમાં સંતોષ આપવા મ્હારી ઉત્તેજારી છે !' પણ હંગેરીયનોએ, એ ઉપર ઉપરનું છે એમ માનતા ત્હેને ગણકાર્યું નહી, અને ફરીથી એનું રાજત્વ, કાયદો અથવા અધિકારીને માન્ય રાખવાના પાડી અને બલાત્કારી સિવાય કર ભરવો પણ બંધ કર્યો

ઑસ્ટ્રીયાની કમનસીબ ઇમ્પીરીયલ પાર્લામેન્ટને સ્થળાએ બે વર્ષ થયા પછી, બોહીમીયાના પ્રતિનિધિઓ પાછા જતા રહેવાથી બીજો આઘાત થયો. એટલે આ વખતે પ્રશીયા તરફથી સળગી ઉઠનારી લડાઇની બ્હીકનું માર્યું ઑસ્ટ્રીયા હંગેરી જોડે રીતસર વાત કરવા આવ્યું

હંગેરીનું સખ્ય મેળવવાનું મૂલ્ય ડીકને પૂછવામાં આવ્યું ૧૮૬૪ ની ઇસ્ટરમાં એક વર્તમાનપત્રમાં ત્હેણે ઉત્તર વાળ્યો—" હંગેરીનું રાષ્ટ્રીય અને સ્વતન્ત્ર બંધારણ હંગેરીની પ્રજા કદીયે ગુમાવી નહી બેસે, તે સાથે એટલું પણ ખરૂ કે સ્વતન્તતા પાછી હાથ થતા શહેનશાહતના સબંધને કાયમના પાયા ઉપર મૂકવા વટતા ધારાઓ ઘડવા પોતે ચૂકશે નહી "

રાજ્યપદ્ધતિ બદલાવાની અફવા દેશમાં ઉડી, અને એની આખરમાં પેસ્ટમાં સરકારી રીતે જાહેર થયું કે, નામદાર શહેનશાહ પોતાની વ્હાલી પ્રજાને જોવા અને નવું બંધારણ દાખલ કરવા પેસ્ટમાં આવશે

૧૮૬૬ ની આ પધરામણી ૧૮૫૭ ના જેવી જે હતી જો હંગેરીયનો, પ્રશીયા સ્હામે થતા, એની સાથે ઉભા રહે, તો ભવિષ્યની ટીકેટને બોલાવવા ઑસ્ટ્રીયા વિચાર કરે છે એમ એણે સૂચવ્યું

જે સ્હવારે, શહેનશાહ ગામમાં પેઠા ત્યારે બહુ જ થોડાં ઘર ઉપર વાવટા ચડેલા હતા આ જોઇ પેસ્ટી, લોકોને વાવટા અને ધજાઓ મૂકવા સમજાવવા નિકળી પડ્યો, અને ફાવ્યો પણ ખરો જ્યારે ખેતીવાડી પ્રદર્શનમાંથી શહેનશાહ બહાર નિકળ્યો ત્યારે સ્હવારના સાદા અને સુનાં ઘર ઉપર વાવટાઓ જોઈ એના મ્હો ઉપર હર્ષ ફેલાઇ રહ્યો પરન્તુ થોડી વાર પછી એને જણાયું કે નવા ઉભા કરેલા વાવટાઓ લીલા રંગના હતા, અને એ સ્વતન્ત્ર હંગેરીના જ રાજચિહ્નના વાવટા હતા પેસ્ટી રાતો પીળો થઇ ગયો, અને આમાંથી જેમતેમ એને છેતર્યો ત્હેમાંથી ઠેકાણે દાખલો બેસાડવા તૈયાર થઇ ગયો પણ કસોટીમે પેસ્ટીને સમય વરતી જઇને, ખામોશી ધરવા સ્હમજાવ્યો. વીએના પહોંચ્યા પછી પેસ્ટીને સખ્ત ઠપકો મળ્યો.

પેસ્ટમાં રમાયેલી સરસો જોઇ આવ્યા પછી ફ્રાન્સીસ પાછો ફર્યો ત્યારે તે વખતની સ્થિતિ જોતાં પ્રશિયા સ્હામે લડાઇમાં ઉતરવું બહુ જ જોખમભર્યું લાગ્યું, અને તેથી સુલેહની હિમ્મત તરીકે ડેનીશ લડાઇમાં [illegible]

થે' ખોટી થાય' એવી પાય લક્ષ જેવી નજીવી રકમમાં પ્રવીણને લેખવાલે કર્યું આથી આખું હૃદયનો ભાર હલકો થયો લાગ્યો, અને પ્રવીણા પણ સતોષ પામ્યું હોય એમ હૈયાના આગ્ય નડાઇનું વાદળ વિખેરાઇ ગયું લાગ્યું એટલે ઑર્ટીયાએ ફરીને સતાવવું આ માનનું શરૂ કર્યું

—ચાનુ

ગ્રન્થાવલોકન.

૧. હું, સરલા, અને મિત્રમંડળ.

[ક્તા—રા ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મેહતા પ્રકાશક રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ક્રાઉન આઠ પેજી, પાના ૩૩૪ મૂલ્ય ૩ ૨) મળવાનું ઠેકાણું-પ્રકાશક પાસે, અથવા એન એમ ત્રિપાઠીની કં, કાલબાદેવી મુંબાઇ]

ગુજરાતી વાચકો રા ધનસુખલાલને બે રીતે ઓળખે છે એક તો હાસ્યરસપૂર્ણ ટુકી વાર્તાના લેખક તરીકે, તેમ જ નાની, ગભીર, આધ્યાત્મિક વાર્તાના લેખક તરીકે ગહન વિષયનું તેમનું ગુજરાતી લખાણ-"મેટરલિંકના નિબંધ" નું પુસ્તક છે , સુપ્રસિદ્ધ નવલકથા "શેર્લોક હોમ્સ" નું ભાષાંતર પણ તેમણે કરેલું છે એટલે ગુજરાતી વાચકો તેમનાથી-તેમનાં લખાણોથી-પરિચિત છે

પ્રસ્તુત પુસ્તક "હું, સરલા, અને મિત્રમંડળ" માં તેમની હાસ્યરસપૂર્ણ બાવીસ ટુકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે આમાં નાયક અને નાયિકા, તથા બીજાં મિત્ર મંડળીનાં નામ એકેના એક રાખ્યાં છે તેથી આખા સગ્રહને ઉપર મુજબ નામ આપી શકાયું છે હું એટલે શ્રી ગોનાભાઈ, સરલા તેમનાં પત્ની અને મિત્ર મંડળમાં રા કનૈયાલાલ તથા સ્નેહલતા, તથા તેમના પત્ની, એ મુખ્ય પાત્રો છે બાવીસે વાર્તાઓ એક બીજીથી સ્વતંત્ર જ છે ગમે તે વાર્તા એકલી વાંચી શકાય તેમ છે ઘણુંખરૂં તો જુદાં જુદાં પત્રોમાં જુદે જુદે સમયે આવી પણ ગયેલી છે, પરંતુ આ પાત્રોમાં એકતા રાખવાથી તેમાં કાંઈક વિશેષ રસ રહે છે ધીમે ધીમે આપણો આ પાત્રો પરિચિત થઈ જાય છે અને શ્રી કનૈયાલાલ તો અમુક સંજોગમાં આમ જ કરશે, એમ વાચક પણ કલ્પવા શક્તિમાન થઇ જાય છે રા ધનસુખલાલે આ પાત્રોનાં ચારિત્ર્યમાં દરેક વાર્તામાં કાંઇક સરખાપણું રાખ્યું છે એટલે એકની એક વ્યક્તિ, ગમે તે વાર્તામાં આવે તો પણ તેના નિરૂપણમાં વિરોધ દેખાતો નથી, અંગ્રેજીમાં કેટલાએક સમર્થ લેખકોએ આલેખેલાં પાત્રો અત્યારે અંગ્રેજી વાંચતી આલમમાં પરગજુ થઇ ગયાં છે ડીકન્સના મી પીકવીક, સેમવેલર, અને મી માઇકોબાર, એ પાત્રો જાણે સાક્ષાત્ જીવતાં ન થયાં હોય, એમ તેમનાં દાખલાઓ અપાય છે, તેમનાં વાક્યો ટંકાય છે આનાં કારણો બે છે એક તો લેખ

ઉ બવિલના કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

નુ સામર્થ્ય અને બીજુ પ્રજાની આહકતા અને વાચનનો શોખ, લેખકનુ ચારિત્ર્યનિરૂપણ અને પાત્રનુ આલેખન કરાપણ અને તા રય હોય તો જ વાચક ઉપર તેની છાપ પડે છે અને જે તે પુસ્તકો ઘણા જ પ્રચાર પામ્યા હોય, એકેએક વ્યક્તિએ લગભગ વાચ્યા હોય, તો જ તેના ઉદાહરણ અને અનુકરણ સામાન્ય રીતે આપી શકાય છે આપણા સાહિત્યમા હજી આ સહીનાબપુસ્તકોનો તેટલો પ્રચાર થવાની બહુ વાર છે આપણા ધર્મપુસ્તકોમા આવતી વ્યક્તિઓ સરગતુ થઇ ગયા છે રામ સીતા, કૃષ્ણ, અર્જુન, ઉપરાંત જ્યા જ્યા માણભટ્ટની કથાઓ હજી પણ થાય છે ત્યા, હનુમાન, ભીમ, અને ઘટોત્કચના પાત્રો અભણ લોકોમા પણ જાણીતા છે તેમ સ્વત સાવળીંગા અને ગજરામારૂના પાત્રો પણ ગામડાઓમાં ઘણે અંશે જાણીતા છે પરતુ નવીન સાહિત્યના પાત્રો હજી પરિચિત થવાને બહુ વાર છે

આપણા નવીન ગુજરાતી સાહિત્યમા હાસ્યરસના પુસ્તકો બહુ જ ઓછા છે, એમ તો કબુલ કરવુ જ પડશે રા રમણભાઇની કટાક્ષમય વાર્તા "ભદ્રંભદ્ર" તેમા અગ્રસ્થાન ભોગવે છે તેમના જ 'હાસ્યમંદિર'માં પણ ટુકા હાસ્યરસ પ્રધાન લેખો છે નવલરામનુ "ભટનુ ભોપાળુ" તે મોલીયેરના 'મૉક ડૉક્ટરનુ" ભાષાંતર છે આ સીવાય બીજા કેવળ આગ ળીને વેઢે ગણાવી શકાય તેટલા જ પુસ્તકો હાસ્યરસ સબધી આપણી ભાષામા છે અને તેથી રા ધનસુખલાલની આનદમૂની વાર્તાનો સગ્રહ બહાર મૂકાયો છે તેથી બહુ જ આનદ પામવાનુ છે

આપણે થાક્યા પાક્યા, આખા દિવસને અતે બેઠા હોઇયે, કાંઇ ગભીર વાચન મગજમા ઉતારવા જેટલી મગજશકિત રહી હોય નહિ, તે વખતે કાંઇ હસાવનારૂ પુસ્તક હોય જરા વાંચીને, નિર્દોષ આનદ લઇયે, અને મગજનો થાક ઉતારીયે આપણા પુસ્તક સગ્રહમા થોડા આવા હાસ્યપૂર્ણ પણ નિર્દોષ પુસ્તકોની પણ ખાસ જરૂર છે

રા ધનસુખલાલની આ વાર્તાઓ ઘણે ભાગે અગ્રેજીમાથી ભાષાંતર રૂપે અથવા છાયા રૂપે હોય તેમ લાગે છે તેમા હાસ્યરસ ઠીક જમાવ્યો છે વળી વાર્તાઓ એકલા વાંચીયે તો પણ હસાવે તેવી છે અને સર્વ વાતો નિર્દોષ છે હાસ્યરસને અશ્લીલ બનાવ્યો નથી તે આનદ પામવા જેવુ છે આ વાર્તાઓમા કાંઇ મર્મ કે કટાક્ષ રહેલા નથી કટાક્ષમય વાર્તાઓમા એક વિશેષ ગુણ છે તેમા હાસ્યરસ સાથે અમુક રૂઢી કે માન્યતા ઉપર ગર્ભિત આક્ષેપ કરી તેના સુધારાનો પ્રયત્ન હોય છે જો કટાક્ષ અગત કે વ્યક્તિ પરત્વેના હોય તો તે બહુ જ હલકા સોગટ કહી શકાય, પણ રા ધનસુખલાલની વાર્તામા તો ખાસ કટાક્ષ જેવુ નથી એમાં વાકબાણ તો હસવા ખાતર જ હસવાના છે કોઇને કઠાય તે ના ગમે પણ તેનુ યે સ્થાન છે

એકદરે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને, ગુજરાતી હાસ્યરસના સાહિત્યમા એક ઉમેરો કરવા માટે, રા રમણીયરામને અભિનદન આપવુ ઘટે છે ભાઇ રમણીયરામે, આ સમયમાં—

- આનંદકુંજ રૂ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ

કાગળની મોંઘવારીના સમયમાં પણ, સુશોભિત અને ઉચ્ચ માગીનાં આઠ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી ગુર્જર સાહિત્યની સેવા કરી છે. તેમની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં આ પ્રવૃત્તિ તેઓ વિસરશે નહિ એમ આશા છે. આ સ્થળે ગરીબ ગુજરાતીઓના લાભની એક સૂચના કરૂં છું કે રા. રમણીયરામે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે તેમની બાંધણી, છપાઈ, અને માંઘાં હોતાં, તે મોંઘા ના કહેવાય પણ અગણિત ગુજરાતીઓ તેમની હાલની કીંમત ખર્ચી પુસ્તકો ખરીદી શકે તેમ નથી. તેમને માટે સોંઘી આવૃત્તિઓ કાઢવામાં ના આવે? વાર્તાઓ માટે એક રૂપિયાથી વધારે ખર્ચવાની વૃત્તિ અને શક્તિ પણ ઘણાઓની નથી.

છેવટે ભાઈ ધનસુખલાલને તથા રમણીયરામને ફરીથી અભિનન્દન આપું છું, અને ભાઈ ધનસુખલાલને વિનવું છું કે તેમની આ શક્તિને ખીલવીને સાહિત્યમાં અમર બની જાય તેવી વ્યક્તિઓ આલેખવાનો તેઓ પ્રયત્ન કરે.

—કે. છો. દેસાઈ, (બી. એ. એલ્‌એલ. બી.)

મનુષ્ય પરત્વ મનુષ્ય.

જ્યાં પરસ્પરની કડવાશ હોય છે તે સંસ્થાઓ સારાં ફલ આપી શકતી નથી.

આજનો કામદારવર્ગ પોતાની માનપ્રદ સ્થિતિનો વિચાર તેણે પહેલાં કોઈ વખત નહિ કર્યો હોય તેટલો કરે છે અને એ જ રીતે એ પોતાના 'સ્વ'ને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

એ વ્યાજબી જ છે. મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકે ઓળખો તો પછી બીજું બધું સ્વયમેવ તમને આવી મળશે. પરસ્પરના દ્વન્દ્વ અને વહેમથી ઉભરાઈ જતી દુનિયાનો આ જ સંદેશો છે.

ન્હાની, મ્હોટી, જાહેર કે ખાનગી લાયબ્રેરીનાં પુસ્તકોના ઉત્તમ સંગ્રહ.

૧.

સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ ત્રિપાઠી —

	રૂ આ
સરસ્વતીચન્દ્ર ભા ૧ થી ૪	૧૨–૪
લીલાવતી જીવનકલા	૦ ૧૨
દયારામનો અક્ષરદેહ	૧–૪
સ્નેહમુદ્રા (કાવ્ય)	૧–૦
Marriage Forms under Ancient Hindu Law	0–12
Classical Poets of Gujarat (1916 Edn)	0–6

ડૉ. કાન્તિલાલ પંડ્યા —

૨૧ ગોવર્દ્ધનરામનું જીવનચરિત્ર	૧–૦

સ્વ. ડૉ. મણિલાલ નભુભાઈ—

બાળવિલાસ	૧–૪
ગુલાબસિંહ	૨–૪
ચારિત્ર	૧–૪
સુદર્શન ગદ્યાવલિ	૫–૦

ર. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ —

ગાંધીની વાણી (ભાત સુન્દર ચિત્રો સાથે)	૨–૦
સુંદર ...	૦ ૧૨
ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ(ચિત્રોસાથે)	૨–૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ ... (નવી આવૃત્તિ ... ચિત્રો સાથે)	૨–૦
ચતુરસુંદરી	૧–૮
પતિવ્રતા સન્નિરો (૨૪ ચિત્રો સાથે)	૩–૦
પ્રતિમા નાટક	૧–૦
ગુર્જરી, સુવાર્ણી ...	૧–૪

રા છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા —

	રૂ આ.
કાદમ્બરી (સચિત્ર) આવૃત્તિ પાંચમી	૩–૦
એક અપૂર્વ લગ્ન (બીજી આવૃત્તિ છપાય છે)	
ક્રાઈસ્ટનુ અનુકરણ ભાગ પહેલો	૦–૮
સચિત્ર મૂળાક્ષરના પત્તા	૦–૮
મનોરંજક વાર્તાવલિ	૦–૧૨
વિશુદ્ધસ્નેહ	૦–૮
હાસ્યજનક વાર્તાનાથ	૦–૬

ર. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી —

જાતમહેનત (સેલ્ફહેલ્પનું ગુજરાતી ભાષાન્તર)	૩–૦
દરિયાપારના દેશોની વાતો	૨–૦

રા. હિંમતલાલ અંજારિયા —

કવિતા પ્રવેશ	૮–૦
કાવ્યમાધુર્ય	૧–૮
મધુબિન્દુ	૦–૪
ત્રિપુરસ્કાર સમ્બન્ધી ૭ લેખો	૦–૬

સ્વ ભગુભાઈ ફતેહચંદ કારભારી—

અંગ્રેજી–ગુજરાતી પૉકેટ ડીક્શનરી	૧–૧૨
ગુજરાતી–અંગ્રેજી ,,	૧–૧૨
સ્ટાર અંગ્રેજી ગુજરાતી ડીક્શનરી	૦–૧૨
રાજસ્થાન (બે ભાગમાં)	૫–૦

રા. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટીઆ.—

આગીન્દ્ર ... (મળતી નથી)	
નવરંગી બાળકો	૦–૪
કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયની વાતો	૦–૪
ઉષાકાન્ત (સચિત્ર, બીજી આવૃત્તિ)	૨–૦
મોહિની	–૦
સાવીત્રી ...	૦–૧૮

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ. નં ૨.

૧૫ આપના ... સમાલોચકની નોંધ લેશો.

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત ખો ખો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો ત દુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી, પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે અને મોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફેન્સી ડબી સાથે રૂ ૧)
મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦–૪–૦
નાનું પડીકું કી ૦ ૧–૦

મેન એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,
(જી આર, ચૌમલ)
જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણુ ખાતું

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને મીઠાઈવાલા

મુંબાઈ.

સોંઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો આરવાની ભલામણ કરવામા આવેછે.

બદામની બરફી

પીસ્તાની બરફી

માવાના પેંડા

માવાના ઘુઘરા

કોપરા પાક

બાસુદી

શીખંડ

મગદળ વગેરે

ઘણી જાતની

સુતરફેની

હલવા

વેનીલા ગુલાબ

ઓરેંજ વીગેરે

સુકા હલવા

દરેક જાતના

અધરણીના લાડુ

બુંદીના લાડુ

જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈઓ—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, "Burfee Shop"

સી. પી. ટેન્ક. ટેલીફોન નં. ૧૧૦૭.

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો

કપડાની પાકી બાઈન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલાબસિંગીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા એ સૌ. વિમળા સેતલવાડ કૃત	રૂ	૨-૦
૨. લલિતનાં કાવ્યો રા. લલિતનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ	રૂ	૧-૦
૩. સાઠી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઈ, બી. એ. એલએલ. બી. કૃત	રૂ	૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન મ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ	૨-૦
૫. ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા રા. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિયા કૃત બી. એ.	રૂ	૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ	૨-૦
૭. અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ	૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડળ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ	૨-૦

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ના લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો :— રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

મુખ્ય લેખો.

અસદ્‌ગુણ કે આત્મોદ્ધાર.

સ્વર્ગસ્થ 'હાજી.'

ટૉલ્સ્ટૉયનું આત્મનિવેદન.

પેની બૅંક.

ગીરનારના શૃંગોની સાનિધ્યમાં.

વિનોદરંગ.

લુહારીનું પુનરુજ્જીવન

ઉપરાંત

રા. ન્હાનાલાલ કવિ અને રા. ચન્દ્રશંકર પંડ્યાના

કાવ્યો ને અવમન નોંધ

લેખકો.

...નાન કવિ

...દાસ વિમાકર

...કર પંડ્યા

...નન દવે

...વલ્લભદાસ

...મ

...ભાઈ શર્મા

...

...રા. મજમુદાર

...

...ગેરે

તંત્રીઓ

રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ

રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલ્‌એલ્‌. બી

પ્રકાશક

રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

તીજોરીવાળાઓની

નવી રીતની હરીફાઇ.

વગાઇ પરેના ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહીં હોવાથી ઠીક અખ્યામાં વેચાતી પણ હતી હાલમાં તે તીજોરીઓ નહીં આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવું કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ તમે એની સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓની બરાબરી કરી શકે નહી એટલે બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની બનાવટ અમારો [illegible] કરે છે [illegible]નું મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનું હોય છે એટલે તે બનાવટ કરે તેથી [illegible] એવું કરે [illegible] માલ ભરોસાલાયક જ હોય

[illegible] ની બનાવટવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને પાંચ મીનીટમાં તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા માટે ખાસ રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનુ નુકસાન, [illegible], ગોડાઉન બાળ અને એવટ [illegible] તેમજ છુટક તેવના [illegible] એવા ભેગા અને [illegible] થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ [illegible] હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમાં જે તીજોરી તોડી તેની [illegible] કે તે જાણવા ગોદરેજને ખરી [illegible] પડી ને ઉપરથી વાંચનારે ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ કે તીજોરી [illegible] છે યા મજબુત તે ફક્ત જોવાથી [illegible] પણ સમજ પડી શકે નહીં [illegible] પાંચ મીનીટમાં તોડી [illegible] તે તીજોરી તેમજ તોડતા પાંચ [illegible] લાગે તેવી એક મજબુત જ દેખાય

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ.

મારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પાર્ટી—

નાચ-પાર્ટી—

એટ-હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ળાવડાઓમાં—

કમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—

કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવુ કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટસ મંગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ—ચીંચબંદર,
બ્રાંચ નં. ૧—કોલબાદેવી
બ્રાંચ નં. ૨—ભાયખલા. } મુંબાઈ.

ટેલીફોન ૨૫૫૬,
ટેલીગ્રામ—
"Sweetmart"

Feb 19

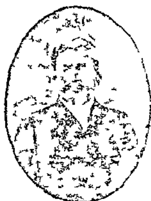
૧ આપના ઓર્ડરમાં પ્રસંગોની નોંધ લેશો.

પંકાયલા, પુરાણા અને પ્રજાપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી સાલંજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું !

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર અને નવા ચમત્કાર

તૈયાર થયાં જ જાય છે !

દુકાને પધારી નજરે જોશો તો

જરૂર જ મોહશો !

પરિણામે અમને જડાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી !

પછી આજે આવો કે કાલે !

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨

[illegible] સમાલોચકની નોંધ લેજો

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ની
અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

સબ્જમ મિક્ષ્ચર.
-કોલેરા વિસુચીકા માટે-

કોલેરા અપચો અજીર્ણ અગ્નિમાંદ્ય વિ૰ ભયંકર રોગોને ટુંક વખતમા ખાત્રીપૂર્વક નાબુદ કરનારો આ એક રામબાણ ઉપાય છે જેનાથી સેંકડો અમૂલ્ય જીંદગી બચી છે

કિંમત બાટલી એકના આના [illegible]

થકાલ ઓઇન્ટમેન્ટ
-ખાસ દરાજ માટે-

ગમે તેવી હઠીલી જુની કે લાલ દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ બેથી ત્રણ વખત લગાડવાથી જડ મુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી જરા પણ બળતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી

કિંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આંતરીયા મેલેરીયલ અને ખરાબ રૂતુમા લાગી નીકળતા સર્વે જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે મતલબ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આબાદ છે આ મિક્ષ્ચરના ત્રણ ડોઝ લેવાથી એકજ દીવસમા ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઇ જાય છે બીજી દવાઓથી તાવ ઉતર્યા પછી ઘણી જ અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાથી એવું કશું પાછું ખરાબ પરીણામ આવતું નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે

કિંમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.

એક મહાન વિદ્વાન ડાક્ટરની શોધ ઉપરથી બનાવેલો આ મલમ ચોળવાથી માથાનો તેમજ સાંધીવા સરખો દુખદાયક રોગ ટુંક વખતમા નાબુદ થાય છે વળી હાથપગનું રહી જવું સોજે ચઢી આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગના દુખાવો કોઇપણ ભાગનું ઝલાઈ જવું, સ્ત્રીઓના પગ તથા કમ્મર ઝલાઈ જવા શરીરથી કોઈપણ ભાગ રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ કરનારૂં આ રામબાણ ઉપાયની એક બાટલી દરેક કુટુંબમા અવશ્ય રાખવી જોઈએ

કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી—

અમોએ હાલમાં ડીસપેનસીંગ ખાતું ખોલ્યું છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામા આવશે

એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો.

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ દવાવાળા.

ગણેશવાડીને નાકે, બહારકોટ, મુંબાઈ, નં. ૨

Feb. 19

આપના ઑર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેજો

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૬, ગેમ મેનર સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનુ સિરનામ Mufichain-Bombay ટેલીફોન ન. ૬૭૪.

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખુ પાનુ રૂ ૧૩ અર્ધ પાનુ રૂ ૭ પા પાનુ રૂ ૫

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે ઓછી વખત માટે કે ખાસ જગા માટે આતુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામા આવશે

—કવર ઉપર ।। ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમા મળવુ યા તો લખીને પુછાવવુ

—આ ભાવ છેવટના છે તેમા ઘટાડા થઈ શકશે નહિ વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઑફિસ, મેસર્સ ગોકળદાસ ચાલ, નબર ૨/૩૬ મેનહટન રોડ, ગિરગામ મુંબાઈ.

આંધળા દેખતા થાય છે—કેટેરેક્ટોડાઈનથી

આખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર મટે છે

હવે આ નક્કી થયુ છે કે આખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર ખસેડી શકાય છે વાઢકાપ કરાવનારા સઘળાઓની આખ સુધરે છે એમ નથી પણ કેટેરેક્ટોડાઈનથી વાઢકાપ કરીને તીતાવવુ પડતુ નથી, એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયુ છે કી૦ રૂ ૫, પોસ્ટેજ ૬ આના વધુ

આખા હીંદુસ્તાનમા વખણાયલો બાલ કાળા કરવાનો

પક્કો કલપ.

આ કલપ મુછોના તથા દાઢીના સફેદ વાળને લગાડતા તે પાચ જ મીનીટમા સુદર કાળા થઈ જાય છે એની બરાબર આજ કોઈ પણ કલપ નથી આ કલપ વાપરવામા સહેલો છે, સોડનમા નમતો છે, શાખમા સરસી છે ૮ માસ પાકો છે અને કીમતમા સસ્તો છે કીમત રૂ ૧, ટપાલ ખર્ચ જુદુ

Messrs Navratna & Sons, Kalbadevi Road BOMBAY

---

૮. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

૧.

પ્રેમભક્તિ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક.

આજે જ મગાવો ! **ચિત્રદર્શનો.** આજે જ મગાવો !

ગુજરાતના લોકપ્રિય કવિવર ન્હાનાલાલ દ કવિકૃત આ નવું પુસ્તક તૈયાર છે

૨.

પ્રસિદ્ધ બંગ કવિ રવિન્દ્રનાથના એક અત્યુત્તમ પુસ્તકનો અનુવાદ.

(ગરિમાસુની છ નામાં છ ની છ ની સાથે)

વિશ્વભારતી.

અનુવાદક—રા હીરાલાલ હરજીવનદાસ ગજરાવાળા, બી એ

કિંમત રૂપીઆ એક, પોસ્ટેજ જુદુ

૩.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ત્રીજુ પુષ્પ.

સૌભાગ્ય દેવ.

દોઢ આનાનો સ્ટેમ્પ મોકલી મગાવો

૪.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ચોથુ પુષ્પ.

અખંડ યુગલ.

થોડા દિવસમા બહાર પડશે.

છુટક નકલ દોઢ આનો, બાર પુષ્પના એક રૂપીઓ, પોસ્ટેજ સહિત

વધુ વીગત માટે લખો

મોતીલાલ શામળદાસ શર્મા,

નં ૧૦, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબાઈ ન. ૪

૮ આપના ઑર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન!

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના

બનાવનાર ને વેચનાર.

નં ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,

ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

આનંદ અને સ્વતંત્રતા

સોડર્સના આન્ટીપોકયુરનું ચાલુ સેવન કરાવવાથી બાળકો દરેક જાતની બીમારીઓથી તેમ જ માતાના અપથ્યથી થતા દરેક વ્યાધીથી હમેશા દૂર રહે છે તો શુ—

નિરોગી સંતાન.

માતાનો સાચો આનંદ અને ખાવાપીવા તથા ફરવાની છુટ ને સ્વતંત્રતાનો સાચો લ્હાવો નથી ? કિંમત દર શીશીનો રૂ. ૧॥ ટપાલ તથા વી પી ખર્ચ જુદુ.

મચ્છર, માંકડ, તથા ચાંચડના જુલમ અસહ્ય હોય

તો,

અમારૂ ઍન્ટી મોસ્કવીટો ઓઈલ વાપરી તેના ત્રાસથી મુક્ત થાઓ ફક્ત થોડાં ટીપાં ગળે બદન ઉપર ચોળી સુઈ રહેવાથી ઉડતી જન્તુઓ પાસે ફરકી શકતા નથી મેલેરીઆ તેમ જ બીજા ઝહેરી તાવથી બચવાનો ચોક્કસ અને ખાતરીપૂર્વક ઈલાજ છે કિંમત દર શીશી રૂ ૧॥ પોસ્ટેજ જુદુ.

એજન્ટસ,
ધી કૃષ્ણા ઈમ્પોર્ટીંગ કો.,
Feb 19 રીચીરોડ, અમદાવાદ.

મળવાનુ ઠેકાણું,
ધી ન્યુ મેડીકલ હોલ,
કમર્શીઅલ બિલ્ડીંગ, લાહોર.

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

નવી આવૃત્તિ તૈયાર છે

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

સરસ્વતીનું મનોરાજ્ય અને પૂર્ણાહુતિ.

[૧૯૨૦.]

મૂલ્ય રૂપીઆ સ્હાડા પાંચ.

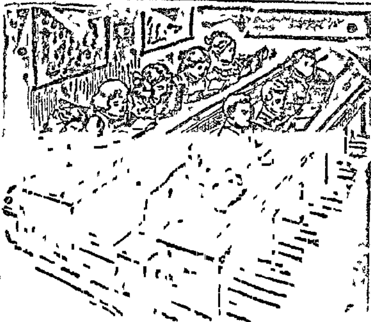
સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (આઠમી આવૃત્તિ) રૂ. ૨॥	ચારે ભાગની કિંમત
,,	ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ. ૨ા	સવાબાર
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ. ૨	રૂપીઆ.
,,	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ) રૂ. ૫॥	

મળવાનું ઠેકાણું, ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરારજી બીલ્ડીંગ્સ, ગીરગામ, મુંબાઈ નં. ૪

૩. અને સર્વે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિચારનો થઇ પડ્યો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલા બધા આતુર રહે છે પણ તેસાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા પે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુઘડ સુંદર અવયવ એ જીંદગીના બહુ જરૂરી તત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતાં પે એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી તુનાપાગનાના બને એવું જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાલકે સમજવી જોઇએ

તમારૂં બાલક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાપણવાળું હોય તો તમારા ડાક્ટરને મળીને એની એ નિર્બલતા વધે નહિ તે માટે તરત અગાઉથી જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ એનો લાભ લેવા કેટલા બધા સંખ્યાબંધ માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારશો તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેટલી કરીએ છીએ તેનો તમને પુરેપુરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બતાવીશું

ખોડખાપણવાળા દરેક દરદીને તેને લાયક અને જરૂરી પુરેપુરી સલાહ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને લાયક ડાક્ટર હમેશાં હાજર રહે છે એક્સ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વીગત માટે મળો કે લખો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી જેન્ડર ઓરથો પેડીક એન્ડ મેડીકો-ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્ટીટ્યુશન, (એન પૉવેલની કંપની) લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબાઇ.

૧૨. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

સમાલોચક.

जनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५

પુસ્તક ૨૬ મુ.] . ફેબ્રુઆરી, ઈ સ. ૧૯૨૧. [અંક જો ૨.
તંત્રી—ર. અમાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
ર. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—ર. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૫,
હિન્દુસ્તાન બહાર, ત્રીજા ૧ ચૌદ રૂ. ન્હાનામાંના છુટક અંકની કિંમત દશ આના.
આ લવાજમ રાજ્યમાંથી જ લેવામાં આવે છે.

ગ્રાહકોને બે બોલ.

સમાલોચક આ અંકથી એના છવ્વીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. માસિક તરીકે એ આજે એના આઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. એ વર્ષો દરમિયાન એણે ઘણો ખરાબ સમય જોયો છે અને એની આર્થિક સ્થિતિ દિનપ્રતિદિન ખરાબ થતી જાય છે. એવા સમયમાં પ્રકાશક તરીકે મ્હેં ધર્મકર્તવ્યથી બની શકે તેટલો આર્થિક ભોગ આપીને નીભાવ્યું છે. ન છૂટકે ગયે વર્ષે એનું લવાજમ વધારવું પડ્યું અને સમયની ખોટી કરવી પડી એથી મ્હને ઘણો આઘાત થયો હતો પણ પ્રભુની ઇચ્છાને માન આપી કમને પણ એ કરવું પડ્યું. પરિણામે માસિકના અમ્હારા ગ્રાહકબન્ધુઓમાં નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ અને કેટલાકને તો નવું લવાજમ ભારે પણ પડ્યું એથી નવા વર્ષથી એમણે સ્વાભાવિક રીતે પત્ર બંધ કરવાનો હુકમ કર્યો છે. અમ્હે તે સર્વ ભાઈઓને આ અંક ફરી મોકલીએ છીએ. બાર મહિને બે રૂપીઆ વધારાના અથવા જેટલો ભાર એ આપી શકશે એવી અમ્હને આશા છે. છતાં પણ જેમને એવી અનુકૂળતા ના હોય તે પ્રથમ ૮ માસના [illegible] અને પછીના ૭ માસના અઢી રૂપીઆ મોકલી ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેશે એવી અમ્હને આશા છે. હવે લવાજમ વધારવાની જરૂર નહિ પડે એવું અમ્હે માનીએ છીએ અને સંજોગો બદલાતા તેમ ગ્રાહકોની સંખ્યા વધેથી અમ્હે વધારે ઉત્સાહથી કામ કરવા તૈયાર થઈશું. સમાલોચકમાં હવે ચિત્રો આવતા નથી એ એક ફરિયાદ અમ્હારી પાસે આવી છે. એવી સર્વ ફરિયાદોનાં મૂળ નબળી આર્થિક સ્થિતિ છે. ગ્રાહકો તરફથી જોઈતું ઉત્તેજન મળ્યેથી સમાલોચક ફરી સચિત્ર થઈ શકશે અને એ કરવાનો અમ્હારો સતત વિચાર છે. ચાલુ વર્ષથી આપણા જાણીતા વિદ્વાન વર્ગ તરફથી સારા અને શિષ્ટ લેખો નિયમિત રીતે મળતા આવશે અને લેખોનાં વૈવિધ્ય અને ઉચ્ચ ભૂમિકા ફરી આપણી દૃષ્ટિ પાસે રજુ કરવાના પ્રયાસો થશે.

આથી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે જે ગ્રાહકોએ સમાલોચક મંગાવવું બંધ કર્યું છે તે સૌ ફરી તેને ઉત્તેજન આપી અમ્હારા કાર્યમાં ઉત્સાહથી જોડાઈ સમાલોચકની સેવાની યોગ્ય કદર કરશે. નવીન ગ્રાહકો જેમ જેમ વધતા જશે તેમ તેમ અમ્હે વધારે ને વધારે ઉપયોગી કાર્ય કરવા પ્રેરાઈશું.

સમાલોચકની અનિયમિતતા એ છાપખાનાઓમાં કામદાર વર્ગના હુલ્લડને આભારી છે. જીવનની બધી જરૂરતમાં આ મોંઘવારી પણ વધી છે છતાં એ ખામી દૂર કરવાના પ્રયાસો ચાલુ જ છે. એવી ખામી ગ્રાહકબંધુઓ સહન કરી નહિ લે એવું અમ્હે ધારતા જ નથી. ગ્રાહકોની સુજનતા ઉપર અમ્હને વિશ્વાસ છે.

૭, માર્ચ ૧૯૨૧,
સમાલોચક ઑફિસ, મુંબાઈ.

રમણીયરામ ત્રિપાઠી,
પ્રકાશક.

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૬ મું,] ફેબ્રુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૨૨ [અંક ૨.

પ્રેમપૂજાનાં આમંત્રણ.

લેખક—રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ, એમ. એ.

અમ કુંજ આજ પ્રેમના પર્વે
ઉત્સવે પધારજો, રસદેવ ! ધ્રુવ.

રમ-ઉત્સવિયા ઉત્સવ કરીશું,
પ્રેમદેવનાં પૂજન કરીશું, રે
અમારે ઉર ઉર ખીલી વસન્ત,
સન્તજન ! વધાવજો રસદેવ !

ઘરેઘર આજ પ્રેમનાં પર્વે,
ઉત્સવે પધારજો, રસદેવ !

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો. રૂ. ૨ — એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

અસહકાર કે આત્મોદ્ધાર ?

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

૧.

" અસહકાર કે આત્મોદ્ધાર ? "—આ સ્વરૂપમાં પ્રશ્ન ચર્ચવાનું પ્રયોજન પ્રારંભમાં જ સ્પષ્ટ કરવા જેવું છે. ગાંધીજીથી પ્રેરિત અને ગાંધીજીથી નિયન્ત્રિત " અસહકાર "—" Non-Co-operation "—એ નામવાળી જે મહાપ્રવૃત્તિ અત્યારે હિન્દની પ્રજાને હલાવી રહી છે અને જગતનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે તે મહાપ્રવૃત્તિ સ્હામે જે અનેક વાંધાઓ ઉઠાવવામાં આવે છે ત્હેમાંથી બે વાંધાઓ વિષે વિચાર કરવાનો આ લઘુ લેખનો આશય છે. પ્રથમ વાંધો " અસહકાર " એ શબ્દ પરત્વે છે, બીજો વાંધો એ શબ્દથી સૂચિત અર્થ સ્હામે છે. પ્રથમ વાંધો એ છે કે " અસહકાર " એ શબ્દ જ " અ "થી શરૂ થતો હોવાથી " અભાવ-સૂચક " છે, " નિષેધ-દર્શક " છે, " negative " છે, એવો નિષેધાત્મક શબ્દ પ્રજાનું મહાસૂત્ર, રાષ્ટ્રનો મહામન્ત્ર ન હોવો જોઇએ. પ્રજાના મહાસૂત્ર તરીકે, રાષ્ટ્રના મહામન્ત્ર તરીકે કોઇ વિધાનાત્મક, ભાવસૂચક, " positive " શબ્દ યોજાવો જોઇએ. બીજો વાંધો એ છે કે શબ્દ જ નિષેધાત્મક ન હોવો જોઇએ એટલું જ નહિ, પરન્તુ તે શબ્દથી સૂચિત અર્થ—પ્રજાની સમક્ષ રજુ કરવામાં આવતું સાધ્ય અને તે સાધ્યને અંગે રજુ થતો સાધનક્રમ—એ બન્ને પણ વિધાનાત્મક હોવાં જોઇએ, પણ " અસહકાર " શબ્દથી ઓળખાતી પ્રવૃત્તિ તેવી નથી. આ બન્ને વાંધાઓ વિષે વિચાર કરવાની એક પદ્ધતિ શીર્ષક તરીકે પૂછાયેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર શોધવો એ છે. " અસહકાર " એ નામથી ઓળખાતી પ્રવૃત્તિ તે માત્ર " અસહકાર " જ છે કે " આત્મોદ્ધાર " પણ છે ? એ પ્રવૃત્તિને " આત્મોદ્ધાર " એવું ભાવ-સૂચક, ઘટનાત્મક, વિધાન-દર્શક નામ ન આપ્યું, અને " અસહકાર " એવું અભાવ-સૂચક, ખંડનાત્મક, નિષેધ-દર્શક નામ આપ્યું એથી એ પ્રવૃત્તિની આત્મોદ્ધારકતા શું સર્વાંશે નષ્ટ થઇ જાય છે ? આ ચર્ચા આ લેખનો વિષય છે.

ચર્ચા કરતા પૂર્વે એક બાબત જણાવવા જેવી છે. તટસ્થ, નિષ્પક્ષપાત તપાસ એ જ આ ચર્ચાનો ઉદ્દેશ છે. કોઇપણ પક્ષનું મમતાયુક્ત આગ્રહી પ્રતિપાદન એ આ લેખનો હેતુ નથી. જે રાષ્ટ્રીય મહાપ્રવૃત્તિ અનેક હૃદયોને અશાન્ત કરી રહી છે તે મહાપ્રવૃત્તિને " બુદ્ધિના શુષ્ક પ્રકાશ "થી—"dry light of reason"થી—જોવાનો આ એક શાન્ત પ્રયાસ છે—એ સ્વતન્ત્રતાના ભોગે, નહિ ...

૨.

શબ્દ સ્હામેનો વાંધો પ્રથમ લઇએ. બેશક, એ તો ખરૂં જ છે કે કોઇ પણ સિદ્ધાન્તનું ઉત્તમ સ્વરૂપ તે વિધાનાત્મક (positive), ઘટનાત્મક (constructive) હોવું જોઇએ અને એ પણ ખરૂં જ છે કે એ સિદ્ધાન્તનો બોધ કરનાર શબ્દ પણ વિધાનાત્મક, ઘટનાત્મક

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૨ જો રૂ. ૩–૪— એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

-હોવો જોઈએ શું સિદ્ધાન્તના સમ્બન્ધમા કે શું શબ્દપ્રયોગના સંબન્ધમા નિષેધાત્મક (*negative*), ખંડનાત્મક (*destructive*) સ્વરૂપ તે ગૌણુ જ હોવું જોઈએ સામાન્ય નિયમ તરીકે આ સત્ય છે, પરન્તુ એમા અપવાદ ન જ થઈ શકે એમ કાયદો નથી અમુક સિદ્ધાન્ત કયા સ્વરૂપમા રજુ થાય છે અને કયા શબ્દદ્વારા ત્હેનો બોધ થાય છે એ સયોગો ઉપર આધાર રાખે છે, અને તે સયોગો એવા પણુ હોઇ શકે કે જ્યારે સિદ્ધાન્તનું ખંડનાત્મક સ્વરૂપ એટલું બધુ ભીર મૂકવા જેવુ હોય કે ત્હેના મંડનાત્મક સ્વરૂપને ગૌણુપદ મળી જાય, ખાસ કરીને પ્રારભમાં "અસહકાર" ની પ્રવૃત્તિ યથાર્થ રીતે સમજવાનો જેઓએ શાન્તિથી પ્રયાસ કર્યો હશે ત્હેમને જણાયુ હશે કે એવા વિશિષ્ટ પ્રયોગોમા એ પ્રવૃત્તિ પ્રારભાઇ હતી કે જેથી ત્હેના નિષેધાત્મક સ્વરૂપ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો પડે જેમ વેદાન્તના મુખ્ય સિદ્ધાન્તનો "ઐક્ય" શબ્દથી બોધ ન કરતાં "અદ્વૈત" અને "અભેદ" શબ્દોથી બોધ કરવામાં આવ્યો છે ત્હેમાં અનુચિતતા નથી એટલુ જ નહિ, પરન્તુ વિશિષ્ટ સમુચિતતા સમાયલી છે તેમ આપણી અત્યારની રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિનો "અસહકાર" શબ્દથી બોધ કરવામાં આવ્યો છે કે, પરન્તુ વિશિષ્ટ સમુચિતતા સમાયલી છે જેમ પ્રપંચને ખેના જીવાત્માને જગાડવાને "અ-દ્વૈત," "અ-ભેદ" કે છે તેમ રાજ્યપ્રદેશને "સરકાર સાથે સહકાર" એ પાડવાને અને "અન્યાયી અને અત્યાચારી સરકાર સાથે "અ-સહકાર" એવો નિષેધાત્મક શબ્દ યોજવો પડે, ખાસ કરીને સમ્રાટે "સહકાર" નો સન્દેશ મોકલ્યા છતાં પ્રજાની સાથે મુદ્દાની બાબતોમા વસ્તુત "અસહકાર" કરનાર સરકારની સાથેના કામકાજમા સક્ષેપમા, અન્યથા અનુચિત ગણી શકાય એવા શબ્દપ્રયોગને પ્રયોગો સમુચિત બનાવે છે, અને એ ન્યાયે "અસહકાર" શબ્દ સમુચિત છે

૩.

પરન્તુ આખરે શબ્દપ્રયોગ એ ગૌણુ બાબત છે, એટલી બધી ગૌણુ કે અસહકારના વિરોધીઓએ તેમ જ કેટલાક સમભાવશાળી સમર્થકોએ પણુ એને મ્હોટુ સ્વરૂપ ન આપ્યું હોત તો અપમાનિત હિન્દને આવી શાબ્દિક ચર્ચા મર્મભેદક હૃદયહીનતા લાગત ખરો અગત્યનો પ્રશ્ન તો એ છે કે "અસહકાર" એ શબ્દથી સૂચિત પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપમાં માત્ર નિષેધાત્મક અને ખંડનાત્મક જ છે કે વિધાનાત્મક અને મંડનાત્મક પણુ છે? અસહકારવાદના આચાર્ય મહાત્મા ગાંધીજીના લેખો જેઓએ વાંચ્યા હશે અને ત્હેમના ભાષણો જેઓએ સાભળ્યાં હશે તેઓ જોઈ શક્યા હશે કે "અસહકાર" મા બન્ને સ્વરૂપોનો સમાવેશ થઇ જાય છે અને છતાં યે સક્ષેપમા સિંહાવલોકન કરી જઇએ

મુખ્ય બાબત હિન્દના રાજકીય સાધ્યની છે "હિન્દના લોકોની ઇચ્છાને અનુસરતું સ્વરાજ્ય સાધવુ" એ સાધ્યનિર્દેશ સ્પષ્ટ રીતે મંડનાત્મક છે સિદ્ધિના પ્રશ્ન સાથે સંબન્ધ ન

રાખવો એવો અમર્યાદિત નિષેધ અસહકારવાદે કર્યો નથી, તે સમ્બન્ધે જેટલે અંશે સ્વરાજ્ય સંપાદનમાં સાધનભૂત હશે તેટલે અંશે ગ્રહેલો મુદ્દાની બાબત એ છે કે હિન્દના લોકોએ પોતાની મેળે સ્વરાજ્યસંપાદન કરવાનું છે એ વિધાનાત્મક સ્વરૂપ ઉપર મુખ્ય ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

બીજી બાબત ધારાસભાઓમાં હિન્દીઓએ ન જવું એવા નિષેધથી જ માત્ર સંતોષ માનવામાં આવ્યો નથી, પરન્તુ સાથે સાથે એ વખતે અમલની બાબત-વિધાનાત્મક બાબત-ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે લોકોને રાજકીય બાબતોથી વાકેફગાર કરવા અને હેમને સ્વરાજ્યની જવાબદારીઓ માટે તૈયાર કરવા જેઓ લોકતન્ત્રનું સાચું સ્વરૂપ બરાબર સમજે છે અને જેઓ હિન્દના જનસમુદાયમાં ગૂઢ રહેવા મરવાના અનુભવી છે તેઓ આ પ્રચાર-કાર્યની આવશ્યકતા પૂરેપૂરી સમજી શકશે ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર હિતકારક છે કે હાનિકારક એ જુદો પ્રશ્ન છે અને અત્ર અપ્રસ્તુત છે, અત્ર તો પ્રસ્તુત મુદ્દો એ છે કે ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર શોધીને સંતોષ ન માનતા પ્રચારકાર્યનો ઉપદેશ કરવામાં અસહકારવાદ માત્ર નિષેધાત્મક નથી, વિધાનાત્મક પણ છે

ત્રીજી બાબત ન્યાયમન્દિરોનો બહિષ્કાર કરીને સંતોષ માનવાનું અસહકારવાદ કહેતો નથી, પરંતુ લવાદીના આશ્રયથી મુકદ્દમાઓ ચૂકવવાનો વિધાનાત્મક બોધ કરે છે ન્યાયની દિશામાં પ્રજાનું કર્તવ્ય નિર્દેશીને પોતાનું વિધાનાત્મક સ્વરૂપ અસહકારવાદે સૂચવ્યું છે

ચોથી બાબત સરકારી અથવા અર્ધ-
સંતોષ ન માનતા રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓ ર
શિક્ષણની દિશામાં પણ અસહકારવાદ એ કે-

પાંચમી બાબત આર્થિક દિશામાં અસહકારવાદ માત્ર વિદેશી વસ્તુઓનો બહિષ્કાર શોધીને બેસી રહેતો નથી, પરન્તુ સ્વદેશી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવાનો અને હેમનો ઉપયોગ કરવાનો વિધાનાત્મક ઉપદેશ આપે છે રેંટીયાનો અને હાથ-સાળોનો ઉપયોગ કરવાનું કહેવામાં આવે છે તે અસહકારવાદનું વિધાનાત્મક સ્વરૂપ જ છે

૪

સંક્ષેપમાં, આપણે જોયું કે "અસહકાર" એ શબ્દ જો કે બ્હારથી અને ઉપર ઉપરથી જોતાં માત્ર નિષેધાત્મક જણાય છે, છતાં જેમ "અદ્વૈત" અને "અભેદ" શબ્દો "ઐક્ય" નો બોધ વસ્તુતઃ કરે છે તેમ "અસહકાર" શબ્દ "આત્મોદ્ધારનો" વિધાનાત્મક બોધ કરી શકે આ બાબતમાં જે ન્હાની બાબતને મ્હોટું સ્વરૂપ અપાયું છે તે શબ્દશુદ્ધિની દૃષ્ટિથી સમજી શકાય એવું હોવા છતાં ખરેખર વધારે પડતું છે

"અસહકાર" શબ્દથી જે સાધ્ય અને જે સાધનક્રમ વિવક્ષિત છે તે માત્ર નિષેધાત્મક નથી, પરન્તુ વિધાનાત્મક પણ છે જ્યાં સુધી પ્રજાના અત્યાચારો અને ખિલાફતને અન્યાયે એ બાબતોના સમ્બન્ધમાં સરકાર પ્રજાને સંતોષ નહિ આપે ત્યાં સુધી નિષેધાત્મક સ્વરૂપ ઉપર ભાર દેવાશે અને દેવાવો જોઇએ એ સ્પષ્ટ છે, પરન્તુ પ્રજાને આપીજી "અસહકાર" દ્વારા જે તાલીમ આપી રહ્યા છે તે તો વસ્તુતઃ આત્મોદ્ધારની વિધાનાત્મક તાલીમ જ છે ભારતનો આત્મોદ્ધાર એ સર્વોપરિ સાધ્ય છે

સરસ્વતીચન્દ્ર ભાગ ૪, પૃ. ૭૮-૮૦ અને પ્રેમ ત્રિપાઠી ... બ્રાહ્મણ ..., મુંબાઈ

સ્વર્ગસ્થ "હાજી."

ગુજરાતના રસ-મન્દિરનો રસઘેલો પૂજારી

લેખક—રા. નૃસિંહ વિભાકર.

હાજીને કોણ નથી ઓળખતું? આખું એકદર ગુજરાત ઓળખે છે અને શા માટે ન ઓળખે? ગુજરાતમાં જાણીતા થયેલા સૌ જશનામીઓ અને સૌ જશકામીઓની હાજીમહમદ જીવતી જાહેરખબર હતો ગુજરાતમાં રત્નો તેમ જ કોયલાઓને ઉંડા અંધકારમાંથી ખેંચીને પ્રકાશમાં મૂકવાનું અપૂર્વ માન "વીસમી સદી"ના માલેકને જ છે "વીસમી સદી" ન હત તો ઘણાયે સાહિત્યસૂર્યો આથમી ગયા હત અને ઘણાયે કવિ-શશાંકો ઉગ્યા ન હત અને ગુજરાતની ચિત્રકળાનું શું? સાહિત્યપરિષદે જેટલા વર્ષોમાં ચિત્રકળા માટે નથી કર્યું તેટલા મહિનાઓમાં "વીસમી સદી" એ કરી બતાવ્યું

રવિશંકર રાવળ અને પુરુષોત્તમને હવાની દુનિઆમાંથી હાજીમહમદે શોધી કહાડ્યા અને "વીસમી સદી" એ ચિરંજીવ બનાવ્યા કનૈયાલાલ મુનશીને ગુજરાત સમક્ષ યથાવિધિ વ્યક્ત અને પ્રકટ કરનાર પણ હાજીમહમદ જ ચન્દ્રશંકર પંડ્યાના સ્નેહ-ગીતોને પાંખ આપનાર પણ "વીસમી સદી"—"સમાલોચક" નહિ નરસિંહરાવને સર્જન કરનાર પણ એ જ "ઉમ્મરખય્યામ"નો રસકૂપ પ્રોફેસર કાન્તિલાલને આર્યોની પ્રયોગશાળામાં પણ સાહિત્યનું નિરંતર સ્મરણ આપનાર અને હેના વિજ્ઞાનને રસાત્મક બનાવનાર પણ આ જ આત્મા કવિ ન્હાનાલાલને ભૂત અને ભવિષ્યની ઉંડી ખમાવોમાંથી સમજાવી પટાવીને બહાર ખેંચનાર અને વર્તમાન પ્રવાહમાં ધકેલનાર "કવિ" નો અંતરાત્મા છે, ખરો જ પણ એ અંતરાત્માનો પ્રેરક ઘણે અંશે આ ચિત્ર-જાદુગર જેણે ગીની રંગભૂમિને મુંબઈ બહારની દુનિઆ પાસે જાણીતી કરનાર અને મ્હારી નમ્ર નાટ્યકૃતિઓને ફોટોગ્રાફમાં આબેહુબ ઉતારી નાટ્યકળામાં નવીન રસ સિંચનાર પણ એ સાહસિક તંત્રી જ "તારાપોર"ને મુંબઈ-મશહૂર કરનાર પણ એ જ ખોજા મહોલ્લાનો મહાનુભાવ

ગુજરાતના રસ-મન્દિરનો આવો દિલોજાન પૂજારી ગુજરાતે બીજો કોઈ જોયો નથી એ રસઘેલો બિચારો રસની શોધમાં ને શોધમાં જ ચાલ્યો ગયો "વીસમી સદી" તેની સુંદર સ્વપ્નસૃષ્ટિના એક ન્હાના ખંડનું જ પ્રતિબિંબ હતું એની ભાવનાઓ તો જબ્બર હતી સને ૧૯૧૬ માં મ્હારી સાથે કલાકોના કલાકો બેસીને "વીસમી સદી" ના નમૂનાઓ તેણે રચ્યા હતા તે ઉપરથી કહી શકું છું કે તેની મુરાદો ચોથે ભાગે પણ બર નથી આવી એક સારૂં માસિક [illegible] ચલાવવામાં આ દેશના પ્રાન્તમાં કેટલી જહેમત ઉઠાવવી પડે છે તેનો ખરો ખ્યાલ હાજીમહમદનું જીવન જાણ્યા વિના કદિ આવવાનો નથી એ રસજ્ઞનો મજૂર "વીસમી સદી" પાછળ કેટલી તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો તે તેના નિકટના સ્નેહીઓ જ જાણે છે યુરોપ અમેરિકાનાં સારામાં સારાં ચિત્ર-માસિકોની બરોબરીમાં મૂકી શકાય એવું

* શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

પ્રાણસમા પંખી !.

લેખક—રા. નજુલાલ જમનારામ દવે, એમ. એ.

પ્રાણસમા પંખી !
ક્યાંથી કહો આવ્યાં ઉદાર !
પ્રેમળ ઓ પંખી !
દિનદિનનાં શમણાંના સંચય સુહાગતા
પરનાં પનોતાં અપાર !
　　　　પ્રાણસમા પંખી !
દુનિયાથી દૂર ઉભી દામણી આ ઝુંપડી
ક્યાં ત્યાં તમે સ્વપ્નાં દિઠાં !
　　　　પ્રાણસમા પંખી !
સતીમૂર્તિ અંતરીક્ષે જોતી હતી આંખડી
ત્યાં ક્યાંના અમૃતસાર !
　　　　પ્રાણસમા પંખી !
જીવનના જામતા આદર્શરૂપ અંતર્યાં
ઝીલું, આ તેજના અંબાર !
　　　　પ્રાણસમા પંખી !
ક્યાંથી કહો આવ્યાં ઉદાર
પ્રેમળ ઓ પંખી !

...sical Poets of Gujarat As. 0-6-0 N. M. Tripathi & Co-Bombay.

મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉયનું આત્મનિવેદન.

લેખક—રા. જયન્ત.

ગુર્જર ભાષામાં ટૉલ્સ્ટૉયના જીવનની વસ્તુસ્થિતિ સમજાવે તેવું કોઈ પુસ્તક અદ્યાપિ પ્રસિદ્ધ થયું નથી. એ કામ સુપ્રસિદ્ધ 'સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયે' હાથમાં લીધું છે પણ તેને બહાર આવવાને હજી સુધી અવકાશ મળ્યો નથી. એ સિવાય જે કંઇ પ્રયત્ન થયો છે તે સ્થૂળ છે તેથી તેમના મનના વિકાસનું સ્વરૂપ કેવું હતું તે આ લેખદ્વારા તેમણે પોતે આલેખેલા ચિત્રપરથી અને તેટલા તેમના પોતાના શબ્દમાં આપવું યોગ્ય લાગે છે.

બાલ્યદશા પૂર્ણ થઇ જાય છે અને તારુણ્યનો ભાનુ ઉદયાચળપર ડોકીયાં કરે છે, તેવા સંધ્યાસમયે પુષ્કળ મનુષ્યોની સ્થિતિ અતિ નાજુક બની જાય છે. જીવનમાં અમર્યાદિત પ્રદેશપર તેમની દૃષ્ટિ પરિભ્રમણ કરે છે ત્યારે અનેક માર્ગ તેમની દૃષ્ટિએ પડે છે. પણ તેમાંના કયા પથનો સ્વીકાર કરવો તેનો વિચાર તેમની બુદ્ધિએ કરેલો હોતો નથી. તેમાં પણ જેમની બુદ્ધિ શક્તિ તીવ્ર હોય છે તેમને તો એ સંધ્યાસમય અધિક જ વિકટ થઇ પડેલો હોય છે. આ વખતે તેમની નજર સમક્ષ ઐહિક અને પારમાર્થિક એ બન્ને માર્ગની પ્રતિમાઓ ઉભી હોય છે અને ત્યાજ્ય કયું અને ગ્રાહ્ય કયું એ બાબતનો ખાસ વિચાર કરવા લાગે છે. પરિણામે તીવ્ર બુદ્ધિવાળાની ઐહિક વસ્તુની આસક્તિ ઉડી જઇ પરમાર્થ તરફ તેનું ચિત્ત ખેંચાતું જાય છે. ટૉલ્સ્ટૉયને માટે પણ તેમ જ બન્યું હતું.

ટૉલ્સ્ટૉયની ધર્મવૃત્તિ ઘણી મોડી જાગ્રત થઇ હતી. યુવાવસ્થાનો સમય પૂર્ણ થઇ વૃદ્ધાવસ્થા આવતા સુધી એ પ્રવૃત્તિનો ઉદય તેમનામાં બળવત્તર ન હતો તે જ પ્રમાણે એ જાગૃતિ ધીમે ધીમે અને ક્રમાનુસાર થતી ગઇ હતી. બીજું એ કે આ જાગૃતિમાં ભાવનામય અંતઃકરણ કરતાં તીવ્ર બુદ્ધિના વિચારનું વર્ચસ્વ એ પ્રવૃત્તિમાં વિશેષ જણાય છે.

કેટલાકમાં ધર્મજાગૃતિ અંતઃકરણની ભાવનાથી થયેલી હોય છે. કેટલાક જગતના દુઃખ જોઇ અથવા જાતને દુઃખનો અનુભવ થતાં અંતઃકરણ શુદ્ધ થવાથી ઇશ્વર પ્રતિ વળેલાં હોય છે. એવા માણસોના ચિત્તમાં અમુક એમ કેમ? એવા પ્રશ્નો વિશેષ થતા નથી. તેમની પ્રવૃત્તિ બુદ્ધિપ્રધાન ન હોઇ ભાવનાપ્રધાન હોય છે. ટૉલ્સ્ટૉયની વાત તેથી જુદી હતી. તેમની પ્રવૃત્તિ બુદ્ધિપ્રધાન હતી તેથી અંધશ્રદ્ધાનું ચિહ્ન પણ તેમનામાં જણાતું નથી. તેમનું અંતઃકરણ ભાવનામય ન હતું અથવા પરદુઃખથી તે દ્રવતું ન હતું એમ પણ નથી, પરંતુ તેમની બુદ્ધિ ભાવનામય અંતઃકરણ કરતાં વિશેષ તીવ્ર હોવાથી તે આગળ આવી અને ભાવના પાછળ રહી. ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં તેમણે પોતાનું મનોમય ચરિત્ર લખી રાખ્યું છે તે પરથી તેમની ધર્મબુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થતો ગયો હતો તેનો સારો નિર્ણય થઇ શકે છે. એ પ્રથમાં તે કહે છે —

સ્નેહમુદ્રા ૩" ૧૦૦૦૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઇ

"એ વાતને આજે પચીસ વર્ષ થઈ ગયાં છે. તે વખતે મારી વૃત્તિ ચમત્કારિક જ થઈ ગઈ હતી. કદી કદી મારૂં મન વિલક્ષણ વગડામાં પડી જતું. હતું મને લાગતું કે જાણે મારા જીવનની ગતિ બંધ પડી ગઈ છે. કદી કદી મારૂં જીવન કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ અને મારે કેવી રીતે વર્તવું તે હું પોતે જ સમજી શકતો નહતો. એવા સમયે ઉદાસીનતાની પૂર્ણ છાયા મારાપર પડતી અને મને લાગતું કે મારૂં જીવન વ્યર્થ ગયું. તથાપિ એવી ક્ષણ ચાલી જતી અને મારો જીવનક્રમ પાછલા ચક્રથી આગળ ચાલવા લાગતો. પછીથી એવી ક્ષણો વારંવાર આવવા લાગી અને તેનું સ્વરૂપ પણ હમેશ એક જ પ્રકારનું હોતું. કોઈ પણ કાર્ય હું હાથમાં લેતો કે, તે કેમ કરવું અને તેનો અંત કેવો આવશે, એવો પ્રશ્ન મનમાં ઉદ્ભવી હું મોટા ગોટાળામાં પડતો અને લીધેલું કાર્ય જેવું ને તેવું જ રહી જતું. આરંભમાં એવા પ્રકારના પ્રશ્નો મુદ્દા રહિત હોઈ તેના ઉત્તર મળી શકે તેમ નથી એમ મારા મનને સમજાવી લેતો હતો. એ પ્રશ્નોના નિર્ણય પૂર્વકાલીન લોકોએ પ્રથમથી કરી રાખ્યા છે, પણ તે જોવાને અવકાશ નહિ હોવાથી હું તે જોતો નથી, એમ મારા મનને સમજાવતો હતો; પણ એટલાથીએ સંતોષ થતો નહિ. એ પ્રશ્નો વારંવાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા અને મને જણાવા લાગ્યું કે તેનો નિર્ણય શોધી કાઢ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. એક જ સ્થળે શાહીના ટીપાં પડેલાં હોય છે તો તે જગ્યાએ જેમ કાળો ડાઘ પડે છે, તેમ મારા મનપર પણ એ પ્રશ્ન અરસપરસ અથડાયા કરતા હોવાથી તેપર તેની કાળી અંધકારમય છાયા પ્રસરી ગઈ. કોઈને કષ્ટ ભયંકર વિકાર લાગુ પડે છે તો ઘણી વખત તેની એવી સ્થિતિ થાય છે. આરંભમાં દુઃખના સૂક્ષ્મ ચિહ્ન પ્રકટ થવા લાગે છે. તેના તરફ તે વિશેષ લક્ષ આપતો નથી, પરંતુ પછી એ ચિહ્ન વારંવાર થવા લાગે છે અને અંતે તે સર્વ એકરૂપ થઈ તેનો એક મોટો રોગ બને છે અને પછી તે દીર્ઘકાળ સુધી તેના શરીરમાં પોતાની છાવણી નાખે છે. તેનું દુઃખ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે અને છેવટે એ રોગનો પ્રભાવ એટલો તીવ્ર બને છે કે પોતાને શું થયું છે, તેનો પૂર્ણ વિચાર કરવાની સવડ મળતા પૂર્વે જ માણસ કાળનો ભક્ષ થઈ પડે છે."

"મારી વાત તેવી જ થઈ છે. હું જાણી ચૂક્યો છું કે, મારા મનનો રોગ કેવળ આકસ્મિક નથી. મને જણાયું કે એ પ્રશ્ન જ્યારે વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનો નિર્ણય કરવો જ જોઈએ અને મેં તે દિશામાં પ્રયત્ન પણ કર્યો. એ કાર્ય તરફ હાથ લગાડતાં જ એ પ્રશ્નનું પૂર્વનું સૌમ્ય સ્વરૂપ નષ્ટ થયું અને તેણે ભયંકર અને ઉગ્ર રૂપ ધારણ કર્યું. જે પ્રશ્ન આરંભમાં મને છોકરાની રમત જેવા લાગતા હતા, તે જ હવે વિકટ જણાવા લાગ્યા. તે પ્રશ્ન મૂર્ખાઈના કે રમતના નથી તેમ મૂર્ખપણાનાએ નથી, પણ માનવજીવનમાં રહેલો અત્યંત મહત્વનો પ્રશ્ન છે અને તે અતિ ઊંડા તથા ગહન છે એવી મારી ખાત્રી થઈ. બુદ્ધિના તરફડીયાં ખાતાં ખાતાં હું થાકી ગયો અને મને લાગવા માંડ્યું કે એ પ્રશ્ન મારી શક્તિ બહારના છે. સંસારના પ્રવાહમાં પડી જવા, નીકળ્યો કે વાચકોને શિક્ષણ આપવું એમ લાગતું અથવા કોઈ ગ્રંથ લખવાનો

૧ સાક્ષરજીવન રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

વિચાર થયો પણ તરત જ તેમ શા માટે કરવું એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થઈ મારા હાથ જ્યાંના ત્યાં અટકી પડતા એ પ્રશ્નનો નિર્ણય થતા સુધી કોઈ પણ કાર્ય થવું મારા માટે અશક્ય બનવા લાગ્યું અરે, મારે જીવવું પણ ન જોઇએ એમ લાગવા માંડ્યું એકાદ વખતે, વતનનો વહિવાટ મારા મનમાં આવતો, પણ તે સાથે જ એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થતો કે, "ઠીક, સમારા પ્રાંતમાં તને સોળ હજાર એકર જમીન મળશે, તારી બાગમાં ત્રણસો ઘોડા ચરશે, તને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળશે, પણ પછી શું? તારી દોલતનો અંત શામાં આવશે?" એવી પ્રશ્નમાળા શરૂ થતી કે મારું ચિત્ત વિચારના ચક્ર વ્યૂહમાં સપડાઈ ફરતાં ફરતાં પુનઃ પ્રથમના સ્થાને આવતું અને ગમે તેટલું ભટકતું, પણ એ વ્યૂહમાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ જ તેનાથી અદૃશ્ય થતો આમ થતું એટલે તે બિચારું ધૈર્યગલિત થઇ પોતાનું ચિંતન કાર્ય પણ છોડી દેતું બાળકોને કઇ પદ્ધતિથી શીખવવું એ વિષેનો વિચાર એકાદ વખત મનમાં આવતો કે તરત જ 'પછી શું?' એ પ્રશ્ન ચટ લઇને આગળ ઉભો રહેતો ખેડુતોની સ્થિતિ કેવી રીતે સુધારવી એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો કે તેની પાછળ પાછળ તરત જ 'તેની પંચાત તને-શા માટે?' એ પ્રશ્ન આવતો જ, મારા પુસ્તક લોકપ્રિય થઇ મને યશ મળશે, એ વિચારથી મારું મન-થોડું થોડું ફુલવા લાગે છે તો તરત જ 'હા, ગોગોલ કરતાં, પુષ્કીન કરતાં, શેક્સપીયર કરતાં અથવા મોલીયર કરતાં તું વિશેષ કીર્તિશાળી થઇશ, એટલું જ નહિ પણ જગતના સર્વ લેખકોનો તું મુગટમણી બનીશ, પણ પછી શું? તારી કીર્તિનો અંત શામાં છે?' એ પ્રશ્ન વજ્રઘાતની માફક મારા મનપર પડે છે અને તેને લૂલું બનાવે છે આ પ્રશ્નોને સબૂરી-ધીરજની ખબર જ નથી ઉત્તર આપ, એવો ટકટકારો એક સરખો મારી પાછળ પડે છે, તેનો ઉત્તર ન આપવો ત્યારે જીવવું કેવી રીતે? પણ ગમે તેમ કરવા છતાં કઇએ ઉત્તર નિર્ણીત થઇ શકતો નથી."

મને જણાઇ આવ્યું કે મારા પગનીચેનું પાટીયું ખસી ગયેલું હોઈ ત્યાં અન્ય કાંઇ પણ આધાર નહિ હોવાથી હું અધવચ લટકી રહ્યો છું જેના આધારથી હું જીવનકાળ આજ સુધી વ્યતિત કરી રહ્યો છું તે આધાર નષ્ટ થયો અને તેના સ્થાને નવો આધાર આવ્યો નહિ એવી રીતે મારું જીવન કેવળ શૂન્ય બની રહ્યું હું ખાતો હતો, પીતો હતો, ઉંઘતો હતો અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ કરતો હતો; એ ક્રિયા કર્યા સિવાય ચાલે તેમ નહતું તેથી તે થતી હતી, પણ તે સર્વ એક નિર્જીવ યંત્રની માફક બનતી હતી તેની પાછળ મારી પોતાની ક્રિયાશક્તિ અથવા ચૈતન્યનું બળ ન હતું-મારી બુદ્ધિને માન્ય થાય તેવું, કોઈ પણ ધ્યેય રહેલું નહિ હોવાથી તે માટે કઇ હેતુપૂર્વક ક્રિયા કરવાની ઇચ્છા કેવી રીતે થઇ શકે? જોકે દેવે પ્રસન્ન થઇ મને કોઇ ઇચ્છિત વર માગવાનું કહ્યું હોત તો-પણ હું કઇએ માગી શક્યો ન હોત, કારણ મને શેની જરૂર છે તે જ હું સમજી શકતો ન હતો અમુક કરવું તથા બોલવું, એવો પ્રકારની ટેવ લાગ્યા ત્યારથી ચિત્તને પડેલી હોવાથી તેની કેટલીક ટેવ અદ્યાપિ બાકી હતી એ કેફની લહેર એકાદ વખત આવતી તો કઇ કાર્ય કરવાની ઇચ્છા,

થતી, તથાપિ, મને તરત જ ઉત્સાહ આવતું કે તે બુઝી ગયું નથી. અરે, સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા પણ મારામાં રહી નહિ. કારણ માનવજીવનનો અન્તિમ હેતુ અને તેનું સત્ય સ્વરૂપ શું એ હું શોધતો હતો. મને લાગતું હતું કે, માનવજીવન મૂર્ખતાભરેલું, અર્થશૂન્ય છે અને તેજ તેનું સત્ય સ્વરૂપ છે. પછી વળી અધિક, સત્ય તે શું સમજાતું હતું? માર્ગ શોધતાં કરી ઉપર, બાજુએ ભયંકર ઊંડું ખરાબની કરાડની ટોચે આવી માર્ગ ભૂલેલા જેવી મારી સ્થિતિ થઇ હતી. એની આગળ પગ મૂકીને વિનાશની ખીણમાં જ પડવાનું છે! તથાપિ જ્યાં ને ત્યાં ઉભા રહેવાનું પણ મારા માટે શક્ય ન હતું. અને પાછો પણ ફરી શકતો નહતો. અથવા આંખો મીંચીને આગળ કંઈ જ નથી એમ મને સમજાવવાનું પણ બને તેમ નહતું. આ વખતે આવા પ્રકારનો નિર્વાહમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો હતો."

"મારૂં શરીર-મગજ સારું હતું, સંપત્તિ હતી અને સંતતિ અને કીર્તિ પણ પ્રાપ્ત થઈ હતી. પરંતુ એવી સ્થિતિમાં પણ મારા જીવનનો કંઈ જ હેતુ રહ્યો ન હતો. કોઇ પણ ઉપાયે આ જીવનનો ત્યાગ કરું એમ જાણે કે અંદરથી એકસરખું મને કહ્યા કરતું હતું. એટલું મારે કહેવું જોઇએ કે મારી આત્મહત્યા કરવાની ઇચ્છા હતી એમ તો હું કહી શકતો નથી."

"પૂર્વ આપણે આપણું જીવન ઉજ્જ્વલ સ્વરૂપનું કરવું જોઇએ એવી મતિ જે પ્રમાણે પ્રબળ થતી હતી, તે જ પ્રમાણે હવે જીવન જ ન જોઇએ એ ઇચ્છા તેટલી જ પ્રબળતાથી થવા લાગી. કોઈ વખતના જ પ્રસંગે હું જીવ પણ આપી દઉં, એ ભયથી મારે મારી જાતને જ સંભાળવી પડતી. એવું પણ મારા મનમાં થતું કે, આજે મારો જીવનક્રમ તદ્દન સુખી ઉદિત જણાતો હશે પણ-હજુ ઘણો સમય છે. મારી ઓરડીમાં દોરીના ટુકડાને લટકતો ન જોવાય તેની કાળજી રાખતો, બંદુક ભરી શિકારે જતો પણ અટકી ગયો. એમ કરવાનું કારણ એટલું જ કે કોણ જાણે કદાચ વેગની લહેરમાં કંઇનું કંઇ કરી બેસું તેનો મને ભય લાગતો. મને શેની જરૂર હતી તે જ હું સમજી શકતો નહતો. મને એટલું જ લાગતું કે વર્તમાન જીવનની જરૂર નથી, તો પણ તેમાંથી કંઇએ સારો ભાગ હજુ નીકળશે એવી આશા પણ રહેલી ન હતી."

"એ સર્વ સ્થિતિ, ક્યારે થઇ? જે વખતે 'આ અતિ ભાગ્યશાળી છે' એમ મને લોક કહેતા હતા તે જ વખતે! પુરી પચાસ વર્ષની પણ ઉમર થઈ ન હતી, સુશીલ પ્રેમી અને પ્રેમાળ સ્વ પત્નીનો લાભ મળેલો હતો, મારાં બાળકો આશાધારક હતાં અને મારી પાસે ધન-વગેરે પણ સારૂં હતું. મારી મહેનત વિશેષ ન હતી છતાં પોતાની મેળેજ મારી જમીન મારી સંપત્તિમાં વધારો કરતી હતી, મારા આપ્તવર્ગમાં મારા માટે પૂર્ણ આદરબુદ્ધિ હતી, અને સામાન્ય જનસમાજ મારી સ્તુતિ કરતો હતો. હું આબરૂદાર-કીર્તિમાન થયો હતો એમ કહેવામાં ખરેખર અતિશયોક્તિ થઇ ન હોત. હું ગાંડો બન્યો હતો અથવા મારૂં ચિત્ત કાર્યભ્રષ્ટ થયું હતું એમ પણ ન હતું. ઉલટું, અને, મગજના સંબંધમાં અન્ય કરતાં હું અધિક બળવાન હતો. શરીરબળની વાત કરીએ તો કોઇ, પણ મેળવાન જો

તના જેટલું ખાસ હું કાપતો હતો. માનસિક દૃષ્ટિએ જોતાં આઠદસ કલાક સુધી હું અસ્ખલિત કામ સહેલાઈથી કરતો હતો છતાં એટલી મહેનતની કોઈ પણ દુષ્ટ અસર મારા પર થઈ નથી."

"મારી આ માનસિક સ્થિતિનું ચિત્ર આલેખવાનું કહો તો કહી શકાશે કે, જીવન એ ક્રૂર ઉપહાસ છે. કોઈએ મત્સરથી અથવા ચેષ્ટાથી મારી ફજેતી કરવા માટે મને જન્મ આપ્યો. પણ એ કોઈ કોણ? તેનો નિર્ણય પણ હું કરી શકતો નહિ."

"મને સહેજ એવું જ લાગવા માંડ્યું કે, હું ગમે ત્યાં દૂર અદૃશ્ય જ રહી મારા ત્રીસ ચાળીસ વર્ષના જીવનનો તમાશો જોનારો અને મનમાં જ હસનારો કોઈ પણ હોવો જોઈએ. હું જન્મ્યો, ભણ્યો, નાનાનો મોટો થયો, શરીરે પ્રૌઢ થયો, મનથી પરિપક્વ દશામાં આવ્યો અને એ સ્થિતિમાં માનવ જીવનના શિખરની છેવટની ટોચે પહોંચ્યો, અને તેટલી ઉંચાઈએ ઉભા રહી મેં સિંહાવલોકન કર્યું, ત્યારે મને જણાયું કે, પાછળ સર્વત્ર શૂન્યાકાર છે અને આગળ પણ શૂન્યનો જ અમર્યાદિત વિસ્તાર છે. આવી સ્થિતિમાં મને ઉભેલો જોઈ તે ઉત્પન્નકર્તા ચેષ્ટાથી તાળીઓ પાડતો હશે."

"પણ એ કોઈ ખરેખર જ અસ્તિત્વમાં છે કે નહિ, તેનો નિર્ણય પણ મારી બુદ્ધિથી થતો નહિ. મારી કોઈ પણ ક્રિયાનો અર્થ શો છે તે હું કહી શકતો નહિ અને સર્વ જીવનનો ઉદ્દેશ પણ સમજતો નહિ. મને હવે નવાઈ લાગે છે કે, આરંભમાં જ મને એવા પ્રકારની શંકાઓ કેમ ન થઈ? માનવજીવન અર્થશૂન્ય છે એ વાત આ પહેલાં ઘણાઓના લક્ષમાં આવી ગઈ છે છતાં તે સમજવા માટે મને આટલો કાળ લાગ્યો, તે વાતનું મને આશ્ચર્ય થાય છે. આજે માણસ હૃષ્ટપુષ્ટ હોય છે, કાલે તેનાપર એકાદ ભયંકર રોગનો હુમલો થાય છે અને પરમ દિવસે તે શબરૂપ બને છે! તેની પાછળ શું રહે છે? સડી ગયેલું અને કીટકથી ભરાઈ ગયેલું શરીર! આજે મેં મોટાં મોટાં સત્કૃત્ય કર્યાં હશે પણ કાલે તે લોકોના સ્મરણમાંથી ખસી જશે, પછી મારી પાછળ શું રહેવાનું? ત્યારે મારે કોઈ પણ કાર્ય શા માટે કરવું? એ સત્ય આટલું સ્પષ્ટ હોવા છતાં માણસના લક્ષમાં આવતું નથી તે શું આશ્ચર્ય જેવું નથી? આવી સ્થિતિમાં તેણે શા માટે જીવવું? જગતમાં સર્વથી મહાન આશ્ચર્ય કહીએ તો એ જ છે. જીવનનો મદ નેત્રપર હશે ત્યાં સુધી તેની કેફમાં માણસ જીવી શકશે, પણ એ કેફ ઉતરી ગયા પછી માનવજીવન પણ ઉપહાસ રૂપ છે, કેવળ મૂર્ખાઈથી ભરેલી મશ્કરી છે એ, તેની નજરથી છુપાઈ રહે તે સંભવિત નથી. એ મશ્કરી એટલી ગર્ધવપણાની છે કે તેને હાસ્ય પણ થતું નથી. તેનામાં લેશ માત્ર મોજ નથી. એ કે [illegible]"

"એક વખતે એક [illegible] તેને જણાયું કે, જે તે તેની દૃષ્ટિ [illegible] કુવો દેખાયો. નીચે તે કુવામાં ડોકિયું

જ્યું તો તેમાં એક ભયંકર જળચર જણાયું તે જળચરે પ્રવાસીને ગળવા માટે પોતાનું જડબું પહોળુ કર્યું પ્રવાસી મહાન સંકટમાં સપડાયો. કુવામાં ભૂસ્કો મારે તો જળચરનો આહાર થઇ પડે અને પાછો ફરે તો પેલું ભયંકર પ્રાણી ફાડી ખાય ઉપર કુવાની દીવાલના સાંધામાં એક વેલાનું જાળું પથરાઈ ગયું હતું તેનાપર તે ઉતર્યો અને તેની ડાળી પકડી લટકી પડ્યો ધીમે ધીમે તેના હાથ દુખવા લાગ્યા તેને લાગ્યું કે, જળચર કે પેલા ભયંકર પ્રાણીમાંના એકના પેટનું ભક્ષ બન્યાસિવાય છૂટકો નથી, તથાપિ જીવનઆશા બળવાન હોય છે આથી, તે જેવોને તેવો લટકી રહ્યો તેટલામાં એક ધોળો અને એક કાળો એવા બે ઉંદર આવીને તે વેલાના મૂળની ચોતરફ ફરવા લાગ્યા અને ફરતા ફરતાં મૂળ કાતરવા લાગ્યા હવે પોતે વેલો છોડી નહિ દે તો પણ તે મૂળમાંથી તૂટી પડી નીચેના જળચરના જડબામાં પડશે એવી તેની ખાત્રી થઇ, તથાપિ વેલાની મજબૂત પકડ તેણે છોડી નહિ આજુબાજુ દૃષ્ટિ ફેરવતાં તે વેલાની એક ડાળીએ એક મધપૂડો જણાયો. તેમાંથી મધના ટીપાં પડતાં હતાં તે પ્રવાસી પોતાનું મસ્તક તે દિશા તરફ નમાવી મધના ટીપાં જીભ ઉપર ઝીલી લઇ ચાટવા લાગ્યો " પૂર્વના દેશની આ વાત પ્રમાણે જ મારી પણ સ્થિતિ થઇ હતી હું પણ જીવનની ડાળીને મજબૂત પકડી બેઠો હતો મૃત્યુરૂપી ભયંકર પ્રાણી મારે ગળવા મુખ પહોળું કરી બેઠું છે તે હું સમજતો હતો, પણ હું એવી સ્થિતિમાં કેમ આવી પડ્યો છું તે મને સમજાયું ન હતું જીવનમાં આમ થતું મધ મેં ઘણી વખત ચાટ્યું હતું અને તેના આસ્વાદથી એક સમયે મને સંતોષ પણ થયો હતો; પરંતુ હવે સંતોષ આપવાની શક્તિ તે મધમાં રહેલી નથી રાત અને દિવસ કાળા ધોળા ઉંદરની માફક મારા જીવનની દોરીનું મૂળ કાતરતા હતા મૃત્યુરૂપી જળચરનું પહોળું જડબું હમેશ નજર આગળ રહેતું હોય, તો પછી મધની મધુરતા ક્યાંથી ટકી શકે ? આ કેવળ દંતકથા છે એમ સમજશો નહિ આ વાત પ્રત્યેક વ્યક્તિના અનુભવમાં હમેશ આવે છે છતાં એ કોયડો ઉકેલવાનો શ્રમ કોઈ લેતું નથી "

" મેં મનજીવનક્રમમાં કદી કદી વહેતા આનંદવાયુની લહરી મહાત્ કલ્પનાઓથી ફસાવનારી હોય છે એ લહરીથી પ્રત્યક્ષ દૃગોચર થતી મૃત્યુની ભીતિ ઓછી થાય છે, પણ તેથી મૃત્યુભય નષ્ટ થતું નથી એ આનંદનું ફસાવનારૂં સ્વરૂપ મારા લક્ષમાં આવેલું હોવાથી હવે હું તેનાથી ઠગાતો નથી મારા મનને હું ઘણીએ સમજાવું છું કે, તું માનવજીવનનો ઉદ્દેશ સમજી શકતો નથી તો પછી વધારે માથાફોડ શા માટે કરે છે ? આયુષ્ય હોય ત્યાં સુધી જીવતો રહે અને બને તે જોયા કર ' પણ તે સમજી શકતું નથી એ સમજ તેને માન્ય થતી નથી એ સમજથી પહેલાં પહેલાં તો મન સ્વસ્થ બેસતું કહિને પણ પછી તો તે બીલકુલ શાંત રહી શકતું નહિ મારી આંખોને એટલું જ જણાવા લાગ્યું કે, દીનરાતની ટેકાળી એકસરખી ફર્યા કરે છે અને મને પગલે પગલે અનિવાર્ય મૃત્યુતરફ લઇ જાય છે મને લાગવા માંડ્યું કે, જગતમાં સત્ય વસ્તુ માત્ર એટલી જ છે અને અન્ય સર્વ દેખાવ અસત્ય છે "

(ચાલુ)

ઉપકાત (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એનુ એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

દિલ હો! ક્ષણ દે ચાલુ વીતાવી.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ બી.

(આશાવરી)

ક્ષણ દે ચાલુ વીતાવી,
દિલ હો! ક્ષણ દે ચાલુ વીતાવી.
નવ જાણે કો ભાવિ,
દિલ હો!—
"કાલે થશે શું" — ચિન્તા નકામી
થાશે હશે જે થાવી
દિલ હો!—
"કર જે કરવું ચાલુ ક્ષણમાં"
એ જ જીવનની ચાવી
દિલ હો!—

પારેખનો અમલો,
નડિઆદ,
તા. ૩૧ ૭ ૧૯૨૦

'પેની બૅંક' યાને બાળકો માટે સહકાર.

લેખક—રા. પ્રાણવલ્લભદાસ હરિવલ્લભદાસ બનાતવાળા.

જનસમૂહની વ્યાવહારિક ઉન્નતિને માટે યોજનાઓ તો ઘણી થઈ છે, પણ સહકારની યોજના જેટલી કોઈ પણ યોજના પ્રતિભાશાળી નિવડી નથી. જાતમહેનત અને આત્મવિશ્વાસના મુખ્ય સિદ્ધાંતોનું સહકાર સચોટ પ્રતિપાદન કરે છે અને પ્રત્યેક માણસના ચારિત્ર્યની ખિલવણી દ્વારા તેની અસર જનસમાજને લાભકર્તા થાય છે.

સહકારે ભૂતકાળમાં એટલું બધું કર્યું છે કે વર્તમાનકાળમાં એનો ઉપયોગ કેવી રીતે વધે અને તેનો ફેલાવો કેમ થાય, એ પ્રશ્ન ઘણો મહત્વનો થઈ પડ્યો છે. અમે ધારીએ છીએ, કે જો બાળકોનું લક્ષ આ દિશાતરફ ખેંચાય અને તેની સાથે એક દીનથી કામ લેવામાં આવે તો આ બાબતમાં ઘણું સારૂં પરિણામ આવી શકે.

મનુષ્યજીવનની બીજી બધી અવસ્થાઓ કરતાં બાલ્યાવસ્થાનો કાળ એવો છે કે તે વખતે બાળકના કુમળા મનપર તે જે જે પદાર્થ જુએ છે, અને જે જે બાબતના સહવાસમાં તે આવે છે, તેની સારી યા માઠી છાપ ઘણી ઊંડી પડી જાય છે, અને તે કાળાન્તરે પણ ભુંસાતી નથી, તેથી જ આપણા બાળકોને નાનપણથી જ સારી રીતભાત શિખવવી, અને ખરા સિદ્ધાંત તેમના મનમાં ઠસાવવા એ અત્યંત મહત્વનું છે. આ સ્થિતિએ પહોંચવાને જે સાધનો કામે લગાડવામાં આવે છે તે સાધનોમાં "પેની બૅંક" ને આ હિસાબને લગતી દરેક મંડળીએ મુખ્યસ્થાન આપવું જોઈએ. અમારા બાળકમિત્રો બાળપણથી જ બચાવના વિષે એવી અભેદ્યસાલામણ કરીશું જેથી તે પુરૂષ કે સ્ત્રી તરીકે જેમ જેમ મોટા થતા જાય તેમતેમ પોતાની જાતને સહાય કરવા શક્તિમાન થાય. પોતાનાં જ સાધન અને યત્ન ઉપર વિશ્વાસ રાખતાં થાય. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે—"*A penny in the purse is better than a friend at court*" બચાવેલી તમારી પહેલી પાઈ તમારા સંસારનું પગથિયું છે. એ બચાવેલી અને જુદી રાખેલી પાઈ જ તમારામાં રહેલો સ્વાર્થત્યાગ, અગમચેતી, સાવચેતી, અને ડહાપણ સ્પષ્ટપણે બતાવી આપે છે. અહિંથી જ સ્વતંત્રતાની શરૂઆત થાય છે, અહિંથી જ ભાવિ સુખના બીજ રોપાતાં જાય છે. એક પાઈ બચાવી એટલે બીજી બચાવવાનું મન થશે. બીજી બચાવી એટલે ત્રીજી, એમ કરતાં કરતાં બચાવવાની ટેવ દૃઢ થતી જશે, અને પછી તો અંગત સુખને માટે બચાવવું જ એ જરૂરનું જણાશે.

કરકસરના સિદ્ધાંત સામે એવી દલીલ લાવવામાં આવે છે કે બચાવ કરવાની ટેવનો દુરૂપયોગ થાય છે, તેથી કેટલાક માણસો કંજુસ થઈ જાય છે. પરંતુ તે દલીલ વ્યાજબી નથી. દરેક સારી વસ્તુનો દુરૂપયોગ તો થાય, પણ ઘડીભર એમ માનો કે "કરકસર કરવાથી માણસ કદાચ વખતે કંજુસ થઈ જાય છે" તોપણ તેથી કરકસર કરવાની ટેવથી જનસમાજને અનિવાર્ય ધનો હલકી સ્થિતિએ જતાં, અને ગરીબાઈમાં ગબડતાં અટકાવીએ, તો તેને અંગે

અરવિંદ ધીરાનું તત્વજ્ઞાન રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

એવું પણ જોખમ ખડી લેવાનું શું બાજબી નથી લાગતું? પૈસાની ખાતર જ બાળક પૈસાની કિમ્મત આંકે એવું આપણે ઇચ્છીશું નહિ, અને કંજુસની માફક બાળકે પૈસા એકઠાં કર્યા જ કરવો એવું ઉત્તેજન તો આપણે બીલકુલ આપવા માગતા જ નથી પણ હાલનું સમાજબંધારણ જોતાં આપણે એટલું તો સ્વીકાર્યા વગર છુટકો જ નથી, કે આપણા જીવનના સાધનો, આપણાં સુખનાં સાધનો અને પ્રામાણિક સ્વતંત્ર જીંદગી ગુજારવાના સાધનો પૈસામાં જ રહેલા છે.

પેની બેંકની સ્થાપનાના કેટલાક વિરોધીઓ એવી દલીલ કરે છે કે, એ બેંકોમાં જે રકમો ભરાય છે તે એટલી બધી જુજ છે, કે જેથી તે રકમની બચતથી બાળકના મનપર બહુ અસર થઈ શકતી નથી, પરંતુ તેઓ ભૂલી જાય છે કે, નાની ચીજોની અવગણના કરવી એ ડહાપણ ભરેલું નથી એ વાતને સાબીત કરવાને હજારો દાખલા મળી આવે છે, કારણ કે મોટી ચીજો નાની ચીજોથી બનેલી છે તત્ત્વવેત્તાઓ પણ આપણને કહે છે કે "સારા સદ્‌ગુણોથી જ સારું ચારિત્ર્ય બને છે" નાની બાબતો ઉપર કોઈએ લક્ષ આપવું નથી, છતાં એ નાની બાબતો જ મુખ્યત્વે કરીને મનુષ્યના ભાગ્યને જેમ વાળવું હોય તેમ વાળે છે અત્યારે જે દુનિયા આપણે જોઈએ છીએ, તે પણ નાની બાબતોએ જ ઘડેલી છે, અને નાની બાબતોએ જ સમસ્ત પ્રજાના તેમ જ વ્યક્તિઓના જીવનમાં ભારે અસર કરી દીધી છે. કુદરત પોતાની સર્વ લીલામાં એ જ પાઠ શિખવી રહી છે અત્યારે જે વૃક્ષ અડગ ઉભું રહીને પવનમાં લહેરો લઈ રહ્યું છે, ભયાનક વાવાઝોડાના તોફાનમાં પણ પોતાનું રક્ષણ કરી રહ્યું છે, તે જ વૃક્ષ એક વખત નાનું બીજ હતું અત્યારનો જમીનમાંથી બહાર નીકળેલો કુમળો છોડ જેને એક નાનું બાળક પણ મરડી શકે છે, તે વખત જતાં વટેમાર્ગુઓની મશ્કરી કરશે, અને તોફાનને તો એ કંઈ વિસાતમાં જ ગણશે નહિ, માટે જ નાની બાબતોની અવગણના કરવી નહિ કારણ કે સૌ કોઈ જાણે છે કે, તરણાનો મેરૂ બને છે, ટીપેટીપે સરોવર ભરાય છે, અને પાઈ પાઈ કરતા લાખો રૂપીઆ થઈ જાય છે, દરેક ચીજની માફક પૈસાનો પણ સંચય થઈ શકે છે બરફના ગોળાની માફક તે પણ તેના પરમાણુઓમાં ગબડાવવાથી વધતો જ જાય છે આપણી જુદીજુદી સોસાયટીઓમાં જે પેની બેંકો સ્થપાએલી છે, તે ખાસ કરીને બાળકોની જ સંસ્થાઓ છે, અને એ સંસ્થાઓને ઉત્તેજન આપવું જ જોઈએ, કારણ એ સંસ્થાઓ નાના બાળકોને કરકસરના પાઠો શિખવે છે.

આજથી સો વર્ષ ઉપર ગ્રેટબ્રિટનના ગ્રીનસ સેન્સમાં સૌથી પહેલવહેલી "સેવીંગ્સ બેંક" સ્થપાઈ તે બેંક સ્થાપનાર એક મીસ પ્રીસીલા વેકફીલ્ડ કરીને હતી પેનીબેંક પહેલવહેલી ઓનોકમાં ૪૦ વર્ષ ઉપર સ્થપાઈ ત્યાર પછી તો ગ્રેટબ્રિટનના દરેક નાના અને મોટા શહેરના વહેર તેમ જ ગામડામાં આ બેંકો થઈ ગઈ, પણ સહકારી મંડળીના જેવી જે બેંકો છે, તેના જેટલી તો કોઈ પણ બેંકમાંથી એ બેંકના માટે બની નથી હજુએ જો કે બધીએ સહકારી મંડળીઓએ એવી પેની બેંકો કાઢી નથી તો પણ ખુશી થવા જેવું છે કે, સહકારી બેંકોમાં

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ (સચિત્ર) રૂ ૦-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબઈ

સહકારબધુઓ, સારાં કામ કરી બતાવવાના મહાન્ પ્રસંગો પ્રાપ્ત કરી આપનારા યુગમાં આપણે રહીએ છીએ આપણે એ પ્રસંગોને લાયક થાવ સહકારે ભૂતકાળમાં ઘણું કર્યું છે હવે જો આપણે સાચા સહકારથી જોડાઇએ, તો તેને માટે ઘણું સારૂ ભવિષ્ય છે આપણને વ્યાજ મળે છે, તેટલાથી જ બેસી રહેવાનુ નથી જિન્દગીમાં નડતા અકસ્માત અને માદગીના પ્રસંગો તેમ જ કંગાલીઅત અને સર્વ દુખનુ મૂળ ગરીબાઇ એ સર્વથી બચવા માટે સાવચેતી અને કરકસરથી વર્તવાના પ્રયત્ન કરો યોગ્ય ઉદ્દેશથી પૈસા બચાવવાના પ્રયત્નમા જો કે આપણે આખરે ન પણ ફાવીએ, છતા એ પ્રયત્નમાં ગૌરવ રહેલુ છે, કારણ કે એ પ્રયત્નથી જ આપણે આપણા છોકરાને ઘણા ઉત્કૃષ્ટ પાઠ શિખવીએ છીએ, આપણે દાખલો બેસાડીએ છીએ, અને શબ્દો કરતા આપણા પ્રયત્નથી બેસાડેલો દાખલો હમેશાં વધારે સચોટ રીતે ઘણુ શિખવે છે, માટે તમારા છોકરાને જાત મહેનત અને સ્વાશ્રય શિખવો તેમની કરકસર કરવાની અને અગમચેતી વાપરવાની ટેવને ઉત્તેજન આપ્યાં કરો, કારણ કે આપણા છોકરાને જેવી કેળવણી અપાય છે, તેઓ જેવી રીતભાતવાળા થાય છે, અને જે જે સિદ્ધાતોને અનુસરી તેમનુ જીવન ગાળે છે, તેના ઉપર જ મુખ્યત્વે કરીને આપણી સમાજ અને દેશના ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે, એમ ચોકસ માનજો

આપણે જે કામ કરવાનુ છે, તે ઉમદા અને જરૂરનું કાર્ય છે, દુનિયાને તેની જરૂર છે, છોકરાઓ તે માગે છે, દરિદ્રાઇ પ્રમાણમા ખરેખર વધતી અને વધતી જ જાય છે, જીવનસગ્રામ દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે તીવ્ર બનતો જાય છે, અને મુશ્કેલીઓ પણ દહાડે દહાડે ઘણી મોટી થતી જણાય છે, જેથી હજારોને જિન્દગી ભાગ્યે જ સારવાળી લાગતી હશે

ત્યારે મનુષ્યના દુખોને ઓછા કરવાને, આપણા બાળકના જીવનના પથને વધારે સરળ, વધારે ઉજળો, અને વધારે સારો કરવાને આપણે આપણુ મનતુ સર્વ કરો સહકાર આપણા એકલાના આનદ અને સ્વાર્થ માટે નથી, પણ તે તો આખા સમાજની સ્થિતિ સુધારી દેશે, એવા ઉચ્ચ આશયો હમેશાં આપણી નજર આગળ રાખીને જાણે આ ચળવળની ફતેહનો સર્વ આધાર આપણા એકના ઉપર જ આવી રહેલો છે, એમ સમજીને આપણે દરેક જણ કામ કરો

કડકડતા અને ઉજજડ જેવા સ્વાર્થના પ્રદેશમાથી ઉચકીને પરસ્પર સહાય અને ભ્રાતૃભાવના ગરમ, ઉજળા, અને સૂર્યના પ્રકાશવાળા પ્રદેશમા આપણી આ ચળવળને આપણે લાવવા માગીએ છીએ દુનિયામા આવ્યા ત્યારે તેની જે સ્થિતિ હતી તેના કરતાં ઘણી સારી સ્થિતિમા તેને મેલીને જવુ, એવી અભિલાષા જો આપણા મનમાં રમી રહેલી હશે, તો આપણા પ્રયત્નો વધારવાને આપણામા ઉત્સાહ આવશે, અને એ ઉત્સાહના પ્રભાવથી આપણા પ્રયત્નો ફલિભૂત થશે, માનવ જાત સુખી થશે, અને આપણે આપણી પાછળ આપણા છોકરાને માટે ઉજ્વળ કાર્ય, શુભ દૃષ્ટાત, અને કિમતી ફળનો વારસામાં મુકતા જઇશુ *

---

*નોધ — "પેની બેંક" નામના ગ્રેટબ્રિટનની યુનાઇટેડ બોર્ડ એજ્યુકેશનલ કમીટીની દરખાસ્તથી મી. જે સ્કોટન (ટરબી) ના ભાષણ ઉપરથી આ અનુવાદ મી. ... નેશ્વરભાઈ ..., વણિક જસુસરનાની મદદથી તૈયાર કરવામા આવ્યો છે

છુ. સરલા જ્ઞાન મિત્રમંડળ (સચિત્ર) ૩ ... જોન્સ, એમ. નિપાડી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

અંત્યજોની અપીલ.

લેખક – રા. પરશુભાઈ વ્હાલાભાઈ શર્મા.

(તમ્હારા શા કરૂં સન્માન ?–એ ઢાળ)

અમ્હે પણ એ જ પ્રભુના બાળ,
તમ-અમ એક જ સરજનહાર — અમ્હે
એક જ ધર્મ છે વૈદિક આપણો, ઉદ્ધારક એ હિન્દુ માત્રનો,
તમ-અમ એ આધાર — અમ્હે
એક જ ભારતમાતના પુત્રો, "સેવા-" "ધર્મ" અમ મોટા સૂત્રો,
દેશાર્થે મરનાર — અમ્હે
એક જ ભાષા, એક જ નીતિ, એક જ ધ્યેયે સરખી પ્રીતિ
કાં તરછોડો ભ્રાત ?— તમ્હે
અન્યધર્મીઓ બહુ લલચાવે, પ્રલોભન કૈં કૈં અપૂર્વ બતાવે;
નવ લેશ છતાં ડગનાર — અમ્હે
ગૌબ્રાહ્મણના નમ્ર ઉપાસક, આર્ય પ્રજાના અધીન સેવક,
શાને છતાં ધિક્કાર ?— અમ્હે
રામમોહન ને સ્વામી દયાનંદ, ગાંધીમહાત્મા અમ ઉદ્ધારક,
વન્દન વારવાર.— અમ્હે.
"અંત્યજ" નામનો અન્ત જ આણો, બન્ધુ ! અમોને "હિન્દુ" પ્રમાણો,
સ્નેહે કરો સ્વીકાર — અમ્હે.

બાળકનો ખોરાક, રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ

થવા વાળી આસપાસનો પ્રદેશ ઘણો જ રમણીય છે અહીંઆ ભગવતી રૈવતીજીએ પોતાના તપના પ્રભાવથી સ્થાનની રમણીયતામા પવિત્રતાને ઓતપ્રોત મેળવી દીધી હોય તેવી તેમ જણાય છે જો અહીંઆ જોયા જ કરીએ તો પણ પુરેપુરી તૃપ્તિ થાય તેમ જ હતુ પણ આ તો પાર્શ્રામા પહેલી પુણી હતી જેથી અમે સૃષ્ટિનુ આલ્હાદજનક સૌન્દર્ય જોતાં જોતાં પગના મુકતા માડ્યા પણ અમારા ચક્ષુઓ આસપાસની દિવ્યતા જોતાં પોતાના સર્જનહારની કૃતિ જોતાં સંતોષાતા ન હતા જથી તેના સ્નેહી પગોને પણ ધીમે ધીમે ચાલવાની ફરજ પડતી હતી આખરે અમે અમારા નિવાસસ્થાનથી ઘણે દૂર ગીરનારની તળેટીમા આવી પહોચ્યા પ્રાચીન કાળથી આ પર્વત કવિઓનુ પ્રિયસ્થાન છે ત્રિગુણ વિભૂષિત કવિ શિરોમણી માઘે આ પહાડને રૈવતકનુ નામ આપી તેનુ જ વર્ણન કરવામા પોતાની મધુરવાણીનો વ્યય કરી નાખ્યો છે જે આજે પણ આપણા વાચનામા આવે છે

લાંબો પંથ કપાએલો હોવાથી પરિશ્રમ જણાતો હતો; વળી સૂર્યનારાયણ પણ પોતાની બાજી હારી ગયેલા હોવાથી, રાતાપીળા થઇ તાપ આપતા હતા, જેથી અમે ગીરનારની તળેટીમા આવેલા વૃક્ષકુંજમા અલ્પસમય માટે વિશ્રામ લીધો જળપાન કરી પાનસોપારી ખાઇ 'જયગુરૂ ગીરનારી'ની હાક ગાજવતા પુન પંથ કાપવો શરૂ કર્યો. હવે કંઇ સપાટ પ્રદેશ નહીં હતો કે શાંતિથી ચાલ્યા કરીએ જેમ જેમ ઉંચે ચડતા હતા તેમ તેમ શ્વાસ ભરાઈ આવતા, પ્રસ્વેદથી રેબઝેબ થઈ જતા હતા, અમારી સાથે મળતાવડા અને શાન્ત સ્વભાવના પ્રોફેસર પણ હતા તેઓ પણ 'હુ પ્રોફેસર છુ' એવો ખોટો વાદ મુકી દઇ આનંદથી ગીરનારપર ચડતા હતા અતિશ્રમ લાગવાથી કોઇ કોઇ સ્થળે એકાએક ઉભા રહી ...... કરી શ્વાસ લેતા હતા 'જયગુરૂ ગીરનારી'ની પવિત્ર હાકથી પહાડી પ્રદેશને ગજાવતા આગે મધ્યભાગે આવી પહોચ્યા અત્યારે ભગવાન્ સવિતા બાજી હારી ગયેલ હોવાથી એકદમ ત્વરાથી અસ્તાચળ તરફ ભાગતા હોય તેમ જણાતુ આવો આકર્ષક દેખાવ જોતા અમારી મંડળી ભેગી થઇ ઉભી રહી અમારી બન્ને બાજુએ ઉંડી કોતરો હતી અને તેમા કુદરતે ભાગોળે હાથે લીધા છમ જેવાં વૃક્ષો ઉત્પન્ન કરી શ્રાન્ત બનેલા પથિક જનોના પરિશ્રમને દૂર કરવા જાણે કૃપા કરી હોય નહી, તેમ લાગ્યુ રૂપેરી રેખાની માફક ઝબકી રહેલી એક નદી પણ દૂરથી અમારી આંખોમાં નવીન આનંદ ભરી દેતી હતી દૂરથી દેખાતી સરિતા પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ પહાડી પિતા ગીરનારની સબળ સદ્ગુણોને પ્રકટ કરતી, પોતાના આશ્રયે આવેલ તૃષાતુર મુસાફરોનુ નિર્મળ જળથી સન્માન કરતી, પરોપકારી સ્વભાવને દાખવતી હસતી રમતી સમુદ્ર તરફ ગમન કરી રહી હતી અસ્તાચળગામી માર્તંડ ભગવાન પોતાનો અંત પાસે આવેલો જોઇ રક્તવર્ણ બની સમસ્ત જગતને સજ્જનતાનો પાઠ શીખવતા હતા કે આદરણીય વ્યક્તિઓ સુખદુખથી અભિભૂત થતાં પણ પ્રકૃતિની સમાનતા રાખી શકે છે. કેટલેક સ્થળે મોટા મોટા વૃક્ષો જડમૂળમાંથી ઉખડી ગયેલા નજરે પડતા હતા, તે સર્વ 'ભયંકર ...... વાતનુ પરિણામ હશે એમ દેખાતુ હતુ પણ બિચારા નાના છોડવાઓ તો નમ્રપણાની ......

૬. સરલા અને મિત્રમંડળ ૩-૭-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વાતને નમન કરી તે મહાન્ પરાક્રમીપાસેથી જીવન રક્ષાનું દાન દેવા વિનવતા હતા જીર્ણવટ વૃક્ષોના વિનાશથી, અભિમાનથી મત્ત બનેલાનો સત્વ વિનાશ થાય છે. એમ અમો શિખામણ મળી સાંજ પડેલી હોવાથી પ્રકૃતિદેવી-ઘણી જ સુશોભિત અને વિવિધ સ્થળે અવનવા રંગોથી રંગાએલી હતી દૂર આવી રહેલા હરીયાળા ક્ષેત્રોથી ઉત્તર દક્ષિણ દિશામા નીલવર્ણી દેખાતી, કેટલેક અંતરે જેતલસર, જુનાગઢ અને વડાલ સૂક્ષ્મ અંશે જણાતાં હતા શું, સાંસારિક ચિંતામગ્ન મનુષ્યોને લેશમાત્ર પણ ખબર હતી કે અમે તેઓને મન ગુપ્ત લાગતા સ્થાનમાંથી અનુપમ આનંદ મેળવતા હતા? નહીં જ પશ્ચિમમાં દૃષ્ટિપાત થતાની સાથે જ દૂર ક્ષિતિજમા સુવર્ણલેખા ચમકતી જણાઈ અહા! ત્યા તો પશ્ચિમ સમુદ્રમાં નિમજ્જન કરતા સૂર્યનાં કિરણો વડે મંડિત થએલો મહાસાગર ઉભો રહ્યો છે તે અમને પોતાની સોનેરી ઉર્મિઓથી ત્યાં આવવા આમંત્રણ કરતો જણાયો પણ, અરે, તે તો અમારાથી ઘણે જ દૂર આવેલો હોવાથી અમારા પગોએ ત્યાં જવા નાખુશી બતાવી. પણ ચક્ષુની ચંચળતા તો જગદ્વિખ્યાત છે જેથી તે તો તુરત વિદ્યુત્ વેગે દોડી મહાસાગરને ભેટી પડી જગત્કર્તાની આવી અવર્ણનીય સુંદર સૃષ્ટિ જોતાં સ્વભૂમિનું વિસ્મરણ થયું એટલું જ નહી પણ અમારી ચિંતાઓ ભસ્મીભૂત થતા અમારા દેહનું ભાન પણ ભુલી ગયા અમે તો જાણે જગતનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગભૂમિમાં જ વસવાટ કરતા ન હોઈએ તેમ ભાસ થયો ખરેખર, આ દેખાવ તો જેણે જોયો હશે તેને જ તેનો ખ્યાલ આવી શકે "ચાલો ભાઈઓ હવે સાંજ પડી છે, માથાપર છે ભાર" તદનુસાર ગીરનારનાં શિખરપર પહોંચતાં રાત થઈ જશે એવા ભયથી અમે પુનઃ ચાલવું શરૂ કર્યું

અમે થોડો રસ્તો પસાર કર્યા પછી પ્રાચીન કાળથી પવિત્ર મનાએલી સતી રાણકદેવીનાં સ્થાન પાસે આવી લાગ્યા અહીંઆ એક ભયંકર શિલા પહાડમાંથી છુટી પડી હમણાં પસાર થનારપર પડશે એવો ભય બતાવી રહી હતી પણ, નહી શી રીતે પડી શકે? અહીંઆ અમને; રાણકદેવીનું સ્મરણ થયું 'ઉંચો ગઢ ગીરનાર વાદળ સાથે વાતુ કરે,' એ દુહો યાદ આવ્યો અને તે મેણું સહન નહી થઈ શકવાથી, સતીનું અસહ્ય દુઃખ જોઈ પડવા મંડેલી શિલા આ જ હતી પણ દેવી કંઈ નિષ્ઠુર હૃદયના ન હતા, તેમ ન થવા માટે 'મ પડસ મારા આધાર' કહી અટકાવી અહા! શુ સતીનો પ્રભાવ! આજે શતાવધિ વર્ષો પસાર થઈ ગયા તો પણ સતીના ચારિત્ર્યના પ્રભાવથી તે શિલા પહાડમાંથી છુટી પડી થંભી રહી છે, અને સતીની પવિત્રતા તરફ યાત્રિકોના મનમા સદ્ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે નિર્જીવ શિલામાં અદશ્ય રીતે પૂર્વકાળનો ઇતિહાસ આલેખાએલો હતો તેમાં પણ ધાર્મિક રસથી સિંચિત રહેલી પવિત્રતા ઓતપ્રોત સીંચાઈ રહી છે આવી પુણ્યમયી ભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલા રાજાઓએ ધર્મ અને ગૌબ્રાહ્મણના રક્ષણમાટે શુ નહી કર્યું હોય? આજ દેશમાં રાહ ખેંગાર જેવા બહાદૂર અને મરણાન્તે પણ દુશ્મનોને મહાત આપનાર ઉત્પન્ન થયા છે જ્યાં રાજાઓની નસેનસમાં શૌર્ય અને ધર્મનું ઉષ્ણ લોહી વહે છે ત્યાં પ્રજા ભિરૂ કેમ હોઈ શકે? આ જ પવિત્ર ભૂમિએ રાણકદેવી

કલાપિનો કેકારવ ? રૂ ૩-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, -મુંબાઇ

જેવાં પવિત્ર સ્ત્રીરત્નોને જન્મ આપ્યો છે. તે ડિવાપરકુંડ નજરે પડતાં પવિત્ર પરલોક ગમનથી વિરહે બળી રહેલી સતી રાણકદેવીની યુવાવસ્થામાં ભોગવેલાં દુઃખિત દશાનું અને સિદ્ધરાજ જેવા કામાન્ધ રાજાની ક્રૂર અને વિષયી દૃષ્ટિને ભોગ થવાથી સહેલાં અસંખ્ય સંકટોનું સ્મરણ થતા નેત્ર ભીનાં થયાં તેવા હતભાગ્યા મનુષ્યને હજારો ધિક્કાર! ખરેખર, અને સુરની રૂપવતી રમણીઓ છતા ગુજરદેશના પ્રતાપી રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહની ઉજ્જ્વલ કીર્તિના ઇતિહાસમાં રાણકદેવી અને જસમાઓડણ જેવા નિર્દોષ અને પવિત્ર સ્ત્રીઓપર ગુજારેલો અત્યાચાર કલંકરૂપે કાળા અક્ષરથી કોતરાઈ રહેલો છે પણ અરે, તે દિનો દિવસો ગયા' એ સવાલ અત્યાર સમસ્ત થયુ છે, કાળના પ્રભાવે ફરી તેવા ઉદાર સ્ત્રીઓનાં સ્મરણીય ચરિત્રો કેવળ નામાવશેષ જ રહ્યાં છે શું હિન્દમાતા પુન તેવા રત્નો ઉત્પન્ન કરશે ખરી?

આવી આવી અમે એક જળસ્થાન પાસે આવી જળપાન કરી થોડો વિશ્રામ આનંદ દૂર કર્યો બસ, હવે અમારી મુસાફરી પૂરી થવા આવેલ હતી, અને વળી અંધકાર પણ સર્વ સ્થળે પથરાઈ રહ્યો હતો અમારૂં નિયત સ્થાન નજદીક આવવાથી અમારાં પગો પણ જોરથી ઉપડવા લાગ્યા અને એક એક પગથીયું ગણતા ગણતા હજારથી વધારે પગથીયા ચઢી ઉપરકોટના કિલ્લામાં દાખલ થયા આ ગઢને બાંધવામાં કેવળ કાળા પત્થરનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તે ગઢ પૂર્વકાળના અમરસિંહ શાર્દુલોએ બાંધેલો છે વર્ષો વહી જવા છતાં આજે અનંતકાળની સામે નિરપેક્ષપણે ઊભેલો કાળના સમુદ્રમાં મળી ગયેલા વીર નરોની આત્મવિભૂતિ તરીકે તે ઉભો છે અને સ્વર્ગસ્થ આત્માઓને 'હું જડ છતા તમારી અમરકીર્તિની સાક્ષી પૂરાવું છું' એવો ગગનમંડળમાં સંદેશો કહેવરાવતો હોય નહીં તેમ ભાસ થાય છે જ્યારે તે કિલ્લાનો જન્મ થયો ત્યારે કઈ બાંધેલું પગથીયાં નહીં હતા, તો પછી તે ગઢ બાંધવા માટે શું અડચણો નહીં આવી હોય? તો પણ રણશૂર રજપુતોની આન્તરિક ઉત્કંઠાએ તેવું મહાન્ કાર્ય અપ્રતિહતપણે કરાવ્યું જણાય છે તેના સિંહદ્વારમાં દાખલ થવાની સાથે જ જેમ કુરુક્ષેત્રમાં જનાર નિર્માલ્ય મનુષ્યને ક્ષણ એક રુધિરચારી નાખે છે તેવી રીતે અમે અત્યારે લડાયક પ્રજા નહીં હોવા છતાં અમારામાં શૌર્યનો ચમત્કાર થતો હોય તેમ જણાયું 'જયગુરૂ ગીરનારી'ની પવિત્ર હાકથી ગજાવતા અંધારામાં પહાડી મુસાફરી કરતા અમે અમારે ઉતારે આવ્યા આ સ્થળ મનાદાસની જગ્યાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે આ સ્થાનમાં જુનાગઢના એક ઉદાર નાગર ગૃહસ્થે યાત્રિકો માટે સગવડ ભરેલી ધર્મશાળા બંધાવી પોતાની સદ્દગત પ્રેમાળ પત્નીનું નામ અમર કરેલ છે ઉતારામાં અમારી ચીજોને સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવી દીવાબત્તિ કર્યા આરતીનો સમય હોવાથી ત્યાં આવેલા શ્રી રામચન્દ્રજીના મંદીરમાંથી ઘંટનાદ સંભળાયો અને નોબત પણ ગડગડવા માંડી જેમ આપણે વિદ્યુતનો સપાટો લાગ્યો હોય નહીં તેમ અમે સઘળા મંદીરમાં જઈ પહોંચ્યા.

સ્થળની પવિત્રતાથી ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયો અને શ્રીપ્રભુજીની આરતી, આધિ-આધિ અને ઉપાધિના દુઃખ દૂર કરવા શક્તિમાન છે તેમ જણાયું. આરતીની સમાપ્તિ થતાં અમા-

લલિતનાં કાવ્યો રૂ. ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની; મુંબાઈ

છએ પદ પણ સ્થિર ગમાયણ ગાવી શરૂ કરી તે કંઈ તુલસીદાસની અથવા તો વાલ્મિકીની નહતી પણ, તે તો ફક્ત શ્રીરામના ગુણનું સંકીર્તન કરતી આત્મિક ભક્તોના નિર્મળ અંતઃકરણની ઊર્મિઓ હતી બાવાજી પોતે શાંત અને ગંભીર મુદ્રાથી ગાતા હોઇ પણ રામાયણની મધુરતામાં કંઇ જુદો જ રસ ભરતો હતો તેમના શિષ્યો પણ એક તાર થઈ ગયા હતા બાવાજીના આત્મિક હૃદયમાં રચાંતી પવિત્રતાને લઇ તેમની ભક્તિ વધારે શુદ્ધ અને સાત્વિક જણાતી હતી. ક્યાં 'અનેક' જમાવતા, ધર્મને બ્હાને ધતિંગ જમાવતા, ભગવાં પહેરીને ફરતા સાધુઓ અને ક્યાં અમારા સહૃદયી બાવાજી! પણ અમને આ સમૂહમાં વિચાર કરતાં કંઇક ન્યૂનતા જણાઇ ધર્મનું સદાવ્રત ખાઇ કેવળ મૂર્તિપૂજામાં જ સમયને વૃથા ગુમાવવો તે કેટલું શોચનીય છે! બાવાજી જેવા પવિત્ર આત્માઓ સંસારની જાળમાં જ જકડાયેલી જનસમાજમાં ફરતાં પરમેશ્વરના બનાવેલાં પુતળાઓમાં મૂર્તરૂપે રહેલા પ્રભુની સેવા કરવાનું વ્રત લે તો જ સમસ્ત પ્રજાનો ઉદ્ધાર થાય તેમ છે આધુનિક કાળમાં ગીરનારનાં શિખરપર છુપાઈ રહેવાનું નથી પણ સંસારસમુદ્રમાં ગોથાં ખાતા મુમુક્ષુ જનોપર પોતાના સચ્ચરિત્રનો પ્રભાવ પાડી અજ્ઞાનીઓને સન્માર્ગે દોરવાનું કાર્ય હાથ ધરવાનું છે કલિકાળના કલુષિત કાળીમાથી કલંકિત થયેલા માનુષી હૃદયોને પવિત્ર અને ધાર્મિક ઉપદેશનાં વચનામૃતથી ધર્મરંગી બનાવવાની આવશ્યકતા છે આ પ્રસંગે સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય શ્રીયુત ગોવર્ધનરામભાઈની સ્મારક ચિત્રનિરૂપ સરસ્વતીચંદ્રમાં તેઓએ મધુરામના શિખરપર વનના વિષ્ણુદાસબાવાનું જે આદર્શ ચિત્ર રજુ કર્યું છે તે યાદ આવ્યું, જો, આવા સન્તપુરુષો અને ગીરનારના શિખરપર છે, પણ તેઓ જો પોતાના લાયક શિષ્યોને આસપાસ ઉપદેશ કરવા મોકલે તો પણ તે કેટલેક અંશે ફળદાયક થઇ પડે તેમ છે પણ દીલગીરીની વાત તો એ જ છે કે આવા સજ્જન પુરૂષોએ તો વેદાંતની માફક એકાંતને વધારે પસંદ કર્યું હોય તેમ જણાય છે

દર્શન કર્યા પછી અમે ઉતારામાં આવ્યા અને મેં ચાર વાગ્યા ત્યાં અમારા ભાઇએ શ્રમ લઇ ચાનાસ્તો તૈયાર કરેલ હતો જેથી તેનો સ્વીકાર કરી અમારી આનંદી મંડળી ગાની શાંતિમાં પ્રસાર કરવાના વ્યવસાયમાં ગુંથાઇ ગઇ. અમારા પ્રોફેસરસાહેબ પણ ઘણા જ આનંદી સ્વભાવના હોવાથી શ્રમને દૂર કરવાની ઇચ્છા થતાં અમારામાંના એક સંગીત પ્રિય ગૃહસ્થને સંગીત સંભળાવવા આગ્રહ કર્યો, જે તેઓએ સ્વીકાર્યો અને અમારા 'મિત્ર સુંદર મીઠું ગાયન શરૂ થયું' ગાયન શ્રવણ થતાંની સાથે જ અમારા શરીરમાં રહેલો શ્રમ છૂપી રીતે ભાગી જતો હોય તેમ જણાયું મિષ્ટ પદાર્થનો આસ્વાદ લેતાં જેમ તીખાં તમતમતા મસાલાની જરૂર જણાય છે તેમ મીઠું સંગીત પુરૂં થતાં મેં પણ એકાદ બે રમુજી ટુચકાઓ મિત્રમંડળને સંભળાવ્યા ત્યારે સમકક્ષ મિત્રો મશ્કરી કરી હાસ્યવિનોદ કરતા હતા આવી રીતે અમે અહીં રાત્રી પસાર કરી ગગનના અંધકારમાં શું દેખાવો નજરે પડે છે તે જોવાની ઇચ્છાથી બહાર આવ્યા તે સમય

તે

અહિંયાંજ

ઇ.

જેવું પવિત્ર [illegible] તેને ઠેકાણે આપો છે કે ગિરનારનું નજરે કરવા, [illegible] મનનથી ફિરે [illegible] કરી, કની રાણકદેવીની યુવાવસ્થામાં ભોગવેલા લલિત [illegible] અને સિદ્ધરાજ જેવા કામાન્ધ રાજાની ક્રૂર અને નિરસી દૃષ્ટિને ભોગ થવાથી સહેલી, અસહ્ય દુઃખોનું સ્મરણ થતાં નેત્ર ભીનાં થયાં. તેવા હતભાગી મનુષ્યને [illegible] નિ [illegible] મરેખર, અત[illegible] પુરની રૂપવતી રમણીઓ [illegible] રાજેન્દ્રના પ્રતાપી ગર્જ સિદ્ધરાજ જયસિંહની ઉજ્જ્વળ કીર્તિના ઇતિહાસમાં ગણુકાવે અને જન્માવ્યો તું જેવા નિર્દોષ અને પવિત્ર રત્નોપર [illegible] રેલો અત્યાચાર [illegible] કાળા અક્ષરથી કોતરાઈ રહ્યો છે પણ અરે, તે [illegible] "[illegible]" એ નષ્ટ અત્યારે સ્વપ્નવત થયું છે, [illegible] પ્રભાવે ફરી તેવા [illegible] રત્નોના સ્મ[illegible] ળીય ચરિત્રો કેવળ નામાનશેષ જ રહ્યાં છે [illegible] હિન્દમાતા પુન: તેવા રત્નો ઉત્પન્ન કરશે ખરી?

ત્યાંથી ચાલી અમે એક જળસ્થાન પાસે આવી જળપાન કરી થોડો વખત અમને દૂર કર્યો બસ, હવે અમારી મુસાફરી પૂરી થવા આવેલ હતી, અને વળી અંધકાર પણ સર્વ સ્થળે પથરાઈ રહ્યો હતો. અમારું નિયત સ્થાન "[illegible]" આવવાથી, [illegible] પગે, પણ જોરથી ઉપડવા લાગ્યા અને એક એક પગથીયું ગણતાં [illegible] થી [illegible] વધારે પગથીયા ચઢી ઉપર કોટના [illegible] દાખલ થવા [illegible] અને [illegible] ચણવામાં કેવળ કાળા પથ્થરનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તે ગત પૂર્વકાળના [illegible] [illegible] એ બાંધેલો છે વર્ષો વહી જવા છતાં આજે અર્જુનકાળની સામે [illegible] [illegible] કાળના સમુદ્રમાં મળી ગયેલા વીરનરોની આત્મવિભૂતિ તરીકે તે ઉભો છે અને સ્વર્ગસ્થ આત્માઓને 'હું જડ છતાં તમારી અમરકીર્તિની સાક્ષી કરાવું છું' એવો ગમનમંડળમાં [illegible] [illegible] રાવતો હોય નહીં તેમ ભાસ થાય છે. જ્યારે તે કિલ્લાનો જન્મ થયો ત્યારે [illegible] બાંધેલ પગથીયા નહીં હતાં, તો પછી તેને [illegible] બાંધવા માટે શું આશ્ચર્ય નહીં, આવી ટોચ? તો પણ રજપૂતોની આંતરિક ઇચ્છાએ તેનું મહાન્ કાર્ય અપ્રતિહતપણે [illegible] જણાય છે. તે [illegible] માં દાખલ થતાની સાથે જ જેમ કુરુક્ષેત્રમાં જનારો નિર્માલ્ય મનુષ્યને [illegible] એક હૃદયમાંથી નાખે છે તેવી રીતે અમે અત્યારે લડાયક પ્રજા નહીં હોવા છતાં અમારામાં શૌર્યનો ચમત્કાર થતો હોય તેમ, જાણે 'જય [illegible] ગીરધારી'ની પવિત્ર હાકથી ગાજતા [illegible] [illegible] પર્વતની મુસાફરી કરતા અમે અમારે ઉતારે આવ્યા. આ સ્થળ [illegible] દાસની જગ્યાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ સ્થાનમાં જુનાગઢના એક ઉદાર નાગર ગૃહસ્થે યાત્રિકો માટે [illegible] ધર્મશાળા બંધાવી પોતાની [illegible] પ્રેમાળ પત્નીનું નામ અમર કરેલ છે. ઉતારામાં [illegible] [illegible] [illegible] થોડો વિશ્રામ કર્યો. આરતીનો સમય હોવાથી ત્યાં [illegible] [illegible] [illegible] સંભળાયો અને નોબત પણ ગડગડવા માંડી. જેમ જાણે [illegible] હોય તેમ અમે સઘળા મંદિરમાં જઈ પહોંચ્યા. [illegible]

[illegible] એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

એમણે પણ પણ સંક્ષિપ્ત રામાયણ ગાવી શરૂ કરી તે કંઇ તુલસીદાસની અથવા તો વાલ્મિકીની નહતી પણ તે તો ટુંકામાં શ્રીરામના ગુણનું સંકીર્તન કરતી સાત્વિક ભક્તના નિર્મળ અંતઃકરણની ઉર્મિઓ હતી બાવાજી પોતે શાંત અને ગંભીર મુદ્રાથી ગાતા હોઇ પણ રામાયણની મધુરતામાં કંઇ જુદો જ રસ ઝરતો હતો તેમના શિષ્યો પણ એક તાર થઈ ગયા હતા બાવાજીના સાત્વિક હૃદયમાં સ્થાનની પવિત્રતાને લઇ તેમની ભક્તિ વધારે શુદ્ધ અને સાત્વિક જણાતી હતી ક્યાં 'અનેક' જગાવતા, ધર્મને બ્હાને ધતિંગ જગાવતા, ભગવાં વસ્ત્રને લજવતા સાધુઓ અને ક્યાં અમારા સહૃદયી બાવાજી ! પણ અમને આ સમયમાં વિચાર કરતાં કંઇક ન્યૂનતા જણાઇ ધર્મનું તત્વજ્ઞાન બાહ્ય કેવળ મૂર્તિપૂજામાં જ સમયને વૃથા ગુમાવવો તે કેટલું શોચનીય છે ? બાવાજી જેવા પવિત્ર આત્માઓ સંસારની જગતમાં જ જુદા રૂપે જનસમાજમાં ફરતા પરમેશ્વરનાં બનાવેલાં પુતળાઓમાં સૂક્ષ્મરૂપે રહેલા પ્રભુની સેવા કરવાનું વ્રત લે તો જ સમસ્ત પ્રજાનો ઉદ્ધાર થાય તેમ છે આધુનિક કાળમાં ગીરનારના શિખરપર છુપાઈ રહેવાનું નથી પણ સંસારસમુદ્રમાં ગોથાં ખાતા મુમુક્ષુ જનોપર પોતાના સચ્ચરિત્રનો પ્રભાવ પાડી અજ્ઞાનીઓને સન્માર્ગે દોરવાનું કાર્ય હાથ ધરવાનું છે કલિકાળમાં કલ્પિત કામનાથી કલંકિત થયેલાં માનુષી હૃદયોને પવિત્ર અને ધાર્મિક ઉપદેશનાં વચનામૃતથી ધર્મરંગી બનાવવાની આવશ્યકતા છે આ પ્રસંગે સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય શ્રીયુત ગોવર્ધનરામભાઈની સ્મારક સ્મૃતિરૂપ સરસ્વતીચંદ્રમાં તેઓએ યદુશૃંગના શિખરપર વસતા વિષ્ણુદાસબાવાનું જે આદર્શ ચિત્ર રજુ કર્યું છે તે યાદ આવ્યું જો, આવા સતપુરૂષો ભલે ગીરનારનાં શિખરપર રહે, પણ તેઓ જો પોતાના લાયક શિષ્યોને આસપાસ ઉપદેશ કરવા મોકલે તો પણ તે કેટનેક અંશે ફળદાયક થઇ પડે તેમ છે પણ દીલગીરીની વાત તો એ જ છે કે આવા સજ્જન પુરૂષોએ તો વેદાંતની માફક એકાંતને વધારે પસંદ કર્યું હોય તેમ જણાય છે

દર્શન કર્યા પછી અમે ઉતારામાં આવ્યા અને બે ચાર ગપાટા હાંકયા ત્યાં અમારા ભાઇઓએ શ્રમ લઇ ચાનાસ્તો તૈયાર કરેલ હતો જેથી તેનો સ્વીકાર કરી અમારી આનંદી મંડળી રાત્રી શાંતિમાં પસાર કરવાના વ્યવસાયમાં ગુંથાઈ ગઇ અમારા પ્રોફેસરસાહેબ પણ ઘણા જ આનંદી સ્વભાવના હોવાથી શ્રમને દૂર કરવાની ઇચ્છા થતાં અમારામાંના એકાદ સંગીતપ્રિય ગૃહસ્થને સંગીત સંભળાવવા આગ્રહ કર્યો, જે તેઓએ સ્વીકાર્યો અને અમારા મિત્રનું મધુર મીઠું ગાયન શરૂ થયું ગાયન શ્રવણ થતાંની સાથે જ અમારા શરીરમાં છુપાઇ રહેલો શ્રમ છુપી રીતે છટકી જતો હોય તેમ જણાયું મિષ્ટ પદાર્થનો આસ્વાદ લેતાં જેમ તીખા તમતમા ચવાણાની જરૂર જણાય છે તેમ મીઠું સંગીત પુરૂં થતાં મેં પણ એકાદ બે રમુજી શ્લોકો મિત્રમંડળને સંભળાવ્યા ત્યારે મશ્કરા મિત્રો મશ્કરી કરી હાસ્યવિનોદ કરતા હતા આવી રીતે અમે અર્ધી રાત્રી પસાર કરી રાતના અંધકારમાં શા દેખાવો નજરે પડે છે તે જોવાની ઇચ્છાથી બહાર આવ્યા તે સમયે આખું જુનાગઢ શહેર અંધકારમાં નિરસ્ત થઈ ગયું હતું તે વખતે

* સાહિત્યવિલાસ ૧ રૂ-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

નવાબસાહેબના, રાજ્યમહેલ નહીં પણ ઝગમગાતા કિટસનો, અમારી ઉપર જેમ તારાઓ ચળકી રહ્યા હતા તેમ અમારી નીચે પણ તારા માફક ચમકતા હતા વૈભવના રંગો જોનાં રંજુજ પડી પણ દામોદર કુંડની નજદીક આવેલી સ્મશાનભૂમિમાં બળતી ચિતાના ભડકા તરફ નજર પડતા સહસા ગતઆત્માઓ માટે દીર્ઘ નિશ્વાસ નીકળી ગયો આખરે અમે અમારી પથારીમા પડ્યા

* * *

હજુ આંખ તો નિદ્રાથી ભરપૂર હતી તેટલામા તો અમારા સગીતપ્રિય મિત્રના પ્રભાતિયા સભળાયાં, અમે તુરત દતધાવનાદિ ક્રિયાઓ કરવામાં પરોવાઇ ગયા કારણ અમારે સીતાવન, ભરતવન, હનુમાનધારા વિગેરે ચિત્તાકર્ષક સ્થળો જોવાના હતાં તે વિશાળ વનો તરફ જવાનો રસ્તો અમારા ઉતારાની ડાબી બાજુ તરફ જતો હતો અમે સજ્જ થયા અને ઉતરવાનું શરૂ કર્યું. ઉતરવાનું ઘણું જ સહેલું હોવાથી થોડા વખતમાં સીતાવનમા દાખલ થયા નાટ્યાલયની રગભૂમિ ઉપર ચિત્રના રૂપમા વનપ્રદેશને જોઇ મન આનંદિત થાય છે તો પછી અહીં તો આમ્રવૃક્ષો લતાકુંજો વિગેરે મૂર્તિમત નજરે પડ્યાં તો પછી આનંદનો અવધી શાનો જ રહે ? અહીંઆ શ્રી રામચંદ્રજી પોતાની સહધર્મચારિણી, સતિ સીતાજી સાથે બિરાજે છે તેમના દર્શન કરતાં ત્યાંના મહતે જણાવ્યુ, " અહીંથી થોડે દૂર શ્રી ભરતજી બિરાજે છે જ્યારે લક્ષ્મણજી લંકાના રણક્ષેત્રમા ઇંદ્રજીતના બાણના પ્રહારથી મૂર્છિત થયા ત્યારે ઔષધીનો પહાડ લઇ હનુમાનજી પાછા ફરતા હતા તે વખતે કપિરાજને અંતરિક્ષમા ઉડતા જોઈ, આ કોઈ શ્રી રામના પ્રતિપક્ષનો અનુચર હશે એમ ધારી ધનુષ્ય ટંકાર કર્યો બાણ વાગતાની સાથે જ હનુમાનજી નીચે પડ્યા આ પ્રદેશમા રહી ભરતજીએ પોતાના વ્હાલા ભાઇ રામની રાહ જોતા તેમની પાદુકાઓની સેવા કરી બાર વર્ષ પસાર કર્યાં હતાં." શું, બંધુપ્રેમ ? અવધી આની દંતકથા સાંભળી અમને લાગ્યુ કે ખરેખર, જેનાની આદર્શજીવનના પ્રભાવથી દેવ સમાન પૂજાતા પુરૂષો વાસો કરી રહ્યા છે તે સ્થાન પવિત્રતમ કેમ ન હોય ? આવી મૂર્તિઓ અમે અન્ય સ્થળે ઘણી જોઇ હતી પણ તે પાષાણની પ્રતિમાઓ સસારી મનુષ્યોના દૂષિત વાતાવરણથી અપવિત્ર જણાતી જો કે આ પણ તેવી જ મૂર્તિઓ હતી પણ આસપાસના પ્રદેશની રમણીયતાથી કંઇ જુદુ જ તેવી તેજ પ્રસરાવી રહી હતી જે પ્રેમી ભક્તોએ આવી વનરાજીઓને સીતાવન, ભરતવન વિગેરે નામો આપ્યા છે તે અસ્થાને નહી હતા. આવાં સ્થાનમા આવતા તેઓ ઉચ્ચતર હૃદયો પ્રભુ-પરમાત્મસ્વરૂપ જ જુએ છે કવચિત કવચિત વાદરાઓનો હુંકાર પણ સભળાતો હતો તેઓ જાણે પોતાના સેનાનાયકની આજ્ઞા ઉઠાવવા એક પગે થઇ રહ્યા હોય નહી એમ જણાતું મયુરો પણ કેકારવ કરી પોતાના નૃત્યથી વનસૌન્દર્યમાં અભિવૃદ્ધિ કરતાં હતા થોડો વખત વનલીલા જોવામા વિતાડી અમે ભરતવન તરફ કુચ કરી

તે સેશે કીવારો અમને માર્ગ બતાવવા આવ્યો તે બિચારાને પાશ્ચાત્ય પવનનો સપાટો લાગેલ નહી હતો અથવા તેક તે પણ અકકડને અકડ ચાલ્યો જાન અમે ભરતવનમા આવી ભરતજીનાં મદીરમાં દર્શનનિમિત્તે ગયા આજે પણ ભરતજી શ્રીરામની ચરણપાદુકા પૂજતા હસ્તદ્વય જોડી રામની સમીપે ઉભા છે તે સ્થાનનો ભાવ એટલો બધો વિલક્ષણ છે કે અમારાં ક્ષુદ્ર અંત કરણમા પણ ભ્રાતૃપ્રેમના અંકુરો ફૂટતો જણાયાં પણ ત્યાંનાં બાવાજી તો ઉપરોકત બાવાજીથી જુદા જ સ્વભાવના જણાયા તે પવિત્ર સ્થાનનું પ્રતિબિમ્બ તેમના કેરી અંતરમાં પુરેપુરૂ પડેલુ ન હતુ એક ગરીબ કડીયારો તે જગ્યાની નજદીકમા લાકડાં કાપતો અમારા બાવાજીની નજરે પડયો તે બિચારાના તો બાર વાગી ગયા સમસ્ત વનપ્રદેશ જાણે કેમ પોતાના બાપનો ન હોય તેમ પેલા કડીયારા તરફ શિરજોરી બતાવવા લાગ્યા આજકાલના, વિસમી સદીના, બાવાઓ આવા જ નજરે પડે છે ભરતવન જોઈ હનુમાનધારા તરફ વળ્યા અહીંઆ રૂદ્રાવતાર હનુમાનજી પોતાના પ્રભુ શ્રી રામચંદ્રજી સીતાજીસહીત બિરાજતા હોવાથી પોતાની ભીષણ ગદાવડે સમસ્ત પહાડનુ રક્ષણ કરતા જણાયા. અહીંઆં એક નિર્મળ જળથી ભરેલો કુંડ છે જેમાં હનુમાનજીના મુખમાંથી અમૃત સરખુ જળ અવિચ્છિન્ન સર્યાં જ કરે છે આવા પવિત્ર પ્રદેશોમાં વિકારોનો વિનાશ થઈ જતાં આખુ શરીર ભક્તિરસથી ભીંજાતુ હોય એમ લાગતુ સકળ સત્તાવારી સર્વેશ્વરના હાથની રચનાઓનાં વર્ણનોનુ વર્ણન કેમ થઈ શકે ? વનવાસી પ્રાણીઓ કોલાહલ કરતા હતાં પણ સમસ્ત પર્વત ભૂમિશૂન્ય જણાતી હતી ફાગણ શિશિરઋતુ પ્રવર્તમાન હોવાથી કાળી કોયલનો ટૂહૂકો ક્યાં પણ સંભળાતો ન હતો આખરે હાકથી પહાડમાં પડઘા પાડતા પાછા ફર્યા આવી હાકોમાં શ્રમને દૂર કરવાની કંઇ છુપી સત્તા જણાતી હતી તે વનશોભા હજુ આંખ આગળ તર્યાં કરતી જણાય છે

ઉતારામા જરા વિશ્રામ લઇ અમારા પ્રોગ્રામ પ્રમાણે ઉપર કોટના સુરક્ષિત સ્થાનમા આવેલા જૈનમદીરોમા જઈ પહોંચ્યા આ મદીરોની શોભા ખરેખર ઘણી જ જોવા લાયક છે નિજ મદીર સાથી શિખર સુધી તે દહેરાંઓ અવનવી શોભાથી ભરેલાં છે મંદિરમા દાખલ થતાં સઘળી દિશાઓ સુગંધી વાતાવરણથી મહેકી રહી હતી એક બાજુ કેસરની સુગંધ તો બીજી બાજુ ચંદનલેપની મીઠી મધુરી સુવાસ નાસિકાદ્વારા મસ્તકને શાંત કરતી બળતી, અગરબત્તી પણ ધૂમ્રવડે મંદિરને ભભકાવી રહી હતી અમારી સામે જીન ભગવાનની મૂર્ત્તિ પવિત્ર કિરણોથી પ્રકાશતી હતી આવુ સુંદર સ્થાન જો અંતરનાં હૃદયમાં પવિત્રતાનો સંચાર કરે તો પછી અમે તો કંઇક સંસ્કારી હતા ભગવાનના ઝગઝગતાં હીરાના સુવર્ણના આભૂષણો અને મસ્તકને શોભાવી રહેલો રત્નજડિત મુકુટ ચિત્તને આકર્ષણ કરવા બસ હતા આ સઘળુ ભાવિક ભક્તોની અમેય સમૃદ્ધિનુ ભાન કરાવતું હતું કોતરકામ પણ મહું જ પ્રેક્ષણીય હતું તે કોતરકામ આજે પણ પૂર્વકાળમાં ભારત માતાએ ઉત્તમ કારીગરો ઉત્પન્ન કરેલાં હતા એમ સાક્ષી પુરે છે, આવું દર્શન જોતા આનંદ થયો પપુ ત્યાં

ભારતનો ટહાર (નરસિંહકાંતનાં કાવ્યો) રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

એક અમૂલ્ય વસ્તુની ખામી જણાઈ આટલું બધું વિપુન ધન ખર્ચે ભાવિકલક્ષ્મીવાળાએ પ્રમુખમાંથી અર્પણ કર્યું પણ જૈનબંધુઓએ જનસમાજની સેવા કરતા પક્ષીના ખપ થાય છે એ જો ધ્યાનમાં લીધું હતે તો તે અયોગ્ય ન હતું આવા ધર્મસ્થાનમાં અવસરે અધ્યયન કરવા માટે પાઠશાળા જેવી સંસ્થા જૈનોમાં ન આવી આવા સ્થળોમાંથી વિદ્યા સંપાદન કરી એક પ્રતાપી વ્યક્તિ બહાર આવે તો જનસમાજમાં ફરતા, સમાધિમંદિરની સપાટીપર ત તો હજારો મનુષ્યનુ આશ્રયસ્થાન બની એવા આદ જીવ આત્માઓનુ ઉત્પત્તિસ્થાન બની શકે. આ મન્દિરોની નજદીકમાં ચાકુંદેરીનો મહેલ છે તે પણ ઉત્તમ કારીગરીની દરીના રૂપમાં દેખાતી પ્રતિકૃતિ હોય તેવો એમ મનાય છે આ મહેલની અમે બહારથી જ તપાસ લીધી. કારણ એવી તકરાર ચાલે છે કે તે ઘણા વખતથી ઉઘડી શકતો જ નથી તેને માટે લોકો નાના પ્રકારની વાતો ચાલે છે પણ અમારૂ માનવુ તો એવું છે કે તેમાં ભૂતકાળના કારીગરોની કંઇ એવી કરામત છે કે જે વર્તમાનકાળના કારીગરો તે જાણતા નહી હોવાથી આમ બનેલુ છે અમે ફરતા ફરતા મધ્યાહ્ને ઉતારે આવ્યા અને ભોજન કર્યું તેમાં મોટે ભાગે કંઇ એવી મધુરતા હતી કે જે ઘરમાં ખાવામાં નથી

અમારો સાંજનો પ્રોગ્રામ અંબામાતાના દર્શન કરવાનો તથા ગોરખમઢી જોવાનો હતો. ગોરખમઢી જોઇ અમે સાંજ પડતાં અંબાજીના મંદિરમાં આવી પહોંચ્યા માતાજીનું મંદિર ઘણું જ વિશાળ છે અમારી ટેકરીઓમાંથી જોતાં તે પર્વતપર માત્ર બિન્દુરૂપ જણાતું પણ અમે જ્યારે તેની નજીક આવ્યા ત્યારે મહાકવિ કાલિદાસનુ સ્મરણ થયું અને તેમણે

'सद्धा लोके सूक्ष्म ब्रजति सहसा तद्विपुलताम्'

કહી જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તેનુ ખરેખર સ્વરૂપ સમજાયુ બિન્દુરૂપે દેખાતા દેવાલયે સમીપમાં જતાં વિપુલતા ધારણ કરેલી જણાઇ અમે માતાજીના ચરણોમાં શ્રીફળો મુક્યા અત્યારે સંધ્યાનો વખત હોવાથી મહીષાસુરમર્દિની અંબિકાનુ સ્વરૂપ વધારે ભયંકર લાગતુ હતુ પણ તે ભીષણતા લૌકિક વાત કરવામાં શુદ્ધ ભક્તિને સ્થાન આપતી હતી, અમે 'शक्रादय' ની સ્તુતિ શરૂ કરી ત્યાં માતાજીની આરતીનો ઘંટનાદ પણ થયો માતાજીની પવિત્રતા પ્રકટાવતી મનમોહક મૂર્તિ, વળી ઘંટાનાદ શક્રાદયની સ્તુતિ અને ગીરનાર જેવુ પવિત્ર સ્થળ પછી શુ બાકી રહે ? અમે સર્વેજણા ભક્તિરસના સદનમાં તણાતા હોઇએ એમ લાગ્યુ ક્ષણ એકમાં સર્વત્ર શાંત થયુ ચાલો અમે ઉતારા તરફ ફર્યા તે વખતે રાત જ પડી ગઈ હતી જેથી પડતા આખડતા આનંદભેરના ઉતારે આવી પહોંચ્યા ગતરાત્રીની માફક અમે આ રાત પણ આનંદમાં પસાર કરી.

* * * *

સવાર થતાં અમે ગીરનારજીની રજા લઇ પુનઃ દર્શનનો લાભ આપજો એવી પ્રાર્થના કરી નીચે ઉતરવાનું શરૂ કર્યું તે સમયે પ્રાતઃકાળ થએલો હોવાથી પવનની મીઠી લહરીઓ વહી રહી હતી. વળી ઉતરવાનું હોવાથી હસતા રમતા ગીરનારની તળેટીમાં હાજર થયા. મારે દુરથી રળીયામણા એ કહેવત અમને ખુરી જણાઇ આવી આંકોક વસ્તુને કેટલાક

જડ કહે છે જડ મનુષ્યોને મન ગીરનારમાં પાણા છે—પણ તે પથરામાં જગન્નામિ જે ગુપ્તપુરુષના જેવી મૃદુતા રહેલી છે તે જડમનુઓને ક્યાંથી જણાય? તેવી જડ વસ્તુઓ પણ ગેરતારે ઉત્તેજન કરેલી છે તેમાંથી જે ધાર્મિક ભાવનાનો ધ્વનિ થાય છે તેનો ધ્વનિ ચૈતન્યમય પથ્થરો પણ સમજાતી નથી શકતા નિર્જીવ ગીરનાર અત્યારે તો અમારામાં નવું ચૈતન્ય રેડતો હોય તેમ જણાયું.

क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूप रमणीयताया

તદનુસાર જ્યારે જ્યારે ગીરનારમાં જઈએ છીએ ત્યારે ત્યારે કંઈક નવું અનુભવવાનું, શીખવાનું મળ્યાં જ કરે અને હંમેશાં જ આનંદ આપે છે. આવી રીતે અમારી ગીરનાર યાત્રા પૂરી થઈ.

મનના ભેદ.

“ઈશ્વરે સર્વેના મગજ અને કાળજા અપાર રચ્યાં છે. એમ કરતાં મ્હોટાંના મન સમજવા ન્હાનાંને અવકાશ મળે છે, પરંતુ ગરીબ બીચારા ન્હાનાં માણસોનાં મન તો મ્હોટાં માણસોની પ્રમત્ત-અંધ-આંખોને અદૃશ્ય જ રહે છે અને એ આંધળાઓને મન રંક પુરુષોનાં કાર્યો સ્વાભાવિક રીતે અર્થવિનાનાં, મૂર્ખતા ભરેલાં, માનવિનાનાં, અથવા તો અપ્રતરંગી, લાગે છે. કોઈ વખત આંધળામાં કાણો રાજા મળી આવે તો રંક માણસોની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવા યોગ્ય-મૂલ્ય જાણવા લાયક-વધારે બુદ્ધિવાળા આપણે તો છીએ જ એમ માને છે અને આ બીચારામાં આટલી બુદ્ધિ છે એવું કહી કદર કરવાની હીંમત કરે છે.”

—સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો, પૃષ્ઠ ૪૩

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ.) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વેણીલાલ—(પગે લાગતો) આપ મુરબ્બીના આશિર્વાદ, બહુ સારું થઈ ગયું.

વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થ—આશિર્વાદ તો જાણે ઠીક ? પણ તો મારી મહેનત ! (સ્વગત) મારા આશિર્વાદ ફળતા હોય તો મારો મગન મેટ્રિકમાં ગુડાયા કરે ?

વેણીલાલ—ત્યારે હું રજા લઉં ?

વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થ—જાઓ, જાઓ ? (વેણીલાલ ચોકઠું પહોંચે છે એટલે પોકારીને) આ પા, તારા બાપને કહેજે અમે બધા બહુ ખુશી થયા છીએ !—એ ભૂલીશમા હોં !— (સ્વગત) ગાળો ! ડીમા મારી ગયો

સોમા પોણો મા મુબારકબાદી આવી જ હોય છે

૫

સતી એટલે ?

નાગરીઆ [નાગનાગી જાતિની એક વહુએ સાસુને પૂછ્યું, " બાઈજી, સતી કોને કહેવા હશે ? "

સાસુ—એટલીએ ખબર નથી ? જે વાત પતિ કરે તે સતી કહેવાય !!

વહુ—ત્યારે તમારા દીકરા સાથે મ્હારે આઠમું ઘર છે તે ?

સાસુ—તું હવે બીજા સતમાં પેઠી છો !

૬

આહુતિનો મંત્ર.

મધ્ય હિન્દમાં રાવત અમરસિંહનો એક અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તે એકવાર, ગામ જવાનું થતા, અગ્નિને આહુતિ દેવાનું કામ પોતાની બ્રાહ્મણીને સોંપી ગયો.

કેટલેક મહીને ગામ પાછો ફરીને બ્રાહ્મણ આહુતિની તૈયારી કરતો હતો એવામાં બ્રાહ્મણી પાસે આવીને બોલી, " આહુતિ દેનેકા મંત્ર તો આપને બતલાયા નહિ થા, તો મેં તો ‘ ગણેશ-સહિત જાનવ અગ્નિ જીમો ઘી ઔર ચાવલ સ્વાહા ! ’ કહ કે આહુતિ દિયા કરતી થી, અબ આજ આપ મંત્રોચ્ચાર બરાબર સુનાઈયે ! ’

રાવલ પોતાની વહુથી એ શીખી ચડે એવો હતો ? તેથી આહુતિ દેતાં બોલ્યો કે, ‘ ઓહિ મંત્રણ સુનમાગા સોહિ મંત્રેણ જમતુ સ્વાહા ! ’

૭

ખુદાને ઘોડા ન પહોંચ્યા

એક મુફલિસ મીયાં રોજ બંદગી કરતો હતો કે ‘ યા પરવરદિગાર ! સવારી કે લિયે એક ઘોડા ભેજ દે ! ”

એવું બન્યું કે જે શેરીમાં મિયાં રહેતો હતો તે શેરીમાં ચાકર પડવાથી તેને, સરકારી ઘોડેસ્વાર પોલીસ ચોકી વરસાદમાં આવ્યો કોઈએ તપાસ કરી ન કરી ને હુકમ કર્યો કે ... અને ખાનુ ખાલી કરી, બહાર નિસારીને ગામમાં ફરવો ...

ફિકરો મીઆ ગધેડે ચડીને ખુદાને ઠપકો દેવા લાગ્યો કે "યા ખુદા ! તુઝ ખુશ ખુશ ઈજલાસ કરતે ફિરતે દિન રએ, ક્યે અ તક ઘોડે ઔર ગદ્ધેકું ન પહચાના ?"

૮.

બેનકુફીની બલા !

એક બ્રાહ્મણને ત્યાં તહેવારને દહાડે ખીર કરી હતી બ્રાહ્મણીએ બ્રાહ્મણી પીરસતા લાગી સારે દીકરાની થાળીમાં વધારે ખીર પડી ગઈ

આથી બ્રાહ્મણનો મિજાજ ગયો "કેમ એને મ્હારા કરતા વધારે ખીર આપી ? તારો પતિ હું છુ કે એ ?"

અવિનો દીકરો બોલ્યો, "કેમ ન આપે ? મા મ્હારી થાય છે કે તમારી ?"

બ્રાહ્મણ કળશો ઉપાડીને મારવા જતો હતો એટલામા બ્રાહ્મણી હાથ પકડીને બોલી, 'હવે બસ ! મ્હારો દીકરો એ છે કે તમે ?—ધરાઈ ગયું ખીર દીધી હતી'

૯

ક્યાનુ નોતરૂ આવ્યુ છે ?

એક બ્રાહ્મણ નાતમા ખૂબ દાબી આવ્યો આ મહાપુરૂષનીથી ઘરની ખડકી સુધી પહોંચ્યા બારણું ન્હાનુ અને નીચે નમાય એમ ન હતું આથી હાક મારી

"ભટ્ટાણી એ ભટ્ટાણી !"

ભટ્ટાણી—(ઓસરીમા આવીને) શુ છે ?

ભટ્ટ—આ ખડકીનુ બારણુ પડાવી નાખો ! બહુ ન્હાનુ છે તે મ્હારાથી વાંકુ વળાય એમ નથી !

ભટ્ટાણીએ વિચાર કર્યો કે બાપદાદાના ઘરપર નવો પાણો માંડવાની સત્તા તો છે નહિ ને ખડકી પાડવા તૈયાર થાય છે, માટે કાંઈ રસ્તો કાઢવો જોઈએ

'પણ તમે જરા નમી તો જુઓ ? ખડકી કેમ પડાય છે ?"

ભટ્ટ—શુ મ્હારૂ કપાળ નમાવી જોઉ ? પગના આગળા બંધ એ નમતી નથી !—ઝટ મજાર, કડીઆ મજુર જે મળે તેને બોલાવો !

ભટ્ટાણી—એવુ બહુ પેટ ભરાયુ છે ?

ભટ્ટ—અરે શ્વાસ લેવાની જગ્યા ક્યાં છે ?

ભટ્ટાણી—ત્યારે મન માટે નોતરૂ આવ્યુ છે ત્યા ના કહેવરાવું છું

ભટ્ટ—(ઝટ લઈને ખડકીમા પેસી એકદમ પાસે આવીને) ક્યાનુ આવ્યુ છે ?—!

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ. ૧-૪-૦ [illegible]

હંગેરીનુ પુનર્જીવન.

લેખક—ગ મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર

(જાન્યુઆરી ૧૯૨૧ ના અંકથી ચાલુ)

પ્રુશીઆને શ્લેસ્વીગ હોલ્સ્ટીનમાં આધિપત્ય આપ્યા બદલ ગેસ્ટીનની સંધિના દસ્તાવેજ થયા ને ત્યાર એટલામા, પ્રુશીઆની ભૂખ એટલા પરગણાથી પૂરાઇ નથી એમ ઑસ્ટ્રીયનોને લાગ્યા કારણ મળ્યુ તેથી હંગેરીયનોને સતાવવુ મોકુફ રાખ્યુ, અને ઉલટુ હંગેરીનુ સારૂ બોલવા મડ્યુ. ઑસ્ટ્રિયાના છાપાઓએ હંગેરીયનોમાં ઉંડી રાજનિષ્ઠા જોઇ, એનો અપૂર્વ ગુણ, ડીક અને કોસથમા ખળખળ વ્હેતો પારખી શકયા

પ્રુશીયાના ગૂપ્ત સંકેત સબંધી ઑસ્ટ્રિયાને પડેલો વ્હેમ સાચો પડ્યો, અને પ્રુશીયનોએ જાતે જ બુડાપેસ્ટમા સલાહ મસલત કરવા પણ પેંમારો કરવા માંડ્યો, એમ ઑસ્ટ્રી સામે જોયુ ત્યારે હંગેરીને મેળવી લેવાની જરૂર વધારે તીવ્ર બની. બાદશાહે નવી પદ્ધતિનુ મંગલાચરણ તરીકે મંત્રી સ્મરલીંગને દૂર કર્યો અને કાઉન્ટ પેનીલીને નીમ્યો. ૧૮૬૫ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મીએ નવી રાજનીતિનુ ખોખુ દોરી, મેનીફેસ્ટો બહાર પાડવામા આવ્યો.

પ્રથમ તો ઇમ્પીરીયલ પાર્લામેન્ટને મેનીફેસ્ટોમાં ફરાડી મૂકવામાં આવ્યુ હતુ, કારણ કે હંગેરીયનોએ ત્હેમા પ્રતિનિધિ ન મોકલવાથી એ નકામી થઇ પડી હતી. મેનીફેસ્ટોમાં હંગેરી, ક્રોએશીઆ, અને બીજા પ્રાન્તોના પોતાનુ સભાળી લેવાનો હક્ક અંગીકાર કર્યો હતો; અને સ્વતંત્ર પ્રજાઓ તરીકે આબાદ રહેવા દેવા જાહેર કર્યું હતુ. સ્થાનિક સભાઓની સત્તા પાછી સોંપવામા આવવાની હતી, અને ડીસેમ્બર મહિનામા પેસ્ટમાં હંગેરીયન પાર્લામેન્ટ ખુલ્લી મૂકવા બાદશાહે જાતે પધારવા જણાવ્યુ હતુ

ડીકે આ સબંધી મત બતાવ્યો—"આટલુ તો જાણે ઠીક, પણ એ પાર્લામેન્ટ નામની ન નીવડે તો સારૂં"

આ મેનીફેસ્ટો ઉપર વિચાર ચલાવવા હંગેરીના પહેલાના સભ્યો ડીકના પ્રમુખપણા નીચે ભેગા થયા, અને ત્હેમણે સર્વાનુમતે ઠરાવ્યુ કે ૧૮૪૮ ના રાજ્યબંધારણની પુન સ્થાપના કરવા ... જોઇએ, તે સ્વીકારવુ નહી. હંગેરીમાં સ્વતંત્ર મંત્રીમંડળ નીમાય અને એ જવાબદાર મંત્રીમંડળ નીમાયેલા હંગેરીના રાજાને અને પ્રજામાંથી ચુંટાયેલા હંગેરીયન પાર્લામેન્ટના સભ્યોને જવાબદાર રહે એવુ જ માગી રહેવુ, એમ ઠર્યું

નવી પાર્લામેન્ટની ચુંટણીમા, ડીક પેસ્ટ માટે ચૂંટાયો અને ૩૩૩ માંથી ૨૦૦ સભ્યો ... ઓમાંથી જે પહેલા ઑસ્ટ્રીયા તરફની પાર્ટીમાં હતા ત્હેમણે પાર્લામેન્ટને મોકલવાના માટે જે ડીકને અનુમોદન આપ્યુ હતુ, અને કેટલાકે તદ્દન આગ્રહપૂર્વક અને અસહકાર ... ડીકની નીતિ ... સ્વીકારી લીધી હતી

... એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

ડીસેમ્બરની છઠ્ઠીએ હંગેરીની પાર્લામેન્ટ ચૂંટાઇ ૧૨મીએ ફ્રાન્સીસ જોસેફ એને ખુલ્લી જાહેર કરવા પેસ્ટ આવ્યા નિ ક્યો આખું યૂરોપ આનું પરિણામ જોવા તલપી રહ્યું

'૬૫ ના ડીસેમ્બરની ૧૪ મીએ હંગેરીના રાજ્યની પાર્લામેન્ટ શહેનશાહે ખુલ્લી મુકી. ફ્રાન્સીસે હંગેરીયન પહેરવેશ પહેર્યો હતો. એણે એનું ભાષણ હંગેરીયન ભાષામાં વાંચ્યું રાષ્ટ્રીય સ્વદેશી વેશમાં સજ્જ થયેલા હંગેરીયન સભ્યો વિનયથી એને સાંભળી રહ્યા, અને નિર્માલ્ય વિશે, એક રાજાને છાજે એમ પ્રજાના ભલાની વાત કરવા, એને આવેલો જોઈ કેટલાકને આનન્દના ઉભરા આવ્યા ડીક આખોયે વખત મૂંગો રહ્યો

શહેનશાહનું ભાષણ જોના લાંબી વાણી વાળો કહેવામાં આવી હતી પણ સાર ના વી જોતાં બહુ કંઈ ન્હોતું એ ભાષણમાં સ્વદેશ પ્રેમનું રણશીંગું એટલું જોરથી ફુંક્યું હતું કે, એક હંગેરીયન મંત્રીના કહેવા પ્રમાણે એમાં વાપરેલા વાક્યો જો કોઇ હંગેરીયને પાંચ વર્ષ પહેલાં વાપર્યાં હોત, તો ખુદ શહેનશાહે જ એને કેદમાં નાંખ્યો હોત

ખુલ્લા શબ્દોમાં સમજાવીએ તો શહેનશાહનું કહેવું જ હતું કે, ઓગીમાં હાથ નીચેની સત્તાવાળી પાર્લામેન્ટ સ્થાપી, સ્થાનિક વિષય ઉપર એને અમુક સત્તા આપવી, અને કેટલાક સર્વ સામાન્ય વિષયોમાં મુખ્ય સભા સાથે રહી વિચાર ચલાવવા દેવો પરંતુ ૧૮૪૮ નું જુનું બંધારણ અને જૂના કાનૂનો, તથા દેશમાંની મ્યુનીસીપલ સંસ્થાઓને ફરીથી ચૂંટી કાઢવાની તો વાત જ ન્હોતી

પાર્લામેન્ટે આ ભાષણને પૂરેપૂરું ધ્યાનમાં ઉતાર્યાં પછી, ડીકની દરખાસ્ત ઉપરથી, એના જવાબમાં એક લખાણ ઘડી કાઢ્યું સંયોગો અથવા જરૂરીયાત જોઇ સિદ્ધાંતોને કદીયે ન ઉવેખી દેવા ચેતવણી એમાં હતી વિવેકભરી પણ મક્કમ ભાષામાં શહેનશાહને જણાવવામાં આવ્યું કે હંગેરી ગમે તેવું સમાધાન કરી નાખવા ઉતાવળીઉં નથી કે જેથી ગમે તેટલા સામદામ અજમાવવા પડે તેથી પોતાના હક્ક–પોતાનું સંરક્ષણ હમારે સ્વાધીન કરી દે ૨૪ મી ફેબ્રુઆરીએ આ લખાણ બંધુ ભા ફ્રાન્સીસને પહોંચાડ્યું

એક ઠેકાણે એમાં લખ્યું હતું —" આટઆટલા છળકપટના ભોગ થયા પછી હંગેરી જો બનાવવામાં આવેલા માર્ગ પર ચૂકતા ના પાડે તો એમાં કશું નવાઈ પામવા જેવું નથી અમારા વડવાઓએ સિદ્ધાન્તને વળગી રહીને જ સ્વદેશનું ગૌરવ સાચવ્યું અને બંધારણની પવિત્ર નીતિ જાળવી શક્યા લૂણી સેવની ખાતર ઇસાઉએ પોતાનો જન્મસિદ્ધ હક્ક વેચી નાખ્યો હ્હેને રાજ મળી ખુશી, પણ પછીના ઝઘડાની સીમા, ન રહી આવી ઠેઠ જોખમના ખાડાની ચાંકડી અને તીણી અણી ઉપર અમારા દેશને લાવી મુકવા 'જરૂરીયાત'ના હીમાયતીઓ મથી રહ્યા છે, અને મિત્રાચારીનો ખોટો ડોળ રાખી ઉપર ઉપરની મહેરબાની બતાવતા જાય છે "

શહેનશાહે પોતાના ભાષણમાં જણાવ્યાથી જરાયે વધારે આપવા ના કહી

શહેનશાહના જવાબનો પ્રત્યુત્તર ચોવીસ કલાકની અંદર સંપૂર્ણ સંમતિથી પાર્લામેન્ટે વાળ્યો આમાં કશું કહેવાપણું રહ્યું જ નહોતું જૂના બંધારણની સર્વાંગી સ્થાપના, હંગેરીનો રાજા તરીકે

પાંચ પ્રેમકથાઓ રૂ ૦–૬–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સ્વાતંત્ર્ય સ્વીકાર, મ્યુનીસીપાલીટીઓની પુનર્યોજના, સરહદ તેમ જ રાજકીય પક્ષોમાં ચોખ્ખાઈ અને ૧૮૪૮ થી માંડીને ઑસ્ટ્રીયાના જુલમ તથા ગેરઈન્સાફનો ભોગ થઈ પડેલા લોકોને મારી સાથે કેટલીક કુહરાતી આપવા માગણી કરી હતી, અને ઉમેર્યું કે જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે હંગેરીને નહી મળે ત્યાં સુધી ફ્રાન્સીસને હંગેરીનો કે ઑસ્ટ્રીયાનો રાજા ન ગણતા, બીજા શત્રુ જેવો ગણુશે

શહેનશાહ ખડક જેવો અડગ રહ્યો, અને ડીકનો જય પહોંચ્યો

હંગેરીયન પાર્લામેન્ટે, જાણે કંઈ જ બન્યું નથી એમ ગણી એકઠા મળવાનું શરૂ કર્યું અને જાણે '૪૮ ના કાયદા એમને એમ છે, એમ માની વર્તવા ડીકે સૂચવ્યું ઑસ્ટ્રીયા આ વખતે છેક વીર્યહીન થયું હતું કેમ કે પ્રશીયા અને ઇટાલીએ એકસંપી કરી હતી ઑસ્ટ્રીયાને લાગ્યું કે હવે લડાઇને દૂર કદાચ એમ નથી તેથી દબવાયું, બની સહજ થતા નથી આવી વેગ દશામાં વેગવાથી ફ્રાન્સીસ પોતાના શબ્દો ગળી ગયો, અને ડીકને ફરીથી વિનવવા મંડ્યો ડીકનો જવાબ ટૂંકો અને સ્પષ્ટ હતો પાર્લામેન્ટે આગળ ઘડેલી માગણીઓ કબૂલ કર્યા વગર બીજો સવાલ હાથમાં જ લઈ શકશે નહી એમ એણે કહ્યું આ પ્રમાણમાં હંગેરીને ડરાવવાનું કે ભોગવવાનું ઑસ્ટ્રીયાને ફાવે એમ નહોતું, જાણે ઑસ્ટ્રીયા જેવું કંઈ છે જ નહી એમ ગણી હંગેરીયન પાર્લામેન્ટે કામકાજ કરવા માંડ્યું અને આથી બીસ્માર્કને એમ ચોક્કસ લાગ્યું કે હંગેરી ઑસ્ટ્રીયાની મદદે ઉભું નહી રહે તેથી એણે ૧૮૬૬ નો જુનની ૧૮ મીએ લડાઇ જાહેર કરાવી

સુશાસનો જીતીને પ્રેગમાં પડ્યા ફ્રાન્સીસે પેસ્ટથી ડીકને બોલાવવા મોકલ્યું મધરાતે વીયેનામાં આવી પહોંચના, શહેનશાહે ડીકને અને બહેબાકળા મ્હોંએ મહેલમાં એનો સત્કાર કર્યો એના જનમના પ્રતિસ્પર્ધીને ફ્રાન્સીસે પૂછ્યું—"મ્હારે હવે શું કરવું?" ડીકનો ચોખ્ખો બોલો જવાબ ઑસ્ટ્રીયાના ઇતિહાસમાં મશહૂર છે—

"સલાહ કરો, અને હંગેરીને પોતાના હક્ક સોંપી દ્યો"

"જો હું હમણાં બધું બધારણ સ્થાપું તો હંગેરી મ્હને લડાઇ લડવામાં મદદ કરશે?" શહેનશાહે પૂછી લીધું

એક મરણીયાને ઘટે એવો, ભારને ન ઓળખતારો અને જરાયે નમતું આપે નહી, એવો ડીકનો જવાબ હતો એક જ શબ્દમાં એણે કહ્યું—'ના' પોતાના દેશના હક્કો પાછા મેળવવાને વેપારની વાત જેવું ગણવા દેવું ના પાડી ફ્રાન્સીસનું મ્હો ઉતરી ગયું અને ઝખવાણો પડ્યો, ડીક મહેલ છોડી ચાલતો થયો

પ્રુશીયા સ્હામે મદદ કરવા છેલ્લી અને દયામણી અરજ ફ્રાન્સીસે કરી પરંતુ કંઈ વળ્યું નહી, અને ઑસ્ટ્રીયાએ સજ્જડ હાર ખાધી

રાજ્યને બચાવવા શું કરવું તે માટે મન્ત્રીઓને પૂછ્યું એકે કહ્યું—'સમ્પતાઈ કરો,' પણ ફ્રાન્સીસના મગજમાં આ કહેનાર કરતા વધારે ડહાપણ હતું એણે એવા મન્ત્રીને દૂર કર્યો, અને બ્યુસ્ટ નામના પણ સમજુ જનાર મન્ત્રીને નીમ્યો બ્યુસ્ટને લાગ્યું કે હંગેરી સાથે સલાહ કર્યે જ છૂટકો

ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ રૂ ૨ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

૧૮૬૬ નવેમ્બરની ૧૯ મી તારીખે જ્યારે હંગેરીઅન પાર્લામેન્ટ મળી ત્યારે, ફ્રાન્સીસ તરફથી એક લખાણ મળ્યું, જેમાં હંગેરીની માગણીઓ ઉપર ઘટતું ધ્યાન આપવા તેમ જ શહેનશાહતના બધા ભાગમાં લોકોને જુમ્મેદાર એવો વહીવટ ચલાવવા સૂચના અને નિશ્ચય બતાવ્યાં હતા.

લખાણનું અનુકૂળ વલણ જોઈ ઘણા ડીક ત્હેને અણભરોસાની આંખે જોતા હતા, અને આ અણભરોસા ઉપર તર્કવિતર્ક કરતા હતા એટલામાં ભારે લાગણી ઉઠાવી રહી. આ ઘડીએ બ્યુસ્ટ હંગેરીના લોકમાન્ય દેશભક્તને ઘેર દોડી પહોંચ્યો.

એ બન્નેની આ પહેલી મુલાકાત હતી. બ્યુસ્ટના મનમાં ડીક સાથે બાઝી બેસવાનો વિચાર હશે તો તે ત્હેણે વાતચીત થયા પછી સમૂળગો જ મૂકી દીધો. ડીકનામાં અને, અને લોખંડ સમુ આત્મબળ એણે દીઠું. બ્યુસ્ટે ડીકને વચન આપ્યું કે— હંગેરીનું બંધારણ પાછું સ્થપાતા સુધી અમને કળ નહી વળે. આમ બ્યુસ્ટના હેતુ કંઈ ઉત્કૃષ્ટ ન્હોતા છતાં, એનામાં સચ્ચાઈ છે એમ ડીકને લાગ્યું.

બોલ્યા વગર, લખ્યા વગર બન્ને વચ્ચે કરાર થઈ ગયો. બ્યુસ્ટે બંધારણ પાછું આપવા પહેલાં, કામ કરવાનું બેલક્રેડી નામના મુખ્ય પ્રધાનને માથે પાડવાનું કામ કરવાનું હતું, અને ડીકને એટલું સંભાળી લેવાનું હતું કે હંગેરી પ્રજા નરીક મક્કમ રહીને બેલક્રેડીના પંઝામાં ન સપડાઈ જાય, અને લોકો ઉશ્કેરાઈ ન જાય. પણ બ્યુસ્ટ કદાચ ન ફાવ્યો, તો એના જોડે સહકાર એવો ડીકને કાંઈ વાંધો પોચો ન્હોતો. એકવાર એકઠા મળ્યા પછી બીજો ખાસ સંબંધ એણે વધાર્યો નહી, પરંતુ બીજી બાબતોમાં બન્ને જણનો મેળ રહ્યો.

૧૫ મી ડીસેમ્બરે ડીકે ફરીથી ફ્રાન્સીસને લખ્યું કે—"અમારી માગણીઓ કબૂલ થયા વગર, અને કેવળ અમારી પાર્લામેન્ટને જવાબદાર એવું સ્વતંત્ર પ્રધાનમંડળ નીમાય નહી ત્યાંસુધી શહેનશાહની માગણી અમારાથી ધ્યાનમાં સુદ્ધાં નહી લઈ શકાય. આપખુદી સત્તા વચ્ચે અને જે પ્રજાનું વહીવટી સ્વાતંત્ર્ય ખૂંચવી લેવાયું છે તે વચ્ચે ધરમેળ સમાધાન કદી સાંભળ્યું છે ?"

આથી ફ્રાન્સીસનો મિજાજ છંછેડાયો અને નવા વર્ષ (૧૮૬૭) ની શરૂઆતમાં હંગેરીઅનોને લશ્કરી નોકરી ફરજીઆત કરવા હુકમ બહાર પાડ્યો. આથી હંગેરીમાં ગુસ્સો અને ઉશ્કેરાટની લાગણી ફેલાઈ અને થોડીવાર તો કંઈ તોફાન જેવું થશે એમ લાગ્યું. ડીકના અથાગ પ્રયત્ને એ વખત ખાળી રાખી. ત્હેને થયું કે હવે કટોકટીનો સમય આવ્યો હતો. અંત હવે આઘો ન્હોતો. આ બધી ધમાલમાંથી યે એનો અવાજ સ્પષ્ટ સમજાઈ આવતો હતો.

શહેનશાહના લશ્કર સંબંધી ફરજીઆત હુકમ (*Conscription Decree*) નો જવાબ જરૂર "હંગેરીનો છેલ્લો પયગામ" કહી ઓળખે છે—ને વધ જ્યાં ડીકનું કહ્યું કરનાર પાર્લામેન્ટે એક ડેપ્યુટેશન શહેનશાહ તરફ મોકલ્યું. પાર્લામેન્ટ તરફથી ડીકે લખ્યું હતું—

સામ્યજીવન નં ૨—૦૦૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જીનતાન.

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

—આખો વખત ખો ખો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દુનિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠ માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે અને મોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફેન્સી ડબી સાથે ૩ રૂ

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦

નાનું પડીકું ફી ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી આર ચોગલ.)

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણુ ખાતું

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુબાઈ

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારનાની ભલામણ કરનામા આવેછે.

બદામની બરફી	સુતરફેની
પીસ્તાની બરફી	હલવા
માવાના પેંડા	વેનીલા ગુલાબ
માવાના ઘુઘરા	ઓરેંજ વીગેરે
કોપરા પાક	સુકા હલવા
બાસુદી	દરેક જાતના
શ્રીખંડ	અથાણીના લાડુ
ગ ાન વગેરે	ફુદીના લાડુ
ઘ ી જાતની	જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈઓ— મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, Burfee Shop "

, સી પી ટેન્ક. ટેલીફોન નં. ૧૧૦૭,

R.. No B 11

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

કપડાની પાકી બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલામગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ સૌ. વિમળા સેતલવાડ કૃત — રૂ. ૨-૦
૨. લલિતનાં કાવ્યો રા. લલિતના કાવ્યોના સંગ્રહ — રૂ. ૧-૦
૩ મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઇ, બી. એ., એલએલ. બી. કૃત — રૂ. ૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત — રૂ. ૨-૦
૫. ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિયા કૃત, બી. એ., — રૂ. ૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત — રૂ. ૨-૦
૭ અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત — રૂ. ૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડલ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત — રૂ. ૨-૦

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨નાં લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

મુખ્ય લેખો.

લેખકો.

રા. ન્હાનાલાલ કવિ
રા. ચંદ્રશંકર પંડ્યા
રા. કલ્યાણરાય બક્ષી
પ્રૉ. કાન્તિલાલ પંડ્યા
રા. પુષ્કરરાય મહેતા
રા. પ્રહ્લાદજી દિવાનજી
રા. કનુભાઈ દેસાઈ
રા. ચમનલાલ દવે
રા. ત્રિલોકા ત.
રા. કુસુમાકર

વિગેરે

તંત્રીઓ

રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી એ

ડૉ. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ બી

પ્રકાશક

રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

આ માસિક સંબંધી સર્વ વ્યવહાર માટે લખો રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
મોર ૮૭ ગોકુળ ... ચાલ ન. ૨/૭૬ રૂમ નં. ૧૯ ઠે. રોડ ગીરગામ મુંબાઈ

તીજોરીવાળાઓની

નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઇ પહેલા ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી ઠીક સંખ્યામાં વેચાતી પણ હતી હાલમાં તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવું કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓને કદી પુગી શકે નહી એઓ બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની બનાવટ અમારો કોન્સલ કરે છે કોન્સલનું મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનું હોય છે એટલે તે બનાવટ કરે તેથી કાંઈ એવું ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સલની બનાવટવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમાં તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનું નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડું અને એજંટ તેમજ છુટક વેચનારનો નફો એ આ એવા અનેક ખરચ આયાત થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમાં જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખરીદ કરવી પડી એ ઉપરથી વાચનારે ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી કોઇને પણ સમજ પડી શકે નહી તૈયાર થઇ રહેવા પછી પાંચ મીનીટમાં તોડી નાખવા તે તીજોરી તેમજ તે તોડવા પાંચ કલાક લાગે તેવી એકસરખી જ દેખાય।

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ.

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પાર્ટી—

નાચ-પાર્ટી—

એટ-હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઈત્યાદિ મેળાવડાઓમા—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—કાંકરું કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટસ મંગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ-ચીરાગબાગ.
બ્રાંચ નં. ૧ -હોર્નબી રોડ.
બ્રાંચ નં. ૨-ગ્રાંટ રોડ.
} મુંબાઈ.
ટેલીફોન ૨૫૫૬,
ટેલીગ્રાફ—"Sweetmart"

Feb, 19

I ૨. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

પંકાયલા, પુરાણા અને પ્રજાપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું ?

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને નવા અનકારે

તૈયાર કર્યા જ જાય છે !

દુકાને પધારી તમ્હો નઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો !

પરિણામે અમને ખગાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી !

પછી આજે આવો કે કાલે

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

ટેલીફોન નં. ૫૮૨.

ભીખા કલ્યાણજીની કુંની

અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

સ જીનનું મિક્ષ્ચર.

-કોલેરા કિનુચીકા માટે-

કોલેરા, અપચો, અજીર્ણ, અતિસાર વિ રે ભયંકર રોગોને ટુક વખતમા ખાત્રિ પૂર્વક નાબુદ કરનારો છે જેનાથી સે ... બચ્યા છ

કિમત બાટલી એકના આના દશ

ળકાલ ઓઇન્ટમેટ

-ખાસ દર જ માટે-

ગમે તેવી દાદીની ભાળી કે લાલ દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ ચોપડી ત્રણ ... ગાડવાથી જડ મુળથી નાબુદ અને ચામડી જરા પણ બળતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી-

કીંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનુ અકસીર મિક્ષ્ચર.

મેલેરીયલ અને ખરાબ રૂતુમા ફાટી નીકળતા સર્વે જાતના ... રે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ ... ત્રણ ભાગ લેવાથી એકજ દીવસમા ગમે તેવો તાવ નાબુદ ... ઉતર્યા પછી ઘણી જ અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાથી એવુ કશું પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે

કિમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી-

અમોએ હાલમા ડીસ્પેન્સીગ ખાતુ ખોલ્યુ છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામાં આવશે

એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ દવાવાળા,

Feb 19 ગ્રૉંટ્વાડીને નાકે, ખારકોટ, મુંબાઈ, ન ૨.

કે આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

સહકાર

સાખી તંદુરસ્તી, શરીરનુ સુખ, શરીરના દરેક અવયવની પુરતી તાકાત, હમેશ રહે તેવી સારી પાચનશક્તિ, એ સઘળાનો સહકાર ચાલુ રાખવા માટે તમો–અમારી

અમૃતતુલ્ય

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ,

વાપરો એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈનાં તમામ કારણોને દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત, બળવાન અને હિમ્મતવાન બનાવવાની ચાજબ શક્તિ ધરાવે છે તમારા શારીરિક અને માનસિક દરદોની સાથે અસહકાર કરીને જો તમારે ફતેહમંદ થવુ હોય તો તેને માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક ચમત્કારિક મંત્રમાળા છે, વધારે વિગત જાણવાને પ્રાઈસલિસ્ટ મંગાવો

કિંમત–ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક

બ્રાંચ ઑફીસ
કાલબાદેવીરોડ–મુંબઈ } વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી
જામનગર, કાઠિયાવાડ

નડિઆદ, (ગુજરાત), હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

માબાપવિનાનાં નિરાધાર,
અન્નપાણીથી ભૂખેતરસે રીબાતાં,
વસ્ત્રવિનાં નાગાં તરફડતાં,
બિચારા દુખી બાળકોને
શાન્તિ અને આરામનુ સ્થાન છે.

અન્ન, વસ્ત્ર, વિદ્યા અને ઉપજીવિકાનાં સાધનો પુરાં પાડવામાં આવે છે. દાનેશ્વરીઓ! તમારા દાનની દૃષ્ટિ આ સસ્થા તરફ ફેરવો!

दयाधर्मका मूल हय।

— આપના ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

પાકા રંગના—ફેન્સી છાયલો !

આમારે ત્યાં દરેક જાતનું રેશમી તથા સુતરાઉ છાપવાનું અને રંગવાનું કામ ઘણી જ સંતોષકારક રીતે કરી—આપવામાં આવે છે.

છા ય લો

શા૦ જુલાલ ફીરોઝીલાલ

કાળબાદેવી રોડ-મુંબાઇ

ઠેકાણામાં છે ની ફેશનની સુંદર ડીઝાઈન માટે આજ વર્ષોથી અમારૂં નામ મશહુર છે

☞ એક વખત જરૂર જોઓ

જગોહ૭.

છા ય લો.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનું તેલ છે

કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે

કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જથાબંધ ઉગાડે છે

કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને આત શાન્તિ આપે છે

કેશરંજન—સુરતાઇ તથા ગાડાઇ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પોસ્ટેજ જુદું

પ્રમેહબિન્દુ શું છે ?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીયતની ભૂલોથી થયેલા રોગો મટાડે છે

પ્રમેહબિન્દુ—ચાંદી વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્દભુત રીતે ફાયદો આપે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દના નાસથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે, તાવ, અશક્તિ શ્રમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોથી પીડાતા દરેક જણે વાપરવું

દરેક શીશીનો રૂપીઓ દોઢ પેકિંગ વગેરેના આના નવ જુદા

કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ મેડીકલ ડીપ્લોમા હોલ્ડર, ન

Feb 18 — ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

પ આપના ઑર્ડરમાં સમાન ચક્રની નોંધ લેશો.

૨૦ વરસની જુની દુકાન,

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ

સુરજમલ લલ્લુભાઇની કું.

હુમારે ત્યા કોઈપણ જાતના મોટી તથા નાની સાઇઝના
હીરાઓ તથા મોતી માણેક પાના વિગેરે ઝવેરાત છુટક
તથા જથાબંધ મળશે

હાલની ચાલુ ફેશનનુ કોઈપણ જાતનુ ઝવેરાત તથા સોના
ચાંદીના દાગીનાઓ તૈયાર તેમ જ ઓરડરથી બનાવી
આપવામા આવશે

હુમો માલની આંકણી કરી આપીશુ તેમ જ ઝવેરાતના
દાગીનાને રીપેર કરી આપીશુ

હેડ—૨૨૫-૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસની
સામે. મુંબાઈ.

ટેલીફોન ન ૨૨૩૬

ટેલીગ્રાફ એડરેસ, Calmness, Bombay

દ્રાક્ષાસવ

રતલ એકના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા!

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઊંઘ લાવનાર,
તાકાત આપનાર,
તાજગી આપનાર,

લહેજતદાર પીણું

— જીવન સાથે વાપરી જુઓ

च्यवनप्राशावलेह

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક

રોગી નીરોગી
નબળા સબળા,
નાના મોટાં,
સ્ત્રી પુરૂષ,
સૌ કોઈ માટે,

જીવનવર્ધક દવા

— દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જુઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

— દુકાન —
"જુની મહાજનવાડી," કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનું
સચિત્ર લીસ્ટ મંગાવો

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

આનંદ અને સ્વતંત્રતા

મૉડર્સના થ્રાઇપોફ્યુરેન્ટ ચાલુ સેવન કરવાથી બાળકો દરેક જાતની બીમારીઓથી તેમ જ માતાના અપથ્યથી થતા દરેક વ્યાધીથી હમેશા દૂર રહે છે તો શુ—

નિરોગી સંતાન.

માતાનો સાચો આનંદ અને ખાતાપીવા તથા ફરવાની છુટ ને સ્વતંત્રતાનો સાચો લ્હાવો નથી ? કિંમત દર શીશીનો રૂ ૧| ટપાલ તથા વી પી ખર્ચ જુદું

મચ્છર, માંકડ, તથા ચાંચડના જુલમ અસહ્ય હોય

તો,

અમારૂં ઍન્ટી મોસ્કવીટો ઓઈલ વાપરી તેના ત્રાસથી મુક્ત થાઓ

ફક્ત થોડા ટીપા રાત્રે બદન ઉપર ચોળી સુઈ રહેવાથી ઉપદ્રવી જન્તુઓ પાસે ફરકી શકતાં નથી મેલેરીઆ તેમ જ બીજા ઝહેરી તાવથી બચવાનો ચોક્કસ અને ખાતરીપૂર્વક ઈલાજ છે કિંમત દર શીશી રૂ ૧| પોસ્ટેજ જુદું.

એજન્ટ્સ,
ધી કૃષ્ણા ઈમ્પોર્ટીંગ કાં.,
Feb 19 ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

મળવાનું ઠેકાણું,
ધી ન્યુ મેડીકલ હોલ,
કમર્શીઅલ બિલ્ડીંગ્ઝ, લાહોર

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

નવી આવૃત્તિ તૈયાર છે.

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

સરસ્વતીનુ મનોરાજ્ય અને પૂર્ણાહુતિ.

[૧૯૭૦.]

મૂલ્ય રૂપીઆ સ્હાડા પાંચ.

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો(સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૭॥	ચારે ભાગની કિંમત	
,,	ભાગ ૨ જો (૮ઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	ગવાબાર	
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨		
,,	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૫॥	રૂપીઆ.	

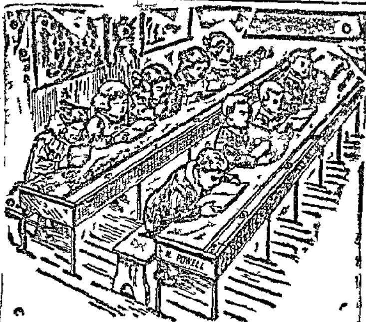
મળવાનુ ઠેકાણું.૧. એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબાઇ,

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરારજી બીલ્ડિંગ્સ, ગીરગામ, મુબાઈ ન ૪

૩ અને સૌ પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

૧૧ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિવાદનો થઇ પડયો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટના બધા આતુર રહે છે. પણ, તેસાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા યે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુઘડ સુંદર અવયવ એ જીંદગીના બહુ જરૂરી તત્ત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતા યે એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી તુનાપાગના ના બને એવુ જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાલકે સમજવી જોઇએ

તમારૂં બાલક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાપણવાળુ હોય તો તમારા ડોકટરને મળીને એની એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ અ ના લાભ લેના કેટલા બધા સંખ્યાબંધ માણસો આવે છે તે જોવુ હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમા પધારશો તો છેલ્લામા છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામા આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેટલી કરીએ છીએ તેનો તમને પુરેપુરા ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બતાવીશું

ખોડખાપણવાળા દરેક દરદીને તેને લાયક અને જરૂરી પુરેપુરી સલાહ આપવા માટે એક ખાસ અનુભવી અને ચાલાક ડાકટર હમેશા હાજર રહે છે એક્સ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વીગત માટે મળો કે લખો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ન્યુ ઓરથો પેડીક એન્ડ મેડીકા-ઇલેક્ટ્રીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુશન, (એન પૉવેલની કંપની) લેમિંગ્ટન રોડ, મુબાઈ.

સમાલોચક.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ. गी. १७-१५.

પુસ્તક ૨૬ મું] માર્ચ, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૩ જો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ચૌદ રૂ. ... છુટક એક નકલની કિંમત દસ આના.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે

અસહકાર : કેટલાક મુદ્દા.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

૧.

અસહકારનો ક્રમિક વિકાસ

"અસહકાર"ની મહાપ્રવૃત્તિના તટસ્થ પરીક્ષકે એક બાજુથી મહાત્મા ગાંધીજીના લેખો ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા જોઇએ અને ત્હેમનાં ભાષણો પણ તેટલાં જ લક્ષપૂર્વક જોવાં જોઇએ તેમ જ બીજી બાજુથી એ પ્રવૃત્તિને અંગે જે જે પ્રયોગો સમસ્ત હિન્દમાં જુદે જુદે સ્થાનોએ થતા જાય છે તે સર્વની ચોકસાઇથી નોંધ લેવી જોઇએ. વધારામાં, બને તો અસહકાર વિષે ત્હેના લાભમાં તથા ત્હેની વિરુદ્ધમાં જુદે જુદે સ્થાનોએથી જે ઉદ્ગારો કાઢવામાં આવ્યા હોય તે પણ જોઇ જવા જોઇએ. આ સર્વ જેટલો સતત અને એકાગ્ર શ્રમ માગે છે તેટલો મ્હારો ધંધો મ્હને લેવા દે તેમ ન હતું અને હજી નથી, તથાપિ જ્યારે જ્યારે બની શક્યું છે ત્યારે ત્યારે આ વર્તમાન હિન્દની ગંભીર રાષ્ટ્રીય મહાપ્રવૃત્તિના સંસર્ગમાં રહેવાનો પ્રયત્ન મ્હેં કર્યો છે. તે સંસર્ગના પરિણામરૂપે કેટલાક વિચારો ગુજરાતની પ્રજા પાસે લેખરૂપે રજુ કરૂં છું.

"યંગ ઇન્ડિઆ" અને "નવજીવન" એ બે ગાંધીજીનાં પત્રો જેઓ નિયમિત રીતે વાંચતા હશે તેઓ એટલું તો જોઇ શક્યા હશે કે "અસહકાર"નો ખ્યાલ એ કાંઇ પહેલેથી જ કાયમને માટે ચોક્કસ સ્વરૂપમાં જામી ગયેલા સંપૂર્ણ ખ્યાલ તરીકે રજુ થયો ન હતો, પરન્તુ એ ખ્યાલનું સ્વરૂપ ક્રમે ક્રમે બંધાતું જતું હતું અને જેમ જેમ બંધાતું જતું હતું તેમ તેમ ક્રમે ક્રમે રજુ થતું જતું હતું. ગાંધીજીના પોતાના મનમાં અસહકારનો ખ્યાલ જ્યારે ઉપજ્યો હોય ત્યારે ખરો અને તે ઉપજ્યો ત્યારે ત્હેમની પાસે ત્હેનું જે સ્વરૂપ હોય તે ખરૂં. એ વિષે તો તેઓ પોતે સૂક્ષ્મ આત્મપરીક્ષા કરી આત્મકથન કરે ત્યારે હકીકતની ખબર પડે. અત્યારે તો તે સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવાનું જે સાધન મોજુદ છે તે ત્હેમના પોતાના લેખો. એ દૃષ્ટિથી જોતાં આવું ક્રમશઃ વિકસતું સ્વરૂપ સ્વાભાવિક લાગે છે, કારણ કે અસહકાર એ કાંઇ માત્ર માનસ પ્રદેશનો વાદ નથી, પરન્તુ તત્ત્વતઃ વ્યવહારપ્રદેશની પ્રવૃત્તિ છે. જેમ જેમ ક્રમે ક્રમે સંયોગો ઉભા થતા ગયા તેમ તેમ એ પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ બંધાતું ગયું. પોતાના વક્તવ્યના પ્રતિપાદન માટે ગાંધીજી જે સૂક્ષ્મતાથી, જે સરલતાથી, જે સચોટતાથી દલીલો રજુ કર્યે જાય છે તે ત્હેમની ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિમત્તાનો પૂરાવો પૂરો પાડે છે. પરન્તુ ગાંધીજીની બુદ્ધિમત્તા જ ઉંચા પ્રકારની છે એમ નથી, તેઓ દલીલો કરવામાં અને પોતાના પક્ષનું પ્રબલતાથી પ્રતિપાદન કરવામાં જ સમર્થ છે એમ નથી. ત્હેઓની વ્યવહારદક્ષતા પણ ઉંચા પ્રકારની છે અને કયા સંયોગોમાં કેટલું સિદ્ધ થઇ શકશે એ સમજવામાં પણ ત્હેઓ પ્રવીણ છે. લોક, ગાંધીજીને, ત્હેમની અવિચલ શ્રદ્ધા, ત્હેમનો ઉત્સાહમય આશાવાદ, ત્હેમનું પવિત્ર ચારિત્ર્ય, ત્હેમનું તપોમય જીવન વગેરે

ક્યાંથીનો કેટલાગ ૩ ૪—૦—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અદ્વિતીય પ્રભાવ અપ છે અને તે સર્વથી ત્હેમની વ્યક્તિને કે, ત્હેમની કૃતિને પૂરો પાડવા એ સ્પૃહણીય કે શક્ય નથી, પરન્તુ જો કોઇ પણ રીતે તેમ ઘડીભર થઇ શકે અને હિન્દમા ઉભા થયેલા સયોગોને પ્હોચી વળવા અસહકારની મહાપ્રવૃત્તિ યોજનાર વ્યવહારદક્ષ લોકનેતા તરીકે જ માત્ર ત્હેમને તપાસવામા આવે તો પણ ત્હેમને માટે અતિશય માન થયા વિના ભાગ્યે રહે જેઓ એમ સમજે છે કે અસહકાર એ કેવળ બુદ્ધિગમ્ય વાત નથી પરન્તુ એક પ્રત્યક્ષ આચારમા મૂકવાની પ્રવૃત્તિ છે જેઓ એમ જાણે છે કે અસહકાર એ કાઇ માત્ર વ્યક્તિગત પ્રવૃત્તિ નથી, પરન્તુ સમસ્ત રાષ્ટ્રની સામુદાયિક પ્રવૃત્તિ છે; જેઓ એમ બરાબર ધ્યાનમા રાખે છે કે અસહકાર એ કાઇ પોતાના હકો પૂરેપૂરા સમજનારી અને તે હકોનો અધિકારીઓ પાસે બરાબર અમલ કરાવવાને ટેવાયલી પ્રજાની પ્રવૃત્તિ નથી, પરન્તુ પોતાના હકોથી અજાણ અને ત્હેમનો અધિકારીઓ પાસે અમલ કરાવવામા શિથિલ પ્રજાને ત્હેના હકોનુ બરાબર ભાન કરાવનાર અને અધિકારીઓ પાસે ત્હેમનો યથેચ્છ અમલ કરાવતા શીખવનાર પ્રવૃત્તિ છે તેઓ અસહકારના ક્રમે ક્રમે થયેલા અને થતા વિકાસની સ્વાભાવિકતા સમજી શકશે ત્હેમને જણાશે કે ગુજરાતના એક મર્મદર્શી વિચારકે મ્હને કહ્યુ હતુ તેમ “ વાણીયો પોતાનુ કામ બરાબર સમજે છે ”

• • ૭. •

અસહકાર અને અધિકારીમડલ ઉપર પ્રજાકીય અકુશ.

અસહકારની પ્રવૃત્તિ જુદા જુદા દૃષ્ટિબિન્દુઓથી તપાસવા જેવી છે જેઓને પ્રજાહિત અને પ્રજામત એ માનના વિષય છે ત્હેમને મન તો એ એક અગત્યમા અગત્યનો સવાલ છે કે રાજ્યતત્રમા અધિકારીઓ પ્રજાહિતને શુ સ્થાન આપે છે અને પ્રજામતને કેટલુ માન આપે છે? જે ભાગ્યશાળી દેશોમા લોકતન્ત્રાત્મક સ્વરાજ્ય એ સાધ્ય નહિ પરન્તુ સિદ્ધ વસ્તુ છે તેના દેશોમા પણ સત્તાનો મદ અધિકારીઓને આપખુદ બનાવી દે એવો ભય રહે છે, તો જે દુર્ભાગી દેશોમા રાજ્યતન્ત્ર વસ્તુત વિદેશી અધિકારીઓના જ હાથમા હોય તે દેશોમા અધિકારીઓ આપખુદ બને એ આશ્ચર્ય નથી, ન બને એ આશ્ચર્ય હોવુ જોઇએ જેઓ હિન્દની સ્થિતિ બરાબર સમજે છે તેઓ અગ્રેજ અધિકારીમડલ—બ્યુરોક્રસી—સ્વચ્છદથી, નિરંકુશતાથી, આપખુદીથી, બીનજવાબદારીથી વર્તે છે તેથી નવાઇ પામતા નથી તેઓ સમજે છે કે જે સ્થિતિમા અધિકારીમડલ મૂકાયુ છે, જે બીનજવાબદાર અને આપખુદ સત્તા ત્હેના હાથમાં મૂકવામા આવી છે, જે પદ્ધતિએ સમગ્ર રાજ્યતત્રં રચાયુ છે અને ચલાવવામા આવે છે તે સર્વનું પરિણામ અધિકારીમડલની આપખુદી અને પ્રજામતના અનાદર વિના બીજુ ભાગ્યે જ આવી શકે જેઓ લોકતત્રની હિમાયત કરે છે, જેઓ પ્રજાકીય આત્મ-નિર્ણયના અધિકારનો પક્ષવાદ કરે છે, જેઓ લોકતન્ત્રાત્મક સ્વરાજ્ય માટે પ્રયાસ કરે છે તેઓનો મુખ્ય મુદ્દો જ એ છે કે જ્યાં સુધી રાજ્યતન્ત્રમા લોકમતને પ્રથમ સ્થાન આપવામા નહિ આવે ત્યાસુધી અધિકારીઓને માત્ર લોકમતનો અમલ કરનાર સાધન બનાવવામાં નહિ

ગ્રંથલોક હોમ્સનું નવુ પરાક્રમ ૨—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુ

આવે ત્યા સુધી સાચુ લોકહિત સધાવાનુ નથી સવાલ વસ્તુત વ્યક્તિઓનો નથી, તન્ત્રનો છે -કાર્યપદ્ધતિનો છે લોકતન્ત્રવાદીઓ આ બાબત પુકારી પુકારીને કહી રહ્યા છે સર્વ સ્વરાજ્યવાદીઓ-શુ મિતવાદીઓ કે શુ અસહકારવાદીઓ-એ તો એકમતે અને એક અવાજે કહી રહ્યા છે કે જ્યા સુધી અધિકારીતન્ત્રને સ્થાને લોકતન્ત્ર સ્થપાયુ નથી ત્યા સુધી લોકહિતને અને લોકમતને જે માન મળવુ જોઇએ તે મળવાનું નથી અધિકારીતન્ત્રને અગે ગમે તેવી વ્યક્તિઓનો નિયોગ કરવામાં આવે તો પણ લોકતન્ત્ર જેવો લોકહિતપરાયણ રાજ્ય વહીવટ થઈ શકે નહિ

આ ઉપરથી એ નિત થાય છે કે જેમ અધિકારીઓ ઉપર પ્રજાકીય અકુશ વધારે ને વધારે મૂકાય તેમ રાજ્યવહીવટ સુધરે હવે, સવાલ એ છે કે અધિકારીતન્ત્રમાથી લોકતન્ત્રમા સક્રાન્તિ કેમ કરવી ? સરકાર કહે છે "ક્રમે ક્રમે", મિતવાદીઓ કહે છે "ક્રમે ક્રમે ખરૂ, પરન્તુ સરકાર કહે છે એથી ઓછા હપ્તામા ને ઓછા સમયમા" અસહકારવાદીઓ કહે છે "એકદમ" અસહકારવાદીઓના મતને જે ત્રણ બાબતો જોર આપી રહી છે ત્હેમા ઉપર કહેલી સામાન્ય બાબત તો છે જ અસહકારવાદીઓ કહી રહ્યા છે કે જ્યા સુધી હિન્દને સપૂર્ણ સ્વતત્રતા મળે નહિં ત્યાં સુધી હિન્દ સાચો અને સપૂર્ણ આત્મોદ્ધાર કરી શકે નહિ, એટલું જ નહિ પણ વધારામા હિન્દે જગતના ઉદ્ધારમા જે ભાગ ભજવવાનો છે તે પણ તે ભજવી શકે નહિ આથી, હિન્દને સપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મળે એ હિન્દનુ ખરેખર સાધ્ય છે જેટલે અશે બ્રિટિશ રાજ્યસત્તા હિન્દની સ્વરાજ્ય-સિદ્ધિમા સાધનરૂપ છે તેટલે અશે તે મિત્રરૂપ છે, જેટલે અશે તે બાધકરૂપ છે તેટલે અશે તે શત્રુરૂપ છે "બ્રિટિશ રાજ્યસત્તા પ્રભુપ્રેરિત છે અને તે વિના હિન્દનો ઉદ્ધાર નથી" એ માન્યતા તત્કાલ ખરી હોય માટે કાઇ સર્વ કાલને માટે ખરી નથી અને હોઇ શકે નહિ. અત્યારે કદાચિત્ હિન્દ પોતાનું સરક્ષણ અને પોતાનો ઉદ્ધાર કરી શકે તેમ ન હોય તેટલે બ્રિટિશ છાયા તેટલા પૂરતી આવશ્યક ગણાય, પરન્તુ જો બ્રિટિશ છાયા હિન્દને પોતાનો વહીવટ પોતાની મેળે કરી શકવાને વ્હેલી સમર્થ ન બનાવી શકે તો ત્હેમાં બ્રિટનની સરક્ષક પદ્ની સફલતા નથી, નિષ્ફલતા છે કોઇપણ પ્રજા કાયમને માટે બીજી પ્રજાની છાયામા રહેવા સર્જાયલી હોઇ શકે નહિ સક્ષેપમા, **સ્વરાજ્ય એ નિયમ અને પરરાજ્ય એ અપવાદ; સ્વરાજ્ય એ પ્રકૃતિ અને પરરાજ્ય એ વિકૃતિ, સ્વરાજ્ય એ કુદરત અને પરરાજ્ય એ કૃત્રિમતા.**

અસહકારવાદને આ સામાન્ય બાબત ઉપરાંત જે બીજી બે બાબતો જોર આપી રહી છે તે પજાબમા અધિકારીઓએ કરેલા અમાનુષ અત્યાચાર અને ખિલાફતને અગે કરવામા આવેલો મુસલમાનોને અન્યાય છે આ બન્ને બાબતોમા હિન્દી લોકનાગરી સર્વાશે યોગ્ય છે કે નહિ, સર્વાગે સત્ય છે અને નથી છે કે નહિ એ પ્રશ્નો અહુવાલ વિનનથી, પરન્તુ જેઓને કલ્યાણ જોતુ છે તેઓને તો એટલુ સ્પષ્ટ થશે કે લોકનાગરી જવાબદારના ? સાધનો છે તે અત્યારે ગાઢ-

ઓના નેતૃત્વ નીચે યોજાઈ રહ્યા છે અસહકાર એ અત્યાચારના આઘાતનો સ્વાભાવિક પ્રત્યાઘાત છે. સરકારે અત્યાચાર કર્યો એટલે પ્રજાએ અસહકાર કર્યો સરકારે પ્રજાના હિતની પરવા નથી કરી, પ્રજાના મનની પરવા નથી કરી, પ્રજાની પ્રાર્થનાઓની પરવા નથી કરી સરકારને માટે મહાત્મા ગાંધીજી જેવાને જે આકરા શબ્દો વાપરવા પડે છે તે વાપરવા કે ન વાપરવા તે પ્રકૃતિ અને સમજણની બાબત છે, પરન્તુ જ્યારે સરકાર પોતાના સત્તોન્માદમા અત્યાચારો કરી પ્રજા પ્રતિ બેપરવાઈ બતાવે ત્યારે ઉશ્કેરાયની પ્રજા માત્ર આકરા શબ્દે થી કે અહિંસાત્મક અસહકારથી અટકે એ જ નવાઈ છે મિતવાદીઓની ભિક્ષાઓ અને પ્રાર્થનાઓ ત્હેમની સૂચનાઓ અને સાવચેતીઓ, ત્હેમની વિનીત અને ડાયરેક્ટર સંક્ષોભની કાર્યપદ્ધતિ સરકારો અત્યાચારો કરતા અટકાવી શકી નથી, ઉદ્દામોના વેગભર્યો સંક્ષોભ કે ત્હેમની હઠભેર માગણીઓ પણ સરકારને ફેરવી શકી નથી આની સ્થિતિમા પ્રજામા નિરાશા ફેલાય, અંગ્રેજોની શુભાશયિતા વિષે પ્રજાને શંકા થાય, બ્રિટિશ ન્યાયબુદ્ધિમાંથી પ્રજાને શ્રદ્ધા ઉઠી જાય એ શુ આશ્ચર્ય છે? અસહકારવાદીઓ જે ધારે છે અને કહે છે તે પૂરેપૂરુ પ્રાપ્ત કરી શકશે કે કેમ એ તો જોવાનુ છે, પરન્તુ પ્રજાકીય અસહકારના ઉગ્ર ઉપાયનો આશ્રય અધિકારીઓની આપખુદી ઉપર અંકુશરૂપ તો અવશ્ય બનશે જ અસહકાર અત્યાચારીઓને યોગ્ય શિક્ષા કરાવવામા ત્હેમની નિર્દયતાના ભોગ બનેલા નિર્દોષ સ્ત્રીપુરૂષોના સગાઓને યોગ્ય આર્થિક આશ્રય અપાવવામાં, સરકાર પાસે પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવામા સફળ થાય કે ન થાય, અસહકાર ખિલાફતના સબન્ધમાં હિન્દના મુસલમાનોની ઇચ્છાનુસાર સુલેહ કરાવવામા ફાવે કે ન ફાવે અસહકાર થોડા વખતમા સપૂર્ણ સ્વરાજ્ય હિન્દને અપાવે કે ન અપાવે, પરન્તુ જો અસહકાર અધિકારીમડળના ઉપર એટલુ બરાબર ઠસાવી શકે કે હવે હિન્દની પ્રજા જાગૃત થઈ છે, કે હવે હિન્દની પ્રજાની આંખમા ધૂળ નાખી શકાય એમ નથી, કે હવે હિન્દની પ્રજાને છંછેડવી એટલે સિંહને છંછેડવા જેવુ છે તો અસહકારે હિન્દની જેવી તેવી સેવા બજાવી ન કહેવાય "જેમ આપણે કરીશુ તેમ નીરાંતે કરી શકાશે" એ અધિકારીમડળની માન્યતા અસહકાર શિથિલ કરાવી શકે ને અધિકારીઓ ઉપર અંકુશ મૂકી શકે તો એ ઓછુ નથી

૩.

અસહકાર અને લોકજાગૃતિ.

અમલદારમડળની આપખુદી ઉપર અસહકાર પ્રજાકીય અંકુશ કેવો અને કેટલો મૂકાવી શકશે એ અસહકારની સફળતા આંકવાની એક અગત્યની કસોટી છે, અને એ આશા વધારે પડતી ભાગ્યે ગણાય કે મિતવાદીઓની અને ઉદ્દામોની કાર્યપદ્ધતિઓ કરતા અસહકારની ઉગ્ર કાર્યપદ્ધતિ વધારે અસરકારક નીવડશે પરન્તુ જેઓની નજર લોક ઉપર છે તેઓને મન તે આ અગત્યની દૃષ્ટિ કરતા યે બીજી એક દૃષ્ટિ વધારે અગત્યની છે તે દૃષ્ટિ તે લોકજાગૃતિની છે સર્વ પ્રશ્નોનો પ્રશ્ન લોકતન્ત્રવાદીઓ-સ્વરાજ્યવાદીઓ-ને મન એ છે કે હિન્દની

હું. સરના અને મિત્રમ ળ ર ૭-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનિ, મુંબાઈ

પ્રજાને જાગૃત કરવામા, હિન્દની પ્રજાને પોતાના રાજકીય હકોનું ભાન કરાવવામાં અને હિન્દની પ્રજાને તે હકોનો અમલ કરાવવા જેટલી સમર્થ બનાવવામા અસહકાર કેવો અને કેટલો ભાગ ભજવશે? જેઓએ કોઈ પણ કારણથી અન્ધ વિરોધના ચશ્મા ચઢાવ્યા નથી અને જેઓ પ્રધાન-ગૌણનો વિવેક કરી શકે છે તેઓ તટસ્થતાથી તપાસ કરશે તો એક જ નિર્ણય ઉપર આવી શકશે કે બીજું બધું ગમે તેમ હોય, પરંતુ બે બાબતોની, તેના પડાય એમ નથી જ કે હિન્દના અર્વાચીન ઇતિહાસમા લોકો ઉપર પ્રભાવ પાડવામા ગાંધીજી જેવી કોઈ વ્યક્તિ થઈ નથી અને અસહકાર જેવી કોઇ પ્રવૃત્તિ થઈ નથી. ગાંધીજીની વ્યક્તિ માટે ગમે તે કહેવામા આવે, અસહકારની પ્રવૃત્તિ માટે ગમે તે કહેવામા આવે, પરન્તુ એટલું તો સર્વ કોઇને કબૂલ કરવું પડશે કે ગાંધીજીનો અને અસહકારનો લોકો ઉપર પ્રભાવ અજબ છે હિન્દની મિતવાદી પક્ષે જે સેવાઓ કરી છે ત્હેની કિંમત સ્હેજે ઓછી આંકવાની ઇચ્છા નથી, હિન્દને ઉદ્દામપક્ષે હકભેર માગણીઓ કરતા અને વેગભેર સક્ષોભ કરતાં જે શીખવ્યુ તે મુક્તકંઠે કબૂલ કરવા જેવું છે, પરન્તુ હિન્દની પ્રજાના હૃદયને ગાંધીજીએ અને અસહકારે જે સબળતાથી હલમલાવી નાખ્યુ છે અને જે ગજાવર પાયા ઉપર ગાંધીજી સમસ્ત હિન્દમા અસહકારની પ્રવૃત્તિથી અદ્દભુત ચેતન પ્રેરી રહ્યા છે તે તો અપૂર્વ જ છે એ તો કહેવું જ પડશે બીજી કોઈ વ્યક્તિને કે બીજી કોઇ પ્રવૃત્તિને ઉતારી પાડવાનો સ્હેજે હેતુ નથી માત્ર સત્ય ગોપવવાનો અને હકીકત જણાવવાનો જ ઉદ્દેશ છે કેટલીક મુખ્ય બાબતો દૃષ્ટાન્તરૂપે લઇ જોઇએ બ્રિટિશ સબન્ધ રહેશે કે નહિ રહે એ ઘડીભર દૂર મૂકીએ, પરન્તુ એક પરાધીન અને દીન પ્રજા એ આદર્શ ઉપર પોતાની દૃષ્ટિ ગોઠવે કે "મ્હારે મ્હારો ઉદ્ધાર મ્હારી મેળે મ્હારા પોતાના જ ઉપર આધાર રાખીને કરવાનો છે" એની નૈતિક અસરનું કાંઇ માપ થઇ શકે એમ છે? હિન્દના લોકોને એમ જે કહેવામા આવતુ હતુ અને હજી યે કેટલેક સ્થાનેથી કહેવામા આવે છે કે "બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સરક્ષણ વિના હિન્દનુ કાંઇ ભવિષ્ય નથી," ત્હેના કરતા "હિન્દનુ ભવિષ્ય હિન્દના જ હસ્તમા છે" એમ કહેવામા આવે એમા હિન્દની નૈતિક ઉન્નતિ નથી શું? સક્ષેપમા, 'હિન્દે હિન્દનો ઉદ્ધાર સ્વરાજ્ય સપાદન કરીને કરવાનો છે અને પોતાનો ઉદ્ધાર સાધીને જગતના ઉદ્ધારમા પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે" એ ઉદાત્ત આદર્શ હિન્દની પ્રજા સમક્ષ હિમ્મતથી રજુ કરવામાં ગાંધીજીએ ત્હેને અપાર નૈતિક પ્રેરણા આપી છે આ આદર્શનો ઉદ્‌ગાર એ અસહકારની મ્હોટામા મ્હોટી સેવા છે, કારણ કે હિન્દની પ્રજાને એ વધારેમાં વધારે ચેતન આપશે પારકાના ઉપર આધાર રાખવાથી ખરેખરો આત્મોદ્ધાર કદાપિ થવાનો નથી, વ્યક્તિગત અને રાષ્ટ્રગત આત્મબળથી અને સ્વાશ્રયથી જ સાચો આત્મોદ્ધાર શક્ય છે એમ લોકોને ઠોકી ઠોકીને કહેવામા અસહકાર અદ્દભુત લોકજાગૃતિ કરી રહ્યો છે.

બીજી મુખ્ય બાબત લઇએ "અહિંસાત્મક અસહકાર" એ સામાન્ય મનુષ્યો માટે-મહાત્માઓ નથી તેવાઓ માટે-શક્ય છે કે કેમ એ તો ભવિષ્ય બતાવશે, પરન્તુ સરકારના અત્યાચારોથી ઉશ્કેરાએલી પ્રજા માટે એ એક રીતે સંયમનું અને સ્વાશ્રયનું શિક્ષણ છે

' અનુગવિષ. રૂ. ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

એની કોઇ ના પાડી શકશે ? સરકાર સાથે અસહકાર કરવો એટલે પ્રજાએ પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેતા શીખવુ અને પોતાના હિતની પ્રવૃત્તિઓ પોતાની મેળે પોતાના જ ઉપર આધાર રાખીને ચલાવવી સરકાર સાથે અહિંસાત્મક અસહકાર કરવો એટલે સરકાર કા ણુ આપે ત્યારે પ અહિંસાનો જ આશ્રય લેવો એ શુ જેવો તેવો સયમ શીખવે છે ? "અહિંસાત્મક અસહકાર'ની કાર્યપદ્ધતિ લોકોને સયમના અને સ્વાશ્રયના અદ્ભુત પાઠ પઢાવશે

બીજી વિગતોમા નહિ ઉતરીએ દૃષ્ટાન્ત તરીકે મુખ્ય સાધ્ય અને મુખ્ય સાધનપદ્ધતિ લીધી છે ગાંધીજી અને ત્હેમના અનુયાયીઓ સપૂર્ણ સ્વરાજ્યસિદ્ધિનો આદર્શ અને અહિંસાત્મક અસહકારની કાર્યપદ્ધતિ કેટલે અશે અમલમા મૂકી શકશે એ તો સમય સાબીત કરશે આ લેખનો મુદ્દો તો એટલો છે કે એ આદર્શ અને એ કાર્યપદ્ધતિનો સતત બોધ લોકને જાગૃત અને તૈયાર કરવામા અપૂર્વ ભાગ ભજવી રહ્યો છે અને સભવ છે કે હજી ભજવશે

રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી એકેએક હિન્દુ ને જેના આકડો નહિં ત્યા સુધી આપણો વિજય નથી ધર્માભિમાન વગર એ દૃષ્ટિ આવવાની નથી (પૃ ૬૪)

ગેઇ રુમા પે પાછો મળતો નથી, ધર્મ તજેલો પુન આવતો નથી દેશ ગોડો વસ્તુ ખોયેલો હશે અને છીનવા હોઇશુ તો હમારા બાહુબળથી મેળવી શકીશુ (પૃ ૧૦૭)

ભુંડો ધીરે ધીરે ભુલાઈ જાય છે, તેનુ નામ નિશાન પણ રહેતું નથી સારો પોતાનુ નામ અમર કરી જાય છે, કાળચક્ર તેનાપર અસર કરતુ નથી, ઇતિહાસકાર તેને ભુલતા નથી, મનુષ્યના હૃદયમાથી તે ખસતો નથી, (પૃ ૧૪૫)

—રા રાજેન્દ્ર સો દલાલકૃત 'ભાગન ગ્રંથ'

અર્હં મુક્તિમાર્ગગામી.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

(ઉઠ પ્રભાત સમર નામ શ્રીગણેશ દેવા-એ લય.)

મુક્તિમાર્ગગામી, અમે મુક્તિમાર્ગગામી,
આત્મ-તત્ત્વ-કામી, અમે આત્મ-તત્ત્વ-કામી
મુક્તિ૦

સુનેરી કડ પિંજરો સુહાય મુક્તિનામી,
ના મોહીએ પ્રલોભને-ગુલામી તે ગુનામી
મુક્તિ૦

કઠ ગતિ શોધી રહ્યા ગિરિ ગગનગામી,
નિત્ય સૌ વટાવશુ બની વિમાન-સ્વામી
મુક્તિ૦

ભ્રાન્તિ વૃથા-ભીતિ વૃથા જાળ સૌ નકામી,
સ્પષ્ટ સાધ્ય-સ્પષ્ટ માર્ગ ના જશુ વિરામી
મુક્તિ૦

મુક્તિ પ્રેમ-મુક્તિ ધર્મ મુક્તિ-ધૂન જામી,
માણશુ મજા અનેરી મુક્તિ-સુધા પામી
મુક્તિ૦

આર્ટિનાબાગ, ગિરગામ,
મુંબાઈ,
તા. ૧૫-૩-૧૯૨૧

ઉષાકાન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદ્.

લેખક --રા કલ્યાણરાય જેઠાભાઇ બક્ષી

આજ કાલ આખા જગતમા એક વિશિષ્ટ પ્રકારનુ રાજદ્વારી વાતાવરણ ઉભુ થયુ છે તે યુરપમા જ અટકયુ નથી હિન્દમા પણ પ્રેસ્યુ છે તેની અસરથી કોઈ ભાગ સાવ બચી જાય તેવુ દેખાતુ નથી રાજ્યસાતન કાંઇ બધે એક પ્રકારના નથી કયાઇ પ્રજાસત્તાક, કયાંઈ યુ પમા જેને મર્યાદિત રાજાના રાજ્ય કહે છે તે, કયાઇ યુરપની સમજ પ્રમાણેના પૂર્ણ સત્તાવાળા રાજા, કયાઇ આપણી રીતના રાજા એમ છે છતા ખળભળાટ વગરનુ કોઈ રાજ્ય ભાગ્યે જ હશે સુધરેલા સમાજની વ્યવસ્થા માટે ગમે તે પ્રકારની સસ્થા હોય પણ બે ભાગ તો અવશ્ય પડે (૧) રાજ્યસત્તા ચલાવનાર અને (૨) પ્રજાસમૂહ વળી એ બધી સસ્થાઓમા ગમે તેટલે ગરણે ગાળીને પણ આખર રાજ્યવહીવટનો ભાર એક વ્યક્તિ ઉપર અથવા અમુક ન્હાની સખ્યા ઉપર મૂકવો જ પડે છે

હિંદમા પણ પૂર્વે પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતા ખરા, અને અનુભવને અતે નક્કી થયુ સમજાય છે કે જો (૧) રાજ્યસત્તા ચલાવનાર અને (૨) પ્રજાસમૂહ પરસ્પરનો ખરો સબધ સમજે તથા પોતપોતાના કર્તવ્યપરાયણ રહે તો એક વ્યક્તિની એટલે રાજાની સસ્થા આપણે માટે બધબેસતી છે આ દેશમા હિન્દુ કે મુસલમાની સત્તાના લાંબા ઇતિહાસમા રાજાની સસ્થાથી જ બહુધા કામ લેવાયુ છે અને "પ્રજાનુ રંજન કરે તે રાજા" એ અર્થ પ્રમાણેના રાજા થયા પણ છે

જે કાંઇ બદલાયલી સ્થિતિ વર્તમાનમા આપણા અનુભવમા આવે છે તે સસ્થાના સ્વરૂપ દોષથી નિપજેલી નથી પણ રાજા પ્રજા બન્ને પોતાના ખરા સ્વરૂપ તથા કર્તવ્યનુ ભાન ભૂલ્યાં છે તે દોષથી નિપજેલ છે એવી મારી માન્યતા છે આથી સારૂં થવાની આશા પણ એ ખરા સ્વરૂપ અને કર્તવ્યની જાગૃતિમા રખાય છે રાજા પ્રજા વચ્ચેનો ઇષ્ટ સબધ સજીવન કરવાનુ તથા બન્નેને પોતાના કર્તવ્યમા સ્થાપવાનું દુર્ઘટ કામ પરસ્પર સારી સમજ તથા પ્રેમથી જ થઈ શકશે એવી અમારી શ્રદ્ધા છે

કોઇ પણ કાર્ય એક જ માર્ગે સિદ્ધ થાય એમ અમે માની લેતા નથી અમારી સમજણ તથા શ્રદ્ધાથી ગ્રહણ કરેલે માર્ગ ગતિ કરતાં સાવધાની રાખવાની છે જ અને તે સર્વની સહાયથી રહેશે જ કે, ધીમે પગલે પણ જેટલો પથ કપાય તેમાંથી કશુ નકામુ જાય નહીં તથા વિરોધી સજોગો ઉભા થઇને પાછી ઠેલ ન લાગે

એ જ હેતુ ઉપર લાભના સારૂ જેઓ બીજે માર્ગ કામ લેવાનુ યોગ્ય ધારતા હોય તેમના પ્રયાસમાં અમારાથી કોઇ વિઘ્ન નખાય નહીં એ સભાળવાનો પણ ખાસ ધર્મ અમે સ્વીકાર્યો છે

સસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ

હિંદના જે ભાગને ઉદ્દેશીને આ પ્રવૃત્તિ થાય છે તે દેશી રાજાઓની રાજ્યવ્યવસ્થાનો છે અને આપણે તેટલા પૂરતો જ વિચાર કરવાનો હાલ પ્રસંગ છે આપણે ન્હાના મ્હોટા બધા રાજ્યોમા મુખ્ય ત્રણ અંગ જોવામા આવે છે,—(૧) રાજા, (૨) રાજાની નીચે રહી રાજ્ય વહીવટ ચલાવનાર કારભારી મંડળ અને (૩) રૈયત વર્ગ રાજ્ય શબ્દનો જ્યાં જ્યાં પ્રયોગ થાય ત્યાં "આ ત્રણે અંગોથી બનેલો એકત્ર સમાજ" એ જ અર્થ થાય છે આ ત્રણે અંગ તદુરસ્તી હાલતમાં નથી ત્રણેને કંઈ કંઈ વ્યાધિ લાગુ પડેલ છે તેથી ઉપચારની પણ ત્રણેને અગત્ય જરૂર છે પોતાના ધર્મથી પ્રજા ચૂકી છે, કારભારીઓ પણ ચૂક્યા છે અને રાજા પણ ચૂક્યા છે રાજાઓ પોતાનું રાજાપણું ભૂલીને જાણે પોતે માત્ર જાગીરદાર કે ગરાસીયા હોય અને રાજ્યની પેદાશ જાણે પોતાની આછીનકા જ હોય એમ વર્તે તે એક વ્યાધિ જ્યાં સર્વ પ્રજાની ઉપર રાજા, પરંતુ રાજાથી ઉપર રાજનીતિ રહ્યું વાની વ્યવસ્થા હતી ત્યાં કરમાં ધારા ધોરણ વિના જ સત્તાનો વાપર થાય તે બીજો વ્યાધિ અમલદારો રાજાની જાતના સેવક એટલે ખવાસ હજુરીથી જુદા જ પ્રકારના અને રાજ્યના સેવક છે એ ભેદ રાજા તેમ જ અમલદારોના ધ્યાનમાં ન રહે તે ત્રીજો વ્યાધિ અમલદારો પોતે રૈયત વર્ગ પૈકીના છે તે વાતનું સાન ભાન ભૂલે અને રૈયત જાણે અન્ય પ્રતિસ્પર્ધિ હોય એમ માનીને ચાલે તે ચોથો વ્યાધિ પોતાના રક્ષણનો બોજો સર્વોપરી સત્તા માથે છે તેથી નિશ્ચિન્ત બનીને રૈયતના સદ્ભાવ રૂપી મૂડીનો જાણે પોતાને ખપ નથી અને કદી પડવાનો પણ નથી એવા ભ્રમમાં રાજામાહેબોથી પડી જવાય તે પાંચમો વ્યાધિ આવા આવા રાજસત્તાને લાગુ પડેલા વ્યાધિ છે

રાજા અને અમલદારો મળીને રાજસત્તા થાય છે પ્રજાના સુખશાન્તિની વ્યવસ્થા કરવી તેમની પ્રગતિના માર્ગો યોજવા, અને પ્રજાનું રક્ષણ અંદરના તુચ્છ લગાઓથી તેમ જ બાહારના ધક્કાઓમાથી કરવું એ રાજાના મુખ્ય ધર્મ છે ચાહે તેવો સમર્થ રાજા હોય તોપણ આ કર્તવ્યો સિદ્ધ કરવામાં તેને, રાજ્યના વિસ્તારના પ્રમાણમાં, અમલદારોની જરૂર પડે જ પડે એટલે આ રાજતંત્ર ચલાવવાનું કામ જ એવા પ્રકારનું છે કે તે માટે ધનનું સાધન અવશ્ય જોઇએ, અને ઉક્ત કર્તવ્યોની સિદ્ધિ માટે જ રાજાએ પોતાના રાજકુટુંબ સહિત શોભાથી રહેવું પણ જોઇએ વળી અણધારી દુષ્કાળ જેવી આફતો વેળા પોષણ અર્થે ધનનો સંગ્રહ પણ જોઇએ આ હેતુઓ બર લાવવા સારૂ રાજાઓ પ્રજા પાસેથી કર લે અને તે ધર્મ કહેવા અર્થ જ ત્યાપરે એવી આર્ય રાજનીતિ છે પણ હકીકતમાં જરૂર કરતા વધુ નાણું લેવાય છે તથા અન્યથા અનેક પ્રકારે તેનો વ્યય થાય છે

બીજી બાજુ પ્રજાનું જીવન તો કેવળ નષ્ટપ્રાય થયું છે પ્રત્યેક પ્રજાજન પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં જ ગુંચાયલો રહે છે ઐકયનું એટલે પ્રજાસત્વનું ક્યાંઈ દર્શન પણ થતું નથી અને સ્વાર્થ સાધવા જતાં ઘણીવાર પ્રજાજનથી જ અમલદારો તથા રાજાઓને અધર્મના માર્ગે [illegible] નેતા હોય છે વેળા

કરીઓછીએ.

મુ સાથ

રાજ્યના આ સર્વ અંગોને નિરોગી કરવાના પ્રયત્ન એક સાથે થવા ઘટે છે તે યથા રીતે—રાજા પ્રજા ઉભય સ્વધર્મનિષ્ઠ બન્યા વિના ગમે તેવા પ્રજાજનનાળા નહીંતરથી પણ દુ ખ ટળે એમ ભાસતુ નથી 'પ્રજા શરીર જે વિશીર્ણ થઈ ગયું છે તેને સાંધી શકાય, પ્રજામા એકતાની જાગૃતિ થાય, એક બીજાને દુ ખે દુ ખાય એવુ પોતાપણુ ઉગે તો બાકીના અંગો પણ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપમા આવે ને સ્વધર્મનિષ્ઠ બને એમ પ્રથમ દૃષ્ટિએ લાગે છે

રાજા અને પ્રજાનુ હિત એક જ છે, પરસ્પર વિરોધી તો નથી જ એ અનુભવ મને સવત ૧૯૩૬ થી ૧૯૪૫ સુધી હુ માંગરોળમા હતો તે વેળા થઇ શકેલો, એટલે પ્રેમને રસ્તે કામ લેવામા હું નિરાશાનુ કારણ જોતો નથી મારી મતલબ એવી છે કે રાજાઓ એક વર્ગ તરીકે દૈવી ન હોય તો પણ માનુષી તો છે જ તેઓ છેક આસુરી થઈ ગયા છે એમ કોઇ કહેતુ હોય તો તે માનવાની હું ના પાડુ છુ જે દુ ખદ હાલત નજરે પડે છે તે આપણા વર્ણોના દોષોનુ પરિણામ છે આપણે આપણા પ્રજાધર્મમા મુક્ત ન રહીએ અને માત્ર પ્રજાના હકોની જ વાતો કરીએ ત્યા સુધી આપણે સુધારણાને ખરે માર્ગે ચડતા નથી.

આપણે આપણા દોષ જોઇએ નહીં અને તે સુધારીએ નહીં, ત્યા સુધી જેમ કોઇ વ્યાધિગ્રસ્તને તેની સમૃદ્ધિનો આનદ નથી મળતો તેવુ બને પ્રજા એટલે શુ ? બીજ દૃષ્ટિથી જોઇએ તો હિન્દુઓમા પણ કેટલી નાતો છે ? તે બધા અલગ અલગ માર્ગ થાય તેમ જ મુસલમાન ભાઇઓ પણ જુદા પડે પરન્તુ જો પ્રજામડળ સ્થાપીને સર્વ ગણાય તો બધાનુ ઐક્ય થાય મારા દુ ખ માટે મારે અને તમારા માટે તમારે, એમ દોડવુ પડે ત્યાં સુધી આપણા પ્રયાસો આડેઅવળે માર્ગે છિન્નભિન્ન થઈ જાય, અને વખતે પરસ્પર ઘાતક પણ નીવડે વિચારી જોશો તો આ વાત સહજ સમજાશે અને તેવા બનાવો પણ સ્મૃતિમા આવશે ધારો કે મારે કોઇ સક્ષ જોડે વિરોધ પડ્યો તો હું રાજા કે રાજ્યના અમલદાર સાથે મળીને, મારૂ કામ પાર ઉતારૂં, ને તેમા પૈસાથી, કાવાદાવાથી, સેવાથી, વગથી, જે ટાણે જે ફાવે તે દુરાચાર અનીતિના રસ્તા લઉં આમ પ્રજામાથી રાજાના અમલદારોને અવળા માર્ગો સૂચવાય ને જાતુનો બિગાડ પેદા થાય આથી ઉલટુ જો આપણે પોતિકા સ્વાર્થમા જ તણાઇએ અને સમગ્ર પ્રજાના હિતનો વિચાર રાખીએ તો કેટલા અનર્થો આપોઆપ અટકી જાય ?

હિન્દુ ધર્મમા જે મૂળમાં ચાર વર્ણની કલ્પના પરમેશ્વરના અવયવો તરીકે કરી છે તે આખા જગતનો એક પરમેશ્વર માનીને કરેલી છે, અને તેમા રાજા પ્રજા બધાનો બેનો સમાવેશ થાય છે બ્રાહ્મણો માથાનો ભાગ, એટલે મગજની શક્તિથી—અક્કલ તથા વિદ્યાથી સમગ્ર પ્રજાનુ હિત સાધે તે, ક્ષત્રીઓ છાતી તથા બાહુનો ભાગ, એટલે બળ અને હિમ્મતના ગુણોથી પ્રજાની સેવા કરે તે, વૈશ્ય છાતીથી નીચે સાથળ સુધીનો ભાગ, એટલે ખેતીથી કે વ્યાપારથી પ્રજાને પોષણના સાધન પુરાં પાડે તે, અને શુદ્રો પગ એટલે શ્રમમેહેનતથી પ્રજાની સેવા કરે તે.* આમ સહુએ સમગ્ર પ્રજા—પર્ય તે પરમેશ્વર તેની સેવા કરવાની છે આ ભાન ભૂલાયું છે

* ગીતગોવિન્દ, રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

પ્રજામંડળના અંગે દરેક રાજ્યની રૈયત પોતપોતાના રચે અને એવાં બધાં સયોજ ઐક્ય કાઠિયાવાડ પરિષદમા થાય, એ દૃષ્ટિથી આપણે કામ કરવુ છે, આવી રીતે પ્રજામંડળોની સ્થાપના કરવી તે પ્રત્યેક પ્રજાવર્ગથી બને તેવુ છે રાજા, પ્રજા, અધિકારી સર્વેનુ જોડાણ ઇષ્ટ છે. પરસ્પરના ધર્મ સમજી સમજાવીને કામ લેવુ એ ઉદ્દેશ છે અને બનતા સુધી એવી તકરારો ઉઠવા ન પામે એવી અમે પરિષદના ઉદ્દેશો ઘડવામા કાળજી રાખી છે માટે આ ખુલાસો ધ્યાનમા રાખીને પરિષદનાં ઉદ્દેશોની સમાલોચના કરવા વિનતિ છે

પરિષદનો ઉદ્દેશો —

"૧ કાઠિયાવાડના દેશી રાજ્યોની સસ્થાને સબળ કરવી

મ ઉપરમા જણાવ્યુ છે તેમ દેશી રાજ્યોનુ બધારણ વીંખાણુ છે તેને પાછુ સબળ કરવુ— રાજા, અમલદાર વર્ગ અને પ્રજા ત્રણેને પોતપોતાના ધર્મમા આણવા

"૨ રાજ્યકર્તાઓ કર્તવ્યનિષ્ઠાને પામે તેવો પ્રયાસ કરવો

"૩ કાઠિયાવાડના રાજ્યોની રૈયતમા પોતપોતાના રાજ્યો પ્રત્યેનુ તથા અખિલ હિંદ પ્રત્યેનુ સ્વદેશાભિમાન ખીલવવુ

"૪ કાઠિયાવાડના રાજ્યોની રૈયતમાં સઘ શક્તિ જાગ્રત કરી અને પોષવી

આ ૨–૩–૪ ઉદ્દેશોમા ખરૂ જોતા, પેહેલા ઉદ્દેશનું સ્પષ્ટીકરણ છે આ ત્રણ ઉદ્દેશ પ્રમાણે જ્યારે રાજા તથા પ્રજા કર્તવ્યનિષ્ઠા, સ્વદેશાભિમાન અને સઘ શક્તિ દાખવે ત્યારે જ રાજ્યસસ્થા સબળ થાય

"૫ *કાઠિયાવાડના દેશી રાજ્યોની ભ્રકનાત્મક રીતે અભિવૃદ્ધિ કરવી"*

જ્યારે જ્યારે કોઇ પણ દુ ખ પોકાર કરીએ ત્યારે ત્યારે તે દુ ખ ટાળવાના ઇલાજ પણ સૂચવવા, અને મા ત્ર દોષ ગાઇને જ પર્યાપ્તિ ન માનવી તેનુ નામ ભ્રકનાત્મક રીતે હું સમજુ છુ

"૬ રાજ્યોના બધારણ તથા વહીવટમા પ્રજાહિતના ઇષ્ટ વિકાસમા જે નડતર હોય તે પ્રજાની સઘશક્તિ વડે દૂર કરવી અને તે બધારણ તથા વહીવટમા પ્રજાહિતના વિકાસમાટે જરૂરના જે તત્વોનો અભાવ હોય તે દાખલ કરાવવા"

આ ઉદ્દેશ બહુ જ સ્પષ્ટ છે આથી વધુ કોઈ પણ માગી શકે એમ હુ જાણતો નથી

મર્યાદા —

"આ પરિષદના કાર્યક્ષેત્રમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થતો નથી

"૧ રાજ્ય રાજ્યની વચ્ચેના પ્રશ્નો

"૨ કાઠિયાવાડના વ્યક્તિગત સસ્થાનના પ્રશ્નો

"૩ પ્રજાની વ્યક્તિગત અગવડિક જરૂરીયાતના સવાલો, સિવાય કે તેમા કોઇ અસાધારણ સિદ્ધાંતનો નાશ થતો હો

ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

નોટ–દેશી રાજ્યોના આંતર વહિવટમાં સર્વોપરી સત્તાએ દરમ્યાનગીરી ન કરવાની જે ઉદાર રાજ્યનીતિ ધારણ કરી છે તે રાજ્યનીતિ પ્રજાનો આત્મવિકાસ કરનાર, અને પ્રજામાંથી પરાવલંબનનો દુર્ગુણ દૂર કરી સ્વાવલંબનનો સદ્ગુણ પેદા કરનાર હોઇ, એ રાજ્યનીતિ વિરૂદ્ધ પરિષદ્ જશે નહીં ”

આ મર્યાદાઓમાં જે વિષયોની ભાંજગડમાં પરિષદે નહીં ઊતરવાનું ઠરાવ્યું છે તે એવા છે કે કોઇ પરિષદથી તેની ભાંજગડ માથે લેવાનું બને જ નહીં અત્યાર સુધીમાં કાંઇ મનાઇ જણાયો હોય તો એટલો જ છે કે આપણે વ્યવહારમાં એ વિષયોમાં ન પડવું, પણ નહીં પડીએ એવું જાહેર કરવાની શી જરૂર ? મારો જવાબ ટુંકો છે કે જે નવી કરવું તે કાંઇ કોઇનાથી થશે એવી શંકા શા માટે રહેવા દેવી ? આપણે આ કામ પ્રથમ પ્રેમથી ભેળા માગીએ છીએ તેમાં એવી શંકા રહે તે નડતર થાય એવા પ્રથક પ્રથક વિષયો, એક રે રાજ્ય વહીવટમાં કેવા કેવા સુધારાની જરૂર છે તે નકી કરવામાં તો, અવશ્ય ઉપયોગમાં તેવાને માન પરિષદે સુકામાં લઇ દેવાનું માથે ન લેવાય એ હેતુ છે

વળી કાઠિયાવાડ કાંઇ એક રાજ્ય નથી અનેક જુદા જુદા, એક બીજાથી સ્વતંત્ર અને ઘણું વધુ અધિકારવાળા રાજ્યો કાઠિયાવાડમાં છે જે તે રાજ્ય માટેના એવા વિષયો ચરચવા તથા તે માટે પોત પોતાના રાજાઓ પાસેથી ઇનસાફ મેળવવા એ પ્રત્યેક રાજ્યની પ્રજાનું કાર્ય છે આવા જુદા જુદા પડોશી રાજ્યોની પ્રજાઓ, કોઈ પણ એક રાજ્યની હદમાં પરિષદમાં ભેગી થાય ત્યાં, એ જુદા જુદા રાજ્યોના રાજદ્વારી કૃત્યો ઊપર ટીકા કેમ કરી શકે ? જે રાજ્યમાં પરિષદ ભરાય તેનો પડોશી ધર્મ તે જાળવવા માગે તો ના કેમ કહી શકાય ? કોઇ પણ રાજ્ય પોતાના બીજે જઇને વાંકા બોલવા સારૂ પોતાની પ્રજાને મોકલે ખરૂં ? અથવા એક સ્થળે પરિષદનો એવો ઉપયોગ કર્યા પછી બીજે વર્ષે કોઈ પોતાના રાજ્યમાં પરિષદ રાજી-ખુશીથી ભરવા દે ખરા ?

રાજ્યોની સુધારણા માટેની પરિષદ કોઇ પણ દેશી રાજ્યમાં જ ભરાય તે જરૂરનું છે માટે જે તે રાજ્યના ખાસ ગુણ દોષોની ચરચા તથા સુધારણાના પ્રયાસ ત્યાંના સ્થાનિક પ્રજા-મંડળે કરવા જોઇએ. અને સર્વ સામાન્ય પ્રસંગો તથા સુધારણાના પ્રયાસ પરિષદે હાથ ધરવા જોઇએ.

અમે અનુભવને સહુથી મોટો ગુરૂ માનીએ છીએ અનુભવથી જરૂર જણાશે, તેના સુધારા વધારા આ કાર્યક્રમમાં કરતાં અમે હંમેશા તત્પર રહેશું

હવે રાજ્યોના આંતર વહીવટમાં દરમીયાન નહીં થવાની બ્રિટિશ સરકારની રાજ્યનીતિને એકંદરે અમે સારી માની છે, તેથી પણ રાજ્યસત્તા તરફના અનાચારો વધવાનો સંભવ કેટલાક જણાએ માને છે અમે પોતે તેવું માનતા નથી મનુષ્ય સ્વભાવ બીજા પર મેં વાંકુ બોલવાથી જેટલો ચીડાય છે તેટલો પોતાને દોષ કહેવાથી નથી ચીડાતો વળી એવી મદદની આશા ઉપર જ્યાં સુધી રહેવાશે ત્યાં સુધી પ્રજાનું ઐક્ય, સુધરવાનું નહીં અને આત્મશક્તિ પુરી ખીલવી શકવાની નહીં એટલું ખરૂં છે કે દરમીયાનગીરી જે ઘણા ઉપરાળામાં નથી થતી તો રાજાના

હિંદ, નગ્ન અને મિશ્રીકાગ રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનિ, મુંબઇ

ઉપગઝામા પપુ થવી ન જોઇએ આમ છતાં મ હમણા જ કહ્યું તેમ, આ ભવમા જુદુ નીકળે તો અમે ભૂલ કબુલ કરતા કે તે સુધારતા અચકવાના નથી

ઉપર પ્રમાણે ી આ પ્રથમ પરિષદની વ્યવસ્થા રાખેલી છે ભવિષ્યને માટે તો આ પરિષદના કાર્યક્રમને અંતે, બહુમતિથી પાકો પ્રબંધ રચવાનુ થશે

જુદા જુદા માણસો પોતાના દુ ખો પોતપોતાના મનમા સમજી રહે છે તે પરિષદને પ્રસગે એકઠા મળે ત્યારે પરસ્પર ાા સુખદુ ખની માત્ર વાતો કરીને છુટા પડી જાય તો પણ ઘણ કામ થાય

પ્રત્યેક રાજ્યની પ્રજા પોતાનુ મડળ રચે અને એવા પ્રજામડળોની એકદીની ભાઈચારો વગેરેનો પાક બધાશે તેમ તેમ આખા કાઠિયાવાડનો ઉદય નજીક આવશે અને એવા મ ળોનો પરિષદ્દ્વારા એકત્રિત થયેલો પ્રવાહ કોઈ રીતે નહીં તેવો પ્રબળ બનશે

સમાલોચક વધારે ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે તે માટે શુ આવશ્યક છે ?

૧. ગ્રાહકોની સખ્યા વધવી જ જોઇએ. બાર મહિનામાં અનેક મૉજશૉખમાં આઠ રૂપીઆની રકમો જતી હશે સમાલોચક માટે ૭ રૂપીઆ દાન પાડવાથી ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા થઇ જ શકે છે દરેક ગ્રાહકોએ નવા નવા ગ્રાહકો મેળવી આપી **સમાલોચક**નુ કામ વધારે સુન્દર બને એવુ કરવુ જોઇએ

૨. જેમને પ્રભુએ ઉત્તમ સસ્કાર અને સરસ્વતીનો પ્રસાદ એ બે આપ્યા છે, કે જે સ્વતત્ર લેખો લખી શકે છે તેમણે 'ગુજરાતને શુ ઉપયોગી થશે ?' એ પ્રશ્ન વિચારી યથાશક્તિ સારા અને શિષ્ટ લેખો લખવા અને **સમાલોચક**માં મોકલવા સ્વતત્ર વિચારના પોષક લેખોના મૂલ્ય વધારે જ હોય છે સારા શિષ્ટ લેખોથી માસિકના મૂલ્ય વધારે ઉંચા અકાય છે ' સારા લેખો નથી આવતા ' એવી ફરિયાદ કરનારે પોતે શુ ફાળો આપ્યો છે એ વિચારી જોવુ

૩. સૌથી વધારે આવશ્યક દ્રવ્યના સાધનો છે સૌંદર્ય ને કલાના આભૂષણો દ્રવ્યવિના ધરાવી શકાતા નથી, એટલો વિચાર કરવો સૌને ઘટે છે અને જેમ માસિકને ઉત્તેજન વિશેષ તેમ કૃત પણ ઉત્તમ

સુતરને તાંતણે.

લેખ—ડૉ. ચંદુભાઈ અચાભાઈ દેસાઈ, એલ. એમ. ઍન્ડ એસ.

અમે લઈશું આજ સ્વરાજ્ય
 સુતરને તાંતણે!
નહી લેવા જઈએ રાજ્ય
 અધમને બારણે! —અમે૦
અમે કરશું સેવા સર્વની
છે સત્યમાર્ગ સ્વરાજ્ય
 સુતરને તાંતણે! —અમે૦
સહકાર કરી સહુ હીન્દીમાં
અમે લઈશું પૂર્ણ સ્વરાજ્ય
 સુતરને તાંતણે! —અમે૦
ફિર ધર્મયુદ્ધ આ હીન્દનું
અમે જીતીશું જ સ્વરાજ્ય
 સુતરને તાંતણે! —અમે૦
કરી આત્મવિશ્વાસ અનેરા
પ્રતિજ્ઞાઓ લઈ સાથ
 સુતરને તાંતણે! —અમે૦
હીન્દે અનીતિ ! અન્યાયનો
કરશું અશસ્ત્ર અસહકાર
 સુતરને તાંતણે! —અમે૦
કરી આત્મશુદ્ધિ બળ પામીએ!
અમે જીતીશું જ સ્વરાજ્ય
 સુતરને તાંતણે!
અમે લઈશું આજ સ્વરાજ્ય
 સુતરને તાંતણે!

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ

થાય એટલુ રક્ષણ એ જકાતથી મળશે એમ આશા રથી અત્યાર ટકાની જકાતથી હિંદમા કાચ બનાવવાનો ઉદ્યોગ વધે છે કે કેમ તે જોવાને બાકી રહે છે

ખાંડ ઉપરની જકાત વધારીને ૫ ટકાની કરવામા આવી છે તેથી હિંદમાં ખાંડ બનાવવાના ઉદ્યોગને મદદ મળવાની આશા રખાય પણ એક બાજુ ૫ દેની સસ્તી ખાંડ સાથે અને બીજી બાજુ જાવાની પેદાશ સાથે એને એટલી હરીફાઈ છે કે બીજા ખાસ ઉપાયો વગર માત્ર પંદર ટકાની આયાત જકાતથી એ ઉદ્યોગ હિંદમા વધી શકશે નહી એ તમાખી જે અસલી વર્ગ તમાકુનો ઉપયોગ કરતો હશે તે તમાકુ ઉપરની જકાતથી નારાજ થશે પણ એ ચીજનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે વ્યસનરૂપે તથા આરોગ્યને હાનિકારક હોવાથી એની ઉપરની જકાતમા કરેલા વધારા માટે પ્રજા અનુમોદન આપશે દીવાસળી ઉપરની જકાત માટે પ્રજા શાનો લે છે કારણ કે તે ખબર નથી કે હમણા દીવાસળી બનાવવા માટેના કારખાના સ્થપાયા છે અને તેમને ઉદ્યોગની હરીફાઈમા રક્ષણ આપવા માટે જકાતની જરૂર છે આ હકીકત જેમ પ્રજાની જાણમા આવશે તેમ એ વિરોધ ઘટવાની આશા છે જકાતનો સામાન્ય દર ૭ા ટકાથી વધારી ૧૧ ટકાનો કર્યો તેનો મુખ્ય સબંધ કાપડની આયાત સાથે છે હિંદના મીલ ઉદ્યોગને એથી મદદ મળશે એમ જણાવવામા આવે છે પણ તે ખોટુ છે અને એ જકાત માત્ર પરદેશથી આવતા ઉંચી જાતના માલ વાપરનારાઓ પાસેથી વધારે નાણા મેળવવા માટે સરકારે લીધેલો માર્ગ છે એમ જ ગણવુ પડશે કેમ કે એવો ઉંચા નંબરનો માલ હિંદ માર્કેટનો ચોકો બને છે કે તે બે વચ્ચે હરીફાઈ નહીં જેવી જ છે ટપાલના દરમા કાર્ડ માટે એક પૈસો કાયમ રાખવા માટે ધારાસભાએ કરેલી હઠ માટે પ્રજા તેમનો પાડ માનશે જે બાબતોમા વધારે ખર્ચ કરવાનો પ્રજાને ઇચ્છા છે તે બાબતો પ્રાંતિક સરકારોને હસ્તક ગઈ છે એટલે હિંદી બજેટનુ ખર્ચનુ પાસુ વધારવાની ખાસ તો બહુ અવકાશ નથી પણ સરકારી લોનના ભાર ઓછા કરવાના ખરકાતના માટે તેમાથી થોડીક પાછી ખરીદી લેવાનો નિયમ સ્વીકારાયા પછી તે માટે ખરચ પાસામા મુકાતી રકમ ઓછી લાગવાથી આ વરસે વધારવામા આવી છે હિંદની પ્રજા તે માટે ખુશી થાય પણ ઓછી કિંમતે કાઢવામા આવેલી વધારે વ્યાજની નોટોવાળાઓને જ એવો લાભ અપાયો છે અને જેમણે તે અગાઉ ત્રણ કે સાડાત્રણ ટકાના વ્યાજની લોન ખરીદી હોય તેમની લોનની કિંમત ઓછી ગયેલી હોવા છતા ભાવ ઘટી જવાથી જે નુકસાન પડે તે ઘટાડવા માટે કોઈપણ પગલા ભરવાની યોજના સરકાર બજેટમા કરી નથી એટલે પ્રજા એ બાબતમા ... છે અને એ બાબતમા ... માટે ... છે નવી લોનો ઉંચા ભાવની કઢાવવી વેળા જુની લોનવાળાઓની સ્થિતિનો કોઈપણ વિચાર રાખવામા આવ્યો નથી તે એક પ્રજા ખળભળી ઉઠી છે રેલ્વેના દરમા વધારો દેશના ઉદ્યોગો તથા વેપારને હાનિકારક છે કાગળના પેદાશ હિન્દમા બહુ નથી અને વર્તમાનપત્રો માટે સસ્તા કાગળોની જરૂર ઘણી જ છે તેથી કાગળોની આયાત ઉપરની જકાત વર્તમાનપત્રો તથા ઉદ્યોગોને અને તેમના દ્વારા પ્રજાને મળતા શિક્ષણને હરકત કરનારી છે રેલ્વે બાંધવા તથા

સરસ્વતીચન્દ્ર ભાગ ૩ જો ૬ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

નીઆબાદી માટેના ખાતામાં ખરી સત્તા રેલ્વે કંપનીઓના હાથમાં હોવાથી તેનો અમલ દેશના હિતની વિરૂદ્ધ રીતે કરવામાં આવે છે પણ તે વિષે તપાસ ચલાવવા કાજે કમીટી નીમાઈ છે એટલે એ વિષેની ચર્ચા એ કમીટીનું કામ પુરૂં થાય અને તેનો રીપોર્ટ બહાર પડે તેની રાહ જોવાની બીજે રીતે છે. હુંડીની બાબ સરકારના વર્તનથી પ્રજા અતિશય નારાજ છે પણ શું કરવું જોઈએ તે શાની સરકાર પાસે એ માગણી સ્વીકાર કરાવી શકે એવા વિદ્વાનોની ખોટ છે સરકારનો કુલ ખર્ચ કેટલો હોવો જોઈએ અને તેમાં જુદાં જુદાં ખાતાંઓને કેટલા ફાળો મળવો જોઈએ તથા એ ખર્ચ માટેની રકમ કેવી રીતે મેળવવી જોઈએ તે વિષેની ચર્ચા આ સ્થળે કરવી જોઈએ પણ તે માટે પુરતી માહીતી ન હોવાથી તેમ જ સ્થળ સંકોચને લીધે આ લેખ આટલેથી જ આટોપવો યોગ્ય ધારૂં છું.

ગરીબો ઉપર ખોટી પ્રીતિનું ડોળ રાખનાર હાલી મુગ્ધ ! તને પુછું છું કે તારી દયાની અને સ્વાર્થી ઉદારતા મને બીલકુલ પસંદ નથી જનમંડળના અમુક ભાગને હું ચાહું છું એ ભગર મુશ્કેલીનો હું તેમનો વેચાણ છું તેમણે મને ભગર મૂલ્યે ખરીદ્યો છે, તેમને માટે જરૂર પડે તો હું કેદમાં પણ જાઉં પણ ભાઈસાહેબ ! તારી ઉદારતાને તો છોડ. જો સ્વજનના પ્રમુખ તું વિદ્યાર્થીઓને માટે સ્કોલરશીપ કાઢે, તો તે માત્ર નામના કે સ્વાર્થ માટે, તું ધર્મશાળા કે દાન આપે તો તેની ઉપર લેખ લખાવવા માટે. તું ભિખારીઓને આશ્રય આપે તો તે તારા આશ્રીતો કે ઓળખીતાઓને જ, અને તે પણ વળી શરમનો માર્યો જ. જો જૂદી જૂદી કંપનીઓમાં તું નાણું ભરે તો તેમાં અધ્યક્ષ કે ઉપાધ્યક્ષ થવાને માટે જ. તને પરમેશ્વરે પૈસો આપ્યો તો તેને શુદ્ધ બુદ્ધિથી વાપરવાની હિંમત તારામાં ક્યાં છે ? તારી ઉદારતાનો લાભ માત્ર વેશ્યા જ લે છે. તારી ભલમનસાઈનો ઉપયોગ માત્ર લુચ્ચા જ કરે છે !!

—એમર્સન.

દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્તાધીશ રાજ્યે ઘણાં કુકર્મો કર્યાં છે પણ તે બધામાં હિન્દીઓ અને તેઓ તરફ જે તરકતરફ મને જેટલી ચીઢ ચઢે છે તેથી વધારે ચીઢ બીજા એક પણ કુકર્મ પર ચઢી હોય એવું મને લાગતું નથી. અને તેઓ જે નુકસાન કરે છે તે ફક્ત ત્યાં જ મહેનત કરનારાઓ સમજતા નથી, કારણ કે જ્યારે આ ગરીબ લોકો પાછા હિંદુસ્તાન આવી તેઓના મિત્રોને જણાવે કે, શહેનશાહ બાનુનું ત્રીશ કરોડની વસ્તી ઉપરનું હિંદુસ્તાનનું આટલું બધું માનવંત અને અનિવાર્ય રાજ્ય એક નાના દક્ષિણ આફ્રિકાના રાજ્ય પાસેથી તેઓને ન્યાય અપાવવા માટે અશક્ત છે ત્યારે તેની તે દેશમાં શું અસર ઉત્પન્ન થાય ?

—લૉર્ડ લેન્સડાઉન.

માનવમહિમ્ન સ્તોત્ર.

લેખક —રા વિનોદકાન્ત, બી એ

(સ્રગ્ધરા)

યુગે યુગે સુહાગી નવલદ્યુતિ ભર્યાં સંસ્કૃતિરશ્મિ રેલ્યા,
વિઘ્નોને, વીતકોને પ્રભુદીધ બળથી દીર્ઘ યત્ને વટાવ્યાં,
ભાવિના ભવ્ય દ્વારે 'અચળ પ્રગતિ' એ સૂત્ર નોંધ્યું વાંચ્યું,
એવા સદ્ભાગી સાચા મનુકુલ ! હું ત્હને પૂજ્ય જાણી પ્રણામું.
દષ્ટા શી દિવ્ય દષ્ટે શિવજીવરૂપના ભેદ ઉંડા પ્રીછીને,
એ સત્જ્ઞાને જગાવી વિમલ જીવનની જ્યોત શી આત્મઆત્મે,
નિત્યે પાપો પ્રજાળી પરમ શુભ તણા પુણ્યપન્થે પળન્તું,
—એવા સદ્ભાગી સાચા—

ઉઠ્યાં સન્તસાધુ જનહિત કરણા બુદ્ધ ને ઇસુ જેવી,
પ્લેટો ને વાલ્મીકિ શા અનુપ કુલગુરુ, કાલિદાસે યશસ્વી
એવી એવી વિભૂતિ પ્રકટી જહિં સદા દૈવનું દર્શ થાતું,
—એવા સદ્ભાગી સાચા—

પ્રેરી સાહી પ્રેરણાઓ અમૃતસમી ઝીલી કાવ્યગંગા વહાવી,
ત્હેના પુણ્યાણુ સ્પર્શે જગની ચીમળતી કલ્પનાને ખિલાવી,
એનન્તું મૂર્તિરૂપે પદપદ મહીં ત્યાં સત્વ સૌન્દર્ય કેરૂં,
—એવા સદ્ભાગી સાચા—

વાધ્યા સંપૂર્ણતાની હૃદય મહીં જ્વલે, નોંધતી અમૃતોને,
ત્હેને સન્મૂર્તરૂપે રસનવિત કલાની કૃતિમાં ઉતારે
ઝીલી આન્દોલનો એ, જગજગ ઝીલ્યા તાજમ્હાલો રચન્તું,
—એવા સદ્ભાગી સાચા—

સામ્રાજ્યો ભવ્ય ગુંથ્યાં, ઝગીઝળ ઝગતા, સૂર્યમાળા સરિખા,
લક્ષ્મીના હાસ પામી સુરભવન સમા મ્હેલમન્દિર બાંધ્યા;
વિદ્યાની વિજયોથી પ્રકૃતિજીવનનું રાજ્ય ઉંડું પીછાણ્યું.
—એવા સદ્ભાગી સાચા—

સ્વાતંત્ર્યાર્થે સમર્પ્યાં સુખવિભવ અને પ્રાણ પે યુગયુગે,
આદર્શો ઉચ્ચ પાસે તૃણવત ગણિયાં સ્થૂલ ઐશ્વર્ય સર્વે,
દુ એ શા દોહ્યલા તું પરમ શુભ તણા પાલનાર્થે સહન્તું !
—એવા સદ્ભાગી સાચા—

દેવોના માનીતા હો ! વિમળ ઝળકતા સૌમ્ય ત્હારા લલાટે,
નિત્યે શા ભાગ્યલેખો વિભુ સ્વકરથી આલેખન્તા લખાયે !
તે સૌ યે સિદ્ધ થાતા અવિચળ પદ તું પામતો પૂર્ણતાનું,
—એવા સદ્ભાગી સાચા

મનુકુલ ! હું ત્હને પૂજ્ય જાણી પ્રણમું !

સાહિત્યવિલાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

પટની. લન્ડનનું એક પરૂં.

લેખક—પ્રો. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, એમ. એ.*

લન્ડનનાં જુદાં જુદાં સુન્દર, શાન્ત તથા આરોગ્યદાયક પરાંઓમાં પટની એક છે. હેમ્પસ્ટેડ, રિચમન્ડ વગેરે પ્રખ્યાત છે તે બધાં જોયાં નથી તેથી સરખામણી કરી શકતો નથી પરન્તુ જે થોડાં દીઠાં તેમાં પટની કાંઈ ખાસ ઉતરતું લાગ્યું નથી. લન્ડનના *Southwest* માં તે છે. ટેમ્સ નદી પાસે થઈને વહી જાય છે. મ્હારે રોજ બે વાર ટેમ્સ ઓળંગવી પડે છે—જતાં ને આવતાં. ટેમ્સ ઉપરનો એક પુલ—"પટની બ્રિજ"—એક વસ્તુને માટે પ્રખ્યાત છે. ઑક્સફર્ડ—કેમ્બ્રિજની પ્રખ્યાત હોડી ચલાવવાની સરત—*Boat Race* "પટની-બ્રિજ"થી શરૂ થાય છે, ને કહેવાય છે કે તે દિવસે હજારો માણસો—બુઢ્ઢાં, છોકરાંઓ, ગરીબ, તવંગર—પુલ ઉપર ને કિનારાઓ ઉપર ભેગાં મળે છે. કલાકો પહેલાં. નદીમાં ભરતી ઓટ આવે છે. ઓટ આવે છે ત્યારે લગભગ અર્ધી સૂકી થઈ જાય છે, પણ ભરતી વખતે બન્ને તરફના કિનારાઓ—બન્ને કિનારાઓ એકાકાર થઈ જાય છે. કોઈ વાર સ્હવારની ધુમસમાં એનો દેખાવ જુદી જ જાતનો થઈ જાય છે. શહેર તરફને કાંઠે એક લાંબો બાગ છે તેને *Bishop's park* કહે છે, કારણ કે એની પાસે જ "ફુલહામ"નો મહેલ છે, જે સાતસોથી વધારે વર્ષો લગી લન્ડનના બિશપોનું રહેઠાણ હતું. આ બાગ મ્હેં જોયો. સૌ જાતના માણસોને કાંઈ કાંઈ રૂચે એવું એમાં છે. લાંબી વાટિકાઓ ફરવાને માટે, નદી તીરે બાંકડાઓ બેસવાને માટે, મેદાનો રમત ગમતને માટે, કૃત્રિમ તળાવ તથા રેતીવાળો કિનારો (બીચ) છોકરાંઓના વિલાસ માટે, વગેરે. આ પરામાં ટેકરી, બીજા બાગ બગીચાઓ, મેદાનો પણ છે, તે જોયાં નથી. મ્હોટો ગોરી રસ્તો—*High Street* છે, જેમાં મોટું બજાર છે, સિનેમાઓ છે, 'બસ' તથા 'ટેક્સી'નો મુકામ છે. પટનીમાં ત્રણ રેલ્વે સ્ટેશન છે. ટ્રામ, પોસ્ટ ઑફિસ વગેરે છે. પટની સ્ટેશનથી એક રેલ્વેનો પુલ છે, ને બીજો ગાડી ઘોડા ને માણસોને માટે છે. બન્ને ટેમ્સ ઉપર છે. બીજા પુલથી સીધો જતો *High Street* છે. ત્હેના ને રેલ્વેની વચ્ચેના રસ્તાઓમાંનો એક *Oxford Road* છે. સરિયામ રસ્તાની પછવાડે એટલે આ રસ્તે શાન્તિ ઘણી છે. પાસેથી—મ્હારી બારી સામેથી ટ્રેન અવાજ કરે એના ઘોઘાટ વિના બીજો ઘોંઘાટ અહીં નથી.

લન્ડનનાં દરેક રસ્તાનાં નામ હોવાનું જ, જેમ રસ્તા ઉપરના દરેક ઘરને નંબર પણ હોવાનો જ. આને લીધે ટપાલ આપવામાં તેમ જ ખોળવામાં ઘણી સરળતા પડે છે. જો કે

* પ્રો. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા વિજ્ઞાનના પ્રદેશમાં રસાયનશાસ્ત્રની દિશામાં શોધખોળ (Research) કરવા ઇંગ્લંડ ગયા છે. તેઓ ગુજરાતના એક પ્રતિષ્ઠિત લેખક છે. વિજ્ઞાનના સારા અભ્યાસ અને અધ્યાપન કાર્ય ઉપરાંત તેઓ પ્રકૃતિથી અને પરિસ્થિતિથી સાહિત્યના ઉપાસક છે. ત્હેમના પત્રોમાંથી જે સામાન્ય રસના હોય છે તેવા નમૂનારૂપે આમાં પ્રકટ કરવાથી ઇંગ્લંડ વિષે એક બુદ્ધિશાળી અને સંસ્કારી ગુજરાતીને શું કહેવાનું છે તે ગુજરાત જાણી શકશે. આ પત્રો કાંઈ પ્રકટ કરવાના મૂળ હેતુથી લખાયેલા નથી.—મ. રા. ન. તમદાગ... (અસ્પષ્ટ)

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ થી ૪ રૂ ૫-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રે. જણે પોતાની નોંધબુકમાં સરનામાઓનો સંગ્રહ કરી રાખવો પડે છે અથવા બાર કમાનારી "*Addresses*" લખવાની ન્હાની પૉકેટ બુક રાખે

અહીંના ઘરોના કેટલાક લક્ષણો જુદા તથા સારા લાગ્યા કેટલાક લક્ષણો ઈંગ્લંડની હવા વગેરેને લીધે જરૂરના છે, પણ કેટલાક તો આપણા દેશમાં પણ સારી રીતે લાવી શકાય એમ છે રસ્તાઓની બન્ને બાજુએ માણસોને ચાલવાને માટે *Pavement*–રસ્તાઓ લાકડાની ઈંટોથી બનાવેલા ને ઉપર ડામર વગેરેથી એકસરખા બનાવેલા–એ ફુટપાથની પાસે લોખંડની જાળી વગેરેથી ઘરના "કંપાઉંડ"માં પેસાય આ કંપાઉંડ દમરા જેવું ન્હાનું હોય પણ હોવાનું ખરું પછી ઘરનું બારણું બારણા ઉપરના ભાગમાં અરીસા–એક પાનદાર રંગીન કે ગુંથેલું હોય છે બારણું એક જ હોય છે–આપણી પેઠે બે નહી બહારથી આવનાર કાં તો બહારનું બટન દાબી વિજળીનો ઘંટ વગાડે અથવા એક લોખંડનો હાથો ફેરવી કે ખેંચીને અંદરનો ઘંટ વગાડે ઉપરાંત એક કડું હોય છે, જે જુદા જુદા આકાર ને રૂપનું હોય છે આપણા જેવું ગોળ કંઈ હોતું નથી એ કડું–*Knocker*–ઠોકીને પણ અંદરનાને ખબર આપી શકાય સાધારણ રીતે, દૂધ પાઉં વગેરે વેચનારાઓ એક જ વાર ઠોકે, પોસ્ટમેન બે વાર ઠોકે, એમ રિવાજ છે બારણાને અંદર કળ હોય છે, એટલે તે અંદરથી હાથવડે ઉઘાડી શકાય, પણ બહારથી જેની પાસે એની ચાવી હોય તે જ ઉઘાડી શકે ઘરધણી ને ભાડુતો પાસે ચાવી હોય છે જેથી એમને રોકટોક કરી પોતાનો વખત ખોવો ન પડે ને અંદરનાને કષ્ટ આપવું ન પડે બારણું જવરને જ ઉઘાડું રહે

બારીઓ પુષ્કળ ને ઘણું મોટી હોય છે, પણ કોઈ ઠેકાણે નાકડાની બારી નથી હોતી જ એક હાથ ઉપરના અર્ધીઆ માટે ને બીજો નીચેનાને માટે ચઢઉતર થાય એટલે બારી ઉઘાડબંધ થાય એવી રચના કે જેટલી ઉઘાડબંધ કરવી હોય તેટલી થઈ શકે, જો કે પવનથી વધારે ખુલ્લી રહી ન શકે બારીને બે જાતના ઓઢામાં ઓઢા–પડદા એક ગાભીતો દાણા જમણા ડાબી તરફ ખસેડી શકાય એવો, કેટલીકવાર આવા જ બે ચાર હોય છે જેથી બારીના થોડા કે વધારે ઉપરના કે નીચેના ભાગને ઢાંકી શકાય આ પાનના સુન્દર હોય છે. ઓરડાને ખાનગી બનાવવાને ઉપયોગી છે બીજા પડદા ઉપરથી છેક નીચે સુધી આવે–જેટલા નીચે ઉતારવા હોય તેટલા વધારે જાડા હોવાથી તે તડકા ને પ્રકાશને રોકે ઉનાળામાં બહુ ગરમી થાય ત્યારે એ જરૂરના, એમ કહેવાય છે

ઘરની બાંધણીમાં ખાસ બહુ ભીંતોએ જાતજાતના રંગીન કાગળો જમીન ઉપર કાંઈક તો બીછાવેલું હોય–સાધારણ રીતે સાદા જાડા ગાલીચાઓ ઓરડામાં ધુમાડા માટે ચીમની, જેથી આપણા ઓરડામાં ને ઘરમાં ધુમાડો જે કેર વર્તાવે છે તેનું અહીં નામ પણ નહી. રસોઈને માટે તેમ અહીં ગાસ છે બીજા ઘરોમાં ગોઠવવા પણ વાપરે છે ગોઠવણ કરકસરની એવી હોય છે કે એ ગરમ ધુમાડો ચીમનીમાંથી જતે જતે પાણીને ગરમ કરે આ પ્રમાણે રસોઈની સાથે ન્હાવાની પણ તૈયારી થાય ખરેખર રાંધવાનું સાજે ને જમવાનું રાતે એટલે

ન્હાનાની મગનડ તયોખરે ઠેકાણે ગાજે પણ કેટલેક ઘરોમા ગૅસનો સચો સ્નાનગૃહમા જ હોય છે, એટને જે ક્ષણે જોઇએ તે ક્ષણે ને જેવુ જોઇએ તેવુ ગરમ પાણી મળે આ ઘરમા તેમ નથી પરમેનામા છે અમેજે હજી હમણા જ સ્નાનનું માહાત્મ્ય સ્હેજે મગજતા થયા છે ઘણે ઠેકાણે ફક્તામાં એક "*Bath*" પણ દુર્લભ છે કરમચન્ને કેમ્બ્રિજમા ન્હાવા માટ બીજે સ્થળે જવુ પડે છે, ને ત્યા દરેક વખતે સાત પેની-લગભગ ૪ા-૫ આના આપવા પડે છે લન્ડનમા એ મુશ્કેલી ઓછી થતી જાય છે પણ લન્ડનની બહારના શહેરામાં ને ગામડામા તે બહુ છે મ્હને સદ્ભાગ્યે અઠવાડીયામાં બે ચાર ન્હાવાનુ મફત મળી શકે છે, અને એ બીજા ઘણાના કરતાં સારૂ છે

ઘરની આગળ જેમ નાનું ચોગાન ઓસરી જેવુ કોઈકવાર તેમ પાછળ ઘણીવાર નાનો બાગ *20, Oxford Road*–એ મે માળવાળુ મકાન છે–મુંબાઈની ભાષામા પાછળ વાડી છે, જ્યા ઘરધણી રવિવારની સ્હવાર બાગવાનનુ કામ કરવામા ગાળે છે વાસ્તવિક રીતે ઘરના ચાર માળ છે એક જેને ભોંયતળીયુ કહીએ તે બીજો એની નીચે, જમીનની તળે, જેમા કોયર, રસોડું વગેરે હોય છે ભોંયતળીએ ઘરધણી ને એની વહુ રહે છે એમની ઉપર-આપણી ભાષામાં પહેલે માળે રસ્તા ઉપરનો ઓરડો મ્હારો છે એની પાસે સ્નાનગૃહ તથા હાથ મ્હોં ધોવા કરવાનુ (*Toilet and Bath-Room*) સડાસ, રસોડુ ને જમવાનો ઓરડો ઉપર બીજે માળે બે ઓરડા છે, તેમા એકમા પ્રૌ નારક રહે છે બીજામા ઘરધણીની સાળી, જે અમારૂં ઘરનુ બધુ કામ–રસોઇ સાફસૂફ, બજાર વગેરેનું કરે છે એ બાઇ વિધવા છે, જો કે ઉમર મોટી નથી મિસિસ નાઇટને એક નાની આઠેક વર્ષની છોકરી છે, જે જોડેના ઘરમા એના બાપને ત્યાં એની માના માબાપની સાથે રહે છે મિસિસ નાઇટનો સસરો કલકત્તામા હતો, ને કહે છે કે રાણી આઇ ડી થયો હતો એની સાસુ જેનું નામ પણ મિસિસ નાઇટ જ હતું તેણે રમેશચન્દ્ર વગેરેના પુસ્તકોનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે

મ્હારી રૂમમા એક ટેબલ, બે ખુરશી, ખાટલો, એક નાની ચોપડીની "કેસ," એક ન્હાનુ ખાનાંવાળુ કપડાં મારવાનુ કબાટ અને એક ગૅસના ચુલાવાળુ "*Fireplace*" છે શિયાળામા એને સળગાવવાથી ઠંડક ઓછી થાય દીવો ગૅસનો છે પ્રકાશ ને હવા જેની હમેશા સૌથી વધારે કીંમત કરૂં છુ તે પુરતા છે બીજે ફરનીચર આથી વધતુ ઓછુ મળે, પણ જરૂર જેવુ અહીંયે છે

અહીંથી ટ્રામ ૧ મિનિટના રસ્તા જેટલી છે, પણ ટ્રામ બહુ કામની નથી "બસ", ચારેક મિનિટમા મળવાય છે વેના પૂલ ઉપર થઈને સ્ટેશને–"પટની બ્રિજ" ના સ્ટેશને–જવામા દસ મિનિટ થાય પણ 'બસ'થી સાઉથ કેન્સિંગ્ટન જ્યા કૉલેજ છે ત્યા જવામા ચાર પેની આપવી પડે ટ્રેનથી ત્રણ થાય જો કે સ્ટેશન સુધી ચાલીને 'બસ'મા ચઢુ તો ત્રણ જ થાય, પણ 'બસ' કરતા ટ્રેનમા વખત ઓછો લાગે બસ' તથા ટ્રેનના સ્ટેશન સાઉથ કેનમા પણ અડોઅડ છે ટ્રેનમા જમીન નીચે જવામા જરા અધીવાર લાગે 'બસ'માં ખુલ્લી હવા ને દેખાવ મળે પણ શિયાળામાં ટ્રેનની હૂંફ 'બસ'ની ટાઢ ને પવનના ઝપાટા કરતા સારી આમ સામ્યો છે ટ્રેનમા દસેક મિનિટ થાય 'બસ'મા વીસ થાય ઉતર્યા પછી યુનિવર્સિટીમાજ પહોંચતાં બીજી બાઇ દસ થાય એટલે આસરો ૨૫-૩૦ મિનિટના રસ્તાનો થયો

Marriage fo ms under Ancient Hindu Law As12N M Tripa thi &Co Bombay

એક ધનવાનની ડાયરી.

લેખક—રા પુષ્કરરાવ વામનરાવ મહેતા, એમ એ , એલએલ બી

આજકાલ રાષ્ટ્રત્વનો વા વાયો છે હિન્દુસ્થાનની પ્રગતિ માટે સર્વ કોઈ સમજુ પુરૂષ અને સ્ત્રી યથાશક્તિ યથામતિ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે પરન્તુ તે પ્રયત્ન માત્ર એક જ દિશામા થતો જણાય છે, રાજકીય પ્રગતિ એ જ લક્ષ્યબિન્દુ સર્વની દૃષ્ટિ આગળ રમી રહ્યુ છે એ લક્ષ્ય ખોટું છે એમ કહેવાનો કે સૂચવવાનો આ લેખનો હેતુ નથી હિન્દુસ્થાનની એક રાષ્ટ્ર તરીકે સર્વ દેશીય પ્રગતિ કરવી હોય તો માત્ર રાજકીય ચળવળ ઉપર ધ્યાન નહિ આપતા બીજી દિશાઓમાં પણ પ્રયત્ન અને તે પણ ભગીરથ પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે હુન્નર ઉદ્યોગની પરિષદ કેટલાએ વર્ષોથી દર વર્ષ મળે છે અને લાંબાં લાંબાં ભાષણો થાય છે એ મહેનતનું કંઇ પણ ફળ આવ્યુ હોય અગર ફળપ્રાપ્તિ થાય એવાં બીજ રોપાયાં હોય એમ પણ જણાતું નથી હિન્દુસ્થાનમા હુન્નર ઉદ્યોગ જેવુ કંઈ અત્યારે છે જ નહિ જો એક ઉદ્યોગ આગળ પડતો હોય તો તે મુંબાઇની સુતરની મીલોનો ઉદ્યોગ છે પરન્તુ એ ઉદ્યોગ દેશની પ્રગતિમા સાધનભૂત થાય એવે માર્ગ ચલાવવામાં આવે છે કે કેમ એ વિષે શંકા છે મીલ-માલેકો પોતે અને તેમના અનુયાયીઓ એ ઉદ્યોગથી ધનવાન થયા છે એ વાત ખરી, પરન્તુ તેથી દેશને ફાયદો શો? પરદેશથી માલની આયાત ઓછી થાય દેશી માલની ખપત વધારે થાય, પરદેશી માલ સાથે દેશી માલ અહિં હિન્દુસ્થાનમા જ નહિ પરન્તુ પરદેશમા હરીફાઇ કરી શકે એવી સ્થિતિમા મીલ ઉદ્યોગને આણવાને ક્યા મીલ માલેકોએ પ્રયત્ન કર્યો? પરદેશી માલની આયાત ઓછી હોય, તે તકનો લાભ લઇને દેશી માલ સોંઘો અને ખપત પ્રમાણે ઉપજાવીને પ્રચારમાં મૂકવાની કોણે હિમ્મત કરી? હિમ્મત કરી કહેવાનુ પ્રયોજન એટલુ જ કે, એમ કરવામા થોડે ઘણે અંશે તાત્કાલિક ખોટ જવાનો સંભવ છે, એવી ખોટ ખમીને પણ દેશની ઉન્નતિ માટે પગલા ભરવાની આપણા ધનવાનોમા હિમ્મત છે ખરી? એવો સ્વાર્થત્યાગ તેઓ કરી જાણે છે ખરા? પોતાના દેશપ્રત્યે પોતાની ફરજ શુ છે એ આવા ધનવાનોને સમજાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે એ દિશામા પ્રયત્ન નહિ થાય ત્યા સુધી, એવા ધનવાનો પાસેથી કેટલી આશા રાખવી એ, એક એવા ધનવાનની ડાયરીમાથી નીચે ઉતારો કર્યો છે તે ઉપરથી તુરત સમજાશે

"સોમવાર—આઠ વાગે ઉઠ્યો પલંગમાં દાતણ પાણી—ચ્હા—પાન કરતા સાડા નવ થયા પેમેંટો સાબુ ચોળી નાહી, શણગાર કરી, દિવાનખાનામા બેસી ટપાલ વાંચતા અગીયાર થયા—ભોજન પછી ત્રણ વાગ્યા સુધી નિદ્રા ચ્હા, નાસ્તો લઇ, શણગાર સજી મોટરમા બેસી મિત્રોની મુલાકાતે દેવદર્શન કરી ઘેર મિત્રોની સાથે રમ્મત ગમ્મત તથા ભોજન કરતાં આઠ થયા રાતના શણગારસજી સાડા આઠે નાટકમાં—બે વાગે ઘેર

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ.

મગળવાર —ઉજાગરો હોવાથી સાડા નવે ઉઠયો ન્હા પાણી કરી ન્હાતા ધોતાં ભોજનનો સમય થયો ભોજન પછી, ચાર વાગ્યા સુધી આરામ–નિદ્રા ન્હા પાણી પછી દુકાને જઇ અડધો કલાક ગાદી ઉપર બેસી આ તો મી આવી પહોચતાં તેમની સાથે એપોલો તરફ લટાર ભોજન સમયે પાછા ભોજન પછી સીનેમા સીનેમાથી આવી મી ને ત્યાં ગાયનની મીજલસમાં રાતના ત્રણ વાગતા સુધી

બુધવાર —સા । નવે ઉઠયો ન્હા પાણી કરી, ન્હાઇધોઇ મિત્રોને જમવાને આમત્રેલા તેની રાહ જોતાં દિવાનખાનામા બેઠો બાર વગે મિત્રો આવતા સુધી 'રમણ–રમણી ' નોવેલ વાચ્યુ મિત્રો સાથે ભોજન ચાર વાગ્યા સુધી આરામ બ્હાર જતો હતો ત્યા મુનીમ ઝીકાયો અડધો કલાક એણે માથુ પકવ્યુ વિદાય કરી વિકટોરીયા ગાર્ડનમા બેંડ સાભળવા ઘેર આવી ભોજન કરી "નવલ–કિશોરી" નાટકમા, નાટક અતિ ઉત્તમ "કિશોરી" નો પાર્ટ 'મોહનીયો" અચ્છો કરે છે સ્ટેજ ઉપર મોહનીયાને વીંટી ભેટ

ગુરૂવાર —રાતના સ્વપ્નમાં મેં 'નવલ"નો ભાગ ભજવ્યો દશ વાગે ઉઠયો ન્હા પાણી કરી ન્હાઇ ધોઈ શણગાર 'નવલ'ની ફેશનના વાળ ઓળવામા પોણો કલાક ગયો સતોષકારક પરિણામ નહિ 'નવલ'ને ફી આપી ઘેર બોલાવીને શીખીશુ ભોજન થતા સુધી 'નવલ–કિશોરી ના ગાયન વાચ્યા ભોજન પછી આરામ મિત્રો સાથે 'બ્રીજ' રમ્યો સાજે ચોપાટી ઉપર મિત્રો સાથે 'કાર્નીવાલ' ને ત્યા નાસ્તો–બ્રાન્ડી ન ૧ રાત્રે ભોજન–સીનેમા–અચ્છનજાનને ઘેર મીજલસ

શુક્રવાર —રાતમાં અચ્છનના ભણકારા ક્રમપ્રમાણે સાડા નવે ઉઠી ન્હા પાણી કરી ન્હાઇ ધોઈ દીવાનખાનામા 'રમણ–રમણી ના ૯૭ પાનાં વાચ્યા મિત્રો સાથે 'બ્રીજ" રૂ ૫૦ ખોયા ફઇ નહિ ભોજન પછી આરામ–સાજે મિ ને ત્યા ગીરગામ–ત્યાથી હેન્ગીન્ગ ગાર્ડનમા નવ વાગે ઘેર જમીને નિદ્રા આવતા સુધી 'રમણ–રમણી નુ વાચન"

શનિવાર—વ્હેલો આઠ વાગે ઉઠયો ન્હાપાણી કરી નવ વાગતા સુધી પલગમા પડી "રમણ–રમણી ' પૂરી કરી ન્હાતા ધોતા અગીઆર પાડ્યા મુનીમ આજે ઝીકાયો એ નકામી માથાફોડ મારે ન જોઇએ મારી જરૂર હોય તો એને રાખ્યો છે શુ કામ ? બીજા દિ તજવીજ કરીશ બાર વાગે રજા આપી ભોજન ત્રણ વાગ્યા સુધી આરામ મિ ને ત્યાં "ઇવનીંગ પાર્ટી ' ત્યાથી બ્હારોબ્હાર 'નવલ–કિશોરી જોવા ચાર વાગે ઘેર

રવીવાર —તબીઅત નરમ આખો દિવસ આરામ

આવી પ્રવૃત્તિવાળા પુરૂષના હૃદયમા દેશ દાઝ માટે સ્થાન ક્યાંથી હોય ? દેશોદયનો વિચાર કરવાની એમને ફુરસદ પણ ક્યાથી હોય ? ખરી કેળવણીની જરૂર તો એ લોકાને છે નિશાળોઆઓ, નકીનો ને દાક્તરો કરતા આ લોકોને સ્વાર્થત્યાગના પાઠ શીખવવાની આવશ્યકતા છે, દેશહિતેચ્છુઓએ એ તરફ નજર દોડાવવી ઘટે છે

માગી વીસ વાર્તાઓ. (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબઇ.

બીજી સદીનો બ્રાહ્મણ.

લેખક —રા પ્રહ્લાદ ચદ્રશેખર દીવાનજી, એમ એ, એલએલ બી

તુમારે ૧૮૦૦ વર્ષ પૂર્વેની એટલે ઇ સ ના બીજા શતકમાની આ વાત છે ઉત્તર હિંદુસ્થાનમા મૌર્ય, શુગ અને કાણ્વવશીના સામ્રાજ્યો આ વખતે નષ્ટ થયા હતા અને દક્ષિણમા આંધ્ર સામ્રાજ્ય ઉદય પામ્યુ હતુ યવન, (ગ્રીક), શક, પલ્હવ, પારદ ઇત્યાદિ મ્લેચ્છોએ પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં પગપેસારો કીધો હતો અને તેને લીધે ભારતવર્ષના તે ભાગોમા મ્લેચ્છોના આચારો પ્રસરવા માડ્યા હતા શકરાજ નહપાને સૌરાષ્ટ્રમાં પોતાનો અધિકાર જમાવ્યો હતો અને તે ધીરેધીરે પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર કરવાની ખટપટમા હતો આ સમ્રાટ ગૌતમીપુત્ર સાતકર્ણી તેમની સાથે આર્યધર્મના સરક્ષણમાટે લડતો હતો છેવટે નહપાનને હાર ખાવી પડી અને આંધ્રસામ્રાજ્યમાથી મ્લેચ્છોનુ મૂળ નીકળી ગયુ પણ સૌરાષ્ટ્રમા તેમનો પગ પાકો જામ્યો હતો

આગળ જતા થોડા જ વખતમા ગૌતમીપુત્ર સાતકર્ણી મરણ પામ્યો અને તેનો પુત્ર પુલિમાન તેની ગાદી ઉપર બેઠો રાજા નાની ઉમરનો હોવાને લીધે રાજ્યકારભાર તેની વડી આઇ ગૌતમી સાતકર્ણી ચલાવતી હતી આ બાઇ અતિશય તેજસ્વિની હતી પોતાના છોકરા સાતકર્ણીએ મ્લેચ્છોનો પરાભવ કરીને આર્યધર્મનુ રક્ષણ કર્યું તે બાબતનુ હમેશા તેના મનમા ઘણુ અભિમાન આવતુ તેમ જ નિદાન પોતાના રાજ્યમા તો સનાતન ચાતુર્વર્ણ્ય આર્યધર્મને મ્લેચ્છો તરફથી ધોકો પહોચે નહીં અને આંધ્ર રાજ્યવશની પ્રભા કદી ક્ષય થાય નહીં તે બાબત તે ખાસ ચોકસાઈ રાખતી, એટલુ જ નહી પરતુ સૌરાષ્ટ્રમાથી પણ મ્લેચ્છોનો ઘરચાખરો બહાર નાખી દેવો એવી તેની તીવ્ર ઇચ્છા હતી પણ તે પડી સ્ત્રીજાતિની અને રાજા પુલિમાનની ઉમ્મર પડી નાની એટલે તેને પોતાની ઇચ્છા પોતાના મનમાને મનમા જ દબાવી રાખવી પડતી

લગી દશ વર્ષ વીતી ગયા પુલિમાન તરુણ વયનો થયો હોઇ રાજ્યકારભાર જાતે ચલાવવા સમર્થ થયો છે એમ જોઇને બળશ્રી ગૌતમીએ રાજ્યની લગામ તેના હાથમાં સોંપી તોપણ ત્યાર પછીએ રાજ્યને લગતી દરેક મહત્વની બાબતમા પુલિમાન તેની સલાહ પ્રમાણે ચાલતો

એક દિવસે એક પહોર વીતીગયો હતો બળશ્રી ગૌતમી પોતાના દેવની પૂજાઅર્ચા આટોપીને દેરાસરમાથી તરત જ બહાર આવી હતી એટલામાં એક વિશાળ, તેજ પુંજ અને તરુણ બ્રાહ્મણે તેની સામે ઉભા રહીને " મહારાણી તને મારો આશીર્વાદ છે" એમ ઉદ્ગાર કાઢ્યો તેને જોઇએ ગૌતમીએ ભ્રુકુટીઓ જરા ચઢાવી અને રીતપ્રમાણે આવકાર દઇને તેને કહ્યુ 'આર્ય હારીત, તમે મારી તરફથી નમસ્કાર સ્વીકારવાને કેટલા અધિકારી છો તે બાબતમાં શંકા હોય છતા હુ તમને પ્રણામ કરુ છુ તેનો સ્વીકાર કરશો "

* નાગગિરીના રાજ્ય (અભિનવનવલકથા) કિ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુબાઈ

હારીત—આર્યધર્મી બ્રાહ્મણના પુત્રને આપ રાજમાતાનું અભિનંદન ગ્રહણ કરવાનો અધિકાર છે કે કેમ એ બાબતમાં આપને શંકા કેમ આવી શકે તે મને સમજાતું નથી

ગૌતમી—આજ તમે અમારા અતિથિ છો એટલે તમારો સત્કાર કરવો એ અમારૂં કર્તવ્ય છે માટે પ્રથમ એ સત્કારનો સ્વીકાર થયા પછી પાછળથી આપણે એ પ્રશ્ન વિષે ચર્ચા કરીશું

રીતપ્રમાણે આ અતિથિસત્કારવિધિ આટોપાયા પછી હારીત બોલ્યો "આ બ્રાહ્મણનો પુત્ર નમસ્કાર કરવા લાયક છે કે નહીં તે બાબતમાં આપના મનમાં શંકા કેમ આવી તે જાણવાની મને ઉત્સુકતા છે"

ગૌતમી—આર્ય હારીત! બ્રાહ્મણનો છોકરો થઈને જે બ્રાહ્મણધર્મની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે તે ધર્મનિષ્ઠ માણસ તરફથી આદરને પાત્ર કેમ હોઈ શકે તે તમે જ કહો

હારીત—ન હોઈ શકે એ આપનું કહેવું વાસ્તવિક છે પરંતુ મારા તરફથી બ્રાહ્મણ ધર્મનું ઉલ્લંઘન ક્યારે અને શી રીતે થયું તે મારે જાણવું જોઈએ

ગૌતમી—બ્રાહ્મણ થઈને મ્લેચ્છના દેશમાં રહો છો મ્લેચ્છનું આચાર્યપદ સ્વીકારો છો તે શું બ્રાહ્મણ ધર્મનું ઉલ્લંઘન નહીં કે?

હારીત—નહીં

ગૌતમી—શું? નહીં! આ એક નવાઈની જ વાત હું આજે સાંભળું છું એમ મારે કહેવું જોઈએ

હારીત—બ્રાહ્મણ ધર્મ એટલે શું અને તેની મર્યાદાઓ કઈકઈ તે બાબતનું યથાર્થ જ્ઞાન થયા પછી આશ્ચર્ય લાગશે નહીં

આ ઉત્તર સાંભળીને ગૌતમીને ગુસ્સાનો ઝટકો લાગ્યો તો પણ તે દબાવી દઈને તેણે ઉત્તર આપ્યો 'મ્લેચ્છ દેશમાં રહીને અને મ્લેચ્છના ધર્મગુરૂ બનીને બ્રાહ્મણ ધર્મ પાળી શકાય' એ વાત ખરી માનવા જેટલી શું મને ગાંડી સમજો છો?

હારીત—જો બ્રાહ્મણધર્મનું પાલન મારાથી યથાયોગ્ય રીતે થયું ન હોત તો મ્લેચ્છોનો તીવ્ર દ્વેષ કરનાર મહારાણી ગૌતમીના રાજ્યમાં, એટલું જ નહીં પણ ખુદ તેના દેશમંદિરમાં તેમની મુલાકાત લેવાનું સાહસ મારાથી થયું હોત કે? આપ બ્રાહ્મણધર્મ કોને કહો છો?

ગૌતમી—વેદવિહિત જે સનાતન ધર્મ તેણે નિમેલા સદાચારનું પાલન એ મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે બ્રાહ્મણધર્મ કહેવાય

હારીત—આપનું કહેવાનું વાસ્તવિક છે પરંતુ એટલાથી જ બ્રાહ્મણધર્મનું બધું કામ સરતું નથી

ગૌતમી—સદાચારનું પાલન કરીને બ્રાહ્મણોએ આર્યધર્મનું રક્ષણ કરવું જોઈએ અને વૈદિક માર્ગ તરફ સમાજની પ્રવૃત્તિ કરાવવી જોઈએ

હારીત—એટલાથી પણ સર્વ આવતું નથી ધર્મઉપર કિંવા રાષ્ટ્ર ઉપર વિપત્તિ આવી હોવાથી આર્ય સમાજ વૈદિક માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવા માંડ્યો હોય કિંવા ભ્રષ્ટ થવાનો સંભવ

હોય તો તે સમાજને તરત જ ઠેકાણે લાવવાનુ કામ પણ બ્રાહ્મણોનુ જ છે તેમ કરતાં સમય ધ્યાનમાં લેતા જરૂર લાગે તો સનાતન ધર્મથી અવિરોધી એવા કેટલાક નવા વિધિ તથા આચારનો પણ બ્રાહ્મણોએ પુરાતન વિધિ અને આચારમા સમાવેશ કરી લેવો જોઈએ

ગૌતમી—તમારૂ કહેવુ ખરૂ છે બ્રાહ્મણોએ તેમ કરવુ જ જોઈએ તેમ જો તેઓ ના કરે તો સમાજના નેતા તરીકે જે તેમનુ કર્તવ્ય છે તે તેમનાથી બરોબર થાય નહીં

હરીત—હવે આપણે ઇતિહાસ તરફ થોડીક નજર નાખીએ મૌર્ય સમ્રાટ અશોકવર્ધને વેદવિરોધી બૌદ્ધ મતનો સ્વીકાર કર્યો અને તે મતને તેની સત્તાનો આશ્રય મળ્યો તેથી કરીને આ આર્યભૂમિમા બૌદ્ધમત સ્થાપિત થયો અને આર્યધર્મનો જાણે લોપ થયો હોય એમ થયુ હતું કેટલાકે વર્ષો સુધી ભારતવાસીઓએ વેદોક્ત ધર્મ આચાર અને વર્ણાશ્રમ ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થઈ ને બૌદ્ધધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો પરતુ કેટલોક વખત ગયો પછી બૌદ્ધમતનો પરાભવ કરીને સનાતન ધર્મ ફરી પ્રસ્થાપિત થયો લોક વેદાચારથી ભ્રષ્ટ થયા હતા તે પુન સદાચાર પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા આવે વખતે મિશ્રણ થાય તો પણ તેને અનિવાર્ય સમજીને તે તરફ ધ્યાન ન આપતા ફરી પાછી વર્ણધર્મની ઘટના કરવી એ જરૂરનુ થઈ પડ્યુ સનાતનધર્મ અને નીતિની એમણે ફરી પ્રતિષ્ઠા કરવી પડી એટલુ જ નહીં પણ બૌદ્ધધર્મના કેટલાક અંગોને સનાતનધર્મનો પટ દઈને આપણી આચાર પ્રણાલીમા દાખલ ફરી લેવી પડી કારણ કે લોકોને અમુક એક આચારની ઘણી વળગી પડી ગયેલી આદત જઈ શકતી નથી આ પ્રમાણે સનાતનધર્મ અને આપણો આર્યોનો સમાજ એમને એક નવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયુ આ પ્રમાણે ધર્મભ્રષ્ટ નાત્યોને બ્રાહ્મણોએ સનાતનધર્મમા દાખલ કરી દીધા તેમા તેમણે પોતાના અધિકારની બહારની કાઇ ચીજ કીધી હોય એમ મહારાણી સાહેબ નહીં સમજે એવી મને ઉમેદ છે

ગૌતમી—તમે કહોછો તે ખરૂ નાત્યોને પાછા સનાતન ધર્મમા લેવામા બ્રાહ્મણોએ કાઇ અયોગ્ય કર્યુ હોય એમ હુ કહેતી જ નથી પણ મ્લેચ્છ એ કાંઇ વ્રાત્ય નથી મ્લેચ્છ એ ગમે તેટલાપણ વિદેશી કહેવાય

હારીત—પ્રાચીન કાળમા એવી સમજુત હતી કે મ્લેચ્છ અને વ્રાત્ય એ સઘળા આર્યો જ એ સમજુત માટે આધાર શો તેની તે વખતના લોકોને જ ખબર હશે ! જેમ ધર્મ ઉપરના સકટને લઇને હજારો નાત્યો સનાતન ધર્મમાં દાખલ થયા તેમ જ રાષ્ટ્ર ઉપરના સકટને લઇને મ્લેચ્છ લોકોનુ રાજ્ય અહીં સ્થાપિત થઇને તેઓ ભારતવાસી બન્યા છે તેમના સબધમા મહારાણી સાહેબનો શુ કરવાનો વિચાર છે ? આર્યધર્મ અને સમાજ એમની સાથે વિરોધ કરનારા મ્લેચ્છ લોકોની વસ્તી આ દેશમા થવાથી આ દેશનુ કાંઇ કલ્યાણ થવાનુ છે કે નહીં ? લોકોમા એકત્વ થઇને રાષ્ટ્રીયત્વ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ લાગે છે કે નહી ?

ગૌતમી—મને તો કાઇ લાગતો નથી

હારીત—તો પછી ?

ઇ, સરલા અને મિત્રમંડળ રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ગૌતમી—તો પછી શુ ? તેમનો ક્ષય કરવો જોઇએ મારા મહાપ્રતાપી પુત્ર સાતકર્ણીએ એ દિશામાં પ્રયત્ન ચલાવ્યો હતો પણ કમનશીબે તે અકાળ મૃત્યુના મુખમા પડયો એટલે તેની તે ઇચ્છા અધુરી રહી ગઈ પરમેશ્વર તેના પુત્ર અને વિદ્યમાન મહારાજ પુલિમાનને હાથે તે પુરી કરાવશે એવુ હું ચિંતન કરૂ છુ

હારીત—મનુષ્યે મનુષ્યનો ક્ષય કરવો એ તેને શોભે છે કે ? આપણે સૌ ઇશ્વરના છોકરા છીએ અને સૌએ હળી મળી રહીને સુખ અને શાંતિનો અનુભવ કરવો એવી જ પરમેશ્વરની ઇચ્છા હોવી જોઇએ

ગૌતમી—ધર્મ કિંવા સમાજના રક્ષણમાટે એકાદ માણસનો કિંવા જાતિનો ક્ષય કરવો પડયો તો તે પરમેશ્વરને પસંદ પડશે નહીં એમ મારાથી નહીં કહેવાય

હારીત—એ વિચાર આપણે હાલ તરત બાજુએ રાખીએ અને તેમ કરવુ જરૂરનુ છે એમ માનીને ચાલીએ તો પણ તે કેટલે અંશે શકય છે તે શુ ન જોવુ જોઇએ ? આવો વિરોધ બન્નેના નાશનુ કારણ થશે મહારાણી સાહેબ ! મારૂ કહેવાનુ એટલુ જ છે કે જેવી રીતે સનાતન ધર્મે બાહ્યોને પોતાનામાં દાખલ થવામા ડહાપણ દેખાડયુ તે જ પ્રમાણે મ્લેચ્છને પણ આર્યધર્મમા અને સમાજમાં સમાવેશ કરી લેવા એ ડહાપણનુ કૃત્ય થશે તે નહી કરવામાં આવે તો માત્ર સર્વ ઠેકાણે વૈમનસ્યની વૃદ્ધિ થઇને અનેક સંકટો આવી પડશે અને ઘણુ નુકસાન થશે ! તેથી જ સમાજના નેતા જે બ્રાહ્મણો તેઓ તેમને પોતાના ધર્મ અને સમાજમા લેવાની ઇચ્છા રાખે છે અને તે જ ઉદ્દેશથી મારા જેવા સેંકડો બ્રાહ્મણોએ મ્લેચ્છ રાજ્યમા વાસ તથા મ્લેચ્છોનુ આચાર્યત્વ સ્વીકાર્યું છે

ગૌતમી—વાહ ! બહુ સારૂ ! આર્યોના સમાજમાં પ્રથમથી જ ચારવર્ણ છે તેમા આ પાંચમી વર્ણનો ઉમેરો તમે કરશો એમ મને લાગે છે !

હારીત—જુદી વર્ણ શા માટે જોઇએ ? પોતપોતાના ગુણકર્મ પ્રમાણે મ્લેચ્છ પણ ચારમાંથી કોઇપણ વર્ણમાં જઇને પડશે

ગૌતમી—સૌરાષ્ટ્રદેશમાં આવી રીતે તમે કેટલા મ્લેચ્છને આપણામાં સામીલ કરી લીધા છે ?

હારીત—મ્લેચ્છોમાં બ્રાહ્મણ હોવાનો અધિકારી હજી કોઇ થયો નથી ક્ષત્રીયો જ ઘણા છે થોડાક લોકો વૈશ્ય અને શૂદ્ર છે

ગૌતમી—આર્ય હારીત ! આ તમારા ઉદ્યોગથી આર્યભૂમિનુ કલ્યાણ તો થવાનુ નથી જ પણ મ્લેચ્છોની સાથે મિશ્રણ થવાથી આર્યજાતિ માત્ર કલંકિત અને હલકી થશે એ નિઃસંશય છે તેથી તમારા જેવાનુ જ પ્રથમ નિર્મૂલન કરવુ જોઇએ

હારીત—આપ તે ઉદ્યોગે લાગો એટલે તેમા જે અનિવાર્ય અડચણો છે તે આપને જણાઇ આવશે. ઘણા પ્રાચીન કાળથી બ્રાહ્મણોએ અનેક અનાર્ય જાતિને આર્યોના સમાજમા સમાવી દીધેલી છે તેમની સાથે રોટી વ્યવહાર તથા બેટી વ્યવહાર હોઇને રક્તનુ મિશ્રણ થયું છે આગળ જતા બૌદ્ધકાળમા આ મિશ્રણ વળી મોટા પ્રમાણમા થયુ આ સ્થિતિમાં

કેવુ શુદ્ધ આર્યરક્ત અને કોનુ દુષિત રક્ત તે કેવી રીતે ઓળખશો ? આપનો જ્યોતાનો જ વરાડ્યો આર્ય જાતિ અને આદ્ય રાજવંશ એમા આર્ય અને દ્રવિડ (અનાર્ય) એમનુ મિશ્રણ નથી કે ?

હવની ગૌતમી ગભીરપણે બોલી —' દ્રાવીડ જાતિ અનાર્ય હશે પણ મ્લેચ્છ ! અસભ્યરૂપે પુરવાર થયેલી જાતિ તો નથી ને ? દ્રાવિડ જાતિ સુસંસ્કૃત અને ઉન્નતિશીલ હોતી તેમણે આર્યોમાથી ધર્મ અને નીતિના બોધક તત્ત્વો ગ્રહણ કીના તેમ જ સ્તુતિ પ અને બીજી વિદ્યાઓ પણ આર્યોને આપી છે દ્રાવિડોની સાથે મિશ્રણ થવાથી આર્ય જાતિમા કોઇપણ જાતનુ ઉણાપણુ આવ્યુ નથી બ નો તેનાથી લાભ જ થયો છે

હારીત—મ્લેચ્છ પણ બધી રીતે હલકા જ ગણી શકાય નથી તેમનામા પણ કેટલાક સારા ગુણો છે નિયમિત રીતે અર્થાર્જનનો ગુણ આર્યોએ તેમની પાસેથી લેવા જેવો છે

ગૌતમી—દાનવોમા મ લીપણું ક્યા થોડુ હતુ ? પણ તેટલા માટે દેવોએ તેમની સાથે જાતિમિશ્રણ કોઇ દિવસ કર્યુ નહીં

હારીત—પણ દેવ અને દાનવ એ બન્ને દક્ષપ્રજાપતિના જ પુત્ર હતા તેમના રક્તમાં ભિન્નપણુ મુદ્દલ જ નહોતુ તેથી તેમનુ ઉદાહરણ અહીં લાગુ પડતુ નથી

ગૌતમી—પૂરના કાળમા જે થયુ હશે તે થયુ હશે માત્ર હાલના કાળમા તો આર્ય અને મ્લેચ્છ જાતિ એમનુ મિશ્રણ થયુ ઇષ્ટ નથી વિશેષ વાદ કરવાનો કોઇ ફાયદો નથી તમે મ્લેચ્છના આચાર્ય થઇને મરજી માફક વ્યવહાર કરો જ છો ચાલતા હો તમારો ક્રમ તમને કોઈ આડુ આવતુ નથી પણ તમારો આજે અહીં આવવાનો ઉદ્દેશ શુ છે ?

હારીત—હુ એક વિનતી કરવા આવ્યો હતો તે વિનતી કદાચ અમે કબુલ રાખવામા આવશે તે કહી શકાતુ નથી તો પણ તે માટે ખાસ આવેલો છુ એટલે આપને તે જણાવવાનુ મારૂં કામ છે

ગૌતમી—ઠીક જે હોય તો જણાવો

હારીત—વિનતી એટલી જ છે કે રાજા રુદ્રદમનની કન્યા દક્ષમિત્રાની સાથે આ રાજા પુલિમાનનુ લગ્ન કરવુ

ગૌતમી—(હસતા હસતા) વાહવા ! વાહવા ! ધન્ય છે તમારી બુદ્ધિમત્તાને ? ઉચ્ચ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલી રાજકન્યાને આર્ય-દ્રવિડ મિશ્રિત કુળમા આપવાની ઇચ્છા રાખો છો તેથી તમને શુ કહેવુ તે સમજાતુ નથી—શુદ્ધ આર્યરક્તનો કોઇ પણ રાજપુત્ર રુદ્રદમનની કન્યાનો હાથ પકડવા તૈયાર થશે કે ?

હારીત—મહારાણીસાહેબ, મહેરબાની કરીને અમારી ઇચ્છાને આમ હસી ન કાઢો, દક્ષમિત્રા એ-માની શિષ્યા હોઈ વિદ્યા, શીલ, રૂપ, ગુણ વગેરે બાબતની અનુકૂળતાને લીધે એકાદ ચક્રવર્તી રાજાની રાણી થવાની લાયકાતની છે પણ આર્યાવર્તમા એવો ચક્રવર્તી રાજા રહ્યો છે ક્યા ? દક્ષિણના રાજાઓમા આંધ્રરાજ પુલિમાન એકલો દેખાય છે માટે સૌ ...

સાક્ષરજીવન ૨, ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અને આપ એ રાજકુળો વચ્ચે નજીક સબંધ બંધાઈ ને મૈત્રીબંધન દૃઢ થાય એવી ઈચ્છા રાખીએ છીએ

ગૌતમ—ઇચ્છા રાખો તેની ના નથી તેમા કોઈની મના નથી પણ ધ્યાનમા રાખજો કે જ્યા સુધી આ બનાવીઓનુ જીવની છે ત્યા લગી તો આપ્રાજ પુનિમાન રાજ્યાને ભાગી તરીકે પણ રાખી શકશે નહીં

હારીન—વિધાતાની જ તેવી મરજી હશે તો આપ ગમે તેટના સામા પડશો તોપણ ત્રિમિના આનગજની પરણાગી થયા વગર રહેવાની નથી

ગૌતમી—વિધાતાની મરજી આગળ સૌને જ નીચુ જોવુ પડે છે તેમા નવુ શુ છે? પણ વિધાતાની મરજી એ હારીનના હાથની વાત નથી

હારીન—ત્યારે તો હવે મને રજા આપો

ગૌતમી—વાહ! આપ્રરાજને ઘેર રહીને આતિથ્યનો સ્વીકાર કર્યા વિના કેમ જઈ શકાશે? આતિથ્યનો સ્વીકાર કરીને અમને કૃતાર્થ કરો

હારીત—બહુ ઉત્તમ! હુ આપના કહ્યા બહાર નથી

૨

‘ભલે પધારો, આનરાજ પુનિમાન! ભલે પધારો તમે!’

‘કોણ આર્ય હારીત? આપને નમન કરુ છુ આપનુ અહિ આવવાનુ અણધાર્યું રીતે કેમ થયુ?’

‘નજીકમા જ ગોદાવરીના તીર ઉપર કપાળી મહાદેવના મંદિરમા હાલ હુ અનુષ્ઠાન કરુ છુ મહારાજનુ આવવાનુ શિકાર નિમિત્તે થયુ હોય એમ ધારુ છુ’

‘હા અમારો તંબુ પણ અહીં નજીકમા જ છે ભગવાન, કપાળી મહાદેવનુ દહેરુ અહીંથી કેટલુ દૂર છે?’

— ‘તમારે ત્યા આવી દેવદર્શન માટે આવવાની ઈચ્છા છે કે?’

‘હા આવતી કાલે સવારે આવી એમ વિચાર થાય છે આપની મુલાકાત ત્યા થશે જ ને?’

‘ખાત્રીપૂર્વક કહી શકાય નહીં’

‘આપની મુલાકાત થાય તો બહુ સારુ’

‘આપની સાથે સિપાઇ પાયદળ વગેરે સરંજામ પણ આવવાનો હશે?’

‘ના દેવપૂજાની વખતે તેમને લેવાનુ કોઇ કારણ નથી’

‘તે પણ ખરુ વારુ, પણ હું હવે આપની રજા લઉં છુ!’

‘હુ પ્રણામ કરુ છુ’

‘તારો જય થાઓ’

૩

બીજે દિવસે પરોઢીએ પુનિમાન બે સરદારને લઈને દેવના દર્શન માટે જવા નીકળ્યો દહેરાનુ બારણુ ઉઘાડુ જ હતુ પરંતુ પુજારી કોઈ ત્યા હાજર ન હતો પુનિમાન હાથમા પુષ્પ

રુચિર ગ્રુભાક્ષરના પંચાંગ રૂ ૦-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

સામગ્રી લઇને દહેરામા પેસવા ગયો એટને 'આહા ! મહાદેવની પિંડીપાસે હાથમાં પુષ્પાજંલિ લઇને આ કઇ સુંદરી બેઠી છે ? સાક્ષાત્ હિમવાનની કન્યા પાર્વતી તો નથી ને ?' એમ ત્યા એક અતિ સુદર કન્યા જોઇને પુલિમાન વિસ્મય પામીને તથા અત્યંત સ્તબ્ધ થઇને વિચાર કરતો ઉભો

તે યુવતીએ ધ્યાન પૂરૂ થયા પછી આખ ઉઘાડી અને ભક્તિપૂર્વક દેવને પુષ્પાજંલિ અર્પણ કરીને નમસ્કાર કર્યા, એટલુ કરીને તે ઉઠી ઉઠતા જ તેની નજર પુલિમાન ઉપર પડી દહેરામા એકાએક યુવાન પુરૂષનુ દર્શન થતાં જ તેને વિસ્મય અને બ્હીક લાગ્યા અને તેમ થવાથી તે બે પગલા પાછળ હઠી તે જોઇને પુલિમાન બોલ્યો ' બ્હીવાનુ કાંઇ કારણ નથી હું પણ દેવની પૂજા માટે જ આવ્યો છુ આ પવિત્ર સ્થાન છે અને તેમા વળી હુ ક્ષત્રિયકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો છુ ખરા ક્ષત્રિયને હાથે સ્ત્રીજાતિનો લજ્જાભંગ કોઇપણ દિવસ થતો નથી '

યુવતીએ નમ્રપણે અને વિનયશીલતાથી ડોકુ નીચુ નાખીને અને કંઇક હાસ્ય કરીને ઉત્તર આપ્યો ' આપના આશ્વાસનથી મારા મનમા ધીરજ આવી છે પણ શક્તિમાન વીરપુરુષોને હાથે અબળાનુ અપમાન થવાના દાખલાઓ નથી એમ નહીં ' એટલુ કહીને તેણે જરા ડોકુ ઉંચુ કરીને પુલિમાન તરફ જોયુ પુલિમાન પણ તેનુ દિવ્ય સ્વરૂપ તથા વિનયયુક્ત પણ હિંમતભર્યુ ભાષણ સાભળીને ચકિત થયો તેણે પૂછ્યુ ' આપ કોણ અને ક્યા રહો છો તે મહેરબાની કરીને કહેશો ?'

યુવતી બોલી ' તેની સાથે આપને શુ કામ છે ?'

પુલિમાને ઉત્તર આપ્યો ' મનમા કાંઇ શકા આવવા દેશો ના દેવની રૂબરૂમા કહું છુ કે અત્યંત શુદ્ધ, નિષ્કપટ મનથી હું આપને પૂછુ છુ તમારા સરખા દેવની આત્યન્તિક ભક્તિ કરનારા માણસનુ અણચિન્ત્યી રીતે દર્શન થયુ એ એક મારૂ મોટુ ભાગ્ય સમજુ છુ તેથી આપને વિષે કંઇક માહિતી પૂછી એમ લાગ્યુ, એટલુ જ યુવતી બોલી 'ક્ષમા કરજો મારી પોતાની બાબતની માહિતી આપવાને હું હમણા અસમર્થ છુ ' તેણે માહિતી આપવાની ના કહી તો પણ 'તમારૂ ઘર અહીં જ કોઇ ઠેકાણે નજીકમાં છે કે ? ઘરમાં બીજુ માણસો છે ? અહીં પાછા ક્યારે આવશો ?' વગેરે પ્રશ્ન ચિકટપણાથી તેણે પૂછ્યા જ તો પણ યુવતી દૃઢ મનની હોવાને લીધે તેણે કાંઇ થાગમાગ ન લાગવા દેતા તે ત્યાથી ચાલતી થઈ તેની પાછળ પાછળ આપણે પણ જવુ એમ પુલિમાનના મનમા આવ્યુ પણ તેમ કરવાથી તેના મનમા આવેલી શકા વધારે જ દૃઢ થશે અને તેને ફસાવ્યા જેવુ થશે એમ ધારીને તેણે તે વિચાર તેટલેથી જ દાબી રાખ્યો

યુવતી જતી રહ્યા પછી પુલિમાને દેવને પુષ્પાંજલિ ભક્તિભાવથી અર્પણ કરી અને તેના આગળ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને તે દહેરાની બહાર આવ્યો પછી હવે ક્યાં જવુ તેનો વિચાર કરતો ફરતો તે સહેજ ફરવા લાગ્યો કર્મધર્મ સંયોગથી તેના પગ તેને જે તરફ દોર્યા

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ. (રા ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

તે જ માર્ગેથી તે યુવતિ ગઈ હતી રાજાની આંખો માર્ગની બીજી બાજુએ તેના આવવાની વાટ જોતા ગયાં હતાં

વિચારમાં ને વિચારમાં પુનિમાન ઘોડા ઉપર ધીમે જ નાસે નગી ચાલ્યો ગયો તો પણ આપણે ક્યાં અને શેને માટે જઈએ છીએ તેનું તેને ભાન નહોતું પણ એટલામાં "મહારાજ, ક્યાં જાઓ છો?" એવો પ્રશ્ન તેને કોઈએ એકાએક કર્યો ત્યારે તે ચોંકીને જુવે છે તો હારીત સામો ઉભો છે! ત્યારે તેને આ તરફ વગ્યું અને તે યુવતિ વિષે તેને માહિતી પૂછી એમ તેના મનમાં આવ્યું અને તેણે તેમ કીધું

હારીત બોલ્યો ' તે યુવતિ માગ ઓળખાણમાંની છે પણ તેને વિષે માહિતી આપવાને હું અસમર્થ છું તે માટે મને ક્ષમા કરજો તે ક્યાં ગઈ છે તેની મને ખબર છે અને તેને મળવાની આપણે ઈચ્છા હોય અને આપની મરજી હોય તો તેની પાસે આપને લઈ જાઉંશ '

તેનું ફરી દર્શન કરવાની ઉત્કંઠા રાજાના મનથી આવરી નાખી નહીં ને હારીતની સાથે તેની પાસે જવા નીકળ્યો

થોડો જ વખત ચાલ્યા પછી તેઓ એક પહાડની પાસે આવ્યા એટલામાં એક નરાધમ પુરુષ એક ગુફામાંથી બહાર પડ્યો અને તેણે રાજાને સલામ કર્યો આ બનાવ બનેલો જોઈ રાજાએ આશ્ચર્યભરી દૃષ્ટિથી હારીત તરફ જોયું અને તેને પૂછ્યું ' આર્ય હારીત ! આ તો વિચિત્ર બનાવ છે ! મને રાજાને સલામ કરનારો આ માણસ કોણ ? મારા રાજ્યમાં મારી નજર આગળ વનાચર ચલાવવાની હિમ્મત કરનારનું નામ મારે જાણવું જોઈએ '

હારીતે હસતા હસતા ઉત્તર આપ્યો ' અધિરાજ આ જગા આપના રાજ્યની હદમાં નથી આપણે સૌરાષ્ટ્રની હદમાં આવ્યા છીએ અહીંઆ અમારો અધિકાર ચાલે છે, આપનો નહીં '

પુનિ—'ત્યારે મને મહિમાન કરવામાં તમારું જ ઠીક નરસ્થાન જણાય છે આપ આ પુરના અધિપતિ ઉત્તમનના આચાર્ય છો એની મને ખબર પડી છે આપ ચાણક્ય છો તો ! ત્યારે પછી આવું નદિન નીતિ ક્યાંથી શીખ્યા ન હોય'?'

હારીત—' બ્રાહ્મણ કેવળ ધર્મનીતિમાં જ નહીં પણ રાજ્યનીતિમાં પણ નિપુણ થઈ શકે છે એ વાત પ્રાચીન કાળથી પ્રસિદ્ધ છે આર્ય ચાણક્યનું નામ પ્રસિદ્ધ જ છે !'

પુનિ—'એમ ! તમને પણ ચાણક્યના જેવી પ્રસિદ્ધિ માટે હામ ઉભી થઈ હોય એમ લાગે છે ઠીક, પણ મને કેદી કરવામાં તમારો ઉદ્દેશ શો છે ? રાજા ... મનો ... સમ્રાટ બનાવવાનો આપનો વિચાર છે?

હારીત— શું ! છઃ ! તેનાથી અમને કે ભિક્ષુના રાજાઓને શું લાભ થવાનો છે ? નથી ન ચન્દ્રગુપ્ત ન કરવામાં ચાણક્યનો હેતુ માત્ર વેર લેવાનો હતો આપની સાથે તો તેવું કશું વેર જેવું કારણ હજુ કાંઈ બન્યું નથી

પુનિ—'ત્યારે તો આ કારસ્થાનને અભ્યાસાર્થે ... કહું છું ...'

---

૧ ઈ. અરતા અને મિત્રમંડળ ... મેં ... ત્રિપાઠી ... પતિ ...

'હા, લક્ષ્મિના ? શા ૮૬ થા, આજે દિવસ આ ગરિબાનની મુલાકાત લેવાની કૃપા કીધી, તે શું ?'

સુમિત્રા લજ્જાથી નીચું જોઈને બોલી, 'મહારાજ' આટલા દિવસમા આપના દર્શન માટે હું આવી નહીં તે અપરાધ ક્ષમા કરજો

'તારાથી અપરાધ થયો એવું મનમા લાવવુ અથવા તે બાબત મનમા અસંતોષ રાખવો એ મને તો અશક્ય જ છે પણ એટલું માન લાગે છે કે તારૂં દર્શન થોડે થોડે વખતે થાય તો આ કારાગૃહવાસ પણ મને સુખાવહ લાગે

'કારાગૃહવાસ? આપને હાલની સ્થિતિમા હમેશાં થાય છે કે?'

'ખાવાપીવા વિગેરે બાબતમા બિલકુલ કષ્ટ નથી પોતાને ત્યાં આવેલા મહેમાનનો જેમ આપણે સત્કાર કરીએ તેવો સત્કાર તારા પિતા તરફથી મારો થાય છે છતાં એક સ્વાતંત્ર્ય ન હોય એટલે તેની આગળ હજારો સુખ તુચ્છ અને ત્યાજ્ય લાગે છે એવો નિયમ જ છે'

'મારા પિતાએ આપની રાજધાની તરફ સંદેશો લઈને મોકલેલા દૂત પાછા આવ્યા છે તે ખબર આપને મળી છે કે?'

'હા મહારાજ રૂદ્રદમન અને આર્ય હારીત થોડા જ વખત ઉપર અહીં આવી ગયા. મારી વડીઆઈ તરફથી આવેલો ખરીતો પણ તેમણે મને દેખાડ્યો આપણા લગ્ન માટે તેમની તરફથી સમ્મતિ મળી છે

'તે સમ્મતિ તેમણે નાખુશીથી આપી છે એમ આપને લાગે છે કે?'

'ખુશીથી નહીં એ મને દેખાય છે જ કારણ કે તેમ ન હોત તો આર્ય હારીતને મને યુક્તિથી લાવીને બંદીવાન કરવાની જરૂર જ ન હોતી મને એમ ખબર મળી છે કે તેમણે આપણા લગ્નવિષે અગાઉ એકવાર અમારા માતુશ્રી આગળ વાત કાઢી હતી પરંતુ તેઓ તેમા સમ્મતિ આપતા ન હોતા માટે આર્ય હારીતને પોતાનો હેતુ પાર પાડવા માટે આટલી ખટપટ કરવી પડી'

'આમ છે તો પછી આપણા લગ્ન થઈને હું આપને ઘેર આવીશ તે આપના માતુશ્રીને, અમાત્યવર્ગને અને પ્રજાને પણ પસંદ પડશે નહીં એમ જ કે નહીં?'

થોડા વખત લગી વિચાર કર્યા પછી પુનિમાને જવાબ આપ્યો, 'હા, તેવો સંભવ છે ખરો પણ તેની કાંઈ બહુ ભીતી રીકર કરવા જેવું નથી કારણ અમાત્યવર્ગ અને પ્રજાજનને અંદરખાને કાંઈ પણ લાગે તો પણ તેમને બહારથી રાણીસાહેબને યોગ્ય માન આપવું જ પડે ખરેખરી શ્રમ આવે છે તે માત્ર અમારા માતુશ્રી બાબત જ'

'આપને પરમપૂજ્ય અને આપની સંભાળ કરનાર માણસની ઇચ્છાવિરૂદ્ધ લગ્ન કરવું એ આપને પણ ગોઠશે કે?'

'આ બાબતનો વિચાર કરવાને હુ સ્વતંત્ર ક્યાં છુ ? હું છુ બંદીવાન માટે અહીં બંદીવાસમાંથી છુટકારો જોઈતો હોય તો શકરાજની શરત માન્ય રાખવી જ પડે '

'આપ મહ ...જેવા ...મરદ-તેના વળી ક્ષત્રિય, એક મોટા ...ના રાજ ...

'તમારો કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યો પણ દત્તમિત્ર મારું પુરૂષત્વ ...વીરત્વ રાજ ગૌરવ એ બધું જ તારા રૂપથી અને તારા નમ્રતાથી અગાઉથી જ જેર થઇ ગયું છે. તારા પિતાએ મુકેલી શરત કબુલ કર્યાથી મારો છુટકારો થશે એટલું જ નહીં પણ મારી પોતાની મનકામના પણ પૂર્ણ થશે '

'પણ આપની વડીઆઇના મનથી તન્મય ... થશે તેનો ...નો ? તેનો આપ વિચાર જ કરતા નથી એ શું ?'

'મને ખાત્રી છે કે જે તારા સ્વભાવના માધુર્યથી હું મોહીત થયો છુ તે માતુશ્રીના અનુભવમાં આવશે કે તે પણ તે ઉપર મોહીત થઇ જશે તેમનું મન ઉદાર, મોટું અને કોમળ છે તેમનો તારા ઉપરનો ગુસ્સો ઝાઝુ દિવસ ટકશે નહીં '

દત્તમિત્રાએ આ ઉપર કાંઇક વખત વિચાર કરીને ઉત્તર આપ્યો તેમનો પ્રેમ પ્રથમ સંપાદન કરૂ તો પછી જ માંડથી તેમના ઘરમાં પગ મુકાશે, નહીં તો નહીં આપ મારા ઉપર પ્રેમ કરો અને તેમણે મારી તરફ જોઇને મનને સંતાપ કરવો એમાં આપની પણ શું શોભા રહે ? અને સ્ત્રીને પોતાના પતિના ગૌરવ જેટલુ અભિમાનાસ્પદ બીજુ કાંઇ હોતું નથી તે આપ જાણો જ છો '

પુનિ—'તું કહે છે તે ખરૂં પણ લગ્ન થયા પહેલા તું તેનો પ્રેમ કેવી રીતે સંપાદન કરી શકીશ ?'

દત્ત—'મહારાજ ! આ ... મનના વિચાર મે ખુલાસાવાર આપની આગળ રજુ કર્યા છે તે મારી હિમ્મતભરી વર્તણુક માટે મને ક્ષમા કરશો આર્યહારીત અમારા આચાર્ય છે નાનપણથી તેની જ દેખરેખીમાં હું ઉછરી છુ મારા જીવનમાં જે જે કાંઇ આનંદદાયક અને ગૌરવયુક્ત હશે તે તે તેમની જ કૃપાનું ફળ છે, પરંતુ જે ઉદ્દેશથી મ્લેચ્છવંશમાં ઉત્પન્ન થયલી રૂદ્રદમનની કન્યાનું આનરાજાની સાથે લગ્ન ગોઠવવાની ઇચ્છા તેમણે રાખી છે અને મને ખબર ન પડવા દેવા માટે નિમિત્ત આપને બંદીવાન કરીને અહીં આણ્યા છે, એટલું જ નહીં પણ આપના મહારાણી સાહેબને ...સંદેશા પહોંચાડી તેમની પાસેથી આપણાં લગ્નમાટે સંમતિ મેળવી છે તે ઉદ્દેશ ગમે તેટલો ઉંચા પ્રકારનો હોય તોપણ તેથી મારા મનમાં અનિવાર દુખ થાય છે આ વાતની ખબર પડી છે ત્યારથી મારા મનને શાંતિ એ શું ચીજ છે તેની મને ખબર નથી આપનો મારા ઉપર પ્રેમ હશે તો પણ તે સુદ્ધાં નિરૂપાયે પ્રાપ્ત થયલી સ્થિતિનું પરિણામ છે એ મને સમજી શકાય છે '

પુનિ—'શું ! છટ ! તેનું કાંઇ નથી આર્યહારીતે મને બંદીવાન કરીને આણ્યો તે માટે પ્રેમ

મારા ઉપર થાય એ હેતુથી નહીં, પરંતુ મારા માતુશ્રીની આપણા લગ્ન માટે સંમતિ મેળવી લેવા માટે છે.'

સુંદર—'છતાં પણ મારે સારૂ તેમને—આપને જે પૂજ્ય છે અને તેથી જ મને પણ જે પૂજ્ય લાગવાં જોઈએ તે આપના માતુશ્રીને—સંકટમાં નાખીને સંમતિ મેળવવી પડી એ વાત મારા મનથી અતિશય ખેદકારક લાગે છે!'

મુનિ—'ત્યારે તારો આગળ શું કરવાનો વિચાર છે?'

દક્ષ—'મહારાજ, વગર શર્તે આપનો અહીંથી છુટકારો થાય એવો ઉપાય મારાથી થઈ શકશે.'

મુનિ—'પણ તે મારે નથી જોઈતો. તારી પ્રાપ્તિ થાય એમ છે છતાં તે ન કરી લેવી, મને તારો ત્યાગ કરવો એ વાત મને પ્રાણ ત્યાગ કરતાં પણ વધારે ક્લેશકારક લાગે છે.'

દક્ષ—'આપ પ્રથમ આપનો અહીંથી છુટકો કરી લો. પછી જો આપના માતુશ્રીની સંમતિ રાજીખુશીથી આપ મેળવી શકશો તો પછી આપણા લગ્ન થતાં શી વાર લાગવાની છે? આપના ચરણમાં મને અર્પણ કરતાં મારા પિતાને ગમેતે વખતે આનંદ જ લાગશે.'

મુનિ—'દક્ષમિત્રા, એ વાત બનવાની જ હોત તો મારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરવામાં મને પણ આનંદ જ લાગત. પણ મને હજી લાગે છે કે મારા માતુશ્રીની આપણા લગ્ન માટે સંમતિ મળશે તો તે તારા ચારિત્ર્યના માધુર્યને લીધે જ મળશે. હું સમજુતિની ચાર વાત કહીશ તેથી મળવાની નથી.'

દક્ષ—'તો પછી મને લાગે છે કે આપ એમ કરો. પત્ની તરીકે નહીં તો મને આપ દાસી તરીકે લઈ જાઓ. હું દાસી તરીકે તેમના ચરણની સેવા કરીશ. તે કરતાં જો મારા સદ્‌ભાગ્યે તેમની મરજી સંપાદન થઈ અને મને પોતાની પૌત્રવધુ કરવાને તે કબુલ થાય તો પછી આપણું લગ્ન બની આવશે. નહીં તો હું મારા પિતાને ઘેર પાછી આવીશ.'

મુનિ—'તેમાં તારી મર્યાદા શી રીતે રહેશે? ધાર કે પાછા આવવાનો પ્રસંગ તારા ઉપર આવ્યો તો પછી બીજો કોઈ રાજપુત્ર પણ તને કેમ વરશે? વળી, પત્ની તરીકે નહીં પણ દાસી તરીકે તને મારી સાથે લઈ જવામાં તારા પિતા પણ કેમ સંમતિ આપશે? અને હું પણ આવી રીતની અપમાનકારક માગણી કયે મોઢે તેમની આગળ કરૂં?'

દક્ષ—'આપને તે વાત કહેવાની જરૂર નથી. હું તેની વ્યવસ્થા કરૂં છું.'

મુનિ—'અને તેમણે સંમતિ ન આપી તો?'

દક્ષ—'નહીં આપે તો તેમની કન્યા અવિવાહિત રહેશે.'

મુનિ—'તેમ હોય તો મારા તરફની હરકત નથી. પણ મારી એક વાત ધ્યાનમાં રાખજે. તે એ કે તારા સિવાય હવે પછી હું પ્રાણ રાખનાર નથી.'

ગીતગોવિન્દ રૂ. ૧-૮-૦, એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

દિત—'ઉપાય સઝયો છે તે કરી તો જોઇએ'
એટલુ બોલીને અને પુનિમાનો નમસ્કાર કરીને લક્ષ્મિનો ત્યાથી ચાલી નિકળી

૯.

હારીત અને દેદમો લક્ષમિત્રાનુ કહેલુ શાતપણે સાભળી લીધુ તેણે સૂચવેલી બાબત તેમને અપમાનકારક લાગી તો પણ દક્ષમિત્રાનો આ બાબતમાં દૃઢ સંકલ્પ અને પુનિમાન ઉપર તેનો અગાધ પ્રેમ જોઇને તેમણે તેમા કાઇ હરકત લીધી નહીં

પુનિમાનનો નગર ત્યાગ છુટકારો થઈ તે દક્ષમિત્રાને લઇને પોતાને દેશ ગયા પોતાના વંશનો એકનો એક આધાર સુખરૂપ પાછો આવ્યો તે જોઇને ગૌતમીનુ મન પિગળ્યુ પુનિમાનનો દક્ષમિત્રા ઉપર કેટલો ગાઢ પ્રેમ છે અને તે ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ શુ છે તે ગૌતમીના ધ્યાનમા આવતા વધારે વખત લાગ્યો નહીં દક્ષમિત્રાએ જ પરિસ્થિતિને લીધે અને જે ઉદ્દેશથી ગૌતમી મહારાણીની સેવામા પોતાની જાતને અર્પણ કરી હતી તે ધ્યાનમા આવ્યા પછી ગૌતમીનુ પણ મન પ્રસન્ન થયુ અને દક્ષમિત્રા સ્નેહ કર્યા છે એટલા જ કારણ ઉપરથી તેના ઉપર મનમા ગુસ્સો રાખવા જેટલી નિષ્ઠુરતા તેનાથી થઇ શકી નહીં દક્ષમિત્રાએ પોતાની વાસાસુનુ મન એટલુ પ્રસન્ન કરી દીધુ ગૌતમીએ તેને પુનિમાન સાથે લગ્ન કરવામા મોટા આનદથી સમતિ આપી

બુલબુલનું ગુલિસ્તા.

લેખક—રા કુસુમાકર.

ગઝલ

૧.

તુજ આલિંગન માડી ! સુરલોકમા ગવાયે
સરિતા અમીની વ્હેતી તુજ માટે શી રેલાય !
ત્હારે લલાટ રમતા સૌન્દર્યનદમી જ્યોતિ
મહિમાભિનારે માડી ! કેવી રહી તુ મોતી !
સવિતા પ્રતિનિમા ! હસતો મધુર ઉગી, તુજ વેણી હિમગિરિ શિરે રહે શુ ગુથી !

૨.

ભોગ મનોહરી મા ! ઝરણા વિપુલ વ્હેતા
ત્હારી પ્રસાદીના મા ! ચિનદેશ અસ્તરતામા,
સારી જહા તિમિરે જ્યારે હતી ઝવાઇ
જ્યોતિ સુસસ્કૃતિને ત્યારે હતી સુહાની •
ઝાખો પ્રકાશ ગ્રીસે ઉગ્યો નહોતો જ્યારે
જ્યોતિથી ઝગઝગની માડી ! હતી તુ ત્યાર
પ્રબુદ્ધ બુદ્ધ ઉરે આહિંસાના મુદ્રયોનિ, શ્રીરામકૃષ્ણપાદે માડી ! રહી'તી ગોદી

૩.

હૈયરતલ કીર્તિસ્તભ હૃદયે કંઇક ઉભા !
ચારુ ભોગ અશોકે સ્મરણો કંઇક મુક્યા !

---

* નરાશી ચિત્રમય જાપાન ના લેખક મહાશય પ્રસિદ્ધ ગ્રંથની એક વાર્તાના આ અનુવાદ છ

નિજ ગમનથી મીંચ્યો આ ભગિનીએ મનાયનિદ્ર !
નરગીરી ઉત્તમને અક્ષરે આ ભગિને !
ઉત્તમ્કું દ્રુમથા ગગના શની હા ! ગિનાઇ ! રતો મ ની છે ગતિ હા ! હજી તો

૪.

નોબા નકે નમીમાં સુગીર સૂવે તેન
નકે કુરિમનોય છે હા ! હજી નીરેનુ,
અદ્ભુ મુખના ગ્રહે છે માના વિજય દુદુંભિ,
એ ભીતિ ગાન ગીતની અનિને જતો પથમી
મનાર છે દરએ કસ્મીન હા ! અહ કે, મનાળીનિ પ્રવાહે આ નમિમા વહે છે

૫.

નાજ્ઞ્ય ને મોહાશે હજી કે ડુંગો કુંજોમાં,
આન નૃત્ય કરતા મયુરો ય જગનોમાં,
વિશ્વનના રી ગમતી મેરોની સ ! ડર,
નમસ્ની કિન્તુ માડી ! શિરે અમારે વરસે,
હા ! પુષ્પજ્યોતિ ગરબી અમ ભડકી ગઈ છે, પણ આ અમારી મૈયા ભડકે કે જની ની રહે

૬

ગાલ કૂર કરતો નરોથી સમય મા !
તુજ ભીતિગમ ઝિલીપટથી ગયા તુમાર્ં !
મૃત્યુ સમાધિ સરખી એમ ગાઢ નિદ્ર ઉડી,
આ ફૂલ નમન ગર ની તારી દશા મા ! નડી !
નયન ની મા મસ્ત્રો ત્હારા ગયા નગાઈ, અમ ન તુની મૂર્ચ્છા આ ક્યારે જશે સમાઇ !

૭.

અમન ગીતો મંદિરનાં અમ લ ને ઉરા !,
નવ પ્રેમ નીર્ધે મંગા અનણે હવે ગ્ગાએ,
મૃત્યુ શી ર ગી ઉડો નાહી નવ ન્હાઓ,
રંગરગ હવે ગ ગાઇ ગ ગીત નમિયન થાઓ
પુત્રજનને નવ પ્યારા અમને અમારી મૈયા !
તમને નવ ગુનિરના અમ પ્રેમ તીવ મૈયા !
પ્યારા દ્ય ય પતિ ! મો જ ન ન ી આ અમ જન્મમૃત્યુ સાથે નંદનવને થશે આ.

૮

આ બા થા છ ો ર । મા મા સમાના,
ન ી ાન્ત ગિજનના આ ભીતિગાન ગારાં,
ન ાજો આ જ કે આ ોધાન પીના
મ કિનાના હેસાના ા ો ા માત ગીના
ઉર્વે પૂર્ણ થા ાન ી ો ાન ાના ન ર ુ ર નામર્પ અત ભા ન્હાના

* ા ન િ ન િ મેઘન ! ! ! ! ગ્રન્તનુ ! હર િન ભાજનીયુકૃ તેમ કરી ગ
નર ર મનન નર સાડી ી નુ ! ત ા ! મ ની ા મ ાજ ાથન્ ો ગન
નવન િન રા ા અસ અનુ ત ર રમન અમાસ નથી ન ર િ ન અ

ન્હાની, મ્હોટી, જાહેર કે ખાનગી લાયબ્રેરીનાં

પુસ્તકોના ઉત્તમ સંગ્રહ.

૧.

સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ ત્રિપાઠી.—

	રૂ આ
સરસ્વતીચંદ્ર ભાં ૧ થી ૪	૧૨–૮
લીલાવતી જીવનકળા	૦ ૧૨
દયારામનો અક્ષરદેહ.	૧–૪
સ્નેહમુદ્રા (કાવ્ય)	૧–૦
Marriage Forms under Ancient Hindu Law	0–12
Classical Poets of Gujarat (1916 Edn)	0–6

પ્રૉ. કાન્તિલાલ પંડ્યા —

સ્વ ગોવર્દ્ધનરામનુ જીવનચરિત્ર	૧–૦

સ્વ. પ્રૉ. મણિલાલ નભુભાઈ—

આત્મનિમજ્જન	૧–૪
ગુલાબસિંહ	૨–૪
ચારિત્ર	૧–૪
સુદર્શન ગદ્યાવલિ	૫–૦

રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ —

નાગીની રાણી (માન સુ ૭ ચિત્રો સાથે)	૨–૦
સુન્દર બ્હેન	૦ ૧૨
ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ(ચિત્રોસાથે)	૨–૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચ...ગરાથી (નવી આવૃત્તિ ૭ ચિત્રો સાથે)	૨–૦
રતિસુન્દરી	૧–૮
પતિવ્રતા સતિઓ (૨૪ ચિત્રો સાથે)	૩–૦
પ્રતિમા નાટક	૧–૦
શરંગી, મુસાઈની બેગણી	૧–૪

રા છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા —

	રૂ આ
કાદમ્બરી (સચિત્ર) આવૃત્તિ પાચમી	૩–૦
એક અપૂર્વ લગ્ન (બીજી આવૃત્તિ છપાય છે)	
કાન્ટિનુ અનુવાદ ભાગ પહેલો	૦–૮
સચિત્ર મૂનાભરના પત્તા	૦–૮
મનોરંજક વાર્તાવલિ	૦–૧૨
વિશુદ્ધસ્નેહ	૦–૮
હાસ્યજનક વાર્તાલાપ	૦–૬

ગ. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી –

જાતમહેનત (સે ફ્હેલ્પનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર)	૩–૦
દરિઆપરના દેશોની વાતો	૨–૦

ગ. હિમતલાલ અંજારિઆ —

કવિતા પ્રવેશ.	૧–૦
કાવ્યમાધુર્ય	૧–૮
મધુબિન્દુ	૦–૬
કિન્ડરગાર્ટન સબંધી ૭ લેખો.	૦–૬

સ્વ. ભગુભાઈ ફતેહચંદ કારભારી —

અંગ્રેજી–ગુજરાતી પૉકેટ ડીક્સનેરી	૧–૧૨
ગુજરાતી–અંગ્રેજી „ „	૧–૧૨
સ્ટાર અંગ્રેજી ગુજરાતી ડીક્સનેરી	૦–૧૨
ટૉડકૃત રાજસ્થાન (બે ભાગમાં)	૫–૦

રા. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટીઆ.—

આસીસ્ટંટ કલેક્ટર	(મળતી નથી)
નવરંગી બાળકો	૦–૪
કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયની વાતો	૦–૪
ઉષાકાન્ત [સચિત્ર, બીજી આવૃત્તિ	૨–૦
મોહિની.	૧–૦
સોદામીની	૦–૧૨

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ, નં. ૨.

૧૫ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

જીનતાન.

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

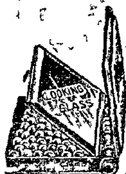
જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત બોલ બોલ કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે અને મ્હોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફન્સી ડબી સાથે રૂ ૧

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦–૪–૦

નાનું પડીકું કી ૦–૧–૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી આર ચૌબલ)

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણું ખાતું

જુનો ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુબાઈ

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારવાની ભલામણ કરવામા આવેછે.

બ દામની બરફી
પીસ્તાની બરફી
માવાના પેંડા
નાવાના ઘુવરા
કોપરા પાક
બાસુંદી
શ્રીખંડ
મગજ વગેરે
ઘણી જાતની

સુતરફેની
હલવા
વેનીલા ગુલાબ
ઓરેન્જ વીગેરે
સુકા હલવા
દરેક જાતના
અધરણીના લાડુ
બુંદીના લાડુ
જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈઓ—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફીક એડ્રેસ, "Burfee Shop"

સી. પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭.

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનુ છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઇએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલાં પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

કપડાંની પાકી બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

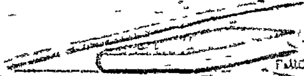
૧.	ગુલામગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. વિમળા સેતલવાડ કૃત	રૂ ૨-૦
૨.	લલિતનાં કાવ્યો રા લલિતનાં કાવ્યોના સંગ્રહ	રૂ ૧-૦
૩.	મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો દેસાઇ, બી એ, એલએલ બી કૃત	રૂ ૨-૦
૪.	સાક્ષરજીવન સ્વ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ ૨-૦
૫.	ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા સ્વ ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિઆ બી એ કૃત	રૂ ૨-૦
૬.	કમલાંના પત્રો રા શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ ૨-૦
૭.	અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ ૨-૮
૮.	હું, સરલા ને મિત્રમંડલ રા ધનસુખલાલ કૃ મહેતા કૃત	રૂ. ૨-૦

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ નાં લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો —, રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

Printed by D R. Mitra at the Manoranjan Press 3 Sandhurst Rd, Girgaon, Bombay
Ramaniyaram Goverdhanram Tripathi at Messrs. N M Tripathi & Co.,
Princess Street Kalbadevi

સમાલોચક

મુખ્ય લેખો.

ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટ.

રેલ્વેઓનો વહીવટ

પરમાર્થનું રહસ્ય.

ટૉલ્સ્ટૉયનું આત્મનિવેદન.

સુન્દરીનાં ચરણકમળ (વાર્તા)

ઉપરાંત,

રા. લલિતનું 'અમૃતસાગર' રા. મુરારીનું ...

ગીત 'વનનું ...' અને રા. ગોકુળદાસ રાયચુરા,

વિગેરેનાં કાવ્યો, પ્રાસંગિક વિચાર વિગેરે

લેખકો

ચંદ્રશંકર પંડ્યા

જયકૃષ્ણ વર્મા

ભાનુશંકર યાજ્ઞિક

મંજુલાલ યાજ્ઞિક

જયન્ત

પ્રભાશંકર

ગોકુળદાસ રાયચુરા

વસુપ્રસાદ

મગરી નાનજી

વિગેરે

તંત્રીઓ

રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.

રા. ઇન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલ્એલ્. બી.

પ્રકાશક

રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

તીજોરીવાળાઓની

નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઇ પહેલા ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ આવતી હતી અને પ્રજાને માહીતી નહી હોવાથી ઠીક સંખ્યામાં વેચાતી પણ હવે હાલમાં તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવું કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓને કદી પુગી શકે નહી એઓ બીજું એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની ભલામણ અમારો કોન્સલ કરે છે કોન્સલનું મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનું હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેથી કાંઈ એવું ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમાં તોડી છે આ જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનું નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડું અને એજંટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આવવાના થતાં તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમાં જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખરીદ... પડી એ ઉપરથી વાચનારે ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી ... પણ સમજ પડી શકે નહીં તૈયાર થઈ રહેવા પછી પાંચ મીનીટમાં તોડી શકાય તે તીજોરી તેમ જ તોડતાં પાંચ કલાક લાગે તેવી એકસરખી જ દેખાય

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ.

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પારટી—

નાચ-પારટી—

એટ-હોમ—

ઇવિનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—

ફાંકડું કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવુ કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટસ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ—ચીંચબઝાર.
બ્રાંચ નં. ૨—ઠાકોરદ્વાર—
બ્રાંચ નં. ૩—ગ્રાંટરોડ. } મુંબાઈ. ટેલીફોન ૨૫૫૬, ટેલીગ્રામ—"Sweetmart"

Feb. 19

પંકાયેલા, પુરાણા અને પ્રજાપ્રિય મશીને

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું ?

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર અને નવા અનકારો,

તૈયાર કર્યા જ જાય છે !

દુકાને પધારી નજર નાંખી જોશો તો

જરૂર જ મોહશો !

પરિણામે અમને ખમાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી !

પછી આજે આવો કે કાલે !

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨

૨ આપના ઓર્ડરમાં "સમાલોચક"નો નામ લખશો

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ની
અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

સજીવન મિક્ષ્ચર.

—કોલેરા વિશુચીકા માટે—

કોલેરા અપચો અજીર્ણ અતિસાર વિગેરે ભયંકર રોગોને ટુંક વખતમા આશ્ચર્યકારક નાબુદ કરનારો આ એક રામબાણ ઉપાય છે જેનાથી સેંકડો અમૂલ્ય જીંદગી બચી છે

કિંમત બાટલી એકના આના દશ

બકાલે ઓઇન્ટમેન્ટ

—ખાસ દરાજ માટે—

ગમે તેવી જુની ખાજી કે લાલ દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ બેથી ત્રણ વખત લગાડવાથી જડ મુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી જરા પણ બળતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી.

કિંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા, આંતરીયા મેલેરીઅલ અને ખરાબ હવા કાદવ કીચડના સર્વ તરહના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ
કરવામા ક — એકજ દીવસના મેલેરીઆ તાવ નાબુદ
થઇ જાય છે — અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાની
ઘેનુ કર્યુ — ખાસ ખુબી છે

કિંમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.

એક મહાન વિદ્વાન ડૉક્ટરની નોંધ ઉપરથી બનાવેલો આ મલમ ચોળવાથી માથાનો તેમજ સધીવા સરખો દુખાવાકારો ટુંક વખતમાં નાબુદ થાય છે વળી હાથ પગનુ રહી જવું, સોજો ચઢી આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગનો દુખાવો કોઇપણ ભાગનુ અકડાઈ જવુ સ્ત્રીઓના પગ તથા કમર ઝલાઈ જવા, એ થી કોઇપણ ભાગ રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ કરનારા આ રામબાણ ઉપાયની એક બાટલી દરેક કુટુંબોમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ

કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી—

અમોએ હાલમા રીટેલ દવાનું ખાતુ ખોલ્યું છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામાં આવશે

એક વખત ખાત્રી કરી જુઓ

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ દવાવાળા,

ગુલાલવાડી ? નાકે, બહારકોટ, મુંબાઈ, નં ૨.

T/b 10

૩ આપના ઓર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો

સહકાર

લાંબી છ દગી, શરીરનું સુખ, શરીરના દરેક અવયવની પૂરતી તાકાત, હમેશ હોંશ ને તેની સારી પાચનશક્તિ, એ સઘળાનો સહકાર ચાલુ રાખવા માટે તમો-અમારી અમૃતતુલ્ય

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ,

વાપરો એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈના તમામ કારણોને દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત, બળવાન અને હિમ્મતવાન બનાવવાની અજબ શક્તિ ધરાવે છે. તમારા શારીરિક અને માનસિક દરદોની સાથે અસહકાર કરીને જો તમારે ફતેહમંદ થવું હોય તો તેને માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક ચમત્કારિક મંત્રમાળા છે. વધારે વિગત જાણવાને પ્રાહસનિસ્ટ મંગાવો.

કિંમત–ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક.

બ્રાંચ ઑફીસ કાળબાદેવીરોડ–મુંબઈ } વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી જામનગર, કાઠિયાવાડ.

નડિઆદ, (ગુજરાત), હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

માબાપવિનાના નિરાધાર,
અન્નપાણીથી ભુખેતરસે રીબાતાં,
વસ્ત્રવિના નાગાં તરફડતાં,
બિચારાં દુખી બાળકોને
શાન્તિ અને આરામનું સ્થાન છે.

અન્ન, વસ્ત્ર, વિદ્યા અને ઉપલ્બ્ધિકારક સાધનો પુરા પાડવામાં આવે છે. દાને શ્વરીઓ! તમારા દાનની દ્રષ્ટિ આ સંસ્થા તરફ રેડો!

दयाधर्मको मूल दय।

૪ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

પાકા રંગના—ફેન્સી છાયલો !

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું રેશમી તથા સુતરાઉ છાપવાનું અને રંગવાનું કામ ઘણીજ સંતોષકારક રીતે કરી આપવામાં આવે છે.

છા
ય
લો

શા° મંજુલાલ ઝીણીલાલ

☞ કાલબાદેવી રોડ મુંબાઇ છે વામા કેની ફેશનની સુંદર ડીઝાઈન માટે આજ વર્ષોથી અનારૂ નામ મશહૂર છે

☞ એક વખત જરૂર જોઈ જશોજી.

છા
ય
લો.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ ઠારનું તેલ છે

કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે

કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જથા બંધ ઉગાડે છે

કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ શાન્તિ આપે છે

કેશરંજન—સુસ્તાઇ તથા ગભરાટ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પોસ્ટેજ જુદુ

પ્રમેહબિન્દુ શું છે ?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીવતની ભુલોથી થએલા રોગો મટાડે છે

પ્રમેહબિન્દુ—ધાદી વિગેરે ભયંકર રોગોમાં ઘણુંજ અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ રોગોના નાશથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે તાવ, અશક્તિ શ્રમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ રોગોથી પીડાતા દરેક જણે વાપરવુ

દરેક શીશીનો રૂ ૧) દેશ, પેકિંગ વગેરેના આના નવ જુદા

કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર, ન

Feb 18 — ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા

૨૦ વરસની જુની દુકાન,

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

અમારે ત્યાં કોઈપણ જાતના મોટી તથા નાની સાઇઝના હીરાઓ તથા મોતી માણેક પાના વિગેરે ઝવેરાત છુટક તથા જથાબધ મળશે

હાલની ચાલુ ફેશનનુ કોઈપણ જાતનુ ઝવેરાત તથા સોના આદીના દાગીનાઓ તૈયાર તેમ જ ઓરડરથી બનાવી આપવામા આવશે

અમો માલની આકરણી કરી આપીશુ તેમ જ જુના દાગીનાને રીપેર કરી આપીશુ

ઠે૦-૨૭૫-૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસની સામે, મુંબાઈ.

ટેલીફોન નં ૨૨૩૬

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ, Calmness, Bombay

આપના ઓર્ડરમાં આ લેખકની નોંધ લેશો

શ્વાસાસન

અકસીર દવા !

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઊંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાઝગી બક્ષનાર,

ઇજ્જતદાર પીણું !

જીવન સાથે વાપરી જૂઓ

ચ્યવનપ્રાશાવલેહ

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી
નબળાં સબળા,
નાના મોટા,
સ્ત્રી પુરુષ,
સૌને માટે,

જીવનવર્ધક દવા !

શ્વાસાસન સાથે વાપરી જૂઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ, લિમિટેડ,

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન—
જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનુ
ખાસ લીસ્ટ મંગાવો

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રાગજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનુ સિરનામુ "Muffchain-Bombay" ટેલીફો. નં. ૬૭૪

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખુ પાનુ, રૂ ૧૫ અડધુ પાનુ રૂ ૮ પા પાનુ રૂ ૬.

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે ઓછા વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર **પચીસ** ટકા વધારે લેવામા આવશે.

—કવર પેપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવુ યા તો લખીને પુછાવવુ.

—આ ભાવ છેલ્લામા છેલ્લા છે તેમા ઘટાડો થઈ શકશે નહિં વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ, મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ, નબર ૨/૩૬, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ.

આંધળા દેખતા થાય છે—કેટેરેક્ટોડાઇનથી

આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર મટે છે

હવે આ નક્કી થયુ છે કે આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર ખાત્રીથી મટી શકે છે વાઢકાપ કરાવનારા સજ્જનોની આંખ સુધરે છે એમ નથી, પણ કેટેરેક્ટોડાઇનથી કોઇપણ દરદીને નીરાશ થવુ પડતુ નથી, એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયુ છે કીં૦ રૂ ૫, પોસ્ટેજ ૬ આના વધુ

આખા હીંદુસ્તાનમા વખણાયલો બાલ કાળા કરવાનો

પક્કા કલપ

આ કલપ મુછોના તથા દાઢીના સફેદ વાળને લગાડતા તે પાંચ જ મીનીટમા સુંદર કાળા થઇ જાય છે હીંદની અંદર આના જેવો બીજો કોઇ પણ કલપ નથી આ કલપ વાપરવામા મહેરો છે સોડમમા સુગંધીત છે, ગુણમા આકર્ષિત છે રંગમા પાકા છે અને કીંમતમા સસ્તો છે કીંમત રૂ ૧, ટપાલ ખરચ ૬

Messrs Navaratna & Sons, Kalbadevi Road BOMBAY

[illegible], આપના ઓર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો.

૧.

પ્રેમભક્તિ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક

આજે જ મગાવો ! **ચિત્રદર્શનો.** આજે જ મગાવો !

ગુજરાતના લોકપ્રિય કવિશ્રી ન્હાનાલાલ દ. કવિકૃત આ નવું પુસ્તક તૈયાર છે

૨.

પ્રસિદ્ધ બંગ કવિ રવીન્દ્રનાથના એક ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકનો અનુવાદ.

(કવિબાબુની છેલ્લામાં છેલ્લી છબી સાથે)

વિશ્વભારતી.

અનુવાદક—રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ ગણાત્રા, બી. એ.

કિંમત રૂપીઓ એક, પોસ્ટેજ જુદું

૩.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ત્રીજું પુષ્પ.

સૌભાગ્ય દેવ.

દોઢ આનાનો સ્ટેમ્પ મોકલી મગાવો

૪.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ચોથું પુષ્પ.

અખંડ યુગલ

થોડા દિવસમાં બહાર પડશે.

છુટક નકલ દોઢ આનો, બાર પુષ્પનો એક રૂપીઓ, પોસ્ટેજ સહિત

વધુ વીગત માટે લખો

મોતીલાલ શામળદાસ શર્મા,

નં. ૧૦, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબાઈ નં. ૪

આપના ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.
ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવેરાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.
નં ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

આનંદ અને સ્વતંત્રતા

સૌન્દર્યના પ્રાકપીકચુરનું ખાતુ મેત્રા ફગાવવાથી બાળકો દરેક જાતની બીમારીઓથી તેમ જ માતાના અપથ્યથી થતા દરેક વ્યાધીથી હમેશા દૂર રહે છે તો શુ—

નિરોગી સંતાન.

માતાનો સાચો આનંદ અને ખાનપીના તથા ફરવાની છુટ ને સ્વતંત્રતાનો સાચો લ્હાવો નથી ? કિંમત દર શીશીનો ૧ રૂ ટપાલ તથા વી પી ખર્ચ જુદુ

મચ્છર, માકડ, તથા ચાંચડના જુલમ અસહ્ય હોય

તો,

ઓમારૂ એન્ટી મોસ્કવીટો ઓઈલ વાપરી તેના ત્રાસથી મુકત થાઓ
ફકત થોડાં ટીપાં રાત્રે બદન ઉપર ચોળી સુઈ રહેવાથી ઉપરની જન્તુઓ પાસે ફરકી શકતા નથી મેલેરીઆ તેમ જ બીજા ઝેરી તાવથી બચવાનો ચોક્કસ અને ખાતરીપૂર્વક ઈલાજ છે કિંમત દર શીશી ના ૧ રૂ પોસ્ટેજ જુદુ.

એજન્ટ્સ, ધી કૃષ્ણા ઈમ્પોર્ટીંગ કું.,
મળવાનુ ઠેકાણ, ધી ... મેડીકલ હૉલ, ... બાજાર

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

નવી આવૃત્તિ તૈયાર છે

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

સરસ્વતીનું મનોરાજ્ય અને પૂર્ણાહુતિ.

[૧૯૨૦.]

મૂલ્ય રૂપીઆ સ્હાડા પાંચ.

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	ચારે ભાગની કિંમત
,,	ભાગ ૨ જો (ી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	અગીઆર
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨	રૂપીઆ.
,,	ભાગ ૪ (થા ચોથી આવૃત્તિ) રૂ. ૫॥	

મળવાનું ઠેકાણું. ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ,

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોતારજી બીલ્ડિંગ, ગીરગામ, મુંબાઈ નં ૪

૩ અને સર્વ પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

૧૧ આના ઑર્ડરમાં સુધારો વધારાની નોંધ લેશો

પ્રકાશક તરફથી — લવાજમના નવા ધોરણ

ગ્રાહકોને બે બોલ.

સમાલોચક આ અંકથી એના છવ્વીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. માસિક તરીકે એ આજ એના આયુષ્યમાં નવમા પ્રવેશ કરે છે. એ વર્ષો દરમિયાન એણે, ઘણો ખરાબ સમય જોયો છે, અને એની આર્થિક સ્થિતિ દિનપ્રતિદિન ખરાબ થતી જાય છે. એના સમર્થ પ્રકાશક તરીકે [illegible] ધન [illegible] થી બની શકે તેટલો આર્થિક ભાગ આપીને નીભાવ્યું છે. ન છૂટકે ગયે વર્ષે આનું લવાજમ વધારવું પડ્યું [illegible] સમગ્ર મોજી કરી પરી અથવા મ્હને વધો આવાન થયો હતો પરંતુ, [illegible] આપી અમને પણ એ કરવું પડ્યું. પરિણામે માસિકના અમ્હારા ગ્રાહક બંધુઓમાં નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ [illegible] તો નવું લવાજમ ભારે પડ્યું. એથી નવા વર્ષથી એમણે [illegible] રીતે [illegible] કરવાનો હુકમ કર્યો છે. અમ્હે તે સર્વ ભાઈઓને આ અંક ફરી મોકલીએ છીએ. બાર મહિને અઢી રૂપીઆ વધારાના [illegible] જેટલો ભાગ એ આપી શકશે એવી અમ્હને આશા છે. છતાં પણ જેમને એવી અનુકૂળતા ના હોય તે પ્રથમ છ માસના રહેવાનું અને પછીના છ માસના અઢી રૂપીઆ મોકલી ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેશે એવી અમ્હને આશા છે. હવે લવાજમ વધારવાની જરૂર ના પડે એમ અમ્હે ઇચ્છીએ છીએ. એટલે સંજોગો બદલાતા તેમ ગ્રાહકોની સંખ્યા વધેથી અમ્હે વધારે ઉત્સાહથી કામ કરવા તૈયાર થઈશું. સમાલોચકમાં હવે ચિત્રો આવતા નથી [illegible] અમ્હારી પાસે આવી છે. એવી સર્વ પરિસ્થિતિના મૂળ નબળી આર્થિક સ્થિતિ છે. ગ્રાહકો તરફથી જોઈતું ઉત્તેજન મળેથી સમાલોચક ફરી સચિત્ર થઈ શકશે અને એ [illegible] અમ્હારો સતત વિચાર છે. ચાલુ વર્ષથી આપણા જાણીતા વિદ્વાન વર્ગ તરફથી [illegible] અને શિષ્ટ લેખો નિયમિત રીતે લખાતા આવશે. અને લેખોના [illegible] અને ઉચ્ચ ભૂમિકા ફરી આપણી દૃષ્ટિ સામે રજુ કરવાના પ્રયાસો થશે.

આથી અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે જે ગ્રાહકોએ સમાલોચક મગાવવું બંધ કર્યું છે તેઓ ફરી તેને ઉત્તેજન આપી [illegible] વર્ષમાં ઉત્સાહથી જોડાઈ સમાલોચકની સેવાની [illegible] જેમ જેમ [illegible] તેમ તેમ અમ્હે વધારે [illegible] વધારે ઉપયોગી કાર્ય કરવા પ્રેરાઈશું.

*સમાલોચકની અનિયમિતતા એ છાપખાનાઓમાં [illegible] દુષ્કાળને આભારી છે. [illegible] આ [illegible] પણ [illegible] એ ખામી દૂર કરવાના પ્રયાસો ચાલુ જ છે. એની ખામી ગ્રાહક બંધુઓ સહન કરી નહિ લે [illegible] નથી. ગ્રાહકોની સુજ્ઞતા ઉપર અમ્હને વિશ્વાસ છે.

૭, માર્ચ ૧૯[illegible],
સમાલોચક ઑફિસ, મુંબાઇ

રમાણિયરામ [illegible],
પ્રકાશક

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૬ મું,] એપ્રીલ, ઈ. સ. ૧૯૨૨ [અંક ૪.

અમૃતસાગરે—

લેખક —લાલન.

ગઝલ

સ્વપ્નો જગતના ઝીણા સાગર-નીરે તો ન્હા!
તીર-ઝાડને વડલે ઝૂલી, ગાયા સ્વજનના ગા!
સુન્દર રસામૃત રૈનના સાગર-નીરે તો ન્હા!
ચકચૂર ચિંતન-ગુંજને ગાયાં સ્વજનના ગા!
રસ-પૂર્ણિમાના ચન્દ્રને સાગર-ઉરે તો રહા!
જગની લીનાના લાલને ગાયા સ્વજનના ગા!
ઉલ્લાસના રસ-પૂરના સાગર-ઉરે તો ન્હા!
ન્હાનાં નયન લ્હેરાય ત્યમ ગાયા સ્વજનના ગા!
વિહરી વિરામે ઉર-અમી સાગર-પૂરે તો પા!
સિન્દૂરના સભાગના ગાયા સ્વજનના ગાં!

વૈશાખી પૂર્ણિમા સં ૧૯૭૧,
આરેશક

પ્રેક્ટીકલ એ ટ્રીનોઝ રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

પ્રાસંગિક નોંધ.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

૧.

એક કરુણ નિષ્ફળતા ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટની મુલાકાત.

નામદાર ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટ આવ્યા અને ગયા. એમણે હિન્દની કરેલી મુલાકાતનું નરસાપણું ન શું? લૉર્ડ ચૅમ્સફર્ડ અને પ્રાન્તિક ગવર્નરો ભલે હકીકત ઉપર ઢોળ ચઢાવીને એ મુલાકાતને સફળ કહેવાનો ઢોંગ કરે, ઉદરભર પત્રકારો અને "સરકારના વાજિંત્રો" ભલે સત્યને ગોપવી રાખે, બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ ભલે ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટની સામ્રાજ્યસેવાની અગત્યતા માટે ઉપકારના ઠરાવો પસાર કરે, સંક્ષેપમાં, જે ખરી હકીકત હતી કે હિન્દની પ્રજાએ અસહકારનો સ્વીકાર કરીને ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટનો સત્કાર કરવામાં પ્રત્યક્ષ ભાગ નથી લીધો તે હકીકતને ભલે ગમે તેવા અનુકૂળ રૂપમાં મૂકવામાં આવે; જે કોઈને આંખ છે તે ખરી સ્થિતિ જોઈ શક્યા હશે અને સમજી શક્યા હશે.

નામદાર પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ પોતે "સુધારા"નું વાસ્તુ કરવા આવવાના હતા. ગાંધીજીની ગર્જનાએ હેમના આવવાને મુલતવી રખાવ્યું હોય એવો સંભવ છે, જો કે કારણ રાજ્યકાર્યમાં પરિચિત ભાષામાં "શિથિલ તબિયત"નું આપવામાં આવ્યું હતું. પ્રિન્સને સ્થાને સમ્રાટના કાકા અને મહારાણી વિક્ટોરિયાના પુત્ર ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટને મોકલવાનું બ્રિટિશ રાજપુરુષોએગોઠવ્યું. હિન્દના લોક રાજભક્તિ માટે સુપ્રસિદ્ધ છે, અને મહારાણી વિક્ટોરિયાના રાજવંશી કુટુમ્બ માટે હિન્દની પ્રજાએ અનેકવાર વિશિષ્ટ આદર બતાવ્યો છે. જો નામદાર ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટ બ્રિટિશ મંત્રીઓના "રમકડા" તરીકે ન આવ્યા હોત તો તો હિન્દની પ્રજાએ હેમનો ઉમળકાભર્યો સત્કાર કર્યો હોત, પરન્તુ બ્રિટિશ રાજપુરુષોની બાજીની સોગટી તરીકે આવનાર વ્યક્તિનો સત્કાર હિન્દની પ્રજા કરે તો તે રાજપુરુષોની સદોષ રાજ્યનીતિ હિન્દ સ્વીકાર કરે છે એવો ભ્રમજનક અર્થ થાય, તેથી હિન્દની પ્રજાને શોકસહિત ઠરાવ કરવો પડ્યો કે નામદાર ડ્યૂક ઑફ કૉનૉટની મુલાકાતને અંગે થનાર સરકારી સભાઓમાં હિન્દની પ્રજાએ ભાગ ન લેવો. સુધારેલી ધારાસભાઓ ખુલ્લી મૂકવાના ખેલ તો યથાવિધિ ભજવાયા, પરન્તુ "હિન્દી પ્રજાના જખ્મો રૂઝવનાર આવનાર" હકીમસાહેબ કેટલા ફાવ્યા એ પ્રશ્નનો ઉત્તર શો મળશે?

૨.

ચૅમ્સફર્ડસાહેબ ગયા.

આખરે એપ્રિલની બીજી તારીખે હિન્દના વાઇસરૉય નામદાર લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ હિન્દનો કિનારો છોડીને ગયા. જે પદને હેમની પ્હેલાંના વાઇસરાય લૉર્ડ હાર્ડિંજે હિન્દના હૃદય-સિંહાસન ઉપર બેસીને શોભાવ્યું હતું તે પદ ઉપર આવેલા નામદાર લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડે હિન્દની પ્રજાને અ...

પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ (સચિત્ર) રૂ. ૩—— એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

આપી હતી કે તેઓ લૉર્ડ હાર્ડિંજને "પગને પગને ચાલશે" હેમના એ શબ્દો હેમણે પોતાની કારકીર્દિથી સાર્થક કરી બતાવ્યા છે ? બીજી બની માગતો દૂર છી, હેમની વિદાયગીરીના પ્રસંગનું અવલોકન તેનો ઉત્તર સ્પષ્ટ અને અચુક નકારમાં આપે છે લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડની વાઈસરૉય તરીકેની કારકીર્દિ માત્ર ગજબનાક નિષ્ફળતા નીવડી છે એટલું જ નહિ, પણ તુ બ્રિટિશ પ્રતિષ્ઠાને કલંકિત કરી સામ્રાજ્યને ગંભીર હાનિ કરવામાં તે નિમિત્ત થયા છે જમેઉવારની ન્હાનીમ્હાની વિગતોમાં ઉતરવાનુ આ સ્થાન નથી, જેઓ તરસાતો હાની શકે છે હેમને સ્પષ્ટ થશે કે ચેમ્સફર્ડ સાહેબની કારકીર્દિ એટલે સરવાળે ખોટ

-લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડની જમે બાજુની મ્હોટામાં મ્હોટી રકમ જે ગણવામાં આવે છે તે 'સુધારા' છે પ્રથમ તો "સુધારા"માં લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડનો શો હિસ્સો હતો અને મૉન્ટેગ્યુનો શો હતો તે ઇતિહાસ જ્યારે બતાવે ત્યારે ખરૂ બીજું, એ "સુધારા" હિન્દની પ્રજાને "અપર્યાપ્ત અને અસંતોષકારક" લાગ્યા છે અને તેમને પરિણામે હિન્દની અશાન્તિ ઓછી થઇ નથી કદાચિત્ "સુધારા"નું જે મહાત્મ્ય હેમના પક્ષવાદીઓ આંકે છે તે પૂરેપૂરૂ સ્વીકારીએ તો પણ રાઉલેટ ઍક્ટ જેવા કાળા કાયદા, પંજાબમાં થયેલા અમલદારી અત્યાચારો, ખિલાફતના સબન્ધમાં થયેલો હરામને ગેરઇન્સાફ એ સર્વેની બનેની ઉધાર બાજુની સરખામણીમાં જમે બાજુ કેટલી ન્હાની ને હલકી લાગી જાય છે ?

સર્વ કરતા વધારેમાં વધારે નુકશાની દૃષ્ટિ હોય તો તે એ છે કે બ્રિટિશ શુભાશયિતા અને બ્રિટિશ ન્યાયમાં જે શ્રદ્ધા હિન્દની પ્રજાને હતી તે શ્રદ્ધાને જે આઘાત લૉર્ડ કર્ઝને સંકુચિત રાજ્યનીતિથી આપ્યો હતો તે કરતા યે વધારે વિનાશકારક આઘાત લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ આપ્યો છે બ્રિટિશ રાજ્યનીતિમાંથી હિન્દની શ્રદ્ધાને ઉઠાડી નાખવા કરતાં વધારે મ્હોટી હાનિ સામ્રાજ્યને શી હોઇ શકે ?

૩.

લૉર્ડ રેડિંગ હિન્દના નવા વાઇસરૉય.

આ ચેમ્સફર્ડની અશક્તિએ હિન્દનો રાજકીય મામલો એવો તો ગંભીર બનાવી દીધો છે કે હેમના પછી વાઇસરૉય તરીકે કોને મોકલવા એ બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ માટે મ્હોટામાં મ્હોટો પ્રશ્ન-ચર્ચાસ્પદ હતો અનેક કલ્પનાઓ થતી હતી અને અનેક ઉમેદવારોના નામો સંભળાતા હતા આખરે લૉર્ડ રેડિંગનો નિયોગ કરવામાં આવ્યો એકંદરે હેમના નિયોગ માટે ઇંગ્લંડમાં તેમ હિન્દમાં સંતોષ બતાવવામાં આવ્યો છે, અને હેમની આગળની કારકીર્દિની ઉજ્જ્વળતા અને ઉપયોગિતા ઉપરથી એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે હિન્દની મુશ્કેલ પરિસ્થિતિને તેઓ સ્હારી વાળવા સમર્થ નિવડશે હિન્દને આશાભંગના કડવા અનુભવો એટલા બધા થયા છે કે એ સાવધતા રાખે તો તે સ્વાભાવિક જ છે લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડની જે કાંઇ મ્હોટામાં મ્હોટી નિષ્ફળતા હોય તે તો એ જ છે કે એમની કારકીર્દિએ હિન્દને એવું તો સંશયશીલ બનાવી દીધું છે કે લૉર્ડ રેડિંગ નાગામાં સારા "સર્ટિફિકેટો" સહિત આવતા હોવા

જોતા હિન્દ પૂરેપૂરી શંકાની નહિ તો સાવધાનીની નજરથી જુએ છે. ગાંધીજીએ લખ્યું છે "અસહકારવાદીઓએ લૉર્ડ રેડિંગની મુશ્કેલીઓમાં વધારો ન કરવો જોઇએ, પરંતુ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે કે તેઓ બહુ કંઈ કરશે એવી આશા રાખવામાં ન આવે."

લૉર્ડ રેડિંગ ઇંગ્લાંડના લૉર્ડ ચીફ જસ્ટિસ હતા, યુદ્ધના સમયમાં હેમને બ્રિટિશ એલચી તરીકે અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યા હતા અને અમેરિકાને યુદ્ધમાં ઉતરવા સમજાવવામાં તેઓ સફળ થયા હતા. આ ઉપરથી તેઓની ન્યાયનિષ્ઠા અને તેઓની રાજ્યનીતિજ્ઞતા સિદ્ધ થાય છે. વધારામાં તેઓ હોશિયાર નાણાંશાસ્ત્રી લેખાય છે. હેમના માનમાં યોજવામાં આવેલા સમારંભો પ્રસંગે હેમણે જણાવ્યું હતું કે "હિન્દનો રાજ્યવહીવટ કરવામાં "ન્યાય" એ હેમનું સૂત્ર રહેશે." હિન્દમાં આવીને હેમણે કરેલાં ભાષણોમાં "ન્યાય અને 'સમભાવ" એ બે શબ્દો હેમનાં કાર્યસૂત્રો થશે એમ હેમણે કહ્યું છે. તેઓએ હિન્દ પાસે ન્યાયની માગણી છે. હિન્દે હેમને એ તક આપી જોયું છે. હિન્દ શાન્તિથી જોયાં કરે છે. જોવાનું છે કે લૉર્ડ રેડિંગ અમલદારી તન્ત્રથી અતીત થવા જેટલી હિમ્મત બતાવી શકશે.

૪.

શું અસહકાર નિષ્ફળ નીવડ્યો છે ?

જેઓ એમ કહે છે કે અસહકાર નિષ્ફળ નીવડ્યો છે. હેમનું ધ્યાન નીચેની બાબતો ઉપર ખેંચવા જેવું છે.

પ્રથમ તો એ વાત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે સરકારે થોડા જ વખત ઉપર પોતાની એવી રાજ્યનીતિ જાહેર કરી હતી કે જ્યાં સુધી અસહકાર અહિંસાત્મક રહેશે અને જ્યાં સુધી સુલેહનો ભંગ નહિ થાય ત્યાં સુધી સરકાર અસહકારના સંબંધમાં કાંઇ ખાસ પગલાં લેવા ઇચ્છતી નથી. હવે, એ તો જાણીતી બીના છે કે "અસહકાર એ અહિંસાત્મક છે" એમ કહી કહીને ગાંધીજીનો ઘાંટો બેસી ગયો હશે અને એમ લખી લખીને કલમ ઘસાઇ ગઈ હશે. વિશેષમાં, હજી સુધી એવું કાંઈ બનેલું સાંભળ્યું કે વાંચ્યું નથી કે અસહકારે કોઇ ઠેકાણે એવો સુલેહનો ભંગ કર્યો હોય કે જેથી સરકારને "સખ્ત પગલાં" લેવાની જાહેર સુલેહના સંરક્ષણ માટે" જરૂર પડે. અને છતાં અસહકારમાં "કાંઇક ખોટ" જોનારી, "હાથમાં હુંય કાના હલ" કલ્પનારી સરકારની કલ્પનાએ—ગભરામણે સરકારની પાસે એમની સ્વ-મુખેથી ચાલી આવતી વચનભંગ કરાવતી રાજ્યનીતિનો અંગીકાર કરાવ્યો છે અને અસહકારને ખૂબ દબાવી દેવાને—અરે! એકદમ નિર્મૂળ કરી નાંખવાને—જબ્તાની નીતિના મંગળાચરણ મંડાવ્યાં છે. ધન્ય લૉર્ડ સિંહના હિન્દપ્રેમી હૃદયને, ધન્ય ધન્ય એમની ઉભરાતી જતી દેશભક્તિને કે દેશપ્રેમના—રાષ્ટ્રભક્તિના—અનિવાર્ય પ્રવાહ રોકવાનો "બંધ" બાંધવાનું ખાત મુહૂર્ત એઓશ્રીના મુબારક હસ્તે જ નખાયું "સુધારાની શુભ શરૂઆત!" અને આ જ અસહકારની ફતેહ.

બીજું એ વાત સ્મરણમાં રાખવાની છે કે બેઝવાડામાં ભરાયેલી ઑલ-ઇન્ડિઆ-કૉંગ્રેસ—કમિટીએ ઠરાવ જાહેર કર્યો છે કે દેશે એક કરોડ કૉંગ્રેસ—કમિટીઓના સભાસદો,

કુ. સરલા અને મિત્રમંડળ ફ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

એક કરોડ તિલક—સ્વરાજ્ય-ફંડના રૂપીયા અને વીસ લાખ ચરખા એટલાની તૈયારી જુનની ૩૦મી પ્હેલાં થઇ જવી જોઇએ "સત્યાગ્રહ—સપ્તાહ"મા તથા પછી ગજાવર પાયાપર પ્રચારમાં થશે અને જીતશે એ અસહકાર "નિર્ઝર!"

આઇનાગાગ, ગિરગામ, મુંબઇ,]
  તા ૯-૪ ૧૯૨૧]

પઢીયારજીની સંવત્સરીને દિને.

લેખક—રા ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

ઓ! સાધુ સેવાધર્મના, જગવી ગયો સહુ જનને
રહે જોગીડા તુજ ભેખમાં, ગયું નતન ગુજરાતને—ઓ! સાધુ૦

અમૃત શી મીઠી ભાવના, ચેતન ભરી મૂકી ગયો
ન્હાના ને મ્હોટા સર્વ કાજે, લેખ કાંઇ લખી ગયો—ઓ! સાધુ૦

સુ... સરગ તુજ નેમિની, ભૂલી જતા ભુલાય ના!
મીઠી મીઠી તુજ રસ ... વાતો, કોઇથી વિસરાય ના!—ઓ! સાધુ૦

આંસુ લૂછ્યાં રહે કંઇકના, ને કંઇકને હસતા કર્યા
કંઇ જગાડ્યાં ઉંઘમાંથી, કંઇકને ઉભા કર્યા—ઓ! સાધુ૦

તુ ... હતા જે ... ત્યાં રહે ... સદા ... કર્યો
પ્રભુના બધે પ્રસરાવવા, તું ગત દિન ફરતો ફર્યો—ઓ! સાધુ૦

રોનો ને ગાનો નિત્ય તું, સહુ મધુ મ્હેંના લાગતા
જોગી સન્તો—જોગે ગયો, નિજ રાષ્ટ્રજન ઉદ્ધારવા—ઓ! સાધુ૦

સુનુ ... મૈં ઔગડે ને, સુનો ગીરી ગીરનાર છે
સુનો અખાડો આજ આ, પઢીયાર વિના સહુ સુન છે—ઓ! સાધુ૦

રેલ્વેઓનો વહીવટ: સરકાર કે કંપની ?

લેખક :—રા. મંજુલાલ રણછોડલાલ યાજ્ઞિક બી. એ.

રેલ્વેઓની શરૂઆત થઈ ત્યારથી આ દેશના રાજ્યપુરુષોને આ પ્રશ્ન વિચારવાની જરૂર પડેલી છે. એક પાસથી સ્વતંત્ર વેપારી કંપનીઓના સાહસને ઉત્તેજન આપી દેશના ઉદ્યોગો કેળવવાની સરકારે અંગીકાર કરેલી નીતિ, અને બીજી પાસથી ભારભર્યા સરકારના માથા ઉપર આ નવી જોખમદારી ન ઉમેરવાની ઇચ્છા આ બેને પરિણામે એવી એક વ્યવસ્થા ઉભી થઈ કે રેલ્વેઓની માલીકી તો સરકારની ખરી જ, પણ સરકાર પાંચ ટકાને વ્યાજે કંપનીઓને મૂડી તથા ખપ પડતી જમીનની ગ્રાંટ આપે અને બદલામાં કંપનીઓ ૨૫ વર્ષને પટે રેલ્વેના બાંધકામ અને વહીવટ કરે અને વ્યાજ જતાં બાકી રહેતા નફામાંથી સરકારને અમુક ભાગ આપે. આ નીતિનું સ્પષ્ટ ફળ શું આવે ? આ પદ્ધતિએ કંપનીઓ તે સરકાર અને પ્રજાની વચ્ચે દલાલ જેવી થઈ અને હેના લાભ માત્ર પ્રજા સરકાર તેમ જ રૈયત બન્નેને મળતા થયા.

આવી દલાલરૂપ કંપનીઓના વહિવટના ત્રણ પ્રકાર હોઈ શકે. એક એ કે કંપનીઓની સ્થાપના વિલાયતમાં થાય અને હેમના ડિરેક્ટરોનું મંડળ ત્યાં રહી રહ્યા અહેની રેલ્વેની કાર્યનીતિ પ્રેરે, બીજો એ કે કંપની હિન્દુસ્થાનમાં સ્થપાય અને હેના ડિરેક્ટરોનું મંડળ હિન્દુસ્થાન રહી રેલ્વેના નીતિમાર્ગ દર્શાવે, અને ત્રીજો તે ઉપરના બન્ને પ્રકારના વહિવટની પદ્ધતિઓના મિશ્રણરૂપ. પરંતુ ધારાસભાના સર્વ હિન્દી સભાસદો ઘણા કાળથી કંપનીના વહિવટને અનિષ્ટ કહેતા આવ્યા છે અને સરકાર જ રેલ્વેનો વહીવટ હાથમાં લે એવું માગી રહ્યા છે. કેટલીક વાર સરકારી અમલદારો પણ સરકારી વહિવટ તરફ પસંદગી દેખાડી રહ્યા છે. સરકારી વહિવટની ઇષ્ટતા લૉર્ડ લૉરેન્સને એવી લાગી હતી કે એમણે એ દિશાના મહાપ્રયત્નો કર્યા હતા. એમની રેલ્વેનીતિ પાછળના વાઇસરોયોને રૂચી નહિ. તે બદલાઈ અને વહિવટ કંપનીઓના હાથમાં રહ્યો. ગોખલે, વિઠ્ઠલદાસ ઠાકરસી, વિજય રાઘવાચાર્ય, ઇબ્રાહીમ રહીમતુલ્લા અને મહમદઅલી ઝીણા એ સર્વેએ પ્રસંગો આવતાં રેલ્વેનો વહિવટ સરકારને હસ્તક લેવાને ઘણી મજબૂત દલીલોપૂર્વક કહેતા આવ્યા છે. છેવટે વડી સરકારે પ્રાન્તિક સરકારોને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા અને હેના આવેલા ઉત્તરોનો સાર એ આવ્યો કે મુંબાઈ અને મદ્રાસની સરકારો સરકારી વહિવટના પક્ષમાં ઉતરી અને બંગાળાના ગવર્નરે જણાવ્યું કે તે પ્રાન્તમાં વ્યાપારીઓનો અભિપ્રાય કંપનીના વહિવટના લાભમાં છે, પણ હેના પોતાનો અભિપ્રાય સરકારી વહિવટ તરફ છે. બાકીની સરકારોએ સરકારી અને કંપનીના મિશ્ર વહિવટની હિમાયત કરી હતી.

આમ લોકમત અને કેટલેક અંશે અધિકારી અભિપ્રાય સરકારી વહિવટની તરફ છે તેનું કારણ કંપનીના વહિવટના મ્હોટા દોષોને લીધે લોકોને તથા સરકારને થતાં અપમાન અને નુકસાન છે. જો રેલ્વેનો વહિવટ સરકાર કરે તો તે લોકમતને વધારે અનુકૂળ થાય અને તેથી લોકહિત જળવાય એ ... છે

એટલે રોજ રોજની લોકની જરૂરિયાતો પૂરી કરી શકે નહિ, અને નોકરમાગણી પૂરી પાડી શકે નહિ ગરીબ હોય કે તવંગર, રેલ્વેના મેનેજર હોય, કે વેપારી અથવા રેલ્વેના નોકર હોય પરન્તુ સર્વે હિન્દીઓને વિદેશીઓથી ઉતરતા ગણવાનો અને દેશીવિદેશીના ભેદનો ભોગ થવાનો સમગ્ર લાભ કંપનીઓના વહિવટમાં મળે છે કંપનીઓની પ્રવૃત્તિ વેપારના હોવાથી નજર એકી નફા ઉપર જ રમે છે, અને સસ્તુ હોવાથી નોકરોની લાચારી વિષે દુર્લક્ષ કરી રહે છે કંપનીના ઉંચા ઉંચા અધિકાર તો સાહેબોના જ, ગાડીઓમાં સુખસગવડ તો તેમના જ, માનની નામનાની મહેતાઈ તે પણ તેઓની જ આ ઉપરાંત કંપનીના વહિવટમાંથી ઉત્પન્ન થતો નફો દાન પરદેશી વેપારીઓ લઈ જાય છે તે જો વહિવટ સરકારનો હોય તો હિન્દુસ્તાનની તિજોરીમાં આવે અને તે હિતાર્થે વપરાય તેથી કર-વેરાનો ભાર લોકોને ઓછો પડે સરકાર હવે સુધારાને લીધે પ્રજામતને અધીન થતી જાય છે, અને જવાબ આપવાનો હોવાથી ખરચાળ ઓછી બને એવો સંભવ છે, એટલે અધિકારીઓના પગાર કંપની જેટલા ભારે નથી રાખતી, તેમ જ સારામાં સારા અધિકારીઓ શોધવા તથા નીમવાને જેટલું વિશાળ ક્ષેત્ર સરકારને મળે છે તેટલું કંપનીને નથી મળતું કંપનીઓનું ક્ષેત્ર સંકુચિત હોવાથી તેમને વધારેમાં વધારે નફો મેળવવા માટે દર ઘણા ભારે રાખવા પડે છે, તેથી હિન્દુસ્તાનના ઘણા નવા ઉદ્યોગોને હાનિ થાય છે જુદી જુદી કંપનીઓ વચ્ચે હરિફાઈ હોવાને લીધે જ્યારે કોઈ સ્થળે કે કયા જંકશન હોય ત્યારે બીજી કંપનીને નકામું ભારે ભાડું આપવું પડે છે જો વ્યવસ્થા સરકારના હાથમાં હોય તો તે એક લાઈનના આ વિનાશમાં બીજી લાઈન ઉપર થઈ શકે અને વેળા તેમ જ વસ્તુ બચાવી શકે સરકારના હાથમાં જતાં સર્વ રેલ્વે એક સરખી ચલાવવાનું અને હરિફાઈના ભારે ખર્ચ તથા આડ નાહક થતા લોકોના ઉપરનો બોજો હલકો પડે

આ પ્રમાણે સગવડ, કરકસર, સમાન વર્તણૂક, ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન વગેરેની હિન્દી પ્રજાને અત્યારે જે ગરજ કંપનીના વહિવટમાં લાગે છે, અને લોકમત તરફ જે દુર્લક્ષ કંપનીઓ બતાવે છે તે સર્વનો ઉપાય તો રેલ્વે પ્રજાકીય થાય અને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ આવશ્યક સુધારા વધારા કરાવી શકે તે છે સરકાર મેનેજરોને બરતરફ કરી શકે, તેઓમાં ચોરી ચાલશે નહિ કે કારખાનાનાં કામમાં ભરી શકશે નહિ એટલું જ નહિ, પરન્તુ વળી હિન્દીઓનો તિરસ્કાર અને અપમાનનો પણ અન્ત આવશે એમ આશા રાખી શકાય રેલ્વેકામને માટે જોઈતું સરસામાન કે બીજો સરસામાન હિન્દુસ્તાનમાંથી જ લઈ અને આ ઉદ્યોગોને પણ ઉત્તેજન આપી શકાય ટુંકમાં, સર્વ દ્રષ્ટિઓથી જોતાં આ વખતે હાલમાં જે ચાલે છે કંપનીઓ રેલ્વેઓનો વહીવટ કરે છે તે હિન્દના હિતની સંભાળ ને વહીવટ કરે તો વધારે સારું છે હિન્દનો હક અને ભિન્ન ભિન્ન મનોરથ ... દેશની પ્રજાને જવાબદાર હિન્દની રેલ્વેઓનો વહીવટ પોતાના હાથમાં લે.

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૨ જો રૂ ૨-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વતનજી હુબ્બ.

લેખક—રા. સુરજી લાલજી વ્યાસ.

રાગ ભૈરવી મદી તાલ પનમી દેશો

મુજી માતૃભૂમિકે નમન
    આય વની અસાંજો વતન —મુ૦
કુદરતી અસાંજો કોડ મિંજા
    કુરબાન કરી તન મન —મુ૦
    પિઠ પજેંજો જિતે મધાણુ,
    તિયૈં મરકાણુ મન,
ધાવણુ પિતે ઉન માનડી,
    જયાં પામ્યાસીં નરતન। —મુ૦
કચ્છકે જુગેજ્યું ગાનિયું
    જન નાપુ સરજ્યા ચમન,
પ્રજાપતિજો પુતરે કયો જિત
    પરમેસર પિરનન —મુ૦
દેવ રસીજે વીણાજા
    સાખી જે વ્યોમ પવન,
જોગી ધૂને જોગરે જિત
    ડુગર પણ ડોનન —મુ૦
બાન જોગણી મગરનતી પણ,
    જમાયં જિત આસન,
આ ચાર જ શંકર, ચરમ કયોં
    પંચમ ધરા પાવન —મુ૦
ઈશ્વર જેડા ડાસ ધ્રુવ જન,
    એકણા જેડા મદન
જગદૂસા, ખેંગાર, પિતાંબર,
    મા જિત આંજન —મુ૦
સાગર, નર, સરેશ, સંત,
    સાધુ, ફકીર, અરહંત,
કુંભ કમાણુ મનખાઉ ઇન્જું,
    તારાં પિંડ તન —મુ૦

[illegible] એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

જન્મભૂમિ વંદન

[વંદન - ધૂમ નો ગુજરાતી અનુવાદ]

રાગ—ધનાશ્રી ત્રિતાલ

ઙર મુજ જન્મભૂમિ ન ન

અમા બહુ ન —વઙ નનન — ૩૦

= શ્રી નામા ।ાડ બેઠાં,

ઃમાન ઙ્ગ તન, મન — ૩૦

પિં સાચું યા મધાયુ,

ના નિઃશ્વિયુ મન

વાનર ગીત ને માતાએ

પામ્યા જ્યા નર-તન — ૩૦

જનપુરાણી ન નો ઙ ના,

નારાયણસર નીર,

નવપતિના પુત્રો પામ્યા,

વિશ્વ પ સાને — ૩૦

દેવ ઋષિતી[1] તીર્થાના

ચાલી છે ધામ-પવન

ને ।।ો ાગ઼ બો જ્યાં,

ગુરિદ ડોનત — ૩૦

જ્ઞાનયોગિની સરસ્વતીએ,

બાલન કર્યું આમન[3]

શંકર, ન ન અને વિવેકે,

ગે ઙ્ગ, શાસન[4] — ૩૦

ઉચ્ચ જેવા દાસ પ્રભુના,

મે ઙ્ગણા[6] સમા મહુન

જગ રાં[7], ખેગાર પીતામ

૧ ઋષિના આર્ય લિમા નવીન ખદ્દી શતના ત્રે દ ા નતાન ન નાનયણ મ્ોવદ ધ ોનામન મા ન્મ્ ૨ ૮ગમા ના રડી વર્ષો રત ઉઅ નાથવા ો ઙ્ગાત નામક મત્ર વડે ઝમ ગા ઙ્ગ ત્રિવે ન દૂન ાવ્યાની ઙ્ગમા કુશળ નનિ ૭ ન ૨૯

૩ મુનિ—મ ની નણી ઙ્ગ ના લેમા મમ ય છે

૪ આર્ય ઙ્ગા ન ઙ્ગ મા ર ર ા તા નીર મ ોનર અને વિમ મના નગાવના નાદિ વ પાર ની ો છે ઘણીમુન રા ની વિશ્વાને પ મા ાયા ના

૫ તત્ત્વાની ૩ ગુરુ ઈશ્વ સિદ્ધ

૬ કૃષ્ણ ઙ્ગ મીર મેઘ

૭ જન ાર્ગ જાા મા

૮ ઙ્ગના । વિના ના નરિદાર જ્ઞાન ાવગના મમાનતી ઙ્ગ ન ર ામ ઙ્ગ ની ઘર ઠેઠી ઙ્ગાન ોતાના । ળ અને એકુડી અવસ્થિત ઙ્ગ નાર નવમક ની એ ાર ર વા ઙ્ગ મુપ્રસિદ્ધ ચૈતન્ની થૈ ! પીતામ્ર સિ

રતન ખચી નિત પરડગ,
ને મે મિણ ઉઝરન
મ ન જો માનમ મણવેમ
સાગર પાર પુજન —મુ૦
વસ્તુ વિનાનુ નિત માન
ઝરખડે કે ઉકડન
પ ધિ પશ્ચિમ ઘનતે
આખડ્યુ નીર વસન —મુ૦
ઢાલકતે નિત થાય લગે
ને તણુર નાયક પવન,
મુગતા જેઉ લગી સાઇસ
ચાર્યુ મિઠ્યુ ડુબન મુ૦—
સિંગોડા, સોણાઇ સુરે,
રત મુકસેંગ ઉછરન,
જગ જમે જિત જોરાતા
તિત જોડેંગ ગુઝન —મુ૦
તેજવત્યુ જલક્યુ નિખર્યુ
જન માનણુજ મનન,
જિત કપૂરી હોયન જોડયુ
પનમખ્યુ પ્રગટ ન —મુ૦
હેમારે વર પુગો નિરંજન,
થીણો ઘર સજન
અસી ખાનુડા ગુનગુન ગગન,
માડી અસાનો ચમન —મુ૦

માડીના આંગન — ૨૦
સાયર, શૂરા, સતી, સંત,
સાધુ, ફકીર અગ્રહત;
કરી કમાણી માનવતનની,
તારી, સ્વય તરત —૬૨૦
વિરલ રત્ન ખેંચી વિદેશના,
રત્નાકર રેનત,
કરે કિસ્તીથી બળિયા નાવિક
સાગર પાર ગમન —૬૨૦
સેવે દૂર વિદેશ કચ્છીઓ,
કરતા દેશ રટન
ચરણ મૂકતા જ મભૂમિપર
નયને નીર ઝરત —૬૩૦
મં, મૃદુ ડાનકને કેકે,
તણુરે વાયઝ પકન,
સુરતા સારી અનખ દશથા,
મીઠી કારી કનન, —૬૩૦
સિંવોડો[1] ચગણાઈ સુણાતા
વીર ગકત ઉઝીત,
એને સમરતણો આગણીએ,
જાડેજા મળીનન —૬૩૦
તેજવની જન નક્ષ્મીના*
જગ માનણુ શા ઝૂલન
હોથન[2] અને કપૂરી[3] જેવી
પદ્મિનીના સમરન —૬૩૦
અવલોકી હિમગિરિને, ધ્મગણે-
ધીશોધર[4] આવત
અમે બાનુડાં ભુનભુવ એના,
માડી મ્મમાઉ ચમન —૬૩૦

---

૧ શીર અને કઝારમ જમાનવાનુ અજબ્ સામર્થ્ય ધરાવતો કાગઈ રા' નામે રાગ - એ ગ સિન્ધ તથા કચ્છમાં પ્રચલિત છે એની રવર સકતના કેટેક અગે " સિંડુ ન ન ૨ીી છે

૨ અને ૩ ઇતિહાસ મશહૂર બે નારીરતનો

૪ એ નામનો કચ્છના ઉત્તર વિભાગમા પહા છે.

* કવિન્હાનાલાલના ' તેજસ્વી મદ રોવત જવની લક્ષ્મી જ ર... ' એનપ શી

લલિતનાં કાવ્યો, ૨ ૧-૦-૦ મિ. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટ: બ્રિટિશ મહારાજ્યનું કેન્દ્રસ્થાન

લેખક—રા જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા, બી એ, એલએલ બી (લંડન)

પૃથ્વીના સમસ્ત વ્યાપારનું કેન્દ્રસ્થાન લંડન શહેર બ્રિટિશ મહારાજ્યનું પાટનગર ગણાય છે, પરન્તુ મહારાજ્યની રાજદ્વારી પ્રવૃત્તિઓનું મધ્યબિંદુ કે ઉદ્‌ભવસ્થળ તો એ નગરમાં આવેલી એક નાનકડી શેરી અને તે શેરીમાં આવેલું એક જરીપૂરાણું નાનકડું મકાન છે લંડનના પુરાતન સ્વરૂપની ઝાંખી ઝાંખી કરાવનાર એ શેરી, નગરના અન્ય ભાગોની તુલનામાં તિરસ્કારપાત્ર જણાય છે, એને 'મહોલ્લા'નું નામ આપવું એ પણ અન્યાય કરવા જેવું છે મહારાજ્યના આ પાટનગરની યાત્રાએ આવતા એવા બહુ થોડા યાત્રીઓ હશે જે એ સ્થળ જોવા આકર્ષાયા હશે, એના બાહ્ય સ્વરૂપમાં ચક્ષુઓને આકર્ષે એવો એક પણ ગુણ નથી છતાં એ શેરી—ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટ—આજ સૈકાઓ થયા મહારાજ્યના રાજ્યકારભારમાં અગ્રગણ્ય ભાગ ભજવી રહી છે. ભૂતકાળમાં અનેક ઉથલપાથલો આ શેરીએ જોઈ છે, ઇતિહાસના અનેક વિધવિધ રંગી પટ એનીપર ચઢી ચૂક્યા છે રાજ્યતંત્રની અનેક ઘટનાઓ સાથે એ શેરી આમ સંશ્લિષ્ટ થઇ ન હોત તો એને ભાગ્યે જ કોઈ આજે સંભારત, બીજી નાનકડી શેરીઓની જેમ એ પણ જનતાના સ્મૃતિપટ ઉપરથી લુપ્ત થઇ ગઇ હોત

બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણના અભ્યાસકો કહે છે કે મહારાજ્યના બે શહેનશાહો છે. બકીંગહામ રાજ-મહાલયમાં નિવાસ કરી રહેલો સમ્રાટ જ્યોર્જ નામ માત્રનો શહેનશાહ છે, રાજ્યતંત્ર સાથે તેને નામનો જ સંબંધ છે પરંતુ ખરો શહેનશાહ તો ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટના નંબર ૧૦ વાળા મકાનમાં રહેતો લોર્ડ જ્યોર્જ છે બ્રિટનના ગૌરવ અને દુર્ભાગ્યનું એ મૂર્તિમંત સ્વરૂપ, મહારાજ્યનો વડો પ્રધાન—મહામંત્રી આખી શહેનશાહતની રાજ્ય-લગામ પોતાના હાથમાં રાખી રહ્યો છે એની જેમ આદર્શ-હિન અને મદમસ્ત બનેલા પોતાના સ્વાર્થાંધ સાથીઓને અને પ્રજાતંત્રની વડિયાઇ હોવાની મગરૂરી ધરાવતી પાર્લામેંટના અર્ધ-ગુનામ બનેલા સભ્યોને એક સરખી રીતે એ પોતાની આંગળીને ટેરવે નચવી રહ્યો છે જેમ મદારી સર્પને રમાડે તેમ એ સંસ્કૃત પ્રજાઓના ભાગ્ય સાથે રમત કરવાની ચેષ્ટા કરે છે પણ એ ભૂલી જાય છે કે એ પ્રજાઓની ધરતરાણમાં બ્રિટિશ મહારાજ્યનો નાશ કરે એવું હળાહળ વિષ ભરેલું છે મહારાજ્યના વિધ્વંશ માટેના સાધનો ભેળાં કરવાનો પ્રયત્ન કરતો એ મહામંત્રી અધિકારની રૂએ એ નાનકડી ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટના નાનકડા મકાનમાં રહે છે એમ મનાય છે ભૂતકાળમાં બ્રિટનના મહામંત્રીઓ એ જ મકાનમાં રહેતા હતા અને અત્યાર જો કે મહામંત્રી ત્યાં રહેતો નથી છતાં પોતાના અધિકારની ફરજો તો ત્યાં જ અદા કરે છે એ જ મકાનમાં પ્રધાનમંડળની સભાઓ મળે છે અને મહારાજ્યને લગતા કરોડો પ્રશ્નો ચર્ચાય છે પ્રજાઓના અને વ્યક્તિઓના ભાગ્યો અહિં જ ઘડાય છે કે ભગાય છે યુદ્ધ કે શાંતિની ઘોષણાઓ અહિંથી જ પ્રકટ થાય છે ઇંગ્લાંડને યુરોપીય યુદ્ધમાં ઝંપલાવવાનો નિર્ણય આખા મહારાજ્ય માટે એ જ મકાનમાં

સારી વીસ વાતો (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સુશીક્ષિત માણસોએ કર્યો હતો અત્યારે પણ હિંદની અસહકારની પ્રવૃત્તિ વિગ, મહત્વાકાંક્ષાની અને લોભની વેદીપર મેસોપોટેમીઆની સ્વતંત્રતાનુ બલીદાન આપવા વિષે કે ઇજીપ્તને નામ માત્રની સ્વતંત્રતા આપવા વિષે, અહિં જ ચર્ચા ચાલતી હશે આથી, ફ્રેન્ચ કે જરમન જેવા સંસ્કૃત પ્રજાઓના ચૈતન્ય-સ્વરૂપોને કેમ અંકુશમાં રાખવા ? એ ચિંતાજનક પ્રશ્ન એ જ સુશીક્ષિત માણસો એ જ પુરાતન મકાનમાં માત્ર બ્રિટનના જ લાભાલાભની દૃષ્ટિએ ચર્ચતા હશે; વાતાવરણની વિચાર અને બુદ્ધિ ઉપર ઉંડી અસર થાય છે જેમ એ મકાનપર શતકોનો કાટ ચડ્યો છે તેમ એ માણસોની બુદ્ધિ ઉપર પણ ચડ્યો છે શેરી અને મકાનના સંકુચિત ક્ષેત્રે તેમની દૃષ્ટિમર્યાદાનું ક્ષેત્ર પણ સંકુચિત બનાવી દીધુ છે ભૂતકાળના અનુભવોએ સિદ્ધાંતોમાં ફેરફાર કર્યો હશે પણ એમની બુદ્ધિમાં કે કાર્યમાં ફેરફાર કર્યો હોય એમ જણાતુ નથી એ અનુભવો ઇતિહાસના પટપર કોતરાયા હશે પણ એમના બુદ્ધિપટપર એથી કાંઈ પણ અસર થઇ હોય એમ માનવાને કારણ નથી વાર્યા ન કરે તે હાર્યા કરવાનો અનુભવ બ્રિટિશ રાષ્ટ્ર-સ્વભાવ છે વ્યક્તિગત સ્વભાવનુ ઔષધ ધન્વંતરીએ શોધી નથી કાઢ્યુ, તો પછી રાષ્ટ્ર-સ્વભાવનો રોગ ટાળવા માટેના ઔષધની તો વાત જ શી કરવી ?

વાચક જાણીને આશ્ચર્ય પામશે કે એક અમેરિકને એ શેરી અને તેમાંના મકાનો બંધાવ્યા હતા પરંતુ એ આશ્ચર્યચકિત કરે એવી ઘટના સર્વથા સત્ય છે એ કારણે જ એકદા અમેરિકાના રાજ-પ્રતિનિધિએ નગરના વિખ્યાત ગીલ્ડહૉલમાં ભાષણ આપતા યા-ગાર ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા હતા કે "ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટ જૂની અને નવી દુનિયાને જોડનારી સાંકળ છે પણ એ પ્રતિનિધિએ બોલવામાં જરા ભૂલ કરી ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટે અમેરિકા અને બ્રિટનને જોડવાને બદલે બન્નેને છૂટા પાડવામાં વધારે અસરકારક ભાગ ભજવ્યો છે એવી જ રીતે મહારાજ્યના અન્ય ભાગોને પણ એ શાપિત શેરી છૂટા પાડવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે તો ભાગ્યે જ કોઇ આશ્ચર્ય પામશે !

જે અમેરિકનના નામની સ્મૃતિ એ શેરી સાચવી રહી છે તે જ્યોર્જ ડાઉનીંગ હતો અમેરિકામાં એને કોઇ ઓળખતુ પણ નહિ અત્યારે પણ કોઇ ભાગ્યે જ યાદ કરતુ હશે એથી ઉલટી અમેરિકનોની એવી માન્યતા છે કે તે દેશદ્રોહી હતો વિશ્વાસઘાત કરનાર ગુન્હેગારને પ્રાચિન અમેરિકનો "જ્યોર્જ ડાઉનીંગ"નુ ઉપનામ આપતા હતા એનો પિતા ઇમેન્યુઅલ ડાઉનીંગ મેસેચ્યુસેટ્સ સ્ટેટના એક નાના શહેર સાલેમનો વતની હતો હાર્વર્ડની યુનીવર્સીટીમાં શિક્ષણ મેળવી ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી થોડોક સમય તેણે અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું હતું જે મહત્વાકાંક્ષા અત્યારે એની શેરીમાં જડ ઘાલી બેઠી છે તેનાથી પ્રેરાઇ તેણે અધ્યાપકનુ કામ છોડી દીધુ અને વેસ્ટ ઇન્ડીઝના ટાપુઓમાં ગયો ત્યાં તેણે એક વહાણના પાદરી તરીકે થોડોક સમય ધર્મોપદેશ કરવામાં ગાળ્યો ધર્મની ખાલી વાતો કરનારા અને ઉપદેશમાં જ ફરજની સમાપ્તિ થતી માનનારા અંતે સર્વથી વધારે જબરા થઇ પડે છે જ્યોર્જ પણ પ્રથમ શપથ લઇ કહેતો કે "અમારે એક પણ જર્મન

*, સસ્તા અને વિક્રમ ... ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મું

जेती नथी " परंतु लडाइना परिणामे लाखो एकर जमीन महाराज्यमा मेळववाना अरमानो नथी वेस्ट इंडीझ त्यागी डाउनींग आखरे इंग्लां. आ पो ते समये राजकीय वातावरण घेरायलु हतुं सुभाग्ये तेणे क्रामवेलनो पक्ष लीधो अने ओळखना सैन्यमा फरी धर्मोपदेश करवा माड्यो वीस वर्षनी वयनो थयो ते पहेला आ दक्षी माणुसे क्रोमवेलना स्कोटलान्डना सैन्यमा जनरल स्काउट-मास्टरनी पदवी मेळवी पाछळथी स्कॉटलान्डनी व्यवस्थानो भार पण तेने सोंपायो अने से तकनो लाभ लइने तेणे पोताना पिताने काउन्सीलना क्लार्कनी जग्या आपी

ते पछी पोतानी महत्वाकाक्षाने पोषे अने उन्नतिमा सहायभूत थाय एवा प्रकारनो तेणे लग्न सबंध बाध्यो तेनी पत्नी कामे हावर्ड, अर्ल ओफ कार्लाईलनी व्हेन थती हती क्रोमवेलनी कृपा मेळववाना तेना सफळ प्रयत्नोने परिणामे इंग्लान्डनो ते कोषाध्यक्ष नीमायो अने पाछळथी परदेश साथेनी राजनीतिमा पण पोतानुं वार्युं करवा लाग्यो. आ अरसामा तेणे यूरपखंडनी यात्रा करी होलान्ड, फ्रान्स, डेन्मार्क, स्वीडन अने पोर्तुगाल वगेरे देशोमा फर्यो यूरपखंडमा ते समये होलान्ड राजकीय प्रवृत्तिओनु मध्यस्थान हतु अने हेगमा इंग्लान्डना राज-प्रतिनिधि तरीके एणे पोतानी नीमणुक करावी क्रोमवेल जीव्यो त्या सुधी तो निरात हती पण तेना अवसान पछी राजा चार्लस बीजो गादीपर आव्यो त्यारे डाउनींगनी स्थिति डगमगवाने माटे कटोकटी थई हशे परंतु नवा राजा साथे तेणे सत्वर तह करी लीधी, अने अर्ल सेन्डवीचनो भाइ अने हालना वाइकाउन्ट कर्झननो प्रपितामह थोमस हावर्ड ए तह करावावामा मुख्य साधनभूत हतो

परिणाम ए आव्यु के ते पुन होलान्डमा इंग्लान्डना राज-प्रतिनिधि तरीके नीमायो अने आ तेनी उश्केरणीए बन्ने देशो वच्चे लडाइ करावी ए युद्ध शांत थई गया पछी ए ज्यारे पाछो हेग गयो त्यारे एणे एक अति नीच काम कर्यु राजा पहेला चार्लसने देहांत दंडमा भाग लेनार त्रण माणुसोनी ते पाछळ पड्यो अने तेमने पकडी राजाना हाथमा सोंप्या आ त्रणमा तेनो एक समयनो उपरी ओफीसर पण हतो त्रणे जणाने मित्रतानो देखाव बतावी भ्रमना नाखीने ज तेणे पकड्या हता तेना आ कार्यथी प्रजानी तेनी उपर धृतराग थइ पण ए महत्वाकाक्षी दक्षीने तेनी जरा पण परवा न हती परंतु राजा एथी अत्यंत खुश थयो अने डाउनींगने बेरोनेट बनावी, व्हाइट हालनी जमीननो एक टुकडो बक्षीस तरीके आप्यो. विश्वासघात अने छळना परिणामे प्राप्त करेली ए जमीनपर अत्यारे डाउनींग स्ट्रीट आवेली छे ए स्ट्रीटनी उत्पत्तिनो आ इतिहास जाण्या पछी अत्यारे पण त्या महत्वाकाक्षा अने छळनु साम्राज्य प्रवर्ती रह्यु छे एथी भाग्ये ज कोई आश्चर्य पामशे ! " जेवु वावे तेवु लणे " एवो अटळ विधिनियम छे ए नियममाथी डाउनींग स्ट्रीट अने तेमा रहेनाराओ केम अपवादरूप रही शके ?

कलापीना केकारव रु. ४-०-० एन. एम त्रिपाठीनी कंपनी, मुंबाइ

પરંતુ આ વિષયાંતર છોડી આપણે આગળ વધીએ. ડાઉનીંગના વિશ્વાસઘાતને બ્રિટિશ પ્રજા નો ભાખી રહી— અત્યારે પણ ક્યાં લોર્ડ જ્યોર્જના વચનભંગ સાંખી નથી રહેતી?— પરંતુ ક્યે પ્રજા અત્યંત ઉશ્કેરાઇ અને લોકોનું ટોળું એની પાછળ પડ્યું. પ્રજાસમૂહના કોપાનલમાંથી બચવાને તે દેશ છોડીને નાઠો, અને ઇંગ્લાંડ આ પેલો ચાર્લ્સ "રાજા વાજાં ને વાંદરા ત્રણે સરખા" એ કહેવત સિદ્ધ કરી બનાવી રજા વિના પોતાનો ઓદ્ધો તેણે છોડ્યો તે માટે તેને ટાવરમાં કેદ પૂર્યો. લગભગ એક મહિનો સરકારની મફત મહેમાન-ગીરી ચાખ્યા પછી રાજાની માનીતી રખાત ડચેસ ઑફ પોર્ટ્સમથના પ્રયત્ને કરીને તે છૂટો થયો, અને પુનઃ રાજકૃપા મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો, લોભવશ બન્યો. વિલાસી રાજાને જોઈતા નાણાં તેણે પૂરાં પાડ્યાં અને પ્રજા સમક્ષ, કેટલાક ચોપાનીયાં લખી, તેનો બચાવ પણ કર્યો. રાજાની નાણા-ભૂખ પૂરી કરવા ઉપરાંત તેની માનીતી રખાતો ડચેસ ઑફ પોર્ટ્સમથ, લેડી કેસલમેઇન અને નેલગ્વીનને પણ પ્રજાની ત્રીજોરી મરજીમાં આવે તેમ લૂંટવા દેવામાં, તેણે બાકી ન રાખી. ચાર્લ્સે તેની આ ગુલામગીરીનો બદલો એની હજાર પાઉન્ડની ગ્રાન્ટ આપીને વાળ્યો.

ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટના ઉત્પાદક વિષે આટલો ઇતિહાસ અત્યારે બસ છે. આપણે માત્ર એના જાહેરજીવનનું જ અવલોકન કર્યું છે અને જે દુર્ગુણોનો વારસો તે પોતાની સ્ટ્રીટને સોંપી ગયો છે તે અત્યારે પણ તેના વારસો—પ્રધાનમંડળ—જીવને સાટે સાચવી રાખવાના ભગીરથ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. કહેવાય છે કે ડાઉનીંગનું ખાનગી જીવન પણ અનેક દુર્ગુણોથી ભરેલું હતું. તે એટલો તો કંજુસ હતો કે પોતાની માતાને ભૂખમરો વેઠાવીને કમોતે તેણે મારી નાખી હતી. પણ આપણને એ બધી બાબતો સાથે અહિં સંબંધ નથી, તેમ એના ખાનગી જીવનના દુર્ગુણો અત્યારના એના વારસોમાં છે કે કેમ તે પણ આ સ્થળે જોવાની જરૂર નથી. હવે આપણે, ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટ મહામંત્રી અને તેના મંડળનાં કબજામાં કેમ આવી તેની ઝાંખી કરીએ.

ડાઉનીંગ પોતાની પત્ની અને મીલકતના વારસ તરીકે એક પુત્ર મૂકી ગયો હતો. એ બીજો બેરોનેટ ડાઉનીંગ લોર્ડ સેલીસબરીની પુત્રી સાથે પરણ્યો, જેનાથી તેને એક પુત્ર થયો હતો. પિતા કંઈક અંશે નબળા મગજનો હોવાથી પુત્રનું લાલનપાલન અને શિક્ષણ તેના મામા સર વીલીઅમ ફોરેસ્ટરના હાથમાં સોંપાયું હતું. જ્યારે નાનો ડાઉનીંગ હજી પંદર વર્ષનો હતો ત્યારે તેના મામાએ પોતાની તકનો લાભ લઈ પોતાની તેર વર્ષની પુત્રી મેરી સાથે તેના છુપી રીતે લગ્ન કરી દીધાં હતાં. પણ યુવાનીમાં આવતાં તેણે પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું અને પોતાના લગ્નનો તે ખરો વારસ છે એવી સાબિતિ આપી. બસ પછી તે મુસાફરી કરવા નીકળી પડ્યો હતો પણ યાત્રા પૂરી કરી પાછા ફરતાં જ તેણે લગ્નસંબંધનો ઇન્કાર કર્યો. બાપની સર્વ મીલકત તેણે વિષયતૃપ્તિમાં ઉડાવવી શરૂ કરી દીધી. તે ફરી પરણ્યો જ નહિ અને પરિણામે વારસ વિના મુઓ. તે જે વીલ પાછળ મૂકી ગયો તેમાંથી એક અતિ રસપ્રદ અને વિખ્યાત મુકદ્દમો ઉભો થયો. પોતાના એક સગાને અમુક શરતોએ બધી મીલકત આપવા

ગુલામગીરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

...ધારે સિધાવી ગયા. પરિણામે વીલમાં દર્શાવેલી ઇચ્છા મુજબ એક કૉલેજના સ્થાપના માટે ...નાણાં કેમ્બ્રીજ યુનીવરસીટીને સોંપવાનો વખત આવ્યો, પણ યુનીવરસીટી નાણાં મેળવે ...હેતા વારસો સાથે તેને મુકદમો લડવો પડ્યો. આ મુકદમો લગભગ પચાસ વર્ષ સુધી ચાલ્યો અને છેવટે યુનીવરસીટીએ વિજય મેળવ્યો. ડાઉનીંગ કૉલેજ, જે હાલ વર્ષોથી અસ્તિત્વમાં છે તે એ વારસામાંથી સ્થપાઈ હતી.

૧૮ ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટની જમીનપર મૂળ ઉત્પાદકે કેટલાક મકાનો બાંધ્યાં હતાં. આ મકાનોમાંથી કેટલાંક તેણે વેચી નાખ્યાં હતાં અને કેટલાંક પટે આપ્યાં હતાં. નવ, દસ અને અગીયાર નંબરવાળા ત્રણ મકાનો તેણે રાજા જ્યોર્જ બીજાની હયાતીમાં રખેવાળ લોર્ડ લીચફીલ્ડને વેચ્યાં હતાં. પણ સન ૧૭૮૮ માં જ્યારે જેમ્સ ઉનાળો છોડી નાસી છૂટ્યો ત્યારે લોર્ડ લીચફીલ્ડને પણ તેને અનુસરવાની ફરજ પડી અને એના મીલકત સરકારે ફરી પોતાના કબજામાં લીધી. રાજા પહેલા જ્યોર્જ નંબર નવ અને દસવાળાં મકાનો જેડી નાખ્યાં અને તે હોલેન્ડના ...ને ભેટમાં ઠેઠ ૧૭૭૦ સુધી વાપરવા આપ્યાં હતાં. ...ના મૃત્યુ પછી બીજા જ્યોર્જે એ સંયુક્ત મકાન તે સમયના મહામંત્રી સર રોબર્ટ વોલ...ને બક્ષીસ આપ્યું હતું, પણ વોલપોલે અંગત બક્ષીસ લેવાનો ઇન્કાર કરી મુખ્ય કોષાધ્યક્ષના ...કાર્યાલય તરીકે અને મહામંત્રીના નિવાસસ્થાન તરીકે એ મકાનનો કબજો લીધો હતો.

આ પ્રકારે ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટ અને તેમાં આવેલું એ નંબર ૧૦ વાળું મકાન મહારાજ્યના ...માં અગત્ય પામ્યાં. રાજ્યોપણાઓ અને તુમારો "અમારા સેંટ જેમ્સના દેવાલય"માંથી પ્રકટ થતા મનાય છે પણ ખરેખર તો તે સર્વ આ તિરસ્કારપાત્ર ગલીમાંથી જ ... છે. આજ કાલ કરતાં બે શતકાથી એ ગલી જ મહારાજ્યની રાજ્યતંત્રના તારો ...ણી ... છે અને બેસુમાર ... રહી છે. ભવિષ્યમાં પણ હજી થોડાંક વર્ષો એ પોતાનું આધિપત્ય નિરંકુશ ભોગવી શકશે એમ લાગે છે. છેલ્લા બે-અઢી શતકોમાં એ ગલીએ અનેક ...ના અનુભવો કર્યા છે.

રૂપસુંદર લેડી કેસલમેઇન એ જ ગલીમાં કોષાધ્યક્ષ ડાઉનીંગ પાસે આવી નાચ-નખરાં ...રી નાણાં એકઠાં જતી. વ્હાઇટહોલના બાગમાં ... નીકળી હોય ત્યારે સ્વાભાવિક નાણાંના ...ખણાટથી—સુવર્ણના ચળકાટથી આકર્ષાઈ તે ત્યાં આવતી અને પ્રજાના ભંડારીને બનાવી ...તી. પ્રુડી ડચેસ ઓફ પોર્ટસ્મથ પણ અનેકવેળા અહિં ડાઉનીંગના આવાસમાં કઈ રીતે ...રી હતી અને ચાર્લ્સ ફરીને ઉપરાઉપરનો પ્રેમ બતાવી લોભથી છળી ગઈ હતી. એવી જ રીતે ...ના રાજાની બીજી અનેક રખાતો આવી હશે અને કોષમાંથી સુવર્ણનો ભાગ હરી ગઈ હશે. ...એ અત્યારે આવી રખાતોનું સ્થાન મહત્વાકાંક્ષાએ લીધું છે અને અક્કલહીન પ્રધાનો ...પ્રજાની તીજોરી ખાલી કરી રહ્યા છે.

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

હમણા જેમ રાજ્યની હયાતીના રખેવાળનો ઓરડો અગત્યનો ગણાય છે તેમ બીજા જેમ્સના સમયમાં પણ ગણાતો હતો. ડાઉનીંગ પાસે મકાનો વેચાતા લીધા પછી લા. લીવરી ! પોતાના ટેકાના મંડળોની સભાઓ એ મકાનમાં ભરતો હતો અને પ્રજાના હકવિરુદ્ધ અનેક કૃપા ... કાવતરાંઓ રચતો હતો. બનાવ પણ પ્રધાનમંડળના આપખુદ થઈ પડેલા સત્તાધારીઓ એનું અનુસરણ કરી રહ્યા છે અને પોતાની સત્તા દિન પ્રતિદિન દૃઢ કરવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. નમાલી થઈ પડેલી પ્રજા અને નાયકરા " હાજી હા " કહેનારી સ્થિતિમાં આવી પડેલા હિંદને આમના સભ્યો તે બધું મોઢે સાખી લે છે. જે પ્રજા અને હિંદને આમ પોતાની જ સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ નથી કરી શકતી તે અન્ય પ્રજાઓને શી મદદ આપી શકે ? એવી સહાય મેળવવાની આશા રાખવી એ ખપુષ્પવત્ છે.

એ મકાનમાં અનેક મહાપુરુષો નિવાસ કરી ગયા છે. વૉલપોલથી માંડીને અનેક નટખટ મંત્રીઓનું અને અન્ય પ્રધાનોનું એ શેરીના મકાનોમાં નિવાસસ્થાન હતું. મહાન પીટ લૉર્ડ નૉર્થ, સ્પેન્સર પર્સીવલ, લૉર્ડ મેલ્બોર્ન, સર રોબર્ટ પીલ, ડીઝરાયલી, ગ્લેડસ્ટન, લૉર્ડ સોલ્સબરી, આસ્ક્વીથ અને ... બીજાઓ એમાં રમત રમી ગયા છે. પાર્લામેંટમાં હિંદને આમમાં ભાષણ આપતા આપતા લૉર્ડ ચેથામ જ્યારે મૂર્છાગત થયો ત્યારે ઉતાવળમાં તેને ઉપાડીને અહિં જ લાવવામાં આવ્યો હતો. ભૂતકાળમાં એ શેરીની બન્ને બાજુએ મકાનો હતા, જેમાં સરકારી અધિકારીઓ અને પાર્લામેંટના સભ્યો રહેતા હતા. સર જોન ... જ્યારે હિંદને આમનો સ્પીકર હતો ત્યારે એમાંનું એક મકાન વાપરતો અને ઉદાર દિલે અતિથિ-સત્કાર કરતો હતો. પરંતુ તે ઉપરાંત એ જ શેરીમાં ઘણા જન્મ્યા છે અને મૃત્યુ પણ પામ્યા છે. ગ્લૅડસ્ટનનો પુત્ર હર્બર્ટ અહિં જ જન્મ્યો હતો અને કોષાધ્યક્ષનું નિવાસસ્થાન, નંબર ૧૧ વાળું મકાન તેને રહેવા માટે થોડો સમય મળ્યું હતું. અત્યારના પ્રધાનોની પત્નીઓ મુલાકાત સમય માટે આ શેરીનો ઉપયોગ કરતી હોય એમ જણાતું નથી. છેતાં અર્લ ઑફ ઑક્સફર્ડ, લેડી વૉલપોલે, અને લૉર્ડ ... વગેરેએ અહિં જ દુનિયાને છેલ્લા નમસ્કાર કર્યા હતા.

અમેરિકાને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા ઉશ્કેરનાર લૉર્ડ નૉર્થ નંબર ૧૦ વાળા મકાનનો એક મજલો રહેતો હતો અને બાકીના ભાગ તેણે બીજા એક પ્રધાનને વાપરવા આપ્યો હતો. એ મકાનમાંથી જ લૉર્ડ નૉર્થે અમેરિકા ઉપર અમલ કરી ... તેમના ઉદ્યોગ નીચોવવાની ચેષ્ટા કરી હતી અને પાર્લામેંટમાં તેમને પ્રતિનિધિત્વ આપવાની ના પાડી હતી. તેની એ મૂર્ખતાનું પરિણામ દુનિયાએ જોયું છે. પણ એ કડવા અનુભવથી જોઈએ તેટલું શાણપણ આવ્યું નથી. અત્યારના પ્રધાનો હિંદમાં ... અને આયર્લાંડમાં એ મૂર્ખતાની પુનરાવૃત્તિ કરી રહ્યા છે. એકવાર પુનઃ કડવા અનુભવો થશે ત્યારે કદાચ મુત્સદ્દીઓ ઉપરથી મહત્વાકાંક્ષાનો પડદો ખસશે.

શેરલોક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

એ શેરીમાં અનેક સમય પ્રજાસમૂહે તોફાન કરવાના પ્રસંગો બન્યા છે સન ૧૮૩૨ નો સુધારાનો કાયદો પસાર કરાવવા માટે દબાણ કરવા એક મોટું ટોળું એ શેરીમાં ગોઠવાયું હતું, અને પરદેશ ખાતાના કાર્યાલય સમક્ષ "સ્વતંત્રતા કે મૃત્યુ" ના પોકારો કર્યા હતા દ્વારપર ઉભેલા સૈનિકે બંદુક ટોળા તરફ ધારી જણાવ્યું હતું કે, "થોભો ! સ્વતંત્રતા શું છે તે હું નથી જાણતો પણ એક પગલું આગળ વધ્યા તો મૃત્યુ જરૂર આપીશ " એના કારણથી જ પ્રેરાઈને બીજી વાર લોકસમૂહ શેરીમાં પેઠો હતો અને મહામંત્રીના મકાન આગળ આવી તે તોડી પાડવાની તૈયારી કરવા માંડી હતી, પણ એ શુભ આશયમાં તેઓ સફળ થયા નહિ મહામંત્રી પાછે પગે બારીમાં ઉભો ઉભો તેમની ધમકી સાંભળતો હતો, એટલામાં, ટોળું કાંઈ પણ નુકશાન કરી શકે તે પહેલાં, સૈનિકસહાય આવી પહોંચી હતી પાછળથી જ્યારે અંગ્રેજોના તોફાનો નવી પડ્યાં ત્યારે એ શેરી જાહેરપ્રજાને માટે બંધ કરવામાં આવી હતી. હમણાં પણ આયરીશ સીન ફેનરોના તોફાનોના ભયે તે બંધ કરવામાં આવી છે અને બન્ને બાજુએ લાકડાના મજબૂત દરવાજા ઉભા કર્યા છે થોડા સમયપર ભૂતકાળના તોફાનોની ઝાંખી કરાવે એવું એક છમકલું થયું હતું યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થયેલા પણ બેકાર બની બેઠેલા પ્રજાજનોએ આ તોફાન કર્યું હતું અને ગુસ્સામાં કોષ-કાર્યાલયના મકાનની બારીઓ ભાગી નાખી, હતી પરંતુ ઇતિહાસની એટલી જ પુનરુક્તિ થઈ," પોલીસના દંડાની થોડી ઘણી ઝાંખી ચાખી, તેઓ પાછા ગયા હતા

એક અતિ જાણવા યોગ્ય ઘટના મહામંત્રીના મકાનમાં બનવા પામી હતી એ ઘટના અત્યારે જે ઓરડામાં નામદાર પ્રધાન મંડળની સભાઓ ભરાય છે ત્યાં બની હતી સો. એ તે સમયે મહામંત્રી હતો રૂડ્યાર્ડ નામે લંડનના એક કોલસાના વેપારીએ અઢળક ધન ભેગું કર્યા પછી તેની ઇચ્છા રાજકીય ક્ષેત્રમાં સત્તા જમાવવાની થઈ હતી આ આશય પાર પાડવા ને સમયનું તેનું મોટામાં મોટું વર્તમાનપત્ર "ધી કુરીઅર" તેણે ખરીદી લીધું હતું તે પછી તેણે પીટ સાથે મુલાકાત લીધી અને પોતાના પત્રની સહાય મહામંત્રીને આપવાની ઇચ્છા દર્શાવી પ્રધાનમંડળને તે સમયે વર્તમાનપત્રોની સહાયની અત્યંત આવશ્યકતા હતી, એટલે સ્વાભાવિક રીતે મહામંત્રીને આ માગણીથી હર્ષ થયો રૂડ્યાર્ડમાં અત્યારના વર્તમાનપત્રોના માલિકો જેવી કલ્પના ન હતી, નહિ તો પોતાની શરતો યોગ્ય સમય માટે મુલતવી રાખત બદલામાં તેણે માગણી કરી કે મહામંત્રીના હાથમાં જે અધિકારીઓની નિમણુંક કરવાની સત્તા છે તે તેના અંકુશ હેઠળ સોંપવી આ માગણીથી નાખુશ થઈ મીજાજ ખોઈ બેસી તેણે રૂડ્યાર્ડને કહ્યું "તને તો ઉંચકીને બારીમાંથી બહાર ફેંકી દેવો જોઈએ, પણ " આટલું બોલી તે અટક્યો થોડો વખત ઓરડામાં શાંતિ પથરાઈ ત્યાર પછી તેણે ઘંટ વગાડી નોકરને બોલાવ્યો અને કહ્યું "આ ગૃહસ્થને-માગણમાં થઈને બહાર લઈ જા" આવા તો અનેક પ્રસંગો એ ઓરડામાં બની ગયા છે હું ધારું છું કે ખિલાફત ડેલીગેશનના આપણા પ્રતિનિધિઓ પણ એ જ ઓરડામાં અત્યારના ભી મહામંત્રીને મળ્યા હતા લોર્ડ ગ્રેએ તો

—અરવિંદ ઘોષનું તત્વજ્ઞાન ૨ ૦-૮-૦ એન્. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

ફરજને યોગ્ય રીતે ઓળખતો અટકાવ્યો હતો પણ બીજે જ્યોર્જ તો આખી હિંદી પ્રજાના હૃદયોને દુઃખ માર્ગે ગ્હેની ત્રણ વાત પણ વધુ વંચવાની ના પાડી હતી આપણે જોઈ ગયા તેમ અમેરિકન યુદ્ધને લગતા નિર્ણયો અહિં જ થયા હતા એ નિર્ણયો કરનાર અમેરિકા વિષે કેવું અને કેટલું જ્ઞાન ધરાવતા હતા તેનું એક નમુનો પણ સચોટ ઉદાહરણ વિખ્યાત ઇતિહાસકાર મૅકોલેએ આપ્યું છે ડયુક ઓફ ન્યુકૅસલે ભૂગોળનું આશ્ચર્યજનક અજ્ઞાન તે સમયે બતાવ્યું હતું "અરે, હા, હા, ખચીત" તેણે કહ્યું, "આનાપોલીસનું રક્ષણ જરૂર કરવું જોઈએ. સૈન્યને એકદમ ત્વરાથી આનાપોલીસ તરફ રવાના કરવું જોઈએ ભલા, આનાપોલીસ ક્યાં આગળ આવ્યું?" અજ્ઞાનનું આટલું પ્રદર્શન કરીને મૂંગો રહ્યો હોત તો ઠીક થાત પણ વાત એટલેથી જ અટકી નહિ "કેપ બ્રેટન એક ટાપુ છે?" કોલમ્બસે કરેલી શોધ વિષે જાણે તુરતની જ ખબર મળી હોય તેના આશ્ચર્યથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો હતો "આશ્ચર્યજનક! કૃપા કરીને મને નકશામાં બતાવો તો (બતાવ્યા પછી) હા, ખચીત બરોબર છે મારા મહેરબાન! (ખબર આપનારને સંબોધીને) તમે હમેશા કંઈક સારા જ સમાચાર લાવો છો મારે એકદમ જઈને રાજાને જણાવવું જોઈએ કે કેપ બ્રેટન એક ટાપુ છે" ડયુક ઑફ ન્યુકૅસલને સ્થાને અત્યારે વિરાજતા નરપુંગવો ભૂગોળનું જોઈએ તે કરતાં વધારે જ્ઞાન ધરાવે છે. અને તેથી જ મોન્ટેગ્યુના તેન માટે આપણ પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્ય ઝુંટવી લેવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે પરંતુ પ્રજાઓના હૃદયમાં કેવી લાગણીઓ ઉશ્કેરાઈ રહી છે તેનું હજી અજ્ઞાન જ આ મહારાજ્યના કેન્દ્રસ્થાનમાં પ્રવર્તે છે સ્વરાજ્ય લેવા તત્પર થયેલી અને મહાન આત્મભોગો આપી રહેલી હિંદીપ્રજા હજી ગુલામી વશ પર હતી તેવીને તેવી જ છે એવી ઉચ્ચ અભિમાનાની માન્યતા ધરાવવાનું માન એકલી ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટને જ ઘટે છે!

ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટમાં સરકારી કાર્યાલયો સ્થપાયાં ત્યાં તે પહેલાં તેમાં માત્ર મહામંત્રીનું જ નિવાસસ્થાન હતું પરદેશખાતા અને સંસ્થાનખાતાનાં કાર્યાલયો માટે, મુખ્ય ન્યાયાધીશ માટે, ખજાનચી માટે અને છેવટે પાર્લામેન્ટના રેકોર્ડ્ઝ અને આગેવાનોના નકશાઓને રહેવા માટે સરકારે એક પછી એક સર્વે મકાનો હસ્તગત કર્યાં સન ૧૮૨૮ માં સરકારે એ જુનાં મકાનો તોડી પાડી તેને સ્થાને નવાં મકાનો ઉભાં કરવાનો નિર્ણય કર્યો ગમે તે નિર્ણય થાય અને તે પછી કાર્યમાં યોજાય, એ બે પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે કેટલા વર્ષ સમયનું અંતર સાધારણ રીતે રહે છે તે સાબિત નહી નથી કંઈ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી જૂના રિવાજની જગા કદી પણ નહિ ત્યાગવાની બ્રિટિશ જીવનની ખાસ ખાસિયત છે! એ મકાનોમાંથી જે પહેલું મકાન તૂટ્યું તે દારૂનું પીઠું હતું અને તેના 'મગર આઇ' તેમ જ કાઉ રૂમ માટે દારૂડીઆ મંડળમાં જાણીતું હતું કહેવાય છે કે ડૉક્ટર જૉન્સનનો વિખ્યાત શિષ્ય બૉસ્વેલ એ પીઠાનો ગ્રાહક હતો આવા પ્રસંગની ત્વરા રહી ન મકાનો તોડવા માટે સરકારે દાખવી નહિ પરદેશખાતાનું કાર્યાલય વર્ષો સુધી જૂના મકાનમાં રહ્યું એ મકાન આખરે એવી સ્થિતિમાં આવી લાગ્યું કે પાર્લામેન્ટની સહાય

સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મા

માગવાની આવશ્યકતા જણાઈ; અને તે પણ સ કારે નહિ, ખાનગી સંસ્થાએ માગી અને માલિકોએ શું સહાય આપી? મહાજનો પોતાના અટકાવના ટેકા મૂકવાની એ બહાન સભાએ પરવાનગી આપી! ઉપરે વાર્યા ન કર્યું તે હાર્યા કરવું પડ્યું. મગજની ભીતોમાંથી છૂટા બને છે તો ચાતુ વરસાદ વરસતા માફક, થોડા સમયમાં તુરી પત્ર એક હાનત થઈ ગઈ ત્યારે કાર્યાન્વિત ખસેડવાની આ મહેરબાનીને સૂઝ જ પડી. આ ઘટનામાં પણ આપણા તાજા વર્તમાન પ્રસંગો સાથે તુલના કરવાની સામગ્રી મળી આવે તેમ છે. નિરુપયોગી કાર્યમાં યોજનાની ક્રમવાર અસત્ અને અપ્રમાણિક રીતે બ્રિટિશ રાજ્યતંત્ર કરે છે તે મોન્ટેગ્યુનો નવો કાયદો સિદ્ધ કરે છે ન હતું જ કાંઈ પણ કરવાની તેની પ્રકૃતિ. અમૃતસરના દુઃખદાયક ઘટનાના સમ્બન્ધમાં પ્રત્યક્ષ પેટ હતી; લગભગ એક વર્ષ સુધી સાચા સમાચાર દબાવી નાખ્યા, પણ ઉપરે રમત ઉઘાડી પડી ગઈ. હિંદમાં લોકજાગણી ઉશ્કેરાઈ છે એમ સરકારે તો કબૂલ ન કર્યું પણ ખાનગી સંસ્થાઓએ–કામદાર પક્ષે દબાણ કર્યું ત્યારે જ તે ચર્ચા થઈ. ચર્ચાનું પરિણામ પણ તુરી પત્રના મુકાબલાને ટેકા મૂકવાની ચેષ્ટા કરવામાં જ આવ્યું! એની અસર હિંદમાં શી થઈ છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે. હવે તો અસહકારની પ્રવૃત્તિ જ્યારે આ નવી પ્રધાનમંડળીના પ્રાણ હરી આણશે ત્યારે જ હિંદ સ્વતંત્રતા મેળવવાને ભાગ્યશાળી થશે, અન્યથા નહિ.

ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટની કમકથા અહિં પૂરી થાય છે. એમાંથી હિંદી વાચકો બ્રિટિશ રાજ્યકર્તાઓના ભૂત અને વર્તમાનની સહજ ઝાંખી કરી શકશે, કેટલાક કદાચ ભવિષ્ય પણ જોઈ શકશે. મહારાજ્યના એ રાજકીય કેન્દ્રસ્થાનના ઉત્પાદકનો ઇતિહાસ ત્યાં વ્યવહર્તાઓને તે કેવા પ્રકારનો વારસો સોંપી ગયો છે તે સ્પષ્ટ કરી બતાવશે. દંભ, વિશ્વાસઘાત અને મહત્ત્વાકાંક્ષા એ સ્ટ્રીટની એકેએક કાંકરીમાં ભરેલા છે. એ જ દુર્ગુણોથી પ્રેરાઈ આજે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ પ્રજા મતની–લોકજાગણીની દરકાર કર્યા વિના સ્વેચ્છાથી કારભાર ચલાવે છે. યુદ્ધના સમયમાં મહાજનો કહેતા કે "નાનકડી પ્રજાઓને નિર્ભય કરવા, તેમની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા આ યુદ્ધ લડાય છે." યુદ્ધ શાન્ત થયા પછી અત્યારે કંઈક ઊંધું જ પરિણામ આવેલું જોઈ શકાય છે. પ્રજાતત્ત્વનો વિનાશ કરવા, નાનકડી પ્રજાઓની સ્વતંત્રતા લૂંટી લેવા અને મુઠ્ઠીભર માણસોને સ્વચ્છંદપણે વર્તવા નિર્ભય કરવા આ યુદ્ધ ખરેખર લડાયું હતું, એમ માનવાને કારણો મળે છે. ઇંગ્લાંડની પોતાની જ સ્થિતિ તપાસીએ તો એ માન્યતા સાચી લાગે છે. યુદ્ધ પહેલાં પ્રજામત વધારે બળવાન હતો અને પોતાનું ધાર્યું કરાવી શકતો. આજે એ જ બ્રિટનની પ્રજા લોઈડ જ્યોર્જની જુલ્મી આપખુદ સત્તા મુંગે મોંએ સહન કરી રહી છે. પરંતુ આપખુદીનો–જોહુકમીનો અંત અત્યંત ત્વરાથી પાસે આવતો લાગે છે. મહારાજ્યના અનેક દેશોમાં–આયર્લાંડમાં, ઇજીપ્તમાં, હિંદમાં મચી રહેલો રાજકીય ખળભળાટ ભવિષ્યનું સૂચન કરે છે. એ ખળભળાટ અધિકારીઓને, મહત્ત્વાકાંક્ષીઓને ચેતવણી આપી રહ્યો છે કે, 'સત્વર તમારો હઠ અને મહત્ત્વાકાંક્ષા ત્યાગો, નહિ તો મહારાજ્યના વિનાશનો મૃત્યુઘંટ વાગશે.' પરંતુ એ સમયે આવશે તે પહેલાં આ રાજ્યકર્તાઓ વસ્તુસ્થિતિ સમજી જશે, બ્રિટિશ રાજ્યમંડળ તેટ

ઇતિહાસ સૂચવે છે કે એવો કરોકટ પ્રસંગ ઉભો થતા પ્હેલાં નાટ્યકર્તાઓ પોતાના ન્‍મ અને મહત્વાભિલાષના આગ્રહો ત્યાગશે, માત્ર એવો કરોકટ પ્રસંગ ઉભો થશે એમ સિદ્ધ કરી આપવાની જ આવશ્યકતા છે, અને એ દિશામાં હિંદીપ્રજા પાસે સરથી મોટી આશા રખાય છે.

સુરત,
તા ૨-૧૨-૧૯૨૦.

સુકાતી સરિતા.

લેખક-રા વૈકુંઠપ્રસાદ ઉપનશંકર, બી એ

સુકાતી શાને ? સરિતા !
　　　　સુકાતી શાને ?
નિર્મળાં જે નીર ભર્યાં'તાં !
　　　　ખોવાતે શાને ?—સરિતા.
ચિકની ધગતીને—શીત કરતી'તી
રિમની ધગકને,—શાન્ત કરતી'તી
　　　　એ શીત ! એ શાન્તિ ! ઝિનવે શાને ?—સરિતા.
ચ ંદ્રના ચળકારે,—ચોખી ચમકતી'તી,
સુખના મનકારે,—મીઠી મનકતી'તી,
　　　　એ ચમક ! એ મનક ! ઝિનવે શાને ?—સરિતા.
રેતની રસભરી—ખળખળતી'તી
રમઝમ રમતી,—છલછલતી'તી
　　　　એ ખળક ! એ છલક ! ઝિનવે શાને ?—સરિતા.
નીરના તરંગે—તરવરતી'તી
નીરના નિધિએ,—પરવરતી'તી,
　　　　એ તીર ! એ નીર ! ઝિનવે શાને ?—સરિતા.
સુકાતી શાને ? સરિતા !
　　　　સુકાતી શાને ?
　　　　　　સરિતા ! સુકાતી શાને ?

પરમાર્થનું રહસ્ય.*

લેખક—રા. ભાનુશંકર હરશંકર યાજ્ઞિક, બી. એ.

'પરમાર્થ' એટલે શું એની કલ્પના ઘણાઓને હોયછે જ. ઐહિક ઉન્નતિનો કંટાળો આવે અથવા તે સાધ્ય ન થઇ શકે એમ થાય એટલે, જેનો આશ્રય ગોતવાનો તે પરમાર્થ-સ્વાર્થથી પ્રતિકૂળ-તે પરમાર્થ એવી જાતનો આ શબ્દનો અર્થ ઘણા સમજે છે. ખુદ રામદાસે પણ 'आधी प्रपंच करावा नेटका । मग साधावा परमार्थ विवेका' ॥ (પ્રથમ બરાબર પ્રપંચ સાધીને પછી પરમાર્થે વિવેક સાધવો) આવો ઉપદેશ કરીને પ્રપંચ તથા પરમાર્થ વચ્ચેનો વિરોધ વ્યક્ત કર્યો છે. એટલે મનુષ્ય પ્રપંચમાં રહે તો તેનાથી પરમાર્થની સાધના થઇ શકે નહિ અને પરમાર્થ શોધવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેના પ્રપંચનો ગોટાળો થાય એવો સાર્વત્રિક મત છે. તેને લીધે પ્રપંચ તથા પરમાર્થ એ બે જૂદા જૂદા વિષયોની પરીક્ષા થઇ પડી છે. કોઇ ડાક્ટરની પરીક્ષા આપવાનો વિચાર કરે તો તેનાથી તે જ વખતે વકિલાતનો અથવા એંજીનીયરિંગનો અભ્યાસ કરી શકાય નહિ. પ્રથમ ડૉક્ટરની બધી પરીક્ષાઓ પાસ કરીને પછી જોઇએ તો તેણે બીજા વિષયની શરૂઆત કરવી. તે પ્રમાણે સ્વાર્થમાં-પ્રપંચમાં-ઐહિક ઉન્નતિમાં-જો કોઇએ યશસ્વી થવું હોય તો તેણે કેટલાક સમયપર્યંત પરમાર્થને બાંધીને ખુણે મૂકવો જોઇયે. એવી રીતે સ્વાર્થ પરમાર્થના જે વિષય તદ્દન જૂદા, એટલું જ નહિ, પરન્તુ પરસ્પર વિરોધિ આપણામાંના ઘણાના મતપ્રમાણે બનેલા છે તે તેમ હોવાનું કારણ નથી એમ દેખાડવાનો આજનો મારો પ્રયત્ન છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ પરમાર્થ શબ્દ જેમણે સાંભળ્યો પણ નહિ હોય, અથવા તે સંબંધી કદિ પણ જરાકે વિચાર પણ નહિ કર્યો હોય એવા માણસ પણ પરમાર્થ તરફ હળવે હળવે પણ અજાણતા કેમ વળતા જાય છે તેનું દિગ્દર્શન થોડામાં કરવાનો મારો ઉદ્દેશ છે. છેવટે પરમાર્થ એ કાંઇ પ્રપંચથી ખિન્ન થયેલા મનને ફોસલાવવાનું અથવા નિરાશાથી ત્રાસ થયેલા હૃદયનું તાત્કાલિક ખોટું સાંત્વન નહિ, પરન્તુ-પરમ-અર્થ એટલે કે અત્યંત શ્રેષ્ઠ, અત્યંત મહત્વની, તથા અત્યંત આવશ્યક વસ્તુ છે અને તેની આગળ સર્વ ઐહિક વસ્તુ ફીક્કી પડીને સ્વપ્નવત્ કેમ દેખાવા લાગે છે તેનું વિવેચન કરવાનો મારો હેતુ છે.

વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ અને જડવાદ.

બ્રહ્માંડમાંના યચ્ચયાવત્ સર્વ પદાર્થોનો વિચાર બે રીતે કરી શકાય-(૧) વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી તથા (૨) પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી. અદ્વૈતવાદી કેસરી શ્રીમત્ શંકરાચાર્યને પણ આ જાતના ભેદ માનવા પડ્યા છે. વ્યાવહારિક, પ્રાતિભાસિક અને પારમાર્થિક આ ત્રણ સત્તા એ જગદ્ગુરુએ પ્રતિપાદન કરેલી છે, પરન્તુ પ્રતિભાસ અથવા ભ્રમ વ્યવહારમાં જ થતો હોવાથી **પ્રાતિભાસિક સત્તાનો** અંતર્ભાવ વ્યવહારિક સત્તામાં જ કરવાની કાંઇ હરકત દેખાતી નથી. તેથી આ બે જ પ્રકારે સર્વ પદાર્થોનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ. પદાર્થોનું આપણને જેવું જ્ઞાન થાય છે તે દૃષ્ટિથી, એટલે આપણી ચિત્તવૃત્તિમાં તેમનું જે પ્રતિ-

* નીતિદર્પણ રૂ. ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

બિંબ પડે છે તે દૃષ્ટિથી—આપણા મનમા તેમનુ જે ચિત્ર ઉઠે છે તે દૃષ્ટિથી—જે વસ્તુઓનો વિચાર તે પહેલા પ્રકારથી વિચાર થયો. આપણે નાટક જોવા જઇએ ત્યારે જે શકુંતલા આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે તે ખરી શકુંતલા—મેનકાની કન્યા—હોય છે કે ? બિલકુલ નહિ—એટલુ જ નહિ, પણ કેટલીક વખત તો તે સ્ત્રી પણ નથી હોતી! એ એક રંગેલુ લુગડુ પહેરેલો છોકરો જ હોય છે પણ નાટક જોતી વખતે આપણે આ વાત ભૂલી જઇએ છીએ, અને ખરેખર તેને જોતા એવી વિસ્મૃતિ જો થાય નહિ તો આપણને નાટકમા બિલકુલ આનદ થયો નહિ મૃચ્છકટિકમા ચારૂદત્તને વધસ્તભ પાસે લઇ જતી વખતે ઘણા કોમળ મનના માણસો—ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ ખરેખર જ રડવા લાગે છે તે વખતે જે દેખાય છે તે ખરૂ એવુ તેમને તેટલા વખત પૂરતુ લાગે છે એ ખુલ્લુ છે આ વસ્તુઓનો પહેલી દૃષ્ટિથી વિચાર થયો. આવી રીતે વિચાર કરવો એ આપણા સ્વભાવમા ઓતપ્રોત થઇ ગયુ છે કોઇ વખતે તો તેની જરૂર પણ પડે છે સૂર્ય દરરોજ પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો લાગે છે તેમ તે ફરતો નથી પણ ઉલટી પૃથ્વી જ તેની આસપાસ તેટલા જ વખતમા ફરે છે એ વાત પૂર્ણપણે સિદ્ધ થયેલી છે પરતુ અનુભવિક જ્યોતિષીઓ કહે છે કે ગણિત કરવામા આ ખરી કલ્પનાથી ઘણી મેહેનત પડે છે તેથી સૂર્યના પરિવર્તનની જે ખોટી ઠરેલી કલ્પના તે જ ખરી માનીને એ સર્વ ગણિત કરે છે એવી રીતે કરેલુ ગણિત ખોટુ પડતુ નથી એટલુ જ નહિ, પણ ઉલટુ તે ઘણુ જ સહેલુ અને સરળ પડે છે એવે ઠેકાણે વસ્તુ દેખાય છે તે ખરી માનવામા જ લાભ છે સર્વ ભૌતિક-શાસ્ત્રોનો ઉગમ આ તરેહના વિચારમા જ છે આ શાસ્ત્રોથી માનવ જાતિને ઐહિક દૃષ્ટિથી જે ફાયદા થયા છે તે ઉપરથી જ આ વ્યાવહારિક જ્ઞાનનુ મહત્ત્વ સમજાઇ જાય છે સૃષ્ટિમાની નાનાવિધ ગૂઢ શક્તિઓને પોતાની ચાકરીએ લગાડીને આ અત્યત નિર્બળ તથા ક્ષુદ્ર માનવી પ્રાણીએ શુ શુ ચમત્કાર કર્યા નથી ? કયા કયા સુખો મેળવ્યા નથી ? કયાં કયા દુખોનુ નિવારણ કર્યું નથી ? આ શાસ્ત્રોનુ પરાક્રમ આટલેથી જ અટક્યુ નથી આ અતિ સાહસિક પ્રાણીએ અદ્ભુત સૃષ્ટિમાંનો અત્યત અદ્ભુત પદાર્થ જે મનુષ્ય તે કોણ, તેનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુ, તેની વિચાર શક્તિ ક્યાથી આવી, વિગેરે પુછવાવી નાખે તેવા પ્રશ્નોમા પણ હાથ ઘાલ્યો પરતુ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતી વખતે ભૌતિક શાસ્ત્રને એક અડચણ આવી અને વિચાર, બુદ્ધિ, ઇચ્છાનુ કારણ તે શાસ્ત્રને સમજાયુ નહિ વિશ્વમા જડ વિના બીજુ કાંઇ નથી, એ તો તેમનો સિદ્ધાત તેથી જે જે કાંઇ છે તે સર્વ જડનુ જ રૂપાતર હોવુ જોઇએ પરતુ વિચારોને તો હાથ કરી શકાય નહિ પણ એકાદ બાબતની બરોબર ઉપપત્તિ મળે નહિ તો હરકત નહિ પણ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થયાવિના કશા ઉપર પણ વિશ્વાસ મૂકવો નહિ એવો ભૌતિક શાસ્ત્રનો આગ્રહ હોવાથી, આ સર્વ વિચારોની ક્રિયા સાથે મગજમા ચળવળ થતી જણાયાથી, તથા તે બધ થતા જ આ ચળવળ પણ અટકતી જણાવાથી,—જે પ્રમાણે પિત્તાશયમાથી પિત્ત બહાર નીકળે છે તે પ્રમાણે જ મગજમાથી વિચાર બહાર નીકળે છે એવો એ સિદ્ધાત ભૌતિક શાસ્ત્રે કાઢી બેસાડ્યો આ જ જડવાદ કહે છે કેવળ જડ બાબતોજ તે

*પાચ પ્રેમકથા રૂ ૦—૬—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઇ

બુદ્ધિમાં હોવાથી સર્વ ધર્મ કાર્યોની ઉપપત્તિ વગેરે તેમનાથી જ મળી આવે છે એવું જડવાદનું કહેવું છે તેથી જ આ વાદ વડે સર્વનું સમાધાન થતું નથી કે હાલનું પ્રત્યેકના હૃદયમાં સર્વોત્તિ વાસ કરનાર, અનંત સુખદુ:ખનો અનુભવ લેનાર—હમેશા પોતાને 'હું' અભિમાન પ્રત્યેક શબ્દથી સંબોધન કરનાર 'અંતરાત્મા' હોવું, તેનો ખુલાસો આ સિદ્ધાંતથી થઇ શકતો નથી. પોતે અમુક બાબત માટે કંઈ એક જાણી શકતું નથી એટલે પોતાનું અજ્ઞાનતપણું કબૂલ કરવાને બદલે 'જેથી મારાથી આનો ખુલાસો થઇ શકતો નથી તેથી આ વસ્તુ જ હોવી જોઈએ—તે નથી જ,' આત્મા વગેરે, 'હમ કુછ જાનતે નહી' એવું હઠવાદીપણું જડવાદે લીધેલું પણ હાલમાં છે ના પ્રતીસ લંબા જેના આધાર ઉપર જડવાદે પોતાનો અભેદ્ય પાયો રચ્યો હતો તે શાસ્ત્ર જ હવે બહુ જડવાદની આખી ઇમારત જમીનદોસ્ત કરી નાખી રેડિયમની શોધથી જડ પરમાણુથી સર્વ કલ્પના તદ્દન બદલાઇ ગઈ અને આપણે 'દ્રવ્ય' કહીએ છીએ તે ખરેખરનું દ્રવ્ય નહિ પરંતુ અત્યંત સૂક્ષ્મ એવા મૂળ દ્રવ્યમાના વમળ હોવા જોઇએ એવો એક નવો શોધાયલો સિદ્ધાંત જણાવવા લાગ્યો અને જડદ્રવ્યથી આગળ કાંઈ જ નથી એવું જોરથી પ્રતિપાદન કરનાર ભૌતિક શાસ્ત્રના જડવાદની મજબૂત એક સર્વાધિષ્ઠાનભૂત સત્તાપર્યંત જઈ પહોંચી હર્બર્ટ સ્પેન્સર જણાવ્યા પ્રમાણે જડવાદના જ સિદ્ધાંત વગે દૂર ચાલી જવાથી તેમનું જ પર્યવસાન અધ્યાત્મવાદમાં થયું.

આત્મા અથવા બ્રહ્મ એ વસ્તુ પ્રમાણસિદ્ધ, મનને જાણવામાં આવવા જોગ, તર્કને ગમ્ય થયેલી તથા યુક્તિને યોગ્ય લાગે તેવી છે કે, વેદવ્યાસ જેવા ઋષિઓએ અન્ય કાંઈ ઉદ્યોગ ન હોવાને લીધે એકાંતમાં બેસીને ગોઠવી કાઢેલી કોઈ પણ એક કાલ્પનિક વાત છે, એ ઠરાવવા માટે પહેલે અપાર જ અમે ભૌતિકશાસ્ત્રની જ મદદ લીધી તે પ્રસ્તુત કાળને-હાલના આ નવયુગને-અનુસરીને જ છે આજના સુશિક્ષિત વર્ગને શાસ્ત્રીય પ્રમાણ વિના કોઈ પણ બાબત ઉપર વિશ્વાસ મૂકવો એ યોગ્ય લાગતું નથી પુનર્જન્મ, મનુષ્યના સૂક્ષ્મ દેહ, પૂર્વ તથા નવીન ઋષિઓનું ત્રિકાળજ્ઞાન તથા તેથી જ તેઓનું આ કાળમાં પણ અસ્તિત્વ—આ હિંદુધર્મના મજબૂત સિદ્ધાંતોપર તેમની આસ્થા જેવી શ્રદ્ધા નથી તર્કશક્તિની ત્રાજુડીમાં તોળીતપાસીને જે બાકી રહે તેટલું જ ગ્રાહ્ય, બાકી સર્વ ત્યાજ્ય, એવી હાલની સ્થિતિ છે આ બુદ્ધિના વર્ધનમાંથી તેની વૃદ્ધિ જ થવાની છે, તેથી એ દૃષ્ટિથી આ પ્રકાર ઠીક જ છે પણ તેમાં એકદમ ભૂલ થવાનો હમેશાં ભય રહે છે એ માટેની સાવધાનતા રાખવી જોઇએ જે વિષયના પ્રમાણો ઉપલબ્ધ નથી તે બાબતની આપણને કાંઈ માહિતી નથી એટલે મૌન જ સેવવું એ ડહાપણ છે, અમુક વસ્તુ છે પણ તે વસ્તુ નથી એ સાબિત હોવાનો સંભવ જ નથી એમ પ્રતિપાદન ન કરવું એ કેવળ ઉગ્રવાદ તથા ઉદ્ધતપણું છે આ પૂર્વગ્રહનું પરિણામ... બુદ્ધિની બેરેખી ... તેને ઉત્પન્ન

* આ સબંધી અધિક માહિતી માટે વિલિયમ ક્રોક્સ તેના Scientific Idealism નામના પુસ્તકમાં કહે છે

થઈ હોય તેણે ' અમુક બાબત હોવી તદ્દન અશક્ય છે અથવા અમુક ચમત્કાર કદાપિ પણ બનશે નહિ ', આવી રીતનો મૂર્વગ્રહ તદ્દન છોડી દેવો જોઇએ નવીન જ્ઞાનનો પ્રકાશ જો આપણા મનોમન્દિરમાં આવે એવું આપણને લાગે તો તે મ િના બધા દ્વારો તથા બારીઓ તદ્દન ઉઘાડી મૂકવી ન જોઇએ શું ? તેની આગળ પૂર્વગ્રહના-ભૂતોની કલ્પનાના-પડદા છોડેલા રાખવાનો શો ઉપયોગ ? સત્યનો ઝબક જે છે તે તે તમારી વિચારશક્તિની મુસમાંથી નીકળવાને બ્હીતો નથી તે તમારા તર્કશાસ્ત્રના નાજુક ત્રાજવાની દરકાર કરતો નથી તે તમારા ન્યાયશાસ્ત્રમાંના ઘટપટાદિ ખટપટને ગણકારતો નથી પણ તે એટલું જ કહે છે કે મને તમારા મગજમાં દાખલ થવાને તદ્દન ખુલ્લો માર્ગ આપો, મારી આડે આવનારા બધી જાતના પડદા દૂર કરો, એકાગ્ર કાચના ઘરપ્રમાણે તમારૂં મન બનાવો એટલે મારી પ્રાપ્તિ થવાને તમને ઘડીનો પણ વિલંબ લાગશે નહિ જેટલી ગોતકબુદ્ધિથી, જેટલા નિષ્પક્ષપાતથી તમે તમારી દૃષ્ટિ મારી તરફ વાળશો તેટલી મારી પ્રાપ્તિ તમને જલદી થઇને સત્ય માંની અનેક ગૂઢ બાબતો તમને તદ્દન સહેલી બની જશે અસ્તુ

તત્વજ્ઞાન દૃષ્ટિ અને કેંટ.

આ ભૌતિકશાસ્ત્રની જ પદ્ધતિથી જડવાદના જ તદ્દન તળીએ પહોંચીને અધ્યાત્મવાદ જ ખરો છે, એ સિદ્ધ કરવાની બાબત તદ્દન હમણાની છે રેડિયમની જો બરોબર શોધ થઈ ન હોત તો એ કદાચ અશક્ય પણ થયું હોત, અને રેડિયમની શોધ થયાને આજે ૧૫-૨૦ વર્ષ જ થયા હશે એટલે એની પહેલાં વિચારીપુરૂષોએ કઈ પદ્ધતિથી અધ્યાત્મવાદ સિદ્ધ કર્યો હતો, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર માનવીજ્ઞાનનો જે બીજો મોટો પેટા વિભાગ એટલે કે ' તત્વજ્ઞાન ' (*Metaphysics*)માં છે શાસ્ત્રની શોધ જેમ જેમ આગળ જશે તેમ તેમ બ્રહ્મનું અસ્તિત્વ અધિકાધિક દૃઢતાથી સિદ્ધ કરીને તે ઉપયોગી થશે જ પણ તત્વજ્ઞાન ભવિષ્યકાળ ઉપર અવલંબેલું નથી તેના સિદ્ધાંત ત્રિકાલાબાધિત છે એટલે કેંટ, શૉપનહોર, અથવા શંકરાચાર્યે તેમનો જ આશ્રય કર્યો આમાંથી શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે પરસ્પર વિરૂદ્ધ શ્રુતીઓની એકવાક્યતા અદ્વૈતસિદ્ધાંતથી કેમ થાય છે તે દેખાડ્યું પણ કેંટે આપણને કાંઇ જ્ઞાન થાય છે તે કેવી રીતે થાય છે, એ પ્રશ્નનો પ્રથમ નિકાલ કર્યો શાસ્ત્ર કહે છે કે, બાહ્ય વસ્તુ પરોક્ષ અથવા અપરોક્ષ રીતથી-એટલે ઈથરની અથવા વાયુની લહેરોથી ઇંદ્રિયોના દ્વારથી અંદર જઈ ત્યાંથી મજ્જાતંતુમાં થઇને પ્રવાસ કરતો મગજમાં જઈ પહોંચે છે અને એ તેમનું મગજમાં જઈ પહોંચવું એટલે જ તેનું જ્ઞાન થવું મગજ એ ' હું ' કહેનાર ચૂટ વસ્તુથી અલગ છે એ સર્વસંમત બાબત જો ધ્યાનમાં લઇએ તો આ શાસ્ત્રથી પ્રતિપાદિત થયેલી જ્ઞાનની ઉપપત્તિ અનુભવ સાથે મળતી આવતી નથી આ સામે રહેલો દીવો ખાતા પ્રમાણની લહરી આવીને મગજ ઉપર અથડાઇ એવું જ્ઞાન આપણને સ્વપ્નમાં જ થતું નથી

આંખના અંદરના પડદાપર પડેલું દીવાનું ઉલટું ચિત્ર આપણને દેખાયું એવું ક્યાં ય પણ થતું નથી ફક્ત બહારનો દીવો જ આપણને દૃગોચર થાય છે આ આશ્ચર્ય ! કૃષ્ણ

કૃષ્ણચરિત્ર રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કરવા માટે કૅંટ કહે છે કે, ખરા દીવાનું આપણને નિર્ભેળ જ્ઞાન જ થતું નથી આપણા મન તે દીવાનું જે ચિત્ર કાઢે, તે ચિત્રનું જ આપણને જ્ઞાન થાય છે જગતમાની બધી વસ્તુઓને આ નિયમ લાગુ કર્યાથી જગત્ સ્વમતિ કલ્પિત છે એવો સિદ્ધાંત સાહજિક જ નીકળે છે જગતનું નિરુપાધિક જ્ઞાન આપણને થતું નથી એ જ્ઞાન, દિક, કાલ તથા કાર્યકારણભાવની ઉપાધિઓથી દૂષિત હોય છે ઉદાહરણાર્થ અહીંઆ એક ટેબલ મૂકેલું છે તેનું આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તે કયા પ્રકારનું છે તે જુઓ આ ટેબલ આ વિશિષ્ટ ખુરશી જગામાં છે, ખુણામાં છે એવું જ તેનું જ્ઞાન આપણને થવું જોઇએ આ ટેબલ કોઈ પણ જગામાં નથી એવું અપરિચ્છિન્ન જ્ઞાન થવું શક્ય નથી એટલું જ નહિ પણ એવી કલ્પના-વિચારસુદ્ધાં કરી શકવાનું અશક્ય છે તે જ પ્રમાણે 'કાલ' પણ ઉપાધિ છે આ ટેબલ હમણાં અહીંઆ છે આઠ દિવસ પહેલાં એ અહીંઆ ન હતું અને વળી આઠ દિવસ પછી હશે નહિ કેટલાં વર્ષ પહેલાં આ એક ઝાડરૂપે તડકો વરસાદ ખાતું પડેલું હતું તેનાથી પણ પહેલાં બીજા એક ઝાડપર બીજરૂપે એ લટકી રહ્યું હતું આવી રીતે વિચાર કર્યાથી ટેબલ એ પોતે શું છે, તેનું ખરું, પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું, એ સમજવું કેટલું કઠણ છે એ ત્યારે જ ખબર પડશે જે પ્રમાણે એકાદ કુશળ પાત્ર પહેલા અંકમાં પુરુષરૂપે, વળી બીજા અંકમાં સ્ત્રીરૂપે આપણને દેખાઇ શકે છે—તે પ્રમાણે કાલરૂપી ઉપાધિ વસ્તુ ઉપર જે પોશાક ચઢાવે તેવી આપણને દેખાય છે—તેનું ખરું સ્વરૂપ આપણને સમજાતું નથી કમળો થયેલા માણસને બધી વસ્તુ પીળી દેખાય છે તે પ્રમાણે જ દેશ, કાલ અને કાર્યકારણભાવથી પરિચ્છિન્ન થયેલું એટલે અર્થમાં અધુરું જ્ઞાન કરી આપનાર કમળો આપણી આંખોને થયેલો છે સૂર્યનો સફેદ પ્રકાશ ભૂરા રંગના કાચમાંથી જોવાથી ભૂરો દેખાય છે, પણ તે ખરેખર ભૂરો હોતો નથી તે જ પ્રમાણે ઉપાધિના યોગે આ સૃષ્ટિમાંની સર્વ વસ્તુ જો કે ભિન્ન દેખાય તો પણ તેમાંનો સત્તારૂપી અંશ જ ફક્ત ખરો છે બાકીનો સર્વ ભ્રમ છે તેથી શબ્દવડે જેમ સિદ્ધ થયું કે એક મૂલાધિષ્ઠાનમાંથી આ સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે, તે જ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનની મદદથી પણ એવું દેખાડી શકાય છે કે દૃશ્ય જગત્ એ ભ્રમ છે અને ઉપાધિથી પર એવી કાંઇક પણ એક સદ્વસ્તુ છે આપણું જ્ઞાન ઉપાધિથી દૂષિત છે તેથી તદ્દન ચોખ્ખું જ્ઞાન આપણને બિલકુલ થતું જ નથી આ અત્યંત મહત્ત્વનો અને પ્રથમ દર્શને અત્યંત ખોટો લાગતો સિદ્ધાંત કૅંટ તત્ત્વવેત્તાએ ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણો વડે સિદ્ધ કર્યો છે આ સર્વ પ્રમાણો અત્રે દાખલ કરવા સ્થળાવકાશ નથી પણ તેમાંનો મથિતાર્થ એટલો જ છે કે આપણા પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં દેશ કાલ તથા કાર્યકારણભાવ હમેશાં આવે છે માટે નિરુપાધિક જ્ઞાન આપણું થતું નથી અર્થમાં જગતના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપણને થતું નથી તેથી જ આ ઉપાધિઓ કહ્યા પણ છે તે જ ખરું છે બાકીનો સર્વ ભ્રમ છે

ધર્મની દૃષ્ટિ.

હવે ધર્મની સહાયવડે પણ આજ બાબત સિદ્ધ થાય છે, જગતના કોઇ પણ ધર્મે 'નથી' એવું કોઇ જણાવેલું હોય સાંભળવામાં નથી આ દૃશ્ય જગમાંની સમજૂતિ

ધ્યાનમનો ન્યૂસરહેડ ૨ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જેને લીધે થાય છે તે સર્વવ્યાપી, સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ સર્વે ધર્મો કબૂલ કરે છે. ખ્રિસ્તી લોકોના ધર્મગ્રંથમાં—બાયબલમાં—ઈશ્વરના પરમ કારુણિકત્વાદિ સર્વે ગુણ ગણીને તેમાં જ આપણે સર્વે જીવતા રહીએ છીએ, તેની ઇચ્છાથી જ સર્વે વ્યવહાર કરીએ છીએ અને તેના વિના જ આપણું અસ્તિત્વ પણ અસંભવિત છે એવું જણાવ્યું છે. તેનું સર્વજ્ઞત્વ, તેની ન્યાયપ્રિયતા તથા તેનું વાત્સલ્ય વ્યક્ત કરવા માટે તેને 'પિતા' નામ આપેલું છે. મુસલમાની ધર્મમાં પણ પરમેશ્વરનું આવી જ રીતનું વર્ણન કર્યું છે. આપણા હિંદુ ધર્મમાં પણ શ્રુતિઓએ આ બાબતમાં વાતે ઓછું કહ્યું નથી. ભગવદ્ગીતામાં તથા ઉપનિ (૧) अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा। मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय॥ (२) मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव। (३) विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत्। (४) अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते। यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादम् नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं यद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः।

આવી રીતના જગતના અધિકારીના વર્ણન કરનારા આપણા ધર્મગ્રંથોમાં કેટલાંક આધાર છે. પણ આ મત કરનાર તત્ત્વજ્ઞાનીઓ—મુનિઓએ જણાવેલી બાબત ખોટી હોવી શક્ય નથી એવો જો આપણો વિશ્વાસ ન હોય તો જ આ સર્વ શ્રુતિવાક્યોનો આપણને ઉપયોગ મુખ્ય ભક્તિમાર્ગે જ માનવાયોગ્ય સોપાનમાં કરેલી ખાતરી ગણાય—એમ જે ધર્મગ્રંથો માને છે તેમને તત્ત્વજ્ઞાનનો અથવા શાસ્ત્રનો માર્ગ કેવો ખુલ્લો છે તેનું ટુંકામાં દિગ્દર્શન કર્યું. હવે આ ત્રણ પ્રમાણો ઉપરાંત બીજું પણ એક પ્રમાણ—પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનાર—આપણી પાસે છે તે કયું ? તો જ્ઞાનની સુધરેલી તથા સુશિક્ષિત જનતાની

નીતિ તથા વ્યવહાર

જે જેટલું જોવાય છે તેટલું જ ખરું માનનાર ગમે તેવો નાસ્તિક જો કે હોય તો પણ સર્વ વ્યવહારમાં નીતિ જેવી વસ્તુ છે એમ તો તે માને છે. બીજાઓ આપણી સાથે જેવી રીતે વર્તે એવું આપણને લાગે તેવી રીતે આપણે બીજાઓ સાથે વર્તવું જોઈએ એ નિયમ તેને પણ માન્ય હોય છે. બીજાઓને દુઃખ થયેલું જોઈને આપણે તેમની જગાએ હોઈએ તો આપણી શી સ્થિતિ થાત તેનો વિચાર તેના મનમાં ઝટ આવે છે તથા તેને લીધે એવા હાલમાં રહેનારા લોકોને માટે તેને સહાનુભૂતિ લાગે છે પોતાના બાપની ફીકર માટે તેને પ્રેમ થાય છે તથા તેમના ખાતર આપણું ગમે તે કરવાને તે તૈયાર હોય છે. આવી જાતનો એકાદ મનુષ્ય હોય અને મોઢે જો કે તે પરમેશ્વર નથી એમ કહે તો પણ તેની આ રીતે વ્યવહારમાં ઉપદેશ ... મતિ ... ઇતર જન તથા પોતે ... થાય ... બીજાઓ આપણી સાથે જેવી રીતે વર્તે એવું આપણને ... તેના ... બીજાઓ ... માટે માન્ય થયો હોત ... બીજાના દુઃખથી તેને દુઃખ થયું હોત * આપ

* ... (સચિત્ર) રૂ. ૨—૦—૦ ... ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

સર્વ જણ એક જ પરમાત્માના અંશ ન હોત તો એકને બીજાને માટે સહાનુભૂતિ શા માટે લાગી હોત ? એક સામાન્ય મુલતત્ત્વદ્વારા જગતમાંની એક વ્યક્તિનો બીજી સાથે કોઈ એક સંબંધ નથી, તો બાપડી છોકરા માટે પ્રેમ શા માટે થાય, અને તેમના સુખ માટે ગમે તે ખટપટ કરવાને માણસો શા માટે તૈયાર હોય ? તેથી આપણા સાધારણ રોજના વ્યવહારમાં પણ આપણે પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ-સર્વ માણસોનું એકત્વ કબૂલ કરીએ છીએ જ નહિ તો ચાર્વાકોનો ઉપદેશ 'यावज्जीवं सुखं जीवेत् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् । भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ॥' આ જ ગમે તે ઉત્તમ ઉપદેશ ગણાયો હોત પણ એવી રીતે વર્તનારને આપણે સારો માણસ કહેતા નથી આટલી એક બાબત ઉપરથી જ જે દેખાય છે તેનાથી પેલી પાસ કાંઇ પણ એક તત્ત્વ છે અને આપણો તથા તે તત્ત્વનો અત્યંત નિકટ સંબંધ છે, એ સહજ જણાઈ આવવા જેવું છે તેથી આપણી દરરોજની વ્યવહારની નીતિ તથા સદસદ્વિવેકબુદ્ધિ વિષે જો ઊંડી દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ, તો ચાર્વાકવાદ સિદ્ધ ન થતાં અધ્યાત્મવાદ જ સિદ્ધ થાય છે

માટે શાસ્ત્રની, તત્ત્વજ્ઞાનની, ધર્મની, તથા વ્યવહારમાંની નીતિની મદદથી જે જે દેખાય છે તેટલું જ, સાચું ન હોઇને તેની પેલીપાસ કાંઇ પણ છે એ વાત સહજ સમજાય છે, તેક તે બાબતની શોધ કરવી, તે પ્રાપ્ત કરી લેવા માટે જે માર્ગ જણાવેલા છે તેમનું અવલંબન કરવું એ ધર્મનું ભોળાપણું અથવા મૂર્ખાઈ નહિ પરન્તુ શોધકપણું, જીજ્ઞાસુ છે હાલમાં ઘણા જ સુશિક્ષિત લોક એકાદ મનુષ્ય પરમાર્થ તરફ વળે તો તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ અથવા તેને એકાદ રોગે પછાડયો એવું સમજે છે દેશકાર્ય કરવું, રાષ્ટ્રજાતિમાટે ભાષણો દેવાં, માતૃભૂમિના હિતમાટે સર્વએ મેહનત કરવી એ તેમને કબુલ છે. પણ ધર્મનું નામ લીધું, પરમાર્થનો સંબંધ આવ્યો કે તેમને ચીઢ ચડે છે, ખરાબ લાગે છે, તથા એવા પરમાર્થોન્મુખ લોકની દયા આવે છે આ સર્વ ખોટા છે

સ્વાર્થ અને પરમાર્થ

તદ્દન ભિન્ન માનવાથી થાય છે ખરેખર જોતાં પ્રત્યેક પારમાર્થિક કૃત્યમાં સ્વાર્થનો થોડો ઘણો પણ અંશ હોય છે, તથા પ્રત્યેક સ્વાર્થિક કૃત્યમાં થોડો ઘણો પરમાર્થ પણ સધાય છે એમ જુઓ કે, કોઇએ દાનધર્માદિ પારમાર્થિક કૃત્યોનો આરંભ કર્યો પણ હજી તેનું સ્વત્વ તદ્દન નષ્ટ ન થવાને લીધે 'પોતાને' બ્રહ્મજ્ઞાન થાય એવું તેને લાગે છે જ આ લાગવું જેટલું જેટલું કમી થાય તેટલો તેટલો તેનો પારમાર્થિક ઉદ્યોગ અંશે દૂર પણ છૂપું તદ્દન છૂટે એટલે સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી જ નાશ પામતું હોવાથી પરમાર્થમાં સ્વાર્થનો અંશ થોડો ઘણો પણ હોય છે, જ હોય છે તે જ પ્રમાણે પોતાને આવશ્યક હોય એવી કેટલી બાબતોનો મનુષ્ય ત્યાગ કરી શકશે ? તદ્દન સંસારનો પરિત્યાગ કરીને અરણ્યમાં જો તે જઇને રહે તો પણ પ્રાણધારણ કરવા માટે કાંઈ પણ ખાવું તો જોઇએ જ તેથી ગમે તેવી સખ્ત પરમાર્થવૃત્તિ માણસ ધારણ કરે તો પણ તે સ્વાર્થથી સર્વથા અલિપ્ત હોવાનું અશક્ય છે હવે

મેરેજ ડ્રોગ્સ અન્ડર એન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

સ્વાર્થમાં પરમાર્થ કેવી રીતે થાય છે તે જુઓ. એકાદ ડૉક્ટર પોતે પ્રસિદ્ધ થવા માટે ગરીબ લોકોને મફત દવા આપવા લાગે તો તે બિચારાનું તેનાથી કલ્યાણ થાય છે અને કેવળ ક્રિયાની દૃષ્ટિથી-તેમનો ઉદ્દેશ જો કે બાજુએ મૂકીએ, તોપણ એવી કીર્તિની ઈચ્છા કરનાર ડૉક્ટરના હાથથી થોડો ઘણો પરાર્થ તથા પરમાર્થ સધાય જ છે. હવે તે તદ્દન નિષ્કામ બુદ્ધિથી જો આ કાર્ય કરે તો તેનો પરમાર્થ ઉચ્ચ તરેહનો ખરો; પણ તેના માટે-કીર્તિ માટે હોય તોપણ શું—ગરીબનું કલ્યાણ તેને હાથે થાય તો તે પરમાર્થના વિષયની વાત થઈ નહિ એવું કોણ કહેશે ? આ સ્વાર્થ પરમાર્થની આવી જોડ કરેલી હોવાને લીધે પરમાર્થનું રહસ્ય બાહ્યક્રિયામાં ન હોતાં અન્તર્મનોવૃત્તિમાં છે એ સહજ સમજાઈ આવશે. પરમાર્થનું રહસ્ય અરણ્યકવૃત્તિમાં નથી, સર્વસંગ પરિત્યાગમાં નથી, તે અંતરાત્માની વૃત્તિમાં તથા સ્વસુખ નિરભિલાષ બુદ્ધિથી બીજાઓને ઉપયોગી થવાની ઈચ્છામાં છે ! પરમાર્થનું રહસ્ય ખરેખર જેનાથી સમજાયું તેને પોતાને માટે કાંઈ જ ચિંતા રહેશે નહિ. વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયેલો હોવાને લીધે તેનું કામ નિષ્કામ હોય છે. કોઈ પણ જાતના કર્મથી તે બંધાતો નથી. કારણ જો કે તેના શરીર વડે જો કે કર્મ થાય તોપણ તે મનથી થતું નથી. કારણ તેનું મન તો એક સદ્વસ્તુ તરફ, જે જાણ્યા પછી કાંઈએ જાણવાનું જ રહેતું નથી એવા તે આત્મસ્વરૂપ તરફ લાગેલું હોય છે. હવે મનથી જે કરેલું નથી તે થયું જ નથી. બાહ્યક્રિયા જો કે એક જ હોય પણ અંદરની વૃત્તિ ભિન્ન હોય તો તે ક્રિયાનું સ્વરૂપ બદલાય છે. યોગવાસિષ્ઠમાં જણાવ્યા પ્રમાણે 'मन कृत कृतं राम न शरीरकृत कृत । येनवालिंगिता कांता तेनैवालिंगिता सुता ॥' માટે પરમાર્થનું રહસ્ય સ્વસ્થ બેસવામાં નહિ અથવા માત્ર શરીરને પંચાગ્નિસાધનો વડે ત્રાસ આપવામાં નથી. તે ફક્ત આપણી વૃત્તિ બદલવામાં છે. આપણે કોઈપણ સ્થિતિમાં હોઈએ તોપણ આપણું કર્તવ્ય શું છે એ આપણને વિચારશક્તિની, સદસદ્વિવેક બુદ્ધિની, પુસ્તકોની સહાયથી સમજાય છે એ કર્તવ્ય—કર્તવ્ય તરીકે—એટલે કે નિષ્કામ બુદ્ધિથી, તેના પર આસક્તિ ન રાખતાં જો આપણે કરીએ તો, તેમાં જ ખરૂં સુખ—એ એટલું જ નહિ, પણ સ્વર્ગસુખ અથવા મોક્ષ સુદ્ધાં તેમાં જ છે. મોક્ષ એટલે મુખ્યત્વે કરીને 'છૂટકો' થવાથી, તો આપણા ઉપર જબરજસ્તીથી અમલ ચલાવનારી વાસનામાંથી ધનની વાસના, કીર્તિની વાસના, સુખની વાસના—આ વાસનાઓએ આપણને કેવા તદ્દન જકડી લીધા છે. તેમના બંધમાંથી છૂટા થવું એ એક પ્રકારનો નાનામોટા પ્રમાણમાં મોક્ષ જ છે. જુઓ તો મોક્ષપ્રાપ્તિ કેટલી સહેલી વાત છે ! ઈચ્છા થાય એને કરો નાશ. એવી રીતે આજથી શરૂઆત કરીને થો ! જ મહિના અનુભવ લઈએ તો આપણને જણાઈ આવશે જ આવશે કે, વાસના તૃપ્ત કરવા કરતાં તેનો નાશ કરવાથી જ આપણને અધિક ફાયદો છે. કારણ આપણે આ મનુષ્યાવસ્થામાં જ કાંઈ રહેવાનું નથી. વધુ પશુ અધિક મોટા આપણે બનવાનું છે. આપણામાંનો દેવત્વનો અંશ જાગૃત કરીને પશુત્વના અંશનો નાશ કરવાનો છે. તેથી આવી હીન વાસના આપણામાં રહેવા દઈને અથવા તેમની

સુવર્ણગિરીનો ગર્ભ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

તૃપ્તિ કરીને આ ઉચ્ચ હેતુ કેવી રીતે સધારે? આ ઉદાત્ત હેતુ સાધવાને પોતાને ગુણ તૂએ ગણીને બીજાઓને આપણે કેવી રીતે મદદ કરી શકીએ એ આપણે જોવુ જોઇએ, ગાન એ મુદ્દે કરવા આવક તેટલા માટે આપણુ જ્ઞાન વધારવુ જોઇએ, અધ્યયન કરવુ જોઇએ ચિંતન કરવુ જોઇએ આ શ્રવણમનન નિદિધ્યાસના યોગથી બીજાઓને-આપણાથી ઓછા દરજ્જાના લોકોને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવવાને, ઘણો પ્રયાસ કરવો જોઇએ આ વિચાર હમેશાં આપણા મનમા આવવો જોઇએ તથા એવી ક્રિયા થવી જોઇએ કે,

'शुभमस्तु सर्व जगतः सर्वा भद्राणि पश्यतु सर्वे प्राणिन सुखिनो भवन्तु ॥'

મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉયનુ આત્મનિવેદન.

લેખક—રા જયન્ત.

[કુમારીના અંક, ૧૧, થી અનુસંધાન]

"આગના દિવસ સુધી જે મધના ટીપાથી ફસાઇ, એ સત્ય તરફ મે દુર્લક્ષ કર્યુ તે ટીપા બે પ્રકારના છે એક કૌટુંબિક પ્રેમ અને બીજો સાહિત્યપ્રેમ એમના માણસોને હમેશ વળગી રહેવાની અને પુસ્તકો લખવાની લાલસા મારામાં પ્રબળ હોવાથી એ સત્ય તરફ મારી દૃષ્ટિ ગઇ નહિ પણ હવે એ વસ્તુનો પણ રસ લાગ્યો"

"કુટુંબ! કુટુંબ એટલે શુ? કુટુંબ એટલી મારી પત્ની અને મારા બાળકો, પરંતુ તે પણ મારા જેવા જ માણસો મારી અને તેમની સ્થિતિ એક જ તેમણે પણ આંખ મીચી કરી આયુષ્યના દિવસ પસાર કરવા અથવા મારા પ્રમાણે આ ભયંકર સત્ય સમજી લેવુ એવી સ્થિતિમા તેમણે પણ શા માટે જીવવુ? મારે તેમનાપર પ્રેમ રાખવો, તેમનુ સંરક્ષણ કરવુ, તેમને ઉછેરવા અને તેમના હિત તરફ નજર રાખવી છેવટે એ દિવસે આ ભયંકર સત્ય તેમની દૃષ્ટિએ પડે એટલે તેમણે નિરાશાથી મારા તરફ જોવુ એ જ ને? ત્યારે મારા પ્રેમ અને શ્રમનો શો ઉપયોગ થયો? કદાચ, એ સત્ય તેમની દૃષ્ટિએ ન પડે તો શુદ્ધ મૂર્ખામીમા તેમનુ જીવન દહાડુ થતુ જાય, તેમનાપર પ્રેમ રાખુ છુ ત્યારે એ સત્યસ્વરૂપ તેમનાથી કેમ છુપાવી શકુ? તેમનુ જ્ઞાન જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામતુ જાય છે તેમ તેમ તેમને સત્ય તરફ અધિકાધિક લઇ જાય છે અને તે સત્ય એટલે છેવટે મૃત્યુ અને સંહાર"

"સાહિત્ય! કાવ્ય! પહેલા પહેલા લોકોએ મારા ગ્રંથોની સ્તુતિ કરવાથી તે પ્રીતનો નીરોગ અનુપમ આવ્યો તેથી જીવન નષ્ટ થતા સુધી સાહિત્યસેવા કરી આનંદમા કાળ નિર્ગમન કરવાનો બુદ્ધિભ્રમ ઘણા લાંબા કાળ સુધી થયો હતો પણ મારી બુદ્ધિને ભ્રમ થયો તેથી મારુ કાર્ય અગત્યનુ હતુ? તે પગલે પગલે નાશ કરવુ જ હતુ મૃત્યુ સર્વભક્ષક છે તેના સપાટામાથી મારુ એક પણ લખાણ નથી, તે મારો ભલો કરશે મારા ગ્રંથ ખોઇ જશે અને એ ગ્રંથોનુ

૧૬ કમતાના પત્રો ૨ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જીવનનુ પણ સર્વરીતે નષ્ટ થઇ જશે! આવો વિચાર મારી સન્મુખ સ્પષ્ટ ઉભો રહેતા મારામા સાહિત્યપ્રેમ ક્યાથી રહે ? મને જણાઇ આવ્યું કે સાહિત્ય એ જીવનનુ એક ભૂષણ કે—એક અલંકાર માત્ર છે એ. અલંકારના લોભથી બુદ્ધિ મોહ વશ થઇને મિથ્યા જીવનને મનોહર બનાવી રહે છે પણ મૂળ જીવનનો જ પ્રેમ નષ્ટ થયા પછી એ અલંકારની શી કીંમત રહે ? જે ટાળીનો મને જ તુચ્છ અને ખરાબ લાગવા માંડ્યો તે હું ધારું કેવી રીતે ? એને જનસમાજ સમક્ષ મુકુ પણ શી રીતે ? કદાચિત એવો એકાદ અલંકાર બનાવવાનુ તોપણ લોકોને તેમા શી મીઠાશ મળે ? "

" મારા પોતાના જીવનક્રમમા મારા પોતા માટે જ રસ રહ્યો નહિ સમુદ્રમા પડેલો મનુષ્ય જેમ મોજાની સાથે નિ સહાય સ્થિતિમા વહે છે, તેમ હુ જીવનસાગરપર ક્યાએ વહે વાનો હતો. પૂર્વે એવો ભ્રમ થયો હતો કે માનવજીવનનો હેતુ મને સમજાતો નહિ હોય પણ તેમા કંઇ પણ હેતુ નિશ્ચિતપણે છે આથી તે વખતે કાવ્યમાં અને કથાનકમા પડેલુ માનવજીવનનુ પ્રતિબિંબ મને મનોહર લાગતુ હતુ સાહિત્યકળાના દર્પણમા માનવજીવનનુ પ્રતિબિંબ બરાબર પડેલુ જોઇને મારા ચિત્તને સંતોષ થતો હતો, પણ જ્યારે હુ એ હેતુને શોધવા લાગ્યો તથા હવે પછી એ હેતુને સાધ્ય કરવાનો ઉદ્યોગ કરવાનુ મે ધાર્યું ત્યારે સાહિત્યકળાનુ એ દર્પણ મને નિરુપયોગી, ત્રાસદાયક અને દુ ખપ્રદ જણાવા લાગ્યુ તે આરસામાં પડેલા પ્રતિબિંબ તરફ જોઈ મારા ચિત્તનુ સમાધાન દૂર થવા લાગ્યું કારણ તેમા મૂર્ખતા સિવાય અન્ય કોઇ પણ ગુણ મને સુઝી આવતો ન હતો જ્યા સુધી તેમા કંઇ તથ્ય છે એવી મારામા ભાવના હતી ત્યા સુધી તે તરફ જોઈ આનંદ માનવામા કંઇપણ લાભ હતો તેમા દેખાઇ આવતુ હાસ્ય, દુ ખ સહૃદયતા, સૌંદર્ય અને ભયંકરતાની છાયા મને ગમ્મત આપતી હતી, પણ માનવજીવન અર્થશૂન્ય હોવાની ખાત્રી થતાં જ એ આયનામા રહેલો આનંદ એની ઉંડાણથી અટકી ગયો બે ઉંદર જીવનની દોરીનુ મૂળ અહોનિશ કાતરતા કરે છે એવુ નજરે પડ્યા પછી મધની મધુરતાની મીઠાશ ક્યાથી રહે ?" –

"" પણ એટલાથી જ કંઇ સર્વે પતી ગયુ નહિ માનવજીવન કેવળ અર્થહીન છે એટલી જ જો મારા મનની માન્યતા થઇ હોત તો ઠીક હતુ એ આઘાત મે વિના અડચણે સહન કર્યો હોત ભાગ્યનિશ્ચિતને માટે ઉપાય જ નહિ હોવાના કારણે મુંગો મોઢે ચૂપ રહ્યા હોત પણ એટલી જ સમજથી મારું મન સ્વસ્થ રહેતુ ન હતુ, જગતમા રહેલા કોઇ માણસને ત્યાથી બહાર 'જવાનો' માર્ગ નહિ હોવાની ખાત્રી થાય છે તો તે ખુશીથી પોતાનુ જીવન ત્યા જ સુખમાં ગાળે છે, પણ મારો બનાવ તેવો પણ ન હતો, મારી સ્થિતિ તો અરણ્યમાં રહેનારો પણ રસ્તો નહિ જડવાથી જંગલમા સપડાઇ જનારા જેવી હતી ભૂલો પડેલો માનવી રસ્તો શોધવા આમ તેમ ભાગતો મારફત દોડ્યા કરે છે અને દોડતા દોડતા તે સાચા રસ્તાથી વિશેષ દૂર થતો જાય બેબાકળો થઇ જાય છે તેમ મારું થતું હતું પોતે રસ્તો ભૂલે છે એમ તે જાણતો હોવા છતા તેની દોડાદોડ બંધ પડતી નથી તેમ હું પણ દોડ્યા કરતો હતો "

કવિતાપ્રવેશ, ર ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

"એ સ્થિતિ ખરેખર અતિ ભયાનક હતી એ ભયમાંથી મુક્ત થવાનો આત્મહત્યા સિવાય અન્ય માર્ગ જ મને દેખાતો ન હતો એક દિવસે મારૂ બદન ભેદાઈ જશે અને હું રળીઆમણા આ જગત્ છોડી જઇશ, પણ તેમ બનતા સુધી રાહ જોઇ બેસી રહેવાની ધીરજ પણ મારામા ન હતી મૃત્યુ પછી પ્રવર્તનારો ઘોર અંધકાર મને પ્રથમ જ જણાતો હોઈ તેનો એટલો ભય લાગતો હતો કે, તે દશ્ય દૃષ્ટ કરવા માટે ફાંસો અથવા બંદૂકની ગોળી સિવાય બીજો કોઇ ત્રાતા જ હુ જોઇ શકતો ન હતો એ ભયથી જ આત્મહત્યાની કલ્પના મારા મનમા બળવાન થતી ચાલી"

* *

"પણ મારી ભૂલ તો થતી નહિ હોય ને? એકાદ વસ્તુ મારી દૃષ્ટિ બહાર રહી ગઇ હોય ને? એકાદ વસ્તુનો હુ વિપરીત અર્થ તો કરતો નહિ હોઉં ને? માનવજીવનનો અંત આટલો હતાશ કરનારો હોય, એ સ્વાભાવિક નથી એવા વિચાર પણ મારા મનમા ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા બુડતા માણસને જેમ તૃણનો આધાર લાગે છે તેમ મને એ વિચારોનો આધાર મળવા લાગ્યો અને હું એ ભયથી મુક્ત થવા જેવુ સુરક્ષિત સ્થળ શોધવા લાગ્યો

"એ શોધ મે અસ્ખલિત ચાલુ રાખી મે પુષ્કળ વિદ્યા સપાદન કરી હતી પંડિત અને વિદ્વાનોના સહવાસમા મે ઘણો કાળ ગાળ્યો હતો કેવળ પુસ્તકોદ્વારા જ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ સવાદથી પણ અનેક શાસ્ત્રોનુ અવલોકન કર્યું હતુ તે વિચારાએ કઈ પણ ગુપ્ત ન રાખતા પોતાનુ સર્વ જ્ઞાન મને આપ્યુ હતુ તેથી એ પ્રશ્નોના શાસ્ત્ર શા ઉત્તર આપે છે તે જોવાનુ મારા માટે વિશેષ કઠિન ન હતુ"

"મારી પચાસ વર્ષની ઉમર થયા પછી મારા મનમા જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો તે તદ્દન નવીન જ હતો એમ કઇ ન હતુ, ઉછરતા અજ્ઞાન બાળકથી તે ઠેઠ મહાન બુદ્ધિશાળી પડિત સુધીના સર્વ-આત્માનદ્દના અતરાત્મામા એ પ્રશ્ન જીવતો જ હોય છે મને સ્વાનુભવથી જણાયુ હતુ કે, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યા સિવાય કોઇને માટે જીવન શક્ય નથી એ પ્રશ્ન એ હતો કે, આજે હું જે કઈ કરૂ છુ તેનુ કાલે શુ થશે? અને સમગ્ર જીવનસુધી હું જે કરીશ તેનુ જીવનની સમાપ્તિ પછી શેમા પર્યવસાન થશે?"

"એ જ પ્રશ્ન મનુજ જુદી રીતે પણ બોલવી શકાશે" મારે જીવવુ શા માટે? કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા શા માટે કરવી? અથવા કોઇ પણ કર્મ કેમ કરવુ? મૃત્યુ પણ જેને નષ્ટ કરી શકતુ નથી એવો કઇ લાભ માનવ જીવનમા છે કે? સર્વ ઉપલબ્ધ માનવજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીએ તો સામાન્ય રીતે તેના બે ભાગ પડે છે રસાયણશાસ્ત્ર, ગણિત વગેરે દૃશ્ય શાસ્ત્રો એ પ્રશ્નનો વિચાર જ કરતા નથી જે શાસ્ત્રોમા ચિતાકર્ષકપણુ છે અને તેના સિદ્ધાંતોમા નિશ્ચયપણુ પણ હોય છે, તથાપિ તે એ પ્રશ્નને સ્પર્શ પણ કરતાં નથી ઉત્તર રીતે વિચારતાઓ અથવા કલ્પનાશાસ્ત્રો એ પ્રશ્નનો ઉહાપોહ કરે છે, પણ તે તેનો નિશ્ચિત નિર્ણય આપતાં નથી સમ્મોદિ વશાસ્ત્ર જેવા ગહન વિવેચનમાં પણ એ પ્રશ્નનો નિશ્ચિત નિર્ણય મળી આવતો નથી

"જે જે તત્વવેત્તાઓએ આજસુધી એ ગહન પ્રશ્નનો ગંભીરતાથી પૂર્ણ વિચાર કર્યો છે, તેઓએ સર્વએ એક જ ઉત્તર આપ્યો છે. સૉક્રેટીસ, શોપનહાર, સોલોમન અથવા બુદ્ધ એ સર્વનો ઉત્તર તે જ— સૉક્રેટીસ કહે છે – "જીવનથી જેમ જેમ દુર જઇએ છીએ તેમ તેમ આપણે સત્યના વિશેષ નિકટ થતા જઇએ છીએ જન્મથી જ આપણામાં સત્ય પ્રેમ રહેલો હોય છે આખા જીવન સુધી આપણે શા માટે તરફડીયાં મારીએ છીએ? દેહના બંધનમાંથી મુક્ત થવા માટે જ! આ દેહે જ અનેક દુ:ખને જન્મ આપ્યો છે ત્યારે મૃત્યુ સમિપ આવતાં આપણને આનંદ કેમ ન થવો જોઇએ?"

સૉક્રેટીસે પોતે બીજે દિવસે મૃત્યુ પામશે એવું નક્કી થયા પછી આ ભાષણ કર્યું છે

શોપનહાર કહે છે, "જીવન એ કેવળ કષ્ટપૂર્ણ વસ્તુ છે ડાહ્યો માણસ આખી જીંદગી સુધી મૃત્યુના આગમનની તૈયારી કરતો રહે છે અને તેથી તે મૃત્યુથી ભય પામતો નથી"

સોલોમન કહે છે, "મિથ્યા! મિથ્યા! જ્યાં જોઇએ છીએ ત્યાં કેવળ મિથ્યાત્વ જણાય છે આખી જીંદગી સુધી કરેલા શ્રમનું કયું ફળ માણસના હાથમાં છેવટે પડવાનું છે? આપણી પૂર્વે થઈ ગએલા માણસોએ શું કર્યું છે તેનું સ્મરણ કરતા નથી અને આપણા મૃત્યુ થયા પછી ભાવી પ્રજા આપણું નામ પણ લેશે નહિ"

"જરા, વ્યાધિ અને મૃત્યુનું ખરૂં સ્વરૂપ શાક્યમુનિ સમજ્યા ત્યારે તેમની બુદ્ધિએ નિશ્ચય કર્યો કે, માનવજીવન એ એક ભયંકર વસ્તુ છે આથી તેમણે એ ઘોર વસ્તુથી હમેશને માટે મુક્ત થવાનો યત્ન કર્યો અન્યને પણ તેમણે તે જ ઉપદેશ કર્યો છે મૃત્યુ પછી આ જીવન પુન: પ્રાપ્ત ન થાય નહિ તેવી રીતે તેનો હમેશને માટે અંત લાવવો એ જ મનુષ્યને માટે શ્રેયસ્કર છે શાક્યમુનીના અત્યુત્તમ જ્ઞાનનો નિષ્કર્ષ-તાત્પર્ય એ જ છે"

આ ઉપરથી જણાઇ આવશે કે, માનવજીવન સંબંધી માનવજ્ઞાનની પરિસીમા છેવટે આવી રહે છે સૉક્રેટીસ કહે છે કે, "શરીરમય જીવન એ પાપમય અને ભ્રમકારક છે માટે આ દેહમય જીવનનો નાશ કરવો એ કલ્યાણદાયી છે અને આપણે તેની જ ઇચ્છા કરવી"

શોપનહાર કહે છે, "જીવન એટલે જેનું અસ્તિત્વ ન હોવું જોઇએ તેવી વસ્તુ અર્થાત્ તે વસ્તુ ત્યાજ્ય અને પાપમય છે જીવનદ્વારા મુક્તિ સાધી શકાય છે એટલો જ તેમાં સારો અંશ છે"

સોલોમન કહે છે, "ડહાપણ અને બેવકૂફી, દારિદ્ર અને સંપત્તિ, આનંદ અને દુ:ખ એ સર્વ લૌકિક વસ્તુઓ કેવળ મિથ્યા છે એ ખોખાં પાણીપરના પરપોટા છે મનુષ્ય મરણ પામે છે એટલે તેની પાછળ કંઈ જ રહેતું નથી ત્યારે જીવન એટલે વાયુની લહેર નહિ તો અન્ય શું?"

બુદ્ધ કહે છે, 'છેવટે જરા, વ્યાધિ અને મૃત્યુ નક્કી છે એ વિચાર અંત:કરણને હમેશ શોકયા કરે તો જીવનકાળ નિર્ગમન થવો અશક્ય છે માટે એવા જીવનથી પોતાને સ્વતંત્ર બનાવી તેવું જીવન પુન: પ્રાપ્ત ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી એ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે"

"કરોડો મનુષ્યો પ્રતિભાવાન પુરૂષોનો એ અનુભવ આજ સુધીમાં થયેલો છે, અને મારો પોતાનો અનુભવ પણ તેવો જ છે આ બાબતમાં મનને ગમે તેવી આડી અવળી રીતે

લલિતનાં કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

કરી ફસાવવામાં શો અર્થ છે? માનવજીવન દુઃખપરંપરા જેવું મિથ્યા છે એ વાતનો અસ્વીકાર કરવામાં કંઈ જ અર્થ નથી જેનો જન્મ થાય નહિ તે જ સુખી મરણ પ્રકૃતિ શરીરિણામ્ । વિકૃતિર્જીવિત મુચ્યતે બુધૈ ॥ માટે એ વિકૃતિથી પ્રત્યેકે મુક્ત રહેવું જોઈએ "

"જ્યારે મારા મનની એવી સ્થિતિ થઈ ત્યારે મારા જેવા જ બીજા માણસો એ પ્રશ્નનો કઈ રીતે નિર્ણય કરે છે તેનું હું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો તેમનું સામાન્ય વર્તન કેવું હોય છે અને તેમાં તેને એ પ્રશ્નનો કેવો ખુલાસો મળે છે તેની હું શોધ કરવા લાગ્યો ત્યારે મને અનુભવ થયો કે, મારા જેવા સામાન્ય માણસો તેના ચાર પ્રકારના નિર્ણય આપે છે "

"પહેલો પ્રકાર પૂર્ણ અજ્ઞાન એ છે ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ, નાના બાળકો અને નિર્બુદ્ધ મનુષ્યોમાં આ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન જ થતો નથી તેમને એ પ્રશ્નનું ભાન જ નથી, પણ મને તેનું ભાન થયું છે તેથી તેના તરફ મારાથી આંખમીંચામણી થઈ શકે નથી બીજો ચાર્વાક માર્ગ છે જ્યારે ભૂતલપર નિવાસ હોતા સુધી કંઈ થઈ શકે તેમ નથી ત્યારે ખાઈપીને મઝા કરવી ખાસે ખા, ઔર પીસે પી, નીકલ ગયે જી તો કોઈ નહીં કહતે પી !"

"સેકડે નવ્વાણું માણસોને એ જ માર્ગ પસંદ પડયો છે એ જ માર્ગને અનુસરી તેઓ પોતાનું જીવન કંટાળા ભરેલું થવા દેતા નથી કેટલાકોને તેમની પરિસ્થિતિ અનુકૂળ હોય છે જગતના કષ્ટો કરતાં તેમના ભાગ્યમાં સુખ વૈભવનો વિશેષ અંશ આવેલો હોય છે તેમાં વળી તેમનું અંતઃકરણ આર્દ્રભાવના ઉત્પન્ન થવાને વિશેષ અનુકૂળ નહિ હોવાથી તેમના મનમાં નીતિ અનીતિનો પ્રશ્ન વિશેષ ઉપસ્થિત થતો નથી આથી પોતાનો જન્મ પોતાની હોંશિયારી કે કર્તવ્યશક્તિથી સારી જગ્યાએ થયેલો ન હોઈ કેવળ ઈશ્વરઈચ્છાથી થયો છે એ વાત ભૂલી જવાનું તેમના માટે સહેલું બને છે પ્રત્યેકના ઉપભોગ માટે હજારો સ્ત્રીઓ મળવી અથવા રહેવાને ભવ્ય રાજભુવન મળવા શક્ય નથી, એ સિદ્ધાંત તેઓ ખુશીથી વીસરી જાય છે હજારો ભૂખ્યા મનુષ્યોના મુખમાંથી બળાત્કારે લેવામાં આવેલા હજારો કોળીયા તેમના મુખમાં પડે છે એ વાત તરફ દુર્લક્ષ કરવાની તેમને સ્વતંત્રતા હોય છે જે ભવ્ય રાજમંદિરમાં તે રહે છે તે મંદિરના પાયામાં હજારો મનુષ્યના શ્રમનો પરસેવો પડેલો છે તે કેમ ભૂલી ન જાય? પણ જે કુદરતની ઈચ્છાથી હું આજે રાજા થયો છું તે જ કુદરતની ઈચ્છાથી કાલે હું રાજાનો ગુલામ નહિ બનું તેની શી ખાત્રી છે? એ પ્રશ્ન પણ તેઓ વીસરી જાય છે બુદ્ધિની ખામીથી એ પ્રશ્ન તેમનાં સ્મરણમાંથી ભાગી જવાનું અસંભવિત નથી જે પ્રશ્ને બુદ્ધને આકુળવ્યાકુળ બનાવી દીધો તે પ્રશ્ન આ ચાર્વાકવાદીઓના ચિત્તને સ્પર્શ પણ કરવાને ડરે છે આજે મોજના કમળમાં લીન છે પણ કાલે જ એ સર્વ પર હડતાલ ફરશે, એ વાત તેમના લક્ષમાં આવતી નથી મારામાં એટલી મંદબુદ્ધિ ન હતી, તો હું શું કરું? મારામાં બુદ્ધિનું મૂળ સ્વરૂપ ન હતું તો ભલે, પરંતુ તેની નકલ પણ મારાથી થઈ શકે તેવી નહતી "

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ત્રીજો માર્ગ પ્રબળ બુદ્ધિનો અને પ્રબળતર ઇચ્છા શક્તિનો છે. માનવજીવનનું મિથ્યાપણું ઓળખી ધૈર્યથી આગળ વધી તેનો નાશ કરવાના માર્ગને અનુસરનાર માણસો આંગળાના વેઢાપર ગણાય તેટલા પણ મળશે નહિ. આ માર્ગ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ હતો અને એ માર્ગે જવાની મારી ઇચ્છા હતી."

"ચોથો માર્ગ દુર્બળ મનુષ્યોનો. તેમની નજરે વસ્તુસ્થિતિ આવેલી હોય છે પણ મનની દુર્બળતાના કારણે જીવનના પ્રવાહ સાથે વહી ગયા શિવાય તેમનાથી અન્ય કંઈપણ બનતુ નથી. કોઈપણ સ્થળે અને કોઈપણ કાળે આપણને કોઈપણ મુક્ત કરશે એવી ગાંડી આશાથી એ માણસો જીવનને વળગી રહે છે. હું પોતે એ જ કોટીના માણસોમાંનો એક હતો."

"સોલોમન અને શોપનહારના લક્ષમાં માનવજીવનની નિષ્ફળતા આવેલી હોવા છતાં પણ યન્ત્રગતિથી તેઓ જીવનના અંત સુધી જીવન રાખી રહ્યા હતા. નાતુ, ખાતુ પીતુ, ગપ્પાં મારવાં અને ઇચ્છા થાય તો પુસ્તકો પણ લખવાં, એ પરિસ્થિતિમાં એ બન્નેએ પોતાનો કાળ વ્યતીત કર્યો, પણ એ માર્ગ મારા માટે અતિ વિષાદોત્પાદક હતો. આથી હું કોઈપણ જાતનો નિશ્ચય કરી શકતો ન હતો."

"મારી વિચારપરંપરામાં કોઈપણ સ્થાને ખોટું નાણું હોવું જોઈએ એ સમજણ થયા મારા ચિત્તમાં જાગૃત હોવાથી મેં આત્મહત્યા કરી નહિ. આપણી બુદ્ધિની ભૂલ ક્યાં છે? એ બાબતનો હું મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. માનવજીવન નિષ્ફળ છે, તે સુસંગત નથી અને બુદ્ધિવાદને વળગેલી નથી એ વાત મારી બુદ્ધિએ સ્વીકારી. એથી અધિક ઉચ્ચ બુદ્ધિનો નિવાસ મનુષ્યમાં નથી. ગૌણ પક્ષે સામાન્ય બુદ્ધિથી ઉચ્ચતર બુદ્ધિ મનુષ્યમાં છે એ વાતનું સમર્થન પણ કોઈએ સિદ્ધ કર્યું નથી તેથી મારે કહેવું જોઈએ કે, મારું જીવન એટલે મારી સામાન્ય બુદ્ધિના હાથનું રમકડું જ છે. હવે એવી કલ્પના કરી કે, મારી એ બુદ્ધિનું અસ્તિત્વ દૂર થાય તો તેના નાશની સાથે મારું અસ્તિત્વ પણ પૂર્ણ થશે એ ઉઘાડું છે. પણ બુદ્ધિ જ અસ્તિત્વ નિર્માણ કરે છે? ત્યારે તે પોતે જ તેની નિષ્ફળતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરે છે? આ ઉપરાંત એ પ્રશ્નનું બીજું પણ એક અંગ છે. મારું જીવન જ અસ્તિત્વમાં આવ્યું નહોત તો બુદ્ધિ પણ શાથી ઉત્પન્ન થઈ હોત? મારે બુદ્ધિ અને જીવનનો જન્યજનક સંબંધ હોવો જોઈએ. બુદ્ધિ એ જન્ય હોઈ જીવન એ જનક હોવું જોઈએ. અર્થાત્ બુદ્ધિ એ પ્રધાન ન હોઈ જીવન જ સર્વસ્વ છે એમ માનવાની જરૂર છે. હવે અહીં હરકત એ આવે છે કે, બુદ્ધિએ જીવનનું ફળ હોવા છતાં તે જ બુદ્ધિ જીવનને નિષ્ફળ કેમ ઠરાવે છે? એકંદરે મારા વિચારપ્રદેશમાં ગોટાળો થયેલો હોઈ કોઈ પણ ઠેકાણે મારી વિચારણા ભૂલ ખાય છે એવી સમજ ઉત્પન્ન થઈ અને એ સમજ ઉત્પન્ન થવાથી જ હું આત્મહત્યા જેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો નહિ."

"જીવન કંટાળા ભરેલું લાગે છે? ત્યારે તેને નષ્ટ કરી સુખી થવામાં કોણે તારો હાથ પકડ્યો છે? જીવવું છે અને કેમ જીવે છે એ સમજે નહિ એવી સ્થિતિમાં જીવતા રહેવાનું શું કારણ? જીવીને હું કેમ જીવું છું, કેમ જીવું છું એવો જપ જપ્યા કરવામાં શું અર્થ?

શેરલૉક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

લોકોના આગળ પણ એ જ ખડખડાટ કરવામાં શો અર્થ છે? તારી ચોતરફ બેચાર માણસો સંતોષથી રહે છે તેમને ખરેખર એમ લાગે છે કે પોતે જે કંઇ કરે છે તે બુદ્ધિ સાથે સુસંગત છે તને તેમ લાગતું ન હોય તો તેમનામાં રહી તેમના સુખને ધૂળ ભેગુ કરવા કરતાં તું જ આથી કેમ ચહાર જતો નથી?'

"ખરેખર, મારા જેવા માણસોની ગણત્રી અતિ દુર્ભાગી અને મહા મૂર્ખમાં જ કરવી જોઈએ આત્મહત્યા સિવાય છૂટકો નથી એ વાત સ્પષ્ટપણે સમજાતી હોવા છતાં તેમ કરવા તૈયાર થતો નથી વિચાર અને આચારમાં આટલી ભિન્નતા ક્યાં મળી આવશે? ખરેખર, સમગ્ર જગતમાં અમે મહામૂર્ખ છીએ છીએ, એ મૂર્ખાઈ અમારે અમારી પાસે જ રાખી મુકવી જોઈએ, પરન્તુ તેટલી અક્કલ પણ અમારામાં નથી મુખપર પાવડર લગાડી બજારમાં બેસનારી એકાદ ગુણિકાને સાથે રાખી બની ઠનીને કોઇ માણસ જગતને જેમ પોતાની અક્કલનું પ્રદર્શન કરી બતાવે છે તેમ અમે પણ અમારી મૂર્ખાઈ સર્વ જગત્ સમક્ષ ખુલ્લી રીતે રજુ કરીએ છીએ"

"મારા મનની આવી સ્થિતિ થવા છતાં એ મારી વિચારમાળામાં કોઇપણ ઠેકાણે ભૂલ થાય છે એ સમજ કદીપણ નષ્ટ થઈ નહિ, પરતુ એ ભૂલ ક્યાં છે તે જાણવાનો કોઈપણ ઉપાય મને જડતો ન હતો આવા પ્રકારના ધૂમ્રથી ધૂમકેતુ બનેલા વાતાવરણમાં વધો કાળ કાઢયા પછી એ ધુમ્ર ધીમે ધીમે ખીખરાઇ જવાના ચિહ્ન જણાવા લાગ્યા અને હું પુનઃ મારો માર્ગ શોધવાની તૈયારીમાં પડ્યો"

—અપૂર્ણ

સુન્દરીનાં ચરણકમળ.

લેખક—રા પ્રભાકર મગળજી દ્વિવેદી.

આજે કાંઇ કામ નહોતું તેથી હું ફરવા નિકળ્યો, ફરતા ફરતા એક કલાની જૂની ચીજો વેચનારની દુકાનમાં હું ઘુસ્યો

આ તરેહની દુકાનોથી પારિસ ભરપૂર છે અહીં વસતા માણસોમાના દરેકે બનતા સુધી આવી દુકાનોની મુલાકાત લીધેલી હોય છે 'કારણ કે' ત્યાં સમા આજકાલ એવી ફેશન થઇ પડી છે કે જૂની જૂની સુન્દર ચીજો ખરીદી પોતાના ઘરને સુન્દર બનાવવુ તે માટે દરેક મોટા દુકાનોને લગતી એકે જૂની વસ્તુઓની દુકાન હોય છે જ

હું જે દુકાનમાં ગયો હતો તે ધુળ અને કરોળીઆનુ જ ઘર હોય તેમ જણાતું હતું વેચવા માટે જે જે વસ્તુઓ ચારે બાજુએ પડેલી હતી તે કેટલાયે કાળની હશે એ કહેવું અશક્ય જણાતુ હતું પરન્તુ આ ધુળ તથા કરોળીઆના જાળા માટે તો મને તેવા પ્રકારનો સંદેહ રહ્યો નહિ

સુલોચનાનો ગજરો (સચિત્ર) રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

આ દુકાન પારીસમાં બહુ મોટી ગણાતી હતી પૃથ્વીપર જે જે દેશમાંથી જૂની ચીજો સંગ્રહ થઇ શકે તે તે દેશની થોડી ઘણી પણ ચીજો અહીં જણાતી હતી લાલ માટીનો એક દીવો, એક ફ્રેન્ચ મેહગનીનું કારમાય ખચિત ટેબલપર ગોઠવાયેલો હતો. પંદરમા લૂઇના વખતની એક ડચેસના હરપુના જેવા બે પગ તેરમા લુઇના વખતની વેલબુટીવાળા ભારે ટેબલ નીચે આરામથી બેઠા છે ટેબલનાં ચારે પાયામાં જુદીજુદી તરહેના જંતુ તથા વેલબુટી કોતરેલા છે

દુકાનની ચારે તરફ ખાચાનાની અભરાઇઓ હતી તેપર લાલ, વાદળી તથા સોનેરી કામ કરેલ મોટી મોટી જપાની રકાબીઓ ગોઠવેલ હતી તેની પાસે જ જૂની જૂની માટીગીરીનાં વાસણ કૂસણ તથા હાથે ચીતરેલ છબીઓ ગોઠવેલી હતી

નાના નાના કપાટના જૂનાં થઇ ગયેલ બારણાંની તડોમાંથી ધાતુ પૂતળી જેવું ચળકતું ચીનનું રેશમ નજરે પડતું હતું જરીકામનો પણ અભાવ ન હોતો સૂર્યનો પ્રકાશ દુકાનની આ જણસોપર પડી તે જણસોને ચકચકીત બનાવતો હતો મેલીપડી ગયેલી ધાતુની ફ્રેમમાં કેટલાય દેશની કેટલાય છબી હાસ્યભર્યાં મુખથી મારા તરફ જોઇ રહેતી તેની ગણતરી જ ન હોતી

મિતાનની કારીગરીનો કેટલોક ભાગ દુકાનને એક ખુણે ચમચમ કરતો હતો ચીનની માટીમાંથી તૈયાર કરેલ દેવદેવીની મૂર્તિ, જૂદા જુદા દેશના કારીગરી ખચિત પ્યાલાઓ અને ફૂલદાનીઓથી ઘરની ખાલી જગ્યા ભરી દીધેલ હતી

પુરાતન જણસોની વચ્ચે થોડી થોડી જગ્યા રાખી ફરવાની કેડી બનાવેલી હતી હું બહુ જ સાવધાનપણે પગલા ભરવા લાગ્યો દુકાનદાર મારી પાછળ પાછળ આવવા લાગ્યો તેના મનમાં કદાચ એવો વિચાર આવ્યો હોય કે મારા રોકટોક આવવાથી અથવા હાથ પગ ઝપાટાબંધ ચલાવવાથી તેની અમૂલ્ય જણસો તૂટી જાય

દુકાનદારનો ચહેરો જોવા જેવો હતો મોટા માથાપર ટાલ પડેલી હતી પાતળા ધોળા વાળની લટો કાનપર પથરાઇ ગયેલી હતી રંગ ઉજળો ગુલાબી બન્ને આંખો નાની સળગતા અંગારા જેવી જણાતી હતી નાક બરાબર પોપટની ચાંચ જેવું હતું જોતાં તો યાહુદી હોય એમ જણાતું હતું બન્ને હાથ લાંબા અને પાતળા આંગળા સાથે વાગોળના પંખાની સમાનતા જણાતી હતી તેના હાથ વારંવાર કાંપતા હતા પરન્તુ દુકાનની મુલ્યવાન ચીજો ઉપાડતી વખતે તો લોખંડ જેવા સખત થઇ જતા બૂઢાનો ચહેરો એવો જાદુગર જેવો હતો કે ત્રણ સૈકા પર જો જન્મ્યો હોત તો તેના મોત માટે જ ફક્ત લોકો તેને જાદુગર માની જીવતો સળગાવી દેત

' આપ આજે કંઇ ખરીદશો એમ લાગે છે આ એક મનાયાની છરી છે જૂઓ તો ખરા ! કેવો સુન્દર દેખાવ છે ! આ જ લઇ જાઓ આપણા શસ્ત્રાગારમાં આ વસ્તુ ચમત્કારી ગણાશે તે નહિ તો આ બેધારી તલવાર લઇ જાઓ ! એ નામાંકિત કારીગરે તૈયાર કરેલી છે ' દુકાનદારે વકતૃત્વધારા છોડી

હ. સસ્તા અને મિનાકારી ૨ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

"ના, બાપૂ, ના, મારે એવાં ખુનામરકી કરનારાં હથિયારો ન જોઇએ તે તો બહુ ભયંકર લાગે છે. હું તો કાગળ દાબવા માટે નાનું સરખું કંઇક માગું છું. પરન્તુ જેણે ઠગ્યા હોય કે તેની જાતની પીતળની મૂર્તિ ન જોઇએ!"

બુઢ્ઢાએ એક એક કરીને પોતાની વસ્તુઓના સમૂહમાંથી કેટલીક વસ્તુઓનો મારી પાસે ઢગલો કર્યો તેમાં કેટલી પિત્તળની મૂર્તિ, નાની નાની હિન્દુ દેવોની પ્રતિમા, અને કેટલીક જાતના પથ્થરના નમૂના-ને ઉપરાંત બીજું પણ કેટલુંક હતું તેમાંથી કેટલીક ચીજોમાં કાગળ-પત્ર રાખવા જેટલી તાકાત હતી દેવ-દેવીની મૂર્તિમાં ચારી તો પાછી એવી જો કંઇ ચમત્કાર નહોતું

તે ઢગલામાંથી મેં એક ચીનાઈ માટીનો ઘોડો અને એક મેક્સિકોની દેવમૂર્તિ તેમાંથી એક ખરીદવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો પરન્તુ તે જ વખતે એક નાનો પગ મારી નજરે પડ્યો તે એટલો તો સુન્દર હતો કે મને લાગ્યું કે નક્કી તે કોઈ જુની વેનિસની મૂર્તિમાંથી તૂટી પડ્યો હશે

પગનો રંગ ગુલાબના ફૂલ જેવો હતો જાણે ફ્લોરેન્સમાં તૈયાર થયો હોય નહિ! લાગ્યું કે આવી જાતનો રંગ ફક્ત ફ્લોરેન્સ સિવાય બીજા કોઈ શહેરમાં જૂના વખતમાં થતો નહોતો. હજુ પણ કેવો ચમકતો, ઝાંખો ગયો છે, જો કદાચ તે વીસ સૈકા પહેલાંની જણાય. તેની ઉપરથી જોતા એમ જણાતું હતું કે જાણે કોરિન્થની ધાતુમૂર્તિનો ટુકડો કદાચ સ્વયંભૂ લિસિપ્પે જ ઘડેલો હશે

"આ વસ્તુ મારે ખરીદવી છે" મેં પેલા પગ તરફ આંગળી કરી દુકાનદારને કહ્યું-મારી વાત સાંભળી બુઢ્ઢો હસવા લાગ્યો અને તે પગ મારા હાથમાં મૂક્યો

પગ હાથમાં લેતાં તો હું ચમકી ગયો આટલો બધો હલકો!-ચારે તરફ ફેરવી તપાસી જોતા જણાયું કે તે કાંઇ કોઇ ધાતુની મૂર્તિનો પગ ન હોતો, પરન્તુ ખરેખરો મનુષ્યનો જ પગ હતો મિસરની કોઇ મમીનો હોઈ શકે તે મસાલિત હતું કાગળની પટ્ટીથી જડી વીંટેલ હોવાથી હજુ પણ તેનો રંગ ઉડી ગયો ન હોતો આંગળા બહુ જ સુન્દર અને સુગઠિત, નખ પણ ચળકતા હતા પગને તળીએ પણ કોઇ પણ તરહનો ડાઘ ન હોતો તે પરથી એમ જણાતું હતું કે આ પગ કદી પણ જમીનપર પડ્યો નહિ હોય પરન્તુ નાજુક અને નીરંગીના ઘાસથી વણેલી ગેન ઉપર જ આ પગે આખી જીંદગી ગુજારી છે બુઢ્ઢો પોતાની ઘુવડ જેવી આંખો મારા તરફ કરી હસતો હસતો બોલી ઉઠ્યો "મહાશય, આપ રાજકુમારી હેરમન્થિસનો પગ કાગળ દબાવવા માટે ખરીદવા ઇચ્છો છો? બહુ સારો વિચાર છે આપનો બહુ જ સુન્દર વિચાર" બુઢ્ઢો ફેરેહાએ જો કદી સાંભળ્યું હોત કે તેની પ્રિય કન્યાનો પગ કાગળ દબાવવા માટે કોઇ ખરીદશે તો તેને કેવી નવાઇ લાગત, કહો તો? પોતાની દીકરીની કબર માટે તેણે એક પહાડ કપાવી તેમાં ત્રણ ઢકનમાં તેને મૂકી તે કફનો પણ "હો, સરકાર!" મોટી મોટી ઝવેરાત જાતની કીમતી નકશીદાર કર્યા, જેના જ જોડા નયન પામતા

હું તેને અટકાવી કહેવા લાગ્યો "આની કીંમત કેટલી લેશો ?"

"ઓ મહાશય ! તેની કિંમત તો જેટલી વધુ લઈ શકાય તેટલી લઈશ ! આવી વસ્તુ શું સહજ વાતમાં મળે તેમ છે ? જો આ પગની જોડ મારી પાસે હોત તો તો ૫૦૦ રૂપીઆથી ઓછે વેચત નહિ મહાશય આપ વિચારી તો જુઓ કે આ પગ મિસરની રાજકુમારીનો છે ! વાહ શું એની રચના !'

"ખુબ અસાધારણ ચીજ છે એ તો હું સમજું છું પરન્તુ આની કિંમત કેટલી લેશો, કહો તો ? તમને આગળથી જ કહી રાખું છું કે મારી પાસે પાંચ રૂપીઆથી વધુ નથી મારા ખીસાની જડતી લેશો તો પણ વધુ એક પૈસો પણ નીકળશે નહિ"

– 'રાજકુમારી હરમન્થિસના પગની કિંમત પાંચ રૂપીઆ ? બહુ જ ઓછી ! બહુ સારૂં બાપુ, લાવો કપડામાં વિંટાળી આપું છું એમ કહી બુઢ્ઢાએ લાલ કપડામાં પેલા પગ વિંટાળીને મને આપ્યો તેના મોઢામાંથી હજુ પણ પગના વખાણ નીકળતા હતા. તે પોતે મનમાં ગણગણતો હતો કે "આવી સુન્દર ચીજ હું નહિ જેવી કિંમતે આપી દઉં છું તેથી જ તેનું મૂલ્ય સમજી શકાય છે'

પૈસા ખીસામાં મૂકતા મૂકતા તે બડબડ્યો 'રાજકુમારીના પગવડે પેપરવેઇટનું કામ લેવાશે'

હું જવાની તૈયારી કરતો હતો તે વખતે તે મારા તરફ જોઈ કર્કશ અવાજે બોલ્યો "બુઢ્ઢો ફેરોહ પણ લગાર ખુશી થશે નહિ તે તેની દીકરીને કેટલી બધી ચાહતો !

મેં કહ્યું "તમારી વાત સાંભળી મને લાગે છે કે તમે તો તે યુગના જ લોક છો પરન્તુ તમારૂં બુઢાપણ જોતા તો મિસરની પિરામિડો સાથે એક જ તારીખે તમને કહી શકાય તેમ નથી'

હું મારી નવી ચીજ લઈ ખુશી થતો થતો ઘેર ગયો.

ઘેર આવતા જ મેં પેલા પગને કામે વળગાડી દીધો. ટેબલ પર કાગળનો થોકડો પડ્યો હતો. કેટલાકમાં મેં કવિતા લખી હતી કેટલાકમાં નિબંધો લખવા શરૂ કર્યા હતા કેટલીક ભળતામળતા લખેલી ચિઠ્ઠીઓ હતી કે જે પોસ્ટ ઑફીસને બદલે ટેબલ પર જ પડી રહી હતી તે બધા કાગળોની ઉપર હરમન્થિસનો પગ દબાવી મૂક્યો દેખાવ ઘણો જ સુન્દર જણાવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે એક નવી જ જૂની ચીજ મેળવી આનંદમાં ને આનંદમાં ફરવા નીકળી પડ્યો. હરમન્થિસના પગ માટે મને ઘણો જ ગર્વ આવવા લાગ્યો. રસ્તામાં ચાલતા બધા માણસોને ફરતા હું એક આનંદમાં ઘેર છું મારી પાસે મિસરની રાજનન્દિનીનો પગ છે એવા જંગલી ઘાંટા પાડતો પાડતો બોલવા લાગ્યો.

જેની પાસે આવી અમૂલ્ય ચીજ ન હોય તેને હું હલકા માનવા લાગ્યો. મારા મનમાં એ બાબતનો નિશ્ચય થઈ ગયો કે પ્રત્યેક બુદ્ધિમાન માણસનું એ જ કર્તવ્ય છે કે તેણે પગ ગમે તેમ મેળવવો.

રસ્તામાં કેટલાક મિત્રો મળ્યા તેઓ મને હૉટેલમાં ખાણું ખાવા લઈ ગયા તેમની સાથની વાતચીતમાં થોડા વખત મિસરની રાજકન્યાના પગની વાત ભૂલી ગયો.

મારી ચીમ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

ઘરમા મૂકતા જ એક પ્રકારની નવીન જાતની ગંધે મારા નાકમાં પ્રવેશ કર્યો સુગન્ધ સાદી પૂર્વદેશની લાગતી હતી બહુ જ મધુર છતાં અત્યન્ત તીવ્ર ચાર હજાર વર્ષે પણ તેની સુગન્ધ ગઈ ન હોતી મિસર દેશના લોકો શબને અનેક જાતના સુગંધી પાણીથી નવરાવતા- આ સુગંધ તેના જેવી જ લાગતી હતી.

મિસરનુ ગૌરવ એ જ છે કે તેની બધી ચીજો લાંબો સમય ટકે છે તેની સુગન્ધ પણ પત્થર જેવી મજબુત છે સહજ વાતમા હવામા ઉડી જતી નથી.

જોતજોતામા હુ ઉંઘી ગયો થોડા વખતમા વિસ્મૃતિના કાળા મોજાએ મને પોતાને ખોળે ખેંચી લીધો

અકસ્માત મારી આજુબાજુનો અંધકાર જતો રહ્યો સ્વપ્નની પરીઓ ઉડતી ઉડતી પોતાના હલકા હાથે એક પછી એક અડકી ઉડવા લાગી

મારૂ ઘર બહુ જ સ્વચ્છ જણાવા લાગ્યુ પરન્તુ હું ઉંઘમા જ હતો એ વાત મારા જાણવામા હતી સાથે સાથે મારા મનમા એક એવી ધારણા બદ્ધમૂલ થઇ બેઠી કે નક્કી થોડી વારમા કઇક નવાઈ જેવુ બનશે

ઘરમાની સુગંધ વધુ તીવ્ર બનતી જતી હતી મારૂ માથુ દુ ખવા લાગ્યુ મને જણાયું કે મિત્રો સાથના ભોજનમા બે ત્રણ પ્યાલા મદ્ય પીધાથી આમ થાય છે.

એક વખત મચ્છરદાનીમાથી ડોકીયુ કરી જોયુ ઘરની બધી ચીજો બરાબર હતી દીવાનો પ્રકાશ દિવાલપર ટાંગેલી છબીઓને ચળકાવતો હતો ઓરડાપર પડદો લાંબો થઇ ઝૂલ્યા કરતો હતો ચારે તરફ જાણે ઉંઘનું સામ્રાજ્ય વરતાઇ રહ્યું હતું

થોડી જ વારમા અકસ્માત ઘરની શાન્તિ જતી રહી ટેબલ-ખુરશી ડોલવા લાગ્યા ચીમનીમાંની જ્યોત લીલાશ પકડી સળગવા લાગી નવીન બનાવ જોવાની આશાથી દિવાલપરની પિત્તળની ફ્રેમમાની છબીઓ મોટી મોટી આંખોથી માફક જોવા લાગી

મારા ટેબલપર કે જ્યા રાજકુમારીનો પગ હતો ત્યા મારી નજર પડી ચાર હજાર વરસ પહેલાં જેને સુગંધી ઓસડિયાનો પ્રથર જેવો કરી મૂક્યો છે, તેણે તો ચુપ જ રહેવું એ ઉચિત હતુ, પરન્તુ તેમ ન કરતા આ પગ તો ડોલવા લાગ્યો, અને ઠુંકા મારતો મારતો કાગળને પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યો વિજળીને બેટરી જોતા જે દશા થાય તે જ દશા થઇ લાગી. કાગળ ઉપર તેના અવાજ થવા લાગ્યા તે હું સ્પષ્ટ રીતે સુતો સુતો સાંભળતો હતો.

આ વસ્તુ ખરીદી હવે મને વિમાસણ થવા લાગી કાગળ દબાવવાની વસ્તુ જો આવી રીતે રખડતી ફરે તો પછી લાભ શો ? વળી એક પગ ફક્ત આમ તેમ હરવા ફરવા માંડે એ જોઇને માણસને જરા બીક પણ લાગે

અકસ્માત મારી મચ્છરદાનીએ ડોલવુ શરૂ કર્યું, ઘરમા કોઇનો પગરવ સંભળાવા માંડ્યો. થોડા વખત બાદ મારા ઘરમા કોઇ દોડતું હોય તેવો અવાજ આવવા લાગ્યો મારૂ શરીર ઘડીમા ઠંડુ ને ઘડીમા ગરમ થઇ જવા લાગ્યુ પીઠની બાજુ કંપવા લાગી માથાના વાળો તો એવાં ઉભા થઇ ગયા કે માથાપરની ટોપી એક ઝટકે એકાદ ગજ ઉંચી ચઢી ગઈ

મરજીવાનીની તકમાંથી મેં જે જોયું તે તો એકીવારે તાજુબી ભરેલો બનાવ હતો

ઘરના મધ્ય ભાગમાં એક છોકરી ઉભી છે તેનાં શરીરનો રંગ ચકચકતો રતુમડો હતો મિસર દેશના સૌન્દર્યનું માપ કાઢીને તેને માપતા તેને અતુલનીય સુન્દરી ગણી શકાય તેની બન્ને આંખો પાતળી, ઝીણી, અને લાંબી હતી ભમરો ભાગી અને લાંબી હતી નાક તો એવું સુંદર હતું કે તેને ગ્રીક લોકોની દેવી પ્રતિમા ગણી શકાય કોઇ માણસ તેને અકસ્માત જૂએ તો કોરિન્થની ધાતુભૂમિ જ ધારે તો પણ જરા ઉંચી બાંધણી અને જરાં જાડા રંગિત હોઠ પગથી તે નીચ ...ની આસપાસના માણસો તરફે પકડાઇ જાય તેમ હતું

તેના હાથમાં વિચિત્ર બનાવટની કેટલીક ધાતુની ચૂડીઓ હતી વાળની અસંખ્ય લટો પીઠપર ઝૂલતી હતી છાતીપર એક લીલા પથ્થરની દેવી મૂર્તિ ડોલતી હતી મૂર્તિના હાથમાં એક છડી હતી તેપરથી જણાતું હતું કે તે મ્રાન આઇસિરની હતી છોકરીના કપાળના મધ્ય ભાગમાં એક સોનાની પતરી ચોંટાડેલી હતી ગાલપાસે થોડોક રંગ ચોપડેલો હતો

તેનો પોષાક પણ નવાઇ જેવો હતો જુદી જુદી જાતના ચિત્રો ચીતરેના કપડાંના ટુકડા વડે તેનો ઘાઘરો તૈયાર થયો હતો મિસરની ભમીને જે તરેહનું કાપડ વીંટાળેલું હોય છે, લગભગ તેવો જ પોષાક તેના શરીરપર જણાતો હતો

મને ભ્રમ લાગ્યો કે પેલા બુઢ્ઢા દુકાનદારનો કઠોર ગળગળો સ્વર મારા કાનમાં ગાયનની માફક અથડાય છે "બુઢ્ઢો તેની છોકરીને જે ગીતે ચાહે છે તે તરફ તેના કેરે હો નગારપણ ખુશી થશે નહિ"

એક બીજી નવાઇ જેવી ચીજ જોતા તેથી મારી બીક જરા પણ ઓછી થઇ નહિ પેલી છોકરીને એક જ પગ હતો અને એક કાંડેથી કપાઇ ગયો છે તે ધીમેધીમે રમલ પાસે આવી ઉભી પેલો પગ પહેલા ઠગતા પણ વધુ કુદવા લાગ્યો છોકરીની આંખોમાંથી મોતી જેવા અશ્રુબિન્દુ ઝરવા લાગ્યા

તે એક શબ્દ પણ બોલી ન હોતી, છતાં હું તેના મનનો ભાર સમજી ગયો પેતાના પગ તરફ તે કરૂણ વિપન્ન દૃષ્ટિથી જોઇ રહી, પરન્તુ પેલો પગ તો કુદકા મારે જતો હતો

છોકરી બેવણ વખત તેનાતરફ હાથ લંબાવી પકડવા ગઇ પરન્તુ પકડી શકી નહિ

તે વખતે રાજકુમારી સાથે તેના પગને ઝગડો થવા લાગ્યો પગે પણ બહુ સ્વાધીન જીવન મેળવ્યું હતું ઝગડો તો અવશ્ય પ્રાચીન મિસરી ભાષામાં થતો હતો તે રાત્રે હું મિસરની ભાષાથી જાણીતો થઇ ગયો હતો

રાજકુમારી હરમન્થિસ માયના ઘટ જેવા તીણા મધુર અવાજે બોલી "વાહ, તું મારી પાસેથી છૂટો પડી ભટકતો કેમ ફરે છે? કહે જોઉં શું મેં તારી સંભાળ રાખી નથી? તને તો મેં હમેશાં ધોળા માર્બલ પત્થરપર પાથરેલી શેતરંજીપર રાખ્યો છે મેં તને કેટલાં બધા સુગંધિ પાણીએ નવરાવ્યો છે તારા નખ હું હમેશા સોનાની છરીએ ઉતારતી હતી હાથી દાંતવડે પૉલિશ કરી તેને ચકચકતા રાખતી તારે માટે પસન્દ કરી કેટલાંય સુન્દર ઘરેણાં

ઇગ્લંડનો ઇતિહાસ રૂ ૧–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ખરીદતી કે જે કોઈ દેશની બધી છોકરીઓ અદેખાઇથી મરી જતી. તને મેં બહુ મજૂરી કરાવી છે. એવી ફરિયાદ પણ તું કરી શકે તેમ નથી. કારણ કે આવું હલકું શરીર મને લાગે છે કે કોઇ પણ પગને ઉપાડવું પડયું નહિ હોય.”

પગે ગર્વભર્યા અવાજે જવાબ આપ્યો. “તું તો ઘણી સારી રીતે જાણે છે કે હું અત્યારે સ્વાધીન નથી. મને એક માણસે પૈસાવડે ખરીદ્યો છે, પેલા બુઢ્ઢા દુકાનદાર સાથે તે લગ્ન કરવું ચિનકાર્યું નહિ તેથી તેણે ગુસ્સે થઇને આ કામ કર્યું છે. જે આરબ પ્રિન્સ જઇ તારી કમરનું રહેઠાણ કનકિત કરી ગયો તે આરબને આ બુઢ્ઢાએ જ મોકલ્યો હતો. પાતાળપુરીમાં જેથી નથી છાયા મૂર્તિઓ એકઠી મળશે, ત્યારે તું ત્યાં ન જઇ શકે તેવા આશયથી આ પ્રયત્ન કરાયો છે. તું મને પાંચ સોના મહોર આપી છોડવી શકે તેમ નથી?”

“હાય, હાય પાંચ સોના મહોર ક્યાંથી મેળવું! મારા ઘરેણાં, મારી સોના રૂપાની થેલીઓ વગેરે બધું તે અભાગીઓ ડોસો ચોરી ગયો છે.” રાજકુમારીએ રુદન શરૂ કર્યું.

હું બૂમ પાડી ઉઠયો. “રાજકુમારી મેં કદિ પણ અન્યાય કરી કોઇનો પગ અટકાવ્યો નથી. તું પૈસા દઇ શકે તેમ નથી તો ના આપીશ. હું અતિ આનન્દથી તને આ પગ ઉપકાર તરીકે આપું છું. નહિ તો મારે રાજકુમારી હરમન્ચિસ જેવી ગુણવાન સ્ત્રી લંગડી બની જાય તે મારા માટે ભારે પરિતાપનો વિષય થઇ પડે તેમ છે.”

મારું આ બોલવું સાંભળી રાજકુમારી આનન્દમાં ગરક થઇ ગઇ. તેણે કૃતજ્ઞતાભરી દૃષ્ટિથી મારા તરફ જોયું. તેની આંખોમાં પ્રકાશ ઉભરી પડતો હતો.

તેણે તરત જ પગ ઉપાડી લીધો. પગે પણ કાંઇ હરકત કરી નહિ. જોડા પહેરતી હોય તેવી રીતે તેણે પણ ચોપડી દીધો. તે પછી તે થોડો વખત આમતેમ ફરી પોતે હવે લંગડી નથી તે વાતની ખાત્રી કરી લીધી.

“અહો! મારા પિતાજી કેવા ખુશી થશે! મારી આ દશાથી તેને કેટલું દુઃખ થયું હતું! હું જન્મી ત્યારથી જ સમસ્ત દેશના લોકોને મારે માટે કબર બનાવવા બોલાવ્યા હતા. તે કબર એવી સખ્ત બનાવવાનો હુકમ કર્યો હતો કે જેથી ઈશ્વરના ન્યાય વખત સુધી હું જેવી છું તેવીને તેવી જ રહી શકું! આપ મારી સાથે મારા પિતાજી આગળ ચાલો. તે આપને બહુ જ માન આપશે. કારણકે આપે મારો પગ આપ્યો છે.”

આ પ્રસ્તાવ મને બહુ ગમ્યો. મેં તુરત જ મારાં કપડાં પહેરી લીધાં, પગમાં બૂટ પહેરી લીધા, હું મને રાજકુમારીની જાતનો માનવા લાગ્યો.

બ્હાર નીકળતી વખતે હરમન્ચિસે પોતાના ગળામાંની પેલી લીલા પત્થરની મૂર્તિ ટેબલ પરના કાગળને દબાવી મૂકી અને કહેવા લાગી. તમારા કાગળને દબાવવા જેવું કંઇક મારે મૂકી જવું ઉચિત છે.”

તેણે મારા તરફ પોતાનો હાથ લમાવ્યો. મેં તેનો હાથ પકડયો. હાથ જાણે સાપના શરીર જેવો સુંવાળો અને ઠંડો જણાતો હતો. મેં તેનો હાથ પકડી ચાલવું શરૂ કર્યું.

ધૂમાડા જેવા ભાગમાંથી અમે તીરની માફક જવા લાગ્યાં આજુબાજુએ કેટલીક અસ્પષ્ટ છાયામૂર્તિ જોઇ તેનુ ઠેકાણુ નહોતુ આકાશ અને સમુદ્ર સિવાય બીજુ કંઇ નજરે પડતુ ન હોતુ

થોડા વખત પછી દિગન્તને છેડે લાંબા લાંબા સ્તંભ વિરાટ જન્તુની મૂર્તિ અને પગથીયાંની હાર ઝાંખી માફક જણાવા લાગ્યા ત્યારે હુ સમજ્યો કે જે સ્થાને જવાનુ છે તે સ્થાને હવે આવી પહોંચ્યા

હું રાજકુમારી સાથે એક ગુલાબી રંગના પત્થરોવાળા પહાડ પાસે જઇ ઉભો અંદર જવા માટે એક નાની ગુફા હતી તે એટલી નાની હતી કે સહજ વાતમાં માણસોની નજરે પડે નહિ

દરમનિયમે એક મશાલ સળગાવી તે આગળ આગળ રસ્તો દેખાડતી ચાલતી લાગી પર્વત કાપી તેના અંદરના ભાગમા મોટી મોટી ગલીઓ બનાવી છે આવી અનેક ગલીઓ વટાવતા અમે આગળ ચાલ્યા અંદરની દિવાલોપર છબીઓ તથા કોતરણી એવી તો સુન્દર હતી કે હજારો વર્ષો સુધી હજારો માણસો સિવાય આ કામ બને તેવુ નહોતુ ગલીઓ વટાવી એક મોટા ચોરસ ઘરમાં આવી પહોંચ્યાં તેની સપાટીપર એક ખાડ ખોદેલી હતી તે ખાડમા એક લોખંડની ગોળ નિસરણી નજરે પડતી હતી તે નિસરણી એટલી તો મોટી હતી કે કોણ જાણે કયા પાતાળમાં પહોંચતી હશે તેનો કયાસ થઇ શકે તેમ નહોતુ તે સીડી વાટે નીચે ઉતરી વળી બીજી ગલીમા થઈ બીજા ચોરસ ઘરમાં આવી પહોંચ્યાં તે ઘરની ભીંતોપર પણ જૂદીજૂદી જાતની પૌરાણિક છબીઓ ચીતરેલી હતી આ પાષાણપર લખેલાં પુરાણો વાંચી પૂર્ણ કરવાં એ મનુષ્યથી બની શકે તેમ નહોતુ

છેવટે એક એવા મોટા ઘરમા ગયો કે જે ઘરનો છેડો નજરમા આવતો નહોતો મોટા થાંભલાની હારો ચારે તરફ જણાતી હતી તેની તડોમા પીળા રંગના તારા ચળકતા હતા તેનાં અજવાળાથી ચારે તરફ અસીમ વિસ્તૃત રાજ્ય થોડુ થોડ દેખાતુ હતુ

દરમનિયમ મારો હાથ પકડી ચાલવા લાગી ચાલતા ચાલતા તેની સહચરી મંત્રીઓને નમસ્કાર કરવા લાગી મારી આંખોને પણ છેવટે આ ઓરડાનો પ્રકાશ માફક આવવા લાગ્યો તેથી હું ચારે તરફની ચીજો જોવા લાગ્યો

પાતાળપુરીના બધા રાજાઓ હારબંધ સિંહાસનોપર બેઠા છે જે બુઢ્ઢા છે તેઓની લંબાઈ તથા પહોળાઇ બહુ જ છે તેમનાં શરીરપરનો લેપ સખ્ત ઢાળ જેવો થઈ ગયો છે તેઓએ અનેક જાતના હીરા પહેર્યા છે લાંબી દાઢીઓ ધોળી થઇ ગઇ છે તેની પાછળ તેના રાજ્યના જેટલા માણસો છે તે બધાં પત્થરના પૂતળાની માફક ઉભા છે તેઓના શાસ્ત્રનો એ જ નિયમ છે કે રાજાના દેખતા તેઓથી હાલિચાલી શકાય નહિ તેઓની સાથેનાં બિલાડાં કોઇ મીંયુ મીંયુ કરે છે કોઇ સીટી કરતાં હસે છે

પિરામિડના દેશના બધા ફેરોહો બેઠા છે રાજા ઉજુવીમની દાઢી તો બીક લાગે તેટલી લાંબી થઇ ગઈ છે જે ટેબલના આધારે તે બેઠો છે તે ટેબલને તેની દાઢીએ સાત વળ લીધા છે

— ઘણે દૂર નજર નાખતાં ઝાંખા અજવાળામા જણાયું કે બીજા પણ અનેક રાજાઓ પોતપોતાની પ્રજા સાથે બેઠા છે

— પાતાળના સનીઆ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જીનતાન.

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

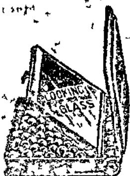
જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત ખો ખો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે. વળી મ્હોમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફેન્સી ડબી સાથે રૂ ૧)

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦—૪—૦

નાનું પડીકું કી ૦—૧—૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી. આર. ચૌબલ)

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

૧૬ આપણા અંદરના સમાચારની નોંધ લેશો

સો વરસનુ પુરાણું ખાતું

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુંબાઈ.

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારવાની ભલામણ કરનામા આવેછે.

બદામની બરફી		સુતરફેની
પીસ્તાની બરફી		હલવા
માવાના પેંડા		વેનીલા ગુલાબ
માવાના ઘુઘરા		ઓરેન્જ વીગેરે
કોપરા પાક		સુકા હલવા
બાસુદી		દરેક જાતના
શીખંડ		અધરણીના લાડુ
મગન વગેરે		બુંદીના લાડુ
ઘણી જાતની		જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈઓ—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, " Burfee Shop "

સી. પી. ટેન્ક: ટેલીફોન ન. ૧૧૦૭

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

કપડાની પાકી બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલામગિરીનો બજબ સચિત્ર વાર્તા ર૦ સૌ. વિમળા સેતલવાડ કૃત	રૂ ૨-૦
૨. લલિતનાં કાવ્યો ર૦ લલિતનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ	રૂ ૧-૦
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ ર૦ કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઈ, બી. એ., એલએલ. બી. કૃત	રૂ ૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ ૫-૦
૫. ઉપાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા ર૦ ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિયા બી. એ. કૃત	રૂ ૨-૦
૬. કમલાના પત્રો ર૦ વિનલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ ૨-૦
૭. અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન ર૦ મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ ૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડલ ર૦ ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ ૨-૦

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૨ ને ૧૯૨૩ નાં લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો:— રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

સમાલોચક

મુખ્ય લેખો.

મુંબાઈની નવી રાજસભા
સાહિત્ય.
લંડનનું હું એક મુલાકાત
આરામ.
ભારતમાં એક રાષ્ટ્રીયતા
—દૂધ ચાલીશો—
એક અજાણ્યો મિત્ર.
પશ્ચાત્તાપ.
—ઉપરાંત, કવિતાઓ વિગેરે

લેખકો

રા. કાંતિલાલ પંડ્યા
રા. વિઠ્ઠલરાય વિવેકી
રા. મનસુખલાલ મહેતા
રા. બટુ ઉમરવાડીઆ
રા. વિજયરાય વૈદ્ય
રા. ... જોષી
રા. નાથુ ... ગૌતમ
રા. રઘુનાથ ...
રા. ... ...
વિગેરે

તંત્રીઓ
રા. અભાલાલ ગુલાબીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક
રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

તીજોરીવાળાઓની

નવી રીતની હરીફાઈ.

થોડાં પહેલા ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અને આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી ઠીક સંખ્યામા વેચાતી પણ હતી હાલમા તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવુ કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમા બનતી તીજોરીઓને કદી પુગી શકે નહી એઓ બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની ભલામણ અમારો કોન્સલ કરે છે કોન્સલનુ મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનુ હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેથી કોઈ એવુ ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીંમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમા તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનુ નુર, જગાત ગોડાઉન ભાડા અને એજંટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આ જાતની તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઈ કરી શકે એ સમજવુ મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમા જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજે ખરીદ કરેલી પડી એ ઉપરથી વાંચનારે ધ્યાનમા લેવુ જોઈએ કે તીજોરી નરમી છે યા મજબુત તેની ફકત જોવાથી કોઈને પણ સમજ પડી શકતી નથી તૈયાર થઈ રહેવા પછી પાંચ મીનીટમા તોડી શકાય તે તીજોરી તેના જેવી તો પાંચ ફકત લાગે તેવી એકસરખી જ હોય

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ.

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પારટી—

નાચ-પારટી—

એટ-હોમ—

ઇવનીગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઈત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોપો—

રૂડું કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટ્સ મંગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ—ચીંગણઠાર.
બ્રાંચ નં. ૧—ભીંડીબજાર
બ્રાંચ નં. ૨—ગીરગામ,
} મુંબાઈ

ટેલીફોન ૧૫૫૬,
ટેલીગ્રામ્સ—
Sweetmart

Feb. 19

૧ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

આબાદી, શરીરનું સુખ, શરીરના દરેક અવયવની પૂરતી તાકાત, હમેશની તંદુરસ્તી અને તેથી મળતી માનસિક શાન્તિ, એ સર્વના સંગ્રહ ચાલુ રાખવા માટે તમો—અમારી અમૃતતુલ્ય

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ,

વાપરો. એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈના તમામ કારણો દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત બળવાન અને હિમ્મતવાન બનાવવાની અજબ શક્તિ ધરાવે છે. તમારી શારીરિક યા માનસિક દરદોની સામે અકસીર ... જો તમારે વહેમ થતું હોય તો તેની માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક વખત અજમાવી જુઓ. વધારે વિગત જાણવા માટે આજેજ મંગાવો.

કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક

બ્રાંચ ઑફીસ
કાલબાદેવી—મુંબઈ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી
જામનગર, કાઠિયાવાડ

નડિઆદ, (ગુજરાત), હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

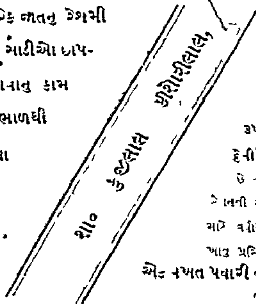
માબાપવિનાના નિરાધાર,
અન્નપાણીવિના ભૂખેતરસે રીબાતા,
વસ્ત્રવિના નાગા તરફડતા
બિચારા દુઃખી બાળકોને
શાન્તિ અને આરામનું સ્થાન છે.

અન્ન, વસ્ત્ર, વિદ્યા, અને ઉપજીવિકાનાં સાધનો પુરાં પાડવામાં આવે છે. દાનેશ્વરીઓ! રહેમભરી દાનની દૃષ્ટિ આ સંસ્થા તરફ ફેરવો!

दयाधर्मका मूल दया।

આપના ઑર્ડરમાં સહ [illegible] ની નોંધ લેશો

પાકા રંગના ફેન્સી છાપેલા મળવાનું ગંજાવર ખાતું.

અમારે ત્યાં હરેક જાતનું રેશમી તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપવાનું તથા રંગવાનું કામ ઘણી જ સંભાળથી કરી આપવામાં આવે છે.

ઠેકાણું નોંધી રાખજો.

૩૫૪ કાળબાદેવીરોડ-મુંબાઈ
ઉ સામા છે.ની
તેની સુંદર ડીઝાઈન માટે વખાણી અમારું ખાતું પ્રસિદ્ધ છે
એક વખત પધારી જરૂર જોઈ જશો.

બ્રેઈનજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનું તેલ છે
બ્રેઈનજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
બ્રેઈનજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જથ્થાબંધ ઉગાડે છે
બ્રેઈનજન—આખો દિવસ મગજ મારી કામ કરનારાઓને ખાસ શાન્તિ આપે છે
બ્રેઈનજન—સુસ્તાઈ તથા ગાંડાઈ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧ પોસ્ટેજ જુદું

પ્રમેહબિન્દુ શું છે?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીયતની ભૂલોથી થયેલા રોગો મટાડે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ રોગના ત્રાસથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે તાવ, અશક્તિ, શ્રમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ રોગથી પીડાતા હરેક જણે વાપરવું
કિં૦ શીશીનો રૂપીઓ ૧, પેકિંગ વિગેરેના આના ૨ જુદા.

કવિરાજ નગેન્દ્રનાથ સેન ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર, નં
Feb 18 ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા

પ. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો

૨૦ વરસની જુની દુકાન,

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

અમારે ત્યાં કોઈપણ જાતના મોટી તથા નાની સાઇઝના હીરાઓ તથા મોતી માણેક પાના વિગેરે ઝવેરાત છુટક તથા જથાબંધ મળશે.

હાલની ચાલુ ફેશનનું કોઈપણ જાતનું ઝવેરાત તથા સોના ચાંદીના દાગીનાઓ તૈયાર તેમ જ ઓર્ડરથી બનાવી આપવામાં આવશે.

હમો માલની આકણી કરી આપીશું તેમ જ ઝવેરાતના દાગીનાને રીપેર કરી આપીશું

ઠે૦—૨૨૫—૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસની સામે મુંબાઈ.

ટેલીફોન નં ૨૨૭૧

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ, Calmness, Bombay

આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

દ્રાક્ષાસવ

રતલ દોઢના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા!

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઉંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાઝગી બક્ષનાર,

લહેજતદાર પીણું!

જીવન સાથે વાપરી જૂઓ.

च्यवनप्राशावलेह

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક

રોગી નીરોગી,
નબળા, સબળા,
નાના મોટાં
સ્ત્રી-પુરૂષ,
સૌને માટે,

જીવનપ્રદ દવા!

દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જૂઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રો, મુંબઈ ૧૩.

—ફોન—

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનું
પ્રાઈસ લિસ્ટ મંગાવો.

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રાગજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનું સિરનામું "Muffchain-Bombay" ટેલીફોન નં. ૬૭૪.

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખું પાનું, રૂ. ૧૫ અરધું પાનું રૂ. ૮ પા પાનું રૂ. ૬.

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે ઓછા વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે.

—કવર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવું યા તો લખીને પુછાવવું.

—આ ભાવ છે તેમાં ઉતરતા છે તેમાં ઘટાડો થઈ શકશે નહિ. પણ વધતી જતી ગ્રાહકસંખ્યાને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે. વધુ માહિતી માટે લખો યા રૂબરૂ મળો.

ગજાનન? ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ, મો ઝવેરી ગોકુળદાસ ચાલ [illegible] ૨/૩૬, મેનહરન રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ.

આંધળા દેખતા થાય છે—કેટેરેક્ટોલાઈનથી

આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર મટે છે.

હવે આ નક્કી થયું છે કે આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર ખાતરીથી મટી શકે છે વાઢકાપ કરનારા સરજ્યનોની આંખ ખુલે છે એમ નથી પણ કેટેરેક્ટોલાઈનથી હજારો દરદીને ફાયદો થયો છે એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે. કીં રૂ ૫, પોસ્ટેજ ૬ આના વધુ.

આખા હીંદુસ્તાનમાં વખણાયલો બાલ કાળા કરવાનો

પકકો કલપ.

આ કલપ મુછોના તથા દાઢીના સફેદ વાળને લગાડતા ને પાંચ જ મીનીટમાં સુંદર કાળા થઈ જાય છે. આની બરાબર બીજો કોઈ પણ કલપ નથી. આ કલપ વાપરવાના ફાયદા ઘણા છે, કેમકે એ ગુણમાં અકસીર છે, રંગમાં પાકો છે અને કીમતમાં સસ્તો છે. કીમત રૂ. ૧ા ટપાલ ખરચ જુદું.

Messrs Navaratna & Sons Kalbadevi Road BOMBAY.

આપના ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો.

૧.

પ્રેમભક્તિ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક.

આજે જ મગાવો! **ચિત્રદર્શનો.** આજે જ મગાવો!

ગુજરાતના લોકપ્રિય કવિવર ન્હાનાલાલ દ. કવિકૃત આ નવું પુસ્તક તૈયાર છે.

૨.

[illegible] કવિ રવીન્દ્રનાથના એક અત્યુત્તમ પુસ્તકનો અનુવાદ.
([illegible])

વિશ્વભારતી.

અનુવાદક — રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ ગણાત્રા, બી. એ.
કિંમત રૂપીઓ એક, પોસ્ટેજ જુદુ.

૩.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ
ત્રીજું પુષ્પ.

સૌભાગ્ય દેવ.

બે આનાનો સ્ટેમ્પ મોકલી મગાવો

૪.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ
ચોથું પુષ્પ.

અખંડ યુગલ.

થોડા દિવસમાં બહાર પડશે.

છુટક નકલ દોઢ આનો. બાર પુષ્પનો એક રૂપીઓ, પોસ્ટેજ સહિત
વધુ વીગત માટે લખો

મોતીલાલ શામળદાસ શર્મા,
નં. ૧૬, [illegible] રો., મુંબાઈ નં. ૪

[illegible] ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં.૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે મુંબાઈ.

આનંદ અને સ્વતંત્રતા.

સોડમના આ પૌષ્ટીક રસનુ ચાલુ સેવન કરવાથી બાળક દરેક જાતની બીમારીઓથી તેમ જ માતાના અપથ્યથી થતા દરેક વ્યાધીથી હમેશા દૂર રહે છે તો શુ-

નિરોગી સંતાન.

માતાનો સાચો આનંદ અને ખાનાપીના તથા ફરવાની છુટ ને સ્વતંત્રતાનો સાચો લહાવો નથી? કિંમત દર શીશીનો રૂ ૧) રૂપાન તથા વી પી ખર્ચ જુદુ

મચ્છર, માંકડ, તથા ચાંચડના જુલમ અસહ્ય હોય તો,

અમારૂં એન્ટી મોસ્કીટો ઓઈલ વાપરી તેના ત્રાસથી મુક્ત થાઓ ફક્ત થોડાં ટીપાં ગળે બદન ઉપર ચોળી રહેવાથી ઉપદ્રવી જન્તુઓ પાસે ટકી શકતાં નથી મેલેરીઆ તેમ જ બીજા ઝહેરી તાવથી બચવાનો ચોક્કસ અને ખાતરીપૂર્વક ઈલાજ છે કિંમત દર શીશીના રૂ ૧) પોરટેજ જુદુ

મળવાનું ઠેકાણું.

એજન્ટસ,
શ્રી કૃષ્ણા [illegible],
Feb 19 [illegible], અમદાવાદ

ધી ન્યુ મેડીકલ હોલ,
કમર્શીઅલ બિલ્ડીંગ્સ, લાહોર

૧૦ આપના ઑર્ડર મા સમાલોચકની નોંધ લેશો.

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

નવી આવૃત્તિ તૈયાર છે

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

સરસ્વતીનુ મનોરાજ્ય અને પૂર્ણાહુતિ.

[૧૯૭૦.]

મૂલ્ય રૂપીઆ સહાડા પાંચ.

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લા (સા તમી આવૃત્તિ) રૂ ૩॥		ચારે ભાગની કિંમત
,,	ભાગ ૨ જો (ઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥		સતાવાર
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨		રૂપીઆ.
,,	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૫॥		

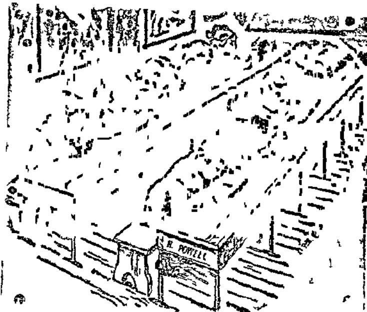
વગરાનુ ઠેકાણું ૧. એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબાઇ

૨. મણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરા ૭ ખીરી સ ગી ગામ, મુમ્બાઈ ન ૪

૩ અને બીજે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

૧૬ મા પેજના ઑડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો.

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિવાદનો થઈ પડ્યો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલા બધા આતુર રહે છે પણ તેસાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા પે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુવ્યવસ્થિત અવયવ એ જીંદગીના બહુ જરૂરી તત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતાં પણ એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની જરૂર નથી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી તંદુરસ્તી જળવાય તેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાળકે સમજવી જોઈએ

તમારૂં બાળક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાપણવાળું હોય તો તમારા ડાક્ટરને મળીને એની એ સ્થિતિના વધ નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ આવા ખાસ લેવા કટના ગમા અસંખ્ય માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારજો તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કરી શકીએ છીએ તેનો તમને પુરેપુરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બતાવીશું

ખોડખાપણવાળા દરેક દરદીને તેને લાયક અને જરૂરી પુરેપુરી સલાહ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને ચાલાક ડાક્ટર હમેશા હાજર રહે છે એક્સ-રેથી છાતી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વીગત માટે મળો કે લખો

—સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી લંડન ઓર્થોપેડીક એન્ડ સેડીકો-ઇલેકટ્રીક ઇન્સ્ટીટયુશન, (એચ પૉવેલની કંપની) લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબાઈ.

…દેર આપતી વખતે 'સમાલોચક'નું નામ લેશો

[...]

સમાલોચક.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५.

પુસ્તક ૨૬ મું.] એપ્રીલ, ઈ. સ. ૧૯૦૧. [અં. ૫ મો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ. એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. મણીરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
હિન્દુસ્થાન બહાર શીલીંગ ચૌદ ૩. ... છુટક અંકની કિંમત દસ આના.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે

રાજ રજવાડાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું પાકા રંગોથી
ફેન્સી છાપલો તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનું તેમ જ
જરીનું ફેન્સી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનું જાનું
અને જાણીતું ખાતું.

જર્મનીઆ ડાઈંગ

અને પ્રીન્ટીંગ વર્કસ.

હેડ ઑફીસ,	બ્રાંચ
સી. પી. ટેન્ક	શ્રીરામ મેન્શન
પોસ્ટ ન. ૪.	સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,
ટેલીફોન ન. ૪૪૮૪.	ટેલીગ્રામ્સ "જર્મનીઆ."

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

નનામ સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બર્સ, સેવન્સ જનરલ, કર્નલો, મેજરો, કેપ્ટનો, નામદાર લેટ વાઈસરાયના લેટ ઓનરરી એ ડી સી પોલીટીકલ એજન્ટ, સરકારી સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન સીવીલ સરજ્યનો, એમ ડી ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાક્ટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહસ્થોમાં બાદશાહી યાકુતી નામની જગજાહેર દવા બહુ વપરાય છે એ જ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે—ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં આ રજવાડી દવા એનાલાઈઝ થએલ છે

બાદશાહી યાકુતી.

ગયેલ તે દરેકની ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે પુરુષાતન કાયમ રાખે છે આ રાજાની યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂ પુરુષાતન આપે છે ખરી મરદાઈ આપનાર અને ઘરડા માણુસને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઈ પણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી ૪૦ ગોળી ની ડબી એકના રૂપીયા ૧૦

બાદશાહી સુનાની લેપ.

ઉમદા વાઓમાથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂં પુરુષાતન લાવવા માટે આ લેપ રહેલીમ ઈલાજ છે આઉંસ એકની ડબીના રૂપીઆ આ

[May 1921] ડા—૨ કાલીદાસ મોતીરામ, રાજકોટ, કાઠીયાવાડ.

પુસ્તક ૨૬ મું,] મે, ઈ. સ. ૧૯૨૨ [અંક-૫.

મુંબઇની નવી ધારાસભા.

લેખક—રા. ગિરિજાશંકર બી. ત્રિવેદી, બી. એ.

૧૯૧૯ ની સાલના નવા સુધારાપ્રમાણે મુંબઇની ધારાસભામાં ૧૧૧ સભાસદો છે જેમાંથી ૮૬ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ છે જ્યારે માત્ર પચીસ જ સરકારે નીમેલા છે આ પચીસમાંથી પણ પાંચ જણા બીન-અધિકારી વર્ગના-અમુક જાતિ અથવા અમુક ધંધાના પ્રતિનિધિરૂપે નીમાયેલા છે જ્યારે માત્ર વીસ જ સરકારી અધિકારીઓ છે આ પ્રમાણે અધિકારી અને બીન-અધિકારી સભાસદનું પ્રમાણ ૧ અને નવનું છે એટલે કે દરેક એ સરકારી સભાસદે ૮ પ્રજાકીય સભાસદો છે આ વાત ઘણાના લક્ષમાં ન હોવાથી નવી ધારાસભાની ચુંટણી વખતે એક સાધારણ ગેરસમજ ફેલાયેલી હતી કે જુની ધારાસભામાં પ્રજાકીય સભાસદો કાંઇ કરી શકયા ન હોતા તેજ પ્રમાણે નવી ધારાસભામાં પણ થવાનું અને તેથી ધારાસભાથી કાંઇ વિશેષ લાભ થવાનો નથી

મુંબઇની નવી ધારાસભાની બેઠક તા ૧૯ મી ફેબ્રુઆરીએ શરૂ થઇ ૨૨ મી માર્ચ સુધી ચાલી હતી પ્રથમ નવા વર્ષના અંદાજ પત્રક (બજેટ)ની ચર્ચા ચાલી હતી પછી બજેટમાં માગવામાં આવેલી નવી માગણીઓ (ડીમાન્ડ્સ અથવા ગ્રાંટ્સ) ઉપર વાદવિવાદ ચાલી કેટલીક માગણીઓ ઉડાડી દેવામાં આવી હતી અને કેટલીકમાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો હતો એકંદરે આશરે પચીસ લાખનો ઘટાડો બજેટમાં પ્રજાકીય સભાસદો કરાવી શક્યા હતા આ હક ધારાસભાને નવા સુધારા પ્રમાણે પ્રથમ જ મળ્યો છે અને નવી ધારાસભાએ તેનો બરાબર ઉપયોગ કર્યો છે,

બજેટ પછી પ્રજાકીય સભાસદોએ મોકલાવેલા ઠરાવો ઉપર વાદવિવાદ ચાલ્યો હતો જો કે ઠરાવો એ ૨ ૧૧૧ ને આશરે હતા છતાં સમયની તાણને લીધે માત્ર ૫૦ ઠરાવો જ હાથ ધરી શકાયા હતા આ ઉપરાંત સભાસદોએ જુદા જુદા ખાતાને લગતા અનેક પ્રશ્નો પુછેલા હતા તેના ઉત્તરો છપાઇને હવે મોટા કદની પોથીઓમાં બહાર પડેલા છે

ધારાસભાની બેઠક ટાઉન હૉલમાં મળી હતી ટૉન હૉલના મોટા મકાનની મેડી ઉપર તેમનું ...ઠાણ છે ઘણા સગત ઓનું પત્ર સા... ...

ટો સભાસદ પ્રમુખસ્થાને બીરા

જુની ધારાસભામા ગવર્નર કે તેની કાઉન્સીલનો એક સ્વતંત્ર બિનઅધિકારી પુરૂષ પ્રમુખસ્થાને બીરાજે

હતો. પણ નવી કાઉન્સીલમા ... ની નીમણુક ગવર્નરના હાથમા છે પણ પછીથી આ નીમણુક

રહેવા ચાર વર્ષ આ પ્રમુખની નીમણુક ગવર્નરના ... પ્રમુખ તરીકે સર નારાયણ ગણેશ ચંદાવરકરની ન

સભાસદો કરી શકશે નવી ધારાસભામા પ્રમુખ ... પ્રોવીન્શીયલ કોંગ્રેસ કમીટીની મીટીંગમા

... રવામા આવી છે ૧૮૧૭ની સાલમા ... પોતાની બાહોશી, કાયદાના જ્ઞાન, તથા નિષ્પક્ષપાત

તરીકે સર નારાયણે જે સંતોષ ... વખતના 'યંગ ઈંડીયા'મા તેમના વખાણ થયા હતા,

આપ્યો હતો, અને જેને માટે તે ... સભાસદોને થયો છે અનુભવી, વાદવિવાદમા નિપુણ

અતેશ્ર આ નીમણુકથી પ્રજાકીય સભાસદોની સાથે પ્રજાકીય સભાસ, જેઓ

... થી માહિતગાર સરકારી સભાસદોની ... બીનમાહીતગાર છે અને જેઓ

... વાગસભાના કામકાજથી ... અસહકારને લીધે જ

અને ... પણ સમગ્ર નેતાઓના ... તેમને કેળવવામા સર

... આવી જાતની ... તેમને દોરવામા અને તેમને પતુજીની ઉપમા આપવાના

ખરા, લાયકાતને ધોરણે ... તાજ અને ... છે પણ નિષ્પક્ષપાત વિચા

આવ્યા છે, તેમનું રક્ષણ કરવામા, ... પ્રથમ એકની કૃતેહી

સેના અમૂલ્ય બકાઈ છે આથી તેમને ... રવાની છે ગ

કેટલેક ઠેકાણે તેમનો ઉત્સાહ ... રાજાઓ, ... આ હરિ

લાગ્યા વિના રહેશે નહિ કે મુંબઈની નવી ... સભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, ને ... વાથી તે

તેના પ્રમુખપદના ઉપર હતો ... સરાયના લેટ ઓનરરી એ ડી ...

નવા સુધારા પ્રમાણે ઉપપ્રમુખની નીમણુક ... કોપીયન રશીન મજરો, એમ

માનું છે કે નવી ધારાસભાના ... સભાએ જ ... ગીન અમનારો અને ગૃહ ...

ગયા છે રા હરિલાલભાઈ જુની કાઉન્સીલનો ... પ્રથમ ઉપપ્રમુખ તરીકે રા ... એજ તેની ઉપયોગી-

... એક લાયક નેતા છે તેઓ અતિશય ... અનુભવ ... એનાનાઈજ થએન છે

... તેમને સરકાર તરફથી કહેવામા આ ... સ્વતંત્ર સ્વભાવના ... રૂપાન્તર કાયમ રાખે છે

ત્યારે તેમણે તે સામે સખત ... કે હવેથી તેમનાથી ... અને પીર્ય ... ખર

ઉપપ્રમુખપદનું રાજીનામું આપવા તૈયાર થયા હતા ... પોતાની સ્વત ... તે પણ જુના ની માફક

ની ધારાસભામા ૮૬ ચુંટાયેલા અને ૫ નીમાયેલા મળી ૮૧ ... છે આ ...

ના બહિષ્કારને લીધે પ્રજાના સમજુ નેતાઓ ધારાસભામા નથી ગયા જેને લીધે ...

ની છે એ તો નિર્વિવાદ છે નડીયાદની મ્યુનીસીપાલ સ્કુલોના ત્રણ મકાનો ... રખવા માટે આ ટેપ

ગી તોડીને લીધો તે સમ્બધી વાદવિવાદ ઉપસ્થિત થયો ત્યારે ૮૧ ... નડીયાદનાં.

સભાસદો આ બાબતને ટેકો આપવાને તૈયાર ન હતા જેથી એ

... નહિ આ એક જ બાબતથી જણાશે કે નવી ધારાસભા કેટલી

... અસહકારની હીમાયત કરનારને ... છે નવી

... અસહકારીભાઈઓએ ...

... ના સમર્થ ...

એ પ્રકારની હોય છે બહારની તેમ જ અંદરની-ધારાસભાના બહિષ્કારથી અંદરની ચળવળ નિષ્ફળ બને છે શ્રીયુત પટેલ તથા ઝીણા અને માલવીયા જેવા નેતાઓએ ધારાસભાઓમાના પોતાનાં કાર્યથી પ્રજાની કેટલી જાગૃતિ કરી છે અને સરકારના આપખુદ ફરમાનોને કેવા ઉથલાવી પાડ્યા છે એ સર્વને જાણીતી વાત છે

નવી ધારાસભામાં ૯૧ પ્રજાકીય સભાસદો છે પણ તેમા વાદવિવાદમાં ભાગ લઈ ઉપયોગી હિસ્સો આપી શકે તેવા સભાસદો તો માત્ર ત્રીસ-૨ જ-બેએક ડઝન જ છે આમાથી સમર્થ નેતાઓ તો ભાગ્યે જ અડધો-ડઝન જડે અંગ્રેજીમાં બોલી ન શકનારા, લખી રાખેલુ વાચનારા તેમ જ વાદવિવાદમાં સમયની જરૂરીયાત પ્રમાણે તત્ક્ષણ ભાગ લેનારા આ ત્રણ વિભાગમાં સભાસદોની વ્હેંચણી કરીયે તો તે દરેક વિભાગ સરખો ઉતરે

આ બેઠકનુ મુખ્ય કામ અંદાજ પત્રક (બજેટ) નુ હતું ઘણા વર્ષોની લડત પછી બજેટમાની નવી માગણીયો ઉપર મત આપવાનો હક આ નવા સુધારાથી, પ્રથમ જ ધારાસભાને મળ્યો છે એ ઘણાખરા બહિષ્કારવાદીયોના લક્ષમા પણ નહોતુ માસિક રૂા ૧૦૦ થી માંડીને રૂા ૨૦૦૦૦૦ ની માગણીયો ઉપર વાદવિવાદ થાય સરકારી અમલદારો તેની જરૂરીયાતો સમજાવે કેટલીક વખત મસલતો ચલાવે, કેટલીક વખત નમતું મુકે કેટલીક વખત વિરોધ જોતા આખી માગણીયો છોડી દે અને છેદ કરતા, મત લેવાતા, સરકાર હરખાય અને માગણીઓ ઉડી જાય આ સર્વથી શાની ખાતરી નહિ થાય કે નવી ધારાસભાને નવી સત્તા મળી છે કે જેથી અમલદારોની આપખુદીને બદલે પ્રજાની મરજીનુ ધોરણ દાખલ થયુ છે જે કમીશનરો અને કાઉન્સીલ મેમ્બરો, સર ફીરોજશા મહેતા અને ગોખલે જેવાને પણ ગણકારતા ન હોતા આપતા તેઓ આજે સાધારણ શક્તિના સભાસદોને પણ વિરુદ્ધ મત નહિ આપવાને સમજાવી રહ્યા છે એ શું સ્વરાજ્યનું પ્રથમ પગથીયુ ન કહેવાય? આ વખત ૮૬ સભાસદો, પ્રથમ પંક્તિના પુરુષો હોત તો સરકાર કેવી ત્રાહે ત્રાહે પોકારતી હોત? સરકારી સભાસદો તો અસહકારને આશીર્વાદ આપે છે અને કહે છે કે તેમને ત્રણ વર્ષોસુધી બહુ સતાવણી નહિ થાય હાલમા ધારાસભામા 'પાર્ટીયો' નથી, ખાસ કરીને મવાલ અને જહાલની પાર્ટીયો નથી છતા સરકાર પોતાનું ધાર્યું કરી જાય તેવી સ્થીતિમા તો નથી જ જરૂર પડયે, પ્રજાના હિતની લડત હોય ત્યારે, સભાસદો મોળા ઉતરતા નથી વાદવિવાદમા વિનય સાથે નિડરતા, સમયસૂચક શક્તિ અને અડગપણું જોવામા આવતું હતુ. એકંદર નવી ધારાસભાએ પોતાનુ પાણી બતાવ્યુ છે અને ખાતરી કરી આપી છે કે ત્રણ વર્ષો પછી સમર્થ પ્હેલી પંક્તિના પુરુષો જશે તો સ્વરાજ્ય ત્હેલ નહિ તો સાત વર્ષમાં તો જરૂર મળશે

મદ્રાસમાં બ્રાહ્મણ-અબ્રાહ્મણની તકરાર સુધારાની યોજનાની ચર્ચા વખતે જોરમા ચાલતી હતી તેના છાટા આ ઇલાકાને પણ ઉડ્યા છે અને ખાસ કરીને મહારાષ્ટ્રમા અબ્રાહ્મણની પાર્ટી ઉભી થઈ છે તેમને કોલાપુરના મહારાજાનો આડકતરો ટેકો છે એમ કહેવાય છે આ પાર્ટીના લગભગ વીસ સભાસદો નવી ધારાસભામાં છે અને જોકે તેઓનુ જોર બહુ તો નથી

છતાં કોઇ કોઇ વખત વા વિનાદને નહિ છાજતા જેવુ સ્વરૂપ તેને લીધે મળે છે મુસલમાને તેઓમા કોઇ સમર્થ નેતા નથી અને તેઓ ઘણાખરા સાધારણ પંક્તિના અને સાધારણ કેળવણી પામેલા હોવાથી તેઓ બહુ જોર કરી શકે તેમ નથી પણ જરૂર પડયે તેમનો તેમ જ સિંધી મેમ્બરોનો ઉપયોગ અધિકારી સભાસદો પોતાની મતલબ માટે કરી શકે છે. આ એક ભય છે અને તેની સામે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે

એકંદર જોતાં મુંબઇની નવી ધારાસભાએ પોતાનુ કાર્ય ઠીક બજાવ્યુ છે તેને વધારે ઉપયોગી બનાવવી તે પ્રજાના હાથમા છે અસહકારી ભાઇયો હજી પણ તેનો બહિષ્કાર છોડી દઇ તેની મારફત કામ લે, પોતપોતાના વિભાગમા પડતાં સંકટો, રાજ્યઅમલમા થતા જુલમો અને અન્યાયો વિષે માહિતી આપી સભાસદો પાસે સવાલો પૂછાવે અને અનુચિત રાજ્યનીતિ સૂચના ઠરાવો મુકવાને સર્વ સામગ્રી પુરી પાડે, પ્રજાના પૈસા ખરચાઇ જતા હોય, વધુ પડતી અને નિરર્થક નીમણુકો તરફ ધ્યાન ખેંચે, બજેટ વખતે નવી માગણીઓ વાજબી છે કે ગેરવાજબી, એ વિષે માહિતી આપે તો હવે પછીની બેઠકો વધારે ઉપયોગી થઇ પડે પોતાના વિભાગના પ્રતિનિધિ નબળા સબળા જેવા હોય તેવા ત્રણ વર્ષ માટે તો સભામા રહેશે જ, માટે તેનો ઉપયોગ કરવો એ પ્રજાનુ કામ છે કેટલાક એવા પણ સભાસદો છે કે જે બીજા વિભાગના સવાલો પણ હાથ ધરી શકે છે તો તેવા બહારના સમર્થ સભાસદોનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય નવા સુધારા અધુરા હોય કે કચાશવાળા હોય, પણ જેવા હોય તેવાનો ઉપયોગ કરી તેની ખોડખાંપણ બતાવવાથી જ વધુ લાભ થશે બહારની ચળવળ બંધ કરવાની જરૂર નથી, તે પણ ચાલુ રાખો તેનાથી રાજ્યનીતિ અને અમલદારોના ઉપર અસર થશે જ પણ એકલી બહારની ચળવળથી લાભ નહિ થાય બન્ને ચળવળ એક બીજાને ટેકો આપે તેવી રીતે ચલાવવાથી જ લાભ છે બહારની ચળવળથી લોકોને સ્વાશ્રયી બનાવો પોતાના હકો સમજતા શીખવો પોતાના કર્તવ્યનુ ભાન કરાવો, જાહેર જુસ્સો કેળવો, સાંસારિક સડાઓ દૂર કરાવો, સાદા જીવન અને રહેણી કરણી શીખવો, પાશ્ચાત્ય સુધારાનો મોહ દૂર કરાવો દારૂની બદી છોડાવો ટુંકામા મહાત્મા ગાંધી કહે છે તેમ શુદ્ધ અને પવિત્ર ધર્મ જીવનમા ઉતારી તેના ઉપર સર્વે હિલચાલો રચો, તો સ્વરાજ્ય દૂર નથી પણ આ બધી તૈયારી વિના, માત્ર ઉપરછલ્લા અસહકારીથી કાંઇ વળશે નહિ હ્રદયમાં આઘાત લાગે તેવા અન્યાયો થતા અસહકારવૃત્તિ—ઉશ્કેર—આવે છે પણ તેને સ્થાયી કરવાથી લાભ નથી એવા અન્યાય ફરી વખત ન થાય તેને માટે પગલા લેવાની જરૂર છે આવાં પગલા ધારાસભાઓની મારફત જ લઇ શકાય એ હવે સિદ્ધ થયુ છે વડી ધારાસભામાં પંજાબના અન્યાયો માટે સરકારે માફી માગી છે, જુના દમનના કાયદાઓ રદ કરી નાખવા અથવા ફેરવવાની કમિટી નિમાઇ છે, ચાલુની રાજ્યનીતિમા ધારાસભાને પૂછીને જ હવેથી કામ લેવાશે એવા વચનો અપાયા છે જુની સરકારનો દોષ અગણિત છે પણ હવે તે દોષ પુનઃ નહી સુધારતા માગે છે સરકારે [illegible] બાંધ્યા છે નવા વાઇસરૉય તરીકે હિંદના એક પુરુષ—ચાના ચીફ જસ્ટીસ આવ્યા છે હવે

પરિસ્થિતિ અત્યારે છે તે વખતે ધીરજ અને શાંતિ રાખી નવા રાજ્યક્રમનને તેનું કાર્ય સહા નુભૂતિથી કરવા દેવાની જરૂર છે મુંબઇ ઇલાકામાં તો સુભાગ્યે આપણને ઉત્તમ હાકેમ મળેલ છે તેની કાઉન્સીલમા બે જ યુરોપીયન સભાસદો છે બાકી બે દેશી સભાસદ અને ત્રણ પ્રધાનો છે આ નિમણુંક થઇ ત્યારે મ્હારા એક અસહકારી મિત્રે કહ્યું હતું કે મુંબઇમા તો સ્વરાજ્ય શરુ થઇ ચુકયું આવા ચિન્હો છે તે વખતે અસહકાર ન થયો હોત તો વધારે સમૃદ્ધ ધારાસભા આપણને મળી હોત પણ હવે શોક કરવાની જરૂર નથી જેવી છે તેવી ધારાસભાનો ઉપયોગ કરો, તેને સમર્થન અને સહાનુભૂતિ આપી મજબુત બનાવો તો ખરે જ આ ઇનામમા તો રાજ્યનીતિ અને રાજ્યધોરણ દેશીદૃષ્ટિથી ચાલતું આપણે મહાત્મા ગાંધીજીના કહેવા પ્રમાણે, નવ માસમા સપ્ટેમ્બરમા જ ધારાસભાની હવે પછીની જ બેઠકથી જ જોઇશુ

પ્રભુ મને ખરા દેશભક્ત બનાવો.

પ્રભુપ્રાર્થના.

લેખક હેમીબ્હેન કૃષ્ણદાસ સંપત.

(શિખરિણી)

૧.

પ્રભો ! મ્હારી ન્હાની ગૃહકુટિરમા ચોગ કરજે
ત્હમારી વાડીમા મુજ જીવનપક્ષી વિહરજે,
પતંગો દીપોમા, ત્યમ મુજ સદા આત્મ હળજે,
મળો મીઠાં મીઠાં જીવનઝરણાં આપ ઉદધિ

૨.

પ્રભો ! હોજે શાન્તિ હૃદયપટમાં ચન્દનસમી,
ઉગારો જ્વાળાઓ ચરણ કરમા ચેતનતણી;
અને પ્રેરો જ્યોતિ મુજ મનવિષે જ્ઞાન જ ભરી,
સદા આવી રીતે, તનરથમાંહે સારથિ બની.

અરવિંદ યોગનું તત્વજ્ઞાન રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આશ્વાસન !!

લેખક -રા ભટ્ટ લાલભાઈ ઉમરવાડીઆ.

તે ચાલ્યો ગયો !

દુનિઆએ કહ્યું " તે દેવધામે ગયો, એમા શોક શાનો ? ".

ફિલસુફો બોલ્યા બંધનોમાથી તે મુક્ત થયો, એનાં રૂદન ન હોય "

વડિલોએ શીખ આપી " ઇશ્વરને અધીન થવુ જોઇએ "

સખીઓએ આશ્વાસન આપ્યુ "સ્વર્ગમા મિલન થશે સખિ ! એટલી વાર તો થોભ્ય—"

ખરેખર ! આ બધુ મ્હને મુગ્ધાની નાખે છે હું નથી જાણુતી કે દેવધામ અહિં જ છે કે બીજે ક્યાય તે હતો ત્ય્હારે તો આ જ દેવધામ હતું

એ પણ હું નથી જાણુતી કે અહીં બંધન છે કે બીજે ક્યાંય થોડા વખત પહેલા તો સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અહીં જ હતી

મ્હને નથી ખબર કે સ્વર્ગમાં અમ્હારૂં મિલન થશે કે નહીં પણ આ જ શુ સ્વર્ગ ન્હોતું ?

મ્હને શોક ન થાય ?—મ્હારે શોક ન કરવો ? દુનિયાના ડાહ્યાઓ તો પારકાં હૃદયને પથ્થર બનાવવા મથે છે ! એ શુ સાચુ નથી કે તે ગયો ?—ને ફરી પાછો નહીં મળે ?

પેલુ ફૂલકુ જ તો જોયુ છે ને ? કેવુ સૂનું સૂનું લાગે છે ? ફૂલની સૈંદાથી અમ્હે ત્ય્હાં રમતાં હતાં ને પેલુ આંબાવાડિયુ ! એકેક ડાળ ઉપર અમ્હે બેસતાં ને 'ટીહુક' કરી બીજી ડાળ ઉપર કૂદી જતા કો'ક વખત પેલા જલહોજમાં કૈંક કૈંક વિચિત્ર નામોથી અમ્હે એકમેકને સંબોધતા !—એ-એવુ એવુ તો હવે નહીં જ ને ?

મૂર્ખાઓ કહેતી હતી કે સ્વર્ગમા અમ્હે મળીશુ કેટલુ સુખનું આશ્વાસન ? સ્વર્ગ કોણે જોયુ છે ?—ને ત્ય્હા મીલન થાય તો યે શુ ? અહિંયા જેમ ત્ય્હાં કાઇ તોફાન થાય ? એ તો પ્રકાશ ને પુણ્યની ભૂમિ ! બધે જ ઝગઝગાટ ને એટલા બંધન વધારે નાર્ગમા એમ બેય કમળપત્રો વડે એકમેક જોડે અમ્હે વઢતા ને પછી નદીની અધવચ નાવમાંથી કૂદી પડી જળતરંગે ભેગી પડતા સ્વર્ગના દેવો એ બધું કાઇ સાંખે ? એવુ એવુ થાય પણ ક્યાથી ? ત્ય્હાં તો બધા આત્મા જ —દેહ તો નહીં જ ને ? એવા સ્વર્ગમિલનને હું શું કરૂં ?

ઇજિપ્તનો ઇતિહાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સાહિત્ય.*

લેખક—રા વિજયરાય કલ્યાણરાય વૈદ્ય, બી એ

૧. સાહિત્ય અને જીવન.

(ક) "જ્યાં જ્યાં જીવન ત્યાં ત્યાં સાહિત્ય" આ સૂત્ર જગતના સાહિત્યવીરોમાં ન લખાયું હોય તો લખવા જેવું છે જ્યાં જ્યાં મનુષ્યહૃદય છે, પ્રેમ અને દ્વેષની મહાપરિવર્તનકારી ઊર્મિઓ ઊછળી રહે છે, જ્યાં જ્યાં મનુષ્યાત્મના અભિલાષો, આશાઓ, મહેચ્છાઓ ને મનોરથો છે જ્યાં જ્યાં તે સર્વને વ્યક્ત કરવા અને સિદ્ધ કરવા માટે સાચા દિલના સતત યત્નો છે, વિઘ્નોને હઠાવવાની વિવિધ પ્રકારની બાજુઓ રચાય છે, જ્યાં જીવનકલહના યોદ્ધાઓનાં ઉપર હાથ મેળવવા માટે સ્પર્ધાયુક્ત યુદ્ધો જામે છે, અને એ યુદ્ધમાં વિજેતા થયેથી જ્યાં ગર્વ અને હર્ષની લાગણીઓ ઉદ્ભવી શકે છે, અથવા પરાજિત થવાથી નૈરાશ્યની શૂન્યતા વ્યાપે છે,—એ સર્વ સાહિત્યનાં પ્રભાવસ્થાન છે તે સર્વેય સ્થળે,—પછી એ સ્થળ દેવમન્દિર હોય કે રાજકચેરી હોય, ધારાશાસ્ત્રીની ઑફિસ કે કોટમાંથી પરેલ જતી ટ્રામગાડી હોય, સ્નેહસુવાસનનું ગૃહમન્દિર હોય કે યોગીઓની યોગગુફા હોય, પણ એ સર્વ સ્થળે ચેતન અને જીવનપ્રવાહ વહેતા હોવાથી ત્યાંથી સાહિત્ય સર્જન માટે અગત્યની સામગ્રી જેવી કે, સાક્ષાત જ્ઞાન; સીધો અનુભવ, સૂક્ષ્મ અવલોકનની તક, વિવિધ લાગણીઓના શાન્ત કે પ્રચંડ વિગ્રહ, તથા શબ્દપ્રયોગ, ભાષા અને વિચારોની પ્રકૃષ્ટ નવીનતા—એ બધું સમર્થ સાહિત્યસ્વામીને જડી શકે છે

(ખ) આ પ્રમાણે સાહિત્ય અને જીવનનો સમ્બન્ધ ઘણો નિકટ છે સાહિત્ય એ પંડિતોના પાંડિત્યભવના અભ્યાસગૃહનો જ વિષય નથી એ રીતે ઉત્પન્ન થએલું સાહિત્ય બહુધા અલ્પજીવી અને ચેતનનષ્ટ હોય છે ગણ્યાગાંઠ્યા સાહિત્યમાં તે ટકી રહે તો પણ એ ગણ્યાગાંઠ્યા પંડિતો અને અતિ બુદ્ધિમાન માણસોને જ કામનું પ્રજાનો સુશિક્ષિત અને રસપિપાસુ વર્ગ તેમાં આનંદ લઈ શકે નહિ અને સામાન્ય અલ્પ શિક્ષિતોને તો એ સર્વથા નિરુપયોગી જ છે

(ગ) સાચા સાહિત્યકારને બાહ્યજીવન સાથે સમ્બન્ધ છે એટલો જ બલ્કે તેથી વધુ સંબન્ધ આન્તરજીવન સાથે છે જે સૃષ્ટિ તેણે રચવાની છે તે ઉપરઉપરના અવલોકનથી જ ન રચાય તેનામાં વેધક દર્શનશક્તિ, હાર્દગ્રાહિતા અને ઉત્કટ કલ્પનાની જરૂર છે આ સર્વની સહાયતાથી તે વિશ્વની વસ્તુવસ્તુના કેન્દ્રનિવાસી તત્ત્વને—એક છતાં અનેકરૂપી તત્ત્વને—પારખી

* આ વિચારો જે ક્રમમાં સ્ફુરેલા તે ક્રમમાં નોંધરૂપે જ અત્રે ઉતાર્યા છે આ કારણથી લેખમાં ક્વચિત્ પુનરુક્તિ કરતાં પણ લેખના વાચકને જણાશે સાહિત્યના સ્થૂલ લક્ષણોને ચોકસ કરીને તેમાંથી વ્યાખ્યા બાંધવાને બદલે સાહિત્યના આત્મારૂપ મૂળતત્ત્વોને રજુ કરવાનો આ પ્રયાસ છે એ ધ્યાનમાં સમજાશે —

મેટ્રીકન એરટ્રોપોલ્ડ રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

શકે, અને ખુદ સ્રષ્ટાની માફક તે પોતે પણ થોડાંક મૌલિક તત્ત્વોને ઉપયોગમા લઈને પોતાની અદ્ભુત અને નિત્યસચેત, નિત્યનવયૌવનવન્તી પ્રતિભાના બળે તે નવનવા પાત્રો, દૃશ્યો અને વર્ણનોની જમાતને ભેટ ધરી શકે

(૪) સાહિત્યસર્જનમા કુદરતનો ઉપયોગ મુખ્ય વસ્તુ તરીકે અથવા પશ્ચાદ્ભૂમિ તરીકે થાય આ બીજા પ્રકારમા સર્વવ્યાપી જીવનનો પરસ્પર સમન્ધ જળવાય છે—તે જીવન જે નિશ્ચેષ્ટ મનાતી પ્રકૃતિમા પણ છે આ સૂક્ષ્મ જીવન સાથે મનુષ્ય જીવનનો સંજોગાનુસાર સંવાદ કે વિરોધ સાહિત્યનાથ આલેખે

સુન્દરીનુ મુખ એમને એમ જોવુ તેના કરતા એ સુન્દર મુખને સ્મિત સાથે જોવું તેમાં જેમ વધુ આનંદ છે, અને પૂર્ણ પ્રફુલ્લિત શ્વેત કમળને એમને એમ જોવુ તેના કરતા તેમા ભ્રમર ગુંજતો હોય ત્યારે તે જોવામા વધુ મ્હજા છે,–તેવી જ રીતે, નર્યા પ્રકૃતિસૌન્દર્ય કરતા તે સૌન્દર્ય સાથે મનુષ્યલીલા સંકલિત હોય ત્યારે તેને નિરખવુ તેમા વધારે આલ્હાદ છે, આમ હોવાનુ કારણ સ્પષ્ટ છે પહેલા કરતા બીજા દૃશ્યમા જીવનચેતનના તરવરાટ અને રમણખેલના વધારે પ્રમાણમા–અને તેથી વધારે આકર્ષણવાળા–હોય છે

૨. સાહિત્યનાથના મુખ્ય લક્ષણ.

સત્યશોધન, અને સૌન્દર્યનતી વાણીમા એ સત્યનું પ્રકાશન (*expression*) આ તેનુ કર્તવ્ય છે–વળી, *જીવનની શ્વેતશ્યામળ બન્ને બાજુઓ જોવાની શક્તિ તેનામા જોઈએ.* આમ ન હોય–તેનામા હાસ્યરસજ્ઞતા ન હોય અને સાધુતા માન એકપક્ષી કે વધુ પડતી હોય,–તો એ આદર્શરૂપ સાહિત્યનાથ થઈ શકે નહિ તે આદર્શપ્રેમી, સ્વતંત્ર વિચારી અને સંસ્કારનત હોય, પોતાના અભિપ્રાયો અને અભિરુચિઓને દૃઢતાથી સાચવવા સાથે, તે સકળ ઉન્નતિનો, સુન્દરતાનો, ઉદારતાનો અનુભવી છે આત્માની નિર્બન્ધતાને અને અમોઘ પ્રકુલ્લતાને તે ઓળખે છે સમભાવનો નિત્યસાથી છે અને વિશ્વના અણુએ અણુમાથી આનંદરસ, જીવનરસ પીવાની ત્હેને તીવ્ર ઇચ્છા છે, અને પોતાની કલ્પના પ્રતાપથી આ સર્વે ય ઉર્મિઓ તે વાચકને અનુભવાવી શકે છે

આ પ્રમાણે, કલાકાર તરીકે આદર્શ સાહિત્યસ્રષ્ટા નિષ્પક્ષપાત માણસ રહે છે જગતની અનિષ્ટોને અને દુષ્ટતાઓને પણ શાન્ત અને સમતોલ ચિત્તે અવલોકે છે આ રીતે જ તેના સર્જનમાં ચિરંજીવિતા, દૃઢતા અને ચિરજીવિતા પ્રવેશે છે જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યસ્વામીઓ–શેક્સપીઅર, સ્કૉટ, ડિકન્સ, જ્યોર્જ ઇલિયટ, બ્રાઉનિંગ, હ્યુગો, મોલીએર, ગેટે, અને પ્રેમાનન્દ તથા ગોવર્ધનરામ–આ સહુનાં હૃદય અત્યંત વિશાળ અને સહુ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવનાર હતાં અને તેથી જ, પોતાની નીતિમયતાને આંચ આવવા દીધા સિવાય, બીજાના ચિત્તમા ઉદ્ભવતા પાપ કે અનીતિના ભાવોને કલ્પનાદ્વારા ઓળખી તેઓ ચીતરી શકયા

ચન્દ્રશેખર રૂ. ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

૩. સાહિત્યકારોનો પરસ્પર સબન્ધ.

અણુનમ્યાં કો સાહિત્યશાસ્ત્રનુ આ એક સર્વદેશીય અને સર્વમાન્ય સૂત્ર લાગે છે કે, " જ્યા જ્યા સાક્ષરો ત્યા ત્યા સગ્રામો "—અલબત્ત, આખુ મનુષ્યજીવન જ (સામાન્ય માણુસો માટે તો) એક અવિરત સગ્રામ છે અને તેથી, આ સૂત્રના બચાવમા કદાચ એવી દલીલ કરી શકાય કે સાક્ષરો જ્યા સુધી મનુષ્યો જ છે, અને મનુષ્યજીવન જીવે છે, ત્યા સુધી તેના જીવનના દોષો અને અપૂર્ણતાઓ તેમનામા રહેશે બીજા શબ્દોમા, સાક્ષરને પણ છેક સાધારણ માણસોની માફક નજીવા કારણથી ક્રોધિષ્ઠ થવાની, ઈર્ષ્યાળુ થવાની, નિન્દાખોર થવાની, ખૂબ અસહિષ્ણુ થવાની, અગગત આક્ષેપોમા મઝા માણવાની અને અહકારી તથા આપખુ થવાની પૂરેપૂરી છૂટ છે હવે દુનિયામા જો કોઇ પણ માણસો એવા હોય કે જેમને આ આસુરી પ્રકૃતિઓથી અસ્પૃષ્ટ રહેવાને સતત યત્ન કરવાની અગત્ય છે, તો તે માણસો સાક્ષરો છે " *Men of Letters are a perpetual Priesthood, from age to age, teaching all men that a God is still present in their life* (*Carlyle*)—" પરમેશ્વરનુ પિછાન થાય તેવી કળાને લેખકોએ ખીલવવાની છે અને સાહિત્યની સેવા કરનારા એક લીટી આપો કે અનેક લીટી આપો પણ તમે મને સત્યનું, ઇશ્વરનું દર્શન કરાવી શકો તેવુ લખો " (રા મો ક ગાધી)

આ પ્રમાણે સાક્ષરના જીવનકાર્ય અને જીવનાદેશ સાચા ધર્મગુરુના જેટલા જ ભવ્ય અને ઉચ્ચગામી છે તે સમાજનો પરોક્ષ શિક્ષક અને ઉદ્ધારક છે અને જેટલે અંશે તેનું સમસ્ત જીવન ઓછુ વિશુદ્ધ કે ઓછુ ઉદાર હશે, તથા, માનવજીવનમા જે તે જીવનને અનુરૂપ એવી જે સપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે જેટલે અંશે તેનામા અધુરી હશે, તેટલે અંશે આદર્શ અને સસ્કારવન્ત સાક્ષર તરીકેનુ તેનુ સ્થાન નીચુ જ રહે છે

૪. જગતમા સાહિત્યનુ સ્થાન

સાહિત્ય કેવળ મોજ મેળવવાનુ કે વખત ગાળવાનુ સાધન નથી ક્ષણુ બે ક્ષણુ સુન્દર લાગતી શબ્દરમ્યતાઓનો કે દિલઉશ્કેરનાનો એ વ્યાય નથી એ શક્તિ છે, જીવન છે, ધર્મ છે સાહિત્યના વાચનથી જે આનન્દ ઉદ્ભવે છે તે પણ સાત્વિક અને આત્માને ઉન્નત કરનાર હોય ત્યારે જ સાહિત્યના અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ—ચારિત્ર્યની રચના અને દ્રઢીકરણ—સાધી શકાય છે • • •

સાહિત્યધર્મ બીજા કોઇ પણ ધર્મ જેટલો જ જૂનો છે, પૃથ્વીના પ્રારભકાળમા જ જન્મેલો છે, પૃથ્વીવાસીઓના સર્વ નિવાસસ્થાનોમા અને નિત્યજીવનમા એ વિવિધ રૂપે દર્શન દે છે, અને જ્યાં સુધી જગતમા માનવકુળનુ અસ્તિત્વ હશે ત્યા સુધી એ ધર્મની અને અસખ્ય અધ્યાયોવાળી મહાગીતા પણ પળે પળે ગવાશે, આચરાશે અને નિત્ય નવે રૂપે સરજાયા કરશે ' *Since its [Literature's] invention, men have never been able to rid themselves of it for any length of time*';

સુવાક્યિરીનો ગજરો (મંચિત્રવાર્તા) રૂ ૨—૦ • એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ

શકે, અને ખુદ સ્રષ્ટાની માફક તે પોતે પણ થોડાંક ભૌતિક તત્ત્વોને ઉપયોગમા લઇને પોતાની અદ્‌ભુત અને નિત્યસચેત, નિત્યનવયૌવનવન્તી પ્રતિભાના બળે તે નવનવા પાત્રો, દૃશ્યો અને વર્ણનોની જગતને ભેટ ધરી શકે

(ઘ) સાહિત્યસર્જનમા કુદરતનો ઉપયોગ મુખ્ય વસ્તુ તરીકે અથવા પશ્ચાદ્‌ભૂમિ તરીકે થાય આ બીજા પ્રકારમા સર્વવ્યાપી જીવનનો પરસ્પર સબન્ધ જળવાય છે—તે જીવન જે નિશ્ચેષ્ટ મનાતી પ્રકૃતિમા પણ છે, આ સૂક્ષ્મ જીવન સાથે મનુષ્ય જીવનનો સંજોગાનુસાર સબંધ કે વિરોધ સાહિત્યનાથ આલેખે

સુન્દરીનુ મુખ એમને એમ જોવુ તેના કરતા એ સુન્દર મુખને સ્મિત સાથે જોવુ તેમા જેમ વધુ આનન્દ છે, અને પૂર્ણ પ્રફુલ્લિત શ્વેત કમળને એમને એમ જોવુ તેના કરતાં તેમા ભ્રમર ગુંજતો હોય ત્યારે તે જોવામા વધુ મ્હજા છે,—તેવી જ રીતે, નર્યાં પ્રકૃતિસૌન્દર્ય કરતા તે સૌન્દર્ય સાથે મનુષ્યલીલા સંકલિત હોય ત્યારે તેને નિરખવુ તેમા વધારે આહ્‌લાદ છે આમ હોવાનુ કારણ સ્પષ્ટ છે પહેલા કરતા બીજા દૃશ્યમા જીવનચેતનના તરવરાટ અને રમણખેલના વધારે પ્રમાણમા—અને તેથી વધારે આકર્ષણવાળા—હોય છે

૨. સાહિત્યનાથના મુખ્ય લક્ષણ.

સત્યશોધન, અને સૌન્દર્યવન્તી વાણીમા એ સત્યનું પ્રકાશન (*expression*) એ તેનુ કર્તવ્ય છે—વળી, જીવનની શ્વેતશ્યામળ બન્ને બાજુઓ જોવાની શક્તિ તેનામા જોઇએ આમ ન હોય—તેનામા હાસ્યરસજ્ઞતા ન હોય અને સાધુતા માત્ર એકપક્ષી કે વધુ પડતી હોય,—તો એ આદર્શરૂપ સાહિત્યનાથ થઇ શકે નહિ તે આદર્શપ્રેમી, સ્વતન્ત્ર વિચારી અને સંસ્કારવત હોય, પોતાના અભિપ્રાયો અને અભિરુચિઓને દૃઢતાથી સાચવવા સાથે, તે સકળ ઉન્નતિનો, સુન્દરતાનો, ઉદારતાનો અનુભવી છે આત્માની નિર્બન્ધતાને અને અમોઘ પ્રફુલ્લતાને તે ઓળખે છે સમભાવનો નિત્યસાથી છે અને વિશ્વના અણુએ અણુમાથી આનન્દરસ, જીવનરસ પીવાની ત્હેને તીવ્ર ઇચ્છા છે, અને પોતાની કલાના પ્રતાપથી આ સર્વ ઉર્મિઓ તે વાચકને અનુભવાવી શકે છે

આ પ્રમાણે, કલાકાર તરીકે આદર્શ સાહિત્યસ્રષ્ટા નિષ્પક્ષપાત માણસ રહે છે જગતનાં અનિષ્ટોને અને દુષ્ટતાઓને પણ શાન્ત અને સમતોલ ચિત્તે અવલોકે છે આ રીતે જ તેના સર્જનમા વિવિધતા, દૃઢતા અને ચિરજીવિતા પ્રવેશે છે જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યસ્વામીઓ—શેક્સ્પીઅર, સ્કૉટ, ડિકન્સ, જ્યોર્જ ઇલિયટ, બ્રાઉનિંગ, હ્યુગો, મોલીએર, ગેટે, અને પ્રેમાનન્દ તથા ગોવર્ધનરામ—આ સહુનાં હૃદય અત્યત વિશાળ અને સર્વ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવનાર હતા અને તેથી જ, પોતાની નીતિમત્તાને આંચ આવવા દીધા સિવાય, બીજાંના ચિત્તમા ઉદ્ભવતા પાપ કે અનીતિના ભાવોને કલ્પનાદ્વારા પ્રીછીને તેઓ ચીતરી શક્યાં

ચન્દ્રશેખર રૂ ૧-૦-૦ એન, એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનિ, મુંબાઇ.

૩. સાહિત્યકારોનો પરસ્પર સબંધ.

અશનવ્યા કો સાહિત્યકારો | આ એક સર્વદેશીય અને સર્વમાન્ય સૂત્ર નાખ્યું છે, "જ્યા જ્યા સાક્ષરો ત્યા ત્યા સગ્રામો"—અતમત્ત, આખુ મનુષ્યજીવન જ (સામાન્ય માણસો માટે તો) એક અવિરત સગ્રામ છે અને તેથી, આ સૂત્રના બચાવમા કદાચ એવી દલીલ કરી શકાય કે સાક્ષરો જ્યા સુધી મનુષ્યો જ છે, અને મનુષ્યજીવન જીવે છે, ત્યા સુધી તેના જીવનના દોષો અને અપૂર્ણતાઓ તેમનામા રહેશે બીજા શબ્દોમા, સાક્ષરને પણ એક સાધારણ માણસોની માફક તુ કારણથી ક્રોધિત થવાની, ઈર્ષ્યાળુ થવાની, નિન્દાખોર થવાની, ખૂબ અસહિષ્ણુ થવાની, અગગત આક્ષેપોમા મ્હાલ્ત માણસાની અને અહકારી તથા આપખુદ થવાની પૂરેપૂરી છૂટ છે હવે દુનિયામા જો કોઇ પણ માણસો એવા હોય કે જેમણે આ આસુરી પ્રકૃતિઓથી અસ્પૃષ્ટ રહેવાને સતત યત્ન કરવાની અગત્ય છે તો તે માણસો સાક્ષરો છે "*Men of Letters are a perpetual Priesthood, from age to age, teaching all men that a God is still present in their life*" (Carlyle)—"પરમેશ્વરનુ પિછાન થાય તેવી રીતે લેખકોએ ખીલવવાની છે ભને સાહિત્યની સેવા કરનારા એક લીટી આપો કે અનેક લીટી આપો પણ તમે મને સત્યનુ, ઈશ્વરનુ દર્શન કરાવી શકો તેવુ લખો" (રા મો ક ગાંધી)

આ પ્રમાણે, સાક્ષરના જીવનકાર્ય અને જીવનાદેશ સાચા ધર્મગુરુના જેટલા જ ભવ્ય અને ઉચ્ચગામી છે તે સમાજનો પરોક્ષ શિક્ષક અને ઉદ્ધારક છે અને જેટલે અંશે તેનું સમસ્ત જીવન ઓછુ વિશુદ્ધ કે ઓછુ ઉદાર હશે, તથા, માનવજીવનમા યે તે જીવનને અનુરૂપ એવી જે સપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે જેટલે અંશે તેનામા અધુરી હશે, તેટલે અંશે આદર્શ અને સસ્કારવન્ત સાક્ષર તરીકેનુ તેનુ સ્થાન નીચુ જ રહે છે

૪. જગતમા સાહિત્યનુ સ્થાન

સાહિત્ય કેવળ મોજ મેળવવાનુ કે વખત ગાળવાનુ સાધન નથી ક્ષણ બે ક્ષણ નુરૂ લાગતી રમ્યતાઓનો કે દિનઉરેકરસાનો એ વિષય નથી એ શક્તિ છે, જીવન છે, ધર્મ છે સાહિત્યના વાચનથી જે આનન્દ ઉદ્ભવે છે તે પણ સાત્વિક અને આત્માને ઉન્નત કરનાર હોય ત્યારે જ સાહિત્યના અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ–ચારિત્યની રચના અને દ્રઢીકરણ–સાધી શકાય છે

સાહિત્યધર્મ બીજા કોઇ પણ ધર્મ જેટલો જ જૂનો છે, પૃથ્વીના પ્રારભકાળમા જ જન્મેલો છે, પૃથ્વીવાસીઓના સર્વ નિવાસસ્થાનોમા અને નિત્યજીવનમા એ વિવિધ રૂપે દર્શન દે છે, અને જ્યાં સુધી જગતમા માનવકુળનુ અસ્તિત્વ હશે ત્યા સુધી એ કુદરતી અને અસખ્ય અધ્યાયોવાળી મહાગીતા પણ પળે પળે ગવાશે, આચરાશે અને નિત્ય નવે રૂપે સરજાયા કરશે "*Since its [Literature's] invention, men have never been able to rid themselves of it for any length of time*"

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ.

શકે, અને પ્રભુ સ્રષ્ટાની માફક તે પોતે પણ થોડાંક ભૌતિક તત્ત્વોને ઉપયોગમાં લઈને પોતાની અદ્ભુત અને નિત્યસચેત, નિત્યનવયૌવનવન્તી પ્રતિમાના બળે તે તત્ત્વના પાત્રો, દૃશ્યો અને વર્ણનોની જગતને ભેટ ધરી શકે

(ઘ) સાહિત્યસર્જનમાં કુદરતનો ઉપયોગ મુખ્ય વસ્તુ તરીકે અથવા પશ્ચાદ્ભૂમિ તરીકે થાય આ બીજા પ્રકારમાં સર્વવ્યાપી જીવનનો પરસ્પર સબન્ધ જળવાય છે—તે જીવન જે નિશ્ચેષ્ટ મનાતી પ્રકૃતિમાં પણ છે. આ સૂક્ષ્મ જીવન સાથે મનુષ્ય જીવનનો સંજોગાનુસાર સંવાદ કે વિરોધ સાહિત્યનાથ આલેખે

સુન્દરીનું મુખ એમને એમ જોવું તેના કરતાં એ સુન્દર મુખને સ્મિત સાથે જોવું તેમાં જેમ વધુ આનંદ છે અને પૂર્ણ પ્રફુલ્લિત શ્વેત કમળને એમને એમ જોવું તેના કરતાં તેમાં ભ્રમર ગુંજતો હોય ત્યારે તે જોવામાં વધુ મઝા છે,–તેવી જ રીતે, નર્યા પ્રકૃતિસૌન્દર્ય કરતાં તે સૌન્દર્ય સાથે મનુષ્યલીલા સકલિત હોય ત્યારે તેને નિરખવું તેમાં વધારે આલ્હાદ છે. આમ હોવાનું કારણ સ્પષ્ટ છે પહેલા કરતા બીજા દૃશ્યમાં જીવનચેતનના તત્ત્વરાટ અને મધુમેલના વધારે પ્રમાણમાં–અને તેથી વધારે આકર્ષણવાળા–હોય છે

૨. સાહિત્યનાથના મુખ્ય લક્ષણ.

સત્યનોતત્ત્વ, અને સૌન્દર્યવતી વાણીમાં એ સત્યનું પ્રકાશન (*expression*) આ તેનું કર્તવ્ય છે–વળી, જીવનની શ્વેતશ્યામળ બન્ને બાજુઓ જોવાની શક્તિ તેનામાં જોઈએ આમ ન હોય–તેનામાં હાસ્યરસજ્ઞતા ન હોય અને સાધુતા માત્ર એકપક્ષી કે વધુ પડતી હોય,–તો એ આદર્શરૂપ સાહિત્યનાથ થઈ શકે નહિ તે આદર્શપ્રેમી, સ્વતંત્ર વિચારી અને સત્કાન્તત હોય, પોતાના અભિપ્રાયો અને અભિરુચિઓને દૃઢતાથી સાચવવા સાથે, તે સકળ ઉન્નતિનો, સુન્દરતાનો, ઉદારતાનો અનુભવી છે આત્માની નિર્બન્ધતાને અને અમોઘ પ્રફુલ્લતાને તે ઓળખે છે સમભાવનો નિત્યસાથી છે અને વિશ્વના અણુએ અણુમાંથી આનંદરસ, જીવનરસ પીવાની ત્હેને તીવ્ર ઇચ્છા છે, અને પોતાની કલાના પ્રતાપથી આ સર્વે ય ઉર્મિઓ તે વાચકને અનુભવાવી શકે છે

આ પ્રમાણે, કલાકાર તરીકે આદર્શ સાહિત્યસ્રષ્ટા નિષ્પક્ષપાત માણસ રહે છે જગતનાં અનિષ્ટોને અને દુષ્ટતાઓને પણ શાન્ત અને સમતોલ ચિત્તે અવલોકે છે આ રીતે જ તેના સર્જનમાં વિવિધતા, દક્ષતા અને ચિરંજીવિતા પ્રવેશે છે જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યસ્વામીઓ–શેક્સપીઅર, સ્કૉટ, ડિકન્સ, જ્યોર્જ ઇલિઅટ, બ્રાઉનિંગ, હ્યુગો, મોલીએર, ગ્યોટે, અને પ્રેમાનન્દ તથા ગોવર્ધનરામ–આ સહુના હૃદય અત્યંત વિશાળ અને સ[illegible] પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવનાર હતા અને તેથી જ, પોતાની નીતિમયતાને આંચ આવવા દીધા સિવાય, બીજાના ચિત્તમાં ઉદ્ભવતા પાપ કે અનીતિના ભાવોને કલ્પનાદ્વારા ખીલવીને, તેઓ ચીતરી શક્યાં

ચન્દ્રશેખર ૩ [illegible] એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"જ્યાં ભયભીત દશા હોય ત્યાં સ્વતન્ત્ર ઉદ્ગારો કે સત્ય ઉદ્ગારો નથી નીકળતા જ્યા સુધી અમુક પ્રકારનો દોસ હોન ત્યાં સુધી કહેવાનુ કે લખવાનુ અનુભવેલુ સચ બરાબર નીકળવાનો સભવ નથી આપણા સાહિત્યની ˛ ભયભીત શા જેઉ છુ' (રા મો ક ગાધી) બ્હીકણુ અને અનિશ્ચિત ચિત્ત હોય ત્યાં સાચુ સાહિત્ય-સર્જન સભવે નહિ તેવા ચિત્તવાળા માણુનો સાહિત્ય પ્રદેશમા કોઇ સગીન કે ચિર ‿રી સ્મરણ સ્થંભ ચણી શકે નહિ કેમકે, તેનામા આત્મવિશ્વાસ નથી, સ્વાશ્રય નથી, અને નવી સષ્ટિ રચવામા અગત્યના ગુણ, સાહસ, પ્રસન્નતા અને વિશિષ્ટ, આગ્રહવીન વ્યક્તિત્વ, તે નથી આ ગુણો ન હોય તો બીજી શક્તિઓ નમાલી જેવી જ છે, કારણ કે યાહોમ કરીને પડવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તો એ શક્તિઓનો પણ સપૂર્ણ અને સર્વાંગ સુન્દર વિકાસ અશક્ય છે

ટુમ્મા, સાહિત્ય એટલે સયમવાન છતાં સ્વેચ્છ રમણના રસિયા અને વિશિષ્ટ કે અપૂર્વ કલ્પનાશક્તિવાળાં સ્ત્રીઓ કે પુરૂષોના આત્માનો કલાત્મક વાણીરૂપે આવિર્ભાવ

હજુ છે હિન્દ કયમ ઉભું ?

નેપાળ-રા વિજય.

૧

વિનાશે મોહેતુ પ્રભુપ્રિય મહા રોમ રચતુ,
ફ્રસેતુ સૌન્દર્યે અધ પતિત જે ! ગ્રીસ ફુરતુ,
ઘણા એવાં રાષ્ટ્રો વિરમ પયગામી હણા ગયાં,
પુછ આત્મા જ્યોતિ અવિચલ ઉભુ હિન્દ અહીંઆ

૨

સૌન્દર્યો હિન્દનાં છે, ના દેહના, કિ તુ દેહીના,
એથી ગાઈ રહ્યા એના ગૌરવો ભ ય વિશ્વમા,

૩

સૌન્દર્યતખ્ત સમ તાજ સેવ હાંસે,
આશ્ચર્ય મુગ્ધ નરનેત્ર સદૈવ હારે,
સૌન્દર્યપૂજક દિગન્ત દરોથી આવે,
પુરેશ્વરો અમર એના સમાધિ વાચ્છે

૪

તખ્ત છે તાજનું માઙ્યુ, સ્નેહ સૌન્દર્ય ઉપરે
સાશ્વતુ એ હરો તાજ સ્નેહ સૌન્દર્ય જોટડું

(*Quiller-Couch*) સાહિત્યના શક્તિ અને સન્દેશ આટલા ભવ્ય હોવાથી, કોઈ જાતની અનુચિતતા, અતિશયતા, અકુદરતીપણું અથવા નીચતા તેમા આવે તો તે સાહિત્યની સહજ પવિત્રતાને અભડાવવા બરોબર છે

૫. સાહિત્ય અને કલ્પના

પ્રત્યેક સમર્થ સાહિત્યનાથની સાથે એક બળવાન્ અને જ્વલન્ત કલ્પના જગતમા જન્મે છે ને મહાજ્યોતિર્મન્ત ભાસ્કરની વેધનશક્તિને લોકોક્તિએ સામાન્ય સૂર્યકિરણની શક્તિથી જે અધિક પ્રતાપી લેખી છે તે સર્વથા યોગ્ય છે પ્રબળ અને પ્રખર કલ્પનારશ્મિના સ્પર્શથી વસ્તુવસ્તુના સ્થૂલ આવરણ પીગળે છે અને અન્તર્નિવાસી સૂક્ષ્મ અને સુહાગવન્ત તત્વ, રત્ન સરખુ તેજસ્વી ને પુષ્પ સરખુ કોમળ, જડે છે

વેધનશક્તિને પ્રભાવે જનહૃદયના અકલિત પરિવર્તનો પિછાન્યા પછી, તથા કુદરતના સૌન્દર્યસોહાગ અને બહુરૂપી લીલાઓનુ હાર્દ જાણ્યા પછી, કલ્પના, સમન્વય અને સર્જનનું કાર્ય આરંભે છે વસ્તુના પ્રથમ દર્શન પછી આત્મા અને બુદ્ધિની જૂદીજૂદી પોષકશક્તિઓની સાહાય્યથી દૃષ્ટ વસ્તુઓના અગ ઉપાંગોને પરસ્પર ઘટાવવા તથા કલાદૃષ્ટિએ તે સર્વમાથી સંપૂર્ણ અને મોહક મનોમૂર્તિઓ ઘડવી એ આ સર્જન ક્રિયાનુ કાર્ય છે તે સર્જન શબ્દરૂપે કાગળપર મૂર્તિમન્ત થતું જાય તેમ તેમ તેને અનુકૂળ 'શૈલી' આપમેળે ગોઠવાતી જાય, અને તે જ સર્વોત્તમ શૈલી છે

૬. સાહિત્યસર્જન અને સ્વતંત્રતા.

પ્રતિભાપુરુષો સ્વાતન્ત્ર્યના જ વાતાવરણમા ખીલી શકે એ વાતાવરણની નિશ્ચિન્તતા, હૃદયમા અવનવી ઊર્મિઓ જગાડવાની તેની અપ્રતિમ શક્તિ, તેણે સોનાની કૂચીથી ઉઘાડેલા નવનવા જ્યોતિપ્રદેશોની સ્વર્ગીય તેજોમયતા, અને એ દિવ્ય દર્શનથી અંતરમા પ્રકટતા આહ્લાદ અને રસછોળ—આ સર્વથી સાહિત્યનાથને જે પોષણ મળે છે અને તેના ઉરમા જે રસસિંચન થાય છે, તેવા પોષણ અને સિંચન, સ્વાર્થી નિરર્થક અને કેવળ કૃત્રિમ સામાજિક બંધનોથી જકડી રહેલા વાતાવરણમા અશક્ય છે આ કારણથી જ, જ્યા જ્યા પ્રતિભાનો ઉદય થયો છે ત્યા ત્યા તેના પ્રખર પ્રતાપવન્ત કિરણોએ બનાવટી બંધનોના હિમને પીગાળી નાખ્યા છે, અને પોતાને તથા બીજાને માટે સ્વાતન્ત્ર્યના સુન્દર માર્ગો સરલ અને સહજ બનાવ્યા છે

પ્રતિભાવાન્ પુરુષ આવી રીતે જડ સંસારની વિરુદ્ધ બંડ ઉઠાવે છે પરંતુ તેનાપર કોઈ પણ તરેહનો અંકુશ રહેતો નથી એમ માનવુ ભૂલભરેલુ છે કેવળ ઊર્મિઓના ઉછાળાથી જગતનું તન્ત્ર ચાલે નહિ, અને, તેને ઘટતો અંકુશ અને યોગ્ય બંધનો જોઈએ જ એ આપણા 'બંધોર' સાહિત્યનાથ સમજે છે, પરતુ, જરૂરી બન્ધનોને તે પોતાની બહાર શોધતો નથી, અંતરમા શોધે છે તે નૈસર્ગિક નિયમન જ તેને સાચે રસ્તે દોરી જાય છે

ગુ. સરલા અને મિત્રમંડળ ૧૩ ૨-૦-૦ એન એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

"જ્યાં ભયભીત દશા હોય ત્યાં સ્વતન્ત્ર ઉદ્ગારો કે સત્ય ઉદ્ગારો નથી નીકળતા જ્યા સુધી અમુક પ્રકારનો દાબ હોય ત્યા સુધી કહેવાનુ કે લખવાનુ અનુભવેલુ સત્ય બરાબર નીકળવાનો સભવ નથી આપણા સાહિત્યની હુ ભયભીત દશા જોઉ છુ" (રા મો ક ગાધી) બ્હીકણુ અને અનિશ્ચિત ચિત્ત હોય ત્યા સાચુ સાહિત્ય-સર્જન સભવે નહિ તેવાં ચિત્તવાળા માણસો સાહિત્ય પ્રદેશમા કોઇ સગીન કે ચિરંજીવી સ્મરણ સ્થંભ ચણી શકે નહિ કેમકે, તેનામાં આત્મવિશ્વાસ નથી, સ્વાશ્રય નથી, અને નવી સૃષ્ટિ રચવામા અગત્યના ગુણ, સાહસ, પ્રગલ્ભતા અને વિશિષ્ટ, આગ્રહવીન વ્યક્તિત્વ, તે નથી આ ગુણો ન હોય તો બીજી શક્તિઓ નકામી જેવી જ છે, કારણ કે પાહોમ્ ફરીને પચવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તો એ શક્તિઓનો પણ સપૂર્ણ અને સર્વાંગ સુન્દર વિકાસ અશક્ય છે

ટુકમા, સાહિત્ય એટલે સયમવાન છતા સ્વેચ્છ રમણના રસિયા અને વિશિષ્ટ કે અપૂર્વ કલ્પનાશક્તિવાળા સ્ત્રીઓ કે પુરુષોના આત્માનો કલાત્મક વાણીરૂપે આવિર્ભાવ

હજુ છે હિન્દ કયમ ઉભું ?

લેખક—રા વિજય.

૧

વિલાસે મોહેલુ પ્રભુપ્રિય મહા રોમ રડતુ,
ફનેલુ સૌન્દર્યે અવ પતિત જો ! ગ્રીસ ઝુરતુ,
ઘણાં એવાં રાષ્ટ્રો વિષમ પથગામી ઢળી ગયાં,
પુણ્ય આત્મા જ્યોતિ, અચિન્ત ઉભુ હિન્દ અહીંઆ

૨

સૌન્દર્યો હિન્દના છે, ના દેહના, કિન્તુ દેહીના
એથી ગાજી રહ્યા એના ગૌરવો ભવ્ય વિશ્વમા,

૩

સૌન્દર્યનન્ત સમ તાજ' સદૈવ હાસે,
આશ્ચર્ય મુગ્ધ નરનેત્ર સદૈવ દાસે,
સૌન્દર્યપૂજક દિગન્ત' થકી આવે,
જ્હુરેશ્વરો અમર એના સમાધિ વાન્છે

૪

તખ્ત છે તાજનું મોટુ, સ્નેહ સૌન્દર્ય ઉપરે
સાશ્વત એ હતો તાજ સ્નેહ સૌન્દર્ય જેટલુ

૫

અ ય ખડોનાં સૌન્દર્યો ઉગીને આથમી ગયાં,
વાગ્યાતા જેહમાં મીઠી ક્ષણ મોહ વિનાશના

૬

યૂરોપમાં પૂર્ણ રુધિરના વહ્યાં,
પાપો યુગોના જડવાદનાં ફળ્યાં,
સગ્રામમાં સર્વ મહાપ્રજા મળી,
પ્રજાપ્રજાના શુભ યોગની ઘડી

૭

સયુક્ત રાજ્યો શિખવે પ્રજાને
સ્વાતન્ત્ર્યસિદ્ધિની મહા કલાઓ,
બોલે મિકાડો-નિગ ઐક્ય મન્ત્રો
માતૃભૂમિ સૈન્યની પુણ્ય સેના

૮

ભૂતની સૌ રચનાઓને ત્રાસથી મોક્ષ અર્પવા
સૂક્તો એ બ્રહ્મશાન્તિના શિખાવે આર્યની પ્રજા

૯

ધર્મચ્યુત થનારી સૌ, પ્રજાઓ ધ્વસ્ત થાય છે,
ભૂલી નિત્ય મહા સત્ય પ્રજાઓ ભ્રમમાં ભમે

૧૦

કોયે ગણ્યો ધર્મ જ વ્હેમ માત્ર
કોએ ચૂમી પ્રાણ, પૂજ્યાં જ ગાન,
કોયે વિધિ પાછળ ધર્મ ઢાંક્યો,
ને નાસ્તિકે ધર્મ જ દભ માન્યો

૧૧

બ્રહ્મ સત્ય જગન્મિથ્યા ભાવના ભવ્ય જેહની
આત્માધિક ગણ્યે ધર્મ, ઉગી આર્યપ્રજા અહીં

લન્ડનનું 'ઝુ' : એક મુલાકાત.

લેખક—રા. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા. એમ. એ.

લન્ડનના 'ઝુઑલૉજીકલ ગાર્ડન્સ,' અર્થાત્ જાતજાતના પ્રાણિઓનો જેમાં સંગ્રહ છે એવો બાગ, એ લન્ડનનું એક જોવા જેવું સ્થળ છે, એમ ન્હાનપણથી એને વિષે વાંચેલી હકીકત ઉપરથી મ્હને લાગ્યું હતું. લોકો એને ઉપરના લાંબા નામને બદલે ટુંકા "ઝુ" એ નામથી જ ઓળખે છે, એટલે હું પણ એ જ નામ વાપરીશ.

લન્ડનની ઉત્તર દિશામાં 'રીજન્ટસ પાર્ક' કરીને લન્ડનનો એક મ્હોટામાં મ્હોટો બાગ છે. ઘણા પરદેશીઓને લન્ડનની ધુમસ—'ફૉગ' વગેરેનું વર્ણન વાંચીને લન્ડન શહેરને માટે જે ખ્યાલ બંધાયો હશે તે એટલું જાણીને દૂર થશે કે આ મહાભારત વિસ્તારવાળા શહેરની અંદર જેટલા બાગ તથા ખુલ્લી 'શ્વાસ લેવાની' જગાઓ છે, તેટલી ભાગ્યે બીજા કોઇ પણ પાટનગરમાં હશે. લન્ડનના પરાઓ—જેને "બહારનું લન્ડન" (*Outer London*) કહેવાય છે તેમાં તો વળી જુદા તથા ઘણા મ્હોટા બગીચાઓ છે. લન્ડનના આ 'ફેફસાંઓ'માંનો સુન્દર રીજન્ટ્સ પાર્ક પણ મ્હને મનોહર લાગ્યો. પોણા પાંચસે એકરના વિસ્તારવાળા આ બાગનો હજી તો થોડોક જ ભાગ મ્હેં દીઠો છે. આ બાગની આસપાસ ઘોડાગાડીઓ ફરી શકે એવો ગોળ માઇલના ઘેરાવાનો રસ્તો છે. બાગની અંદર લગભગ વચ્ચોવચ એવો બીજો રસ્તો "રૉયલ બોટેનિક સોસાયટી"—શહેનશાહી વનસ્પતિશાસ્ત્રવિષયક સભાના બાગની તથા સંગ્રહસ્થાનની આસપાસ ગોળ કુંડાળું કરી ફરી વળે છે. પાસે લાંબુ સરોવર છે. પણ આ બન્નેના દર્શન હજી લગી તો નકશામાં જ થયા છે.

બાગ ચીરીને છેક ઉત્તર તરફ જતા 'ઝુ'માં જવાય છે. "રૉયલ ઝુઑલૉજીકલ સોસાયટી"—શહેનશાહી પ્રાણિશાસ્ત્રવિષયક સભા (સન ૧૮૨૯ માં સ્થપાયલી) આ 'ઝુ'નું જતન તથા વહીવટ કરે છે. 'ઝુ' રોજ સ્હવારના નવથી ખુલે છે. સોમ તથા શનિવારે તેમ જ અમુક ખાસ દિવસોએ એમાં દાખલ થવાની ફી ૬ પેની (લગભગ ૬ આના) છે, અને અઠવાડીઆના બાકીના દિવસોએ એક શિલિંગ (બાર આના) છે. બાળકોને ખરચ નિયમો કરતાં અડધી જ આપવી પડે છે. રવિવારને દિવસે સભાના સભાસદો—"ફેલો" પોતે અથવા એમની પરવાનગીથી આવેલા માણસો જ દાખલ થઇ શકે છે. હું બે વાર 'ઝુ' જોવા આવ્યો, તે રવિવારે જ ગયેલો. મ્હારા એક પરગજી સ્નેહીએ પોતાની પાસે પડી રહેલી 'ટિકીટો'નો ભાર ઓછો કરવાને મ્હને વિનતિ કરેલી એટલે બીજી વાર તો સ્હોગી માગી લઇને અમે ગયા. તેમાં અમારા ગુજરાતીઓ ઉપરાંત અંગ્રેજી ભાઇઓ તથા બાળકો પણ હતાં.

'ઝુ'ના પોતાના જ ત્રણ દરવાજાઓ છે, તે અંદર સુંદર રસ્તાઓ બનાવ્યા છે, એક નહેર વચ્ચે થઇને જાય છે, તળાવો ઘણાં છે, 'રેસ્ટોરાં' તથા ઉપાહારગૃહો તો હોય, એમાં કાંઇ નવાઇ નથી. આ રવિવાર, અમે અગીઆરે વાગ્યે ઘેરથી નીકળ્યા ને છેક બાર

ઉજાસ ત (સચિત્ર ૧૧ન્થા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વા યે ' ઝુ ' મા દાખલ થયા સ્હાહાચાર વાગ્યા સુધી રહ્યા, તે દરમ્યાન બપોરે નાસ્તો કરવો પડયો અને જે ઉપહાર-ગૃહનો આશ્રય લીધો તે સારૂ તેમ જ સસ્તુ લાગ્યુ

એક વર્ષમા જોવા આવનારાની સખ્યા બહુ મ્હોટી છે લન્ડનના અહેવાલની ચોપડીમા આઠ લાખ માણસોનો આકડો ઘણો સારો લાગ્યો હતો પણ આ માસની-જાન્યુઆરીની શરૂઆતમા જ ' ટાઈમ્સ મા એનો ટુકો વાર્ષિક વૃત્તાન્ત આપ્યો હતો તે ઉપરથી જણાય છે કે સન ૧૯૧૯ ની સાલમા આઠ લાખ કરતા વધારે માણસો ' ઝુ'માં ગયેલા, પરન્તુ સન ૧૯૨૦ મા-ગયે વર્ષ-તો પદર લાખ માણસો ગયા હતા! સોસાયટીની આવકને સારો લાભ થયો છતા મોઘવારીને લીધે ખર્ચ પણ મહુ-આવકના પ્રમાણથી વધારે-થયુ હતુ ખરે આટલા પ્રેક્ષકોને આકર્ષવાની શકિત એ નાઇ જેવી તેવી વાત નથી પણ એમા જે, જે કારણો છે તેમાના બેની જરા નોંધ લેવી જોઇએ એક એ કે ' ઝુ ની જાહેરખબર સારી અપાય છે રેલ્વે સ્ટેશનો ઉપર પણ તે વારવાર નજરે પડે છે બીજુ એ કે પ્રેક્ષકોને આવડા મ્હોટા બાગમા ફરવાનો શ્રમ જેમ બને તેમ ઓછો થાય એની સભાળ લેવાઇ છે પરિણામે બાગનાં પ્રાણિઓનો સગ્રહ બધી બાબતમા શ્રેષ્ઠ નથી, મુબાઇ વડોદરા તથા જૂનાગઢમા આમાના ઘણાં પ્રાણિઓ-કેટલાક આથી વધારે સારા નમૂનાના પ્રાણીઓ મ્હે દીઠાં હતા, છતા આપણે ત્યાના આ પ્રાણિસગ્રહો પ્રજાનુ ચિત્ત આટલુ બધુ આકર્ષતા નથી, એ વાત કબુલ કરવી પડે એવી છે

અહી શાસ્ત્રીયદૃષ્ટિની પ્રધાનતા પણ સ્પષ્ટ હતી દરેક પ્રાણિનુ નામ, વતન તથા સગ્રહસ્થાનમા આવ્યાની તારીખ, કેટલાક ભેટ મળેલા તેઓને ભેટ આપનારનુ નામ-એટલી હકીકતની તખ્તી દરેક પાજરા આગળ ખરી જ તેમ એક શિલિંગની કીમતની એક સમજૂતીની ચોપડી મળતી હતી જેમાં પ્રાણિઓના ચિત્રો તથા જાણવા જેવી હકીકત, પ્રકૃતિનિરૂપણ ઈત્યાદિ આપેલ છે ઘણા પ્રાણિઓની જુદીજુદી જાતના જુદાજુદા પ્રકારોના સગ્રહ પણ પુષ્કળ હતા પણ લૌકિક દૃષ્ટિએ તો એથી સ્હેજ વિસ્મય થાય, વિશેષ નહિ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિવાળાને અભ્યાસ તથા અવલોકનને માટે ફાયદો થાય એ હેતુ છે

છતાં-એક ન્હાની પણ નોંધવા જેવી વાત છે-અમારા મડળમાની એક અગ્રેજ બાઇ એક વરસ થયા ' ઝુ'મા ગઇ ન્હોતી, પણ બીજી બે બાઇઓ છેક ન્હાનપણમા જ ગયેલી ત્હેમણે તથા અગ્રેજ પુરૂષે ઘણા વર્ષો થયા ' ઝુ' દીઠુ ન્હોતુ અને તે દિવસે તો રસ્તાની પણ સરત ન્હોતી પણ આગ્રામાંય એવા માણસો કયા ન્હોતા મળ્યા જેમણે ફ્રીસિ તથા તાજ પણ દેખ્યાં ન હોય!

'ઝુ'મા કેટલાક સ્થળ નોંધવા લાગ્યા તેમાંનુ એક તો ' સિહગૃહ' કહેવાતા સિહગૃહમાં બે સિહો-બન્ને ન્હાના હતા ને એક તો ઘરડો-બે સિહણો-બે વાઘને બે ત્રણ ચિત્તા બેઠ્યા હતા ઘણે વર્ષે સિહરાજના દર્શન કરીને જરા આનન્દ તો થયો જ પરન્તુ જૂનાગઢના જેવા સારા મ્હોટા ન્હોતા તેથી જરા નિરાશા થઇ વાઘ ને ચિત્રા સારા હતા, છતાં સિંહ

સમાર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

તે સિંહ-આકૃતિ જ ભવ્ય ને ગૌરવયુક્ત પાંજરા પ્રમાણમાં ન્હાના તણ વાગે એમનો ભક્ષ્યનો વખત તે વખતે સેંકડો સ્ત્રીપુરુષો જોવાને ટોળે મળેલા અમે પણ હતા માંસની ગંધથી સિંહની વ્યાકુળતા તથા ગર્જનાઓ, માંસના ટુકડાઓને ઝનુનના હરખથી ઝડપી લીધા તે, તે પછીની જુદી જુદી ક્રિયાઓ તથા મુખ ઉપરના જુદાજુદા ભાવો વગેરે જોતાં કેટલાય વિચારો મનમાં આવી ગયા મનુષ્યોમાં પણ આ પશુવૃત્તિ ક્યાં નથી કે એ પ્રાણિઓનો આપણે તિરસ્કાર કરીએ !

સ્હાડાત્રણ વાગ્યે દરિયાઈ સિંહો- *Sea Lions'* ના નાસ્તાનો વખત હતો આ પ્રાણિઓ દરિયામાં રહે છે તે ઠીક પણ એમને સિંહ કેમ કહ્યા હશે તેનો ખુલાસો મળ્યો નહિ આકૃતિમાં મળતા નથી મળતા, ને મ્હો તથા મૂછો જુદા ખરાં એક તળાવ કર્યું હતું, તેમાં ખડકો પણ હતા તેમાં ત્રણ સમુદ્ર-સિંહો ગમત કરતા હતા એક ભૂખથી વ્યાકુળ થઈ વિચિત્ર ધ્વનિ કાઢ્યા કરતો હતો રખેવાળે આવીને ટોપલીમાંથી ન્હાની માછલીઓ સઘળી દિશામાં નાખવા માંડી, અને તો ચપળતાથી તરી, ડુબકી મારી અથવા ખડક ઉપર ચઢીને માછલીને પકડી લેતા ઘણીવાર મ્હો વડે જ ઝીલી લે, અને કેટલીક વાર ઉંચા ખડક ઉપરથી કૂદી, હવામાં અદ્ધર માછલી પકડી, પાણીમાં ડુબકી મારે એ આખો દેખાવ બહુ રસ પડે એવો હતો ઓલિમ્પિઆ સરકસમાં મ્હેં પહેલીવાર આ પ્રાણીઓને દેખ્યા હતા તેઓની પાસે ઘણા કામ કરાવ્યા, વાજું પણ વગાડાવ્યું તે ઉપરથી તે પાળી શકાય એવા હશે એમ ધાર્યું હતું છતાં અમુક મિનિટે તેઓને ખેલ દરમ્યાન પણ માછલી આપવી પડતી હતી એ જોતાં એમને ક્ષુધાનો રોગ મ્હોટો હશે એમ સમજાયું અહીં એક બીજે ઠેકાણે ' *The Mermaid and the Sea-Lion"* રીતે તમાસો થાય છે, તેમાં-સાંભળ્યું છે કે-સ્ટેજ ઉપર કાચની મ્હોટી ટાંકી પાણીથી ભરે છે, ને તેમાં કુદવા તથા તરવાની જેટલી વિવિધ ક્રિયાઓ એક સ્ત્રી કરે છે તેટલી જ એની પછી તરત એક સમુદ્ર-સિંહ કરે છે

આકર્ષણ વિશેષ કેન્દ્ર નવી જ રચનાનું હતું ઉંચા ખડકોની ઉપર રીંછના રહેઠાણ હતા ઉપર આભ, બે બાજુએ ભીંત બે બાજુએ કઠેરા નીચે એક ભાગનો ખડક ને બીજા ભાગનો ઉંડાણવાળો ખાડો-જેમાં પાણી ભરી શકાતું હશે ત્રણ ચાર જાતનાં રીંછો હતા તપખીરીઆ-"બ્રાઉન"ને કાળાં તો મ્હેં પહેલાં દેખ્યા હતાં પણ સફેદ રુવાંટી-"પોલર" તો પહેલી જ વાર દીઠા મુખ ઉપરનો લુચ્ચાઈ તથા જંગલીપણાનો ભાવ તથા આકૃતિનું કાંઈક બેડોળપણું-એ બે દૂર રાખીએ તો આ શ્વેત જાતિના સંતતિ, સુન્દર નહિ તો આકર્ષક તો કહેવાય જ ધીંગ મ્હોટા સફેદ રૂના સસલા દેખાતા હતા-જાણે ધોયા હતા તેટલા બરફ જેવા ધોળા રૂંવાટા વચ્ચે વચ્ચે આછો તપખીરનો પટ હોય એમ ભાસ થતો હતો, પણ લોકોનાં તે માનીતા હતા ઘણા પ્રેક્ષકો ખાવાનું આપતા બીસ્કીટ, સફરજન, ગાજર, વગેરે ઉંચાઈ ઉપરથી ફેંકતા અને તે ખાંડના ટુકડાઓ એ ખુબ ભાવથી ખાય છે (એ તો નવો રસ એણે

સાહારજીવન રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ફાળવ્યો (જો ને ? ઉત્તર ધ્રુવ તરફ પાંડ કે જેગ્રી એણે સ્વપ્નેય નહિ દીઠી હોય) એક મ્હોટો પંજરાના કમરામાંથી મોરમ્માની ધાર કરી તે આમોદ મ્હોંથી બીજીને ગળે ઉતારી ઉપર લાકડી નતી જો નીચો કર્યો, એટલે કો ચાટી, ઉતારી, ફરી ફરી ચાટી તદ્દન સાફ કરી -ડી નાખ્યો જે ખડક ઉપર ટીંબા હતા એની એક બાજુએ નીચાણમાં ચીસોનગીમાં બતકાઓ, હરણ વગેરેના-ઉપરથી ખુ ના-પાશરા હતા, ને એની બાજુએ ન્હાની નહેરમાં બગલા વગેરે પક્ષીઓ તરતા હતા ટીંબાની બીજી તરફ વધારે ઉંચા ખડક હતા, તે એક ઉપર એ. ડગે ખુબ ઉંચા ગઢના હતા, ત્યાં બીજી જાતના મૃગ હતા આ આખા વિભાગને *Mappin Terraces* નુ નામ આપેલુ છે, ને એની રચના ચતુરાઈભરી તથા રમ્ય છે

બીજું સ્થાન વાનર-ગૃહ હતુ આ પ્રાણિઓની જાત જેમ અનેક હતી, તેમ ગૃહો પણ ઘણા હતા આ ચપળ, ચપળ ને આ દેશમા અપરિચિત એવા પ્રાણિની ચેષ્ટા જોતા, એને ખવરાવવા, એની મશ્કરી કરવા, ચાળા પાડવા પુષ્કળ લોક લાગેલા એમા ઘણા નમૂનાઓ જોયા, ને ગમુજ પણ થઈ આગ્રામા વાનર મોગલના પ્રચંડ 'બંદર' દીઠેલા તેવો એક પણ જડયો નહિ, એટલી જ ત્યાત્રી રહી એમને હીંચવાની, હુંફવાની ગરમાવાની સારી સગવડ હતી. વાનરાઓથી જુદુ *Ape-house* હતુ જેમા ઉરાંગ-ઉટાંગ, ચીંપાન્ઝી તથા બીજી એક જાતના વિચિત્ર બુઢીઆઓ, ઉંચાઈમાં વામન છતા દેહ મ્હોટો, રાકન વિચિત્ર, જલ્દી ખીજાનાર, જના ખાવાનુ ખાનાર આ પ્રાણિઓ પણ જોવા જેવા હતા જૂનાગઢમા એક વેળા ઉરાંગ-ઉટાંગ વાંદરૂ હતુ, તે મ્હેં જોયેલુ હાથી, ગેંડા તથા ટેપિર નામનુ એક નવુ પ્રાણિ હાથી-ઘરમાં હતા હાથી સાધારણ હતા, ગેંડા મ્હોટા હતા, એક તો બે શીંગડાવાળો હતો હાથી ને ગેંડા હિન્દથી પધારેલા હતા

એની પાસેના 'ઘર'મા ઝિબ્રા, જિરાફ તથા હાઇપોપોટેમસ હતા આ છેલ્લુ પ્રાણિ જેને કોઈ વાર દરિયાઈ હાથી કહેવાય છે તે હાથીથી ઘણુ ન્હાનુ છે મ્હો જાડુ ભારેખમ છે પાણીનો બહુ શોખ છે જીવતા જિરાફને પહેલી વાર દીઠું-જૂનાગઢમાં મરેલાના ખુરશિર કેહું દીઠું હતું ઝિબ્રા જુનાગઢમાં હતું

પોપટ-ઘરમા ન્હેજ મોએક પોપટો, કાકાકૌઆઓ વગેરે હતા ને દરેકની શક્તિ બોલવાની, એટલે જે 'સંગીત' ત્યાં બરાબર થઈને કાનમાં અથડાતું હ્હેની સ્હામે ધીરનારો જ ટકી શકે આપણે તો य: पलायति स जीवति । હ્હેની સ્હામે પલાયન કર્યું, છતા જતે જતે એક પોપટ-ન્હામી 'ગુડ-બાય' કરતો હતો તે સાંભળી લીધી

'ઝુ'મા એક ખાસ પ્રકાર જોયો એનો બાબત ગો...નાગી * પ્રાણિઓને બને તેટલી કુદરતી પરિસ્થિતિમા રાખવાની ખાસ તજવીજ વ્યવસ્થાપકોએ લીધી છે પ્રાણિઓ જુદા જુદા મુલકના ને જુદી જુદી આબોહવાના હોવાથી, 'જનાવર ...ની ...ગીતા જેવુ ...દીપતુ ...ગી ...આપ..' એ સાવ સ્હેલુ નથી ...હેલ' પ્રદેશવાળાને ...લગ્ન ...ત્રમા, મધ્યમવાળાને ખાડું ...ને ...બાળનુ ગૈ.. પાડવામાં, ...

~ ...સરના પતે મિત્રકૃપા ૩ ૨-૦-૦ ગૌત ...મ. સિંહરી ગોર. કરની, સુર્વાક...

પ્રદેશમા રહેનારાને માટેના પાંજરામા, ઉપરાંત મ્હોટા કાચો વડે તેમ જ ગરમી આપવાનાં બીજા સાધનો વડે સરખી ટેમ્પરેચરે, રાખવાને સારી વ્યવસ્થા કરેલી છે પેટે ચાલનારા પ્રાણિઓના ગૃહમા પાંજરા ૬૫ ડીગ્રીએ રાખેલા હતાં દરેક પાંજરામા થર્મોમીટર હતું તેમ કેટલાકને માટે નહેરને કિનારે તારની વાડ કરી, તેમ માટી કે ઘાસ ઉપર જ રહેવાની ગોઠવણ કરેલી છે કેટલાંક પક્ષીઓ પણ એવી રીતે ખુલ્લામા રહેતા હતા

પેટે ચાલનાર પ્રાણિઓમા કેટલાક સાપ, અજગર વગેરે જોવામાં રસ પડ્યો એક સાપ તો એવો ઝેરી લાગ્યો કે એના કાચની બહાર આપણે સળવળાટ કરીએ એટલે તરત ત્હેની નીચી લાંબી બે પાંખીઆની જીભ બહાર નીકળી પડી, ને આખો દેહ સ્તબ્ધ હોવા છતા ફૂંફાડા મૂક્યા કરતી એ Rattle-Snake હતો, એ પ્રહાર કરે છે ત્યારે એના શરીર ઉપરના ભાગ ખખડાટ કરે છે, માટે એ નામ અપાયુ છે ૨૫—૩૦ ફીટ લાંબા મહાસર્પ પણ દેખ્યા

પક્ષીઓ ઘણી જાતના હતા કેટલાંક સુન્દર પણ હતા મોર સારા હતા એક શ્વેત મયૂર પણ દેખ્યો સમળી, ગીધ, ગરૂડ વગેરેનુ માપ પણ ન્હાનુ સૂનુ ન્હોતું પણ એમા આનંદ થાય એવુ કંઇ હતું નહિ—ફક્ત એક ગરૂડે જ્યારે પાંખો પ્રસારી ત્યારે પાંખો કેટલી મોટી ને બળવાન છે તે જોવાનો લાગ મળ્યો જેમ રીંછ પાછલા પગ ઉપર તેના માણસની પેઠે ઘોડીવાર રહે છે એ જરાક અસાધારણ દેખાતુ હતો, તેમ ગરૂડ પાંખો પ્રસારીને બેસી રહે એ પણ જોવાનું કુતૂહલ થાય એવું છે

ગેંડો (જેનુ ચામડુ પૉલિશ કરવા વપરાય છે), કાંગારૂ, ઘુવડ, હરણ સાબર, મોં આગળ વાંદરાં લટકતું (આપણા ઊંટના જેવુ કદરૂપુ નહિ), જાત જાતની બિલાડીઓ, શિયાળ, વાઘ, સિંહ, મગર, ગંગાજીના 'ઘડીઆળ' (મગર જેવા પણ નાના લાંબા મ્હોંવાળા) વાંદરા ખિસકોલી વગેરે વિવિધ જાનવરો તથા ન્હાના જન્તુઓનુ એક ઘર પણ હતુ થોડી માછલીઓ પણ હતી એવા પ્રાણિઓ પણ હતા જેઓના નામ તથા રૂપથી હું તદ્દન અપરિચિત હતો કેટલાંક દીઠેલાં પણ નામની ખબર નહિ એવા, કેટલાકના દેશી નામ જાણીએ નહિ તેવા પણ હતા

દુનિયાના જુદા જુદા દેશોમાથી જુદી જુદી આબોહવામાથી, જુદી જુદી પ્રકૃતિવાળા પ્રાણિઓને લાવી એકઠી સંખ્યામા—લગભગ ચાર હજારથી વધારે સંખ્યા કહેવાય છે—રાખવા એમને લાવવા ને પાળવા છતાં ન જાય કોઈને ઇજા કરે નહિ તેમ તબીયત બગડે નહિ એવી રીતે લાંબી મુદત સુધી રાખવા એ નાનુસુનુ કામ નથી પ્રાણિશાસ્ત્રીઓને તો ગંભીર લાભ થાય એ સ્પષ્ટ જ છે પણ સામાન્ય માણસોને પણ સામાન્ય જ્ઞાન તેમ જ વિનોદનું સારું સાધન પૂરું પાડે છે

'નામસિદ્ધિનો' ભાગ (સચ્ચિદાનંદકથા) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી પેઢી મુંબાઈ.

આરામ.

લેખક—ગ ડાહ્યાલાલ હરગોવિન્દ જાની.

અહા! આ જગત ઉપર આરામ એ કેવી અજબ મોહિની છે? અસા ની એ સર્જનની જુગી છે! અનન્તતા!! આરંભથી એ મહામાયા તેના પ્રેમાંકમા સારી આલમને હિંચોળી રહી છે, અને વાત્સલ્યભાવે નિતનિત નવજીવન બક્ષી દુનિયાને તેની શ્રાન્તતા, ગ્લાનતા તજાવી શાન્ત અને મહાન્ત બનાવે છે પરવરદિગારે પૃથ્વીમા ગુરુત્વાકર્ષણ, પદાર્થમા (રાસાયણિક) ગુણવૃત્તિ (*Chemical affinity*), જીવોમા પ્રેરણા (*Instinct*) અને મનુષ્યમા પ્રેમના મહાનિયમો યોજ્યા ન હોય, અને સૃષ્ટી જે સ્થિતિમા સંભવે, તે જ સ્થિતિમા આરામની નવાજેશ વિના આપણે સમજતા હોત, એ સ્હેજે કલ્પી શકાશે

પ્રવૃત્તિ એ પ્રભુનો આદેશ છે, વિકાસ એ પ્રકૃતિનો સનાતન સિદ્ધાન્ત છે જગતની કોઈ સજીવ કે નિર્જીવ વસ્તુનો કાંઈ ને કાંઈ ઉપયોગ છે, અને તેથી તેને આ જગતમા સ્થાન છે કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાણી કે પદાર્થ—પ્રવૃત્તિ કહો કે વિકાસક્રમ કહો—એની આડ આવે એટલે તેણે તેનુ સ્થાન તજી, અસ્તિત્વ લુપ્ત થઈ રહેવુ પડે છે અગર વિજ્ઞાનની પરિભાષામા કહો તો રૂપાન્તરમા વિલીન થાય છે

પણ પ્રભુ સિવાય કોણ અવિરત અને અવિશ્રાન્તપણે કામ કરી શકે? માટે જ સર્વ પદાર્થે પ્રાચીન રીતે પ્રવૃત્તિના આદેશની સાથોસાથ નિવૃત્તિના—આરામના આશીર્વાદ ઉતર્યા છે.

ભરતી અને ઓટ, ધડકતુ હૃદય, ઉછળતી છાતી, ખળખળ વહેતો ઝરો પણ આરામને પામે તો કિલકિલાટ કરતા પક્ષીઓ, પશુપતિએ સર્જેલ પશુઓ અને મનુષ્ય અની માનવીઓ પણ શાને એ આરામનો ઉપયોગ ન કરે?

ત્યારે આરામ એટલે શુ? કાર્યનિવૃત્તિ તે? ના, એટલુ જ નહિ ભરણ વારો કે આખો દિવસ લાગી મજૂરી કરી છે, અગર સખ્ત મજુરી કરી પરસેવે ન્હાઈ રહ્યા છીએ, કે ગણિતના કૂટ પ્રશ્નો કે તત્ત્વજ્ઞાન કે વ્યાકરણશાસ્ત્ર કોની માથુ ફરી ગયુ છે ત્યારે માત્ર તે તે કાર્ય કરવા મૂકીએ, ચોરો ખાઈએ, વિશ્રાન્તિ લઈએ કે બીજા વિનોદમા પડીએ, વળી પાછા કામે લાગીએ, તેમ તો અમુક વખત જ નિભાવી શકીએ, પણ આખરે નિદ્રાનો આશ્રય તો લેવો જ પડે છે કારણ નિદ્રાનો આરામ એ જ સાચો આરામ છે તેનો મ[illegible] ત્યાગ અસંભવિત છે શુ પશુ, શુ પક્ષી, શુ જીવ સર્વ કોઈ પ્રેરણાનુવર્તીપણે *Instinctively* આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુનના કાર્યો કરે જાય છે, કુદરતના કાનૂન ચુસ્તપણે પાળે છે અને પોતાનુ જીવન નભાવે જાય છે.

નિર્બળ કે ક્હેવાતા જંગલીઓ પ્રેરણાનુવર્તી જ હોય છે, અને તેથી જ આરોગ્ય જાળવી શકે છે પણ ક્હેવાતા સુધરેલાઓ તો બુદ્ધિનો આશ્રય લે છે પ્રેરણાને દબાવે છે, [illegible] કરે છે, અને આખરે દુ:ખી થાય છે તેમની પ્રેરણાશક્તિ મરી ગઈ હોય છે અને તેની

[illegible] આ [illegible] (સચિત્ર) રૂ ૨—૦—૦ ... એમ. નિપાણી એન્ડ કંપની, મુંબઈ ...

શેર ઉપર બુદ્ધિના ભંડાર મનાય છે પ્રકૃતિમાતાનો પરંતુ તજ નિવૃત્તિ (નિયમ)ને પોતે શિર ધરાવે છે, અને છેવટે ખાલી કરી મૂકે છે.

એથી જ મનુષ્યોએ એશઆરામ અને ચમન ઉડાવવા માટે મોટાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં, ગુલામગીરી અને ગરીબાઈનાં બીજ રોપ્યાં, ધર્મમાં 'પોપડમ' કે 'ગુરુડમ' પ્રસાર્યાં, અને પરિણામે આજે ચોતરફ શું દૃષ્ટિએ પડે છે? મુઠ્ઠીભર માનવીઓ માટે ગરીબોને શાપસમાં બનતા શ્રીમન્તના લાડીલા પુત્રો માટે ઉજાગરા વેઠી મેલ્વેરડોન કે તારની ડેલી ઉપર, સીમાડે ગંધ કરતી એરી કારખાનામાં, આફ્રિકાના તાપમાં, રીફના નાગ વચ્ચે, આસામના બેજમાં, કે લોખંડ આંઈરાની કડકડતી ટાઢમાં નાશવંત મજુરી કરનાર હતભાગી માનવીઓ!

જગતમાં જેટલા આરામ અને પ્રમાદ વધ્યા છે, જગતનું તેટલા જ પ્રમાણમાં માનસિકજીવન અને સંતોષ તથા શ્રમ વધ્યા છે. બ્રહ્મજ્ઞાન, સમતોલ રાખવા માટે જ તો એક પલ્લામાંથી જડતા અને બીજામાંથી જડતા કાઢી નાખવા જોઈએ. તો જ પ્રભુની ન્યાયી યોજના પાર પાડી શકાય. જગતમાંથી એશઆરામ, આળસ, તેમ જ અનિયમ અને તૃષ્ણા જવા જોઈએ.

સદરહુ બીના જેટલી સારી ઇન્સાનીયતને લાગુ પડે છે, તેટલી જ એક ઇન્સાનને પણ લાગુ પડે છે. હરેક આદમી કે ઓરતે એટલો ખ્યાલ કરવો લાજમ છે કે તે પાક પરવરદિગારનો પયગામ પહોંચાડવા પેશ થયેલ છે, અને તેથી તેણે પોતાના વખત અને તાકાત વડે દુનિયાની અને દીનની કાર્યો કરવામાં મશગુલ રહેવું જોઈએ. ખરૂં મારું ખુદાની જરૂર ઉપર અને શયતાનીયતનો એવો પણ ન પડે તેની સાવચેતી રાખવાની છે. આળસ કહેવાય એ શયતાનનું સ્વરૂપ છે અને તેથી શયતાનનો ઈન્કાર કરી, હમેશ કામમાં મચ્યા રહેવું કે જેથી હેવાનિયતમાંથી ઇન્સાનિયતમાં દાખલ થઈએ.

પરંતુ જે વસ્ત્ર કે સત્ત્વ વપરાય તેને વારંવાર માલીશ કરવી પડે છે, તો ઇન્સાનને માલીશ કરવા આરામની જરૂર છે. આળસ કે સુસ્તી એ આરામ નથી. હરામીથી કામ કરવું એ જ હેવાનિયત છે. અનુપયોગનો કાટ લાગવાથી વસ્ત્ર કે સત્ત્વ નાશ થાય છે તો આળસનો કાટ માણસ જાતને કેમ નુકસાન નહિ કરે? કરે છે જ.

તાજગી, પ્રફુલ્લતા, ખુશનુમા અને ખુશમિજાજ અહોનિશ કામ કામ ને કામમાંથી જ મળે છે. જે કાંઈ કરે તેને જ આરામનો હક છે. તેણે જ આરામ હલાલ કર્યો કહેવાય.

અહીંથી ગુજર સુધી, ફિલ્હિન્દથી મનુષ્યના સુખી સાથે કાર્ય કરવું એ ખુદાઈ ફરમાન છે અને આરામ હાંસલ કરવો અને લેવો એ પણ તેમાંની એક કલમ છે. કાંઈ ન કરવું તે પાપ છે અને આરામ ન લેવો એ મહાન પાપ છે. જીંદગીના ટકાવ માટે, તન્દુરસ્તી માટે, તાજગી માટે, આરામ એ જ અમૃતસેવન છે. નદીઓ જેમ મેળવેલ તેમ મનુષ્યને આરામ છે. 'मिताहार विहारस्य' ની તાલીમ આપનો આપણો આયુર્વેદ અને 'युक्तस्वप्नावबोधस्य' ઉપદેશનું ગીતાશાસ્ત્ર આપણને શરીરની માવજત અને મરામત કરવા ફરમાવે છે.

ગુલામગિરીનો ગુન્હો (સચિત્ર) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

જો આપઘાત એ મહાન પાપ મનાતુ હોય તો આરામ ન લેવો કે ન દેવો એ પણ આગતિક આપઘાત નહિ તો બીજુ શુ ? જગતનો સુધારો ભલે બેડમિન્ટન, ક્રનો, રિસ્ટોરાં, સ્પ્રીંગના કોચ, બીછાના કે દવાથી ભરેલા ઓશીકા નિદ્રોત્પાદક—*Soloriferous* દવાઓ કે જાગરૂક પીણાઓ—*Stimulants* ની બડાઇઓ મારે પણ તે સર્વ દંભ છે, પ્રપચ છે બીજુ કશુએ નહિ! મોર જાણે કે હુ પીછાવતી કળા કરૂ પણ જાણતો નથી કે તેમા તેની એમ ઉઘાડી પડે છે, તેમ સુધારાની ડફાસમા પોકળતા કયા છે તે સુધારો જાણતો જણાતો નથી એ સર્વ કૃત્રિમ સાધનો એમ બનાવે છે કે જગતને–*Insomnia*-નિદ્રા અભાવનુ દર્દ લાગુ પડ્યુ છે, જગતમા બદહજમી અને બદફેલી વધી પડ્યા છે, અને 'ભુખ ન જુએ ભાખરો અને ઉંઘ ન જુએ સાથરો' એ સત્ય અનુભવવાના પણ સાસા પડ્યા છે

જેણે દિનભર કાર્ય કરી આરામરૂપી રોજી–*Wages* મેળવેલ છે તે જ આરામનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરી શકે છે બીજાઓ આરામની મીઠી મજા તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં મેળવવા બેનસીબ રહે તો તેમા નવાઇ નથી પ્રકૃતિના ભડાર લાયક લોકોને માટે છે; નાલાયક માટે તો નહિ જ જો આરામથી તાજગી, પ્રફુલ્લતા, પવિત્રતા ન પ્રકટે અને જેમ સૂર્ય સામે પદ્મ ખીલે તેમ પ્રવૃત્તિના ઉદયભાનુ સામે જીવનપદ્મ પાંદડીએ પાંદડીએ વિકસે અને વિલસે તે જ આરામ લીધો કહેવાય, અને તો જ માણસ આરામને લાયક છે એમ કહેવાય!

જેટલા કાર્યમા ગુલતાન થઇ જવાય તેટલો શાન્ત અને શુદ્ધ આરામ ભોગવી શકાય. સાચા આરામ વિષે હવે પછી *

---

* 'શરીરવિકાસ' નામના સસ્થાના ત્રૈમાસિક માસિકમા પ્રસિદ્ધ થયેલ

કદી નહિ હારશું આપણ.

લેખક—રા ગ્રુનાથ ત્રિભોવન બ્રહ્મભટ્ટ.

ભલે ને જીવ જાયે પણ કદી નહી હારશુ આપણ,
કદી નહી હારશુ આપણ, ભલે ને જીવ જાયે પણ,
પાણી તોફાનથી પણ,
ભુકંપ વગેરેથી પણ,
ખંજરોની ધારથી પણ,
ગોળીઓના મારથી પણ,
તોપ તલ્વારથી પણ —કદી નહી હારશુ આપણ
જન્નીમા નીલામ થાતા,
ફાંસી કાનેપાણી જતા,*
શસ્ત્રોના બાણુ ખાતા —કદી०
અમોને અમારી રક્ષા, -
ધર્મને ને શાનરક્ષા,
દીનને ઈમાન રક્ષા,
ર ની જબાન રક્ષા —કદી०
જેનમ ગરનપીડી રક્ષા
સદ્ગીય દેશ રક્ષા,
માઝેનુ જોર રક્ષા,
માતનીય શેર રક્ષા,
પજાબી જવાન રક્ષા —કદી०
શમનો પ્યાર સાચો,
શાતિ આધાર સાચો,
અમારો કીરતાર સાચો * —કદી०

---

* શ્રીમતી રાધ ણીના પંજાબી ઊન્ચારણી

ભારતમાં એક રાષ્ટ્રીયતા.

લેખક —રા વાસુદેવ રામચન્દ્ર ગેલત.

રાષ્ટ્રદષ્ટિથી હિંદુસ્થાનીઓને, વિશેષત હિન્દુઓને, કેવળ હિંદુસ્તાનને અત્યંત નિકૃષ્ટ અને અતિહીન દશામા દર્શાવવાના પ્રયત્નો અત્યારસુધીમા અનેકાનેક પાશ્ચાત્ય લેખકો અને ઇતિહાસકારોએ કર્યા છે હિંદુસ્થાન સબધી જે ઇતિહાસગ્રંથોનું અમારા આધુનિક વિશ્વ-વિદ્યાલયોમા શિક્ષણ આપવામા આવે છે એ સર્વનુ એક વાર ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કરીશુ તો તો એ ગ્રથોમા એ તત્ત્વ સિદ્ધાંતરૂપે દગ્ગોચર થશે કે, હિંદુસ્થાન એક દેશ નથી, હિંદુસ્તાની-ઓમા રાષ્ટ્રીયતાના આવશ્યક અગોનો સપૂર્ણ અભાવ છે, હિંદુઓને 'રાષ્ટ્ર' એ સજ્ઞા આપવાનુ 'કાર્ય' શક્ય નથી અને ભારતીય રાષ્ટ્ર એ એક માત્ર ભ્રામક શબ્દ છે આના લેખક મહાશયોનુ મતવ્ય છે કે હિંદુસ્થાનના નિવાસીઓમા ઉદ્દેશોની એકતા હોવાને બદલે સર્વત્ર ભિન્નતા જ પ્રસરેલી છે, તેમનામા અનેક ભિન્ન જાતિઓ વિદ્યમાન છે, તેમના વિચારો અને આચારોમાં સામ્યતાની ન્યૂનતા છે, એમના રીતરિવાજોમા વિપુલ પ્રમાણમાં પાર્થક્ય દૃષ્ટમાન થાય છે, એમને એક ભાષા પણ નથી અને એમનો વિશ્વાસનીય કોઇ પ્રાચીન ઇતિહાસ પણ નથી

આવા પ્રકારની વિપરીત વિચારપદ્ધતિના કુસંસ્કારોનો અત્યંત ઘણા જ દીર્ઘ સમયપર્યંત આપણાં મગજ ઉપર થવાથી, અને સત્યાસત્યભેદનિર્ણયશક્તિરૂપી મહીપનો તેમની મનોધિદેવતાની યજ્ઞભૂમિ ઉપર ભોગ અપાયલો હોવાને લીધે, કવિકુલગુરૂ કાલિદાસના મતાનુસાર મૂઢવ્યક્તિવત્ સ્વયમેવ પરીક્ષણ ન કરતા માત્ર પરકીય જનોના જ શુભ વા અશુભ પ્રત્યયનો ઉપર અનુક્રમે પોતાના પણ શુભ કિંવા અશુભ અભિપ્રાયો બાંધનાર, આપણા કેટલાક સ્વદેશી બધુઓ આવી અને ઇતર સાદશ પ્રકારની મન મનસા સ્વીકૃત ભ્રાન્તિ નિરર્થક, કલ્પ કલ્પના દષ્ટિસકલ્પિત અને અખિલ સૃષ્ટિમાં પણ પર્યટન કરતાં અલભ્ય એવા વધ્યાપુત્રના દર્શનની સર્વથા કપોળકલ્પિત કથા સદશ વાર્તાઓના ઉલ્લેખની, માનવવસતિ રહિત, સર્વથા દ્રુમ-પલ્લવવિહીન, ઉજ્જડ, વેરાન અને વાલુકામય મરૂપ્રદેશમા અનેકશ દૃશ્યમાન થતા પ્રચડ ભાનુના અત્યંત દાહક અને ઉષ્ણ મયુખોથી પરમ આયાસકારી અને ધર્માન્ત પ્રવાસીના મૃગતૃષ્ણા મૃગજળોમા આકંઠ વારિપાન કરી તૃષા-તૃપ્તિ કરવાની, અધિક પરિમાણમા કરાયેલા મદિરાપાનથી સર્વથા ઉન્માદિત વ્યક્તિને યોગ્ય, સ્વચ્છદ રીતે યથેષ્ટ ભ્રમમૂલક કિંવા ભ્રમાત્મક જલ્પના કરવાની મિથ્યા અને પ્રતારણીય મુગ્ધચેષ્ટા કિંવા વ્યવસાયપરાયણ થવા લાગ્યાં છે વિશ્રી વ્યક્તિઓવત્ તેઓ પણ બાહ્યભિન્નતાઓથી વિશેષ આકર્ષિત થઈ માત્ર તેના પોકળ પાયા ઉપર જ પોતાને યથેચ્છ એવા ગગનચુંબિ અને ઉત્તુંગ માનસિક દુર્ગોની રચના કર્યા કરે છે અને આતરિક સામ્ય સ્વરૂપ પર્યાપ્ત પ્રમાણમા નજરમા ન લેતા, તેની અવગણના કિંવા અવધીરતા કરવાની પરિસીમાપર્યંત પહોચી જાય છે આપણું ઉદાહરણ લઇએ આ વાતનિ તો ભારતના સૌ—દેશી અને વિદેશી ઉભય — ...

કવિતાપ્રવેશ- રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કેટલાક શુભચિંતકો આમ માને છે કે, ભારતની સર્વ શિક્ષણ પ્રણાલીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન માતૃભાષાઓનું જ યોજન કરવું અત્યંત આવશ્યક છે પરન્તુ મૈસુરના "*Mysore Economic Journal*" (મૈસુર ઈકૉનામીક જર્નલ) નામના એક અંગ્રેજી પત્રમાં એક લેખક મહાશય પોતાના મગજમાં જન્મેલા વિદેશીય સંસ્કારોની અત્યંત પ્રબળ અસરને લીધે જ આંગ્લ ભાષાને સંપૂર્ણ મહત્ત્વનું સ્થાન આપી, સાતમે આસમાન ચઢાવી ઉક્ત ભાષાદ્વારા જ શિક્ષણ પ્રચારના પક્ષમાં જ જોર દેતા લખી રહ્યા છે કે, "*India is not one people, one language, India has many peoples, many tongues There is in this vast land only one available medium of communication, and that is English The conditions of educated life and enterprise call insistantly for one common tongue In India English is the common tongue*" એનો ભાવાર્થ એવો છે કે, હિન્દુસ્થાન એક રાષ્ટ્ર નથી અને કોઈ એક ભાષા નથી એમાં ભિન્ન ભિન્ન જાતિના લોકો નિવાસ કરી રહ્યા છે, ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓ બોલે છે આ મોટા દેશમાં કેવળ અંગ્રેજી ભાષા જ વિચાર વિનિમયનું સાધન છે શિક્ષિત લોકોની પરિસ્થિતિ અને ઉદ્યોગના યોગે આ દેશમાં એક સર્વ સાધારણ ભાષાની અત્યંત આવશ્યકતા થઈ પડી છે અને તે ભાષા તે અંગ્રેજી ભાષા જ છે

આ નિર્ભાગી દેશ ઉપર અત્યન્ત પ્રેમનું પ્રદર્શન કરતા ઉક્ત મહાશય જ અંગ્રેજી ભાષાના પોતાના મનમાં માની મૂકેલા મહત્ત્વનો એકમેવ પૂરાવો ન્હૂ। કિંવા તીણું કરવા માગતા જ નથી કારણ કે એમના મતાનુસાર આ દેશની વર્તમાન ઉન્નતિનું પ્રયોજનમાત્ર એ જ છે કે લક્ષાવધિ હિન્દુસ્થાનીઓ અંગ્રેજી ભાષા માતૃભાષા સમાન જ બોલી શકે છે "*Millions of our fellow countrymen are to day ahead because they have learnt to use English as a second mother tongue*" વિશેષ શું લખીએ? ભારત વાસીઓમાં જે અપ્રતિમ સ્નેહ પ્રેમ, અતુલ સહકારીતા, અલૌકિક દાનપરાયણતા, અનેકાન્યસહિષ્ણુત્વ, સાર્વજનિક કલ્યાણાર્થે સ્વાર્થત્યાગ ઇ૦ જે ગુણો દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે સર્વ અંગ્રેજી ભાષાને જ આભારી છે। વળી આ જ વિષય ઉપર વિશેષમાં એ જ મહાશયનું કથન છે કે, "*All this is possible only because India's sons and daughters throughout this vast land have realised that in English language they have a common medium of fellowship, they have made the medium their own, and they are now in a position of being able to press forward in mutual cooperation*" અર્થાત્ આ મોટા પ્રચંડ હિન્દુસ્થાનના પુત્રો અને પુત્રીઓને એ વાતનો સાક્ષાત્કાર થયેલો છે કે અંગ્રેજી ભાષા તેમના બંધુત્વનું સાધારણ માધ્યમ થઈ શકે એમ છે અને તેથી જ આ સર્વ શક્ય છે, તેઓ આ માધ્યમને પોતાનું બનાવી ચૂક્યા છે અને તેથી એઓ પરસ્પર સહકારિતાને યોગે આગળ વધવાની

[1] , ગોરેલીક હેમ્પીનું નવું તૈયાર ૩–૦–૧૨–૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

મોટા શુભચિંતકો આજ માને છે કે ભારતની સર્વ શિક્ષણ પ્રણાલીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન માતૃભાષાઓનું જ યોજન કરવું અત્યંત આવશ્યક છે પરન્તુ મૈસુરના *"Mysore Economic Journal"* (મૈસુર ઈકોનોમીક જર્નલ) નામના એક અંગ્રેજી પત્રમાં એક લેખક મહાશય પોતાના મગજમાં જન્મેલા વિરોધીય સંસ્કારોની અત્યંત પ્રબલ અસરને લીધે જ આંગ્લ ભાષાને અપૂર્વ મહત્વનું સ્થાન આપી, સાતમે અસમાન ચઢાવી ઉક્ત ભાષાદ્વારા જ શિક્ષણ પ્રસારના પક્ષમાં જ જોર દેતા લખી રહ્યા છે કે, *"India is not one people, one language, India has many peoples, many tongues There is in this vast land only one available medium of communication, and that is English The conditions of educated life and enterprise call insistantly for one common tongue In India English is the common tongue"* એનો ભાવાર્થ એવો છે કે, હિન્દુસ્થાન એક રાષ્ટ્ર નથી અને માત્ર એક ભાષા નથી એમાં ભિન્ન ભિન્ન જાતિના લોકો નિવાસ કરી રહ્યા છે, ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓ બોલે છે આ મોટા દેશમાં કેવળ અંગ્રેજી ભાષા જ વિચાર વિનિમયનું સાધન છે શિક્ષિત લોકોની પરિસ્થિતિ અને ઉદ્યોગના યોગે આ દેશમાં એક સર્વ સાધારણ ભાષાની અત્યંત આવશ્યકતા થઇ પડી છે, અને તે ભાષા તે અંગ્રેજી ભાષા જ છે

આ નિર્ભાગી દેશ ઉપર અત્યંત ખેદનું પ્રદર્શન કરતા ઉક્ત મહાશય જ અંગ્રેજી ભાષાના પોતાના મનમાં માની મૂકેલા મહત્વને એક દોરા પૂર પણ ન્યૂન કિંવા ક્ષીણ કરવા માગતા જ નથી કારણ કે એમના મતાનુસાર આ દેશની વર્તમાન ઉન્નતિનું પ્રયોજનમાત્ર એ જ છે કે લક્ષાવધિ હિન્દુસ્થાનીઓ અંગ્રેજી ભાષા માતૃભાષા સમાન જ બોલી શકે છે *"Millions of our fellow countrymen are to day ahead because they have learnt to use English as a second mother tongue"* વિશેષ શું લખીએ? ભારત વાસીઓમાં જે અપ્રતિમ સ્વદેશ પ્રેમ, અતુલ સહકારીતા, અટલ દ્રવ્ય દાનપરાયણતા, અનેક પદસહિષ્ણુત્વ, સાર્વજનિક કે યથાર્થ સ્વાર્થ ત્યાગ, ઇ જે ગુણો દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે [illegible] અંગ્રેજી ભાષાને જ આભારી છે! વળી આ જ વિષય ઉપર વિશેષમાં એ જ મહાશયનું કથન [illegible] *"All this is possible only because India's sons and [illegible] throughout this vast land have realised that in English [illegible] they have a common medium of fellowship, they have [illegible] medium their own, and they are now in a position of [illegible] press forward in mutual cooperation"* અર્થાત્ આ દેશના [illegible] પુત્રો અને પુત્રીઓને એ વાતનો સાક્ષાત્કાર થયેલો કે અંગ્રેજી [illegible] સાધારણ માધ્યમ થઇ શકે એમ છે અને તેથી જ આ સર્વ [illegible] તેમનું બનાવી ગયા છે અને તેથી એઓ પરસ્પર સહકારિતા [illegible]

શેરલોક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ ૧-૧૨-૦ એન. [illegible]

આમ કરી શક્યાં છે આ ઉપર ટીકા ટીપ્પણ સૌ વૃથા છે! આવા વિચારોની માત્ર ઉપેક્ષા કરવી એ જ તેનો ખડન સમાન છે!!

આ જ પ્રકારની વિપરીત વિચારપરપરાને યોગે આપણા દેશને ઘણી હાનિ થઇ છે થાય છે. અને ભવિષ્યમા એ અટકાવવામાં નહિ આવે તો શુ થશે એ જણાવવુ ભાગ્યે જ આવશ્યક છે જ્યારે જ્યારે આ દેશના નિવાસીયો રાષ્ટ્રીયભાવનાથી પ્રેરિત થઈ પોતાની ઉન્નતિની સાધના પ્રયત્નોમાં પ્રવૃત્ત થઇ પોતાની રાષ્ટ્રીય લાભહાની, સત્વોઆદિનો અલ્પાલ્પ પ્રમાણમા વિચાર કરવા લાગે છે ત્યારે તેમને પ્રાયશ આ જ કટાક્ષનો આઘાત મૂકમુખે સહન કરવાની ફરજ પડે છે કે, તે 'રાષ્ટ્ર' સજ્ઞાને પાત્ર જ નથી, એમનામા રાષ્ટ્રીયતાનો અભાવ છે આ સર્વથા અન્યાયપરાયણ, તથ્યાશથી સપૂર્ણ રહિત, સર્વથા પ્રમાણપુષ્ટિ વિહુવર્જિત, અને એક પક્ષીય સકુચિત બુદ્ધિના પરિણામરૂપ યદ્વાતદ્વા આક્ષેપકર પ્રતાપોના પ્રત્યુત્તરો અનેકશઃ અપાયા છે, પરતુ આપણા કેટલાક દેશીભાઇઓની મનોભૂમિમા પૂર્વોકત કુસસ્કારોની જડ એટલી તો દ્રઢતાથી ચોંટી ગયેલી છે કે આવા આક્ષેપોના પ્રત્યુત્તરો પુન પુન અસખ્યવાર આપવામા આવે તો પણ સમય અને શકિતના વૃથા વ્યયસિવાય અન્ય અલ્પ જ લાભ થવો સભવિત છે. ભારતની એક રાષ્ટ્રીયતાની વિરૂદ્ધ આ પ્રકારના વિચારોના પ્રચારમાં સત્યને અપાનાપ કરાય છે—માત્ર અપાનાપ જ નહિ, પરતુ ગોતાના ભ્રમનુ નિદર્શન કરાય છે તેથી આવા કેવળ ભ્રામક આક્ષેપોનું સપ્રમાણ ખડન કરી, હિંદુસ્થાનીઓનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અસ્તિત્વ ધરાવે છે અમારામા આતરિક ઐક્યનો અભાવ નથી, અને એના યોગે જ પ્રતિમૂર્તિ સ્વર્ગ સદ્દશ આ દેશની જન્મભૂમિ ભારત માતા 'રાષ્ટ્ર' એ સજ્ઞાને યથાર્થ રીતે પાત્ર છે એ તત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવાને અર્થે જ આ લેખની સૃષ્ટિનિર્માણ થઇ છે

માનવ જાતિના અતિ પ્રાચીન ઇતિહાસ સશોધકોએ એ તત્વનિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કર્યું છે કે જ્યારે ઇંગ્લાડઆદિ પાશ્ચાત્ય દેશોના નિવાસીઓ અત્યત અસભ્ય અવસ્થામા જીવન વ્યતિત કરતા હતા, જ્યારે એ જાતિઓ વનાન્તો અને ગિરિ ગવ્હરોમાં જ નિવાસવૃત્તિ કરી કેવળ આખેટ ઉપર જ આજીવિકા નિર્વાહ કરતી હતી અને જ્યારે એમને હરિયાળા અને પાકથી લસત પીત ખેતરોના કલ્પનામા પણ સ્વપ્નો ન હોતા આવતા તેવા અત્યત પૌરાણીક સમયમાં આર્ય હિંદુઓ એક સાક્ષાત્ જીવત રાષ્ટ્રના અવયવો હતા આર્યનેતા એ સમયે પણ પતિતોદ્ધારક, શ્વેત સલિલા પવિત્ર ગગા અને સરસ્વતી સરિતાઓના પુલિન પટઉપર પોતાનુ જીવન કૃષિકર્મ ઇત્યાદિમા વ્યતીત કરતા હતા જ્યારે જ ત્તના અર્વાચીન ઉન્નતિના શિખરે વિરાજમાન દેશોના પૂર્વજો ઘોર અજ્ઞાન તિમિરથી આવૃત્ત થઇ રહ્યા હતા ત્યારે ભારતમા આર્યભાનુના જ્ઞાનમયુરો પૂર્ણપણે પ્રખરતાથી પ્રજ્વલિત થઇ પોતાની દિવ્ય પ્રતિભાના હિમિમય પ્રકાશથી સૃષ્ટિના અન્યદેશોને પણ પોતાના પ્રતિ આકર્ષી રહ્યા હતા ખેદનો વિષય માત્ર એટલો જ છે કે અપરિપક્વ વિચારો અને ભ્રમના યોગે જ કેટલાક પાશ્ચાત્ય પડીત મહાશયો એ લખી માર્યું છે કે હિંદુઓને કોઇ જ નથી આ જોઇને પ્રત્યેક સહૃદય મનુષ્યનુ

સરસ્વતીચદ્ર ભાગ ૪ થો રૂ ૫–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

હૃદય વ્યથિત થયા વિના રહેશે જ નહિ કે, અમારા સમકાલીન અનેક ભારતવાસીઓ એવા છે કે જેના ઉપર પાશ્ચાત્ય સભ્યતા અને શિક્ષણ પ્રણાલીનું અનુચિત પરિણામ થયું છે, જેથી તેઓ હિંદુઓના પુરાતન ઇતિહાસને અનિષ્ટ ઘૃણાની દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા છે. વિચાર કર્યા વિના ઉલ્લેખ કરી બેસાય છે કે ભારતવર્ષમા પ્રાચીન ઇતિહાસની ન્યૂનતા છે, પરંતુ સ્થિર બુદ્ધિથી અને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામા આવે તો એ તત્વ નિર્વિવાદ જ્ઞાત થશે કે એ વિધાનમા સત્યાંશ અત્યંત થોડા પ્રમાણમાં જ મળી શકે એમ છે, અર્થાત્ તે અસત્ય પ્રાય છે. ભારતવર્ષનો અવશ્ય ઇતિહાસ છે જ પરંતુ તે દુર્ભાગ્યવશાત્ ક્રમાનુસાર લખેલો લભ્ય નથી. શું એ પ્રવાદ સત્ય છે કે આપણા પ્રાચીન ગ્રન્થોમા ઇતિહાસનું અસ્તિત્વ જ નથી ? શું ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ તક્ષશિલા અને પાટલીપુત્ર નગરોમાના શિલાલેખો ઉપરથી એ વાત સિદ્ધ નથી થઇ શકતી કે ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ છે ? હા, એ વાત સત્ય છે કે આધુનિક પદ્ધતિ અને ક્રમાનુસાર લિખિત ઇતિહાસસામગ્રી ઉપલબ્ધ નથી પરંતુ શું તે ઉપરથી "ભારતવર્ષમા ઇતિહાસનો સર્વથા અભાવ છે" એમ કહી શકાય વારુ ?

યથાક્રમ ઇતિહાસ ન હોવાના બે સબળ કારણો છે (૧) આંતરિક કારણ (૨) બાહ્ય કારણ

(૧) આંતરીક કારણો પ્રાચીન પુસ્તકોના પરિશીલનથી એ વાર્તા સ્પષ્ટ થાય છે કે એ કાલ્પનિક કથાઓથી ભરપૂર છે અને એ તત્વનો માન અહિં જ નહિ પરંતુ સર્વ દેશોના પ્રાચીન ઇતિહાસપરત્વે સાક્ષાત્કાર થાય છે. બહુ ગ્રન્થોના આ નરમા તથ્યાંશની માત્રા ન્યૂન પરિમાણમા હોય છે. હિન્દુઓના પ્રાચીન ગ્રંથોની પણ આ જ સ્થિતિ છે. એમા કાવ્યાનુપાતિની ભાષા શૈલી અને અલંકારોની વિપુલતા ઉપર તથા આશ્ચર્યોત્પાદક વિભ્રમ અને વીરરસને માટે ઉચિત કરતા અધિક ધ્યાન આપવામા આવ્યુ છે. પ્રાચીન સમયના સર્વ દેશોમાં કોઇ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ઘટનાની કાન્તિનું સરલ અને યથાસ્થિત વર્ણન કરવા ઉપર અલ્પ લક્ષ્ય આપવામાં આવ્યુ છે. કેવળ ઘણા મહત્વપૂર્ણ અને સત્યાત્મક તથા મહત્વહીન અને સારહીન તત્વોનુ વર્ણસંકર મિશ્રણ ઉપસ્થિત થયુ છે જેમાથી સત્યતત્વોનુ સંશોધન કરવાનુ કાર્ય અધુના ઘણુ દુર્ઘટ થઇ પડ્યુ છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ ઉપરથી એમ તો ન જ કહી શકાય કે પ્રાચીન ઇતિહાસકારોની માનસિક વૃત્તિ સત્યને ગુપ્ત રાખવામા વ્યાપૃત હતી. જે પ્રમાણો એ પ્રકારના ગ્રંથોમા આવિર્ભૂત થયા હોય તેનુ માત્ર એટલુ જ પ્રયોજન છે કે પોતાની વાર્તાઓના વર્ણનમાં પ્રત્યેક ગ્રંથકાર અન્યના આશ્ચર્યયુક્ત વર્ણનનુ અતિક્રમણ કરવા મથતા હતા. આથી સત્ય ઇતિહાસ કિંચિત્ પ્રમાણમા અવહેલના નૈસર્ગિક રીતે જ પામી ગયો. તેથી આપણને સત્ય ઘટનામય ક્રમબદ્ધ ઇતિહાસ લભ્ય થવાને બદલે એવો ઇતિહાસ પ્રાપ્ત થયો છે કે જેમાં મુખ્ય કિંવા પ્રધાન બાબત ઉપર દુર્લક્ષ્ય કરી લેખકના વિકીર્ણ અંગો ઉપર તથા કવિ કિંવા લેખકની પ્રતિભાશક્તિ ઉપર અધિક ધ્યાન આપવામાં આવ્યુ છે

મારી વીસ વાર્તાઓ. (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ ગોન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મહાત્મા ટૅાલસ્ટૅાયનું આત્મનિવેદન.

લેખક—રા જયન્ત.

[ગયા અંકથી અનુસધાન]

" હુ શ્રીમંત, સુશિક્ષિત અને એશઆરામી માણસોમા મારો જીવનકાળ નિર્ગમન કરતો હતો તેટનામા જ સર્વ જગત્ આવી જાય છે એવી મારી સમજ થઇ હતી ધીમે ધીમે એ વાત મારા લક્ષમા આવવા લાગી ઉંદરના ફાકાને ઉંદરમા જ સર્વ જગત્ રહેલું લાગે છે મારી અવસ્થા તેવી જ થઇ હતી મારી સમજ એવી હતી કે મારા મંડળ બહારના કરોડો માણસો ઢોરના ગોવાળ કરતા અધિક કિંમતનાં નથી એ જ માન્યતામા લાંબા કાળ સુધી હુ ફુલકા માર્યા કરતો હતો કરોડો માણસો અનત કાળથી જીવતા આવ્યા છે અને હમણાં પણ જીવે છે એ માણસોએ પોતાના જીવનનું શું સાર્થક કર્યું છે એ પ્રશ્ન મારી બુદ્ધિને સુચનામા ઘણો કાળ વહી ગયો "

" આવા પ્રકારની ભ્રમિષ્ટ સ્થિતિમા મે લાંબો કાળ વીતાવ્યો પોતાને સુશિક્ષિત અને ઉદાર મતવાદી કહેવડાવનાર એવા અમારા વર્ગની હમેશ એવી જ ટેવ હોય છે મારા મનમા એવા વિચાર આવવા લાગ્યા કે, અમે જેને 'અશિક્ષિત અથવા પછાત વર્ગના માનીએ છીએ તે ખેડુત કે મજુર અમારી કલ્પના પ્રમાણે ખરેખર મૂર્ખ છે કે તેમનું પણ કઇ ધ્યેય છે તેની ખાત્રી કરવી એ વર્ગ મને ઉપયોગી થતો હતો, તેથી તેમના માટે મારા મનમા એક રીતે જડ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. કદાચિત એ જડ પ્રેમના કારણે જ તેની મન - સ્થિતિનો અનુભવ લેવાની મને ઇચ્છા થઇ હશે અથવા એ ઇચ્છાનું અન્ય પણ એક કારણ હશે મારી ખાત્રી થઇ હતી કે, પોતાના ગળે ફાસો નાખવા શિવાય બીજા વિશેષ સારા માર્ગે હુ જઈ શકીશ નહિ એથી અન્ય ગૌણપક્ષે મારી સ્થિતિના માણસોમાં શોધ કરવાથી મને સતોષ થવો શક્ય નથી, એટલુ તો હું નિ સશયપણે સમજી ચુક્યો હતો માટે એ ગુહ્યનો નિર્ણય જાણવો હોય તો જે કરોડો માણસો યુગોના યુગોથી કેવળ પોતાનો જ નહિ પણ અમારા જેવા ઉચ્ચ વર્ગનો ભાર પણ સહન કરતા આવ્યા છે, તેમના જ મનની સ્થિતિ તપાસી જોવી જોઇએ, એવી મને ખાત્રી થવાથી એ ઇચ્છા મારા મનમા ઉદ્ભવી હશે"

" જ્યારે હુ એ લોકોના મનની સ્થિતિની પરીક્ષા કરવા લાગ્યો ત્યારે મને જણાયુ કે, તેમના જીવનનો આધારસ્થભ આજ સુધી એક જ છે એ આધારસ્થભ તે એ જ કે, ધર્મગ્રથોએ કહેલી વાતોપર પાકો વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા 'પ્રભુ એક છે, તે એક હોઈ નિર્મૂર્તિ છે, તેણે છ દિવસમા જગત્ ઉત્પન્ન કર્યું ' એવા પ્રકારની સમજપર તેમની પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે અને એ શ્રદ્ધાના આધારપર જ તેઓ પોતાનું જીવન સુખસતોષથી પ્રસાર કરે છે ? એમ મને જણાયુ, પણ એ આધાર મારા જેવાને કેવી રીતે ઉપયોગી થઇ શકે ? મારી

દયાગ્રજનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ ચોન એમે ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

બુદ્ધિ પોતાનું સ્થાન છોડે નહિ ત્યાં સુધી એવા આધારનો તે મને સ્પર્શ પણ કરવા દે નહિ આથી એ આધાર મારી દૃષ્ટિએ તો સર્વથા ત્યાજ્ય જ ઠરે।”

“ મારી સ્થિતિ અત્યંત ભયંકર થઈ પ્રથમથી જ મને જણાઈ આવ્યું હતું કે બુદ્ધિએ દર્શાવેલા માર્ગપર હું ગમે તેટલું ચાલીશ પણ મારૂં સમાધાન થવું શક્ય નથી હવે રહી માત્ર શ્રદ્ધા, પણ તેનો છેડો પકડવો એટલે બુદ્ધિનો આધાર સાવ છોડી દેવા જેવું થાય છે ! એમ તો ત્રિકાળે પણ મારાથી બને નહિ એક વખત હું જીવનની નિષ્ફળતા કબૂલ કરીશ, તેનો ત્યાગ પણ કરવા તૈયાર થઈશ; પરંતુ બુદ્ધિનો આધાર કદી પણ ત્યજીશ નહિ. ”

“ છેવટે મારી એક ભૂલ મને સમજાઇ આવી હું અનંત અને અપરિમિત અસ્તિત્વને પરિમિત વસ્તુની સહાયથી જોવા ઇચ્છતો હતો તે શું ભૂલ ન હતી કે ? અનંત વસ્તુનું પરીક્ષણ અનંત તત્વના આધારે જ થાય ત્યાં પરિમિત વસ્તુ શું કરી શકે ? જે વસ્તુ અનંત નથી તે અનંતનો અર્થ મને કેવી રીતે કરી શકે ? માટે એક પરિમિત વસ્તુની યોજના અનંત સાથે કરીને પ્રશ્નનું પરીક્ષણ કરવું જોઇએ એ માર્ગ જ આ માનવ જીવનનું ગુહ્યત્વ ઉકેલશે ”

“ કેવળ માનવ પ્રાણીના ભાગ્યાત્મ્યવાળા જ્ઞાનની અવધિ આવી રહે છે તો પણ છેવટ તે એક જ ઉત્તર આપે છે શોપનહારે જે ઉત્તર આપ્યો છે તે એ જ છે ‘માનવજીવન વિઘ્ન છે એટલે ત્યાજ્ય છે’ માનવી જ્ઞાને આ છેવટનો ઉત્તર આપેલો છે હું અધિક શાંતપણે વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે તેનું મિથ્યાત્વ મને જણાઇ આવ્યું એ ઉત્તરમાં નિશ્ચયાત્મક અથવા વિધાયક જેવું કંઇ ન હોઇ તે કેવળ નકારાત્મક સ્વરૂપ છે પ્રાચીન ભારત ભૂમિના ઋષિઓએ, સોલોમને અને શોપનહારે જે કંઇ કહ્યું છે તે નેતિ નેતિ જ । આ ઉત્તરમાં નિશ્ચય નથી બીજગણિતનો એકાદ દાખલો ગણતાં અંતે જેમ ૧=૧ અથવા ૦=૦ આવે તેવો જ એ ઉત્તર છે એનો ખરો અર્થ એ છે કે, એ પ્રશ્નનો નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર અમે આપી શકતા નથી અમે એ કબૂલ કર્યું છે સર્વ પ્રકારના તત્વજ્ઞાનીઓને છેવટે નેતિ નેતિ કહી હાથ નાખી દેવા પડ્યા છે હવે કેવળ શ્રદ્ધા તરફ જોઇએ છીએ તો તેણે આપેલા ઉત્તર વિપરિત અને બુદ્ધિથી માન્ય ન થાય તેવા છે, તથાપિ તેમાં રહેલું એક તત્વ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે તે તત્વ એ છે કે, સાન્ત અને પરિમિત વસ્તુ અથવા અપરિમિત વસ્તુનું મિશ્રણ કર્યા સિવાય એ પ્રશ્નનો નિર્ણય થતો નહિ ”

એ પ્રશ્નની મેં અનંત પ્રકારે ચર્ચા કરી તેમાં નીચે પ્રમાણેના નિર્ણય મળ્યા– મારી હમેશની પરિચર્યા કેવી હોવી જોઇએ–ઇશ્વરી નિયમ પ્રમાણે મારા જીવનનું અન્તિમ પર્યવસાન શું–અખંડ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ અથવા અખંડ નરકપ્રાપ્તિ જેનો મૃત્યુ નાશ કરી શકતું નથી તેવું મારા જીવનનું સ્વરૂપ કયું–અનંત પ્રભુ સાથે એકતા અથવા સ્વર્ગ નિવાસ [1] ! શ્રદ્ધા એકલી બુદ્ધિની કસોટીમાં ઉતરી શકતી નથી, એ મારો પ્રથમનો અભિપ્રાય અદ્યાપિ પણ કાયમ હતો જ તો પણ માનવજીવનનો હેતુ શો ? એ પ્રશ્નનો કંઈપણ ઉત્તર ફક્ત શ્રદ્ધાએ જ આપ્યો છે, એમ સ્વીકાર્યા સિવાય મારો છૂટકો જ નથી તે જ પ્રમાણે શ્રદ્ધાના અભાવે જીવનક્રમ પણ અશક્ય છે, એ પણ સ્વીકારવાની મને ફરજ પડી આ ભૂમિતલપર મનુષ્યનો જન્મ થયો

[1] સાક્ષરજીવન ક્રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

તે બાળથી જ શ્રદ્ધાનો પણ જન્મ થયેલો હોઈ તેનાથી જ મનુષ્યનું જીવન શક્ય બને છે એ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાં અને ભિન્ન ભિન્ન સમયે મૂળમાં એક જ પદ્ધતિનું છે હાથમાં શ્રદ્ધાનો અર્થ એવો થાય છે કે કોઈ કંઈ કહે તો તેનાપર આંધળાની માફક વિશ્વાસ રાખવો, પણ એ અર્થ નથી તેનો ખરો અર્થ તો છે કે, માનવજીવનનો અંતિમ હેતુ શો છે તે સમજી નિશ્ચયથી તે પ્રમાણે વર્તવું. કેવળ શ્રદ્ધાથી જ મનુષ્ય પોતાના અસ્તિત્વને વળગી રહે છે અને શ્રદ્ધાના બળથી જ તે આપઘાત કરવા પ્રવૃત્ત થતો નથી 'શ્રદ્ધા માનવજીવનનો આધારસ્તંભ છે કોઈ પણ સ્થાને જ્યાં શ્રદ્ધા હોય છે તેથી જ મનુષ્ય જીવે છે તેને દૃશ્ય જગત્ પાણીના પરપોટા જેવું લાગતું નહિ હોય અને તેનું મિથ્યાત્વ તે સમજી શકતો નહિ હોય, પણ તે દૃશ્યના સ્થાને તેની શ્રદ્ધા હોય છે અને તેના આધારપર તે પોતાનો જીવનકાળ નિર્ગમન કરે છે દૃશ્ય જગત્નું ભ્રમિષ્ઠ અને ક્ષણભંગુર સ્વરૂપ તેની દૃષ્ટિએ આવે છે તો શ્રદ્ધા અનંતને સ્વીકારે છે એટલે કોઈ પણ પ્રકારે શ્રદ્ધા રાખ્યા સિવાય જીવવું તેને માટે શક્ય નથી '

* * * * *

"કૃષ્ણ કહે છે કે હું સર્વ અનંતનો ગુપ્ત એ નવું શબ્દમાં જ ગુપ્ત સમાયેલું છે"

"શ્રદ્ધા સંબંધી હું વિશેષ વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે આપેલા ઉત્તરમાં અતિ અતિ ગૂઢ એવા મર્મનું માનવી જ્ઞાન સમાયેલું હોવાનો આછો પ્રકાશ મારા અંતઃકરણમાં ભાસવા લાગ્યો"

"એ વાત મારા લક્ષમાં આવી ખરી; પણ તેટલાથી કંઈ મારા મનની સ્થિતિ સુધરી નહિ મેં વિવેકબુદ્ધિને તદ્દન વિસર્જન ન કરી દે તેવો ધર્મ આ વખતે જો મને કોઈએ બતાવ્યો હોત તો તરત જ તેનો સ્વીકાર કરવા જેટલે દરજ્જે તે સમયે મારું મન તૈયાર હતું અને એ દૃષ્ટિએ મેં બૌદ્ધ અને મહમદી ધર્મપુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો તે જ પ્રમાણે ખ્રિસ્તીધર્મગ્રંથ પણ હું અતિ કાળજીથી વાંચવા લાગ્યો અને ઐહિકનો ત્યાગ કરી નિર્વાણ તરફ પહોંચવા ઇચ્છતા માણસોની મેં પ્રત્યક્ષ ભેટ પણ લીધી"

"મારા પરિચયના માણસોમાંના પુરાણમતવાદી પણ સુશિક્ષિત અને વિદ્વાનો મુલાકાત લેવાનું મને પ્રથમ થાય એ સ્વાભાવિક છે મેં કેળવણીમાં નીતિનો ઉપદેશ આપનાર પાદરી, સર્વસંગપરિત્યાગ કરી બેઠેલા સંન્યાસી અને અનાસક્ત નીતિશાસ્ત્રીઓની સાથે અનેકવાર સંવાદ કર્યો માનવજીવનનો છેવટનો હેતુ તેમની દૃષ્ટિએ શો હોય છે તેની હું તેમની પાસેથી તપાસ કરવા લાગ્યો"

"તેમના વિચારો મારી વિવેકબુદ્ધિના ચક્રમાં ટકે તેવા મજબૂત તો ન હોતા જ, પણ તેમના કથનનો નિશ્ચય કરી સ્વીકારી લેવા છતાં એ પ્રશ્નો તેઓ નિર્ણય કરી શકતા નહતા, એટલું જ નહિ પણ એ કોયડો ઉકેલવાને મને તેમના ઉત્તરથી અધિક જ મૂંઝવણ થવા લાગ્યો ' જ્યાં સુધી એ લોકોનો પ્રત્યક્ષ મેળાપ થયો નહતો ત્યાંસુધી સમાધાનની થોડી

મારી જીવન વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

થણી બાલા મને લાગતી હતી અને તેમના આશાતંતુપર જ હું ઝુકી રહ્યો હતો પણ હવે હું મારી પૂર્વની નિરાશામય તથા વિનાશકારક મનસ્થિતિમાં પુનઃ જઈ પડીશ કે શું એવો ભય થવા લાગ્યો

'તેઓ જેમ જેમ પોતાના વિચારોનું વિશેષ વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા તેમ તેમ તેમની ભુલ અધિક અધિક સ્પષ્ટતાથી મારા લક્ષમાં આવવા લાગી તેમણે જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું તે વિષયો મારાથી તદ્દન અપરિચિત નહતા એ વિચારોમાં તેમણે પોતાના મનને ગમે તેવું મિશ્રણ પણ કર્યું ન હતું પણ મને એ લોકોનો કંટાળો આવ્યો તે કંઈ તેમના ધર્મના વિચારોને લીધે નહિ પણ તેમના આચારના કારણે આવ્યો એ લોકોના આચારમાં અને મારા આચારમાં કંઈ જ તફાવત મને જણાયો નહિ તેઓ જે વિચારોનું પ્રતિપાદન કરતા હતા તે વિચારોનું અસલ સ્વરૂપ પણ તેમના આચારમાં મારી નજરે કોઈ પણ દિવસે આવ્યું નહિ તેમનો કંટાળો આવવાનું કારણ એ જ હતું'

'અમુક તત્વો ઉપર પોતાની શ્રદ્ધા હોવાનું જણાવી તેઓ તે તત્વોના પ્રતિપાદન અર્થે મારી આગળ અનેક પ્રમાણ રજુ કરતા પણ એવા સત્વહીન લખાણ બુદ્ધિવાદથી મારા મનને સંતોષ થતો નહિ મને તો એ તત્વોના મૂર્તિમંત સ્વરૂપની જરૂર હતી દારિદ્ર, વ્યાધિ અને મૃત્યુનો ભય તેના ચિત્તમાંથી કયા પ્રકારના આવરણથી નષ્ટ થાય તે જાણવાની મારી ઇચ્છા હતી એવા પ્રકારનું એમ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત મારી દૃષ્ટિએ પડ્યું હોત તો મને અવશ્ય સંતોષ થયો હોત પણ મારી આજુબાજુના માણસોમાં મને તેવું એક પણ દૃષ્ટાંત મળી આવ્યું નહિ પણ કેટલીક વખતે તો એવી પણ ગમ્મત થઇ કે નિરીશ્વરવાદી અને કનિષ્ઠ મનાતા માણસો સંતુષ્ટ રહેતા જણાતા અને પોતાને ધાર્મિક કહેવડાવનારાઓમાં તેવો એક પણ મળતો ન હતો

માત્ર વગના પોતાને શુદ્ધ ધર્મ સમજનારા માણસોમાં ખરી શ્રદ્ધા લેશ માત્ર ન હતી પોતાના મનને ત્રાસ ન થાય તે માટે તેને નિદ્રામાં નાખી દેવાનો એ એક માર્ગ છે એ લોકોની શ્રદ્ધા પણ એક રીતે આવી જ છે

'આવી રીતે મારો વર્ગ મને અપ્રિય થયો અને મારી દૃષ્ટિ જીવનની તરફ વળી ભણેલાગણેલા અને સાદા ભોળા ખેડુત તથા મજુરનો જીવનક્રમ હું તપાસી જોવા લાગ્યો તે જ પ્રમાણે યાત્રાળુ અને સંન્યાસીઓનો મેં પરિચય કર્યો એ લોકોમાં ખ્રિસ્તી ધર્મના સત્ય પ્રમેય સાથે જ ખરી રીતે ધર્મની કલ્પનાઓનો નવા પણ પુષ્કળ પ્રવર્તી ગયેલો જણાયો તથાપિ તેમના જીવનક્રમનો વિચાર કરતા એવા પ્રકારની કલ્પનાને સ્થાન મળ્યા સિવાય બીજી રીતે તેમ નહતું ભોળી ભાવનાના અને તેમના જીવનની એવી સજ્જડ ગાંઠ પડી હતી કે, એકના ઉચ્છેદ સાથે બીજું પણ નષ્ટ થાય એવી ભાવનાના સિવાય તેઓને માટે જીવવાનું પણ શક્ય નહતું એવા પ્રકારની કલ્પનાની જ તેમને આવશ્યકતા હતી જીવનક્રમમાં કંઈ સાર્થક જેવું છે અને તેટલા જ આધારથી તેઓ પોતાનો જીવનક્રમ નિર્ગમન કરતા હતા મારા મનના આગમ સ્થાન

પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અને હમેશ અતૃપ્ત રહેતા માણસોના જીવનક્રમમા અને આ બીજા હમેશ ઉદ્યોગી રહેતા માણસોના જીવનક્રમમા મને એક અતિ મોટો ફરક જણાઈ આવ્યો મારા વર્ગના માણસોને ઉદરનિર્વાહ માટે કઈ પણ ઉદ્યોગ કરવો પડતો નહતો એવી સ્થિતિમા પણ તેમને સતોષનું સ્થાન કદી પણ મળી આવ્યુ નહતુ અને અહોનિશ મરણ સુધી શ્રમની પરાકાષ્ઠા કરનારો વર્ગ સતોષી જણાતો હતો પોતાના સર્વ જીવનક્રમનો અંત મૃત્યુમા આવશે એટલી કલ્પના ચિત્તમા ઉભી રહેતી કે મારા વર્ગના માણસો ભયથી ધ્રૂજી ઉઠતા એટલા જ ભયથી તેમનાં હૃદય છિન્નભિન્ન થઈ તેઓ દુખી બની જતા ત્યારે નીચેનો વર્ગ દુખ અને તનતોડ મહેનત તથા કષ્ટ નીચે હમેશ દબાઈ ગયેલો હોવા છતા તેને મૃત્યુનો ભય કદી થતો નહતો મૃત્યુ ગમે ત્યારે, ગમે તેવુ અને ગમે તે સ્થળે આવતા તેઓ હમેશ તૈયાર જ રહેતા

"નીચેના વર્ગની આ વૃત્તિ જોઈ મારો પ્રેમ તેમનામાં સ્થિર થવા લાગ્યો જેમ જેમ હુ તેમનો જીવનક્રમ ઉંડી દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો તેમ તેમ એ પ્રેમ વધતો જ ગયો અને તેથી મારૂ જીવન પણ મને રસિક લાગવા માડ્યુ આવી સ્થિતિમા મેં નગભગ બે વર્ષ ગાળ્યા એ બે વર્ષ પછી મારી બુદ્ધિમા મને એક વિશેષ ફેરફાર જણાઇ આવ્યો એ ફેરફાર થવાના ચિહ્ન પ્રથમથી જ મારામા હતાં શ્રીમત અને સુશિક્ષિત માણસો તરફ મારા મનમા વિલક્ષણ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો એ લોકોનો માનવજન્મ વ્યર્થ છે એમ મને ચોક્કસ લાગવા માડ્યું અને હમેશ તનતોડ મહેનત કરનારા લોકોના જીવનક્રમમા કઈપણ સાર્થકતા છે એવી મને ખાત્રી થઈ મને જણાયુ કે, એ લોકોમા જ માનવજીવનનો અર્થ ખરી દૃષ્ટિએ મળી આવે છે"

"આજ સ્થળે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ મળ્યો મારી વ્યાકુળતાનું નિવારણ થયુ હું જેને માનવી જીવનક્રમ કહેતો હતો તેમાં ફક્ત હુ મારા જ જીવનક્રમનો વિચાર કરતો હતો અને એ જ મોટી ભુલ થતી હતી મોજ અને આળસમાં વહેતા જીવનક્રમનો જ વિચાર મારા મસ્તકમા હોઇ તેનો અર્થ હું શોધતો હતો એ ભુલ મારી દૃષ્ટિએ આવી એવા પ્રકારનુ જીવન નિષ્ફળ અને ખરાબ હોય તેમા આશ્ચર્ય શુ છે? એવા પ્રકારના માણસો જ્ઞાન કરતાં અજ્ઞાનનો જ જોરો પકડે છે એમા કઈ જ નવાઈ જેવુ નથી તેઓ પોતાના દુષ્કૃત્યો અજ્ઞાનના અંધકારમા ઢાંકવા ઇચ્છે છે એકંદર જનસખ્યાના પ્રમાણમા જોતાં મારા જેવા શ્રીમતોનો વર્ગ એ ગણ્યા ગાંઠ્યા માણસોનો વર્ગ છે એટલે ગણ્યાં ગાંઠ્યાં માણસો તરફ જોઇ તેટલા ઉપરથી સર્વ માનવજાતિનો વિચાર કરવો એ ગાંડાઇ છે સમગ્ર મનુષ્યજાતિનો વિચાર કરવો હોય તો મહત્વની બહોળી સખ્યામા રહેતા માણસોની જ સ્થિતિ જોવી જોઈએ જગતનુ ધારણપોષણ એ નીચેના વર્ગના માણસો જ વધુમા સ્થિતિમા આવેલું હોઈ તેનું રક્ષણ પણ એ જ વર્ગ કરે છે, ત્યારે ગણ્યાગાંઠ્યા શ્રીમતોનો પર તે ચૈતન્યનો રક્ષક કદી પણ હોવા ભલ છે"

મેરેન. કેમ્સ અન્ડર ઓન્સ્ટીટ્યુટ હિન્દુ નં. ૨ ... એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

"કોઇને પણ હું ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થયેલો જોઉં છું તો મને સ્વાભાવિક રીતે આનંદ થાય છે વૃક્ષોપર પક્ષીઓ ઉડે છે પોતાના નિર્વાહ માટે તે આમતેમ ફરે છે અને માળા બાંધવાનો ઉદ્યોગ પણ કરે છે આ અખંડ ઉદ્યોગમાં આનંદથી કાલક્રમણ કરતા તે પક્ષીઓ જ જોઈ મને પણ આનંદ થાય છે જગતમાં પશુઓ હું જોઉં છું અને પોતપોતાના કરેલા ઉદ્યોગમાં તેઓ લીન છે એમ જોઇ તેમનું જીવન પણ સાર્થ છે એવો નિશ્ચય થાય છે આવી સ્થિતિમાં મનુષ્યે પણ તેમના પ્રમાણે જ ઉદ્યોગમય રહેવું જોઇએ પરંતુ તેમણે કેવળ પશુની માફક સ્વાર્થી ઉદ્યોગ કરવો ન જોઇએ સ્વાર્થ તરફ જ જોવું એ જ તેમના જીવનનું વિનાશક છે એવા પ્રકારની સ્વાધિનતાથી જ તેમનું જીવન સંકુચિત બની અધો ગતિએ પહોંચે છે માટે પોતાની સાથે જ બીજાઓનો પણ વિચાર કરી તેમણે હમેશ ઉદ્યોગમાં તલ્લીન રહેવું જોઇએ એવા પ્રકારના ઉદ્યોગમાં તે હમેશ નિમગ્ન રહેશે તો તે પણ સુખી થઇ તેનું જીવન અર્થરૂપ બનશે હું સમજણો થયા ત્રીસ વર્ષથી વધુ વખત થયો છે એટલી મુદતમાં મેં શું કર્યું ? મેં બીજાઓ માટે શ્રમ કર્યો નહિ તો નહિ પણ મારી જાતના માટે પણ કંઈ ઉદ્યોગ કર્યો નહિ બાંડગુળ (*Parastical plant*) જેમ બીજા ઝાડના જીવપર પોતે જીવે છે, તેમ મેં પણ બીજાના શ્રમપર મારા શરીરને પોષ્યું અને એવા પ્રકારના મારા જીવનક્રમનો અર્થ હું શોધવા લાગ્યો ત્યારે તેમાં કેવળ મિથ્યાત્વ અને અર્થશૂન્યતા જણાઇ આવી હોય તો તેમાં શું નવાઈ જેવું છે ત્રીસ વર્ષમાં મેં કદી પણ સમષ્ટિ ચૈતન્યને જીવત રાખવાનો યત્ન કર્યો નહિ એટલું જ નહિ પણ મારી પોતાની સાથે અન્યનું ચૈતન્ય પણ નષ્ટ કરવાનો કેવળ ઉદ્યોગ કર્યો આવી સ્થિતિમાં મારા પ્રશ્નને ' તારૂં જીવન વ્યર્થ છે, ' એવો જવાબ મળવો જ યોગ્ય હતો મારો જીવનક્રમ કેવળ અર્થહીન નહોતો સાથે સાથે અન્યને હાનિકારક હતો '

" આ જીવનક્રમમાં ભિન્ન ભિન્ન અનુભવ લેવામાં જ માનવજીવનનું ધ્યેય શું છે, તેનું જ્ઞાન કરી લેવાનું શક્ય બને છે, એવી મારી ખાત્રી થવા પછી મારો પોતાનો જીવનક્રમ હું તપાસી જોવા લાગ્યો મારા જીવનનો હું કઇ ખરો ઉપયોગ કરૂં છું કે નહિ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો મારામાં કંઇ ખરેખર જીવનપણું છે કે હું કેવળ શ્વાસોચ્છ્વાસ ફક્ત કરૂં છું તે જોવા લાગ્યો ફાંસો ખાઇને અથવા બંદુકની ગોળીથી આ નિરૂપયોગી અને કંટાળા ભરેલા જીવનનો અંત લાવવાનો વિચાર જે વખતે મારા મનમાં આવતો હતો તે જ વખતે મારા મનનો બીજો ભાગ મારી જાતના અને અન્યના નિરીક્ષણ તરફ ગૂંથાયો હતો તે વખતે મારા ચિત્તપર એક પ્રકારનું દુઃખદાયક વજન પડ્યું હતું મારૂં ચિત્ત શેની શોધ કરતું હતું તે ટુંકામાં કહું તો કહી શકાશે કે, તે પ્રભુની શોધમાં હતું ' —અપૂર્ણ

કૃષ્ણચરિત્ર ૩ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ
૨૬

અજાણ્યો મિત્ર.

લખ.—રા ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

ફ્રન્ટ પેસેન્જર સડસડાટ ચાલી જતી હતી. લાંબી બોગી ગાડીમાં ।। એક કમ્પાર્ટમેન્ટના હું એકલો જ બેઠો હતો એટલામાં એક ગૃહસ્થ જેવો લાગતો પુરૂષ હાથમાં એક અપ-ટુ-ડેટ રૂા ૫૦-૬૦ ની કિંમતી ચકચકતી હેન્ડ બૅગ લઇને મારા જ ડબ્બામાં દાખલ થયો, પેલી બૅગ તેણે સામેની સીટ ઉપર મૂકી તે બૅગ મૂકતો હતો તેવામાં તેણે મને જોયો

"અરે તો દિલ્હી ! કેમ છેઓ ?" મને જોતા જ તેને કોઈ જૂની ઓળખાણ સાંભરી આવી હોય એમ જણાયું તેનું મુખ આનંદથી પ્રફુલ્લિત થઈ ગયું, અને બોલતા બોલતા તેનું હૈયું હર્ષથી ઉભરાવા લાગ્યું

"સારૂં છે, શું કહ્યું " મેં જવાબ દીધો.

"તું આમ ગાડીમાં હોઈશ અને મને મળશે એવું ધારી બીજું કોણ શકે ?" મારી સાથે ઘણા જ ઉત્સાહથી તે શેકહેન્ડ કરતા બોલ્યો.

હું પણ તેવું ધારતો નહતો અને કોઇ પણ માણસ તે પ્રમાણે ધારતું ન હતું એટલે હું મુંગો જ રહ્યો

તેણે મારા પ્રત્યે ધ્યાનપૂર્વક જોયા કર્યું અને પછી કહ્યું "તું જરાએ બદલાયો નથી "

"તું પણ ક્યાં બદલાયો છે ?" મેં ઘણા ઉલ્કારથી સામો જવાબ વાળ્યો.

" કદાચ તું અગાઉ કરતા જાડો થયો હોસે ખરો, " બારિકાઇથી નિરીક્ષણ કરતા તે બોલ્યો

"હા, કદાચ હોઉં ખરો, પણ તું પણ ક્યાં ઓછો જાડો છે ?" મેં જવાબ આપ્યો "પણ ના, તું તો અસલના જેવો જ છે " મેં પાછો દ્રઢતાથી ઉત્તર આપ્યો.

આ વાતચિત દરમિયાન હું તો વિચાર જ કર્યા કરતો હતો કે આ મૂર્તિ છે કોણ ? હું કોઈપણ રીતે તેને ઓળખતો નહતો, તેમ જ તેને યાદ પણ લાવી શકતો નહતો પરન્તુ આ ઉપરથી મારી યાદદાસ્ત શક્તિ નબળી છે એમ તમારે સમજવાનું નથી તમે કદાચ નહિ માનો-પણ-મારી યાદદાસ્તશક્તિ બહુ સારી છે એ વિષે મને તો કશો શક જ નથી" હા, મને કેટલીકવાર માણસોના નામ યાદ રાખવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે ખરા, તેમ જ હું ઘણીવાર મનુષ્યોના ચહેરા પણ ધ્યાનમાં રાખી શકતો નથી અને ઘણીવાર હું તેમની આકૃતિઓ પણ ઓળખી શકતો નથી. લુગડાં તો કોઇપણ માણસ હમેશા ધ્યાનમાં રાખી જ શકે એમ હોતું નથી કારણ કે એવી ક્ષુદ્ર વસ્તુઓ ઉપર આપણું ધ્યાન રહી શકે જ નહિ પણ જે આટલું આપણે બાદ કરીએ તો એટલું તો ચોક્કસ કે હું કોઇને ભૂલી જતો નથી અને આ મારી ખાસિયતને માટે હું ખરેખર મગરૂબી ધરાવું છું તેમ છતા ધારો કે હું કોઇ વખત કોઇ માણસને ઓળખી નહિ શકું તો તે વખતે હાજરજવાબી અને

[1] દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સમયસૂચકતામાં સેવક કના પાછો પડે તેમ છે? ગમે તેવી ગી સ્થિતિમા પણ મારે કેવી રીતે વર્તન રાખવું અને શું બોલવું તેની મને ખબર હતી આવી બાબતોમા શાંત મગજ અને તીવ્ર બુદ્ધિ એ બંનેુ તમારી પાસે હોય તો બધુ સાંગોપાંગ ઉતરી જાય છે આમાં તેથી જ જો કે હું પેના માણસને બિલકૂલ ઓળખતો ન હતો તો પણ હું જરાય ગભરાયો નહિ અને જાણે તેને ઓળખતો જ હોઉં તે પ્રમાણે મેં તેની સાથે ગપ્પા ઝુખા કર્યાં આનુ નામ તે ખરી હોશિયારી અને સમયસૂચકતા—પણ મારે મોંયે જ હુ મારા કેટના વખાણ કરૂં?

મારો પેનો અજાણ્યો મિત્ર પુન બોલ્યો આપણે ઘણે વખતે મળીયા '

"હા, બહુ લાંબે વખતે ' ફિનગિરીની ૭ યાવાજુ મુખ કરીને હું બોલ્યો જુદાઈનો ગમ મને પણ લાગ્યો હતો તે મારે એને બતાવવુ હતુ

'પન વખત બહુ ઝપાટામા નીકળી ગયો હે!' તે બોલ્યો

"હા રે, વિજળીની માફક ' મેં આનંદથી જવાબ આપ્યો

"આમ જિંદગી કેવી પાનીના પરપોટા મિસાલ ચાલી જાય છે? આપણે આપણા દોસ્તોને ભૂલી જઈએ છીએ અને દુનિયાની ચીજોમા અજબ ફેરફાર થઈ જાય છે એક ફારસી શાયર કહી ગયો છે તે ખરૂં જ છે કે 'હીન મીન મેકના બ્રો બી ગનીમત હય

આખર જુદાઇ ગિર પે ખડી હય!

તે બોલ્યો "હું ઘણીવાર આમ બાબત વિચાર કરૂં છું, ઘણીવાર અજબ બી થાઉં છું કે આપની જૂની દોસ્તી ક્યાં ગઈ હોગી!'

"મને પણ એ જ વિચાર આવે છે અપરિચિત મનુષ્ય સાથે વાત કરવાની મારી શક્તિથી હુ ખુશ થતો મો નો આવી વાતોમા 'જૂની દોસ્તી' અને 'જૂના દોસ્તો' આ પા વિ ાા રહે જ નહિ, અને પરિણામે આપણે સામો માણસ કોણ છે તે જાણ્યા વિના રહીએ જ નહિ

'તું હવે પેલી જગ્યાએ જાય ખરો કે' તેણે પૂછ્યુ

"નહિ, કોઇ વખત નહિ ' મેં ચોખ્ખી જ ના પાડી દીધી સેવક 'પેની જગ્યા' શ્યો તે જાણતા જ ન હતા ગોને જ્યા સુધી એ વિષે ઝાઝુ જણાય નહિ ત્યા સુધી એ જગ્યાને તો વાતમાંથી ઉડાડી નાખવામાં જ ડહાપણ હતુ એમ મને લાગ્યુ

'તુને જવાનુ મન બી કેમ થાય?' તે બોલ્યો

'હમણા તો નહિ જ ને," હું સહેજ નમ્રતાથી બોલ્યો

'હું સમજુ છુ, એમ જ હોય ' તે બોલ્યો અને થોડો વખત શાંતિ પ્રસરી

આટલી વાતચિતમાં હું આખરે એટલું જાણી શક્યો કે એક 'પેની જગ્યા' છે અને તે જ પાસે જવાની મારી ઇચ્છા નથી ગમે તે હોય તે ખેર એટલું તો આ માણસને ઓળખવાનું સાધન મળ્યું!

* * * *

લલિતનાં કાગળો રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ધુન" તેણે શરૂ કર્યું

"હું કોઈ કોઈ વખત જુના પુરાણા દોસ્તોને મળુ છુ ખરો તે લોકો હારે નિરાંતે વાત કરે છે અને તુ શુ કરતો હોઇશ તે જાણવાને ખી ઇંતેજાર છે "

મારા મનમા થયુ કે હુ તો એ બિચારાઓને ઓળખતો પણ નથી અને એમ છતાં એ લોકો મારે માટે નાહકની કેટલી ચિંતા રાખે છે! પણ હવે વાતમાં કાંઇ રસ લાવવો હોય તો હિમતથી પગલુ ભરવુ જોઇએ એમ મને લાગ્યુ આ ઉપરથી મેં એક ઉપાય યોજ્યો મેં બહુ જ ઉત્સાહથી પુછ્યુ "અરે, પેલા પેસીનુ શુ થયુ? તેની કાંઇ ખબર અંતર છે કે?"

જૂની ટોળીમા પેસી નામનો તો કોઇ હોવો જ જોઇએ એમ અટકળ કરી એટલે એ નામ દેતાં હુ જરાય અચકાયો નહિ

"હા હા," પેલો પુરૂષ બોલ્યો "પેસીને મે જેને રણમા જોયેલો તે તો મેસો પોટેમિયા થી ફરી આવેલો છે ખાસ્સો કમ્બખ્તિયા જેવો થયો છે તુ એને જૂએ તો ઓળખે બી નહિ "

હુ એને જોઉ તો ક્યાંથી જ ઓળખુ? બાપ જન્મારે કોઇ દિવસ જોયો હોય તો ને! પણ આ ધુકકામા ફતેહ મળવાથી હુ વધુ ફુલાયો અને જરા ગાડુ આગળ હંકારવાની મને હુન્નર થઇ આવી. "અને પેલો દોની?" જો પેસી જેવો નિગ્ત મળી આવ્યો તો દોની પણ હોવો જ જોઇએ એમ ધારીને મેં તો ફેંકી

"પેસીના ભાઇ વિષેની બાબત પુછે છે?" પેલાએ સામું પૂછ્યુ

મારે તો બધુ જ સરખુ હતું એટલે મેં હકે પેટે જ જવાબ આપ્યો "હા, પેસીના ભાઇ વિષેનો"

"આહ, તેની તો તદ્દન જ બરબાદ થઇ ગયેલો છે," તે હસતા હસતા બોલ્યો "તે તો હવડે પરણી બી ગીઓ"

મેં પણ હસવા માંડ્યુ આવી વસ્તુસ્થિતિમા, કોણ જાણે શાથી પણ કોઇ પુરુષ જો આવા નરકમાં પડી ગયો એમ સાભળવામાં આવે તો હસવુ જ પડે પ્રભુ જાણે એ દોની કોણ હશે તે તો, પણ એ પરણી ગયો એ વિચારથી જ મને અને પેલા માણસને હસવુ આવ્યુ મેં હસવાનુ બંધ જ નહિ કર્યું ટ્રેન બીજે સ્ટેશને ઉભી રહે ત્યા સુધી હસવુ ચાલુ જ રાખવુ એવો મારો વિચાર તો હતો બીજા સ્ટેશનને આડે માત્ર બે જ રહ્યા હતા એટલે મને બહુ મુશ્કેલ પણ નહોતુ અલબત્ત, એટલો લાંબો સમય હસ્યા કરવુ એમા પણ આવડતની જરૂર છે, પણ મારા પેલા મિત્રને એકલા હાસ્યથી સંતોષ થાય એમ નહોતુ

* * *

"તને કાગળ લખવાનો મને ઘણીવાર વિચાર આવીયા કરતો હતો" તે બહુ ધીમા અને ગંભીર અવાજે બોલ્યો "તેમા પણ જ્યારે મેં સાભળ્યુ કે તારા ઘરમાં આફત આવી પડી ત્યારે તો મને બહુ જ લાગેલુ"

મુદ્રક અને પ્રકાશક ... એન. એમ. ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઇ

મે મૌન જ ધારણ કર્યું મારા ઉપર આફત તે શી આવી પડી હતી? શુ પૈસા ગુમાવ્યા હતા? કેટલા ગુમાવ્યા હતા? શા માટે ગુમાવ્યા હતા? તેથી હુ છેક જ લાચાર અને કંગાલ બની ગયેલો? આવા અનેક પ્રશ્નો મારા હૈયામા ઉદ્‌ભવવા લાગ્યા અને પાછા શમી ગયા પણ હુ કાઈપણ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નહિ

"હોય, હિંમત રાખવી," પેલો બોલ્યો "બાકી એ કાઇ ભૂલાવાનુ છે?"

મને હવે તો લાગ્યુ કે હુ છેક જ ભિખારી થઇ ગયો હઈશ પણ જ્યા સુધી કાઈ ચોક્કસ જણાય નહિ ત્યાસુધી મુગા રહેવામા જ સાર છે એવા વિચારથી હુ મુગો જ રહ્યો.

'ઉંની મોત" તે અતિશય ગમગીન અવાજે બોલ્યો "ખુદા" કોઈ કાલે બી તેના ઝખમો રૂઝાતા નથી!"

મોત! આ તો વળી કોથળામાથી સાપ નીકળ્યો! કોનુ મોત? મારૂ કે મારા દાદાનુ? પણ હિમત-આવે સમયે પૈસાની આફત કરતા આવી આફત વિષે વાત કરવી બહુ સહેલી થઇ પડે છે જરા શાંતિ રાખીને વાત સાભળ્યા કરીએ અને ધીમા ધીમા દિલગીરીના ઉદ્‌ગારો કહાડ્યા કરીએ તો આપણુ મ્યુ સગુ મરી ગયુ છે તે તરત જણાઈ આવે છે

"ઘણુ દિલગીરીભર્યું!" હુ પણ શોકગ્રસ્ત થઇ બોલ્યો "

"કિરતારની સામે આપણે લાચાર છીએ, અને એટલી ઉમ્મરે થયુ એટલે બગાડવુ નહિં જોઇએ"

"હા, એ તો ખરુ છે" હુ ધીમેથી બોલ્યો

"ઉંને લગી આગળી હોસિયારી ખરી કે?" પેલાએ પૂછ્યુ

મને એમ લાગ્યુ કે હોય નહિ હોય પણ આ મારા પિતાની વાત કરતો હોવો જોઇએ એટલે મે દઢતાથી જવાબ આપ્યો "હા રે હા, છેલ્લે લગી ધુમાડા કહાડતા નગારા મારતા—"

"હે શુ બોલીયો? તારી મા—" તે ગભરાઇને બોલી ઉઠ્યો

ઓ બાપરે! આ તો પુરુષને બદલે સ્ત્રી નીકળી આવી! નાહક ઉડા પાણીમાં ઉતરવાની ઉદ્ધતાઇ કરવાની મારી બેવકુફાઇ પ્રત્યે મને બહુ તિરસ્કાર આવ્યો "હઅ, એ તો એમ કે—" બીજો ઉપાય ન હતો એટલે મે ગોટો વાળ્યો "એ મારી પાસે વાર્તાઓ વચાવતના—અને છેક સુધી હુ એમની પાસે બેશીને ધુમાડા કહાડતો વાચતો હતો અને—"

પણ એટલામા જેમ સ્ટેશન પાસે આવી પહોંચ્યુ હોય એમ જણાયું ધડધડાટ વધી ગયો ટ્રેન ધીમી પડી ગઇ અને થોડા વખતમાં ગાડી સ્ટેશન ઉપર આવીને ઉભી રહી.

મારા પેલા અજાણ્યા મિત્રે ટ્રેનની બારીમાંથી બહાર ડોકુ કહાડીને જોયુ અને પાછી તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો "મે આમ સુ કસુભર કીધી મારે આગલે સ્ટેશને જ ઉતરી પડવુ જોઇતુ ઉતુ ચાલો હોસે અન પોર્તર, પોતર, ધ્રુને ત્રેન કિત્તી મીનીટ ઉભી રહેસ?"

"દોન મીનીટ" જવાબ મળ્યો

એટલામાં તો ગજવામાથી કુચીનો ઝુડો કહાડીને પેલો પુરુષ પેટી બાપકાદાર બેગ ઉઘાડવાના યત્નમા ગુથાઇ ગયો હતો

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૭-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પૈસા આમ બૅગમાં છે " કચ્છીભાઇને પેલા મિત્રે કહ્યું

મને એમ લાગ્યું કે જો આ માણસ પોતાની બૅગ નહિ ઉઘાડી શક્યો તો એ પાછો અહિં જ ટકસાનો અને મારે પાછી એની સાથે વાતો કરવી પડશે, એટલે મે તરત જ મારો બટવો ધર્યો અને કહ્યું કે બૅગ પછી ઉઘાડજો આમાંથી હમણાં થોડા પૈસા લઇ લ્યો

" થૅંક્યુ—થૅંક્યુ, હું હમણાં જ પાછો આવું છું " પેલો ઘણી ઉતાવળમાં હોય એમ લાગતો હતો એટલે ઝડપથી મારા બટવામાં તેણે હાથ નાખ્યો અને જેટલા પૈસા આવ્યા તેટલા લઇને તેણે બારણામાંથી છલંગ મારી અને છલંગ મારતાં મારતાં આટલું બોલતો ગયો મે તેને વેઇટીંગ રૂમમાં જતા જોયો પણ જેટલી ઝડપમાં તે કુદ્યો તેટલી ઝડપે તે ત્યાં જતો હોય એમ મને જણાયું નહિ

* * *

ગાડીબારમાં નવું એંજીન જોડાયું પોર્ટરોના બારાથી સ્ટેશન ગાજી ઉઠ્યું માહિમનો ચેવડો, સુરતની બરફી, બાલમણીયા વડા અને મગનભાઇના તાજાના ઠંડાં પાણીની બૂમો વધુ ઉગ્ર થતી ગઇ ઉતારૂઓ ટ્રેન ઉપડવાની છે એ વાત જ એમને તરતની જ યાદ આવી હોય તેમ છૂટ લઇને દોડવા લાગ્યા કેટલેક ઠેકાણે મજૂરોને પૈસા માટે ઉતારૂઓ જોડે યુદ્ધ થવા લાગ્યું ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારી હતી એટલે પૈસા આપનાર વ્યક્તિઓ જોરપર આવતી જતી હતી અને મજૂરો જે મળે તેટલું ગનીમત એમ ગણીને પૈસા લીધા પછી બાકીનું જે રહે તેના બદલામાં ગાળ પ્રદાન આપવું એવો નિશ્ચય કરીને ધીમા પડતા જતા હતા મે આમતેમ નજર ફેરવી તો પેલાની રૂ. ૫૦-૬૦ ની બૅગ તો મારા ડબ્બામાં જ પડી રહેલી જણાતી હતી મારું એણે બહુ સારું ખાધું હતું એટલે તે બૅગ ભૂલી ગયો એથી હું બહુ ખુશ થયો અને તે કોણ હશે તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો

" એટલામાં જ એક મોટા શેઠ અને તેવો મોટા જ ગેરણી " અરે શીર, માગી બૅ ! કુઠે ઠેવલી હોતી—આતા પચાસ રૂપિયાચી બૅગ જાયેલ તો તુઝા પગાર મધુન કાપુન ટાકેલ—કાય એ કાંઇ નુકસાન ! ગોષ્ટ હોય ? બઘતે કાય—તપાસ કરા " એમ બૂમો મારતા પ્લૅટફૉર્મ ઉપર હાંફળા ફાંફળા દોડતા હતા અને તેમની સાથે તેમનો ઘાટી આ શુદ્ધ મરાઠીમાંથી જેટલું સમજાય તેટલું સમજી લેતો દરેક કમ્પાર્ટમેન્ટમાં ડોકીયાં કરતો હતો મારા ડબ્બામાં તેમની બન્નેની નજર સાથે પડી, અને નજર પડતાં જ તેમના મુખ ઉપર આનંદ પ્રસરી રહ્યો—મને જોવાથી નહિ પણ પેલી બૅગને જોવાથી

" અરે, પેલી પડી ! શીઠ, ઉધવ—શેઠ જરા આપો તો—આ અહિં કોણ મૂકી ગયું ? આપણા ડબ્બામાં જ મેં સાચવીને મૂકેલીને—આ શીઠું હવે જવાનો જ થયો છે—એ તો નવાબ થઇ ગયો છે નવાબ"—"બાઠ, સંભાળીને બોલ, મી નહિ સાંભળી રહેવાનો ગાળ બોલે છે તે " આ જાતના એ ત્રિપુટિના શબ્દોચ્ચાર માટે કાને અથડાવા લાગ્યા ટ્રેન ઉપડી મેં વિચાર કરીને જોયું તો મારા બાટવામાંથી એક જ ઝપટમાં રૂ. ૧૧-૮-૪ પૈસા મારા અજાણ્યા મિત્રે લઇ લીધા હતા

'અરે પ્રભુ! જુની રોજી! દોલતના લગ્ન! મારી માનું મૃત્યુ! અને છેવટે મારા પૈસા! હું ધારતો હતો કે હું મારી અપ્રતિમ બુદ્ધિથી પોતાને બનાવતો હતો પણ અંતે બન્યું તો જુદું જ!' આ શબ્દો અનિચ્છાએ મારા હૃદયમાંથી નીકળી ગયા અને ભવિષ્યમાં કોઈ અજાણ્યો પુરુષ મારી સાથે વાત કરવા આવે તો માત્ર મારી ચામડી અને મારૂં ચાતુર્ય બચાવવા ખાતર જ એની સાથે ઉતરવાનું કદાપિ નહિ કરવું એવો મેં નિશ્ચય કર્યો.*

પશ્ચાત્તાપ.

લેખક—રા. મગળદાસ જમનાદાસ

—તેઓ પરણ્યા. તેઓનું બાળજીવન સુખી હતું. સુખી ભવિષ્યની છાયાઓ જીવનના પ્રાતઃકાળમાં પડતી હતી. પ્રાતઃકાળના રમણીય આભામાંથી સુદીનની આગાહી થાય છે પરંતુ તે પણ દુર્દિનમાં ફેરવાઈ જાય છે—એ મર્મ વિદીત છે. જીવનના ચક્રોનું પણ ફરવું એ જ પ્રકારનું છે.

લગ્ન પછીનો આજે પ્રથમ દિવસ હતો. દમ્પતીના જીવનમાં સ્નેહતારો ઉગતો હતો. આજે સ્નેહસમાધિનો પત્ર શરૂ થયો હતો.

"ચંદ્ર, જરા જુઓ તો ખરા," પ્રેમાળ નવવધુએ પોતાના પતિને સંબોધીને બોલવા માંડ્યું, "જીવનમાં કેટલા આશયો તમે કીધા? આજથી એ આશયો ફળ ધરે એવા મહાપ્રયત્ન કરવાની શરૂઆત કરો."

"હું પણ એ જ વિચારમાં હતો, ચંદ્રિકા, જીવનનો પહેલો આશય આપણા લગ્નનો હતો કે બીજા આશયો ત્હારી મદદથી સધાય."

લગ્ન પહેલા કીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓ, લગ્ન પહેલા ઉચ્ચારેલા સ્નેહશબ્દો, લગ્ન પહેલાં કરવા ધારેલા લોકસેવાના કાર્યો—એ પ્રતિજ્ઞાઓ, એ સ્નેહશબ્દો, એ ધારણાઓ—એ આશયોને જીવનમાં સિદ્ધ કરવાની વાતો, ઉમળકાઓ છે—નથી એ જીવનની પ્રતિજ્ઞાઓ કે નથી એ જીવનની અચળ ધારણાઓ.

શકુન્તલાનો પવિત્ર સ્વર્ગીય સ્નેહ—અને હિંદુ લગ્નનું મહત્વ છે, તે કેટલાઓ સમજી શકે છે, ને સમજે છે. તેમનામાના પણ કેટલા સ્વર્ગીય સ્નેહના આકાશમાં વિહાર કરે છે?

ચંદ્રિકાના પિતા પૈસાપાત્ર ગૃહસ્થ હતા. પુત્રી લાડથી ઉછરેલી હતી. તેના કોડો સર્વ પૂર્ણ થતા હતા અને જેના ગરીબ પરંતુ શિક્ષિત યુવાનની સાથે તેને વરાવી હતી.

સંસારની જંજાળમાં ચંદ્રિકાએ પોતાના આશયો ભુલાવી દીધા હતા. લાડમાં ઉછરેલી બાળાના પહેલાના આશયો તો ઉમળકાના પ્રપાતો હતા. તે ઉમળકામાં અચળતા ન હતી—સત્યતા નહિ હતી.

લગ્નને બે વર્ષ થઈ આવ્યા. ગરીબ ચંદ્ર હજી ગરીબ હતો. ચંદ્રિકાનો તેને માટેનો સ્નેહ ઝાંખો હતો. તેણે તો પૈસા-પૂજા (*Mamon Worship*) મુકીને સ્નેહ પૂજા (*Cupid-Worship*) કરવા આદરવાનું હતું. પ્રથમ જેવને તે હજી શકેલી નહિ હતી.

'ચંદ્ર, જુઓ મ્હારૂં શરીર! હું દુર્બળી થઈ ગઈ છું. તમારી પુજારણ બનીને તમારી ચાકરડી થઈ શકું ન અને ત્રુટ્યાન બગે ઘસેલા.'

---

* અંગ્રેજી ઉપરથી.

અરુણોદય ને સ્વાપર રૂ ૦–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનિ, મુંબાઈ

આખો વખત બોલ બોલ કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિયાની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન માગે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠ માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે અને મ્હોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળીઓની ડબી સાથે રૂ ૧
અધવત પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦
નાનું પડીકું/ડી ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,
(૭ આર ચૌબન)
જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણુ ખાતુ

જુના ગોપાલદાસ બન્શીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુબાઈ.

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારનાની ભલામણ કરનામા આવેછે

બદામની બરી

પીસ્તાની બરફી

માવાના પેંડા

માવાના ઘુઘરા

ટોપરા પાક

સાસુંદી

શ્રીખડ

મગજ વગેરે

ઘણી જાતની

સુતરફેની

હલવા

વેનીના ગુલાબ

ઓરેન્જ વીગેરે

સુકા હલવા

દરેક જાતના

અધરગીના લાડુ

સુદીના લાડૂ

જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈ—મગજ ધારી

ઐતીહાસિક એમ, Burfee Shop

સી. પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭.

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલાં પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો

કપડાની પાકી બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલામગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. નિર્મળા સેતલવાડ કૃત	રૂ. ૨-૦
૨. લલિતનાં કાવ્યો રા. લલિતનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ	રૂ. ૧-૦
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઇ, બી. એ. એલ.એલ. બી. કૃત	રૂ. ૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન રા. રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ. ૨-૦
૫. ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા રા. રા. ભોગીન્દ્રરાય દીવેટિયા બી. એ. કૃત	રૂ. ૨-૦
૬. કમળાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ. ૨-૦
૭. અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ. ૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડલ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ. ૧-૦

નોંધ :— સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ ના લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારાનું.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઇ.

મુખ્ય લેખો

ગુજરાતની નાટકીય પરિષદ.

ત્રણ નાટ્ય પ્રયોગો.

હિંદનું આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય

સાહિત્યમિમાંસા

ગૌરીનું આત્મનિવેદન.

ઉપરાંત

રા. ચંદ્રશંકર પંડ્યા, રા. મંજુલાલ, વિગેરેના કાવ્યો

તંત્રીઓ

રા. ... બી. એ.

રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ. એલએલ. બી.

પ્રકાશક

રા. ... ત્રિપાઠી.

[illegible]

તીજોરીવાળાઓની
નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઇ પહેલાં ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી ઠીક સંખ્યામા વેચાતી પણ હતી હાલમા તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એમ કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ભલે ઘણી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમા બનતી તીજોરીઓની હરીફાઈ પુગી શકે નહી એઓ બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની ભલામણ અમારા કોન્સલ કરે છે કોન્સલનુ મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનુ હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેથી કાંઈ એવુ ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમા તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને અમારા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનું નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડા અને એજન્ટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આયાત થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઈ કરી શકે એ સમજવુ મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમા જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખરીદ કરવી પડી એ ઉપરથી વાચનારે ધ્યાનમા લેવુ જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી કોઇને પણ સમજ પડી શકે નહીં તૈયાર થઈ રહેવા પછી પાંચ મીનીટમા તોડી શકાય તે તીજોરી તેમ જ તોડતા પાંચ કલાક લાગે તેવી એકસરખી જ દેખાય

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પાર્ટી—

નાચ-પાર્ટી—

એટ-હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમા—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—

ફાક્કડુ કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમા—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટસ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પૂછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ-ચીરાબજાર.
બ્રાંચ નં. ૧-ઠાકુરદ્વાર
બ્રાંચ નં. ૨-ગ્રાંટરોડ. } મુંબાઈ. ટેલીફોન ૨૫૫૬,
ટેલીગ્રામ—Sweetmart.

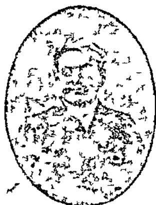
Feb '19

I ૧ આપના કાગળમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

પાનારાના શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું !

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર અને નવા અલંકારો

તૈયાર કર્યા જ જાય છે !

દુકાને પધારી તસ્દી લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો !

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી !

પછી આજે આવો કે કાલે !

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨.

ભીખા કલ્યાણજીની કુાંની
અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

મ જીવન મિક્ષ્ચર.
કોલેરા વિસુચીકા માટે
કોલેરા અપચો અજીર્ણ ગનિસ [illegible] બ [illegible] કર [illegible] ને [illegible] વખતમા [illegible] નાબુદ કરનારો આ એ રામબાણ [illegible] છે જેનાથી સેંકડો અમૂલ્ય જીંદગી બચી છે
કિંમત બાટલી એકના આના [illegible]

[illegible] ઓઇન્ટમેન્ટ
-ખાસ દરાજ માટે
ગમે તેવી [illegible] દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ બેથી ત્રણ વખત [illegible] જડ મુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી જરા પણ બળતી ન [illegible] ખરાબ વાસ આવતી નથી
કીંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.
આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આતરીયા મેલેરીયા અને ખરાબ રૂતુમા ફાટી નીકળતા [illegible] જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર [illegible] છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આવ્યા છે આ મિક્ષ્ચરના [illegible] થી એ જ દીવસમા ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઇ જાય છે બીજી દવાઓથી [illegible] પછી [illegible] આવે છે તેમ આ દવાથી એવું કશું પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે
કિંમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.
એક મહાન વિદ્વાન ડાક્ટરની [illegible] ઉપરથી બનાવેલા આ મલમ ચોળવાથી માથાનો તેમ જ સંધીવા સરખો દુખદાયક રોગ [illegible] વખતમા નાબુદ થાય છે વળી હાથ [illegible] રહી જવુ સોજે [illegible] આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગનો દુખાવો [illegible] ભાગનુ [illegible] જવુ સ્ત્રીઓના પગ તથા કમર [illegible] રીતે [illegible] રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ [illegible] આ રામબાણ ઉપયોગની એક બાટલી દરેક કુટુંબમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ
કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા [illegible] ખાસ [illegible] માન આપી-
અમોએ હાલમા ડીસપેનસીંગ ખાતુ ખોલ્યુ છે
જેમાં અનુભવી માણસોને [illegible] પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામા આવશે
[illegible] ખાત્રી કરે

ભીખા કલ્યાણજીની કુાં૦ દવાવાળા,

Feb 19 — [illegible] નાકે, બહારકોટ, મુંબાઈ, [illegible]

[illegible] આપના [illegible] સમાલોચકની નોંધ લેશો

સહકાર

લાંબી જીંદગી, શરીરનું સુખ, શરીરના દરેક અવયવની પૂરતી તાકાત, હમેશ ટકી રહે તેવી સારી પાચનશક્તિ, એ સઘળાનો મદાર ચાલુ રાખવા માટે તમો-અમારી

અમૃતતુલ્ય

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ,

વાપરો. એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈના તમામ કારણોને દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત બનાવી અને હિમ્મતવાન બનાવવાની અજબ શક્તિ ધરાવે છે. તમારા શારીરિક અને માનસિક દરદોની સાથે અસહકાર કરીને જો તમારે ફતેહમંદ થવું હોય તો તેને માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક ચમત્કારિક મંત્રમાળા છે. વધારે વિગત જાણવા આયુર્વેદિક ગાઇડ મફત મંગાવો.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ એ૦

બ્રાંચ ઑફીસ
કાલબાદેવીરોડ-મુંબઈ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી
જામનગર કાઠીઆવાડ

નડિઆદ, (ગુજરાત), હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

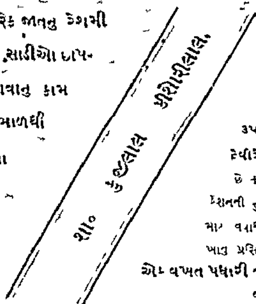
માબાપવિનાનાં નિરાધાર,
અન્નપાણીથી ભૂખેતરસે ટીંબાતાં,
વસ્ત્રવિના નાગા તરફડતા,
બિચારા દુખી બાળકોને
શાન્તિ અને આરામનું સ્થાન છે.

અન્ન, વસ્ત્ર, વિદ્યા અને ઉપજીવિકાના સાધનો પુરાં પાડવામાં આવે છે. દાનેશ્વરીઓ ! ત્હમારી દાનની દૃષ્ટિ આ સંસ્થા તરફ ફેંકો !

दयाधर्मका मूल हय ।

પાકા રંગના ફેન્સી છાયલા મળવાનું ગજાવર ખાતું

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું રેશમી
તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપ-
વાનું તથા રંગવાનું કામ
ઘણી જ સંભાળથી
કરી આપવામાં
આવે છે.
ઠેકાણું નોંધી
રાખજો.

૩૫૪ કાલબા
દેવીરોડ-મુંબાઇ
છે નામાં છે ની
ફેશનની સુંદર ડીઝાઈન
માટે વધારી અમારું
ખાતું પ્રસિદ્ધ છે
એક વખત પધારી જરૂર જોઈ
જાઓજી.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનું તેલ છે
કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જથાબંધ ઉગાડે છે
કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી મરનારાઓને ખાસ શાન્તિ આપે છે
કેશરંજન—સુગન્ધ તથા ગાડાઈ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧ પોસ્ટેજ જુદું

પ્રમેહબિન્દુ શું છે ?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીયનની ભૂલોથી થયેના રોગો મટાડે છે
પ્રમેહબિન્દુ—ચાંદી વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોના ત્રાસથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે તાવ, અશક્તિ શરમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોથી પીડાતા હરેક જણે વાપરવું
દરેક શીશીનો રૂ. ૧ ડો. પેકિંગ વગેરેના આના નવ જુદા
કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર,
Feb '18 નં. ૧૯/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

પત્ર આપના ઓર્ડર મા સમાલોચકની નોંધ લેશો

૭૦ વરસની જુની દુકાન,

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

હમારે ત્યાં કોઈપણ જાતના મોટી તથા નાની સાઈઝના હીરાઓ તથા મોતી માણેક પાનાં વિગેરે ઝવેરાત છુટક તથા જથાબંધ મળશે

હાલની ચાલુ ફેશનનું કોઈપણ જાતનું ઝવેરાત તથા સોના ચાંદીના દાગીનાઓ તૈયાર તેમ જ ઓર્ડરથી બનાવી આપવામાં આવશે

હમો માલની આંકણી કરી આપીશું તેમ જ ઝવેરાતના દાગીનાને રીપેર કરી આપીશું

૨૦–૨૨૫–૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસની સામે. મુંબાઈ.

ટેલીફોન નં. ૨૨૩૬

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ, Calmness, Bombay

દ્રાક્ષાસવ — રતલ દોઢના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા !

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઊંઘ લાવનાર,
તાકાત આપનાર,
તાજગી રાખનાર,

લહેજતદાર પીણું !

— જીવન સાથે વાપરી જૂઓ

च्यवनप्राशावलेह

જીવન — રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળા,
નાના મોટા,
સ્ત્રી પુરૂષ,
સૌને માટે,

જીવનવર્ધક દવા !

— દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જૂઓ

ઓડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન:—
જુની મહાજનવાડી; કાલબાદેવી,

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનું
પ્રાઇસ લીસ્ટ મગાવો

આપના અંકમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ મુબાઈ.

તારનુ સિરનામુ " Muftchain-Bombay " ટેલીફોન નં ૬૭૪

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખુ પાનુ, રૂ ૧૫ અડધુ પાનુ રૂ ૮ પા પાનુ રૂ ૬

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે ઓછા વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે

—કવર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમા મળવુ યા તો લખીને પુછાવવુ

—આ ભાવ છેલ્લામા છેલ્લા છે તેમા ઘટાડો થઈ શકશે નહિ વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ, નંબર ૨/૩૬, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુબાઈ

આંધળા દેખતા થાય છે—કેટેરેક્ટોડાઈનથી

આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર મટે છે

હવે આ નક્કી થયુ છે કે આંખના મોતીઆ વાઢકાપ વગર આઉષધથી મટી શકે છે વાઢકાપ કરાવનારા માણસોની આંખ સુધરે છે એમ નથી, પણ કેટેરેક્ટોડાઈનથી કોઈપણ દરદીને નીરાશ થવુ પડતુ નથી, એમ અનુભવથી સિદ્ધ થયુ છે કીં૦ રૂ ૫, પોસ્ટેજ ૬ આના વધુ

આખા હીંદુસ્તાનમાં વખણાયલો વાળ કાળા કરવાનો

પક્કો કલપ

આ કલપ મુછોના તથા દાઢીના સફેદ વાળને લગાડતા તે પાંચ જ મીનીટમા સુંદર કાળા થઈ જાય છે એની બરાબર આજ કોઈ પણ કલપ નથી આ કલપ વાપરવામા સહેલો છે ખોડમા ગમે તેવો છે, ગુણમા અકસીર છે, રંગમા નામી છે અને કીમતમા સસ્તો છે કીમત રૂ ૧, ટપાલ ખર્ચ જુદુ

Messrs Navaratna & Sons Kalbadevi Road, BOMBAY

૮ આપના ઓર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો

૧.

પ્રેમભક્તિ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક.

આજે જ મગાવો! **ચિત્રદર્શનો.** આજે જ મગાવો !

ગુજરાતના લોકપ્રિય કવિવર ન્હાનાલાલ દ. કવિકૃત આ નવું પુસ્તક તૈયાર છે

૨.

પ્રસિદ્ધ બંગ કવિ રવીન્દ્રનાથના એક ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકનો અનુવાદ.

(રવિબાબુની [illegible] સાથે)

વિશ્વભારતી.

અનુવાદક—રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ ગજાના, બી. એ.

કિંમત રૂપીઓ એક, પોસ્ટેજ જુદું

૩.

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ત્રીજું પુષ્પ

સૌભાગ્ય દેવ

દોઢ આનાનો સ્ટેમ્પ મોકલી મગાવો

૪

લોકપ્રિય સરલવાર્તાવલિ

ચોથું પુષ્પ.

અખંડ યુગલ

થોડા દિવસમાં બહાર પડશે.

છુટક નકલ દોઢ આનો, બાર પુષ્પના એક રૂપીઓ, પોસ્ટેજ સહિત

વધુ વીગત માટે લખો

મોતીલાલ શામળદાસ શર્મા,

નં. ૧૦, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, મુંબાઈ નં. ૪

૯ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો.

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનુ પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

ન ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

છાપખાનાઓના માલીકો, પુસ્તકો પ્રગટ કરનારાઓ,
અને
લેખકો માટે ખાસ !

ઉંચી જાતના અંગ્રેજી અમેરીકન અને એવા બીજી બનાવટના હરેક સાઈઝના ને વજનના છાપવાના કાગળો એન્ટીક, પ્રીન્ટ પેપરો, બ્રાઉન પેપર, સ્ટ્રા પેપર, બાઈન્ડીંગ ક્લોથ અને છાપખાનાઓને લગતી હરેક પ્રકારની અપ-ટુ-ડેટ ઉંચા 'મેકરો'ની પ્રિન્ટીંગ મશીનરી વિગેરે મળી શકશે. ભાવ તાલ તથા વિગત મગાવશો. એક વખત પુછાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

સીસામા વપરાતા
ફ્રેમીંગ પેપરો, સ્ટ્રૉબોર્ડસ વિગેરે પણ મળી શકશે.
ઑફિસોને લગતી સર્વ પ્રકારની સ્ટેશનરી માટે પુછાવો.
લખો મણીધરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ ન. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ
તારનુ સરનામુ 'સમાલોચક' મુંબાઈ

[illegible] ઓર્ડરમાં [illegible] નોંધ લેશો

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

નવી આવૃત્તિ તયાર છે

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ ૪ થો.

સરસ્વતીનું મનોરાજ્ય અને પૂર્ણાહુતિ.

[૧૯૨૦.]

મૂલ્ય રૂપીઆ સ્હાડા પાંચ.

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૩॥	}	ચારે ભાગની કિંમત
,,	ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) ૩ રા	}	મળીઆર
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) ૪ ૨	}	
,,	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ) ૩ પા	}	રૂપીઆ.

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરારજી ગોકળદાસ [illegible]ગામ, મુંબાઈ નં ૪

૩ અને સર્વ પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

૧૬. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો.

રાજારજવાડાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું પાકા રંગોથી ફેન્સી છાપલો તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનું તેમ જ જરીનું ફેન્સી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનું જૂનું અને જાણીતું ખાતું.

જર્મનીઆ ડાઈંગ

અને પ્રીન્ટીંગ વર્કસ.

હેડ ઑફીસ,	બ્રાંચ,
સી. પી. ટેન્ક	શ્રીરામ મેન્શન,
પોસ્ટ નં. ૪	સેન્ડહર્સ્ટ રોડ.
ટેલીફોન નં ૪૮૮૪.	ટેલીગ્રામ્સ "જર્મનીઆ."

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

દીવાન સાહેબો નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, સેશન્સ જજો, કર્નલો, મેજરો, કેપ્ટનો, નામદાર લેડી વાઈસરૉયના લેડી ઓનરરી એ ડી સી પોલીટીકલ એજન્ટ સરકારી નીતીનીપુણ ઑફીસરો યુરોપીયન નીતીન સરજનો, એમ ડી ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાક્ટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન જમીનદારો અને ગૃહસ્થોમા **બાદશાહી યાકુતી** નામની જગજાહેર દવા સદા વપરાય છે એ જ તેની ઉપયોગી નાની નીશાની છે-ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં આ ર ત્વાડી ના એનાલાઈઝ થએલ છે

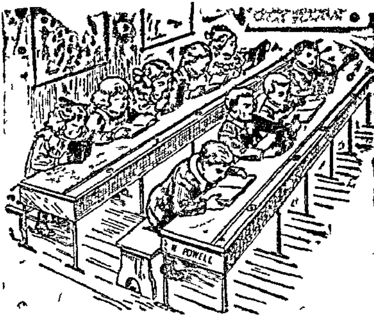
બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે સ્વપ્નદોષ બંધ થાય છે આ રાજવંશી યાકુતી વીર્યવીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્યને બનાની ખરૂ પુષ્ટીપાતન આપે છે ખરી મરદાઈ આપનાર અને બુઢ્ઢા માણસને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવાના કોઈ પણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીઆ દશ

બાદશાહી સુનાની લેપ

ઉમદા દવાઓમાથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂ પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ ઈલાજ છે આઉંસ એકની કીમત રૂપીઆ ચાર

[May 1921] ડા-દર કાલીદાસ મોતીરામ રાજકોટ કાઠીયાવાડ.

તમારૂં બાળક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજના મહા વિવાદનો થઈ પડ્યો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલા બધા આતુર રહે છે પણ તેસાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા એ કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુડોળ અવયવ એ જીંદગીનાં ખાસ જરૂરી તત્ત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતા એ એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી પુનાપાગના ના બને એવું જેથી થાય તે નાના દેશના દરેક બાળકે સમજવી જોઈએ

તમારૂં બાળક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાપણવાળું હોય તો તમારા ડાકટરને મળીને એની એ નિમનતા કરે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યા જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે તેના આવજો

અમારે ત્યા દરરોજ અ ના નાના નેવા કેટલા બધા સખ્યાબંધ માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમા પધારશો તો કેવનામા કેવની શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામા આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેવી કરીએ છીએ તેનો તમને પુરેપુરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સતોષ આપે એ રીતે બતાવીશુ

ખોડખાપણવાળા કે દરદીને તેના ખાસ અને જરૂરી પુરેપુરી સલાહ આપવા માટે એના ખાસ અનુભવી અને લાયક ડાક્ટર હમેશા હાજર રહે છે એકસ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વિગત માટે મળો કે લખો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઝેન્ડર ઓર્થો પેડીક એન્ડ મેડીકો-ઇલેક્ટ્રીક ઈન્સ્ટીટ્યુશન, (એલ પૉવેલની કંપની) સેમ્યુઅલ રોડ, મુબાઈ.

સમાલોચક.

अनुद्वेगकर वाक्य सत्य प्रियहित च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५

પુસ્તક ૨૬ મું.] જુન, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૬ ઠ્ઠો

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૩
હિન્દુસ્તાનનું, બહાર શીલીંગ [illegible] ટપાલખર્ચ. છુટક અંકની કિંમત દસ આના.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૬ મું,] જુન, ઈ. સ. ૧૯૨૧ [અં. ૬.

ઘેલી! એ તે ત્હને શું સૂઝયું ?*

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલ્. એલ્. બી.

(લાવણી)

એ તે ત્હને શું સૂઝયું ?
ઘેલી! એ તે ત્હને શું સૂઝ્યું ?
એવું ઉતન શું ખૂંચ્યું ?
ઘેલી!—

ઝેર નથી ને ઉતન એવું એવું દુખ પડ્યું શું ?
જ્ઞાનતણું દે મ્નય દીવડું તેમ એ નાનીજું શું ?
ઘેલી!—

જાત સ્મરી ના, પુત્રી સ્મરી ના બીજું પછી પૂછવું શું ?
દોડ કરી ના, સમજી રાકું ના જેમ પ્રભુને રુચ્યું!
ઘેલી!—

ચાઉનાબાગ, ગિરગામ,
મુંબાઈ
તા. ૨ ૩ ૧૯૨૧

* સ્વર્ગસ્થ મ્હોટી પુત્રી બ્હેન મનવ નાગના ૧૧ ૧૦ ૨૦ ને દિવસે મુંબાઈમાં [illegible]
ચારા દાનના ઝર્નનો ગાન્ત રેને ચિર વને આ નિમ્હતો તે પ્રસંગને ઉદ્દેશીને આ દોડ [illegible]

ગુજરાતની રાજકીય પરિષદ્.

(ભરૂચ)

લેખક—રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

ગુજરાતની પાચમી રાજકીય પરિષ નુ અધિવેશન આ વર્ષે રા વલ્લભભાઇ પટેલના અધ્યક્ષપદે ગઇ તા ૩૧ મી મે અને ૧ લી જુનના દિવસોએ નર્મદા નદીના પવિત્ર તટે ભરૂચમા ભ નામા આવ્યુ હતુ અતિવર્ષે આ અધિવેશન દીપોત્સવીની આસપાસમાં ભરવામાં આવતું હતુ ગુજરાતમાં પ્રજાકીય સભાના અધિવેશનો માટેનો એ જ એક—ઋતુની દૃષ્ટિએ જોતા ખાસ-અનુકૂલ સમય છે પરન્તુ આ વખતની પરિષદ્ બધી તરફથી અસાધારણ હતી સમય જેમ અસાધારણ પસદ કરવામા આવ્યો હતો તેમ વ્યવહાર- પ્રવૃત્તિ ને પદ્ધતિ પણ અસાધારણ હતા

ગયા સપ્ટેમ્બર માસમા અમદાવાદની પરિષદે અસહકાર અને સ્વદેશી વિગેરેના ઠરાવો પસાર કર્યા પછી—નાગપુર કૉંગ્રેસે નવુ ધ્યેય—નવુ જ લક્ષ્યબિન્દુ નવી જ કાર્યપદ્ધતિથી સાધવાનું સ્વીકાર્યા પછી—થી તે આજ નવ માસસુધીની પ્રજાપ્રવૃત્તિમા અસહકારને જ પોષક કાર્યસમારભ વિ ા બીજી પ્રવૃત્તિઓને કોઇ રીતે ધ્યાન આપવાની અગત્ય જોઇ નથી ભરૂચની પરિષદે પણ આ જ સદેશો—નાગપુરની કૉંગ્રેસનો—સ્વીકારી તેને પોષવા અને સફલ બનાવવા માટે એક મહા પ્રયાસ કર્યો છે એટલે આ દૃષ્ટિની આ પરિષદે પ્રથમ ત્રણ પરિષદમા નવી જ ભાત પાડી છે આ નવુ જ દૃષ્ટિબિન્દુ સર્વ રીતે ઉપયોગી છે અને બીજુ કશુ જ હાનને માટે ઉપયોગી નથી એ વિચારથી અમ્હે જુદા પડીએ છીએ, અને એ દૃષ્ટિથી જોતા અને બહુ બહુ વિચાર્યા પછી પણ પરિષદનો કાર્યસમારભ અમ્હને પ્રમાણમા નીરસ અને ઓછો લાગ્યો છે.

પરિષદમા લોક—જનતાનો સમુ ાય આગળની પરિષદો કરતા વધારે ન હતો સ્વદેશી ને ખાદીના વસ્ત્રોમાં જ સજ્જ એવો મ્હોટો ભાગ ખાસ ધ્યાન ખેચે એવો એમાં હાજર થયો હતો પરિષદમા ખુરસીઓ ન હતી, પણ સૌને નીચે જમીન ઉપરના વિશાલ પાથરણાંઓ ઉપર બેસવાનુ હતું, આથી પરિષદને ખર્ચ કરવાની એક જબરદસ્ત મ્હોટી રકમની બચત થઈ હશે જ,—આ દશ્ય ખરે જ ઔર દેખાતુ હોવુ જોઇએ

રા. વલ્લભભાઈનુ ભાષણ.

રા વલ્લભભાઇ પટેલ ગુજરાતના અસહકારી મનુષ્યોમાં ઘણું ઉચુ સ્થાન ભોગવે છે. ગુજરાતના ચારોતર પ્રદેશના ખેડા જીલ્લાના એક ન્હાના ગામડામા એમની જન્મભૂમિ છે. પોતે પાટીદાર-પટેલ છે ચારોતર પ્રદેશના વતનીઓ હિંમતવાન અને ટેકીલાઓ હોય છે અને હૈયાફૂટ બાપાભાયડાને નામે ઓળખાતી આ પાટીદાર કોમ તો સૌની આગળ જ છે રા. વલ્લભભાઈનામાં આમ આ ગુણ ઘણો જ ઓતપ્રોત થઇ રહ્યો છે સીધુ અમે સટ, જે લાગ્યું ખરૂં તે ગમે તે ભોગે નીડરતાથી સ્હામે જ મોંએ કહી દેવુ—એ રા વલ્લભભાઇનો ગુણ છે.

એમના ભાષણમાં એ ગુણ દૂર પ્રકાશથી ખીલી ઉઠ્યા છે. પરિણામે ઘણી વાતો એમણે હિંમતથી અને નીડરપણે સ્પષ્ટ રીતે કહી દીધી છે એવી વાતો બધા કહી શકતા નથી.

રા. રતનભાઈએ પોતાના ભાષણમાં 'અસહકાર'ના ગુણગાન જેટલું કહેવાય તેટલું કર્યું છે અને 'અસહકાર'ને પોષક વાતો વિના અન્ય કશું જ કહ્યું નથી. ગુજરાતને સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ માટે કોંગ્રેસે બહાર પાડેલા ઠરાવોનો પુરેપૂરો અમલ કરવાનો છે એ સિવાય બીજી કશી જ વાત કરી નથી. શું ગુજરાતના પોતાના આર્થિક-સામાજિક અને રાજકીય કોઈ જ દુઃખ એવા નથી કે જે તરફ પ્રજાનું અને સત્તાધિકારીઓનું લક્ષ દોરવાની જરૂર ન હોય? અસહકારના ઠરાવો પસાર કરવા, સ્વદેશી વસ્તુઓ અને ખાદીના વિશાળ ઉપયોગ કે રેંટીઆના પ્રચાર સિવાય ગુજરાતને કોઈ જ કામ નથી કે પ્રમુખપદેથી રા. રતનભાઈ કશી જ નાના મોટા કે નાના કોઈ બીજા રાજકીય પ્રશ્નોની ચર્ચા ન કરી?

રા. વ. રતનભાઈ માને છે કે 'પ્રજાની જાગૃતિને માટે પરિષદો અને મેળાવડા ભરવાનો સમય વહી ગયો છે; હવે માત્ર વિચારવાનું હવે રહ્યું નથી' વિગેરે આ વિચારસરણીથી જ જો ગુજરાત કામ કરે તો હાલની બધી ચળવળ એકસામટી બંધ પડી જાય. રા. રતનભાઈ અને એમના આ વિચારને સમ્મત અનુયાયિઓ એક મોટા ભ્રમમાં પડેલા લાગે છે, અને ધારી જ બેઠા છે કે પ્રજા હવે એટલી બધી જાગૃત થઈ ગઈ છે. એમના પોતાના સ્વદેશ, પ્રેમ અને દેશ-અભિમાન પ્રજામાં એટલા બધા મજબૂત થઈ છે કે હવે પરિષદોની ઉપયોગિતા રહી નથી. અને પરિષદો ભરાય તો પ્રજાને જાગૃત કરવાને માટે નહિ. પ્રજાના લોકોને હરહંમેશ ને નિરંતર જાગૃત રાખવા અને તેમને તેમના કર્તવ્યના ભાન સતતતાથી રહે એ માટે પરિષદો અગત્યની શિક્ષણશાળાઓ છે. પરિષદ એ લોકજાગૃતિ માટે જ પ્રધાનપણે મોટું સાધન છે. રા. વ. રતનભાઈને પરિષદો તરફ આ પ્રકારનો અણગમો થાય એ સ્વાભાવિક છે. આપણી અહીંની પરિષદો કેવળ ઠરાવો કરી મુકી રહે અને બીજી એક વખતે પણ નથી જોતા કે તેનું સરવાળું નપાસાતું કે નથી એ વર્ષમાં કોઈ અગત્યના કાર્યો સધાતા. એટલે પરિણામે પરિષદો ઠરાવો કરવા જ મળે છે એવો ખ્યાલ લોકના મગજમાં પેસી જઈ પરિષદો તરફ અભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. આ પરિસ્થિતિ માટે પરિષદના મુત્સદીઓ અને કાર્યકર્તાઓ જ જવાબદાર હોય છે. કાર્યકર્તાઓ કર્તવ્યને બજાવીને જવાબદારીને વેગળી મુકીને બધું જ અમે કરીએ છીએ કરીને જે ચાલુ પદ્ધતિઓએ કાર્ય કરે છે તેને જ પરિણામે આવો અણગમો ઉભો થાય છે. બાકી અમારૂં દૃઢ માનવું છે કે પરિષદો એ લોકજાગૃતિનું એક મહાપ્રબળ સાધન છે. રા. વ. રતનભાઈના અભિપ્રાય સાથે આથી અમે સમ્મત થઇ શકતા નથી. રા. રતનભાઈએ આગળ જતાં અસહકાર વિરોધીઓની સામે ટીકા કરવાથી દૂર રહેવાની પોતાના પક્ષને જે સૂચના આપી છે તે યથાર્થ છે. અસહકારી ભાઈઓએ આ વાત ખાસ સ્પષ્ટ રીતે સમજવી જોઈએ. ગાંધીજી અમુક શબ્દો બોલે, અમુક વાક્યો ઉચ્ચારે, અમુક શબ્દો લખે, અને અમુક વાક્યો લખે તે રીતે પોતે બોલતા અને લખતા ઘણો વિચાર કરવાની જરૂર એમણે જોવી અને વિચારવી જોઈએ. ગાંધીજી કહેવામાં ઠીક સમે

લલિતનાં કાવ્યો રૂ. ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

કે એને એનો વિચાર એમણે કર્યો હશે એ પાઠક કઇ કઈ પ્રમાણો હશે જ એ કથન અને લેખનમાં કઈ કઈ ગૂઢાર્થો હો કઈ કઇ યોજનાઓ અને કુટ ગૂઢ મુદ્રાઓ હશે, અને એ સર્વ માટે એમની પાસે ઘણા મ્હોટાં પ્રમાણો હશે–ત્યારે જ ગાંધીજી બોનતા હશે–ત્યના હશે–આ વાત એકે એક અસહકારી ભાઇએ સ્હમજવી જોઇએ અને એ સ્હમજ્યા પછી વિચાર આચાર અને લેખનમાં – નફૂતમ જો અસહકારના સિદ્ધાંતો, તત્ત્વો અને આદર્શો યથાસ્થિત સચવાય તો જ અસહકારને હાનિ ન પહોંચે તેમ ગમે અને જો ગયો વેગ મળે કુદરત ગાંધીજીએ આવું કડક લખ્યું છે કે આવું કડક એ બોલ્યા છે માટે આપણે પણ એ જ વિશેષણો વાપરવાં એમ એ જ કડકતાથી હમેશાં ચાલતે ને ચાલતે બોલવું–એ વિચાર તજી દેવો જોઇએ જે ભાઇઓ આટલો સંયમ ના રાખી શકે તેમણે અસહકાર મંડળમાં રહેવું નહિ જોઇએ એ ધર્મને દૂષિત ના કરવો જોઇએ

કોંગ્રેસે કરેલા ધ્યેય સંબંધમાં પ્રશ્નના અર્થ સંબંધમાં મ્હોટી ગેરસમજ ઉભી થઇ છે એ જરા દુ:ખની કથા છે ગાંધીજી ઉપર અને કોંગ્રેસ ઉપર એથી મ્હોટા દોષના આરોપણ થાય છે એ એથી પણ વધારે મ્હોટું દુ:ખ છે રા. વ નરભાઇએ સ્પષ્ટ રીતે એનો જવાબ આપ્યો છે, અને તે યથાર્થ જ છે 'હિન્દુસ્તાન સામ્રાજ્યમાં રહેશે કે છુટું પડશે એનો આધાર રાજ્ય સત્તા ચલાવનારની દાનત અને કૃત્યો ઉપર છે ' ગાંધીજીએ આ જ વાત ઘણા મહિનાઓ ઉપર ચોખ્ખી કહી દીધી છે ન્યાય અને પ્રેમથી સચવાતી સત્તા ચિરસ્થાયી હોય છે પણ જ્યાં ચિતરની કટુતા, અન્યાય, ત્રાસ, જુલમ અને અવિશ્વાસ, ભય, અને રાગ હોય છે ત્યાં એ સત્તા કેવળ જ ક્ષણિક રહે છે એ સર્વસાધારણ અને સ્હમજવી સ્હમજવી જેવી વાત છે મિસીસ બીસેન્ટ જેવા વિરોધખોર ટીકાખોરને તે પછીના ભાગમાં રા વ નરભાઇએ સચોટ જવાબ આપ્યો છે અને રા વ નરભાઈ ખરૂં જ કહે છે કે એવી વાતો તદ્દન ગલત છે આ ઉપરાંત એમણે હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય, સ્વરાજની મુદત દમનનીતિ વિગેરે બાબતો સંબંધમાં સારી સચોટ ચર્ચા કરી છે વળી આપણે કેવા પ્રકારનું સ્વરાજ્ય ઇચ્છીએ છીએ એ પણ રા વ નરભાઇએ ઘણી સારી રીતે વિવર્યું છે પણ એ અમ્હને એક ભ્રમ લાગે છે અને એવું તો પુરેપુરૂં સ્વરાજ્ય આ યા પછી પણ સાધી શકાશે કે કેમ તે વિષે અમ્હો ગંભીર રીતે શંકા રહે છે એક ભાવના તરીકે એ ઘણી સુન્દર અને શુદ્ધ વસ્તુ છે અને એવું જ થાય તો એના કરતાં વધારે રળિયામણું બીજું કશું જ હોઇ શકે નહિ

'સ્વરાજ્ય એક વર્ષમાં તે મળતું હશે ? એવા પ્રકારના વિચિત્રવિચિત્ર પ્રશ્નો પુછનારને રા. વ. નરભાઇ એકરીતે ખરૂં જ કહે છે કે 'જેણે મહાસભાના ઠરાવને માન આપ્યું નથી તેને આ સવાલ પુછવાનો અધિકાર નથી ' આ પ્રશ્ન પુછનાર વર્ગમાં ઘણા એવા છે કે જે ગમે તો એ સ્વરાજ્ય છે તેનો ખરો અર્થ પોતે જ સ્હમજી શકતા નથી હોતા, ગમે તો એ પોતાની જાતે ઉતરે છે, ગમે તો પાખંડીપણું કરે છે ગમે તો તેમને પોતાનામાં, પોતાના જનોમાં જોઇએ તેવી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ નથી, ગમે તો પરદેશી સત્તાના પાશમાં એવા તો

ઉપાકાત (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તન્મય થઈ ગેરાઈ ગયેના છે કે એ અત્તામાથી રહેજ પણ ખીસકે મેળવવામા કઈ ભયકર પાપ, કે ગજ્રોહ, કે અપકૃત્ય જ જુવે છે, કે પછી પોતે તદ્દન નાપર અને નિ સત્વ હોય કે જેમણે 'સ્વરાજ્ય એક વર્ષમા મળશે' એવુ દુદુભિ નાદથી ગર્જવ્યુ છે ત્હેમણે એની પ્રાપ્તિ માટે શુ શુ માગ દર્શાવ્યા છે, શુ શુ શિક્ષાઓ સૂચવી છે અને મ્યા કના તન વેવાતો નવિત્ર ધર્મ આનેખ્યો છે તેનો વિચાર એ પ્રશ્નકારોનો મ્હોટો ભાગ ભિન્નકુલ કરતો જ નથી અને કરે છે તો જાગી જોઈને એથી પુછે છે જેને પોતાની જાનમા, પોતાના જાતમનુઓમા અને ત્હેમના કૃત્યોમા, અને સૌથી વધારે તો પ્રભુમા, પુરૂષાર્થમા અ ગ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ છે ત્હેને આવા પ્રશ્ન ઉઠતા જ નથી અને કહિને બધુ કહ્યા પછી પણ વર્ષની મુદ્દત થોડી ગ ણી વધારે તો શુ પણ અસાધારણ રીતે વે ઘમાય તો શુ થયુ ? મનુષ્ય વિચાર કરે છે અને વિસ્તારે છે પણ તેની સિદ્ધિ તો પ્રભુ આપે યારે એનો અર્થ મ્હેરે એનો નથી કે મનુષ્યે—હિન્દ ની પ્રજાએ–પુરૂષાર્થહીણા થઈ બે પગ વચ્ચે નીચુ માથુ રાખી માપુરૂષની માફક નિરાશ થઈ રડતા મ્હોયે બેસી રહેવુ એક સાચો વિચારશીલ મનુષ્ય આ પ્રશ્ન પુછે જ નહિ, જે પુછે કે ગેને પોતાની જાતમા જ શ્રદ્ધા નથી, વિશ્વાસ નથી અસહકારની આ મહા ગજાનર નોમ્પ્રવૃત્તિએ આટના ટુકા સમયમા જે મહાન્ અર્થો સાધ્યા છે તેના મૂ ય ઘણા મ્હોટા—ત્હેના પરિણામ ઘણા વિશાળ છે હો સો વર્ષનો પ રશ્રી અમન જે સાધી નથી શક્યુ તેનુ ઘ ડ પ્રજા આ પ્રવૃત્તિથી મેળવી રાખી છે. વિષયાન્તર થવાના ભયે આ ચર્ચા અત્રે જ રહેવા દેવાની અમ્હને જરૂર લાગે છે

પોતાના ભાષણના છેલ્લા ભાગમા ગ ગનભાઈ કહે છે કે ગુજરાતે ઘણુ કર્યુ છે' આ ચાર શબ્દો સાથે પણ હજી ઘણુ કરવાનુ છે' એટલુ ઉમેર્યું હોત તો સારૂ થાત જે તુ નથી થતુ તે માટે દોષ કોઈને દેવાનુ પ્રયોજન નથી પરન્તુ જેમ સર કારી ખાતાઓમા કેટલીક અવસ્ર વસ્તુઓ ચ્યાય છે તેમ આ ખાતાઓના પેગ ખાતાઓના ચાપવાહકો ઉપર ઘ ણી જ બારીક દેખરેખ રાખવાની જરૂર છે કાર્યવાહકોમા કોઈ એવા પ ગુ હરો કે જેમના જીવન ઘણા અશુદ્ધ હો જેમના વ્યવહાર જોઈએ તેટના પ્રમા ણિક નહિ હોય જેમના ખાનગી આચાર વિચાર અવર્મને માગ વહન ક તા હો અને ગાર્ડન તો એવા પણ હગે કે દેખાડને જ માટે 'ગાંધીની ટોપી પહેરતા' હશે ગામ હોય ત્યા ઢેડવાડો હોય એ કહેણી પ્રમાણે ચાલુ હોય તો સ્વાભાવિ છે તેના જ માટે અમ્હે ઉપની સૂચના કરીએ છીએ

આમ એ દરે ા વલ્લભભાઈનુ ભાષણ તદ્દન મુદ્દાસર સચોટ, સ્પષ્ટ અને વિચારશીલ હોઈ ન્હેની પણ ઘણી શુદ્ધ અને મર્માળુ જોસદાર ભાષામા રખાયુ હતુ, અને જો કે એમના બધા વિચારો સાથે બધી રીતે અમ્હે એમ્મત થઈ શકીએ એમ નથી, તો એમની ચર્ચાઓમા અમ્હને વિશાળ ચાયબુદ્ધિ લાગી નથી, છતા પણ જે, જે રીતે દેવાનુ છે, તે માટે અમ્હે એમને અભિનન્દન આપીશુ

અમદાવાદ ૧—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એ કંપની, મુ બાઈ

ઠરાવો અને વક્તાઓ.

પરિષદે આ વખતે કુલ બાર ઠરાવો રજુ કર્યા છે અને તે, મેળાવડાનો કાર્યક્રમ, અહિંસા, સ્વદેશી, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ, કારીગર, પંચાયતો, સ્થાનિક સંસ્થાઓ, ખાદી ગામો, સમાજનીતિ, રાષ્ટ્રીય કેળવણી અને પરિષદનું બંધારણ. આમાંના ઘણા ખરા ઠરાવો તો એવા છે કે પરિષદના બધા ભાગો એમાં તો ઠરેલાં પ્રથમથી જ પસંદ થયેલા છે અને કંઈ આવતા વર્ષ માટે પરિષદ પાસે રજુ કરવાની સૂચના કરવામાં આવે છે.

ઠરાવો અહીંથી અને સિદ્ધાંતના રૂપમાં આવ્યા છે પણ તેમાં નોંધપાત્ર ખાસ વિગતો નથી અને એક વધારે પડતી નરમાશ છે. ઠરાવો ઉપરથી જણાય છે કે આ પરિષદના લાગણીના આ કાળમાં અસહકારને જ પોષક એવા સિવાય બીજા ઠરાવોની જરૂર પરિષદે માની નથી. પરિષદની સમગ્ર દૃષ્ટિએ જ આ ઉપર અત્યાર સુધીની નીતિ જણાય છે. તેના ઉપર અમારો અસહકાર એટલે બીજા ઘણા ઉપયોગી પ્રશ્નોની ઊંડી સંપૂર્ણ ચર્ચા અને વિચાર અમને પણ અગત્યના લાગે છે.

ઠરાવો રજુ કરનારા અને તેમને અનુમોદન આપનારા વક્તાઓમાં ગાંધીજી, મહંમદઅલી અને બીજા કેટલાક ભાઈઓ સિવાય બીજા કોઈ જાણીતા વક્તાઓ ન હતા. કેવળ ગૌરવ ખાતર ઠરાવો મૂકવા અને અનુમોદન આપવાં એથી તેના ઉદ્દેશ સરતા નથી. અગાઉની પરિષદોમાં સુશિક્ષિત ગુજરાતીઓમાંથી ઘણો એક વર્ગ ઘણા આગળ પડતો ભાગ લેતો જણાતો હતો. આ પરિષદમાં એ વર્ગ, જો એક ખેદજનક વાત છે તો પણ, ઘણો જ ઓછો જણાતો હતો. આ પરિષદના સમારંભમાં જેને આપણે એક બહુ જ ઉપયોગી, સ્વાભાવિક અને મુખ્ય તત્ત્વ કહીએ છીએ તે ન હોવાથી સમારંભ અધુરો જણાતો હતો. જે વક્તાઓએ પોતાની શક્તિ બતાવી હતી તેમના ભાષણો પણ તદ્દન સાધારણ બુદ્ધિ અને શિક્ષણવાળા અને લોક જેવા જ હતા. ગુજરાતનો એવો બુદ્ધિશાળી અને કેળવાયેલો વર્ગ મૂળે પરિષદથી દૂર રહેતો જ હતો તેમાં તે હવે તો વધારે પ્રમાણમાં દૂર થઈ ગયો છે એ ખરે જ એક ખેદની વાત છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં અત્યારે બુદ્ધિને જે ગૌણસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તે ઠીક નથી થયું એમ અમને લાગે છે. અમારૂં નમ્રતાથી માનવું છે કે જો બુદ્ધિશાળી, સંસ્કારી, અને પ્રતિષ્ઠિત શિક્ષિતવર્ગ આ પ્રવૃત્તિમાં રસથી જોડાય તો આખી પ્રવૃત્તિને વધારે વેગ મળે અને ગાંધીજીનો શ્રમ પણ ઘણો ઓછો થઈ શકે. ગાંધીજી આ વસ્તુસ્થિતિ જોઈ નહિ જ શક્યા હોય એમ અમે માનતા નથી. તો એમણે એ દિશામાં ફરી પ્રયાસ કરવાની અગત્ય નહિ જોઈ હોય? સ્વતંત્રવિચારક બુદ્ધિશાળી ગુજરાતી યુવકોનો આમ ઘણો જ મ્હોટો સમુદાય પ્રસિદ્ધ રીતે આમાં ભાગ લે છે તે વધારે ભાગ લે એ માટે વધારે સંગીન પ્રયાસની જરૂર અમને લાગી છે.

આમ પરિષદના સમારંભ ઉપર નજર નાખી જતાં આપણે કહેવું જ જોઈએ કે જે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે ગુજરાતની પરિષદ કામ કરી રહી છે તે બહુ જ ઉપયોગી અને અનુકરણીય પવિત્ર છે. ઉપર દર્શાવેલી ઉણપો કેવળ શુદ્ધ પ્રેમથી જ આગ્રહે બતાવી છે

ગુજરાત જે કરે છે તે તરફ સમસ્ત દેશનુ એ ધ્યાન ખેંચી રહી છે અને ગાંધીજી કહે છે કે પ્રમાણે સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિનો આધાર ગુજરાત કેટલુ કરે તે ઉપર છે ગુજરાતે ઝડપેલુ ભી, એટલુ તો સાટસિદ્ધ છે કે કેવળ વાતો કર્યાથી કશુ જ થઇ શકે એમ નથી અસહકારના કોઇ મોટા સિદ્ધાન્તો વિરૂદ્ધ ટીકા ન્યા પણ એ સાથે એના ઘણાયે ત્રુટી જુ। અમને લાગ્યા છે કે ઘણા જનો એનો સ્વીકાર-જો સાચો અને શુદ્ધ દેશપ્રેમ આપણે સ્હમ જતા હોઇએ તો સ્વતની કરી શકે જ્યા ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને જાતિમા વિશ્વાસ છે ત્યા કશુ જ બાધક નીવડતુ નથી આ મર્યાદા અને સ્વમાનના યોગ્ય પરિપાલન માટે કોણે શુ ના કહ્યુ જોઇએ? બીકતા અને આચારવિચારની વફાદારના કોઇ પણ મનુષ્યને જીવવા માટે લાયક ગણના નથી પરિષદ્ સાથેનુ પ્રદર્શન વધારે સન્માનથી ભરવાની જરૂર હતી પ્રદર્શન પ્રજાને અભિમાન કરાવે એવુ સુન્દર હોવુ જોઇએ ગુજરાતે લોકજાગૃતિ એટલી તો ઉત્તેજિત કરી છે અને સુષુપ્તિ અવસ્થા એટલી બધી તો હ્રાસમયાની મુદ્દા છે કે એ માટે આપણે ખરે જ ગર્વ કરી શકીએ, પણ સામને હજી ઘણુ કરવાનુ છે અને આપણ કહાન હજી બહુ અણુખેડાયેલુ છે એ તરફ આંખમીંચામણા કરવામા આપણે આત્મદ્રોહી બનીશુ અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિનુ મૂળ જ મ્હોટુ તત્ત્વ છે અને આત્મશુદ્ધિ સિવાય ઉદ્ધાર થવાનો નથી? ગુજરાતની પરિષદે આમ જયરંગ ગાજ્યો છે ભરૂચની પ્રજાએ કપેનો સ્વરાજ્યધ્વજ કાને હિન્દનો જ સ્વતંત્રધ્વજ બનાવે અને ગુજરાત આ ધર્મયુદ્ધમા મોખરે જ રહેશે ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓ દેશને વિનાશકારક નુકશાનકારક છે ને દેશને ભયંકર વિઘાતક નીવડશે એવી એવી મૂર્ખ અને બાળકની ચર્ચાઓ અને આશંકાઓ કરનાર વર્ગ! ત્હારા પગો તુ ક્યારે ઉપાડો? ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓમા તુ જે ભય અણવિશ્વાસને કનડી જોઇ રહ્યો છુ તે ઘડીભર આંખ મીંચી ભૂલી જા અને જેમા હૃદયને હમણા વિશુદ્ધિ, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા અને દેશના ઉંડા ઉંડા સસ્કારો દેખાય છે તેનો ઉંડો વિચાર કર ગભરાયા વિના, ત્હારા ગુનાહી હૃદયને એમાથી મુક્ત કરી, ભય અને વહેમને શાંતિથી દૂર નાખી હૃદયને શુદ્ધ મનનીથી વિચાર કર પુરૂષાર્થમાં તુ માનનાર હો તો પ્રારંભથી ત્હારૂ આત્મબળ ખીલવ અને દેશના આ મહાન તપસ્વી અને ગંભીર દેશનાયકના ચારિત્ર્યને તપાસ ને પછી પ્રભુની મુદ્રા અને વિશ્વમૂર્તિને ત્હારા નેત્ર આગળ ધરી કહે કે ગાંધીજી આ દેશના દુશ્મન છે કે દેશના તારક છે? સમત સ્વીકાર નહિ, પણ પ્રમાણિક પણે સાચા દિલથી ત્હેં જે જયરંગ ગાજતે કર્યો છે બાળી ઉજવો તો કયા અને કેમા નથી હોતી?

વન્દે માતરમ્।

ગુલામગિરીનો મજમ (સચિત્રવાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

રાસ.

લેખ —રા. મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર, બી એ.

(દાદીઆ શાથે ઝીનવાનો)

પુનિત સન્તોના વૃન્દ (૨)
આજે ઉત્સવ રાષ્ટ્રદેવનો—
મેયા ભારતી સોહન્ત (૨)
આજે ઉત્સવ રાષ્ટ્રદેવનો—
કુંજે વસન્ત ટહૂક કુંજે નવ પ્રેરણા,
કોકિલા સુકંઠે ટહુકન્ત —આજે૦
રેડે રસચેતના જગાવે સ્નેહજ્યોત વી !
પિંડ બ્રહ્માંડ પ્રમગન્ત —આજે૦
અતગ મહીં ભક્તિ જગન્નાથ જન્મભૂમિની,
ઝગમગ દો ઓજમાં લસ ત, —આજે૦
શોભન જગમોહને બતાવી ઉન્નત-માધુરી
હિન્દી નવમોડે હસન્ત —આજે૦
હિન્દુ, મુસલમી ! એક તાનથી નૃથાદને
એક તાને [illegible] શો ગ્યન્ત —આજે૦
યોગી, વિયોગી, રા ગી, વિશ્વના વિરાગી સૌ,
આત્મતત્ત્વ નિરખે અનન્ત —આજે૦
એક અખંડ તેજ, [illegible] એકનાથી નિતયા
પાઆ પરમ ત્મમાં રમન્ત —આજે૦
સ્વાત્મ કેગ ગજ્ય નમી ટકી રહે ત્રિભુવને
જય હિન્દ ! ગાજશે દિગન્ત
આજે ઉત્સવ રાષ્ટ્રદેવનો —

જન્મની પાવલી રાજકીય પરિ[illegible] [illegible] માં ગવાનું [illegible]
સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ત્રણ નાટ્ય પ્રયોગો.*

લેખક—ડૉ કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડયા, એમ એ

એક પખવાડીઆમાં ત્રણ જુદી જુદી જાતના નાટ્યપ્રયોગો જોયા, અને ત્રણે પોત પોતાના પ્રકારમા ઉત્કૃષ્ટ હતા જો કે અહીંના બીજા સારા તથા પહેલી પંક્તિના નાટકો વગેરે જોયા નથી એટલે તેઓની સાથે, અને ફ્રેન્ચ રશિઅન વગેરે પણ દીઠા નથી એટલે તેઓની સાથે પણ સરખામણી કરી શકુ એમ નથી પરન્તુ હિન્દુસ્થાનમા એટલે ખાસ કરીને મુંબાઈમા મ્હેં ગુજરાતી, ઉર્દુ ને અંગ્રેજી એવા જેટલા નાટ્યપ્રયોગો દીઠા છે તે સૌ કરતાં ચઢી જ ચઢી જ જાય એવા આ ત્રણે પ્રયોગો હતા

૧ સૌથી પહેલુ મેટરલિંકનુ "*The Betrothal*" નામનુ નાટક દીઠુ અહીં તે પહેલા બે સામાજિક નાટકો મ્હેં દીઠા હતા, તેમાનુ એક તો સારા નાટકકારની કલમનુ હતુ, તેમા અભિનય, લખાવટ, *realism*, હાસ્ય વગેરે સાધારણ અથવા તેથી જરા ચડતા દરજ્જાનાં હતા સીનરી એક જાતની જ સાધારણ હતી એકમા તો ત્રણે અંકમા એક જ સ્થળ હતુ, ફેર માત્ર સાયકાળ, મધ્યરાત્રિ ને પ્રાત કાળ એમ જ હતો પણ "*Betrothal*"મા ઘણા સીનો હતા, અને તે તયાર કરવામા પુષ્કળ શ્રમ તથા પૈસા ખર્ચી નાખેલા હતા એટલી મોહકતા તથા ચમત્કાર સીનરીથી થઈ શકે એ મ્હે તો કદી ધાર્યું ન્હોતુ નાટકનુ વસ્તુ ગંભીર, ફિલસુફીભર્યું હતું ભાષા બહુ સાદી ગંભીરતા તથા સરલતા બન્નેને સાધનારી, ને વચ્ચે વચ્ચે હાસ્ય ચાવનને એવા વાક્યો સ્વાભાવિક રીતે સરી પડતા જેથી સાંભળનાર તત્કાલિક તો એના અર્થગૌરવને ટાળી દે, પણ બીજી જ પળે એ વાક્ય સુભાષિત તરીકે, મહાવાક્ય તરીકે મનમા અંકિત થઈ જાય કઠીઆરાનો છોકરો એનો નાયક એને પત્ની પસંદ કરવાની, તેમા એક પરીની મદદથી જે ૭ બાળાઓ-જુદી જુદી પત્નીની-ની સાથે એને કાંઈક ભાવ થયેલો તે બધી હાજર થાય છે એક એની સગી, એક કસાઈની છોકરી, એક વીશીવાળાની, એક મેયરની વગેરે હતી એમાની એક જ પસંદ કરવાની હતી દરેક પુરુષને માટે એક જ સર્જાયેલી હોય છે તે-*the one woman* તે એને મળે તો એ સુખી થાય બીજીને પરણે તો જીવનભરનું દુ ખ કઠીઆરાને બધી વ્હાલી લાગી, બધી સારી લાગી ને પસંદગી કરવાનુ કામ નકામુ લાગ્યુ તેમ એ બધી એના ઉપર ધ્યાન ધરતી, ને એને પરણવાને તૈયાર હતી જાદુઈ બળથી તે બધી તો વડીલ સખીઓ જેવી થઈ ગઈ હતી પછી પરીએ પ્રકાશને બોલાવી ને પ્રકાશ સાથે આખુ મંડળ પિતૃલોકમાં ગયુ ત્યા જતે જતે સૌએ જોયુ કે એ સાતમી બાળા પણ પછવાડે પાછવાડે આવતી હતી પણ એણે એવી રીતે શરીર મ્હોં બધુ સંકેલ્યું હતું કે કશુ દેખાય નહિં તેમ તે નિ શબ્દ હતી-ચાલવાના સિવાય કાંઈ ચેતન ન્હોતું પ્રકાશે પૂછ્યુ આ કોણ ? હું ત્હારી સઘળી પ્રિયાઓને બોલાવી તેમા આ

* આ લેખ મૂળ ઇંગ્રેજી લખાવટના પત્રરૂપમા છે —ચંદ્રશંકર ન પંડ્યા

આવી છે પણ કીઆ ાં યાઽ ન આ યુ પ્રમાગે કહ્યું મભારી કા, હ્હને પો આવો તોં જ એનામાં ચેતન આવગે પિતો મા મા ાારથી માડીને જાતઆનના મવગા પિતૃઓ હતા સૌના વેદ, પત્ની નોકે નુવ નુ ા જગની દેખાના સાથી વૃદ્ધ આપિતાએ કહ્યુ કે "અમે ત્હાર માટે પ ઃ ડરીુ અને અમે ખરી પસદગી કરીુ ને તુ માનશે તો સુખી થેગે નહિ તો તુ ને અમે સૌ દુખી થઇશુ " છએ બાળાઓને જોઇ માગી છે એમ કહ્યુ, પણ "પેની નથી, તે ક્યા છે ?" એમ પૂછ્યુ આખર શુપ્ત આકૃતિને ખોળી કાઢી, સાતમીને ોનાવી, એ ેાા ે પૂર્વના કીઆાને ાદ યાઽ આ યુ નહિ નાવાગોમે કહ્યુ એ જ ત્હારી વર છે, એ જ ત્હારે માટે ઘ તયની છે, પણ ત્હને યાઽ આવે તો જ કામ આવે પાઽ ન આ ુ પેની મેળાપ યઽ પડી આખર પિતૃઓએ કહ્યુ અમારૂં કાઈ ચાલતુ નથી વધારે ખાાી તો સતનિ જ ઽરી ાકરા માટે સતતિના લોકમા જાઓ તેઓ ચોક્કસ જાણશે એ પ્રદે ાતારાઓનો ય થના ાે હતો આ મડગ ગયુ એગને ન્હાની બાલિકાઓ " મેગા દાદા, મ્હોગ દાદા ' ડી મીઆરાને વગા પડી ઽીઆાગની પ્રાર્થનાઓ ! તેની ન્હાની પૌત્રીઓ આવી તેઓ ' ાદ ની વ ને ખોળવા ભાવ્યા, પરા હાર્યાં છેવટે એના સાત બાળકોમાા ઽ ગાવ્યા, તેઓએ કહ્યુ કે અમારામા સાતમુ જે છે–" *The smallest of them all* '—જે પીડ ા પ્રથમ બાળ થવાનુ–તે રમવા ગયુ છે, તે આવશે એટલે જરૂર "મા'ને પરખી કઢશે તેઓએ ેરી ઽ ાાગાઓને તો રદ કરી પણ સાતમીને વિષે ખાત્રીથી ઽહી શક્યાં નહિ પછી સૌએ સાતમા બાળને ખોળવા ગયા, સાતમી બાળા એકલી સનમુખ ઉભી રહી હતી ત્યા તે ન્હનુ બાળ– ાનિમ આવી તે તરત પોતાની માને ઓળખી કાઢે છે એના પ્રેમથી ને એના સ્મરણથી પેલી બાળા જાગૃત થાય છે–બન્નેનુ તે વખતે જે પ્રેમના આવેશભર્યું મિલન થાય છે–પુત્રી તથા પુત્રના સુખવાળી સુન્દર માતાનુ–તો આખા નાટકમાતો ખરેખરો અદ્‌ભુત પ્રસગ હતો એટલામાં બીજા સૌ છોકરા આવીને એને ભેગી પડે છે ઽીઆરાને તે "*The smallest of them all*" બોલાવવા જાય છે પણ એની સ્મૃતિ હજી જડ છે સુન્દર છે, છોકરા તો વધારે મધુર છે, એ સૌ કબુલ કરે છે –પણ યાદ આવતી નથી એની ચોખ્ખી ના ની સાથે જ સૌ સનતિ એનો તિરસ્કાર કરીને –પોતાની માતાને લઇ જાય છે ઽાહુમા પ્રેમ ને દાની મરજીમાથી કરુણા ઉત્પન્ન થાય છે – છેવટે–આ બધુ એ રાત્રિમા બન ઽડી–બીજી સ્હવારે ઽ ઽઆગની માના મિત્રો આવે છે, તેઓની છોકરીને જોતાં જ ઽીઆરો–ઘણા વરસ પહેલા મળેલો ત્તે તથા સતતિલોકમા વાતમી, ખરી વધૂ તરી સતાને એ પરા ઽરી તે–તરીકે ઓળખે છે–ને બન્ને પ્રણયથી બધાય છે

આમ, ટુકામા વિચિત્ર જણાતું, નાટ ક્હુને તો મ, અર્થગંભીર નાટ્યુ લગ્નમા પ્રેમની ભાવના, પ્રેમમા સનાતનતાની ભાવના, અને એ સંબંધમા મનુષ્યજાતિના ભૂત–વર્તમાન–ભવિષ્યત્ જીવોના ઐક્યની ભાવના મહ સુન્દર રીતે ગુથેલી હતી નાયિકા જે ક છે તા બે જ

અરવિંદ ગોષનુ તત્ત્વજ્ઞાન ઃ ૨–૮–૦ એન એન ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની મુંબાઇ.

ગીનમાં પ્ર ટ થાય છે, અને એના સૌન્દર્યના તથા અભિનયના ભુખ્યા શ્રોતાજનને તે વાન મટ વસમી લાગે છે તો પણ ... પ્રકૃતિ ના ગીતમા તે દેખાડે છે–એવુ સરસ ઢંગથી આવેલ, *ecstacy* વગેરેનુ સાન તે. વે છે

એ સિવાય નૃ ત્ય, ગીત ને સગીત સાઈ પ્ર ારો જુ ા જુદા ... –ની મ ... ગીનરીમા નના મોહક તત્ત્વોનો પ્રવેશ એ સર્વ ... ભાગાવ્યા શબ્દોમા હેવાય પણ વર્ણન તો અશક્ય છે (અમદાવાદની પરિષદમા ન ભજવાયેલા નાટકના ... અશક્ય જેવુ નહિ પણ સાચ માનુ)

મેટર્લિન્કના એ *Blue Bird* ' નામના નાટકનો આ બીજો ભાગ છે પહેલો ભાગ ખરીદી વાંચીશ પ તે વિના ય પુ કઈ રસ પડો

2 Varieties Show

' *Betrothal* એ ... નટ ... ગેઈટી થિયેટર ... મેતે માટે મ ... હતુ પણ ' *Varieties* " જેવા ... તે *Palladium* થિએટર ... હતુ એમા ભીડ સગન વધારે સારી હતી અને ... ખૂબ હતી ... ટિકીટો મેળવાએ જે ... બેઠકોની પછવાડે આ મેં વખત ઉભા ... હતા *Varieties* એટલે જુદી જુદી જાતના તમાસાઓ સૌથી પહેલા એ ... રના ... આ ... તેઓનો રંગ પ્રકાશના ... ને ... ઓના ... પોશા ... ગ–સર્ગની એક થતી અસર આખો નવીનતાથી ભરી દેતી હતી પણ એથી વધારે ... ને વધારે આન ... અસરથી અમારી આંખ મોહિત થાય એવાં દશ્યો–... જુ ા જુ ા ... એમાંથી ... જેવા ભાસતા દશ્યો પડીથી તેય ... ખેનોની ... નારો ખેલાડી આ ... ચોકોલેટ, જરા ... વયાનમા ... તથા ... આમે ... રી ... ટોપીઓ ... ના જુ ા જુ ા ... બનાવ્યા ... કથા ... નની ... ટાબ્લો ... કેમ ... છે, ... કેમ ... છે–એમના તરફ કે ... જોતુ હોય ત્યારે ... ન જોતુ હોય ત્યારે કેમ ... છે– ના ... દુશ્મનોના ... જોઇને સુવર્ણયુગની પોતાની ... વાજાના ... મ ... કરે છે, વગેરે ... નકલો સપાટામા પણ આવે ... ને અમને ખૂ ... હસાવી માયા ... માયા ' ... મરણ કે ... ના થિયેટરમા જોનારી ... સ્ત્રીઓના હસવાનો ધ્વનિ ... પણ સ્ત્રીત્વભર્યો–ઘડીએ ને પલક ફરી ... છે ... સાંભળવો ને ... ગીતે ... હસવુ એ મ્હારો ને ... સુખવાદનો એક દિન ... થઈ ... પડી એ ... નૃત્યની સાથે ... ગાયનો ગાયા પૂરેપૂરા અર્થનું ગ્રહણ થઈ શકતુ નહિ પણ મ્હને ... અવાજ કોમળ ... કૃત્રિમતાવિનાનો લાગ્યો, ... રાગીત ... એના તાલ ... લાગ્યાં કે આ ... થયો મ્હને એટલે સુધી થયુ કે લ્યાદ ... દિલ્હીમાં જોયુ હોત ને ... સંગીત માટે મ્હને ઘણો વધારે સારો મત થયો હોત ... મ્હારા મનનો ... કાંઈ ઉંચાણ ... અભિપ્રાયથી વિરુદ્ધમા દોરાયું ન હતુ, અને સા

---

[1] પ્રાપ્ય ... રૂ ૦–૬–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પાશ્ચાત્ય સંગીત સાંભળવા તથા બને તો સમજવા યત્ન કરીને પછી કેવું લાગે છે તે જોવું એમ જ ઇચ્છા હતી

આમ કુલ ૧૧-૧૨ દશ્યો હતાં બધાને સંભારવામાં શ્રમ થાય તેમ લખવામાં અનિયમ જાય તેથી સૌથી વધારે ચમત્કારકની જ વાત કરીશ અને તે વિન્સ્ટનના "*Water-lions and diving nymphs*" સમુદ્ર-સિંહો અને સમુદ્ર-દેવ (જો એ નામ આપું તો) એમનું કામ સૌથી વધારે આકર્ષક હતું સ્ટેજ ઉપર સ્ફટિક કાચની ટાંકી-પાણીથી ભરેલી તેમાં, બે નાગાઓ તરવાના પોશાકમાં સજ્જ થયેલી સુન્દરીઓ, ઉપરથી કૂદીને જુદી જુદી રીતે તરે, જુદી જુદી રીતે ભુસકો મારે, જુદી જુદી ક્રીડા ને ખેલ-કસરતી ખેલ કરે, ને બરોબર તે જ પ્રમાણે એની પાછળ જઇને સમુદ્ર-સિંહ કરે ખરે, ઘડીમાં એમ લાગતું કે તે યુવતીઓ અત્યન્ત *grace* પ્રકટ કરે છે, તો બીજી ઘડીએ સિંહનું કામ પણ એવું જ *graceful* લાગતું, ને "ટાઇમ્સ"ના અવલોકનકારે પછેના લખ્યું હતું તેમ કોણ વધારે *graceful* છે તે આ સુંદર હરિફાઇમાં નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું ખરેખર, આ ખેલ અત્યન્ત નવીન ને મોહક હતો બીજો ખેલ એક માણસે ડીકન્સમાંની નવું પાત્ર ભજવ્યા તે હતો બે ડેવિડ કૉપરફિલ્ડમાંથી, અને ત્રીજો કંજુસનો બીજી એક નવલકથામાંથી પણ કંજુસના પાઠે તો હદ કરી સ્ટેજ ઉપર જ તે બે ત્રણ મિનિટમાં ટાપટીપ કરી વેશ તથા દેખાવ બદલી નાખતો કંજુસની નકલમાં તો એણે એટલા બધા હસાવ્યા—તેમાં યે મ્હારી પાછળની એક અંગ્રેજ યુવતીનાથી સ્હેવાય નહિ હસવાની આંકડી જ આવી હોય તેમ એટલે મ્હોટેથી હસી પડાય, એનો સાથની વારે ઉઠાવે, પેલી મ્હો ઢાંકી દે, પણ મ૦ હસવું તે કાંઇ રોકાય ? અને તે પણ આ પ્રજા જે પોતાના ભાવો પ્રકટ કરવામાં આપણા જેટલા નામા-ઇટ કામથી તદ્દન અપરિચિત છે—જે આવા આવા કુદરતી ભાવો બ્હેધડક જાહેર કરે છે તેનાથી રોકાય ? અમને તો આગળ જોઇને સ્ટેજના બનાવથી હસવું આવે અને પાછળ એ બાઇની દશા જોઇ તથા સામની મેનકા હસવું આવે અને એ બિચારી અભાગી નાનું જેવી જાય—બબાના મ્હાનું જુએ તે 'હસી પડાય' જ તે કેટને સુધી—આમ એ પાર સુધી તો ચાલ્યું જ, પણ જ્યારે ખેલ પૂરો થયે નીકળી જવા લાગ્યા ત્યારે ફરીથી એ જ વખતે ખડખડાટ હસી એણે બધું ખાલી કર્યું ત્યારે જ એ બાઇ સ્વસ્થ થઇ શકી હસવાનું નાનકડાની મઝા લન્ડનમાં કાંઇ ઓર જ છે—ફક્ત એક જ વિચાર આપણી સ્ત્રીઓનું કુદરતી હૃદયનું હાસ્ય કેટલું દબાઇ ગયું છે—બીજી ઘણી કુદરતી લાગણીઓની પેઠે—એ એક વિચાર ફક્ત આ હાસ્યધ્વનિના આનન્દહાસ્યમાં કરુણતાની છાપ મેળવી દે છે

એક ચાલો *Ventriloquism*નો પ્રયોગ દીઠો ડીટેક્ટીવની વાર્તાઓમાં વાંચી એ શીખવાનો એક વખત મોહ લાગ્યો હતો આમાં પહેલી વાર દીઠો એમનો આમાં ને સફળ હતો કે છેલ્લી ઘડી સુધી એમ જ શંકા થઇ હતી કે બીજો અવાજ ખેલાડીના હાથમાં રહેલા પુતળાના મુખમાંથી જ આવે છે પુતળાની મુખાકૃતિમાં વાતચિતના અવાજને અનુરૂપ ફેરફારો થતા હતા તેથી ભ્રાન્તિ થતી હતી

[1] નીતિદર્પણ ૨ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની; મુંબઇ

એ. માગા પુરપવેતાના નટ તરીક ગ્યણીની છે ત્હેણે જુદાં જુદાં પુર તૈગમાં-જુદી જુદી નુ ૯૨ ીનેરીમા મધુર ગીત ગાયા

ગે ૮ે આ *Varieties* મા ભિન ન્ચિને પોષક નત્ત્વો ઘણા હતા, પણ એમાં બે ચાના ૫ હતા તે બાદ કરીએ તો બાળના બધા બેનો ગ્હને બહુ ગમ્યા વિના કલા, નરી ાના, અભિનય, સંગીત, નકલ, નૃ ય કેટલીક વસ્તુઓ-એ કે મ ુ મારી ને ેા૯મ્ અલ ભુમિ ાની હતી

૩. અલાદીન.

નાને અનાદાન ને જાદુઇ દીવાનો પ્રયોગ હતો એને *Pantomime* કહે છે અંગ્રેજી નિ ાળમા એ શબ્દનો અર્થ એવો શીખેના કે એમા બોલવા વિના કેવળ અભિનય જ હોય-નીતેમાની ૫ે એ અર્થ સાચો હોય તો હવે બહુ જુનો થ ગયો છે હવે *Pantomimes* નાટકો જેવા જ હોય છે, ફક્ત કલ્પિત સૃષ્ટિ પરી ને ચમત્કારો વગેરે હો ા છે, ખાસ બાળકોને ઉદ્દેશીને ને નાતાલના અવસરમા ભજવાય છે પણ એની સુન્દરતા "મ્હોટા થયેલા બાળકો" ને પણ આકર્ષી લાવે છે અને *Pantomime* નુ આ સ્વરૂપ લક્ષમા રાખીએ એટલે એનની અંદર પુરાણી ચીનાઇ ને અર્વાચીન અંગ્રેજી રીતભાત પહેરવેશ, *allusions*, સામગ્રી વગેરેનુ મિશ્રણ સમજી શકાય એવુ થાય છે મૂળ અરેબિઅન નાઈટ્સની આ શિષ્ટ કથાના મુખ્ય તત્ત્વો બને તેટલા પુ ાણુ પૌર્વીય રૂપમાં રાખીને પછી ચીસની સ્ટીની જરૂરીઆત પ્રમાણે એનુ રૂપાન્તર કરેલુ છે કે આખુ નાટક નથી ઐતિહાસિક કે નથી અર્વાચીન સમાજને પ્રગટ કરતુ પરતુ એ મિશ્રણ એવી ખુબીથી, એવી કળાથી, એવી કુતેહથી કરવામા આ ુ છે, ને એમા આકર્ષક તત્ત્વો પદે પદે લાગે છે, એટના બધા છે કે આપણા માનુષભાવને તે બહુ 'અપીલ" કરે છે, ને કદિ અદ્‌ભુત નૃત્ય ને સંગીતના લયમા, તો કદિ અસાધારણ ચિત્રપ્રકારા પરિવેષ્ટ વગેરેની મીનરીના મેદર્શનમા, કદિક પેટ દુખાવે એવા ઉપરાઉપરી આવતા હાસ્ય પ્રસંગોમાં તો કદિક *acrobatic* તથા *engineering* કૌશલ્ય રના નમૂનામા,—એમ કરે આ અને આના આના વિવિધ દર્શનોથી થયેલ આનન્દ-રસના ઘુટડામાં, બીજી ઝીણી અસંબદ્ધતા ખુચતી ન્હોતી સમભાવથી દર્શન કરનારને તે અસંબદ્ધતા ખામીને બદલે ગુણ જ લાગે.

અલાદીનનુ પાત્ર એક ચૌદપદર વર્ષની બાળા, અનુપમ *grace* થી, નિર્દોષ બાળઉલ્લાસથી, આવેશથી, મીઠી વાણીથી, ને ઉત્કૃષ્ટ અભિનયથી ભજવતી બાળા જ હતી એની વિધવા મા, વઝીર ને વઝીરપુત્ર એ ત્રણે હાસ્ય-પાત્રો હતા ને ખરેખરી ગમત એમણે કરાવી. મા ધોબણ હતી, ને એના ઘરમા જાદુગરી અંકલ બની આવીને પોતાના પરપોટા જેવા સ્વપ્નનુ ગીત ગાય છે તે વખતે પાય ૭ ાના ી કુડીઓ (ટબ)માથી સાબુના પરપોટાઓ —*Soap-bubbles*—સ્વયમેવ નીકળીને ઉપ ચ ે છે એ ગીત જેટલુ સમજાયુ તેટલુ મધુર અદ્‌ભુત લાગ્યુ અલાદીનનુ એક ગીત "*Voices from a-far*" એથી ય સરસ

છાપવાના પત્રો રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

હતુ—એના અન્તમાં ને મધ્યમાથી જુદીજુદી દિશાઓમાથી— ત્રીનની કે રી પક્તિઓ ગવાતી હતી, એ—દૂરથી ગીતધ્વનિ નેપથ્યવિધાનની એક ઉત્તમ કૃતિ લાગી નૃત્યમા પચાસ સાઠ માણસો—મ્હોટો ભાગ નાનિકાઓનો—હતા આ બધુ સયોજન—આમાં જુદી જુદી ઉમરના માણસોની ગતિનુ ઓરકેસ્ટ્રાના સગીત સાથે ભૂલ વિનાનુ સયોજન, એ અહીનુ ખાસ લક્ષણ છે કહે છે કે સિગ્નલ સ્ટેજ ઉપર આવી રીતે અસીસો માણસો એક વખતે હાજર થાય છે!

જેમ પાશ્ચાત્ય સગીતમા જુદા જુદા પ્રકારના વાજિત્રોનો સમન્વય, *Combination* એ મુખ્ય વસ્તુ છે તેમ આ મૂક *Pantomime* ને સફળ બનાવવામા કેટલા માણસોની બુદ્ધિ, મહેનત સ્મરણશક્તિ, સમજશક્તિ વગેરેનો સહચાર થયો હશે!

એનો કાર્યક્ર ઉત્તર ભાગના મોસમ ઉપરની હળી તથી મ્હોટો *Moss' Empires Ltd* કંપનીનુ આ લડન હિપોડ્રોમ થિયેટર હતુ એના બીજા ૧૧ થિયેટરો આપણા છેટે શિહેરમા છે ત્રીજા ૧૨ થિયેટરો *associated* તરીકે એ બતાવે છે

અનાદીનના નાટકની ચોપડી લખનાર બે જણા *Lyrics* લખનાર ત્રીજા ત્રણ, સગીત બનાવી, પસદ કરી ગોઠવનાર એક જુદો, "સ્ટેજ કરનાર જુદો, પ્રબંધ કરનાર જુદો, સીનેરી ચિતરનાર ૭ જણા, કપનીની 'યોજના" કરનાર જુદી, બનાવનાર વળી જુદી, સીનેરી રચનાર જુદો, *Wigs* અને વેશ બનાવનારા જુદા જુદા પ્રાણિ મોં-શાહ-જાદીનો ડ્રેસ બનાવનાર એક સ્ત્રી ને એક કપની, સગીતનો ડાયરેક્ટર જુદો ગાયનનો પ્રતિનિધિ જુદો, સ્ટેજ મેનેજર જુદો, ચીફ એન્જીનિયર, ચીફ *Electrician*, એસિસ્ટન્ટ સ્ટેજ મેનેજર, માસ્ટર કારપેન્ટર, *Property Master*, *wardrobe mistress* વગેરે જુદા જુદા સર્વના નામ છાપ્યા હતા!! ને નહિ છપાવતા તો કેટના ય લાઠી હશે

એક સીનમા મ્હોટા *Picture-blocks* હતા—ન્હાની પેટીમા ચોરસ ચક્તાઓ જુદાં જુદા ગોઠવવાથી જુદી જુદી આકૃતિઓ થાય છે ને, એવા મ્હોટા ચક્તાઓ સગીત ની સાથે ન્હાના મ્હોટા બાળકો ગોઠવીને સીનાઓનાં ચિત્રો બનાવતા એ બનાવનારનુ નામ જુદુ હતુ કપડાં ધોવાનો એક સચો હતો, જેમા એક ખાસ ભીનુ કપડુ નાખી દાબો ફેર તો એટલે બહુ જેવો અવાજ થાય ને બીજી બાજુથી કોઈ કપડુ ગડી વાળેલ બહાર નીકળે છેલ્લી ઘડીએ પૈડા (વઝીર-પુત્ર) એ એને મોટર-કાર બનાવી દીધી ને સંચા ઉપર બેસી મોટરની પેઠે સ્ટેજ ઉપરથી ચાલી ગયો! એના શોધનુ નામ પણ હતુ!

શુક્રાની અદર રત્ન-ઝવાહીર વગેરેનો બગીચો બહુ ભપકાદાર હતો તેમાં એક હીરાનો પડદો" ઉપરથી ઉતરી આવે છે, તે એક લાખ વિજળીના દીવા હતા ને ૫ માઈલ તારનો તાર હતો એમ પણ લખ્યુ છે

આજુબાજુની કળાઓની ઉન્નતિનો લાભ નાટ્યશાળા કેટલો લે છે ને, સારી રીતે માટે અહીં કેટલી ઉંચી ભૂમિકાની-હદે ચગમાં તથા નવીન રચનામા જરૂર છે એનુ ભાન યુરોપમા થાય છે

ઉષાકાન્ત (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ

આપણા સારા નાટકકાર મેનેજર, માલેક તેમ જ નટ-સૌ અહીંની દુનિયાથી અળગા રહે છે, પરંતુ અહીં આવીને *first-hand* આ લોકોની પદ્ધતિ જુએ તો આપણા નાટકોમાં કેટલો સુધારો થાય.

હાલ અત્યારે તો અહીંના આ ત્રણ નાટકો જોતાં માયાવી જગતમાં ટોઇએ એમ લાગ્યું આપણે સાનાં નાટકો હવે જોતાં ગમશે ? એ પ્રશ્ન થાય છે

The Bales in the Wood

૧ - ત્રણ એ- " પેન્ટોમાઇમ " છે મિત્ર-રેનાની પેઠે આ જોયા નગર રહી ગયેલા અનેક માણસો રહે રોકા હશે એની આવી બિહના જાણી, તથા *Lyceum* થિએટર મા એ બહુ સરસ ભજવાય છે એમ જાણ્યું એટલે માન-વિનોદનું આ સાધન જોવા તથા ગાણુંસા હું પણ ગયો અને જોના એમા મ્હોટી ઉમરના પુષ્કળ માણસો હતા

Lyceum થિએટર "સ્ટ્રેન્ડ"ના રસ્તા ઉપર છે ગેઇટીની મગન"ના જ, પણ એનાથી વધારે મ્હોટું ને બેઠકો વધારે સોઈવાળી તથા ભનકાવાળી રાતા સુખમન સિવાય બીજુ મન નજરે જ પડે નહિ છતા *Palladium* ના જેવુ મ્હોટુ નહિ *Palladium* બાંધવામા અઢીલાખ પાઉંડ (એટલે લગભગ ચાળીસ લાખ રૂપિયા) ખર્ચ્યા છે! પાય હજાર ની બેઠક છે, ને બીજે ઘણા ઉભા રહ્યા હતા

આ નાટકનું વસ્તુ સાદુ- બાળકોને રસ પડે એવું છે પ્રખ્યાત બહારવટીઆ રૉબિન હુડ તથા શુરવીર રાજા રિચર્ડ કોર-ડિ-લિયાન નામથી તે વિશેષ આકર્ષક થયું છે હું ધારૂં છું કે આ નાટક ભજવનારાઓ બધા એક જ રીતે ભજવતા નથી, પ્રવેશોમા, પાત્રોમાં તેમ જ વસ્તુમાં પણ વધઘટ તથા ફેરફાર કરે છે બેનિ કહેતી હતી કે એણે પહેલાં જોયેલું ત્યારે એમાં રીંછ દીઠું હતું મ્હે જોયુ તેમા તેવુ કાંઈ હતું નહિ

૧ બીજા નાટકો કરતાં ઘણું વધારે-બાર પ્રવેશો ને સરાસર કના- યથા-જે અહીં અસાધારણ છે બાકી સીનરીની અદ્ભુતતા તથા સુન્દરતા પાત્રોનું અભિનય-ચાતુર્ય, હાસ્યની સામગ્રી ઇત્યાદિમા, મ્હેં પૂર્વના ત્રણ નાટ્ય પ્રયોગોને માટે કહેલું લગભગ બધુ આને લાગુ પડે પરિણામે આખું નાટક એવું મોહક થાય છે કે તે અસર કરે એ વર્ણની સમય નહિ

પહેલા પ્રવેશમા નિશાળની બારીમાંથી બે બાળકો પરીની સાથે વાત કરે છે—હું તે કાંઈ સમજ્યો નહિ દૃશ્ય નવીન તથા સરસ હતું બીજા પ્રવેશમા બાળકોના પિતા એક અમીર—બેરન ગુન્હાઈ— બે બાળકો (જે વસ્તુત: બન્ને માનિનિ હતી ના સ્ટેજ ઉપર અનુપમ સુન્દરતાથી બાળ ને બાળા તરીકે નર્તતા હતા) તેને અમીરની એક સગી યુવતી કુમારી મેરિયન એટલા હતા રિવાડ ત્યા આવીને અમીરને " ફ્રેન્ચ " માટે લઇ જાય છે, તે બાળકોની વિનવણીનો તથા અમીરની આનાકાનીનો બહુ સરસ—હૃદયસ્પર્શી ઉત્તર આપે છે

ત્રીજા પ્રવેશમા શેરવુડનુ ગામડુ-ગામડાનો " ચોક " આવે છે પચાસેક બાળકો તથા સ્ત્રીપુરુષો ગાય છે નાચે છે સા પેના અમીરનો ભાઇ બેન ગૅંડ-હાર્ટ આવે છે-દેખાવે

" દ, મરતી અને મિત્રમંડળ રૂ° ૨-૦-૦ એન ,એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

હિંદનું આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય.

લેખક–રા. શંભુલાલ બહેચરલાલ દવે

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના અનેક મહા પ્રશ્નોમાં હિન્દના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યનો પ્રશ્ન (*Fiscal autonomy*) હાલમાં મુખ્ય ચર્ચાનો વિષય થઇ પડયો છે તેથી અત્રે તે વિષે ટુંકુ વિવેચન કરી માહિતી આપવાનો આશય છે. આ પ્રશ્નને નિરંકુશ વ્યાપારની રાજનીતિ સાથે કેટલોક ગાઢો સંબંધ છે તો પણ આપણે એ બે જુદાં પાડીને ચર્ચા કરીશું. હિન્દના રાજકીય ઇતિહાસમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું તત્વ કંઇક અંશે દાખલ કરવાનો પ્રયત્ન છેલ્લાં બે વર્ષથી ચાલુ છે અને આ વર્ષની શરૂઆતમાં નવા ધોરણ ઉપર હિન્દમાં પ્રાંતિક ધારાસભાઓ તથા દેશની ધારાસભાઓ કામ કરવા લાગી છે. એટલે નવા રાજકીય બંધારણમાં પ્રજાની અથવા તેના પ્રતિનિધિઓની સત્તા કેટલી રાખવામાં આવી છે એ પ્રશ્ન સહેજે ઉપસ્થિત થયો છે. રાજકીય સુધારા માટેનો કાયદો બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટે ઘડયો ત્યારે સવાલ ઉપસ્થિત થયો હતો કે આ સવાલ વિષે કાંઇક સ્પષ્ટીકરણ એ કાયદામાં કરવું. પણ બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળે તેની વિરૂદ્ધમાં ઠરાવ કરી, કારણરૂપે એવું જણાવ્યું કે હિન્દને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય અપાય છે એમ જો કાયદામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવે તો કોઇવાર એ સ્વાતંત્ર્યની વિરૂદ્ધમાં જરૂર લાગતાં પગલાં લેવાની સત્તા બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટની તથા નામદાર બ્રિટિશ શહેનશાહની પણ રહે નહિ. આ દલીલ રજુ કરતી વખતે સાંભળનાર કોઇ એમ દલીલ કરે કે હિન્દને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય આપવાની બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળની કે બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટની અનિચ્છા ઢાંકવાનો એક ઢોંગ છે તો તેના જવાબમાં બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળ તરફથી હિન્દી પ્રધાન મી. મોન્ટેગ્યુએ તથા બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળના બીજા એક સભાસદ લોર્ડ કર્ઝને જાહેર કર્યું કે કાયદામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું ન હોવા છતાં અત્યારથી અમે હિન્દને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય આપીએ છીએ. હિન્દી પ્રધાન મી. મોન્ટેગ્યુએ એટલું છતાં કેટલીક સત્તા પોતાના હાથમાં રાખી છે અને તેનાં સ્વરૂપનો નિર્દેશ એવી રીતે કર્યો છે કે જો હિન્દી ધારાસભાઓ અને હિન્દી સરકાર એક મત થઇને આર્થિક સ્વાતંત્ર્યનો લાભ લેતી હશે, તો સામ્રાજ્યના જુદા જુદા અંગો વચ્ચેનો સારો સંબંધ જાળવી રાખવા ખાતર અથવા પરદેશના રાજ્યો સાથેના સંબંધને અંગે જરૂર નહિ પડે ત્યાં સુધી બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ હિંદના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યના ભોગવટાની આડે આવશે નહિ. આ વચનનું પાલન હિંદી પ્રધાન મિ. મોન્ટેગ્યુએ આટલા થોડા વખતમાં પ્રસંગ ઉપસ્થિત થવાથી કરી બતાવ્યું છે. ચાલુ વર્ષના હિંદી બજેટમાં કાપડની આયાત ઉપર જકાત વધારવામાં આવી તેની સામે ઇંગ્લંડના મેન્ચેસ્ટર તથા લેંકેશાયરના કારખાનાવાળાઓ તથા વેપારીઓએ ચળવળ શરૂ કરી. તેઓની નેમ એવી હતી કે હિંદી પ્રધાનની સત્તાનો ઉપયોગ કરાવી એ જકાત ઘટાડાવવી. પણ એમ કરવા જતાં હિંદને આપવામાં આવેલા આર્થિક સ્વાતંત્ર્યનો આટલા થોડા વખતમાં જ ભંગ થાય એમ

દયાગંગેનો અક્ષરદેહ રૂ. ૧–૪–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સેવાવી એ સૂચના સ્વીકારવાની બ્રિટિશ પ્રધાનો ચોખ્ખી ના પાડે છે આવી અતિહાસિક વિગત ઉપર ધ્યાન આપ્યા છતા હિંદી પ્રજાને ભય છે કે વખત આવતા એ રાજનીતિ ફેરવી નાખતાં બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ તથા બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ વાર નહિ લગાડે આ હિંદુસ્તાનને જણાય તો તેવ એવા દુખનો કોળિયો પુરો થાશે, અને તેથી તો બલિદાન આપેલાની જરૂર છે

વાંચનારમાંથી કેટલાકે વર્તમાનપત્રોમાંથી ખબર મેળવી હશે કે ગઈ તા ૧૦ મી મે ૧૯૨૦ ને રોજ એક સાથે લોર્ડ્સ તથા હાઉસ ઓફ કોમન્સમા એકસાથે જાહેર કરવામા આવી હતી અને તે માટે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળના એક અધિકારીએ મોઢે નીચેના શબ્દો વાપર્યા હતા —

"As a result of recent discussions an arrangement has been concluded between the British and Canadian Governments to provide more complete representation at Washington of Canadian interests than has hitherto existed. Accordingly it has been agreed that His Majesty, on the advice of his Canadian Ministers, shall appoint a Minister Plenipotentiary who will have charge of Canadian affairs and will at all times be the ordinary channel of communication with the United States Government in matters of purely Canadian concern, acting upon instructions from and reporting direct to the Canadian Government. In the absence of the Ambassador the Canadian Minister will take charge of the whole Embassy and of representation of Imperial as well as Canadian interests. He will be accredited by His Majesty to the President with necessary powers for the purpose.

આનો અર્થ એ કે કોઈ સંસ્થાન એટલી ઊંચી સ્થિતિમાં પોતાની સરકાર ન હોવા છતાં જેટલી સત્તા ધારી શકે તેટલી—અને આમાં લડાઈ કે સુલેહ કરવાની સત્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે ભોગવનાર એક અમલદાર કેનેડાની સરકાર, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની સરકારમાં વૉશિંગ્ટન ખાતે નીમી શકે એટલું જ નહિ પણ ઇંગ્લંડની સરકાર તરફનો મુખ્ય પ્રતિનિધિ જો હાજર ન હોય તો તેનું કામ પણ બજાવવાનો હક એ કેનેડીઅન અમલદારને રહે

આવી મોટી સત્તા કેનેડાની સરકારને આપવામાં આવી તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી એમ તીવ્ર રજુ કરેલી હકીકત વાંચનારને સમજાશે પણ અત્રે નોંધ લેવી પડે છે કે આ પ્રમાણે પુરી રીતે સત્તા મેળવ્યા પછી તેનો ઉપયોગ કરતા કેનેડાની સરકારને પાછળથી અટકાવવામા આવી હોય એમ માનવાને કારણ છે એવા સંજોગોમાં એ સત્તા આપવામાં આવી અને એનો ઉપયોગ અટકાવવામાં આવ્યો તે સંજોગો કારણભૂત નીવડ્યા તે વિગત ઉપર જો નજર નાખીએ તો આપણે પણ સમજી શકીશું કે હિંદને આર્થિક સ્વતંત્રતા આપવાની જરૂર કેટલી છે અને તેના માર્ગમાં વિઘ્નો નડે છે

(૧) બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સંસ્થાનો જેવા કે કનેડા, ઓસ્ટ્રેલીઆ તથા દક્ષિણ આફ્રિકાને એવું રાજકીય બંધારણ કેટલાક વખતથી મળ્યું છે કે ઇંગ્લંડનું પ્રધાનમંડળ ત્યાં માત્ર વાઇસરાય અથવા ગવર્નર-જનરલ મોકલી આપે પણ ઇંગ્લંડમાં જેમ પ્રધાન મંડળની સલાહ અથવા તેની વિરુદ્ધ જઇને કાંઇપણ ન્યાય ન મહાર શહેનશાહ્યો કરી શકાતું નથી તેમ ઉપર જણાવેલા ત્રણે સંસ્થાનોમાં પણ તે તે દેશની પાર્લામેન્ટમાં સર્વોપરી લાગવગ ધરાવનાર પ્રધાન મંડળની સલાહ વિરુદ્ધ કાંઇ પણ કરી શકાતું નથી એટલું છતાં સત્તાનો ઉપયોગ વગરની સમજૂતવાળું કામ કરી શકે છે એ વાત નામદાર મહારાણી વિકટોરીઆના ઢંઢેરાથી હિંદમાં જેમ સુવિદિત છે તેમ એ સંસ્થાનોમાં પણ ત્યાંના પ્રધાનમંડળ નામદાર શહેનશાહ સાથેના સીધા પત્રવ્યવહારથી એક બીજાને સમજાવીને ઘણું કરી શકે છે આ કાર્યમાં વચ્ચે પડવાની બ્રિટીશ પ્રધાનમંડળની સત્તા બહુ રહેતી નથી એટલે પરદેશો સાથેના સંબંધમાં વધારે છૂટે હાથે કામ લેવાની સત્તા સંસ્થાનોને આપવાની જરૂર ઉભી થઇ છે

(૨) કેટલાક વખતથી એ સંસ્થાનોને થોડે ઘણે અંશે પોતાના પ્રતિનિધિઓને બ્રિટિશ એલચીઓની સાથે રાખીને તેઓની દ્વારા પરદેશો સાથે વેપારી કોનકરાર કરવાની સત્તા ભોગવવા દેવામાં આવી છે

(૩) પરદેશો સાથેના વેપારી કોનકરારોમાં એક એવી કલમ વારંવાર નાખવામાં આવે છે કે આયાત અથવા નીકાસ જકાતના સંબંધમાં જો બીજા કોઇ પણ રાજ્યને વધારે લાભ અપાય તો તે જ લાભ કોનકરાર કરનારા પક્ષકારોને પણ મળે, આ સરતની રૂએ ઘણા દેશોમાં ઇંગ્લંડ બીજા પરદેશોના જેટલો જ લાભ મેળવી જતું બ્રિટિશ સંસ્થાનોની આર્થિક ઉન્નતિ હજી સુધી બહુ થએલી ન હોવાથી તેઓ એ કોનકરારોમાંથી બહુ લાભ મેળવી શકતા નહતા પણ એ કોનકરારો કરનારા પરદેશી રાજ્યોને એકસરખી રીતે ગણવાની એ સંસ્થાનોને ફરજ પડતી આ ગુલામીમાંથી છુટી કોઇ પણ પરદેશી રાજ્ય સાથે પોતાને અનુકૂળ હોય તેવા કોલ કરાર કરવાની સત્તા એ સંસ્થાનોએ માગી અને ઇંગ્લંડની સરકારે તેટલી છુટ આપવી પડી હતી

(૪) બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સંસ્થાનોના મુખ્ય મુખ્ય પ્રધાનોનું બનેલું ઇમ્પીરીયલ કોન્ફરન્સ ઉપયોગી થઇ પડવાથી તેના હિતને પણ સ્વીકાર આપનારાં ને બધા પ્રધાનોએ મળીને ઠરાવ કર્યો, પણ શરૂઆતથી જ એ સંસ્થાનોએ પોતાના દેશની સ્વતંત્ર સત્તા જાળવી રાખવા ઉપર આગ્રહપૂર્વક ભાર મુક્યો હતો તે એટલે સુધી કે ઇંગ્લંડની પાર્લામેન્ટ એ સંસ્થાનો ઉપર કોઇ પણ પ્રકારે કરનો બોજો નાખી શકે નહિ જો એવો બોજો નાખવાનો પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવે તો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરીકાની માફક કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલીઆ વગેરે સંસ્થાનો સામા થાય અને જરૂર લાગતાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સામે લડાઇ જાહેર કરીને પણ સ્વતંત્રતા મેળવે એટલી બીક રાખવાને કારણ છુટે ઇંગ્લંડનું બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ આવા ભયથી દૂર રહેવાને જેટલી બને તેટલી સંભાળ લેતું આવ્યું છે પણ છેલ્લી

મોટી નીમ વાર્તાઓ (સચિત્ર) રૂ ૦—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

લડાઈએ એ સંસ્થાનોનાં વતનીઓની લાગણી બહુ ઉશ્કેરી મુકી છે. એમનું કહેવું છે કે બ્રિટનની મરજી કોઈ પણ પરદેશી રાજ્ય સામે લડાઈ જાહેર કરી શકે પણ તેવી લડાઈમાથી અલગ રહેવાની સત્તા સંસ્થાનોને હોવી જોઈએ તે સામ્રાજ્યના હાલના બંધારણના નથી માટે હવે પછી લડાઈ સુલેહ કે કોલ-કરાર જેવા મહત્વના પ્રસંગોમા નામદાર શહેનશાહે ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળની સલાહ બહાર આપતા પહેલાં સંસ્થાનોની સરકારને પણ પુછવુ જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવુ હોય તો તેને માટેનુ સૌથી સરસ સાધન ઈમ્પીરીયલ કોન્ફરન્સ હોવાથી તેનું નામ બદલી તેને ઈમ્પીરીયલ કેબીનેટ અર્થાત્ સમસ્ત બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનુ પ્રધાનમંડળ એ નામ આપવામા આવ્યુ છે એટલે તેમા ઇંગ્લંડના બરોબરીયા હોય તેવો દરજ્જો સંસ્થાનોને મળ્યો છે.

(૫) જર્મની સાથેની સુલેહપર સહી કરનારા રાજ્યોમા જાણે ઈંગ્લંડથી જુદા હોય તે પ્રમાણે એ સંસ્થાનો અને હિંદના પ્રતિનિધિઓએ પોતાના દેશની વતી સહી કરી છે, અને લીગ ઓફ નેશન્સના બંધારણમા ઈંગ્લંડથી સ્વતંત્ર એવુ સ્થાન એ સંસ્થાનોનુ તથા હિંદનું છે એમ સ્વીકારવામા આવ્યુ છે.

( ) આ બધુ થયા પછી પરદેશી રાજ્યોમાથી ખાસ પોતાની નજદીકના અને ઘાડા સંબંધવાળા યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની દરબારમાં પોતાનો એલચી મોકલવાની કેનેડાની માગણી સ્વીકારવાનુ ઉચિત જણાયુ તેમ તા. ૧૦ મી મે ૧૯૨૦ ને દિને ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે યોગ્ય ગણ્યુ હતુ.

આગના પૂર્વ સંજોગોના મહત્વનો વિચાર કરનાર સહેલાઈથી સમજી શકશે કે સંસ્થાનો સામ્રાજ્યથી સ્વતંત્ર થઈ બેસે અને તેમની સ્વતંત્રતા સ્વીકારવાનુ કદાચ પરદેશીરાજ્યો પણ કબુલ કરે એવા ભયને લીધે અને આગનો ઇતિહાસ જોતા કેનેડાની સરકારની માગણીના વાજબીપણાને લીધે ઈંગ્લંડની સરકારે એનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

પણ સામ્રાજ્યના વિભાગો પડી જવાનો જે સંભવ દૂર રાખવા માટે આગલી જોહુકમ ઉપાયમા ઇંગ્લંડ તથા સંસ્થાનો અને હિંદના પ્રતિનિધિઓ તૈયાર થયા છે તે ભય આથી દૂર થયો નથી એટલુ જ નહિ પણ પરદેશી રાજ્યો સાથે વેપારી કોલકરાર ઈંગ્લંડથી સ્વતંત્ર રીતે કરવાની સત્તા જો સંસ્થાનોને કે હિંદને આપવામા આવે તો એ પ્રત્યેક સંસ્થાન પરદેશી રાજ્યોની દરબારમા પોતાના પ્રતિનિધિ એલચી નીમે તેમા વાંધો લઈ શકાય નહિ કારણ કે એ પરદેશી સરકારોની દરબારમા બ્રિટિશ સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓ જે કાબેલીયતથી પોતાનો કેસ રજુ કરી શકે તેટલી સારી રીતે ઈંગ્લંડની સરકારના પ્રતિનિધિઓ સા તે મર્ય કરી શકે નહિ એ સહેલાઈથી સમજી શકાય એવુ છે.

આ ઉપરાંત વેપારી કોલકરારોનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે જુદા જુદાં રાજ્યો એક બીજાની સાથે મિત્રતા બાંધવા અથવા તો વળી બાજી રમે છે તેમ સંસ્થાનોની સરકારો વેપારી કોલકરારોદ્વારા પરદેશી રાજ્યો સાથે ગંભીર મિત્રતા બાંધવા અથવા ઇંગ્લંડની તે રાજ્યોની સાથેની મિત્રતામા પથરો નાંખવા તૈયાર થાય તો આશ્ચર્ય પામવા જેવુ એમા કંઈ નથી.

ગુલામગિરીનો ગજબ (સુધિન) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબઈ.

એટલું જ નહિ પણ ઉપર જણાવેલી કલમ (૩) માં વેપારી કોનકરારોની જે બીના દર્શાવી છે તેને લીધે કોઇ પણ બે દેશો વચ્ચેના વેપારી કોનકરારોની અસર બીજા રાજ્યો સાથેના સંબંધ ઉપર પણ થયા વગર રહેતી નથી. દાખલા તરીકે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ તથા કેનેડા વચ્ચે ૧૯૧૦ માં એવા વેપારી કોનકરારના સંદેશા ચાલ્યા હતા કે જેને પરિણામે એ બે દેશો એકબીજાની તરફથી આવતા માલઉપર જુદી જકાત લે નહિ. આ ગોઠવણ જો અમલમાં આવી હોત તો ઇગ્લંડના વેપારી માલના ઉપર તેની નીચે પ્રમાણે અસર થાત.

(૧) કેનેડામાં બીજા કોઇપણ દેશતરફથી આવતા માલ ઉપરની જકાત કરતાં ઓછી જકાત-બ્રિટિશ માલ ઉપર હાલ લેવાય છે તે લાભ મળતો બંધ પડત.

(૨) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને જે લાભ આપવામાં આવે તેવો જ લાભ પોતાને પણ મેળવવાનો જે રાજ્યોનો હક હોય તે બધા મિત્ર વ્યાપારની રાજનીતિનો લાભ મેળવત.

(૩) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ઇગ્લંડના માલ ઉપરની જકાતના કરતાં પણ ઓછી જકાતનો લાભ કેનેડાને મળત.

બીજું દૃષ્ટાન્ત કેનેડા તથા ફ્રાન્સ વચ્ચેના સંબંધના ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. ઇંગ્લંડની સરકારે જે જે રાજ્યો સાથે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બીજા કોઈ રાજ્યને અપાતા હક બ્રિટિશ રાજ્યને પણ આપવાની શરતવાળા વેપારી કોનકરાર કરી મુકી હતી તેમાં નીચે જણાવેલાં રાજ્યોનો સમાવેશ થતો હતો:—આર્જેન્ટાઇન, ઓસ્ટ્રીઆ, હંગેરી, બોલીવીઆ, કોલમ્બીઆ, ડેન્માર્ક, જાપાન, નોર્વે, રશીયા, સ્પેન, સ્વીડન, સ્વિટ્ઝરલંડ અને વેનેઝુએલા. એ કોલકરારોનો અર્થ ઇંગ્લંડની સરકાર એવો કરતી હતી કે જેમ બીજા કોઇ પરરાજ્યની સાથેના કોનકરારનો લાભ પોતાને મળે તે જ પ્રમાણે બ્રિટિશ સંસ્થાનો સાથેનો કોઇ પણ પરરાજ્યના કોનકરાર જેટલો લાભ મેળવવાનો પણ તેઓનો હક છે. સંસ્થાનો આ અર્થની વિરૂદ્ધમાં એવી દલીલ કરતા હતા કે માત્ર પરરાજ્યની સાથેના કોનકરારનો લાભ ઇંગ્લંડ મેળવી શકે પણ બ્રિટિશ સંસ્થાનો કોઈ બ્રિટિશ રાજ્યની બહારના નથી તેથી સંસ્થાનો સાથે કોઇ પરરાજ્યનો વેપારી કોનકરાર થાય તો તેનો લાભ મેળવવાનો ઇગ્લંડને હક નથી. ઇંગ્લંડે પરરાજ્યો સાથે કરેલા કોનકરારમાં કરાર થતો હોય તો તે સ્વીકારીને પણ બ્રિટિશ માલને બીજા મુલકોના માલ કરતાં ઓછી જકાતે દાખલ કરવાનો પોતાનો હક કેનેડાએ ૧૯૦૦ માં જાહેર કર્યો અને દૃષ્ટાંતરૂપે જાહેર કર્યું કે ઇંગ્લંડના માલઉપરની જકાત કરતાં જર્મનીના માલઉપર વધારે જકાત લેવામાં આવશે. તે પછી જર્મની અને કેનેડા વચ્ચે જકાતની લડાઇ ચાલી, જો કે રાજકીય સમાધાનીના જેવો ચાલુ હતો. છેવટે ૧૯૦૯ માં કેનેડાએ ફ્રાન્સની સાથે જે કોનકરાર વેપારનો કર્યો તેથી બધા રાજ્યો વચ્ચે સંશય ઉભો થયો કે ઇંગ્લંડે કરેલા કોનકરારથી કેનેડાને બંધાયેલું ગણી શકાય કે કેમ તથા ઇંગ્લંડના કોનકરારોનો લાભ લેવાનો કેનેડાને હક રહે કે કેમ ? મારી ખાત્રી નથી પણ મને લાગે છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું બંધારણ,

સંપૂર્ણ રીતે થાય ત્યાં સુધી આવી અચોક્કસ અને સંશયગ્રસ્ત સ્થિતિ ચાલુ રહેવાની અને તેનો એક જ ઉપાય એ લઇ શકાય કે જુના કોનટ્રાકટો ઇંગ્લંડ ફરીથી તાજા કરે તથા તેમાં સ્પષ્ટ જણાવે કે આ કોનટ્રાકટો બ્રિટિશ સંસ્થાનોને કે હિંદને હવેથી લાગુ પડશે નહિ પણ તેઓ સ્વતંત્ર રાજ્યો હોવાને પ્રમાણે પોતપોતાને માટે પર રાજ્યો સાથે જુદા કોનટ્રાકટ કરી લેશે.

આપણી હીલ પૂરી થઈ છે પરદેશો સાથે ખાસ કરીને લીગ ઓફ નેશન્સના ઇંગ્લંડના સંસ્થાનો જેવો સંબંધ રાખવાની સત્તા સંસ્થાનો તથા હિંદને મળી છે અને હિંદની સરકાર એ સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વેળા અત્યારે તો ઇંગ્લંડની સરકારની ઇચ્છાને માન આપીને જ વર્તશે કારણ કે હિંદી સરકારના રાજ્ય બંધારણને લગતો છેલ્લો કાયદો સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરે છે કે હિંદમાં પ્રજાકીય મિનિસ્ટરો (પ્રધાનો) ને સોંપાએલ ખાતાં સિવાયની બીજી બાબતોમાં પાર્લમેન્ટ તથા હિંદી સરકાર ઉપર અંકુશ રાખવાની જોખમદારી ઇંગ્લંડના પ્રધાન મંડળ દ્વારા બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટને શિર રહેલી. હવે સવાલ છે કે આ જોખમદારીને અંગે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ પરદેશો સાથેના વેપારી કોનટ્રાકટોની બાબતમાં હિંદી સરકાર ઉપર અંકુશ રાખશે કે કેમ? હિંદની સરકારને આર્થિક સ્વતંત્રતાના માટે ધારે છે એ નક્કી થઈ સ્વતંત્રતા માટે બ્રિટિશ સંસ્થાનોના જેટલો જ હિંદ હકદાર છે એમ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે બીજી તરફથી એ સત્તાનો ઉપયોગ જે રીતે કેનેડા કરવા માગે છે અથવા કરે એમ ધારતી છે તેને પરિણામે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની પરદેશો સાથેની રાજ્યનીતિ છિન્નભિન્ન થઈ જવાનો ભય હોવાથી ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે કેનેડાની સરકારને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવા છતાં તેના ઉપયોગમાં વિઘ્ન નાખવા ધારવામાં આવે છે. અત્યારે જાપાન સાથે રાજકીય મૈત્રી એગ્રીમેન્ટ 'અમુક સંજોગોમાં એકબીજાની મદદે જવામાં પણ ઉતરવાની ગોઠવણ જે કેટલાંક વર્ષોથી ચાલતી આવી છે તે યોગ્ય ફેરફાર સાથ તાજી કરવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે અને એ નવા કોનટ્રાકટ હવે તો માત્ર ઇંગ્લંડ અને જાપાન વચ્ચે જ નહિ પણ એક તરફ ઇંગ્લંડ તથા તેના સંસ્થાનો અને હિંદ વચ્ચે કરવા પડશે. એ શરતનો આધાર જાપાન સાથે બેઉ પક્ષોને અનુકૂળ એવો રાજકીય તથા વેપારી સંબંધ બંધાવા ઉપર રહેલો છે. હિંદ એ બાબતમાં શ્રીનિવાસશાસ્ત્રી દ્વારા પોતાની સરકારનો અભિપ્રાય રજુ કરે એવી ગોઠવણ થઈ છે. ઓસ્ટ્રેલીઆ શરત કરવા માગે છે કે યુરોપીઅનોના જેટલા હક ઓસ્ટ્રેલીઆમાં જાપાનથી માગી નહિ શકાય તે એ શરત સ્વીકારાય અને યુરોપીઅનોના જેટલા હક વગેરેનું રક્ષણ તો હિંદીની પ્રજાને જે હક મળવાનો સંભવ બહુ જ થોડો ગણાય. એ રીતે આર્થિક સ્વતંત્રતાના ઉપયોગની બાબતમાં હિંદને વેપારી લાભ કરતા રાજકીય હક સાથે નિકટ સંબંધ છે. તે બીજી તરફથી પરદેશો કરતા સામ્રાજ્યની થોડી ઘણી અગત્ય તેના માન ઉપર ઝોકો જમાવી લેવાની ગોઠવણથી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના જુદાજુદા ભાગોને ગાઢ સંબંધમાં બાંધી લેવાની રાજનીતિ અમલમાં લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે અને હિંદી સરકાર તે નીતિ વિચાર ચલાવે છે. એમ્હરે જોતાં આ તથા આવા બીજા જે કેટલાક મહત્વના પ્રશ્નો

પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ઉપસ્થિત થયા છે તેનુ કાંઇક પણ નિરાકરણ નહિ થાય ત્યાસુધી અમને લાગે છે કે હિંદને આર્થિક સ્વતન્ત્રતા અપાયેલી ગણાને પણ તેનો ઉપભોગ ઇંગ્લંડની સરકારના અંકુશનીચે રહીને જ કરી શકશે. હિંદની વેપારઉદ્યોગની સ્થિતિ એવી છે કે કોઇપણ પરગાજ્યો વચ્ચે વેરો આંતરો રાખવો એને લાભકારી નથી તે સાથે ઇગ્લડ કે બ્રિટિશ સંસ્થાનો સાથે વધારે ઉદારતા ભર્યો મતભ રાખવો એ પણ લાભકારી નહિ થઇ પડે એમ વણાકનુ માનવુ છે એટલે મબનિત છે કે નિર્ગુન્ત વ્યાપારની રાજનીતિ ચાલુ રહેશે અને પરરાજ્યો વચ્ચે વેરો આંતરો રાખવાનો સવાલ ઉપસ્થિત ન થવાથી આર્થિક સ્વતંત્રતા અમલમા મુકવાનો પ્રસંગ ઉભો થશે નહિ હિન્દની પ્રજા પોતાને જોઇતો માલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમા અથવા તેની બહારના કોઇપણ મુલકમાં જ્યાથી સઉથી ઓછી કીમતે મળે ત્યાથી લેવાની, તથા પોતાનો માલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમા અથવા તેથી બહાર જ્યાથી વધારે નાણુ મળે ત્યા વેચવાની, વલણ ધરાવે છે એ ત્યા સુધી બદલાશે નહીં ત્યા સુધી હિન્દના ઉદ્યોગોને રક્ષણ આપવાની રાજનીતિ હિન્દી પ્રજા ગમે તેટલી માગે તો પણ તે માટેના સરકારના કાર્યોને પ્રજા તરફથી અનુમોદન મળવાનો સંભવ થોડો જ છે અને સામ્રાજ્યના ઉદ્યોગોને સામ્રાજ્યના બધા મુલકમા યોગ્ય રક્ષણ કે ઉત્તેજન આપવાની રાજનીતિ રાજકીય કારણોને લીધે દાખલ કરતી વેળા હિન્દી સરકાર હિન્દી પ્રજાના વાધો ઉઠાવનાર અવાજની કાંઇપણ દરકાર કરે એ સભવિત નથી સામ્રાજ્યની ગોરી પ્રજાની એકવચનાનો પવન વાય છે અને તેની સામે થવા માટેના પ્રયત્નોમા આર્થિક સ્વતંત્રતાની માગણી સારો ભાગ ભજવશે

સહધર્મિણી.

લેખક—રા. માનજી કામજી શાહ.

હાલમા સ્વનામધન્ય લાલા લજપતરાયજી લિખિત 'મોડર્ન રીવ્યુ'મા સામાજીક સુધારાના મથાળા નીચે બે ઉત્તમ લેખ પ્રકટ થયા છે પહેલામા મિસ કોબીને 'હેવલોક એલિસ' નામના લેખકના વિચારોનુ સમર્થન કરતા એમ સમજાવવા યત્ન કર્યો છે કે જીવ-વિજ્ઞાન તેમ જ શરીર-વિજ્ઞાનના નિયમાનુસાર—સ્ત્રી-પુરૂષની શરીર રચના તેમ જ શક્તિ સામર્થ્યમા ઘણો તફાવત છે બીજા લેખમાં આ બાબતપર ભાર દીધો છે કે આ તફાવત રહેતાં છતા ભારતીય સ્ત્રીઓની આ વખતે જે અનનત દશા છે તેને દૂર કરીને શિક્ષણ તેમ જ વ્યક્તિગત વિકાસ કરવાને તેને પૂરી તક આપવી જોઇએ જો ગંભીરતા તેમ જ વિચારપૂર્વક આખો લેખ વાચવામાં આવે તો લેખનો આશય લગભગ ઉદાર તેમ જ ઉન્નતિસાધક છે, પરતુ ખેદની વાત છે કે કોઇ કોઇ એવી બાબત એવી પણ આવી ગઇ છે કે જેનાપર શ્રીમાન્ લાલાજીએ પૂર્ણ પ્રકાશ નાખ્યો નથી, તેમ જ જેના આધારે સ્ત્રીઓના અધિકારના વિરોધી જનો અત્યારે પણ પોતાની યુક્તિઓ રજુ કરી શકે છે ખરૂં પૂછો તો આ વખતે ભારતવર્ષમા સ્ત્રીઓના

આરોગ્ય ને સ્વાશ્રય રૂ ૦—૮—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પક્ષના હિતૈષી લાલાજીથી આગળ વધીને કોઇ બીજો જોવામાં આવતો નથી તેમણે હાલની સામાજિક અનુગમનનું જેવું માર્મિક ચિત્ર ખેંચ્યું છે, તેમ જ તેઓના શિક્ષણ, અને સ્વતંત્રતાની જેટલી હદ સુધી લાલાજીએ આવશ્યકતા બતાવી છે, તેટલી આગ્રે જ કોઇ સમાજ સુધારક બતાવી શકે, પરંતુ ફરી પણ તેમના પાછળના લેખમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિથી વિરૂદ્ધ કેટલાએક અનુચિત આક્ષેપો આવી ગયા છે તે માનવમાં ઠીક કહેવું મને યોગ્ય લાગે છે

'દેવદત્ત' માર્ચ માસના મોડર્ન રીવ્યુમાં એક પ્રત્યુત્તર દ્વારા પાછલા લેખની એ ત્રણ ખામીઓ તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું છે પરંતુ મારૂં તો કહેવું છે કે દેશમાં આ વખતે સ્ત્રીઓ તરફ પોતાની નીતિ બદલાવવાને અનિઆગ્રહી તેમ જ ગાડરીયા લોકોની સમ્પ્રદાય ધ્યાન રાખતા લાલાજીને 'હવલોક એલિસ'ના સંશયાત્મક અવતરણનો ખાસ કરીને પોતાના લેખના પહેલા ભાગમાં આધાર શોધવો પડ્યો એ મોટી ભૂલ થઇ કોઇ નાચ તેના સમગ્ર લેખના મર્મને લક્ષમાં લઇ લેશે તે નિષ્પક્ષપાતપણે કહેશે કે તેમણે પોતાના લેખના પાછલા ભાગમાં સ્ત્રીઓના અધિકારની જબરજસ્ત તરફદારી કરી છે તે છતાં પણ પહેલા લેખના દોષારોપણથી જે વાત બગડવા પામી તે સુધરી શકી નથી તેમાં કારણ એ જ છે કે સ્ત્રીઓના અધિકારના વિરોધી જનો વારંવાર 'એલિસ' ના અવતરણોને જ આગળ કરે છે જેથી એવું કહેવું યોગ્ય લાગે છે કે, લાલાજીના લેખના અભિપ્રાયને ઘણો થોડો વર્ગ જ સમજી શક્યો છે આગળ ચાલતા તે વિષયમાં થોડું કહેવામાં આવશે સૌથી પહેલા અહિં એમ પૂછવું યોગ્ય થઇ પડશે કે, શું ખરેખર 'એલિસ' મહાશયના કહેવા પ્રમાણે સંસારના સર્વ કાર્યોમાં નેતાપણાનો ગુણ માત્ર પુરૂષો જ ધરાવે છે? શું સ્ત્રીઓ મત્ર ઝ્યજે પાછળ પાછળ ચાલવા માટે જ સરજાઇ છે? ઇતિહાસ જો કે તે પુરૂષોનો જ લખેલો છે તેથી તે સર્વ ઘટનાઓને પુરૂષોના દૃષ્ટિબિંદુએ જ ચિતરે છે, તેમ છતાં તે સ્ત્રી-પુરૂષના નેતાપણાના વિષયમાં સીધી જ સાક્ષી દઇ રહ્યો છે ઇતિહાસમાં આ બાબતના પુરતા પ્રમાણો મળી આવે છે કે સંસારના સર્વ મહાન્ પુરૂષોની બુદ્ધિ, સાહસ તેમ જ નવીનતાની કુંચી સ્ત્રીઓના હાથમાં જ રહી છે, બાલ્યજીવનના આરંભો હંમેશાં તપાસવાથી માલુમ પડશે કે, જગપ્રસિદ્ધ વીર, યોદ્ધા વિજેતા, કવિ, નાટકકાર, કારીગર, સમાજસુધારક, તેમ જ શાસક વગેરે સર્વની શક્તિઓને જાગૃત કરનારાનું ઉત્તેજન 'દેવીઓ'થી જ મળ્યું છે, સ્થળ સંકોચને લીધે અહિં એટલું જ સ્મરણ કરાવવું યોગ્ય થઇ પડશે કે, જો હાલના વખતમાં ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરની માતાજીએ તેને વિધવાઓની દશા સુધારવા સારૂ પોતાના પાંડિત્યનો ઉપયોગ કરવા તરફ પ્રેર્યો ન હોત તો આ આન્દોલનનો શું આ દેશમાં કદારે પણ જન્મ થવાનો હતો? ગેબીમ બાજુની સ્ત્રીએ તેને માતૃભાષાની સેવા કરવા માટે જાગૃત ન કર્યો હોત તો શું આજે મ્હોટો સાહિત્યનો ખજાનો આપણે જોવા પામીએ છીએ તે જોઇ શકત ખરા કે? મુંશીરામજીનું ગૌરવ સૂચવનાર ફક્ત એક કે બે વાતનો જ ઉલ્લેખ કરૂં છું ઃ રામાયણ જેવું અમુલ્ય પુસ્તક સ્ત્રીની પ્રેરણા વગર આપણને મળત ખરૂં કે? તાજમ હેલ

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પાગે શુ બાદશાહ િા કારીગરોએ નાખેલો નખાત ખરો ? આપણે 'નેતાપણ' અને 'પીઠ્રપણુ' કોને કહીએ છીએ ? સમાજ સમાનમા જેટલા મોટા કાર્યો થાય છે તે તપાસી તો જુઓ, તેનો આ ભ થાય કે કયાંથી ? ભનેતે માગી ખાટે કોઇ, ઇટ અને ચુનો પણ કોઈ લાવે, પરતુ એ તો જરા વિચારી જુઓ કે આદર્શનું નિર્માણ એ, કોની ભાવનાનુ કામ છે ? કઇ એવી બાબત છે કે જેની ઉતા કારાતી આ ન હોય ? કઇ એવી જનહિતકારિણી સ્થા છે કે જેના સાચા નેતા કોઇ સ્ત્રીરત્નની જ પુણ્યસ્મૃતિ કિંવા પ્રીતિમાટે પોતાનેતેનેઃ નમો પ્રતિનિધિ સમજ કામ કરતો ન હોય ? આ દષ્ટિએ જોતા આપણે એમ કહેવા તત્પર થઇ શકીએ કે સત્ય તેમ જ ન્યાયના ભાનથી ભારતીય સમાજના પ્રત્યેક કાર્યની સૂત્રધાર રૂપ દેવીઓ આપણી માતાઓ તેમ જ બ્હેનો છે પુરુષ ગણુ તો માત્ર જીવનક્ષેત્રના કાર્યો સભાળ-નારો છે જો આ કથનમા કઈ અત્યારા હોય તો 'એલિસ' મહાશયના કથનાનુસાર દમૂ ભનવનાનો તેમ જ આગેવાનીપણાનો ગુણ પુરુષોનો જ છે એ તદ્દન ખોટો છે, તેમ જ મિથ્યાભિમાનથી બચવારા પ્રત્યેક મનુષ્યે આ મતનો નિરસ્કાર તેમ જ ત્યાગ કરવો જોઇએ, એ વાત અમારા ખ્યાલમા નથી આવી શકતી કે વાવાજી જેવા સત્યપ્રેમી તેમ જ સમાજ-તત્વનિર્ણાયક પુરુષે કેમ એક તરફી નજર કરી કે સ્ત્રીસમાજ નેતાપણાના ગુણથી રહિત છે તેમ જ તેની જવાબદારી માત્ર મનુષ્યોને માથે જ છે ધારો કે પુરુષોની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓના શરીરમા બળ, પુરુષાર્થ વગેરે ઘણુ કમ છે, સ્ત્રીઓ જલદી થાકી જાય છે, જનની તેમ જ માતૃ થવાના કારણે માત્ર શરીરમા જ નહિ પરતુ માનસિક શક્તિમાં પણ સ્ત્રી-પુરુષમાં તફાવત છે, જો આ વાક્યોનો ઉદ્દેશ્ય પુરાણી પ્રણાલીવાળાઓના ખોટા આગ્રહને ટેકો આપવાનો ન હોય તો એલિસ મહાશયના માત્ર લેખોમાથી ઉતારાઓ આપવાને બદલે તેઓનુ જ સારગર્ભિત અન્વેષણપૂર્ણ (*Men and Women*) રીતે પ્રમાણે આપવા જોઇએ, જેથી પ્રકટ થઇ શકે કે સ્ત્રીઓમા જે ખૂબીઓ રહેલી છે તેનો મનુષ્યને ખ્યાલ પૂરતા પ્રમાણમાં નથી સ્ત્રી તેમ જ પુરુષોના તુલનાત્મક લક્ષણોને તેઓએ જે રીતે રજુ કરેલી છે તે અહિં વાચક વર્ગ માટે મૂકવામાં આવે છે જુઓ, કેટલી બાબતોમા સ્ત્રીઓ પુરુષોથી આગળ વધેલી છે તેમ જ આદર્શ મનુષ્ય સાથે લગભગ મળતી આવે છે —

(૧) મસ્તિષ્ક પુરુષોના મસ્તકથી મ્હોટુ (૨) સેરીબેલમ પુરુષોના મસ્તકથી મ્હોટી (૩) સ્મરણશક્તિ પુરુષોની અપેક્ષાએ વધુ (૪) બોલી દોષ રહિત તેમ જ ઝીણી (૫) શ્રવણ વધારે તીવ્ર (૬) દષ્ટિ વધારે વિવેક શક્તિ (૭) સ્વાદ વધારે તીક્ષ્ણ (૮) પાચનઃ જલદી (૯) અગભગ બાધુ ઓછો (૧૦) વાસેંવો ઘણો થોડો (૧૧) પરિવર્તનશીલ સ્વભાવ (*Affectabiliti*) વધારે (૧૨) ગ્રહણ શક્તિ (*Assimilative power*) વધારે (૧૩) પારખવાની શક્તિ વધારે (૧૪) મૂઢતા (*Idiocy*) ઓછી (૧૫) દયા વધારે (૧૬) કરૂણા વધારે (૧૭) ધૈર્ય વધારે (૧૮) સહાનુભૂતિ વધારે (૧૯) કલ્પના વધારે, (૨૦) આત્મત્યાગ વધારે (૨૧) ... ની પ્રવૃત્તિ ઓછી

-અનગવિષ ૨ ર૮-૦, જૈન

(૨૩) બહુ ઓછું ઓછુ (૨૪) સજ્જનતા વધારે (૨૫) ભણુ ના વધારે (૨૬) યુક્તિ કુશળતા વધારે (૨૭) ચિકિત્સા વધારે યોગ્યતા (૨૮) ધાર્મિકતા વધારે ભક્તિ (૨૯) રાજનીતિ વધારે યોગ્યતા (૩૦) સંગીત વધારે પ્રતિભા (૩૧) જીવનશક્તિ વધારે દૃઢતા (૩૨) આતુરતા ઓછુ વગેરે વગેરે

આ અગણિત ગુણો જોતા છતા અમે વારંવાર એમ કહીએ છીએ કે સ્ત્રી રૂપમા તફાવત છે ખાસ્સો તફાવત છે જ પરન્તુ માત્ર એમ જ કેમ કહી શકાય કે એ તો રસોઈ જ થવા સરજી છે યા તો 'તેનો જન્મ માત્ર બાળકોનુ પાલન પોષણ કરવામા જ સમાપ્ત થાય છે' કિંવા તેઓને રોજ આ ધર્મભવમા દિરમો આપવો એ તો પાપ છે।

મનુષ્યના સ્વભાવથી જે જરા પણ પરિચિત છે તે સારી રીતે સમજી શકે છે કે વાસ્તવિકતા કદાચિત કોઈ મનુષ્યમા એવી જ લાયકાત હોય કે તે ... કરી શકે છે કિંવા ઓળખે ઉચકી શકે છે આ પ્રમાણે પોતાની ખુશીથી આ કાર્ય કરતો હોય તો તે સંપૂર્ણ રીતે સુખી તેમ જ સંતોષી ગણાશે પરન્તુ આ માણસને તમે એમ કહી દ્યો કે તુ વાસણ છાપવાને જ યોગ્ય છે બીજા માટે યોગ્ય નથી' તો આથી તે આકુળ વ્યાકુળ બની જઈ તે પોતાના જીવનને તિરસ્કારી નાખશે તે આગળપર એવી સ્થિતિએ પહોચશે કે તે આ ... નાશ ... વાની શક્તિ રાખ છે તે પણ ગુમાવી બેસશે ... ઉપર જણાવેલા સ્ત્રીઓના સુન્દર સ્વાભાવિક ગુણોની ... કરવામા આવી છે પુરૂષે પોતાના હૃદયપર હાથ નાખીને કહી દેવુ જોઈએ કે સ્ત્રીઓને ચુલા આગળમા જ આખો દિવસ ... સુધી ગોંધી રાખીશુ? તમારામા ... શક્તિ હોય, કદાચિત્ એક ક્ષણભર એમ માની લ્યો છો કે સમાજમા આપણે સ્ત્રીઓના સ્થાનમા છીએ અને પછી એમ વિચારી જુઓ કે નાનપણ શરૂઆતથી આખર પર્યંત એક જ પ્રકારે રસોઈ બનાવતા બનાવતા તમીયેતની કેવી હાલત થઈ રહેવી ઉભી થવી જાય? તમે પણ સંસારમા પોતાની ચિત્તવૃત્તિના વલણ મુજબ એક જ કામ રોજ નથી કરતા? પરન્તુ સ્ત્રીઓ તેમ જ તમારા કામમા કેટલો તફાવત છે? તમારા કામમા કેટલી વિવિધતા તેમ જ મનોરંજના છે તેમ જ સ્ત્રીઓના કામમા કેટલુ એકસરખાપણુ અને અનુભવ રાખવા છે તે કેટલાએક દિવસો પછી કેવી યંત્રવત્ ભાવ ધરવા માંડે છે વ્યવહારની દૃષ્ટિએ તમારે એનો સ્વીકાર કરવામા જરાય પણ સંદેહ રાખવા જેવુ નથી કે કેટલીએક સ્ત્રીની યાતના તેમ જ ગુણો વિગેરેનો વિચાર ન કરતા પુરૂષોની આશ્રિત, પરાધીન રસોડામાંની રસોઈયણ કિંવા દાસી બનાવી રાખવી એ ડહાપણનુ કામ નથી કારણકે આ કાર્યક્રમથી સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ કુંઠિત બની જાય છે તે પોતાની મેળે કંઈ બુદ્ધિમત્તાનુ કાર્ય કરી શકતી નથી તેના જીવનમાં નિરસપણુ આવી જાય છે તે તમારી અર્ધાંગના બનવાની યોગ્યતા ગુમાવી બેસે છે ખરેખર તે નરી વેચાતી લાવેલી ગુલામડી જ બની રહે છે

હિન્દુ ધર્મસંહિતાઓમા સ્ત્રીઓનુ ગમે તે સ્થાન હોય પરંતુ વ્યવહારમા હિન્દુ સમાજની સ્ત્રીઓને સાહિત્યસંબંધી વૈજ્ઞાનિક, શિલ્પીય તેમ જ ધાર્મિક બાબતોમા પણ કંઈ કંઈ

અધિકાર અવશ્ય હતો જ વિવાહ સિવાય તેને પોતાની વ્યક્તિગત ઉન્નતિ સાધવાનો પણ પૂરતો અવકાશ મળતો હતો, કે જેથી તે પોતાના પતિને ડગલે ડગલે સલાહ તેમ જ સહકારિતાનો લાભ આપી શકતી હતી એટલું ચોક્કસ છે કે જ્યારે પુરુષ એક કામમાં લાગી જાય છે ત્યારે તેને તેમાં પૂરેપૂરી કુશળતા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે પરન્તુ બીજા કાર્યોથી બીનવાકેફ રહી જવા પામે છે આ નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્યના લગભગ ઘણા ખરાં કાર્યોમાં રૂચિ હોય છે, પરંતુ જ્યારે કોઈ સ્ત્રીની પ્રતિભા, યોગ્યતા તેમ જ કુશળતા એટલી હદ સુધી પહોંચતી હતી કે તે પોતાના રોજના કાર્યોની મર્યાદાથી આગળ વધીને બીજા કાર્યોમાં પોતાનો હિસ્સો આપી શકે તેમ હોય તો તેમાં કશી અડચણ ગણાતી નહોતી

પ્રાચીન હિંદુ સભ્યતા તેમ જ સંસ્કાર પ્રતિ નજર દોડવતા એમ ક્યારે પણ માલુમ પડતુ નહોતુ કે, સ્ત્રીઓની મર્યાદા માત્ર આવી રીતે જકડીને હમેશને માટે બાંધી લેવામાં આવી હશે કે જેથી ક્યારે પણ તેને સામાપાર પહોંચવાનો સંભવ જ ન રહે જન્મથી મરણપર્યંત સર્વને માટે એક પ્રકારના જીવનું નિર્માણ કરવું તેમ જ વિશેષ પ્રતિભા માટે કોઈ અવકાશ જ રહેવા ન પામે એ નીતિશાસ્ત્રકારોનું કર્તવ્ય નથી વર્ણાશ્રમધર્મના નિયમો જ્યારે આવી રીતે આપણને જકડી રાખતા નથી તો પછી સ્ત્રીઓની સામાજિક સ્થિતિ સંબંધી નિયમ શી રીતે જકડી શકે ભલા ? ભૂતકાળમાં ભલે સ્ત્રીઓ ગમે તે યોગ્યતાવાળી ગણાતી હતી, પરંતુ વર્તમાન યુરોપીય શાસ્ત્રકારોથી આ વાતનો પુરતો નિશ્ચય થઈ શક્યો છે કે મનુષ્યમાત્રને જે કાર્ય સાધ્ય છે તે સ્ત્રીઓ માટે પણ સાધ્ય જ છે અમને એનો પુરો ભરોસો છે કે, જેમ પ્રાચીનકાળમાં આપણું સામાજિક બંધારણ દેશકાળને અનુસરીને હતુ, તેમ જ આ સમયમાં પણ આવશ્યકતા મુજબ, સ્ત્રીઓની વૃત્તિ વગેરે નિર્ણયમાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપીશું તેમ જ તેના વ્યક્તિત્વનો પુરો આદર કરીશું.

આદર્શોની વાતને બાજુએ રહેવા દઈને થોડા વખત માટે સંસારમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિષે વિચાર કરીએ તો સ્નેહ તેમ જ સહાનુભૂતિની દૃષ્ટિએ આપણે માન્ય જ કબુલ કરી લેવું પડશે કે આપણી દરિદ્રતા, આર્થિક કષ્ટ, તેમ જ અનેક ઘરસંબંધી ઝગડા હોવા છતાં પણ એ જરૂરનું નથી કે સ્ત્રીઓ જેવું આ વખતે અધમ જીવન ગુજારી રહી છે તેવી જ ગતિમાં રહે, જેમ આ વખતે શિક્ષણ, જ્ઞાન તેમ જ મનોવિનોદ વગરના ઉદાસીનતા તેમ જ નિરસતામાં જ દિવસો ગુજારી રહી છે તેથી આગળ પગ ઉપાડવા હોય, ઓછામાં ઓછું આપણે એટલે પ્રબંધ અવશ્ય કરી શકીએ છીએ કે, કુટુંબના સર્વ સભાસદો ઘરનું કામ અરસપરસ એવી રીતે વહેંચી લે કે જેમાં બધી સ્ત્રીઓ પોતાનું જ્ઞાન વધારવાનુ, સાહિત્યનો શોખ કરવાનું તેમ જ આડોશી પાડોશીના સમાગમમાં જીવનને આનંદ આપનારું પ્રાપ્ત કરી શકે આજ કાલ 'ઇકોનોમિક' કુકર, ગેસ તેમ જ બીજા ઓજારોની મદદથી પ્રતિદિન હવે રસોઈનું કામ સરળ થતુ જાય છે, દાસ દાસીઓદ્વારા પણ મોટું કામ બની શકે છે, વાસ્તવિક રીતે કેટલા એક ઘરોના માલીકોને એવો અનુભવ થયો છે કે સ્ત્રીઓ પોતાનો વધુ વખત ઘરના ખરચનો

ગેરલોકહોમ્સનું નવું પુસ્તક ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

નહિસાબ રાખવામા નોકરાના માથેર દેખરેખ રાખવામા, બજારમાંથી આવેલી વસ્તુઓના ભાવ તાલ પૂછવામા તેમ જ કામનો બોજો આવી પડ્યું પોતાના પતિને તેના કામમા બુદ્ધિ તેમ જ યોગ્યતાનુસાર કાયમ સહાયતા કરવાથી વધુ સફળતા થવા પામે છે એક સાધારણ મજુરીની માફક આખો દિવસ એકધારો માર્જવામાં તેમ જ રંગી ળવામા, વખત ગાળવાના કરતા ઉપર સૂચવેલો માર્ગ યોગ્ય જણાય છે

આ બધી બાબતો તપાસતા એમ કહેવુ પડે છે કે, સ્ત્રીઓની સાથે હવે જલદી ન્યાય થવાનો છે, આપણે તેઓની શિક્ષા, શારીરિક સુખ વગેરે બાબતમાં પોતાના વિચારો સ્થિર કરવાનો સમય આવી પહોચ્યો છે, સ્ત્રીઓની બાબતમા સમદર્શિપણાનો ખ્યાલ આપણા અંત કરણમા હવે કંઈક ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો છે, એ વિષયની ચર્ચા પણ અસંગત જણાતી નથી ધૈર્ય, પ્રેમ, કોમળતા તેમ જ સહિષ્ણુતા, આત્મસયમ તેમ જ સ્વાર્થત્યાગનો અભ્યાસ બન્ને બાજુની તરફથી સમાન રીતે થવો જરૂરનો છે કદાચિત્ પુરુષ એમ વિચારતો હોય કે, સસારના ઝઘડા તેમ જ ઝગડાઓથી દૂર થયા પછી ઘરમા પણ કઠોરતા તેમ જ કર્કશપણુ મારાથી સહી શકાતુ નથી તો સ્ત્રી પણ ન્યાયપૂર્વક એમ કહી શકે છે કે, રાતદિવસ એકલી ચિંતા, વ્યાકુળતા તેમ જ નિરાશાના અગ્નિથી બળી ગયા બાદ પોતાના ઘેર આવ્યા બાદ પતિસિવાય અન્ય કોની પાસે પોતાના દીલનો સભળાવી શકુ ? બન્ને પક્ષો પોતપોતાના ધોરણે બરાબર છે ગૃહસ્થરૂપી યજ્ઞની નિર્વિઘ્નપણે સમાપ્તિ થાય માટે સ્ત્રીપુરુષ બન્નેની સહકારિતા જરૂરની છે જ્યારે આપણે પુરુષના કાર્યનું ગુરુત્વ બનાવવુ શરૂ કરીએ ત્યારે સ્ત્રીનુ કાર્ય હલકુ ન ચીતરાવા પામે એ વાતનો વિશેષ કરીને ખ્યાલ રાખવો જરૂરનો છે *

* વિજ્ઞાન પરથી અનુવાદ

મુદ્રક, સના અને મિતમ ત.(સચિન) ૨ ૨૦૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મહાત્મા ટૉલ્સ્ટૉયનું આત્મનિવેદન.

લેખક—રા. જયન્ત.

(ગતાંકથી અનુસંધાન)

"ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થવું શક્ય નથી, એમ એમના કેન્ટ અને શોપેનહારે પુષ્કળ પ્રમાણો બતાવ્યાં છે એ પ્રમાણો તપાસી તેને નષ્ટ કરવા તરફ મારી પ્રવૃત્તિ થઈ હું કહું છું, તેને માટે પણ કારણ હોવું જ જોઈએ અને એ સર્વ કારણોનું આદિકારણ પણ અવશ્ય હોવું જોઈએ માણસે એ આદિકારણને જ પરમેશ્વર નામ આપ્યું છે મારા મનની પાકી ખાતરી થઈ કે, કોઈ પણ શક્તિના અસ્તિત્વ નીચે જ મારું અસ્તિત્વ છે, પણ અહીં મેં મારી જાત પ્રતે એવો પ્રશ્ન કર્યો કે, એ આદિકારણનું અથવા આદિશક્તિનું સ્વરૂપ શું ? એ આદિશક્તિનું મારા ચિત્તમાં કઈ રીતે સ્મરણ કરવું ? જેને હું આદિકારણ, આદિશક્તિ અથવા પરમેશ્વરનું નામ આપું છું તેનો અને મારો અન્યોન્ય સંબંધ કયા પ્રકારનો છે એ પ્રશ્નનો હમેશના પરિચયનો અને નિયત થયેલો એક જ ઉત્તર મારા મનમાં આવતો પરમેશ્વર એટલે સૃષ્ટિનો ઉત્પન્નકર્તા અને પાલનકર્તા તથાપિ એ નિયત ઉત્તરથી મારા મનનું સમાધાન થતું નહતું મારું ચિત્ત અસ્થિર થવા લાગ્યું ત્યારે ભયથી મારા મનમાં ગભરાટ થઈ ઉઠ્યો અને જેની હું શોધ કરતો હતો તેની જ મને સહાય મળે તેવી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, પણ જેમ જેમ હું અધિકાધિક પ્રાર્થના કરતો, તેમ તેમ તે મારા તરફ વિશેષ જ દુર્લક્ષ કરતો હોવાનું જણાઈ આવતું અન્ય કોઈની મદદ મળવાનું પણ બીજે કોઈ માર્ગ આવતો જ ન હતો પ્રભુ, મારા પર દયા કર, તું જ મારો માલીક તારા સ્વરૂપનું મને જ્ઞાન થવા દે એવી હું હમેશ યાચના કરતો હતો પણ કોઈએ મારા પર દયા કરી નહિ અને સાર મારો જીવનક્રમ શૂન્યમય બની જવાનો ત્યાં આગળ પડે છે કે હું એવો ભાર થવા લાગ્યો."

"આવી રીતે પ્રભુનું અસ્તિત્વ હું બુદ્ધિગમ્ય માર્ગે સિદ્ધ કરી શકતો ન હતો પરંતુ કોઈ પણ કારણ સિવાય આ જગતમાં મારો જન્મ થયો નથી એ વિચાર મારા મનમાંથી કદી ખસતો ન હતો હું આકાશમાંથી પડ્યો અને પૃથ્વીપર, રખડવા લાગ્યો, એમ તો ખરેખર બન્યું ન જ હોવું જોઈએ એ વિચાર મારા મનમાં દૃઢ થઈ રહ્યો હતો હું મારી માતાના ઉદરમાં પોષાયો, તેણે મારું લાલન પાલન કર્યું અને ઉછેરી તેના પ્રેમની છાયામાં મારું શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ બન્યું, પણ તે માતા હવે ક્યાં છે ? તે મને છોડી ગઈ, પણ તેની પાછળ મારું જીવન-વૃક્ષ ઉભરી પડ્યું ત્યારે તેની પાછળ હું કોના પ્રેમના આધારે ઉછર્યો ? મને ઉછેરનાર એ કોઈ પર ? એનું હતો ? મારી બુદ્ધિ એ પ્રશ્નનો નિર્ણય એટલો જ કરતી કે પ્રભુ."

"પ્રભુનું અસ્તિત્વ અવશ્ય છે એવો મારા મનમાં નિશ્ચય થયો, એવો નિશ્ચય થવાની સાથે જ મારા હૃદયમાં જતા આનંદની લહેરો નવજીવન જન્મ પામે પાછી ઉઠવા[

સ્નેહહૃદય ૨ ૨૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

તથા આનંદનો ઉપભોગ કરવાનું શક્ય છે એમ મને લાગવા માંડ્યું. ૫] પરમેશ્વરનો મારી સાથે કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે એ પ્રશ્ન મારા ચિત્તને ખૂંચતો હતો જ. જગતે પોતાના પુત્રને જગતના ઉદ્ધાર માટે પૃથ્વીપર મોકલ્યો તે પરમેશ્વર, મારાથી અને જગતથી તદ્દન એક બાજુએ રહેલો તે પરમેશ્વર, એવા પ્રશ્નની મારી બુદ્ધિની પરખ થતી એટલે સૂર્યના તાપથી બરફ ઓગળી જાય તેમ જાણે મારી બુદ્ધિના તાપથી તે પ્રશ્ન પણ ઓગળી જતો તથા મારા જીવનનો ઝરો પણ સૂકાઈ જતો અને ફરી આત્મહત્યાનો વિચાર બળવાન બનતો જાગતો. પણ સર્વ જગતમાં મને જે વાત માટે ખોટું લાગતું હતું તે વાત એ હતી કે આત્મહત્યા ... જે ધર્મની જરૂર હોય છે તેનો મારામાં અભાવ હતો.

... રીતે મારા મનનું પરિવર્તન એક બે વખત નહિ પણ સેંકડો ને હજારો વખત થયું. હજારો વખત એવી સ્થિતિ થઈ હતી કે પ્રથમ ... એમ લાગી મારું મન આનંદદાનિશમાં તરવા લાગતું ને ... આવતી ... નિરાશાના ઊંડા ખાડામાં જઈ પડતો."

"અદ્યાપિ તે સમયનું મને પાકું સ્મરણ છે. વસન્તઋતુનો આરંભ ... રંગ દેખાતા હતા. એક નિર્જન વનમાં હું સ્વસ્થ પડ્યો હતો. ચોતરફ ... પક્ષીઓ સિવાય અન્ય સજીવ પ્રાણી ન હતું. વચ્ચે વચ્ચે સુગંધી વાયુ લહરીઓ આવતી હતી અને પક્ષીઓ નાનાપ્રકારના શબ્દ કરતાં હતાં. અરણ્યની એ ભવ્ય શોભાથી હું સ્વસ્થ થઈ ગયો હતો. આ વખતે પણ મારા ચિત્તમાં ગત ત્રણ વર્ષોથી ચાલ્યા આવતા વિચારો ચાલુ જ હતા. હું પ્રભુની શોધ કરતો હતો.'

"મેં મારા પોતા પ્રત્યે કહ્યું 'ઠીક છે, પ્રભુનું અસ્તિત્વ નથી. મારું અસ્તિત્વ જે પ્રકાર મને સત્ય લાગે છે, તે પ્રકારે જેના અસ્તિત્વનો મને અનુભવ થઈ શકે તેવો પરમેશ્વર અસ્તિત્વમાં નથી. ચમત્કારની વાતો કરી તેનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન વ્યર્થ છે. કારણ કે ચમત્કાર એટલે મારી જ ઇંદ્રિયોને દેખાતી વાતો, મારા પ્રતિજન્ય ભાવ વગેરે. તેના વડે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થતું નથી અને બીજું એ કે એવી વાતો વિવેક બુદ્ધિની કસોટીમાં ઉતરી શકતી નથી."

"તથાપિ પ્રભુનું અસ્તિત્વ મને ગમે છે. પણ એ નાસ કર્યાથી ... એ વિચારથી ક્ષણવારમાં મારા જીવનસાગરમાં ભરતી આવી ને હું આનંદમાં નૃત્ય કરવા લાગ્યો અને ચોતરફનું અરણ્ય પણ ચૈતન્યમય બની આનંદના ઉદ્‌ગાર કરવા લાગ્યું. પરંતુ ... એ આનંદ ઝાઝો સમય ટક્યો નહિ. પુનઃ મારું મન ઝોલા ખાવા લાગ્યું.

"કલ્પનામય ઈશ્વર એ ખરેખરો ઈશ્વર નથી. ... એટલે મારા જ ચિત્તસાગરમાં ઉદ્‌ભવેલો તરંગ. એ તરંગ મારી જ પ્રેરણાથી હું ઉત્પન્ન કરી શકું અથવા મારી જ ઇચ્છાથી તેનું વિસર્જન કરી શકું છું. ત્યારે તેવા પ્રકારના ... રીતે દેવો મને જરી જરૂર છે તે એ નથી. જેના સિવાય વિશ્વનું ચૈતન્ય ... રહી શકે નહિ એવા વિશ્વચૈતન્યના અધિષ્ઠાનની મને જરૂર છે."

"બસ! મારૂ મન પુન સંશયના અન્ધકૂપમા પડ્યુ અન્દર અને બહાર શું? મૃત્યુનુ સામ્રાજ્ય આરંભાયુ. જીવીને કરવુ શું? એ વિચાર પુન મારા મનમા જોરથી વહેવા લાગ્યો."

"બાહ્ય જગતમા ભમ્યાને જાણે થાકી ગઇ હોય તેમ મારી ચિત્તવૃત્તિ અન્તર્મુખ થઈ જ્યારે તે બાહ્ય જગતના ભાનથી પળવાર મુક્ત થઇ અંદર જોવા લાગી ત્યારે તેને જણાયુ કે, જે જે ક્ષણે પ્રભુના અસ્તિત્વનો ભાસ થાય છે, તે તે ક્ષણે જ હું પણ ચૈતન્યયુક્ત હોઉં છુ. તેનુ અસ્તિત્વ સંશયમા પડે છે ? મારૂ અસ્તિત્વ પણ અચેતન થવા લાગે છે. પુન પહેલા જ પગથીયે આવી પડ્યો! પ્રભુનુ અસ્તિત્વ માન્ય કર્યા સિવાય મારા માટે જીવવાનું સૂચ્ય નથી. તેને ભૂલી જવો એ જ મારૂ મૃત્યુ! ત્યારે હું બીજુ શું શોધુ છું? હું શોધુ છું તે એ જ જેના અધિષ્ઠાન સિવાય મારૂ અથવા અન્ય કોઇનુ એ અસ્તિત્વ શક્ય નથી તે જ પરમેશ્વર! પોતાનુ અને પ્રભુનુ એક રૂપ જ છે. હું જીવુ છું એવો નિશ્ચય હોવો, એ જ પ્રભુના અસ્તિત્વની સિદ્ધિ! પ્રભુ એટલે ચૈતન્ય! એ ચૈતન્યને ઓળખવા માટે જ જીવન ધારણ કરવાનુ છે, એના નિશ્ચયથી હું માર્ગક્રમણ કરીશ તો મારૂં જીવન પરમાત્મવિહિન અને અર્થશૂન્ય બનશે નહિ. ચિત્તની એટલી ખાત્રી થયા પછી અંદર અને બહાર સર્વત્ર પ્રકાશ જ જણાવા લાગ્યો."

"આત્મહત્યા જેવા ઘોર કાર્યથી હું બચ્યો. મારા જીવનને પુન નવુ બળ મળ્યુ. જે બળથી મે મારા જીવનમા પહેલા કેટલાક વર્ષો કાઢ્યા તે અસ્ત પામતુ બળ મને પુનઃ પ્રાપ્ત થયુ."

"જાણે કે હું પુન બાલ્ય અને યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો. મને લાગવા માંડ્યુ કે, જે ઇચ્છાશક્તિએ મને જન્મ આપ્યો તે ઇચ્છાશક્તિ મારી પાસે કશાની પણ અપેક્ષા રાખે છે. મને લાગવા માંડ્યુ કે, તે અધિષ્ઠાન રૂપી ઇચ્છાશક્તિ સાથે એકતા સાધી તદ્રૂપ બની જવું એ જ મારા જીવનનો અંતિમ હેતુ છે અને પૂર્ણત્વને પ્રાપ્ત થવુ એ અંતિમ ધ્યેય હોઇ મારો સર્વ જીવનક્રમ એ મૂળ ઉદ્દેશને પોષે તેવી રીતે મારે ચાલવુ જોઇએ."

"મારી સ્થિતિના લોકોને મેં છોડી દીધા. મને ખાત્રી થઇ કે, તેમનો જીવનક્રમ સર્વ રીતે ત્યાજ્ય છે. એ ખરૂ જીવનકાર્ય ન હોઇ જીવનનો માત્ર ઉપહાસ છે. પોતાનુ એશઆરામીપણુ ચલાવવામાટે જ હજારો વસ્તુ માગ જેવી સ્થિતિના માણસો એકત્ર કરે છે, તે વસ્તુના સંયોગથી પ્રભુ અધિક જ દૂર રહે છે. તે વસ્તુઓ તેના નેત્રપર પડળ રૂપ બની જ્ઞાનમાર્ગ તેનાથી અદૃશ્ય રહે છે. મારી નાતજાત બહારના ભેળાવેળા મજૂરો અને ખેડૂતો એ જ ખરૂ જીવન ગાળે છે! હું પણ તેમના જ માર્ગે વહીશ, મનુષ્ય પ્રાણી પ્રભુની ઇચ્છાથી અવતીર્ણ થયેલો હોઇ પોતાનુ ભલુ કે ભૂડુ કરવુ એ જેના તેના પોતાના હાથમા છે. એ ખેડુતભાઇના જેવા સામાન્ય જીવનમા ઉત્પન્ન થઇ આત્માની ઉન્નતિ કરવી એ જ મનુષ્યનું અંતિમ સાધ્ય છે અને તેણે સન્માર્ગે ચાલવુ જોઇએ. જગતની મોજ મઝાઓનો ત્યાગ કરી સર્વભૂત માત્ર સાથે અત્યંત નમ્ર અને દયામય બની તેણે પોતાના ચરિતાર્થ માટે કષ્ટ ઉઠાવવું જોઇએ. ગરીબ અને ગામડાના ખેડુત વર્ગનો એ માનવજીવનનો અર્થ મારા મનમાં રુચતો, પણ એ અર્થ સાથે મને નહિ

અરવિંદ ઘોષનુ તત્ત્વજ્ઞાન રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સમજાય તેવી કેટલીક વસ્તુ અશોભ રીતે ઉપસ્થિત થઈ હતી તેનો અર્થ અને તેનું યથાર્થપણું મારા ચિત્તને માન્ય હતુ ન હતું એટલું જ નહીં પણ તે વાત મારા ચિત્તને ત્યાજ્ય અને વિષાદ ઉત્પન્ન કરનારી લાગતી હતી દેવળમાં જઇ પ્રાર્થના કરવી ઠરાવેલા દિવસોએ ઉપવાસ કરવો અને છબી તથા મૂર્તિની પૂજા કરવી એ વાતોનો અર્થ મારી બુદ્ધિ સમજી શકતી પણ સામાન્ય માણસોએ માનવજીવનનો આપેલો અર્થ અને વાતનો મેળ કોઇપણ રીતે તૂટે તેવો જણાતો ન હતો સામાન્ય માણસોએ તેને તોડવાનો પ્રયત્ન કદીપણ કર્યો નથી અને મારાથી પણ તે બને તેમ ન હતું આથી આનાકાની વગર જ એ વસ્તુનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો કંઇ પણ ગરબડ કર્યા વગર સવાર સાંજ દેવળમાં જઇ હું પ્રાર્થના માટે ઘૂંટણીએ કેમ પડતો હતો, ઉપવાસ વગેરે વગર અડચણે કેમ કરતો હતો અને ઉપાધ્યાયના હાથનો તીર્થપ્રસાદ કેમ લેતો હતો એની મને પોતાને જ નવાઇ લાગતી પૂર્વે મને ખાત્રીપૂર્વક લાગતું હતુ કે એવી વાત બનવી અશક્ય છે, પણ હમણાં મારા ચિત્તે તે વિરૂદ્ધ કંઇ પણ પ્રતિકાર કર્યો નહિ"

"મૃત્યુથી નષ્ટ થાય નહિ તેવા પ્રકારનું જીવનતત્ત્વ મનુષ્યને આપવું એ જ જગતના સર્વ ધર્મોનો સાર છે દેહના મૃત્યુથી નહિ મરનારૂં અમરતત્ત્વ કયું? એવો પ્રશ્ન લોકો પ્રત્યે કરે છે એ પ્રશ્ન પુછનારની અનેક જાતિ છે એશઆરામના ઢીંચડમા પડી રહી તેના બોજા નીચે અગદાઇ ગયેલો રાજા અને કામ કરતા કરતાં થાકી ગયેલા ગુલામ એ બન્ને એ જ પ્રશ્ન પુછે છે એ પ્રશ્ન કરનારાઓમાં યુવાનો છે, વૃદ્ધો છે, મૂર્ખો છે અને ડાહ્યાઓ પણ છે તેથી એ સર્વને સંતોષ થાય એવા ભિન્ન ભિન્ન સમર્પક ઉત્તર આપવાની ધર્મની ફરજ છે છેવટનો ઉત્તર એક જ હોય તો પણ પ્રશ્ન પૂછનારની યોગ્યતા ધ્યાનમાં લઇ ભિન્ન ભિન્ન માર્ગ અને ભિન્ન ભિન્ન બાબતની યોજના ધર્મને જ કરવી પડે છે ધર્મના બાહ્ય સ્વરૂપમાં પ્રતિમાપૂજન ઉપવાસ વગેરે આચાર કેવી રીતે દાખલ થયા એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ છે તથાપિ અન્ય લોકોની દૃષ્ટિએ એ આચાર યોગ્ય હોય તો પણ એ વિષે મારૂં મન ઉદાસ બન્યા પછી મારે તેનો આચાર શા માટે કરવો, તે મને સમજાતું ન હતું મારી અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છા હતી કે, નીચેના વર્ગના વિધી અને આચારનું પાલન કરી તેમની સાથે એકરૂપ બની જવું પરંતુ તેમ કરવાને મારૂં મન બળ આપતું ન હતું જે વિધિ આપણને નિરર્થક લાગે છે તેનું અનુકરણ કરવું એટલે મનને જ નહિ પણ ધર્મને સુદ્ધાં ઉતારી તેની અવગણના કરવા જેવું મને લાગતું મારા ચિત્તનો પ્રવાહ આગળ સુધી પહોંચ્યા છતાં હું ધર્મ અને નીતિનું સંધાન કરવા ઇચ્છનાર અર્વાચીન પંડિતનો આશ્રય ખોળવા લાગ્યો"

"એ અર્વાચીન પંડિતોનો અભિપ્રાય એવો છે કે, ધર્મતત્ત્વોનું યોગ્યું કોઇપણ એક જ વ્યક્તિને પ્રાપ્ત થતું ન હોઇ પ્રેમસૂત્રથી બંધાયેલા તથા એક ભાવનાથી ધર્મછત્ર નીચે આવેલા મનુષ્યસમાજને સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે હું એકલો જ જગતનું તત્ત્વ શોધીશ એમ કોઇ કહેશે તો તેને પ્રાપ્ત થશે નહિ સમાજથી વિભક્ત થવાથી સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ એક બીજાને સહાય કરી સુપથે ચાલવાથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે આ વિચા

સુવાસમંજરીનો ગજરો (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

મને આજ જણાયા હવે અન્યથી જુદા પડવાનું ન હોય તો તેમના દોષ પણ નભાવી લેવા જ ફરજ પડે છે એ કહેવાની જરૂર જાનથી તેનો એકાદ માર્ગ આપણને પસંદ પડે નહિ અથવા આપણી બુદ્ધિને રૂચે નહિ તો તે તરફ લક્ષ ન આપતા તે સમાજમા આપણે મળતા રહેવું જોઇએ"

"પ્રેમ પૂર્ણ અન્ત કરણમા જ સત્ય વસ્તુનો પ્રકાશ પડે છે અન્યની ભૂલ નભાવી ન લેવી એ પ્રેમશૂન્યતાનુ લક્ષણ છે બીજાના સાધારણ નજીવા આચાર આપણને રૂચે નહિ તે માટે તેનાથી ભિન્ન થવુ એ પ્રેમની મર્યાદાનુ ઉલ્લંઘન કરવા જેવુ છે એવું ઉલ્લંઘન કરીએ છીએ તો સત્યવસ્તુની પ્રાપ્તિનો માર્ગ પણ દુર થાય છે અર્વાચીન પંડિતોની આ વિચારપદ્ધતિ કેટલાક વખત સુધી મને રૂચી હતી તે વખતે એ વિચારપદ્ધતિનુ પોકળ મારા સમજવામાં આવેલુ ન હતું પ્રેમસૂત્રથી અનેકના અન્ત કરણ એક સૂત્રમા બંધાયલા હોવાથી આપણને બળ મળે છે અને આપણો પ્રેમ દૃઢ બને છે એ વાત ખરી છે, પણ એટલાથી જ આપણને સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થશે એવો નિશ્ચય કેવી રીતે કરી શકાય? પણ તે વખતે મને એ પ્રશ્ન સુઝયો નહિ તે જ પ્રમાણે એક જ સત્ય એક વિશિષ્ટ માર્ગ સ્પષ્ટ થવુ જોઇએ એવો આગ્રહ શા માટે? તે જ સત્ય જુદા માર્ગ હું કહું તો તેમા શુ બગડયુ? પણ એ શંકાઓ તે વખતે મારા મનમા ઉત્પન્ન જ થઇ નહિ અને તેમ બન્યુ એ પણ એક રીતે ઠીક જ થયુ તે તે વખતે ઉત્પન્ન થઇ નહિ, તેથી કેટલાક વખત સુધી મારૂં મન સ્થિર થયુ અને પુરાણમતવાદી પંથના આચાર મારી માન્યતાને રૂચતા ન હતા છતા સુખથી તે પાળે ગયો"

"અમારા પુરાણપંથે કહેલા સર્વ આચાર પાળતા મેં મારી વિચારશક્તિ બાજુએ મુકી હું ગાડરીયા પ્રવાહની માફક ચાલવા લાગ્યો, મારા ખાનદાન સાથે હું જાણે એકરૂપ થઇ ગયો, મારા પૂર્વજ અને જેમનાપર હું પ્રેમ રાખતો હતો તેવા લાખો સામાન્ય મનુષ્યોમાં ભળી જઇ હું તેમની સાથે એકરૂપ બન્યો દેવળની પહેલી પ્રાર્થનામા હાજર રહેવા માટે હું અરૂણોદય પૂર્વે ઉઠતો હતો એ વાતમાં બીજો કંઈ ફાયદો નહિ હોય પણ શરીરને કષ્ટ આપી હુ મારા મનની કામના ઓછી કરતો હતો ગમે તેવી કૃતિ કરતો પણ તેમા મારો છેવટનો ઉદ્દેશ તો એક જ હતો માનવજીવનનો અંતિમ હેતુ સમજવા માટે જ એ સર્વ તરફડીયાં હતાં મારૂં કાર્ય સારાસારવિચાર શક્તિને અનુકૂળ થઇ શકે તેવુ નહિ હોય અથવા મારો સ્વાર્થત્યાગ છેક નજીવો હશે પણ તેમ કરવામાં મારો હેતુ સારો હતો અમારા પંથે કહેલાં ઉપવાસ વગેરે હું કરતો હતો અને ઉપાધ્યાય પાસેથી તીર્થપ્રસાદ પણ લેતો હતો ઘેર અને દેવળમા પ્રાર્થના માટે કરેલો સમય હું કદી પણ ભૂલ્યો નથી દેવળમાં પાદરી પ્રાર્થના કરતો ત્યારે તેનો પ્રત્યેક શબ્દ લક્ષપૂર્વક સાંભળી અને તેટલી રીતે વખત મળતા તેમાથી બુદ્ધિને રૂચે તેવો અર્થ પણ હું કાઢતો હતો"

"નિરર્થક શબ્દોમાથી અર્થ ખેંચી અથવા અનેક વિધિ અને આચારની ઉપપત્તિ તૈયાર કરવાનુ કાર્ય અતિ કઠિણ અને બુદ્ધિને અપ્રિય થાય તેવુ છે આથી તેને કોઈ પણ વખતે

કિં. સરલા અને મિત્રમંડળ રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જ્ઞાનિ તો થશે જ અમે ઝાર અને તેના આપ્તવર્ગ માટે વારવાર પ્રાર્થના કરતા હતા મારી બુદ્ધિને હુ સમજાવતો કે, બાદશાહ જેવી પદવીએ પહોચેલા અને સર્વોપરી અનુકૂલ સ્થિતિમા પડેલા મનુષ્યપર અન્યજનો' કરતા મોહના અનિવાર્ય પ્રસગ વિશેષ આવતા હોવાથી તેના ઉદ્ધાર માટે વારવાર પ્રાર્થના કરવાની જરૂર છે, પણ તે સાથે જ પ્રશ્ન થતો કે, ઝારના સર્વ શત્રુ તેના પગનીચે ચગદાઇ જાય, એવી પ્રાર્થના કરવાનો અર્થ શો ? મારી બુદ્ધિ તેનો નિર્ણય કરી શકી નહી ખ્રિસ્તની આજ્ઞા છે કે, શત્રુ માટે પણ પ્રાર્થના કરો અને શત્રુપર પ્રેમ પણ રાખો, ત્યારે ઝારના શત્રુ વિરૂદ્ધ કરેલી પ્રાર્થના ખ્રિસ્તની આજ્ઞા વિરૂદ્ધનુ કાર્ય નથી કે ? આ પ્રશ્ન થતા જ મારી બુદ્ધિ ગૂચવણમા પડી જતી એ પ્રાર્થનામા કઇ લાક્ષણિક અર્થ હશે એમ તેને સમજાવવા જતો તો તે તરત જ તેની સામે પડી કહેતી 'ભાઈ, તું ફસાય છે એવી રીતે તું મને આડી નાખે છે અને પરમાત્મા સાથેનો સબધ પણ તોડી નાખે છે આવી ઉંડાણમાં પડીથી તારી શ્રદ્ધાનુ શુ થશે તેનો તે વિચાર કર્યો છે કે ? ”

“ઉપાધ્યક્ષ પાસેથી મેં તીર્થપ્રસાદ લીધો તે વખતે મારા હૃદયમા જે ખળભળાટ થઈ રહ્યો તે હું કદી પણ ભૂલીશ નહિ ઘણાં વર્ષોમા મે એ તીર્થપ્રસાદ સ્વીકાર્યો ન હતો ઉપાધ્યાયે કરેલી પ્રાર્થના તે વખતે તો મને ઘણી ગમી હતી, તેની પ્રાર્થનાના શબ્દોને જેમ તેમ સ્થિર કરી મેં મારી બુદ્ધિને તાત્કાલિક સતોષ આપ્યો હતો મેં ગોઠવેલા અર્થની ખામી હું તે વખતે તો ભૂલ્યો ન હતો અને તેથી મારૂં ચિત્ત તેટલા સમય પુરતુ અતિ પ્રસન્ન થતુ હતુ પણ ઉપાધ્યાયે મને વેદી પાસે બોલાવ્યો અને 'તારા હાથપરનો આ પ્રસાદ ખ્રિસ્તનું રક્ત અને માંસ છે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખ' એમ તેણે કહ્યુ ત્યારે મારા અત કરણને વિલક્ષણ ઉદ્વેગ થયો એ સર્વ દભ છે, કેવળ ઢોગ છે એવો એક જ અવાજ મારા અત કરણે કર્યો જે મહાત્માએ તીર્થપ્રસાદની આ યુક્તિ શોધી કાઢી હશે તેને ધન્ય છે મેં તે તીર્થપ્રસાદ સ્વીકાર્યો મારૂ અત કરણ વીંધાઇ જતુ હતુ પણ મારી બુદ્ધિનું અભિમાન ઓછુ કરવુ જોઇએ, તેને નમ્ર બનાવવી જોઇએ એ વિચારથી મારા તરફડતા અત કરણનુ સમાધાન કર્યું મેં મારી બુદ્ધિને નમ્ર બનાવી તીર્થપ્રસાદનુ ભક્ષણ કર્યું પણ એક વખત મારા અત કરણમા જે જે આઘાત થયો તેનુ પરિણામ જે આવવુ જોઇએ તે આવ્યુ જ હું પુન કદિ પણ તીર્થપ્રસાદ લેવા વેદી પાસે ગયો નહિ ”

“અમારા ધર્મપથે કહેલા સર્વ આચાર વિચાર હું સત્યબુદ્ધિથી પાળતો હતો કોઇ પણ સમયે તેમાંથી જ મને સત્ય મળી આવશે એવી આશા થવાથી હુ તે પાળતો હતો અને આ બનાવ બન્યો ન હોત તો હજી ઘણા કાળ સુધી મેં તે પાળ્યા હોત ”

“એક દિવસે એક અભણ ખેડુત અને તેના જ જેટલા સુશિક્ષિત વેરાગીનો સવાદ મેં સાંભળ્યો તેઓ પ્રભુ, શ્રદ્ધા અને આત્માના ઉદ્ધાર વિષે બોલતા હતા તેમના સવાદપરથી સામાન્ય જનસમાજના વિચારો એ બાબતમા કેવા છે તેનો ખુલાસો મને મળ્યો તે જ પ્રમાણે સત્પુરૂષનાં ચરિત્રો મેં વાચ્યાં તેપરથી પણ શ્રદ્ધાનુ સ્વરૂપ મારા લક્ષમા આવ્યુ તેણે

લલિતના કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

કરેલા ચમત્કાર થયા નથી જ એમ માની લઇએ તો પણ તેપરથી તેમના વિચારોની દિશા નિશ્ચિત થઇ શકે છે એ સર્વ હકીકતપરથી એ સર્વમા એક જ દૃઢ શ્રદ્ધા હોવાનુ મારા લક્ષમાં આવ્યુ તેણે કરેલા ચમત્કાર થયા નથી જ એમ માની લઇએ તોપણ તેપરથી તેમના વિચારોની દિશા નિશ્ચિત થઈ શકે છે એ સર્વ હકીકતપરથી એ સર્વમા એક જ દૃઢ શ્રદ્ધા હોવાનુ મારા લક્ષમા આવ્યુ તદ્દન અભણ પણ શ્રદ્ધાવાળા ઘણા માણસો મને મળ્યા તે સર્વની શ્રદ્ધા એ જ હતી કે મૃત્યુ એ માનવજીવનનો અન્ત નથી ।"

"એ લોકો તરફથી હુ અર્વાચીન વિદ્વાનોના ગ્રથો તરફ વળ્યો, ત્યારે શકા, નિરાશા અને અસતોષે પુન મારા હૃદયમા વાસ કર્યો એ ગ્રથોના વાચનથી મને એટલી જ ખાત્રી થઈ કે, તેની બૌદ્ધિક કસરતશાળામા જેમ જેમ અધિક કસરત કરીએ છીએ તેમ તેમ સત્યથી વિશેષ ને વિશેષ દૂર થતા જઇ ઘોર અધકારમય ગુફા પાસે આપણે જલદી પહોચીએ છીએ તેમના પુસ્તકોથી પૂર્વની શ્રદ્ધા નષ્ટ થાય છે અને તેની જગ્યાએ તેના જેટલુ કીંમતી એવુ બીજુ કઇ પણ આવતું નથી મારા મનની એવી સ્થિતિ થઈ ત્યારે મને લાગ્યું કે અભણ ખેડૂત જ ભાગ્યશાળી છે મારી દૃષ્ટિએ મૂર્ખાઇથી ભરેલી દેખાતી વાતો તેમને કદી પણ મૂર્ખાઇથી ભરેલી લાગી નથી મારૂં દુર્ભાગ્ય બળવાન હોવાથી મારી નજરે એવુ આવ્યુ કે તેમા સત્યાસત્યનુ મિશ્રણ છે અસત્ય સાથે મિશ્રિત થયેલુ સત્ય સ્વીકારવાને મારી બુદ્ધિ તૈયાર થતી ન હતી"

"આવી રીતે મારા જીવનના સુમારે ત્રણ વર્ષ ગયા કેટલાક દિવસ સુધી મને લાગતું હતુ કે કોઈ વાતનુ રહસ્ય મને સમજાતુ ન હોય તો તેમા મારો જ અપરાધ કે પાપ હોવા જોઇએ પણ જેમ જેમ હુ સત્યનો શોધ વિશેષ કરવા લાગ્યો તેમ તેમ મારી બુદ્ધિની વ્યગ્રતાને લીધે નહિ સમજાતી વાતો અને ખરેખર છેતરપીંડીની વાતમા રહેલુ અન્તર મને સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યુ

"એ પ્રમાણે બુદ્ધિની ખેચતાણ થતી હોવા છતા હુ અદ્યાપી અમારા રૂઢીપાના જુના પંથને વળગી રહ્યો હતો, પણ મારા હૃદયમાં શરૂ થયેલી પ્રશ્નમાળા મને શાન્તિથી બેસી રહેવા દેતી ન હતી મારી બુદ્ધિએ એ પ્રશ્નના નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર આપવાને મને વારવાર આગ્રહ કરવા માડ્યો આવી સ્થિતિના કારણે મને જણાયુ કે, આખોપર પડદો નાખી જૂના પથને વળગી રહેવાનુ કાર્ય અશક્ય છે"

"ખ્રિસ્તી ધર્મના અનેક પથો સબધી મારા મનમા મુખ્ય પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થયો હતો કે, એ અનેક પથનો અરસ પરસ ક્યા પ્રકારનો સબધ છે તે સમયે મારી વૃત્તિ ધર્મ તરફ વળેલી હોવાની વાત ઘણાઓની જાણમા આવેલી હોવાથી અનેક પથના માણસોની મુલાકાત થઈ તેમની સાથે છૂટથી ધર્મ ચર્ચા કરવાનુ સરળ બન્યુ હતુ આથી અનેક કેથોલિક, પ્રોટેસ્ટંટ, પુરાણમતવાદી, મોનાકન અને બીજા પણ કેટલાક પથના સારા માણસોની મુલાકાત થઇ તેમા કેટલાક માણસો ઉચ્ચ પક્તિના, નીતિમાન અને સાચા અન્ત:કરણથી ધાર્મિક વૃત્તિ ધરાવનારા પણ જણાયા એવા માણસો સર્વ પથમા જણાઇ આવ્યા હતા એવા માણસો સાથે બધુત્વ સાધવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી પણ તે ઇચ્છા બાજુએ રહી સૃષ્ટિમા કઈ જુદો જ પ્રકાર બન્યો"

ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

“ જે ધર્મજ્ઞાનના બળપર મનુષ્યજાતિમા પરસ્પર વિશ્વાસ અને ઐક્ય ઉત્પન્ન થઇ સર્વ માનવજાતિ એક પ્રેમબંધનમાં બંધાવી જોઇએ તે જ જ્ઞાનનું પ્રત્યક્ષ ફળ ભેદભાવ વધારવામાં જ આવેલું જણાયું પ્રત્યેક ધર્મમાંથી સેંકડો-હજારો પંથ નીકળ્યા અને તેમા પરસ્પર કલહ માત્ર આરંભાયો મને જણાયું કે તે પંથના શ્રેષ્ઠ પ્રતિનિધિ બાદ કરૂં તો બાકીનાઓએ ખરી ધર્માજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન જ કર્યું છે સર્વપર પ્રેમ રાખવો જોઇએ, એ ધર્માજ્ઞા તદ્દન બાજુએ મુકી દઇ જેઓ પોતાના બંધુઓનો દ્વેષ કરતા હતા તેઓ પોતાને ધાર્મિક કહેવડાવતા અને પોતાના પંથની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન પણ કરતા, પરંતુ તેમના વર્તનમા પ્રેમ કરતાં ભયનો જ અંશ વિશેષ હતો ધર્માજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી સમગ્ર માનવ સમાજ એક પ્રેમગાંઠમા બંધાય, એવો એ આચારનો ઉદ્દેશ ન હોય પોતે તેમ નહિ ચાલે તો નરક પ્રાપ્તિ થશે એ ભય એ આચારના કારણમા રહ્યો હતો પ્રત્યેક પંથવાળા એમ જ ધારે છે કે, સત્યનું પોટલું પોતાની જ પાસે છે અને અન્ય સર્વ મૂર્ખ છે તેઓ માને છે કે, પોતાના વાડાની બહારના સર્વ કાફીર છે કેથોલિક પંથના માણસો અન્યને બહિષ્કૃત સમજે છે અને અન્ય પંથવાળાઓ કેથોલિક પંથને બહિષ્કૃત સમજે છે પોતાના પંથ વિષે આટલો દુરાગ્રહ મગજમા પ્રવેશ કરે એટલે સામાન્ય તત્વિક બુદ્ધિ ત્યાંથી નષ્ટ થાય એ સ્વાભાવિક છે પોતાના પંથના વિચારને જે નમતો નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના સર્વ આચાર અને વિધિ જે પ્રત્યક્ષ આચારમા ઉતારી બતાવતો નથી, તે તેમની દૃષ્ટિથી બહિષ્કૃત ગણાય છે અને તેમ થવું સ્વાભાવિક છે એ સ્થિતિનું પ્રથમ કારણ મારૂં તે સર્વ સત્ય અને તારૂં એટલું અસત્ય એ દુરાગ્રહ જ છે મારા સિવાય જગતમા અન્ય કોઇ ડાહ્યો જ નથી એવી અંતઃકરણની માન્યતા થાય તો તે મૂર્ખાઇની પરમાવધિ જ છે એવી મૂર્ખાઇને મસ્તકમા સ્થાન મળે છે તો અન્ય સર્વ ઘેનના ભરેલી વાતો આપોઆપ આવી પહોંચે છે આ સર્વ વાત મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા પછી મને એ પંથનો કંટાળો કેમ ન આવે ? મારી સમજ તો એવી હતી કે, સમગ્ર માનવકુલ એક પ્રેમગાંઠમા બંધાય એ જ ધર્મનો મૂળ ઉદ્દેશ છે, અને આ પંથ તો એ જ મૂળ ઉદ્દેશપર કુહાડી મારતો હતો જે વૃક્ષના મૂળમા પાણી રેડી તેને ઉછેરી મોટું કરવાના હેતુથી એ પંથનો જન્મ થયો હતો, તે જ વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવાનું કાર્ય માત્ર તે કરતો હતો. ”

“ મને જણાયું કે, એક જ ધર્મમાના અનેક પંથવાળાઓ, પરસ્પર એવી રીતે વર્તે છે અને અન્ય ધર્મના અનુયાયીઓ પણ પોતાનાથી ભિન્ન ધર્મ માનનારા પ્રત્યે પણ તેવી જ રીતે વર્તે છે એમ વર્તવાનું કારણ શું હોવું જોઇએ એવો પ્રશ્ન મે ઘણા ધાર્મિક કહેવડાવનારા ગૃહસ્થોને પુછ્યો, એ સમયમાં ઉપલબ્ધ થયેલા સર્વ પુસ્તકો મે વાંચ્યાં પણ તેનો ઉત્તર મને કોઇએ આપ્યો નહિ લશ્કરની પ્રત્યેક ટુકડીને જગતમા ઉત્તમ યોદ્ધા તરીકે પોતે જ છે એમ લાગવાનું જે કારણ હોય છે, તે જ કારણ આ સ્થિતિનું પણ છે મોટા મોટા ધર્માચાર્યો, વૈરાગીઓ અને સન્યાસીઓને હું મળ્યો, પરંતુ કોઇએ મારા પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૨ જો ૩ ૨-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

નહીં છેવટે મને એક માણસ મળ્યો અને તેણે એ પ્રશ્નનો મને વ્યવહારિક ઉત્તર આપ્યો ત્યારથી મે એ પ્રશ્નનો ઉહાપોહ ક્યારેએ પણ કોઇની સાથે કર્યો નથી ”

"ખ્રિસ્તી ધર્મના મુખ્ય તત્વ વિષે કોઇનોએ વાદ નથી, વાદ છે તે માત્ર ઝીણીઝીણી વાતો અને મુખ્યત્વે આચાર અને વિધિનો છે આવી સ્થિતિમા મુખ્ય તત્વ માટે આપણે એકરૂપ બનવુ અને આચાર વિધિની બાબત જેની તેની ઇચ્છાપર છોડી દેવી એ યોગ્ય છે કે નહિ એવો પ્રશ્ન મે તે ગૃહસ્થને કર્યો, ત્યારે તે ગૃહસ્થે મને કહ્યુ 'તમારી વિચારપદ્ધતિ અને સપૂર્ણ રીતે માન્ય છે, પણ પથના આચાર્યો એ વાત સ્વીકારતા નથી તેનુ કારણ એ છે કે, બાપ દાદાથી ચાલતો આવેલો પથ પૂર્ણ સ્થિતિમા કાયમ રાખવા માટે તેમની નીમણુક થએલી હોય છે આથી એવા પ્રકારની સવડ તે પોતાના પથના માણસોને આપે તો તેમના પેટમાં જ ખાડો પડવાનો તેમને ભય રહે છે તેમ બને તો ખ્રિસ્તિજીવન પર્યન્ત પ્રથમનુ પ્રાચીન રૂપ નષ્ટ થઈ તેમાં કેવળ ગોટાળો ઉભો થાય ધર્માચાર્યોની નીમણુક ધર્મશોધન માટે નથી પણ જુનુ ટકાવી રાખવા માટે છે અર્થાત્ આવી સ્થિતિમા તમારી વિચારમાળા ગમે તેટલી ગ્રાહ્ય હોય પણ તેઓ કેવી રીતે સમતિ આપે ?"

"આ ગૃહસ્થના ઉપલા ઉત્તરથી મારા મનનુ સમાધાન થયુ હું માનવજીવનનો મૂળ ઝરો હાથ કરવાના ઉદ્દેશથી ધર્મશોધન કરતો હતો અને ધર્માધિકારીઓ કેવળ બહારનો ડોળ કરવામા ગુથાયા હતા તેમનો ધર્મ તેમના ઉદર પુરતો હતો ધર્મના નામ નીચે એવો અનાચાર ચાલતો જોઇ મને તે તરફ તિરસ્કાર થયો અને એ જુના પથમાથી હુ ઘણી ખરી રીતે મુક્ત થઇ ગયો ”

"અમારા ધર્મપથના યુદ્ધ અને મનુષ્ય વધ સબધી પ્રચલિત વિચારો પણ મને માન્ય ન હતા તે વખતે રૂશીયા યુદ્ધમા ગુથાયલું હતુ—ખ્રિસ્તના નામનીચે પોતાના માનવબધુઓને વધ કરવામાં રૂશીયન પ્રજા ગુંથાયલી હતી આથી યુદ્ધ સબધી અમારા ધર્મપથની દૃષ્ટિ કયા પ્રકારની છે, એ પ્રશ્ન મારા ચિત્તમા ન ઉદ્ભવે એ બને તેમ જ ન હતુ મારી તો પ્રથમથી જ ખાત્રી થઇ ચુકી હતી કે માનવબધુઓનો વધ કરવો એ કોઇપણ રીતે સ્વીકાર્ય નથી ધર્મ ગમે તે હોય પણ એવા પ્રકારના અમાનુષી કૃત્યને તેના તત્વો કદીપણ સમતિ આપે જ નહિ પ્રત્યેક ધર્મના પાયામાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે સમભાવ અને પ્રેમ રાખવો એ તત્વ રહેલાં છે, એ વાત સપૂર્ણ રીતે ઉઘાડ હોવા છતા અમારા શત્રુનો નાશ થઇ અમારી તરવાર વિજયી બને તે માટે દેવળોમાં ખુલ્લી રીતે પ્રાર્થના થતી મે જોઇ, અમારા ધર્મગુરૂને ઉઘાડ રીતે યુદ્ધને સમતિ આપતા જોયા, અરે, એટલું જ નહિ પણ મનુષ્યવધ કરવો એ જાણે અમારા પથનુ એક તત્વ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે કહેતા સાભળ્યા આ વાત તો જાણે પરદેશ સાથે થતા યુદ્ધની થઈ યુદ્ધ પૂર્ણ થયુ અને દેશમા બખેડા શરૂ થયો ત્યારે બળવાખોરોનો ઉપરાછાપરી વધ થવા લાગ્યો એવા પ્રકારના અસહાય અને ઉછરતા યુવાનોના વધને મોટા મોટા ધર્માધિકારીઓ નમતા હતા "પોતે ખ્રિસ્તનો સ્વીકાર કર્યો છે, એમ ગદ્‌ગદ્ કંઠે કહેનારાઓને આવા પ્રકારના અમાનુષ—રાક્ષસી—રક્તપાતને સમતિ આપતા જોઇ મારૂ મસ્તક જ ખસી ગયું ”

ગુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

"મારી શકાનું નિરાકરણ થયુ મારી સરે રીતે ખાત્રી થઈ કે, જે પથનો મે સ્વીકાર કર્યો હતો તેમનું સર્વ જ સત્ય નથી મે પહેલા કહ્યુ હશે કે, એ પથ કેવળ ખોટો જ છે, પણ હવે માત્ર તેટલુ હુ કહી શકતો નથી કારણ કે તેમા પણ સત્યનો અશ હોવાની મને પ્રત્યક્ષ ખાત્રી થઈ હતી તો પણ એ સત્યના અશની ચોતરફ ખોટી વાતોની ઝાડી જ જામી ગયેલી હોવાનો મને અનુભવ થયો હતો અમારા પથમા મને બે પ્રકારના માણસો જણાયાં શ્રીમન્ત અને જમીનદાર વર્ગ પોતાને ધાર્મિક કહેવડાવી જેટલું અસત્ય આચરતો હતો તેટલું ગરીબ કે ખેડુત વર્ગ આચરતો નહતો છતાએ એમ તો કહી શકતો નથી કે તેમના ધર્માચારમા પણ ખોટી વાતોનુ મિશ્રણ નથી."

"સત્યાસત્યનું એ મિશ્રણ જન્મ કેવી રીતે પામ્યુ એવો પ્રશ્ન એ પછી મારા ચિત્તમા ઉપસ્થિત થયો મને જણાયું કે એ મિશ્રણ ગતાનુગતિકતાથી—ગાડરીયા પ્રવાહથી ઉત્પન્ન થયેલુ છે અને પ્રજા પોતાના પૂર્વજોની હકીકતનુ અનુકરણ કરે છે અને ચિકિત્સક બુદ્ધિથી સત્યનુ શોધન બીલકુલ કરતી નથી તેથી અધપરપરા અખડ ચાલુ રહે છે"

"આટલુ થયા પછી મારૂ મન અનિવાર્યપણે એ અધપરપરાનો પહેલો નેતા કોણ એ પ્રશ્નતરફ ખેચાવા લાગ્યુ એવા ફ્રમા આ પહેલાં હુ કદી પડયો નહતો, પણ હવે તેનો વિચાર કરવાની મને ફરજ જ પડી તેથી સમાજમા ધર્મસબધી પ્રચલિત દતકથા અને પ્રાચીન કાળથી આજ સુધીમા લખાયલા અનેક લેખનુ મે નિરીક્ષણ કર્યું "

"જે લેખોને મે તુચ્છ સમજી કચરામા ફેકી દીધા હતા, તે જ લેખ હવે હું ભિન્ન દૃષ્ટિએ વાચી જોવા લાગ્યો ત્યારે મને જણાયુ કે તેમાં ખરેખર સત્યનો અશ તો છે જ જગતની પ્રત્યેક પરિસ્થિતિ કાર્યકારણની કસોટીમા ઉતરવી જોઇએ, એવી મે ધારણા રાખી નહતી જગતનો આરભ ક્યારે થયો એ પ્રશ્નો ઉત્તર જેમ અનતમા લીન થઇ ગયેલો છે તેમ પ્રત્યેક કાર્યનુ કારણ પણ અનતના ઉદરમા ડુબી રહેલુ છે મારો ઉદ્દેશ એટલો જ હતો કે, તર્ક અને અતર્ક્યનો ચોખ્ખો નિવેડો થવો જોઇએ જે કઈ તર્કની સીમા બહારનુ નક્કી થશે તેના માટે વિશેષ વિચાર કરવાનુ કારણ જ રહેશે નહિ પણ જે વાત તર્ક અને બુદ્ધિથી સમજાય તેમ છે તે અસત્ય અને દતકથાના પડલ પાછળ ગુપ્ત સ્થિતિમાં રહે એ વાત માત્ર મારી બુદ્ધિ સ્વીકારી શકતી નહતી આ ઉપરથી કોઈ એમ તો નહિ કહી શકે કે, મારી બુદ્ધિની માગણી અયોગ્ય હતી જે અતર્ક્ય છે તે મને કહી એમ મે કદી કહ્યું નથી મે પ્રથમથી જ સ્વીકાર્યું છે કે, માનવબુદ્ધિ મર્યાદિત છે, તેથી હૂ એ મર્યાદા બહાર જવાની ઇચ્છા કરતો નહતો પણ બુદ્ધિથી સમજાય તેવી વાતો માટે 'તુ એવો પ્રશ્ન કરીશ નહિ' એ જુલમ મારે શા માટે સહન કરવો તે મને સમજાતુ નહતુ આથી સત્ય અને અસત્યનુ મિશ્રણ તોડી મે તેમાથી શુદ્ધ સત્યને શોધી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો આ નિશ્ચયથી આ પછી જે પુસ્તકો મે વાચ્યા તેનો નિર્ણય મારી દૃષ્ટિએ કેવો થયો તે જાણવાની કોઇની ઇચ્છા હશે તો તેમને બતાવવા માટે કોઇ વખત કોઇ પણ સ્થળે એક સ્વતત્ર ગ્રથ પ્રસિદ્ધ કરીશ *

---

* વિશેષ જીવન સમજવા માટે ટૉલ્સ્ટૉય નુ વિસ્તૃત ચરિત્ર સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય તરફથી પ્રકટ થવાનુ છે તે થશે ત્યારે ગુર્જર પ્રજા આ પરીક્ષા કરી શકશે તો પણ સામગ્રી મળી આવેથી ટૉલ્સ્ટૉયે કેવો નિર્ણય કર્યા છે તે યથાવકાશે ઉબરે મુકવા પ્રયત્ન કરવામા આવશે.

[સાક્ષરજીવન રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ]

જીનતાન

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

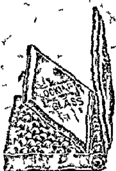
જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત જો જો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવા.

દરિયાની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન ખાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠ માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો સ્વાદ [illegible] આવે છે. તે મ્હોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફેન્સી ડબી સાથે રૂ ૧

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦

નાનું પડીકું કી ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી. આર. [illegible])

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણુ, ખાતુ

જુના ગોપાલદાસ બન્ફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુંબાઈ

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારવાની ભલામણ કરવામા આવેછે

બ ામની બરફી
પીસ્તાની બરફી
માવાના પેંડા
માવાના ઘુઘરા
ોપરા પાક
બા ુદી
શીખડ
ગગન વગેરે
ઘણી જાતની

સુતરફેની
હલવા
ચેનીના ગુલાબ
ઓરેન્જ વીગેરે
સુકા હલવા
દરેક જાતના
અધરણીના લાડુ
બુદીના લાડુ
જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈજી—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, 'Burfee Shop."

સી. પી ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭

[જાહેરખબર માટે આ પાનુ આપવાનું છે]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલાં પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

કપડાની પાકી બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. **ગુલામગિરીનો ગજબ** સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. વિમળાબેન [illegible] કૃત	૩	૨-૦
૨ **લલિતનાં કાવ્યો** રા. લલિતનાં કાવ્યોના સંગ્રહ	૩	૧-૦
૩ **મારી વીસ વાર્તાઓ** સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ ગ. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઇ, બી. એ. એલએલ. બી. કૃત	૩	૨-૦
૪. **સાક્ષરજીવન** રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	૩	૨-૦
૫. **ઉષાકાન્ત** સચિત્ર વાર્તા સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિઆ બી. એ. કૃત	૩	૨-૦
૬. **કમલાના પત્રો** રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	૩	૨-૦
૭ **અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન** ગ. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	૩	૨-૮
૮. **હું, સરલા ને મિત્રમંડળ** રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	૩	[illegible]

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ ના લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો — રમણીપરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

સમાલોચક

મુખ્ય લેખો

ગાંધીજીની એક સિદ્ધિ
લોર્ડ ગ્રેનુ એક વ્યાખ્યાન
શું નસીબ બદનાયો છે?
અહિનુ મ્હારૂ જીવન
ભારતમા એકરાષ્ટ્રીયતા

ટૂંકી વાર્તાઓ

નૈનો બદનો
પરભાષાનુ જ્ઞાન
* ઉપરાંત ગ્રંથાવલોકન, કવિતાઓ વિગેરે

તંત્રીઓ

રા. અમાલાલ બુલાખીરામ જાની બી. એ.
રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ. એલએલ. બી.

પ્રકાશક

રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

લેખકો

હરિલાલ ઠાકર
ચંદ્રશંકર પંડ્યા
કાંતિલાલ પંડ્યા
રમણીયરામ ત્રિપાઠી
વાસુદેવ શેઠ
મણિલાલ બરરીવાળા
હરિશંકર ત્રિવેદી
બાનગુજર
કવિ સિદ્ધાનાથ
વિગેરે

તીજોરીવાળાઓની
નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઇ પહેલાં ઓરડીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહીં હોવાથી તે સસ્તામાં વેચાતી પણ હતી હાલમાં તે તીજોરીઓ નહીં આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવું કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓને પહોંચી શકે નહીં એઓ બીજું એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની બનાવણ અમારો કોન્સર્ન કરે કોન્સર્નનું મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનું હોય છે એટલે તે બનાવણ કરે તેની ગાઇ એવી રહે કે તે ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સર્નની બનાવણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમાં તોડી છે અને જેઓ ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનું નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડા અને એજન્ટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આવતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમાં જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખબર કરી પછી એ ઉપરથી વાંચનારે ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી કોઇને પણ સમજ પડી શકે નહીં તૈયાર થઇ રહેલા પછી પાંચ મીનીટમાં તોડી શકાય તે તીજોરી તેમ જ તોડતા પાંચ કલાક લાગે તેની એકસરખી જ દેખાય।

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કુપની પાસે, પરેલ, મુંબાઇ.

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી–પાર્ટી—

નાચ–પાર્ટી—

એટ–હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો–
શોકડુ કામ—

વાજબી દામથી—

ટુક વખતમા—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સતોષ મળે તેવુ કરી આપીશુ–

એસ્ટીમેટમ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ–ચીંગબઝાર.
બ્રાંચ ન. ૧–ઠાકોરદ્વાર
બ્રાંચ ન. ૨–ગ્રાંટરોડ } મુબાઈ.

ટેલીફોન ૧૫૫૬,
ટેલીગ્રામ્સ—
"Sweetmart"

Feb, 19

૧. આપના ઑફિસમા સમાલોચકની નોંધ લેશો

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પાર્ટી—

નાચ-પારટી—

એટ-હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—

ફાંકડું કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટસ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ—ચીગબજાર.
બ્રાચ ન. ૧-[illegible]
બ્રાચ ન. ૨-ગ્રાંટરોડ.
} મુબાઈ.

ટેલીફોન ૨૫૫૬,
ટેલીગ્રામ—
Sweetmart

Feb, 19

૧. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

તીજોરીવાળાઓની
નવી રીતની હરીફાઇ.

નજીક પહેલાના વરસોમાંથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અને આવતી હતી અને પ્રજાને સારાની કદર નહીં હોવાથી તે જમાનામાં વેચાતી પણ હતી. હાલમાં તે તીજોરીઓ નહીં આવતી હોવાથી તેની જગા તેની જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે. એ તીજોરીઓ વેચનારા એવું કહે છે કે એ રજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓને કદી પુગી શકે નહીં. એઓ બીજું એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની ભલામણ અમારા કોન્સલ કરે. કોન્સલનું મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનું હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેની ઉપર એવું કરે નહીં કે માત્ર ભરોસાલાયક જ હોય.

કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીંમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમાં તોડી છે અને જેઓએ ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા ખાસ રાખી છે.

આગગાડી અને આગબોટનું નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડાં અને એજંટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખર્ચ આ દેશમાં આવતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી.

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમાં જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખબર કરવી પડી એ ઉપરથી વાંચનારે ધ્યાનમાં લેવું જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી ગ્રાહકોને સમજ પડી શકે નહીં. તૈયાર થઈ રહેલા પછી પાંચ મીનીટમાં તોડી શકાય તે તીજોરી તેમ જ તાળાં પાંચ કલાક લાગે તેવી [illegible]

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ.

પંકાયલા, પુરાણા અને પ્રજાપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધધાને એક ફેશનેબલ ધધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું ?

પહેલા પાયોનીયર

જી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને નવા અલંકારો

તૈયાર કર્યા જ જાય છે!

દુકાને પધારી તસ્દી લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો!

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી!

પછી આજે આવો કે કાલે!

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨.

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ની
અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

મ જીનમ મિક્ષ્ચર.
-કોલેરા વિસુચીકા માટે-
કોલેરા અપચો અજીર્ણ અતિસાર વિગેરે ભયંકર રોગોને ટુંક વખતમા ખાત્રીપૂર્વક નાબુદ કરનારો આ એક ગુણકારી ઉપાય છે જેનાથી ઘણાઓ અકાળ મૃત્યુથી બચી છે
કિંમત બાટલી એકના આના દશ

બા-મલ ઓફ રમેન
-ખાન દરાજ માટે-
ગમે તેવી જુની ખાળી કે નવી દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ બેથી ત્રણ વખત લગાડવાથી જડમુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી બળતી કે લાલ થતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી
કીંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનુ અકસીર મિક્ષ્ચર.
આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આંતરીયા મેલેરીયલ અને ખરાબ ઋતુમા ફાટી નીકળતા સર્વે જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આવ્યા છે આ મિક્ષ્ચરના ત્રણ ડોઝ લેવાથી એકજ દીવસમા ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઇ જાય છે બીજી દવાઓથી તાવ ઉતર્યાં પછી ઘણી જ અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાથી એક કણું પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે
કિંમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.
એક મહાન વિદ્વાન ડાક્ટરની શોધ ઉપરથી બનાવેલો આ મલમ ચોળવાથી માથાનો તેમ જ સંધીવા સરખો દુખદાયક રોગ ટુંક વખતમા નાબુદ થાય છે વળી દાઝ્યાનું રહી જવુ સોજો ચઢી આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગનો દુખાવો કોઇપણ ભાગનુ અકડાઈ જવુ સ્ત્રીઓના પગ તથા કમર ઝલાઈ જવા શરીરથી કોઈપણ ભાગ રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ કરનાર આ રામબાણ ઉપાયની એક બાટલી દરેક કુટુંબમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ
કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી-
અમોએ હાલમા ડીસપેનસીંગ ખાતુ ખોલ્યુ છે
જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામ આવશે
એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો
ભીખા' કલ્યાણજીની કું૦ દવાવાળા,
ગણેશવાડીને નાકે, બહારકોટ, મુંબાઈ, નં ૨.
Feb 19

જરૂર આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો.

સહકાર

લાંબી ઉમર, શરીરનું સુંદર રંગીનપણું, દરેક અવયવની પુષ્ટી તાકાત હમેશાં ટકી રહે તેવી સારી પાચનશક્તિ, એ સર્વના સંપાદન માટે તમો અમારી

અમૃતતુલ્ય

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ,

ઉપયોગ કરો. એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈના તમામ કારણોને દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત, બળવાન અને હિમ્મતવાન બનાવનારી અજબ શક્તિ ધરાવે છે. તમારા શારીરિક અને માનસિક દરદોની સાથે અસહકાર કરીને જો તમારે ફત્તેહમંદ થવું હોય તો તેને માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક ચમત્કારિક મંત્રમાળા છે. વધારે વિગત જાણવાને પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવો.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક.

બ્રાન્ચ આફીસ, કાલબાદેવીરોડ-મુંબઈ } વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી, જામનગર કાઠીઆવાડ

હિન્દુ અનાથાશ્રમ, નડિઆદ, (ગુજરાત).

આવા રૂષ્ટપુષ્ટ અને નિરોગી
સંતાન દેશની સમૃદ્ધિ છે

પણ

દેશ ભૂખે મરે છે દુકાળ અને ખાધા પીધા વિનાના ભૂખે મરતા મુરઝાઈ જતા કેટલાએ બાળકો દેશભરમાં રખડે છે તેમને જોવા હોય તો ઉપલી સંસ્થા તરફ નજર ફેરવો. નિરાધાર, ભૂખ અને તરસથી મરી જતા, અપંગ બાલકો જોઈ તમે કંપી ઉઠશો. એમના કલ્યાણ માટે તમારી શક્તિ અનુસાર દ્રવ્યના દાન આજેજ મોકલીને પુણ્યનું ભાથું બાંધો. મોજશોખનો થોડોક ભાગ ત્યાં મોકલો. દયામાગતા ગરીબોની આંતરડી ઠારો

ટેલીફોન નં

પાકા રંગના ફેન્સી છાપેલા મળવાનું ગંજાવર ખાતુ

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું રેશમી
તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપ-
વાનું તથા રંગવાનું કામ
ઘણી જ સંભાળથી
કરી આપવામાં
આવે છે.
ઠેકાણું નોંધી
રાખજો.

શા૦ ફુલચંદ કીશોરીલાલ

૩૫૮ કાલબાદેવીરોડ-મુંબાઇ
જે સામા ઉતરી
તેમની સુંદર ગાર્ડન
માટે વખાણી ખાનાક
ખાતે પ્રસિદ્ધ છે
એક વખત પધારી જરૂર જોઇ
જજો.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનું તેલ છે
કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જથ્થા બંધ ઉગાડે છે
કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ શાન્તિ આપે છે,
કેશરંજન—સુગન્ધ તથા મીઠાઇ માટે સારી રીતે પ્રખ્યાત છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧ પેકીંગ ૮ જુદું

પ્રમેહબિન્દુ શું છે?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીમાંની ભુલોથી થયેલા રોગો મટાડે છે
પ્રમેહબિન્દુ—ધાતુ વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાના વાપરથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે, તાવ, અગ્નિ શ્રમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાથી પીડાતા હરેક જણે વાપરવું
દરેક શીશીનો રૂપીઓ દો, પેકિંગ વગેરેના આના નવ જુદા।

કવિરાજ નગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર,
Feb 18 નં ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

પ. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લે

૨૦ વરસની જુની દુકાન,

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ

સુરજમલ લલુભાઈની કું.

અમારે ત્યાં કોઈપણ જાતના મોટી તથા નાની સાઈઝના
હીરાઓ તથા મોતી માણેક પાના વિગેરે ઝવેરાત છુટક
તથા જથાબંધ મળશે

હાલની ચાલુ ફેશનનું કોઈપણ જાતનું ઝવેરાત તથા સોના
ચાંદીના દાગીનાઓ તૈયાર તેમ જ ઓરડરથી બનાવી
આપવામાં આવશે

અમો માલની આંકણી કરી આપીશું તેમ જ ઝવેરાતના
દાગીનાને રીપેર કરી આપીશું

ઠે૦–૨૨૫–૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસની
સામે, મુંબાઈ.

ટેલીફોન નં ૨૨૩૬

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ, Calmness, Bombay

દ્રાક્ષાસવ — બતલ દોઢના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા !

ગરમી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઊંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાજગી બક્ષનાર,

લહેજતદાર પીણું !

— જીવન સાથે વાપરી જુઓ

ચ્યવનપ્રાશાવલેહ

જીવન — બતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળા,
નાના મોટા
સ્ત્રી પુરુષ,
સૌને માટે

જીવનવર્ધક દવા !

— દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જુઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન—
જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનુ
પ્રાઇસ લીસ્ટ મગાવો

૭ આપના ઓર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો

સમાલોચક.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७–१५

પુસ્તક ૨૬ મું.] જુલાઈ, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૭ મો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.,
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ છઃ,
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ચૌદ ૩. ટપાલખર્ચ સાથે. છુટક અંકની કિંમત દસ આના.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે.

ગાંધીજીની એક સિદ્ધિ.

લેખક—ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

અભિનન્દન ! અભિનન્દન ગાંધીજીને ! અભિનન્દન હિન્દને ! ઈ. સ. ૧૯૨૧ના જૂનની ૩૦ મી વીતી ને ગાંધીજીએ હિન્દ પાસેથી કરોડ રૂપીઆ ઉઘરાવી લીધા. દીન, હીન, પરાધીન મનાતા હિન્દી માટે વધારે આજની ઘડી—ત્યારે ન્યાય્ય અભિમાનનો—ગર્વનો સમ્યક્ માન આશાનો અન્ય કયો પ્રસંગ હોઈ શકે ? આખરે હિન્દે ત્હેના પનોતા પુત્રની ટેકી રાખી—પોતાની શ્રી પોતાના પુત્રની [illegible]—ખરેખર, રંગ રાખ્યો ! હેતુ જોઈએ સાચુ હિન્દી હૃદય જે ઉમંગ ન ઉછળી રહે—જે પ્રજાની મતેની શક્તિઓને જાગતી જોઈ તે જગવનાર મહાત્મા તપ્રણમે. આસ્તિક બને હો, દષ્ટિભેદ બને હો, નાસ્તિક બને હો—એ ન હોય તો દેવજોગી શ્રદ્ધાના પરમ પાત્ર પુરૂષોત્તમના પરાક્રમની આહ્લાદ અનુભવ સામા.

ગાંધીજીના—હિન્દની પ્રજાના—આ વિજયના શુભ પ્રસંગને આનંદના ગર્જની જે પીછીથી રંગવાનો હોય એવો અભિપ્રાય સ્વાભાવિક છે, અને ઉલ્લાસના એકરંગી પ્રવાહમાં બીજા રંગ મેળવવાનો અવિવેક ન કરતા—પણ સત્યના હક પ્રવાહપતિતમાંથી તટસ્થ થવા આશા કરે છે, અને દેશહિત "ચેખવી આંખ" માગે છે આત્મોદ્ધારના અભિલાષીઓએ "આત્મ-પરીક્ષા" અગત્યની ગણવી જોઈએ.

અને ગાંધીજીને તથા હિન્દને અભિનન્દન આપવામાં જરાકે કચાશ ન રાખીએ ત્હેની સાથે આ વિજય-પ્રસંગને બીજી બાજુ છે એ પૂરી રીતે સ્વીકારવામાં ને એનું સાચું મૂલ્ય આંકવામાં કચાશ શા માટે રાખવી ? ટીકાકારો ગમે તે આશયથી ટીકા કરતા હોય, આપણે તો ત્હેમાં સત્ય કેટલું છે ને ત્હેમાંથી આપણે કેટલો ઉપદેશ મેળવવાનો છે તે જોઈ લેવું એમાં આત્મહિત છે. તો પછી એટલું તો કબૂલ કરવું જ પડશે કે બજાવવાનો ક્રમ માત્ર અંશતઃ સિદ્ધ થયો છે ને તે પણ ધારેલી રીતે પૂરેપૂરો સચવાયો નહિ, તેમ જ અગત્યમાં અગત્યની કોંગ્રેસ મહાસભાની બાબતમાં પણ ત્રુટિ. જૂનની ૩૦ મી સુધીમાં કરોડ રૂપીઆ કરવા તે પ્રત્યેક પ્રાન્તની વસ્તીના પ્રમાણમાં કરવા એવો આશય હતો ને હોવો જોઈએ. ગાંધીજીના પ્રયાસાનુ [illegible] હિન્દે દર્શાવેલા વિસ્મયજનક ચેતનનું મન ભેગું એવું આવ્યા [illegible] સ્વીકારવું જ પડશે કે પ્રત્યેક પ્રાન્તે પોતાનો યોગ્ય ફાળો આપ્યો ભાગ્યે [illegible] બીજી બાબતમાં [illegible] કે રકમ એકઠી થઈ તે પણ ટૂંકા વખતમાં, ને [illegible] પરન્તુ મુખ્યત્વે ગાંધીજીના પોતાના અદ્ભુત [illegible] સમ [illegible] હિન્દમાં ચારે બાજુએ એ વખતે [illegible] સ્વરાજ્યની અજબ તક [illegible] છે, પણ સ્વરાજ્ય [illegible] શી ? ગાંધીજી [illegible]

મુંબાઈ

પોતાની અદ્ભુત યોગ્યતા એ પ્રાંય સમસ્ત પ્રજાની યોગ્યતા કહેવાય ? મશાઓને અ આગેવાનો ઉતારી પાડવાં એ રહેલું છે અ ર સત્યદર્શીઓ જોઈ શકે છે કે " કામ કરતાં "એ પણ સભાઓ ભરવી પડે છે ને ભાષણો આપવા પડે છે ગાંધીજી સભાઓ વિના ને ભાષણો વિના કેમ કરી શક્યા હોત ? ટૂંકમાં, ગાંધીજીની અદ્ભુત પ્રેરણાને ખાતર બીજી હાથ તો ફેરો હેમના જ ઉપર બધો બોજો ન નાખી દેતાં સુવ્યવસ્થિત સહકારમાં સ્વતંત્રતાથી ને એમને કરવું જોઈએ સ્વરાજ્ય તો જ મળશે કે જ્યારે જે પ્રજા થાળી ધનિયો જ માત્ર નહિ, પરન્તુ પ્રજાસમસ્ત તૈયાર અને લાયક હશે બાકી તો ગાંધીજી કહે છે તે ? ફ"સ્વરાજ્ય" નહિ, પરન્તુ "ગાંધીરાજ્ય" થશે, ને "સ્વરાજ્ય" નહિ તે ગુલામગીરી જાકી તે રાજ્ય ગમે ત્હેવું હો સ્વરાજ્યનું સમાન આ સ્વરાજ્યનો ઉપભોગ પ્રજાની પોતાની સત્તાના ઉપર જ છે

સહજ વિનોદ કરાર થયા અને ગાંધીજીનો તથા હિન્દનો ઘણો રસ્તા એ જોરની વાત છે, પરન્તુ એથી અનેકગણો મ્હોટો એનો ઉપદેશ છે એ ઉપદેશ શો છે? એ ઉપદેશ એ છે કે બ્રિટિશ અધિકારી તંત્રમાંથી પ્રજાને વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે પંજાબ અને ખિલાફતના પ્રશ્નોએ હિન્દની પ્રજાનુ દિલ ખાટું કરી નાખ્યું છે, અને જે આશ્ચર્ય આપમતિથી અમનગીના સંતાપમાંથી જે કોઈ પ્રજાને મુક્ત કરી ત્હેને સત્તા એને નામ પ્રમાણે ત્હેને તે પોતાનો ઉદ્ધારક માને છે અંગ્રેજોએ તેમ જ હિન્દીઓએ આંખ ઉઘાડવા જેવી છે ને અન્ય પક્ષોમા રંગોના અભિપ્રાયોને મમતાનુસારી બનાવવા જેવા છે નહિ તો ગાંધીજી જાતે જંપવાના નથી ને બીજાને જંપવા દેવાના નથી—'કરાર કર્યો" એટલું બસ નથી, હજી તો ઘણું થશે

અનુભવ અને જ્ઞાન.

લેખક—રા ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા બી એ, એલએલ બી

(મરાઠી સાખી)

અનુભવકેરી વાત અનેરી—જ્ઞાન ન આવે તોને,
અનુભવકેરા નિશ્ચય ચોખ્ખા—જ્ઞાન અનિશ્ચિત ઓને,
સાચી અનુભવની વાણી—માંહી બીજી બધી ધૂળધાણી
અનુભવના ધન આપકમાણી—જ્ઞાન નહિ પર-આશા,
વડિલોપાર્જિત જ્ઞાન વારસો—સ્વોપાર્જનના સાસા
અનુભવ આપબળે મ્હાલે—જ્ઞાન તો પ્રાપ્ત ધને નભાવે
અનુભવકેરા સાહસ મ્હોટા—કૈક પ્રયોગ ઝૂકાવે,
કદમ, સલામત ગણનાઓથી જ્ઞાન બધુ ય બચાવે,
અનુભવ સાહસી વ્યાપારી—જ્ઞાનની સાવધ માનદેનારી
'ડાચાં સાચાં' અનુભવ માને—માને "પોથાં થોથાં,"
અનન્ત સાગર આધારોનો—જ્ઞાન જ ખાયે ગોથાં;
અનુભવ શુદ્ધ સારગ્રાહી—જ્ઞાન તો સર્વભારવાહી

આરેખનો બંગલો,
નડિઆદ,
તા ૧૮-૭-૨૦

ગુજરાતી કહેવત સમુહ ૨ ૨ ૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

લૉર્ડ ગ્રેનું એક વ્યાખ્યાન.

લેખક—પ્રો હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ, બી. એ

[આપણા દેશની વર્તમાનપત્ર વાચનારી આલમ લૉર્ડ ગ્રેના નામથી અજાણી નથી, એ સદ્ગત લિબરલ પ્રધાનમંડળમા ઘણા વરસ સુધી પરદેશ ખાતાના પ્રધાનપદપર રહી ઇંગ્લાન્ડની પરદેશસાથેની રાજનીતિના રક્ષક હતા. તેમના વખતમા જ ઇંગ્લાંડે યુરોપીય વિગ્રહમા બેલ્જિયમ અને ફ્રાન્સની તરફમા ભાગ લેવા એલાન કર્યુ હતુ તે પછી થોડો વખત તેઓ અમેરિકા ખાતેના એલચીના પદપર હતા હાલ્હાદે ઇંગ્લાન્ડના પહેલી પંક્તિના રાજદ્વારી પુરુષોમા તેઓ સ્થાન ધરાવે છે તેમણે ગયા જાન્યુઆરી માસમાં ગ્લાસગોમાં આપેલ એક વ્યાખ્યાનનો સારાંશ નીચે આપવામા આવ્યો છે

રાજકીય વિષયોમા પ્રજાના ચિંતનને દોરનાર પ્રજાના નેતાઓ છે આપણા દેશમા જવાબદાર રાજ્યતંત્રની સાથે સાથે પ્રજાકીય ચિંતનની પણ હવે જરૂર જણાવા માંડી છે એ ચિંતન નીતિના ઉચ્ચ પાયા ઉપર રચાય તેને માટે જરૂરનું છે કે જુદા જુદા દેશના સમર્થ નેતાઓની વિચારશ્રેણીનો આપણે પરિચય મેળવવો

ખાસ કરી જે સરકારને 'શેતાનીયત ભરેલી,' 'રાવણ રાજ્ય' વગેરે ઉપનામ હાલના ચાલતા આપવું એ અત્યારે સાધારણ થઈ પડ્યુ છે તે સરકારના પ્રતિનિધિરૂપ ઇંગ્લાન્ડના પ્રમુખ રાજ્યદ્વારીની વિચારશ્રેણી આપણા રાજકીય-ચર્ચા-પ્રિય પ્રજાવર્ગને ઘણી બોધદાયક અને રસિક લાગશે એમ આશા રાખવામા આવે છે આ વ્યાખ્યાન પબ્લિક ઓપીનીયન નામના પત્રમા પ્રસિદ્ધ થયુ છે—હ મા ભટ્ટ]

આ સાલના જાનેવારી માસના પહેલા અઠવાડીયામા ગ્લાસગો શહેરમાં સ્ટુડંટ ક્રિશ્ચિયન મુવમેંટ કોન્ફ્રેંસની બેઠક મળી હતી એ બેઠકમા ૩૫ દેશોના પ્રતિનિધિઓએ ભાગ લીધો હતો. તે બેઠક રૂબરૂ વાઇકાઉન્ટ ગ્રેએ એક ગભીર નીતિભાવનાયુક્ત વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતુ તેનો સારાંશ નીચે આપવામા આવે છે —

"નવી દુનિયા શક્ય છે અથવા ઇચ્છવા યોગ્ય છે કે નહીં?" એ સવાલ તમારી પાસે ચર્ચવાનું મને કહેવામાં આવ્યુ છે

હવે આ સવાલને તમે ઇચ્છો છો તેટલી સ્પષ્ટતાથી હું ચર્ચવા માગતો નથી, પરંતુ એ એવો સવાલ છે કે જે આપણે દરેકે આપણા પડને પૂછવો જોઇએ, કારણ આપણે દરેક આપણા દેશના જીવનમા જે ભાગ લઇએ તેમા મદદગાર થાય એવા વિચારોને તે જન્મ આપે. એક અર્થમા નવી દુનિયા શક્ય નથી, નવી એટલે અત્યારની દુનિયાથી તદ્દન ભિન્ન અને ભૂતકાળ સાથેનો સબંધ તોડી નાખે તો, એવી દુનિયા તો મનુષ્ય જાતને શક્ય નથી પણ અત્યારના કરતા વધારે સારી દુનિયા બેશક શક્ય છે અને ઇચ્છવા યોગ્ય પણ છે આવી દુનિયા બનાવવી એ આપણા પોતાના પર આધાર રાખે છે પણ એ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવા લાગ્યું છે કે એ નવી દુનિયા બનાવવી એ એક દેશ ઉપર નહીં પણ બધા દેશોના સામટા પ્રયત્નના ઉપર આધાર રાખે છે અને તેટલા સારૂ આ જાતની હિલચાલની જરૂર છે કે જે એક જ દેશમા નહીં પણ ઘણા દેશોમા એકસરખા ઉત્સાહથી કામ કરતી હોય

અને એ નવી દુનિયા બનાવવા માટે તમારે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે માત્ર બાહ્ય સ્થિતિના ફેરફાર આ નવી દુનિયાને જન્મ નહીં આપી શકે બાહ્યસ્થિતિમાં ફેરફાર, ધનની વધારે સારી વહેંચણી, બધા વર્ગના લોકો માટે ઉન્નતિ મેળવવાના પ્રસંગોની સમાનતા, એ બધાની અત્યારે ઘણી જરૂર છે અને આ ફેરફારો માટે ઘણા જણ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે

બાહ્યસ્થિતિમાં સુધારો કરવા મથનારાને નિરુત્સાહ કરે એવો એક પણ શબ્દ હું નહીં ઉચ્ચારું, પણ તે જ વખતે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે માત્ર બાહ્યસ્થિતિના સુધારાથી વધારે સારી દુનિયા બની શકશે નહીં. તેની સાથે સાથે લોકોની નીતિની ભાવના વધારે દૃઢ અને વધારે ઉંડી બેસાડવાના પ્રયત્નો પણ કરવા જ પડશે

આ અઠવાડીયે રાજકીય પ્રશ્નોની ચર્ચા તમે ક્રિશ્ચિયન ધર્મના દૃષ્ટિબિન્દુથી કરવા માગો છો એ વાસ્તવિક છે અને આપણે બધા ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળનારાએ જાહેર સવાલોને એ દૃષ્ટિબિન્દુથી તપાસવા જોઈએ પરંતુ જાહેર સવાલોને ચર્ચવામાં એ સહેલું દૃષ્ટિબિન્દુ તો નથી જ આપણું પહેલું કામ જે વસ્તુસ્થિતિમાં આપણે કામ કરવાનું છે તે સમજવાનું છે અને એ વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે ક્રિશ્ચિયન દેશોની રાષ્ટ્રીય રાજ્યનીતિનું અનુવચન જાણી જોઈને વાપરું છું—મા ક્રિશ્ચિયન ધર્મભાવના—*spirit*—બહુ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે

એ પ્રથમ હકીકત છે બીજી હકીકત એ છે કે આ રાષ્ટ્રીય રાજ્યનીતિમાં સુધારો કરવાનો એકજ માર્ગ તેમાં ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ભાવના લાવવાનો છે અત્યારે તો રાષ્ટ્રીય રાજ્યનીતિને ધર્મભાવના સાથે બંધબેસતી કરવામાં મોટી મુશ્કેલીઓ નડે છે

૨. પ્રજાઓ વચ્ચે સ્પર્ધા

ધર્મભાવના સામાન્ય ભલું અને નિઃસ્વાર્થતા શોધે છે પ્રજાઓની સ્થિતિ પરસ્પરમાં સ્પર્ધાની છે કોઈપણ સરકારમાં નોકરી લેનારને તે સ્પર્ધામાં ભાગ લેવો પડે છે તે નોકરી સ્વીકારે છે તેની પહેલી ફરજ એ છે કે તેણે પોતાના દેશના હિતને પ્રથમ સ્થાને ઉત્તેજન આપવું અલબત્ત, તેને અયોગ્ય કે હલકા કે કનિષ્ઠ માર્ગોમાં જવાની જરૂર નહીં પડે સારા ભાગે એ જરૂરનું નથી પણ પ્રજાઓની સ્પર્ધામાં તેણે પોતાના દેશના લાભ જાળવવાના દૃષ્ટિબિન્દુથી ભાગ લેવો પડવાનો. અને એ તો નિર્વિવાદ છે કે દરેક પ્રજા પોતાના અંગત સ્વાર્થ મેળવવા જતાં સામાન્ય લાભ તરફ દુર્લક્ષ કરશે હવે આ સામાન્ય લાભ અને નિઃસ્વાર્થતા મેળવવાની ધાર્મિક ધર્મભાવના સાથે આ બંધબેસતું નથી અને એ બરાબર મેળ જ નહીં એટલે આપણે આપણા મનને આ સવાલ પૂછવાનો રહ્યો, આપણે રાષ્ટ્રીય રાજ્યનીતિમાં ખરી ધર્મભાવનાને વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં દાખલ કરીએ છીએ કે નહીં ? અને જો નહિ તો પછી એ વધારે પ્રમાણમાં દાખલ કેવી રીતે થઈ શકે ?

૩. પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે સાંધવા

હું સમજું છું કે આ અઠવાડીયે તમે પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચેના સંબંધ ઉપર ખાસ ચર્ચા ચલાવવા માગો છો યુદ્ધના પરિણામ વિશે હું હવે પછી કંઈક કહેવા માગું છું પણ

ઠે. સરનામું અને મિત્રમંડળ ૨ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

એ તો ચોક્કસ છે કે યુદ્ધનું એક અચુક પરિણામ તો 'મેન્ડેટ'ના સિદ્ધાંત સાથેના પ્રજાના સંઘ (*League of nations*)ની સ્થાપનાથી આફ્રિકા જેવા તદન પછાત જે જે દેશોમાં યુરોપીયન વસવાટ થયો છે ત્યાંની સરકારમાં સુધારા દાખલ કરવામાં ઘણી મદદ મળશે

આ ક્ષણથી જ આપણે આ 'મેન્ડેટ'ના સિદ્ધાંતને સ્વીકારવો જોઇએ અને તે એ અર્થમાં કે જે સરકાર પછાત પડેલા દેશોની હકૂમત સ્વીકારે છે તેણે અમુક શરતોથી એટલી જવાબદારી પોતાને માથે લેવી કે પ્રજાસંઘના મંત્રિમંડળ આગળ તેઓ સાબીત કરવાને બંધાયેલા છે કે તેઓ દરવરસ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં પછાત પડેલ નથી

૪. બે મહાન ફરજો

આ ફરજોને બે મોટાં મથાળા નીચે વહેંચી લઇ શકાય પ્રથમ તો તમારે એ બતાવવું જોઇએ કે દેશમાંથી ઉપરાવેની બધી વસુલાત તમે દેશના ભલા માટે વાપરો છો અને બીજું, તમારે બતાવવાનું છે કે આફ્રિકાના પછાત પડેલા દેશોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા જતાં તમે એવી નીતિ નથી અખત્યાર કરતા કે જે તે દેશની પ્રજા ઉપર સખતાઇ ગુજારે અથવા જેથી તમારા ચારિત્ર્યને હાનિ થાય દેશની આર્થિક સ્થિતિ જલદી સુધારવા માટે તમારે વેઠ જેવી પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો પડે તે કરતા એ પ્રગતિનો ક્રમ જરા ધીમેથી થાય એ હું તો વધારે પસંદ કરૂં અને 'મેન્ડેટ'ના આ સિદ્ધાંતને જુદા જુદા દેશના પ્રજામતના ટેકાથી વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થશે તો અગાઉના જમાનાઓમાં થયેલા આવા વિપરીત માર્ગોની વિરૂદ્ધ આ લોકમત એક સબળ હથીઆર બની રહેશે

૫ હિંદ અને મિસર

પૂર્વ અને પશ્ચિમના સબંધનો વધારે મુશ્કેલ સવાલ હિન્દ અને મિસર જેવા સ્થાનના સબંધમાં ઉઠે છે આ દેશોમાં બુદ્ધિનું ખેડાણ થયું છે, તેઓ પોતાની ખાસ પુરાતન સંસ્કૃતિ ધરાવે છે હું મિસર દેશની મુશ્કેલીને દાખલા તરીકે લઇશ જો કે મારે તે દેશ સબંધે જે કહેવાનું છે તે બીજાને પણ સરખી રીતે લાગુ પડે છે પૂર્વ અને પશ્ચિમના મેળાપની મુશ્કેલીનો ખયાલ આપણને પહેલાં હતો તે કરતાં ઘણો વધારે સારો આ યુદ્ધ પછી થયો છે

મિસર દેશના સબંધમાં મને લાગે છે કે આપણે એ દેશ હાથમાં લીધો ત્યારપહેલાંના કરતા બ્રિટિશ સત્તા નીચે ત્યાંની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી સુધરી છે, દેશની નાણા સબંધી સ્થિતિ પાકા પાયાપર મુકવામાં આવી છે, અને ન્યાયની પદ્ધતિમાં ઘણો સુધારો થયો છે તથા ગરીબ લોકોપર પહેલા જે જુલમ થતો તેમાંથી આપણે તેમને બચાવ્યા છે આ બધી બાબતો તો મને લાગે છે કે સાચી છે

છતાં મુશ્કેલી કેમ આવે છે? એ સવાલ થાય છે અને મુશ્કેલી છે તેનું કારણ એ છે કે જો કે આ બધું સાચુ છે છતા તેને પરિણામે પ્રજાનો સંતોષ અથવા બ્રિટિશ સત્તા તરફ પ્રજાને આદરભાવ નથી થયો અને ત્યારે આપણે આપણા મનને પૂછવા માંડીએ છીએ કે જો કોઈ દેશમાં તમે ગમે તેટલું સારૂં કામ કરો છતા તે દેશના લોકોને જે જાતનો લાભ જોઇતો...

નીય અથવા જે લાભ તે સમજી શકે તેવો તે ન હોય તો પછી તમારે એ કામમા મચ્યા રહેવામા શુ લાભ છે ?

હવે તમે એમ કહી શકો કે આનો જવાબ છે જો તમારી ખાત્રી હોય કે તમે જે કામ કરો છો તે સારૂ છે તો પછી તમને લાગે કે તેને માટે તમને પુરતો જશ મળતો નથી છતા તમારે તેમા મચ્યા રહેવાની ફરજ છે પરતુ આ કાઈ જવાબ કહી શકાય નહીં મુખ્ય વાત આ છે કે તમે કોઇપણ દેશની હકુમત ચલાવવાની શરૂઆત ગમે તેવી સારી કરો છતા **નિરતર તમે માન મત્તાવી હકુમત ચલાવી શકો નહી.** તમે સત્તા ધરાવતા હો પણ તે સત્તા અમુક હદ ઉપર તો તે લાવી દેવાને માટે, અને સરકારના ઠરાવોને પ્રજા માન આપે એટલી સત્તા હોવી જોઇએ અને જો પ્રજાની સારી વૃત્તિ તમે મેળવી શક્યા ના હો તો તમારા હેતુઓ ગમે તેટલા સારા હોય છતા એ દેશની હકુમત સારી કહી શકાય નહી અને તેટલા માટે તમારે બેમાંથી એક વાત કબુલ કરવી પડશે કાં તો તમે અશક્ય બાબતનો પ્રયત્ન કરો છો અથવા તમારી પદ્ધતિમા કાઇક ભુલ છે જે સુધારવાની અગત્ય છે આ પ્રકારના સવાલો ચર્ચવા માટે તમારે આ આખુ અઠવાડીયુ છે

આ મ્હારા પ્રાથમિક વ્યાખ્યાનમા આ બધી બાબતોને હુ કાઈ સપૂર્ણ રીતે ચર્ચવા માગતો નથી પણ હુ તમને આ સવાલ પૂછુ છુ—આ યુદ્ધ યુરોપમા થયુ તે પછી હિંદ અને મિસર જેવા દેશમા પશ્ચિમના સુધારનો સવાલ વધારે મુશ્કેલ નથી બનાવ્યો ? યુદ્ધ પહેલા ઘણીવાર આપણને કહેવામા આવતુ કે આ દેશોમા સારૂ કામ કરવાની આપણી શક્તિ અને આપણી સ્થિતિ ઘણે અંશે આપણી પ્રતિષ્ઠા (*Prestige*) ઉપર આધાર રાખે છે હવે આ દેશો પોતાની ખાસ સસ્કૃતિ ધરાવે છે અને તે સસ્કૃતિ મુખ્યત્વે ક્રિશ્ચી ધર્મને અવલબતી નથી, આપણે યુરોપમા તો જુદા જુદા દેશોએ વિગ્રહમા ભાગ લીધો હતો તેમાથી કોણ કેટલે દરજ્જે જોખમદાર છે અને કોનો કેટલો વાંક હતો એ સવાલ ચર્ચી શકીએ, અને તેમા અમુક દેશ વિગ્રહનો દોષ પોતાને માથે આવતો અટકાવવા માટે પોતાના ચારિત્ર્યને બચાવવા દલીલો રજુ કરે પણ એક ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ન પાળનારા પૂર્વના દેશના દૃષ્ટિબિન્દુથી આ વિગ્રહ કેવો લાગશે ? એક તરફથી એ દેશને લાંબા વખતથી કહેવામા આવતુ હોય કે ક્રિશ્ચિયન સુધારો ઘણો આગળ વધેલો છે અને સારી અસર પેદા કરે છે અને નજીવા ખુણાના નાના ભાગસિવાય બધે યુરોપ ખંડમા એ સુધારો ફેલાઈ ગયો છે અને બીજી તરફથી એ દેશને જણાય કે આ બધા સુધારાના પરિણામમા તો આ આખા યુરોપનો વિગ્રહ અને તેને અંતે ઇતિહાસમાં કદિ ન જણાયેલી એટલી ખુનામરકી અને ત્રાસ અને ભય-એ આવી પડ્યા છે

એ ચોક્કસ નથી કે આ દૃષ્ટિબિન્દુથી બીજા દેશોમા યુરોપીયન સુધારાની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થઈ જ જોઇએ, અને જો તમારે પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સબધ સુધારવો હોય તો પ્રથમ તો યુરોપની ગુમાવેલી પ્રતિષ્ઠા (*Prestige*) પાછી મેળવવી પડશે અને એમ તો ત્યારે

સુધામગિરીનો ગજગ્ર (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

છે જો એમ થાય તો પ્રજાઓની સમૃદ્ધિ બ ને સહકારની તરફેણમાં
ગળ વધ્યા છીએ એમ ન કહેવાય ? એટલું તો આપણે મેળવ્યુ છે
લર્પાત્તનો જ વિચાર કરે છે તેઓની દૃષ્ટિએથી પણ પ્રજાઓએ સુનેક
ર યોજવો એ જરૂરનુ છે

અને નૈતિક લાભ વચ્ચે વિરોધ નથી પણ તે એક બીજા સાથે
ગણી પણ પ્રજાઓ વચ્ચે સહકારનો માર્ગ વધારે સરળ બનાવને અને
વાત નજરે ચડે છે મેં અગાઉ પણ કહ્યુ છે તે પ્રમાણે આપણે યુદ્ધ
ના આજે વધારે ગરીબ થઇ ગયા છીએ અને યુરોપખંડનો અમુક ભાગ તો
વધારે ગરીબાઇમાં આવી પડ્યો છે અત્યારે આપણે આપણા વેપાર વિષે
અને એની સામે આવતા અંતરાયો દૂર થાય એમ જોવાને આતુર છીએ
(જેવા હાર જે આપણી નજર આગળ આવીને ઉભી છે અને તે એ છે કે
નાથી એક વાર મુખ્ય કારણ એ છે કે બીજા દેશો પાસે આપણો માલ ખરીદવાને
માગી પદ્ધતિમાં ફેરી મડનો જેઓ આ સવાલને માત્ર આર્થિક દૃષ્ટિબિન્દુથી જ
ટે તમારે આ આવો સવાલ ચર્ચવા લાગ્યા છે કે યુરોપના બીજી દેશોને આપણે
મ્હારા પ્રાથમિક વ્યાઆપણો માલ ખરીદ કરી શકવા પૂરતી તેઓની શાખ જામે
થી પણ હું તમને ગળ નથી કે પ્રજાઓને સમજાવા માડ્યુ છે કે વ્યાપારીદૃષ્ટિથી
મિસર જેવા દેશમ ન જાળવવાનુ કામ પ્રજાઓના સામાન્ય લાભ જાળવવા શિવાય
ધનીરાર આપણ જુવો છે કે આર્થિક લાભ અને નૈતિક લાભ એક બીજા સાથે
। આપણી સ્થિતિ કહ્યું તેમ તેઓ માર્ગને વધારે સરળ કરી આપે છે
ા રો પોતાની રાખજો કે સ્વાર્થિક દૃષ્ટિએ કે નીતિની દૃષ્ટિએ માણસો એક જ
નબતી નથી, તમે કયા દૃષ્ટિબિન્દુથી ચાલો છો એના ઉપર ઘણો આધાર રહે છે
। કેટલે દર સારી છે એ આશયથી કરો અને તે જ વસ્તુ તે કરવુ એ ફરજ છે
તેમાં જ કરો તેમા પરિણામ એક જ નહીં આવે જો તમારે વધારે સારી દુનિયા
તમારા કાર્યની પાછળનો હેતુ એ મુખ્ય બાબત છે અને તે હેતુ એ સત્ય
ન્યાયેન નિમિત્ત હેતુ હોવો જોઇએ જો તમારા દેશના આર્થિક લાભ પણ
મધ્યેરૂતા થતા હોય તો તે વધારે સારૂ છે એથી તમારો માર્ગ વધારે
તમે એ વિના તો ધ્યાન બહાર કાઢના જ નહીં કે તમારા કાર્યથી તમે
છો કે પાછળ હશો છો તેનો આધાર તમે જે હેતુથી કામ કરો છો
રાખે છે

આટલુ કહું છું તમારામાંના જેઓ જાહેર જીંદગીમા ભાગ લેવાની ઇચ્છા
તમે જીવનમાં ગમે તે કામ કરવાના હો તો પણ તમારી જુવાનીમાંથી
હેતુઓના સંબંધમા પ્રમાણિક થતા શીખો બીજા માણસોના સંબંધમા

જીવન ૧૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ

કે જ્યારે આપણે બનાવી શકીએ કે જેકે વિગ્રહ એ એક મહાન આફત છે અને વધારે
પરિણામ તરીકે અગાઉ કરતા વસ્તુસ્થિતિ, વધારે નીતિમય વધારે સ્વીકૃ, અને વધારે
થી થવાની છે

ઓ. શેઠે તો તમે વિગ્રહની નીતિની નુકશાનીની અસરો કરી
ગુને છે. ... તે તમે કરી શકશો? આમ થવાનું કે એવી કઈ નિશાની
પરિચયમાં આવ્યા છીએ તેમણે લેતા કેટલાક
સુધારાનો આવ્યા છે—થી લઈ શકાય એવાં ઉત્તેજન કરે હું ધારું છું આપણા દેશને
એ કરવામાં શારીરિક બળ ... બને ... કે લોકોએ પોતાના જીવન દેશમાં
લાભો આપેલો છે જેનો પહેલા આપણને ... ધન ... માત્ર નહીં પણ એવા ઉત્તમ
આપણને આમગણાત ઉત્તેજન કરશે અને ... તેના દેશોની આર્થિક ખર્ચને
લાભ મેળવ્યો છે પણ અત્યાર જે હું તમારી આ ... તે દેશની પ્રજા ઉપર સખતાઈ
યુદ્ધ પછી સમગ્ર યુરપ એકંદર રીતે વધારે સારું થયું ... આર્થિક સ્થિતિ જલદી સુધારવા
દૃષ્ટિએ વિચારતા, કેટલીક બાબતો એની વિરુદ્ધ જાય ... કરતા એ પ્રગતિનો ક્રમ જરા ધીમો
દેશોમાં પ્રજાના મોટા ભાગથી જુદી પડતી જાતિનો એ ... સિદ્ધાંતને જુદા જુદા દેશના પ્રજા
અર્થ થયો છે પરંતુ એકંદર રીતે, અને ખાસ કરી જે ... જમાનાઓમાં થયેલા આવા વિપરીત
ભોગવતા હતા તેમાં—આપણા પોતાના દેશમાં પણ—યુદ્ધ ... રહેશે
... અને વધારે જુલમ અત્યારે જોવામાં આવે છે

હવે સુધારાની એક નિશાની એ સ્વતંત્રતા અને નિયમનનો ... હિન્દ અને મિસર જેવા દેશોના
અને વધારે ગેરવ્યવસ્થા હોય ત્યાં તેટલો સુધારાને ધક્કો ... પોતાની ખાસ પુરાતન સંસ્કૃતિ
રે આપણને ચિંતા કરાવવાને અને વિચારમાં નાખવાને પૂરતી ... ચારે તે દેશ સગને જે વહે-
એ માત્ર યુદ્ધનું આગંતુક અંગ છે અને થોડા વખતમાં ચાલી જશે ... વિગતના મેનાપની સુરક્ષિતતા
પણ બીજી કેટલીક નિશાનીઓ વધારે લાભદાયક છે આ વિગ્રહે ... પછી થયો છે
ગ્રહ એટલે શું એ માત્ર નહીં પણ ભવિષ્યમાં પણ વિગ્રહ એટલે શું થશે ... ત્યારપહેલાનાં
ખુલ્લી કરી છે તેણે બતાવી આપ્યું છે કે ભવિષ્યમાં વિગ્રહનું એક પરિણામ ... નાણાં સબંધી
તના મોટા સમૂહ રહેતા હોય ત્યાં ભૂખમરો, આકાશમાંથી ગોળા ફેંકવા, ... થયો છે
ર ફેલાવવું વગેરે થશે અને આ બધાની નૈતિક અસર એ થશે કે પ્રજાઓએ ... આવતી
જાને ભવિષ્યમાં વિગ્રહ થતા અટકાવવા

મેં વિગ્રહની નૈતિક અસર વિષે કહ્યું ખરેખર એ તો જાણે ક્રિશ્ચન સુધારાને ... એ છે
વસાહિદ્ધી આપી હોય એવું છે કે કાં તો તમે વિગ્રહને અટકાવો અને નહીં તો એ સુધારા ગૃહ
થવાનો અને મને તો ખરેખર લાગે છે કે આ વિગ્રહને પરિણામે બધી પ્રજાઓમાં એવી
ગણી જન્મ પામશે કે પ્રજાઓએ એક બીજા સાથે મળી ભવિષ્યના વિગ્રહ અટકાવવા.

— એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મારે ગણવું એ એક ફરજ છે જો એમ થાય તો પ્રજાઓની ન્યાયનિષ્ઠા ને સહકારની તરફેણમાં
એક પગલું આપણે આગળ વધ્યા છીએ એમ ન કહેવાય ? એટલું તો આપણે મેળવ્યું છે
કે જેઓ માત્ર આર્થિક નફાનો જ વિચાર કરે છે, તેઓની દૃષ્ટિએથી પણ પ્રજાઓએ મુનેહ
જાળવવા ખાતર સહકાર યોજવો એ જરૂરનું છે

પ્રજાઓના આર્થિક અને નૈતિક લાભ વચ્ચે વિરોધ નથી પણ તે એક બીજા સાથે
મેળ ખાય છે એ લાગણી પણ પ્રજાઓ વચ્ચે સહકારનો માર્ગ વધારે મનનીય બનાવે છે અને
વ્યાપારમાં પણ એ જ વાત નજરે ચડે છે મેં અગાઉ પણ કહ્યું છે તે પ્રમાણે આપણે યુદ્ધ
પહેલાં હતા તે કરતાં આજે વધારે ગરીબ થઈ ગયા છીએ અને યુરોપના મોટા અમુક ભાગ તો
આપણા કરતાં પણ વધારે ગરીબાઈમાં આવી પડ્યો છે અત્યારે આપણે આપણા વેપાર વિ
લાગ્યા છો. છીએ અને એની સામે આવતાં અંતરાયો દૂર થાય એમ જોવાને આતુર છીએ
ગમે તેટલા સારા હોય જે આપણી નજર આગળ આવીને ઉભી છે અને તે એ છે કે
તમારે બેમાંથી એક વાત મુખ્ય કારણ એ છે કે બીજા દેશો પાસે આપણો માલ ખરીદવાને
અથવા તમારી પદ્ધતિમાં કારી માનો જેઓ આ સવાલને માત્ર આર્થિક દૃષ્ટિબિન્દુથી જ
ચર્ચવા માટે તમારે આ આ વો સવાલ ચર્ચવા લાગ્યા છે કે યુરોપના બીજા દેશોને આપણે

આ મ્હારા પ્રાથમિક વ્યાખ્યાનમાં આપણો માલ ખરીદ કરી શકવા પૂરતી તેઓની શાખ જામે
આગ્રહ નથી પણ હું તમને લાગતું નથી કે પ્રજાઓને સમજાવવામાં આવ્યું છે કે વ્યાપારીદૃષ્ટિથી
હિંદ અને મિસર જેવા દેશમાં જાળવવાનું કામ પ્રજાઓના સામાન્ય લાભ જાળવવા શિવાય
યુદ્ધ પહેલાં ઘણીવાર આપણે જુવો છો કે આર્થિક લાભ અને નૈતિક લાભ એક બીજા સાથે
શક્તિ અને આપણી સ્થિતિ કહ્યું તેમ તેઓ માર્ગને વધારે સરળ કરી આપે છે
છે હવે આ દેશો પોતાની રાખજો કે સ્વાર્થિક દૃષ્ટિએ કે નીતિની દૃષ્ટિએ માણસો એક જ
ધર્મને અવલંબતી નથી, તમે કયા દૃષ્ટિબિન્દુથી ચાલો છો એના ઉપર ઘણો આધાર રહે છે
તેમાંથી કોણ કેટલે દરસારી છે એ આશયથી કરો અને તે જ વસ્તુ તે કરવું એ ફરજ છે
સમજીએ અને તેમાં કરો તેમાં પરિણામ એક જ નહીં આવે જો તમારે વધારે સારી દુનિયા
ચારિત્ર્યને બચાવ તમારા કાર્યની પાછળનો હેતુ એ મુખ્ય બાબત છે અને તે હેતુ એ સર્વ
દૃષ્ટિબિન્દુથી ચર્ચવા યોગ્ય નીતિમય હેતુ હોવો જોઈએ જો તમારા દેશના આર્થિક લાભ પણ
આવતું હોય સાથે બંધબેસતા થતા હોય તો તે વધારે સારૂં છે એથી તમારો માર્ગ વધારે
અને ન નરો પણ તમે એ વિના તો ધ્યાન બહાર કાઢવા જ નહીં કે તમારા કાર્યથી તમે
બીજી આગળ વધો છો કે પાછળ હઠો છો તેનો આધાર તમે જે હેતુથી કામ કરો છો
વિષય ઉપર મોટે ભાગે રહે છે
એ

અને હું તમને આટલું કહું છું તમારામાંના જેઓને જાહેર જીંદગીમાં ભાગ લેવાની ઈચ્છા
હોય તેઓ અને ખરેખર તમે જીવનમાં ગમે તે કામ કરવાના હો તો પણ તમારી જુવાનીમાંથી
તમે તમારા પોતાના હેતુઓના સંબંધમાં પ્રમાણિક થતાં શીખો બીજા માણસોના સંબંધમાં

*સાહિત્યવન રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

પ્રમાણિક થવુ એ પ્રમાણમાં સહેલ છે, અને બીજા માણસને છેતરવા એ પણ પ્રમાણમાં સહેલુ છે કારણ બીજા માણસો એ છેતરપિંડી તરત પકડી પાડે છે "અને બીજા લોકો તમને પામી ગયા છે એની પ્રથમ નિશાની એ છે, કે તેઓ તમારી હુશીયારીના વખાણ કરવા માંડે છે

હવે મારો એવો આશય નથી કે હુશીયાર માણસો હમેશા છેતરપિંડી કરે છે પણ ઘણી ખરી વાર તો તેમ થાય છે પણ બીજા લોકો સાથે પ્રમાણિક રહેવુ એ પ્રમાણમા સહેલુ છે કારણ બીજાઓને લાંબો વખત સુધી છેતરવા જતાં આપણે પકડાઇ જઇએ છીએ પણ તમારી પોતાની સાથે પ્રમાણિક થવુ એ મુશ્કેલ છે, કારણ તમે પોતાને છેતરી શકોછો અને એ છેતરપિંડીમાંથી બચાવનાર કોઇ ત્રાહિત હોતો નથી તમારાં કામોના હેતુમાટે તમને પોતાને છેતરવા જેવુ સહેલુ કામ બીજુ કોઈ નથી એનુ હું એક ટુંક ઉદાહરણ આપુ

એક તદન નીતિમય અને આવકારદાયક હિલચાલને માટે ભરવામાં આવનાર સભામા હાજરી આપવાનું અને ત્યાં વ્યાખ્યાન આપવાનુ તમને આમત્રણ આપવામા આવે હવે તમે તે વ્યાખ્યાન માટે જ્યારે ઉભા થાઓ ત્યારે તમારા ભાષણમા અમુક બાબતો તમે મૂકશો તે તે ખરેખર સત્ય છે માટે નહી પણ તે બાબતોથી તમારા વ્યાખ્યાનની અસર વધારે ઉંડી થશે એમ તમારૂ માનવુ હોય છે તે માટે આ એક નાનુ જ ઉદાહરણ છે પણ તેવા જ દાખલાઓથી આપણા જીવન ભરપૂર છે

માટે નીતિમય અને ધાર્મિક હેતુ શિવાય તમારી માન્યતામા માન દ્રઢ થવુ એ પુરતુ નથી અને જો તમે તે ટેવ કેળવી ન હોય, અને તે નાનપણમાંથી કેળવવી જરૂરની છે,—તમારા હેતુઓ માટે સ્પષ્ટ ધ્યાન રાખવો અને સારા હેતુઓ માટે જ કાર્ય કરવાની ટેવ જો ન કેળવી હોય તો ખાત્રી રાખજો કે જેમ જેમ તમે જીવનમા આગળ વધતા જશો તેમ તેમ તમારા હેતુઓના સબધમા તમે પ્રમાણિક રહેવાની ટેવ ખોશો, અને તમને માલમ પડશે કે વારંવાર ઘડીએ તમે એવા હેતુથી કાર્ય કરો છો કે જે સબધી તમે સ્પષ્ટપણે વિચાર કરો તો તમારૂં અંત:કરણ પસદ ન જ કરે અને જ્યારે તમે સુધારાના સવાલ ઉપર આવશો ત્યારે એટલી ખાત્રી રાખજો માત્ર તિરસ્કારથી જગતમા કાઇ કામ થઇ શકતું નથી મારો આશય એવો નથી કે તમારે અન્યાયને તિરસ્કારવો નહી અથવા અન્યાય થતો જોતા તમારો જીવ ઉકળવો ન જોઇએ પણ જ્યારે સર્વોપરિ હેતુ માત્ર તિરસ્કાર થાય છે ત્યારે તમારૂં કાર્ય વિનાશાત્મક હોય છે અને મડનાત્મક હોતુ નથી

હવે આ ક્રિશ્ચિયન વિદ્યાર્થીઓની હિલચાલ જાહેરજીવનમા શુ કરી શકે ? અત્યારના સમયમા, વિગ્રહના એક પરિણામ તરીકે આદર્શ અને પાર્થિવ લાભ વચ્ચે ઝગડો ચાલી રહ્યો છે એનો એક દાખલો તમે અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસમા જોશો અમેરિકામા અત્યારે એક વિષય ચર્ચાય છે અને તે વિષય શાંતિના સમયમા તૈયાર રાખવાની યુદ્ધ સામગ્રીનો છે. હવે એ સવાલ ઘણો મહત્વનો છે કારણ એ વિષયમા બીજા ગમે તે એક દેશ કરતા અમેરિકા શુ કરે છે તે જ સર્વથી વધારે મહત્વનો વિષય છે એક મત એવો છે કે અમેરિકા

ક, સરસ્વતી અને મિત્રમડળ રૂ. ૨—૦—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

જેવા સમર્થ મહાન રાજ્ય તો પોતાની યુદ્ધ સામગ્રી બીજા કોઈપણ જાતના વિચાર વગર વધારે વધારે વધારતાં જોઈએ, પણ તેની સામે એવો પણ અભિપ્રાય સ્થાપાય છે કે યુદ્ધ-સામગ્રીના વધારાની સ્પર્ધા દૂર કરવાના હેતુથી બધા રાજ્યોને એકમત કરવાના કામમાં અમેરિકાએ આગેવાની લેવી જોઈએ, અને જેને હું આજે અભિપ્રાય કહું તેના ઉદાહરણ તરીકે હું નીચેનો ઉતારો ટાંકું છું—'એવી કોઈ યોજના—યુદ્ધસામગ્રીની સ્પર્ધા ઓછી કરવાના હેતુથી પ્રજાઓને એકત્રિત કરવાની યોજના—ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી આપણે આપણા મનને પૂછીએ કે "શું સુધારાનું અંતિમ શિખર તે સ્થિતિમાં આવે કે જ્યાં તે પોતાનો જ નાશ કરવાની શરૂઆત કરે અને આ પ્રમાણે આપણે તારાજ કરનારા વિગ્રહમાં પડીને અધાર જંગલીપણાના ખાડામાં પડવાને જ નિર્માણ થયા છીએ ?'

હવે આ શબ્દોમાં એ દૃષ્ટિબિન્દુ કમમાં ઓછું સમગ્ર યુરોપમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. એ શબ્દો યુરોપીયન વિગ્રહ વખતના અમેરિકન સેનાધિપતિ જનરલ પર્શિંગે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં કરેલા ભાષણમાંથી ટાંકવામાં આવ્યા છે.

હવે મારો કહેવાનો આશય પણ એ જ છે. અત્યારે પાયરક્ષણ અને આત્મ વચ્ચે વિરોધ ચાલે છે અને તે તમે આ દેશે અમેરિકાના વર્તમાનપત્રોમાં જુઓ છો. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ કેવી રાજનીતિ અખત્યાર કરે તે આપણે જાણતા નથી પણ ત્યાંએ સમગ્ર પર વિચાર ચલાવી રહ્યા છે એ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. અમુક રાષ્ટ્રના આ વની ઉપર થાય છે કે પાર્થિવ નાશનો પક્ષ કરે છે તેનો આધાર આ સવાલનો જવાબ બીજા દેશોમાંથી શું મળે છે તેના ઉપર વધારે ભાગે રહે છે.

અન્તમાં હું આશા રાખું છું કે આ દેશનું ક્રિશ્ચિયન વિદ્યાર્થી મંડળ અને બીજા જે જે મંડળના પ્રતિનિધિ અહીં હાજર છે તેનું વિદ્યાર્થીમંડળ જુદા જુદા દેશોમાં આ પાયરક્ષણ અને આત્મ વચ્ચે ચાલતા વિરોધની નિશાનીઓ તરફ પોતાનું નિરંતર લક્ષ રાખે.

યાદ રાખજો કે તમારા દેશની અંદર તમારું કામ એ છે કે તમારી બધી પ્રવૃત્તિ આત્મ મતને વળગી રહેવા તરફ યોજાય કે જેને પરિણામે બીજા દેશોમાં પણ એ મતને પુષ્ટિ મળે, અને જો તે તમે કરી શકો તો મારા વ્યાખ્યાનની શરૂઆતમાં મેં કહ્યું તેમ આ દુનિયાને વધારે સારી બનાવવાના કામને માટે જે અગત્ય જરૂરનું છે તેમાં મદદ કરવા જેવું થશે અને તે જુદા જુદા દેશોનો સહકાર વધારવાનું કામ છે.

ગુજરાત મોહિની.

લેખક—રાજકવિ બિહારીલાલ.

[ગાદ]

તુમારી મહિમા અગમ અપાર ધનધન હો કિરતા,

ભાગ્યવંતિ ધન ભારત ભૂમિ, નીરચીરતનાગાર —તુમારી०
તામહી શુભ ગુર્જરાતમોહિની, સુષમા સુખ દાતાર

ચૂનતિ ચૂતર પાહિરાનાનમદ પર વિદ્યાસુવિચાર —તુમારી० ॥ ૧
નરનારીન ઉર બોધ કરાવત, કરત દેશ ઉપકાર

વારિજ વદન કૃશોદરી કામિની, કરત વિવિધ શ્રૃંગાર, —તુમારી० ॥ ૨ ॥
મિલમિન ઇન્દ મદગતિ નાચહિ, ગાવત મગનચાર

હે જગદીશ રમાપતિ રાવરી, રચનારુચિર નિહાર —તુમા[illegible]० ॥ ૩ ॥
વારવાર બન જાય બિહારી, બોલત જયજયકાર

[illegible]ારી० ॥ ૪ ॥

શું દૃષ્ટિકોણ બદલાયા છે?

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

જગજૂના આ મહાન્ દેશની રાજ્યકર્તી સત્તાનો દૃષ્ટિકોણ બદલાયો છે અને આ દેશની મહા પ્રજા તરફ ન્યાય અને પ્રેમથી—હવે વધારે પ્રમાણમાં વધારે વિશાળતાથી વર્તવામાં આવશે એવું આપણે કેટલેક સ્થળેથી સાંભળીએ છીએ. એ અભિપ્રાયની પુષ્ટી માટે નવા 'રાજકીય સુધારા'ના નામે આ દેશઉપર જે નવું તન્ત્ર આરોપવામાં આવ્યું છે ને રજુ કરાય છે. દેશજીવનના પ્રત્યેક કાંડે જે જે પ્રસંગો અત્યારે બને છે તે જ વધારેમાં વધારે સચોટ ઉત્તર એ અભિપ્રાયને આપે છે. નવા સુધારાઓ નવી ધારાસભાઓ સાથે પુરેપુરા અમલમાં મુકાયા છે. કેટલીક દિશા તરફથી એવું કહેવામાં આવે છે કે આ ધારાસભાઓએ વર્તમાન પરિસ્થિતિઓની ભયંકર મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ રહીને જે કાર્ય કર્યાં છે તે થોડાં જ છે અને નથી થતાં તે માટે અસહકારી બન્ધુઓ જ જવાબદાર છે. ધારાસભાઓમાં જઈને મ્હોટાં કામ આપણે કરી શકીશું, એથી આપણે દેશસેવા યથાર્થ રીતે કરી શકીશું અને, સહકારના એ એક મ્હોટા આવશ્યક અંગ તરીકે દેશના જીવનને ઉન્નત એથી જ કરી શકીશું એવી એવી માન્યતાઓથી પ્રેરાઈને કેટલાક જનોએ ધારાસભાઓનો સ્વીકાર કર્યો છે. એ સ્વીકાર કેટલો ફળદ્રુપ નીવડયો છે, ધારાસભાઓના સભ્યો અમલદારી સત્તાઉપર કેટલે અંશે અંકુશ તરીકે વર્તી શક્યા છે, ધારાસભાઓના સભ્યો અને મન્ત્રીઓ પોતાના કાર્યોમાં કેટલા સ્વતન્ત્ર રહી શક્યા છે અને પોતાનું અને આ મહાન્ દેશનું ગૌરવ કેટલું સાચવી શક્યા છે, અને એ રીતના આ સહકારથી આ જ વર્ષોથી ચાલતો આવેલો દૃષ્ટિકોણ કેટલો બદલાવી શક્યા છે એવા કેટલાક મુદ્દાઓ ઉપર બે શબ્દો લખવાનું અહિં મ્હને જરૂરનું લાગે છે. અસહકારીભાઈઓ શિવાય બીજો એવો પણ એક વર્ગ છે—અલબત્ત ઘણો ન્હાનો હશે, કે જે અસહકારીભાઈઓ જોડે એક પક્ષ તરીકે જોડાવાને કદાચ ઠીક માનતો નહિ પણ હોય, પણ તે કરતાં યે વિશેષ તો સહકારી સાથે ઉભા રહે પણ નહી શકે નહિ—તેમના વિચાર આવેની વિશાળભિન્નતા અને કાર્ય કરવાની તેમની અતિ શિથિલ મન્દ પ્રવૃત્તિને લીધે મુખ્યત્વે કરીને—તેટલા જ માટે અસહકારના સિદ્ધાન્તો બહુ ભાગથી એણે સ્વીકાર્યા હોય. અસહકારીબન્ધુઓએ તો આ ધારાસભાઓમાં એવો પ્રચંડ અવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા અને અણગમો બતાવ્યો છે કે આ બાબતમાં એમના તરફથી સહકારની આશા રાખવામાં ભૂલ જ કહેવાય. પણ જેમણે સહકારમાં પવિત્રતા જોઈ છે, ને દેશની ઉન્નતિ વિચારી છે તેમણે શું કાર્યો કર્યાં છે, અને એ હાલ કેવી સ્થિતિમાં ઉભા છે તે આપણે જોઈશું.

ધારાસભાઓ—પ્રાન્તિક કે વડી—મા એવું કહેવાય છે કે સભ્યોને પ્રથમ કરતાં ઘણું સ્વાતંત્ર્ય અપાય છે. હમણાંનું બજેટ એ વાતની કેટલી સબળ ને સચોટ સાક્ષી આપે છે! દેશના પ્રશ્નથી અમલદારી દોરદમામ ને નાદીરશાહી કેટલાં નમળાં પડ્યાં છે એ જણાતું નથી શું?

અરુણોદય ને સ્વાશ્રય રૂ. ૦—૮—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ગુજરાત મોહિની.

લેખક—રાજકવિ બિહારીલાલ.

[આટ]

તુમારી મહિમા અગમ અપાર, ધનધન હો ગિરનાર,

—તુમારી૦ ટેક

ભાગ્યવતિ ધન ભારત ભૂમિ, તીરથીરતનાગાર,
તામહીં ગુણ ગુર્જરાતમોહિની, દુખમાં સુખ દાતાર

—તુમારી૦ ॥ ૧ ॥

સુરતિ પુરક પાઇલાસાનમહ, પર વિઘાસુવિચાર,
નરનારીનૂ ઉર બોધ કરાવત, કરત દેશ ઉપકાર

—તુમારી૦ ॥ ૨ ॥

વારિજ વદન કુરો રી કામિની, કરકર વિવિધ શૃંગાર
ઝિલમિલ વૃન્દ મનમનિ નાચહિ, ગાવત મગનચાર

—તુમારી૦ ॥ ૩ ॥

હે જગદીશ આપનિ રાવરી રચનારુચિર નિહાર,
વારવાર બલ જાય બિહારી, બોલત જયજયકાર

—તુમારી૦ ॥ ૪ ॥

મુદ્રિત ઘોષનુ તરનતારિ ... ૨–૮–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

શું દષ્ટિકોણ બદલાયા છે?

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

જગજૂના આ મહાન્ દેશની રાજ્યકરતી સત્તાનો દૃષ્ટિકોણ બદલાયો છે અને આ દેશની મહા પ્રજા તરફ ન્યાય અને પ્રેમથી હવે વધારે પ્રમાણમા વધારે નિરાશતાથી વર્તવામા આવશે એવું આપણે કેટલેક સ્થળેથી સાંભળીએ છીએ એ અભિપ્રાયની પુરતી માટે નવા 'રાજકીય સુધારા'ના નામે આ દેશઉપર જે નવું તંત્ર આરોપવામા આવ્યું છે તે રજુ કરાય છે દેશજીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રે જે જે પ્રસંગો અત્યારે બને છે તે જ વધારેમા વધારે સચોટ ઉત્તર એ અભિપ્રાયને આપે છે નવા સુધારાઓ નવી ધારાસભાઓ સાથે પુરેપુરા અમલમાં મુકાયા છે કેટલીક દિશા તરફથી એવું કહેવામા આવે છે કે આ ધારાસભાઓએ વર્તમાન પરિસ્થિતિઓની ભયંકર મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ રહીને જે કાર્ય કર્યા છે તે મ્હોટા જ છે અને નથી થયા તે માટે અસહકારી બન્ધુઓ જ જવાબદાર છે ધારાસભાઓમા જઇને મ્હોટા કામ આપણે કરી શકીશું, એથી આપણે દેશસેવા યથાર્થ રીતે કરી શકીશું અને, સહકારના એ એક મ્હોટા આવશ્યક અંગ તરીકે દેશના જીવનને ઉન્નત એથી જ કરી શકીશુ એવી એવી માન્યતાઓથી પ્રેરાઇને કેટલાક જનોએ ધારાસભાઓનો સ્વીકાર કર્યો છે એ સ્વીકાર કેટલો ફલદ્રુપ નીવડ્યો છે, ધારાસભાઓના સભ્યો અમલદારી સત્તાઉપર કેટલે અંશે અંકુશ તરીકે વર્તી શક્યા છે, ધારાસભાઓના સભ્યો અને મંત્રીઓ પોતાના કાર્યોમાં કેટલા સ્વતંત્ર રહી શક્યા છે અને પોતાનું અને આ મહાન્ દેશનું ગૌરવ કેટલું સાચવી શક્યા છે, અને એ રીતના આ સહકારથી આ જ વર્ષોથી ચાલતો આવેલો દૃષ્ટિકોણ કેટલો બદલાવી શક્યા છે એવા કેટલાક મુદ્દાઓ ઉપર બે શબ્દો લખવાનું અહિં મ્હને જરૂરનું લાગે છે અસહકારીભાઇઓ શિવાય બીજો એવો પણ એક વર્ગ છે—અને તે ઘણો ન્હાનો હશે, કે જે અસહકારીભાઇઓ જોડે એક પક્ષ તરીકે જોડાવાને કદાચ ઠીક માનતો નહિ પણ હોય, પણ તે કરતાં યે વિશેષ તો સહકારી સાથે ઉભા રહે પણ રહી શકે નહિ—તેમના વિચાર સાથેની વિચારભિન્નતા અને કાર્ય કરવાની તેમની અતિ શિથિલ મન્દ પ્રકૃતિને લીધે મુખ્યત્વે કરીને—તેટલા જ માટે અસહકારના સિદ્ધાન્તો બહુ ભાગથી એણે સ્વીકાર્યા હોય. અસહકારીબન્ધુઓએ તો આ ધારાસભાઓમાં એવો પ્રબળ અણવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા અને અણગમો બતાવ્યો છે કે આ બાબતમા એમના તરફથી સહકારની આશા રાખવામા ભૂલ જ કહેવાય પણ જેમણે સહકારમા પવિત્રતા જોઇ છે, ને દેશની ઉન્નતિ વિચારી છે તેમણે શું કાર્યો કર્યાં છે, અને એ હાલ ક્યા કેવી સ્થિતિમાં ઉભા છે તે આપણે જોઇશુ

ધારાસભાઓ—પ્રાંતિક કે વડી—માં એવું કહેવાય છે કે સભ્યોને પ્રથમ ટકતા ઘણું સ્વાતંત્ર્ય અપાય છે ઉંડળું બજેટ એ વાતની કેટલી સબળ ને સચોટ સાક્ષી આપે છે! પેન્શનના પ્રશ્નથી અમલદારી દોરદમામ ને નાદીરશાહી કેટલા નબળા પડ્યાં છે એ જણાતું નથી શું?

ભારતોદય ને સ્વરાજ્ય ૧—૮—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

નવી નવી કમિશનોના ધોરણો અને તેમની કામ કરવાની પદ્ધતિઓ પણ શું બતાવે છે? ખરે જ સહકારના સિદ્ધાન્તથી જ દેશને માથે જબરદસ્ત લશ્કરી ખર્ચનો બોજો નાંખવામાં આવ્યો સહકારના સિદ્ધાન્તથી જ ભાઈ જમનાદાસ જેવા એક વખતના અગ્ર સ્વરાજ્યવાદી અગ્ર સભ્યાધ્યક્ષી ને એટલા માનવ્યવાદીને પણ આ દારૂણ કૃત્ય માટે ન્હાનાં બાળકને રમાડવામાં આવે એવાં ઉડાવનારા જવાબોની મનોરમ માની લેવી પડશે. સહકારના સિદ્ધાન્તથી જ સર સત્યેન્દ્ર પ્રસન્ન સિન્હ જેવા પ્રામાણિક ગવર્નરે લોર્ડ અંગ્રેજ અમલદારને પણ શરમિન્દા બનાવે એવી ખાતર રાજ્યનીતિ ધારણ કરી પડી. સહકારના સિદ્ધાન્તથી જ વડી સરકારની એડ્‌ઝી ક્યુટીવ કમિટીમાં સરકારે નિયુક્ત કરેલા સમર્થ બુદ્ધિશાળી અને સ્વતંત્ર વિચારના હિન્દી સભ્યોએ પોતાની બુદ્ધિ અને સ્વતંત્રતાને વેચી દેવી પડી, અને કારદેશ્વર જ ગણી શકાય એવી લોકપ્રવૃત્તિમાં અગ્રભાગે ખેલતા કાર્યવાહકોને પીનલકોડની કલમો લગાવવામાં મુની પણ હાથ ઝાલવી પડી. માલેગામ અને ધારવાર ચ પુર અને અમૃતસર જેવા ગણ્યાંગાંઠ્યાં બીજાં જગ્યાનાં બનાવો ફરી આજે જોયા. છ માસ પહેલાં હિન્દી સરકાર જેમ કમિટીઓ નીમતી હતી, અને કમિટીઓમાં પોતાને ઠીક લાગતા સભ્યો મુકાતા તેમનાં ધોરણો પોતાની સ્વેચ્છાનુસાર રચાતાં, તે જ પ્રમાણે હજી પણ કમિટીઓ જ નીમાય છે, સભ્યો પસંદ કરાય છે, ધોરણો રચી નખાય છે અને બાર-ખારણે જ સૌ વર્ચાઓ થાય છે લોકમત મેળવવાની કે લોકમત જાણવાની જરૂર રહેતી પણ જોવાતી નથી. નોકરશાહી મહાન સ્થાને ને એવી પરદેશીય કોમોને ઉચ્ચ પગારો ખુલ્લી અપાઈને વધારે રખાય છે. 'મિનીસ્ટર્સ આફ એજ્યુકેશન' જેવા જે જે મંત્રીઓ નીમાયા છે તેમણે હજી પોતાના કાર્યો—પ્રજાને નિશાળ નાખવાનો—શરૂ કર્યા નથી. ખેતીવાડી ઉપર જ જીવન ગુજારતી આ પ્રજાને ખેતી કે ઉદ્યોગ હુન્નરની ઉપયોગી શાળાઓ આપવાની જરૂર જોવાઈ નથી. હજુ તેઓ આ ગામેગામના વિચાર પણ જણાતા નથી. હિન્દમાં નૌકાખાતાની અને લશ્કરી કેળવણી માટે જે વિસ્તૃત રચનાઓ થવી જોઈએ તેના સ્વપ્ના પણ રચાયા નથી. થોડા જ દિવસ ઉપર આપણે જે આવી એક કમિટીની વાત સાંભળી છે એવી કશો જ અર્થ નથી. જ્યાં સુધી હવાઈ મથીનો કાયદો એક કલમને ગોદે સમૂળગો રદ થાય નહિ. જ્યાં સુધી એરોપ્લેન અને સબમરીનો જેવાં દરેક જાતનાં વડાયક જહાજો અને વિમાનો વિગેરે આ દેશમાં જ તૈયાર કરવા માટે યોજનાઓ આચારમાં મુકાય નહિ, જ્યાં સુધી આ દેશમાં લશ્કરી બળ પ્રજામાં જાગૃત કરવામાં આવે નહિ કે જ્યાં સુધી પ્રજાની પુરુષાતનહીનતાને સતત નિર્મૂળ કરવા માટે ગજાવર પ્રતકીય શિક્ષણ આપવાનું શરૂ જ કરવામાં આવે નહિ અને દાંભિક રાજનીતિ ઉપર છેદ મુકાય નહિ, ત્યાં સુધી ઉપર કહી છે તેવી કમિટીઓનો કશો જ અર્થ નથી. સુલેહ ને શાંતિના રક્ષણના નામે હજી પણ અનેક અમલદારો મ્હોટા અત્યાચારો આદરી રહ્યા છે. જુની કાઉન્સીલોના કાળમાં જે વસ્તુસ્થિતિ હતી તે જ હજી પણ છે અને ધારાસભાના સહકારી સભ્યો હજી કોઈ જ રીતે નોકરશાહીનો દૃષ્ટિકોણ બદલાવી શક્યા નથી. તેના જબરદસ્ત પુરાવા આ ઉપરાંત ઘણા ઘણા છે. સર્વ રીતે સહકારી બન્ધુઓના સિદ્ધાન્તો રેતીની જમીન ઉપર ઉભા કરવામાં

હોમ્સનું નવું પરાક્રમ, ૩૦-૧૨-૭ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

આ ના છે એ વાત વધારે સ્પષ્ટ થતી જાય છે સહભારનુ કહેણ ડ્યુ. સાહેબ આપી ગયા એ સાહેબે મોટી મોટી વાતો કરી પણ પરિણામ શૂન્યમા આથમી ગયુ અને હિન્દને અને હિન્દીપ્રજાને માટે મ્હને પ્રેમ છે એથી વધારે કશુ જ કહી ગયા નહિ કે કરી ગયા નહિ નામદાર નામ્રમ લૉર્ડ રેડિંગે જ્યારે આ દેશનુ રાજ્યતત્ર હાથમા લીધુ ત્યારે એમના જ મ્હોટા વચનો ઉચ્ચાર્યા હતા ન્યાય અને વિશ્વાસની નીતિ ધારણ કરી આ દેશના હકો અને કલ્યાણ કરવા માટે એ પ્રકારે વિચારો સ્પષ્ટપણે જણાવ્યા હતા અને દેશની ચોપાસની પરિસ્થિતિ જાતે જોઈ વિચારી પછી કામ કરવાની ખાહેશ દેખાડી હતી પણ વગર જ એ સાથે કહેવુ પડે છે કે એ નામદારે કશુ જ કરી શક્યા નથી સિવાય કે દેશના રોગ કોઠ મટાડતો સાચો એકાન્ત આપી હોય ગાંધીજી સાથે અણધાર્યા ચાર કલાકો સુધી વિચાર કરી ચર્ચાઓ કરી અને છેલ્લે રો-મેન્ટો કહી ગોખલી વાત આ ઉપરાંત કશુ જ થયુ નહિ થતુ નથી ' મને તક આપો, ' કહેનાર નામદાર વાઇસરૉયને પ્રજાએ તક આપી જોઈ પણ એમા એ નામદાર કશુ જ કરી શક્યા નથી પ્રજાને એમના એવા એવા મ્હોટા વચનોમા અને મોટી મોટી વાતોમા હવે કેટલો વિશ્વાસ રહી શકે ? પજાબ ને ખિલાફતના પ્રશ્નો હજુએ આપણી સામે જ એવા ને એવા જ સ્વરૂપમા—એની એ જ ભયકરતાથી ઉભા છે, અમલદારી જોહુકમી હજુએ દેશમા જ્યા ત્યા જુલમ વર્તાવી રહી છે ગાંધી-ટોપી પહેરતા સફેદ ટોપી પહેરનારો રાજદ્રોહી ગણવામા આવે છે રેટીઆના ભારણે રાજદ્રોહ કે અશાન્તિ ફેલાવનાર ભાષણ ગણવામા આવે છે માનેગામ અને ધારવાર જેવા પ્રસંગો કૂરપણે હજી પણ અમલદારી મોજથી ઉજવે છે ! ! સાવરકર ભાઈઓ જેવા હજીપણ કાળા-નિકાલની સખ્ત ભોગવી રહ્યા છે જન્મટીપનિવાસ, એમને પીનલકોડ કહે છે તેમ ફક્ત ચૌદ જ વર્ષનો દેશનિકાલ, પણ ગણેશ સાવરકર માટે તો એ મુદત ક્યારની વટાઈ જવાઇ છે લૉર્ડ રેડિંગ સાહેબ જેવા ન્યાયાધીશ અને સહકારથી જ ન્યાય અને સ્વરાજ્ય મેળવવાની માન્યતા રાખતા શાસ્ત્રી જમનાદાસ જેવા અનેક સ્વરાજ્યવાદીઓ આનો શો ઉત્તર આપે છે ? હજી પણ સરકારી અગ્રેજ સિપાઈ કે કોઈ સાધારણ અગ્રેજ સિવિલ હિન્દની સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર આ રીતે કે એ અત્યાચારથી કદાચ મૃત્યુ પામે તો પણ નજીવી શિક્ષાઓથી મોજથી છુટી જઈ શકે છે હજી પણ આસામના ચાના બાગના 'રીડ' જેવા મજુરોને 'શુટ' કરી કલકત્તાની હાઇકોર્ટમાથી નિર્દોષ ઠરી છુટી શકે છે હજી મિ હૉર્નિમેન જેવાને હિન્દમા પાછા આવવાની રજા મળી શકતી નથી હજી પીનલકોડ અને ક્રીમીનલ કોડની કેટલી કલમોનો સત્તાધારીઓ દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે ? સીડીશન મિટીંગ્સ એક્ટ અને પ્રેસ ઍક્ટ જેવા કેટલાકે વિઘાતક કાયદાઓ કાયદાની પોથીઓમા કાળા અક્ષરોએ ઉભા છે ? આવા આવા કેટલાકે પ્રસંગો અને ઉમેરાયે કાળા કાયદાઓ ને ભયકર પ્રતિબંધો કહેવાના સ્વરાજ્યનો પુરાવો હપતો મળી ગયા પછી પણ આજ સાત સાત મહિનાઓ સુધી આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ ભયકર રીતે ખડા ને ખડા જ છે ? દેશમા અશાન્તિ અનેક પ્રસંગોમે લઈને મૂળ ઉગે વધારે વિસ્તાર પામતી જાય છે પ્રજાએ

ગુ. સરના અને મિનમળ (મશિન) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

એકું નહિ જણાવી દીધું છે કે દૃષ્ટિકોણ બદલાયો છે, પણ વધારે વ્યાપક થતો જાય છે. પ્રજાના લોકો વધારે પ્રમાણતાથી સચેત, જાગૃત, આત્મવિક્રમવાન, આત્મવિશ્વાસુ અને દૃઢ થાય છે અને થશે. જે હિંમતવાન પગલાં પ્રજાએ માંડ્યાં છે તે અમર અને તેજસ્વી છે. પ્રજાનો આત્મા દિન દિને વધારે ગૌરવવાળો, પ્રભાવશાળી, પ્રતિભાવાન અને ઉન્નત થતો જાય છે. જગતજુની આર્ય પ્રજા ચિરંજીવ જીવન જીવશે એ જીવન જગતને ઉપયોગી નીવડશે. પણ પ્રજાએ હજી ઘણું કરવાનું છે. ભૂતકાળમાં કર્યું છે તે કરતાં બહુ વધારે કર્યું છે, પણ સાચા સ્વરાજ્યની સાચી સિદ્ધિ માટે હજી ઘણું વધારે કરવાનું બાકી છે. પ્રભુ, એ પ્રજાને ચેતન આપ!

વન્દેમાતરમ્ ।

અહીંનું મ્હારું જીવન.

લેખક—પ્રો. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, એમ એ

ત્હમારી સૌથી વિશેષ જિજ્ઞાસા કદાચિત્ મ્હારું અહીંનું જીવન જાણવાની હશે. હવે તે લખી શકું એવી હાલતમાં છું.

(૧) આજકાલ મળસ્કું ૬–૬॥ વાગ્યે થાય છે, જો કે વારંવાર એવું હોય છે કે, નવ વાગ્યા સુધી સૂઈ રહેનારને પણ હજી પ્રાતઃકાળ છે એમ જ લાગે. પણ મ્હારી કુદરતી "ટેવ" છે, એટલે બારી ઉઘાડી રાખીને તથા પડદા નાખ્યા વિના સૂઉં છું. તેથી પ્રકાશનું પહેલું આગમન મ્હને જગાડે છે. તેમ મોડા સુધી પથારીમાં પડી રહેવું એ મ્હને બહુ વસમું પડે છે. તે જ્યારે રોજના કાર્યને માટે બરોબર પહોંચી વળવા સાત વાગે તો મ્હારે ઉઠવું જ જોઈએ. કોઈ વાર તેથીયે વ્હેલો ઊઠું છું, ને કોઈ વાર તે વખતે પથારીની હૂંફમાંથી બહારની ટાઢમાં નીકળી આવવાનું જરાય ગમતું નથી.

(૨) મ્હારું નિત્યકર્મ, બહુ ઉતાવળ કરું ત્હોયે, ૧॥ કલાક તો લેવાય જ. ઘણાઓ કલાકમાં પતાવી દે છે. કે તેથીય ઓછો વખત લેતા હશે. તેઓને મ્હારાથી વધારે મોડું ઉઠવું પોસાય. પણ મ્હારે તો "ઊગના અઢારે ય વાંકા"ના જેવું. દાતણ કરવામાં દાંતને બરોબર સાફ કરવા જોઈએ, નહિ તો હેરાન થાઉં. તે પછી હજામત રોજ કરવી પડે, નહિ તો બપોર પછી તો મ્હોં જોવા જેવું પણ ન રહે. તે પછી કસરતમાં પંદરેક મિનિટ તો ગાળવી જ જોઈએ, કારણ કે મ્હારી બાબતમાં તો આરોગ્ય ને શક્તિની ખાણ એ જ છે. પછી વાળની સંભાળ રાખવા હેર-ક્રીમ નાખી બરોબર સાફ કરવા, તે પછી—ન્હાવાની જગ્યાએ—"વૉશ" લેવો, એટલે હાથ મ્હોં ડોક વગેરે સાબુથી ધોઈ સાફ કરવાં, તે પછી કપડાં પહેરવાં. આમાંમાં પણ આજ પ્રમાણે ૧॥–૨॥ કલાક મ્હારે રોજનો ખર્ચ જ રાખવાનો હતો. એમાં કાપાકૂપી કરવા, ઝાપ કરવા બહુ યે યત્ન કર્યો છે, પણ તે અશક્ય લાગ્યું છે.

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

(૩) ૮॥ વાગે કપડાં પહેરીને "બ્રેક-ફાસ્ટ" ઉપર જવાનું. બ્રેક-ફાસ્ટમાં સૌથી પહેલું કાં તો પૉરિજ હોય કે ઘઉંની બીજી કાંઇ "પેસ્ટ" બનાવટ હોય. "પૉરિજ" એટલે અહીં જેને "oat" કહે છે હેનું "ભડકું" તેમાં, સીરપ-ખાંડની જાડી ચાસણી જેવો-તથા દૂધ બે નાખી, ચમચા વડે ખાઈ-પી જવાનું કહે છે, કે બહુ પૌષ્ટિક છે જો કે ડૉ. જૉન્સને એને માટે કહ્યું છે કે એને સ્કૉટલેન્ડમાં માણસો ખાય છે ને ઇંગ્લંડમાં ઘોડાઓ ખાય છે. મ્હને તે ભાવે છે. અઠવાડીઆમાં ચારવાર એ લઇએ છીએ, બેવાર બીજી ઘઉંની બનાવટની સૂકી ચીજો, પતરીઓ જેવી, જેના જુદા જુદા નામ હોય છે ને જે પણ દૂધ ને સીરપ સાથે ખાવાની હોય છે તે, ને રવિવારે સાબુદાણાની કાંજી (કેમ, એ પણ મ્હારા નવીનમાં આવીને? હિન્દમાં આપણાં નહીં જેને કાંજી તે) પણ અહીં આવીને જેમ પહેરવેશ, રીતભાત વગેરે નવાં લેવાં પડે છે, તેમ સ્વાદ પણ નવો સ્વીકારવો પડે છે. પણ એની બનાવટ પણ મ્હને રુચી ખરી. તે પછી 'બ્રેડ" માખણ ને મોરબ્બો, ચ્હા અને કોઈ દિવસ બંગાળ કે દાળની કચોરી, કે બંગાળ અથવા દાળની એવી કોઈ બીજી બનાવટ.

(૪) મતલબ એટલી સમજવાની કે પેટ ભરી શકાય છે, અને ખોરાક પૌષ્ટિક છે. માખણનું જોર જરા વધારે રાખું છું, જો કે મોંઘું તો છે (૩॥-૪ શિલિંગનું એક રતલ એટલે લગભગ ૨॥-૩ રૂપિયે રતલ-નડિઆદનું ગેરભાર) ૯ વાગાને સુમારે-કદી વ્હેલો તો કદી મોડો-ઘેરથી નીકળું છું. ટાઇમ્સ તેમ જ ટપાલ પ્રાતઃકાળે ૭॥ વાગે આવે છે. ઘેર તો ટાઇમ્સ વાંચવાનો વખત ક્યાંથી મળે? પણ ટાઇમ્સમાં રોજની પ્રવૃત્તિઓની નોંધ આપી હોય છે તે પહેલી જોઈ જાઉં છું, જેથી ભાષણ વગેરેની માહિતી રહે. ને તે પછી નવા સમાચારોની ટુંકી નોંધ છે તે જોઉં છું. ઘેરથી પગની બ્રિજ સ્ટેશને પહોંચતાં બે-એક મિનિટ. હમણાં તો મહિનાનો પાસ લીધો છે, એટલે ટીકીટ લેવાનો વખત, મ્હેનત બચે છે. કોઈક જ વાર સ્ટેશને રોકાવું પડે, કારણ કે તે વખતે તો બબ્બે ચારચાર મિનિટે ટ્રેન જતી હોય છે. કોઈ વાર રસ્તે બદલવી પણ પડે. ઘણી વાર ભીડ એટલી હોય છે કે ઉભા જ રહેવું પડે. સાઉથ કેન્સિંગ્ટનને સ્ટેશને ઉતરૂં. ત્યાંથી સાતેક મિનિટ ચાલવાનું. કોઇ વાર ખરીદીનું કે એવું કામ હોય તો અનુકૂળતાએ તે કરીને પછી ઇંડિઆ ઑફિસ જાઉં. કારણ કે ત્યાં અંધારૂં એટલું વ્હેલું થાય-૪॥ વાગે 'lighting time" રસ્તાના દીવા કરવાનો વખત છે, અને તે પણ fog ન હોય ત્યારે. સાધારણ રીતે ૮॥ વાગે ઘેર પહોંચવા યત્ન કરૂં. જો કે અહીં આપણા જેવું નથી કે મિનિટ મિનિટ હાજર થવું જોઈએ, તેથી મનને શાન્તિ રહે છે.

(૫) એક વાગ્યા સુધી ઑફિસમાં કામ કરવાનું. તે પછી 'લંચ" લેવાનો. બધા તો બહાર કોઇ "રેસ્ટોરાં"માં જઇ આવે. કોઇક જ પાસે ઘર હોય તો ઘેર જાય. અમે નવો રસ્તો રાખ્યો છે. ડૉ. ન્યાયક ને દેશપાંડે (ઇન્દોરનો કેમિસ્ટ્રીનો પ્રોફેસર, ને મેસ્મેરિઝમનો તથા "યૉગ વિદ્યા"નો સાધી)-અમોની 'કલબ' કરી છે વારાફરતી રાંધવાનું, ને રાંધવામાં શું? એક સગડી ઉપર દાળ (મસુરની, હો કે) ચઢાવી દેવાની, બીજી ઉપર બટાટા બાફી દેવાના. પછી બટાટા

તૈયાર થતા કાલી કે છીની-દાળમા પધરાવવાના એટનામા ભાત તૈયાર કરવાનો, તે તૈયાર થયે અંદર પધરાવવાનો, ને ઉપર મીઠુ, મરી, મરચુ ને માર્ગેરિન (માખણનો ભાગ) એ બધુ બા કલાકમાં તૈયાર થઇ જાય મ્હારા વારો હાન તો સોમ ને ગુરૂનો છે તે દરમ્યાન કામ ચાલતુ હોય, ને વધારે ફુરસદ હોય તો છાપુ વચાય—ગપ્પિ મ્હોટે લાગે

(૬) ત્યાર પછી પાછુ કામ ચાલે તે ચાર વાગે ચ્હાની તૈયારી કરીએ તે પણ વારા ફરતી દુધ રોજ એક શીશીમા આવે છે ચ્હા ને બિસ્કિટ લાવીએ છીએ કોઈ વાર કોઈ મળવા આવનારની મહેમાનગીરી ચ્હાથી કરીએ, ઉ રાતને તો જમાવ્યા હતા લચમા આ હિન્દુસ્થાની લંચ ને ચ્હા એક તો અમારે હાથે બને છે એટલે ચોખ્ખા હોય છે (હૉટેલના જેવા નહિ), બીજુ અમારી અનુકૂળતાએ લઈ શકીએ છીએ, ત્રીજુ જવા આવવાનો વખત બચે છે ને કામ બગડતુ કે વિલંબાતુ નથી, ને ચોથુ સસ્તુ પડે છે નહિ તો રોજના બે શિલીંગ લેખે અઠવાડીઆના એટલે ૭ દિવસના ઓછામા ઓછા ચાર શિલીંગ થાય ને અહીં અહને પાંચ કે ૭ શિલીંગ જ થાય છે બ્હાર વિવિધતા મળે એ ખરૂ, અને અમારી વિવિધતા તો કોઇ વાર કુબી કે કોબિ-ફ્લાવરની, કે કોઇવાર મેહનત લઇ જુદુ જુદુ બનાવીએ તેટલી પણ હજી લગી એનો ફાયદો આ ચો નથી તેમ રેસ્ટોરામા જરાક સારૂ લચ લેવુ હોય તો ત્રણથી-૪ શિલીંગ સુધી પણ થઇ જાય એમ લાગે છે

(૭) તે પછી કામ લૅબના કામ ઉપરાત કોઇવાર વ્યાખ્યાનો કે સભાઓ હોય છે બુધવારે જર્મનના ક્લાસ ૩ થી ૫ સુધી હોય છે ગુરૂવારે ના થી અમારી *organic chemistry* નુ *Collogueum* થાય છે વગેર સાંજે સાધારણ રીતે ૬-૭ા સુધી કામ કરવાનુ ફક્ત બુધ ને શનિએ સાંજે ન્હાનારે ન્હાવાનુ એટલે તે દિવસોએ ા કલાક વ્હેલો, બરોબર ૫ાા વાગે નીકળુ પણ ગૅસના બ્હાર દીવા હોય જ સ્હવારે આવતા લીંડમાથી ઉભવાનુ ને બેસવાનુ મળે, પણ સાંજે કવચિત્ જ એમ બને ઘણીવાર સ્ત્રીપુરૂષોની વચ્ચે એવા સપડાયા હોઇએ કે હાથમાનુ છાપુ વાંચવાને માટે હાથ ઉંચો કરી શકાય નહિ

(૮) મઝા તો ખરેખરી ન્હાવામા પડે છે ગરમ પાણી બરાબર હોય છે ત્યારે નાહીને દિવસને હલકુ ને સ્વચ્છ બનાવવામા મન તથા દેહ કાંઇક ઓર સુખ અનુભવતુ લાગે છે જો કે ઘણીવાર ન્હાવાના પાણીની ગરમીથી તથા શ્રમથી, ન્હાયા પછી સૂઇ જવાનુ મન થઇ જાય છે આપણા બાળકોની પેરે

(૯) રાતે ૬ાા વાગે જમવાનુ જો કે કોઇવાર જરા મોડુ થઇ જાય જમવામા કોઇ વાર પૂરી તો કોઇ વાર "પરાઠા"—ખ ઘણા જાડા ચોપડા એ શાક, દાળ અથવા કઢી ને ખીચડી ભાત, દાળમા એક વાર આમલી, ભજીઆં,—ચેવાણુ મળે નહિ એટલે વટાણાનો લોટ ચાલે છે બટાટા, કેળા ને બીટ-રૂટના હજી લગી ખાધા છે ભાત, કોઇ વાર દહીં એક વાર દૂધપાક એક અમેજ ખાઇ છે તે જોતા આ બધી ચીજો ઘણી સારી બનાવે છે એનો જશ એને પોતાને તેમ જ નાયકને છે

ગુનામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એન. એન. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

(૧૦) જમ્યા પછી કોઇક દિવસ કોઇ સભાના વ્યાખ્યાનમાં જવાનુ હોય કે ઘેર રહેવાનુ હોય ,સભામા જવુ એટલે જવા આવવાના જ બે કલાક–લગભગ–ખરા, ને પાછા ફરતાં ૧૦–૧૧–૧૧॥ પણ થયેલા હોય છે કોઇવાર બસુને ત્યા જાઉં છું, જો કે હવે મ્હોટે ભાગે, સભામાં ન જવુ હોય તો ઘેર રહું છુ કારણ કે મ્હારો પોતાનો વખત તે આ જ ઘોગ વખત ના—૧ કલાક "ટાઇમ્સ" કે લીડર કે એ બે જોઇ જાઉં પછી ૦॥—૧ કલાક જર્મન વાંચુ તે પછી કેમિસ્ટ્રિ કલાક રાત્રે ૮॥–૯ વાગે એક ન્હાનુ ટમ્બલર ગરમ દૂધ પીવાનુ સાંજે ૭ વાગે જમી લઇએ ને કોઇ વાર ૧૧–૧૨ વાગ્યે સૂઇએ ત્યારે "ખાલી' પેટે સૂવુ ઠીક નહિ બુધવારની રાત ટપાલ લખવાની–હિન્દુસ્થાનની, એટલે તે રાત્રે જમીને કાગળો લખવાના કોઇવાર સહવાર સુધી પણ ન થાય ત્યારે મૅનેજ કરવું મોડું થાય આમા પણ મ્હારી "કટેવ" નડે છે નાયકને દર વખતે ફક્ત બે જ કાગળ લખવાના હોય છે–અમૃતલાલભાઇ મને કલાક જ લખવાના ગણે છે–દસ વાગ્યે રાત્રે વરૂ કરે તે ઉંઘ આવતા સુધી મ્હારે જો કે મ્હારી પોતાની તેમ જ ત્હમારી બધાંની ઇચ્છાના પ્રમાણમાં સંયમ રાખવો પડે છે, તો પણ વધારે વખત ગાળવો પડે છે, ખાસ કરીને શરૂઆતમા રાત્રે ઉંઘ આવે ત્યારે –૧૧–૧૨–૧ પણ થઇ જાય (ત્યારે બીજે દિવસે ઉઠવાનુ સ્હેજ મોડું થાય) કોઇ વાર ૯–૯॥ પણ થાય, પણ તે કોઇક વાર રાત્રે થોડો વખત પણ ગીતા કે પ્રાર્થના વાંચવા યત્ન કરૂં છુ

(૧૧) આ *Week—days*ની હકીકત થઇ રવિવારનુ કામ અહીં ન્યારૂં જ હોય છે લંડન રવિવાર પાળે છે તેમ દુનિયાનુ કોઇ શહેર નહિ પાળતું હોય ઘણે ઠેકાણે તો શનિ—રવિ બે દિવસો રજાના હોય છે, અને કેટલાં માણસો બન્ને દિવસો વિનોદમા ને મહેનતનો બદલો વાળવામા ગાળે છે સહવારમા રોજ, ટપાલવાળો, દૂધવાળો, છાપાવાળો બારણું ખટખટાવે, રસ્તામાં ધુમો પડે, અવાજ થાય પણ આજે–રવિવારે તો સૂનુ—સ્મશાન જેવુ સૌ મોડું ઉઠવાનુ અમે તેટલા વાગ્યા લગી પથારીમા પડી રહેવાના બ્રેકફાસ્ટ પણ વ્હેલામાં વ્હેલો નવ વાગે લેવાય પહેલા મિસિસ નાઇટ મ્હારે માટે રોજ ગરમ પાણી–હાથ મ્હો ધોવાનું—સહવારમા આપી જતી પણ શનિએ રાત્રે પૂછ્યુ કે કાલે કયારે જોઇશે? મ્હે કહ્યુ કેમ રોજને વખતે સ્તો ત્યારે કહે છે, બધા મોડા ઉઠે છે તેથી એ બિચારી પોતે પણ ૮॥–૯॥ વાગે નીચે ઉતરે છે આપણે તો રોજ સ્ટવ ઉપર ગરમ કરી લઇએ છીએ એ ગર્ગે તૈયાર મળી જાય છે, સહવારના સ્ટવની ચાવી ફેરવી, દીવાસળી ચાંપી દેવાની બાથરૂમમાંથી પાછા આવીએ ત્યારે પાણી ઉકળી જતું હોય છે

પણ ઘણી વાર એવુ બને છે કે શનિએ રાત્રે મોડો સૂઉં છુ એટલે મ્હારે પણ સહવારમા ૮–૮॥ સ્હેજ થઇ જાય છે બ્રેકફાસ્ટ પછી, એક વાગ્યા સુધી–૧૦ થી ૧ સુધી લગભગ વખત મળે તે દરમ્યાન કોઇ વાર અઠવાડીઆનાં ચડી ગયેલાં છાપાં, કોઇવાર પત્ર લેખન, કોઇવાર જમન, કોઇવાર કેમિસ્ટ્રી, તો કોઇવાર કોઇની સાથે વખત ગાળવાનું થાય

રવિએ બપોરે "ડિનર' હોય છે, રાત્રે નહિ. એટલે જમવાનું સારૂં હોય છે, ને જમણ પછી ફળો વિગેરે હોય છે તાજા ફળ હવે બહુ સારા નથી મળતા આ પેર તેવામા મળતા હતા પણ ખાંડમા સાચવી રાખેલા ફળો મલાઇની સાથે સરસ લાગે છે જમ્યા પછી રાતના દસ સુધી હામસ્ટેડમાં તો બહાર જવાનુ કે કોઇને મળવાનુ દુર્ભાગ્યે લન્ડનની કેટલીક જોવા જેવી વસ્તુઓ રવિવારે બંધ હોય છે તો પણ મ્યુઝિઅમ ઉઘાડાં હોય છે પરંતુ તે દિવસ વસ્તુત મળવા કરવામાં વધારે જાય છે, ને જોવાનુ થોડુ બને છે એટલે રાત્રે સિનેમાને પોષીએ છીએ સિનેમામા ફિલ્મ એકંદરે સારા હોય છે ને થિએટરની વ્યવસ્થા સારી હોય છે રાત્રે ૮ થી ૮॥ સુધીમાં ઘેર પાછા ફરીએ, ને ત્યાં બીસ્કીટ, અથવા ભૂખ હોય તો બીજુ વિશેષ ખાઇએ રવિએ તો લોકો ૧૧-૧૨-૨ વાગ્યા સુધી પણ ઘેર આવતા નથી ને આ યા પછી ઘેર *cold supper*-બપોરનુ ટાઢુ જમણ કરી લે છે

(૧૨) આ મ્હારા જીવનની સામાન્ય ઘટમાળ કેટલીક વિશેષ વિગતથી આ વર્ણન પુરૂં કરીશ સોમવારે સ્હવારે ધોબીને કપડાં આપવાના હોય છે સારૂં ને મ્હને તો બહુ મોંઘુ નથી લાગતું દાખલા તરીકે શર્ટ, સુતી વખતના સુટ વિગેરેની ચાર પેની, એટલે લગભગ અઢી ત્રણ આના નરમ કૉલર-એક પેની, સખત કૉલર બે પેની-એટલે ०॥। ને ૧॥ આનો રૂમાલથી લેંઘુ ધોતીઆની ૬ પેની = ૪ આના જરા વધારે રૂમાલ, ચાદર, ગલેફ, તો ઘરના હોય, ને એમની ધોલાઇ જુદી આપવાની નહિ શરૂ-શરૂ પાંચ પૈસાઇને આવી જાય છતાં એક રે મોંઘુ એવી રીતે પડે કે દરેક અઠવાડીએ હું પાંચ છ કપડાં જ આપુ તો પણ મહિને દિવસે સ્હેજ ૭-૮ શિલીંગ ૪-૫ રૂપિયા થાય જ્યારે ગરમ સૂટ કે એવું કંઈ આપવાનુ હોય ત્યારે ખરેખર મોંઘુ પડે

રવિવારે રવિવારે કોઇને જમવા તેડવા ધારૂં છું : અત્યાર લગીમા બાબુ, જીવરાજભાઇ ને જમનાદાસભાઈ આવી ગયા સન્મુખભાઇ થોડા આવતા માગે છે આ રવિએ નાગસાહેબને નોતરૂં આપ્યુ છે

અહીંની સભાઓમા રાત્રે જમીને જઇએ છીએ જો કે દિવસના પ્રકાશમા રહેવુ ને ફરવુ એને તો હવે ટેવાવુ પડે છે જ. પણ આ તો નવી વખત ઘીવાથી કામ લેવુ પડે છે *

---

* આ નર્મકવિ રૂપે લખાયેલો આ પત્ર કોઈ પ્રકટ કરવાના હેતુથી લખાયેલો નથી

—ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા

કવિતાપ્રવેશ, રૂ. ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઇ

હવે ના બને ઘરવાલી !

લેખક—રા બાલભુજંગ.

[રાહ—અબ ના બને ગિરિધારી હમારી તોરી]

હવે ના બને ઘરવાલી!
હમારી ત્હારી હવે ના બને ઘરવાલી!—ધ્રુવ॰
મોહન બંસી બાજે, ચેતનના સૂર સાજે;
ત્યાં તું ન રાજે? મતવાલી!
ઘરવાલી!
ફેશનવાલી! —હમારી॰
ફિં શુનુ તાનાબાના; સાંભળી રામનામા!
ફગીઆ તું છોડેગી તો જા ઘર-વાલી —હમારી॰
વસ્ત્ર ખાદીકે પ્યારે, ખાદીકા ગુણ ગારે,
વિદેશી વાણું ધુએ, હમેં પડે ગાનિ: —હમારો॰
પતિતણા માંસ કાપી, ત્રિગુણા દામ આપી,
'વાયલ'ની હોંસ રાખે તું લજ્જાની? —હમારી॰
અસ્થિ ને ચર્મ મગીઆ, સહુ ખર્ચે એમાં કરીઆં,
જીર્ણું કાનીને પ્હેર ફાની! —હમારી॰
મને પોલકાની પીડા, મરનકમાના એ કીડા
વિદેશી હોતીની એ દિવાની! —હમારી॰
ગાંધી ટોપી નહિ આ, ગાડી ટોપી ખરી આ!
પ્રેમને પથે ગાડાઈ વ્હાલી! —હમારી॰
પૂર્વજો જોઇ કંપે, પતે પૂત તે નિર્દેશી,
પરદેશી સર્પ પેસે રે ઘરમાની —હમારી॰
હિન્દની આંખ કાજે દેશની આંખે ચાલે;
ખાદીશુ પ્રેમ કર તો, તું મુજ વ્હાલી —હમારી॰

દયારામનો અહુરંગ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વૈરનો બદલો.

લેખક—રા. હરિશંકર દુર્લભજી ત્રિવેદી

"ચાલો આપણે નાસી જઈએ કોશલ દેશના રાજાએ પોતાની રાણીને કહ્યું, 'દુશ્મન નગરના દરવાજા સુધી આવી પહોંચ્યો છે'

કાશીના રાજાના લશ્કરે કોશલ નગરમા જોતજોતામાં પ્રવેશ કર્યો અને આખુ નગર પોતાને હસ્તક કર્યું

નાસી છૂટેલા રાજારાણીએ એક કુંભારના ઘરમા આશ્રય લીધો પોતાનુ જીવન તેઓએ આખુ બદલી નાખ્યુ હવે તો તેઓ સામાન્ય માણસની જેમ સાદુ જીવન ગાળવા લાગ્યા

કવાયત કરતા લશ્કરી સિપાહીઓને જોવાની એક વખત રાણીને ઇચ્છા થઇ આવી

તેણે રાજાને કહ્યું, 'રે! પ્રભાતના બાલસૂર્યના કિરણોમા લશ્કરના વાવટા ફરકતા જોવામાં કેટલી બધી મઝા! શૂરવીર લડવૈયાઓની તલવારો ઓજનુ પાણી પીવામા કેટલો આનંદ!'

રાજાએ વિચાર્યું કે રાણીને સતોષવી તો જોઇએ જ આથી તે કાશી રાજાના ગુરૂપાસે ગયો અને તેની પાસે રાણીની ઇચ્છા પ્રકટ કરી તે પવિત્ર પુરૂષે એ સાંભળતાની સાથે જ રાજાને કહ્યુ "મને રાણીના દર્શન કરાવો' અને રાણીને જોતા વેંત જ તે બોલ્યો, 'આપને એક એવા પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે કે જે ગયેલું રાજ્ય પાછુ મેળવશે'

પછી તે રાજગુરૂ કાશીરાજા પાસે ગયો અને કહ્યુ 'પૃથ્વીપતિ, મહારાજાઓનો એ ધર્મ છે કે તેમણે શૂરવીર લડવૈયાઓની લશ્કરી કવાયત અવારનવાર જોવી અને લશ્કર ગમે ત્યારે પણ લડવાની તૈયારીમા જ રહે છે કે નહિ તે તપાસવુ'

કાશીરાજાએ આચાર્યની આજ્ઞાને માન આપ્યુ અને આખા લશ્કર પાસે કવાયત કરાવી કોશલ દેશના પદભ્રષ્ટ રાણી આ સ્થળે આવ્યાં અને પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરી

સમય જતાં તેમને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઇ આ પુત્રને તેમણે બહુ જ સાવધાનીથી ઉછેર્યો તથા કેળવ્યો લડવૈયાને લાયકની તાલીમ પણ તેને આપવામા આવી

એક વખત કાશીરાજાને અચાનક ખબર મળી ગયા કે પદભ્રષ્ટ થયેલ કોશલના રાજારાણી જીવે છે આથી આ ક્રૂર રાજાએ તેમને પકડાવી મંગાવ્યા અને મુસ્કેટાટ બાંધી આખા શહેરમા માર મારતા મારતા ફેરવ્યા

આ નિર્દોષ રાજારાણી ઉપર ચાલી રહેલ આ જુલમની વાત તેના પુત્રને કાને પડી તે શહેરમા આવ્યો અને આ કરપીણ કૃત્ય જોયુ એ ક્રૂર દેખાવથી તેના હૃદયમા કાશીરાજા તરફ અત્યન્ત ક્રોધ અને તિરસ્કાર આવ્યા પરતુ તેણે શાન્તિ જાળવી અને વૈર લેવાના ઉપાયો ઉપર વિચાર કરતો કરતો ધીમે ધીમે પોતાના માતાપિતા પાસે ગયો

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જ્યારે તે પોતાના પિતા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે કોશલ રાજાએ અતિ નમ્રસ્વરે કહ્યું, ' બેટા, **વૈર લીધાથી દુશ્મનાવટનો કદિ રોધ કરી શકાતો જ નથી, તિરસ્કાર અને દુશ્મનાવટ તો માત્ર પ્રેમથી જ દૂર કરી શકાય છે '**

રાજા અને રાણીને વાસા ઉપર ચાબખાના માર પડતે જતા હતા આખા નગરમા થઈને તેમને સ્મશાન ભૂમિએ લઈ જવામાં આવ્યા અને ત્યા તેમના દેહના કટકે કટકા કરી નાખવામા આવ્યા

સ્મશાનરક્ષકોને રાત્રે નીસામા નાખી કુમારે પોતાના માતાપિતાના દેહના કટકા એકઠા કર્યા અને ચિતા ઉપર ખડકી અગ્નિદાહ દીધો પછી તે જગલમા ગયો અને માતાપિતાના મૃત્યુના દુ ખથી પુષ્કળ રડયો

કાશીરાજના કૃત્યનો યોગ્ય બદલો વાળવા માટે તેણે એક યુક્તિ રચી રાજાના હાથીઓના મુખ્ય રખેવાળ પાસે ને ગયો અને રખેવાળોના ગાયક તરીકે રહેવાની માગણી કરી જે તેને આપવામા આવી સીતાર ઉપર બહુ જ સુદર ગાન તે છેડી શકતો હતો અને તેથી તેના પ્રતિ તરફ સઘળા રખેવાળો આકર્ષાયા

એક દિવસ રાજા એનુ ગાન સાભળી ગયો અને તે યુવકને રાજમહેલમાં તેડી મગાવ્યો એના ગાનથી અત્યન્ત પ્રસન્ન થઇ તેણે પોતાના ખાસ ગવૈયા તરીકે તેને નિયુક્ત કર્યો રાજાની થોડા વખતમા જ તેના તરફ પ્રીતિ જામી

તે કુમારે મનમા વિચાર્યું, ' માતાપિતાનુ વેર લેવાનો હવે સમય આવી લાગ્યો છે '

એક વખત રાજા તેને લઇને શીકારે નીકળ્યો રાજા તથા તે ગવૈયો બીજા સાથીઓથી ઘણા દૂર નીકળી ગયા ગાઢ જગલ આવ્યુ છતા કશો શીકાર હાથ લાગ્યો નહિ તેથી રાજાને અત્યન્ત થાક લાગ્યો અને થોડોએક આરામ લેવાની ઇચ્છા થઈ તે યુવાન ગવૈયાએ ઘોડાને રોક્યા, અને એક વિશાળ વૃક્ષની છાયામા તે યુકુમાર ગાયકના ખોળામા માથુ ટેકવી રાજા આરામ લેવા સુતો અત્યન્ત થાકને લીધે તુરત જ તે નિદ્રાવશ થયો

કુમારે પોતાની તલવાર ખેચી અને માબાપનુ વેર લેવાના ઇરાદાથી રાજા તરફ ઉગામી

કુમારના અંત ચક્ષુ આગળ તેના મૃત પિતાની મૂર્તિ દેખાઇ તેના કાનમા ગેબી અવાજ આવ્યો, **' વેરીને પ્રેમથી જ વશ કરી શકાય છે '**

ત્રણ વખત તેણે પોતાની તલવાર ઉગામી અને ત્રણે વખત તેને એ જ અગોચર અવાજે રોક્યો પોતાની તલવાર તેણે નીચે નાખી દીધી એ વખતે રાજા જાગી ગયો અને બોલી ઉઠ્યો ' રે, મિત્ર ! મને હમણા જ એક સ્વપ્ન આવ્યું, જાણે કે કોશલ રાજાનો પુત્ર મારુ ખુન કરવા તૈયાર થયો હોય નહિ !'

" હું જ તે રાજાનો પુત્ર છુ ' યુવાને ધીમેથી પણ દ્દઢતાપૂર્વક જવાબ વાળ્યો ' અને હજી પણ તને મારી નાખવાની મારામાં શક્તિ છે '

પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) રૂ ૩-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

'મને બચાવ' મુજતે અવાજે રાજા બોલ્યો

'જો હું તને બચાવું તો હવે જરૂર તું મને જ મારી ન નાખે'

'કુમાર' રાજાએ આજીજી કરતાં કહ્યું 'હું તને વચન આપું છું કે તારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય'

કુમારે તલવારને મ્યાન કરી અને બન્ને જણ્યુ રાજમહેલ તરફ પાછા ફર્યા

બીજે જ દિવસે રાજાએ દરબાર ભર્યો અને કુમાર તરફ આંગળી ચીંધીને બોલ્યો

'આ ગાયક કોશલ રાજાનો કુમાર છે મારા શત્રુનો પુત્ર છે એનો મારે શું કરવું ?'

સર્વે દરબારીઓ બોલી ઉઠ્યા, 'એને મારી નાખો, કાપી નાખો'

'નહિ, જરૂર નહિ' રાજાએ દૃઢતાપૂર્વક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા 'તેણે મને ઉદાર ભાવે જીવિતદાન આપ્યું છે હું તેને મારી શકું જ નહિ'

દરબાર બરખાસ્ત થયા પછી રાજાએ કુમારને એકાંતમાં બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, 'કુમાર, તમારા પિતાનું વેર વાળવા માટે આવેલી સુંદર તકને જવા દેવાનું શું કારણ હતું ? શા માટે તમને જીવતો રહેવા દીધો ?'

શાંત અને ગંભીર મુદ્રાથી કુમારે જવાબ આપ્યો 'મરતી વખતના મારા પિતાના આ અમર શબ્દોએ મને તમારું ખુન કરતાં અટકાવ્યો—'વૈરીને પ્રેમથી જ વશ કરી શકાય છે.' જો મેં તમારું ખુન કર્યું હોત તો બદલામાં તમારા માણસો કોઈ કાળે મારું પણ ખુન કરત. અને મારા ખુનનો બદલો પાછા મારા માણસો લેત એમ વેર માટેની ખુના મરકીની પરંપરા ચાલત પરંતુ મારા આ કૃત્યથી તો જૂના વેરનો હવે અંત આવ્યો છે વૈરને પ્રેમથી જ મેં જીતી લીધું છે'

કાશીરાજાએ પોતાની પુત્રીને તે કુમાર સાથે પરણાવી અને તેને પોતાની ગાદીનો વારસ બનાવ્યો

અનુમતિ રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ભારતમાં એકરાષ્ટ્રીયતા.

લેખક — રા. વાસુદેવ રામચન્દ્ર ગેવત.

(૧૯૨૧, મેના અંકથી અનુસંધાન)

ભારતવર્ષના ભૂતકાળના સત્ય ઇતિહાસના સંશોધનાર્થે જે સહાયક સામગ્રી આ સમયે ઉપલબ્ધ છે તેના બે વિભાગો આપણે કરી શકીએ (ક) અનિશ્ચિત સામગ્રી (ખ) નિશ્ચિત સામગ્રી

(ક) ઉપર કહેવામાં જ આવ્યું છે કે હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસ સંબંધી સત્ય વસ્તુઓ અવશ્ય લભ્ય જ છે, પરન્તુ કેટલાંક અવિશ્વસનીય અને કાલ્પનિક તત્વોના મિશ્રણને લીધે જ તેના સંશોધનના માર્ગમાં કેટલીક કઠિન મુશ્કેલીઓનો પરિચય થાય છે એ અભ્યાસ વિચિત્ર સામગ્રી મિશ્રિત છે. તેથી એ પુરાતન ઇતિહાસ સંશોધકોનું કર્તવ્ય છે. અનિશ્ચિત સામગ્રીના વિભાગમાં સોમનાથ મંદિર, જૂનાપુરાણાં નષ્ટ થતાં જતાં જીર્ણ ભૂસ્તરો અને દુર્ગો, મહાવિસ્તીર્ણ તળાવો આદિ આદિનો સમાવેશ થઈ શકે છે જેનાથી કેટલાક ઇતિહાસ-વિશારદ અગલની ઘટનાઓના દૃશ્યનો બોધ થાય છે. ભિન્ન ભિન્ન પુરાતન મંદિરોના પાયાઓમાં આવતા જુદા જુદા તહેવારોના પ્રકાર ઉપરથી અને ત્યાંની મૂળ અને ચાલુ ભાષાઓ આદિ ઉપરથી, કેટલીક અનિશ્ચિત ઘટનાઓ ઉપર અનેક આવશ્યક સૂચનાઓ મળે છે. મંદિરોના ખંડિયેરોના અનદેખાન બહાર આવેલાં કામ અને ત્યાંની મૂર્તિઓ આદિ ઉપરથી તે ક્યા સમયમાં બનાવવામાં આવી હતી, તેના સંસ્થાપકો અને રચયિતાઓ કોણ હતા, અને ક્યા નિવાસી હતા વિગેરે વૃત્તનો સારા પ્રમાણમાં સ્પષ્ટ થાય છે. મેગાસ્થનીસ અને મહમદ ગઝની ઉપરથી-જેના નિકટવર્તી સમયમાં જગતભરમાં એક સમયે કોઈ પણ સમર્થ સંપત્તિસંપન્ન અને સ્વતંત્ર નૃપતિઓ રાજ્ય કરતા હતા-તેઓના ક્રૂર કૃત્યોની કેટલીક પ્રચલિત કિંવદન્તીઓ ઉપરથી અને કોઈ પ્રતિ સ્મરણીય નરેન્દ્રે ચિરકાલિક સ્મારક સ્થાપિત કરી પણ તે હવે તો સર્વદા નષ્ટપ્રાય અને ભગ્ન એવી કેટલીક પાષાણ પ્રતિમાઓ ઉપરથી સૂચિત કોઈ પણ રાજ્યના આક્રમણોના દુઃખોનો વૃત્તાંત સૂચિત થાય છે આપણા દેશમાં અત્યારે પણ ભાટ ચારણોની સંપૂર્ણ વિપુલતા છે એ લોકો પુરાતન સમયમાં પોતપોતાના પ્રાચીન નરપતિઓના કીર્તિગાન કર્યા કરતા હતા આવા ભાટ ચારણોને વંશપરંપરાથી વારસામાં મળેલાં અનેક નરપતિઓનાં ઐતિહાસિક ગાયનો ઉપરથી પણ ઘણું ઐતિહાસિક તત્વો ઉપર પ્રકાશ પડે છે એ અસંભવિત નથી દેશના કેટલાક સ્થળો ઉપર મળી આવતા શિલાલેખો અને સ્થાન સ્થળોમાં ઘણી જ સાવધાનતાથી સંગ્રહી રાખેલા તામ્રપત્રો બહુધા કોઈ રાજાના વિજય કિંવા પરાજય સંબંધી આવશ્યક માહિતી સૂચક હોય છે પરમ આનંદનો વિષય છે કે, હાલમાં પાટલીપુત્ર અને તક્ષશિલાના ભૂગર્ભમાંથી એવી કેટલીક ભાગ્યઓ અને શિલાલેખો આદિ સારો ઐતિહાસિક સંચય હસ્તગત થયો છે કે જેના ઉપરથી ઘણા સમ્યક ઐતિહાસિક

ગારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

રહસ્યો સ્પષ્ટ થઈ ગયાં છે સારાંશ કે, ભિન્નભિન્ન ગ્રામોની અનાદિકાલથી પ્રચલિત લોકોક્તિઓ અને કિંવદંતીઓથી લોકોની રીતિ, નીતિ અને સ્થિતિથી, જુદી જાતિના વર્ણોમાં પ્રચલિત નાનાવિધ તહેવારોથી તથા હિંદુસ્થાનના ઇતર ભિન્ન ભિન્ન પુરાવશેષ-અને ઇતિહાસ સ્મારક રૂપ થઈ રહે છે

(ખ) અલિખિત સાધનો. પ્રાચીન આર્યો અનેક વિષયોમાં પ્રવીણ હતા રામાયણ અને મહાભારતથી પણ કેટલાક મહત્વવાળા વિષયો અભિજ્ઞ થાય છે વેદ, ધર્મશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, યુદ્ધવિદ્યા આદિ ગ્રંથોથી પણ ઇતિહાસની જ્ઞાનવૃદ્ધિમાં અમૂલ્ય સહાયતા મળે એમ છે.

પરંતુ એ માર્ગમાં અનેક વિષમ મુશ્કેલીઓ ઉભી થતી નથી એમ નથી આ બધી મુશ્કેલીઓ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવામાં અને ઉપલબ્ધ થયા પછી તેના વાચન અને જ્ઞાનવિષયક છે પ્રથમતઃ અલિખિત સામગ્રીના સંબંધમાં જે અગવડતા પડે છે તત્સંબંધે કંઈક વક્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ભારતવર્ષની ઇતિહાસસામગ્રી એકત્ર કરનાર અને સત્યાસત્ય કોટિનું સતુલનાત્મક સંશોધન અને પરિશીલન કરનાર વ્યક્તિમાં પરિશ્રમ અને કષ્ટાદિ સહન કરવાની શક્તિ વિગેરે ગુણોની અત્યંત આવશ્યકતા છે ઘણીયે વાર તેમને હતાશ થવું પડશે, ઘણીયે વાર તેમને અત્યંત પરિશ્રમ સહન કરવો પડશે પરન્તુ જેઓ આ સર્વ પ્રકારની અગવડો તરફ કિંચિત પણ લક્ષ ન આપતાં પોતાના અંતિમ ધ્યેયના કિંવા લક્ષ્યબિંદુના માર્ગક્રમણમાં જ અવ્યાહત પ્રવૃત્તિ કરશે તેઓ જ ઇતિહાસના સત્ય ભક્ત અને સંશોધક થવાના માનને પ્રાપ્ત કરી શકશે. એમને કોઈ ગિરિમાળાઓ ઉપર ચઢવું પડશે, કેટલીક નદીઓ પસાર કરવી પડશે અને ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરવું પડશે તથા લૌકિક અને સામાજિક વ્યવહારોને સમયે ઉપસ્થિત થવું પડશે એમને પોતાને વૃત્તાંત પ્રાપ્ત કરવા પુષ્કળ ફરવું પડશે અને કેટલાક સન્યસ્ત પરિવ્રાજકો અને આશ્રમપતિઓ પાસેથી વાર્તાઓ સાંભળવી પડશે અને એ બધું સાંભળેલી જાણવા જેવું યોગ્ય ક્રમાનુસાર શાબ્દિક ચિત્ર આલેખવું પડશે જો આટલું કરાય તો ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ અલબત્ત, સત્ય ઇતિહાસ—લખાય જ છે

ભારતવર્ષ વિસ્તારમાં રશિઆ સિવાયના સમસ્ત યુરોપની સાથે પ્રતિસ્પર્ધા કરવા સમર્થ છે. આટલા મહા વિસ્તીર્ણ પ્રદેશનો ઇતિહાસ લખવો એ કંઈ સરલ કાર્ય કે બાળકોની રમત નથી આ દેશમાં કેવળ સર્વત્ર એક જ ભાષાનો પ્રચાર નથી લોકોની સ્થીતિઓમાં પણ વિભિન્નતા છે આ ઉભય કારણોને યોગે ઇતિહાસ સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણી જ અગવડતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે વળી તે ઉપરાંત હિન્દુરાષ્ટ્ર પોતાની પુરાણપ્રિયતા અને સંકુચિત ભાવના માટે પ્રસિદ્ધ છે આ કારણથી જે લોકોને ઇતિહાસ વિષયક કેટલીક વાર્તાઓ અવગત હોય છે, અથવા જેમની પાસે શિલાલેખ કિંવા તામ્રપટ ઉપસ્થિત હોય છે, તેઓ તેને પ્રગટ જ કરતા નથી એથી જેની સહાયતાથી અન્ય બાબતો ઉપર સારા પ્રમાણમાં પ્રકાશ પડવાનો ઘણો જ સંભવ હોય છે તેવા કેટલાક વિવાદગ્રસ્ત સંદિગ્ધ કોટિના વિષયોનો અલ્પ પણ સ્ફોટ થતો નથી

મેરેજ ફ્રૉમ અન્ડર ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

આ પ્રમાણની અનેક સગવડાનો અનિશ્ચિત સામગ્રીના સબંધમા પણ આશાસ્પદ થાય છે પ્રાચીન સમયમા લખાયલા ગ્રંથોનુ અધ્યયન અને વાચન કઇ સુગમ નથી આ પુરાતન ભાષાઓમા પરસ્પર વ્યુત્પન્ન થવાનુ કાર્ય મહાકષ્ટ સાધ્ય છે જો કે પ્રયત્ન કરવાથી આ સર્વ કઠીનતાઓ દૂર થઇ શકે એમ છે, તે છતા પણ પ્રાચીન સમયના બહુત્ અને મહા મૂલ્યવાન ગ્રંથો પ્રાપ્ત કરી તેનુ મથન ક તેમા વર્તી સત્ય તત્વોનુ ચયણ કરવાનુ કાર્ય એટલુ જ કઠિનતા એથી વિશેષ દુષ્કર છે કારણ કે એ ભાષાઓ સબ ધી કઠીનતા સાથે વિવિધ ટીકાગ્રંથો ઉપરથી સત્યાર્થનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનુ કાર્ય અત્યત દુર્ઘટ છે કાવ્યરસ, કલ્પનાશક્તિ, ઇતિહાસ, અને અલકૃત ભાષાવિગેરેના કોઇ કોઇ સ્થાનમા એવા અસગત અને અસ્વાભાવિક સમિશ્રણોનો પરિચય થાય છે કે જ્યા બ ધા નીર–ક્ષીર વિવેકનુ અવલબન અસભવિત થઇ પડે છે

વર્તમાન સમયમા બ્રિટિશ રાજ્યના આવ્યા પછી અનેક સાધનો કે યોગે ઉપર વર્ણવેલી કેટલીક અગવડતાઓ ક્રમશ લુપ્તપ્રાય અને ક્ષીણ થતી જાય છે રેલ્વેગાડી, ટ્રામકાર્સ, અને મોટાર વિગેરેની નવનવી અનુકૂળતાઓથી એક સ્થાનમાથી અન્ય સ્થાનમા પ્રવાસ કરવાનુ કાર્ય અત્યત અલ્પ સમયમા જ અને સરળતાથી પૂર્ણ કરી શકાય છે યાત્રાનુ કાર્ય જે પૂર્વે અત્યત કઠીન અને આપત્તિજનક હોઇ સાહસિક લેખવામા આવતુ હતુ તે હવે તો અત્યત સહેલ અને સહજ થઇ ગયુ છે પ્રત્યેક મનુષ્યનુ જીવન સુરક્ષિત છે, આખા દેશમા સર્વત્ર શાતિનુ સામ્રાજ્ય પથરાયુ છે એથી ઘણા નવા નવા સાર્વજનિક વિદ્યાલયો, વિવિધ સસ્થાઓ તથા સર્વોપયોગી પ્રથાઓ પ્રચલિત થઇ રહી છે વિદ્યાપીઠો, ક્ષણભર આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે એવા અશક્ય બનાવોની શક્યતા, નાના પ્રદેશોમા પ્રવાસે નીકળેલા ધાર્મિક સઘો, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય અનેક સમેલનો તથા નાના મોટા સર્વ પ્રકારના ગ્રંથોના સુગમ પ્રકાશન વિગેરેથી ઘણા ઐતિહાસિક તત્વો સરળતાથી અભિજ્ઞાત થાય છે પૂર્વ અને પશ્ચિમના અપૂર્વ સયોગથી પણ અનેક લાભ થાય છે વર્તમાન સમયમા પાશ્ચાત્ય એવા ઘણાય સજ્જનો છે કે જેઓ નિષ્પક્ષપાતપણે ભારતના પુરાતન ઇતિહાસને પરમ પૂજ્ય દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યા છે, અમેરીકામાં શ્રીમતી સત્યબાલા દેવીના મધુર ગાયનોથી ભારતવર્ષમા ભૂત સમયમા વર્તમાન શાસ્ત્રીય સગીતશાસ્ત્રની શાખાની અપૂર્વ વૃદ્ધિ અને વિકાસ વિષયક આદરબુદ્ધિ જાગૃત થઇ છે. સ્વામી શ્રી વિવેકાનદજીની વક્તૃસુધાના વર્ષણરૂપી તત્વજ્ઞાન વિષયક વ્યાખ્યાનોથી અમેરીકાની સુશિક્ષિત પ્રજાઉપર કેટલો અપ્રતિમ પ્રભાવ પડ્યો હતો એ સર્વ વાચકોને સુવિદિત હશે જ આવા સયોજનોથી જ ભારતભૂમિને "Birth place of religions" એવુ અનુમાન સૂચક-વિશેષણ આપવામાં આવ્યુ છે. વળી જર્મની અને ઇગ્લાન્ડના કેટલાક વિશ્વવિદ્યાલયોમાં ભારતની પ્રાચીન ભાષાઓનુ શિક્ષણ આપવામા આવે છે આ સર્વ વૃત્તાત ઉપરથી એ સહજ જ પ્રતિપાદન થાય છે કે ભારતવર્ષ સમગ્ર સૃષ્ટિના ઇતિહાસમા એક મહત્તાભર્યા સ્થાન ઉપર વિરાજમાન છે આ વિધાનને ભારતના નૂતન—અર્વાચીન—

સીતાસતી જીવનકથા રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

વિદ્વાનો તરફથી પણ અનુમોદન કિંવા પુષ્ટિ મળે છે ભારતના કેટલાય ધુરંધર પંડિત મહાશયો અને વિદ્વાનો અમેરીકાના વિશ્વવિદ્યાલયોમા ઉચ્ચ પદની ઉપર અધિનિવેશિત થઈ ગયા છે આધુનિક અખિલ સૃષ્ટિના વૈજ્ઞાનિક સંશોધક સમૂહમા અદ્વિતીય રત્ન રૂપે વિરાજતા જગદ્વિખ્યાત ડૉક્ટર જગદીશચંદ્ર બોસના આવિષ્કારોએ પશ્ચિમમા એક નવા જ્ઞાનનો પ્રચાર કરી દીધો છે. જે લોકો કેવળ ભૌતિક સુખપ્રાપ્તિ અને વિષયોપભોગ લાલસામા આકંઠ નિમગ્ન રહેવામા જ પોતાના જીવનધ્યેયની સફળતા અને સુખની પરિસીમા માનતા હતા, જેઓ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના મૂળતત્વોથી (*Elementary principles*) પણ અજ્ઞાન હતા અને જેઓ ભૂરી પ્રમાણમા દ્રવ્ય સંચય કરી વિત્તપતિ યક્ષ કુબેરની પ્રતિસ્પર્ધા કરવાની, ગત પુષ્પને અભિનુ ... કરવી તત્ દ્વારા શીત નિવારણનો પ્રયત્ન કરવા સમાન મિથ્યા હાથ ધામમા જ પોતાના જીવનના સર્વસ્વ મત્યાનાશ કરી રહ્યા હતા તેમને સર્વને પ્રાચીન ભારતે ઉચ્ચ અને તારસ્વરે નાદ કરી જણાવી મૂક્યુ છે કે માત્ર દ્રવ્યોપાર્જન અને વિષયોપભોગ એ જ મનુષ્યનુ અંતિમ ધ્યેય નથી. મોટામોટા ભૌતિક આવિષ્કારોમા મોટી મોંઘી મોટરો, અને હવાઈ વિમાનો જ ક્ષણિક અને નાશવંત સૃષ્ટિના સર્જનમા પોતાના ઈશ્વર દત્ત સમસ્ત બુદ્ધિબળનો વ્યય કરી નાખવો અને એને જ પોતાના પરમ ઇષ્ટ સાધ્ય અને ઉન્નત, ભવ... માનવામા સર્વ શ્રેષ્ઠ માનવામા આવેલા માનવજીવનનુ અંતિમ લક્ષ્યબિંદુ સમજવુ એ સર્વથા અનુચિત છે મન આચરણ, અને આત્મોન્નતિ કરવી અને સમગ્ર વિશ્વમા બ્રાતૃભાવની એક લાગણી જાગૃત કરવી એ મનુષ્યના મુખ્ય ધર્મ અને કર્તવ્ય છે તાત્પર્ય, આ તનુ વર્તમાન આધ્યાત્મિક વિચારો, અને તત્વવિવેક વિષયક ઉપદેશો ઈંગ્લંડ આદિ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃત દેશોનો સંબંધ પરસ્પર દૃઢતર થતો ગયો છે એનાથી અખિલ બ્રહ્માંડને લાભ થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે, પરંતુ આ કાર્યો માટે અમારા વિદ્વાનોના વિચારો કિંચિત્ વિશેષ વ્યાપક અને ઉદાર હોવા આવશ્યક છે

આ ગ્રંથ ઉપલબ્ધ સામગ્રીની સહાયતાથી અને પરસ્પર આ જ્ઞાનની જાગૃતિથી ભારતભૂમિના રાષ્ટ્રનો ક્રમાનુગત ઇતિહાસ લખવો એ કંઈ બહુ કઠીન કાર્ય નથી ઉપર દર્શાવવા મુજબ હિંદુસ્થાનમા ઐતિહાસિક સૂચનાકારક આવશ્યક વસ્તુસામગ્રીની ન્યૂનતા નથી ન્યૂનતા તો માત્ર સદ્ભાવ પ્રેરિત યથાર્થ શક્તિ પરિશ્રમ કરનાર પર વિદ્વાન જનોની છે, જેઓ આ ઉપયુક્ત સંગ્રહના તુલનાત્મક અભ્યાસની સહાયતાથી વાસ્તવિક ઇતિહાસલેખનમા પ્રયત્નવાન થાય પછી "ભારતવાસીઓનો નથી કોઈ ઇતિહાસ કે નથી ... શકાતી તેમને 'રાષ્ટ્ર' સંજ્ઞા" એ વિધાનમા કેટલા યથાર્થતા અને કેટલા ઔચિત્યનુ અસ્તિત્વ છે એ રહસ્ય સ્વત એવ સ્પષ્ટ થઈ જશે

કેટલાક લોકો "હિન્દુરાષ્ટ્ર" "રાષ્ટ્રીયબુદ્ધિ" "હિન્દુસ્થાનની રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિ" આદિ આલેખમા ઉદ્ધૃત શબ્દોની યથાયોગ્યતા પરત્વે આક્ષેપ કરે છે કારણકે એવા મહાશયોના મત પ્રમાણે હિન્દુસ્થાનના સંબન્ધમા એ શબ્દોનો પ્રયોગ સર્વથા ભ્રામક, મહત્વ રહિત, અને

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ કે ૧-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

કેવળ નિરર્થક છે સ્થાન સ્થાનમાં પ્રચલિત પૃથક્ પૃથક્ ભાષાઓ અને આચારવિચારોની વિભિન્નતાના આધાર ઉપર તેઓ કહે છે કે હિન્દુઓને 'રાષ્ટ્ર' સંજ્ઞા આપી શકાતી નથી વળી પોતાની સ્વમનોધિષ્ઠિતતા સ્વીકૃત આક્ષેપોની પુષ્ટિ માટે જાતિભેદ તથા અન્યોન્યની ઈતર ટુકાટુક આદિ મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત કરે છે એક પ્રાન્તનો નિવાસી મનુષ્ય અન્ય પ્રાન્તની વ્યક્તિને ઘેર ભોજન કરી શકતો નથી; શિવ અને વૈષ્ણવ ધર્મ પરસ્પર એક દેવતાઓના જ પૂજક નથી પુરાતન પ્રણાલી અને સંપ્રદાય પ્રમાણે નીચ મનાએલી જાતિઓમાં જન્મેલા મનુષ્યો આ ઉભય પ્રકારના મંદિરોમાં પાદનિષેધણથી પણ વંચિત રહે છે ઈત્યાદિ કેટલાક મુદ્દા પર મુદ્દ આક્ષેપોને મહત્વનું સ્વરૂપ આપી તેના સામર્થ્ય ઉપર કેટલાકો પોતાના પક્ષનું મંડન કરી ર્હ્યા હોય છે ઉક્ત વિચારે પરપરામાં કિંચિત્ સત્યાંશનું અસ્તિત્વ હશે એમ માની સ્વીકારીએ તો પણ એના પ્રતિપાદક મહાશયોને ઘટનાનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે કે પ્રત્યેક પ્રશ્નનો વિચાર બે ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિઓથી કરી શકાય છે,—એક વિનાશક અને અન્ય સહાયક, *Destructive & Constructive* પ્રસ્તુત વિચાર શ્રેણીમાં અન્ય પક્ષનો સ્વરૂપ પણ વિચાર કરવામાં આવતો નથી જો કે સિંહાવલોકન (*Cursory glance*) ની દૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરનારને આ દેશમાં બાહ્ય ભિન્નતાઓનું સામ્રાજ્ય જણાય તથાપિ આ પરસ્પર ભિન્નતાઓમાં જ વાસ્તવિક એકતા ગુપ્ત નિવાસ કરી રહેલી છે અને એનું દર્શન કરવાનું કાર્ય એ બુદ્ધિ અને વિચાર સાધ્ય છે કોઈ એક લેખકે સત્ય જ કહ્યું છે, "There is unity in diversity" અર્થાત્ વિભિન્નતામાં પણ એકતા અસ્તિત્વ ધરાવે છે ઉદાહરણાર્થે, પ્રત્યેક હિન્દુના વિચારો, પરમેશ્વર આત્મા, સૃષ્ટિ, અને શરીરના સંબંધમાં સમાન જ છે પુનર્જન્મ અને પૂર્વજન્મના સિદ્ધાંતો ઉપર સર્વજનોનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે પ્રત્યેક હિન્દુની પૂજા કરવાની વિધિ, મિત્રો તરફનું સદ્વર્તન, અતિથિના આદર સત્કાર, અભ્યાગત આપરીચયણના, દેવસ્વાગત સેવન, સંધ્યા વંદન, વિગેરે અનેક વિધિમાં આદર્શના દરશમાન નથી થતી ? પ્રત્યેક હિન્દુના વ્યાવહારિક, ધાર્મિક, તથા આત્મિક સંસ્કારો પ્રાય એક જ પદ્ધતિ અનુસાર જ કરવામાં આવે છે ઉત્તર હિન્દુસ્થાનનો નિવાસિ દેવતામાં જેટલા પ્રમાણમાં વિશ્વાસ રાખે છે, તીર્થસ્થાનમાં પર્યટન કરી પવિત્ર થવાની એની જેટલી ઉત્કટ અભિલાષા હોય છે, ઉત્સવોના દિનોને પણ તે જેટલા પ્રમાણમાં સન્માનની દૃષ્ટિથી ઉજવે છે, તેટલા જ પ્રમાણમાં દક્ષિણનો એક નિવાસીજન પણ એ સર્વમાં વિશ્વાસ મૂકે છે અને તેટલા જ પ્રમાણમાં તેને પાળે આ સૌ વસ્તુઓ માત્ર છે પ્રત્યેક હિન્દુના વિચારમાં, શબ્દમાં, અને કર્મમાં, સાંસારિક વિષયો માટે સ્વાભાવિક ઘૃણા અસ્તિત્વ ધરાવે છે, સર્વની વિચારપ્રણાલીમાં આધ્યાત્મિકતાનો અંશ અવશ્ય દરશમાન થાય છે પ્રત્યેક હિન્દુનું જીવન, રહેવાની રીતિ વિગેરેમાં પ્રત્યક્ષ કિંવા પરોક્ષ રીતે એકતા અને સાદૃશ્યતા વિદ્યમાન હોય છે જ આ પ્રમાણે સામાજિક નૈતિક અને ધાર્મિક બંધનોથી સર્વ હિંદુઓ એકતાના સૂત્રથી બંધાયલા છે અને તેમની ઐહિક તથા પારલૌકિક કલ્યાણનીતિ અભિન્ન જ છે આ બધનો ઔપચારિક કિંવા બાહ્ય નથી પરંતુ

કમળાના પત્રો, રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તેમનો ઉદ્ગમ અંતરમાંથી, હૃદયમાંથી, આત્મામાંથી, મનમાંથી આવિર્ભૂત થાય છે કેવળ બાહ્ય બાબતો ઉપર જ હિંદુઓ બહુ વિશ્વાસ રાખતા નથી અને તેની દરકાર પણ થોડી જ રાખે છે, અને આથી જ મુક્તકંઠે પ્રતિપાદન કરી શકાય એમ છે કે, પ્રત્યેક હિંદુ સભ્યતાની, આચારની તથા અન્ય સર્વ દૃષ્ટિથી સમાન છે અને હિંદુ એક અત્યન્ત પ્રબળ અને અવિભાજ્ય રાષ્ટ્રનું શુભનામાભિધાન છે શરીરના એક પણ અવયવમાં અસ્વાસ્થ્યના કિંવા વિકારોનો આગમ થવાથી જેમ સમગ્ર દેહમાં પીડા કિંવા રુજાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે તેવી જ રીતે આપણા હિંદુ રાષ્ટ્રના અત્યંત પ્રચંડ અને બૃહત્ શરીરમાં જ્યાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતો, સંસ્થાનોના નિવાસીઓ અવયવોને સ્થાને વિરાજે છે તેની પણ સ્થિતિ સમજવી એ વાત સિદ્ધ જ છે કે એક જ દેહના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોમાં કંઈ કંઈ વિશેષતા કિંવા ભિન્નતા તો અવશ્ય હોય છે જ, પરંતુ જેમ સર્વના સમવાયથી એ પંચતત્ત્વની પ્રતિમાને 'શરીર' એવી સંજ્ઞા આપી શકાય છે એ જ પ્રમાણે ભિન્ન પ્રાંતોના હિંદુઓ હિંદુરાષ્ટ્રરૂપી શરીરના અવયવો છે અને એ સર્વના એકત્ર સમવાયથી જ હિંદુરાષ્ટ્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે શું આ આક્ષેપ કરનારાઓમાંનો કોઈ પણ વિદ્વાન મહાશય આ સર્વ આંતરિક ઐક્યસૂચક વૃત્તાંતથી પરિચિત થયા પછી પણ કદાચ સાહસ કરી શકશે કે હિંદુઓમાં એકતાનો અભાવ છે, અને એ 'રાષ્ટ્ર' સંજ્ઞાને પાત્ર નથી ? ?

આક્ષેપકાર મહાશયો પુનઃ પણ કહી શકે છે કે, જો કે હિંદુઓની એકતા-રાષ્ટ્રીય એકતા-આ પ્રકારે સિદ્ધ થઈ, પરંતુ મુસલમાની, પારસી આદિ ભિન્ન ભિન્ન વર્ગો અને એમના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મો અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં પણ ભારતની એક રાષ્ટ્રીયતા કેમ માની શકાય વારુ ? આ શંકાનો નિરસન અત્ર અધિક વિસ્તાર અનાવશ્યક થઈ પડશે માત્ર એટલું જ કહેવું બસ છે કે, વિભિન્ન ધર્મમતો અને વર્ણભેદો કોઈપણ-અખિલ સૃષ્ટિના કોઈ પણ ખંડમાં-રાષ્ટ્રની એકતામાં બાધા કિંવા પ્રત્યવાયરૂપ થઈ પડતા નથી સૃષ્ટિના અન્ય દેશોના ઇતિહાસમાંથી આ વિષયના નિર્ણય માટે ઘણી જ સહાયતા મળી શકે છે જેવી વસ્તુસ્થિતિ ઈંગ્લાંડમાં બે શતકો પૂર્વે દૃશ્યમાન થતી હતી તેવી જ આજે અહિં પણ જણાય છે એ વાત સર્વ વિદિત છે કે તે સમયે ક્રિશ્ચિયન ધર્મના વિભિન્ન શાખાવલંબીઓમાં—કેથોલિક, પ્રોટેસ્ટંટ, પ્રેસબીટેરીયન, વિગેરેમાં-પરસ્પર શત્રુતા, મતભેદ અને કલહ અસ્તિત્વ ધરાવતાં હતાં એક ધર્મમતના અનુયાયીઓ અન્ય ધર્માનુગામીને અત્યંત ઘૃણાની દૃષ્ટિથી નીરખતા હતા ઉચ્ચ વર્ગના જમીનદાર લોકોપણ નિકૃષ્ટ વર્ગના દીન અને દ્રવ્યહીન વ્યક્તિઓ ઉપર પ્રત્યેક પ્રકારનો અત્યાચાર કરતા હતા ગ્રીસ અને રોમના ઇતિહાસમાં પણ ત્યાંના ભિન્નભિન્ન વર્ગો અને જાતિઓની નિવાસીઓના વિનાશક અને વિરોધવાળા કલહો વિષયક અનેક વૃત્તાંતો મળી આવે છે ફ્રાંસમાં તો વળી આ પ્રયોજનોના સમવાય પરિણામરૂપે એક મહાવિલક્ષણ રાજ્યક્રાન્તિ થઈ અને એક નૂતન પ્રજાકીય રાજ્યની સંસ્થાપના કરવામાં આવી ધર્મ અને નીતિની અનેક વિભિન્નતાઓનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં પણ પાશ્ચાત્ય

ગીતગોવિન્દ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સર્વ દેશની રાષ્ટ્રીય એકતામાં કદાપિ પણ નિકૃષ્ટતા કિંવા ક્ષતિ પ્રાપ્ત થઇ નથી રાષ્ટ્રીય એકતાની ભાવનાને જાગૃત ઉન્નત અને સુદૃઢ કરવા માટે કેટલાય દેશભક્તોએ પ્રાણાર્પણ કર્યાં છે રાષ્ટ્રીય માન અને શિક્ષણનો ઉચિત પ્રચાર અને વૃદ્ધિ થવાના પરિણામ એ થાય છે કે પાશ્ચાત્ય દેશના લોકો અત્યારે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી દુનિયામાં સર્વથી અધિક સબળ મનાવા લાગ્યા છે યદિ મનુષ્યની શક્તિ અને સ્વભાવમાં પ્રખંડના કોઇ પણ ભાગમાં અભિન્નતા જ ન હોય તો ભારતવાસીઓને પણ પોતાના પાશ્ચાત્ય બંધુઓની માફક રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિ કરવી શક્ય જ છે આપણી ઉન્નતિ માટે આ વાત અત્યંત આવશ્ય છે કે હવે વર્ણ અથવા ધર્મની વિભિન્નતા ઉપર અનાવશ્યક ભાર ન મૂકતા સમસ્ત ભારતદેશમાં કેવળ એક રાષ્ટ્રીયતાનો ભાવ સર્વત્ર જાગૃત કરવો જોઇએ

ઉપર જણાવ્યા મુજબ સર્વ હિંદુઓ એક અભિન્ન રાષ્ટ્રના જ અવયવો છે પ્રત્યેક હિંદુમાં આંતરિક એકતા અને સહાનુભૂતિ જાગૃત છે જો કોઇ બાહ્ય ભેદ દૃગ્ગોચર થાય છે એને રાષ્ટ્રિય અનૈક્યનું પ્રમાણ માની લેવું એ એક ભયંકર અને અક્ષમ્ય પ્રમાદ છે જો આપણી શ્રેષ્ઠ સભ્યતાની રચનાના આધારભૂત સિદ્ધાંતોમાં કોઇ પણ દોષ હોત, જો આપણી વર્ણવ્યવસ્થામાં અને ધર્મની સર્વ ઉપાધિઓના યોગે વસ્તુતઃ હિંદુ રાષ્ટ્રમાં આંતરિક અનૈક્યનું અસ્તિત્વ હોય તો સ્વપ્ને પણ એમ સંભવિત જ હતું ખરૂં કે આજ અનેક શતાબ્દીઓથી દીન દશામાં રહીને પણ પોતાની એક સમયની સહગામિની ગ્રીસ અને રોમ સમાન મહાસત્તાઓ, પ્રચંડ અને સૃષ્ટિના ઇતિહાસમાં અમર નામને પામેલી ભગિની રાજસત્તાઓનું સંપૂર્ણ ઉન્મૂલન કિંવા નિકંદન થયા છતાં પણ આ સમયે હિંદુ રાષ્ટ્રમાં સજીવતાનાં સર્વ ચિહ્નો દેખાય? કાળયોગે કરીને આજ એક જ સામ્રાજ્યના વ્યાપક છત્રની નીચે વાસ કરનાર સર્વ હિંદુ, મુસલમાન, પારસી વિગેરે અન્યોન્ય ભ્રાતૃભાવની લાગણીમાં વૃદ્ધિ કરી આદેશ તેમની જન્મભૂમિ ઉપર પ્રત્યક્ષ જનની કરતાં પણ વિશેષ સ્નેહ દર્શાવે અને સર્વ આવશ્યકતાઓ પુરી પાડવા માટે રાષ્ટ્રીય ભાવોથી પ્રેરિત થઇને એકત્ર રીતે સમવાયમાં પ્રયત્ન કરે તો નિઃશંક અને નિર્વિવાદ આ એક અત્યંત પ્રાચીનતમ જીવંત રાષ્ટ્રની રાષ્ટ્રીયતામાં અખિલ બ્રહ્માંડની કોઇપણ વિરોધિની શક્તિ પ્રત્યવાય વિના ધાવા કરવા સામર્થ્ય ધરાવતી જ નથી અમને આશા છે કે વિભિન્ન જાતિ ભારતની એક રાષ્ટ્રીયતાને કાર્યક્ષમ રીતિથી સફળતાપૂર્વક સિદ્ધ થવામાં સહાયક થઇ સ્વપર પોતાના અને સમગ્ર સૃષ્ટિના કલ્યાણમાં પ્રવૃત્તિ કરી અવશ્ય યશના પરાકાષ્ઠાને પામશે

---

* હિંદી ઉપરથી ફરફેર સાથે

મેફીકલ એસ્ટ્રોલોજી રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ

પરભાષાનું જ્ઞાન.

લેખક—રા. ગટુલાલ દામોદરદાસ બરફીવાળા.

મ્હારો મિત્ર શચીન્દ્ર 'કાંઇ કામનો' તો ન્હોતો પણ કાંઇ કાંઇ ખુન ઉડાવનો. મ્હારે વિલાયત જવાનું થયું તે પ્હેલા એક દિવસ સમાચારપત્ર લઇ એ મ્હારી પાસે આવ્યો ને આનંદ સાથે જ હસીને કહેવા લાગ્યો—'સાંભળો, જેની શોધ કરતો હતો તે મળી આવ્યું'

શચીન્દ્ર જીવનભર શુનાસના ફૂલ જેવી સુન્દરીથી માંડી ગધેડાના બચ્ચાસુધી કોણ જાણે કેટલીએ દુર્લભ વસ્તુ ગોતતો ફરતો હતો. એથી કરીને કઇ વસ્તુ હાથ લાગી તેનો હું નિર્ણય કરી શક્યો નહિ તેથી મ્હારા કુતૂહલને સંતોષવા એણે કહેવું પડ્યું કે ધંધો માંડવા માટે એક સરસ મોખરાની જગા એને મળી આવી હતી.

મ્હે કહ્યું—'એ તો બહુ જ સારૂં થયું હવે ધંધો શરૂ કરી દો હા, પણ એ જગા છે ક્યાં?'

શચીન્દ્ર ખૂબ ગર્વથી બોલ્યો—'બહુ જ સરસ જગા છે કલકત્તાની સૌથી સારી જગા છે એ જગાએ ચીરૂટની દૂકાન ખોલી દીધાથી—બસ, ગાત ને દિવસ મ્હોટા લોકો—'

મ્હે કહ્યું—'એમાં શું શક? એવી જગા તો લોકોને માથાફોડ કર્યે પણ નથી જડતી. ઘણી જ સારી જગા છે'

શચીન્દ્ર વિસ્મિત થઇ પૂછ્યું 'તો શું, ત્હમને એ જગા ખબર છે?'

મ્હેં અટકળે જ ધારી લીધું હતું કે મોટા લોકોની આવજાની જગા ક્યાંક ચાર રસ્તા મળે ત્યાં હશે તેથી સમજસૂચકતાથી કહી દીધું—'હા, જાણું છું કોઇ મુશ્કેલ છે?'

શચીન્દ્ર હસીને બોલ્યો—'શું મજાક કરો છો? ઠીક લ્યો જુઓ'

એમ કહી, એક અંગ્રેજી સમાચારપત્રમાં એણે લાલ પેન્સીલથી આંકેલી એક લીટી દેખાડી—

'The office of the Lieutenant-Governor of Bengal will shortly be vacant'

એ વાંચીને હું એના મ્હો સામે જોવા લાગ્યો. એ તો વિજયગર્વથી ઝળકતા સૈનિક કે ઉત્તર ધ્રુવથી પાછા ફરેલા નવીન ભૂખંડના આવિષ્કર્તાની જેમ ટાંકું મ્હો કરી બોલ્યો—'જાણો છો? *Writer's Building* કેવી જગા છે? લાલ હવેલીની બરોબર સામે જ ત્રણ રસ્તા મળે છે ત્યાં'

પ્હેલાં તો મ્હેં ધાર્યું કે શચીન્દ્ર મજાક કરે છે પછી સમજ્યો કે શચીન્દ્ર પોતાની ભયંકર અલ્પ વિદ્યાના પ્રતાપે ધારતો હતો કે *Writer's Building* નામના વિશાળ મ્હેલમાં એની ચીરૂટની દૂકાન—જેમાં મોટા લોક રાતદહાડો આવજા જ કરવાના ને પોતે જલદી માલદાર બની જવાનો—જરૂર ઉઘડશે

મ્હેં પૂછ્યું 'જગા ક્યાં છે?'

જવાબ મળ્યો—'ત્હમે નહિ સમજ્યા—લેફટેનન્ટ ગવર્નર સાહેબની ઑફિસ ક્યાં છે તે જાણો છો?'

'તે તો રાઇટર્સ બિલ્ડીંગમા છે'

'હા તેજ તેજ, ઘોડા જ વખતમા એ ખાલી થવાનુ છે ખાલી પડયે સરકાર એને ભાડે નહિ આપશે તો શુ ભૂતખાનું બનાવશે ?

હું તો ખૂબ જોરથી હસી પડયો આખરે એને સમજાવ્યુ કે અહીં ઑફિસનો અર્થ મકાન નહિ પણ પદવી, લિફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાહેબની 'ઑફિસ' ખાલી પડશે એટલે બીજા સાહેબ એ પદવીને શોભાવશે અંગ્રેજીમા ઑફિસનો બીજો અર્થ કાર્ય પણ થાય છે એકવાર કોઈ મ્હેતાજીએ વિદ્યાર્થીને પૂછયુ—*What is the office of the liver ?* અર્થાત્ પિત્તાશયનુ કામ શુ છે ? વિદ્યાર્થીએ શચીન્દ્રની માફક ઑફિસનો અર્થ જગ્યા કરી ઉંચે સ્વરે જવાબ આપ્યો— પેટ, સ,રેમ, પેટ'

બાપડો શચીન્દ્ર મ્હારી વાત સાભળીને બહુ લજવાઇ ગયો

૨.

અંગ્રેજી શબ્દોના ખરા અર્થથી અજાણ હોવાને લીધે આપણને અનેક વાર લજવાવુ પડેછે આપણે ત્યાં અર્ધશિક્ષિત દેશબધુઓ અંગ્રેજીમા અનેક ભૂલો કર્યા જ કરે છે હુ વિલાયત હતો ત્યારે એક દિવસ એક પજાબી મિત્રની સાથે ટિકિટ લેવા પોસ્ટઑફિસમા ગયો હતો. ત્યા આવા કામ વાસ્તે ખાસ સ્ત્રીઓ જ કરે છે પૉસ્ટઑફિસની બારી આગળ પ્હોચતા એક સુન્દરીએ અત્યત વિનીત ભાવે પૂછયુ—'શી આજ્ઞા છે ?'

મારા મિત્રે કહ્યુ—'આ ગાડાની પાચ ટિકિટ—'

'પેનિ-ટિકિટ ?' સુન્દરીએ મધુર હાસ્યથી પૂછયુ—'આપની ભૂલ થાય છે, આ તો ટપાલ ઑફિસ છે'

સ્વાધીનતાગર્વિત આગ્લભૂમિ ઉપર પણ શ્વેતાંગી સુંદરી ગાડા લોકની તરફ આ રીતે તેને ઉપહાસ કરે એ મ્હારા મિત્રને અસહ્ય લાગ્યુ એણે જરાક ચિડાઇને કહ્યુ—'હું સારી રીતે જાણુ છુ કે આ ટપાલ ઑફિસ છે ને આપ ટપાલ ઑફિસના એક કર્માચારી છો"

યુવતીએ માનભગ દૃષ્ટિથી અમારી સામે જોયુ એના ગાલ લાલ લાલ થઇ ગયા પણ ફરીને પોતાનો મનોભાવ દબાવીને બોલી 'આપની ખરેખર ભૂલ થાય છે અહીં ટિકિટ નથી વેચાતી ટ્રામ રેલ્વેની ટિકિટ તેના સ્ટેશનપર ને ટ્રામની ટિકિટ કન્ડક્ટરની પાસે મળે છે અને નાટકશાળાની ટિકિટ—

વચમાં જ મ્હારા પજાબી મિત્ર બોલી ઉઠ્યો—'હા, એ તો હું પણ જાણુ છુ—અને વહાણ ટિકિટ સ્ટીમરકમ્પનીની ઑફિસમા મળે છે પણ અમારે તો ટપાલની ટિકિટ જોઇએ છે '

યુવતી વિસ્મિત થઇ અમારી સામે જોવા લાગી ને બોલી—'ક્ષમા કરજો, અહીં ટિકિટ નથી મળતી વિલાયતમા ટપાલની મુસાફર-ગાડીનો રીવાજ નથી '

કોપભેર સુન્દરી પોતાના ટેબલ તરફ ચાલી ગઇ મ્હેં એક વાર બારીપરના લખાણ તરફ જોયુ બારીપર લખ્યુ હતુ—'અહીં સ્ટામ્પ વેચાય છે' મ્હેં મિત્રને કહ્યુ—'મ્હને લાગે છે કે જરૂર ભુલ થઇ છે ભારતવર્ષમાં ટિકિટને નામે સ્ટામ્પ વેચે છે સ્ટાપ તો માગી જુવો'

કૃષ્ણચરિત્ર રૂ. ૧-૮-૦ એન્ એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

મ્હારા મિત્રે ફરીથી બાગમાં મ્હોં ઘાલી રૂપીયો ખખડાવ્યો. સુન્દરી હમની હસતી પાછી આવી. મિત્રે કહ્યું–'પાંચ પેનિ-સ્ટામ્પ.'

સુન્દરીએ ભરા ચગાવી 'ઓ' કહ્યું ને રમણીજનસુલભ લજ્જા તેમ જ ગંભીરતાના સુન્દર સૌજન્યને ભુલી હસવા લાગી. હમે પણ લજ્જાથી અધોમુખ બની ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા.

૩.

એકવાર લન્ડનમાં મોજાં ખરીદતાં હમારી એવી જ દુર્દશા થઇ હતી. દુકાનમાં પ્હોંચતાં જ એક માણસે આવીને પૂછ્યું

"મ્હેરબાન, આપને શું જોઇએ છે?"

મ્હેં કહ્યું—'સ્ટોકિંગ્સ.'

સાહેબે આશ્ચર્યથી મ્હારા સામું જોયું ખરું પણ મ્હોંડેથી કાંઇ કહ્યું નહિ. એણે મ્હને મીસ ફ્રુડ નામની એક સુન્દરીને સોંપીને કહ્યું કે એમને સ્ટોકિંગ જોઇએ છે. સુન્દરી મ્હોટા મ્હોટા ઓરડાઓમાંથી દોરવતી એક મોટા હૉલમાં લઈ ગઈ. એના દરવાજાપર લખ્યું હતું– "મહિલા-વિભાગ." મ્હને પણ કંઇ કંઇ સન્દેહ પડવા લાગ્યો. હૉલ સ્ત્રીઓથી ભરેલો હતો. હું ત્યાં "રણમધ્યે બન્ધ"ની સ્થિતિને પામ્યો. બધી જ સ્ત્રીઓ મ્હારી સામે વિસ્મયથી જોઈ રહી હતી. મ્હેં જાણ્યું કે જરૂર કાંઇ ભૂલ થઈ. હિમ્મતથી આગળ વધ્યો જતો હતો– મનમાં ને મનમાં દૃઢનિશ્ચય કરતો હતો કે યુદ્ધ છોડી નાસવું નહિ.

મ્હને એક ટેબલ આગળ લાવી મીસ ફ્રુડે એક બીજી સુન્દરીને કહ્યું–'એમને સ્ટૉકિંગ જોઇએ છે.' તે યુવતીએ પણ મ્હારા તરફ એટલા જ વિસ્મયથી કટાક્ષ નાખી પૂછ્યું–"આપને કયા માપ ને રંગનાં સ્ટૉકિંગ જોઇએ છે? શું–આપને પોતાને માટે સરસ જોઇએ છે?"

વિજળીની માફક ભૂલ દેખાઇ આવી. હવે સમજાયું કે સ્ત્રીનાં મોજાંને સ્ટૉકિંગ કહે છે ને પુરૂષનાં મોજાંને, સૉક્સ. કોને ખબર હતી કે કલકત્તાના અંગ્રેજી ને વિલાયતના અંગ્રેજીમાં આટલો ફરક હશે. ઘણા દિવસો સુધી 'વર્ડ બુક'માં વાંચ્યું હતું કે *Stocking* એટલે મોજાં.

ગમે તેમ પણ તે દિવસે ભુલના દણ્ડરૂપે ચાર શિલિંગ આપી રેશ્મી સ્ટૉકિંગ (સ્ત્રીને પ્હેરવાનાં મોજાં)ની એક જોડ ખરીદી, સુન્દરીઓના મધુર હાસ્યથી છુટકારો મેળવ્યો.

અગાઉ મુન્શીજીપાસે ઉર્દૂ શિખતાં પણ એક એવી ભૂલ કરી હતી. ઉર્દૂ પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં જ લખ્યું હતું–"માકડી જાલા તન રહી હૈ." મુન્શીજીએ અર્થ પુછ્યો. આપણે જવાબ આપ્યો–"વાંદરાઓ તોફાન કરે છે." માકડ એટલે વાંદરો ને જાલા તન એટલે તોફાન કરવું– એવો મેગાની છોકરાથી સાંભળ્યું છે! મુન્શીજી ખુબ અકળાયલીથી દાઢીપર હાથ ફેરવી બોલી 'ઉઠ્યા' બાબા! તોબા!' પછી સમજાવ્યું કે એનો અર્થ તો 'કરોળીઓ જાળું ગુંથે છે' એવો થાય છે.

૪.

હમે રાતની ગાડીએ પેરીસ છોડી દક્ષિણ તરફ જતા હતા. મ્હારી સાથે મ્હારો એક બંગાળી મિત્ર હતો. હમે રસ્તામાં ઇંગ્લંડથી ફ્રાન્સ રહેલ કરવા આવ્યા હતા. ગાડી છોડવા

ઇંગ્લડનો ઇતિહાસ. રૂ. ૧–૮–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

મારે સ્ટેશનપર ટનટન-ટનટન થતાં જ એક ફ્રેંચ હમારી ગાડીમાં ચઢ્યો એનું તાડ જેવું શરીર ને એનો પોશાક જોઈ હમને એની ભદ્રતા વિષે શક પડ્યો એની સાથે સામાન પણ કાંઈ જ નહોતો

સ્ટેશનથી ગાડી છુટતાં જ એ માણસ હમારી પાસે આવીને બેઠો ને ફ્રેંચ ભાષામાં ગાણ ગાવા શું કું લાગ્યો હમે એની સાથે અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરવાને ઈચ્છા બતાવી પણ એ અંગ્રેજીથી અજાણ હતો ને ફ્રેંચ ભાષામાં અનર્ગલ ભાષણ કર્યે જ ગયો એની લાંબી લાગી વાતમાં હમે એક વાર હિન્દુ શબ્દ જ રૂપ સાંભળ્યો ને સ્હમજ્યા

મ્હેં મ્હારા મિત્ર માણિકરામને કહ્યું-ભાઈ, આ શું કહે છે ? ના છે કે આખી રાત મને બક બક કર્યા જ કરશે'

માણિકરામે હસીને જવાબ આપ્યો-' ફ્રેંચ લોકોને વગાડીઓ પણ બહુ માન નહિ હતી ચૂક એ ને ભેટો નહિ આપે, ચોપડી ઉઘાડીને વાચવા માંડો તો જ એ મુંગો રહેશે '

માણિકરામના કહ્યા પ્રમાણે કરવા છતાં પણ એણે હમારો પીછો નહિ મૂક્યો એણે તો ચીરૂટની એક પેટી હાથમાં લઈને ફરી એક વ્યાખ્યાન આરંભ્યું મ્હેં વિચાર કીધો— "આ વખતે ત્યારે છુટકો ઈ મ્હને કાંઈક એવું યાદ હતું કે ફ્રેંચ ભાષામાં કોશો (Cochon) એટલે ભૂંડ કહેવાય એટલે એનો હાથ પકડી મ્હેં ત્યાર પછી ફ્રેંચમાં કહ્યું કોશો, કોશો, નો

મ્હારું ફ્રેંચ સાંભળીને દારૂથી ભરેલી પેટીને આગ લાગવા જેવી એની સ્થિતિ થઈ એનું મ્હોં લાલ ચોળ થઈ ગયું એની નાની નાની આંખમાંથી જાણે આગના તણખા નીકળવા લાગ્યા ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિના સમયમાં મેરા, ડૅન્ટન વિગેરે સ્વદેશભક્તોએ જેવી રીતે જનુની ભાષણો કીધાં હતાં તેવી જ રીતે આ કામવાળી ફ્રેંચ શબ્દો કાઢવા લાગ્યો અસ્થાને મોતી વિખરાતાં જોઈ મ્હેં હાથના ઈશારાથી એને ફરી કહ્યું-કોશો આ વાર એણે કોટ કાઢીને ફેંકી દીધો, ને અમારી સામે મુક્કો ઉગામી લડવાને આવી ઉભો મ્હને પુરી ખાત્રી થઈ કે એ ગાંડો છે

મ્હેં માણિકરામને કહ્યું—'શું આ ગાંડો છે ?

માણિકરામ—' એમાં હજુ કાંઈ સંદેહ રહ્યો છે ? '

કૌતુકના ઉંડી લાગણીથી એકવાર ફરીથી મ્હેં એને ફ્રેંચભાષામાં શયન કરવા અનુરોધ કર્યો મ્હને ખબર હતી કે વાયુરોગમાં શયનની અનિચ્છા રહે છે

મ્હે આવા *Monomania*—એકાદ ડાગળી ચસકવાની ઘણી વાતો વાંચી હતી દીવાસળી આગમથી વાતે એટલા માટે હમે બન્નેએ મળીને ખુબ જોરથી એને બાંધ્યો; ત્યાર બાદ વિરામદાયિની નિદ્રાદેવીની ગોદમાં આસરો લીધો

સુષુપ્તિ તથા જાગૃતિ વચ્ચે જે અવસ્થા છે તેનો આપણને કોઈ કોઈ વાર અનુભવ થાય છે તે વેળા આપણને બ્હારનો અવાજ સંભળાય છે પરંતુ આપણે નિર્ણય નથી કરી શકતા કે એ અવાજ સ્વપ્નસૃષ્ટિનો છે કે વાસ્તવિક જગતનો કારણ એ છે કે એ સમયે આપણી ઇંદ્રિયો અર્ધસુપ્ત અવસ્થાના નિયેષ્ટ જેવી થઈ જાય છે

Marriage forms under Ancient Hindu Law As12 N M Tripathi & Co Bombay

મ્હને લાગ્યું કે આગગાડી કોઈ સ્ટેશન આગળ ઉભી છે વળી લાગ્યું કે બેચાર માણસો ફ્રેંચભાષામા વાતચીત કરી રહ્યા છે તેમા મ્હેં હમારા ઉન્માદગ્રસ્ત ફ્રેંચ સાથીનો સ્વર પણ સાંભળ્યો એક જણ મ્હારા શરીરને અડક્યો મ્હારી ઉંઘ ઉડી ગઇ ને આંખ ઉઘડી ગઇ

આંખ ઉઘાડી જે જોયું તેથી કાંઈ શાન્તિ નહિ મળી મ્હેં શું જોયું ? મ્હેં જોયું કે હમારો પેલો ઉન્માદગ્રસ્ત બન્દી મુક્ત થઇ હમારી પાસે ઉભો ઉભો પોતાના વાક્ચાતુર્યનો પરિચય આપી રહ્યો છે ને સાત સાત ફીટ લાંબા બે પોલિસ કોન્સ્ટેબલ મ્હારી સામે ઘુરકી રહ્યા છે માણિકરામ હજુ સુતો ઉંઘતો હતો

જ્યેષ્ઠ માસનો સૂર્યપ્રકાશ ગાડીમા પ્રવેશ કરી ચૂક્યો હતો મ્હને આંખ ચોળતો જોઇને એક પોલિસ અમલદાર ફ્રેંચમા કાંઇક બોલ્યો ને બીજાએ માણિકરામને જગાડ્યો

માણિકરામ પણ મ્હારી માફક વિસ્મિત થઇ ગયો, એણે મ્હને પૂછ્યું શો મામલો છે ?

મ્હેં કહ્યું 'મામલો કાંઇક ગંભીર-સ્હમજાતો લાગે છે સામ્ય, મૈત્રીને સ્વાધીનતાનું અભિમાન રાખનાર ફ્રાંસવાસીને બાંધવાના અપરાધ માટે ફ્રેંચ પ્રજાતન્ત્રના કેટલાક દિવસ અતિથિ થવું પડશે-તેની તૈયારી ચાલી રહી છે'

માણિકરામે હાં તું મ્હોં રાખી કહ્યું-'નૉનસેન્સ, આપણે બ્રિટિશ પ્રજા છીએ આપણને અહીં કોણ દુઃખ દઇ શકે!'

મ્હેં કહ્યું—'હું પણ જાણું છું કે બ્રિટિશ પ્રજાના અનેક અધિકાર છે પણ પારકા દેશમા આવી તે દેશની પ્રજાને હાથપગ બાંધી કેદ કરવાનો અધિકાર બ્રિટિશ પ્રજાને છે કે નહિ તે હું જાણતો નથી'

માણિકરામ-'આત્મરક્ષા ખાતર એમ કરવું પડે તો શું વાંધો હોઈ શકે ?' શું વાંધો હોઇ શકે એ બતાવું તે પ્હેલાં તો પોલિસ હમને ગાડીમાંથી ઉતારી ચોકી તરફ લઇ ચાલી

* *

હમે ઉંડી આત્મગ્લાનિ અનુભવતા હતા દુભાષિયો ન મળવાથી પોલિસ હમારી બાબતમા કશો નિશ્ચય કરી શકી નહિ પારકા દેશમા આવી આ રીતે કેદ થવા કરતાં મોત આવે તે સારું

સાંજના એક અંગ્રેજી શીખેલો આદમી આવ્યો એને હમે સઘળો વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું બધું સાંભળી રહ્યા પછી એણે પૂછ્યું-'આપે એને કઇ ભાષામાં વાત કરવા કહ્યું હતું ?'

"ફ્રેંચ ભાષામા"

"શું કહ્યું હતું ?"

"કોરો"

દુભાષિયે આંખ ફાડી હમારી સામે જોયું ઘા પર મીઠાનું પાણી છાંટ્યા જેવું હમને થયું-હમને બહુ જ ખોટું લાગ્યું કોણ કહી શકતે કે ફ્રેંચ જાતિ આટલી અસભ્ય છે!

સાહિત્યવિલાસ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

હમારો દીધમાંથ ઉન્માદગ્રસ્ત સાથી " કાનો" આગળી રૂદમ નો કે હમે દોર રવીકારીએ છીએ હમારી આમુ આગળી બનાવ એને ફરીને ન્ય ભાર ો હમારો દોડ્યો એના ભાષણમા હમે તો મા ! ' કેનો " તર જ રહમ ો નાકવા

કુમાનિકાએ હમારી હ્હા ી પોતાની ભાષામા મરીવાદી તેમ જ ચેનિમ અમન ારે કહી સભળાવા

કહાણી પૂરી થઇ ન થઇ એટલામાં તો ચારે ત્રાસવાદીઓ ખિન ખિન કરતા હમી પડ્યા કેટખાનાનુ અપમાન, તે ઉપર ભૂખ્યો માગે, ને વળી આ વિશાલોનુ અ હાસ્ય—એમા તો હમે ગાડા જેવા થઇ ગયા

મ્હે દેલાનિને કહ્યુ—મહાશય, આપના સભ્યસમાજમા અતિથિઓનો આ પ્રમાર ઉપહાસ કરવામા આવે છે?

ક્ષમા—પ્રાર્થના કરી દેલાનિકે જણ ્યુ 'આવે અથ જાણ્યા વગર એક નામ નાખ્યો હશે એટલી ન્હાની બાબત માટે આપને બાટની તકલીફમા પડ્યુ પડ્યુ ોનો અર્થ સુધ જાય નહિ પણ—સૂવ '

મ્હો ચક્કર આવી ગયા અરેરે! મ્હે અજાણ્યુના ભ પુરુષનુ અપમાન કર્યુ એટલું મોટુ અપમાન કે એ મ્હો મા શાપ આવી ગયો મ્હે તરત જ એનો ક્ષમા માગી

દેમાકિકે જણાવ્યુ—એ આપનાથ મ નહિ ચનાવે " કુશો ' નો અર્થ ગયો ને " કોરો "નો અર્થ સૂવર'

આપરે ! મ્હેના કોને ખબર હતી કે ફ્રાસની ભાષામા સુવરને વાચન સાથે આવો અનવ્યગનો સબધ હશે !,

પરદેની કાણગારથી બીજી મ્હે કાન પકડ્યા ને મન ખાવા કે બોલ અથ જાણ્ય વગર ભવિષ્યમા કોઇ પણ શબ્દનો વ્યવહાર નહિ કરુ ો *

મે આસન્ન અકના શુદ્ધિ

વિષયાનુક્રમણિકાને મથાળે

'એમીલ' ને 'કાજે' 'મે' વાચવુ

---

* શ્રીયુત કેશવ ચંદ્રગુપ્ત એમ એ ણી એલ ની એ કથાનો હિન્દુસ્તાન અનુવા

' સ્નેહમુદ્રા ૨ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ

ગ્રન્થાવલોકન.

૧. મોગલમધ્યા એક ઐતિહાસિક નવલકથા

[લેખક—રા રાજેન્દ્રરાય સોમનારાયણ દલાલ, બી એ મુંબાઈ પૃ ૧૮, મૂલ્ય રૂપીઆ બે. મળવાનુ ઠેકાણુ—મેસર્સ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ તથા પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો]

ગુજરાતીભાષામાં આંગળીને વેઢે ગણાય એવી કેટલીક સુન્દર ઐતિહાસિક નવલકથાઓ સારા, ગરકારી અને શિક્ષિત પુરા લેખકોએ ગુજરાતપાસે રજુ કરી છે તેમા 'વિપિન' ની નવલકથાએ સારૂં ધ્યાન ખેંચ્યુ હતું એ જ સુન્દર નવલથાના લેખક રા રાજેન્દ્રરાયે 'મોગલનધ્યા'નુ આ પોતાનુ બીજુ પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે તે માટે તેમને અભિનન્દન ઘટે છે, ખાસ કરીને પોતાના વ્યાપારી જીવનમાંથી સમય કાઢીને પણ આટલી સાહિત્યસેવા કરવા માટે.

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મોગલવંશના મહાન્ બાદશાહ ઔરંગઝેબનો સમય એ આ વાર્તાનો સમય છે ઔરંગઝેબ એ બાબરે સ્થાપેલી સત્તાવાન્ મોગલ બાદશાહતનો છેલ્લો મહાન્ બાદશાહ હતો બાબરે બાદશાહત સ્થાપવા જેટલો શ્રમ, જેટલી કાર્યદક્ષતા દર્શાવી અને આચારમાં ઉતારી બતાવી તેટલા જ ગભીર દોષો ઔરંગઝેબે બાદશાહત તોડવા માટે કર્યા ચડવાઓએ ઘણી જ રાજ્યદક્ષતાથી મહાન્ સત્તા ઉભી કરી હતી અને છેવટના સમયે એટલે ઔરંગઝેબના સમયમાં તો તે સત્તાના જોમ ઘણાં ઉંડા હતાં એ સત્તા સ્હામે થવુ એ મૃત્યુને જાણી જોઈને આમત્રણ આપવા જેવુ હતુ હિન્દુ-મુસલમાનના ભેદભાવ અને વિરોધ જબરદસ્ત રીતે જામી ગયા હતાં બન્ને જાતિઓ એક એકને દુશ્મન ગણતી હતી બાદશાહ હિન્દુધર્મનો, હિન્દુસમાજનો અને ટૂકમા હિન્દુત્વ માત્રનો દુશ્મન હતો રાજ્યમાથી રાજત્વ લુપ્ત થયું હતુ, ધર્મ અને ન્યાયની તોલ કરવાની જરૂર કદી જ જોવાતી ન હતી તેના પરિણામે બાદશાહતમા વિરોધ ખટપટ, પ્રપચ, મારામારી અને યુદ્ધ ઉભા થતાં હતાં હિન્દુત્વનો, હિન્દુધર્મનો, ને હિન્દુસમાજનો આ વખતે રાણા દુર્ગાદાસ એક મહાન્ શૂરવીર, ટેકિલો અને પરમ આત્મશ્રદ્ધાવાન્ પ્રતિનિધિ હતો બાદશાહ દુર્ગાદાસથી કપતો હતો, એના નામથી ધ્રુજતો હતો, અને એના કામમા સલ્તનતનો હતો પ્રલય જોતો હતો એટલે રણસગ્રામમાં યુદ્ધો ન લ્હડતા ખટપટ, પ્રપચ ને કાવાદાવાઓ રચતો, પણ ફાવતો નહિ પરિણામે દુર્ગાદાસના પ્રચડ નેતૃત્વનીચે રાજપુતોએ મોગલ શહેનશાહતને મૂળમાંથી હચમચાવી મુખી સામ્રાજ્યને ઢીલુ, અને પૃથુ પ્રગટ કરી મુક્યું.

દુર્ગાદાસના ઇતિહાસથી હિન્દના અનેક પનોતા શૂરવીર મહાજનોના ઇતિહાસની માફક આપણી પ્રજાનો ઘણો મ્હોટો ભાગ અજ્ઞાત જ છે એમ કહીએ તો ખોટુ નથી આપણી શાળાઓ કે કોલેજોમાં આપણો શુદ્ધ અને સાચો ઇતિહાસ શીખવાતો નથી એ મ્હોટા દુર્ભાગ્યને અંગે પણ આપણુ ખરૂં પ્રજાત્વ નષ્ટ થયુ છે પ્રજાના આત્મવિકાસ માટે દેશનો એ સાચો અને શુદ્ધ ઇતિહાસ એટલો આવશ્યક છે કે જેણે પોતાના દેશનો ઇતિહાસ જાણ્યો નથી તે ગમે તેવો વિદ્વાન્ હોવા છતાં પણ અધુરો જ છે આ કારણેઆમથી દેશ અધોગતિમા નીચે ઉતરતો

* સિંહગઢનુ યુદ્ધ રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

જ જાય છે એ સ્થિતિ અટકાવવા આપણા વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી નેતાઓ ગજાવર પાયા ઉપર જ્યાં સુધી પ્રયત્નો થી પ્રજાને કેળવે નહિ અને આત્મજ્ઞાન વિકસાવે નહિ ત્યાં સુધીના આળમોઢાર સદાયે અધુરા જ રહેશે અમ્હે આશા રાખીએ છીએ કે આ વસ્તુસ્થિતિ તરફ આપણા દેશજનોના લક્ષ યોગ્ય રીતે જરૂર દોરાશે. આત્મવિક્રમની અતિશયોક્તિથી જ ભરપુર અને જુઠા ઇતિહાસના વર્તમાન શિક્ષણ આપણી શાળાઓમાંથી સત્વર દૂર કરાવવા જોઈએ.

રા રાજેન્દ્રરાવે આ પુસ્તકની શરુઆતમાં લખેલી પ્રસ્તાવના આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે ઇતિહાસકાર જદુનાથ સરકાર જેવા વિદ્વાન દેશજનો પણ ક્યાએ તેની સાચી અને શુદ્ધ આલેખના નથી કરી શક્યા એ એક પ્રસંગ ટાંકી રા. રાજેન્દ્રરાવે બતાવ્યુ છે શિવાજી મહારાજનું જીવનવૃત્તાન્ત રા જદુનાથ સરકારે અંગ્રેજીમાં એક વિશિષ્ટ લેખરૂપે પ્રગટ કર્યું છે લેખકે એમાં શિવાજી મહારાજને ઘણો ગેરઈન્સાફ કર્યો છે ઔરંગઝેબના મુખ ઉપર જીવતા એક સર્વસાધારણ મનુષ્યના અભિપ્રાય ઉપર પ્રો સરકારે વજન મુકી શિવાજી મહારાજની કિંમત ઘટાડી છે આ વાત તરફ આપણા નવલકથાકારે યોગ્ય રીતે જ ધ્યાન ખેંચ્યુ છે અમ્હે અત્રે લેખકને ખાસ સૂચવીશુ કે એ પ્રસ્તાવનાનો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રો સરકારને મોકલી આપવામાં આવે આ ચર્ચાનો વિષય આટલેથી જ શા માટે અટકવો જોઈએ?

હવે આપણે નવલકથા તરફ નજર નાખીએ

મીઠી અને સરલ ભાષામાં સરકારી રીતે લખાયલી આ નવલકથા આપણા એ સાહિત્ય-વિભાગમાં એક ઉપયોગી ઉમેરો છે ખરૂ છે કે એ કોઈ જાણીતા વિદ્વાન નરરત્ને નથી લખી, કે કીર્તિ અને સત્તાની પાછળ દોડતા કોઈ યુવાને નથી લખી એક નમ્ર સાહિત્યસેવક તરીકે લેખક બહાર આવ્યા છે, અને એમની પ્રવૃત્તિ જરૂર આવકારદાયક છે સુન્દર કળા આ પુસ્તકમાં નથી એ ખરૂ છે પણ દેશના સાચા વીરપુત્રનાં સાચાં યશોગાન અને અમર કાર્યો આલેખાયાં છે નથી તેમાં ખોટી વિદ્વત્તાનો આડંબર કે નથી તેમાં પ્રયત્ન વિચારશક્તિ વિના એક સુંદર અને સરકારી નવલકથા છે કર્ત વપરાયણ શરવીર અને ટેકીલા પાત્રો એમાં રમે છે વાંચકને પુસ્તક છોડવુ ગમતુ નથી.

ઉપર કહ્યું તેમ કથાના પ્રસંગોમાં દુર્ગાદાસના પરાક્રમોના વર્ણન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે એક અત્યંત સ્વામિનિષ્ઠ અને નિમકહલાલ શુદ્ધ ક્ષત્રિય રૂપે રાઠોડ દુર્ગાદાસ એમાં શોભી ઊઠે છે જસવંતસિંહથી આપણે અજાણ્યા નથી જસવંતસિંહના એક દગાખોર અને ખરી મિત્ર તરીકે જ આપણે આ શાહને ક્યાં જાણ્યો નથી? એમના બાળ પુત્ર અજીતસિંહના રક્ષણની જરૂર બાદશાહને લાગતા એની માગણી કરી શૂરવીર રાજપુતો ફરી જાગૃત થયા ને બાદશાહ સ્હામે યુદ્ધનાં રણશિંગાં ફુંક્યાં આ નવલકથાની શરૂઆત છે બાદશાહ આ યુદ્ધમાં ઘણો ને પગલે નિષ્ફળ નીવડે છે ખુદ એનો શાહજાદો અકબર બાપથી નાસીને દુર્ગાદાસને મળે છે બાદશાહનો સદા દુશ્મન થયો છે તેના વર્ણન દૃષ્ટાન્તથી અહિં આલેખાયા છે બાળ રાજા અજીતસિંહને બાર બાર વર્ષ સુધી ગુપ્ત સ્થાનમાં રાખવામાં આવ્યા પછી એમને

૬. [illegible] રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

રાજ્યાભિષેક થાય છે, ને સાથી સંતનન રહાગે એ યુદ્ધ માડે છે અહિ પુસ્તકનો અન ભાગ આવે છે અજીતસિંહના રાજ્યારોહણ પછી બાજીરાજ એકતરફથી પોતાની આણ વર્તાવતો જાય છે મા શાહુના થાભના ગીના પતા જતા ખરતા જાય છે બીજી પાસ મહાન મોગલપતિ ઔરંગઝેબ મૃત્યુ પામે છે એના મૃત્યુ સાથે મોગલ શહેનશાહત ડી સવા પુરવેગથી ત્વરે થઇ બાબર થાપની બાદશાહત, અકબરે જહાંગીર જહાંનીમા મોપેલી બાદશાહત, ઔરંગઝેબે તગણી કરી, તેના મૂળને ઢીલા કરી, જમીનદોસ્ત કરવાની સ્થિતિમા મુકી સામ્રાજ્યોના અધિષ્ઠાતાઓ, મહારાજ્યોના મેરુ-અધિકારીઓ ! તમારા પ્રત્યેક કાર્યોમાં ઇતિહાસને ભૂલશો નહિ સારા કે નરસા કાર્યો કરવા પહેલા ઇતિહાસને સુક્ષ્મતાથી જરૂર તપાસજો. સામ્રાજ્ય સ્થાપતા વર્ષો જોઇએ છીએ સામ્રાજ્યને ઉખડતા-સામ્રાજ્ય લુપ્ત થતા વર્ષો ને મહિનાઓ નથી જોઇતા ઔરંગઝેબ જતા મોગલબાદશાહત નષ્ટપ્રાય થઇ ગઇ એ જ એ મહાન શક્તિની શક્તિ !

રાણા દુર્ગાદાસની અવિચળ રાજભક્તિ અને શુદ્ધ ક્ષાત્રતેજની અમરતાથી આકર્ષાઇ લેખક યોગ્ય રીતે જ દુર્ગાદાસનુ વીરપૂજન કરે છે "દુર્ગાદાસ ! અનેક અડચણોને દૂર કરી બાદશાહની યુક્તિ સામે પ્રયુક્તિ અજમાવી તારી વીરતા, પરમાર્થબુદ્ધિ, રાજભક્તિનો ઉચ્ચ દૃષ્ટાન્ત આપી તારી કીર્તિ ત ઉજ્જ્વળ કરી, તારૂં નામ તે અમર કર્યું શોચનીય વાત એ જ છે કે એ કીર્તિના ગાન સભળાવનાર ભાટચારણ કોઇ અમને મળતા નથી, એવા ઇતિહાસો અમને શીખવવામા આવતા નથી અને તારૂ નામ અમે કોઇ રીતે સ્મરણ કરતા નથી " દુર્ગાદાસની પત્ની રાણી વિજયાના પરાક્રમ, અડગ ધૈર્ય, અને હિમ્મત પણ સ્પષ્ટથી જ સાંભળવા યોગ્ય છે ઔરંગઝેબ અને આમીરખાન જેવા દારુણાધારીઓ સામે જગતમાં એના જેવી જે અડગતાથી તેણે વા યોગ ભોગવ્યો છે તે એક શૂરવીર પુરૂષને પણ લજવાવે એવા છે દુર્ગાદાસનો પુત્ર વીર તેજસિંહ ને જસવંતસિંહનો પિત્રાઇ ઇન્દ્રસિંહ પણ આપણુ ધ્યાન ખેંચે છે નવલકથાના પાત્રોમા આ મુખ્ય પાત્રો છે ઇન્દ્રસિંહના પિતા રતનસિંહને પોતાના પુત્રોમા તેના બાપ દાદાના પ્રયત્નો ઇન્દ્રસિંહના શુદ્ધ ક્ષત્રિયત્વને લીધે જ નિષ્ફળ નીવડ્યા રાજસ્થાનના રજપુતોના ઉદાર પ્રસંગોથી નવલકથામા રસ આવે છે અને એ નવલકથાનુ એક સુંદર સ્વરૂપ છે

વધારે વીગતમા ઉતરવાનુ અમને મને જ નહિ, પરન્તુ ઉપર કહ્યું તેમ પુસ્તક ખરેખર વાંચી જવા જેવુ છે સરળ અને મીઠી છતા પણ અનેક સ્થળોએ સુન્દર ભાષામાં કેટલાક ચિત્રો એવા તો સારી રીતે આલેખાયા છે કે વાચક મુગ્ધ જ બને અમ્હે આટલું કહ્યા પછી એટલુ કહેવાની જરૂર જોઇએ છીએ કે નવલકથાને વધારે વિશિષ્ટ બનાવવાની જરૂર છે, અને તે સાથે છપામણી અને બંધામણી તરફ ખાસ લક્ષ્ય રાખવા જેવુ છે

ગુજરાતમાં હવે નવલકથાઓનો શોખ વાગ્યો છે અને સારા પુસ્તકોની માગણી વધતી જાય છે તે વખતે આ પુસ્તક જરૂર આવકારદાયક છે લેખકને અમ્હે અભિનંદન આપતાં વિરમીએ છીએ

—ર ગો. નિ

ઉષાકાન્ત (નવીન નવલકથા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

રાજા રજવાડાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલુ પાકા રંગોથી
કેમી છાપેલી તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનુ તેમ જ
જરીનુ ફેન્સી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનુ જાનુ
અને જાણીતું ખાતુ.

જર્મનીઆ ડાઈંગ

અને પ્રીન્ટીંગ વર્કસ.

હેડ ઑફીસ,	બ્રાંચ,
સી. પી. ટેન્ક	શ્રીરામ મેન્શન,
પોસ્ટ નં. ૪.	સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,
ટેલીફોન નં. ૪૮૮૪.	ટેલીગ્રામ ' જર્મનીઆ. "

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

નવાબ સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, મેજીસ્ટ્રેટ જજો, કર્નલો, મેજરો, કેપટનો, નામદાર લેટ વાઈસરૉયના લેટ ઓનરરી એ ડી સી પોલીટીકલ એજંટ, સરકારી સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન સીવીલ સજ્જનો, એમ ડી. ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાકટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહસ્થોમા બાદશાહી યાકુતી નામની જગજાહેર દવા બહુ વપરાય છે એજ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે—ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમા આ રજવાડી દવા એનાલાઈઝ થએલ છે

બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે આ રાજનરી યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ બ્યારી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે ખરી મરદાઇ આપનાર અને નબળા માણસોને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઈ પણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીઆ દશ

બાદશાહી સુનાની લેપ

ઉમદા દવાઓમાથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂં પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ નીવડેલ છે આઉંસ એકની ડબીના રૂપીઆ બાર

[May, 1921] ડાકટર કાલીદાસ મોતીરામ, રાજકોટ, કાઠીયાવાડ

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે

જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત ખોં ખો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દુનિયાની મુસાફરી કરનારા દરેક બાજુએ તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ ... માટે જીનતાન વાપરવાની

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો

મોટું પડીકું ગોળી દેનારી સાથે રૂ. ૧

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦–૪–૦

નાનું પડીકું ફી ૦–૧–૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી આર ચોમન)

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણું ખાતું

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુબાઈ

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારનાની ભલામણ કરવામા આવેછે

બદામની બરફી
પીસ્તાની બરફી
માવાના પેંડા
માવાના ઘુઘરા
કોપરા પાક
બાસુદી
શ્રીખડ
ગગન વગેરે
ઘણી જાતની

સુતરફેની
હલવા
ચેનીના ગુનાબ
ઓરેન્જ વીગેરે
સુકા હલવા
દરેક જાતના
અધરણીના લાડુ
ફુદીના લાડુ
જનેમી મેસુર

સુરતી મીઠાઈએ - મગજ ધારી

ટેલીગ્રફિક એડ્રેસ, Burfee Shop "

સી. પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭.

[જાહેર ખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો ! !

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

ક્રાઉન પેજી પાકી બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧.	ગુલામગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. વિમળા સેતલવાડ કૃત	રૂ. ૨-૦
૨.	લલિતનાં કાવ્યો ગ. લલિતના મનોયોગના સંગ્રહ	રૂ. ૧-૦
૩	મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઈ, બી. એ. એલએલ. બી. કૃત	રૂ. ૨-૦
૪	સાક્ષરજીવન રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ. ૨-૦
૫.	ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા રા. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિયા બી. એ. કૃત	રૂ. ૨-૦
૬.	કમલાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ. ૨-૦
૭.	અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ. ૨-૮
૮.	હું, સરલા ને મિત્રમંડલ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ. ૨-૦

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ ના લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

મુખ્ય લેખો

અસહકાર ને આત્મશુદ્ધિ.
પૃથિવીવલ્લભ કેટલાક સંસ્કાર.
સખળડખળ સામ્રાજ્ય
પતિતોદ્ધાર મીમાંસા
*શિક્ષણ પદ્ધતિ.
વિજ્ઞાનમંત્ર
સંન્યાસી ટૂંકી વાર્તા

ઉપરાંત, રા. રાયચુરાનું 'સુંદર નાગરી ભાત' રા. લલિતનું 'ચંદ્ર'નું ચિત્ર વિગેરે મનોરંજન

તંત્રીઓ
રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની બી. એ.
રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
*પ્રકાશક
રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

લેખકો
કલ્યાણજી ...
ચંદ્રશંકર પંડ્યા
રમણીયરામ ત્રિપાઠી
લલિત
ગોકુલદાસ રાયચુરા
મંજુલાલ મજમુદાર
મોહનજી દામજી
અમૃતલાલ શાહ
... જોશી
આગેવાન
વિગેરે

તીજોરીવાળાઓની

નવી રીતની હરીફાઈ.

લડાઈ પહેલા ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી ઠીક સંખ્યામા વેચાતી પણ હતી હાલમાં તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવું કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમાં બનતી તીજોરીઓને પુગી શકે નહી એઓ બીજું એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની ભલામણ અમારો કોન્સલ કરે છે કોન્સલનું મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનું હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેથી કાંઈ એવું ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાંચ મીનીટમા તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનું નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડા અને એજન્ટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આયાત થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઈ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમાં જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખબર કરવી પછી એ ઉપરથી વાચનારે ધ્યાનમા લેવું જોઈએ કે તીજોરી ઠગની છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી કાંઈને પણ સમજ પડી શકે નહીં તૈયાર થઈ રહેવા પછી પાંચ મીનીટમા તોડી શકાય તે તીજોરી તેમ જ તોડતા પાંચ કલાક લાગે તેવી એકસરખી જ દેખાય

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પાર્ટી—

નાચ-પાર્ટી—

એટ-હોમ—

ઇવિનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમા—

ડીક્રેશનેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—

ફાંકડું કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું—

એસ્ટીમેટસ મંગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછજો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ-ચીનાબઝાર
બ્રાંચ નં. ૧-લોહારચાલ
બ્રાંચ નં. ૨ ...

મુંબાઈ.

ટેલીફોન નંબર,
ટેલીગ્રામ—

Feb 19

પંકાએલા, પુરાણા અને મનપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક કેળવાએલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી આલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું !

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને નવા અલંકારો

તૈયાર કર્યો જ જાય છે!

દુકાને પધારી તસ્દી લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો!

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી!

પછી આજે આવો કે કાલે!

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨.

[illegible]

ભીખા કલ્યાણજીની કુંપની

અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

મ[illegible]ન મિક્ષ્ચર.

-કોલેરા વિસુચીકા માટે-

મોટેરા અપચો અ[illegible]મ અતિસાર વિ[illegible] ભયંકર રો[illegible] [illegible] વખતમા [illegible] નાબુદ કરનાર આ અકસીર [illegible] છે જેનાથી [illegible] [illegible] બની છે

કિમત બાટલી એકના આના દશ

[illegible] [illegible]

આન્દ દરાજ માટે

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દરજ અમર [illegible] [illegible] વખત [illegible] નાથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] વાસ [illegible] નથી.

કીમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનુ અકસીર મિક્ષ્ચર

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આંતરીયા મેલેરીયન અને ખરાબ રૂતુમા ફાટી નીકળતા સર્વ જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આબાદ છે આ મિક્ષ્ચરના [illegible] ભાગ સેવાથી એક જ દીવસમા [illegible] તાવ નાબુદ થઇ [illegible] છે બીજી દવાઓથી તાવ ઉતર્યા પછી ઘણી જ અશક્તિ [illegible] છે તેમ આ દવાથી [illegible] [illegible] પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે

કિમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ

એક મહાન વિદ્વાન [illegible]ની શોધ કૃપાથી બનેલા આ નવમ [illegible] તેમજ સંધીના સરખો દુખદાયક રોગ [illegible] વખતમા નાબુદ થાય છે વળી [illegible] [illegible] સોજો ચડી આવવો શરીરના [illegible] પણ ભાગનો દુખાવો [illegible] લાગવુ [illegible] સ્ત્રીઓના [illegible] તથા કમર [illegible] જવા [illegible] [illegible] જવો વિગેરે સર્વ રોગોને નાશ કરનાર આ રામબાણ ઉપાયની એ બાટલી દરેક કુટુંબોમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ

કિમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા નહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી-

અમોએ હાલમા ડીસપેનસીગ ખાતુ ખોલ્યુ છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથ દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામા આવશે

એક વખત અમ[illegible] ખાત્રી કરો

ભીખા કલ્યાણજીની કુ૦ દવાવાળા,

Feb 19 મહેશવાડીને નાકે, ભહારકોટ, મુંબાઈ, ન[illegible]

આપના ઓર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો

સહકાર

નામ ડ ની, શરીરનું મુખ્ય શરીરના દરેક અવયવની પૂરતી તાકાત, હંમેશ ટકી રહે તેવી પાચન શક્તિ, એ બધાનો સહકાર ચાલુ રાખવા માટે તમો-અમારી અમૃતતુલ્ય

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ,

ઉપયોગ એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈના તમામ કારણોને દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત, બળવાન અને હિમ્મતવાન બનાવવાની અજબ શક્તિ ધરાવે છે તમારા શારીરિક અને માનસિક રોગોના સાથે અસહકાર કરી જો તમારે સ્નેહમય થવું હોય તો તેને માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક ચમત્કારિક મંત્રમાળા છે વધારે વિગત જાણવાને પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવો

કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક

બ્રાન્ચ ઑફિસ, કાલબાદેવીરોડ—મુંબઈ } વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી, જામનગર, કાઠિયાવાડ

હિન્દુઅનાથાશ્રમ, નડિઆદ, (ગુજરાત).

આવા રૂષ્ટપુષ્ટ અને નિરોગી સંતાન દેશની સમૃદ્ધિ છે

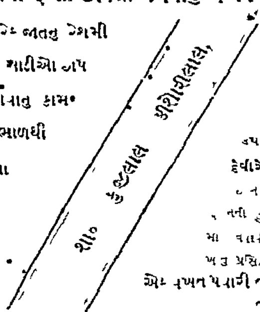
પણ

દેશ ભૂખ મરો બાપ અને મા પીવા વિનાના ભૂખ મરતા મુંઝાઈ જતાં કેટલાય બાળકો ભમતા નજરે છે તેમને જોવા હોય તો ઉપલા અમારા તરફ નજર ફેરવો નિરાધાર ભૂખ અને તરસથી મરી જતા અનાથ બાળકો કોઈ તમે કદી દીઠા છે એમના કલ્યાણ માટે તમારી શક્તિ અનુસાર દ્રવ્યના દાન આજે જ મોકલાવો ને પુણ્ય ભાવ સાધો મોજશોખના વાગે ભાગ યા મોકલો દયાસાગરો ગરીબોની આંતરડી ઠારો

કૃપા કરી આપ ... સંમેલનિયકની નોંધ નોંધો

પાકા રંગના દેશી છાપેલા મળવાનું ગજાવર ખાતું

અમારે ત્યાં હરેક જાતનું રેશમી
તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપ
વાનું તથા ધોવાનું કામ
ઘણી જ સંભાળથી
કરી આપનામાં
આવે છે
ઠેકાણું નોંધી
રાખજો.

૩૫૮ ...
દેવાંગેટ સુબાદ
... ના છેડી
... નવી ...
મા ...
ખ ...
એમ ...
જગોઝ.

કેશરંજન—પહેલા નંબરનું મગજ માટેનું તેલ છે
કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળ તથા
અને ઉગાડે છે
કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ ... સારી ... ઓને ખાસ
શાંતિ આપે છે
કેશરંજન—... તથા ... સારી રીતે વપરાય
છે કિમત એક ... ... ૧ પોસ્ટ ... જુદુ

મનોહરબિન્દુ શું છે?

મનોહરબિન્દુ—સુવાસિતતની ... ...
મનોહરબિન્દુ—... ... ઉપર ... ... આપે છે
મનોહરબિન્દુ—આ ... ના ... ... આપે છે ...
... ... સારી રીતે ...
મનોહરબિન્દુ—આ ... હરેક ...
હરેક ... ... પેકિંગ ...

કવિરાજ નગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ...
Feb 18 ન ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

પત્ર લખતી વખતે આ ... સમાચારની નોંધ લેશો.

૨૦ વરસની જુની દુકાન,

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ

સુરજમલ લલુભાઈની કું.

હમારે ત્યાં કોઈપણ જાતના મોટી તથા નાની સાઈઝના
હીરાઓ તથા મોતી માણેક પાના વિગેરે ઝવેરાત છુટક
તથા જથાબંધ મળશે

હાલની ચાલુ ફેશનનું કોઈપણ જાતનું ઝવેરાત તથા સોના
ચાંદીના દાગીનાઓ તૈયાર તેમ જ ઓરડરથી બનાવી
આપવામાં આવશે

હમો માલની આંકણી કરી આપીશું તેમ જ ઝવેરાતના
દાગીનાને રીપેર કરી આપીશું

ઠે૦–૨૨૫–૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસની
સામે મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૨૨૩૬

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ, Calmness, Bombay

દ્રાક્ષાસવ

રતલ એકના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા!

ગરમી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઉંઘ લાવનાર,
તાકાત આપનાર,
[illegible],

[illegible] પીણું!

જીવન સાથે વાપરી જુઓ

च्यवनप्राशावलेह

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક!

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળા,
નાના મોટા,
સ્ત્રી પુરુષ,
સૌને માટે,

જીવનવર્ધક દવા!

દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જુઓ

ઉંઝા ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન—
જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનું
પ્રાઇસ લીસ્ટ મગાવો

૭ આપના [illegible] સમાલોચકની નોંધ લેશો

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ,

૨૦૯, સેખ મેમણ સ્ટ્રીટ મુંબાઈ

તારનુ સિરનામુ "Muffchain-Bombay" ટેલીફોન નં ૬૭૮

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખુ પાનુ, રૂ ૧૫ અર્ધુ પાનુ રૂ ૮ પા પાનુ રૂ ૬.

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે એક વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામા આવશે

—જગ્યા ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રુબરૂમા મળવુ યા તો લખીને પુછાવવુ

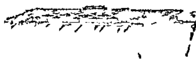
—આ ભાવ છે તેમા કે ના છે તેમા વધારો ઘટાડો થઈ શકે નહિ વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે નવુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો.

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ, મોંગ ગોકુળદાસ ચાલ, નંબર ૧/૬, મેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ

કમકામ ! કમકામ.

એક જ મહીના માટે

અમારા 'ન્યુ મોહિની ફ્લુટ' સાગનની લાકડીનુ બનેલુ વાજુ ૪ ૧/૨ અને અત્યુત્તમ હોવાથી સર્વ કેળવણી આપનારાઓને અનુકુળ અને રાગીણી માટે ઉત્તમ છે. ચેન્જ ૩ ના, સિંગલ રીડ રૂ ૫૦) ૬૦) હવે ૨૫) ૩૦) ડબલ રીડ રૂ ૯૦) ૯૦) હવે ૪૦) ૪૫) હાથ ને પગ ૧ ફોલ્ડીંગ વાજા નાની હાર રૂ ૯૫) ૯૦) ૧૨૫. આર્ડર સાથે ચોપાડી દામપેશગી મોકલવુ અને સ્ટેશનનુ નામ લખવુ જરૂરી છે.

પત્તો—પરશિયન કં, પોસ્ટ બોક્સ નં ૪૧૮ (S) કલકત્તા

[July 1921]

આપના ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

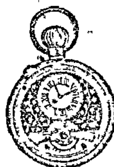
Before You Select Your Musical Instruments Please Try

દે નના હાર મને પાના વાર નિનાર હારવાજ િ મા તંબુરા, પિટાના માિ વાર બીન ના સમાર લેના ના અનાર પ્રાહસવીન મ ાની ટ્રેસ પત્તો-નેશનલ હાર્મોનિયમ કુ, (ડ૦૬) ૧૦-૩ લોઅર ચીતપુર રોડ(ડ) કલકત્તા.

Telegrams—Musicians

૨૧ મેં માસ માટે

અમા ા નડિયાળ જોવામાં સુંદર, મજબુત અને ટકાઉ છે ગ્યારન્ટી વર્ષ ૩ નિકલ સિલ્વર વૉચ રૂ ૪॥ નિકલ લીવર રૂ ૧૨ સિલ્વર લીવર રૂ ૧૫ મહારાજા વૉચ ૧૦ નિકલ રિવર્સ રિસ્ટ વૉચ રૂ ૭ સિલ્વર લીવર રિસ્ટ વૉચ ૨૦ નિકલ રેડીયમ રિસ્ટ વૉચ રૂ ૧૨ સિલ્વર રેડીયમ લીવર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૨૫ આલારામ વૉચ રૂ ૧૫ નિકલ સ્કાયર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૧૨ નિકલ પ્યારૈન રૂ ૧૫ ॥ રિસ્ટ ઓપન કેસ રૂ ૧૦ રિંગ રૂ ૧૧ ચાંદીની ન્હાના સાજનાં વૉચ ૯ રિસ્ટ વૉચ સાથે હાથે બાંધવાનો પટ્ટો સામાનું અને જો બડી લાવે તેને મફત આપીએ છીએ, ઓર્ડર ઘડીયાળ સાથે જવાબો ઘડીયાળ મફત પત્તો—મર્ક્યુરી વૉચ એજન્સી ૨૫ મ ન મિત્ર લેન (ડી) કલકત્તા

[July 1921]

લલિતા.

વનિતાશ્રમ: નડિઆદ.

ન્હાની કુમારીકાઓ, મ્હોટી કન્યાઓ, ને સ્ત્રીઓને આ સંસ્થામાં સંસ્કૃત, ગુજરાતીનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, સીવણ ભરત શીખવાડવામાં આવે છે ટીઆનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે

દાનેશ્વરીઓ ! ધનિકો !

તમારા દાન આ સંસ્થામાં મોકલો સમાજો કરતાયે નાના સ્ત્રી-કન્યાઓ એનો ઉપયોગ કરે છે, ધાર્મિક જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે.

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ. એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

છાપખાનાઓના માલીકો. પુસ્તકો પ્રગટ કરનારાઓ,
અને
લેખકો માટે ખાસ !

દરેક જાતના અંગ્રેજી અમેરીકન અને એવા બીજી બનાવટના દરેક સાઈજના ને વજનના છાપવાના કાગળો બેંકપોસ્ટ પેપરો, બ્રાઉન પેપર, આર્ટપેપર બાઇન્ડીંગ ક્લોથ અને છાપખાનાઓને લગતી દરેક પ્રકારની અપ-ટુ-ડેટ ઉંચા 'સેકંડ'ની પ્રિંટીંગ મશીનરી વિગેરે મળી શકશે ભાવ તાલ તથા વિગત મંગાવો. એક વખત પુછાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

મીલોમાં વપરાતા
ડ્રેસીંગ પેપરો, પ્રોગ્રામ્સ વિગેરે પણ મળી શકશે.
ઑફિસોને લગતી સર્વ પ્રકારની સ્ટેશનરી માટે પૂછાવો.
લખો: રમણીકરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મેરવાનજી બિલ્ડિંગ નં ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.
તારનું સરનામું 'સમાલોચક,' મુંબાઈ.

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) ૨ ॥ ⎫ ચારે ભાગની કિંમત
" ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) ૩ ૨॥ ⎬ અગીઆર
" ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) ૩ ૨ ⎪
" ભાગ ૪ (ચોથી આવૃત્તિ) ૩ ૫॥ ⎭ રૂપીઆ.

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

મા ૧૨૭ ખીતવાડી ગીરગામ, મુંબાઈ નં. ૪

૩. અને સર્વે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

ધી બેંગાલ સ્વીટમીટ એમ્પોરીયમ

પારેખ હોસ્પીટલ સામે, નં. ૨૩ શેંડહર્સ્ટ રોડ

ગીરગામ, મુંબાઈ

ખરેખરી શુદ્ધ સ્વદેશી મિઠાઈ.

ચોખ્ખા અને પાકા માલ

બંગાળની બનાવટની અનેક જાતની મીઠાઈ મુસાફરોના તથા તમામ જાતને માટે અમારે ત્યાં હંમેશ તૈયાર રહે છે. કલકત્તાના વખણાયેલા રસગુલ્લા, રાજભોગ, મીતાભોગ, મલીકાના દીલખુશ સંદેશ, પાતુઆ વિગેરે અનેક જાતની મીઠાઈ કલકત્તાના કુશળ કારીગરો તૈયાર કરે છે.

અમારી દુકાનના ભાવ ઘણા જ વાજબી છે. ઉપરાંત મુંબાઈની પસંદગી અનુકૂળ એવી જાતની પણ તૈયાર રાખીએ છીએ.

લગ્નસરાના અને ગાર્ડન પાર્ટીઓ માટે ખાસ ઓર્ડર લેવામાં આવે છે તે મુજબ બને તે જલદીથી જોઈતો બધો માલ પુરો પાડવામાં આવે છે. એક વખત આ બંગાળી રસગુલ્લા મીઠાઈનો સ્વાદ જો ચાખશો તો મન હમેશાં સંતોષ પામે એવી અમો ખાત્રી આપીએ છીએ.

[August 1921]

૧૧ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५

પુસ્તક ૧૬ મું.] ઑગસ્ટ, ઈ. સ. ૧૯૨૦ [અંક ૮ મો.
તંત્રી—રા. રમણલાલ ભુલાભાઈ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડયા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭, છૂટક અંકની કિંમત દસ આના
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ચૌદ રૂ. ટપાલખર્ચ સાથે
આ લવાજમ અગાઉથી જ લેવામાં આવે છે.

લોકમાન્યને લોકની સ્મરણાંજલિ.

લેખક શ્રી ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ બી.

૧ લી ઑગસ્ટ! હિન્દના ઇતિહાસની એક સ્મરણીય તિથિ! લોકમાન્ય તિલકની મૃત્યુતિથિ અસહકારના સમારંભની જન્મતિથિ! લોકમાન્યનું જીવન એટલે અધિકારીતંત્ર સાથે પોતાનો અસહકાર લોકમાન્યનું મરણ એટલે અધિકારી તન્ત્ર સાથે પ્રજાનો અસહકાર! કેવો યોગ!

ઈ સ ૧૯૧૮ ના અન્તભાગમાં સમ્રાટે હિન્દને સન્દેશ પાઠવ્યો "સહકાર" સન્દેશ સૌને હતો—હિન્દના રાજ્યકર્તાઓને તેમ જ હિન્દની પ્રજાને હિન્દની પ્રજાના એક નાયક તરીકે લોકમાન્યે ઉત્તર વાળ્યો 'ઉત્તરરૂપ સહકાર' '*Responsive Co—operation*' જેવો સહકાર રાજ્યકર્તાઓનો તેવો સહકાર પ્રજાનો સહકારથી રાજ્યકર્તાઓ આરંભ કરશે એટલે સહકારથી પ્રજા ઉત્તર દેશે લોકમાન્ય પાકા રાજપુરુષ ગાંધીજી સીધા કર્મવીર ગાંધીજીને લોકમાન્યનો ઉત્તર ન રુચ્યો—મુંઝવ્યો લોકમાન્યને સહકારનો ઉત્તર સહકાર' થી દેવા અમૃતસરમાં સૂચવનાર ગાંધીજી ઈ સ ૧૯૨૦ માં હૃદયના ઉંડાણમાંથી ઉગ્ર ઉદ્ગાર કાઢે છે 'અસહકાર '*Non—Co operation*' કેવો યોગ!

ઈ સ ૧૯૨૦ ના આગસ્ટની ૧ લીએ મુંબાઇના ચોપાટી ઉપર લોકમાન્યના શબનું દહન થયું તે તિથિએ તે સ્થળે મહાત્મા ગાંધીજીએ હિન્દ પાસે અહિંસાત્મક અસહકારથી સ્વરાજ્ય સાધવાનું નક્કી નિશ્ચય 'લોકમાન્ય તિલકનું સ્મારક સ્વરાજથી ઓછું ન હોવું જોઇએ'

ઈ સ ૧૯૨૧ ની તે જ તિથિએ તે જ સ્થળે તે જ ગાંધીજીએ તે જ હિન્દ પાસે સ્વદેશી સ્વીકાર અને પરદેશી બહિષ્કારનું વ્રત લેવડાવ્યું "સ્વદેશી સિવાય સ્વરાજ્યસિદ્ધિ અસંભવિત છે"

લોકમાન્ય એમને સ્વરાજ્ય-સાધના નો મંત્ર એમને સ્વદેશી લોકમાન્યનું સ્મરણ એટલે હેમના પ્રિય સિદ્ધાન્તોનું અનુસરણ એ જ હેમના આત્માના તર્પણ માટે સાચી અંજલિ!

સમાલોચક] • લોકમાન્ય તિલક [ઑગસ્ટ, ઇ સ ૧૯૨૧

પુસ્તક ૨૯ મું,]　　　ઑગસ્ટ, ઈ. સ. ૧૯૨૨　　　[અંક ૮

ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા?

લેખક—ગ લલિત.

૧

સુંદર સુમધુર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા?
ભવ્ય ને ભરપૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા?

૨

ગીત અને સૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!
[illegible] ને નૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!

૩

ચકચૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!
ચિન્તનચકચૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!

૪

દર્દે આતુર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!
જીવનમાં ક્રૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!

૫

મારું મગરૂર કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!
આખું [illegible] કોણ?
　　ચન્દ્ર કે તું ચન્દ્રિકા!

લુહાણામિત્રના છાપખાના (અભિનવસંસ્થા) [illegible] એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ
[illegible]

અસહકાર અને આત્મશુદ્ધિ.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

૧.

સામાન્ય.

"અસહકાર કે આ મોહ્દાર ?" અને "અસહકાર કેટલાક મુદ્દા" એ બે સમાલોચક આગના અંકમાં છપાયેલા લેખો જેમણે ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યા હશે ત્હેમને "અસહકાર" વિશે આ લેખમાળા ક્યે ધોરણે લખાય છે તે સ્પષ્ટ થયું હશે તે ધોરણ એ છે કે "અસહકાર"ની પ્રવૃત્તિ વિષે તટસ્થતાથી વિચાર કરતાં મ્હને એમ લાગે છે કે તે પ્રવૃત્તિના પક્ષપાતીઓ જેટલું કરવાનું ધારે છે તેટલું તેઓ ન કરી શકતા હોય તો પણ તે પ્રવૃત્તિથી તે સારે હિન્દના લોકોને લાભ છે બેશક, જેઓને એમ જ લાગતું હોય કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ દેશને સર્વથા હાનિકારક છે તેઓને એ પ્રવૃત્તિની સ્હામે થવાનો ધર્મ અને હક પ્રાપ્ત થાય છે જેઓને એ પ્રવૃત્તિ સર્વથા દેશને હિતકારક જ દેખાતી હોય ત્હેમને તે પ્રવૃત્તિના ઉત્સાહમાં પડવાનો ધર્મ અને હક પ્રાપ્ત થાય છે જેઓને એમ લાગતું હોય કે એ પ્રવૃત્તિની સ્હામે તો અમ્હે નથી જ, પરન્તુ પૂરેપૂરા એની સાથે પણ નથી, અને જેમના હિત એ પ્રવૃત્તિમાં અનિવાર્ય રીતે ડૂબતાં ન હોય ત્હેમને જેટલે અંશે તેઓ સાથે હોય તેટલે અંશે અનુમોદન દર્શાવવાનો ધર્મ અને હક પ્રાપ્ત થાય છે મ્હારું પોતાનું વલણ હજી સુધી એ ત્રીજા પ્રકારનું છે, અને આ લેખમાળા મુખ્યાંશે એ વલણને યોગ્ય લખાય છે

"અસહકાર"ની પ્રવૃત્તિ તત્કાલ કાર્યદક્ષ સરકારની સાથે વ્યવહાર બંધ રાખવાની પ્રવૃત્તિ છે, અને તેનું મુખ્ય સાધ્ય પંજાબના અને ખિલાફતના પ્રશ્નોનું હિન્દની પ્રજાને ન્યાય અને સંતોષ મળે તેવું નિરાકરણ સરકારની પાસે કરાવવાનું છે પરન્તુ તે પ્રવૃત્તિનું એક ગૌણ સ્વરૂપ આત્મશુદ્ધિનું પણ રાખવામાં આવ્યું છે એ આત્મશુદ્ધિનું સ્વરૂપ જે ત્રણ પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તે વિષે આ લેખમાં વિચાર કરીશ

૨.

સ્વદેશી.

આત્મશુદ્ધિનું પ્રથમ અંગ "સ્વદેશી" છે એ તો સર્વ કોઇ સ્વતન્ત્ર વિચાર કરનારે કુદરત સિદ્ધ માને એવું છે કે દરેક પ્રજા પોતાની જરૂરિયાતો પોતાની મેળે પૂરી પાડે એ કુદરતી સ્થિતિ છે, અને તે કુદરતી સ્થિતિ જેટલે અંશે શક્ય ન હોય તેટલે જ અંશે ત્હેમાં ફેરફાર કરવો ઘટે સ્વતન્ત્રતા એ કુદરતી સ્થિતિ છે, પરતન્ત્રતા એ કૃત્રિમ અને વિકૃત સ્થિતિ છે રાજકીય દિશામાં સ્વરાજ્ય, શિક્ષણવિષયક દિશામાં સ્વશિક્ષણ, અને આર્થિક દિશામાં સ્વદેશી એ સ્વતન્ત્રતાની કુદરતી સ્થિતિના કુદરતી પ્રયોગ છે આ મૌલિક અને સ્વાભાવિક વસ્તુસ્થિતિ સ્થાપિત કરવાનો જે ગંજાવર પ્રયાસ મહાત્મા ગાંધીજીએ આદર્યો છે ત્હેમાં દૃષ્ટિની

---

¹ નીતિદર્પણ રૂ. ૨–૮–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

જેટલી શુદ્ધિ અને વિશાળતા છે તેટલી જ આચારમનની ઉચ્ચતા અને પ્રબળતા છે હિન્દની વિદ્યમાન પરાધીનતામા ઉક્ત પ્રકારનો સ્વતંત્ર વિચાર સરખો પણ અનન્ય હિમ્મત વગર થઇ શકે તેમ નથી, તો ગુજરાત વીરપુરુષ આખા દેશ પામે એ વિચારનો આચાર કરાવવામા કેવી બધી સાહસિકતા જોઇએ ? એ તો ગાંધીજીનાં જ ગજા

ગાંધીજી એટલે એક બાજુથી જેમ વિચારની વિશાળતા તેમ બીજી બાજુથી આચારની એકાગ્રતા અત્યારે **"સ્વદેશી" એટલે ઑગસ્ટની ૧ લી થી સ્વદેશી કાપડનો પ્રચાર અને વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર.** એ વસ્તુઓનો વિવેક કરવાની જરૂર છે અત્યારે હિન્દ વિનાના બીજા બધા યે પરદેશોની **બધી યે વસ્તુઓનો બહિષ્કાર** કરવાનુ ગાંધીજી નથી કહેતા માત્ર બધા યે પરદેશોના કાપડનો જ બહિષ્કાર કરવાનુ કહે છે બીજુ, ગાંધીજી બ્રિટિશ વસ્તુઓનો જ બહિષ્કાર તાત્કાલિક રાજકીય શસ્ત્ર તરીકે કરવાનુ નથી કહેતા કાયમને માટે પોતાનુ કાપડ પોતે બનાવી લેવા હિન્દને કહે છે ટૂંકામા, ગાંધીજીની સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ ગ્રેટબ્રિટન તરફ કે બીજા બધા પરદેશો તરફ દ્વેષથી પ્રેરાયેલી પ્રવૃત્તિ નથી પરંતુ જ્યા સુધી બની શકે ત્યા સુધી પ્રત્યેક રાષ્ટ્રે સ્વાશ્રયી થવુ જોઇએ એ સ્વાશ્રય સિદ્ધાન્તથી પ્રેરાયેલી પ્રવૃત્તિ છે, અને તેથી એ આત્મશુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ છે જ્યા સુધી હિન્દને પરદેશી વસ્તુઓનો મોહ એટલો બધો હશે કે આર્થિક આત્મઘાત કરીને પણ તે વાપરવી, ત્યા સુધી સ્વતંત્રતાના પ્રયાસો વ્યર્થ છે માટે ગાંધીજી વાસ્તવિક કહી રહ્યા છે કે જો તમ્હે આર્થિક સ્વતંત્રતા ચાહતા હો તો પરદેશી વસ્તુઓનો મોહ મૂકી દો અને તમ્હારા દેશમા બનતી વસ્તુઓ વાપરી સ્વાશ્રયી બનો પરદેશી માલનો મોહ અશુદ્ધિ છે, કારણ તે પરાધીન બનાવે છે, તે મોહમાથી મુક્તિ નહિ મેળવો તો તમ્હે પરાધીનતામાથી કેમ છૂટશો ?—સ્વતંત્ર કેમ થશો ? પરદેશીના મોહપાશમાથી છૂટવુ એટલે સ્વતંત્રતા—પછી તે રાજકીય પ્રદેશમા હો કે શિક્ષણવિષયક પ્રદેશમા હો, કે આર્થિક પ્રદેશમા હો પરદેશી એટલે પરતંત્રતા—અશુદ્ધિ સ્વદેશી એટલે સ્વતંત્રતા—શુદ્ધિ આ સ્વદેશીનુ સાદુ સ્વરૂપ

સ્વાભાવિક રીતે કહેવામા આવશે કે સાદા સ્વરૂપના સામાન્ય સિદ્ધાન્તો એ એક વસ્તુ છે અને સકુલ સ્વરૂપના વિશેષ વ્યાવહારિક પ્રયોગો એ બીજી વસ્તુ છે પ્રથમ પ્રશ્ન તો એ જ છે કે સ્વદેશી એ અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી ઇષ્ટ અને લાભકારક છે કે કેમ ? બીજો અને વધારે વ્યાવહારિક અને તાત્કાલિક અગત્યનો પ્રશ્ન એ છે કે સ્વદેશી ઇષ્ટ હોય તથાપિ તે શક્ય છે કે કેમ ? ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓની અંદર જે ઉન્નત નૈતિક તત્ત્વ રહ્યુ છે, જેમા પ્રજાકીય ઉદ્ધારનો જે આશય રહેલો છે, જેમા સિદ્ધાન્તોની જે સ્વાભાવિકતા રહેલી છે, તે સર્વની ના પાડ્યા સિવાય ગાંધીજીની યોજનાઓમા વિગતોની સંકુલતા અને વિષમતાના પૂરેપૂરા ભાનનો અભાવ જોવામા આવે છે એમ કહેવુ એ શુ ખોટુ છે ? આવા પ્રશ્નોનો ઉત્તર અત્યારે તો એ જ લાગે છે કે પોતાની પ્રવૃત્તિઓના વ્યાવહારિક વિજય માટે ગાંધીજી બનતુ કરી રહ્યા છે પરિણામ જોવાનુ છે

વર્તમાન કાર્યો ૨, ૧-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અસ્પૃશ્યતા.

આત્મશુદ્ધિનું પ્રથમ અંગ જેમ વિદેશી વસ્તુઓના મોહપાશમાંથી મુક્ત થઇ સ્વદેશી વસ્તુઓનો ઉપયોગ છે, તેમ ત્હેનું બીજું અંગ અસ્પૃશ્યતામાં રહેલા અશુદ્ધ તિરસ્કારભાવમાંથી મુક્ત થઈ અસ્પૃશ્ય ગણાતા મનુષ્યો તરફ શુદ્ધ સદ્‌ભાવથી યુક્ત વર્તન છે. આ પ્રશ્નમાં ઘણી અપ્રસ્તુત બાબતો ચર્ચા કરનારાઓ દાખલ કરી દે છે. દાખલા તરીકે સ્ત્રી રજસ્વલા થાય તે પ્રસંગની અસ્પૃશ્યતા, કોઇ વ્યક્તિથી અસ્પૃશ્ય જાતિની કોઈ વ્યક્તિને સ્પર્શ થયો હોય તે સમયની અસ્પૃશ્યતા, દેવપૂજા પ્રસંગે કે ભોજન પ્રસંગે ન્હાયેલા માણસોથી નજરે ન ન્હાયેલા માણસની અસ્પૃશ્યતા – આવી આવી માત્ર નૈમિત્તિક અને પ્રાસંગિક અસ્પૃશ્યતાનાં દૃષ્ટાન્તો લઇ એમ પ્રતિપાદન કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે કે અસ્પૃશ્યતા એ તિરસ્કારસૂચક નથી એટલું જ નહિ, પરન્તુ ઉલટી એ તો સ્વચ્છતાપોષક છે. શું સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે ગાંધીજી અને અન્ય સુધારકો અસ્પૃશ્યતાનું અનિષ્ટ હિન્દુ સમાજમાંથી દૂર કરવાનું કહે છે તે આવી પ્રાસંગિક અસ્પૃશ્યતા માટે નથી કહેતા, પરન્તુ એ અસ્પૃશ્યતા માટે કહે છે કે જેથી હિન્દુ સમાજની અમુક કોમો જન્મથી કાયમને માટે અસ્પૃશ્ય ગણાઇ નીચી મનાય છે અને સાર્વજનિક વ્યવહારમાંથી બાતલ થાય છે? શું એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે કે ગાંધીજી અને સુધારકો અસ્વચ્છતાનો બચાવ કે વધારો કરવા નથી માગતા, પરન્તુ અસ્પૃશ્યતાનો અસ્વચ્છતાને નામે જે ખોટો બચાવ કરવાનો પ્રયાસ થાય છે તેને પાખંડ ખુલ્લું પાડવા માગે છે? જે ધોરણે અને જે કારણે ઉચ્ચ કોમની કોઇ વ્યક્તિ અસ્પૃશ્ય ગણાય છે તે જ ધોરણે અને તે જ કારણે અસ્પૃશ્ય કોમની કોઇ વ્યક્તિ અસ્પૃશ્ય ગણાય એ એક વસ્તુ છે, જે ધોરણે અને જે કારણે હિન્દુ સમાજની અમુક કોમો કાયમને માટે અસ્પૃશ્ય અને બહિષ્કૃત મનાય છે તે બીજી વસ્તુ છે. ગાંધીજી અને સુધારકો કહે છે કે સામાન્ય નીતિ અને ન્યાયની શુદ્ધ અને નિતાન્ત દૃષ્ટિથી જોતાં તેમ જ રાષ્ટ્રીય એકતા અને ગૌરવની દૃષ્ટિથી જોતાં હિન્દુ સમાજની અમુક કોમો જન્મથી જ અસ્પૃશ્ય અને નીચ ગણાય એ બરાબર નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસમાજ અસ્પૃશ્યતાની અશુદ્ધિમાંથી મુક્ત થઇ પોતાની અંગભૂત સર્વ કોમોને સદ્‌ભાવની નજરથી નહિ જુએ અને સાંખ્ય નહિ મળે ત્યાં સુધી હિન્દુઓ બીજી સુધરેલી ગણાતી કોમો તરફથી સમાન ગણાવાની માગણી શું મ્હોં લઇને કરે છે? જેઓ પોતાના સ્વજનોને ન્યાય કરવા તૈયાર નથી તેઓ બીજા પાસેથી શું જોઇને ન્યાય માગે છે? અત્યજ મનુષ્યોની અસ્પૃશ્યતાની અનિષ્ટ રૂઢિ નિર્મૂળ થયા વિના હિન્દની આત્મશુદ્ધિ સંભવતી નથી, અને આત્મશુદ્ધિ વિના સ્વરાજ્ય ક્યાં?

અને છતાં અસ્પૃશ્યતાના પ્રશ્નને બીજી બાજુ નથી એમ નથી, ઉલટી એ બાજુ એટલી બધી પ્રબલ છે કે અસ્પૃશ્યતાનું અનિષ્ટ નિર્મૂળ કરવામાં ગાંધીજી ફાવે કે કેમ એ જોવી રહી

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીનાં કૃત) રૂ. ૨–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ.

શંકાનો વિષય નથી પ્રથમ તો એ પ્રશ્ન પૂછવામા આવે છે કે જે એક સૈકાઓથી ઉતરી આવેલો છે અને જે બે ઉંડાં સામાજિક અને ધાર્મિક કારણોના પરિણામરૂપ માનવામા આવે છે તે ભેદો માત્ર વ્યક્તિગત ન્યાયની કે રાષ્ટ્રીય એકતાની સાદી ભાવનાઓની દૃષ્ટિથી જ જોવો એ શું બરાબર છે? સમાજરચનામા એમ નીં ભાવનાત્મક કલ્પનાઓ કરતા અધિકાર ભેદના વ્યાવહારિક સત્યો શું વધારે અસરકારક નથી નીવડતા? બીજો પ્રશ્ન એ પૂછાય એવો છે કે ધારો કે સમાજરચના અધિકારભેદના ધોરણે નહિ પરન્તુ અમે ના ધોરણે રચી હોય તો પણ પાયેથી ઉંડા જડ નાખીને જામેલા ભાવ એકદમ અદૃશ્ય થઈ જાય એવી અધીરી આશા શું વ્યાવહારિક છે? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર પણ એ જ હોઈ શકે કે ગાંધીજી કેટલા ફાવે છે તે જોવાનું છે

૪

મદ્યપાનનિષેધ

આત્મશુદ્ધિનું ત્રીજું અંગ તે મદ્યપાનનો પ્રચાર અટકાવવાનું છે મદ્યપાન એ અનિષ્ટ છે અને તે દૂર કરવું જોઈએ એ તો લગભગ સર્વ કબૂલ કરી રહ્યા છે, પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ જોતાં દિન પ્રતિદિન દારૂનો ઉપયોગ વધતો જાય છે એમ આંકડાઓ બતાવે છે બ્રિટિશ લોકો હિન્દમા આવ્યા તે પૂર્વે હિન્દમા દારૂનો ઉપયોગ હાલના જેટલા મોટા વિસ્તારવાળો ન હતો, અને એમ કહેવું ખોટું નથી કે દારૂનો ઉપયોગ વધવામા બ્રિટિશ રાજ્ય એક કારણ વધારે રીતે જવાબદાર છે બ્રિટિશ સરકાર દારૂના વેચાણમાંથી મ્હોટી આવક કરતી હોવાથી દુર્ભાગ્યે દારૂનો ઉપયોગ વધતો રહેવામા એનો સ્વાર્થ છે, અને તેથી દારૂની બંદી કરવામા સરકાર મદદ કરે એ આશા રાખવી વ્યર્થ છે ગાંધીજી કહી રહ્યા છે કે દારૂ પીવાથી આપણી પ્રજાની નીતિ બગડે છે એટલું જ નહિ, પરન્તુ તેથી દેશને મ્હોટી આર્થિક હાનિ થાય છે અને તેથી એ સામાજિક અશુદ્ધિમાથી પ્રજા મુક્ત થવી જ જોઈએ દારૂની બંદી નાબૂદ કરવી એ રાષ્ટ્રીય આત્મશુદ્ધિનું ત્રીજું અંગ છે

આ મદ્યપાનનિષેધનું કાર્ય ધારાય છે એટલું સહેલું નથી પીઠા આગળ પહેરા બેસાડવાની યોજના થોડા કાળ માટે જ હોઈ શકે અને તેમા મારામારી થવાનો ભય રહે છે જો કે પીઠાં ઉપર પીઠાં બંધ કરાવી શકાય અને દારૂના વેપારીઓને સમજાવી દારૂ વેચવાનું કામ જ બંધ કરાવી શકાય તો તો કાંઈ ચાલતા રહે નહીં એ દિશામા ગાંધીજીએ પ્રયાસો આદર્યા છે અને તેમા તેઓ થોડા ઘણા ફાવ્યા છે આવાં સામાજિક સુધારણાનાં કાર્યોમા તો સહકારવાદીઓ પણ સાહાય્ય કરી શકે ગાંધીજી તો એમની રીત પ્રમાણે અસહકાર ઠીક લાગ્યું છે તે સિદ્ધ કરવા મનનો યત્ન કરી રહ્યા છે તેઓ કેટલા ફાવે છે તે ભવિષ્ય સાબિત કરશે

ઈ. સત્તા અને મિત્રમંડળ (સચિત્ર) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, ...

સખળડખળ સામ્રાજ્ય.

લેખક—શ્રી. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

ઇતિહાસના વાચકો પણ ક્ષણભર હોઠઉપર આંગળી અડાડી વિચારદશામાં સ્તબ્ધ થઇ રહે તો પણ તેમાં આશ્ચર્ય ના લાગે એવા વિચિત્ર સંજોગોમાંથી આજ જગતનો વર્તમાન ઇતિહાસ ઘેરાઇ રહ્યો છે. જૂદી જૂદી વિભિન્ન અને વિચ્છિન્ન પરિસ્થિતિઓમાંથી જગતના સર્વ દેશો આજ પસાર થતા જાય છે. કોઇ ચિત્રવિચિત્ર અને ભયંકર લાગે એવી મનોદશા એ દેશોની પ્રજા અનુભવી રહી છે. મહાન ગણાતા સામ્રાજ્યોની કડક મુઠી પણ આજ ઢીલી બની વિખરાઇ રહી છે, અને વળી નવી ન્હાની જગત સ્હામે ઉભા રહેવાની અત્યારે તો હામ [illegible] નથી. એશિયા ખંડની પ્રજાઓનો એક વખત સ્હડનો દિવસ હતો, જ્યારે યુરોપની પ્રજાઓ નગ્ન અવસ્થામાં જંગલી જીવન ગાળતી હતી. પણ કાલ બદલાતાં આજ યુરોપ આદર્શ સંસ્કૃતિ, જ્ઞાન, પ્રજાઓ ને પ્રગતિના મુખ્યધારોના અનેક એક ખંડ તરીકે સત્તા ભોગવે છે. એશિયાનો સૂર્ય ઝાંખો પડ્યો છે. જાપાન જેવો એશિયાઇ દેશ [illegible] નીચી [illegible] અને પ્રતિભાથી યુરોપની પ્રજાઓ સમસ્ત સમાનતાની કક્ષામાં [illegible] સ્થિર થઇ બેઠો. પણ તે એક જાપાન જ. જાપાનને એશિયાની પ્રજાનું અભિમાન રહ્યું નહિ, પણ યુરોપીયન પ્રજાઓ માફક સ્વાર્થ સાધવાને એ સદાયે તત્પર રહ્યું. ચીન સાથે સ્હવાર પડતાં એ [illegible] ન્હાના કાઢી [illegible] ઇન્સાફ આપી રહે છે. હિન્દ ઉપર હેનો ડોળો ન્હાનો નથી. પણ પાણી પીવા આવેલ ક્ષણના મહેમાન જેમ ઘરના માલિક થઇ બેસે તેમ આપણા અંગ્રેજ બિરાદરો હિન્દનું સ્વામિત્વ [illegible] છે. એ બિરાદરો એનો હાથ ખૂં[illegible] દે એમ નથી.

યુરોપના [illegible] પછી જગતની બધી પ્રજાઓના દૃષ્ટિબિન્દુઓ ભયંકર રીતે બદલાયા છે. જે મહારાજ્યો જર્મન રાજ્યસત્તા સ્હામે જે જે કારણો દર્શાવી યુદ્ધમાં જોડાયાં હતાં, તેમનાં પાખંડ ઉઘાડાં પડી ચુક્યાં છે. 'ન્હાની પ્રજાના રક્ષણ અર્થે, અન્યાય ને જુલમની વિરુદ્ધ અમે યુદ્ધ માંડ્યાં છે' એ ત્હેમના આગેવાનોના કહેણો કેવળ [illegible] જુઠાણાં અને ભયંકર પાખંડ હતાં એ હવે ઘણા સ્પષ્ટ થઈ ચુક્યાં છે. પોતાના જ રાજકીય અને આર્થિક સ્વાર્થો માટે જ આ મહાન વિશ્વવિનાશી યુદ્ધ મચાવ્યું હતું એ ઉપર હવે ઢાંકપિછોડો કરી શકાય નથી. આ સ્થિતિમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં શું અંતર ગેરવ્યવસ્થા ચાલી રહી છે તે ઉપર આપણે સ્હેજ નજર નાખી જઇશું. ઘણાને એવો પ્રશ્ન સ્હેજે ઉઠે છે કે 'ભાઇ, આ તે શું થવા બેઠું છે?'

આ ન્હાના સરખા લેખમાં એ જ પ્રશ્ન ઉપર ટૂંક ચર્ચા કરવાની ધૃષ્ટતા કરવામાં આવી છે. વાચકોને પ્રથમ જ હું એ કહી દેવા માગું છું કે કોઇ રાજદ્વારી પુરુષનો આ લેખ નથી, રાજકીય વિષયોના કોઇ પાકટ વિચારકનો આ લેખ નથી. કોઈ ઇતિહાસવેત્તા-લેખકનો આ લેખ નથી. સાધારણ બુદ્ધિથી સમજી શકાય એટલું સમજી શકી આ ચર્ચા કરી છે. કોઈ પાકટ વિચારક કે અનુભવી દીર્ઘદર્શી લેખક આ ચર્ચા વધારે બુદ્ધિથી કરશે તો તેનો હું બહુ ઉપકાર માનીશ.

શેરલોક હોમ્સનું નવું પરાક્રમ રૂ. ૦—૧૨—૦ એન્. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અત્યારે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં શું શું ચાલી રહ્યું છે? એનો વિચાર કરવાની—એનું પાક નહિ તો કાચું પણ સરવૈયું કાઢવાની જરૂર તો કોઈ પણ સ્વીકારશે જ યુદ્ધ પછી સામ્રાજ્યની સત્તા વધી કે નબળી પડી? સામ્રાજ્યની પ્રજાઓની આર્થિક સ્થિતિ વધારે સંગીન બની કે નબળી? એની ગંભીર પરિસ્થિતિમાં શું કંઈ ફેર પડ્યો કે નહિ? અને સામ્રાજ્યની અધિષ્ઠાત્રી બ્રિટન શું મનોદશા ભોગવી રહી છે? આટલા જ પ્રશ્નોના ઉત્તર સંપૂર્ણપણે દેવા માટે ચર્ચાઓ કરી હોય તો પુસ્તકો ભરાય પણ એ બનવું અશક્ય છે તેના આપણે ટુંકમાં વિચારી જોઈશું

સાધારણ અભ્યાસકને એટલું તો લાગવું જ જોઈએ કે અનગળ સામ્રાજ્યની સંગીનતા એટલી બધી અજબ છે કે એને સહેજ પણ આંચ કોઈ લાવી શકે નહિ, એ ખરૂં જ છે. પણ સામ્રાજ્યની એકતા યુદ્ધ પહેલાં હતી તે હવે નથી રહી તેનું શું? એ એકતાનો ભંગ દિન પ્રતિદિન વધતો જાય છે જુદીજુદી પ્રજાઓ વચ્ચેનો સ્નેહભાવ તુટતો જ જાય છે, અને પરસ્પરના મિત્રભાવને સ્થાને શત્રુભાવ જ રોપાતો જાય છે આફ્રિકાના અને ફિજીના પ્રદેશોમાં વસતા હિંદીઓ તરફ વર્તુણુક જ રાખવામાં આવે, ને હિંદવાસીઓ હિંદમાં અંગ્રેજો તરફ સદ્ભાવ નહિ, કે અંગ્રેજો ન્યાય ને સંસ્કૃતિને ભુલી જઈ અહિં મિત્રભાવે રહી શકે નહિ તો પછી પરિણામે સામ્રાજ્ય સંગીન બને કે નિર્બળ? અંગ્રેજો કે ફિજીના ગોરાઓ હિંદમાં આવી સ્વતંત્ર રીતે ફરી શકે, અને હિંદીઓ એ દેશોમાં હડકાયા કુતરા કરતાં પણ વિશેષ દુ:સહ સ્થિતિમાં સબડ્યા કરે તો એકમેક ક્યાં સુધી ટકી શકે? સામ્રાજ્યની સખળડખળના ક્યાં અટકી રહે?

ઈંગ્લંડ આજ વર્ષોથી મહા રાજસત્તા ભોગવતું આવ્યું છે એ સત્તા માટે સામ્રાજ્યની જૂદી જૂદી પ્રજાઓને અગાધ પ્રેમ હતો, એના ન્યાયતંત્રમાં વિશ્વાસ હતો એ સ્થિતિ આજ સત્તર વરસ થઈ ગઈ છે મહાયુદ્ધમાંથી ફતેહની જીત મેળવીને બહાર નીકળ્યા પછી ઈંગ્લંડ ખાનેખરાબ બની ગયું છે એને તારવા સ્વાર્થસાધુ રાજદ્વારી પુરૂષો ... જોઈએ દેશના ધુરંધરોને પાર્લિમેંટમાંથી—ઈંગ્લંડની રાજદ્વારી હવામાંથી હડસેલી પાડવા જોઈએ.

ઈંગ્લંડનું એક ઘણું જુનું પુરાતન અંગ આયર્લેન્ડ ઈંગ્લંડ સામે સ્વાતંત્ર્ય માટે યુદ્ધ માંડી રહ્યું છે એ યુદ્ધ ઘણા વર્ષોથી ચાલી રહ્યું છે સરકારી અમલદારોનાં ખૂન થઈ ગયાં છે પ્રજાજનોના લોહી પણ રેડાઈ ચુક્યાં છે પ્રજા અને સત્તાધિકારીઓ એકમેકના ખૂનના તરસ્યા બની ગયા છે આજ વર્ષો પછી કંઈક સમાધાનીનાં ચિહ્ન જણાય છે સીનફેનના આગેવાન ડી વેલેરા આયર્લેન્ડની એક જબરજસ્ત વ્યક્તિ છે અમલદારોના પંજાઓથી એ વારંવાર નાસી છુટ્યો છે આજ ઈંગ્લંડનો પ્રધાન ડી વેલેરાને સ્નેહ નોતરી રહ્યો છે વર્ષોના ખુની નાટક ઉપર પડદો નાખવા મથી રહ્યો છે હજી તો હમણાં સુધી સમાધાન માગી રહ્યો છે આપણે આશા રાખીશું જ કે એ સમાધાન આયર્લેન્ડની મુક્તિ સિવાય અન્ય કોઈ પરિણામ પામશે નહિ આયર્લેન્ડની લડતમાં ખુન રેડાયાં ને હજારો પ્રજાજનોના જાન ગયા ઈંગ્લંડનો 'પ્રધાન બાજી રમતો થઈ રહ્યો' છે સાપ સાણસામાં આવ્યાવિના નમે નહિ.

સામ્રાજ્યનું બીજું અંગ ઇજીપ્ટ છે ઇજીપ્તને સ્વરાજ્ય આપવામાં આવ્યું છે એવું આપણે કેટલાક મહિનાઓ ઉપર જાણી શક્યા હતા પણ તે વાત પણ એક ભ્રમ છે ઇજીપ્તનું સ્વરાજ્ય હજી પણ આવવાનું છે ત્યાં પણ એવી જ ભયંકર સ્થિતિ છે અંગ્રેજ અમલદારો ત્યાં એ પોતાની વિદ્યા અજમાવી રહ્યા છે ત્યાં પણ પ્રજામાં પ્રચંડ અસંતોષ, અમલદારી તંત્ર અને સત્તા સામે ભયંકર વિરોધ જાગી ગયા છે ઇજીપ્ટને પુરેપુરી સ્વતંત્રતા જોઇએ છીએ ઇજીપ્ટને પણ સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકેના બધાયે હક ભોગવવા જોઇએ છીએ

હિન્દ, આયર્લેન્ડ અને ઇજીપ્ટ કરતાં પણ ઇંગ્લંડનાં બધાં સંસ્થાનો પણ પોતાના અધિકારો વધારે માગી રહ્યા છે. એ સંસ્થાનો ઉપલા ત્રણ દેશો કરતાં વધારે સ્વતંત્ર છે છતાં એમને વધારે સ્વતંત્રતા જોઇએ છીએ છેલ્લા યુદ્ધે એમને એ માટે પ્રેર્યાં છે સંસ્થાનો કહે છે કે હવે તો સામ્રાજ્યના હિતાહિતને લગતા પ્રત્યેક ન્હાના મોટા પ્રશ્નોમાં અમ્હારો અભિપ્રાય–સંમતિ લેવાવી જ જોઇએ પરદેશો સાથે વ્યાપારને લગતા પ્રશ્નો અમ્હે અમ્હારી અનુકૂળતાઓ પ્રમાણે ગોઠવી લઇએ અને અમ્હારા વકીલોને સ્વતંત્ર રીતે એ દેશોમાં ગમે ત્યાં મોકલીએ વિગેરે આનો અર્થ એ જ થઇ શકે કે આ સંસ્થાનો પોતાના ઉપર ઇંગ્લંડનો કોઇ પણ અધિકાર હવે વધારે વાર ચાલવા દેવા માગતા નથી, અલબત્ત ઇંગ્લંડનું અહિત થાય એવી રીતે કોઇ પણ દેશ સાથે એ નહિ વર્તવાને બંધાય છે ઇંગ્લંડ જો એ હકના આપે તો સંસ્થાનો ઇંગ્લંડથી જુદા પડવાની ધમકી પણ આડકતરી રીતે આપી રહ્યા છે છેલ્લા યુદ્ધમાં અમ્હે સંસ્થાનોએ ઇંગ્લંડને દ્રવ્ય અને માણસોથી જે મદદ આપી છે તેનો બદલો આ જ રીતે અમ્હને મળવો જ જોઇએ ઇંગ્લંડના હુંશીયાર પ્રધાનમંડળની રમત આ સંસ્થાનો સાથે ચાલી શકી નહિ જો સંસ્થાનો હઠીલાઇ કરીને કે અસહકાર આદરીને ઇંગ્લંડથી છુટાં પડે તો ઇંગ્લંડની સત્તા નબળી જ પડી જાય અને સામ્રાજ્ય ભાંગી જાય આ પરિસ્થિતિ ઉભી ના થવા દેવા માટે ઇંગ્લંડે સામ્રાજ્યની પરિષદ–ઇમ્પીરીયલ કોન્ફરન્સ સ્થાપી છે સંસ્થાનોના પ્રધાનો–પ્રતિનિધિઓ ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળ કરતાં વધારે હુંશીયાર છે અને એને પહોંચી શકે એમ છે એટલું આપણે જોઇ શક્યા છીએ ઇંગ્લંડની સત્તા સંસ્થાનો ઉપર હવે ટકાવી રાખીને જોઇએ તો ઘણી ઓછી થઇ છે સંસ્થાનોમાં પણ ગોરી ચામડી છે અને એના પ્રધાનો ઇંગ્લંડ સાથે, પોતાની સ્વતંત્રતા પુરેપુરી સચવાય તેવી બધીયે સાવચેતી સાથે તો ગણવા માગે છે હમણાં ઇંગ્લંડમાં આ પરિષદ ભરાઇ છે એમાં સામ્રાજ્યને લગતા અનેકવિધ પ્રશ્નો ચર્ચાય છે સામ્રાજ્ય સંગીન બને અને એકતાનો તાર વધારે મજબૂત રહે એ લક્ષ્ય છે પરંતુ સ્વાર્થસાધુઓની આ પરિષદ એ લક્ષ્ય કેટલું સાધી શકશે એ શંકા થવાનું કારણ છે દરેક દેશના પ્રધાનો ખરું જોતાં પોતાના જ હિત માટે આવ્યા છે તેટલા સામ્રાજ્યના હિતમાટે નથી જ આવ્યા એ સ્પષ્ટ જણાઇ જાય છે હજી એ પરિષદ્, આ લેખ લખાય છે ત્યારે, હમણાં જ શરૂ થઇ છે પણ જે થોડી વિગતો આવી છે તે ઉપરથી અત્યારે તો આ જ નિર્ણય બાંધી શકાય છે હિન્દતરફથી સરકારે નિયુક્ત કરેલા

દયારામનો અક્ષરદેહ ર. ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

મે જણ મિ શાસ્ત્રીયાર અને કચ્છના નરેશ એ પરિષદમાં બિરાજે છે આ બન્ને વ્યક્તિઓ પ્રજાની પસંદગીની નથી અને પ્રજાને એમના ઉપર વિશ્વાસ નથી એ વાત પ્રજાએ ગાઇબજાવીને સભળાવી છે એ વાત આપણે બાજુએ મુકીએ તો પણ એમનુ તો કહેવુ જ પડશે કે હિન્દની વર્તમાન પરિસ્થિતિ સંબંધમા પરિષદ સમક્ષ એમણે જે વાતો રજુ કરી છે તે સત્યથી વેગળી છે, અને એમાં હિન્દનો દ્રષ્ટિબિન્દુ મુકાયો નથી શાસ્ત્રીઆર જેવા દેશના એક વિચારક આજ દિવસે દિવસે નીચે ઉતરતા જાય છે લો શાસનમા અને લો પ્રતિનિધિત્વમા માનનાર શાસ્ત્રીઆર આજ જૂદી સ્થિતિમા પરિષદમા ગયા પછી પણ એક હિન્દુસ્તાની તરીકે વર્તવુ જોઇએ તેમ તુ નથી વર્તી શકયા એ મહા ખેદની કથા છે

આમ સામ્રાજ્યના જુદા જુદા-મુખ્ય-અગોની સ્થિતિ છે, સંસ્થાનો અને ત્રણ મુખ્ય અંગો પોતપોતાના દેશની સ્થિતિ અનુસાર સામ્રાજ્યથી અળગમે જતાં રહ્યાં છે સંસ્થાનોમા જે પ્રકારનો વિચારપ્રવાહ રાજ્ય કરી રહ્યો છે તે જેટલો મક્કમ છે તેટલો જ વિષમ પ્રશ્ન હિન્દ અને આયરલેન્ડ અને ઇજીપ્તનો છે બ્રિટનના તાબામા આ ત્રણે દેશોમાથી કોઇને વિશ્વાસનો અંશ માત્ર રહ્યો નથી તેના બચાવમા અસત્ય જ જોઇ રહેવાનુ છે અને વિશ્વાસ કે સત્ય ના જણાતા હોય ત્યા માન પણ કેમ હોઇ શકે ? આમ બ્રિટિશસામ્રાજ્ય સખળડખળ થતી ગયુ છે એ ટાળવાનો ઉપાય છે, પણ ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટના પ્રધાનમંડળને અભિમાનનોને દુમનિનો નીશો એટલો જબરો ચ્હડી ગયો છે કે અત્યારે એને કશુ જ જડશે નહિ અને જેમ હિન્દમા આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ તેમ આયરલેન્ડ અને ઇજીપ્તમા પણ અધિકારીઓ એવા તો વર્તે છે કે પોતાની જવાબદારીઓ ભૂલી જઇ, રાજ્યનુ અનિષ્ટ સાધી રહ્યા છે અગ્નિનો [illegible] થાય ત્યારે શમાવવો એ તદ્દન જ અશક્ય બને છે સામ્રાજ્યનો આ દાહ પણ તેવો જ ભયંકર અને દારુણ છે આ આન્તરિક અવ્યવસ્થા અને વ્હહનો નાશ પ [illegible] પ્રજાઓએ નવા માડ્યો છે અમેરીકાએ હમણા એક પરિષદ બોલાવી છે એ પરિષદમા અમેરીકા, ઈંગ્લંડ અને જૅપેનની લશ્કરી બળ ઓછા કરવાનો સવાલ ચર્ચાવાનો છે ઇંગ્લંડ પોતાના સંસ્થાનો અને હિન્દ વિગેરેને જો સાચવી લેશે નહિ તો પરિણામે વધારે નૈબળુ પડશે પેસીફિક મહાસાગરમા આ ત્રણે રાજ્યોના સ્વાર્થ છે એ સ્વાર્થો માહોમાહે ટકરી પડે નહિ તેનોયે વિચાર આ પરિષદમા થશે. જપેનનુ વલણ હજી દ્વિધા છે સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જણાતુ નથી તે એ શુ થાય છે આમ આપણે જોયુ છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની અંતર વ્યવસ્થા જેટલી છિન્નભિન્ન થયેલી અને વિરોધમાં સળગી રહેલી છે તેવી જ રીતે સામ્રાજ્ય બહાર પણ વિષમ સ્થિતિ છે જર્મની સાથે વિરોધ કરી બ્રિટન નાદાર બન્યા જેવુ થયુ છે ગ્રીસ અને તુર્કીનો ઝઘડો હજી સળગતો જ છે ફ્રાન્સ અને ઇટાલી કે રૂશિયા હજી રક્ત રેડવા અધીરા જ જણાય છે આ સખળડખળ વાતાનો પાર કોણ પામી શકે ? ભવભવના ઇતિહાસકારો અને રાજ્યદ્વારીવિષયોમા જ વ્હેલા રહેલા અભ્યાસીઓ પણ મુઝવણમા પડી જાય એવો આ આખો ક્રમ છે વંદે માતરમ્ ।

ગીરગામ મુંબાઈ
તા ૨૦-૭ ૧૯૨૧

પૃથિવીવલ્લભ - કેટલાક સંસ્કાર.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ બી

ભાઈ મુનશીનું છેલ્લું પુસ્તક—"પૃથિવીવલ્લભ—" આ વર્ષના માર્ચ માસમાં પ્રકટ થયું ગુજરાતમાં છે ત્હેના કરતા વધારે ચેતન હોત, વધારે સાહિત્યપ્રેમ હોત, વધારે સક્રિય ગુણપરીક્ષા હોત તો ભાઈ મુનશીની આ ન્હાની ઐતિહાસિક નવલકથાના અનેક અવલોકનો પ્રકટ થઈ ચૂક્યા હોત હજી ગુજરાત છે તે છે

આ લેખ સાંગોપાંગ સમાલોચના નથી માત્ર છૂટક સંસ્કારોની નોંધ છે—અને તે પણ લગભગ ચાર માસ પ્હેલા નાટક વિસ્મરણની મગજ ઉપર પડેલા સંસ્કારોની

પ્રથમ આરંભમાં જ સર્વ સંસ્કારોનો સારરૂપ સામાન્ય સંસ્કાર જણાવી દઉં ને પછી કેટલીક વિગતોમાં ને પૃથક્કરણમાં ઉતરીશ. સામાન્ય સંસ્કાર જે મ્હારા મગજ ઉપર પડ્યો તે ભાઈ મુનશીની સમર્થ તેજસ્વી, પ્રભાવશાળી, પ્રતાપી શક્તિનો ભાઈ મુનશી એટલે પ્રતાપ ત્હેમની કલ્પનામાં પ્રતાપ, ત્હેમના આલેખનમાં પ્રતાપ, ત્હેમની ભાષામાં પ્રતાપ ભાઈ મુનશીનું મનોરાજ્ય કે ભાઈ મુનશીનું ક્ષાત્રતેજ એવું એકદેશીય કે સંકુચિત નથી કે ત્હેમાં બીજાં તત્ત્વોને સ્થાન જ ન હોય, પરન્તુ તે બન્નેમાં અતિશય પ્રતાપ—બીજું બધું પછી લગભગ લશ્કરી તોર, લશ્કરી રૂઆબ, લશ્કરી અક્કડપણું, લશ્કરી દમામ એ તરફ વાતાવરણ જ્યાં ને ત્યાં માત્ર ધ્યાન ખેંચે એટલું જ નહિ, પરન્તુ પ્રાધાન્ય ભોગવતું લાગે—કવચિત્ કવચિત્ માનવતાના વધારે, ઉચ્ચ વધારે સાત્વિક, વધારે ઉદાત્ત અંગોને ભોગે. ભાઈ મુનશીનો બ્રાહ્મણત્વ એટલે વસિષ્ઠ નહિ, પરશુરામ એ ઉપરથી ખ્યાલ કરી લેવો કે એમનો ક્ષત્રિય કેવો હોઈ શકે રામાયણના રામચન્દ્રજી અને મહાભારતના યુધિષ્ઠિર ભાઈ મુનશીની નજરે 'પુરુષ' પણ ન લાગે તો "ક્ષત્રિય" લાગવાની તો વાત જ શી?—, ત્યારે, ભાઈ મુનશી એટલે પ્રતાપ, ભાઈ મુનશી એટલે ક્ષાત્રતેજ, ભાઈ મુનશી એટલે રજોગુણ આ રહસ્ય સમજવું એટલે ભાઈ મુનશીને સમજવા, એમના મુખ્ય જીવનશોકને સમજવો, એમની કૃતિઓને સમજવી, આ રહસ્ય ચૂકવું એટલે ભાઈ મુનશીના સર્જનમાં બધું યે ચૂકવું તમે વખાણો કે વખોડો, ભાઈ મુનશી એટલે રૂઆબ અને રોફ

અને સર્વ સંસ્કારોના સારરૂપ એ મૌલિક સંસ્કાર સમજાયો એટલે મ્હારા જે બીજા સંસ્કારો છે તે ત્હેમાંથી સ્વાભાવિક રીતે ફલિત થતા જણાશે એક એક લઈએ પ્રથમ તો "પૃથિવીવલ્લભ" એ નવલકથાના પ્રયોજન વિષે—મુખ્ય વક્તવ્ય વિષે પ્રસ્તાવનામાં ભાઈ મુનશી લખે છે "અનેક લેખકો મુંજની કીર્તિ તરફ ખેંચાઈ તેને વિષે લખવા પ્રેરાયા છે અનેરસિક ભોજને નામે મધ્યકાલીન માળવા કવિતામાં અમર થયું છે છતાં તે પ્રતાપી દેશનો પ્રતિનિધિ મુંજ પણ હતો એમ માનવાને કારણ મળે છે" "મુંજ તરફ અનેક નવલકથાકારો આકર્ષાયા છે તેમ હું પણ આકર્ષાયો" બે ખરી વાત કહીં દઉં? પ્હેલી તો

અરવિંદ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રૂ ૨—૮—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

એ કે મુંજનો મહિમા ગમે તેટલો ગાવામા આવે ઇતિહાસે તો રસિક અને વિદ્વાનોના આશ્રયરૂપ ભોજને જ મધ્યકાલીન માળવાની મહત્તાનું કેન્દ્રસ્થાન સમર્પ્યું છે મુંજ વિદ્યાવિલાસી હશે, મુંજ પરાક્રમી હશે મુંજ 'પૃથિવીવલ્લભ' હશે મધ્યકાલીન માળવા તો ભોજથી જ ઓળખાતું આવ્યું છે ને જ્યાં સુધી મનુષ્યો ક્ષાત્રતેજ કરતાં કલાતેજને વ્હેતું સ્થાન આપશે ત્યાં સુધી ભોજથી જ ઓળખાશે હવે* બીજો પ્રશ્ન ભાઈ મુનશી મુંજથી કેમ આકર્ષાયા? ન્હેઉ ઉપર જણાવેલા સંગ્રહ પર ર એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતો ભાઈ મુનશીને મુંજમાં કે તરવે આ ખ્યા ત ત ન ત મુંજનો પ્રતાપ-મુંજની 'પૃથિવીવલ્લભતા' ભાઈ મુનશીની નવલકથા એ બેશક ઐતિહાસિક નવલકથા દેખાય છે, પરન્તુ ખરેખર તે એક ઐતિહાસિક નવલકથા કરતાં માનવસ્વભાવની નવલકથા વિશેષ છે ભાઈ મુનશીનું પ્રયોજન અમુક ન ની માનવ મૂર્તિઓ આલેખવાનું જેટલું લાગે છે તેટલું ઐતિહાસિક માહિતી આપવાનું નથી નામર્દ ન ક્ષેપમાં 'પૃથિવીવલ્લભ' તુ મૂ ર ઇતિહાસના અ પુસ્તકરૂપે જેટલું ઉપકાર રહેના કરતાં માનવ સ્વભાવના અભ્યાસના એક પુસ્તક પે વધારે ઉપાય અને માનવ સ્વભાવના આ પ્રકારે મુનશીની નજરે મુંજને આકર્ષક બનાવ્યો જેથી તેને તેના નવલકથાનો નાયક બનાવ્યો? નવલકથાનું સૂચક નામ તેનો ઉત્તર પૂરે છે મુંજની પૃથિવીવલ્લભતાએ. મુંજ 'પૃથિવીવલ્લભ' કેમ? "પૃથિવીવલ્લભ એટલે માત્ર પૃથ્વીજનોનો પતિ નહિ પૃથ્વીજનોનો વ્હાલો માત્ર તેમના સુખ દુઃખ ધર્માર્થકામોનો વિચાર નહિ, ત્હેમના ઉમળકાભર્યા પ્રેમાપણોનો પાત્ર ડોગાર ઝ-સ્વામી નહિ, કૃષ્ણનો સ્વયંવૃત સ્નેહી ગોપીઓના પતિ કે ના તે હો, કૃષ્ણનો વલ્લભ તો કૃષ્ણજ છે પૃથ્વીનો પતિ જે હો તે હો ત્હેનો વલ્લભ તો મુંજ જ અને હાસ્યેનાના બાક એ ગમા તો નથી? "ગોપિ વલ્લભ કૃષ્ણ' એટલે 'નટો મેનાન- જેની આંખમાં તોફાન, એની બોલીમાં તોફાન, એના અંગેઅંગમાં તોફાન પૃથિવીવલ્લભ મુંજ' એટલે મગ બ માસ"-એનાં પરાક્રમ એને જ મુબારક જેમ જેમ બીજા મૂંઝાય તેમ તેમ એ હસે "ગોપીવલ્લભની લીલા" એટલે શુદ્ધિવાદીઓના નાપા કના-મના મો ઝના લ ગો સુધી મનુ રોના મન હરનારી કથા પૃથિવીવલ્લભની લીલા એટલે વૈરાગ્યમૂર્ત મુગાની આજા ઝાલ- તૈયપના કરમો ઝના-પ્રજાજનોના હૃદયો પોતાના કરનાર નાગી મુંજની ત્યાની અક્ષપમાં, પૃથિવીવલ્લભ મુંજની લીલાની ખ્યા દ્વારા ભાઈ મુનશી મનુષ્ય સ્વભાવનો જે પ્રકાર આલેખવા માગે છે તે એ છે કે જે જગતને જીતવા સાથે જગતને પણ જીતે છે જે ન સમજી શકાય એવું અદ્ભુત આમા ત્ય સરકાર ઉપર ભોગવે છે જે હસતે હસતે લોકાની પ્રભુતા પ્રતિપાદન કરી દે છે

મુંજની પૃથિવીવલ્લભતા એ ભાઈ મુનશીનું મુખ્ય વક્તવ્ય એવું જણાવતા એ બાબતના સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર રહે છે' ભાઈ મુનશીએ મુંજને જેનો-માઈ જર્મન ફિલસૂફ નિત્શેના *Superman* ના નોમુને-જ ગ્યો છે અને આલેખ્યો છે તેવો તે હમેશનમા હતો નમ

* સરસ્વતી મિત્રમંડળ રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

તે તો ઇતિહાસવેત્તાઓ જાણે, મ્હારા જેવા પ્રાકૃત જન તો એટલું કહી શકે કે ભાઈ મુનશીનો મુંજ જરૂર " પૃથ્વિવલ્લભ " નામને યોગ્ય છે બીજી બાબત મ્હારી સમજ એવી છે કે, ભાઈ મુનશી મુંજ દ્વારા એક સમર્થ માનવપ્રકાર રજુ કરે છે તેઓ ત્હેને કાંઈ આદર્શરૂપ ગણાવવા ઇચ્છે છે એમ નથી. 'નાયક આદર્શરૂપ જ હોવો જોઈએ ' એવો આગ્રહ અસ્થાને છે, નવલકથામાં જે પાત્રો આવે છે તે સૃષ્ટિની રંગભૂમિ ઉપર પોતપોતાના ભાગ ભજવતા પાત્રો તરીકે આલેખે છે

"મુંજની પૃથ્વિવલ્લભતા એ ભાઈ મુનશીનું મુખ્ય વક્તવ્ય' એ મ્હારા મગજનો સંસ્કાર મેં જણાવ્યો, હવે એ મુખ્ય વસ્તુ પત્ને ભાઈ મુનશી કેવી કલાથી કથાના આકારમાં રજુ કરે છે તે વિષે મ્હારો સરખાર જણાવીશ ઐતિહાસિક નવલકથાકાર વસ્તુની પસંદગીમાં તેમ જ સંકલનામાં એટલો સ્વતન્ત્ર હોઈ શકે જેટલો કાલ્પનિક નવલકથાકાર હોઈ શકે " પૃથ્વિવલ્લભ " માટે ભાઈ મુનશીએ બહુ રંગી, સાદું અને આછું વસ્તુ પસંદ કર્યું છે, અને તેમાં એમણે ઔચિત્યબુદ્ધિ અને પ્રમાણબુદ્ધિ બે બતાવ્યાં છે એટલું જ નહિ, પરન્તુ પ્રતિપાદ્ય નિષ્ઠા દર્શાવી છે એમનું સાધ્ય શું છે તે પોતે સ્પષ્ટતાથી જોયું છે અને તે માટે આ અને આટલી સામગ્રી આવશ્યક છે એની અચૂક સમજણ વાપરી છે કથાના મુખ્ય તન્તુ સાથે રસનિધિ અને વિલાસના પ્રેમવિકાસની ઉપકથાનો ગૌણ તન્તુ ગૂંથવામાં ભાઈ મુનશીએ ઉંચા પ્રકારની કલા બતાવી છે એમણે વસ્તુવિકાસ એવી ખુબીથી કર્યો છે કે જેમ જેમ કથાપ્રવાહ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ વધારે ને વધારે રસ પડતો જાય છે એટલું જ નહિ, પરન્તુ મુંજની પૃથ્વિવલ્લભતાનું મુખ્ય વક્તવ્ય ક્રમેક્રમે આપોઆપ વધારે ને વધારે પ્રતિપાદિત થતું જાય છે એકંદરે ભાઈ મુનશી એક સાધનસાધ્ય, સુશ્લિષ્ટ અને વાચકને અવિચ્છિન્ન રસ પડે એવા અસ્ખલિત કથાપ્રવાહવાળી વાર્તા પ્રમાણશાલી કલાથી રજુ કરે છે વસ્તુ પરત્વે એ મ્હારો સંસ્કાર

પાત્રો પરત્વે મ્હારો સંસ્કાર નીચે મુજબ છે પ્રથમ તો પાત્રોની પસંદગી વિષે એક તો પાત્રો થોડાં જ પસંદ કર્યાં છે, પરન્તુ તેમ કરવામાં ત્હેમણે કલાની ઉંચી સમજણ બતાવી છે પાત્રો થોડાં હોવા છતાં મુંજ અને મૃણાલના મુખ્ય પાત્રો જ માત્ર નહિ, પરન્તુ રસનિધિ અને વિલાસના ગૌણ પાત્રો પણ તેઓ ખૂબીથી ચિતરાવી શક્યા છે પોતાના પ્રભાવના સંપૂર્ણ ભાનવાળી સસ્મિત સ્મિત કરતી મુંજની મૂર્તિ વાચકની આંખ આગળ વારંવાર તરી આવે છે મુંજના દેખાવમાં પૃથ્વિવલ્લભતા છે, એની બોલીમાં પૃથ્વિવલ્લભતા છે, એના પ્રત્યેક નસોના વર્તનમાં પૃથ્વિવલ્લભતા છે માત્ર એક બાબત મ્હને ખરેખર ખૂંચ્યા કરી છે અનેક સ્ત્રીઓના મન હરી લેવા ને ત્હેમની વૃત્તિઓને ચંચલ બનાવી દેવી એ જાણે કેમ પુરૂષત્વનું એક લક્ષણ મનાયું છે ક્યાં એ માન્યતા અને ક્યાં એકપત્નીવ્રતની ઉન્નત લગ્નભાવના ! પણ એ ઉન્નત ભાવનાની વાત દૂર રહી, જગતની સામાન્ય માન્યતાની શિથિલ નજરથી જોઈએ તો પણ મુંજની મૃણાલ સાથેની બોલીચાલીમાં એક સરકારી

સાક્ષરજીવન રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ગ્રામીજનને ગાજે તે કરતા એક વિધવનપટ અને નફ્ફટ જ માણસ ન્હાજે એવી અગંભિરતા—*Vulgarity*—શુ નથી જણાતી ? સરકારી જનની સ્વસ્થતા અને નફ્ફટની નિતજતા એ બેમા શુ ભેદ ન હોવો જોઇએ ? ગોવર્ધનરામમા જમાન અને મનસ્વીનો મુંજ બેમા તફાવત હોવો જોઇએ કે નહિ ? નગ્નમૂર્તિ મૃણાલને સમ્માર્થ મુંજ વશ કરે છે ત્હેમા એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિને વશ કરે છે એટલુ જ જણાવવાનો ભાઇ મુનશીનો આશય નથી ભાઈ મુનશીનો આશય એવો જણાય છે કે આમા દરી મસ્તીવાળી સાચી રસિકતા અને સાચી સંસ્કારિતા પાસે સંયમ, વિરાગ, તપ અધૂરા લાગે છે ને હારે છે ભાઈ મુનશીએ મુંજ અને મૃણાલના પાત્રો જ કલ્પવામા અને આલેખવામા માન નહિ પરન્તુ તે બન્નેનો સમ્બન્ધ વિકસાવવામા પણ ઉંચા પ્રકારની કલા બતાવી છે મૃણાલનું પાત્ર પણ સમર્થ અને પ્રતાપી પાત્ર છે અને ત્હેનો હોરિઝોમ મુનશીએ આબાદ આલેખ્યો છે રસનિધિ અને વિલાસના પાત્રો વધારે સુકુમાર, વધારે માનવ અને વધારે નિર્દોષ ચીતર્યા છે મુંજ—મૃણાલનો પ્રતાપ આંજી નાખે છે રસનિધિ-વિલાસની સુકુમારતા હૃદયને જીતી લે છે ભાઇ મુનશીની કલાની વિવિધતા આમાં પ્રતીત થાય છે ભીલ્લમ—લક્ષ્મીદેવીના પાત્રો સમર્થ હોવા છતા મુંજ—મૃણાલથી જુદા પ્રકારના છે ભીલ્લમ યાદવ એ ક્ષત્રિયનો સૂચક પ્રકાર છે—બહાદુર નીવો અને વટવાળો, લક્ષ્મીની અસરથી સ્હેજ બળતી—માનભંગ સ્હેજે ન સહી શકનારી—લક્ષ્મીદેવી અને મ્હેણાની સ્વામિની—સજીવ વૈરમૂર્તિ છે તૈલપનુ પાત્ર વળી સૌથી વધુ નિસ્તેજ પડી જાય છે પ્રારમ્ભમા પોતાની બ્હેનના પ્રભાવશાળી તેજમાં અંજાઇ ગયેલા અને ત્હેની જ ઇચ્છાનો તથા આજ્ઞાનો અમલ કરનાર હથિયારરૂપ નિર્બલ ભાઈ તરીકે તે રજુ થાય છે, પરન્તુ પાછળથી તે એકદમ પલટો ખાય છે અને વિસ્મયજનક સ્વતંત્રતાથી તથા દક્ષતાથી વર્તે છે બેશક, ત્હેનામા મુંજ—મૃણાલને સમજવા જેટલી બુદ્ધિ નથી બ્હેને લગાવેલી લગની નાખી છે: "બસ, હું પૃથિવીવલ્લભ," જ્યારે પ્રસંગે પ્રસંગ મુંજની પૃથિવીવલ્લભતાના પ્રતિપાદન કરી રહેલ કોઇને પણ દેખાઇ આવે એમ છે સંક્ષેપમા, પાત્રો પસંદ કરવામા નવા પાત્રો કલ્પવામા અને ઐતિહાસિક તેમ જ કાલ્પનિક પાત્રોને આલેખવામા ભાઇ મુનશીની કલા જેવી તેવી નથી માનવ સ્વભાવનું ત્હેમનું જ્ઞાન વિવિધ અને મર્મગ્રાહી છે, અને ત્હેમના પાત્રો એ અમુક પ્રકારના દૃષ્ટાન્તરૂપ ચિત્રો જ નથી પરંતુ જીવતા જાગતા મનુષ્યો છે

હવે પ્રસંગો વિષે જેમ પાત્રોની પસંદગીમાં તેમ જ પ્રસંગોની પસંદગીમા ભાઇ મુનશી પ્રસંગપાત્ર સાધ્યસાધકતા બતાવે છે નિરર્થકતા અપ્રસ્તુતતાના અપરાધી તેઓ નથી રચના આલેખનની બાબતમા, પાત્રો આલેખવામા તેઓ જેટલી જ્ઞાનસમૃદ્ધિ અને કલા બતાવે છે તેટલી પ્રસંગોના આલેખનોમા નથી બતાવી શકતા કદાચિત્ એમ હોય કે ત્હેમને વિગતવાર વર્ણનો ન ગમતાં હોય, કદાચિત્ ત્હેમને આસપાસની પરિસ્થિતિ કરતા માનવ પાત્રો વધારે અગત્યના હોય કારણ ગમે તે હો ભાઇ મુનશીની કૃતિઓમા જેમ વિચારમગ્ન વાક્યો તથા દરરવણુનો નહિ જેવા હોય છે તેમ પ્રસંગવર્ણનો પણ ધ્યાન ખેંચે એવા

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

અવિરતર, સર્વોટ કે અમુક ભાગે હોય છે વિષયસમારંભ, કાર્યક્રમ, પ્રાગ્જ્ઞાન શિક્ષા, અને આખરે હાથીના પગ તરે કચરાતા જંતુને પ્રાણલાભ કરવો એ સૌ પ્રસંગો મુજબની વૃત્તિરીત વગતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં સાધનભૂત હોઇ મૂળની રીતિ ઔચિત્યશુદ્ધિ બતાવે છે

અને ભાઈ મુનશીની ભાષા હા, તેમા શબ્દ પ્રયોગોના ભેદ, વાક્યરચનાના દોષો, જોડણીના દોષો એવા એવા અનેક દોષો દૃષ્ટિગોચર થાય છે પરન્તુ, એ નવું નથી સામાન્ય છે કે ભાઇ મુનશીની ભાષા સમથ છે તેમાં વિનાશ અશિષ્ટતા, અસંગતતા અને અર્થ શોધના છે અર્થની અસર સ્પષ્ટ છે અને આ ભાઇ મુનશીની ભાષાના તેમની વિવિધતા એ સ્પષ્ટ છે

હવે ગત અને મ્હારા કેટલાક ચમત્કારો નજરમાં રજુ કર્યા છે ઇચ્છુ છું કે ભાઇ મુનશીને ન્યાયની ખાતર-વાચકને ન્યાયની ખાતર-ન્હારી જનને ન્યાયની ખાતર " પૃથિવી વલ્લભ"ની નવલકથા હું વાંચી રહ્યો કે તરત જ તેઉ મતિમ્નર આનંદ નમી શકો હોત પણ તેમ ન થયું હવે મોડે મોડાયે ભાઇ મુનશીને ઉત્સાહપૂર્વક અભિનંદન આપી શકું છું એ મ્હારૂ સદ્ભાગ્ય ગુજરાતીની અસ્મિતાનો ખ્યાલ એનો મરો માનવ અને સ્વાભાવિક છે?

સ્વદેશી.

લેખક—રા. આણંદપ્રસાદ

અમે તો વસ્તુવિદેશી વિસારી,
ગણી છે સર્વ સ્વદેશી પ્યારી—અમે૦
ભોગ્ય અમ સુરક્ષણી ધરણી ગભરસ ઉપજતી,
ભ્રાતભાઇની અહેમતથી ઉપજેલ ચીજ ન્યારી—અમે૦
અગ ઢાકુ વિદેશી વસ્ત્રે મહેનો લાગે અંગ,
વાગી પાતળી જન્મભૂમિની ખૂબી નગીર ચારી—અમે૦
રહિયાળા સહુ દેશ કરો પીવનથી હિમ્મત,
રખવાળા એ સ્વતંત્રતાના નૌતનનવ સુન્દરી—અમે૦

(સૌરાષ્ટ્રજીવન ? ...ઍન ઍમ ત્રવાડી ઍન્ડ કંપની, મુંબઈ)

છેલ્લુ ચુમ્બન

ચિત્રકાર રા રવિશંકર પંડિત

કૉપીરાઇટ

સુન્દર નાગરી જાત.

લેખ – રા ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

જાન જાન જોતા ગુજરાતે,
        સુન્દર નાગરી જાત,
    જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
  ગૌર વર્ણભરી ભવ્ય અ_ગી,
  બુદ્ધિ કલા ને સ્નેહ ત્રિપુટી
નરવગી આવે સહુ જનોમા,
        રસનીની એ ભાત,
    જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
  શરદ્પૂનમનો શશિ શોભતો,
    નભમ_ડલ તે નેમથ ક્રનો
શોની રહે ત્યમ જનમડળમા,
        નાગર શશિ સાક્ષાત,
    જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
  બ્રહ્માજીએ મનુષ્ય ઘડીયા,
  ઉત્તમ કૃતિમા નાગર જડીયા,
જાણે અવતર્યો સ્વર્ગભૂમિથી,
        દેવ-દેવીનો સાથ,
    જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
જાન જાન જોતા ગુજરાતે,
        સુન્દર નાગરી જાત,
    જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાનો નમુનો) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

 છેલ્લુ ચુંબન

ચિત્રકાર રા રવિશંકર પંડિત

કૉપીરાઇટ

સુન્દર નાગરી જાત.

લેખક-રા ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

જીવન જાન જોતા ગુજરાતે
સુન્દર નાગરી જાત,
જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
ગૌર સલુંભરી ભવ્ય મૂર્તી,
બુદ્ધિ કલા ને સ્નેહ ત્રિપુટી,
તરતી આવે સહુ જાતોમાં,
રસતીની એ ભાત,
જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
શરદપૂનમનો શશિ શોભતો,
નભમંડળ તેજોમય કરતો,
શોભી રહે ત્યમ જનમંડળમાં,
નાગર શશિ સાક્ષાત,
જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
બ્રહ્માજીએ મનુષ્ય ઘડીયા
ઉત્તમ કૃતિમાં નાગર જડીયા
જાણે અવતર્યો સ્વર્ગભૂમિથી,
દેવ-દેવીનો સાથ,
જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
જાન જાન જોતા ગુજરાતે,
સુન્દર નાગરી જાત,
જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત

મારી પીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સમાલોચક,]　　　　છેલ્લુ ચુંબન　　　　[ઑગસ્ટ, ઇ સ ૧૯૨૧

ચિત્રકાર રા રવિશંકર પંડિત

કૉપીરાઇટ

સુન્દર નાગરી જાત.

લેખક – રા ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

જાત જાત જોતા ગુજરાતે,
　　　　સુન્દર નાગરી જાત,
　　જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
　ગૌર વર્ણભરી ભવ્ય મૂર્તી,
　બુદ્ધિ કલા ને સ્નેહ ત્રિપુટી
નરનારી આવે સહુ જાતોમા,
　　　　રસભીની એ ભાત,
　　જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
　શરદ્પૂનમનો શશિ શોભતો,
　નભમ-ળ તેજોમય કરતો
શોભી રહે ત્યમ જનમડળમા,
　　　　નાગર શશિ સાક્ષાત,
　　જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
　બ્રહ્માજીએ મનુષ્ય ઘડીયા,
　ઉત્તમ કૃતિમા નાગર જડીયા,
જાણે અવતર્યો સ્વર્ગભૂમિથી,
　　　　દેવ-દેવીનો સાથ,
　　જોઇ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
જાત જાત જોતા ગુજરાતે,
　　　　સુન્દર નાગરી જાત,
　　જોઈ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત

મારી વીસ વાર્તાઓ. (સચિત્ર વાર્તાસગ્રહ) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

 છેલ્લું સુમન

ચિત્રકાર રા. રવિશંકર પંડિત

કૉપીરાઇટ

સુન્દર નાગરી જાત.

લેખક - રા ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

જાત જાત જોતાં ગુજરાતે,
સુન્દર નાગરી જાત,
જોઈ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
ગૌર વર્ણભરી ભવ્ય પ્રકૃતી,
બુદ્ધિ કલા ને સ્નેહ ત્રિપુટી,
તરવરી આવે સહુ જાતોમાં,
રસનીની એ ભાત,
જોઈ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
શરદ્પૂનમનો શશિ શોભતો,
નભમંડળ તેજોમય કરતો
શોભી રહે ત્યમ જનમંડળમાં,
નાગર શશિ સાક્ષાત,
જોઈ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત
બ્રહ્માજીએ મનુષ્ય ઘડીયાં,
ઉત્તમ કૃતિમાં નાગર જડીયા,
જાણે ચ્યવનપો સ્વર્ગભૂમિથી,
દેવ-દેવીનો સાથ,
જોઈ મ્હે સુ ર નાગરી જાત
જાત જાત જોતા ગુજરાતે,
સુન્દર નાગરી જાત,
જોઈ મ્હે સુન્દર નાગરી જાત

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ચિત્રકાર રા. રવિશંકર પંડિત

તરફ રસ જાગત કે વા-રૂચિ વધારવા તન મન ધનથી મંડ્યા હતા જ્યારે વિજય તેઓની-દ્દષ્ટિસમક્ષ તરવરવા લાગ્યો ત્યારે તુરત જ તેઓએ અમુક રાજાની જરૂરીઆતો પુરી પાડનારી પ્રવૃત્તિઓ સિવાય સર્વ પ્રવૃત્તિઓ અનુક્રમે ઉત્સાહી લોકોને સોંપી દીધી

આ પ્રયાસનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે ૧૮૬૭ની સાલમા કે જ્યારે જાપાનપાસે ખાસ વિશ રીતે કોઇ પણ નામી ઉદ્યોગો જ હતા ત્યારે માત્ર ૨૯ વર્ષના અતર પછી જાપાનમાં આજામાં આશરે ૪૫૮૫ ઔદ્યોગિક વ્યાપારી કપનીઓ લગભગ પોણુ કરોડ રૂપીઆની મુડી-ના દ્દષ્ટિએ પણ આજે જાપાન એશીઆમા સૌથી શ્રેષ્ઠ, સમૃદ્ધિવાન અને ઉદ્યોગી દેશ છે

યે પમાડે એવુ છે ? જો હિંદની પાસે જાપાનની જેવુ જ રાષ્ટ્રીય સ્વાતત્ર્ય હોત તો સ્વતન્ત્રિત ઘટનાઓથી—નિ ગીમ મજુરી ની મગરૂર જપાર કરતા નિર્ભર -ન્યુ હોત એમાં શુ શક છે ? *

મીમાંસા.

જોઇ મ્હે સુન્દુ——
શરદ્પૂનમનો શશિ
નભમ જ તેજોમય
શોભી રહે ત્યમ જનમણુનાથ જોશીભાઈ બક્ષી
નાગર
જોઇ મ્હે
બ્રહ્માજીએ રવિહિત
ઉત્તમ કુ
જાશે અવતરેલ, અને
જ્ઞાન જ્જ
વર્ણ
નષાદ)માં સમાવેશ
વ
જાતના આચાર, ધર્મ અને
નઓ
ની જોડે વ્યવહાર રાખનારા
ધર્મને સમજનારા અને અધર્મને
નારા

૧૪ જેનેજ કરાયેલાઓનેજેઓએ બળાત્કારથી ગુલામ બનાવેલા અથવા અટકાયતમા રાખેલા (વટલાવેલા)
૧૫ ક્રિયાના લોપથી હળવે હળવે પાતિત્ય આવે
૧૬ અને તે બ્રાહ્મણોના ઉપદેશને અભાવે
૧૭ અવિહિત વૃત્તિ (ધધા)ના સેવનથી પાચમી પેઢીએ જાતિ બ્રષ્ટ થઇ જાય.
૧૮ અથવા સાતમી પેઢીએ
૧૯ અજ્ઞાનથી અને આપત્તિને લીધે હોય તો, તે પૂર્વે નહીં
૨૦ પણ બુદ્ધિપૂર્વક હોય તો તુરત,
૨૧ સસર્ગથી પણ (પાતિત્ય આવે)
૨૨ તે (સસર્ગ)ના પ્રકાર નવ
૨૩ નિષાદ વિભાગમા વધુત્વનો પ્રકાર ખુલ્લો
૨૪ પરતુ અસ્પષ્ટ
૨૫ સૂક્ષ્મ અવલોકનથી તેનુ જ્ઞાન થાય

* પ્રખ્યાત દેશભક્ત ડૉ સુધીન્દ્ર બોઝના હિંદ અને જાપાનના લેખનો અનુવાદ.

મારી વીસ વાર્તાઓ (મચિત્ર વાર્તાસ ——૯——એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, મુબાઈ

જે વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું ભાવિ ઉજ્જવળ બનાવવાની આશાથી વિદ્યામંદિરોના બારણાનો આશ્રય હરહમેશ લે છે તેઓ બીચારા એક ચીલાપર હરહમેશ ચાલ્યા જાય છે તેઓ અભ્યાસક્રમના આવારે વાંકી ચૂકી " Courses " ગલીઓના માર્ગ દ્વારા જ એક દરવાજાથી બીજા દરવાજાપર્યંત જઇ શકે છે, પોતાને યોગ્ય સીધો માર્ગ સ્વયં તેઓ શોધી શકતા નથી, તેઓને ફરમાન કરવામા આવે છે કે તમે ખીચડી બનાવવા ઇચ્છતા હો તો સોનાની તપેલી લાવો, તેમા જ રાંધવાનું શીખવવામા આવશે અથવા અમે માત્ર આધણ મૂકવાનુંજ શીખવીશુ, ખીચડી તો તમારે અહિંથી ગયા પછી પકાવી જોવી !

ઘણા લોકોએ નિશ્ચય કર્યો કે અમે વધારે સીધો ને વધારે સુગમ તેમ જ લાભદાયક માર્ગ કાઢીએ તેવો માર્ગ કાઢ્યો ખરો ને મોટો એહો કર્યો, તન મન અને ધન અર્પણ થયાં નવા રસ્તાઓ શોધવામા આવ્યા, પરન્તુ દશા તેઓની તેવી જ રહી ધા. તેમ જ શક્તિનો વિપુલ રીતે વ્યય થતા છતા અમે તો ત્યાંને ત્યાં જ રહી જવા પામ્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ એક પગલું પાછા હઠ્યા, આગળ વધવાના સમાચાર ન આવ્યા અમારા પ્રયત્નોનુ ફળ જોવામા તો બહુ સરસ જણાયુ પરન્તુ ની ચ્યુ આંખને જ ફક્ત સુંદર જણાય તેવુ ઇંદ્રાયણુ ફળ બન્યુ પરન્તુ સાધારણ તેમ જ કાર્યદક્ષ નિરીક્ષકનું ધ્યાન હમેશા મુખ્ય મુદ્દાપર જ રહે છે અનુમાન કરનારો વર્ગ કારણ ગમે તેવુ સમજે, તેઓનુ અનુમાન નિર્વિવાદ હોવુ મુશ્કેલ છે પરન્તુ જે લૌકિક પદાર્થોનો વિનાસ મ્હોટા પ્રમાણમા દૃષ્ટિએ પડે છે તેનાથી આંખો મીંચીને, પરિણામ પ્રતિ લક્ષ્ય આપ્યા વગર ગાડરીયાપ્રવાહની માફક આગળ ને આગળ ધપ્યે જવામા કશુ ફળ હોતુ નથી એમાથી બચવાનો ઉપાય એ છે કે ' અવિદ્યારૂપી શત્રુનો મદ તોડવો, ભ્રમનો કીલ્લો તોડવો, કુદરત દેવીની સહાયતા માટે તેના ચરણોમાં પોતાની સેવાનુ બલિદાન કરવુ, એને શક્તિનુ સાધન સિદ્ધ બનીને ભ્રાન્તિરૂપ રાક્ષસનું દમન કરવું '

ભ્રમ અનેક પ્રકારના છે, જેનો વિસ્તારપૂર્વક લેખ કોઈ અન્ય સ્થળે કરવામા આવશે હાલ તો મરશે જ આપણો રામ તો કર્ત વ્યપરાયણ જનોની સમક્ષ કામ મૂકી દેનારાઓમાનો એક છે ચીજ સમજાય તો સિદ્ધિદાતા ગણેશનુ નામ લો, બિસ્મલ્લા કરો, નહિતર આ કથનને પણ એક સાધારણ સ્વતન્ત્ર લખાણ રૂપ સમજી સંતોષ માની લો

શિક્ષાની આધુનિક પદ્ધતિ સુધારવા યોગ્ય છે પરંતુ તેની સુધારણા દેશ ભાગની આવશ્યકતાના અનુસારે થવી જોઇએ દેશની ભાષામાં મિડલ ક્લાસના ધોરણો પર્યંત શુદ્ધ શિક્ષા એવા પ્રકારની મળવી જોઇએ કે, શિખનાર ઇચ્છે તો માત્ર સૈદ્ધાંતિક (Theoretical) વિદ્યામાટે આગળ અભ્યાસ કરે, અથવા, વ્યાવહારિક (Practical) વિદ્યાનો પ્રયત્ન કરે,

લેખકના અભિપ્રાય મુજબ વ્યાવહારિક તે બધુ જ્ઞાન છે કે જેમાં સાધારણ અથવા તો અસાધારણ જ્ઞાનપૂર્વક હાથની સફાઇ તેમ જ કારીગરીની જરૂરત હોય શીખનાર ક્રિયાકુશળ બને, ભવિષ્યમાં એન્જીનીયર, મા વિજ્ઞાનવેત્તા કિંવા દરજી, લુહાર, મોચી, કુંભાર વગેરેને ... કાર્ય જીવિકાને માટે અથવા તો શોધખોળમાટે કરી શકે સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન તે ગણાય કે

... સતીઓ (સચિત્ર) ૨ ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

જેથી મનુષ્ય, કાવ્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર રાજનીતિ, કાયદા વગેરે વિષયોનું જ્ઞાન સંપાદન કરીને સિદ્ધાન્તશિક્ષક, લેખક વા વકીલ વગેરે થઈ શકે અથવા વિચાર યા તર્કદ્વારા દર્શનોનું દિગ્દર્શન કરતા કરાવતા રહે. આ પ્રતિના આરંભના દરજ્જાને જ પ્રવેશક માનવો જોઈએ અને અંગ્રેજી શિક્ષણની શરૂઆત અહીં સુધી પહોંચ્યા પછીથી થવી જોઈએ, જેઓને ઘણુ ઉંચા જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો સમીક્ષાત્મક કિંવા શોધખોળ કરવારૂપ અભ્યાસ કરવાનો ઇરાદો હોય તેઓએ તે તે વિષયના ગ્રંથોની જ નાની નાની રીડરોદ્વારા યોગ્ય શબ્દો પર પૂરો પરિચય કરી લેવો જોઈએ, અને એટલે સુધી અંગ્રેજી અભ્યાસ પહોંચવો જોઈએ કે પુસ્તક વાંચીને તેમ જ ક્યારેક ક્યારેક તો કોષની મદદ લઈને પોતાના ખાસ વિષયનાં પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં સમજી શકે ધારાપ્રવાહ અંગ્રેજી બોલવાનો કે લખવાનો ઈરાદો જેઓનો હશે તેવાઓની સંખ્યા તો જુજ નીકળશે, તેઓ પોતાનો પ્રબંધ સ્વયં કરી લેશે, તેઓને માટે સમગ્ર જનતાને શામાટે સતાવવામાં આવે ? કોન્ગ્રેસની, દરબારની, કોર્ટોની, કે સભાઓની ભાષા આપણી દેશભાષા થવી જોઈએ તેમ જ અંગ્રેજી ભાષાની ઉચ્ચ વિદ્વત્તા આવશ્યક ન હોવી જોઈએ સિવિલસર્વિસ અને એજ્યુકેશનલ સર્વિસમાં જે અંગ્રેજો આવે છે તેઓને આપણા દેશની ભાષા શીખવી પડે છે પરંતુ તે નામ માત્ર તેમ તેઓની સંખ્યા પણ થોડી છે, તેઓને આગ્રહ કરવો જોઈએ કે તેઓએ અમારી ભાષા સારીરીતે શીખી લેવી ત્યારે જ તેઓ ભારતમાં આજીવિકા સંપાદન કરવાને યોગ્ય ગણાય જે અમારા જ દેશીભાઈઓ અંગ્રેજીનો પક્ષ લઈને અમ્હારા દેશના કરોડો મનુષ્યોની સગવડનો નાશ કરે છે તેમને બુદ્ધિ વિપર્યય અમને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે પરંતુ દુર્ભાગ્યવશે એવા લોકો આંગળીને ટેરવે ગણી શકાય તેટલા જ માત્ર નથી અંગ્રેજીની માયાએ અમારા દેશને એટલો આવૃત કરી દીધો છે કે જેથી માતૃભાષાના મહત્ત્વને તેમ જ મહાન દેશ વિષયક પ્રશ્નોને અમે ભુલી જઈએ છીએ

આપણે એ ભૂલી જવું જોઈતું નથી કે કારીગરીની ઉન્નતિ વિના આપણું ભાવિ જીવન ઉજ્જવળ થનાર નથી કારકૂનપણું વકીલાત વગેરેમાં હવે દમ રહ્યો નથી, માટે શિક્ષા વિભાગમાં મહાવિદ્યાલયો તેમ જ વિશ્વવિદ્યાલયોમાં પાયાએ પોંહતો ન્યાય આર્થિક શિલ્પનું પાછળ થવો જોઈએ, આને માટે લોકમતની શિક્ષાની જરૂરીયાત છે

• મિડલ પર્યન્તનું શિક્ષણ દરેકનું એકસરખું હોવું જોઈએ, ચાહે તો શાસ્ત્રી કિંવા પંડિત બનવું હોય, ચાહે તો લુહાર, સુતાર કે કડીયા બનવું હોય, અને ચાહે તો હાઈકોર્ટની વકીલાત કે જડજપણું કરવું હોય શાસ્ત્રી બનવામાટે હાલનું સમગ્ર વિજ્ઞાન તેમ જ દર્શન સંસ્કૃતની પ્રાચીન પ્રથાને અનુકૂલ રીતે ભણાવવામાં આવે કે જેથી દરેક વિદ્વાન્ ઉંડો અભ્યાસી બનવા પામે, તેમ જ તેના વિષયમાં કૂપમંડૂકની કહેવત ચરિતાર્થ ન થવા પામે સાયન્સ, આર્ટ, તેમ જ થીઓરી યન્ટલ, વા વ્યવહાર, સિદ્ધાન્ત, તેમ જ આત્મવિદ્યા—આ વિભાગો કાયમ રહે પરંતુ વિશેષતા (Specialization) નવા ધોરણોથી જ શરૂ થવા પામે, વિદ્યાર્થીઓનો વિભાગ આ ધોરણોથી જ થઈ જવો જોઈએ

રમેકમુના ૨ ૧૦૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જેથી મનુષ્ય, કાવ્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, રાજનીતિ, કાયદા વગેરે વિષયોનુ જ્ઞાન સપાદન કરીને સિદ્ધાન્તશિક્ષક લેખક વા વકીલ વગેરે થઇ શકે અથવા વિચાર મા તર્કદ્વારા દર્શનોનુ દિગ્દર્શન કરતા કરાવતા રહે. આ પ્રાંતોના આરંભમા દરજ્જાને જ પ્રવેશક માનવો જોઇએ અને અંગ્રેજી શિક્ષણની શરૂઆત અહીં સુધી પહોચ્યા પછીથી થવી જોઇએ, જેઓને ઘણુ ઉચ્ચ જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો સમીક્ષાત્મક કિંવા શોધખોળ કરવારૂપ અભ્યાસ કરવાનો ઇરાદો હોય તેઓએ તે તે વિષયના ગ્રંથોની જ નાની નાની રીડરોદ્વારા યોગ્ય શબ્દો પડે પૂરો પરિચય કરી લેવો જોઇએ, અને એટલે સુધી અંગ્રેજી અભ્યાસ પહોચવો જોઇએ કે પુસ્તક વાંચીને તેમ જ ક્યારેક ક્યારેક તો કોશની મદદ લઇને પોતાના ખાસ વિષયના પુસ્તકો અંગ્રેજીમા સમજી શકે ધારાપ્રવાહ અંગ્રેજી બોલવાનો કે લખવાનો ઇરાદો જેઓનો હશે તેવાઓની સખ્યા તો જુજ નીકળશે, તેઓ પોતાનો પ્રબધ સ્વય કરી લેશે, તેઓને માટે સમગ્ર જનતાને શામાટે સતાવવામા આવે ? કોન્સીલની, દરબારની, કોર્ટોની, કે સભાઓની ભાષા આપણી દેશભાષા થવી જોઇએ તેમ જ અંગ્રેજી ભાષાની ઉચ્ચ વિદ્વત્તા આવશ્યક ન હોવી જોઇએ સિવિલસર્વિસ અને એજ્યુકેશનલ સર્વિસમા જે અંગ્રેજો આવે છે તેઓને આપણા દેશની ભાષા શીખવી પડે છે, પરતુ તે નામ માત્ર તેમ તેઓની સખ્યા પણ થોડી છે, તેઓને આગ્રહ કરવો જોઇએ કે તેઓએ અમારી ભાષા સારીરીતે શીખી લેવી ત્યારે જ તેઓ ભારતવર્ષમા આજીવિકા સપાદન કરવાને યોગ્ય ગણાય જે અમારા જ દેશીભાઇઓ અંગ્રેજોનો પક્ષ લઇને અમ્હારા દેશના કરોડો મનુષ્યોની સગવડનો નાશ કરે છે તેમને બુદ્ધિ વિપર્યય અમને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે પરતુ દુર્ભાગ્યવશે એવા લોકો આગલીને ટેરવે ગણી શકાય તેટલા જ માત્ર નથી અંગ્રેજીની માયાએ અમારા દેશને એટલો આસક્ત કરી દીધો છે કે જેથી માતૃભાષાના મહત્વને તેમ જ મહાન દેશ વિષયક પ્રશ્નોને અમે ભુલી જઇએ છીએ

આપણે એ ભૂલી જવુ જોઇતુ નથી કે કારીગરીની ઉન્નતિ વિના આપણુ ભાવિ જીવન ઉજ્જવળ થનાર નથી કારકુનપણુ વકીલાત વગેરેમા હવે દમ રહ્યો નથી, માટે શિક્ષા વિભાગમા મહાવિદ્યાલયો તેમ જ વિશ્વવિદ્યાલયોમા પાઠ્યો પીઇનો વ્યવસાયક શિક્ષણ પાછળ થવો જોઇએ, આને માટે લોકમતની શિક્ષાની જરૂરીયાત છે

• મિત્ર પરિનનુ શિક્ષણ દરેકનુ એકસરખુ હોવુ જોઇએ, ચાહે તો શાસ્ત્રી કિંવા પડિત બનવુ હોય, ચાહે તો લુહાર, સુતાર કે કડીયા બનવુ હોય, અને ચાહે તો હાઇકોર્ટની વકીલાત કે જજ્જપણુ કરવુ હોય શાસ્ત્રી બનવામાટે હાલનુ સમગ્ર વિજ્ઞાન તેમ જ દર્શન સસ્કૃતની પ્રાચીન પ્રથાને અનુક્રમ રીતે ભણુવામાં આવે કે જેથી દરેક વિદ્વાન ઉંડો અભ્યાસી બનવા પામે, તેમ જ તેના વિષયમાં કૂપમડૂકની કહેવત ચરિતાર્થ ન થવા પામે સાયન્સ, આર્ટ તેમ જ ઓરીયન્ટલ, વા વ્યવહાર, સિદ્ધાન્ત, તેમ જ આત્મવિદ્યા—આ વિભાગો કાયમ રહે પરતુ વિશેષતા (*Specialization*) નવા ધોરણોથી જ શરૂ થવા પામે, વિદ્યાર્થીઓનો વિભાગ આ ધોરણોથી જુદો થઈ જવો જોઇએ •

સ્નેહમુદ્રા ૧૦૦૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

વિદ્યાર્થી એક મુખ્ય વિષયના અભ્યાસમાટે એક પ્રકારના વિદ્યાલયમા દાખલ થાય, પરન્તુ તે વિદ્યાલયમા તે ખાસ વિષય સંબંધ રાખનાર વિષયો તો અવશ્ય શીખવાના જ જોઇએ કે જેના વિના યોગ્ય અભ્યાસ ગણાય જ નહિ જેમકે વ્યાવહારિક રસાયણ શીખનારાઓને જેટલું ભૌતિક તેમ જ ગણિત વિષયક જ્ઞાન સંપાદન કરવુ આવશ્યક છે તેટલું ભણાવવાનો પ્રબંધ રસાયન વિદ્યાલયમા અવશ્ય હોવો જરૂરનો છે રસાયન ભૌતિક વિગેરે માત્ર જ્યાં સિદ્ધાંતરૂપથી શીખવવામા આવતા હોય ત્યા તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર વિષયોનો એટલો જ સમાવેશ રહે જેટલો ભણતર માત્ર માટે જરૂરનો છે શુદ્ધ સૈદ્ધાંતિક અભ્યાસમા ક્રિયાત્મક જ્ઞાનની તલમાત્ર જરૂર નથી માત્ર સિદ્ધાંતોના અભ્યાસમા એટલો સમય પણ વ્યતીત થશે નહિ, જેટલો હાલમા લાગે છે

એમ કહેવામા અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય કે અહિં અત્યંત સંક્ષેપરીતે ઘણા મહત્ત્વના પરિવર્તનોનુ દિગ્દર્શન કરાવવામા આવ્યુ છે, તેમ જ આટલા ટુંક દિગ્દર્શનથી કામ ચાલી શકે નહિ પરન્તુ એટલું લક્ષ્યમા રહેવુ જોઇએ કે આ ફેરફારોનુ વિસ્તૃત રીતે વર્ણન કરવાનો મુખ્ય વિષય નથી.

શાસ્ત્રીપરીક્ષા તૈયારી કરનારાઓને વિજ્ઞાન શીખવવામા લેખકને એવો અનુભવ થયો છે કે, જેઓ વિજ્ઞાન વિષયક અભ્યાસ માત્ર સિદ્ધાંત જાણવા સારૂ કરે છે તેઓને ક્રિયાત્મક વિજ્ઞાનમા પરિશ્રમ કરવો બીનજરૂરી છે—શાન્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરવા બરોબર છે. સાથે એ વાત થયુ નથી કે ક્રિયાત્મક શિક્ષણ વગર તેઓને સિદ્ધાંતનુ જ્ઞાન પણ ન થવા પામે મુશ્કેલી માત્ર એટલી જ છે કે જે શિક્ષકે પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિએ જ્ઞાન સંપાદન કરેલુ છે તેને એ સમજાતુ નથી કે સિદ્ધાંતો ક્રિયાત્મક શિક્ષણ વગર શી રીતે સમજાવાય ? પરન્તુ પ્રાચીન દર્શનોમા વૈશેષિક અને ન્યાય તેમ જ થોડુ સાંખ્ય ભૌતિક વિજ્ઞાન જ સમજુ છે, પરન્તુ તેની શિક્ષામા ક્રિયાત્મક કર્મ કોઈ અંગ નથી,તેથી આને કોઇ દોષ ભલે ગણે પરન્તુ, જે વિષય શાસ્ત્રીઓ પોતાની પ્રાચીન પદ્ધતિથી ભણાવે છે, તેમા કોઇ પણ પ્રકારે ખામી આવતી નથી બાકી રહી માત્ર પરીક્ષાઓ તેમાં જ પ્રયોગોની વાત, તે સુતાર, લુહાર વગેરે કારીગરો, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ, વગેરે જ્ઞાનવિજ્ઞાનવેત્તાઓ આ સિદ્ધાંતોનો પ્રયોગ બરાબર રીતે કરતા હતા, તેમ જ અનુભવની કસોટીપર કસતા હતા આ પ્રાચીન પ્રથાનુ પુનરુજ્જીવન કરવાથી સહજ જ એ ખામીઓ દૂર થઇ જવા પામશે લેખકે સ્વય અનુભવ કર્યો છે કે, સૂત્રો વડે વિજ્ઞાનનો ઘણોખરો સિદ્ધાંત શીખવવો મુશ્કેલ નથી કેટલાક દિવસો આ પ્રાચીન પ્રથાપર શીખવવાના પ્રયત્નમાં વિજ્ઞાનસંબંધી અનેક સૂત્ર રચવામા આવ્યા, અથવા કહો કે સૂત્રો રચવાનુ સાહસ કરવામાં આવ્યુ, પરિણામે જોવાયુ કે આ પદ્ધતિથી વિજ્ઞાન શિક્ષણ વિષયક સરલતામાં વધારો થયો

અમારા એક પરમ મિત્રે જ્યારે સંસ્કૃત ભાષાનું એક પત્ર કાઢવાનો વિચાર કેટલાએક વર્ષ પૂર્વે દેશના એક મહાન્ નેતા સમક્ષ રજુ કર્યો હતો ત્યારે એ મહાન્ નેતાએ, ઉત્તર આપ્યો હતો કે " ઘરડી ડોશીને શણગારીને કરશો શુ ? હિંદી ગુજરાતી વગેરે નવી વહુઓ

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

વિદ્યાર્થી એક મુખ્ય વિષયના અભ્યાસમાટે એક પ્રકારના વિદ્યાલયમાં દાખલ થાય, પરંતુ તે વિદ્યાલયમાં તે ખાસ વિષય સંબંધ ધરાવનાર વિષયો તો અવશ્ય શીખવાના જ જોઇએ કે જેના વિના યોગ્ય અભ્યાસ ગણાય જ નહિ જેમકે વ્યાવહારિક રસાયણ શીખનારાઓને જેટલું ભૌતિક તેમ જ ગણિત વિષયક જ્ઞાન સંપાદન કરવું આવશ્યક છે તેટલું ભણાવવાનો પ્રબંધ રસાયન વિદ્યાલયમાં અવશ્ય હોવો જરૂરનો છે રસાયન ભૌતિક વિગેરે માં જ્યાં સિદ્ધાંતરૂપથી શીખવવામાં આવતાં હોય ત્યાં તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર વિષયોનો એટલો જ સમાવેશ રહે કે જેટલો ભણનાર માત્ર માટે જરૂરનો છે શુદ્ધ સૈદ્ધાન્તિક અભ્યાસમાં ક્રિયાત્મક જ્ઞાનની તનમાન જરૂર નથી માત્ર સિદ્ધાંતોના અભ્યાસમાં એટલો સમય પણ વ્યતીત થશે નહિ, જેટલો હાલમાં લાગે છે

એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય કે અહિં અત્યંત સૂક્ષ્મરીતે ઘણા મહત્ત્વના પરિવર્તનોનું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે, તેમ જ આટલા ટુંક દિગ્દર્શનથી કામ ચાલી શકે નહિ પરન્તુ એટલું લક્ષમાં રહેવું જોઇએ કે આ સુધારાઓનું વિસ્તૃત રીતે વર્ણન કરવાનો મુખ્ય વિષય નથી

શાસ્ત્રીપરીક્ષા તૈયારી કરનારાઓને વિજ્ઞાન શીખવવામાં લેખકને એવો અનુભવ થયો છે કે, જેઓ વિજ્ઞાન વિષયક અભ્યાસ માત્ર સિદ્ધાંત જાણવા સારૂ કરે છે તેઓને ક્રિયાત્મક વિજ્ઞાનમાં પરિશ્રમ કરવો બીનજરૂરી છે—શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરવા બરોબર છે સાથે એ વાત પણ નથી કે ક્રિયાત્મક શિક્ષણ વગર તેઓને સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન પણ ન થવા પામે મુશ્કેલી માત્ર એટલી જ છે કે જે શિક્ષકે પાશ્ચિમાત્ય પદ્ધતિએ જ્ઞાન સંપાદન કરેલું છે તો એ સમજાતું નથી કે સિદ્ધાંતો ક્રિયાત્મક શિક્ષણ વગર શી રીતે સમજાવાય ? પરન્તુ પ્રાચીન દર્શનોમાં વૈશેષિક અને ન્યાય તેમ જ યો સાખ્યભૌતિક વિજ્ઞાન જ સરખું છે, પરન્તુ તેની શિક્ષામાં ક્રિયાત્મક કર્મ કોઈ અંગ નથી તેથી આને કોઇ દોષ ભલે ગણે પરન્તુ, જે વિષય દર્શનશાસ્ત્રીઓ પોતાની પ્રાચીન પદ્ધતિથી ભણાવે છે, તેમાં કોઇ પણ પ્રકારે ખામી આવતી નથી બાકી રહી માત્ર પરીક્ષાઓ તેમ જ પ્રયોગોની વાત, તે સુતાર, લુહાર વગેરે કારીગરો, આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ, વગેરે જ્ઞાનવિજ્ઞાનવેત્તાઓ આ સિદ્ધાંતોનો પ્રયોગ બરાબર રીતે કરતા હતા તેમ જ અનુભવની કસોટીપર કસતા હતા આ પ્રાચીન પ્રથાનું પુનરૂજ્જીવન કરવાથી સહજ જ એ ખામીઓ દૂર થઇ જવા પામશે લેખકે સ્વય અનુભવ કર્યો છે કે, સૂત્રો વડે વિજ્ઞાનનો અઘરામાં અઘરો સિદ્ધાંત શીખવવો મુશ્કેલ નથી કેટલાક દિવસો આ પ્રાચીન પ્રથાપર શીખવવાના પ્રયત્નમાં વિજ્ઞાનસબંધી અનેક સૂત્ર રચવામાં આવ્યા, અથવા કહો કે સૂત્રો રચવાનું સાહસ કરવામાં આવ્યું, પરિણામે જોવાયું કે આ પદ્ધતિથી વિજ્ઞાન શિક્ષણ વિષયક સરળતામાં વધારો થયો

અમારા એક પરમ મિત્રે જ્યારે સંસ્કૃત ભાષાનું એક પત્ર કાઢવાનો વિચાર કેટલાએક વર્ષ પૂર્વે દેશના એક મહાન્ નેતા સમક્ષ રજુ કર્યો હતો ત્યારે એ મહાન્ નેતાએ ઉત્તર આપ્યો હતો કે "ઘરડી ડોશીને શણગારીને કરશો શું ? હિંદી ગુજરાતી વગેરે નવી વહુઓ

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ, ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તેમ જ પુત્રીઓને સુશોભિત કરો કે જેની શોભા જોનાએ ન થશે ' પરન્તુ અમારા મિત્રે માન્યુ નહિ પત્ર કાઢવામાં આવ્યુ ચાલ્યુ પણ ખરૂ બંધ પણ થઇ ગયુ તેનો ઉદ્દેશ હતો કે વિજ્ઞાન સૂત્રો એમા ભરીને છપાવવામા આવે, પરન્તુ આ ઉદ્દેશ મનમાં ને મનમા જ રહી ગયો નેતામહાશયની વાત અમને હજુ સુધી યાદ છે કારણ કે નેના મહાશય વયોવૃદ્ધ તેમ જ અનુભવી છે એવી રીતે અમે ઘણો વિચાર કરીને એવો આર કર્યો કે સરકૃત રત્નધરકી ડોશીના મુખમાથી નીકળેના સૂત્રરૂપ "ઉદરે ને બચાઓ અધિક ગૌરવ, અધિક આત્મમાન તેમ જ મહત્ત્વ હઠને કઠણ્ય તેમ જ દુર્ગમ કરવ એ ઉપદેશ ડોશીનુ આભૂષણ થવા નહિ પામે પરતુ તે રત્નરૂપ થશે

જે વયોવૃદ્ધ અનુભવી ગુરુજનોદ્વારા બન્ચાઓને પ્રસાદીરૂપે મળે છે *

સરલા.

લેખક—રા મજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર, બી એ

૧

"ગિરીશ ગિરીશ, હજી દૈનને આવવાને બે ત્રણ કલાકની વાર છે તો ચાલ આ પાસેના મેદાનમા ફરી આવીએ.'

મ્હેં હા કહી, હૂં અને શરચ્ચન્દ્ર નિકળ્યા મ્હારો આત્મા પ્રફુલ્લ હતો લીલા કુંજગાર ખેતરો અને પાસે જણાતા ત્હોરે દૂર રહેલા ડુંગરા રળીયામણા લાગતા હતા મનુષ્યની ક્ષુદ્રતાને જાણે હસતા હોય એમ અગમ્ય અભિમાન એ ઉભા હતા હમે ચાલ્યા

ચોપાસ નજર ફેરવતા હૃદય જાણે હલકુ થયુ, અને મ્હો ઉપર ધીમુ મીઠુ હાસ્ય ફૂટના મડ્યુ મ્હેં ઉચે જોયુ ઉપરનુ ભૂરૂ આકાશ અને તેથી યે પર, કલ્પનાતીત પર્તા આછી આછી ધર્મભાવના સ્ફુરી મ્હારામા રહેલો "હું' ઓગળતો ગયો

ધરા આખ કારની હતી લીલુ લીનમ જેવુ ઘાસ રચનાની પગથી ઉપર પણ પથરાયું હતુ અને આસપાસ ઝાડીયા હતા ત્યાથી કોયલનો કલ્લોલનાણી બોલી રહી હતી એક ટહુકો થયો. સરિદ્ ધ્યે મ્હારે ખાંધે હાથ મૂક્યો, ત્હેની આખમા એક અલૌકિક તેજ ચમકી રહ્યુ હતુ. કૈ લાણુ લાણુ જોઇ રહી," એ બોલ્યો —' જો સાંભળ ગિરીશ, પક્ષીઓના કલરવમાં ભળાતુ અનાખી શાંતિગીત પ્હણે દિવ્ય સ્વર ઝીલવા સૃષ્ટિ જાણે થની. હોય એમ લઇ જોયુ છે મંદિર?'

હૂં શાન્ત રહ્યો સર્વત્ર શાન્તિની અસર અજબ હતી મ્હોરાથે વિનાયો માત્ર અમારા હૃદયના ધબકારા સભળાતા હતા જાગૃત સ્વપ્ન જોતા હોય એમ શરદ બોલ્યો—' આ વિશ્વ કેવુ સુંદર છે! પણ મનુષ્ય જ્યાં ન વસે ત્યા જ હો!'

---

* વિજ્ઞાન પરથી અનુવાદ.

૧ સરલા અને મિત્રમડળ રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનિ, મુંબાઇ

હું હસ્યો —"ત્યારે શરદ્‌ભાઇ, શું ત્હમે એમ કહોછો કે મનુષ્યનું સર્જન જ સહેતુક નથી ?"

" જો ભાઇ, સાંભળ જ્યારે સાગર ઘુઘવે છે, પવન સુસવે છે, મોજા પર્વત જેવડા જેવડાં ઉછળે છે ત્યારે કેવું લાગે છે ? જાણે હમણા જ પ્રલય થઇ જશે ! પણ આ સર્વ પ્રભુની ઇચ્છાથી જ. પહાડની શાન્તિનો ધ્વંસ કરનાર સકલ જન આમાં ભેળાઈ જાય છે. જ્યાં ત્યાં કાળા કાળા મોજા, અને દૃષ્ટિ પહોંચે ત્યાં સુધી એની એ કાળી તોફાની ઉથલપાથલ. મેઘથી રાત જેવું જેવું બધુ કાળું કાળું ત્યાં કડાકા થાય છે, અને મેઘની ઘેરી ગર્જના હાથી જેવી દૂર ગણી રહી ગગડે છે પણ, ગિરીશ, આવા તોફાનોમાં યે વાદળીમાં વિજળી ઝળકે છે, અને રાતમાં ઘડીક દિવસ થઈ જાય છે. કાળની દાઢ જેવી ભેખડો ઉપર પ્રભુની એક દીવાદાંડી જે જાગે ત્હેને એ સુઝે છે, અને એ ભેખડોની પેલી પાસ ઓચિંતો નિકળી આવતો સૂર્ય કેવો સોનેરી ચળકાટ રેડી રહે છે ? આ બધા ઘમસાણો પ્રભુની એક ધૂન મ્હામે જ—આપણું સર્જન "

" ગિરીશ, હું અને તું અહીંની શાન્તિમાં પ્રતિકૂલ છીએ. આપણને દેખીને પંખી કેમ ઉડી જતાં હશે ? કુણી કુણી દુર્વા ચરતું હરણ સ્હેજ ઘસારો થતાં કેમ હબકી ને નાસતું હશે ?—નહી તો, ઘડીભર જો, આ કુદરત કેવી મીઠી છે !"

" પ્રભુની એ મહાન યોજનાના મેળમાં ત્હારો સિતાર મેળવી દે. ત્હેનાથી જુદું તે બધું બેસુરૂં જ છે. ગિરીશ, આપણને આપણા જન્મ માટે ઉપકાર નથી, જીવીએ સંતોષ નથી—આ પક્ષી કે પેલા ફૂલ જેવા આપણે સરલ નથી, નિર્દોષ નથી. પુણ્યમાં ઉણા છીએ !"

હું સાંભળી રહ્યો. શરદ લાગણીના પૂરમાં તણાતો, જાગ્યો હોય એમ અગાડી ચાલ્યો. હું યે પાછળ ચાલ્યો.

૨

ધીમે ધીમે ઝાડને ઓથે સન્તાકુકડી રમતા અમે એક પગથી વટાવી ચાલ્યા. સ્હામે એક પર્ણકુટી દેખાઇ. કુણા છોડ અને વેલાઓથી છવાયલી એ લીલીછમ લાગતી. ફરતી મેંદીની વાડ હતી. આસપાસ ફુલક્યારીઓ હતી. સ્હામે એક ફુલમાંડવો હતો.

શરદે પાસે જઇ ઘંટા વગાડી. કોઈ આવ્યું. " કુમારી સરલા ઘેર છે ?" શરદે પ્રશ્ન કર્યો. " હા, પણ મ્હને લાગે છે કે હમણા નિવૃત્ત નથી બેઠા, હું જોઈ આવું "—સેવિકાએ કહ્યું, તે અંદર ગઇ. આવી અમને અંદર આવવા કહ્યું. શરદ અને એના સૂત્રમાં પરોવાયલો હું ત્હેની પાછળ ગયો.

મ્હોટા ચોકમાં એક 'માધવી મંડપ આવ્યો, પાસે નવરંગ ફુલ કોઇ ખીલ્યાં, કોઇ અધખીલ્યાં, સૃષ્ટિની લીલી સાડીમાં બુટ્ટા પાડતા હતા. વિરાટ સૃષ્ટિ જાણે વામન રૂપમાં સમાવી જ ના હોય એમ આ પર્ણકુટીમાં (કોઈ એને રમકુજ કહેતું) સૃષ્ટિસૌન્દર્ય સમસ્ત લાગતું.

એમ સૃષ્ટિને ખોળે ઉછરેલી, પરમ પાવની સાધ્વી

" કુદરતની અધિદેવી શી અતમેનડી "

દયારામનો અક્ષરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

સરન હૃદયની, પરતુ અનેરા રસની રસીયણ સરના રહેતી 'હેણે કૌમારવત લીધેતુ હતું ગગનના તારામડળમાં ધૂમકેતુ જેવી એ એકલી રહેતી, એનુ સરકારી હૃદય પ્રભુના સ્તોત્રોમાં રસ લેતુ લોકસસ્થાના પ્રશ્નો, જનસમાજના આશ—અભિનાષ હેને દૈડે જડાઈ રહેતા યથાશક્તિ યથામતિ તે હેમની સેવા આદરતી

તે પુસ્તકો લખતી જે લખતી તે ખરી લાગણીથી લખતી "જગતની કુજો નિર્જન નથી, કે કુજવાસી સજ્જન સજ્જનીઓ એટલા બ્હેરા કે અરસિક નથી કોયનુ ખુત્તે શબ્દે બોલશે તો સૌ સાભળશે અને સત્કારશે—" એમા એની દઢ શ્રદ્ધા હતી કૈંક જીવનના ઝેર એની વાક્સુધાએ ઉતાર્યાં હતાં. કક જીવોને વૈશાખના લૂ વરસતા તાપમા શીળી છાય જેવાં ત્હેના બોધવચનો છત્ર બની રહેતા. આમ ત્હેનુ સમસ્ત જીવન પરાર્થ પરાયણુ હતુ

ઝુપડી અદરથી મ્હોટી હતી જે ખડમા અમે ગયા તે સુદર પણ સાદી રીતે શણગારેલો હતો જ્યા ત્યા ફુલનાં લૂમખાં, ચોપડીઓ, પ્રસિદ્ધ જનોના સ્મારક અને એવુ બીજું નોતાં સરલાની રસજ્ઞતા માટે ઉંચો મત બધાતો પાસે ટેબલઉપર હિન્દની પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓ છબીરૂપે ગોઠવી હતી પ્રત્યેક નીચે ત્હેમની સહી હતી શરદે જાણે ઓળખતો હોય એમ ખડમાં ફરવા માંડયુ —

"ગિરીશ, જો આ મહર્ષિ રાનડે, એ ન્યાયમૂર્તિના હસ્તાક્ષર સમેત આ હિન્દના જાદા મુરબ્બી દાદાભાઈ આ રામકૃષ્ણ પરમહસ-વિવેકાનદના પૂજ્યપાદ ગુરુ આ ગોવર્ધનરામ—કલ્યાણગ્રામના આલેખક આ કલાપી—સ્નેહી કે કવિ આ વિષમ અસિધારાવ્રતી ગુજરાતના તપસ્વી મોહનદાસ ગાધી-વળી જો, આ મહારાણા પ્રતાપનુ અગરિખ્યુ બખ્તર આ શિવાજીનો વાઘનખ અને તેજીની ભવાની તલવાર-પ્હણે જો પેલા ઉજળા મોગરાનાં ફુલ, આપણાથી યે રૂપાળા ને સુંવાળા સુગંધ ત્હેએ જાણે વિશુદ્ધિના પાઠ ન બોલી રહ્યા હોય! તેથીં જ એ દેવને વ્હાલા હો!"

એટલામા અન્તસ્દ્વાર ઉઘડયુ જાણે આષાઢની મેઘઘેરી રાત્રિમા વિદ્યુતનો લીસોટો! સાદા, શ્વેત વસ્ત્ર એણે સજેલાં હતા ત્હેને જોઇને અમે આ રથી ઉભા શરદ બોલ્યો — "દેવિ! આપની દિનચર્યામા વિઘ્ન નાખ્યુ હોય તો અમે ક્ષમા યાચીયે છીયે અહીંથી જતાં, આપનાં દર્શન લેવાની અભિલાષા થઈ ત્હેનો મોહ અટકાવાયો નહીં—"

સરલા (તે સરલા જ હતી) બોલી ઉઠી — 'સન્તોના દ્વારો સૌને કાજે ખુલ્લા છે ભાઇ અહીં બહુ આગન્તુકો આવી ગયા છે અને આવે છે બેસો" "બિન્દુ, બેટા, ફળ લાવ"—આશ્રમની એક બાલિકાને કહ્યું

પછી સ્હાંમી એક આસન ઉપર એ બેઠી અમે યે પાસે બેઠા થોડી થોડી પુસ્તકોની, જનસેવાની, અને એવી એવી વાતો કરવા માંડી ટીકાકારોની ટીકાઓ પણ તપાસાઇ બિન્દુ આવી ફુલપાત્ર અને જલપાન લાવી એણે મૂકયા અમે એ આશ્રમનુ ભાવભર્યું આતિથ્ય સ્વીકાર્યું પાસેના ઝરણનુ ભરી આણેલુ કાચ જેવુ ચોખ્ખુ અને અમૃતથી યે મીઠુ પાણી પીધુ

લલિતનાં કાવ્યો ૧ ૧૦૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

આ વખતે સરલાને ધારી ધારીને જોવાની તક અમને મળી એનામાં સૌંદર્ય ન્હોતુ પણ અંતરાત્મા પ્રફુલ્લ હોવાથી મુખ ઉપર એક અજબ તેજ ઝળહળતું રહેનામાં કંઇક એવું ઓરસુ મોહ પમાડે એવુ હતુ પેતા નીચે સતાયેલા પુષ્પ જેવા રહેના પુષ્પ પમરતાં–ને સુવાસ ફેરતાં

સરલાની લેખિકા તરીકેની ખ્યાતિ કેટલાક ખમી શકતા નહી દ્રવ્યથી ટીકાકારો પાસે રહેના પુસ્તકોની કેટલાક ટીકા–નિન્દા કરાવતા કિન્તુ સરલાના હૃદયપર તે બાધ કરતુ નહી રહેને રહેમાં દયાનો આવિર્ભાવ પ્રત્યક્ષ થતો રહેમની રહેને દયા આવતી પોતે આત્માનુ સામ્રાજ્ય ભોગવતી વિશ્વમા સકલ વસ્તુ રહેને અનુકૂલ લાગતી

કોઇ નવી ટીકા એને બતાવતુ ત્યારે તે નીચેનુ શેલીનુ અવતરણ વચાવતી "*The Revolt of Islam*" ની પ્રસ્તાવનામાં એ કવિ લખે છે —

"વિવિધ વ્યક્તિઓની ટીકાઓ ન ગણકારતા હોમર, શેકસપીયર, મિલ્ટન જેમ લખતા તેમ હું લખુ છુ મ્હને શ્રદ્ધા છે કે મ્હારી નિન્દાથી મ્હને રહેમ (ઉપર અનુકમ્પા જ થવાની અને મ્હારી શાન્તિ અખંડ રહેશે એ ટીકામા મ્હારા ખરા દોષો જે કોઇ આગળ ધરશે તે હું ઉપકારથી ખોળા લઇશ ને માથે ધરીશ—જો ટીકાકારો, જ્હેવા એકપક્ષી છે રહેવા જ સ્પષ્ટ વકતા થાય તો લેખકોને તે કેટલા બધા મંગલસૂચક થઇ પડે ! પણ હમણાની પરિસ્થિતિ જોતા તો મ્હારાથી એમના માર્મિકવિવેચનમાથી વિનોદ જ લેવાનો અવિનય થવાનો–અને જો જનસમાજને જ મ્હારા ગ્રન્થો નમાલા લાગશે તો જે હાથે મિલ્ટન જેવાને અમરત્વનો મુકુટ અપાયો છે તે હાથ હું માથે ચઢાવીશ, અને જો હું છવીશ તો નવુ જ બન એકઠુ કરી કંઇક ઑર જ રહેને ચરણે ધરીશ તે નમાલુ નહી જ હોય !"

સાથે ભવભૂતિના 'માલતી માધવનો શ્લોક "યે સન્તિ કેચિદિહ"ને નીચે આપેલી એની ગુજરાતી છાયા સાથે લખાવ્યો હતો—

" છે યત્ન આ નહી કદી મમ તિ ક કાર્ય
તેઓ બધા કંઇ કંઇ મનમાહી જાણે
છે કો સમાન મમ કે પછી કોઈ થાશે,
પૃથ્વી વિશાળ વળી કાળ નિરંત ભાસે " —મણિલાલ

આ અવતરણ એણે પોતાના કાર્યખંડમા લખાવેલુ હતુ સખ્ત ટીકાઓના પ્રસંગોમાં, પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓની ટીકા તરફની દરકાર રહેને અપૂર્વ ચેતન આપતી અમને પણ રહેણે એ મીઠા સ્વરથી બોલી બનાવ્યા

" ભાઇ, મ્હારાથી પ્રેસ વિરુદ્ધ જ હોય છે પણ મ્હારા ટીકાકારોને માટે મ્હને બહુ વ્હાલ છે હો ! ઘડીભર પણ હું એમને સૂના મૂકતી નથી–રહમે જોશો રહેમને ? આ વખતે જ એ મ્હારી વાટ જોતા હશે "

સરલા અમારા સ્હામુ પલકવાર જોઇ રહી હમે ઉભા થયા

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ, ૩ ૧–૮—એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

३

पर्णकुटीना पाछला भागमा न्हानो सरखो बाग कर्यो हतो वाकी चूकी वाडथी भूल भूलामणी रची हती—जाणे वर्षामां रसळती जन्भर नदी त्यां अनेक आकृतिओना कयारा कर्या हता आमा थइने ते अमने दोरी गई

जरा आगळ जता एक वर्तुलाकार मडप आव्यो त्हेमा दहेरा जेवु एक कबुतरखानु हतु अहीं अटकता सरलाए ताळी पाडी श्वेत, भूरा पचरगी कबुतरनु वादळु उतर्यु सरलाने पगे ढळी पड्यु

" आ म्हारा गुणदोष परीक्षको," हसता हसता सरला बोली, "आमाथी जेमने हु सारी पेठे ओळखु छु त्हेमनां नाम त्हेमना 'पत्र' उपरथी म्हें पाड्या छे एमनां ननामा सहायको ए घणा छे आ जूवो—एक परवाळाना पगवाळु ठमकतु कबुतर उंचकी सरलाए बताव्यु, आ हिन्दुस्थान,' ज्यां होय त्यां छानी कुहाडी ए घूमतु फरे छे आ लीली डोकवाळु सोनेरी देखाय छे ते 'रहांज' जूवो जूवो, पगमा झांझरवाळु प्हेलुं एकलु चणे छे ते 'गुजराती' घडीमा रीसे तो रुमझुम करतु बधामा ए हळेमळे छे, ते जो रीसायु तो मनाववु ज अघरु जोनो छे एनो हाड दिवाळीमा ?"

"पेलु अस्तव्यस्त पांख थयेलु 'हिन्दीपच'—बहु मश्करु, टीखली अने होशीलु छे हो! आपणा सामु जोइ रह्यु छे ते बधामा हळी गयेलु अने डाह्यु 'प्रजाबन्धु' आ हमणा नवु पाळेलु पण बधाने मोहिनी लगाडतुं 'नवजीवन,' सरल छे त्होये अजब छे एनी चमक, भभक ने खुमारी !

"कबुतरखाना उपर बेठु छे 'ते वसन्त' केवु छे धीर गभीर ने ठावकु ए पोतानु नाम बराबर जाणे छे जूवो वसन्त, वसन्त अहीं आव" एकदम कबुतर उडी आव्यु सरलाने खभे बेठु

ए फरी बोली—"पेलु भींत उपर विचारमां पड्यु होय एम बेठु छे ते 'समालोचक' एनी आंख आगळ चश्मां पहेर्यां न होय एम गोळ मुद्राएं छे। प्हेलो टबना कुडा उपर झूले छे ते 'साहित्य—'जूनु जूनु वाणी खाइ ए कल्लोल करे छे बिचारु छे सीधु ए केवु रमे छे एनी मेळे !"

एक सगर्व हींडतुं मेनु कबुतर बताडी कह्युं "जोयु पेलुं रगबेरगी ने रसीलु ? ए 'वीसमीसदी' जूवो भाठ, सरलाए आगळी करी अमने बताव्यु. "पेलुं खुणे सताय्यु, पण अमने व्हालु लागतु 'सुन्दरीसुबोध' कोक कोकवार ज ए बहार देखा दे छे "

"पचरगी पीछावाळु छे ते 'चित्रमय जगत.' ए दक्षिणनु छे सकायनु तोय हसमुखु लागे छे ते 'ज्ञानसुधा' एनाथी ये मारे त्यां पहेलु पाळेलु आ छेल्लुं 'बुद्धिप्रकाश.'

"बीजा एवा म्हें घणुये नवा पाळ्यां छे हजी कोकने पग नथी आव्या, तो कोक तो सेवाना पहेला ज बिचारां मरी जाय छे उछरतां ज केटलाक तो मांदां थइ पडी रहे छे "

कविताप्रवेश रु १-०-० एन एम त्रिपाठी एन्ड कपनी, मुबाइ -

"જ્યાં મ્હારૂં-મ્હારા પુસ્તકોનું નિન્દાયુક્ત અવલોકન હું વાચું છું કે તરત જ હું અહીં આની એક કબુતરનું નામ પાડું છું એમાંથી મ્હને અવનવો આનન્દ મળે છે "

"પેલાં ફરફર બેઠાં છે તે 'કેળવણી' 'બાળશિક્ષક,' 'જ્ઞાનપ્રચાર'ને 'વનિતા વિજ્ઞાન ' હવે બધાને સામટાં જો જો હો,-" એક ખૂણામાંથી ટોપલી લઇ હેણે અનાજ, વટાણા, વિગેરે વેરવા માંડયું થોડીવારમાં આકાશ છવાઇ ગયું દિશાઓમાં પાંખોનો ફફડાટ, ને કલરવ ફેલાયો બધાં ઉડીને આવ્યાં પાછાં પોતાને ગમતે ઠેકાણે ગોઠવાઇ ગયાં દાણા વીણવા મંડ્યાં

શરદ્ બોલ્યો—"ખરેખર, સરલા બ્હેન, ત્હમે તો પરમ જ્ઞાની, તાત્વિક છો ફીલસુફ છો ત્હમારા ટીકાકારોને તો ત્હમે કબુતર બનાવ્યાં !"

સરલા હસી " મ્હારાથી યે અધૂરા લેખકોને સારા અભિપ્રાય મળેલા જોઈ મ્હને ખોટું આવતું પણ પછીથી જનસમાજને ટીકાઓની રજ પણ દરકાર કે પરવા નથી એમ જણાયાથી મ્હારા મનને સહજ રમાડી વિનોદ લેવા આ પક્ષી પાળવાનું સૂઝ્યું "

" ત્યારે કબુતરની પેઠે જ ત્હમે ટીકાકારોને ખવરાવો છો ખરૂં ને ?" મ્હેં પૂછ્યું

" બરાબર હું ધારૂં છું મ્હારા નિમિત્તે ત્હેમને કંઇ ને કંઇ મળે છે ત્યારે તરફથી મ્હારા પુસ્તકોનાં અવલોકનો માટે ત્હેમની કોઇપણ રીતે સંભાવના થતી રહે છે ત્હેનું સરખાપણું આ પારેવાં પાળવામાં કેટલું બધું છે ?" આમ બોલતી બોલતી એ આગળ ચાલી ન્હાની પગથી વટાવી અહીં અટકતાં ત્હેણે કહ્યું -" મ્હારો કાર્યખંડ જોશો, બાઇ ?"

અમે તો જોવા જ આવ્યાં હતાં, તેથી સૂચના હમને બહુ ગમી

૪

એક ન્હાની તોરણ બાંધેલી બારીમાંથી તે અંદર ગઈ તોરણ ઉપર છટાદાર સ્કોલરનું વાક્ય લખ્યું હતું—'*Whoever tarries here must join in my labour*' ત્હેના દ્વારાં અમે એક ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો

તેમાં પેસતાં જ વીણાધારિણી સરસ્વતીની ઉજળા દૂધ જેવી આરસની મૂર્તિ હતી, તે તરફ નજર ગઈ—જાણે ફૂલની લટકતી સેર જમણી બાજુની બ્હારી આગળ એક મેજ ગોઠવ્યું હતું તે ઉપર કાગળીયા પથરાયેલા હતા એક બાજુ ધીર સમીરે યમુનાતીરે વસતિ વને વનમાલી ' એ પ્રસંગનું સુંદર પીંછીથી ભાવઆલેખન હતું બાકે બિહારીલાલની અણીયાળી આંખ અને મધુર મુખ મોહક હતાં 'મોરલી અધર ધરી ' હતી, જાણે હમણાં જ શીકી પાંસળીમાં ફૂંકથી દિવ્ય સુરાવર જામશે એમ લાગતું કંઇ કંઇ પીંછીના નમુના ત્યાં સજાવ્યાં હતાં

પુષ્કળ પુસ્તકો ત્યાં પડેલાં હતાં કોઈ ઉઘાડાં, કોઇ અડધાં બંધ, તો કોઇમાં નિશાની મૂકેલી એવાં—ન્હાનાં સ્ટુલ કે ફરતા બેઠક ઉપર તે પડી રહેતાં આથી ત્હેમાંથી ખપતું પુસ્તક તરત ઉપાડી શકાતું અને વચાતું

ભીંતોની વ્યવસ્થા જોઇને અમને સાનન્દાશ્ચર્ય થયું ફરતી ભીંતે પત્રીઓમાં કોઇ સન્ત કે ફીલસુફનું બોધવાક્ય અથવા કોઇ કવિનું કાવ્ય સોનેરી અક્ષરે કોતરેલું હતું—એક તરફ શેલીનું અવતરણ હતું તે નીચે તે કવિની છબી હતી વચ્ચે ભવભૂતિનો શ્લોક હતો

મ ... એ ક કપતી સુભા

એની જોડે શેક્સપીયરની છબી સાથે નીચેનું અંગ્રેજીમાં લખેલું હતું —

' *To thine own self be true,*
And it must follow as the night the day
Thou canst not then be false to any man "

વેદશ્રુતિ જેવું *Deny yourself daily* નું મનોનિગ્રહ શિખવતું સૂત્રવાક્ય ત્હેની તળે હતું સાથે પ્રભુના પ્રેમલક્ષમ્ત પ્રીતમદાસના ધોળમાંથી લખ્યું હતું —

" દયા, દાન ને દીનતા એ ત્રણ તરવાના ઉપાય
કરીયે શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસના—"

મહા પ્રતાપી ગુરુ સમોવડી, પોતાની ફરજે સભારી આમનાર નેપાળી જોગણ પણ ઇન્દુકુમારને ઉપદેશતી ત્યાં ઉભી હતી —

" જોગણ —આત્માએ કોને કોને કોલ દીધા છે
યુવરાજ! એ યાદ છે?
ભગિનીને, દેશભગિનીઓને,
બાન્ધવને, મનુબાન્ધવને,
પ્રાણદાતા માતાબાપને,
પ્રાણ સખા મિત્રસમાજને,
પિતાને પિતાઓના પરમ પિતાને,
સ્નેહીને, સંસારને, દેશને, માનવ જાતિને—
કોનું કોનું મહાઋણ
કાળને ચોપડે ખડું છે? યુવરાજ!
ડગને ડગને કોલ દીધા છે—"

નીચે જ, દેશહિત સાધનાના સંકલ્પ મંત્રની પ્રતિજ્ઞાસમું

" ભારત હમારા દેશ હય, ઋણ ઉસકા હમપર હે બહુત !
ઉસકો ઉઠાને કે લીયે, હમ કુછ ન કુછ કર જાયેંગે—"

લખાયું હતું

બધું જોઈ રહેતાં આખો દિવસ જાય એમ હતું અમે ઉપનક જોવા માંડયું સ્ત્રીઓને ન્હાતા સાંભળનાર સરસ્વતીને પણ નિરખવા, પહેલવા નમતા ભીલાના પ્રભુ શિખર નાગરનાં ઘરોમાંથી જ એ સજાતી અને રાચતી 'મુજ અબળાને મ્હોટી નીરાંત બાઈ, શામળો ઘરેણું મ્હારૂં સાસુરે' એ આખુ યે પદ સૈરનાની શૃંગારસમૃદ્ધિ બતાવતું

નાગરભક્ત નરસૈંયાનું ભક્તિની મસ્તી બતાવતું પદ

"એવા રે અમો એવા એવા રે, તમે કહોછો વળી તેવા રે -
ભક્તિ કરતા ભ્રષ્ટ કહેશો તો કરશું દામોદરની સેવા રે—"

વાંચી અમે પણ ઘડીભર તલ્લીન થયા એ સન્તીનુ ધ્યેન જાણે અમને યે સ્હેજ્યુ કુદરતનો પૂજારી કલાપી દૂકા દૃષ્ટાઓને ટકોર મારતો ત્યા ખડો હતો

"ઘડી છોડી દેને, ગડમથલ ત્હારા જગતની,
જરા જા આજે તો, નિર્જન મહા જંગલ મહીં
તરુ પક્ષીમાથી જરૂર મળશે કાંઈ ફ્રમિયા,
જશે અન્ધાપો આ તુજ હૃદયનો ત્યા નિહરતા—"

દેશસેવીમા ગીતની રસધૂન ગજવતા લલિતની 'અનેરી આશા'ને પણ ત્યાં સ્થાન હતુ

"પોતાના પ્રિય દેશી જનના, દુ ખ પરસ્પર ધરશે,
જન્મભૂમિના ભોળા ભાઈ, ભેગા હળશે મળશે,
ત્યારે પ્રભુતા સચરશે, સ્વર્ગસમ સુન્દર હિન્દ બનશે—"

કાન્તનો 'વ્હાનાનો સન્દેશો' પણ સરલાએ સાચવી રાખ્યો હતો

"વ્હાલાઓ વ્હાલાને કહેજે
સાગરમા તો સાથે વ્હેજે
રહેવાના એક બીજાના
સૌ સાથે રહેજો !"

ત્હેની પછી, વિરાટ રૂપ જોઈ દર્શનમુગ્ધ બનેલા અર્જુનની સ્તુતિ પરંપરાઓ (સરલા આનો હમેશ પાઠ કરતી) ગીતામાથી ઉતારેલી હતી —

"સખા'જાણી સ્નેહથી કે પ્રમાદે,
'હે કૃષ્ણ,' 'હે યાદવ' 'હે સખે' શા
ન જાણતા આ મહિમા તમારો
અયોગ્ય જે વેણ હુંથી વદાયા — અ ૧૧ શ્લોક, ૪૧
વિહાર શય્યાસન ભોજને વા
એકાન્ત કે અચ્યુત ! સૌ સમક્ષે,
વિનોદમા જે અવિવેક કીધા
ક્ષમા કરો તે સહુ, અપ્રમેય ! —શ્લોક ૪૨.
પિતા જ છો લોક ચરાચરોના
અને ત્હમે પૂજ્ય મહાગુરુ છો :
નથી સમો અન્ય, અધિક તો ક્યાંં
ત્રિલોકમાં યે, અનુપ પ્રભાવી ! —શ્લોક ૪૩.
માટે પ્રણામી, પ્રભુ ! કાય ઢાળી,
પ્રસન્ન હો માગુંછું, સ્તુત્ય ઇશ !
નિભાવી લ્યો જેમ પિતા સુતોને
સખા સખાને, પ્રિય તો પ્રિયાને—"શ્લોક ૪૪

ફરતી જ્યાં જ્યાં જણાતી ત્યાં, સાચા સાહેબના દાસ કબીર, કે—"મોર મુગટ, કટ કસરી, ભલે બને હો નાથ હૈ તુલસી મસ્તક તબ નમે ધનુષ્ય બાન લો હાથ"—કહેનાર

ટેકીના રામભક્તની સાખીઓ લખી દીધી હતી નીચેની બે સાખીઓ અમારી આંખે ચડતાં યાદ રાખી લેવાઇ —

" જબ તુમ આયે જગતમાં, લોક હસે તુમ રોય !
• ઐસી કરની કર ચલો, તુમ હસો જગ રોય,
સૂરતમેં કીરત બડી, બિન પખ ઉડ જાય
સૂરત તો જાતી રહી, કીરત કભી ન જાય—"

એક ખૂણે લખાવેલુ, આત્મસમર્પણ અને માનસ નિવેદનની દીક્ષા આપતુ, ' લલિત ત્રિભંગી નરવર ધ્યા'ના રસરસિયા દયારામનુ પદ,

" ચિત્ત તુ શીદને ચિન્તા ધરે, કૃષ્ણને કરવુ હોય તે કરે

રાખ ભરોસો રાધાવરનો, દયા શીદને ડરે—ચિત્ત તુ—"

સરલાને પ્રાણસમુ પ્રિય લાગતું હતું એની કીર્તનગંગામા ન્હાઇ એ કૃતકૃત્ય થતી.

બીજા કવિઓની રસભરી વાનગી રાખવા સરલા ચૂકી ન્હોતી પરતુ એ 'રસ'ના વીરલા ભોગીને જ એની દેહે લાગે તેથી જે મીઠાં ઘૂંટડા પી અમે ધરાયા નહી ત્હેની જ ફક્ત અહી નોંધ લઇ સન્તોષ માનવો પડયો છે " असतो मा सद् गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृतो मांऽमृत गमय । "

એમાં સર્વતોભદ્ર પ્રાર્થનાની અવધિ મનાતી હતી

આખો યે કાર્યખડ (સરલા ત્હેને *Workshop* કહેતી) ત્હેની આધ્યાત્મિક મનો દશાનુ સાક્ષાત્ ચિત્ર હતું ત્હેમાં સરલાનુ ઉદાર, ઉદ્યોગશીલ મન રસિકતાની ઉચ્ચ કોટીએ પહોંચ્યું હતુ એમ વ્યક્ત થતુ

અમે અત કરણથી, સરલાની સરલતા પ્રભુ કાયમ રાખે, સસારીનાં લૂખાં સૂકાં હૃદયને રસજીવનમા તરબોળ કરે અને પામર જીવોને પોતાના ભીતરની શાન્તિમાં ન્હવરાવે એવુ ઇચ્છવા લાગ્યા. અમે એનો ઉપકાર માન્યો

પણ સમય અમને વધારે થોભવા દે એમ ન્હોતુ ટરરર ઘડીયાળ ક્હાડયું ગાડીનો વખત થયો હતો

તે બોલ્યો -" અમે જાણે અહીંથી જઇયે જ નહીં એમ થાય છે, હો બ્હેન વિશ્વના થાકેલા હૃદયનુ આશ્રમસ્થાન આપનો રસકુજ—અધ્યાત્મસિદ્ધિ ઇચ્છનારનિ તપોવન આપતો આશ્રમ-અને તમ સરખાં દેવિનુ આ નન્દનવન, જગતમા ઓછા જ હો—પણ ગાડી કોઇને માટે થોભતીનથી, તેથી અમે જઇશું, બ્હેન " અમે રજા લીધી

સર્વત્ર શાંતિ રેલી રહી એક પક્ષીનો મીઠો સ્વર બારણે સભળાયો આધાઝરા ઉપરથી શીતળ અનિલ ફુલમાં રમતો રમતો વાયો

અમે નિકળ્યા સરલાએ ધીમે મીઠે સ્વરે, " આવજો ભાઇઓ !" કહ્યુ એમાં રસિકતા છલકાતી હતી. એમાં બ્હેનનુ ભાઇપ્રેનુ હૃદય બોલતુ હતુ એ શબ્દો હૃદયમાં અંકાયા-સ્મરણમાં જડાઇ ગયા.

હજી ગાડીને વાર હતી અમે સ્ટેશનઉપર ફરવા માંડયું ફરીથી કોકવાર અનુકૂલ નિવૃત્તિએ રસકુજની યાત્રાએ જવા સકલ્પ કરી હમણાં તો અમારે મન વાળવુ રહ્યુ *

---

* મૂળ લખાણમા ઘટતા સ્હેજ સુધારા સાથે

મેરેજ ફોર્મ્સ અન્ડર ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની,મુંબાઇ

ગ્રન્થાવલોકન.

[જુલાઇ માસના પૃષ્ઠ ૩૭૪ થી અનુસધાન]

૨ વીર અને વીરપુજા.

[કર્તા રા મણિશંકર દલપતરામ જોશી, બી એ, સુરત પૃષ્ઠ ૨૦૦, મૂલ્ય રૂપીઆ સવા ૧]

રા મણિશંકરનુ આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં કઇક નવી લીટી દોરે છે ચારિત્ર્યવાન્ અને સદ્ગુણી દેશજનો અને ઇતર મહાપુરૂષો અને સ્ત્રીઓનાં જીવનની ચિત્રરેખાઓથી અંકિત પુસ્તકો આપણે ત્યાં મળ્યાયે છે પણ એ પુસ્તકોમા મ્હોટે ભાગે તેમનાં જીવનના જ પ્રસંગો દોરાયલા હોય છે રા મણિશંકરના આ પુસ્તકમા યે એવુ તો છે જ, પણ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ ગણાતા અંગ્રેજી પુસ્તક 'હીરો અને હીરો વર્શીપ'—'વીર અને વીરપૂજા'નુ આ એક આછુ પણ સારૂં અનુકરણ છે ગુજરાતના ચિરસ્મરણીય વિચારક સ્વ ગોવર્ધનરામ, અમર ભારતવર્ષના વર્તમાન કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, જગ-ઉદ્ધારક કર્મવીર આપણા પ્રાત સ્મરણીય ગાંધીજી, ક્ષાત્રકુલાવન સ પ્રતાપી રાણા પ્રતાપસિંહ, મહારાષ્ટ્રીય ઇતિહાસના નરરત્ન નાના ફડનવિસ અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આદિના જીવનપ્રબન્ધો અને ચારિત્ર્યોનાં અન્વેષણ આ પુસ્તકમાં કરાયાં છે ઉપરાંત, સર જગદીશચંદ્ર, ને સ્વ લોકમાન્ય ટીલક વિગેરેના પણ ઉલ્લેખો છે હિન્દુસ્તાનના વર્તમાન ઇતિહાસમા આ વ્યક્તિઓ અમર પંક્તિથી કોતરાઇ રહી છે અને આપણા સંક્રાન્તિકાળમા આ મહાજનોના ચારિત્ર્યો અને જીવનક્રમો આપણને અનેક રીતે સબળતાથી કર્મપ્રેરક બની રહ્યા છે રા મણિશંકરે એમના જીવનના અનેકવિધ મુદ્દાઓ યથાશક્તિ સ્પષ્ટરીતે ચર્ચ્યા છે અને આપણને વિચાર કરવાને એ સારો ખોરાક આપે છે રા મણિશંકર ખરૂં જ કહે છે કે, "વીર અને વીરપૂજાનાં વાચનની સાર્થકતા ત્યારે જ થઇ સમજવી કે જ્યારે જીવન વીર ભક્તિમા મુગ્ધ થકાય, અહમતા નષ્ટ થાય, અને 'આનન્દ અને ઓજસ્' પ્રકટે આમાં જ આપણુ આર્યત્વ રહેલું છે ભારતવર્ષ ત્યારે જ ઓપશે કે જ્યારે ઉપર પ્રમાણેના વીરો 'આનન્દ અને ઉત્સાહ' સાથે કેસરીયા કરી પોતાના ઉજ્વલ ચરિત્રોથી તે દીપાવશે" આમ આ પુસ્તક સાહિત્યના વિલાસીજનોએ વાંચવા જેવુ અને મનન કરવા જેવુ છે પુસ્તકની ભાષા કોઇક કોઇક ઠેકાણે સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી શબ્દોના એક સાથે ઉપયોગને લીધે ભારે ને કિલષ્ટ પણ લાગી જાય છે રા મણિશંકર જેવા સંસ્કૃત અને ગુજરાતીના અભ્યાસકને નિરર્થક રીતે પુસ્તકમા અંગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કરતા જોઇને અમ્હને ખેદ થાય છે પુસ્તકની બાંધણી પુસ્તક પુરૂં કરતા પહેલા જ ઢીલી થઈ જાય છે છપામણી ખરુ સાધારણ છે ને તેના પ્રમાણમા કિંમત વધારે લાગે છે

રા મણિશંકરને આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાટે અમ્હે અભિનંદન આપીએ છીએ અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં પોતાનો ફાળો વધારે તીવ્રતાથી ઉદાર મને એ આપતા રહેશે એવુ અમે ઇચ્છીએ છીએ

—ર ગો ત્રિપાઠી

મુબાઇ તા ૮ ૭ ૨૧

સ્નેહમુદ્રા. રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ગાજ રજવાડાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું પાકા ગળીવી
કેમી છાપેલો, તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનું તેમ જ
જરીનું કેમી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનું જુનું
અને જાણીતું ખાતું

જર્મનીઆ ડાઇંગ

અને પ્રીન્ટીગ વર્કસ

હેડ ઑફીસ	બ્રાન્ચ,
સી. પી. ટેન્ક	શ્રીનાથ મેન્શન,
પોસ્ટ નં. ૪.	સેન્ડહર્સ્ટ રોડ.
ટેલીફોન નં. ૪૪૮૪	ટેલીગ્રામ "જર્મનીઆ."

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

નામદાર સાહેબો નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, મેહરબાન જજો કર્નલો, મેજરો, કેપ્ટનો, નામદાર લોર્ડ વાઇસરૉયના વેર ઓનરેબલ એ. જી. જી. ની પોલીટીકલ એજંટ સર હરી સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન ગીરીત સજ્જનો, એમ ડી. ડી. ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાક્ટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગ્રહસ્થોમાં બાદશાહી યાકુતી નામની જગજાહેર દવાનો વપરાશ છે એ જ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે—ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં આ રજવાડી દવા અનાલાઇઝ થએલ છે.

બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે આ રાજવંશી યાકુતી વીર્ય સંબંધીના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે ખરી મરદાઇ આપનાર અને ઘરડા માણસોને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઇ પણ જાતની પરેજી જરૂર નથી ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીઆ દશ

બાદશાહી શુનાની લેપ

કિમતી વસ્તુઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂં પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ ઇલાજ છે ખાત્રી એકની કીમત રૂપીઆ ...

[May 1921] જ. ડૉક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ, રાજકોટ કાઠીયાવાડ.

જીનતાન.

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત બોં બો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમા ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે ને મ્હોંમાથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામા આવે છે

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ૬ સી ડબી સાથે ૬ રૂ
મધ્યમ પડીકું ગોળીની ડબી સાથે ૦-૪-૦
નાનું પડીકું ની ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,
(જી આર ચૌબલ)
જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે.

સો વરસનુ પુરાણું ખાતું

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુબાઈ.

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારવાની ભલામણ કરનામા આવેછે.

બ ામની બારી	સુતરફેની
પીસ્તાની બરફી	હલવા
માવાના પેંડા	વેનીના ગુનાબ*
માવાના ઘુઘરા	ઓરેન્જ વીગેરે
કોપરા પાક	સુકા હલવા
બાસુંદી	દરેક જાતના
શ્રીખડ	અધરણીના લાડુ
ગગન વોરે	ફુદીના લાડુ
ઘણી જાતની	જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈઓ—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, " Burfee Shop "

સી. પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭.

[જાહેરખબર માટે આ પાનુ આપવાનું છે].

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ]

ચોક અવાજે વખણાયલાં પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકોઃ

કપડાં પાકાં બાઇન્ડીંગમાં | લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલાબસિંગીના ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. વિમળા મેતનસાક કૃત	રૂ	૨-૦
૨. લલિતના કાવ્યો રા. લલિતના કાવ્યોના સંગ્રહ	રૂ	૧-૦
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઇ, બી. એ., એલ્એલ. બી. કૃત	રૂ	૨-૦
૪. માલારંજન રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ	૨-૦
૫. ઉપાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા રા. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિઆ બી. એ. કૃત	રૂ	૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ	૨-૦
૭. અનિન્દ્ર ઘોષનુ તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ.	૨-૮
૮. હું, ગ્લા ને મિત્રમંડળ રા. ધારસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ	૨-૦

નોટ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ ના લવાજમ ભર્યા હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખોઃ— રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

મુખ્ય લેખો.

અસહકાર અને અહિંસા
ન્હાની ન્હાની વાતો
સ્વર્ગીય સ્મરણ.
અસહકાર અને રાષ્ટ્રીય કેળવણી
ઍલ્ફ્રેડ હૉલની જંગી જાહેર સભા.
જહાન હૉવર્ડ અને તુરંગ સુધારા
મ્હારી દક્ષિણની યાત્રા
તે, હું, અને પ્રભાત

ઉપરાંત, ગુજરાતની ... ' અમ્હારો અસહકાર ઉત્સાહ " ચિત્ર ... , 'એક કરુણ કથા વિગેરે ભાવવાળી સુન્દર કાવ્યો અ ... યોજના વિગેરે

લેખકો.

... શંકર પંડ્યા
... નો ભિક્ષુક
... દેશહિતચિન્તક
... શાન્તિલાલ પંડ્યા
... હાર ચ. લેખક
... મણીરામ ત્રિપાઠી
... ચન્દ્રશંકર પંડ્યા
... ગુપ્ત ક. વે
... ભાનુલાલ દેસાઇ
... ઇશ્વરલાલ ભાવ.
... ડ્રાહ ઉમરવાડીયા
... ને ભક્ત
... વિગેરે.

તંત્રીઓ
રા. અમૃતલાલ ભુધરભાઇરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલ્‌એલ્‌. બી.
પ્રકાશક
રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિ

તીજોરીવાળાઓની
નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઈ પહેલા ઓસ્ટ્રીયાથી કાગળ જેવા પાતળા પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી ઠીક સખ્યામા વેચાતી પણ હતી હાલમા તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકન અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એવુ કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ગમે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમા બનતી તીજોરીઓને કદી પુગી શકે નહી એઓ બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની ભલામણ અમારો કોન્સલ કરે છે કોન્સલનુ મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનુ હોય છે એટલે તે ભલામણ કરે તેથી કાંઈ એવુ ઠરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

કોન્સલની ભલામણવાળી એવી એક ન્હાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને ફક્ત પાચ મીનીટમા તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા કારખાને રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનુ નુર, જગાત, ગોડાઉન ભાડા અને એજન્ટ તેમ જ છુટક વેચનારનો નફો એવા એવા અનેક ખરચ આયાત થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવુ મુશકેલ નથી

ગોદરેજે પાચ મીનીટમા જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખરીદ કરવી પડી એ ઉપરથી વાચનારે ધ્યાનમા લેવુ જોઇએ કે તીજોરી નબળી છે યા મજબુત તેની ફક્ત જોવાથી કાંઇ પણ સમજ પડી શકે નહીં તૈયાર થઈ રહેવા પછી પાચ મીનીટમા તોડી શકાય તે તીજોરી તેમજ તોડતાં પાચ કલાક લાગે તેવી એકસરખી જ દેખાય

ગોદરેજનું કારખાનું—
ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઈ.

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી–પાર્ટી—

નાચ–પારટી—

એટ–હોમ—

ઇવિનીગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમા—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો–

ફાકડુ કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સતોપ મળે તેવુ કરી આપીશું–

એસ્ટીમેટસ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી·દયાળજી.

મુખ્ય ઓફીસ–ચીરાબજાર
બ્રાંચ નં. ૧ –
બ્રાંચ નં. ૨ –

મુંબાઈ

ટેલીફોન ૨૫૫૯૬
ટેલીગ્રામ—
"Sweetmart"

Feb 19

પંકાયલા, પુરાણા અને પ્રજાપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું!

પહેલા પાયોનીયર

હજી, પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને નવા અનકારો

તૈયાર કર્યા જ જાય છે!

દુકાને પધારી તસ્દી લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો!

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી!

પછી આજે આવો કે કાલે!

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨.

ભીખા કલ્યાણજીની કુંોની

અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

સજીવન મિક્ષ્ચર.

-કોલેરા વિશુચીકા માટે-

મરેડા અપચો અજીર્ણ અતિસાર વિગેરે ભયંકર રોગોને ટુંક વખતમા ખાત્રિપૂર્વક નાબુદ કરનારો આ એક રામબાણ ઉપાય છે જેનાથી સેંકડો અમૂલ્ય જીંદગી બચી છે

કિંમત બાટલી એકના આના દશ

બાફાલ ઓઇન્ટમેન્ટ

-ખાસ દ્રાજ માટે-

ગમે તેવી હઠીલી કાળી કે લાલ દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ બેથી ત્રણ વખત લગાડવાથી જડ મુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી જરા પણ બળતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી.

કિંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આંતરીઆ મેલેરીયલ અને ખરાબ રૂતુમા ફાટી નીકળતા સર્વે જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આબાદ છે આ મિક્ષ્ચરના ત્રણ ભાગ લેવાથી એકજ દીવસમા ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઇ જાય છે બીજી દવાઓથી તાવ ઉતર્યા પછી ઘણી જ અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાથી એવું કશું પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે

કિંમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.

એક મહાન વિદ્વાન ડૉક્ટરની શોધ ઉપરથી બનાવેલો આ મલમ ચોળવાથી માથાંનો તેમ જ સંધીવા સરખો દુખદાયક રોગ ટુંક વખતમા નાબુદ થાય છે વળી હાથપગનું રહી જવુ મોચ ચડી આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગનો દુખાવો કોઇપણ ભાગનુ જકડાઈ જવુ સ્ત્રીઓના પગ તથા કમર ઝલાઈ જવા શરદીથી કોઈપણ ભાગ રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ કરનારા આ રામબાણ ઉપાયની એક બાટલી દરેક કુટુંબોમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ.

કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી-

અમોએ હાલમા ડીસપેનસીંગ ખાતુ ખોલ્યુ છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામા આવશે એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો.

ભીખા કલ્યાણજીની કુંo દવાવાળા,

Feb 19 — મસ્જીદની ગલીને નાકે, બહારકોટ, મુંબાઈ, નં ૨.

સહકાર

લાંબી જીંદગી, શરીરનું સુખ, શરીરના દરેક અવયવની પૂરતી તાકાત, હમેશ ટકી રહે તેવી સારી પાચનશક્તિ, એ સઘળાનો સહકાર ચાલુ રાખવા માટે તમો—અમારી અમૃતતુલ્ય

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ,

વાપરો એ ગોળીઓ તમારા શરીરની નબળાઈનાં તમામ કારણોને દૂર કરી તમોને તંદુરસ્ત, બળવાન અને હિમ્મતવાન બનાવવાની અજબ શક્તિ ધરાવે છે તમારા શારીરિક અને માનસિક દરદોની સાથે અસહકાર કરીને જો તમારે ફતેહમંદ થવું હોય તો તેને માટે આ આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ એક ચમત્કારિક મનમાળા છે વધારે વિગત જાણવાને પ્રાઇસલિસ્ટ મંગાવો

કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧ એક

બ્રાંચ ઑફીસ કાલબાદેવીરોડ—મુંબઈ } વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી, જામનગર, કાઠિયાવાડ

હિન્દુઅનાથાશ્રમ, નડિઆદ, (ગુજરાત).

આવાં રૂષ્ટપુષ્ટ અને નિરોગી સંતાન દેશની સમૃદ્ધિ છે

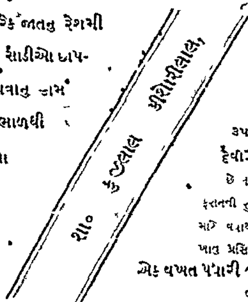
પણ

દેશ ભૂખે મરે છે દુકાળ અને બીજા ચીથરા વિનાના ભૂખે મરતાં સુકાઈ જતાં કેટલાએ બાળકો દેશમાં મરણ પામે છે તેમને જોવા હોય તો ઉપલી તસ્વીર તરફ નજર દેજો. નિરાધાર, ભૂખ અને તરસથી મરી જતાં, આપના બાળકો જેવાં લક્ષણે હિંદુઓ એમના બચાવ માટે આપની શક્તિ અનુસાર દ્રવ્યનાં દાન આજે જ મોકલાવો ને પુણ્યના ભાગી થાઓ [illegible] ભાગ ત્યાં મોકલો વ્યવસ્થાપક [illegible]

[illegible] આપના [illegible] સમાલોચકની નોંધ જુઓ.

પાકા રંગના ફેન્સી છાપલો મળવાનું ગંજાવર ખાતું.

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું રેશમી
તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપ-
વાનું તથા રંગવાનું કામ
ઘણી જ સંભાળથી
કરી આપવામાં
આવે છે.
ઠેકાણું નોંધી
રાખજો.

૩૫૪ કાલબા
દેવીરોડ-મુંબાઇ
છે નામાં છાપી
ફેશનની સુંદર ડીઝાઈન
માટે ઘણાથી અમારું
ખાતું પ્રસિદ્ધ છે
એક વખત પધારી જરૂર જોઈ
જશોજી.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ ઠારેનું તેલ છે
કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જ્યાં
બંધ ઉગાડે છે
કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ
શાન્તિ આપે છે
કેશરંજન—સુંદરતાઇ તથા ગંધાઇ માટે સારી રીતે વપરાય
છે. કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પોસ્ટેજ જુદુ

પ્રમેહબિન્દુ શું છે ?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીયતની ભૂલોથી થયેલા રોગો મટાડે છે
પ્રમેહબિન્દુ—ચાંદી વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાના વાપરથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે, તાવ,
અતગ્નિ શ્રમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાથી પીડાતા દરેક જણે વાપરવું
દરેક શીશીનો રૂપીઓ દોઢ, પેકિંગ વગેરેના આના નવ જુદા.
કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર,
Feb 18. નં ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

મ. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

એક જ દામ. | સ્થાપી ૧૮૯૫.

સુરજમલ લલ્લુભાઇની કું.

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ યુરોપથી સીધા
હીરા આયાત કરનારાઓ

અમો
જાત જાતના
ચાલુ ઝમાનાની
ફેશનના હીરા પાના
માણેક મોતી ગની વીગેરેના
દાગીના તૈયાર રાખીએ છીએ તેમ જ
ઓરડરથી અમારી પોતાની વર્કશાપમા
જલ્દીથી બનાવી આપીએ છીએ.

૨૦-૨૨૫-૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

કેટલૉગ મફત મોકલવામાં આવે છે

આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

દ્રાક્ષાસવ

રતલ દોઢના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા !

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ ઉઘાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઉંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાઝગી બક્ષનાર,

દહેજતદાર પીણું !

જીવન સાથે વાપરી જૂઓ.

ચ્યવનપ્રાશાવલેહ

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળાં,
નાના મોટાં,
સ્ત્રી પુરુષ,
સૌને માટે,

જીવનવર્ધક દવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જૂઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુબઈ ૧૩.

—દુકાન—
જાની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનુ
પ્રાઇસ લીસ્ટ મંગાવો

ઉ૦ આપના ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનું સિરનામું "Muffchain-Bombay" ટેલિફોન નં ૬૭૪

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખું પાનું, રૂ ૧૫ અડધું પાનું રૂ ૮ પા પાનું રૂ. ૬

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે ઓછા વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે

—કવર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવું યા તો લખીને પુછાવવું.

—આ ભાવ છેલ્લામાં છેલ્લા છે તેમાં ઘટાડો થઈ શકશે નહિ વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ, મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ, નંબર ૩/૩૬, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ

કમાલ ! કમાલ.

એક જ મહીના માટે

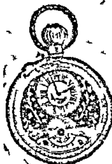
અમારું 'ન્યુ મોહિની ફ્લુટ' સાગુનની લાકડીનું બનેલું ઘણું જ સુંદર અને અત્યુત્તમ હોવાથી સર્વ દેશોની આબોહવાને અનુકૂળ અને રાગીણી માટે ઉત્તમ છે ગેરંટી ૩ વર્ષ, સિંગલ રીડ રૂ ૫૦) ૬૦) હવે રૂ ૨૫) ૩૦) ડબલ રીડ રૂ ૮૦) ૯૦) હવે ૪૦) ૪૫) હાથ ને પગના ફોલ્ડીંગ વાજાં રૈયાતી દામ રૂ ૬૫) ૯૦) ૧૨૫ આર્ડર સાથે ચોથાઈ દામ પેશગી મોકલવું અને સ્ટેશનનું નામ લખવું જોઈએ,

પત્તો—પરશિયન કું, પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૮૧૪ (S) કલકત્તા

રૈક જાતના હાથ અને પગના વાજા, સિતાર, દીલરૂબા, તબલા બિટાસા આદિ વાજીંત્ર ખરીદ કરતા સસ્તા લેવા સારૂં અમારૂં પ્રાઇસલીસ્ટ મંગાવી જુઓ. પત્તો—નેશનલ હારમોનિયમ કું, (૩૦૬) ૧૯-૩ લોઅર ચીતપુર રોડ (S) ક્લકત્તા

Telegrams—Musicians

દરેક એક માસ માટે

અમારી ઘડિયાળ જોવામાં સુંદર, મજબુત અને ટકાઉ છે ગ્યારંટી ત્રણ વર્ષ નિકલ સિલ્વર વૉચ રૂ ૪ાા નિકલ લીવર રૂ ૧૦ સિલ્વર લીવર રૂ ૧૫ મહારાજા વૉચ રૂ ૧૦ નિકલ સિલ્વર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૯ સિલ્વર લીવર રીસ્ટ વૉચ ૨૦ નિકલ રેડીયમ રિસ્ટ વૉચ રૂ ૧૨ સિલ્વર રેડીયમ લીવર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૨૫ આઠરોજી વૉચ રૂ ૧૫ નિકલ સ્કાયર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૧૩ નિકલ પ્લારેન રૂ ૧૫ ગોલ્ડ ગિલ્ટ ઓપન ફેસ રૂ ૧૦ હન્ટિંગ રૂ ૧૫ ચાંદીની ન્હાની

૨૫ મદન મોહન લેન (D) કલકત્તા

[July 1921]

લલિતા વનિતાશ્રમ: નડિઆદ.

ન્હાની કુમારીકાઓ, પરણેલી કન્યાઓ, વિધવાઓને આ સંસ્થામાં સંસ્કૃત ગુજરાતીનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, સીવણ ભરત શીખવાડવામાં આવે છે રેંટીઆનો ઉપયોગ કરાવવામાં આવે છે

દાનેશ્વરીઓ! ધનિકો!

તમારૂં દાન આ સંસ્થામાં પૈ પૈ વેરાય સનાગો કરતાંયે વધારે સ્ત્રી-કન્યાઓ એનો ઉપયોગ કરે છે, ધાર્મિક જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે.

ઉપર—આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકનું નામ લેશો

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં.૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

છાપખાનાઓના માલીકો, પુસ્તકો પ્રગટ કરનારાઓ,
અને
લેખકો માટે ખાસ !

ઉંચી જાતના અંગ્રેજી, અમેરીકન અને એવા બીજી બનાવટના હરેક સાઈજના ને વજનના છાપવાના કાગળો બેન્ક-પોસ્ટ પેપરો, બ્રાઉન-પેપર, આર્ટપેપર, બાઇન્ડીગ કલોથ અને છાપખાનાઓને લગતી હરેક પ્રકારની અપ—ટુ—ડેટ ઉંચા 'મેકરો'ની પ્રિંટીંગ મશીનરી વિગેરે મળી શકશે ભાવ તાલ તથા વિગત મગાવશો. એક વખત પુછાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

મીલોમા વપરાતા
ટેસ્ટીગ પેપરો, સ્ટ્રૉબોર્ડસ વિગેરે પણ મળી શકશે.
ઑફિસોને લગતી સર્વ પ્રકારની સ્ટેશનરી માટે પુછાવો.
લખો રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ્સ ન, ૨, ગિરગામ, મુંબાઇ
તારનુ સરનામુ 'સમાલોચક' મુંબાઇ.

૧૯, આપ ના ઑર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેજો.

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત.

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	ચારે ભાગની કિંમત
,,	ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	મળાબાર
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨	રૂપીઆ.
,,	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૫॥	

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરારજી ખી બિ્ડ્સ, ગીરગામ, મુમ્બાઈ ન ૪

૩ અને સર્વે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

ધી બેંગાલ સ્વીટમીટ એમ્પોરીયમ.

પારેખ હોસ્પીટલ સામે, ન ૬૩ સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,

ગીરગામ, મુંબાઈ

ખરેખરી શુદ્ધ સ્વદેશી મિઠાઈ.

ચોકખો અને પાકો માલ

બંગાળની ભાતભાતની અનેક જાતની મીઠાઇ મુંબાઇની શોખીન પ્રજાને માટે અમારે ત્યાં રાતદિવસ તૈયાર રહે છે કલકત્તાના વખણાયલા રસગુલ્લા, રાજભોગ, સીતાભોગ મહીદાના, દીલકુશ સદેશ, પાતુઆ વિગેરે અનેક જાતની મીઠાઇ કલકત્તાના કુશળ કંદોઇઓ તૈયાર કરે છે

અમારી મીઠાઇના ભાવ ઘણા જ મધ્યમ છે ઉપરાંત મુંબાઇની પ્રજાને અનુકૂળ એવી વાનગીઓ પણ તૈયાર કરીએ છીએ

લગ્નસરામા અને જાહેર પાર્ટીઓ માટે ખાસ ઓરડરો લેવામાં આવે છે ને મધ્યમ ભાવે જલદીથી જોઇતો બધો માલ પુરો પાડવામા આવે છે એક વખત આ નહિ ચાખેલી રસદાર મીઠાઇનો સ્વાદ લ્યો ગ્રાહકોના મન હમેશાં સંતોષ પામે એવી અમે બધી ગોઠવણ રાખી છે

August 1921]

ન્હાની, મ્હોટી, જાહેર કે ખાનગી લાયબ્રેરીના પુસ્તકોનો ઉત્તમ સંગ્રહ.

૧.

સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ ત્રિપાઠી.—

	રૂ આ
સરસ્વતીચન્દ્ર ભા ૧ થી ૪	૧૨–૦
લીલાવતી જીવનકલા	૦–૧૨
દયારામનો અક્ષરદેહ	૧–૪
સ્નેહમુદ્રા (કાવ્ય)	૧–૦
Marriage Forms under Ancient Hindu Law	0–12
Classical Poets of Gujarat (1916 Edn)	0–6

ડૉ.—કાન્તિલાલ પડયા —

સ્વ ગોવર્દ્ધનરામનુ જીવનચરિત્ર	૧–૦

સ્વ. ડૉ. મણિલાલ નભુભાઈ—

બાળવિલાસ	૧–૪
ગુલાબસિંહ	૨–૪
ચારિત્ર	૧–૪
સુદર્શન ગદ્યાવલિ	૫–૦

રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ—

ઝાંસીની રાણી (સાત સુંદર ચિત્રો સાથે)	૨–૦
સુંદર બ્હેન.	૦–૧૨
ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ (ચિત્રોસાથે)	૨–૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને સંયુક્તા. (નવી આવૃત્તિ ૭ ચિત્રો સાથે)	૨–૦
રૈતિસુંદરી	૧–૮
પતિવ્રતા સતિઓ (૨૪ ચિત્રો સાથે)	૩–૦
પ્રતિમા નાટક	૧–૦
ગુર્જરી, ગુમાઈ ગોટાણી	૧–૪

રા છગનલાલ હરિલાલ પડયા—

	રૂ આ.
કાદમ્બરી (સચિત્ર) આવૃત્તિ પાચમી	૬–૦
એક અપૂર્વ લગ્ન (બીજી આવૃત્તિ છપાય છે)	
ક્રાઈસ્ટનુ અનુકરણ ભાગ પહેલો	૦–૮
સચિત્ર સુવાક્ષરના પત્તા	૦–૮
મનોરજક વાર્તાવલિ	૦–૧૨
વિશુદ્ધસ્નેહ	૦–૮
હાસ્યજનક વાર્તાલાપ	૦–૬

રા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી.—

જાતમહેનત (સેલ્ફહેલ્પનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર)	૬–૦
દરિઆપરના દેશોની વાતો	૨–૦

રા. હિંમતલાલ અજારિઆ—

કવિતા પ્રવેશ.	૧–૦
કાવ્યમાધુર્ય	૧–૮
મેઘબિન્દુ	૦–૪
કિન્ડરગાર્ટન સબન્ધી ૭ લેખો	૦–૬

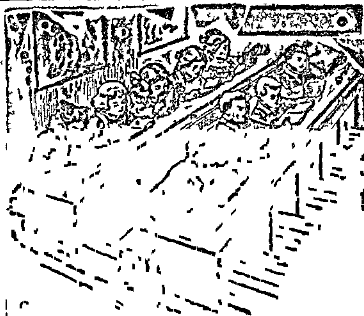
સ્વ. ભગુભાઈ ફતેહચંદ કારભારી —

અગ્રેજી—ગુજરાતી પૉકેટ ડીક્શનેરી.	૧–૧૨
ગુજરાતી—અગ્રેજી " "	૧–૧૨
સ્ટાર અગ્રેજી ગુજરાતી ડીક્શનેરી	૦–૧૨
ટૉડકૃત રાજસ્થાન (બે ભાગમા)	૫–૦

ગૌ. સોગીન્દરામ દીવેટીઆ.—

આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર	(મળતી નથી)
નવરંગી બાળકો	૦–૪
કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયની વાતો	૦–૪
ઉષાકાન્ત [સચિત્ર, બીજી આવૃત્તિ	૨–૦
મોહિની	૨–૦
મોલીમીટર	૦–૧૨

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કમ્પની, બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ, નં. ૨.

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિવાદનો થઇ પડ્યો છે અને તેથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલાં બધાં આતુર રહે છે પણ તેમાંથી તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા યે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડાં માબાપ વિચારે છે! તનદુરસ્ત અને સુઘડ સુંદર અવયવ એ જીંદગીના બહુ જરૂરી તત્ત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતા યે એ વધારે અગત્યનાં છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે? માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી ખુનાપાંગના ના બને એવું જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાનકે સમજવી જોઇએ

તમારૂં બાળક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાંપણવાળું હોય તો તમારા ડાક્ટરને મળીને એની એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ આવા લાભ લેવા કેટલા બધા સંખ્યાબંધ માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારો તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલા વીજળીના અને કારીગરીના સાધનોની મનુષ્યોની સેવા આમ કેવી રીતે થાય છે તેનો તમને પુરેપુરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા અમોએ કરેલ [illegible]

ખોડખાંપણવાળા દરેક [illegible] જરૂરી [illegible] આંતરા માટે એના ખાસ [illegible] એટલે [illegible] ગુપ્ત રોગો અને [illegible] પારણી [illegible] વધારે કીમત માગ [illegible]

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઇન્ડીઅન આર્થો પેડીક એન્ડ મેડીકો-ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્ટીટ્યુશન, (એન. પૉવેલની કંપની) હેમિંગ્ટન રો, મુંબાઈ.

૬૩. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

અમ્હારો અસહકાર ઉલ્લાસ.*

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

(આશાની ધૂનમાં)

અમ્હારો અસહકાર ઉલ્લાસ!
દિવ્ય આત્મ-વિકાસ!

અમ્હારો—

માયાપાશે ફસાયા હોંશે બની અમ્હે મોહાન્ધ
પ્રાણ અમ્હે શોષાવા દીધા—દીઠો નહિ કૃતાન્ત

અમ્હારો—

પરાધીનતા પ્યારી લાગી, લાગ્યો એ જ ઉદ્ધાર,
"પરની આશા સદા નિરાશા" થઈ ગયા લાચાર

અમ્હારો—

સ્વતન્ત્રતા વિણુ અન્ય નહિ છે હિન્દતણો ઉદ્ધાર
સ્વતન્ત્રતાનું સાધન સાચું શાન્ત જ અસહકાર

અમ્હારો—

દ્વેષ લેશના છે કોઈનો—આત્મશ્રેય અમ સાધ્ય,
અહિંસાત્મક અસહકારે સાધશું શુદ્ધ સ્વરાજ્ય

અમ્હારો—

આર્ટનાગાગ, ગિરગામ,
મુંબાઈ,
તા. ૨૮ ૭ ૧૯૨૧

---

* સિવિલ છોડી, અસહકારી બની, બારસદના [illegible] ઉલ્લાસે વિશે [illegible] પત્ર લખેલો તે ઉપરથી સૂચિત

[illegible] અસહકાર ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ન્હાની ન્હાની બાતો !

લેખક—ન્હાનો વિભાકર.

૧

અહો ! ન્હાની ન્હાની બાતોનો આ સંસાર બનેલો છે !

૨

ન્હાની ન્હાની રજનીઓથી પ્રભાતની પ્રફુલ્લતા સરેછે
ન્હાના ન્હાના પ્રભાતકિરણો બાદલને ધનુર્ધર ઘટાઓથી ભરે છે
ન્હાના ન્હાનાં મેઘબિન્દુઓવડે ગિરિઝરણાઓ ઝરેછે
ન્હાના ન્હાના ઝરણાઓ સરિતાઓના ઓઘ વહાવેછે
ન્હાની ન્હાની સરિતાઓ સાગરો છલકાવેછે
ન્હાના ન્હાના સાગર-તરંગો સારા સંસારને હિંચાવેછે

૩

ન્હાની ન્હાની સંસાર-લહરીઓ સકલ બૃંદાબન ઝુલાવેછે
ન્હાના ન્હાનાં બૃંદાબન-વૃક્ષો કુંજ-કેલિઓ બનાવેછે
ન્હાના ન્હાના કુંજો "રાધિકે પ્યારે" ને મિલાવેછે
ન્હાના ન્હાના રાધિકા બાલમુકુન્દની બંસુરી ડોલાવેછે
ન્હાની ન્હાની બંસુરી ગોપગોપીઓને નચાવેછે
ન્હાના ન્હાના ગોપ-ગોપીઓ સારા સંસારને મોહાવેછે

૪

ન્હાના ન્હાના સંસારગ્રંથના પાનાઓ માનવપુરાણ સુણાવેછે
ન્હાના ન્હાના પુરાણો પાક પયગમ્બરોની યાદ અપાવેછે
ન્હાના ન્હાના પયગમ્બરો યુગના યુગના અગ્નિ પ્રકટાવેછે
ન્હાના ન્હાના અગ્નિ પાપ-પાખંડના પહાડોને પ્રજાળેછે
ન્હાના ન્હાના પાખંડ મહાત્મા મોહનને જગાવેછે
ન્હાના ન્હાના મહાત્મા સારી સલ્તનતને થરથરાવેછે

૫

અહો ! વિરાટ્પ્રભુ સૌ સલ્તનતને ન્હાની ન્હાની બનાવેછે !

સૌ લાખની ન્હાની નગરી,
નાળિયેરી પૂર્ણિમા,
વિક્રમાર્ક ૧૯૭૭

સારી વીસ વાર્તાઓ (ચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સ્વર્ગીય સંદેશ.*

લેખક રા. સ્વદેશહિતચિન્તક.

સ્વર્ગના એક સુન્દર સ્થળમા ગંભીર અને તેજસ્વી મુખમુદ્રાવાળા ચાર પુરૂષો સાથે ચાલતા જણાય છે. ત્હેમાનો પ્હેલો પુરૂષ ગૌર વર્ણનો, કાન્તિમાન્ મુખાકૃતિવાળો અને શરીરે ઠુંકા કદનો હતો. ત્હેના સફેદ વાળની રૂપેરી દાઢી ત્હેના દેખાવમા ભવ્યતા ઉમેરતી હતી. બીજો પુરૂષ શરીરે બ મો, પ્હોળો તથા કદાવર બાંધાનો હતો. ત્હેના વિશાળ મ્હો ઉપરના વાળના થોભીયાને લીધે ત્હેની આકૃતિ સિંહના જેવી લાગતી હતી. માથા ઉપરના વાળ બહુ સભાગથી હોળેના હતા અને શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રો બહુ ઉંચા પ્રકારના તથા શોભીતા હતાં. ત્રીજો પુરૂષ એથી ઉલટી રીતે બહુ નમ્ર મુખાકૃતિવાળો હતો અને ત્હેનાં વસ્ત્રો પણ બહુ સાદા હતા. પરન્તુ ત્હેના મ્હો ઉપર બુદ્ધિનું અનન્ત તેજ હતું. ચોથો પુરૂષ આ ત્રણેથી જુદા જ પ્રકારનો હતો. એના મ્હો ઉપર માનસિક દ્ર્ઢતા અને અદ્ભૂત બુદ્ધિપ્રભાને લીધે ચપળતા જણાઈ આવતી હતી. ત્હેણે સાદામા સાદો પોશાક પ્હેર્યો હતો અને માથા ઉપર માત્ર ચોટલીના વાળો હવામા ઉડતા હતા. ભરાવદાર મુછો એની મુખાકૃતિની વિશિષ્ટતામા વધારો કરતી હતી. આ ચાર પુરૂષો થોડુ ચાલીને એક શાંત જગાએ વિશ્રાન્તિ માટે બેઠા. થોડી વારે કદાવર બાંધાવાળો પુરૂષ સફેદ દાઢીવાળા પુરૂષને સંબોધીને બોલ્યો "દાદા! મ્હને તો આ ત્હમારા સ્વર્ગમા કંઇ ગમતું નથી. અહીં આવે મ્હને પાંચ-છ વર્ષ થયા પણ હું તો કંટાળી ગયો છુ અને મ્હારી પ્રિય મોહમયી નગરીમા પાછો જવાને હું તલપી રહ્યો છુ. સ્વર્ગની ભવ્યતા મ્હારે નથી જોઇતી!" દાદાએ કહ્યુ "શું બાદશાહ! સ્વર્ગ કરતા પણ ત્હમારી મોહમયી નગરી ત્હમને વધારે પ્રિય લાગે છે?" બાદશાહે જવાબ આપ્યો "ખરેખર દાદા! તેમ જ છે. તે નગરીની શોભા તથા ત્હેનું જાહેર જીવન ઉત્પન્ન કરવામાં મ્હે મ્હારુ આખુ જીવન ગાળ્યુ છે. ત્હેની ધારાસભાની, વિદ્યાપીઠની અને શહેરસુધારણાની સસ્થાની સભાઓમા મ્હારો સિંહનાદ હંમેશા સંભળાતો હતો. હું શુ બોલીશ તે સાંભળવાને હરકોઈ કાન માંડીને તૈયાર રહેતું હતું. મ્હારી ગર્જનાઓથી મ્હારા વિરોધીઓ અને ખાસ કરીને રાજ્યના અમલદારો ધ્રુજતા હતા. લોકો મ્હને મ્હારી નગરીનો તાજ વિનાનો રાજા કહેતા હતા. બસ, મ્હને તો એ જ જીવન ફરીથી જોઇએ છીએ. મ્હે શા પાપ કર્યાં હશે કે જેથી આવી જીંદગી છોડીને મ્હારે અહીં આવવુ પડયુ?" આ સાભળી ચોટલીવાળો પુરૂષ બોલ્યો "બાદશાહ! મ્હારે અને ત્હમારે ઘણા વિચારોમા મતભેદ છે અને આપણે આપણી જીંદગીના છેલ્લા દશેક વર્ષોથી તો દુશ્મન જેવા હતા. પણ આ બાબતમાં તો હું ત્હમારી સાથે સંમત થાઉં છુ. સ્વર્ગનુ જીવન તો મ્હને પણ શુષ્ક લાગે છે. જેમ ત્હમે ત્હમારી

* 'સ્વર્ગીય સંદેશ' એ વિદ્યમાન રાજકીય સ્થિતિ વિષેના કલ્પનાત્મક લેખના લેખક આપણા સાર્વજનિક પ્રશ્નોના અભ્યાસી છે.—તંત્રી

ન. સૌંદર્ય ને સ્વાર્થ. રૂ. ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

નગરીમાં બાદશાહ જેવા હતા તેમ હું પણ મ્હારા પુણ્યપુરમાં તેમ જ ત્હેની આસપાસના રાષ્ટ્રમાં ત્હેવી જ પદવી ભોગવતો હતો તે ત્હમે સારી પેઠે જાણો છો છે ના ચારપાંચ વર્ષમાં અને ખાસ કરીને જ્યારથી આપણા દેશની મહાસભામાં મ્હેં ફરીથી ભાગ લેવા માંડ્યો ત્યારથી દેશની રાજકીય જાગૃતિ વધારવામાં હું દિનપ્રતિદિન આગળ વધતો હતો પરન્તુ અચાનક રીતે આજથી બરોબર એક વર્ષ પહેલાં મ્હારે પથારીનો સાથ કરવો પડ્યો હું તો માત્ર મ્હારી તબીયત સુધારવા થોડા દિવસ માટે ત્હમારી મોહમયી નગરીમાં આવ્યો હતો ત્હેનામાં એક સ્હાંજે મોટરમાં ફરવા જતાં મ્હને શરદી લાગવાથી હું એકાએક ગંભીર માંદગીનો ભોગ થઇ પડ્યો અને અનેક ઉપાયો કર્યાં છતાં પણ તે બીમારીએ મ્હારા શરીર તથા દેહને પુરા કર્યાં મ્હેં ડાકતરોને છેવટ સુધી કહ્યું હતું કે હું મરવાનો નથી પરન્તુ યમરાજાના હુકમને વશ થઈ છેવટે મ્હારે ઇચ્છા વિરુદ્ધ અહીં આવવું પડ્યું છે ત્હમારી પેઠે મ્હને પણ એમ થાય છે કે હું પાછો આપણા દેશમાં જઇ મ્હારા પક્ષની સરદારી લઉં પણ અત્યારે તો પરવશપણે મ્હારે ને ત્હમારે બન્નેને અહીં રહી આપણા દેશમાં શું થાય છે તે માત્ર દૂરથી જ જોવાનું છે ' બાદશાહે કહ્યું ' મરી ! ત્હમે તો અહીં છો તે જ સારૂં છે દેશને માટે ત્હમે બહુ સહન કર્યું છે તે હું સ્વીકારૂં છું અને ત્હમારી દૃઢતા તથા સહનશક્તિ માટે હું ત્હમારા પ્રત્યે માન ધરાવું છું પણ મ્હારે કહેવું જોઇએ કે ત્હમારી અદ્ભુત બુદ્ધિ ત્હમે ઘણી વખત ઉંધે રસ્તે વાપરી છે અને રાજકર્તાઓ સામેની આપણી કાનૂની પદ્ધતિની લડતમાં ત્હમે અન્તરાય થયા છો સાથે મળીને કામ કરવાને બદલે જ્યાં ત્યાં ત્હમે વિક્ષેપ પાડવાને તૈયાર હતા ત્હમે મોટો અનુયાયિ વર્ગ ઉભો કર્યો છે તે ખરૂં છે પણ ત્હમારામાં મ્હોટો દોષ એ હતો કે ઘણી વખત ત્હમે ત્હમારા પક્ષને દોરવા કરતાં ત્હમારા પક્ષના હલકા માણસોથી વધારે દોરાઇ જતા એ કંઇ નેતાનું લક્ષણ ન કહેવાય આપણી રાજકીય લડતની એકતામાં વિક્ષેપ પાડનાર ત્હમે જ હતા સૂરતના બનાવો સંભારો સાંભળો હજી જોકે હું હજી ભુલી ગયો નથી અને લીધે જ હમારે ત્હમારાથી જુદું થવું પડ્યું હતું-" મરી વચમાં બોલી ઉઠ્યા " જુઓ બાદશાહ ! અત્યાર સુધી આ વાત મ્હેં ત્હમારી પાસે કહાડી નથી પણ હવે ત્હમે પોતે જ જ્યારે કહાડી છે ત્યારે સાંભળો રાજકીય ચળવળની મ્હારી તથા ત્હમારી પદ્ધતિ પ્રથમથી જ જુદી હતી ત્હમે અમલદારોની સ્હામે ત્હેમની સંસ્થાઓમાં દાખલ થઇને હિંમતથી લડવામાં વધારે ધ્યાન આપ્યું હતું અને તે માટે નેતાઓને ત્હમારા તરફ અપૂર્વ માન હતું પરન્તુ ત્હમે ત્હમારી પદ્ધતિથી સામાન્ય મનુષ્યનું હૃદય ખેંચી શકતા ન્હોતા અર્થાત્ રાજકીય ચળવળને ત્હમે જોઇયે ત્હેવી પ્રજાકીય બનાવી શકતા ન્હોતા મ્હારી પદ્ધતિ પ્રથમથી જ રાજકીય ચળવળને પ્રજાકીય પાયા ઉપર મુકવાની હતી અને તેથી અધિકારી વર્ગની સાથે કામ કરવાની દરકાર કર્યા વિના મ્હારા પ્રયત્નો પ્રજામાં સ્વદેશાભિમાન તથા સ્વાશ્રયના ગુણો ઉત્પન્ન કરવા તરફ હતા આમ કરવામાં મ્હારે અનેક વિપત્તિઓ સહન કરવી પડી છે અને લાંબા વખતની જેલ-યાત્રા પણ

કરવી પડી છે જ્યારે ત્હમે શીતળ ટેકરીઓ ઉપર સુન્દર બગલાઓમાં લ્હેર મારી છે ત્હમારી હઠીલી સરકાર સ્હામે મચૅાટ હતી પરન્તુ પ્રજાનો આત્મા ત્હમે ઓળખી શક્યા નહોતા. મ્હારૂં સઘળું કાર્ય આપણા દેશના અનેક તત્વોમાંથી એક રાજકીય પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાનું હતું આ કારણથી જ આશરે તેર-ચૌદ વર્ષ ઉપર મ્હારે ત્હમારાથી જુદા થવું પડ્યું હતું પરન્તુ આપણા બેમાં કોણ ખરૂં હતું તે તે પછીના બનાવોથી જણાશે લગભગ દશેક વર્ષ સુધી તો ત્હમારા પક્ષે મહાસભાને પોતાની કરી પરન્તુ ત્હમારા અહીં આગમન પછી હમારો પક્ષ છેવટે વિજયવન્ત નીવડયો છે અને છેલ્લાં ત્રણ ચાર વર્ષોથી તો નદીમાં પૂર આવે તેમ પ્રજામતનું જોર વધ્યું છે અને ત્હેને પરિણામે ત્હમારા પક્ષને મહાસભા હમારા પક્ષને સોંપી દેવી પડી છે" આદરશાહ અત્યાર સુધી શાન્તપણે સાંભળતા હતા પરન્તુ હવે બોલી ઉઠ્યા "શું કેસરી! ત્હમે એમ ધારો છો કે હું અત્યારે જીવતો હોત તો મ્હારા પક્ષની આ દશા થાત?" "શું થાત તે ચોક્કસ રીતે કહેવું અશક્ય છે," કેસરીએ જવાબ આપ્યો, "પરન્તુ એટલું તો નક્કી છે કે રાજકીય ચળવળની જુની પદ્ધતિ વડે તો ત્હમે દેશમાં ઉચ્ચ-સ્થાન ભોગવી શકત જ નહિ ત્હમે ત્હમારી વાત કરો છો પણ છેલ્લા ત્રણ-ચાર વર્ષમાં તો દેશનું વાતાવરણ એટલું બદલાઈ ગયું છે કે મ્હારાથી આગળ જાય ત્હેવો પણ સબળ પક્ષ દેશમાં ઉત્પન્ન થયો છે અને ત્હેની તુલનામાં મ્હારા વિચારો પણ વિનીત કહી શકાય ત્હમારા વખતમાં સ્વરાજ્યની અભિલાષા પણ રાજ્યદ્રોહ જેવી ગણાતી હતી પરન્તુ હાલ તો 'પ્રજાસત્તાક રાજ્ય' ની વાતો મહાસભાની બેઠકોના ભાષણોમાં ચાલે છે એ ત્હમને ખબર છે?" અત્યાર સુધીની વાતોમાં નમ્ર મુખાકૃતિ વાળો પુરૂષ શાન્તપણે સાંભળ્યા કરતો હતો પણ હવે ત્હેનાથી રહેવાયું નહિ "શું એટલે સુધી વાત વધી છે?" ત્હેણે પુછ્યું. કેસરીએ જવાબ આપ્યો 'હા, સેવકરામ! ત્હમારૂં રાજકીય ચીન તો પાછળ પડી ગયું ત્હમારે અહીં આવે તો પાંચ છ વર્ષ થઈ ગયાં તે દરમિયાનમાં તો દેશમાં અદ્દભુત ફેરફારો થયા છે પ્રજા-મત એટલો એકત્રિત અને બળવાન થયો છે કે અધિકારી વર્ગની દમનની રાજનીતિ પણ નિષ્ફળ નીવડી છે અને ત્હમે રાજ્યતન્ત્રમાં જે જે સુધારાઓ તથા હક્કો માગતા હતા ત્હેમાંના ઘણાઓ રાજ્યકર્તાઓએ આપ્યા છે અને તે ત્હમારા વખતમાં સંતોષકારક ગણાત છતાં હાલ તો રોટલાના ટુકડા સમાન ગણાય છે ધારાસભાઓમાં પ્રજા નિયુક્ત સભાસદોની હવે બહુમતિ થઈ છે, પ્રાન્તિક સરકારના કેટલાએક ખાતાઓ ત્હેના લોકનિયુક્ત સભાસદોમાંથી પસંદ કરેલા પ્રધાનોના હાથ તળે મુકવામાં આવ્યાં છે સ્થાનિક કાર્યવાહક સભામાં દેશી સભાસદોની સંખ્યા અર્ધી રાખવામાં આવી છે તથા વડી કાર્યવાહક સભામાં એકને બદલે ત્રણ દેશીઓ નીમાયા છે અને એક પ્રાન્તમાં તો સુબા તરીકે પણ દેશીની નીમણૂક કરી છે છતાં—" આદરશાહ બોલી ઉઠ્યા "શું કહો છો? એટલે સુધી સુધારાઓ થયા છે? ત્યારે હમારી વર્ષો સુધીની લડત છેવટે સફળ થઈ ખરી અહા! મ્હારૂં કેવું કમભાગ્ય કે આ સુધારાઓનો લાભ લઈને અમલદાર વર્ગના તોરને તોડી પાડતાને હું સા નથી! મ્હારા અનુયાયિઓ શું કરતા

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ

હશે ? સારી સારી જગાઓથી લોભાઇ જતા હશે તથા રાજકર્તાઓની યુક્તિઓથી ફોસલાઇ જતા હશે કે નીડર સ્વતન્ત્રતાથી સચોટ હકીકત ચલાવતા હશે ? અહો ! આવી તક મ્હને મળે તો હું શું ન કરી શકું ?" સેવકરામે સવાલ કર્યો "મ્હારા ધારવા કરતા આ સુધારાઓ સારા છે ત્હેમાં કંઇ ચાક નથી. પણ મ્હને કહો કે નાણા સંબંધી બાબતોમા આપણને કંઇ સંગીન હક મળ્યો છે કે નહિ ? તે શિવાય બધુ નકામુ છે " કેસરીએ જવાબ આપ્યો "સેવકરામ ! એ લોકો એવા કાચા નથી કે એ બાબતમા આપણને એક મ સ્વતન્ત્રતા આપી દે એને માટે તો હજી ઘણી હકીકત ચલાવવી પડશે વાર્ષિક અંદાજપત્રની રકમોની મંજુરી માટે ધારાસભાના મતો લેવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે પણ તે મતની અવગણના કરી ત્હેની વિરૂદ્ધ વર્તવા માટે દરેક પ્રાન્તના સુબાને બહોળી સત્તા આપવામા આવી છે વળી ધારાસભામા લશ્કરના ખર્ચના આંકડાઓમા એક પાઇ ઓછી કરવાની પણ નિરંકુશ સત્તા હજી મળી નથી જકાતની રાજનીતિમા પણ કંઇ સ્પષ્ટ કલમ વડે સુધારો થયો નથી માત્ર એટલી સમજૂત રાખી છે કે કોઈ પણ જકાતની રાજનીતિ વડી ધારાસભા બહુમતિથી પસાર કરે અને સરકાર ત્હેમા સંમત થાય અને સામ્રાજ્યની રાજનીતિથી તે વિરૂદ્ધ ન હોય તો ત્હેને અમલમાં મુકવી આ બધુ હજી અસ્પષ્ટ છે અને વ્યવહારમા કેમ ચાલે છે તે જોવાનુ છે " સેવકરામે કહ્યુ "હા, તે ખરુ છે પણ પ્રથમ કરતા વધારે સારૂ છે અને ધીમે ધીમે ત્હેમાં પણ આપણા ઇચ્છિત સુધારાઓ થશે જ પણ આ બધા સુધારાઓ પ્રજાએ આવકારદાયક ગણ્યા નથી ?" કેસરીએ કહ્યું " આવકારદાયકની કયા વાત કરો છો ? હમણાં તો પ્રજાનુ ચિત્ત આ સુધારાઓ કરતાં દેશના કેટલાએક ભાગોમા લશ્કરી તથા બીજા અમલદારોએ કરેલા અત્યાચાર તરફ તથા દેશની ૭ કરોડ મહમદીય પ્રજાની ધાર્મિક લાગણી ને થયેલા અપમાન તરફ વધારે ગયુ છે અને મ્હારૂ અહીં આગમન થયુ ત્હેવામા એ જ ચર્ચા ચાલતી હતી કે જ્યાં સુધી આ બે બાબતોમા રાજ્યકર્તાઓ તરફથી પ્રજાને ન્યાય ના મળે ત્યાં સુધી આ નવા રાજકીય સુધારાઓનો બહિષ્કાર કરવો-" આ સાંભળીને બાદશાહ અને પુરૂષો એક સામટા બોલી ઉઠ્યા "શું ? શું ? રાજકીય સુધારાઓનો બહિષ્કાર ? એ વળી કંઇ વિચિત્ર રીતિ !" કેસરીએ જવાબ આપ્યો "રાજકીય સુધારાઓનો માત્ર જ નહીં પરન્તુ સરકારી શાળાઓ, અદાલતો અને માનચાંદોના પણ બહિષ્કાર કરવાની વાતો ચાલતી હતી અને આ સંબંધિ વિચાર કરવાને મહાસભાની એક ખાસ બેઠક કલકત્તામા મળવાની હતી તે પ્હેલા કમભાગે મ્હારૂ અહીં આકસ્મિક રીતે આગમન થયુ " આ સાંભળી બધે પુરૂષો સ્તબ્ધ થઇ એક બીજાના સ્હામું જોઇ રહ્યા થોડી વારે બાદશાહે પુછ્યુ "શું સરકાર તરફ એટલો બધો અસંતોષ થયો છે અને આપણો દેશ પણ એટલો જાગૃત થયો છે કે આટલે સુધી વાત આવી છે ?" કેસરીએ ઉત્તર આપ્યો "અલબત્ત, છેલ્લા ચાર-પાંચ વર્ષોથી જે જે રાજનીતિ સરકાર તરફથી ગ્રહણ કરવામાં આવી હતી ત્હેનાથી દેશમાં સર્વત્ર અસંતોષ

૬, સરસ્વતી અને મિત્રમંડળ ૨ ૨-૦-૦ એન એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ફેલાઈ રહ્યો છે બલ્કે લોકો એકઠાં થઈ ગયા છે અને તે વસ્તુ આ જાગૃતિનુ મૂળ કારણ છે. પરન્તુ ત્હેનું બીજુ અને વધારે સમર્થ કારણ તો એ છે કે દેશને એક એવો નેતા મળ્યો છે કે જ્હેણે દેશમાં અપૂર્વ એકતા ઉત્પન્ન કરી છે અને પોતાના અદ્ભુત વ્યક્તિ-બળ વડે નવું જ ચેતન પ્રજાના સર્વ ભાગોમાં આણ્યું છે હમણાં મ્હેં અસહકાર વિષે કહ્યું તે રીતિ ત્હેણે જ શોધી કહાડી પ્રજાપાસે મુકી છે હું ત્હેની સાથે બધી બાબતોમાં સમ્મત થઇ શકયો ન્હોતો અને ખાસ કરીને આ અસહકારનું પગલું મ્હને અવ્યવહારિક લાગતું હતું અને પ્રજાનો મ્હોટો ભાગ એટલે સુધીનો ત્યાગ કરવાને અત્યારે તૈયાર છે કે નહિ તે વિષે મ્હને તો ઘણો જ શક હતો પરન્તુ તે મહાત્માના—એ દેશની ચારે દિશામાં મહાત્માના નામથી ઓળખાય છે—મનમાં તો કંઇ શક છે જ નહિ અને પ્રજા અંતે તે સ્વીકારશે એમ ત્હેને તો દૃઢ શ્રદ્ધા છે ” બાદશાહ બોલી ઉઠ્યા “ પણ આવો તે મહાત્મા કોણ જાગ્યો છે ? ” કેસરીએ જવાબ આપ્યો “ તે આપણા પ્રાન્તમાંથી જ જાગ્યો છે સામ્રાજ્યના એક સંસ્થાનમાં આપણા દેશીઓના હક માટે નીડર લ્હડત ચલાવનાર અને અનેક વખત સત્યાગ્રહ કરી કારાગૃહમાં જનાર પુરૂષ તે જ આ મહાત્મા છે ” બાદશાહ બોલ્યા “ મેવકરામ ! એ તો ત્હમારો મિત્ર મ્હારા મરણના એકાદ વર્ષ પ્હેલાં તે આપણા દેશમાં પાછો ફર્યો હતો એની બહાદુરી અને પ્રજાભક્તિ માટે મ્હને અત્યંત માન હતું પણ વ્યાવહારિક રાજ્યદ્વારી પુરૂષ તરીકે હું ત્હેને ગણતો નહિ એ ન્હાનો હતો ત્યારથી હું એને ઓળખતો હતો કોઇ કોઈ વખત મ્હારી સલાહ લેવાને પણ એ મ્હારી પાસે આવતો ત્હેની લાગવગ શું ત્હમે કહો છો એટલી બધી વધી પડી છે ? ” કેસરીએ જવાબ આપ્યો “ એની તો ત્હમે વાત જ કરશો નહિ જેમ શ્રીકૃષ્ણે બંસીના મધુર નાદ વડે ગોપીઓને વશ કરી હતી તેમ ત્હેણે ત્હેના અલૌકિક જીવન વડે પ્રજાનું મન વશ કરી લીધું છે રાજકીય ઉન્નતિ માટે ત્હેના ઉપાયો ઘણા ઉચ્ચ પ્રકારના છે, પરન્તુ મ્હારા મતપ્રમાણે સામાન્ય લોક માટે અશક્ય અને અવ્યવહારિક છે એની રીતિ લોકોના હૃદય ઉપર છાપ બેસાડે એવી છે ખરી પરન્તુ, ત્હેને સફળ કરવા માટે લોકોમાં શક્તિ છે કે નહિ તેનો મને ઘણો શક છે ધાર્મિક તથા નૈતિક ક્ષેત્રમાં, તે ઘણું સારૂં કામ કરી શકે તેમ છે પરન્તુ રાજકીય પ્રદેશમાં તે અવ્યવહારિક છે. એ પ્રદેશમાં એની સીધી રીતિ અસ્થાને છે—” બાદશાહે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો “ કેસરી, જુઓ પૃથ્વી ઉપરથી કોઈ આપણી તરફ આવતું જણાય છે. ” સૌની નજર નીચે ગઇ સફેદ વસ્ત્રો ધારીને ગૌર વર્ણની એક આકૃતિ ઉપર આવતી જણાઇ. થોડી વારમાં આ ચાર પુરૂષો બેઠા હતા તે તરફ આવી પ્હોંચતાં તે વધારે સ્પષ્ટ રીતે જણાવા લાગી ત્હેના વાળ રૂપેરી ધોળાશવાળા હતા અને વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે મ્હો ઉપર કરોચલિઓ જણાતી હતી કેસરીએ કહ્યું “ આ તો કોઇ સ્ત્રીની આકૃતિ જણાય છે ગૌર વર્ણ ઉપરથી પાશ્ચિમાત્ય દેશની જણાય છે પણ વસ્ત્રો આપણા દેશના લાગે છે અને કંઠ ઉપર રૂદ્રાક્ષની માળા પણ જણાય છે ” એટલામાં તે આકૃતિ ત્હેમની પાસે આવી નમસ્કાર

લલિતનાં કાવ્યો. ૨ : ૧–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કરીને ઉભી રહી કેસરી બોલી ઉઠ્યા "અહો ! આ તો વસન્તીબાઈ કેમ ! ત્હમે પણ અહીં આવી પ્હોંચ્યા કે ?" વસન્તીબાઈએ જવાબ આપ્યો "હું થોડીક ક્ષણો માટે ત્હમારી મુલાકાત લેવા આવી છું" સૌના મ્હો ઉપર વિસ્મયના ચિન્હો જણાયા ભાઈ સાહેબે પુછ્યુ "એટલે ત્હમારી માફક હમેશ માટે નથી આવ્યા ?" બાઈએ ઉત્તર આપ્યો "ના થોડી ક્ષણો માટે જ હું હજી પૃથ્વીની જ રહેવાસી છું ઘણા જરૂરી કાર્ય માટે હું થોડો વખત ત્હમારી પાસે મ્હારા સૂક્ષ્મ શરીર સાથે આવી છું મ્હારો સ્થૂલ દેહ તો હજી પૃથ્વી ઉપર જ છે ત્હમે જાણો છો કે મારા પંથના મહાત્માઓની કૃપાથી મ્હેં આવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે અને ત્હેનો લાભ લઈ હું આજે ત્હમારી પાસે આવી છું" કેસરીએ જરા હસીને એના લાક્ષણિક કટાક્ષમાં કહ્યું "કેવી કૃપા ! હમારા પણ સદ્ભાગ્ય કે હમારા અહીં આવ્યા પછી પણ ત્હમે હમને ભૂલી ગયા નથી" વસન્તીબાઈએ કહ્યું "જુઓ બન્ધુઓ ! અત્યારે કટાક્ષનો વખત નથી ત્હમારે—હું કહી શકીશ કે આપણો દેશ અત્યારે બહુ જ ગંભીર સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છે ત્હમે જાણો છો કે થોડા વર્ષોથી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરીને હું રાજકીય પ્રદેશમાં પડી છું" કેસરી વચ્ચમાં બોલી ઉઠ્યા "તે જ ત્હમારી મોટી ભૂલ થઈ છે જે અવસ્થાએ બીજાઓ નિવૃત્તિ જીવન શરૂ કરે છે તે અવસ્થાએ ત્હમે ઉલટું ગ્રહણ લીધું છે" બાઈએ ઉત્તર આપ્યો "ત્હમને તેમ લાગતું હશે પરન્તુ મ્હારી શક્તિ ત્હમે ધારો છો ત્હેના કરતા વધી વિશેષ છે એક જાતના જીવનપ્રદેશમાંથી બીજી જાતના જીવનપ્રદેશમાં જવાની મ્હને કંઈ નવાઈ નથી પણ મ્હારા કહેવાનુ તાત્પર્ય જુદું હતું ત્હમે જાણતા હશો કે જ્યારથી હું આ દેશમા પડી છું ત્યારથી આપણા દેશમા સ્વરાજ્યની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાને મ્હેં અત્યન્ત શ્રમ લીધો છે ત્હેને માટે મ્હેં દેશની ચારે દિશાઓમા અનેક સંસ્થાઓ સ્થાપી અને એક બે વર્ષમા તો આખા દેશને હલાવી મુક્યો હતો રાજ્યકર્તાઓ પણ છેવટે મ્હારાથી બ્હીન્યા અને મ્હને તથા મ્હારા બે શિષ્યોને એક શીતળ ટેકરી ઉપર નજરકેદ કર્યા પણ તેથી તો દેશમા ચારે ખળભળાટ થયો અને છેવટે હમને છુટા કરવા પડ્યા આ પછી તે જ વર્ષમા મ્હને મહાસભાનુ પ્રમુખ સ્થાન મળ્યું દેશના જુના આગેવાનોને 'ગઈ કાલના' લોકો ગણી "આવતી કાલના" યુવકોને મ્હેં મ્હારા પક્ષમા લેવા પ્રયત્નો કર્યા અને મ્હારી સરદારી તળે દેશની સઘળી પ્રજાને લેવા મ્હેં 'સ્વરાજ્ય સંઘ' ની સ્થાપના કરી અને મ્હારી ઇચ્છાઓ સફળ થઈ પણ પછીથી કોણ જાણે શા કારણથી લોકોનું વલણ બદલાવા માંડ્યુ અને મ્હારી સત્તા સ્હામે આક્ષેપો થવા માંડ્યા" કેસરી વચ્ચમા બોલ્યા "બાઈસાહેબ ! ત્હેનું કારણ ત્હમને તો સમજાતું નહિ હોય, પણ હમને તો સ્પષ્ટ હતુ ત્હમારી ધીમેધીમે વધતી જતી આપખુદીનુ જ તે પરિણામ હતુ ત્હમે હમારા દેશની ઉન્નતિ માટે સંગીન કાર્ય કર્યું છે તે હમે સ્વીકારીયે છીયે પણ ત્હમારી મરજીને જ કાયદારૂપે અણી બધાએ ત્હેને તાબે થવુ એ હમે સ્વીકારી શકતા નથી" બાઈએ ઉત્તર આપ્યો "કેસરી ! ત્હમે રાજકીય ચળવળના સિદ્ધાન્તો હજી સમજ્યા નથી નેતા હમેશા એક જ હોઈ શકે લશ્કરના સેનાધિપતિની માફક ત્હેને સર્વે સૈનિકોએ હમેશા તાબે રહેવુ જ જોઈએ ત્હમે

ઉદ્કાન્ત (અભિનવ નવલકથા) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

પોતે શું આપખુદ નહોતા અને ત્હમારો મહાત્મા પણ શું હજી આપખુદી કરતો નથી ? છતાં અત્યારે દેશની ચારે દિશામાં એની " જે " બોલાય છે અને લોક એની પાછળ ગાંડુ થઇ ગયું છે " કેસરીએ તરત ઉત્તર આપ્યો " તે તો દરેક નેતાના વ્યક્તિ-બળ ઉપર આધાર રાખે છે—" દાદાએ ટુંકુ કરતાં કહ્યું " એ તો બહુ ઠીક પણ બાઇ ! ત્હમારૂં આગમન શા કારણથી થયું છે તે તો કહો " બાઇએ જવાબ આપ્યો "દાદાજી ! આપણો દેશ હમણાં રાજકીય વિપ્લવમાં પડ્યો છે હાલ એક પુરૂષ દેશમાં એવો ઉત્પન્ન થયો છે કે જે લોકોને પોતાની જાદુઇ શક્તિથી વશ કરી ત્હેમને સરકારની સાથે અસહકારના વિકટ અને વિનાશ કારક માર્ગમાં ધસડી જાય છે અને દેશની સુખ અને શાન્તિ એ બન્નેનો નાશ કરે છે હું ત્હેની સ્હામે હાલ લ્હડત ચલાવી રહી છું પરન્તુ લોકો એનાથી એટલા મુગ્ધ બની ગયા છે કે મ્હારો અવાજ કોઈ સાંભળતું નથી ત્હેના અસંખ્ય અનુયાયિઓ મ્હને તથા મારા શિષ્યોને બોલવા દેતા નથી અને હમારી સભાઓ વિખેરી નાંખે છે અનેક રીતે તેઓ હમને હેરાન કરે છે માટે નિરાશ થઇને છેવટે હું ત્હમારી સર્વેની પાસે આવી છું મ્હને તો કોઇ સાંભળતું નથી પરન્તુ દેશને ડ્હાપણને માર્ગે પાછા આણવાનો સંદેશ ત્હમે આપો તો તે લઇ હું પ્રજા પાસે મુકું " દાદાએ પુછ્યું "શું ત્હમારા વિરોધીઓની સંખ્યા દેશમાં એટલી બધી વધી ગઇ છે કે ત્હમને પણ કોઈ નથી સાંભળતું ?" બાઇએ કહ્યું " દાદાજી ! એમની સંખ્યાનો ત્હમારે ખ્યાલ લાવવો હોય તો મ્હારી સાથે જરા આગળ આવીને પૃથ્વી ઉપર આપણા દેશ તરફ અત્યારે નજર કરો તો ત્હમને ખબર પડે " સૌ થોડે દૂર ગયા અને દેવળ પૃથ્વી ઉપર પોતાના દેશ તરફ નજર કરી આહ્લાદ બોલી ઉઠ્યા "અહો ! દેશમાં ગામેગામ આ લોકોની મેદની કેમ જામી છે ? ઠેકાણે ઠેકાણે ધોળી ટોપીઓ પ્હેરેલા હજારો માણસોની સભાઓ ભરેલી જણાય છે અને મ્હારી સુન્દર મોહમયીના દરીયા કીનારા ઉપર આ બધું ધોળું ધોળું શું જણાય છે ? જાણે કોડીઓ ઉભરાતી હોય તેમ હજારો માણસો ધોળી ટોપીઓ પ્હેરીને ભેગા થયા હોય તેમ લાગે છે તેનું શું કારણ હશે ?" બાઇએ કહ્યું " આજે આપણા કેસરીની મરણતિથિનું પ્હેલું સાંવત્સરી છે અને તે નિમિત્તની આ ગામેગામ સભાઓ છે ત્હમારી નગરીમાં જે સ્થળે ત્હેમને અગ્નિદાહ કર્યો હતો ત્યાં આ સભા ભરાઇ છે, પણ ત્હેની સાથે આ સભાની અગત્યતા એ છે કે આજથી લોકોએ વિદેશી કપડાનો બહિષ્કાર કરી સ્વદેશી કાપડ અને ખાસ કરીને હાથે કાંતેલા તથા વણેલા માલ વાપરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને તેટલા માટે જ લોકોએ સફેદ ખાદીની ટોપીઓ પ્હેરી છે ત્હમારા ઋણનું સ્મારક તો થશે ત્યારે ખરૂં, પણ કેસરીના સ્મારકમાં તો હમણાં જ એક કરોડ રૂપિયા ભરાયા છે અને ત્હેનો ઉપયોગ રાજકીય ચળવળમાં કરવાનો છે હવે આ સભાની વચમાં મોટો માચડો બાંધ્યો છે તે તરફ જુઓ, ત્હેના ઉપર ઉંચી જગાએ પેલો સુકલકડી જેવો પુરૂષ ઉભો છે તે જોયો ? તે મનુષ્ય નથી પણ દેવતાઇ જાદુગર છે હમારા પંથના મહાત્માઓ તો હજી પર્વતમાં છે, પરન્તુ આપણા દેશમાં તો આ પુરૂષ

કમલાના પત્રો રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મહાત્માના નામથી ઓળખાય છે તે માણસોના મન ઉપર જાદુ કરી હેમને પોતાના વિચારવાળા કરી દે છે અને જેમ તે નચાવે તેમ લોક નાચે છે ' સેવકરામે કહ્યુ " તે જ મ્હારા મિત્ર હેમના વિષે હમે હમણા જ વાત કરતા હતા અહા ! પણ આ સભા ! આવી સભા તો દેશમા મેં મ્હારા જન્મારામાં જોઇ ન્હોતી કેમ બાદશાહ ! હમને શું લાગે છે ?" બાદશાહે જવાબ આપ્યો "હૂં તો અજાયબીમાં ગરકાવ થઇ ગયો છુ શુ આપણા દેશમાં આટલી જાગૃતિ આવી છે ? પણ આ મહાત્માની સાથે પેલો જાડો અને દાઢીવાળો પુરૂષ ઉભા છે તે કોણ છે ? મ્હારા કરતા પણ શરીરે વધારે કદાવર છે એ પણ મહાત્મા જેવો છે ? " બાઇએ જવાબ આપ્યો "એ વળી મહાત્માનો મિત્ર મૌલાના છે એની સોબત થી જ એ મહાત્મા બગડે છે એ જાડો સરકારનો કટ્ટો દુશ્મન છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા આ પાતળા મહાત્માને પોતાના હથીયાર તરિકે વાપરે છે ' કેસરી બોલી ઉઠ્યા " બાદસાહેબ ! હમારૂં ધારવુ તદ્દન ખોટુ છે પાતળાનો લાભ જાડો નથી લેતો પણ જાડાનો લાભ પાતળો લે છે જાડાએ તો ક્યારની તરવાર પણ ખેંચી હોત, પણ એ પાતળાએ જાડાને મીઆનમા ઉતારીને રાખ્યો છે અને હજી સુધી દેશમા એકદર રીતે શાન્તિ રહી છે તે હેને લીધે જ છે " બાદશાહે કહ્યુ " વસન્તીબાઇ ! હમે હમારો સંદેશો લેવા આવ્યા હો ત્યારે મ્હારો પ્હેલા લેતા જાઓ જે લોકો હાલ પોતાને મ્હારા અનુયાયિઓ તરિકે ઓળખાવે છે હેમને કહેજો કે નવા સુધારાઓથી ધારાસભાઓમા તથા હેની બ્હાર હમને કાર્ય કરવાની જે સોનેરી તક મળી છે હેનો બેધડક હિમ્મત તથા બાહોશીથી ઉપયોગ કરજો. અમલદાર વર્ગમાં જવાથી બ્હી જશો નહિ તેમ જ હેમના હસવાથી છેતરાઇ જશો નહિ. રાજ્યકર્તાઓની યુક્તિઓ ઘણી ઉંડી છે હમને તેઓ અન્દર અન્દર લડાવશે, હમારા જ્યા મતભેદ નહિ હોય ત્યાં ઉભા કરવાનો યત્ન કરશે, પોતાનુ કામ કહાડવુ હશે ત્યારે નમ્ર બની હમને ફોસલાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરશે, પરન્તુ આ સર્વથી હમે સાવચેત રહી નિ સ્વાર્થ બુદ્ધિથી તેમ જ સંગીન જ્ઞાનથી સજ્જ થઇ ધારાસભાઓની ભૂમિ ઉપર સ્વરાજ માટેનું યુદ્ધ ચાલુ રાખજો " વસન્તીબાઇએ સેવકરામ તરફ ફરીને વળ્યુ " હમારી તરફથી શો સંદેશ છે ?" સેવકરામે કહ્યુ ' બાઇ ! મ્હારો પ્રથમ સંદેશ તો મ્હારી સેવક સમાજને આપજો કે હમે સર્વે નિ સ્વાર્થ તથા ખંતથી કામ કરી રહ્યા છો તેથી હુ ખુશી થયો છુ પણ સરકાર પક્ષની સાથે જ જોડાઇને કામ કરવાનો મ્હારો ઉદ્દેશ ન્હોતો હમે ભૂલી જશો નહિ કે હમે પ્રથમ પ્રજાના સેવકો છો, સરકારના નથી પ્રજાની લાગણી હમે હમારી સામે ઉત્પન્ન કરશો નહિ. પ્રજાકીય સંસ્થાઓમાથી નીકળી માત્ર એક પક્ષ સાથે જોડાવામા હમે ભૂલ કરી છે હમારા મત જુદા હોય તો મહાસભામા રહીને હમે લડો અને પ્રજાનો મત હમારી તરફ લેવા પ્રયત્ન કરો, પરન્તુ હમારૂં યોગ્ય સ્થાન છોડી સંકુચિત ક્ષેત્રમા ભરાઇ પેઠા છો તે મ્હારા મત પ્રમાણે આપણી સમાજના આદર્શની વિરૂદ્ધ છે ધારાસભાના સભાસદોને કહેજો કે આપણા દેશના આર્થિક પ્રશ્નોનો અભ્યાસ ઉંડી રીતે કરજો. ભવિષ્યમાં આપણે સરકારની સ્હામે આર્થિક

સ્નેહમુદ્રા ૧ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

રાજનીતિ સંબંધી જ લ્હડવાનું છે ત્હેને માટે ઉંડા જ્ઞાનથી સજજ થજો અને આ વિષયમાં કુશળ વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થાય ત્હેવી કેળવણીનો પ્રચાર વધારજો અને મ્હારા મિત્ર જે હાલ દેશમાં મહાત્મા તરિકે ઓળખાય છે ત્હેમને કહેજો કે તમે જે નવીન પદ્ધતિની ચળવળ ચલાવી રહ્યા છો ત્હેમાં રહેલા નૈતિક તત્ત્વ માટે હું ત્હેને બહુ ઉચ્ચ પ્રકારની ગણું છું પરન્તુ ત્હેની સાથે એટલું ખાસ કહેજો કે હું પોતે સહકારમાં માનનારો છું અને સરકાર સાથે સહકાર કરીને પણ નૈતિક બળ વડે લડત ચલાવી શકાય તેમ હું માનું છું કારણ કે આપણો આદર્શ ખરો અને વ્યાજબી છે એટલે અન્તે આપણને વિજય મળ્યા વિના રહેશે નહિં પરંતુ અસહકારની રીતિ પ્રજાએ પસંદ કરી હોય અને ત્હેને અજમાયેશ આપવી હોય તો આગળ વધવામાં બહુ સભાનીને રહેવાની જરૂર છે કારણ કે અસહકારનો ત્હેમણે જે ક્રમ યોજેલો છે તે થોડા વખતમાં ફળિભૂત કરવાને આપણો દેશ હજી તૈયાર નથી. માટે બહુ ઉતાવળ કરીને પ્રજાને આગળ ખેંચી જશો નહિ નહિં તો દેશમાં કુસંપ અને અવ્યવસ્થા થયા વિના રહેશે નહિ " તે પછી કેસરીનો વારો આવ્યો ત્હેમણે કહ્યું "બાઈસાહેબ! મ્હારો પણ આટલો સંદેશો મ્હારા અનુયાયિઓને લઈ જજો ત્હેમને કહેજો કે મ્હારા મરણ પછી તમે અન્દર અન્દર કલહ કરી રહ્યા છો તે આપણા કાર્યની સિદ્ધિ માટે અત્યન્ત અનિષ્ટ છે અત્યારે આપણે સંપ ને એકતાની ખાસ જરૂર છે તે ભૂલી જશો નહિ તથા દેશના આપણા વિભાગના શ્રેય ઉપર નહિ પરન્તુ આખા દેશના શ્રેય માટે ધ્યાન આપજો જે પુરૂષે આપણા દેશમાં અત્યારે અપૂર્વ એકતા ઉત્પન્ન કરી છે ત્હેની સાથે થોડો મતભેદ હોય તો પણ સહકાર રાખજો મ્હારે પણ ત્હેની સાથે કેટલીએક બાબતોમાં મતભેદ હતો પરન્તુ આપણા વિજય માટે એકતાની જરૂર મ્હને વિશેષ જણાવાને લીધે મતભેદ છતાં પણ હું ત્હેની સાથે જ રહ્યો હતો આપણામાં અન્દર અન્દર સહકાર હશે તો જ સરકાર સ્હામેનો અસહકાર સફળ થશે મહાત્માને મ્હારી તરફથી એટલું ખાસ કહેજો કે અસહકારના કાર્યક્રમમાં જે વસ્તુઓ માટે આપણામાં ઓછામાં ઓછો મતભેદ હોય તથા જેને માટે પ્રજા તૈયાર હોય તે પ્રથમ હાથમાં લેજો તેમ જ નૈતિક પ્રભાવ તથા સ્વાર્થત્યાગ ઉપર તમારા યુદ્ધનો પાયો રચવામાં મનુષ્ય સ્વભાવનાં મૂળતત્ત્વો વિસરી જશો નહિ " વસન્તીબાઇએ દાદા તરફ ફરીને કહ્યું "દાદાજી! ત્હમારો સંદેશો શો લઈ જાઉં? હું ખાસ તે માટે આવી છું " દાદાએ ગંભીરપણે કહ્યું "હું જુના જમાનાનો માણસ છું જે સ્થિતિમાં મ્હેં આપણા દેશને પ્રથમ જોયો હતો ત્હેના કરતાં હાલની સ્થિતિ બેશક ઘણી સુધરેલી કહી શકાય પરન્તુ રાજકીય પ્રગતિ માટેની ચળવળ હમેશાં એવી હોય છે કે જેમ જેમ લોકોમાં પ્રજાકીયતા વધતી જાય તેમ તેમ તે ચળવળ વધારે વિશાળ તથા બળવાન્ થતી જાય છે આપણા દેશમાં પણ તેમ જ થવા પામ્યું છે હમે ત્હમારા વખતમાં ઉદ્દામ પક્ષના ગણાતા અને અધિકારી વર્ગનો તિરસ્કાર તથા રોષ પણ સહન કરતા હવે એવો સમય આવ્યો છે, કે તે જ વર્ગ હમને આજ્ઞાંકિત ગણી પ્રજા

પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) રૂ. ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

આગળ ધરે છે અને પ્રજા તે જોઇ સ્વાભાવિક રીતે હસે છે જેમ જેમ આપણી પ્રજામા એકતા આવતી જાય છે તેમ તેમ ત્હેને પોતાનું આત્મજ્ઞાન થતુ જાય છે તથા તેમ તેમ આપણા વિરોધીઓ પણ આપણી સ્હામે વધારે બળવાન્ વિઘ્નો મૂકતા જાય છે અને ત્હેને પ્હોચી વળવા માટે આપણી રીતિ પણ કાળે કાળે વધારે બળવાન્ તથા અસરકારક થવા તરફ બદલાતી જવી જોઈએ આ સર્વ સ્વાભાવિક છે અને તેથી જ એક કાળનો ઉગ્ર પક્ષ તે પછીના કાળમાં વિનીત ગણાય છે અને તે કાળનો આદર્શ પોતાનામા અ ગીભૂત કરી નવો જ નેતા હમેશા દરેક કાળે ઉત્પન્ન થાય છે આવો નવીન અને અપૂર્વ નેતા જે હાલ વ્યાજબી રીતે મહાત્માના નામથી ઓળખાય છે તે આપણા દેશમાં સદ્ભાગ્યે ઉત્પન્ન થયો છે ત્હમારા માનવા પ્રમાણે તે પુરૂષ જો પ્રજાને ઉંધી દીશામા ઘસડી જતો હોય તો ત્હેમા તે પુરૂષનો તેમ જ પ્રજાનો વાક નથી પર તુ ખરો વાક સરકારનો છે કે જેના કૃત્યોથી આવી પ્રચણ્ડ લાગણી દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ છે અને દેશનો મોટો ભાગ અન્તે અસહકારના અતિમ તથા નિકૃષ્ટ માર્ગને પણ ગ્રહણ કરવા તૈયાર થયો છે માટે બાઇસાહેબ ! મ્હારો સદેશ તો સરકારને છે અને તે એ જ છે કે જે વિવિધ કારણોથી હાલનો ભયકર અસતોષ દેશમાં ઉત્પન્ન થયો છે તે સર્વે કારણો મૂળથી ઉખેડીને પ્રજાની સુખશાન્તિ માટે તેમ જ સરકારના પોતાના અસ્તિત્વ માટે લોકોની ઇચ્છાને અનુસરતુ સ્વરાજ્ય સરકાર જેમ બને તેમ જલદી સ્થાપે ”

આ વાક્ય પુરૂ થતાની સાથે સ્વર્ગની ચારે દિશા “ અસ્તુ ”ના દિવ્ય અવાજથી ગાજી રહી અને વસન્તીબાઇનુ સૂક્ષ્મ શરીર ત્હેના સ્થૂળ શરીર તરફ ઉતરી ગયુ

તે, હું અને પ્રભાત.

લેખક—શા બટુભાઈ ઉમરવાડીઆ, બી એ

નિત્ય રોજ અમ્હે જગતને જગાડવા જતા—હું અને પ્રભાત પ્રભાત રોજ મ્હને તેડવા આવતો. કાલે પણ વેળાસર ત્હેણે મ્હારા દ્વાર ખખડાવ્યાં

“ અસ્થા પ્રભાત ! અહિં આવ તો ! ” મેં ત્હેને કહ્યુ પણ તે તો અધીરો થઇ રહ્યો હતો—અદર આવવા તેણે ના કહી જેમતેમ—મહામહેનતે તે અદર આવ્યો.

“ પ્રભાત ! ” કોઈ ન સાભળે તેમ મેં ત્હેને કહ્યુ “ આજ આપણે મોડા જઇએ તો ? ”

પ્રભાત તો બેબાકળો થઇ ગયો !

“ કેમ ? ” અધિરતાથી ત્હેણે પૂછ્યુ

મેં પણ કંઇક અધિકારથી ઉત્તર આપ્યો.

સ્વદેશમુદ્રા ૨ ૧૦૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઈ

"જો પ્રભાત! એમ ઉતાવળ કર્યે નહિ ચાલે તું જાણે છે, ત્હારી સાથે આવવા માટે મ્હારે રજા લેવી પડશે તે?"

"રજા! વળી રજા કોની?" તે બબડ્યો

"ત્હારી ઉષા જેવી એક છે મ્હારેયે, ત્હેની" મેં કહ્યું

પ્રભાતે બારીમાંથી દેખાતા આકાશ તરફ નજર કરી એની ઉષાની યાદમાં ત્હેના ભવ્ય મ્હોંપર એક લુલિત હાસ્ય રમી રહ્યું વિચારમાંથી જાગતા ત્હેણે કહ્યું

"ઠીક, ચાલ હું જરાક ખોટી થઇશ પણ—"

"હા–હા–બહુ વાર નહિ થાય પછી કાંઈ?"

અમ્હે મ્હારી ઉષાના ઘર તરફ ગયા

ઘરપાછળની વાડીમાં તે ફુલો ચુંટતી હતી વાડ કૂદી હું અંદર ગયો એની ઉષાનાં સ્વપ્નો અનુભવતો પ્રભાત બ્હાર ઉભો હતો

મોગરાના ક્યારાઓ પાસે તે હતી ત્હેણે મ્હને જોયો, પણ તે કંઇ જ ન બોલી તે તો એનાં ફૂલો વિણ્યે જતી હતી

હું ત્હેની પાસે ગયો ત્હેણે મ્હને ના પણ ન કહી, ને મ્હને બોલાવ્યો યે નહિ તે તો એનાં ફૂલો વિણ્યે જતી હતી, ને વાડની પાછળ પ્રભાત અધીરો થઈ રહ્યો હતો

હું સ્તબ્ધ ઉભો રહ્યો, મ્હને કંઈ જ સમજ ન પડી, માત્ર નિરંકુશ એને હું જોઈ રહ્યો હતો, પણ એ તો એનાં ફૂલો વિણ્યા કરતી, ને વાડી બ્હાર પ્રભાત આઉજાઉ કરી રહ્યો હતો

ફુલો વિણતી તે હોજ પાસે ગઇ ને હોજના પત્થરપર ફુલો ઉછાળતી બેઠી

હું ત્હેની નજીક ગયો, ને ત્હેના પગ આગળ બેસી પડ્યો ને નીચાં નયને ધીરેથી ત્હેના ચીરનો મ્હેં સ્પર્શ કર્યો, પણ તે તો ફુલો ઉછાળ્યાં કરતી ને વાડી બ્હાર પ્રભાત બૂમો માર્યે જતો

કેટલીક વારે મ્હેં આંખો ઉંચી કરી, ને એને જોતાં મ્હને કંઇક થઇ આવ્યું અકસ્માત હું ત્હેના પગે બાઝી પડ્યો પણ તે તો એનાં ફુલો ઉછાળ્યાં કરતી ને વાડી બહારનો પ્રભાત બૂમો માર્યે જતો

વાડીના બુલબુલો શાન્ત થયાં હતાં, હોજનું પાણી બંધ પડ્યું હતું, પ્રભાત જતો રહ્યો હતો ને હું ત્હેના ચરણો ચૂમ્યાં કરતો પણ તે તો એનાં ફુલો ઉછાળ્યાં કરતી હતી.

કૃષ્ણચરિત્ર, રૂ. ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અસહકાર અને અહિંસા

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ બી

૧

"It is my conviction that we are in sight of the promised land, but the danger is the greatest when victory seems the nearest No victory worth the name has ever been won without a final effort more serious than all the preceding ones God's last test is ever the most difficult. Satan's last temptation is ever the most seductive We must stand God's last test and resist satan's last temptation if we would be free"

"*Non violence is the most vital and integral part of non-co operation* We may fail in everything else and still continue our battle if we remain non-violent. But we capitulate miserably if we fail in adhering to non-violence"

આ સાલના જુલાઇ માસની ૨૮મી તારીખના "યંગ ઇન્ડિઆ"ના અંકમા "*Non-violence*" એ શીર્ષક નીચે લખેલા લેખમા ગાંધીજીએ ઉપરના શબ્દો લખ્યા છે જેઓએ ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કર્યું હશે ત્હેમને જણાયું હશે કે ગાંધીજીનામાં સાવધતાનું અને સાહસિકતાનુ અદ્ભુત સમિશ્રણ છે ઇ સ ૧૯૨૦ ના એપ્રિલમા એમણે સત્યાગ્રહ ઝુકાવ્યો એ અસામાન્ય સાહસિકતા સિવાય અશક્ય હતુ ત્હેમણે જોયુ કે પોતે "હિમાલય જેવડી ગજાવર" ભૂલ કરી કે આત્મસયમને ન ટેવાયલી પ્રજા ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો. ત્હેમના કડવા અનુભવે ત્હેમને શીખવ્યુ કે જ્યા સુધી પ્રજા આત્મસયમ માટે કેળવણીથી કસાઇને તૈયાર થાય નહિ ત્યા સુધી "અહિંસાત્મક અસહકાર" કે "સત્યાગ્રહ" સપૂર્ણ સફળતા ન મેળવી શકે તે પછી ત્હેમણે સ્તુત્ય હિમ્મતથી ને દૃઢતાથી સત્યાગ્રહ મુલતવી રાખ્યો, લોકોને સ્પષ્ટતાથી ત્હેમનો દોષ બતાવ્યો, અને ક્રમે ક્રમે લોકોને કેળવવાનું અને કસવાનુ કામ હાથમા લીધુ ત્હેમણે અત્યાર સુધી જે જે રાષ્ટ્રીય કર્મો હાથમા લીધા છે ત્હેમા લોકોની કેળવણીનુ અને કસોટીનુ તત્ત્વ પ્રધાનપદ ભોગવે છે એ જેઓ જોઇ નથી શક્યા તેઓ ગાંધીજીને ન્યાય નથી કરી શક્યા એ સ્પષ્ટ છે સરકારી ખેતાબો, શિક્ષણસસ્થાઓ, ન્યાયસસ્થાઓ ધારાસભાઓ આદિનો ત્યાગ જેટલે અંશે સરકારને અગમ્ય અંકુશમા લાવવાના હેતુથી પ્રેરાયલી હતી તેટલે જ બલ્કે તેથી વધારે અંશે લોકોને આત્મભોગથી આત્મસયમ શીખવવાના અને આત્મશુદ્ધિ કરાવવાના હેતુથી પ્રેરાયલી હતી ગાંધીજી જોઇ શક્યા કે કેટલાક ધારતા હતા ત્હેના કરતા લોકોએ કૉંગ્રેસના કર્મનો વધારે અમલ કરી બતાવ્યો, પણ તેઓ એ પણ જોઇ શક્યા કે એ અમલ પૂરેપૂરો ન્હોતો એટલું જ નહિ, પણ જોઇએ તેટલો સ્વયંભૂ પણ ન્હોતો જેઓ ગાંધીજીના અક્ષરોને વળગી રહે છે તેઓ ત્હેમના કર્મોને "નિષ્ફળ" કહી કૃત-

શુતામગિરીનો, ભજન્ય (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ.

ફૂસ થયા માને છે જેઓ ગાંધીજીના પક્ષપ્રવાહમાં તણાયે જાય છે તેઓ ત્હેમની પ્રવૃત્તિઓ-માંથી સફલતાના અંશો તારવી કાઢી, ત્હેમને વકીલી કારીગરીથી ગોઠવી, કચી હકીકતો ઉપર પડદો દાબી, "સફલ" એવું નામ આપે છે ખાસ હેતુપૂર્વક બન્ને પક્ષો આમ કરતા હશે એવું વક્તવ્ય નથી, એમ થાય છે—જાણ્યે કે અજાણ્યે—એ કાચી હકીકત છે તટસ્થ પરીક્ષક ગાંધીજીના મુખ્ય આશય ઉપર અને તાત્પર્યાર્થ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને સલામતીથી કહી શકે એમ છે કે ગાંધીજી લોકોની કસોટીમાં એટલા ફાવ્યા છે કે તેઓ લોકોને ક્રમે ક્રમે ત્હેમજ આગળ લઇ જઇ શકે, પણ તેઓ એટલા નથી ફાવ્યા કે લોકોની પાસે "સત્યાગ્રહ" ના ઉગ્ર તપ માટે પૂરતી તૈયારીની આશા રાખી શકે ગમે તેમ હોય, ગાંધીજીએ બેઝવાડાના ક્રમની યોજનાથીં એ જ સાબીત કરી બતાવ્યું કે લોકો અમુક અંશે તૈયાર છે, અને અમુક અંશે તૈયાર નથી, તે ક્રમના અમલે પણ એ જ દર્શાવ્યું "સત્યાગ્રહ"ને મુલતવી રાખવાનો ઠરાવ પણ એ જ સૂચવે છે સંક્ષેપમાં, ગાંધીજી જો ઝુકાવી શકે છે તો ગાંધીજી જવાબદારી પણ સ્વીકારી શકે છે, ગાંધીજી જો ગજબનાક સાહસો ખેડી શકે છે તો ગાંધીજી અતિશય સાવધતા પણ રાખી શકે છે, ગાંધીજી જો લોકોની શક્યતા ઉપર પોતાની પુષ્કળ શ્રદ્ધા બતાવે છે તો ત્હેમની મર્યાદાઓની પણ સૂક્ષ્મ સમજણ દર્શાવે છે જે "અહિંસા" વિષેના લેખમાંથી આરંભના શબ્દો ઉતાર્યાં છે તે એકીવખતે ગાંધીજીની સાહસિકતા અને સાવધતા સાબીત કરે છે.

૨

ગાંધીજીએ પોતાની પ્રવૃત્તિને "અહિંસાત્મક અસહકાર" એવું સ્પષ્ટ નામ આપેલું છે. તે ઉપરાંત, જ્યારે જ્યારે જરૂર જણાઇ છે ત્યારે ત્યારે ત્હેમના ભાષણોમાં અને ત્હેમના લેખોમાં ત્હેમણે અતિશય સ્પષ્ટતાથી અને વિસ્તારથી "અહિંસા"નો બોધ કરેલો છે તેઓ વારવાર કહે જાય છે કે તેઓ પશુબળ કરતાં આત્મબલને વધારે સફલ અને સબલ માને છે એટલે હિન્દને તેઓએ "અહિંસાત્મક અસહકાર" નો ઉપાય બતાવ્યો છે તે માત્ર હિન્દ નિઃશસ્ત્ર છે ને લશ્કરી દૃષ્ટિથી લડવા તૈયાર નથી માટે જ નહિ, પરન્તુ શસ્ત્રોથી લડવું એને તેઓ જંગલીપણાની નીશાની માને છે માટે સંક્ષેપમાં, ગાંધીજીને તો અચલ શ્રદ્ધા છે કે જો હિન્દના લોકો "અહિંસાત્મક અસહકાર' નું વ્રત યથાવિધિ પાળે તો પંજાબ અને ખિલાફતના સવાલોનું નિરાકરણ સરકાર પાસે કરાવી શકે એટલું જ નહિ, પરન્તુ સ્વરાજ્યનું સાધ્ય પણ સાધી શકે તેઓ તો એટલે સુધી આગળ જતા લાગે છે કે હિન્દ જો ત્હેમણે સૂચવેલા ઉપાયનો યથાવિધિ અમલ કરશે તો તેથી માત્ર પોતાનો જ ઉદ્ધાર કરશે એટલું જ નહિ, પરન્તુ આત્મોદ્ધાર કરવાનો એક ઉત્તમ માર્ગ જગત્ સમક્ષ રજુ કરી જગત્નો ઉદ્ધાર સાધવામાં નિમિત્તરૂપ થશે નામદાર ડ્યૂક ઑફ કૅનાટને ગાંધીજીએ લખેલા જુના પત્રમાં ઉપરનો ભાવ સ્પષ્ટ રીતે વ્યાપી રહેલો હતો 'વ્યાધિગ્રસ્ત હિન્દ અને વ્યાધિગ્રસ્ત જગત્ ત્હેમનો ઉપચાર કેટલે અંશે અજમાવશે તે જોવાનું છે, અને તે અજમાવશતું પરિણામ શું આવે છે તે એથી યે વધારે જોવાનું છે

સાક્ષરજીવન ૨ ૨——— એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઇ

અને "અહિંસા"નો આટલો અચૂક ઉપદેશ ગાંધીજી કરે છે છતાં એમની "અહિંસાત્મક અસહકાર"ની મહાપ્રવૃત્તિ સ્હામે જે ગંભીરમાં ગંભીર બાધ રજુ કરવામાં આવે જાય છે તે એ છે કે ત્હેને પરિણામે અશાન્તિ થશે, અવ્યવસ્થા પ્રસરશે અને લોહીની નદીઓ રહેશે. આ બાધ માત્ર અંગ્રેજ અમલદારો તરફથી જ રજુ કરવામાં આવે છે એમ નથી, આ બાધ આપણા અનુભવી દેશભક્તો તરફથી પણ રજુ થાય છે. જે અત્યુક્તિભરી કલ્પનાઓથી આ બાધ રજુ કરવામાં આવે છે ત્હેમની આપણે ઉપેક્ષા કરીશું, જે હેતુઓથી આ બાધ રજુ કરવામાં આવી શકે ત્હેમના પૃથક્કરણમાં પણ આપણે પ્રવેશ નહિ કરીએ, જે છૂટા છવાયા અપવાદોને અથવા શંકાસ્પદ બનાવોને બરાબર ગોઠવી ત્હેમની પાછળ રહેલા "મહાભય"નો "હાઉ" ખડો કરવામાં આવે છે ત્હેનાથી આપણા શાન્ત તુલનાતત્ત્વને આપણે આઘાત થવા નહિ દઇએ. આપણે તો સ્વસ્થતાથી તપાસીશું કે 'ગાંધીજી શું કહે છે ? ને ગાંધીજી કહે છે તેમ થવાનો સંભવ છે કે નહિ ? જે ભીતિ ગાંધીજીના ટીકાકારો બતાવે છે તે સાધાર છે કે નિરાધાર ?—અને જો તે ભીતિ સાધાર હોય તો ત્હેના સંભવનું પ્રમાણ કલ્પવામાં ટીકાકારો ખરા છે કે ખોટા ?"—

ગાંધીજી શું કહે છે તે તો આપણે જોયું. ગાંધીજી એમ કહે છે કે જો લોકો પૂરતો આત્મસંયમ બતાવે, અને સરકાર ગમે તેટલી હિંસા કરે છતાં લોકો "અહિંસા"ના વ્રતનું બરાબર પાલન કરે તો આખરે જરૂર સરકાર હારે અને લોકો જીતે—અર્થાત્ સરકારને લોકોની ઇચ્છાને માન આપવું પડે. ગાંધીજીના ટીકાકારો એમ કહી રહ્યા છે કે સરકાર પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા દમનની—*Repression* ની—કાર્યનીતિ જરૂર અખત્યાર કરવાની, લોકોમાં તેથી ઉશ્કેરણી અને અશાન્તિ થવાની, ત્હેને પરિણામે સુનેહના અને સુવ્યવસ્થાના ભંગ થવાના અને તે થશે એટલે સરકાર છેવટનાં સખત પગલાં લેવાની, ને પરિણામે જાનમાલની ખુવારી થવાની. સંક્ષેપમાં, ગાંધીજીના ટીકાકારોનો મુદ્દો એ છે કે ગાંધીજીનો પોતાનો આશય ગમે તેટલો સારો હોય, પરન્તુ મનુષ્ય સ્વભાવ એવો છે કે સરકાર અને લોકો વચ્ચે મારામારી થયા વિના રહેવાની નથી, અને તે મારામારીને પરિણામે આખરે લોકોને જ સહન કરવું પડશે.

હવે, તટસ્થ પરીક્ષક જોઈ શકે, એમ છે કે ગાંધીજીના કહેવામાં પણ સત્યાંશ છે, અને ત્હેમના ટીકાકારોના કહેવામાં પણ સત્યાંશ છે. ગાંધીજીની જેમ લોકો ઉપરની શ્રદ્ધા વધારે પડતી દેખાય છે તેમ ટીકાકારોની અશ્રદ્ધા પણ વધારે પડતી જણાય છે. ચાંદપુર, ચંપારણ વગેરે સ્થળોના બનાવો સાક્ષી આપે છે કે ગાંધીજી આશા રાખે છે ને માગે છે તેટલા તૈયાર લોક નથી, ટીકાકારો માનતા હતા અને કહેતા હતા તેમ "લોહીની નદીઓ" હજી નથી વહી એટલું જ નહિ પરન્તુ સરકારી ઉશ્કેરણી પુષ્કળ હોવા છતાં વ્યક્તિઓએ તેમ જ લોકસમૂહોએ વિસ્મયજનક આત્મસંયમથી શાન્તિ જાળવ્યાનાં પણ અનેક દૃષ્ટાન્તો રજુ થતાં જ આવે છે. સંક્ષેપમાં વ્યક્તિગત કે રાષ્ટ્રીય સત્યાગ્રહ માટે અધીરાઈ બતાવનાર સત્યાગ્રહીઓને, "સાવધાન" થવાનું ઉદ્બોધન કરનાર પ્રસંગો[1]

[1] સરિતનાં ફૂલો ? ૧-૭૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મારફત

જેમ બન્ને જાય છે, તેમ અસહકારના ટીકાકારોને પણ આશાંકુરો અનુભવાવે એવી સાખી-તીઓ ગાંધીજી અને લોકો આપી રહ્યા છે "દાનને બન્ને બાજુઓ છે," ત્હેને એકરંગી કહેવી એ આખુ સત્ય નથી, સત્યાશ છે

૩

છેવટે એક વિશેષ બાબત ગાંધીજીની વ્યક્તિને અને ગાંધીજીની મહાપ્રવૃત્તિને અનેક દૃષ્ટિઓથી જોઇ શકાય એમ છે જડવાદથી વ્યાધિગ્રસ્ત થયેલા જગતને "આત્મ-શક્તિ"નો ઉપચાર કરનાર જગદુદ્ધારક ધન્વતરી રૂપે ત્હેમને કેટલાક જોતા હશે, પાશ્ચાત્ય સસ્કૃતિના વિષમય મોહપાશમાંથી એશિયાને મુક્ત કરી પોતાની પૌર્વાત્ય સસ્કૃતિની ઉપાસનાનો ઉપદેશ કર-નાર "એશિઆઇ આઝાદીના પયગમ્બર" તરીકે ત્હેમને બીજાઓ જોતા હશે, અનેક હિન્દી-વાનો ત્હેમને બ્રિટિશ સલ્તનત જેવી સમર્થ સરકાર પાસે હિન્દની દીન પ્રજાને ટટ્ટાર ઉભા રહીને સ્વમાનપૂર્વક પોતાના હકનો અમલ માગતા શીખવનાર રાજકીય લોકનેતા તરીકે જોતા હશે ત્હેમની મહાવ્યક્તિને અને તેમની મહાપ્રવૃત્તિને ગમે તે દૃષ્ટિથી જોવામા આવે, એક મ્હોટી બાબત લક્ષમા રાખવા જેવી છે ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિ-અહિંસાત્મક અસહકાર-એક અપૂર્વ પ્રયોગ છે, એક નવો અખતરો છે થોડી પસંદ કરેલી વ્યક્તિઓ ઉપર જ નહિ, પરન્તુ આખા દેશની વસ્તી ઉપર એ અખતરો અજમાવવામા આવે છે એ અખતરાની સફલતા-નિષ્ફલતા વિષે જુદા જુદા પ્રમાણોમાં શ્રદ્ધા રાખનાર મનુષ્યો ઉપર એકીવખતે એ અખતરો અજમાવાય છે ગાંધીજી તો પોતાનાથી બનતું શાન્તિ માટે કરી રહ્યા છે અને કયે જરો જ-ત્હેમના કસાયેલા સહકારીઓ અને અનુયાયીઓ પણ પોતાનાથી બનતુ કરવા નહિ ચૂકે સર્વે-પમા, જેઓ શાન્તિના અને સુલેહના સાચા પ્રેમીઓ છે તેઓ તો વાતાવરણ શાન્ત રહે તે માટે યથાશક્તિ પ્રયાસો કરશે જ અને છતા આ અપૂર્વ પ્રયોગનુ ક્ષેત્ર એવુ તો ગજાવર છે અને તે ક્ષેત્રની જુદી જુદી ભૂમિકાઓ એવી તો અસમાન છે કે ક્યારે ને ક્યા શુ થશે તે કહી શકવુ મુશ્કેલ છે સરકારી દુરાગ્રહ સ્હામે પ્રજાએ કોઇ પણ પ્રકારની ઉગ્ર પ્રવૃત્તિ સેવ્યા વિના છૂટકો ન્હોતો, આ "અહિંસાત્મક અસહકાર"ની પ્રવૃત્તિ ગાંધીજીએ રજુ કરી છે અને અત્યાર સુધી તો ત્હેમણે ત્હેને કાબુમા પરતુત રાખી છે જો સરકાર ગાંધીજીએ આરંભેલા ગંભીર "શાન્તિ-યજ્ઞ"માં હેતુપૂર્વક ભંગ પાડવાની ભૂલ નહિ કરે, અને જો લોકો ગાંધીજીની ઇચ્છાનુસાર અહિંસાવ્રતનુ યથાવિધિ પાલન કરશે તો તો તત્ર શ્રીર્વિજયો ભૂતિ । પ્રભુ એ પુણ્ય અને કલ્યાણમય પરિણામ આણે એટલુ જ ઇચ્છવાનુ

ચાંદનાગાગ, ગિરગામ,
મુંબાઇ, તા ૧૫ ૮ ૨૧

લલિતનાં કાવ્યો ૨-૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

ચિત્તક્ષોભ.

લેખક —રા. ' વિનોદકાન્ત, ' બી. એ

" Oh yet we trust that somehow good
Will be the final goal of ill

So runs my dream but what am I?
An infant crying in the night
An infant crying for the night
And with no language but a cry

—*In Memoriam L*

સો સો અનિષ્ટ ભરી ઉવન આ ભર્યું છે,
ને આણુને જકડતા અણુસખ્ય પાશ,
ત્હો યે કહે હૃદય " મા તુ થજે નિરાશ
એ સૌ અશુભ પગતા શુભના જ પન્થે "

" વ્યાધિ અને ઊંડી વ્યથા મન—આત્મની જે,
જે વેદના દમત આ તુજ આત્મ કૂજો,
જે કારી સશય વધોવત છવ સારો,
તે સૌ અનિષ્ટ પળતા નહી ઈષ્ટ પન્થે "

" ના સૃષ્ટિમા કઇ જ લક્ષવિહોણું જાણુ,
એકકે ય વસ્તુ નથી છેક વિનષ્ટ થાતી
શૂન્યત્વગર્તમહી એ નથી કે નખાતી,
બ્રહ્માંડનો જવ ધરે છ ઉદ્દેશ પૂર્ણ "

" નિત્યે મરે અણુગણ્યા લઘુગુરુ જન્તુ
ત્હેનાં ય મૃત્યુ મહીં છે કઈ ભેદ ગૂઢ
દીવે પડી જળી મરે છ પતગ મૂઢ,
સારે છ તે ય કઇ ઇશ તણો સુહેતુ "

આતુ કહે હૃદય, ત્હોય ન હું પિછાનું,
શી વિધ દુષ્ટ થઈ તે વસુરોષ જાગે?
શેં સાથમે પતિત પુષ્પતણા પરાગે?—
રે! જ્ઞાન માનવીતણું કયમ છેક ઊણું?

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

ઊંડીઊંડી તદપિ આશ-મ્હને રહે કે,
અન્તે-કદિક-કદિ એ પરમાન્તવેળ,
સૌના ય દુ:ખ મહીં શાન્તિ થશે જ રહેલ,
જાતા શિશિર જ્યમ ધન્ય વસન્ત આવે ૬

એ સ્વપ્ન મ્હારૂં, પણ હું છઉં કોણ જેવો?—
અંધારી રાતમહીં રોતું અનાથ બાળ,
અંધારથી ઉગરવા ચહતું પ્રકાશ,
ના જેની રુદન વિના કંઈ વાણી,—એવો ૭

આલ્બર્ટ હૉલની જંગી જાહેર સભા.*

લેખક—પ્રો કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, એમ એ

આ શનિવારે આલ્બર્ટ હૉલમાં મ્હોટી જાહેરસભા થઈ હતી આયરલેન્ડની સાથે સુલેહ કરાવનાર (કરવા યત્ન કરનાર) કાઉન્સિલે—*Peace with Ireland Council*—તે બોલાવી હતી એસ્કિવથ એમાં સામેલ થયેલ હોવાથી મ્હારી આતુરતા વધી હતી અમારે ત્રણ વાગ્યે સભા હતી હૉલ મ્હારી કૉલેજની પડોશમાં જ છે, અને જો કે કામ છોડીને જતાં જીવ કપાઈ ગયો, છતાં એસ્કિવથને સાંભળવાની તક ન ખોવી એ લાગણી જીતી ગઈ—ખાસ કરીને જમનાદાસભાઈ ટીકીટ લઈને લૅબોરેટરીમાં આવ્યા ત્યારે જો કે ઘણી ટીકીટો મફત હતી, પણ અમે રા શિલિંગની લીધી હતી, તેથી બહુ પાસે ને સ્હામે જ બેસી શક્યા હતા.

આલ્બર્ટ હૉલ—વિક્ટોરીઆના પતિ પ્રિન્સ આલ્બર્ટના નામ ઉપરથી એમના જ સ્મારક તરીકે બંધાવેલો છે "રૉયલ આલ્બર્ટ હૉલ". આજથી લગભગ પચાસ વર્ષ ઉપર બે લાખ પાઉન્ડને ખર્ચે બંધાવાયો હતો તે આખી દુનિયામાંના મ્હોટામાં મ્હોટા "હૉલ"માંનો એક ગણાય છે નવ હજાર કરતાં વધારે માણસોને તે સમાવી શકે છે એમાં રાજકીય સભાઓ ઉપરાંત, સંગીતના જલસાઓ, *boxing* ની કુસ્તીઓ વગેરેના પ્રખ્યાત તમાશા થાય છે, વચ્ચોવચ્ચ મેદાનમાં જ એક હજાર માણસો બેસી શકે; એની આસપાસનાં "એમ્ફીથીએટર"માં લગભગ દોઢ હજાર. એથી ઉંચે "*boxes*" ની ત્રણ હાર, અને એ ઉંચે "*balcony, picture-gallery and promenade.*" (આપણે હજુ એટલે ઉંચે ચઢ્યા નથી) મ્હોટું બીમસેનીઆ "ઑર્ગન" છે પહેલી વાર હું ગયો ત્યારે રશિયાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ત્રીજી જયંતી હતી, તે વેળાએ એની લગભગ નવ હજાર

* ઇંગ્લંડથી લખાયેલો આ પત્ર પ્રકટ કરવાના મૂળ હેતુથી લખાયેલો ન હતો, પરન્તુ ગુજરાતના સામાન્ય વાચકવર્ગને તેમાં રસ પડે તેવો લાગવાથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે
ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા

દયારામનો અક્ષરદેહ રૂ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

વાસળીઓ ગાજી રહી હતી પ્રચંડ ધ્વનિ થતો હતો બેસવાની સગવડ ઉત્તમ, શ્રવણની વ્યવસ્થા પણ ખામી વિનાની

પ્લૅટફૉર્મ ઉપર વચ્ચોવચ પ્રમુખ લૉર્ડ બેન્ટિક, ને એની બન્ને બાજુએ બીજા વક્તાઓ એસ્કિવથ આ વેળા ત્યારે બહુ દયનીય થયો હતો પોણોસોથી પણ વધારે ઉમરનો આ ડોસો જરાય ડોસા જેવો દેખાતો ન્હોતો માથે સફેદ વાળ, પણ તાલ નહિ ન્હાનું મ્હો અને આંખો ભાર પ્રતાપી બેઠો ત્યારે પણ એવા અમીરી રૂઆબથી કે જાણે હજી બ્રિટિશ સંરક્ષણનો નાયક પોતે જ હોય વચ્ચે વચ્ચે નીચેનો ઓઠ મરડાતો હતો, અને અમે જ્યારે ખડખડ હસતા ત્યારે એની મુખમુદ્રા ઉપર સ્મિતથી વિશેષ કાંઈ ફરકતું નહિ.

લૉર્ડ બેન્ટિકે શરૂઆત બહુ સારી કરી અવાજ મ્હોટો ને ઘેરો ભાષા સ્પષ્ટ અને સીધી લૉઈડ જ્યૉર્જે પહેલી રાત્રે આ સભામાં થનાર મામ ઉપર *undignified* હુમલો કર્યો હતો, એનો સરસ જવાબ આપ્યો તેમાં એક વાક્ય લૉઈડ જ્યૉર્જે એ કહેલું કે “એ લોકો (એટલે એસ્કિવથ વગેરે) નકલી ગ્લૅડસ્ટન છે ’ ત્હેના જવાબમાં કહ્યું કે “ અમે નકલી ગ્લૅડસ્ટન હોઈએ તો પણ વર્જની મુરીથી સ્વાતંત્ર્યને ડામનાર નકલી પ્રશિયન નથી એ અમારૂં સદ્‌ભાગ્ય છે ’ પોતે લૉર્ડ—એક અમીર—છતાં વક્તા સારો લાગ્યો—આવી સાર્વજનિક સભાને માટે વચ્ચે સભામાં ગડબડ બહુ થઈ ત્યારે પણ એણે બહુ સારી અપીલ કરી શાન્તિ જાળવી

પછી ઍસ્કિવથે ઠરાવ રજુ કર્યો એની વિગતો તો ત્હમને પ્હોંચી હશે એનો મુખ્ય મુદ્દો આયર્લૅન્ડમાં પોલિસ ને સરકાર જે ખુનો બદલા તરીકે કરે છે ત્હેને અટકાવવાનો હતો પણ ઍસ્કિવથનું કામ બહુ મુશ્કેલ હતું એનાથી મજુરપક્ષની પેઠે ગાજી દઈ શકાય નહિ, પ્રકૃતિ તથા પદ ભિન્ન હોવાથી. તેમ પોતે જ ૧૯૧૬ લગી પ્રધાન હોવાથી આઇરિશ રાજ્યનીતિને માટે એની જવાબદારી કાંઈ જેવી તેવી ન્હોતી પોતાને ગાળ ન લાગે એમ લૉર્ડ જ્યૉર્જના ઉપર હુમલો કરવો એ મુશ્કેલ કામ કરતા કરતા શ્રોતાવર્ગમાંથી ઘણા જણાઓએ વચ્ચોવચ સવાલો પૂછી, ઉદ્‌ગારો કાઢી તથા ટાળીઓ મારી એને કાયર કરી મૂક્યો સભામાં બહુ જ ઉષ્મ—અત્યન્ત ચેતન હતું આપણે ત્યાં વારંવાર વક્તાઓ જેવા નિર્જીવ હોય છે તેવા જ સભાજનો મુડદાલ હોય છે (હવે અસહકાર પછી બદલાયું હોય તો કોણ જાણે) અહીં તો બન્ને આવેશભર્યા તેમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ શું ગાજતી હતી ! ઘણીવાર લગી તો ઍસ્કિવથ ડગ્યો નહિ તદ્દન ઠંડે પેટે—કોઈને ગણકાર્યા વિના—ચલાવ્યા કર્યું પણ એનો અવાજ કોઈ કોઈ વાર આ ઉદ્‌ગારોમાં દબાઈ જતો એનામાં અગ્નિ—જુવાનીનો અગ્નિ—ન્હોતો અને મ્હને લાગ્યું કે કાં તો વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે કે કાં તો બીજા કોઈ કારણથી આવી પરિસ્થિતિને માટે તે પૂરેપૂરો યોગ્ય ન્હોતો વચ્ચે બે મિનિટ તો અટકી જવું જ પડ્યું પણ મગજ જરાયે ઉતરે અપીલ સરસ કરી વક્તૃત્વ આમની સભાને લાયકનું વધારે ઉચ્ચાર, *Delivery*, ઘણું—બધું સારૂં, પણ અત્યારે જોય કરી આવે—ડંકો વગાડી આવે એવું નહિ

ગુજરાતી હરેવન ચૌંદ રૂ ૨ ૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

બિશપ ઑવ પીટરબરો-લાંબો, પોહોળો, સારા મ્હોવાળો, મોટા અવાજવાળો સારૂ બોલ્યો ધર્મને નામે બોલેલો એક સનાહ સરસ આપી કે " *When politics fail, try Christianity* " આવા બીજો અર્થ બેસાડી શકાય એવાં વાક્યો હતા, છતા એની દૃષ્ટિથી એ સારૂં બોલ્યો વિચારવાળું, આવેશવાળું, ને સ્પષ્ટ

સૌથી વધારે અસરકારક મિસ મારગરેટ બૉનફિલ્ડ બોલી હતી. એ હમણા રશિયા જઇ આવી છે કામદાર વર્ગની કહેવાય છે એનો સ્ત્રીત્વભર્યો, મૃદુ છતા તીક્ષ્ણ, શાન્ત દેખાવાં છતા બહુ આવેશ જગવનારો અવાજ હજી પણ મ્હારા કાનમા વાગી રહ્યો છે. આ લોકો બહુ સીધી, સાદી ભાષા વાપરે છે આપણી કૉંગ્રેસ વગેરેના પ્લૅટફૉર્મ ઉપર જે અતિ શબ્દમય લાંબાં લાંબાં ભાષણો—વૃથા આડંબર તથા ઉપરછલા ભાવ પ્રકટ કરનારા ટાહ્યલા ઘણીવાર સાંભળીએ છીએ, એવુ હજી મ્હારા જોવામાં નથી આવ્યુ કોઈવાર દલીલો ન યે હોય, કોઇ વાર બહુ સખ્ત હોય, પણ એકંદરે સીધુ સટ ખરૂં મારગરેટના પહેલા જ વાક્યથી શ્રોતાવર્ગમાં જે તોફાનીઓ હતા તે એકદમ ચુપ થઈ ગયા, ને મ્હારી આંખમા આંસુ આવ્યા આપણે સા કાંઇક ગાંધીજીની સાથે સરખાવીએ એવું તે બોલી જો કે જોર એમનાથી વધારે મ્હારે મન આખી સભામા એ સૌથી સારી બોલનાર હતી એને વખત ટુંકો આપ્યો હતો, વધારે બોલાવવા બધાએ બેહદ પોકારો કર્યા છેવટે એ ઉભી થઈ, બધાને નમન કર્યું, ને પાછી બેસી ગઈ

પછી લૉર્ડ બકમાસ્ટર બોલ્યા પહેલુ ઠીક ન લાગ્યુ, પણ પછીથી અવાજ ખીલ્યો, વાક્યો સાહિત્યના તથા વક્તૃત્વના ઉંચા સંસ્કારોથી અંકિત થયેલા એના રૂપાળા દાઢીવાળા મુખમાથી નીકળવા લાગ્યા, ને વિચારો તથા દૃષ્ટિ પણ વિશાળ લાગ્યા. એ બેઠા ત્યારે એણે મ્હારા મન ઉપર તો ઘણી સારી અસર કરેલી હતી એસ્કિવથને જરા છાપરે ચઢાવ્યો હતો, અને ચેથામ ને બર્કથી માંડીને ગ્લૅડસ્ટન ને કૅમ્પબેલ-બૅનરમેનની યશસ્વી પંક્તિમા આજ ઍસ્કિવથ પહોંચી ગયો છે એમ અમને એણે ખબર કરી।

ડૉ હૉર્ટન પણ જોસથી ને સારૂં બોલ્યો હતો બીજી સ્ત્રી વક્તા સાધારણ હતી, અને સભામા ઠરાવ પસાર થયા પછી પૈસા ઉઘરાવ્યા

આપણે ત્યા ઝિણા-સ્મારક હૉલ તો અદ્ધર રહ્યો, પણ તિલક-હૉલ તો કેટલેક ઠેકાણે થશે જ તે રચનારા અહીંના હૉલો જોઈ કાંઇક શીખી જાય તો બહુ સારૂં આલ્બર્ટ હૉલ ઉપરાંત બીજા ન્હાના ન્હાના "હૉલ" પણ દીઠા—માર્બલ, કિંગ્ઝવે, કૅકસ્ટન વગેરે સૌમાં સગવડ બહુ વિચારપૂર્વક કરેલી લાગી

એક કરૂણ કથા.

લેખક-રા. ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડ્યા, એમ. એ.

ઘણાં ખીલે પુષ્પો મદન મુખહાસ્યો શું ખરતાં !
મીઠા બોલે પક્ષી મધુ મદન મંત્રો શું વદતા !
સુવાસો લાવે છે અનિલ લહરી મન્દ સરતી,
વહે કામી ચૂર્ણો શું મધુ-મુખ-શ્વાસે મદનનાં ?
અગોનો ઘેર નેતો શું ! સ્થળે સ્થળ જઇ રહી
રહીને મિત્રની સંગે બાળતો શું મહાપ્રભુ !
બનાવી શું નવી સૃષ્ટિ નવું જીવન પ્રેરતાં
મિત્ર સાથે થયો સાક્ષાત્ પૂજાનો તે સ્થળે સ્થળે,
સમયે રમ્ય આવા આ એકદા હું જતો હતો,
સુ સુખે સૃષ્ટિ સૌન્દર્યે તદા તન્મય હું થયો
સુણ્યો મેં શબ્દ ત્યાં ધીમો હા ! હા ! આક્રન્દતો કંઇ,
ધીમો છતાં હૃદે ભેદે કરે ચૈતન્યને જડ
'સમો આનંદનો આવો દુઃખ શાં કરતો હશે ?
પ્રભુની રમ્ય આ લીલા કોને ના ગમતી હશે ?'
ગયો હું ચિન્તતો આવું બેઠી ભાગી કુમારીકા,
કપોલે હસ્ત મૂકીને 'હા ! હા !' તે રડતી હતી
સુણી શોના અવનવું -ઇ તર્ક બોગ કરો મા
બાળા દુઃખી નિધિ દમનથી ના દુઃખી આપકર્મે
લાગે ખારૂ, મન નવ રુચે જો વિરોધી વિધિ છે
ડો નાયુ અનન સમ છે તાપ જો દિલ આવે
ધારો કદા ના સુખી સન હોયે પામ્યા કદાચે સુખ આપ પોતે
આનન્દ પામ્યા દુઃખ અન્ય પામ્યા ઓછાં ન થાયે સુખદુઃખ નીમ્યાં
બાળા હતી તે ઈપમૂર્તિ જાણે શબ્દો સજાયે ઉપમા શું દેવી !
ઉપમાન થાયે ઉપમેય તેનું સંપૂર્ણ દીસે તન તેહ ચારૂ
જાણે ઘડી તે યુવતિ પ્રભુએ સૌન્દર્ય અંગો ગ્રહી સર્વમાંથી
દેખે જ તેથી સહુ ખોડવાળાં ભૂલ્યા ભૂલાયે, નવ આ ભુલાયે
દર્શી રહી આનન, વેદના જે દાબી રહી અન્તર ના દબાવી.
ખાળી શકે ઇન્દ્ર ન વિજળી જો ક્યાંથી શમાવે સનતાપ બળ્યા !
દુઃખ હોય ઘણું ભારી રડેથી મટતું કંઇ
હૈયું ખાલી બને થાતું ઘડી સ્વચ્છ રહ્યો હું તો

હું, સરના અને મિત્રમેં રૂ. ૨ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

કંઈ વારે વળી શાન્તિ, નાખ્યો નિશ્વાસ દીન, હા !
પડી દૃષ્ટિ મુખે મ્હારા સફાળી તે થઇ ઉભી
લોટી અશ્રુજીની આંખો વસ્ત્રો તો ઠીક કે ત્યાં,
ફરી નિશ્વાસ નાખ્યો ત્યાં બોલી ના મુખથી વાળી
" રસાળે હો બાળે ! જલનિધિ વસે કાં નયન આ ?
અમે નાને તારૂં વદન વિધુ, રાહુ દુખરૂપી !
અવેરી મસારે, નન તુજ દિસે મૂર્તિ રમણી
છતાં લાગ્યો શાને નિરમળ મુખે ડાઘ દુખનો ?
સુણીને પ્રશ્ન આ મારો વધુ મ્લાન મુખી બની,
ખાળ્યો, વહ્યો વધુ ઓસે ધોધ અશ્રુ તણો મુખે
હતો ના પ્રશ્ન આ કારી છતાં તે દિલ દુભીયુ
છવાડે છન જે વારિ રોગી નનાશ તે કરે
દુખીના દુખથી દુખી થતુ આ મન જ્યા હતું
પામી શાંતિ ખરી જ્યારે વદ્યો હું નમ્ર શબ્દ કે
" ભને દુખી બાને, નન હૃદયના દુખ વદશો
રમણીને વીતેની નવ વદન ચારૂ મુકશો
રડી ખોશો પોતે અનુપમ મળી આકૃતિ તમે"
પ્રમાદે મે પૂછ્યુ " તરૂણી દિલથી માફ કરશો !"
" નહિ નહિ દિન બન્ધુ ! પ્રશ્ન તારો ખુચે ના
પિયુ મણુસમે હા ! પ્રાણુ જે આ ગયાતા !
અધમ શરીર પાપી છોડગે તે હવે શુ ?
જીવનપર પડી તે ભોગવે ફૂટનારી
" જન્મી ત્યારે ગગનતલમા યોગ સારો હશે ના,
કર્મો મારા સુકૃત ન હશે પૂર્વજન્મે કરેલાં
ક્યાંથી ઝુકે નિર્દય જલદો હોય ના જીવ પાપી ?
અર્પ્યું ભૂલે સુરૂપ વિધિએ, નીચકર્મી લહે શુ ?
" સર્વે મુને અધિક અધિકા વ્હાલથી તો ડુલાની,
રાખી મુને ક્ષણ ન અલગી દેહથી સ્નેહથી વા
ભોગ્યો મારાં ! સુરૂપ તનનુ ! સ્નેહ સાચો હશે શુ ?
ગાળ્યાં વર્ષો, ક્ષણુસમ ગયા, સ્વર્ગનો લ્હાવ લેતા
" જન્મી એવી કુલીન ગૃહમા માતને લાડલી હું,
મ્હોટી થાતી પિતુમન ગમી પ્રાણુથે પ્રિય થાતી,

પુત્રાભાવે મન નવ થતો ક્ષોભ તે હું ખદાથી
ગાંડી થાતા વદન નિરખી ના મુને દૂર રાખી
" પિતા માતા ક્રરે હૃદય નિવમી હું પંકમા,
કર્યો બ્રેને વામો નયન પડતા લોકજનના,
અદેખી સાહેલી–હૃદય નિવમી કટકસમી,
જતાં કામી વૃંદે, અનલ સમ થૈ કોમલ છતા
" વિદ્યા લેવી મુજ મનગમી જે પિતુચિત્ત ભાવી,
શાળા સારી સુદિન નિરખી હર્ષથી મેં પ્રવેલી
શાળા જાની તન હૃદય, હા ! માતનું સાથ આવે
દીઠું કો દિ અનગ નવ તે રેણુથી જે જણાયુ
" જતા નિશાળે સખીવૃંદ સાથે શીખી ઘણું હું નવ વાર લાગી
થયા પૂરાં દ્વાદશ વર્ષ તેવે અંગો ખીલ્યાં યૌવન કાર્ય સાધ્યુ
" હતુ આય ય પાદે જે અંગેઅંગે વસી ગયુ
હાસ્યની પુનરાવૃત્તિ દષ્ટિક્ષેપે વળી રહી
" પડતા ગોરડા ગાલે બહુધા લજ્જીત હું થતી
કર્યો શું યૌવને માગ મિત્રને સ્થાન આપવા !
" દેખી પિતાએ મુજ અંગવૃદ્ધિ યુવાન શોધ્યો રૂપ ગુણવાળો
વિવાહ કીધો શુભ દિન જાણી ઉત્સાહ પામી પતિને હું દેખી
" વહી ગયા કેક દિનો ય સારા અભ્યાસમા ને પિતુમુખ જોતા
સસાર તે શું સમજી ન હોતી, સબન્ધ જાણું નવ દંપતિનો
" યૌવન આવ્યું નવ કામ આવ્યો, શૃંગાર જાણ્યો નવ મેં કદાપિ
દેખું પતિને, નવ જાણું તે શું ? અજ્ઞાનમાં કૈં દિન મેં ગુજાર્યા

* * * *

" આવો વસન્ત ખીલ્યો તો ચતુરચિત્ત ચોરતો,
હતી હું બાગમા બેઠી, પક્ષીના ગાન સુણતી
" સુણ્યુ તહીં કોયલ ગાન મીઠું, પ્રેર્યો મહામન જ કામદેવે,
તેમા સુવાસી લહરીય આવી, પુષ્પો ખર્યાં વૃક્ષ થકી રૂપાળા
" એવે અહા ! દૂર પતિ દીઠા મેં પ્રેમે રહ્યા જોઈ મુને નિહાળી,
દષ્ટિ વડે કામનુ કાર્ય સાધ્યુ લાગ્યા વધુ મોહક તે હૃદેમા
" વસ્યા ન હોતા મનમા વિકારો, સ્ફુર્યાં હવે તે સહસા હૃદે આ,
આન વાધ્યો મુજ અંગ સર્વે પ્રસ્વેદ સ્નેહ જ સ્થાન છોડી
' મળી રહી દષ્ટિ જ દષ્ટિ સાથે ભૂલી ગઈ ભાન પતિ નિહાળી

સાક્ષરરંજન રૂ. ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

આવ્યા સમીપે મુજ સાથ મેગ, આ હરત સાહ્યો તન સર્વ ધ્રૂજ્યુ
" દૃષ્ટિ નીચી પડી મારી વિચારો શૂન્ય થૈ ગયા,
સંકોચાઇ શરીરે હું સ્પર્શ તે ચહ્મો છતાં
" મનસા ના થઇ પૂરી સાદ માતે મુને કર્યો
પતિ છોડી, ગઇ દોડી, સુખી ના મનથી થઇ

* *

" ફરીથી ના આવ્યો, અવસર ગયો જે મનગમ્યો,
થયેના સ્પર્શોની, સ્મૃતિ મન થેતાં ઉલ્લાસની હુ
" ઘણ જોતી, આવે પતિ તવ વહુ પ્રેમવચનો
દિનો ચાલ્યા જતા, સ્થળ નવ મળે વાત કરવા
" પછી મેં જાણ્યુ જે પતિમિલન ઇચ્છે ન જનની,
થઇ દુ ખી હું ત્યાં મુન નવ ગમી વાત સુણી જે,
" શરીરે વ્યાપ્યો જે અતનુ મુજને તે દિનથકી
થયો વેરી મારો પ્રક્ષપન મુને દગ્ધ કરતો
" ન બોલું ના ચાલું નવ વદતુ કે ગાન કરતુ,
નિશાએ જાગુ ના ફરતુ હરતુ કે મન રૂચે,
" ન ખાતુ ના પીતુ રમન ન સખી સાથ રૂચતી,
મુગે મ્હોએ રે'તી બળબળ થતી હું મનવિષે
" વળી જોતી જ્યારે નવ યુગલ પ્રેમી વિહરતા,
બળી જાતી દુ ખે દ્વિગુણિત મુને કામ દહતો,
" અરે માતા મારી ! ક્યમ લગન મારાં નવ કર્યાં ?
હજી હુ શુ નાની ! રમણ પિયુની સાથ કરના ?
" અહા ! માતા ઇચ્છે વિરહ દુહિતાનો નવ કદિ
રહે પુત્રી મારી, નત મુજ સમીપે પ્રત્યુત્તા
" રખે પુત્રી બોલે, પતિભવન હરે ત્યાં તકમાં,
પછીથી શુ થાયે ક્યમ નિજદુહિતા ગૃહ રહે ?
" વિચારી એતુ તે મદનહત પુત્રી નવ જુએ
બને એવુ હોયે લઘુવય કદા તેહ તણું જો
" થયા વર્ષો મુને અધીર કરતાં ષોડશ ખગ,
મુઝાયે ના સ્વામી, તન કૃશ થયું મારૂં દુ ખથી.
" કહી ના શકી બોને ખરૂં જે મનમા વસ્યુ;
કહ્યું ના દુ ખ કોને મેં બળી-હું મનમાં રહી

કવિતાપ્રવેશ રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

" ચિન્તાથી ચિત્ત આ ડોલ્યુ આધિવ્યાધિ ઉભી થઈ
ફરતુ બ્હાર મે ઊડયુ લોકે વાત બુરી થઈ
" ગર્ભવતી કહી કોકે, કોકે ચાન બુરી ગણી,
વિધિનુ રૂપ આપ્યુ આ મનાવે વાત સર્વને.
" સસાર આંધળો આ છે સત્ય શુ નવ જોય કો,
એક બોલ્યો—બીજે દોડયો વધારી વાત તે વદ્યો
" લોકાપવાદે જન તે કરે છે, કરે ન પોતે મન ઠીક જાણી
કર્યો પિતાએ દિન એક નક્કી વિવાહ કાજે કઈ ક્ષોભ પામી
" જાણ્યુ લોકાપવાદે મેં પતિ ના પરણે મુને,
દૈવયોગે ન બોલ્યા કે આસ્થા કે મુજમાં હશે.
" દેખી શકે ના વિધિ સુખ કોનું, મૂકે કહો, કેમ જ હાથ લીધુ ?
ઉત્સાહ ભાગ્યો રંગભગ કીધો આવી ઘડી નિષ્ફળ તર્ત બાધી
" કાને થશે લગ્ન, સુખી હવે હું, વિચારતી હું મન આશ રાખી
તેવે અહા ! મેં દિલ ભેદનારો, સુણ્યો મહાનાદ, હુ તર્ત દોડી
" પડેલી મા બિછાને હા ! વિંટાઈ સૌ વળ્યાં હતાં
મૂકી હાથ પિતા રોતાં, ચક્ષુથી અશ્રુ સારતા
" સ્તબ્ધ હું તો થઈ ત્યા તો, ઉભી હું શૂન્યમૂન્ય થૈ,
આવી મુને પિતાએ ત્યા દાબી હૃદય શ દીધી
" માસ ત્રણ વહી ચાલ્યા માતા સ્વર્ગે જતાં અરે !
દિન એક થયો પૂરો લાગતું મનમાં હુંને
" માતા ગઇ ઘણું લાગ્યુ કોને તે મનની કહું ?
રાખે પાસે પિતા મારા દુ ખથી દિન કાઢતા
" આવી સ્થિતિ હતી તોએ ચિંતા મારી કરી બહુ
પરણાવી મુને દીધી થયું ના વર્ષ જો પુરૂ
" માન્યુ પિતાનુ પતિએ કહેવુ સાથે રહ્યા તે, નવ કોઇ તેનુ
ગયા દિનો કે સુખમાં અમારા, ગમ્યુ નહિ તે, વિધિ ચિત્ત વાંકુ
" પિતાને ખોટ તો આવી ગુમાવ્યુ સર્વ જે હતુ,
આપઘાત કરી છૂટયા, દુ ખી દંપતિ હા ! થયાં
" પિતાની તો ક્રિયા કીધી પતિગૃહે જઇ રહ્યાં,
લાગી સસારની માયા વિસરી દુઃખ હું ગઈ
" હતા રંગીના પતિ, ભાગ્યશાળી, હતી રમીશી મન મેહ ભારી
હતા ભણેલા, હતી હું ભણેલી સસારદીપ્યો જન દુ ખકારી

રન રૂ ૨—૦—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અસહકાર અને રાષ્ટ્રીય કેલવણી.

લેખક—રા મૂળશંકર સુન્દરજી દવે, એમ એ

[નોંધ—આ લેખના લેખક થોડા મહિનાઓ ઉપર બરેલીની એક કૉલેજમાં રૂપીઆ ૨૫૦ ના દરમાયાથી પ્રૉફેસર હતા ગાંધીજી બરેલી ગયા ત્યારે ત્યાંની ગુજરાતી પ્રજાતરફથી રા મૂળશંકરે એમનુ સન્માન કર્યું એથી અંગ્રેજ સત્તાધિકારીઓએ એમને ઠપકો દીધો. પરિણામે આ સજ્જને અધ્યાપક એ સેવાપદનો ત્યાગ કર્યો અને રાષ્ટ્રીયમંડલનો સ્વીકાર કરી ખેડા જીલ્લાના બોરસદના 'વિષયમંદિર'—રાષ્ટ્રીયશિક્ષણશાળાના આચાર્યના પદ ઉપર એ નીમાયા છે—તંત્રી]

રાષ્ટ્રીય કેલવણીનો સવાલ કાંઈ નવો નથી લોકનાયકો અને વિદ્વાનોએ આ સવાલ ઘણી વખત પ્રજા સમક્ષ રજુ કરેલ છે રાષ્ટ્રીય કેળવણી વિષે પુસ્તકો પણ લખાયાં છે*

કોઇ વળી એમ પણ કહે છે કે કેલવણી વળી રાષ્ટ્રીય શું ? જ્ઞાનને વળી રંગ કેવો ? કેળવણી એટલે કેળવણી જે સારૂં હોય તે લેવું તેમાં વળી પૂર્વ ને પશ્ચિમનો ભેદ શો ? તેની દિશાઓ નક્કી કરવાનું ક્યાં રહ્યું ? આમ કહીને "રાષ્ટ્રીય" શબ્દ અર્થ વિનાનો છે એમ ઘણાઓ કહે છે પણ આપણા લેખમાં તો આપણે રાષ્ટ્રીય ઉપરાંત અસહકાર—આવી રીતે બે રંગોથી કેલવણીને રંગવા માગીએ છીએ તો તે કેવી રીતે તે આપણે જોઇએ

કેલવણી એટલે મનુષ્યની બુદ્ધિનો અને મનનો વિકાસ કરવો, સારાનરસાનો ભેદ શીખવવો, પોતાના અને પોતાનાઓના ગુજરાનના સાધનની સરલતા કરી આપે એવું કંઇક શીખવવું, એક શહેરી તરીકે પોતાનું જીવન સારી રીતે ગુજારી શકે એમ કરી આપવું અને તેને ચારિત્ર્યબળ આપી, ઇશ્વરને ઓળખતો કરી દેવો આમ કરવામાં અલબત્ પૂર્વ ને પશ્ચિમનો ભેદ ન રાખવો જોઇએ, ગમે ત્યાંથી સારૂં જ્ઞાન મળી શકતું હોય ત્યાંથી મેળવવું, તેઓના પુસ્તકો વાંચવા, જરૂર પડયે તેઓના હુશીયાર માણસોને મોટા પગારો આપીને તેઓ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું, જેમ કાદવમાં રત્ન હોય તો પણ આપણે સાફ કરી લઇ શકીએ છીએ તેવી રીતે જ્ઞાનરૂપી રત્નને માટે પણ સમજવાનું છે આટલી બાબતમાં તો આપણને રંગ ચઢાવવાનું કાંઇ ન આવ્યું તો હવે રાષ્ટ્રીય રંગ ચડાવવાની જરૂરીયાત ક્યાં ઉપસ્થિત થાય છે તે જોવાનું રહ્યું

ઘણીવાર એમ બને છે, કે રાજકીય સત્તાવાળા માણસો અમુક રાજકીય હેતુ પાર પાડવા માટે અમુક જાતની કેલવણી દેશને આપે છે, કે જે દેશને રુચિકર હોતી નથી અને આમાં જો તેવા સત્તાવાળા માણસોને પોતાના દેશનો સ્વાર્થ જોવાનો હોય છે તો તે પ્રથમ જુએ એ પણ સ્વાભાવિક

* i A System of National Education by Arabindo Ghose,
ii National Education by P N Bose
iii National Education by B Pattashigitaramayya & K Hanumantha Rao
iv The centre of Indian culture by R Tagore

અરવિંદ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રૂ ૨–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ, કંપની મુંબાઇ

છે—કારણકે તેઓ પણ સ્વર્ગથી ઉતરી આવેલા ફીરસ્તાઓ નથી હોતા દેશની ભાવનાઓને પોષણ ન મળતું હોય, દેશના સાહિત્યને ઉઘડતે સ્વાધીન કરી દેવામાં આવ્યુ હોય, સ્વદેશાભિમાનની વાતો પણ જ્યારે રાજદ્રોહ ગણાતો હોય, રાજસત્તાના મદથી થતાં અન્યાયો અને જુલમો સામે પણ ઉઘાડો ન પાડી શકાતો હોય, સત્યને મેદાને ડુચો ભરવામાં આવતો હોય, આપણી નૈતિક અને માર્મિક બાબતોને તિલાંજલી આપવામાં આવતી હોય, સરકારનો ઘોચપરોણો વારવાર થતો હોય જેથી કરીને એક યંત્રની માફક અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓને કેળવણીનું યત્ર ફેરવવાનું હોય, કેટલીક વખતે તો આપણા આશયો અને ધ્યેયમાં અને જેઓના હાથમાં કેળવણીની લગામ હોય છે તે લોકોના આશયો અને ધ્યેયમાં આસમાન જમીનનો ફરક માલૂમ પડતો હોય, આપણા વડીલો, દેશનાયકો અને વિદ્વાનનો આવું બધુ ઉંધુ વળી જતું જોઇને મોટે અવાજે ઉભા રહેવાનું પુકારતા હોય, પણ જુવાનીયા તો એક યત્રના માર્યા આવ્યાંયા કરી અથવા નિરૂપાયે દોડ્યા જ જતા હોય—આવે આવે અનેક પ્રસંગે કેળવણીને રાષ્ટ્રીય પાસ અથવા રગ આપવાની આમણને તીન જરૂર જણાય છે

હવે આપણા આશયોમાં, ધ્યેયમાં, આદર્શોમાં, આપણા વાતાવરણમા અને પશ્ચિમની સસ્કૃતિમાં ખાસ કાંઇ એવો ભેદ હોય કે જે આપણને દેખીતો જ અરૂચિકર હોય, આપણા બાધાને, આપણા સ્વભાવને, આપણી પ્રકૃતિને વિષ સમાન થઇ પડતો હોય, જોઇને જ અભાવ ઉત્પન્ન થાય એવી અસર થતી હોય તો આપણે તપાસીએ અલબત્ આમ કહીને હુ પશ્ચિમની સસ્કૃતિને અન્યાય કરવા તો નથી જ માગતો તેઓના અમુક ગુણો જેવા કે સ્વતત્રતા, તેઓનુ વિજ્ઞાનનું વિશાળ જ્ઞાન, તેઓની યોજનાશક્તિ, તેઓની સઘશક્તિ, તેઓનુ સાહસ વગેરે અનુકરણીય ગુણો તેઓની સસ્કૃતિમા રહેલા છે પણ આ બાદ કરતા તેઓની સસ્કૃતિ અને આપણી સસ્કૃતિમા એટલો ભેદ છે કે "લેને ગઇ પૂત, ઓર ખો આઇ ખસમ", એના જેવી આપણી દશા થઇ જાય છે આમ ન થઇ જાય તેની સાવચેતી રાખી, આપણે જે તેઓમાં સારૂં છે તે લેવાનો હક્ક મેળવવો, અને ખરાબ ખરાબ ફેંકી દેવાનો દાવો કરવો એ વાત જ્યારે આપણે અમલમા મૂકવા માગીએ છીએ ત્યારે જ આપણને ભાન થાય છે કે "કેટલી વીસે સો થાય છે?"

તો હવે પૂર્વ અને પશ્ચિમની સસ્કૃતિમા શો ભેદ છે તે આપણે જોઇએ આપણી સસ્કૃતિ તપોવનોમા જન્મ પામી છે, અને તેથી કરીને આસપાસના અલૌકિક નૈસર્ગિક સજોગોની તેના ઉપર અસર થઇ છે તપોવનની શાન્તિ, સાદઈ અને ભવ્યતા નદીનાળાની પવિત્રતા અને રમણીયતા, પહાડોના સુંદર મનોહર ભવ્ય દૃશ્યો, પશુપક્ષીઓના નિર્દોષ સહવાસી ઋષિઓના આદર્શ જીવનો આ બધાની અસર શિષ્યો ઉપર થાય એ સ્વાભાવિક છે, ત્યારે પશ્ચિમની સસ્કૃતિનો જન્મ મોટા મોટા શહેરોમા થયેલો છે, કે જ્યાં લાખો સ્ત્રીપુરૂષો પોતાના ઉદરનિર્વાહ માટે આમ તેમ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે, જ્યાં મોટરો રેલવે સ્ટીમરો વગેરેના દેખાવો મનુષ્યને મોહિત કરી રહ્યા છે—જ્યાં વિજ્ઞાનની શોધોને

પાંચ પ્રેમકથા રૂ ૦—૬—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ

આભારી યાંત્રિક બળો મનુષ્યને 'આમ તેમ' દોડાવી રહ્યા છે, કે જે યંત્રો મનુષ્યના એશઆરામ પૂરાં પાડવા ઉપરાંત તેઓનો કચ્ચરઘાણ વાળવામાં પણ છૂટથી ક્રૂરપણે વપરાતા જોવામાં આવે છે, જ્યારે આપણી સંસ્કૃતિના આદર્શો સાદાઇ, સચ્ચાઇ, પવિત્રતા, અને સ્વાર્થત્યાગ હોય છે, ત્યારે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની અસર આડંબર, મોજમઝા, સત્તામદ, અહંતા વગેરે ગુણોનું પોષણ કરવા તરફ હોય છે, નૈસર્ગિક સંયોગથી આપણામાં જ્યારે કુદરતના બળોની પાછળ રહેલી ઇશ્વરની શક્તિ અને અસ્તિત્વનો આભાસ થાય છે, કારણ કે આપણે કુદરતમાં પણ વ્યવસ્થિતપણું અલૌકિક સૌંદર્ય, ભવ્યતા, યોજના અને કર્તાની ઝાંખી કરેલી હોય છે અને તેથી એક દિવ્ય અંશ તરીકે તેને નમવાનું મન થઇ આવે છે, ત્યારે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ કુદરતના બળોને પોતાના મોજમઝાના અને લોભના સાધન તરીકે જ માત્ર ઉપયોગ કરવાથી તેને એક ચાકરડી તરીકે ઓળખાવે છે એવું જ કાંઇક આપણને તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરતાં જણાય છે, આવી રીતે જ્યારે એક આત્માના અસ્તિત્વ ઉપર વધારે ભાર મૂકે છે ત્યારે બીજી મોજમઝા, ઇંદ્રિયસુખ, એશઆરામ ઉપર વધારે વજન આપે છે, એક જ્યારે કુદરતમાં અરસપરસ સહાયતાનાં તત્ત્વોનું વિશેષ નિરીક્ષણ કરે છે, ત્યારે બીજી જીવનકલહ તરફ વધારે લક્ષ આપી દુનિયામાં પણ જીવન સંગ્રામના વ્યુહમાં મૂકી મનુષ્યને વધારે સ્વાર્થી બનાવી મૂકે છે, જ્યારે એક પોતાના આશ્રમમાં વસતા તથા સર્વે પશુપક્ષીઓને પ્રેમથી અભયદાન આપે છે ત્યારે બીજી નાનપણથી જ માણસને આ બધા આપણા શિકારો છે એવું જ ભૂત ભરાવી મૂકે છે જ્યારે એક અહિંસાના તત્ત્વને પોષણ આપે છે, ત્યારે બીજી પોતાની સ્વતંત્રતા માટે-પારકાનું મારે શું લાગે વળગે ?-પોતાના જમીન લોભ માટે, પોતાના સત્તામદ માટે-જે આડા આવે તેને ઓશિંગણ દેવાનું શીખવે છે, જ્યારે એકનાં શાસ્ત્રો કર્મના ફળની આશા રાખ્યા સિવાય કર્મો કરવાં એવો દૈવી પાઠ શીખવે છે—એટલે કે આત્મભોગ સ્વાર્થત્યાગ, બલિદાન, વગેરે ગુણોનું પોષણ કરે છે ત્યારે બીજી કોઇ પણ કામ કરતાં પહેલાં તેમાં મારૂં શું પાકશે ? અને કેટલા પૈસા મળશે ? એ કામે પહેલો પૂછીને જ પછી કોઇ કામને હાથ અડકાડવાનું શીખવી મૂકે છે-પૈસો એ જ તેઓના કાર્યની કમાન છે

આવી રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમના આદર્શોમાં, આશયોમાં, ધ્યેયમાં, કાર્યપદ્ધતિમાં મૂળથી જ આસમાન જમીનનો ફેરફાર છે, અને તેથી તે પ્રમાણિકપણે પણ-આની ત્યાં કે-પૂર્વને કંઇ આપવા માટે-કે જેમ કરવું તેઓને માટે ઘણું મુશ્કેલ છે—નો પણ પોતાનામાં જે હોય તે જ આપે ને ? અને ત્યારે જેમ પેલા "ગુલીવર્સ ટ્રાવેલ્સ" માં રાક્ષસોના ગામમાં આવી પડેલા માણસ, કે જેને રાક્ષસોના મોટા મોટા કદના બાળકો ઉપાડી જઇ તેઓના પ્રમાણનું એક મોટા કદનું ફળ તેના મોંઢામાં ખોસે છે અને તે બિચારા માણસની મરણતોલ જે સ્થિતિ થાય છે તેવી સ્થિતિમાં આપણે નથી આવી પડતા ? અરે, તે કરતાં પણ લાચાર સ્થિતિ આપણી થઇ પડયા છીએ રવીન્દ્રનાથે

એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ટાગોર તેના "મેન્ટર ઑફ ઇન્ડીના કલ્ચર' ના પુસ્તકમા લખે છે કે 'જે પ્રજાની પાસે
પોતાની સસ્કૃતિ રૂપી દીવો નથી તે કમનસીબ જાણવી, પણ જેની પાસે એવો દીવો હોવા
છતા ખોઇ બેસે છે તેની અધમતા અને યાજનક સ્થિતિ વિશે તો શુ કહેવુ ?
આ બધુ જ્યારે આપણે વિચારીએ છીએ—આપણી માતૃભાષાનો, આપણા સાહિત્યનો,
આપણા આદર્શોનો આપણા ધર્મનો, આપણા ઉન્નતસત્વનો આપણી સ્વતંત્રતાનો,
આપણા સ્વમાનનો—આપણી મૂછનો, આપણા પોશાકનો, આપણા વૈભવનો, આપણી
સપત્તિનો, આપણા નૈર્દુતિક જીવનનો, આપણા શારીરિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક તેજનો
આ બધી વસ્તુઓનો નાશ આપણી નજર આગળ આપણે જ તેના આધારે, નિર્માલ્ય
બળીદાન થઇને-થતા દઇએ છીએ, અરે, થવામા સહાયતા આપીએ છીએ, અને ઉંડા ભમ
રીયામા પડતા જુવી આંખડી દોડ કુદ જઇએ છીએ-ત્યારે હવે તો આપણે કેળવણીને રાષ્ટ્રીય
પર ચડાવીએ, આપણી મૂછને તાર દઇએ એ આપણે યોગ્ય નથી ? આપણો દગી ગયેલો,
અરે, હારી નાખેલો દીવો ફરી પ્રગટાવીએ અને આપણી સસ્કૃતિના અલૌકિક તત્વો-શાન્તિ,
અહિંસા, પરસ્પર સદ્ભાવના, સાદાઇ, સચ્ચાઇ, પવિત્રતા, સ્વાર્થત્યાગ આત્મજ્ઞાન, વગેરેનું
ઉજ્જ્વળ તેજ આપણા દેશમાં તો શુ પણ દુનિયાને ખુણે ખુણે જ્યા સુધી ફરી ન વળે
ત્યા સુધી આપણે જપવુ ન જોઇએ
હવે રહ્યો અસહકારનો પ્રશ્ન જો મૂળ સિદ્ધાંત માન્ય થઈ શકે, અને ઉપર મે જે કાંઇ
લખ્યુ છે તેમા કાઇ સત્ય દેખાય તો પછી સવાલ રહ્યો ફક્ત કાર્યપદ્ધતિનો કેટલાએક કહે છે
કે જે કેળવણીની સસ્થાઓ જ હાલ છે તેમા સુધારો વધારો કરવો, ધીરે ધીરે સત્તા
આપણા હાથમાં લેવી વગેરે આ બાબત નગાણુથી લખી શકાય એમ છે પણ હવે ટુંકામાં
જ અહિં પતાવવુ પડશે સીંગ થાગ ઘણો વખત ચલાવ્યુ કૉલેજોમા, યુનીવર્સીટીઓમા
બરાડા પાડી પાડી થાકી ગયા છતા કાઇ સગીન ફેરફાર કરી શક્યા નહીં કેટલીક કૉલેજોમાં
તો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ વિશે ચર્ચા પણ થઇ શકતી નથી અને મને તો જાતે આવો કડવો અનુ
ભવ થયો છે આપણા આદર્શોનો ચુરો થવા ઉપરાંત હાલમા તો આપણા સ્વમાનનો,
આપણા દેશના ગૌરવનો, આપણી સ્વતંત્રતાનો આપણા મનુષ્યત્વનો આ બધાના
મુરદાનો ઢગલો જાગતો બળાત્ આપણી નજર આગળ ખડો છે જુઓ પંજાબ
તરફ અને હિંદના અન્ય સ્થળો તરફ કેવા જાતાની નીતિ ચાલુ છે ઘા રૂઝાવવા ઘણા
પાટાપુટી કર્યા પણ આખરે ધન્વંતરી વૈદ્ય મહાત્મા ગાંધીજીને એક મોટી કાપકુપ કરી
સડતા ભાગને કાપી નાખવાની જ જરૂર જણાઇ છે બધા ઉપાયો તેણે અજમાવી જોયા અને
છેવટે એ આ મહૌષધિરૂપી અસહકાર-હથીયાર અજમાવી રહ્યા છે બીજાઓને જેને અસહકાર
માન્ય ન હોય તેને સાધ્ય પાર પાડવા માટે-જે આપનો રાષ્ટ્રીય કેળવણી એક અગ છે-પોત
પોતાના રસ્તા ગ્રહણ કરી દેશના ડૂબતા નાવને હાથ આપવાની તેણે છૂટ આપી છે, પણ તે
ન કરતા ફક્ત હાથનો નામનો જ માત્ર ટેકો નહીં આપતા નાત કાઇ ઉંચુ ચડે છે કે કેમ તે
સાબિત કરવાનો અને તેની ખામી દૂર કરી લેવાનો બોજો તેઓના શિર ઉપર જ નાખવામાં આવે છે

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૪ થો ૧ ૫-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઈ.

આશા છે કે કેળવણીને રાષ્ટ્રીય તથા અસહકારરૂપી રંગોથી શા માટે રંગવામાં આવે છે તે મેં મારી સમજ પ્રમાણે બતાવ્યું છે એટલે અસહકાર પટવાળી રાષ્ટ્રીય કેળવણીની વ્યાખ્યા એની મેળે બંધાઇ જાય છે, છતાં અંગ્રેજીમાં વ્યાખ્યાની જરૂર હોય તો નીચે પ્રમાણે આપું છું

"National Education is that education, which is imparted by our own men or also by men of foreign countries appointed by us, in the true interests of our country, without Government interference or control, and which fosters the ideas and ideals of our civilisation mainly as a basis with a free and open mind to acquire and assimilate truth and knowledge from whatever sources they come" or in other words according to Dr Tagore, "our education should be in full touch with our complete life—economical, intellectual, æsthetic, social and spiritual"

જ્હૉન હૉવર્ડ અને તુરંગોના સુધારા.

લેખક—રા. રા. બાબુલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ, બી. એ.

"ગુન્હાઓ માટે સખ્ત મજુરીની કેદની શિક્ષા કરવાની પદ્ધતિ નાબુદ કરવાની, અને ગ્રેટબ્રિટનની પદ્ધતિને અનુસરીને સઘળી જાતના ગુન્હેગારો સાથે ત્યાંના જેવો વર્તાવ તુરંગોમાં ચલાવાય એવા સુધારાઓ કરવા"

—કૉંગ્રેસના લોકશાહી પક્ષનું ધોરણ

John Howard "visited all Europe to dive into the depths of dungeons, to plunge into the infection of Hospitals, to survey the mansions of sorrow and pain, to take the guage and dimensions of misery, depression and contempt, to remember the forgotton, to attend the neglected, to visit the forsaken, to compare and collect the distresses of all men in all countries. His plan is original, and it is as full of genius as it is of humanity. It is a voyage of discovery, of circumnavigation of charity, and already the benefit of his labour is felt more or less in every country"

—Edmund Burke

અકસ્માત

દેખીતાં અણુધારેલા જાતીય સાહસથી જ્હૉન હૉવર્ડનો પરમાર્થી જુસ્સો તુરંગોમાં સુધારાઓ કરવા તરફ પહેલવહેલો આકર્ષાયો. તે ઇંગ્લાંડથી જ્યારે પોર્ટુગલ સફર કરવા નીકળ્યો ત્યારે પોર્ટુગલની રાજધાની લિસ્બન એક દુઃખદાયક સંજોગોમાંથી પસાર થતી હતી. તે સમયે ત્યાં સ્મરણપટપર રહી જાય એવો એક ધરતીકંપ થયો હતો; તે શહેરમાં તેને અંગે નાશ

ઉપોદ્ઘાત (સચિત્ર) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

કારક ધુમાડા પ્રસરી રહ્યો હતો જે નાના સરખા જહાજમાં તે પોતાની જાતે મુસાફરી કરતો હતો તે કિનારાથી હજુ તો બહુ દૂર ગયું ન હતું તેટલામાં તો તે ફ્રેંચ ચાંચિઆઓના હાથમાં કેદ પકડાયું તે ચાંચિઆઓ તેની અને તેના સાથીઓની સાથે ઘણી ક્રૂરતાથી વર્તવા લાગ્યા ૪૮ કલાક સુધી તેમને કાંઇપણ દાણો પાણી આપવામાં આવ્યો નહિ બ્રેસ્ટને કીનારે તેઓને જેવા ઉતાર્યા કે તુરત જ તેમને બીજા પકડાયલા કેદીઓ સાથે એક પીંજરામાં પૂરી દેવામાં આવ્યા હતા તે સઘળા મદીવાનોને એક ભીનાશવાળા કારાગૃહમાં નાખવામાં આવ્યા ને તેમને ઘણા લાંબા સમય સુધી કાંઇ પણ ખાવાનું આપવામાં આવ્યું ન હતું આખરે માંસનો એક લચકો તેઓના ઓરડામાં નાખવામાં આવ્યો ત્યારે તે કમનસીબ મનુષ્યોએ, ભિખારી પશુની માફક ભૂખે મરતાં તે માંસના લોચાનાં ઘણા નાના ટુકડા કરી નાખ્યાં એક અઠવાડીયા પર્યંત કેદીઓપ્રતિ આવો ક્રૂર વર્તાવ ચાલુ રાખવામાં આવ્યો. તેઓ સર્વેને તે રોગીષ્ટ અને ગંધમારતી ભીનાશવાળી જમીનપર માત્ર ઘાસની જ ચટાઇપર તે ભયંકર ઓરડામાં નિવાસ કરવાની જરૂર પડી

પ્રથમ પ્રયાસ

અંતે કેટલાક સમય પછી હૉવર્ડને અહિંથી મુક્તિ મળી અને તે ઈંગ્લાંડ પાછો ફર્યો પરન્તુ જ્યાં સુધી તે પોતાના કેદી બાંધવોને મુક્તિ મેળવી આપવાને ફતેહમંદ થયો નહિ ત્યાં સુધી તે જરાકે નિરાંતે સ્વસ્થ બેસી રહી શક્યો નહિ તેણે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કરી તેમને આખરે છોડાવ્યા ત્યાર પછી તેણે યુરોપખંડમાંના કીલ્લાઓમાં અને બીજી તુરંગોમાં કેદ પડેલા અંગ્રેજ કેદીઓ સાથે પત્ર વ્યવહાર કરવો શરૂ કર્યો પોતે જે સંકટો અને દુઃખો કારાગૃહમાં અનુભવ્યાં હતાં તેના કરતા પણ વિશેષ દુઃખો કેદીઓને તો હરહમેશ ખમવા પડે છે એવું તેણે આદરેલા પ્રથમ પ્રયાસપરથી તેને માલમ પડ્યું

હાઈ શેરીફ તરીકે

થોડા સમય પછી જ્યારે બેડફૉર્ડ પરગણાના મુખ્ય શેરીફના ઓહ્દાપર હૉવર્ડ નીમાયો ત્યારે કેટલાક કામોના પ્રસંગ સર તેનું ધ્યાન કેદીઓની સ્થિતિ તરફ ખેંચાયું આ શેરીફના ઓહ્દાપર જેઓ તેની પહેલાં નીમાયા હતા તેમને મફત કામ કરવાનું હતું, પણ સાથે તેઓ ખરી રીતે મોટાઇ લેવાને અને રૂઆબ બતાવવાને જ તે (*Honorary*) ઓહ્દો પસંદ કરતા હતા હૉવર્ડ આવી પ્રકૃતિના માણસોથી કાંઇક જુદા જ પ્રકારનો મનુષ્ય હતો તેને તો આવા પરોપકાર કરવાના ઓહ્દા મળ્યાથી એમ જ લાગતું હતું કે તેણે પોતાનાં સર્વ કામો ઘણી ખંતથી અને ફરજ તરીકે અદા કરવાં તે પોતે ન્યાયાસનપર બીરાજતો અને ન્યાયના પ્રત્યેક મુદ્દો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો જ્યારે ચુકાદાઓનું કામ પુરૂં થતું ત્યારે તે જાતે જ્યાં કેદીઓને બંધનમાં નાખવામાં આવતા હતા તે તે કેદખાનાઓની મુલાકાત લેતો ત્યાં તેને ગુન્હેગારો પ્રતિ ચલાવવામાં આવતી ઘાતકી અને નિર્દયભરેલી વર્તણુકનો ખરો ખ્યાલ આવ્યો કેદખાનામાં તેની આંખ સમક્ષ જે જે દૃશ્યો આવ્યાં તે સર્વેએ તેના ભવિષ્યના કાર્યક્રમને તેની આંખ સમક્ષ ખડો કર્યો

વારનોક હેસ્ટિંગ્સનું નવું પરાક્રમ ૨ ૦–૧૨–૦ મેન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

યુરોપમાં સ્થિતિ.

ઉગ્લાન્ડની તેમ જ બીજા દેશની જુ ગોની સ્થિતિ તે સમયે ઘણો ભય ઉભો કરે તેવી હતી ,કેદીઓના કોઇ પણ પ્રકારના વર્ગો પાડવામાં આવ્યા ન હતા તેમ જ તેઓને છૂટા છૂટા પણ રાખવામાં આવતા ન હતા તદ્દન નિર્દોષ તેમ જ ભયકર ગુન્હા કરનારાઓ સર્વેને ભેગા જ રાખવામાં આવતા હતા, તેથી કરીને કાચી તુરગો ગુન્હાઓનુ એક સાધારણ સંગ્રહસ્થાન બની જતી એક ભૂખ્યો મનુષ્ય કે જેને એક રોટલાનો કટકો ચોરવા માટે પકડવામાં આવ્યો હોય તેને અને એક પક્કો ઉચાઉગીર અથવા તો એક ખુનીને સાથે સાથે જ એક કેદખાનામાં બધનમા રાખેલા જોવામાં આવતા દેવાદાર અને ખોટી સહી કરનાર એક નાનો ચોર અને ઠગા રે સનાર, એક અપ્રમાણિક છોકરી અને વેશ્યા, એ સર્વેને એક જ સ્થળે રાખવામાં આવતાં હતાં જુદા જુદા મોગ, શાપ અને ઇશ્વરનિંદા એ સર્વે એક જ સ્થળે એક જ કેદખાનામાં ઉભરાઇ જતાં સાંભળ પડતાં હતા ધાર્મિક પૂજા તો ત્યાં તદ્દન અજાણી જ હતી ટુંકામાં તે એક સંગ્રહસ્થાન હતુ સેતાન તેઓનો રાજા હતો

હૉવર્ડની નોંધ

હૉવર્ડે કેદીઓ પ્રતિ ચલાવવામાં આવતી રીતભાત વિષે પોતાના વિચારોની રૂપરેખા નીચે પ્રમાણે આલેખે છે:—

"કેટલાકો કે જેઓને જ્યુરીએ નિર્દોષ જાહેર કર્યા હતા, કેટલાંક કે જે લોકોનાપર એવો તોહમતો પુરવાર કરી શકાયાં ન હતા કે જેથી કરીને તેઓને કાયદાની અદાલતમાં ઉભા કરી શકાય અને કેટલાક કે જેમની સામે કામ ચલાવવાને પ્રતિપક્ષના કોઇ હાજર ન હતા, તેવા સર્વેને કેટલાક મહિનાઓ સુધી ભાગી જેલોમાં સબડવા દીધા પછી પાછા ધસડી લઇ જવામાં આવતા હતા, અને જ્યાં સુધી અદાલતના કારકુનોને અને તુરગના ઉપરીને, સિપાઇ સપરાને અને તેવા જ બીજા કુત્તાઓને અમુક પૈસા આપવાનુ તેઓની પાસેથી કબૂલ કરાવી લેવામા આવે નહિ ત્યા સુધી તેઓને પાંજરામાં પુરી બધનમા રાખવામા આવતા હતા "

તેણે એવી પણ એક નોધ કરી છે કે તદ્દન મારવાડી જેવા અને પાષાણ હૃદયના લેણદારો પોતાના દેવાદારોને કેટલીકવાર એવી પણ ધમકી આપતા હતા કે તેઓને તો તુરગમાં 'સબડવા જ' દેવા જોઇએ અને ખરેખર તેઓ તુરગમાં સબડતા અને સડતા જ નજરે જોવામાં આવતા હતા કારણ કે તે કારાગૃહોમા બીનાશરવાળી અને ભેજ વાળી જમીનને લીધે તેઓ મુખ્યત્વે કરીને મેલેરીઆના ભોગ થઇ જતા હતા, અને કેટલાક મરણ શરણ પણ થતા હતા હૉવર્ડે એવી ગણતરી કરી હતી કે જેટલા અસખ્ય મનુષ્યોનો ફાંસીને લાકડે ભોગ અપાય છે તેટલા જ બલકે તેથી પણ વધારે સખ્યામા મનુષ્યો કેદખાનામા ભૂખ, રોગ, બીમારી અને ઠડીના ભોગ થઈ પડે છે

જેલનો પગાર

તુરગના ઉપરી અધિકારીઓનો પગાર જાહેરમાથી ન હોતો અપાતો પણ છોડી મૂકવામાં આવતા નિરપરાધીથી તેઓ પોતાના હતા તુરગના ઉપરીને અમુક પગાર કરી અપાવવા માટે હૉવર્ડે શાનિના ન્યાયાધિકારીઓ સાથે લડત ચલાવી ત્યારે એવા પ્રકારનો કોઇ દષ્ટાન્ત હોવાનું હૉવર્ડને પૂછવામા આવ્યુ તેણે કહ્યુ કે હુ તેવો દાખલો શોધી તમને બતાવીશ તે તરત જ પોતાના અશ્વપર સ્વાર થયો અને તેવો દષ્ટાંત આખા દેશમાંથી શોધી કાઢવાને નીકળી પડયો તેણે પોતાના પરગણામા આવેલી દૂર અને નજીકની સર્વે તુરગોની મુલાકાત લીધી તેને તુરગના ઉપરી અધિકારીને પગાર જાહેરમાથી અપાતો હોય તેવો કોઈ પણ દાખલો મળી આવ્યો નહિ પણ તે તપાસ દરમ્યાન કેદીઓની ઘણી કગાલ દશા તેને માલમ પડી. આ ઉપરથી તેણે ઇ ગ્લાડની અને દુનિયાની તુરગોની સુધારણા માટે પોતાના મન સાથે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો

ગ્લૉસેસ્ટરની તુરગ •

ગ્લૉસેસ્ટરમા તેને ત્યાના કાઉન્ટીની તુરગ ઘણી ભયકર માલમ પડી તે ભ ય કાઉન્ટીનો એક તુરગ અથવા કેદખાનામા ફેરવાઈ ગયો હતો સ્ત્રી અને પુરુષ-સર્વ-કેદીને માટે ત્યાં ફક્ત એક જ સાધારણ આ ગણ હતી દેવાદાર કેદીના ન્હેરાણમા તો બારીઓ જ હવા અજવાળા માટે મુદ્દલ ન હતી નર શુ હેગાર માટેના રાતના રહેઠાણ માટેની ઓરડીઓ અન્ધારી અને નાની હતી ત્યાંની તુરગશાળામાં એક જાતનો ઝેરી તાવ ફાટી નીકળ્યો હતો તેણે ઘણા કેદીના પ્રાણ હરણ કર્યા હતા તુરગની દેખરેખ રાખનારને કાઇ પણ પગાર મળતો ન હતો દેવાદાર ગુન્હેગારોને પોતાના ખાદ્ય પદાર્થના પૈસા આપવા પડતા હતા

ઈલીયની તુરગ.

ઇલાયના ધાર્મિક શહેરમા પણ આના કરતા કાંઇક સારી વ્યવસ્થા ન હતી કેદી નાસી છૂટી ન જાય તેના માટે બોય સાથે તેઓ ને પીંઠ સાકળોથી જકડી લેવામાં આવતી લોખડના કેટલાક શળીઆ તેઓની ઉપર રાખવામા આવતા હતાં અણીઆળો લોખડનો ગળપટો તેઓના ગળાની આજુબાજુ બાધવામાં આવતો હતો

નૉરિચની તુરગ

• નૉરિચમા તો જમીનની અન્દર તુરગો બાધવામા આવતી હતી કેદીને માત્ર થોડોક જ ખોરાક અપાતો અને તેનો ખર્ચ પ્રત્યેક કેદી દીઠ વર્ષ માત્ર ૧૫ રૂપીઆ થતો તુરગના ઉપરીને પગાર મળતો નહિ એટલુ જ નહિં પણ ઉપદેશકને પોતાના પોતાના માટે દર વર્ષે ૪૦ પૌંડ આપવા પડતા ! તે પોતાની આવક જુલમ ગુજારી મેળવતો હતો

" હાઉસ ઓફ કૉમન્સ " સમક્ષ આપેલી હકીકત.

પોતાના ઉમ દા કાર્યથી ઉત્તેજન પામીને હૉવર્ડ દરેક સ્થળે સ્થળે ફરી વળ્યો કેદીની સ્થિતિ સુધારવાના વિચારે તેની સઘળી વિચારશ્રેણીમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવ્યુ અને તે કાર્ય કરવામાં તે તલ્લીન થઇ જતો. તેના જીવનનો તે ઉચ્ચ ધ્યેય થઇ પડવાથી તેને ન તો શ્રમ, ભય અથવા તો

શારીરિક દુઃખ ચ્યુત કરવાને શક્તિમાન થતુ ચિકિત્સ ગૃહોની કટાગ્રો ઉત્પન્ન કરે એવી ગૃહ સ્થિતિ પ્રકાશમા લાવવાને તેને કેદખાનાના એક નાકાથી તે બીજા નાકા સુધી તપાસ કરવી પડી કેટલાક દષ્ટાંતોમા તો અલ્પ દેવા માટે કેદ કરવામા આવેલા મનુષ્યોને અને બીજા ઘણા ઓને કે જેઓ તદ્દન નિર્દોષ હતા તેઓને તેણે સ્વતંત્રતા અપાવી હતી તેમની તપાસને અંતે દીવાને આમની સભાએ આ વિષયની વસ્તુસ્થિતિનુ ચોક્કસ પૃથક્કરણ કરવાને એક કમિટી નિમી. હૉવર્ડ પોતે કરેલી સઘળી નોંધ સહિત તેમની સમક્ષ જુબાની આપવાને ખાસ હાજર થયો તપાસ ચાલુ હતી તે દરમ્યાન એક સભાસદે તે વિષયના તેના બારીક જ્ઞાન અને લાગી તપાસથી અચંબો પામી પૂછપરછ કરી કે તેણે કોના ખર્ચ આ સર્વે સ્થળે મુસાફરી કરી આવી ઉત્તમ માહિતી મેળવી હતી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તે આપે તે પહેલા તો હૉવર્ડનુ હૈયુ ભરાઇ આવ્યુ

તુરંગ સુધારવાનો કાયદો. ઈ. સ. ૧૭૭૪

તેની સાક્ષી પૂર્ણ થતા કાયદા ઘડનારી સભાએ તેણે લીધેલા શ્રમ માટે ઉપકાર માન્યો અને આભારની લાગણી પ્રદર્શિત કરી તેણે જે માર્ગ દર્શાવ્યો હતો તે જ પ્રથાને અનુસરીને તે સંબધી પ્રગતિ કરવાનુ તેઓએ વાજબી ધાર્યું તેમણે તેનુ કાર્ય શરૂ કર્યું તે પછીના વર્ષમાં એટલે ઈ સ ૧૭૭૪ માં એક બિલ પાર્લામેંટમાથી પસાર કરવામાં આવ્યુ તેની રૂએ જે બધી જાતની ફીઓ લેવામા આવતી હતી તે સર્વ બંધ કરવામાં આવી, અને તેને બદલે તુરંગોના ઉપરીઓને પગાર બાંધી આપવામા આવ્યા, તેમ પ્રત્યેક કેદીને તેના છુટકારા પછી તરત જ મુક્ત કરવા એવા હુકમો કાઢવામા આવ્યા ઉપરાંત સર્વે તુરંગો નિયમિત ચોક્કસ સમયે ધોવડાવવી, તેને ચુનો દેવડાવવો અને તેમા હવા અજવાળુ આવી શકે, એવો બંદોબસ્ત રાખવો, કેદીના નિભાવ અને દવાદારૂ અર્થે દવાશાળાઓ અને આરોગ્યાલયો બંધાવવાં, અને સુવ્યવસ્થિત તુરંગશાળા બંધાવવી, વિગેરે નિયમો ઘડાયા અને તે વિચારથી પાર્લામેંટની ફરમાનો નીકળ્યા જ્યારે આ કાયદા પસાર થતા હતા ત્યારે હૉવર્ડ પથારીવશ હતો પણ પોતે જ ઉપસ્થિત કરેલી ચલવળ અંતે સફળ થવાનો સમય આવતા તેના ઉત્સાહથી થાક અને જ્વરમાંથી તે મુક્ત થયો અને પુન તેની પ્રકૃતિ સુધરવા માંડી તેનામાં નવુ જોમ અને સ્ફૂર્તિ આવ્યા કાયદાઓ અને નિયમો જેવા પસાર થયા અને અમલમા મૂકવાના ફરમાનો બહાર પડ્યા કે તરત જ પસાર થયેલા કાયદાઓ સર્વે વ્યવહારમા કેવુ રૂપ પકડે છે, વ્યવહારમાં બરાબર મેળ ખાય છે કે નહિ, તેમાં શી શી વ્યવહાર ખામીઓ છે, કેટલા વધુ સુધારાઓને અવકાશ છે, તે નક્કી કરવા પુનઃ ગામગામની તુરંગોની મુલાકાત લેવાનુ, કેદીઓના સમાગમમા આવવાનુ અને તેમની તપાસ તથા હાજતોથી માહિત થવાનુ તેણે શરૂ કર્યું

આયર્લૅંડ અને સ્કોટલાંડની તુરંગો

આ પ્રમાણેના ઇંગ્લાંડમાં પરિપૂર્ણ તપાસ કર્યા પછી હૉવર્ડ આયર્લૅંડ અને સ્કૉટલાંડમાં ગયો, અને તે તે દેશોના તુરંગોની સ્થિતિનુ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવુ શરૂ કર્યું તે સર્વ તુરંગો તેને તેટલી જ અવગતિમા હોવાનુ માલમ પડ્યું એટલે તેની તપાસનુ પરિણામ તેણે જાહેર કર્યું અને તેમા ઘટતા સુધારાઓ કરાવવામા તેને સતેજ મળી

દુઝરના અને મિંગાળો (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એંડ કંપની, મુંબાઇ

હૉવર્ડ ફ્રાન્સમાં.

ત્યારપછી યુરોપખંડના વિવિધ દેશોના કેદખાનાઓમાં કેવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે તેનું બારીક નિરીક્ષણ કરવા તે પ્રવાસે ઉપડી ગયો. પહેલા તે પેરિસ ગયો. ત્યાંની સરકાર ત્યાંના કેદખાના બેસ્ટાઈલના કિલ્લાના દરવાજાનાં બારણાં તેને માટે બંધ કર્યાં. તેથી તે નાઉમેદ થયો; તે આખર સુધી તેમાં મથતો રહ્યો ને આખરે પ્રવાસમાં આગળ વધ્યો. તેણે બીજા કેટલાક કેદખાનાની મુલાકાત લીધી. તેને જણાયું કે એક બીજા કેટલાક કેદખાના ખરાબ સ્થિતિમાં હતાં ખરાં છતાં પણ ઈંગ્લાંડનાં કારાગૃહોના કરતાં સારી સ્થિતિમાં હતાં. જ્યારે ફ્રેંચ સરકારને એવું ચોક્કસ માલૂમ પડ્યું કે હૉવર્ડ બેસ્ટાઈલ કેદખાના વિષે તપાસ ગુપ્તપણે કરે છે ત્યારે તેને કેદ કરવાને એક હુકમ કાઢવામાં આવ્યો. પણ વખતસર તે સદ્ભાગ્યે છટકી નાસી છૂટ્યો. થોડા સમય પૂર્વે જ પ્રસિદ્ધ પામેલા એક પુસ્તકનું ભાષાન્તર કરીને ત્યાંના રાજ્યકેદખાનાનો વૃત્તાન્ત પ્રસિદ્ધ કરી તેણે પોતાનું વેર લીધું. આ મૂળ પુસ્તક મેળવવાને તેને પુષ્કળ મહેનત પડી અને ઘણાં વિઘ્નો નડ્યાં, પણ કશાથી પાછો ન હઠતાં છેવટે તે મેળવી તેનું ભાષાંતર કરી પ્રકટ કર્યું ત્યારે જ જંપ્યો.

હૉવર્ડે ત્યાંથી બેલ્જીયમ, હૉલેન્ડ અને જર્મની તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેણે પ્રત્યેક સ્થળે કેદખાનાની બારીક તપાસ કરી અને તેની નોંધમાં અત્યન્ત શ્રમને પરિણામે દરેક જરૂરી બિનાઓ અને માહિતિઓથી ભરપૂર વિગતો પ્રાપ્ત કરી. આમ આખા યુરોપમાં પ્રવાસ કરીને તે બ્રિટનની તુરંગોની સુધારણાના કાર્યો થાય છે કે નહિ અને તેમાં કેવા સુધારાઓનો હજુએ અવકાશ થાય તેમ છે તે જોવાને તે ફરી ઈંગ્લાંડ પાછો ફર્યો અને વાસ્તવિક તપાસ કરી પાછો ત્યાંથી પોતાના જ પ્રેમથી ઉદ્ભવેલા ધ્યેય અને ઉદ્દેશ સફળ કરવાને તે સ્વિટ્ઝરલંડ જવા ઉપડી ગયો. કારાગૃહોનું શાસ્ત્રીય શિક્ષણ તો તેને ત્યાં જ ખરું મળ્યું. કેદીઓના રોજના જ ફાયદા માટે નહિ પણ કેદખાનાના નિભાવ અર્થે પણ જે કરો પ્રજા ઉપર નાખવામાં આવ્યા હતા તેમાં ઘટાડો કરવા માટે કેદીઓ પાસેથી ત્યાં કામ લેવામાં આવતું હતું, અને તેમને ઉદ્યોગ શીખવાતા હતા.

આ સર્વેનો અભ્યાસ કરવાને સ્વીટ્ઝરલંડમાં અને દેશોમાં અનન્ત શ્રમ લઈ પર્યન્ત અપ્રમિત તપાસ તેણે કરી પછી, તેના પરિણામે હૉવર્ડે 'કારાગૃહની સ્થિતિ' નામનું પોતાનું ઉત્તમ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. આ ત્રણ વર્ષ દરમ્યાન તેણે ૧૩,૦૦૦ માઈલ કરતાં પણ અધિક મુસાફરી કરી હતી. જનસમાજે તેના એ અનિરૂત્તમ પુસ્તકને ઘણા ઉત્સાહથી વધાવી લીધું. કેદીઓને સુધારવા માટે ભવિષ્યમાં શા શા પગલાં ભરવા જરૂરનાં છે તે જાણવા માટે બ્રિટનની આમની સભાએ તેની પુનઃ સાક્ષી લીધી. તેણે પુષ્કળ સુધારાઓ સૂચવ્યા અને ઘણા વ્યવહારૂ કામો કેદીઓને શીખવવાની અને સુધારક શાન્તિદાયક જેલો બનાવવાની ખાસ ભલામણ કરી અને આમ્સ્ટરડામમાં તેણે જે વ્યવસ્થા જોઈ હતી તે નમુનાનું અનુકરણ કરવાને તેણે ખાસ આગ્રહ કર્યો ત્યારે પાર્લામેંટ તરફથી તેને પાછો ત્યાં કેદીઓને ઉદ્યોગ શીખવવાને નીમવામાં આવ્યો.

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (રા. ઝવેરી ભાષાંતરકૃત) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

છે, તેનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવાને મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાંથી તે પ્રુશિયા ગયો, ઑસ્ટ્રિયા અને પ્રુશિયાના લશ્કરની સામી હારોમાથી થઈને તેણે સાઇલેશિયાનો પ્રદેશ ઓળંગ્યો. તેણે કેટલોક સમય વિયેનામા ગાળ્યો અને ત્યાંથી ઇટલી ગયો. રોમમાં તેણે અદાલતોના કારાગૃહોમાં તપાસ કરવાને માટે દાખલ થવાને અરજી કરી જેમ ફ્રાન્સમા બેસ્ટાઈલના માટે થયું હતું તેમ આ સ્થળે પણ અદાલતના કારાગૃહોના દરવાજા તેને માટે બંધ કરવામા આવ્યા હતા, જ્યારે બીજી તુરંગો તેઓની તપાસને માટે ખુલ્લી રાખી હતી. આ સમયની સફરમાં તેણે ૪૬૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી અને ઘણાક પાઉંડ ખર્ચ્યા. જે જે સ્થળે તે ગયો તે તે સ્થળે તેને આનંદથી વધાવી લેવામાં આવતો હતો. કેદ થયેલાઓના આશિર્વાદો તેની ઉપર વરસતા હતા. તેણે ખુલ્લે હસ્તે દાનમાં પુષ્કળ પૈસો વાપર્યો હતો. ના, તેણે તેથી પણ વધુ કર્યું હતું. તુરંગની સુધારણાના મહત્વના પ્રશ્ન તરફ તેણે જગતના વિચારશીલ અને દાનવીર પુરુષોની આંખો ઉઘાડી તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

રૂશિયાની તુરંગો

તે આટલેથી જ અટક્યો નહિ. તેણે લગભગ ૭,૦૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી, ગ્રેટ બ્રિટનના કેદખાનાંની પુનઃ પુનઃ મુલાકાતો લીધી. તેને માલૂમ પડ્યું કે પોતાના પૂર્વના પ્રયાસો કાંઇક અંશે સફળ થયા છે. તેણે તે માટે સંતોષ જાહેર કર્યો. જે કેટલાક દુષ્ટ રીવાજો તેણે કેદખાનાઓમાં પહેલાં જોયા હતા તે તેણે નાબુદ થયેલા હાલમાં જોયા, અને કેદખાનાઓ પૂર્વે કરતા વધારે સાફ, સુખકારક અને નિયમિત હાલતમા માલમ પડ્યા. પાછો પોતાના જ્ઞાનમા વધારો કરવા માટે તેણે પુનઃ એક વખત પરદેશમા મુસાફરી કરી. તેણે અત્યાર સુધી યુરોપ ખંડના દક્ષિણ દેશોમાંની તુરંગોની મુલાકાત લીધી હતી. તેણે હવે રૂશિયાની તુરંગોની મુલાકાત લેવાનો દૃઢ ઠરાવ કર્યો. તે પોતે એમ્સ્ટર્ડામ અને પાઉમેરેનિયા થઈ પિટર્સબર્ગમા દાખલ થયો. ત્યાંની ચપળ અને ચબરાક પોલિસે તેને પારખી કાઢ્યો અને તેને દરબારમા મહારાણી કેથેરાઈનની મુલાકાત લેવાને આમંત્રણ કરવામા આવ્યું. તેણે સાદર મહારાણી સાહેબાને વિનંતિ કરી કે રાજા અને રાણીના દરબાર અને મહાલ મારે જોવા કરતાં પણ દુખીઓના રહેઠાણો અને કેદીઓના ભોંયરા અને તુરંગોની મુલાકાત મારે લેવી છે, રૂશિયામા એવા જે સ્થળો આવેલા છે તે મારે જોવા અને તપાસવા છે. મહારાણી કેથેરાઈને તેને તે માટે ઘટતી અનુકૂળતા કરી આપી. તેને એમ રાજ્ય તરફથી સગવડ કરી આપવામા આવતાં તે અણી આળા ચાબખાના ફટકાથી કેદીઓને કેવી સજા પમાડાય છે તે જોવાને, તેના કેદખાનાની મુલાકાતે ગયો. તે વેળા એક ગુન્હેગાર એક સ્ત્રી અને એક પુરુષને કેદખાનાની બહાર લાવવામા આવ્યા. તે પુરુષને ૦ અને તે સ્ત્રીને ૨૫ એમ અનુક્રમે ફટકા મારવામા આવ્યા. હાવર્ડ કહે છે, કે “મેં તે સ્ત્રીને કેટલાક દિવસો પછી ઘણી નબળી દશામા જોઈ પણ તે પુરુષને મેં ફરી પાછો જોયો નહિ.” તે પુરુષને શું થયું હશે તે જાણવાનું મેં નક્કી કર્યું. ચાબકે ફટકા મારનાર મનુષ્યની મુલાકાત લીધી, અને તેને પૂછ્યું “શું તમે ઘણા થોડા સમયમાં ફટકા મારથી [illegible] ?”

" હા "

" કેટલા અલ્પ સમયમા ?"

" એક બે દિવસમાં"

" શુ તમે તેવી રીતે ઘણા અલ્પ સમયમાં, તેવું પરિણામ લાવી શક્યા છો ?"

" હા "

" હમણા થોડા દિવસ પહેલાં ?"

" હા, છેલ્લો મનુષ્ય કે જે ચામખાના છેડાપર બાંધેલા અણીયાળા ગાંઠાના ફટકાથી મારા હાથથી શિક્ષા પામ્યો હતો તે તે શિક્ષાથી જ મરણશરણ થયો છે'

" તમે કયી રીતે આવુ પ્રાણઘાતક પરિણામ લાવી શકો છો ?"

" પાંસળીમા એક બે ફટકાના મારથી માંસના મોટા લોચાઓ નીકળી આવે છે-'

" શુ, આવી ક્રૂર રીતિએ શિક્ષા અમલમા લાવવાની તમને આજ્ઞા ફરમાવવામા આવે છે ?"

" હા "

આવી તપાસ કર્યા પછી જ્યારે જે મરણતોલ શિક્ષાનો અખિલ બ્રિટીશ સામ્રાજ્યમાંથી તેમ જ યુરોપના કેટલાક દેશોમાંથી બહિષ્કાર કરવામા આવ્યો હતો ત્યારે તે શિક્ષા રૂશિયાના લોકોનુ એક મગરૂબીભર્યું કૃત્ય ગણાતુ હોવાનું હૉવર્ડે ખુલ્લું પાડયુ, ત્યારે આખી દુનિયામાં મોટો ખળભળાટ થઇ રહ્યો.

મોસ્કોથી હૉવર્ડ એક પત્રમાં લખે છે કે " એક વર્ષમા રૂશિયાની હૉસ્પિટલોમા સૈનિક અને નાવિક ભરતીનાં ઓછામાં ઓછા ૭૦,૦૦૦ મનુષ્યો મરણ પામ્યાં છે હવે ઘણા લોકોની ખાત્રી થઇ કે હૉવર્ડ એક ઘણોજ ચોકકસ માણસ છે અને તે સત્ય હકીકત, અતિશયોક્તિ કર્યા વિના જણાવે છે અને તેથી આ ભયકર વસ્તુસ્થિતિ જુલ્મ અને લડાઇ પ્રતિ આપણો અણગમો વધાર્યા વિના રહી શકતો નથી રૂશિયાથી પાછા સ્વદેશ ઇગ્લાંડ ફરતાં તેણે પોલાંડ, પ્રશિયા, હેનોવર અને ઑસ્ટ્રિયન નેધરલેંડસની મુસાફરી કરી ઇ સ ૧૭૮૩ મા તે જ ઉદ્દેશથી તેણે પોર્ટુગલ અને સ્પેનમાં મુસાફરી કરી તેણે પોતાના ઉપર દર્શાવેલા ઉમદા પુસ્તક " કારાગૃહની સ્થિતિ " ના દ્વિતીય વધારામાં પોતાની છેલ્લી મુસાફરીનાં પરિણામો જાહેર કર્યા

હોવર્ડે પોતાના જીવનના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે આમ સતત મહેનત ઉઠાવી તે ફૉર્ચ્યુનની પાછળ બાર વર્ષ સમર્પણ કર્યાં હતા યુરોપખંડનાં શહેર અને મુખ્ય શહેરની તુરગોની મુલાકાત કરતાં તેણે ૪૨,૦૦૦ માઇલથી પણ અધિક મુસાફરી કરી હતી અનાથ, રોગિષ્ટ અને કેદીના છુટકારા અર્થે ૩૦,૦૦૦ પૌંડ કરતાં પણ અધિક ખર્ચ તેણે કર્યો હતો તેમ છતાં પણ હજુ તેણે પોતાનુ કાર્ય સમાપ્ત કર્યું ન હતું તેણે બની શકે તો પ્રાણઘાતક પ્લેગના નિવારણનો ઇલાજ શોધવાને જે જે પ્રદેશોમાં પ્લેગ ફાટી નીકળે છે તેની મુલાકાત લેવાનો ઠરાવ કર્યો તેનો વિચાર ફ્રાંસમાં થઇને પહેલવહેલાં માર્સેલ્સ જવાનો હતો

ઇ સ ૧૭૮૫ ના નવેમ્બર મહિનામાં પેરિસ જવાને તેણે પ્રયાણ કર્યું, ફ્રેન્ચની સરકારે "બેસ્ટાઇલ" વિષે તેનું જે ચોપાનિયું બહાર પડયું હતું તે ધ્યાનમાં લઇને ફ્રાન્સની ભૂમિપર

પગ મૂકવાની તેને મના કરી તેથી ન ગભરાતા તે પોતે વેષ બદલી પેરિસમા દાખલ થયો. જે રાત્રે તે તે શહેરમાં દાખલ થયો તે જ રાત્રે તેને ત્યાંની હોશિયાર પોલીસે તેની પથારીમાંથી ઉઠાડયો તરત જ એક ભાગ્યશાળી વિચાર તેમના મગજમાં સ્ફુરી આવ્યો અને કેટલીક ક્ષણોમાં પોલિસની નજર ચૂકવી તે પથારીમાંથી ઉઠયો, કપડાં પરિધાન કર્યાં અને ગૃહમાંથી નાસી ગયો. તેણે હવે માર્સેલ્સના માર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું

સ્મર્ના કે, જ્યાં પ્લેગ કાળો કેર વર્તાવી રહ્યો હતો ત્યાં જવાને આગબોટમાં તેણે મુસાફરી કરી ત્યાંથી તે દૃઢ નિશ્ચયી પરોપકારી મનુષ્યે "કવોરન્ટાઇન"માં સખ્તમાં સખ્ત નિયમો કેમ પળાય છે તેના સ્વત અનુભવ મેળવવાને એક રોગવાળા વહાણમાં એડ્રીયાટિકથી જવાને તૈયાર થયો. તેને ચેપી જ્વર લાગુ પડયો અને તે અવદશામાં એકલા, સહાય વિના, દુઃખકારક આવતો ખમી, ૪૦ દિવસ પર્યન્ત તે "કવોરન્ટાઇન"મા રહ્યો અને તે પાછો સારો થયો ત્યારે ઇગ્લાંડ પાછો ફર્યો તેણે પોતાના પરગણામાં આવેલી સઘળી સ્થાવર જંગમ મીલકતની વ્યવસ્થા કરી, પાડોશના ગરીબ લુગ્માંના નિભાવ અર્થે નાણાંની વ્યવસ્થા કરી તેણે એક પિતા પોતાના પુત્રો અને બાળ બચ્ચાથી જેમ છુટો પડે તેમ પોતાના મિત્ર સમૂહમાંથી વિદાયગીરી લીધી

તેને હવે ફક્ત એક જ વધારે મુસાફરી કરવાની હતી. અને તેની તે છેલ્લી હતી તેનો વિચાર પ્લેગના સબંધમાં પોતાની તપાસ લબાવવાનો હતો ઇ સ ૧૭૮૯ માં તુર્કી, મીસર અને બારબરીના રાજ્યોની મુલાકાત લેવાની ઇચ્છાથી તેણે હૉલૅંડ, જર્મની અને રશિયામાંથી પસાર થવા માંડયુ પણ તે ફક્ત રશિયાના તાર્તરીમાં ખેર્સન સુધી જ મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન થયો ત્યાં દયાળુના રીવાજ મુજબ કેદીઓની મુલાકાત લેતી વખતે ત્યાં તેને તુરત જ્વર લાગુ પડયો પરદેશમા અને એકલ અવસ્થામાં બિચારો પથારીવશ થયો અને તેનો ૬૪ મે વર્ષે દેહવિલય થયો તેની પથારી નજદીક જે એક વ્યક્તિ હતી તેને ડાચીનીમાંની કબ્રસ્તાનમાંની એક જગ્યા બતાવી અને ત્યાં પોતાને દાટવાની ઇચ્છા દર્શાવી કે "પૃથ્વીમાં મને ત્યાં શાંતિથી સુવા દેજો. મારી કબરપર એક ઘટિકામાપક યન્ત્રની ગોઠવણ થાય મૂકજો અને મને વિસરાઈ જવા દેજો."

પણ જ્યાં સુધી મનુષ્યની યાદદાસ્ત રહેશે ત્યાં સુધી તે ઉત્તમ નરની હૉવર્ડ ભૂલાશે નહિ. કંગાલમાં કંગાલ મનુષ્યનો તે ઉદ્ધારક હતો તે પોતે નિસ્વાર્થી હોઇ પોતાના વિષે કંઇ પણ વિચાર કરતો નહિ પણ તે હમેશ પરને માટે વિચારગ્રસ્ત રહેતો કે જે તેની સહાય વિના અશરણ, અનાથ તેમ ભટકતા જ રહ્યા હોત તેણે પોતાના સમયમા ઘણી અરી પ્રશંસનીય ફતેહ મેળવી હતી. તેના સત્કૃત્યોની અસર તેની જોડે જ નાશ પામી ન હતી, કારણ કે ઇગ્લાંડના જે કાયદા કાનુન ઘડાવવામાં નહિ પણ સર્વ સંસ્કૃતિ પામેલી પ્રજાઓના પણ કેદ સાપ્રત સમયના કાયદા ઘડાવવામાં તેના શ્રમના પરિણામો પ્રતિધ્વનિત થતાં માલમ પડે છે.*

---

* "Travels of John Howard" અને 'The state of Prisons' પરથી

ફુ. સરસા અને નિત્યભરણ, રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુમ્બાઇ.

મારી દક્ષિણની યાત્રા.

લેખક—રા મહદા ચન્દ્રશેખર દીનાનજી, એમ એ , એનએન એમ

ગયા વરસનો ઉન્હાળો પૂરો થવા લગી હું તાસગાંવમાં હતો તેવામાં મને એક એવો વિચાર આવ્યો કે જ્યારે પેટને માટે ગુજરાતથી આટલે દૂર આવીને રહેવાનું મેં કબુલ કર્યું છે ત્યારે મનને માટે સ્હેજ કષ્ટ સહન કરીને એક વાર રામેશ્વર પણ જઇ આવવું ત્યાં જવું એટલે કંઈ તાસગાવથી એમ તો રામેશ્વર ઉતર્યા અને તેમ જ પાછા ફર્યા એમ કરવામાં કાંઇ માલ નહીં માટે કોઇ લાંબી રજાનો લાગ શોધ્યા કરતો હતો પરતુ તે કાંઇ સ્હેજમાં આવે એમ લાગતું ન હોતું થોડી થોડી રજાઓમાં, ગોકાક ફૉલ્સ, સાંગલી, મિરજ, કોલ્હાપુર, મોટા બાળાજી, કાંચી, મદ્રાસ, બીજાપુર બદામી, હુબલી, ગદગ, હમ્પી વગેરે ઠેકાણે જોઇ ફરવાનું થયું પણ મોટા પ્રવાસનો લાગ કાંઇ આવ્યો નહીં અને એટલામાં મારી અમલનેર બદલી થઇ છતાં તે વખતનો કરેલો સંકલ્પ કાયમ રાખ્યો અને આખરે ગયા માર્ચ માસમાં સધી આવી રેહ જુનના પહેલા અઠવાડીઆ લગી મ જુમા આવે ત્યા ફરી રામય એ પ્રમાણે રજા લઇને હુ પ્રવાસ નિકળ્યો

પ્રવાસક્રમ એવો ગોઠવ્યો હતો કે પ્રથમ નાશક ત્ર્યબક જવુ અને ત્યાંથી મનમાડ લગી પાછા ફરીને એવોરો કેવ ઔરંગાબાદ, હૈદરાબાદ બેઝવાડા મદ્રાસ, ચિંગલપટ, ચિદમ્બરમ્, કુંભકોણમ્, તંજાવર, ત્રિચિનોપલી, મદુરા, એટલી જગાઓએ ઉતરીને સગવડ હોય તે પ્રમાણે જોઇને છેવટે રામેશ્વર જવુ, અને પાછા ફરતી વખતે, કૉનર ગોલ્ડ ફીલ્ડઝ, કુન્નુર, ઉટાકામંડ, બેંગલોર, મૈસુર, ગેરસપ્પા ફૉલ્સ, તથા ગોકર્ણ મહાબળેશ્વર એટલી જગાએ થઇને મુંબાઇ જવું ત્યાંસે અમે તે ક્રમપ્રમાણેજ એ પ્રવાસ કર્યો પરતુ કાંઇક ફેરફાર પણ કરવાનું સારું છઇ તેણ પરિણામે અમે રામેશ્વરથી તરત પાછા ન ફરતાં નીલગિરિમાં કોનમો, કૅન્ડી તથા અનુરાધાપુર જોયાં, બેંગલોરથી મૈસૂર એકદમ ન જતાં વચ્ચે શિવસમુદ્ર ફૉલ્સ જોયા અને પાછા ફરતાં શ્રીરંગપટ્ટણ જોયુ અને ત્યાંથી ગેરસપ્પા ફૉલ્સ તથા ગોકર્ણ ન જતાં એકદમ મુંબાઇ પાછા ફર્યા

જે જે જગાઓએ હું જઇ આવ્યો તેના સ્વાભાવિક રીતે ૭ વિભાગ તો પાડી શકાય જેમકે (૧) નાશક ત્ર્યબક, (૨) નિઝામનો મુલક, (૩) મદ્રાસ ઇલાકો, (૪) નીલગિરિ (૫) નીલગિરિ તથા (૬) મૈસૂર પ્રાંત માટે આ લેખના પણ આપણે તેટલા જ વિભાગ પાડીશું

૧ નાશકત્ર્યબક

પ્રવાસની શરુઆત તા. ૧૮ મી માર્ચની સાંજથી થઇ ક્રમપ્રમાણે પ્રથમ નાશક જવા અમે નિકળ્યા તા ૧૯ મીની સવારે સુમારે ૭ વાગે ત્યા પહોંચ્યાં સ્ટેશન ગામથી લગભગ પાંચ માઇલ દૂર છે ત્યાં જવા માટે પ્રત્યેક સાવ । તૈયાર હતા તેમાંથી જલદી પહોંચવાની ઇચ્છાને લીધે અમે "બસ" પસદ કીધી સડક ઘણી સારી હતી અને ઇશ્વરકૃપાથી "બસ" પણ સારી સ્થિતિમાં હતી તેથી લગભગ અ પા કલાકમા અમે નાશક ગામ ચારીને વિકટોરીઆ

બ્રિજ ઉપર થઈને પચવટીમાં ગયા સડક ઉપર, છેલ્લાં ૧૦-૧૨ વરસમાં ઘણા બંગલાઓ બંધાઈ ગયા છે તેમની બાંધણી સાધારણ છે અને બંગલાઓને શોભા આપનાર જે બાગો હોવે તે તો ક્વચિત જ નજરે પડયા ગામના મુખ્ય રસ્તામાં એક ફુવારો છે તેમાં ગંગાવતરણનો દેખાવ કાઢેલો છે તેને લીધે તે જગા ઘણી શોભા આપી રહે છે મુંબ નાશક ગોદાવરીને એક તીરે તથા પચવટી બીજે તીરે છે, અને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવા માટે એક પથ્થરનો પૂલ બાંધેલો છે તે વિકટોરીઆ બ્રિજને નામે ઓળખાય છે આ પૂલ ઉપરથી ગામ તથા પંચવટીનો દેખાવ બહુ રમણીય લાગે છે તેનુ મુખ્ય કારણ ગોદાવરીના ઘાટો તથા તેના ઉપર આવી રહેલાં અનેક દેવાલયો, ભાટીઆ વગેરે ગુજરાતી લોકોએ બાંધેલી ધર્મશાળાઓ વગેરે છે આ પૂલ મુકીને સ્હેજ આગળ ગયા એટલે પચવટી આવી અને ત્યા એક ઓળખાણવાળા ગૃહસ્થને ત્યાં અમે મુકામ કીધો ત્યાં ચારપાંચ દિવસ કાઢયા અને તેટલામાં નાશક તથા પચવટી અને તેમની આસપાસની જોવા જેવી જગાઓ જોઇ નાખી ખાસ જોવા જેવુ ત્યાંનુ બજાર છે-એ ગોદાવરીના બન્ને કિનારા ઉપર આવેલું છે બન્નેને જોડનારી એક પથ્થરની પરેલી પુલથી છે તે નારૂશંકરની ઘટાવાળા રામેશ્વરના મદિરથી સ્હેજ આઘી છે સાંજના પહોરના અહીં ઘણા લોકો હવા ખાવા ફરવા તથા કામકાજ માટે આવે છે તે વખતે ત્યા એક મેળો જ ભરાય છે ગામના સારા માઠા બનાવોની બાતમી પણ અહીંથી જ લોકોને મળે છે અહીંથી જે ઉડતી વાત સાભળેલી હોય તેને ગંગાગોદાવરીમાંથી જાણ્યુ એમ કહેવાનો લોકોમાં રિવાજ છે. ભાવિક લોકો દર્શન અથવા સ્નાનસંધ્યા માટે ને બહુભાગે લાગ સાધવા માટે પણ આ જ વખતે અહીં એકઠા થાય છે સગાંવહાલાઓ, મિત્રો અને પ્રેમીજનો વગેરેને મળવામાટે પણ આ સમવાય ભર્યુ સ્થાન લેખવામા આવે છે ત્યા રામેશ્વરની અગાસી જેવી કોઇ ઉંચી જગાએ બેસીને અવલોકન કરનારને થિએટરમાં ગયા સિવાય અને ખાલી મુગા પુતળાઓને બદલે ખરેખરાં સ્ત્રીપુરુષોવાળો સિનેમાનો દેખાવ નજરે પડે છે અહીંના બજારમા ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી પિત્તળનાં વાસણોની દુકાનો છે. એ દુકાનો ગોદાવરીને બન્ને તીરે છે, તેમાં નાશકની બાજુના તીર ઉપર તેની સખ્યા વિશેષ છે. ત્યા તરેહ તરેહના ઘાટના પાણી ભરવાના, રાંધવાના, દેવપૂજાનાં વિગેરે અનેક ઉપયોગ માટેનાં ચકચકિત થતાં પિતળનાં વાસણો હારબંધ ગોઠવી રાખેલા હોય છે ધાન્ય, મરીમસાલો, મિઠાઇ વગેરે અનેક ચીજોની દુકાનો પણ ત્યા જ છે તે સિવાય ઉન્હાળામા ઠેકઠેકાણે શેરડીનો રસ કાઢવાના કોહોલાઓ ફરતાં જ રહે છે તેનો ચડડડ-ચડડડ થતો અવાજ તે જગાએ થતી ગડબડમાં કાંઇક વધારો કરે છે આ બજારના વચલા ભાગમાં જ ગોદાવરીને પૂર્વકિનારે ચાલુક્ય પદ્ધતિથી પથ્થરનુ બાંધેલું એક મહાદેવનુ દહેરૂં છે જો કે તેમાં પેસવાના પશ્ચિમ તરફના દરવાજા આગળ હલવાઇ વગેરેની દુકાનોને લીધે ઘણી ગદવાડ રહે છે તો પણ અદર પેઠાપછી તેની આસપાસ મોટો ખુલ્લો ચોક અને તેને ફરતી પહોળી દિવાલ અને તે ઉપર અગાસી હોવાને લીધે કેટલાક લોકો હવા ખાવા માટે ઉપર ચઢીને બેસે છે ત્યાંથી આસપાસનો ગામનો દેખાવ બહુ રમણીય લાગે છે, દહેરૂં કઇ બહુ મોટુ નથી પરતુ તેમાં મુખ્ય જોવા જેવુ એ છે કે

મેરેજ ફોર્મ્સ અન્ડર ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ, ૨ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

તે બાંધવામાં ચુનાસિમીટનો મુદ્દલ ઉપયોગ કરવામાં આવેલો નથી માત્ર પથ્થરોને જ એવા ઘડીને બેસાડેલા છે કે જેમ લાકડામાં સાળ કાઢીને બેસાડવાથી તે એક બીજાની સાથે જોડાઇ જાય છે તેમ અહીં પથ્થરોને જોડેલા છે વળી બધી તરફની દિવાલોમાં ઉત્તમ નકશી કામ છે તે કામ ઘણે અંશે કલ્યાણપાસેના અમરનાથના દેવળના કામને મળતું આવે છે પણ તેના કરતાં હલકી પ્રતિનું છે નકશીમાં ખાસ કરીને મહાદેવ, માતા, ભૈરવ, બટુકભૈરવ, વગેરે શિવપુરાણમાં વર્ણવેલા દેવો અને શિવનું તાંડવનૃત્ય કોરી દેખાડેલાં છે વિશેષ અજાયબી પમાડે એવું ઉત્તર તરફની ભીંતમાંથી નિર્માળનું પાણી બહાર નિકળવામાટે કરેલી પથ્થરની નીકની સામે બેસાડેલું મોગલના જેવી પાઘડીવાળું એક હિંદુનું પુતળું છે આ દહેરાના મુખ્ય દરવાજા ઉપર કમાનમાં એક મોટો કાંસાનો ઘંટ છે તે નારૂશંકરના ઘંટ તરીકે ઓળખાય છે આ ઘંટ ઉપર પોર્ટુગીઝ ભાષામાં લખેલો એક લેખ છે અને તેને નારૂશંકર' નામનો એક મરાઠા સરદાર થાણા જીલ્લામાંના એક ગામમાંના દેવળમાંથી પોર્ટુગીઝ લશ્કરને હરાવીને લઇ આવેલો એમ કહેવામાં આવે છે એમાંની લાળીમાં હવે ફાટો પડી છે તથી જો કોઇ અકસ્માતમાં પડીને તેને વગાડતા જાય છે તો તેના હાથે ઇજા થાય એવું છે બીજું જોવા લાયક મંદિર સુંદરનારાયણનું છે તે વિકટોરીઆ બ્રિજની ઉત્તરે ઉંચાણ ઉપર છે આની બાંધણી પણ ચાલુક્ય પદ્ધતિની છે છતાં રામેશ્વર કરતાં પણ અહીં હલકું નકશી કામ છે આ મંદિરમાં એક એવી ખુબી છે કે તા. ૨૧ માર્ચને દિવસે સવારના પહોરમાં સૂર્યનો પ્રકાશ બરોબર નારાયણની મૂર્તિના મ્હોંપર પડે છે આનું કારણ બીજું કાંઇ જ નહીં પણ સૂર્યની ગતિ ધ્યાનમાં રાખીને મંદિરની બાંધણી કરવામાં આવેલી હશે તથા મૂર્તિને બેસાડવામાં આવેલી હશે અહીંની મુર્તિ ઘણી ખુબસુરત છે તે આરસપહાણની બનાવેલી છે રામેશ્વરના મંદિરથી સુંદરનારાયણના મંદિરે જતાં વચમાં કપાળેશ્વર ગોદાવરી વગેરેનાં મંદિરો આવે છે કપાળેશ્વરનું દહેરૂં ઉંચાણ ઉપર છે તે હાલમાં જ થોડા વરસ ઉપર બંધાવેલું હોય એમ લાગે છે તેમાં કાંઇ ખાસ જોવા જેવું નથી ગોદાવરીનું મંદિર નીચે ઘાટની જોડાજોડ છે આ મંદિર પ્રત્યેક સિંહસ્થના વર્ષમાં જ માત્ર ઉઘાડવામાં આવે છે એ ઘણું જ નાનું છે અને તેમાં નકશી કામ પણ કંઇજ નથી–માત્ર ગોદાવરી માતાની મૂર્તિ ઘણી સુંદર છે આ શિવાય એક બીજું ગોદાવરીનું મંદિર પંચવટીના ઘાટ ઉપર જ છે પણ તે સ્હેજ ઉંચાણ ઉપર છે ત્યાંની મૂર્તિ પણ થોડી મોટી છે તે મંદિર બારે માસ ખુલ્લું રહે છે આ શિવાય બીજા પણ કેટલાક દહેરાઓ તે ઘાટ ઉપર છે પરન્તુ શિલ્પશાસ્ત્ર અથવા ધર્મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેનું મહત્વ નથી અહીંનો ઘાટ ઘણો દેખાવડો છે તેની ઉંચાઇ કાંઇ વિશેષ નથી ગંગા અને નર્મદા ઉપરના ઘાટોની સરખામણીમાં તો તે ઘણા જ નીચા છે પરન્તુ નીચાણમાં પણ પહોળાં પહોળાં પગથીઆં તથા પગથાળો બાંધેલી હોવાને લીધે તથા તે ઉપર જુદા જુદા ઘાટના અનેક દહેરાઓ, તથા વિશ્રાંતિસ્થાનો આવી રહેલાં હોવાને લીધે તે ઘણો રમણીય લાગે છે તેમાં વળી નાના નાના કુંડો કરેલા છે તથા બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણેતર જાતિઓને સ્નાન કરવામાટે જુદા, પાણી ભરવા માટે જુદા, કપડાં ધોવા માટે જુદા,

પ્રકારનું છે તે બદામીની ગુફામાના કામને ઘણું મળતું આવે છે. થાંભલાઓ કેટલાક પડી જવા આવેલા તેને લૉર્ડ કર્ઝનની કારકીર્દિમા ટેકાઓ આપવામાં આવ્યા છે આ ગુફાઓની ઉપર એક ઇંદ્રસભાના નામથી ઓળખાતી ગુફા છે ત્યાનાં પુતળાઓ તો જૈનધર્મના માણસો દેવોના જ છે ત્યાં ચડવા માટે અગાઉ સીડી હશે એમ લાગે છે પણ તે નાદુરસ્ત થઇ ગયલી હોવાને લીધે તેને બદલે લોખંડનો દાદર મુકેલો આવેલો છે ત્યાંથી આસપાસનું સૃષ્ટિસૌન્દર્ય જોઇ ઘણો આનંદ થાય છે હવે પહાડ ઉપર મુદ્દલ પાણી નથી.

૪. અંજનીપર્વત

નાશકમાં ચારપાંચ દિવસ આમ ફરવામા કાઢીને અમે ત્ર્યંબક જવા નિકળ્યા-ત્યા જવા માટે બેત્રણ કંપનીઓની મોટારો, માણસ દીઠ ૨થી ૩ રૂપીઆને ભાડે મળી શકે છે પણ રસ્તામા અંજનીપર્વત ઉપર જવુ હતું તેથી અમે એક સ્વતંત્ર ટાંગો જ ભાડે કીધો તેના અગીઆર રૂપીઆ આપવા પડયા જો ત્યાં ન જવુ હોય તો એટલામા ત્ર્યંબક જઇને પાછા આવી શકાય છે અંજનીનો પહાડ એક હવા ખાવાના ઠેકાણા તરીકે ગણાય છે તેમ ત્યાં જૈન લોકોની ગુફાઓ તથા એક દેવળ પણ છે-ત્ર્યંબકને રસ્તે લગભગ ૧૨॥ માઇલ જઇએ છીએ એટલે દક્ષિણ તરફ એક રસ્તો ફુટતો દેખાય છે તે રસ્તે લગભગ એક માઇલ જઇએ છીએ, એટલે અંજની ગામ આવે છે અહીં લગભગ ૧૦૦૦ માણસોની વસ્તિ છે દેવીની પૂજા માટે એક પુજારી ત્યાં રહે છે અને રોજ ઉપર જઇને પુજા કરી આવે છે યાત્રાળુઓ તથા પ્રેક્ષકોને પણ તે સારી મદદ કરે છે ઉપર જવામાટે ગામમાથી ડોળીઓ મળી શકે છે અને લોકો કહે છે કે યુરોપીઅન લોકો તો તેમા જ બેસીને ઉપર ચડે છે પણ અમે તો માત્ર એક ભોમીઓ લઇને જ ઉપર ચડવા માડયુ લગભગ અડધા માઇલ લગી તો ઠીક ઠીક ચાલ્યા જવાયુ પણ પછી તો ક્વચિત પથ્થરમાં થઇને અને ક્વચિત માટીમા થઇને આમ વળતાં અને તેમ વળતાં લગભગ બીજો અડધો માઇલ ચાલ્યા અને આગળ જોઇએ તો જેમ જોરમા પવન ફુંકાતો હોય તે વખતે કનકવો જેમ ચડે તેમ પથ્થરના ઢગલાઓમાં થઇને લગભગ પાએક માઇલ ચઢવાનુ આવ્યુ એટલું ઠીક હતું કે બન્ને બાજુએ ઉંચી ઉંચી કરાડો હતી એટલે પગ નીચેં એકાદ પથ્થર ખસી ગયો તોયે પડવાની ધાસ્તિ ન હોતી. નારાયણનુ નામ લઇને તે ઉપર પણ ચડી ગયા. એટલે આવી એક ગુફા. તેમાં પેસતાં જ એક બારણાએ ગરુડ ઘરાચાપ જેવી આકૃતિ કોરેલી હતી. અંદરના ભાગમાં બારણાની સામે એક ઉંચા ઓટલા ઉપર ત્રણ જૈન તીર્થંકરોની મૂર્તિ હતી અને પશ્ચિમ તરફ એક બીજો ઓરડો હતો તેમા પણ કેટલીક એવી જ નાની મૂર્તિઓ હતી અહીંનુ કામ એટલુ હલકા પ્રકારનુ હતું કે પાંડવ ગુફાના પ્રમાણમાં તે બહુ જ ક્ષુલ્લક લાગ્યુ તેની દેખરેખ પણ કોઈ રાખતું હોય એમ જણાતું ન હોતું કારણકે અંદરથી ઘણી દુર્ગંધ નિકળતી હતી આ ગુફાની પાસે એક ટાંકી હતી તેમાંનુ પાણી સ્વચ્છ હતું આ ગુફાને વળી થોડુંક ઉચે ચઢવાનુ હતુ અને પછી, લગભગ અડધો માઇલ સ્હેજસાજ ઉંચી નીચી જમીનમાં થઇને જવાનુ હતું તેટલો રસ્તો કાપતાં એક તળાવ તથા એક બગીચો આવ્યાં એ તળાવનુ પાણી સ્વચ્છ અને ઠંડું

હતું બગનો પડી જવા આવેલો હોવાને લીધે તેની દુરસ્તી ચાલતી હતી ખબર કાઢતાં માલમ પડ્યું કે તે મુસાફર બંગલો હતો ત્યાં થોડું ભાગ્યું તુટ્યું ફરનીચર પણ હતું ત્યાં નાસ્તો પાણી કરીને બીજા બે ત્રણ મિશનરીઓના બંગલા છે તે જોયા વળી બીજો માઈલ કોઢ માઈલ ઉંચે જઈએ તો અંજનીનું દહેરૂં દેખાશે એમ ભોમીઆએ કહ્યું પણ અટલું જ જોઈને કયાસ કીધો કે તે કેવું હશે અને વખત ઘણો થઇ ગયો હતો અને થાક પણ ઘણો લાગ્યો હતો, એટલે ત્યાં જવાનું માંડી વાળ્યું ખબર કાઢતાં માલમ પડયું કે અહીં હનુમાનનું એક પણ સ્થાનક નથી લોકો એમ વાત કરે છે કે ઉપર જણાવેલી ગુફામાં હનુમાનને જન્મ આપીને અંજની પહાડની ટોચે જઇને રહી છે પણ એકંદર પરિસ્થિતિ જોતા એમ જ લાગ્યું કે એ તો ગપ જ છે તેથી વિશેષ વખત ન ગાળતા નીચે ઉતર્યા ગામથી પૂર્વ તરફ આશરે પોણા માઈલ ઉપર બીજા કેટલાંક જૈનોના મંદિર છે એમ ત્યાના પાટીલ, તલાટી, પુજારી વગેરે લોકો મળવા આવ્યા હતા તેમના કહેવાથી જાણ્યું પરન્તુ આટલું જોઇને જ ધરાઈ ગયેલા હોવાને લીધે ત્યાં ન જતાં અમે ત્ર્યંબકનો જ માર્ગ લીધો.

૫. ત્ર્યંબક.

ત્ર્યંબક ત્યાંથી ૫–૫॥ માઈલ દૂર છે રસ્તામાં કાંઈ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવું કાંઇ નથી ત્ર્યંબક ગામ નાનું સરખું છે આશરે ૫–૬ હજાર માણસની વસ્તિ હશે એમ કહેવાય છે. ઘરોની બાંધણી સામાન્ય છે ગામની અન્દર પેસતાં મ્યુનિસિપાલીટીનું નાકું આવે છે ત્યાં સિંહસ્થના વર્ષમાં માણસ દીઠ ચાર આના અને બીજા વર્ષોમાં બે આના કર લેવામાં આવે છે ગામમાં મ્યુનિસિપાલીટી તેમ જ પોલીસનો બન્દોબસ્ત સારો દેખાય છે ત્યાં મ્યુનિસિપાલીટી તરફના તેમ જ ખાનગી ધર્માદા દવાખાનાઓ ત્રણ ચાર છે પાણીને માટે ફુવારો તથા નળ છે ગામમાં પેસતા ડાબી બાજુએ બ્રહ્મગિરિ તથા જમણી બાજુએ નીલ પર્વત દેખાય છે લગભગ મધ્ય ભાગમાં ત્રણ ધર્મશાળાઓ છે તેમાંની જેહાભાઇ ધનજીની ધર્મશાળા નવી તથા સગવડ વાળી હોવાને લીધે અમે ત્યાં મુકામ કીધો ત્યાંથી લગભગ દક્ષિણ તરફ પચાસ કદમ દૂર ત્ર્યંબકેશ્વર મહાદેવનું દહેરૂં છે બ્રહ્મગિરિની તળેટીમાં તથા નીચા નીચાં ઘરોની વચમાં આવેલું હોવાને લીધે આ દહેરૂં શોભી નિકળે છે મુખ્ય દેવાલયની આસપાસ ચોમેર ફરતી ત્રણ ફુટ પહોળી પથ્થરની દિવાલ છે તેમાંની ઉત્તર તરફની દિવાલમાં મુખ્ય દરવાજો અને તે ઉપર નગારખાનું છે તેની પાસે ડાબી બાજુએ રથગૃહ છે અહીંનો રથ ઘણો ઉંચો છે અને તેમાં સારૂં નકશી કામ છે દરવાજા ઉપર પણ થોડુંક તેવું કામ છે તેની અંદર જતા બીજે તરફ કમાનવાળા ઓટલાઓ દેખાય છે ત્યાં ઘણે ભાગે સાધુ સન્યાસીઓ ઉતરે છે તેને છોડીને આગળ જતા એક મોટો ચોક આવે છે તેમાં પથરાઓ જડેલા છે શિવાલય પૂર્વાભિમુખ છે તેનું શિખર ઘણું ઉંચું છે અને ઉપરથી તે નીચે લગી તેમાં સાધારણ નકસી કામ કરેલું છે તેની નીચેના ભાગમાં નાના નાના ચઢતા ઉતરતા શિખરોની આકૃતિ કાઢેલી છે અને ઠેઠ ઉપરનો ભાગ ગોળઆકૃતિવાળો છે, તેના ઉપર એક સોનાનો કળશ છે તેની પાસે સોનેરીપતરાથી મઢેલી એક છડી ધ્વજા ચઢાવવાના માટે રાખેલી

સુલામતિરીનો ગજબ. (સચિત્રનવલકથા) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠીએન્ડ કંપની મુંબાઈ.

છે ઉત્તર તરફના બારણામાથી પેસતા એક મોટો રંગમંડપ આવે છે ત્યાં બ્રાહ્મણો એમીને પૂજાપૂજા વગેરે કરે છે તેની ઉપરનો ઘુમટ ઘણો મોટો છે અને અંદરના ભાગમા કમળાકૃતિ ઉપસી આવી હોય એવી રીતે કાઢેલી છે જમીન ઉપર વચલા ભાગમાં એક કાળા પથ્થરનો ઘાટીલો નંદી છે અને તેની પાસે એક મોટો કાચબો છે ત્યાંથી જમણી બાજુએ વળીએ એટલે મુખ્ય દેવાલય આવે છે તેના બારણા ઉપર ચાંદીના પતરા મઢેલા છે. પથ્થરની બારસાખ ઉપર ગણપતિ અને સિદ્ધિબુદ્ધિની મૂર્તિ કોતરેલી છે શિવનુ લિંગ ઉંડાણમાં છે તેથી ૭-૮ પગથીઆ ઉતરીને અન્દર જવુ પડે છે બ્રાહ્મણશિવાય ઇતર જાતિના માણસોને તથા બ્રાહ્મણને પણ ધોતીઆ અને અંગવસ્ત્ર શિવાય બીજા કપડા સાથે અન્દર જવાની બંધી છે. અન્દરના ભાગમા અન્ધારૂ છે તેથી બહારથી આવેલા માણસને એકદમ તો કાંઇ બરોબર સુઝતુ જ નથી મિનિટ બે મિનિટ આંખ ફેરવતાં એક જળાધારી દેખાય છે. અજાણ્યા માણસને તો એમ જ લાગે કે અહીં લિંગ છે જ નહીં કે શું ? પરંતુ જળાધારમાં પાણી ભરેલુ રહે છે તેમા હાથ નાખી જોતા માલમ પડે છે કે તેમાં એક ખડક જેવુ કંઇક છે તેની આસપાસ ત્રણ નાનાં નાના લિંગ છે અને તેની ઉપરના ભાગમાથી ગંગા સતત વહ્યા કરે છે, તેને લીધે જળાધારી હમેશા જળથી ભરેલી રહે છે અહીં અખંડ દિવાઓ બાળવામાં આવે છે પાછળની ભીંતમા પાર્વતિની એક મૂર્તિ છે તે પણ નાની જ છે દેવાલયની પૂર્વ લગભગ પચીસેક ફુટ ઉંચી પથ્થરની એક દીપમાળ છે અને તે તરફની દિવાલમા સિપાઇઓને રહેવાની ખોલીઓ છે અહીંનુ શિવલિંગ બાર જ્યોતિર્લિંગ પૈકી એક છે તેથી તે ક્યારે ઉદ્ભવ્યુ તે કોઈ કહી શકતું નથી પરંતુ દેવાલય તો માધવરાવ પેશ્વાના વખતમા બંધાયલું કહેવામાં આવે છે તેનો વહિવટ ત્યાના એક જાગીરદારના હાથમા છે દેવના વાઘા તથા અલંકારો એની જ પાસે રહે છે. અને કહેવાય છે કે અહીંનો મુકુટ ઘણો કિંમતી અને જુનો છે ત્ર્યંબકેશ્વરના દેવાલયથી અજમાસે માઇલ લગી પશ્ચિમ તરફ જઇએ એટલે પ્રથમ કનખલ અને કુશાવર્તના કુંડો આવે છે પહેલો નાનો છે અને ત્યા લોકો શ્રાદ્ધ વગેરે કરે છે તેને લીધે તેનુ પાણી વણ ગંધાતુ રહે છે કુશાવર્તનો કુંડ મોટો છે તેમા ઉતરવા માટે ચોમેર લાંબા તથા પહોળાં પગથીયા બાંધેલા છે. તેની ત્રણ તરફ ઉપરના ભાગમા કેટલાક દેવાલયો તથા બેસવાની ઓસરીઓ છે અને તેમા નકસીદાર કમાનો વગેરે હોવાને લીધે તે બહુ દેખાવડો લાગે છે. અહીં નહાવાનુ ઘણુ પુણ્ય છે એમ મનાય છે. પરંતુ મ્યુનિસિપાલીટી તરફથી સિપાઇ ત્યા રહે છે ને લોકોને અંદર ન્હાવા દેતો નથી તેથી લોકો વાસણમાં પાણી લઇને પગથાળ ઉપર આવે છે અને ત્યાં ન્હાય છે તે પાણી પરભારૂં બહાર ચાલ્યુ જાય એવી મોરીઓ કરેલી છે કપડાં ધોવાં હોય તો તે પણ અહીં જ ધોવા પડે છે આ કુંડની ઉત્તરે ગંગાદેવીનુ મંદીર છે તેની બાંધણી સાધારણ છે પણ મૂર્તિ ઘણી મનોહર છે

૬. બ્રહ્મગિરિ.

આ કુંડથી થોડેક દૂર ત્રણ મોટા તળાવો છે તેમાંનુ એક ગંગાતળાવ છે તેમાંથી નળો વાટે પાણી ગામને પુરૂ પાડવામા આવે છે બીજું તળાવ, ગૌતમાલય તરીકે ઓળખાય છે.

આ બન્ને તળાવો મોટા છે ત્રીજુ તળાવ ઇન્દ્રાલય તરીકે ઓળખાય છે તે સ્હેજ નાનુ છે. આની દક્ષિણે તથા પશ્ચિમની બાજુની જોડાજોડ ઘરોની હારો છે અને તેની પૂર્વે તરફ દહેરાને લગતો બાગ છે આ બધાને લીધે આ તળાવ સુશોભિત દેખાય છે ગંગાલય આગળથી બ્રહ્મગિરીપર ચડવાનો રસ્તો શરૂ થાય છે તે પહાડ ઘણો ઉંચો છે તેથી એક ડોળી સાથે લેવાનો વિચાર કર્યો પરંતુ જે દિવસે ત્યાં જવાનો વિચાર હતો તે દિવસે ચુળીપડવો હોવાને હોવાને લીધે જે ડોળીના રોજ દોઢ બે રૂપીઆ માંગતા હતા અને ના કહેતા છતાં પછવાડે દોડતા આવતા તેના જ તે દિવસે દસ રૂપીઆ માગવા માંડ્યા તેથી તે લીધા વગર જ ચડવાનુ શરૂ કીધું લગભગ એક માઈલ સુધી તો નીચી ઉંચી જમીન ઉપર થઈને જ જવાનુ હતું તે પુરી થઈ એટલે એક પંજાબના તથા એક સીંધના ગૃહસ્થે થોડા વખત ઉપર બંધાવેલા પથ્થરનાં પગથીઆં આવ્યા થોડાક ચડ્યા એટલે એક બાવાની ઝુપડી આવી ત્યાં આગળ એક ૧૦–૧૫ વર્ષનો બ્રાહ્મણ ભિક્ષા માગતો દેખાયો તેને જોડે આવવાનુ પુછતા તેણે કબુલ કર્યું અને તેને સાથે લઈને અમે આગળ ચાલવા માંડ્યું અહીંથી પથ્થરના બાંધેલા પગથીઆ આવવા માંડ્યા તે પગથીયાં બહુ મજબુત પથ્થરના, તથા પહોળા છે તથા વચ્ચે વચ્ચે પગથાર બાંધેલી છે તેની બન્ને તરફ ૨–૨॥ ફુટની પાળો બાંધેલી છે તેથી પડવાની ધાસ્તી બિલકુલ રહેતી નથી અહીંનાં પગથીયાની સંખ્યા ૫૦૦ની છે પણ ચડાવ ઘણો હોવાને લીધે ચડતા ચડતા શ્વાસ ભરાઈ જાય છે પણ પેલા અમારા બુઢા ભોમીઆની "શંકર" "હરહર મહાદેવ"ની હાકોથી હિંમત રહેતી હતી ત્યાં ૧૦૦–૧૦૦ પગથીઆનો એક એક દાદર બનાવેલો છે ત્રીજા તથા ચોથા દાદરના થોડા ભાગમાં તો ચડાવ ઘણુ જ અવળું છે તેથી ઝાલીને ચડવા માટે લોખંડના કઠેરાઓ જડેલા છે પાંચમો દાદર પુરો થાય છે એટલે એક ગુફા આવે છે તેને બહારથી ચુનો લગાડેલો દેખીને યાદ આવ્યું કે ત્ર્યંબક ગામમાંથી જે સફેદ વહેરા જેવુ દેખાતું હતું તે આ જ તેના દરવાજાની આસપાસ વસિષ્ઠ અને શુક્રાચાર્યની મુર્તીઓ ખોદેલી છે અને અંદરના ભાગમાં મહાદેવનુ લિંગ છે. ત્યાં થોડોક થાક ખાઈને વળી આગળ ચાલવા માંડ્યુ અડધોએક માઈલ ચાલીને ગયા એટલે બ્રહ્મગિરીને ટોચે પહોંચ્યા અહીંથી ચોમેર ઘણા માઈલ દૂર નજર જાય છે ત્ર્યંબક ગામ, ત્યાંનુ દહેરું, પેલાં ત્રણ તળાવો, દેવનો બાગ, નીલ પર્વત, તેની પાસેનો અખાડો તથા વચ્ચે વચ્ચે ઝાડો તથા ઝાડી વગેરે એવાં ઝીણાં તથા સ્પષ્ટ દેખાતા હતા કે કોઈ ઉત્તમ ચિતારે એક સુંદર ચિત્ર કાઢીને જોવા માટે ન મુક્યુ હોય એમ લાગ્યું હું તો એમ જ ધારતો હતો કે શંકરે જટા પછાડી ગંગાને પ્રકટ કરી હતી તે અહીં જ હશે પણ ત્યાં ગયા એટલે નિરાકરણ થયુ કે તેને માટે તો પહાડની બીજી બીજી તરફ જવુ પડે છે તેથી ટોચ ઉપરથી અમે પશ્ચિમ બાજુએ નીચે ઉતર્યા ઉતરતા ઉતરતા એક શંકરનુ દેવાલય અને એક કુંડ, એક પિંપળાનુ ઝાડ તથા તેની આસપાસ ચોતરો એટલું દીઠું આ ઝાડની નીચે ગૌતમ ઋષીનો આશ્રમ હતો એમ લોકોની માન્યતા છે મહાદેવનુ દહેરું નાનુ સરખુ બાંધેલુ છે.

સ્નેહમુદ્રા ૧–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ત્ર્યંબકેશ્વરનું લિંગ ત્ર્યંબકેશ્વરની નકલ છે-ત્યાંના લોકો કહે છે કે રાઘોબા પેશ્વા અહીંના કિલ્લામાં રહેતો હતો તે વખતે તેણે આ દહેરૂં બંધાવ્યું હતું પિપળાની આસપાસના ચોતરામાં એક બોખરૂ છે તે જ ગૌતમ ઋષીની ગુફા એમ લોકો કહે છે પણ તે ખરૂ લાગતુ નથી કારણ કે ચોતરો કાંઇ કંઈ બહુ હજાર વર્ષનો જુનો હોય એમ દેખાતું નથી ત્યાંથી પાછું ઉત્તર તરફ આશરે અડધો માઇલ જવુ પડે છે તેટલું ચાલીને જઇએ છીએ એટલે શંકરે જ્યાં જટા પછાડીને ગંગાને વહેતી કરી હતી તે જગા આવે છે મનમાં તો કંઇ કંઇ તર્ક હતા કે ત્યાં કોણ જાણે શુ જોઇશુ રવિવર્માના ચિત્રનો દેખાવ કાંઇક નજર આગળ આવશે એમ લાગતુ હતુ પરંતુ જઇને જોઇએ તો એક ૫-૭ ફુટ લાંબી તથા ૨-૨॥ ફુટ પહોળી શિલા દેખાઈ તે ઉપર જરાતી ચીરા વળી જાય છે તેવી દશ બાર ચીરા ઉપરથી આવેલી અથવા ખોદેલી દેખાઈ ચાબીનુ તો ત્યાં નામ પણ નહોતુ જો અહીંથી જ પ્રવાહ શરૂ થયો હોય તો આ શિલા આવી સુકી સડક શી રીતે હોય શકે એમ વિચાર પણ આવ્યો પરંતુ કાંઇક અંશે હૃદયમાં સરકારનું બીજ હોવાને લીધે, થોડે અંશે આટલું કષ્ટ વેઠીને ત્યાં લગી ગયલા હોવાને લીધે, તથા થોડે અંશે સ્થાના એકાંતપણા તથા આસપાસના ભવ્ય દેખાવને લીધે જે શંકરના નામથી એ જગા પવિત્ર ગણાતી હતી તેનુ સ્મરણ થયુ અને હૃદયમાં તેને માટે પ્રેમ અને આદરભાવનું ઝરણું ફુટ્યું ખરેખર જેને આત્મસાધન કરવુ હોય તેને માટે આવી જ જગાની જરૂર છે એમ લાગ્યુ તથા અહીં થોડા દિવસ રહેવાય તો કેવુ સારૂ એમ પણ વિચાર આવ્યો, પરંતુ માથાથી જ ધાયલા મને અનેક કુતર્ક કાઢ્યા અને પગને પાછા ફેરવ્યા પાછા ફરતી વખતે પાસેનો એક બીજો રસ્તો લીધો ત્યાંથી જે થોડોક ભાગ ચઢીને પહાડની ટોચ ઉપર જવાતુ હતુ તેણે તો દમ આખર કરી નાખ્યો એક જગાએ તો એમ જ ધાર્યુ કે આ પગ સરક્યો ને ગયા પણ જેમતેમ કરીને ભયનું સ્થાન વટાવીને ઉપર ચઢ્યા ત્યાંથી પાછા ઉતરવુ એ તો રમતની વાત હતી જે પહાડ ચઢતા સુમારે બે-અઢી કલાક થયા હશે તે ઉતરતાં પૂરો એક કલાક પણ લાગ્યો નહીં હશે

૭. ગંગાદ્વાર.

બીજે દિવસે સવારે ગંગાદ્વારે આગળ જવા નિકળ્યાં ત્યાં જવાનો રસ્તો ગૌતમાનદની પાસે થઇને છે ગામની હદ છોડીએ કે થોડા જ વખતમાં પગથીઆઓ આવે છે આ પગથીઆ બ્રહ્મગિરિ કરતાં લાંબા તથા પહોળા અને ઓછા ચઢાણવાળા છે તેથી તે ચઢીને જવું એ કાંઇ અઘરૂં લાગ્યુ નહીં પગથીઆની બાજુમાં ઠેકઠેકાણે ગણપતિ, નૃસિંહાવતાર, રામલક્ષ્મણ વગેરેના દહેરાંઓ, તથા રામકુંડ, લક્ષ્મણકુંડ વગેરે આવ્યા તે જોતા જોતા સાડીસાતસો પગથીઆ ચઢીને પહાડની લગભગ ૩/૪ જેટલી ઉંચાઇ ઉપર ચઢ્યાં ત્યાં એક ગોખનામાં ગંગાની મૂર્તિ નજરે પડી તેની નીચેની એક મોરીમાંથી પાણી પડતુ હતુ તે જ ગંગાદ્વાર એમ અમને કહેવામાં આવ્યુ અહીંથી પણ નીચેનો દેખાવ ઠીક દેખાતો હતો પણ બ્રહ્મગિરિની વાત તો ઓર જ ગંગાની મૂર્તિની બાજુમાં એક ટાકુ હતુ તેમા પણ પાણીનુ તો એક ચમચ ખાવા જેટલુ પણ ટીપું નહીં આના કારણ ગયા વરસની વરસાદની અછત અને ઉનાળાની મોસમ હતા જે ગંગાદ્વાર તરીકે

ઓળખાવવામાં આવતું હતું ત્યાંથી ગંગાનો પ્રવાહ ક્યાં થઈને નીચે ઉતરતો હતો તેનું તો અજ્ઞાન જ રહ્યું અહીંથી થોડાક સાંકડા રસ્તા ઉપર થઈને એક મહાદેવનું દહેરૂં હતું ત્યાં ગયા આ દહેરૂં ગંગાદ્વારથી એકાદ ફરલોંગ દૂર હશે ત્યાં જવાનો રસ્તો જરાક વિકટ છે તેથી ઘણા લોકો ત્યાં જતા નથી પણ અમે તો હિંમત ભીડી તે દહેરામાં શંકરનાં ૧૦૮ લિંગ છે તથા એક માતાની મૂર્તિ છે અહીં કોઈ મહાત્મા અગાઉ રહેતા હશે એમ લાગ્યું ત્યાંથી વળી આગળ ૧-૧॥ ફરલોંગ ઉપર મત્સ્યેન્દ્રનાથની ગુફા છે ત્યાં ગયા રસ્તો આગળના જેવો જ હતો પગથીઆં હતાં પણ તે સારા પથ્થરના બાંધેલા નહીં આ ગુફા સ્હેજ ઉંચાણ ઉપર છે તથા ત્યાં ચઢવાનું જરા અઘરૂં છે તેમાં એક બાવાજી રહીને આત્મસાધન કરે છે તેના દર્શન કર્યાં તે સિવાય ગુફાના છેક અન્દરના ભાગમાં એક શિવલિંગ તથા નાથના પગલાં છે તેના દર્શન કર્યાં—અહીં એક શિલા છે તેને વિષે એવી આખ્યાયિકા છે કે કોઈ પણ માણસ નાથની દિક્ષા લઈને અહીં એક વર્ષભર રહીને શિલા ઉપર બેસીને આત્મસાધન કરે છે કે તે તદ્દન વીતરાગી થાય છે તે જોઈને અમે પાછા ફર્યાં.

૮. નીલપર્વત.

ગંગાદ્વાર ઉપરથી નીચે ઉતરીને અમે મુકામ ઉપર પાછા જવાને બદલે ત્યાંથી સ્હેજ દૂર નીલ-પર્વત છે તે ઉપર ચઢ્યા જો કે આ નામ ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે ઉપલા બેના જેવો જ મોટો પહાડ હશે પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે તે એક ટેકરી જ છે તેની ઉપર જવા માટે ગંગાદ્વારનાં જેવાં પગથીઆં બાંધેલાં છે તેની સંખ્યા ૨૫૦ ની છે ચઢીને જતા પ્રથમ સાધુઓનો એક અખાડો આવે છે આ જ જગાએ સિંહસ્થનું વર્ષ શરૂ થતાં આખા હિંદુસ્થાનના જુદા જુદા પંથના સાધુઓ એકઠા થાય છે જે સાધુઓ ત્યાં કાયમના રહે છે તેમાંનો મુખ્ય ઘણી પવિત્ર બુદ્ધિનો અને પવિત્ર જીવન ગાળનારો હોય એમ એની મુખાકૃતિ ઉપરથી લાગ્યું તેની પાસે જ નીલદેવીનું મંદીર છે અહીં જે મૂર્તિ છે તે ખરેખર કોઈ દેવીની નહીં પણ રાક્ષસીની હોય એમ લાગે છે તે મૂર્તિ આખી નહીં પરંતુ છાતી લગીની છે તે આબેહુબ એક ભીલડીની મુખાકૃતિને મળતી છે સાધારણ સ્ત્રીના કરતા બમણું એનું મ્હોડું છે અને તેનું સ્વરૂપ, ચીબું નાક, આગળ પડતા ડોળા, ઉપસી આવેલા ગાલ, પહોળી મ્હોંફાડ વગેરેને લીધે વિકરાળ લાગે છે એ દહેરાંની જમણી બાજુએ ૫-૭ પગથીઆં છે તે ચઢીને જતાં દત્તાત્રેયનું મંદીર આવે છે અહીંની મૂર્તિ ઘણી સૌમ્ય છે તેની આગળ એક આરસપહાણના કકડા ઉપર દત્તાત્રયની પાદુકા છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે ત્યાં કોઈ મહાપુરૂષની સમાધિ હશે ત્યાં એક બ્રહ્મચારી રહે છે તે વેદાન્તનો અભ્યાસી તથા ઉપાસના માર્ગનો સેવક હોય એમ તેની વાતચિત ઉપરથી લાગ્યું આ ટેકરી ઉપરની હવા ઘણી ઠંડી તથા સુખાવહ છે ઉન્હાળામાં થોડા દિવસ ત્યાં જઈને રહ્યા હોઈએ તો દિવસ આનંદમાં જાય એમાં શંકા નહીં

આટલી જગાઓ જોઈને અમે નાશક પાછા ફર્યાં પાછા જવાને માટે ત્યાં મોટરો, ઘોડાના ટાંગાઓ તથા બળદની ગાડીઓ હોય છે તો પુષ્કળ પણ ઘણુંખરા વાહનો લોકોએ

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ

આવવા જવાની મોની કરીને રોકી રાખેલા હોય છે તેને લીધે જ્યારે જોઇએ ત્યારે વાહનો મળી શકતા નથી મોટાર એજન્ટ સાથે આગલા દિવસનો બંદોબસ્ત કીધો હોય તો તે ઘણે ભાગે સીટની ગોઠવણ કરી આપે છે નાશકથી નીમેક માઇલ દૂર સપ્તશૃંગી દેવીનું દેવાલય એક પહાડ ઉપર છે ત્યાના હવાપાણી બહુ સારા છે પણ ત્યાં જતા ઘણો વખત લાગતો હોવાને લીધે ત્યા જતા અમે એલોરા કેવ્ઝ જેને મરાઠીમા વેરૂલચી લેણીં કહે છે તે જોવા જવા માટે તા ૨૭ મી માર્ચને દિવસે અમે મનમાડની ટીકીટ લઇને નિકળ્યા　　—ચાલુ.

ગ્રન્થાવલોકન.

[ઑગસ્ટમાસના પૃ ૩૪૪ થી અનુસંધાન]

૩ દક્ષિણનો વાઘ અથવા આદિલશાહીની પડતીનો પ્રારંભ　સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા

[કર્તા રા ગોવર્ધનદાસ કહાનદાસ અમીન સિનોર પ્રકાશક મુકુન્દલાલ ભગવાન પારેખ, વડોદરા પૃષ્ઠ ૩૮૨ કિંમત રૂપીઆ ત્રણ]

રા જયન્તના ઉપનામથી રા ગોવર્ધનદાસ ગુજરાતના વાચકો સમક્ષ કેટલાયે સમયથી જાણીતા થયા છે રા ગોવર્ધનદાસ સ્હેલાઇથી સ્હમજી શકાય તેવી સારી ગુજરાતી ભાષામા સારા અનુવાદો કરી શકે છે અમ્હારા અનુભવ ઉપરથી અમ્હે કહી શકીએ છીએ કે ત્હેમના લેખો સમાજને અનુકૂળ થઇ પડ્યા છે ઉંચા પ્રકારની સરકારિતાનો બહુ ભાર એમના લેખોમા નથી હોતો એ ખરૂ પરન્તુ, એ સાથે કેટલાક નવલકથાકારોના આડમ્બર વિના ત્હેમના લેખો સહજ અને સરલ ભાષામા લખાયલા હોય છે વાચકોને આવા લેખો પસંદ પડી શકે છે

દક્ષિણનો વાઘ એ આ પુસ્તકનુ નામ સુન્દર અને આકર્ષક અમ્હને નથી લાગતુ. પુસ્તકના અંદરના ગુણ સાથે પુસ્તકના બાહ્ય આકર્ષણ—નામ, બંધામણી, છપાઇ વિગેરે પણ સુન્દર અને આંખને જોતાં જ ગમી જાય એવા હોવાની જરૂર છે શિવાજી મહારાજના દક્ષિણના પરાક્રમ વર્ણવતી આ નવલકથા છે વસ્તુ ઐતિહાસિક છે વસ્તુનો નાયક હિન્દનુ અભિમાન છે પ્રજાપાસે રજુ કરાયેલા અસત્ય અને અપમાનિત ઇતિહાસના શિક્ષણકાલમા હિન્દના સન્તાનોએ નવલકથાઓના આવા આલેખનોમાથી જ પોતાના દેશના ગૌરવની ગની શકે તેટલી ઝાંખી મેળવવાની છે શિવાજી મહારાજને ઇતિહાસકારોએ લૂંટારૂ તરીકે ચિતરવામાં મ્હોટાઇ સ્મજી છે. દેશની સાચી સ્થિતિ ના પારખી શકનારને એ લૂંટારૂ લાગે એમા આશ્ચર્ય નથી આ અવલોકન લખનાર કોઇ ઇતિહાસવેત્તા નથી કે ઇતિહાસકાર નથી, અને એવુ હોવાની ધૃષ્ટતા કરી શકે એમ નથી પરન્તુ એક નમ્ર અભ્યાસક તો છે જ અને શિવાજી મહારાજને જગતના મ્હોટા વિજેતાઓ, મહાન દેશપ્રેમી વીર સુભટોની કક્ષામાં મ્હેલ પણ સંકોચ વિના મુકે છે જો શિવાજી મહારાજને દક્ષિણની પ્રજાસમસ્તે, દક્ષિણના ન્હાનામ્હોટા

સિદ્ધગઢનુ યુદ્ધ ૧　૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

રાજાઓ અને રાજપુરૂષોએ ઉદાર દિલથી અને એકનિષ્ઠાથી હિમ્મતભેર સાહાય્ય આપ્યું હોત તો હિન્દની સ્વરાજ્ય જરૂર સ્થપાયું હોત, હિન્દનો ઇતિહાસ કોઈ જૂના જ સ્વરૂપમાં લખાયો હોત ને હિન્દની ભૂગોળ જૂના જ આકારમાં ચિતરાઈ હોત.

પ્રસ્તુત નવલકથામાં શિવાજી મહારાજના હિન્દની સ્વરાજ્ય સ્થાપનાને અંગે એમણે આદરેલા અનેક સાહસો પૈકી કોઇકનાં ચિત્રો છે બીજાપુરની બાદશાહત સ્હામે શિવાજીએ જે પ્રચંડ ઝુંડો ઉઠાવ્યો હતો તેનો અહિં પ્રસંગ છે શિવાજીના પિતા શાહજી બીજાપુરના બાદશાહ આદિલશાહના દરબારમાં ઉંચું માન ધરાવતા હતા પુત્રના કારસ્તાન અને પરાક્રમથી પિતાને કારાગૃહ સેવવો પડ્યો. બાદશાહે પોતાની નિમકહરામીનો ક્રોધ શાહજી ઉપર ઉતાર્યો શાહજીને દગાથી કેદ કરાવી, કારાગૃહમાં પુરી છેવટે નિર્દયતાથી એનું ખૂન કરવા સુધીનો પ્રયાસ કર્યો હિન્દમાં ખુશામતીઆ અને ભ્રષ્ટ રાજસેવકો આજ જ જન્મે છે એવું નથી પણ પુરાણા કાળથી એ ભ્રષ્ટસંતતિ જન્મતી આવી છે આદિલશાહના દરબારમાં આવા અનેક મરાઠા હતા, છતાં કોઇ વધારે સ્વતંત્ર અને વીરપુરુષો પણ હતા અને તેમાં પ્રધાન જગદેવ મુરાર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે જગદેવ સ્વામીભક્ત અને રાજભક્ત પુરેપુરો હોવા છતાં દેશભક્ત પણ એટલો જ સાચો હતો શાહજીનો એ પરમ મિત્ર હતો અને શાહજીને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર પણ એ જ હતો નવલકથામાં મિત્રદ્રોહી બાજીઅને બીજી તરફ વફાદાર જગદેવનાં પાત્રો મનુષ્યજીવનના બે વિરોધક ચિત્રો ચિતરે છે

શિવાજી હિન્દુ અબળાઓના રક્ષણ માટે કોઈ આશ્ચર્યકારક રીતે હમેશાં ખડો રહ્યો છે જાવળીનો રાજા ચંદ્રરાવ મોરે બાદશાહને વફાદાર હતો શિવાજીને લુટારૂ અને ઉચ્છૃંખલ ગણતો હતો એ ચંદ્રરાવની પુત્રી મોહના અને સુભાન પટેલની પુત્રી અનસૂયાને યવનના હાથમાંથી એણે એવી ધીરતાથી બચાવ્યાં છે કે એ ચિત્ર આપણને શિવાજીમાટે જરૂર જ માન ઉપજાવે સુભાન પટેલ ત્યારથી શિવાજીનો મિત્ર થઇ રહ્યો ચંદ્રરાવે પોતાની બાનકીને શિવાજીના રક્ષણમાં સોંપવાનો વિચાર કર્યો, ને શિવાજી માટેનો પોતાનો વિચાર પણ ફેર વ્યો-શિવાજીનાં ચારિત્ર્યમાં દૂષણતા ઓછી જોવા લાગ્યો પણ વિધિનાં કરવાં કોણ ફેરવી શકે ? હિન્દની સ્વરાજ્યનાં સ્વપ્ન પ્હોફાટતાં શિવાજીના મગજમાં વધુ ને વધુ વિકસતાં ગયાં-વધારે સ્પષ્ટ આકારો રચતાં ગયાં ને એની ધૂનમાં ના કરવાનાં કામો પણ થઇ ગયાં સ્વરાજ્યની સ્થાપના માટે જાવળી પ્રાન્તનો અધિકાર વધુ જરૂરનો લાગ્યો અને ચંદ્રરાવની સાહાય્ય માગી, એણે મોહનાનો હાથ માગ્યો પણ મોહનાના પ્રેમી-શિવાજીના વિશ્વાસુ સહાયક મુરારે શિવાજીને સત્ય હકિકતોથી અજ્ઞાત રાખ્યો, ને પરિણામે શિવાજીએ ચંદ્રરાવનો ઘાત કર્યો-ખૂન કર્યું ! ચંદ્રરાવે શિવાજીને અનેકાને ઠપકો આપ્યો ! મુરારે પોતાનો દોષ કબુલ કર્યો અને શિવાજીના ખોળામાં ચંદ્રરાવે દેહ મુક્યો ! ચંદ્રરાવે મરતાં મરતાં શિવાજીને વિજય ઇચ્છ્યો ! આશીર્વાદ આપ્યા !

આ ટુંકું વર્ણન વાંચનાર ! અનેક સુન્દર પ્રસંગોથી રંગાયેલી આ નવલકથામાં વધારે વિસ્તારપૂર્વક તું વાંચી શકીશ શિવાજીના પાત્ર ઉપરાંત ચંદ્રરાવ મોરે, જગદેવ મુરાર, અહમદ

મુલ્લાના જેવા વીર પાત્રોના સુન્દર ચિત્રો તું જોઈ શકશે અહમદ મુલ્લાનો ઉપર શિવાજીનો એક ઉપકાર અને મુલ્લાનો શિવાજીનો એક પરમ–સત્યનિષ્ઠ મિત્ર, આદિલશાહનો વફાદાર એ સેવક, પણ બાદશાહથી એક વખત અપમાનિત તે એનો, કટ્ટો શત્રુ ! આમ આ નવલકથામાં ઘણા સુન્દર પ્રસંગો સરલ ને મીઠી ભાષામાં આલેખાયા છે વાચકને એકવાર વાંચી જવાની મોજ જરૂર લાગે એમ છે આપણી નવલકથાઓમાં એનુ સારૂ સ્થાન છે અશ્લીલ સંવાદો કે એવી ભાષાથી આ પુસ્તક તદ્દન રહિત છે પુસ્તકની છપામણી વિગેરે સાધારણ સારાં છે આશા છે કે ગુજરાતી આલમ એનો સત્કાર કરશે પુસ્તકમા રા રવિશંકર પંડિતની પીંછીથી ચિતરાયેલાં ચિત્રો મુકવામા આવ્યા છે ને સચિત્ર બનાવવામા આવ્યું છે

૪ શિક્ષાનો આદર્શ

[લેખક રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, અનુવાદક રા દલપતરામ ભાઇશંકર રાવળ, અમદાવાદ પ્રકાશક રા૦ જીવનભાઈ અમરસી મહેતા, અમદાવાદ પૃષ્ઠ ૧૫૨ કિંમત રૂપીયો એક]

વિદ્યાર્થીઓ–યુવાનવર્ગને માનવજીવનના વિકાસ અર્થે રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે જુદા જુદા પ્રસંગોએ ભાષણો આપ્યાં હશે તેવાં ચાર ભાષણોનો એકત્ર સંગ્રહ મૂળ બંગાળી ભાષામાં શિક્ષા–નામથી પ્રસિદ્ધ કરાયો છે તેના હિન્દી અનુવાદ ઉપરથી રા દલપતરામ રાવળે આપણુ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે પુસ્તકનો વિષય આપણા વિદ્યાર્થી વર્ગ જ નહિ પરન્તુ સર્વ કોઇએ ઘણા જ ધ્યાનપૂર્વક વાચવો, સ્હમજવો ને વિચારવો જોઇએ આખા માનવજીવનને તેમા યે આપણા દેશના જીવનને–અવશ્ય ઉપયોગી એવા આ વિચારો મનન માટે યોગ્ય જ છે રવિન્દ્રનાથના એ વિચારો છે એ માટે નહિ, પરન્તુ દર્શાવાયલા વિચારો ઉપર, આપણે આપણુ પ્રજાજીવન જો વધારે સબલ ને તેજસ્વી કરવા ઇચ્છતા હોઇએ તો અવશ્ય કરીને આપણે, વિચાર કરવો જોઇએ આપણા વર્તમાન જીવનની વર્ણસંકરતા, ગુલામીજીવનને સ્વતન્ત્ર જીવન માનવાની ભ્રમજનક માન્યતા સ્હામે આ પુસ્તકમાં ઘણી વાતો કહેવાઇ છે આપણી વર્તમાન શિક્ષણપ્રણાલિકા કેવી ભૂલભૂલામણીમા ભૂલી પડી આપણને અથડાતી રહી છે તે ઉપર રવિન્દ્રનાથના વિચારો જાણવા જરૂરના છે પશ્ચિમની પ્રજાને જ્યારથી એશીયામાં રાજ્યસત્તાનો નાદ લાગ્યો ત્યારથી એશીયાનુ એશીયાઇપણુ અને હિન્દનુ હિન્દીપણુ નષ્ટ થઇ ગયા અંગ્રેજી રાજ્ય હિન્દની આંતર ગેરવ્યવસ્થા દૂર કરવાને મિષે ને હિન્દની પ્રજાને અજ્ઞાનના અન્ધકારમાંથી જ્ઞાનના પ્રકાશમાં લાવવાના બ્હાનાનિમિત્તે હિન્દની પ્રજાને નષ્ટપ્રાય કરી આજ હિંસકવાદના નાદથી પ્રજાને મારી રહ્યું છે માનસિક કે આધ્યાત્મિક કે આર્થિક વિષમતા અંગ્રેજી કેળવણીપદ્ધતિ વધારી રહી છે ચર્ચો પછી હિન્દની પ્રજાને પોતાની નિર્બલતાનુ ભાન આવતું જણાય છે રવિન્દ્રનાથે આ પુસ્તકમાં આ પ્રચલિત પદ્ધતિ સ્હામે ભયંકર વિરોધ ઉઠાવ્યો છે અને જેમને આ દેશનુ હિત હૈડે દાઝે છે તેમણે આ વિચારો ઉપર વિચાર કરવાની જરૂર છે વિદ્યાર્થીઓને કેળવણી આપતા આપખા અનેક શિક્ષકો અને કેળવણીમાં રસ લેતાં કેળવણીકારોએ આ પુસ્તક

ઉષાકાન્ત (સચિત્ર નવલકથા) ૨ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જરૂર વાંચવું ઘટે છે અલબત્ત, કોઇક કોઇક સ્થલ વાંચક અને વિચારક રવિન્દ્રનાથ સાથે સમત નહિ થઇ શકે એ ખરૂં છે પણ તે માટે એ વિચારને યોગ્ય નથી એવું નથી સમયને અનુકૂલ અને સ્થલને બંધબેસતી પદ્ધતિનો સાચો સ્વીકાર કરવાથી ઘણું સાધી શકાશે

રા દર્પતરામે આ ભાષાન્તર કરવામાં સારો પરિશ્રમ લીધો છે એ જણાઈ જ આવે છે પણ એક વાત આપણે ભૂલવી જોઇતી નથી અને તે એ છે કે આ ભાષાન્તર મૂળ વસ્તુના ત્રીજા સ્વરૂપમાં મુકાયું છે બંગાળીમાથી હિન્દી ને હિન્દીમાથી ગુજરાતના કેટલાક અનુવાદના શોખીન સાહિત્યકારો બંગાળીભાષાનો અભ્યાસ ના કરતા આ રીતે અનુવાદ કરે છે એ ઠીક નથી જ થતુ–અનુવાદનું કામ મૂળે જ દુષ્કર હોય છે અનુવાદમાં મૂળ લેખના ભાવ બરોબર યથાસ્થિત ઉતારવા માટે ઘણી ઉંચી જાતની શક્તિ જોઇએ અને આ તો ત્રીજા સ્વરૂપે દર્શન દેવાયા છે અમ્હે નમ્રભાવે સૂચના કરીશું કે અનુવાદકોએ બને ત્યાંસુધી મૂળ પુસ્તકના જ અનુવાદો કરવા ગ દર્પતરામનો પરિશ્રમ સફલ થયો છે એમાં શંકા જેવું કશું જ નથી, અનુવાદકને અમ્હે તે માટે અભિનન્દન આપીએ છીએ —ર. ગો. ત્રિપાઠી.

૫. શ્રી સૌરાષ્ટ્ર-ઉદય —ત્રૈમાસિક, વાર્ષિક લવાજમ, રૂ ૨–૦–૦ તન્ત્રીઓ, રા જમનાદાસ ગો શાહ અને રા ગોપાલદાસ ન્રૂ શાહ, પ્રકાશક શ્રી દસા મોરબીઆ યુવકમંડલ તથા વૉલંટિઅર કોર તરફથી રા નંદલાલદાસ ગો શેઠ

જ્ઞાતિઓનો પ્રશ્ન એ હિન્દુ કોમનો એક મ્હોટામા મ્હોટો પ્રશ્ન છે ઉન્મૂલનવાદી “સુધારકો” જ્ઞાતિસંસ્થાને કેવલ અનિષ્ટ જ માને છે અને ત્હેમનો અન્ત એ જ એમનું અન્તિમ અને સત્ય નિરાકરણ માને છે તે ‘નિરાકરણ” જેટલું સાદુ વાતમા દેખાય છે તેટલુ જ શૂન્ય વાડાભર્યું વ્યવહારમા દેખાઇ આવે છે જેઓ વિદ્યમાન વસ્તુસ્થિતિને કાર્યની ભૂમિકા તરીકે સ્વીકારી સુધારો કરવાના મતના “સુધારકો” છે તેઓ આ પ્રાચીન સંસ્થાને એકસપાટે નાબૂદ કરી જમીનદોસ્ત કરવાની અશક્યતા જુએ છે એટલે હાલની સંસ્થામા વ્યવહારિકતાને ધોરણે જેટલા અનિષ્ટ હોય તેટલા દૂર કરવા અને જ્ઞાતિઓને વધારે ઉદાર અને વર્તમાન કાલને ઉચિત બનાવવા મથે છે તે દિશામા જે પ્રયાસો થાય છે ત્હેમા જ્ઞાતિમંડળો અને જ્ઞાતિપત્રો ધ્યાન ખેંચે છે આ ત્રૈમાસિક તેવો એક સ્તુત્ય પ્રયાસ છે અમ્હે ત્હેની સફલતા ચાહીએ છિએ ભાઈ નૃસિંહ વિભાકરનો “જ્ઞાતિઓનું ભવિષ્ય” એ લાક્ષણિક ચમકથી લખાયલો લેખ ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે —ચં. ન. પંડ્યા.

હિન્દની કસોટી.

લેખક—રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

“છેવટે હિન્દ કસોટીએ ચ્હડ્યું ખરૂં ચક્રવર્તિની સત્તાની જેટલી વિશેષ સતાવણી તેટલી સ્વાતંત્ર્યપૂજક પ્રજાની દૃઢિભૂત થતી જતી સ્વાતંત્ર્યભાવના પ્રજાની જેટલી ઉંડી શાન્તિ તેટલી

જીનતાન.

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

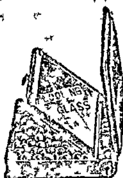
જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આબો નખત ખોં બો ટ્રેનનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે ને મ્હોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફેન્સી ડબી સાથે રૂ ૧)
મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦
નાનું પડીકું કી ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટ્સ—જીનતાન એજન્સી,
(જી આર ચોખલ)
જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે.

૧૬. આપના, ચોપડેમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

સો વરસનુ પુરાણું ખાતું

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુંબાઈ.

મોઘા મશાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારવાની ભલામણ કરવામા આવેછે

બદામની બરફી
પીસ્તાની બરફી
માવાંના પેંડા
માવાના ઘુઘરા.
કોપરા પાક
બાસુંદી
શ્રીખંડ
ગગન વગેરે
ઘણી જાતની

સુતરફેની
હલવા
ચેનીના ગુલાબ
ઓરેંજ વીગેરે
સુકા હલવા
દરેક જાતના
અધરણીના લાડુ
બુંદીના લાડુ
જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈઓ- મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, "Burfee Shop"

સી પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭.

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો ! !

જરૂર જ વાંચો

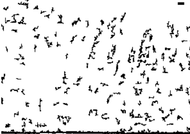
ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો.

કપડાની પાકી બાઈન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલામગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. વિમળા સેતલવાડ કૃત — રૂ ૨-૦
૨. લલિતનાં કાવ્યો રા. લલિતનાં ગીતોનો સંગ્રહ — રૂ ૧-૦
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઈ, બી. એ., એલએલ. બી. કૃત — રૂ ૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત — રૂ ૨-૦
૫. ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિયા બી. એ. કૃત — રૂ ૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત — રૂ ૨-૦
૭. અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત — રૂ ૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડલ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત — રૂ ૨-૦

નોંધ: સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ નાં લવાજમ ભર્યાં હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો— રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

મુખ્ય લેખો.

'સમુદ્રયાન' અને નાગરો.
ભારતના ઇતિહાસક્રમના સીમાચિન્હો.
ઈસ્ટરની તહેનાર
ચરખાનો સ્નનાજયમન
કુ(?)સાધના.
રસગીતો પરત્વે કંઈક
—ટૂંકી વાર્તા—
સ્હાગ પ્રિયતમ પરણ્યા.

ઉપરાંત, 'હવે દિનો વગેરે,' ગાંધીજી ' 'રે થાકી ગયા હિન્દ
'ભૂમિ ભારત' વિગેરે ભાવવાહી સુન્દર કાવ્યો, અને
બે ચિત્રો (૧) પનિહારીનો વિલાસ. (૨) દુલારી દુધર

તંત્રીઓ
રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી એ
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ
પ્રકાશક
રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

લેખકો.

- ના કલાપી અથવા સલી
- ના કનૈયાલાલ મુનશી
- પ્રો કાન્તિલાલ પંડ્યા
- રા રમણીયરામ ત્રિપાઠી
- રા લલિત
- ડા. મંજુલાલ યાજ્ઞિક
- રા ગોકુલદાસ રાયચુરા
- રા કેશવ ગો.
- રા નટુભાઈ જમીનદારીઆ
- વિગેરે

આ માસિક સંબંધી સર્વ વ્યવહાર માટે લખો રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

તીજોરીવાળાઓની
નવી રીતની હરીફાઇ.

લડાઇ પહેલા ઓસ્ટ્રીઆથી કાગળ જેવા પાનના પતરાની તીજોરીઓ અત્રે આવતી હતી અને પ્રજાને માલની કદર નહી હોવાથી મોટી સંખ્યામા વેચાતી પણ હતી હાલમા તે તીજોરીઓ નહી આવતી હોવાથી તેની જગ્યા તેવી જ બનાવટની અમેરીકા અને બીજી તીજોરીઓએ લીધી છે એ તીજોરીઓ વેચનારા એમ કહે છે કે ગોદરેજની તીજોરીઓ ભલે એવી સારી હોય પણ અમેરીકા અને બીજા દેશોમા બનતી તીજોરીઓની હરી ફાઇ કરી શકે નહીં એઓ બીજુ એમ પણ કહે છે કે અમારી તીજોરીની બનાવટ અમારો મીસ્ત્રી કરે છે ગોદરેજનુ મુખ્ય કામ પોતાના દેશના માલનો ખપ વધારવાનુ હોય છે એટલે તે બનાવટ કરે તેથી કાંઇ એવી કરે નહી કે માલ ભરોસાલાયક જ હોય

ગોદરેજની બનાવટ સાથી એવી એક નહાની તીજોરી મોટી કીમત આપીને ગોદરેજે ખરીદી છે અને રસ્ત પાસે મીનીટમા તોડી છે અને જેઓને ખાતરી કરવી હોય તેઓને બતાવવા મુકી રાખી છે

આગગાડી અને આગબોટનું ભાડું, જકાત ગોડાઉન ભાડ અને એજંટ તેમજ છુટક વેચનારનો નફો એ સઘળા અને બીજા ખરચ આયાત થતી તીજોરીઓ ઉપર પડે એટલે પરદેશી તીજોરીઓ હલકી બનાવટની હોય તો જ અહીંની સારી તીજોરીઓ સાથે હરીફાઇ કરી શકે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી

ગોદરેજે પાંચ મીનીટમા જે તીજોરી તોડી તેની બનાવટ કેવી છે તે જાણવા ગોદરેજને ખાસ ... ઉપરથી વાંચનારે ધ્યાનમા લેવુ જોઇએ કે તીજોરી ... છે યા મજબુત તેની ... જોવાથી ... સઘળુ સમજ પડી શકે ... તૈયાર થઇ રહેલા ... પાંચ મીનીટમા ... તે તીજોરી તેમજ ... વાગે નહી અકસ્માત જ દેખા.

ગોદરેજનું કારખાનું—

ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબાઇ.

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પારટી—

નાચ-પારટી—

એટ-હોમ—

ઇવિનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો-.

ફાંકડુ કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમાં—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું-

એસ્ટીમેટસ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ-ચીંગબઝાર.
બ્રાંચ નં. ૧ -ઠાકોરદ્વાર;
બ્રાંચ નં. ૨ -ગ્રાંટરોડ,
} મુંબાઈ.

ટેલીફોન ૧૫૫૬,
ટેલીગ્રામ્સ—
"Sweetmart"

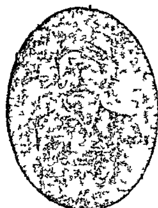
Feb 19

પંકાયેલા, પુરાણા અને પ્રજાપ્રિય મશીનનું

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું ?

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને નવા અલંકારો

તૈયાર કર્યા જ જાય છે !

દુકાને પધારી તસ્દી લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો !

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી !

પછી આજે આવો કે કાલે !

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

ટેલીફોન નં. ૯૮૨.

આપના ઑર્ડરમાં સમલોચકનો નામ લખો.

ભીખા કલ્યાણજીની કુંની

અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

સંજીવન મિક્ષ્ચર.

-કોલેરા વિસુચીકા માટે-

કોલેરા અપચો, અજીર્ણ અતિસાર વિગેરે ભયકર રોગોને ટુક વખતમા ખાત્રિપૂર્વક નાબુદ કરનારો આ એક રામબાણ ઉપાય છે જેનાથી સેંકડો અમૂલ્ય જીદગી બચી છે

કિમત બાટલી એકના આના દશ

બકાલ ઓઇન્ટમેન્ટ.

-ખાસ દરાજ માટે-

ગમે, તેવી હઠીલી કાળી કે લાલ દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ બેથી ત્રણ વખત લગાડવાથી જડ મુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી જરા પણ બળતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી.

કીંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આતરીયા, મેલેરીયન અને ખરાબ રૂતુમા ફાટી નીકળતા સર્વે જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આબાદ છે આ મિક્ષ્ચરના ત્રણ ભાગ લેવાથી એકજ દીવસમાં ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઇ જાય છે બીજી દવાઓથી તાવ ઉતર્યા પછી ઘણી જ અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાથી એવુ કશું પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે

કિમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.

એક મહાન વિદ્વાન ડોક્ટરની શોધ ઉપરથી બનાવેલો આ મલમ ચોળવાથી માથાનો તેમ જ સાધીના સરખો દુખદાયક રોગ ટુક વખતમા નાબુદ થાય છે વળી હાથપગનું રહી જવુ, સોજો ચડી આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગનો દુખાવો કોઇપણ ભાગનુ અકડાઈ જવુ સ્ત્રીઓના પગ તથા કમર ઝલાઈ જવા શરદીથી કોઈપણ ભાગ રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ કરનાર આ રામબાણ ઉપાયની એક બાટલી દરેક કુટુંબોમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ

કિમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી-

અમોએ હાલમાં ડીસ્પેનસીંગ ખાતુ ખોલ્યુ છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામાં આવશે

એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો.

ભીખા કલ્યાણજીની કું૦ દવાવાળા,

Feb 19 ગણેશવાડીને નાકે, ખાદરકોટ, મુંબાઈ, નં ૨

જરૂર છે!

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ

શા માટે એ વાત દુનિયાને જણાવવાની જરૂર છે ? કે—તે એક શક્તિની અસરકારક અને ચમત્કારિક દવા છે પાચનશક્તિ, મન, મગજ, લોહી, વીર્ય, નબળાઈ વિગેરેમાં જે કાંઇ દોષ કે વિકાર હોય તે તમામનો નાશ કરી, શરીરને મજબુત અને બળવાન બનાવે છે એ બાબતમાં લાખો સર્ટીફીકેટો વગર માગ્યે મળ્યાં છે એ તેની સચ્ચાઇનાં પ્રમાણો છે કિંમત ૩૨ ગોળીની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧

વધારે વિગત જાણવા માટે મફત મળતું અમારું પ્રાઇસલિસ્ટ મગાવી વાંચો, નાહક ચાખો

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર-કાઠિયાવાડ
મુંબઈ બ્રાંચ ઑફીસ,
કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ

Oct 21]

એક વાર વાંચો ને વિચારો.

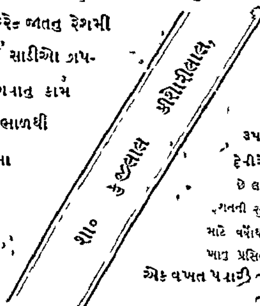
દૂર દેશાવરમાં ઘેર બેઠાં ત્હમે ત્હમારી જરૂરીઆતો
મેળવી શકશો. વ્યાપારીઓને
જરૂરી ચીજો માટે વીગતો મંગાવો.
કમીશનથી અને આડતથી દરેક વસ્તુ કીફાયત ભાવે
અમે પુરી પાડીશું

લખો —રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
ગીરગામ, મુંબાઈ.

આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

પાકા રંગના ફેન્સી છાયલો મળવાનું ગંજાવર ખાતુ.

અમારે ત્યાં દરેક જાતનુ રેશમી
તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપ-
વાનુ તથા રંગવાનુ કામ
ઘણી જ સભાળથી
કરી આપવામા
આવે છે.
ઠેકાણુ નોંધી
રાખજો.

૩૫૪ કાલબા
દેવીરોડ-મુબાઇ
છે લામા છે-શ્રી
ગતની સુદર ડીઝાઈન
માટે વર્ષોથી અમારુ
ખાતુ પ્રસિદ્ધ છે
એક વખત પધારી જરૂર જોઈ
જશોજી.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનુ તેલ છે
કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને નાગીને જથા-
બંધ ઉગાડે છે
કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ
શાન્તિ આપે છે.
કેશરંજન—સુરતાઇ તથા ગાડાઇ માટે સારી રીતે વપરાય
છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પોસ્ટેજ જુદુ

પ્રમેહબિન્દુ શું છે?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીપનની ભૂલોથી થએલા રોગો મટાડે છે
પ્રમેહબિન્દુ—ચાદી વિગેરે ભયકર રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોના ત્રાસથી થોડાં જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે તાવ,
અશક્તિ એમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોથી પીડાતા હરેક જણે વાપરવુ
દરેક શીશીનો રૂપીઓ દોઢ, પેકિંગ વગેરેના આના નવ જુદા
કવિરાજ નોગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર,
Feb 18 નં ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

આ અંકના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો

એક જ દામ.	સ્થાપી ૧૮૯૫.

સુરજમલ લલ્લુભાઇની કું.

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ યુરોપથી સીધા
હીરા આયાત કરનારાઓ

અમો
જાત જાતના
ચાલુ ઝમાનાની
ફેશનના હીરા પાના
માણેક મોતી શની વીગેરેના
દાગીના તૈયાર રાખીએ છીએ તેમ જ
ઓર્ડરથી અમારી પોતાની વર્ણનામા
જલદીથી બનાવી આપીએ છીએ.

ઠે૦—૨૨૫—૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઇ.

કેટલાગ મફત મોકલવામાં આવે છે

આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

દ્રાક્ષાસવ

રતલ દોઢના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા !

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઊંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાઝગી બક્ષનાર,

દેહેજતદાર પીણું !

જીવન સાથે વાપરી જુઓ

च्यवनप्राशावलेह

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળા,
નાના મોટાં,
સ્ત્રી પુરુષ,
સૌ કોઈ માટે,

જીવનવર્ધક દવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જુઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન—

જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી,

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનું પ્રાઇસ લીસ્ટ મંગાવો.

જવાબ આપતાં આ સમાલોચકની નોંધ લેશો.

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.
તારનું સિરનામું "Muffchain-Bombay" ટેલીફોન નં ૬૭૪

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખું પાનું રૂ ૧૫ અરધું પાનું રૂ ૮ પા પાનું રૂ ૬

—આ ભાવ બાર માસની બાંધી મુદતને જ માટે છે. એથી ઓછી વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે ચાલુ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે.

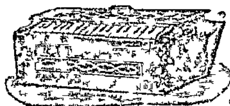
—કવર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવું યા તો લખીને પુછાવવું.

—આ ભાવ છેક્કા ઘટાડી દેવા છે તેમાં ઘટાડો થઈ શકશે નહિ. વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે. વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો.

મણીશંકર ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક
સમાલોચક ઓફિસ, મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ, નંબર ૨/૩૬, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ

કમદામ ! કમદામ.

એક જ મહીના માટે

અમારું 'ન્યુ મોહિની ફ્લુટ' સાગુનની લાકડીનું બનેલું ઘણું જ સુંદર અને અત્યુત્તમ હોવાથી સર્વ દેશોની આબોહવાને અનુકૂળ અને રાગીણી મદિ ઉત્તમ છે. ગેરંટી ૩ વર્ષ, સિંગલ રીડ રૂ પ૦) ૬૦) હવે ૨૫) ૩૦) ડબલ રીડ રૂ ૮૦) ૯૦) હવે ૪૦) ૪૫) હાથ ને પગના ફાલ્ડીંગ વાજા રૈયાતી દામ રૂ ૬૫) ૯૦) ૧૨૫ આર્ડર સાથે ચોથાઈ દામ પેશગી મોકલવું અને સ્ટેશનનું નામ લખવું જોઈએ.

પત્તો—પરશિયન કંપની, પોસ્ટ બોક્સ નં ૪૧૪ (S) કલકત્તા

[July 1921]

આપના ઑર્ડરોમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

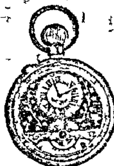

દરેક જાતના હાથ અને પગના વાજા, સિતાર, ઇસરાજ દિલરૂબા તબુરા બિહાગ્રા આદિ વાજા બીજ કરતા સસ્તા લેવા સારૂ અમારૂ પ્રાઇસલીસ્ટ મ ગાવી જુઓ પત્તો—નેશનલ હારમોનિયમ કું, (૩૦૬) ૧૦-૩ લોઅર ચીતપુર રોડ,(S) કલકત્તા

Telegrams—Musicians

દરેક એ. માસ માટે

અમારી ઘડીયાળ જોવામા સુદર, મજબુત અને ટકાઉ છે આરની ત્રણ વર્ષ નિકલ સિલ્વર વૉચ રૂ ૮ાા નિકલ લીવર રૂ ૧૨ાા સિલ્વર લીવર રૂ ૧૫ાા મહારાજા વૉચ રૂ ૧૦ાા નિકલ સિલ્વર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૭ાા સિલ્વર લીવર રીસ્ટ વાચ ૨૦ાા નિકલ રેડીયમ રિસ્ટ વૉચ રૂ ૧૨ાા સિલ્વર રેડીયમ લીવર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૨૫ાા આઠરોઝ વૉચ રૂ ૧૫ાા નિકલ સ્કાયર રિસ્ટ વૉચ રૂ ૧૩ાા નિકલ પ્યારેન રૂ ૧૫ાા ગોલ્ડ ગિલ્ટ ઓપન કેસ રૂ ૧૦ાા હટિંગ રૂ ૧૧ાા ચાદીની ન્હાના સાઇજના વૉચ રૂ ૯ાા રિસ્ટ વાચ સાથે હાથે બાધવાનો પટ્ટો ચામડાનુ અને જેબ ઘડી સાથે ચેઈન મફત આપીએ છીએ, અને ૬ ઘડીયાળ સાથે લેવાથી ૧ ઘડીયાળ મફત પત્તો—મેંચુરી વૉચ એજન્સી ન ૨૫ મદન મિત્ર લેન (S) કલકત્તા

[July 1921.]

લલિતા વનિતાશ્રમ: નાડીઆદ.

ન્હાની કુમારીકાઓ, પરણેલી કન્યાઓ, વિધવાઓને આ સસ્થામા સંસ્કૃત, ગુજરાતીનુ જ્ઞાન આપવામા આવે છે, સીવણ ભરત શીખવાડવામા આવે છે રેંટીઆનો ઉપયોગ કરાવવામા આવે છે

દાનેશ્વરીઓ ! ધનિકો !

તમારા દાન આ સંસ્થામા વૈષ્ણવ સનાતની કન્યાઓ પ્રધાને સ્ત્રી-કન્યાઓ એનો ઉપયોગ કરે છે, ધાર્મિક જ્ઞાન પણ આપવામા આવે છે.

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના

બનાવનાર ને વેચનાર.

નં. ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,

ગણેશવાડીની સામે, મુબાઈ.

છાપખાનાઓના માલીકો, પુસ્તકો પ્રગટ કરનારાઓ, અને લેખકો માટે ખાસ !

ઉંચી જાતના અંગ્રેજી, અમેરીકન અને એવા બીજી બનાવટના હરેક માપના ને વજનના છાપવાના કાગળો બેંકપોસ્ટ પેપરો, બ્રાઉન-પેપર આર્ટપેપર બા ન્ડીગ ક્લોથ અને છાપખાનાઓને લગતી હરેક પ્રકારની અપ—ટુ—ડેટ ઉંચા 'મેન્રો'ની પ્રિંટીગ મશીનરી વિગેરે મળી શકશે ભાવ તાલ તથા વિગત મંગાવશો. એક વખત પુછાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

ઓફીસોમા વપરાતા

ક્રેમીગ પેપરો, સ્ટૉબોર્ડસ વિગેરે પણ મળી શકશે.

ઑફિસોને લગતી સર્વ પ્રકારની સ્ટેશનરી માટે પુછાવો.

લખો: રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોર/૯૭ બિલ્ડીંગ્સ નં ૨, ગિરગામ, મુબાઈ

તારનુ સરનામુ 'સમાલોચક' મુંબાઈ

ઓર્ડર આપતી વખતે આ અંકમા સમાલોચકની નોંધ લેશો.

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	) ચારે ભાગની કિંમત
,,	ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥	} સાડાબાર
,,	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨	}
,,	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૫॥	) રૂપીઆ.

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરા ૭ બીલ્ડીંગ્સ, ગીરગામ, મુંબાઈ નં ૪.

૩ અને બીજે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

ધી બેંગાલ સ્વીટમીટ એમ્પોરીયમ.

પારેખ હોસ્પીટલ સામે, નં ૨૩ સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,
ગીરગામ, મુંબાઈ

ખરેખરી શુદ્ધ સ્વદેશી મિઠાઈ.

ચોખ્ખો અને પાકો માલ.

બંગાળની ભાતભાતની અનેક જાતની મીઠાઇ મુંબાઇના શોખીન પ્રજાને માટે અમારે ત્યાં રાતદિવસ તૈયાર રહે છે કલકત્તાના વખણાયલા રસગુલ્લા, રાજભોગ, સીતાભોગ, મટીદાના, દીલખુશ સંદેશ, પાંતુઆ વિગેરે અનેક જાતની મીઠાઇ કલકત્તાના કુશળ કંદોઇઓ તૈયાર કરે છે

અમારી મીઠાઇના ભાવ ઘણા જ મધ્યમ છે ઉપરાંત મુંબાઇની પ્રજાને અનુકૂળ એવી ચાનગીઓ પણ તૈયાર રાખીએ છીએ

લગ્નસરામાં અને જાહેર પાર્ટીઓ માટે ખાસ ઓરડરો લેવામાં આવે છે ને મધ્યમ ભાવે જલદીથી જોઇતો બધો માલ પુરો પાડવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ એવી રસદાર મીઠાઇનો સ્વાદ કરી ગ્રાહકોના મન હમેશાં સંતોષ પામે એવી અમે બધી ગોઠવણ રાખી છે

August 1941]

૧૧ આપના ઑર્ડર માં મ્યાસેોચાની નોંધ લેશો

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ गी १७-१५

પુસ્તક ૨૧ મું.] ઑક્ટોબર, ઈ. સ. ૧૯૨૨. [અંક ૧૦ મો.

તંત્રી—રા. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, એમ. એ., એલએલ. બી.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષય. વિષયાનુક્રમણિકા. પૃષ્ઠ

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ૧૦ ... ટપાલ ખર્ચ એક નકલની કિંમત દસ આના.
આ લવાજમ અગાઉથી લેવામાં આવે છે.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ. गी. १७-१५

પુસ્તક ૨૯ મું.] ઑક્ટોબર, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૧૦ મો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

સમાલોચક,] પનિહારીનો વિશ્રામ. [ઑક્ટોબર ઈ. સ. ૧૯૨૧
ચિત્રકાર રા. જેઠાલાલ પટેલ] —કૉપીરાઈટ

પ્રભુના ૫૨.

૨.

જગત જોયું, જગત જન—
મોહિનીમાં દિન બહુ મ્હોલ્યું
અને એ મોહ-અંતે,
પ્રેમ-ભક્તિમાં જીવન સ્હોયું !

૩.

જગતના જીવને રહાતા,
સ્વજન-ગાર્યાં ન શું ગયા ?
અને એ ગાનના તાને,
ન શું રસમસ્ત પીગળ્યા ?

૪.

જીવનને જોગવ્યું જીરવ્યું
જાગ્યું એ રસ-કના પામ્યાં
અનુભવ-ગાન કંઈ ધીરી—
ત્વરાએ, જો, સખિ ! જામ્યા !

૫.

હવે બસ પ્રાણ ! મમ હોરે
પ્રભુપની કુંજમાં આવી
પ્રભુજીને પ્રગતાર્ણવ,
લલિત દિન-ચન્દ્ર ની લ્હાવી !

મુંબાઈની મોક્ષ દારિકા
આષાઢસ્ય પ્રથમ દિવસે
તારીખ જ્યની મ ૧૯૦૭

સાક્ષરજીવન રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ગાંધીજી.

લેખક—રા૦ ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

મનમોહન બલિહાર ગાંધીજી !
સુર સૈન્ય સરદાર ગાંધીજી !
નૂતન યુગ ઘડનાર ગાંધીજી !
દૈવી તેજ ચમકાર ગાંધીજી !

ગુર્જરી કુંજે ગાજે ગાંધી !
નંદનવન વન વાજે ગાંધી !
રાજ અને વિશ્વ તાજે ગાંધી !
દિન દિસ સર્વ નવાજે ગાંધી !

જગત્ માત્રનું નૂર ગાંધીજી !
જ્ઞાનામૃતનું પૂર ગાંધીજી !
ભારત-ભક્તી શૂર ગાંધીજી !
દિલ દરિયે ભરપૂર ગાંધીજી !

ગાય ગોપ ગોપાલક ગાંધી !
સત્યાગ્રહ સ્થાનક ગાંધી !
હિંદીજનોના તારક ગાંધી !
જગત્ સર્વ ઉદ્ધારક ગાંધી !

ખાદી પ્રભુતા તોલ ગાંધીજી !
આભૂષણ અણમોલ ગાંધીજી !
કુંજ કુંજ કલ્લોલ ગાંધીજી !
રાષ્ટ્ર ચેતના બોલ ગાંધીજી !

જ્ઞાનમાર્ગમાં બ્રાહ્મણ ગાંધી !
રણશૂરવીર રણાંગણ ગાંધી !
વૈશ્યકુળનું ભૂષણ ગાંધી !
શોભાને સેવકગણ ગાંધી !

સાધુજીવન સુલ્હાણું ગાંધીજી !
સત્ય રચનની ખાણું ગાંધીજી !
રાષ્ટ્ર પ્રમાણે ભાણું ગાંધીજી !
ભારત જીવન પ્રાણ ગાંધીજી !

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ ૨ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

'સમુદ્રયાન'નું પાતક અને નાગરો.

લેખક —રા. કલ્યાણરાય જેઠાભાઈ બક્ષી

પ્રશ્નનું સ્વરૂપ

પરદેશ જનારાની સામે, ધર્મશાસ્ત્રની નજરે જોનાર મુખ્ય બે દોષ મૂકે છે; (૧) સમુદ્રયાન અને (૨) મ્લેચ્છાન્નભક્ષણ. આ બેમાંથી 'મ્લેચ્છાન્નભક્ષણ'ના દોષનું પ્રાયશ્ચિત્તથી સર્વથા નિવારણ થાય ને તે કૃત-પ્રાયશ્ચિત્ત વ્યવહાર્ય બને, અર્થાત્ જ્ઞાતિમાં પુનઃ પ્રવેશ કરે, પરંતુ "સમુદ્રયાન" માટે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા છતાં વ્યવહાર્યતા મળતી નથી, એવી માન્યતા નાગર જ્ઞાતિમાં હજુ ટકી રહી છે. "મદિરાપાન" તથા "માંસાહાર" વિના એ પરદેશોમાં નથી રહી શકાતું, એવી ભ્રાન્તિ હતી, તે તો હવે દૂર થઈ છે. એટલે એ દોષો ત્યાં જનારને અવશ્ય લાગે તેવા રહ્યા નથી. બાકી તો એ દોષો જ્યાં થાય ત્યાં સરખા અધોગતિપાદક છે. તેમાં સ્થળભેદથી કંઈ ફેરફાર પડતો નથી.

૨. જ્યાં ધર્માધર્મનો પ્રશ્ન ઊઠે ત્યાં તેનું નિરસન શાસ્ત્રથી જ થવું ઘટે. ધર્માધર્મ આલોક કરતાં પરલોકમાં સદ્અસદ્ ગતિના હેતુ લેખાય છે, એટલે એવા પ્રશ્નોના નિર્ણયમાં આપણને આ લોકમાં થતી સગવડ વગેરેની કીંમત શ્રદ્ધાળુ જનસમાજ ઓછી વજનદાર ગણે તો તે અકારણ ન ગણાય; માટે જ મેં આ સવાલનો વિચાર મારી શક્તિ તથા સમજ પ્રમાણે શાસ્ત્રાધારે જ રજુ કરવા ધાર્યો છે. મૂળમાં તો દ્વિજ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા ત્રિવર્ણને આ સવાલ જોડે સરખો સંબંધ હતો છતાં, ક્ષત્રિઓ તથા વૈશ્યોએ તો પોતાની વ્યવસ્થા ઘણા કાળથી કરી લીધી છે, અને, થોડા સમયથી ઇતર બ્રાહ્મણોએ પણ વિલાયત-અમેરિકા વગેરે દેશોમાં દરિયા માર્ગે જઈ આવેલાઓને, પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને, પાછા જ્ઞાતિમાં ભેળવ્યા છે. આથી આ સવાલ કેવળ નાગરોનો આગવો થયો છે.

સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતિપ્રમાણ પ્રતિકૂળ નથી.

૩. ધર્મશાસ્ત્રને લગતા પ્રશ્નોના નિર્ણય માટે શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ શ્રુતિ છે (જૈમિની ૧-૩-૩; મનુ ૨-૧૩) અને શ્રુતિના અભાવે જ અનુમાનથી સ્મૃતિ માન્ય થાય છે. શ્રુતિઓમાં તો "સમુદ્રયાન"નો નિષેધ ક્યાંઈ જોવામાં આવતો નથી, પણ તેથી ઉલટું તેમાંથી તો પસંદગી નીકળે છે. આ માટેના થોડા આધાર રજુ કરું છું:—

(૧) "હે અશ્વિનો! જે શત્રુઓ તેની રૈયતને હેરાન કરતા હતા તેમને શિક્ષા કરવાને પોતાનું ધન છોડી જવાને નાખુશ અંતની ઘડીએ આવેલા માણસની જેમ, દુ:ખ અને આનાકાનીથી, જ્યારે તુગ્રે પોતાના વ્હાલા પુત્ર ભુજ્યુને સમુદ્રપાર મોકલ્યો, અને તે વખતે તેનું વહાણ ભાગી ગયું, ત્યારે તમે તેને બચાવી લીધો અને મજબુત, અંદર પાણી દાખલ ન થાય તેવાં, અને આકાશમાં ઊડનારાં હોય તેવી રીતે દૂતની જેમ ઉતાવળથી હંકારાતાં તમારાં પોતાનાં વહાણમાં તમે તેને લઈ ગયા અને વળી જગા સમુદ્રની પાર રેતીના રણમાં, દરેક છ ઘોડાની એવી

લીલાવતી જીવનકલા રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ત્રણસે ગાડીમાં તમે તેને લઈ ગયા, ત્યારે તમે બહાદુરીનુ કામ કર્યું છે હ અશ્વિનો! તમાર ત્રણસો હલેસાવાળા વહાણમાં બેસારીને કાંઈ પણ આશ્રયસ્થાન અથવા કઇ પણ આધાર સિવાય અગાધ સમુદ્રમા તમે ભુજ્યુને લઇ ગયા" (ઋગ્વેદ પ્ર. અ અ અષ્ટ વર્ગ ન્ ૮-૯-૧૦)

(૨) વશિષ્ઠ કહે છે—" જ્યારે હુ અને વરૂણ વહાણમા બેસીને સમુદ્રની અધવચ ગય સારે, જાણે કે અમે આનદથી હીંચકા ખાતા હોઇએ તેમ, એક બાજુએથી બીજી બાજુએ લેતા હતા, અને મોજાવાળા સમુદ્રની સપાટીપર અફળાતા હતા (૧,૧૧૬-૩)

(૩) "જેવી રીતે વહાણો સમુદ્રપાર જવાને મદદ કરે છે તેવી રીતે અગ્નિ પાપમાંથી મુક્ત થવાને આપણને મદદ કરે છે" (અષ્ટક ૧ અધ્યાય ૭, વર્ગ ૭)

(૪) "સમુદ્રમા મુસાફરી કરતા વહાણોની વિદ્યા વરૂણ જાણે છે (અષ્ટક ૧-૨-૧૯)

(૫) "જે માણસોને નફો મેળવવો હોય, તે માણસો સમુદ્રપર સાથે જાય છે, તેવી રીતે સ્તુતિપાન ગાયકો પ્રદક્ષિણા ફરતા ફરતા તેને નમન કરે છે

(૬) "(રોહિતે) પૃથ્વી અને સમુદ્રપર મુસાફરી કરી (૧-૫૬-૨)

(૭) "સમુદ્રપર જે વહાણો છે તેને તે જાણે છે" (૧-૧૫૭-૪)

(૮) "દેવોથી પ્રેરિત, મુનિને, બન્ને સમુદ્રમા પોતાના ઘર છે (૧-૨૫-૭)

(૯) જ્યારે વરૂણ અને હુ (વસિષ્ઠ) વહાણપર બેસીએ છીએ અને અમારાં વહાણને સમુદ્રમાં ઝુકાવીએ છીએ, અને જ્યારે બીજા સફર કરતાં વહાણોની સાથે અમે પાણીમા ફરીએ છીએ ત્યારે મોજાને લીધે આમતેમ, ઉપર નીચે, ઉછળતા સુદર ઝુંનામા અમે સુખરૂપ હીંચકા ખાઇએ છીએ" (૭-૮૮-૩)

(૧૦) વરૂણે વસિષ્ઠને પોતાનાં વહાણમાં બેસાર્યા અને પોતાની શક્તિથી તેને પવિત્ર ઋષિ બનાવ્યા" (૭-૮૮-૪)

(૧૧) "તેજસ્વી ઋષિઓ, સમુદ્રની ઊંડાણમા, હમેશા નવુ જ રહે એવુ જળ ગ્રુથે છે" (અથર્વ વેદ ૧૩,૨-૪૦)

૪. આમ વેદમા તો વ્યાપાર માટે, આનદ માટે, અને બુદ્ધિવિકાસ માટે, સમુદ્રસફરને સાર્થક માનેલી જોવામા આવે છે વળી મિમાંસાના નિયમ પ્રમાણે "વેદનાં દૃષ્ટાન્તો, શ્રોતાઓના કર્ણને ખુશી કરવાને વપરાયેલા કવિતાના અલકારો નથી, પણ તેમા લોકોએ પાળવાના ધર્મના નિયમોનો સમાવેશ થાય છે " અને એવા દૃષ્ટાન્તોના સ્વરૂપમા " સમુદ્રયાન"નો બોધ તો અનેક સ્થળે થયેલો છે

૫. શ્રીકાશી॥ સબજજની અદાલતના ના ૮૮ સને ૧૯૧૦ ના મુકદમામાં કુશળ માણસ તરીકે અભિપ્રાય આપતા, ત્યાના પડિત મહામહોપાધ્યાય ડા ગંગાનાથ ઝા કહે છે કે "વેદના આ ઊતારા, અચૂક રીતે સાબીત કરે છે કે, તે સમયમા આર્યોમાં સમુદ્રગમનનો પ્રસિદ્ધ રીવાજ હતો હાલના સમયમા એ વાતની ના-કહેવી એ બહુ જ અપ્રાસગિક છે"

સ્મૃતિ પણ વિરૂદ્ધ નથી.

૬ જ્યાં આ મુદ્દાના પ્રશ્નનો નિર્ણય આ પ્રમાણે શ્રુતિવચનોથી થઇ જાય છે ત્યાં, કોઇ વિરૂદ્ધ વચન સ્મૃતિ વા.પુરાણોમાંથી નીકળે તો તે નિરર્થક છે, પરતુ હકીકતમાં આ વાતમાં સ્મૃતિઓનો પણ વિરોધ જોવામા આવતો નથી —

(૧) બૌધાયન (૧-૧૦-૧૩) —"દરિયામાર્ગ આવતા માલપરની જગાત, નીચે પ્રમાણે છે,—સૌથી સારામા સારી વસ્તુ ધણીમાટે રાખ્યા પછી, બાકીના માલપર કીમત ઉપર સેકડે દશ ટકા "

(૨) મનુ (૮, ૧૫૭) —' સમુદ્રસફરમા જે પ્રવીણ હોય અને સ્થળસમય તથા વ્યાપારની ચીજ લક્ષમા લઇને નફો ગણવાને શકિતવાન હોય, તેઓ જે ભાવ ઠરાવે, તે ભાવ (સમુદ્રગમનથી વ્યાપાર કરનારે આપવાના વ્યાજના દરનો) લેવાની કાયદાપૂર્વક સત્તા ગણવી "

(૩) વ્યાજનો ચોક્કસ દર જે મનુએ ઠરાવ્યો નથી તે માટે યાજ્ઞવલ્કય સ્પષ્ટ કહે છે (વ્યવહાર અધ્યાય શ્લોક ૩૮) —' જે માણસો જગલમા મુસાફરી કરતાં હોય તેવા દેવાદારે સેંકડે દશ ટકા અને જેઓ સમુદ્રપાર જતા હોય તેમણે વીશ ટકા આપવા-અથવા વર્ણોએ પોતે જે કબુલ કર્યું હોય તે સર્વેએ આપવુ "

(૪) યાજ્ઞવલ્કયના ઉકત શ્લોકપર ટીકા કરતા વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે — 'મુદ્દલ રકમમા નુકશાનનો સભવ છે તેથી જ વીશ ટકા જેવું મોટુ વ્યાજ સ્વીકારવામાં આવ્યુ છે "

(૫) વાહાણ દ્વારા ચાલતા વ્યાપારનાં ભાડાની તકરારો ઉઠતી તે વિષે મનુ (૮,૪૦૬) " લાબી મુસાફરી માટે ભાડુ, જગ્યા અને સમયના પ્રમાણમાં નક્કી કરવો જોઇએ, જાણવુ કે નદીના કીનારાપરના રસ્તા માટે આ નિયમ લાગુ પડે છે. દરિયામાર્ગે કાઇ પણ નક્કી દર નથી "

(૬) વિષ્ણુસ્મૃતિ (૭૫-૩-૨૫) સમુદ્રસફરમા ફતેહ મળે તે આશયથી કહે છે કે —"અધ્યા નક્ષત્રમા શ્રાદ્ધ કરવાથી સમુદ્રસફરમા ફતેહ મળે છે "

૭ મનુમા (૩-૧૫૮) "સમુદ્રયાયી" બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધમાં આમત્રણ કરવુ નહીં એવુ ઠરાવેલુ છે ખરૂં, પણ ત્યાં "સમુદ્રયાયી"નો અર્થ ખલાસીનો ધધો કરનાર, એવો થાય છે (પાણિની ૩, ૦૨, ૭૮ અથના ૮૧) વળી મનુસ્મૃતિમાંનો પ્રસગ પણ એ જ અર્થ સૂચવે છે, કેમ કે (૩ ૧૫૦ થી ૧૬૭ સુધીમા) વૈદ્ય, રાજ્યસેવક નાટ્યપાત્ર, ગાયક, ઠરાવેલાં મહેનતાણાથી ભણાવનાર શિક્ષક, ભાટ જ્યોતિષી, ઘર બાધવાની વિદ્યા જાણનાર અને ખેડુત વગેરે ધધાદારી બ્રાહ્મણોને માટે પણ એ જ આજ્ઞા આપેલી છે એ બધાને એક સરખા અપાંકતેય ઠરાવેલ છે, તો પછી, " સમુદ્રયાયી"નો અર્થ ખાલી સફર કરનારનો" લેવામાં આવે તો બીજા સઘળા પરતો સ્મૃતિનો અમલ થતો નથી તેનું શુ સમજવુ ? વર્તમાનમાં તો શ્રાદ્ધનાં આમત્રણ પૂરતો પણ આ નિયમ પળાતો નથી

પુરાણો પ્રમાણે પણ સમુદ્રયાનમાં દોષ નથી.

૮ જે ૧૮ પુરાણો મુખ્ય મનાય છે તેમા પણ ક્યાંઇ "સમુદ્રયાન"ને પાતક ગણેલું જોવામાં નથી આવતુ તેથી ઉલટુ તેમાંથી સમુદ્રસફરનાં વર્ણનો નીકળે છે, જેમ કે,

(૧) નારદ પુરાણમાં (પ્રકરણ ૧૭૦–૧૭૩) ગોકર્ણ નામના વૈશ્યનો એહેવાલ છે એ કથાનો સાર એવો છે કે શક્તિ ઉપરાંત ધર્માદામા પૈસા વાપરીને ગોકર્ણ ગરીબ થઇ ગયો હતો, તેથી તેણે બીજા વેપારીઓની સાથે સમુદ્રસફર કરી તે નાઝીયો હતો અને તેટના માટે ખારવાઓની દૃષ્ટિમાં અપશુકનીયો હતો જ્યારે ભરદરિયે વાહાણને સામો પવન નડયો ત્યારે તેને એક દ્વીપમાં ઉતારી દઇને વાહાણને બચાવ્યું-વગેરે

(૨) "કલ્કી"–પુરાણમા કલ્કી લંકા કેવી રીતે ગયો અને ત્યાં તે દ્વીપના રાજાની દીકરીને પરણ્યો તેનું વર્ણન છે

(૩) વત્સ રાજાના પ્રધાન બાભ્રવ્ય તથા યૌગંધરાયણ, રાજાની આજ્ઞાથી સમુદ્ર માર્ગે ગયા હતા

(૪) શ્રીમત્ નામનો વૈશ્ય પ્રવાસ અર્થે સિંહલદ્વીપ ગયો હતો

(૫) પાંડવો પૈકી નકુલ સમુદ્રમાર્ગ દ્વીપાન્તર ગયો હતો

(મહાભારત, સભાપર્વ અધ્યાય ૨૨.)

પુરાણ પછીના પણ આધાર મળે છે

૯ તે પછીના કાળમાં ભાસ્કરાચાર્ય "રોમકપદ" ગયા હતા અને તેમણે 'રોમક સિદ્ધાંત' ગ્રંથ રચ્યો છે તેમ જ વિક્રમાદિત્ય 'રૂમશામ' દેશ ઉપર સ્વારી કરી ગયા હતા (જ્યોતિર્વિદાભરણ, પ્રશસ્તિ) મિહિરાકુલ જે ઈસ ૫૧૦ મા રાજ્ય કરતો હતો, તેણે લંકાપર ચઢાઈ કરી હતી; અને જયાપીડ જે આઠમા સૈકાના છેલ્લા ભાગમા રાજ્ય કરતો હતો, તેણે તે જ ટાપુ ઉપર પોતાના એલચીને દરિયામાર્ગે મોકલ્યો હતો (રાજ્યતરંગિણી, તરંગ ૧૦ શ્લોક ૨૯૬ અને તરંગ ૪ શ્લોક ૫૦૩–૫૦૬)

સમુદ્રની પવિત્રતા.

૧૦ આમ શ્રુતિ, સ્મૃતિ કે પુરાણો વગેરેમા પણ "સમુદ્રયાન" પાપની ગણનામાં પણ નથી, ત્યાં તે માટે પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ પણ શાનો હોય? કયાં આ ખરી સ્થિતિ અને કયાં અમારી અત્યારની ભ્રાન્તિ, કે "સમુદ્રયાન" એક એવુ પાપ છે કે જે માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી પણ પતિત મળી શકે જ નહી ? તેથી ઊલટુ ધર્મશાસ્ત્રમાં તો સમુદ્રની ગણના પવિત્ર વસ્તુઓમા છે, કે જેનુ દર્શન માણસને શુદ્ધ કરે છે (પરાશર સ્મૃતિ ૧૨, ૪૧, તથા કૂર્મ પુરાણ ભાગ બીજો, અધ્યાય ૩૩, શ્લોક ૮૭) જે બ્રહ્મહત્યાના મહાપાતક માટે અગ્નિપ્રવેશથી, હિમાળે ગળીને, સમુદ્રમા ડુબીને કે ભેરવજાપ ખાઇને મરવુ એ જ પ્રાયશ્ચિત્ત હતુ તેને બદલે કલિમા પ્રધાન ગણાતી પરાશર સ્મૃતિમા (અધ્યાય ૧૨ શ્લોક ૬૪–૬૮–૬૯), અમુક પ્રકારે પાપ પ્રકટ કરતો કરતો જઇ, સેતુદર્શન કરવાથી એ મહાપાતક નિવૃત્ત થઈ શકે એમ ઠરાવ્યું છે—

दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम्
रामचन्द्रसमादिष्टं नलसंचयसंचितम्
*सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥

આ પ્રમાણે આ* સેતુદર્શન, જે વાહાણમાં બેસ વિના સિદ્ધ થઈ શકે નહીં તે તો બ્રહ્મહત્યા જેવા અઘોર પાપથી છોડાવનારૂં ગણાય છે એટલે ત્યાં સુધીમાં તો "સમુદ્રયાન"ને કોઇએ પાપ કલ્પ્યું હોય તે સભવતું નથી

બૌધાયને નોંધ લીધેલા વાદગ્રસ્ત શિષ્ટાચાર

૧૨ બૌધાયને (૧, ૧, ૧૯ તથા ૨૦) દક્ષિણ તથા ઉત્તર હિંદુસ્તાનના અમુક ખાસ શિષ્ટાચાર વર્ણવ્યા છે જે એમણે વિવાદગ્રસ્ત માન્યા છે "દક્ષિણ" એટલે કન્યાકુમારી ભૂશિરની ઉત્તરે ને નર્મદા નદીની દક્ષિણે "ઉત્તર" એટલે હિમાલયની દક્ષિણે તે વિંધ્યાની ઉત્તર સુધી ઉત્તરના શિષ્ટાચાર, (૧) ઊનનો વેપાર કરવો, (૨) સીધુ નામે દારૂ પીવો, (૩) બન્ને જડબામાં દાંત હોય તેવા પ્રાણીઓને વેચવા, (૪) લશ્કરી ધંધો કરવો અને (૫) "સમુદ્રસયાન્" કરવું દક્ષિણના શિષ્ટાચારમાં, (૧) ધર્મના સસ્કાર નહીં કરેલા માણસ સાથે જમવું (૨) સ્ત્રીની સાથે જમવું, (૩) વાસી ખોરાક ખાવો, (૪) અને (૫) મામાની દીકરી અથવા ફુઈની દીકરી સાથે લગ્ન કરવું આ ઉપરથી કોઇ એવી દલીલ કરે છે કે, "સમુદ્ર ઊપર જવું" એ જો કે ઉત્તરમાં શિષ્ટાચારમાં દાખલ થઇ જવાથી ધર્મ્ય લેખાયું, પણ દક્ષિણના બ્રાહ્મણો માટે તો તે અધર્મ્ય છે આમ કહેનારા એક કરતાં વધુ પ્રકારે ચૂકે છે પ્રથમ તો બૌધાયન આ બધા પ્રસગોને જાણે તે ધર્મશાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ હોય એમ માની લઇને લખે છે, જે વસ્તુત તેમ નથી દક્ષિણમાં જે માતુલિ કન્યા પરણવાનો વ્યવહાર ચાલે છે તે વેદમાન્ય છે એમ ઋગ્વેદ (૭, ૫૫-૮)ના નીચે લખેલા મન્ત્રથી સાબીત થાય છે --

आयाहीन्द्र पथिभिरीळितेभिर यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व ।
तृप्तां जुहुर्मातुलस्येव योषा भागस्ते पैतृष्वसेयी वपामिव ॥

"હે ઇદ્ર ! જે રસ્તા પ્રશસ્ત ગણાયા છે તે રસ્તે અમારા યજ્ઞમાં આવો અને બલિદાન સ્વીકારો જેવી રીતે મામાની દીકરી અથવા ફઇની દીકરી પરણવા અમારો હક છે તે પ્રમાણે સારી રીતે પકાવેલા માસનો તું હકદાર છે, તે અમે અગ્નિ નરીકે આપીએ છીએ"

બીજું, આ રીવાજ આપણી જ્ઞાતિમાં નથી, એટલે આપણે સર્વથા દાક્ષિણાત્યમાં આવીએ એમ પણ દેખાતું નથી જે દેશ ભાગીને બે વિભાગ પાડ્યા છે તે પ્રમાણે આપણો જ્ઞાતિસમુદાય ગુજરાત, કાઠિયાવાડ તથા કચ્છમાં વસે છે તે સઘળો પ્રદેશ ઉત્તર હિંદમાં જ આવે છે અને આપણા બીજા જ્ઞાતિબંધુઓ પણ છેક કાશી સુધી ઉત્તરમાં જ છે દક્ષિણમાં આપણો વસવાટ થયો જ નથી, અને સમુદ્રમાગ બેટની યાત્રા તથા જાપાન તથા આફ્રિકા જવાનો આપણો પ્રચલિત શિષ્ટાચાર છે તે પણ બૌધાયને નોંધ લીધેલો

* ઈંડિયાનો ઇતિહાસ ૨ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબઈ

ઉત્તર હિંદ પ્રમાણેનો ગણવો જોઇએ ત્રીજું, "સમુદ્રસયાન"નો અર્થ સાદી મુસાફરી નહીં પણ સાથે મળીને ખલાસી તરીકે, વ્યાપાર અર્થે કે લડાઈમાં જવુ એવો થાય છે (અમરકોષ પાનું ૫૭; પંચતત્ર પાનું ૬૬, વસિષ્ઠ ધર્મસૂત્ર ૧૮-૧૯) અને નાપસંદગી તેવા ધધાઁ પરત્વે જ બતાવાયેલી, તેથી તેનો અપવાદ કરવાની જરૂર થઇ હશે ચોથુ, ગૌતમ તો સ્પષ્ટપણે બૌધાયનના આ સત્રો સ્વીકારવાની ના પાડે છે —

दुत्रयमेव मार्द्दीयेन शिष्ट स्मृतिविरोधदर्शनादिति

સમુદ્રસફર વિરુદ્ધ બતાવવામા આવતા આધારો

(૧) બૃહન્નારદીય તથા તેનાં ટકો

૧૨ હવે જે બે શ્લોકઉપર આધાર રાખીને, વર્તમાન સમયે "સમુદ્ર સફર"ને પાપ ગણવામાં આવે છે તથા તે-માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા છતા પણ "વ્યવહાર્યતા" મળતી નથી એવુ મનાય છે, તે બે શ્લોક તપાસીએ સમુદ્રસફરને પાપ ગણવાના આધારમા "બૃહન્નારદીય" નામના એક ઉપપુરાણનો નીચેનો શ્લોક લેવાય છે —

समुद्रयात्रास्वीकार कमण्डलुविधारणम् ।
द्विजानामसवर्णासु कन्यासूत्र पयमस्तथा ॥
देवरेण सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वध ।
मांसदान तथा श्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा ॥
दत्तक्षताया कन्याया पुनर्दान परस्य च ।
दीर्घकाल ब्रह्मचर्य नरमेधाश्वमेधकौ ॥
महाप्रस्थानगमन गोमेध च तथा मखम् ।
इमान् धर्मान् कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिण ॥

પ્રથમ તો આ શ્લોક પોતે કોઇ ધર્માધર્મના નિયમ બાંધવા માટેનો અસલ લેખ નથી, **પરતુ** તે તો યાજ્ઞવલ્ક્યના નીચેના શ્લોકમાં સમાવેલા નિયમના ઉદાહરણો આપનારો માત્ર છે —

कर्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्म समाचरेत् ।
अस्वर्ग्य लोकविद्विष्ट धर्म्यमप्याचरेन्न तु ॥

(યાજ્ઞવલ્ક્ય ૧ ૧૫૬)

"મનથી, વાણીથી અને શરીરથી ધાર્મિક કૃત્ય માણસ યતપૂર્વક બજાવે, પણ જે ધાર્મિક ક્રિયા લોકોમાં તિરસ્કાર પામેલી હોય તે જો સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માટે જરૂરની ન હોય તો, કરવી નહીં"

આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે-અભ્યાસ, અનુભવ, ધર્મવૃદ્ધિ અથવા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે કરેલી સમુદ્ર-સફર ત્યાજ્ય કોટિમા શી રીતે આવે તે સમજાતુ નથી એવી સફર લોકોમાં તિરસ્કાર પામ્યાનુ સભવતુ નથી, તેવુ બન્યાનુ કોઇએ જાણ્યુ નથી, એટલુ જ નહીં પણ એવી સફર લોકો ખુશીથી કરતા-રહ્યા છે એટલે યાજ્ઞવલ્ક્યનો બાધેનો નિયમ સ્વીકૃત કરતાં છતા "સમુદ્ર સફર" નો તેમા સમાસ થઇ શકતો નથી, અને તેટલા પુરતુ બૃહન્નારદીયે આપેલુ દૃષ્ટાન્ત અસગત ઠરે છે

સમાલોચક] દુલારી દુધવાળી. [અંક ૨ સં ૧૯૨૧

ચિત્રકાર રા જેઠાલાલ પટેલ] —કૉપીરાઈટ

બીજું બૃહન્નારદીયનું એ વચન પ્રક્ષિપ્ત ન હોય તો અને દ્દષ્ટાન્ત આપતાં એમણે ભૂલ ન ખાધી હોય તો "સમુદ્રયાત્રાસ્વીકાર" નો અર્થ સમુદ્રસફર કરતાં કંઇ જુદો જ હોવો જોઇએ ત્રીજું બૃહન્નારદીયના કર્તા પોતે જ, ગણાવેલા અપવાદોનો પ્રતિઅપવાદ આ પ્રમાણે લખે છે -

* देशाचारा परिग्राह्यास्तत्तद्देशीयजैर्नरं ।
अन्यथा पतितो ज्ञेय सर्वधर्मबहिष्कृत ॥ ३ ॥ (२२, १७)

- "અમુક દેશમાં જન્મેલા માણસોએ દેશાચાર સ્વીકારવાનો છે, નહીં તો તેઓ પતિત તથા સર્વ ધર્મથી બહિષ્કાર પામેલા ગણાય છે"

અને તે અનુસાર કલિવર્જ્યના લોકમાં જે માંસાહારની મના છે તેની બંગાળ અને મિથિલામાં દેશાચાર તરીકે છૂટ રહી છે એવું પોતે સ્વીકારે છે માટે "સમુદ્રયાત્રાસ્વીકાર"નો અર્થ સાદી સમુદ્રસફરનો થતો હોય તો પણ, આપણા દેશમાં તો તેની સફર જાપાન, આફ્રિકા, વગેરેને સંબંધે, બેટશંખોદ્ધાર વગેરેની યાત્રા માટે, દરિયાકાંઠાના હિંદનાં અનેક બંદરો વચ્ચેના નિત્ય વ્યવહારમાં અને કચ્છવાસીઓના તો અનિવાર્ય વ્યવહારમાં પ્રચલિત છે, માટે બૃહન્નારદીયના જ ૨૨, ૧૭ વાળા શ્લોકને આધારે તેનો પુરોપાદિ સંબંધે હવે અસ્વીકાર કરવાથી તો ઉલટું પતિત થવાય એમ ઠરે છે ચોથું, આ બૃહન્નારદીય કેવળ કલિયુગમાં જે ધર્મો ત્યજવાના છે તે ગણાવે છે એટલે તે માત્ર ટીકાનો છે તેવો શ્લોક ન હોઇને મૂળ ગ્રંથ હોત તો પણ એક જાતનો "રદ કરનારો કાયદો ગણાય" કાંઇ તે નવા પ્રબંધ રચનારો કાયદો તો નથી જ જે ધર્મો ત્યજવાના તે કહે છે તે બધાનું ધર્મની ગણનામાં અસ્તિત્વ તે કબુલ રાખીને ચાલે છે "સમુદ્રયાત્રા"નો અર્થ "સમુદ્રસફર" જ કરીએ તો, તેની સફર માટે ધાર્મિક મના ન હોતી, પણ તેની ધર્મોની ગણના પણ કદાપિ ન હોતી એટલે તેનો 'વર્જ્ય ધર્મો'માં સમાવેશ થઇ શકે નહીં જે ધર્મોની ગણનામાં ન હોતું તે વર્જ્ય ધર્મમાં પણ ક્યાંથી આવે? અને એ શ્લોકમાં લખેલી બીજી સઘળી બાબતો એવી છે કે જે અગાઉ ધર્માચરણમાં લેખાતી હતી જેમ કે કમંડલુ ધારણ કરવું (બૌધાયન ૧, ૪-૭) નીચલા વર્ણની કન્યા પરણવા (મનુ ૩, ૧૨ થી ૧૪ તથા યાજ્ઞ ૧ ૫૭); નિયોગ (મનુ ૯ ૫૯) મધુપર્ક માટે ગોહત્યા (પરાશર ૧-૩-૧૭) શ્રાદ્ધમાં માંસાહારની આજ્ઞા યાજ્ઞ ૧ અને મનુ બન્ને કરે છે પાંચમું, બૃહન્નારદીયના કર્તાએ ગણાવેલા આ તેર વર્જ્યો માત્ર એક ઉદાહરણ કરતાં વધારે હોય એમ સમજવાનું નથી કારણ કે તે જ પ્રકરણમાં તેઓ પોતે પાછા વાનપ્રસ્થ અને કમંડલુની છૂટ આપે છે (૧૨, ૨૦ ૨૪, ૨૧ ૨૨, ૩૩) વળી શ્રાદ્ધમાં માંસાહારની પણ છૂટ આપે છે (૨૬, ૬૬) આમ, તેર વર્જ્યોમાંથી ત્રણની છૂટ તેઓ જ બતાવે છે, અને આખું પુરાણ તપાસીએ તો કદાચ બીજી પણ નીકળે છતું, તેના જ ૨૬ મા પ્રકરણમાં ૧૦ થી ૧૯ શ્લોકમાં જેઓને શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ ન કરાય તેવા બ્રાહ્મણોની યાદી આપેલી છે, છતાં તેમાં કોઇ "સમુદ્રગમન" કરનારને ગણાવેલ નથી કેમકે એમની માન્યતામાં જો "સમુદ્રગમન" વર્જિત હોત તો જરૂર તે દોષ કરનારને શ્રાદ્ધના નિમંત્રણમાંથી એમણે બાતલ કર્યો હોત

---

* ફુ. સરના અને મિત્રમંડળ ર ૨-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

અર્થોમાં-જતા નથી, અને એક બે દાખલામાં નહીં પણ એવા કેટલાક અવતરણોમાં,” આથી પણ સંભવિત છે કે આદિત્ય પુરાણનો કહેવાતો લોક ખરેખર હેમાદ્રિનો પોતાનો જ બનાવેલો હોય. આ લોક માટે હવે આથી વધુ ખુલાસાની જરૂર પડવી ન જોઇએ

આટલી ચરચાનું પરિણામ.

૨૫ આમ છતાં ય બૃહન્નારદીય તથા આદિત્યપુરાણને નામે હેમાદ્રિએ ચલાવેલ લોકનો ખોટો અર્થ આપણા ભાઇઓએ ભ્રમિત બનીને, આફ્રિકા-જાપાન-વદનો કિનારો વગેરેમાં છૂટથી સમુદ્રયાન ચાલતું હતું તેને ચાલતું રહેતા દઇને, જે ફાકી બેસાડી છે, તે ખરો હોય અને એ ઉપપુરાણોનું વર્જન ધર્મનિર્ણયમાં, સ્મૃતિની બરાબરનું હોય તો પણ, તન્ત્રવાર્તિકમાં ૧૩૯ મે પાને કહ્યું છે કે,

'એ બધાનો અમે નીચે પ્રમાણે જવાબ આપીએ છીએ જે કે કોઇ બાબતમાં જ્યાં આપણને કોઇ સ્મૃતિનો લોક માલુમ પડે, ત્યાં જો આપણને તેનાથી ઉલટો વેદનો મંત્ર માલુમ ન પડે તો, તેટલા વખત માટે, કંઇ પણ અડચણ વગર તે સ્મૃતિના આધારમાં વેદનો મંત્ર છે એમ આપણે સલામતીથી અનુમાન કરી શકીએ પણ જો ભવિષ્યમાં તેનાથી ઉલટો વેદનો કોઇ મંત્ર આપણને માલુમ પડે તો, સ્મૃતિનો આગલો શ્લોક સત્તાપૂર્વક નથી, એમ કહ્યા વિના ચાલશે નહી અને આ પ્રમાણે વેદમાં તેનું મૂળ હોવાનો બધો સંભવ દૂર થવાથી, આપણને એવું અનુમાનપર આવવાની ફરજ પડશે કે, તે શ્લોક કંઇ ભૂલથી દાખલ થયો છે અને આ પ્રમાણે વિરોધી વેદનો મંત્ર માલુમ પડ્યા પછી, કુદરતી રીતે આપણને એવું માનવું પડે છે કે સ્મૃતિમાંથી જે વિચાર આપણે લીધો હતો તે ખોટો છે,-અને આ ઉપરથી આપણને એવું કબૂલ કરવાની ફરજ પડે છે કે પહેલી વખત જ્યારે આપણને સ્મૃતિનો શ્લોક મળ્યો ત્યારે પણ આ વિચાર ખોટો હોવો જોઇએ સાધારણ અનુભવથી પણ આપણે જોઇએ છીએ કે જે માણસ ખોટા અને ખરા રૂપૈયા વચ્ચે ફેર સમજી શકતો નથી, તે ખોટા રૂપૈયાને ખરા તરીકે વાપરે છે પણ આ ઉપરથી એમ અનુમાન થતું નથી કે ખોટા રૂપૈયાને ખોટા જાણવાની શક્તિ આવ્યા પછી પણ તે ખોટાને ખરા ગણીને લેવાનું અને વાપરવાનું કાયમ રાખશે'

આ પ્રમાણે સમુદ્રસફરને માટે આપણને શ્રુતિસ્મૃતિના આધાર બધા રૂપમાં મળ્યા છે, તથા આપણા વડિલો જે આપણા કરતા ધર્મઉપરની શ્રદ્ધામાં વધુ દૃઢ હતા, તેમણે આફ્રિકા જાપાન વગેરે જોડે તેમ જ આહીના દરિયાઉપર પણ સફર વગરબાધે ચાલુ રાખેલ છે તેથી પુનરપાદિ પગલે જ સમુદ્રસફરે વિરુદ્ધ, કલિવર્જ્ય જેવી સ્મૃતિઓના ખોટા અર્થ થઇને, જે નવીન અને વિચિત્ર બાધ ઉભો કરાયો છે, તેને અનુસરવાનું કંઇ કારણ નથી આ શ્લોકો તેના રચનારના અર્થમાં તો ખોટા રૂપૈયા જ છે, એવું જાણ્યા પછી જે માણસ તે ચલાવે તે ગુન્હો કરે છે

મેડીકલ એડ્વોકેટ ૩ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

૧૬ પરિણામે આપણું ધર્મ કર્ત વ્ય એ ઠરે છે કે મ્લેચ્છાન(પદાર્થો ખાદ્ય જ્યાં તે મ્લેચ્છે પકાવેલાનું)ભક્ષણના ગોપ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત લઇને શુદ્ધ થયેલાં ભાઈ બ્હેન હોર તેમને આપણે પંક્તિ પાવન કરવાં જ જોઇએ

ધર્માચાર્યોનાં નિર્ણય.

૧૭ સવત ૧૯૨૯ પેહેના સકેશ્વર પિઠાધિકારી સ્વામીએ (મહારાજ હોનકરવા સરસુના) ગણેશ સીતારામ શાસ્ત્રીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને નાતિમાં લેવરાના હતા

સવત ૧૮૨૯ ચૈત્ર વદ ૮ સોમવારે મુકામ નાસિક પ્રાંત 'ગુજરાતથી જ્યોતિર્મંઠાધીશ્વર સ્વામી કૈલાસનંદ પુરૂષોત્તમાનંદ ઠરાવ આપેલો છે તેમાં (૧) કૃષ્ણરાવ ગોપાળ દેશમુખ તથા (૨) નારાયણભટ્ટ બાપુભ વિનાયત જઈ આવેલા હતા તેમને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને સર્વથા વ્યવહાર્ય કરા યા હતા

શારદાપીઠ શકરાચાર્ય સ્વામી રાજરાજેશ્વરાશ્રમે પોતે " પર્યટનમીમાસા " લ ખી છે તેમા પણ એવો જ નિર્ણય છે

એમના પછીના શ્રીમન્માધવતીર્થ સ્વામીએ આહી રાજકોટ મુકામે વિલાયત જઈ આવેલા આપણા પ્રશ્નોરાભાઈ પાવનિપ્રસાદ વિશ્વનાથ ભટ્ટને પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ કર્યા તથા તુરત જ શીઘ્ર મૌનેશ્વર સહિત આચાર્ય મહારાજે પોતે એમને ત્યાં પધારી ભિક્ષા લીધી હતી અને અન્ય પ્રસગે પણ પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેવા ભાઇઓને જ્ઞાતિમા પુન પ્રવેશ કરવો યોગ્ય છે એવા નિર્ણય તેઓશ્રીએ આપ્યા છે *

લેખકો માટે

કેવળ સ્વતંત્ર લેખોની માગણી.

૧ હિન્દના સ્વાતન્ત્ર્યજીવનને પોષક એવા દ્રષ્ટિબિન્દુઓથી અભ્યાસને પરિણામે તૈયાર કરેલા રાજકીય વિષયો
૨ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને ઇતિહાસવિષયક સ્વતત્ર લેખો
૩ ઐતિહાસિક કે સામાજી- સ્વતત્ર ટૂંકીવાર્તાઓ

ઉપરોક્ત વિષયક લેખો 'સમાલોચક'ના ઓછામા ઓછા ચાર પાના જેટના હોવા જોઇએ સદર લેખો મૂલ્ય આપીને પત્ર પ્રકાશનની વિક્રયના સર્વ હક્ક માટે ખરીદી લેવાશે કેવળ અભ્યાસીઓ અને સ્વતત્ર લેખકોએ જ પત્ર વ્યવહાર કરવો

લખો રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી મોગરાજી બીલ્ડિંગ્સ ન ૨,
ગીરગામ, મુબાઈ ન ૪

---

* રાજકોટ ' નાગરમિત્રમ ળ પાને તા ૭-૮ ૧૯૨૧ રવિવારે આપેલું વ્યાખ્યાન.

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (રવ ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની,મુંબાઈ.

ગ્રંથોમાં જડતા નથી, અને એક બે દાખલામાં નહીં પણ એવાં કેટલાક "અવતરણોમાં" આથી ઘણું સંભવિત છે કે આદિત્ય પુરાણનો કહેવાતો લોક ખરેખર હેમાદ્રિનો પોતાનો જ બનાવેલો હોય. આ લોક માટે હવે આથી વધુ ખુલાસાની જરૂર પડવી ન જોઇએ.

આટલી ચરચાનું પરિણામ.

૧૫ આમ છતાં ય બૃહન્નારદીય તથા આદિત્યપુરાણને નામે હેમાદ્રિએ ચલાવેલ લોકોનો ખરો અર્થ આપણા ભાઇઓએ ભ્રમિત બનીને, આફ્રિકા-જાપાન-હિન્દનો કિનારો વગેરેમાં છૂટથી સમુદ્રયાન ચાલતું હતું તેને ચાલતું રહેવા દઇને, જે હાકી બેસાડયો છે, તે ખરો હોય અને એ ઉપપુરાણોનું વચન ધર્મનિર્ણયમાં, સ્મૃતિની બરાબરનું હોય તો પણ, તંત્રવાર્તિકમાં ૧૩૯ મે પાને કહ્યું છે કે,

"એ બધાનો અમે નીચે પ્રમાણે જવાબ આપીએ છીએ કે કોઇ બાબતમાં જ્યાં આપણને કોઇ સ્મૃતિનો લોક માલુમ પડે, ત્યાં જો આપણને તેનાથી ઉલટો વેદનો મંત્ર માલુમ ન પડે તો, તેટલા વખત માટે, કંઇ પણ અડચણથી મુક્ત તે સ્મૃતિના આધારમાં વેદનો મંત્ર છે એમ આપણે સલામતીથી અનુમાન કરી શકીએ પણ જો ભવિષ્યમાં તેનાથી ઉલટો વેદનો કોઇ મંત્ર આપણને માલુમ પડે તો, સ્મૃતિનો આગનો શ્લોક સત્તાપૂર્વક નથી, એમ ગણ્યા વિના ચાલશે નહીં અને આ પ્રમાણે વેદમાં તેનું મૂળ હોવાનો ભવો સભર દૂર થવાથી, આપણને એવા અનુમાનપર આવવાની ફરજ પડશે કે, તે શ્લોક કંઇ ભૂલથી દાખલ થયો છે અને આ પ્રમાણે વિરોધી વેદનો મંત્ર માલુમ પડ્યા પછી, કુદરતી રીતે આપણને એવું માનવું પડે છે કે સ્મૃતિમાંથી જે વિચાર આપણે લીધો હતો તે ખોટો છે, અને આ ઉપરથી આપણને એવું કબુલ કરવાની ફરજ પડે છે કે પહેલી વખત જ્યારે આપણને સ્મૃતિનો શ્લોક મળ્યો ત્યારે પણ આ વિચાર ખોટો હોવો જોઇએ સાધારણ અનુભવથી પણ આપણે જોઇએ છીએ કે જે માણસ ખોટા અને ખરા રૂપીઆ વચ્ચે ફેર સમજી શકતો નથી, તે ખોટા રૂપીઆને ખરા તરીકે વાપરે છે પણ આ ઉપરથી, એમ અનુમાન થતું નથી કે ખોટા રૂપીઆને ખોટા જાણવાની શક્તિ આવ્યા પછી પણ, તે ખોટાને ખરા ગણીને લેવાનું અને વાપરવાનું કાયમ રાખશે"

આ પ્રમાણે સમુદ્રસફરો માટે આપણને શ્રુતિસ્મૃતિના આધાર બધા રૂપમાં મળવા છે, તથા આપણા વડિલો, જે આપણા કરતાં ધર્મઉપરની શ્રદ્ધામાં વધુ દૃઢ હતા, તેમણે આફ્રિકા જાપાન વગેરે જતે તેમ જ આટીના દરિયાઉપર પણ સફર ધગશથી ચાલુ રાખેલ છે તેથી, સુત્રાદિ પરત્વે જ સમુદ્રસફર વિરૂદ્ધ, કલિવર્જ્ય જેવી સ્મૃતિઓના ખોટા અર્થ થઇને, જે નવીન અને વિચિત્ર બાધ ઉભો કરાયો છે, તેને અનુસરવાનું કંઇ કારણ નથી. આ શ્લોકો તેના ચલાવનારના અર્થમાં તો ખોટા રૂપીઆ જ છે, એવું જાણ્યા પછી જે માણસ તે ચલાવે તે ગુન્હો કરે છે

૧૬ પરિણામે આપણા ધર્મ કર્તાઓ ઠરે છે કે મ્લેચ્છ (પદાર્થો ખાઈ છતાં ને મ્લેચ્છે પકાવેલાનું)અન્નના દોષ માટે પ્રાયશ્ચિત લઈને શુદ્ધ થએલા ભાઈ બ્હેન હોય તેમને આપણે પંક્તિ પાવન કરવાં જ જોઇએ.

ધર્માચાર્યોના નિર્ણય.

૧૭ સંવત ૧૯૭૯ પેહેલા શ્રેષ્ઠ પિઠાધિકારી સ્વામીએ (મહારાજ હોલકરના દરબારમાં) ગણેશ સીતારામ શાસ્ત્રીને પ્રાયશ્ચિત આપીને જ્ઞાતિમાં લેવરાવ્યા હતા

સંવત ૧૯૨૯ ચૈત્ર વદ ૯ સોમવારે મુકામ નડિયાદ પ્રાંત ગુજરાતથી જ્યોતિર્મઠાધીશ્વર સ્વામી કૈલાસાનંદ પુરુષોત્તમાનંદ ઠરાવ આપેલો છે તેમાં (૧) કૃષ્ણરાવ ગોપાળ દેશમુખ તથા (૨) નારાયણભટ્ટ બાપુભટ્ટ વિલાયત જઇ આવેલાં હતા તેમને પ્રાયશ્ચિત આપીને સર્વથા વ્યવહાર્ય ઠરાવ્યા હતા

શારદાપીઠ શંકરાચાર્ય સ્વામી રાજરાજેશ્વરાશ્રમે પોતે " પતનમીમાંસા " લખી છે તેમાં પણ એવો જ નિર્ણય છે

એમના પછીના શ્રીમન્માધવતીર્થ સ્વામીએ અહીં રાજકોટ મુકામે વિલાયત જઇ આવેલા આપણા પ્રશ્નોરા ભાઈ પ્રાણનિધિપ્રસાદ વિશ્વનાથ ભટ્ટને પ્રાયશ્ચિતથી શુદ્ધ કર્યા તથા તુરત જ શ્રીચંદ્ર મૌલેશ્વર સહિત આચાર્ય મહારાજે પોતે એમને ત્યાં પધારી ભિક્ષા લીધી હતી અને અન્ય પ્રસંગે પણ પ્રાયશ્ચિત આપીને તેવા ભાઇઓનો જ્ઞાતિમાં પુનઃ પ્રવેશ કરવો યોગ્ય છે એવો નિર્ણય તેઓશ્રીએ આપ્યો છે *

લેખકો માટે

કેવળ સ્વતંત્ર લેખોની માગણી.

૧ હિન્દના રાષ્ટ્રીયજીવનને પોષક એવા દૃષ્ટિબિન્દુઓથી અભ્યાસને પરિણામે તૈયાર કરેલા રાજકીય વિષયો

૨ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને ઇતિહાસવિષયક સ્વતંત્ર લેખો

૩ ઐતિહાસિક કે સામાજીક સ્વતંત્ર ટૂંકી વાર્તાઓ

ઉપરોક્ત વિષયક લેખો 'સમાલોચક'ના ઓછામાં ઓછા ૧૫ પાના જેટલા હોવા જોઇએ સદર લેખો મૂલ્ય આપીને પણ પ્રકાશન ને વિક્રયના સર્વ હક્ક માટે ખરીદી લેવાશે કેટલા અભ્યાસીઓ અને સ્વતંત્ર લેખકોએ જ પત્ર વ્યવહાર કરવો

લખો મણીશંકર ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ભોગરજી ખીલ્ડીંગ ન ૨ ઠાકુરદ્વાર, મુંબાઈ ન ૪

---

* રાજકોટ "નાગર મિત્રમંડળ" પાસે તા ૭-૮ ૧૯૨૧ રવિવારે આપેલું વ્યાખ્યાન.

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલકૃત) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

બીજી ખોડ પૌરવ વંશમાં છે પણ પાંડવોની વિજયકથા રચવાના હેતુથી બનાવેલા ભારતમાં તેમના કુટુંબના સ્મરણો વિશ્વાસપાત્ર અને તાજા હોય એ અસ્વાભાવિક નથી; એટલે તે સ્મરણોના કાલ માટે આ ખોડ પૌરવ વંશાવલિમાં ન જ હોવી જોઈએ.

મહાભારતના યુદ્ધ પછીના રાજાઓના રાજ્યકાળના વર્ષો પુરાણોમાં આપેલા છે, પણ તે તદ્દન ખોટા લાગે છે વખત છે ને તે રાજ્યકાલના વર્ષો ન હોય ને રાજાઓની જીંદગીના વર્ષો પણ હોય પણ ઇતિહાસક્રમ નક્કી કરવા માટે એ તદ્દન નકામાં છે

૨૫૦ વર્ષમાં ઇંગ્લંડના રાજાઓની વંશાવલિમાં રાજ દીઠ સરાસરી ૨૫ર વર્ષની આવે છે. અને આપણે સાં એથી વધારે નહિ આવવી જોઈએ પણ પુરાણોમાં આપેલા રાજ્યક્રમમાં એથી ઘણી જ વધારે સરાસરી આવે છે દાખલા તરીકે અજાતશત્રુથી ચંદ્રગુપ્ત સુધીનો રાજ્યકાળ આ પ્રમાણે આપેલો છે[10]

શૈશુનાગ વંશ

અજાતશત્રુ	૨૭ વર્ષ
દર્શક	૨૪
ઉદાયી	૩૩
નંદિવર્ધન	૪૦
મહાનંદી	૪૩

નંદ વંશ

મહાપદ્મ } સુકલ્પ }	૧૦૦

મૌર્ય વંશ.

ચંદ્રગુપ્ત	
	૨૬૭

આ પ્રમાણે જોતા દરેક રાજાની સરાસરી ૩૮ ૧૪ વર્ષની આવે બીજા ભરોસાદાર આધારપરથી ચંદ્રગુપ્ત ને અજાતશત્રુ વચ્ચે (૫૦૦–૩૨૨) ૧૭૮ વર્ષ થઈ ગયાં તે આપણે જોયુ અને તે જોતાં સરાસરી ૨૫–૪ ની આવવા જાય છે

આ ઉપરથી ૨૫ થી વધારે વર્ષની સરાસરી આપે એવા રાજ્યક્રમો ખોટા છે એમ સ્પષ્ટ લાગે છે અને અસલના દીર્ઘાયુ જોતા ૨૫ વર્ષની સરાસરી બરોબર છે એમ લાગે છે

સીમાચિન્હ ૪ થુ.

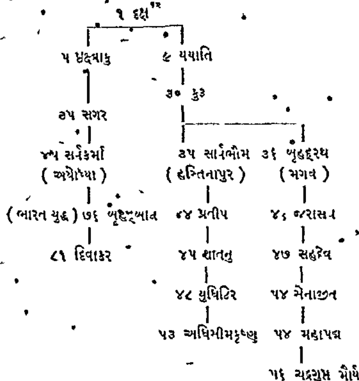
પુરાણો વિષે આટલું ખ્યાલમાં રાખી તેમાં ઇતિહાસક્રમના સાધનો શાં રહ્યાં છે તે જોવા જઈએ તો પહેલો વિચાર મૂળ લેખકના સમયનો કરવો જોઈએ ૫૫ નૈમિષારણ્યમાં શૌનકના સત્રમાં બધા પુરાણો વંચાયા તેના સમયનો આધાર તેમાંથી જ મળે છે

(૧૦) મત્સ્ય ૨૭૨

મેરેજ રેટેસ અન્ડર ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦–૧૨–૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

તે વખતે અધિસીમ કૃષ્ણ ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં, દિવાકર અયોધ્યામાં ને સેનાજીત મગધમા રાજ્યકર્તા હતા[11]

હવે આ રાજાઓની વંશાવલિ જોઇએ —

આ પેઢીઓ જોતા અધિસીમકૃષ્ણના સમયમાં પ્રતીપ સુધીની વાતો ક્રમમાં જ ઉતરી આવી હોવી જોઇએ અને તેમાં કુરૂ સુધીની વાતોનાં સ્મરણો કયા તો ઋષિઓ કે ચારણોને મોઢેથી કે કુળગોરનાં આખ્યાનોથી સમાજમા પ્રચલિત હોવા જોઇએ, અને તે પહેલાંની વાતો માત્ર મોટા બનાવોની દંતકથાઓને રૂપે જ રહેતી હોવી જોઇએ દક્ષ, કે

(૧૧) સુત — "ઋષિઓ! આ અધિસીમ કૃષ્ણ હમણા રાજ્ય કરે છે અને તેના રાજ્યમા તમે આ મહાન યજ્ઞના અધિવેશનમા રોકાયા છો આવા ત્રણ વર્ષ પુરા કરવા ગયા અને બે કુરુક્ષેત્ર ને દૃષદ્વતીમા ગયા છે

ઋષિઓ.– સત ! આ તો ભૂતકાળનો ઇતિહાસ થયો હવે ભવિષ્યના રાજાઓ સંબંધી કહો મત્સ્ય ૫૦,

"અયોધ્યામા રમ્ય અયોધ્યામા હાલ દિવાકર છે ' મત્સ્ય ૨૭૧, વાયુ ૩૭ ૨૬૪-૨૯૬-૨૯૬

Pargiter Dynasties of the Kali Age

૧૨ આ લેખમા ભારત યુદ્ધ પહેલાની વંશાવલિ અને તેના ક્રમના માટે Matsya Punran (Panini Office) ના Appendix VI આપેલા કોઠાપર આધાર રાખ્યો છે અને તેમ જ Pargiter's Geneology of the Purans J R. A S (1910) & Dynasties of the Kali Age મા આપેલી વંશાવલિની પણ મદદ લીધી છે

– સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૪ થો રૂ ૫–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

રે ! થાકી ગયા હિન્દી જનો.

લેખક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

૧.

કોઇ કહે ' ઓહો થયું ! બિરાદરો ! સંતોષ લ્યો !
ધીરે ધીરે આગળ જશુ, ના ધૈર્ય કો ગુમાવજો !
વિશ્વાસ ને મદદકારથી સિદ્ધિ બધી તમ પામશો '
પણ હાય હા ! આવું સુણી થાકી ગયા હિન્દીજનો

૨

શું દુ:ખ કે શું ત્રાસ કે શું ધૈર્યને અવધિ નથી ?
વર્ષો થયા ' ધીરજ ધરો-ધીરા બનો ' પાઠો ભણી,
યુગો થયાં સંતોષ ને વિશ્વાસનાં વચનો સુણી,
રે હાય હા ! થાકી ગયા મુજ ભાઇ હિન્દીજનો

૩

દિવસ ઉગે ત્યાં ' શું થશે ? ' ' હા, શું થશે ? ' ' શું શું થશે ? '
' શા કાયદા આ દેશને ક્ષણુ બે પડી કે બાંધશે ? '
કે ' જીવને શા ત્રાસથી જીંદગાઇને મરવું થશે ? '
ચિન્તા બધી એવી જ થી કાઇ ગયા હિન્દીજનો

૪

કળિકાળ નો જામ્યો હજુ મુજ દેશમાં વ્યાપી રહ્યો ?
નિર્જીવ કે એવા જનો મુજ દેશના માર્યા ગયે,
કરણી ઉગ્યા તો પણ નહિ આત્મા જગી જેહના
એ દ્રોહીથી રે હાય હા ! થાકી ગયા હિન્દીજનો

૫

આ દેશના ધર્મિજનોનો ધર્મ રે અવળો થયો !
કે સ્વાર્થ કે દે લોભમાં, કે મોહમાં કે કીર્તિમાં,
રસબસ બની ન્હાઇ ગયા ને ધર્મને અળગો કર્યો—
કળજુગના અનતાન્થી થાકી ગયા હિન્દીજનો

ઈસ્ટરનો તહેવાર.*

લેખક—પ્રો કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, એમ એ

ઈસ્ટરની રજાની શરૂઆત મ્હે ગુરૂવારથી કરી એક અઠવાડીઉ બહુ સારી રીતે ગાળ્યુ- નાતાલના કરતા પણ કેટલેક અંશે વધારે સારૂં મ્હને વિશ્રામની જરૂર વધારે હતી તેથી તેમ લાગ્યુ હોય કે આઠ દિવસનો વિવિધ પ્રોગ્રામ વધારે સારી રીતે અમલમા મૂકી શકાયેલ તેથી હોય

ગુરૂ—ટપાલ લખીને બપોરે "ફુડ રીફૉર્મ રેસ્ટોરા" માં જમ્યા વનસ્પતિ-આહારનુ આ જાણીતુ ઉપાહાર-ગૃહ હૉલબર્નમા આવેલુ છે પહેલા ત્યા જવાનો પ્રસગ આવ્યો ન્હોતો ખોરાક એકદરે સારો ને કાંઈક સસ્તો મળ્યો એની પાસે "ગેમેજીઝ" (*Gamages*) ની પ્રખ્યાત દુકાન છે, તેમા બધી ચીજો મળે છે, ખાસ કરીને રમકડા, પત્રો, રમતગમતનો સામાન વગેરે ત્યાંથી "એરોપ્લેન" ના રમકડા ખરીદી મુબાઈ રવાના કર્યા તે પછી 'વૉટર- મેન ફાઉન્ટનપેન" વાળાની દુકાને ગયા દુકાન સરસ, વ્યવસ્થા સરસ, બહાર જાહેરખબરની બારીમા નવીન કરામતવાળી રીતિથી આકર્ષણ પદર મિનિટની અંદર, એ પેનની નીબ બદલી આપી, એકમાથી શાહી ચુતી હતી તેમા રબ્બરનો દાટો બદલી આપ્યો, ને મ્હારી પેન સાફ કરી આપી એ ઉપરાંત ઘણી પેનો અમને બતાવી ! રબ્બરના દાટાનો એક શિલિંગ આપવો પડ્યો બાકી બધુ મફત ! !

પાસે ત્યાંનુ મ્હોટામા મ્હોટુ *Picture-Theatre* છે બહારથી જેટલુ ભવ્ય છે તે કરતાં અંદર વધારે છે દશ વર્ષ ઉપર ૩૦ લાખ રૂપિયાના ખર્ચે નાટક માટે બંધાવેલુ ૨૬૦૦ માણસ બેસી શકે એવડુ મ્હોટુ છે નાટક માટે ના મ્હોટુ પણ એને હવે સિનેમા ચાલે છે. *London Opera House* હવે સ્ટૉલ થિએટરને નામે વધારે પંકાતુ છે, કારણ કે એનો માલેક *Stoll* (સર છે) આ ધંધામા બાહોશ ગણાય છે સારામા સારા ફિલ્મો પહેલા એ મેળવે છે તે દિવસે મેરિ કૉરેલીની "*Innocent*" નામની નવલકથાનુ એક ફિલ્મ હતુ, ને બીજુ સર જેમ્સ બેરીની "*The Will*" (વસીઅતનામુ) એ નવલકથાનું હતું એ સારા ફિલ્મ તથા શ્રેષ્ઠ ગણાતું થિએટર જોવાની આકાક્ષા, ફાઉન્ટનપેનવાળાએ બચાવેલા પૈસા ને રજા-સંયોગો અનુકૂળ હતા ને અમે અંદર ગયા અંદરની રચના પણ બહુ ભવ્ય લાગી ખાવાપીવા માટે કેટલાય ઓરડાઓ હતા અંદર બહુ ગજાવર કામ લાગ્યું ફિલ્મના દેખાવો ઘણા સરસ હતા, ખાસ કરીને કૉરેલીની વાર્તાના કૉરેલીની વાર્તાઓ ઘણુ સારૂં હોય છે અસાધારણ માનવભાવને તથા નૈસર્ગિક પ્રેમ તથા પવિત્રતાને પ્રકટ કરનાર હોય છે, અન્ત કરુણ હતો બેરીએ વ્યાપારી જીવનમાથી ઉચ્ચ સત્ય તારવી સચોટ રૂપમા મૂકયું હતુ

* વિલાયતથી લખાએલો આ પત્ર કાંઈ પ્રકટ કરવાની મૂળ ઇચ્છાથી લખાયેલો નથી ગુજરાતના સામાન્ય વાચક વર્ગને લેખમા રસ પડશે એવી આશાથી પ્રકટ કરવામા આવે છે—ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.

સંસારદર્પણ (નાટક) રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

શુક્રવાર—ગુડ ફ્રાયડે–શહેરમાં ઈસ્ટરની રજા આજથી શરૂ–સોમવાર લગી નોકરી ધંધામાં લાંબી રજા આ શુક્ર ને શનિ બન્ને દિવસ હવા સરસ હતી તડકો મઝાનો હતો આજે અપોરે વેસ્ટમિન્સ્ટર ઍબિમા જઈ પ્રાર્થના સાંભળી ખાસ સંગીત સાંભળ્યું ન્હાના છોકરાંઓ ભેગા મળી સ્તોત્રો ગાતા હતા—એને Choral songs કહે છે–ઑર્ગનમાં તથા એવા જાતના સ્વરમાં હૃદયને પનાગી નાંખે એવી મીઠાશ ને કોમળતા હતા આજે સેન્ટ નિહાલસિંહને ત્યાં ગયા હસન ઇમામને ત્યાં એમને રોકાઈ રહેવું પડ્યું એટલે બે કલાક મિસિસ સિંહ સાથે વાતો કરી સિંહના જીવનની કેટલીક વાતો જાણી પડદા પાછળ એ નેં પોતક ઘણું કામ કરે છે—જુદી જુદી રીતે. આસહ શિયાળામાં હિન્દ જવાની તૈયારી કરે છે કયાં વધારે ઉપયોગી કામ થશે એ સવાલ છે મ્હને ને મિસિસ સિંહને લાગે છે કે અહીં એવું કામ કરનાર બીજો કોઈ નથી, તેથી પાછા આવી અહીં રહેવું સારૂં છે મ્હને તો એમ પણ લાગે છે કે હિંદમાં પક્ષાપક્ષીના ઝગડામાં એ ફસાઈ જશે ને નિષ્ફળ પણ જાય, શાને–પાણી વખતે—સન્મુખભાઈ સાથે આપણા સાહિત્ય–આપણા કવિઓ વગેરે ઉપર લાંબી વાત કરી.

શનિ—પ્રખ્યાત મેડમ ટુસોડનુ ("Tussaudo") મીણનાં પૂતળાનું પ્રદર્શન જોયું આખો દિવસ એમાં ગયો. ભીડ ઘણી હતી, પણ જોવાનુંય બહુ હતું મઝા બહુ આવી એની ૨૧ શિલિંગની કીમતની ચોપડી–વાંચી ગયો હતો, ઘણા ટૂચકાઓ વગેરે જાણતો હતો, છતાં એકવાર હું ને સન્મુખભાઈ છેતરાયા "કૅટલૉગ" વેચનારવાળીનું પૂતળું એવું આબેહુબ હતું કે હું પૈસા વધુ એની પાસે ગયો–પછી જે તે હાલી નહિ ત્યારે યાદ આવ્યું કે આ પૂતળું છે પોલિસમેનના પૂતળા પાસે તો ઘણાઓ રસ્તો પુછવા જાય છે ને મ્હારા કરતાં ય વધારે "બને" છે ચાર મ્હોટા હૉલમાં નામાંકિત સ્ત્રીપુરુષોના પૂતળા ગોઠવ્યા છે ત્રણી ઉપરના ઘણા અરા મ્હોટા લોકો આવી જાય છે મેડમ ટુસોડ એ ફ્રાન્સના બળવાના જમાનાની બાઈ એનાં પ્રદર્શનનો સોમો વાર્ષિક ઉત્સવ કેટલાક કાળ ઉપર ઉજવાઈ ગયેલો એની ચોથી પેઢીના પુત્રે (પ્ર–પ્ર–પૌત્ર!!) એનુ જીવન વગેરેનુ પુસ્તક લખેલુ જે મ્હેં વાંચ્યુ હતું હજી આ કળા એના વંશમાં જ સારી રીતે જળવાઈ રહી છે એ વિરલ ભાગ્ય આ ચાર હૉલમાંના એકમાં ઇંગ્લંડના સઘળા રાજાઓ–પહેલા William the Conqueror થી માંડીને આજ લગી! રાણીઓ પણ–પોતપોતાના જમાનાના પોશાકમાં કેટલાંક ઘણાં સુન્દર પૂતળાં હતા રાણી મેરી ને વિકટોરીઆની મૂર્તિ સુન્દર હતી આ એક હૉલમાં જ વ્યવસ્થા હતી બાકીના ત્રણેમાં ખીચડો–કેમ કે વ્યવસ્થા વિના કેટલેક સ્થળે ધીંગાધીંગ ભરેલા, પણ જોવા લાયક ખરા ઇંગ્લંડ, અમેરિકા ને ફ્રાન્સના રાજપુરુષો, ઇંગ્લંડના યોદ્ધા, કવિઓ, જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં મશહુર થયેલા મ્હોટા માણસો ને સ્ત્રીઓ. The Sleeping Beauty–જાણે ખરેખર ઊંઘતી હોય ને છાતી શ્વાસથી હાલતી હોય એમ દેખાતુ હતું ટેનિસન, રાણી વિકટોરીઆ ને બીજા બે જણા પોતપોતાના અભ્યાસગૃહમાં કે કાર્યાલયમાં બેઠેલા બહુ આકર્ષક દેખાતા હતા સૌનું કદ, મુખ ઉપરનો ભાવ, રંગ, વાળ, કરચલી, કપડા–સરોરો તાદૃશ્ય હતા, ને તેથી આશ્ચર્ય થાય એમ હતું.

પતિવ્રતા સતીઓ. (સચિત્ર) ૨–૦–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

આ ચાર તરફની બાજુએ ત્રણ ન્હાના ઓરડા હતા, તેમાં બેમાં નેપોલિયનના સ્મારકોના સંગ્રહ હતા. વૉટરલુમાં પકડાયલી ગાડી જોવા જેવી હતી. પુષ્કળ ચિત્રો વગેરે હતા. ત્રીજા ખંડમાં ફ્રાન્સના બળવામાં પ્રખ્યાત થયેલ શિરચ્છેદ કરવાનું યંત્ર 'ગિલોટીન" રાખેલું હતું, જેણે સેંકડો મ્હોટા માણસોનાં ગળાં કાપ્યાં હતાં. તેનો એક નમૂનો-મૉડેલ-પણ હતો જેથી ત્હેના કામની સમજ પડે. એ સિવાય જુલમમાં કેદીઓને રીબાવવાના જે જે યંત્રો વપરાતાં હતાં તેમાંનાં ઘણાં ચિત્રો સહિત ત્યાં હતાં.

ત્રીજા ખંડમાંથી નીચે ઉતરી "ખંડ" એ જેનું નામ 'Chamber of Horrors' ("ત્રાસગૃહ") આપ્યું છે તેમાં મોટા ઇંગ્લંડના 'નામાંકિત" ખુનીઓ ત્યાં અમારી સમક્ષ ખડા હતા. દેખાવે કેટલાક ક્રૂર, કોઈક જંગલી તો કેટલાક "ગૃહસ્થ' હતા. એના દેખાવ ઘણા માણસોને મળતા આવે. આપણે મળીએ ત્યારે કાંઈ વિચાર આવે નહિ. પણ એમના પરાક્રમો "કેટલૉગ"માં વાંચીએ ત્યારે જ એમની "મહત્તા" સમજાય. જરા ગ્લાનિકારક દેખાવ હતો, પણ અંગ્રેજો એમનાથી પરિચિત હતા ને રસથી નિહાળતા હતા. કેટલાક ન્હાના 'ટૅબ્લો' સારા ગોઠવ્યા હતા. ત્રીજા ખંડમાં એક વસ્તુ ચમત્કારિક હતી જે, બધી જોઈએ. ફ્રેન્ચ લોક-નાયકો જ્યારે કોઈ મ્હોટા માણસને "ગિલોટીન" કરતા કે તરત એના માથાની મીણની આકૃતિ કરી લેવા મેડમ ટુસોને હુકમ કરતા. આ ત્રાસદાયક કામ એ બાપડીને કરવું પડતું, કારણ કે આનાકાનીનો અર્થ દ્રોહ, ને દ્રોહની શિક્ષા ગિલોટીન. આ પ્રમાણે નિગળતા લોહીવાળાં મસ્તકોની થોડીક આકૃતિઓ-લુઇ, મેરિ એન્ટોઇનેટ, રૉબ્સપીએરી, વગેરેનાં કરુણાજનક માથાઓ હતાં. સૌથી વધારે ચમત્કારિક *Marat*—જેનું એક ફ્રેન્ચ વીર બાળાએ એના ન્હાવાના ટબમાં છરીથી ખુન કર્યું હતું ત્હેનું એ જ હાલતમાં—ટબ—માં પૂતળું બનાવ્યું છે, ને મુખ ઉપરનો ભાવ—વિસ્મય—દર્દ—નિરાશા મિશ્રિત આ કળાના એક વિજય સમાન લાગ્યો.

પણ આ ખંડની બહાર નીકળ્યા ત્યારે મનને કાંઈક નિરાંત થઈ. બહાર એક ઘણો મ્હોટો ખંડ હતો, તેમાં-આખા પ્રદર્શનની શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ હતી. દશબારેક ટૅબ્લો-મનોહર, અસરકારક અને અનુરૂપ ભાવને ઉત્તમ રૂપમાં પ્રકટ કરનાર. એના કેટલાક પોસ્ટકાર્ડ ચિત્રો લીધા છે ને મોકલ્યા છે પણ એમાં મૂળની શોભા ભાગની ખુબી પણ નથી. ખાસ કરીને મેરી *Queen of Scptt* નો વધ, ટાવરમાં બે નિર્દોષ નિરાધીન રાજકુમારોનો વધ, રાજા જૉન પાસે *Magna Charta* ઉપર કરાવાયેલી સહી, નેપોલિયનના શબ પાસે વેલિંગ્ટન, નેલ્સનનું મરણ, સિન્ડરેલા, *Babes in the Wood*, અને વિક્ટોરિયાને ગાદી મળ્યાનું નિવેદન—એ બહુ ગમ્યાં. એ ભાગ ફરીથી જોવા જવાનું મન છે.

પ્રદર્શનમાંથી બહાર નીકળી પાસેના રીજન્ટસ પાર્કમાં ગયા, ફરવાથી પગે ગરમી આવી, બાગની લીલોતરી ને સરોવરનું સુન્દર નાવક્રીડા જોઈને આનન્દ થયો. કોઈ રવિવાર ગાળવાનું આ સુન્દર સ્થળ છે એટલી નોંધ કરી. આ પાર્કના આ ભાગમાં પહેલા ગયો ન્હોતો.

કુંતાપનો ફેકારવ રૂ ૪-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

રવિ —સ્હવારે પરનિ ખીણમાં ફર્યાં, સન્મુખભાઇએ છબી લીધી બપોરે ઘરમાં વધુ છબી લીધી રંજીત બપોરે આવ્યો શરીર ખૂબ સારૂં થયુ છે આઠ દિવસ એ "સ્વનિક" રહી આવ્યો કહેતો હતો કે અર્ધા ભૂખ્યા રહેવુ પડતું હતુ મ્હેં કહ્યુ કે એ (હો) એટલુ બહુ સહેલુ છે કે ત્હારે રોજ એમ જ રહેવુ પડે એમ ત્હારા હિતને ખાતર ઇચ્છવાનુ મન થાય છે એ કલાક મિસિસ નાઇટના હારમોનિઅમ ઉપર ગાળ્યા રજીત ને નાયકે પણ ગાયુ રહાજે "બ્લુ હૉલ"માં એક પ્રખ્યાત પુસ્તકની ફ્રિમ જોઇ જેરોમ કે જેરોમની "*Three Men in a Boat*" કરીને ચોપડી છે ત્રણ લન્ડનવાસીઓ–હોરતો–રોજના વૈતરાવી કેવી રીતે કંટાળે છે, પછી ઇસ્ટરની રજા ભોગવવા એક હોડીમાં બેસી ટેમ્સમાં જાય છે, ત્યાં તોફાન, ગડબડ, વગેરેનુ પહેલથી છેવટે સુધી બહુ હસાવનારૂ વર્ણન છે હસવાથી ફ્લેશો થાય છે, ને હસવાનો–સારૂ ને પેટ ભરીને હસવાનો લાભ મળે તો ચૂકવું નહિ, એ માન્યતા પ્રમાણે મ્હને બહુ ગમ્યુ મિસિસ નાઇટ કહે છે કે ફ્રિમ કરતા ય પુસ્તક વધારે સારૂ છે વાચીશુ ત્યારે બીજો શો ઉપાય ઘણા લોકો રજા ભોગવે એવો કાળ છે એટલે એ ફ્રિમ અત્યારે બહુ સમયોચિત છે

સોમ —લન્ડનની બીજી એક પ્રખ્યાત જગા જોઇ. *Hampton Court* ટેમ્સને તીરે, બહુ સુન્દર સ્થળ હજારો લોકો ભેળા થયા હતા જતી વખતે ટામમા બહુ વખત ખોયો, "બસ"મા પાછા આવતા ફક્ત એક કલાક થયો ઘરથી મ્હેલ ૧૫ માઇલ હશે. આમા હેન્રીના બળવાન સચિવ કાર્ડિનલ વુલ્ઝીએ બધાવેલ આ મહેલ, આખરે રાજાને "ભેટ" આપવો પડલો હજારેક ઓરડાઓ ને સુન્દર બાગ બગીચા, તળાવ, ફુવારા, નહેરો, વગેરે છે. ઓરડાઓમા હાલ સરકારી પેન્શન માનાર્હ વગેરે રહે છે, બાગના થોડા ભાગ સાર્વ ખુલ્લા છે બીજા જ્યૉર્જની પછીથી કોઇ અંગ્રેજ રાજાએ એનો ઉપયોગ કર્યો નથી. મ્હોટા મ્હોટા ઓરડાઓમા હાલ તો ચિત્રો જ જોવાના છે, તેમાના કેટલાક પાચ છ સદી સુધી જળવાઇ રહેલા છે ચિત્રોની વ્યવસ્થા સારી નહિ, વિષય મ્હોટે ભાગે ધર્મ, પુરાણનો શૃંગાર, કે રાજપ્રસગ અથવા રાજમનુષ્યો તેમા નેલરની "*Hampton Court Beauties*" અને એથી ય જૂના બીજા ચાલર્સના દરબારની લેલીની "*Windsor Court Beauties*" ની ચિત્રમાળાઓ વિખ્યાત છે તે ઉપરાત દિવાલ ઉપર ને ભીંતિ ઉપર શ્રીકપુરાણના જેવા લાયક ચિત્રો પ્રચડ જગા ઉપર દોરેલાં હતા રેશમી પડદા ઉપરનાં ચિત્રો–*Tapestries* બહુ વિસ્મયકારક લાગી સૈકાઓ પહેલા આ મહાભારત કામ કેમ થઇ શક્યુ હશે એ સમજવુ સ્હેલું નથી ખરે ચિત્રકળામાં યૂરોપના મધ્યકાળે જે આપ્યુ છે તે કદાચિત્ જગતના કોઇ દેશે કોઇ કાળમા આપ્યુ નહિ હોય. છતા એ કાળના ચિત્રો યૂરોપમા જોવાની તક અહીં કરતા વધારે છે

બાગમા એક પુરાતન, ૧૭૬૮ મા વાવેલ દ્રાક્ષલતા છે–અત્યારે તો આ મ્હોટા ઝાડ જેવી છે ઝૂકી હતી જો કે કાઇક ફૂપળો ફૂટતી હોય એમ દેખાતું હતું "ભુલભુલામણી" છે

— ... ... (અચિંત વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨–૦–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

જેની રચના જૂનાગઢના મોતીબાગમા ભુલભુલામણી હતી તેવી જ છે—એના ઉપરથી એ લીધી હશે—તેથી હું ભૂલ વિના અન્દર જઈ શક્યો લંકામા ન્યુરેલિઆમા પણ એ જ રચના હતી

ઋતુ બહુ અનુકૂળ—ટાઢી જરા વર્ષા, પુષ્કળ વાદળા, ટાઢા પવનના ઝપાટા ને તડકાનો અભાવ—છતી મઝા બહુ આવી અન્દરનુ જોવામા વખત ગયો તેથી બાગોમા યથેચ્છ ભમી શક્યા નહિ—જો કે એ કનાક તો ગાળ્યા હશે જ. ઉનાળો બેસશે ત્યારે વધારે સુન્દરતા થશે ને નદીની સેર પણ કરી શકાશે

મંગળ.—બપોરે વર્ષા પડ્યો એટલે પ્રોગ્રામ ફેરવી "નેશનલ ગેલેરી"માં પેઠા. રા કલાક ગાળ્યા—આને મા ટ્રફાલ્ગર સ્ક્વેરનુ, ને સનના જયસ્તંભની પીઠિકાનુ દર મજાન, નેલ્સનનો સ્તંભ ૧૪૫ ફીટ ઉંચો છે, એની ઉપર નેલ્સનનુ ૧૬ ફીટ ઉચુ પુતળુ છે સ્તંભની નીચે નેલ્સનના વિજયક્ષેત્રોના દાસા ઉપર ચિત્રો (*relief*) ઉપસાવેલા છે બે મ્હોટા ફુવારા ચાર પ્રચંડ સિંહો આસપાસ છે

આ રાષ્ટ્રીય ચિત્રસંગ્રહનો આરંભ ૧૮૨૪થી—એક શતી પૂર્વે થયેલો જુદા જુદા ચિત્રકારોના અને ખાનગી માલિકોના સંગ્રહો બક્ષીસથી અને પૈસાથી મળ્યા છે હાલ લગભગ ૩૦૦૦ ચિત્રો છે, જેમાનો ત્રીજો ભાગ—અર્વાચીન બ્રિટિશ ચિત્રકારોનો "ટેટ ગેલેરી"મા છે, જે અહીંથી જરા દૂર છે ઇટેલિયન, ડચ, વગેરે જુદી જુદી શાળાના મ્હોટા ચિત્રકારોની કૃતિઓ છે વ્યવસ્થા ઉત્તમ છે દરેક ચિત્ર એવી સારી રીતે, ઘણીવાર બહુ સુન્દર ફ્રેમમા, હમેશા જોનારને બહુ ઉચુ નીચુ ન પડે એવી જગ્યાએ, અને વિષયનુ નામ, ચિત્રકારનુ નામ ને કાળ, તથા એની શાળાનુ નામ—ભેટ કરનારનુ નામ એ સૌ વિગતો સહિત ગોઠવેલ છે કે એ ચિત્રો નિહાળવામા શ્રમ પડતો નથી કાચના નળીઆઓ ઉપરથી પ્રકાશ આપે છે ઘણેભાગે "કેટેલૉગ," ચિત્રોના ફોટો જુદા જુદા કદના, ઉપરાંત અમુક અમુક કાળે અમુક અમુક શાખા ઉપર વ્યાખ્યાન આપનાર અલાયદા માણસો—વગેરેથી, જેમ ચિત્રસંગ્રહથી આ રાષ્ટ્રીયધનનુ સંરક્ષણ થાય છે, ને ચિત્રના અભ્યાસીઓને પ્રકાશ પ્રેરણા તથા ઉત્સાહ મળે છે

મ્હોટે ભાગે ધર્મના ચિત્રો ક્રાઇસ્ટ ને માતાના વિવિધના બહુ જ. કેટલાક ખરેખર અદ્ભુત કોઇક મ્હોટાઇને લીધે કોઈ અગણિત વિગતોથી, કોઇ ભાવ ને ભાવનાથી, કોઈ રગતરેહ તરેહના. ૭ આઠ સૈકા ઉપરના ચિત્રો હજી સુરક્ષિત કેમ રહી શક્યા હશે! ઘણા ગમ્યા તેમાથી એકનો મ્હોટો ફોટો—રાા શિલિંગે લીધો—ક્રાઇસ્ટ સમ્બન્ધી છે

બપોર પછી ટેમ્સ-તીરે ફર્યા ચેરિંગ ક્રૉસથી વેસ્ટ મિન્સ્ટર પુલ ઓળગી પેલે પારથી પાર્લમેન્ટ-હાઉસના દર્શન કર્યા મ્હારી પડખે સેન્ટ ટોમસ હૉસ્પિટલનુ મ્હોટુ મકાન ને પછી કેન્ટરબરીના આર્ચબિશપનો "લૅમ્બેથ પેલેસ" હતો

રાત્રે રજિત જમવા આવ્યો હતો જમીને *Palace Theatre* મા ગયા એવું ઉચ આંગને બેસવાનુ હતુ—જાણે આસમાનમા ચઢ્યા "*The Dawn of the World*" કરીને (વિશ્વનુ પ્રભાત) ખાસ નામ પૂર્વાર્ધનુ ફિલ્મ હતુ ઇટલિમા બનેલુ પાચ વર્ષે તૈયાર થયેલુ

દમારમેનો અક્સીરદેહ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

ને સાખે રૂપિયાનું ખર્ચ ૩૭ હજાર ફીટ લાંબું તેમાંથી કાપીકૂપીને ૧૦ હજારનું ફરી બતાવ્યું તેથી સંક્ષેપ તથા ત્વરા બહુ જણાયા. દશ્યો મનોહર હતાં. એડમ ઇવ, જોસફ ને મોઝીઝના વૃત્તાન્ત ઘણા સરસ હતા. આરંભમાં ત્રણ બાળકો રમે છે ને માની પાસે જઈ એને વાર્તા કહેવાનું કહે છે. મા વિશ્વની જૂનામાં જૂની વાત કહે છે જે પડદા ઉપર દેખાય છે. આમ નાટક ને સિનેમા નવી રીતે ભેગા થયાં. બાળકોનું બોલવું, રમત ને અભિનય હૃદયસ્પર્શી હતા.

બુધ—મ્હારા અઠવાડીઆનો છેલ્લો દિવસ ખરેખરો બનાવ *Oxford* ને *Cambridge* ની *Boat-race* નો હતો. પટનિનો મ્હોટામાં મ્હોટો વાર્ષિક બનાવ ૭૩ મી સરત હતી. આઠેક દિવસ થયાં બન્ને યુનિવર્સિટિના યુવકો મ્હાવરો પાડવા આવ્યા હતા, ત્યારથી પટનિમાં એ જ વાત ચાલતી હતી. કોઇ કહે હું કેમ્બ્રિજ, કોઇ કહે હું ઑક્સફર્ડ. કોઈ કહે આ જીતશે ને કોઇ કહે આ જીતશે ને કોઇ કહે એ હવા જોઇએ તેવી સારી હતી. તડકો હતો ને પવન ન્હોતો. ટેમ્સ ભરપૂર હતી, પાણી માતાં ન્હોતાં. લોકો પણ ક્યારના પ્હેલાં આવી ઉભેલા. ૩॥ વાગ્યે હમે ગયા, ત્યારે પટનિના પૂલ ઉપર ને બન્ને કાંઠે હજારો માણસો, નદીના પ્રવાહની સ્હામે ચાર જવાનાં ૪॥ માઇલ ઠેઠ લગી બન્ને બાજુએ અસાધારણ મેદની હતી એમ આજના છાપા કહે છે. પાંચ વાગ્યે પૂલની તળે બન્ને હોડીઓ હાજર થઇ. બન્ને પક્ષના રંગમાં જરા ફેર હતો, તે હલેસાંની તળીએ દેખાતો હતો ને બધા હલેસા એક વખતે એકસરખા હાલે ત્યારે રંગ ચોખ્ખો દેખાતો હતો. દેખાવ આકર્ષક હતો. ૫॥ વાગ્યે બન્ને હોડીઓ તીરની પેઠે છૂટી. એમની પાછળ "એમ્પાયર"ની મોટર-બોટ, બીજી બોટ, ને તેથી ય પાછળ પ્રેક્ષકોને લઈ જનારી ચાર ન્હાની સ્ટીમરો એક જ હારમાં હતી. શરૂઆતમાં કેમ્બ્રિજ આગળ થઇ, ને અમ્હારી આગળ એ હાલતમાં બન્ને પસાર થઈ. ફરીનથી જ્યાં લગી દેખાય ત્યાં લગી જોયા કર્યું. પછી અમે પાછા ફરવા માંડ્યું. રસ્તામાં ભીડને લીધે વાર લાગી, અને એક સ્થળે અટકવું પડ્યું, એ સ્થળે જ "બોટ-રેસ" હતી તે. એણે જાહેર કર્યું કે કેમ્બ્રિજ જીતી. કેમ્બ્રિજનો વાવટો બધે ચઢી ગયો. કેમ્બ્રિજને માનનારા નાચવા કૂદવા લાગ્યા. ટાણું વજ્યું, સૌ વાર ગયા નહિ હોઇએ તેટલામાં છાપાંવાળા એ પરિણામની બૂમ પાડી છાપા વેચતા હતા! શું ભીડ હતી. સાધારણ રીતે અમે જ્યાં ઉભા હતા ત્યાં ઘેરથી પ્હોંચતા ૧૫-૨૭ મિનિટ થાય. આજે ઘેર આવતા ૫૦-૫૫ મિનિટ થઇ! લોકો ઉપરાંત, મોટરો, બસ, ટ્રામ, સાઇકલ છતાં શાન્તિથી સૌ પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા. ગુરુવારે ટાઇમ્સમાં વાંચ્યું કે ૧૯ મિનિટ ને ૪૫ સેકન્ડમાં કેમ્બ્રિજે સરત પૂરી કરી: શરૂમાં કેમ્બ્રિજ સ્હેજ આગળ, પછી *Oxford* આગળ. અસાધારણ બળથી વળી કેમ્બ્રિજ હારમાં આવી. વળી *Oxford* આગળ નીકળી. છેલ્લા બાર્નેસના પૂલ આગળ-૧૬ મિનિટ ૨૬ સેકન્ડે *Oxford* આગળ હતી. પણ છેલ્લી ૩॥ મિનિટે કેમ્બ્રિજે ભગીરથ પ્રયાસથી જય મેળવ્યો. મુકામે પહોંચતી વખતે આખી હોડીની લંબાઇ જેટલે આગળ કેમ્બ્રિજ હતી. તેઓનું કૌશલ ને *Grace* વખણાયાં છે, ને જીતને લાયક હતા. એમ કહે છે. બન્નેની રીતિમાં એક ક્ષણ મ્હને પણ ફેર દેખાયો હતો. કેમ્બ્રિજ વધારે ચપળ, સમર્થ ને *Grace* એકસરખા હલેસા નિયમસર શાન્તિથી આવતા હતા. *Oxford* નો શ્રમ વધારે હતો, થાક્યા પણ તેઓ વધારે. છતાં આખી સરત અસાધારણ સરતોમાંની એક ગણાય છે.

ચરખાનો સ્વરાજ્યમંત્ર.

લેખક—રા મંજુલાલ ઈશ્વરલાલ યાજ્ઞિક, બી એ

"સર્વ મૂર્ખ પ્રવૃત્તિઓની મૂર્ખમાં મૂર્ખ પ્રવૃત્તિ"ના—"અસહકાર"ના—હિન્દમા પ્રસારનાર મહાત્મા ગાંધીજીએ પરદેશથી દેશની ભૂમિ પર પગ મૂકયો ત્યારથી ચરખા પુરાણનો મહિમા ગાવો શરૂ કર્યો છે અને આજે તો "ચરખાનો પ્રચાર" અને "સ્વદેશીનો વિસ્તાર" એ બે મુક્તિમૂત્રો તપસ્વીનો સચોટ બોધ છે કંઈક લોકો શંકા કરે છે કે દુનિયાની સ્હામે ટકવા માટે ચરખો શક્તિમાન થઇ શકે નહિ, અને મિલો એ જ માલ સોંઘો અને મ્હોટા પ્રમાણમા કાઢશે એટલે ચરખાની નિશાની સરખી રહેશે નહિ પરંતુ, આવી જાતના બધા યે પ્રશ્નોનો પ્રચાર કરવામા અર્થશાસ્ત્રના નિયમો કામ લેવા જ જોઇએ એવું નથી મહાધર્મને પ્રસંગે અર્થશાસ્ત્રનો અવિચાર એક મહાધર્મ થાય છે કોઇ રાજકીય કે ધાર્મિક મહાપ્રવૃત્તિના કાળમા અર્થશાસ્ત્રનો વિચાર અકાલીન બને છે જેમ યુદ્ધકાળે લોકો માત્ર જીવનનિર્વાહ કરી વિલાસોનો પરિત્યાગ કરતા અને વિજયનો જ વિચાર કરતા તેમ જ દેશના માનગૌરવ જાળવવા માટે આ એવા આ અસહકારના આધ્યાત્મિક મહાસંગ્રામ વખતે ન ઘટે વિલાસોનાં વહાલ કે અર્થશાસ્ત્રીય વિચાર અમ્હારી સ્હામે તો દેશ અને દેશાપમાન હૃદય બનાવતા પ્રશ્નો છે ત્યાં ચરખાનો પ્રચાર અને વિદેશીનો વિનાશ જ ઘટે સ્વરાજ્યના મહાસંગ્રામમા કોઇ યે સ્વાર્થત્યાગનું મૂલ્ય નથી દેશમુક્તિના મહાયજ્ઞમા બધા યે ભોગ નિર્મૂલ્ય છે.

દેશનાં પુણ્ય ખુટવા માંડ્યા, દુષ્કાળોના ફેર વળી રહ્યા અને દેશનો આધાર ખેડુત અશક્ત અંગે, દુબળે દીલે શહેરો તરફ ચાલ્યો મિલોમાં તે દાખલ થવા લાગ્યો અને કુદરતી ફુલા ખુલ્લી હવાને ત્યાગી, ઘરબાર સૂનાં મૂકી, અક્ષયપાત્ર જેવી પિતૃભૂમિ ત્યજી, શહેરોના રોગમય વસવાટોમા દુર્ગંધમય ઉદ્યમાલયોમા ગયો પૈસા કમાયો પણ દીલે ને દેહે ગુમાયો સુખી કંઈક થયો તે તો 'દેશ'ને વળગી રહેનાર અને દુ ખે, સુખે પણ પૂર્વવત્ દિવસ ગુજારનાર આવા દેશત્યાગથી ખેડુત બગડ્યો અને ખેતી કથળી

ચરખો તે ખેડુતના અને ખેતીનાં દર્દોનો એક ઉપાય છે એકલી ખેતી ઉપર નિર્વાહ કરતો ખેડુત અઋતુમા ચરખો ચલાવે અને આજીવિકા મેળવે ઋતુએ ખેતી કરે અને બકારો ભરે ઉમરલાયક માણસ ચરખાથી માત્ર નજીવું કમાય ત્હોયે નિરાધારી કરતા ચરખાધારી સારી ગેંડો વધ્યા નહિ અને મજુરો વધ્યા પરિણામે નોકરીની હાડમારી થાય ત્યારે માણસ ચરખો ફેરવે અને પોતે જ પોતાનો શેઠ રહે અન્નછત્રોમાં અને અનાથાશ્રમોમા ચરખાની પુણ્યપ્રતિમા થાય, ગરીબોના ગૃહવાસોમા અને ધનિકોના શૂન્યપ્રાસાદોમા ત્હેની વિદ્યાગ્રનિદ્રા ચાલ, મધ્યમોની ચાલીઓમા અને ત્હેમના બગલાઓમાં ચરખાનો સ્વર દેશકીર્તન કરે તો "સ્વરાજ્ય" આવીને ઉભું રહે

સુદામગિરીનો મજમ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

પણ ચરખાનો સર્વસામાન્ય દેશોદ્યમ કરવો એ કહેવું નથી એ તો ગૌણોદ્યમ (*Supplementary occupation*) તરીકે ગરીબોને અને મધ્યમોને ધનદાયી અને શક્તિદાયી થશે અંગ્રેજ સરકારે નાશ કરેલી જૂની કળા પાછી ગરીબોને હાથ થાય અને તેમના દુઃખમાં દીનામો થાય એ ચરખાની જરૂર "વીનાયની" એ કાંઇ ગરીબોનું પાપ નથી અને તેમની અસંખ્ય સંખ્યા ખાદી જરૂર વાપરે જશે મિલોનો માલ વધશે તોયે ટકશે નહિ **દેશની નિર્ધાગી ગઈ તો સ્વરાજ્યનો જન્મ થયો જ**

ભૂમિ ભારત.

લેખક—રા કેશવ હ શેઠ

તેજ તારકના વસુધા ન પૂજે સહે તાપ જ ત્હોય રવિ–રારણે,
ભર્યા ગૌરવથી અમ શિર ઝુકે જગમાં ભૂમિ ભારતને ચરણે
—તેજ

પૂજ્ય એ અભિમાને જડ્યા ઉરથી,
ચળે ચિત્ત ન અન્યના પૂરથી,
સુર એક જ અન્તર તંબુરથી, ભૂમિ ભારત ! તુહિ તુહિ ઝંઝણે
—ભર્યા૦

એક ઝાંખી સદા મન–લોચનમાં,
વાયુ નામ જ એ જડ–ચેતનમાં
રસના રસ પૂરતી જીવનમાં, નિશ–દિ ભૂમિ ભારતના રટણે
—ભર્યા૦

ઇતિહાસે કથા જેની જયે ભરી,
અભિલાષ રહ્યો એક ઉંડો ધરી —
"છેલ્લો શ્વાસ છૂટે જયઘોષ કરી" અવનાર ટક્યો સુખી એ સ્મરણે
—ભર્યા૦

' રસગીતો ' પરત્વે કઇક.

લેખક—રા નટુભાઈ જણુમરીઆ બી એ

'રસગીતો'નુ બાહ્ય નિરીક્ષણ કરતાં સામાન્ય પ્રશ્ન એમ થાય છે કે "આને 'રસગીતો' કહિ શકાય કે કેમ? આ નાનકડી પોથીનુ એ અભિધાન તેને યોગ્ય છે કે નહિ? એમ લાગે છે કે, આને લેખકે 'રસકા વ્ય' કહ્યું હતે, તો કંઇક ઠીક લેખાત! પરતુ આવુ કઇક એવુ નામ ન આપતા "રસગીત' એવુ અભિધાન લેખકે આપ્યુ! લેખકે આ અભિધાન સાર્થ આપેલું છે કે અસાર્થ? માત્ર 'રસગીત'–એ શબ્દ મગજમા સ્ફુરી આવતા ને તે મધુર ને સુકુમાર નાગતાની વાર જ કઇ પણ ઉંડો વિચાર કર્યાં વગર જ એ નામ આપી દીધુ? લેખકમાન અમુક શક્તિના અભાવે તથા પોતાની કૃતિને જનસમાજમા માત્ર આકર્ષક કરવાની પ્રબળ ઉત્કંઠાએ લેખકો બહુધા આવા આવા નામ આધુનિક સાહિત્યક્ષેત્રમા આપે તો છે જ આવુ તો કંઇ આ લેખમ્મા નથી?

સ્વ સુરસિંહજીએ પોતાનુ ઉપનામ 'કલાપિ' રાખ્યુ હતુ, અને તેમની કૃતિનુ નામ તેમણે 'કેકારવ કલાપિનો કેકારવ' રાખ્યુ! પુસ્તક વાચતાં શુ આપણને એ કેકા ન નથી સંભળાતો? સારાશ કે–લેખકોથી રખાતા ઉપનામો તેમ જ તેમની તે તે કૃતિઓના અભિધાનો પણ સાર્થ ને સ્થાનોચિત હોવા જ જોઇએ!

વાક્ય રસાત્મક કાવ્ય। લેખકની પુસ્તકવર્તી, તેમા નજરે પડતી પ્રત્યેક ભાવનામાથી ભાવનાના ઉદ્ગારમાથી પ્રત્યેક વાચક કઇક અવનવીન ને અવ્યકત રસપાન તો કરે છે જ! તેમની પ્રત્યેક ભાવના, ભાવના ઉદ્ગારમાંથી રસનાં ઝરણાં ઝરે છે! આ રસઝરણાનુ ઝ ણુ એકસરખી રીતે, એક સરખા પ્રવાહમા સર્વથા વહ્યા જ કરે છે, એ રસઝરણા પ્રેમરસનુ કઇક પાર્થિવ તેમ જ દિવ્ય રસપાન કરાવે છે જ આ રસપાન કરનાર રસીક તે રસપાનથી તૃપ્ત થતો નથી, પરતુ આ રસપાનની તહે તેને એવો લાગે છે કે તેને તે સિવાય અન્ય તે ક્ષણે રુચતુ નથી! એટલે કે આ 'રસગીતો'ને 'રસકાવ્યો'નુ અભિધાન આપ્યુ હતે, તો તે કઇક યથાર્થ લેખાત! વિશેષમા આ 'રસગીતો'નુ સ્વરૂપ ગદ્યવાણી–સ્ફુરિત છે એટલે કે —

" રસગીતો એ એક ગદ્યકાવ્ય છે "

આવા ગદ્ય કાવ્યને રસગીત–ગીત કહેવુ, એ કેવી રીતે શોભે? યથાર્થ તે કેવી રીતે લેખાય?

વાણી વ્યવહારમા અમુક શબ્દો અનેકાનેક અર્થમા વપરાય છે! સામાન્યત 'ગીત' એ નામ શ્રવણ થતાં જ આપણને તેમા કઇક સગીત છે, એમ ભાસ થાય છે! અને તેને આપણે પ્રાધાન્યભૂત થતું પણ જોઇએ છીએ! આ તેનો સામાન્ય અર્થ! પરતુ આ સિવાય તેનો કઇક અર્થ થાય છે કે કેમ? તે અર્થ ઉપરોક્ત અર્થને અંગીભૂત છે, કે ઉપરોક્ત અર્થ આને અંગીભૂત છે, કે ઉભય અર્થ પરસ્પરથી નિરપેક્ષ છે–એ જાણવાની અતિ જરૂર છે! વિશેષમાં આ ઉભય અર્થ અંગી–અંગી જેવા કઇક સબધમાં હોય, તો તેમા પ્રથમ ને ઉચ્ચતમ અર્થ કયો?

આનુ કઇક પ્રતીત થાય તો ત્યારપછી પણ લેખકને ન્યાય આપવામા ઉતાવળા થવાનુ નથી! લેખકે અન્ય સ્થળોએ એ શબ્દ વાપર્યો છે કે કેમ? વાપર્યો હોય તો ત્યા તે કેવા અર્થમા? આ અર્થ અને આપણો અર્થ એક થાય છે કે નહિ? ઇત્યાદિનો વિચાર કરવો ઘટે છે! એમાં જ લેખકને ન્યાય મળ્યો કહેવાય

ત્યારે 'ગીત' એટલે શુ? વાણીવ્યવહાર સ્થૂલ શરીરગત છે, સસારગત છે! પ્રભુને વાણી છે કે નહિ, હશે કે નહિ, હશે તો કેવી હશે,–એનુ સત્ય આલેખન આપણે કેવી રીતે કરી શકીએ? સસારમા રહેનાર માનવ તેમ હોવાનુ તેમા કલ્પે પરતુ તે સત્યાત્મક કેવી રીતે કહી શકાય?

હવે ગીત એમા આનદ, માધુર્ય, સુકુમારતા, ગુજન–આદિ અનેક ભાવોનો સમાવેશ થાય છે પ્રભુ ભાવનાના ભોગી કહેવાય છે હવે એ જે આનદઘન, માધુર્યભર, સુકુમારતાભર, ગુજારવ કરતુ ભાવ–આલેખન, ભાવનાગીત, પ્રભુગીત (અવ્યક્ત ને અતિમધુર) તેના બાહ્યસસારગત માનવીય વાણી–ઉદ્ગાર ગદ્યમા હોય તો શુ ને પદ્યમા હોય તો ય શુ? પશુપક્ષીઓ પણ પ્રભુના ગીતગાન કરે છે, પ્રભુની આ પ્રભુલીલા, પ્રભુસર્જન પણ એ પ્રેમી પ્રભુના ગીતગાન કરે છે! સર્વત્ર સાહિત્યક્ષેત્રમા પણ એમ કહેવાય છે! કહેશો કે–આવા ગીતગાન ગદ્યમા છે કે પદ્યમાં છે? ભાષા તેની કઈ છે? એટલે કે આ ભાવનાગીતોમાં, પછી ભલે પ્રભુને બદલે ત્યા પ્રિયતમ જન હોય પરતુ, જ્યા સુધી ઉપરોક્ત ગુણો, છે, ત્યા સુધી તે ગીત તે 'ગીત' જ રહેવાનુ, ગાન તે 'ગાન' જ રહેવાનુ! પછી ભલે તે ભાવનામા દશ્ય થાય વા ચેષ્ટામા, વા હાવભાવમા, વા અવ્યક્ત ગેબી ગુજનમા, વા વ્યક્ત ભાષામા, વા નયન–હૃદયની સરાવટમા! આ પ્રકારો સાથે તે આત્મોદ્ગામી ગીત વા ગાનને શુ સબધ? "ગીત એ તો પ્રભુપ્રિય પ્રેમપ્રિય એક અકથ્ય, અવર્ણનીય, પ્રેમકળા છે પાર તેનો કોણ પામશે!"

'સુપ્રેમી અ પલાપી છે' *Pure Love is always dumb* આ પણ પ્રભુના પ્રેમગીતની પ્રેમભાવનાભર ગીતની એક કક્ષાનુ આલેખન કરાવે છે, તેની દિવ્યતાને સ્થાપિત કરે છે! એ આતર્ગીત કદાચ વાણીવ્યવહારમા બ્હાર આવે તો તે માત્ર વ્યક્તાવ્યક્ત તુટક તુટક શબ્દોમા, ઉદ્ગારોમા! માનવગત વાણીવ્યવહારની ગદ્યના વા પદ્યના સાથે તેને નામે પણ સબધ નથી સબધ માત્ર તેને છે ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાની ઉત્કૃષ્ટતા સાથે! (રસગીતો મને કઇક વધુ રમણીય લાગ્યા તેનું આ એક મુખ્ય કારણ છે)

કેટલીકવાર દારિદ્ર પીડિત જનપર પ્રભુ અચાનક અમીના છાટા નાખે છે, આ ઉપકારના આભારમા તેનુ સાભાર હૃદય કઇક ગેબી ગુજન, અવાચ્ય–અકથ્ય, કરી ઉઠે છે! વાચક, આ ગુજન, આ ગીત, આ ગાન તે સાભળ્યુ છે? તેના હોઠ ફફડતા લાગે છે, વાણી બ્હાર આવતી નથી! નયન નમે છે, શિર નમતુ નથી! મુગો જેવો દેખાય છે, આત્મા ઉલસે છે! વાચક, આનુ ભાન તને હશે, તો ઉપરોક્ત સર્વને તુ કહીશ!

સ્નેહમુદ્રા રૂ ૧–૦–૦. એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

કયા આ ગીતનુ આનન્દધન દિવ્ય સ્વરૂપ ને કયાં એક માનવનુ કપોલકલ્પિત સગીત બદ્ધ પાર્થિવ સ્વરૂપ ! વાચક, કયુ ઉચ્ચતમ ?

[અત્રે લખવુ એ ઉચિત લાગે છે કે-મને પોતાને 'અગેય પદ્ય'ને પદ્યમાં ખપાવવાની પ્રવૃત્તિ, તે વાચિએ લખનાની રીતિ અરુચિકર છે! આવી કઇક છૂટછાટ આપવામાં આવે તો તે સનમા ગોટાળો લાવે ! નિયમોની કઇક જરૂર છે ! સસ્કૃતમા જે વિભાગો પાડેલા છે-તે જ અને તો ઇષ્ટ છે ઉપરોક્ત ગીતત્વ તેમા હશે તો તે કાવ્ય જ કહેવાશે ! ગેયતા હશે તો પદ્ય કહેવાશે અને અગેયતા હશે તો ગદ્ય કહેવાશે ! તે કૃતિની કાન્તતાની આમા ક્ષતિ નથી થવાની ! ગેયતામાં સુરાવટ—રસતાન આવશ્યક છે માટે તેવાં કાવ્યને તેને ખાતર, તેમા કદી ક્ષતિ ન થાય તેને ખાતર 'પદ્ય' કહેવામાં આવ્યા, તેમાં પદ્યરચના આવશ્યક લેખાઇ ! અગેયતામાં તે આવશ્યક નથી, તેથી તેમાં તેની ક્ષતિ થવાનો સભવ નથી-તેથી તેને ગદ્ય કહેવામાં આવ્યા ! અસ્તુ ! અત્રે તો આટલુ જ કઇક પ્રાસગિક ! દોહન-દોહન તો વકતાના વકતૃત્વમાં પણ આવે છે જ ! આનવા દો વ્યર્થ વિવેચનો ને થવા દો પુન પુન પુવડના એ તેજ નિરીક્ષણો !]

વાચક, તુ મારે માથે દોષ મૂકીશ !—આવુ એક ખ્ય કલ્પવા માટે, પરતુ ધીરો થા ! આ આદ્ય ભાવનાના ભજન, ગીત, ભણકાર આપણુ વાણી વ્યવહારરૂપ સ્થૂલ પાર્થિવ સ્વરૂપમાં દૃશ્ય થાય છે અને તે ભણકારના સત્ય સ્વરૂપને ન સમજતા આપણે તેના આ પાર્થિવ મૂર્તિમત સ્વરૂપને જ તેના સત્ય સ્વરૂપ તરીકે માની લઇએ છીએ ! માનવ, કેટલી તારી ભ્રમણા, કદાપણુ !

પ્રશ્ન એમ થશે કે—આવો આ વચિત્ર ચવડો 'હનરીના કાના કાન' જેવો અર્થ સાહિત્ય ક્ષેત્રમા કયા દીઠો ? સાહિત્યક્ષેત્રમા નજર ફેકો ! 'પ્રભુના મારે ગીતગાન કરવા છે પ્રભુના ગુણગીત મારે તારે જડ તેમ જ ચૈતન્યને ગાવાના છે'—આવા આવા અનેક વાક્યો આપણે જોઇએ છીએ—જોયા છે ! આવે સમયે આ ગીત ગાન પણ ગદ્ય તેમ જ પદ્યમા, ચેટામા તેમ જ હાવભાવમા ગવાયાં છે ! પશુપક્ષિઓ પણ આ ગીતગાન ગાતા આલેખાયા છે ! ભૂલી જા, માનવ, હવે આ તારી ધૃષ્ટતા ને એ પાર્થિવ મૂર્તિમત સ્વરૂપ ! ઓળખી લે તેના તે સત્ય સ્વરૂપને !

સત્ય છે ! આ ભાવનાગીત આત્માની, ઉરની, હૃદયની મનની, બુદ્ધિની અને વાણીની જ્યારે તન્મયતા થાય છે, ત્યારે તેવા દિવ્ય જનોના વાણી-વ્યવહારમાં તે ભાવનાગીત અસ્ખલિત પ્રવાહે દિવ્ય સુરાવટમય, દિવ્ય રસતાનભર ઉતરી આવે છે આ પણે તેમાં તે બ્રહ્મનાદની સુરાવટ ઉતરી આવી ગેયતા અપૂર્વ બતાવી અપૂર્વ ચમત્કાર જવે છે ! આથી જ કહેવાય છે કે—*Poets are born and not made* પરતુ આટલા ઉપરથી જ ગીતના જ સ્વરૂપનુ આવુ આલેખન કરવુ એ અઘટિત !

હવે લેખકે એ શબ્દ ઉપરોક્ત અર્થમા વાપર્યો છે કે કેમ ?—એ બીજો પ્રશ્ન લેખકના તે શબ્દમા તે અર્થ પ્રતીત થાય છે કે કેમ તે આપણે જોવુ જોઇએ

"(૧) મ્હારે ત્હારૂં ગીત ગજવવાનું છે (૨) ત્હારા ગાયક રૂપે જ હવા મ્હારે જીવન વ્યતીત કરવાનું છે" (૩) આ વિયોગનો અપાર મ્હારૂં ગીત નહિ ઉકલવા દે (૪) મ્હારા અધન્ય જીવનનું એ સગીત પ્રભુના પાદકમળે પહોંચશે (૫) મ્હારા શુષ્ક હૃદયના ગીત—કમળને વિકસાવજે (૬) સારૂં મ્હારા દરિદ્ર અશ્રુને મોઘા ગીત ગાતી કાગ-ગૃહહાર તું થઈ જાય છે (૭) ગીતમાધુરીનું 'સુવર્ણકંકણ"—ઇત્યાદિ લેખકના પદાવલિ

'ગીત-કમળ' તે કયું? ગીત ગજવાય કેવી રીતે? ગાયક એ ક્યા અર્થમા? ગીત નહિ ઉકલવા દે—કયાથી, કેવું, શાથી? વધુ વિવેચન હવે અસ્થાને છે!

આ સર્વપરથી એટલું તો સહજ પ્રતીત થશે કે લેખકે પણ એ શબ્દ ઉપરોક્ત અર્થમાં જ વાપરેલો છે! આ સબંધમા જે કઇ ઉહાપોહ થઈ તે મારા નમ્ર મત પ્રમાણે માત્ર એક જ ભ્રમણાએ કે "લેખક અગેય પદના એક અનુસર છે"

> " The Devotion that the heart lifts above,
> And the Heavens reject not "

ઉપરોક્ત વાક્ય પુસ્તકનું કેન્દ્ર છે આને 'રસ-ગીતો' કહેવામા હું કઈ હરકત નથી જોતો અને તો તે નામ યથાર્થ યથાસ્થાન લાગે છે

અન્તર—નિરીક્ષણ

અર્પણાંજલિમા આશાનિરાશાભર જીવનવ્યવસાયમા પ્રાપ્ત થઇ ઉત્કૃષ્ટ થતુ સ્નેહરસશ્રી રસભાવનાનું ગુંજન કઇક અવનવીન છે! જેવુ અભેદ્ય રસચેતન તેમાથી પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રસ્તાવનામાં વસ્તુસૂચન પણ યથાર્થ ને યથાસ્થાન એ નાનકડા પુસ્તકને સમુચિત છે અને પોતાને પણ એ લાગી સમાલોચના પરત્વે કઇક લજ્જાભર્ કરે છે! ક્યાક દિવ્ય, કઇક નસીબી, કઇક ચીતનભર, ક્યાંક પ્રેમ ગભર પ્રેમની ઉત્કૃષ્ટતાનું માત્ર ભાવના—આલેખન આ પુસ્તક આપે છે! કેટલેક સ્થળે માનવજીવન સમક્ષ દાંપત્ય-સ્નેહના આદર્શના અણસારા કરે છે! ટુકમા આ પરત્વે કહેવાનું એટલુ જ કે-ભાવના-આલેખનની આ એક આવૃત્તિ છે અને તે કઇક ચમત્કારભર પણ છે!

આધુનિક ભાષા-સાહિત્યપર નજર ફેંકતા આપણને સહજ જણાઇ આવે છે કે—કવિકુલાવતંસ શ્રીયુત રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને રા રા નહાનાલાલ કવિ—એ ઉભયે ભાષાસાહિત્ય પર કંઈક સત્તા ચલાવી રહ્યા છે! ઉભયની ભાષા શૈલીના ક્યા ક્યા ગુણદોષ છે તે સર્વ જાણે છે અત્રે કહેવાનું માત્ર એટલું જ, કે—આ નાનકડું પુસ્તક ઉભયના સદ્દગુણો એકીકરણ કર્યું લાગે છે! અગેયતાના અનુચર તરીકે ગણ બહુ ઉમરવાડીઆએ આમા અગેયતા દાખલ નથી કરી—તેને માટે તેમને મારા તરફથી તો ધન્યવાદ ઘટે છે!

સામાન્ય રીતે લખવા જતાં પણ કેટલીક વાર વિચારનું તેમ જ વિચાર સંકલનાનું એક બીજાની સાથે એકીકરણ જાણેઅજાણે થઈ જાય છે [illegible] રા નહાનાલાલની 'ઉષા' અને

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨—૦—૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

"સંગીત"ની ધારિત નાયિકા એક હોય એવો ભાસ થાય છે! કેટલાંક વાક્યોની પણ એમ દગ્ગોચર થાય છે! આમ થવાનું કારણ લેખક જાણે!

વાચક! ફરીથી એકવાર પણ આ પુસ્તક વાચી જજે! તારા જીવનની એ તને ગીતા લાગશે!

મ્હારા પ્રિયતમ પરણ્યા!

લેખક —રા ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ ગવચુરા.

મ્હારી બહેનપણીને મ્હેં જ્યારે કહ્યું કે 'મ્હારા પતિ પરણ્યા!' ત્હારે તે સાભળીને એ કંઈ ખુબ જ હસી ત્હેણે પ્રશ્ન કર્યો કે 'પરણેલીનો વર તે પરણતો હશે ?' ત્હેના હાસ્યમાં મ્હને બહુ હસવા જેવું કે આશ્ચર્ય પામવા જેવું લાગ્યું નહિ મ્હારી કથા મ્હે ત્હેને કહી સભળાવી

સિદ્ધપુર પાટણ મ્હારી જન્મભુમિ મ્હારા માબાપને હું એકની એક પુત્રી હોવાથી ન્હાનપણથી મ્હને બહુ લાડમાં ઉછેરી મ્હારા પિતાશ્રી પડિત હોવાથી મ્હને ભણાવવા માટે ત્હેમણે બહુ કાળજી લીધી ન્હાનપણથી મ્હારે માટે સગપણની તૈયારીઓ ઘણીવાર થતી પણ મ્હારી માત મ્હને સારૂં ઘર જોઈ આપવા ઇન્તેજાર હતા અને મ્હારા પિતા બાનતમાં બેધિ કાગ્નાર હતા

નિર્દોષ રુદન જેવું બાળપણ મ્હને યાદ આવે છે ત્હારે મ્હને ફરીથી ઇચ્છા થાય છે કે હું એક નિર્દોષ ન્હાની બાળિકા થઇ જાઉં અમ્હારી શેરીમાંના અમ્હે ન્હાના બાળકડા છોકરા અને છોકરીઓ જ્યારે ચન્દ્રમા ખીલે ત્હારે ઓટલે બેસી ચન્દ્રની ચન્દ્રિકાના તેજ સાથે રમતાં-હસતા કોઇકોઇ વાર નાચતાં અમ્હે અમ્હારામાંથી એક બીજાને વરવહુ તરીકે ગોઠવી દઇ ન્હાના ઘોલનાઓ બનાવી ગૃહસંસારની તાલીમ લેવા માટે નિર્દોષ વરવહુની રમતો રમતા વરવહુ રિસાઈ જાય અને એક બીજાને મનાવે એ રિસામણા મનામણાના નિર્દોષ આનંદમેળ હું વિસરી શકું તેમ નથી એ લડાઇ બહુ વધી જતી ત્હારે વહુ બનેલ ન્હાની બાળિકા મોઇ અજબ ઢબમાંથી કહેતી 'કે મ્હારો વર પરણ્યો!' અત્યારે એ શબ્દ, તો મ્હારા જીવનની આખી કહાણી થઇ પડ્યું છે

૨

હું સાત આઠ વર્ષની થઇ ત્હારે સરખી વયની બાળિકાઓ સાથે સરસ્વતીમાં હું ન્હાવા માટે જતી ન્હાની ન્હાની બાળિકાઓ અને બાળકો સરસ્વતીના શાંત સલિલમાં સાથે મળી ન્હાતા સરસ્વતીનો રમણીય કાંઠો-ધીમે વહેતું વહેતુ પાણી-ગ્હામે દૂરદૂર દેખાતી સુન્દરી રસકુન્જે, બાળકોની નિર્દોષ જલક્રીડા, સરસ્વતિમાં નાહિ પાવન થતાં માતૃશ્રાદ્ધ નિમિત્તે આવતા યાત્રાળુઓનો ભક્તિ ભાવ-યજમાનો પાઠ વિના મતતા ગોરોની રમઝમએ સબ દશ્યો આજ પણ મ્હારે મન તાજા છે એક દિવસ અમ્હે સહુ બાળકો સરસ્વતીને કાંઠે આ કા પાણીમાં રમતા- હતાં એક બીજાને ડુબાડતા-ડુબકીઓ મારતાં-પાણીમાં અન્યોન્ય પર

ખેચતા-ઘડીકમા એક વર્તુળમાં રાસ લેતા-કુદ ફરતા અમ્હે જળક્રીડામા કલ્લોલ કરતાં હતા ત્હેવા અમ્હારાથી થોડે દૂર જ્મ્હાં યાત્રાળુઓ ન્હાતા હતાં ત્યાં એક બાજુપર બે સ્ત્રીઓ મ્હે જોઇ એક સ્ત્રી એટની બધી ખુબસુરત હતી કે જાણે કોઇ દેવાંગના દુનિયાપર અવતરી છે હું સ્વભાવિક રીતે ત્હેના તરફ ખેચાઇ પાણીમા ગેલ કરતી હું તેતરફ ગઇ હું તો નદિમાં જ હતી જ્મ્હારે તે બન્ને કાઠે બેસી સ્નાન કરતી હતી તે બન્ને અંદર અંદર કંઇ વાત કરતી હતી મ્હે તે સાંભળવા પ્રયત્ન કર્યો તે ખુબસુરત સ્ત્રી બોલી "બ્હેન ! સરસ્વતીમા ન્હાતી વખતે પ્રભુનુ નામ લ્યો "

બીજી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે "પેટમા લાહ્ય બળે છે ને પ્રભુનુ નામ તે ક્યાથી લેવાય ?"

"એવુ તે શુ દુખ છે !",

" મ્હારો વર પરણ્યો" બીજીએ જવાબ આપ્યો

હજુ મ્હારાથી એ વખતનુ દશ્ય ભૂલાતું નથી. મ્હારા કાનમા એ રણકાર હજુ તાજા જ છે

૩

જુવાનીના તેજભર્યા મનોહર ઉદ્યાનમા હું આમ કરતાં દાખલ થઇ મ્હારી માતા મ્હારાં લગ્ન માટે હવે તો બહુ જ ઉતાવળ કરવા લાગ્યા મ્હારા પિતાને પણ હવે કઇક મ્હારે માટે ચિન્તા થવા લાગી હું પાટણની કુમારિકાઓમા મ્હોટી સુન્દર ગણાવા લાગી પાટણની સર્વ કુમારિકાઓના સંઘની હુ સરદાર હતી મ્હારી શેરીમાથી હું મ્હારી બહેનપણીએ સાથે જ્મ્હારે પાણી ભરવા નિકળતી ત્હારે અનેક જુવાનો ત્રાંસી નજરે અમ્હારા તરફ આકર્ષાતા કઇક જુવાનોના નયનો મ્હને જોઇને થાકતા-કઇક બિચારા નિરાશ થતા ને કઇક આશાને હિંડોળે ઝૂલતા મ્હે જોયાં જ હતાં સર્વ કુમારિકાઓમાં ગુજરાતી કુમારિકાનો આકર્ષક પોશાક હું સજતી. કુસુમસેનના ભુરા રંગની ભાતનો ચણીઓ, સાટીનની તસતસતી ચોળી ને મહેંદીના રંગની ઓઢણી મ્હને બહુ પ્રિય હતી માથે કોડીયા મોતીની હિંદોણી ને પીતળના બેડાની જોડથી જુવાન હાથીણી માફક ડોલતી મ્હને જોવાને માટે પાટણના નવરસિક યુવકો સરસ્વતીને પાણી શેરડે ઉભરાઇ જતા હું જોતી

મ્હારી બહેનપણીઓ સરસ્વતીને કાંઠડે બેડા માંજતી માંજતી ગાતી

> "પાણીને શેરડે ઉભો જુવાન કઇ આશા ધરીરે,
> જોવા મીઠલડી ભાવિની પત્નીને દષ્ટે ફરીરે
> ભાભીને દેખાડે નણદલ પોતાનો વીરરે,
> પનઘટ યુવતી પ્રભાતમા પાણી ભરે"

જુવાનીનો ઉત્સાહ આ નદિને કાંઠે નાચતો-રમરમતો સર્વ કુમારિકાઓમા દેખાતો-અમ્હે કુમારિકાઓ જ્યારે આમ આનન્દમા પાણી શેરડો ગજાવતી ત્હારે પરણેલીઓની સ્થિતિ પણ કઇક જોવા જેવી હતી પનઘટ એ વનિતાઓની વાતોનુ બજાર થઇ પડે છે જગતની બધી સભાઓના કરતા પનઘટપર જામતી સભાઓમા આખા ગામની સુખદુખની કથનીના

ललितनां काव्यो रु १-०-० એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

આપણો બહુ સભળાય છે કોઇ વહુ સાસુના દુખે રડતી તો કોઇ નણદના કનેશ માટે નનીમને દોષ દેતી કોઇ પોતાની ગરીબ સ્થિતિ માટે નિશ્વાસ નાખતી તો કોઇ છોકરા માટે વલખા મારતી આવી આવી જૂદી જૂદી સ્થિતિનુ રોજ પ્રદર્શન દેખાતુ એક દિવસ પોતાનુ એક માજતી માજતી એક ત્રીસ વર્ષની સ્ત્રીએ ધ્રુસ્કો મૂકયો બીજી સ્ત્રી ત્હેને શાંત કરતી હતી જેમ જેમ ત્હેને શાત કરવા પ્રયત્ન થતો ગયો ત્યમ તેના ધ્રુસ્કાની ગતિ વધતી ગઇ.

" અરે ! પણ મ્હારો વર પરણ્યો ! "

" એમ જ ચાને એ તો સસારના ઘાટ એવા જ છે " એવુ કહેતા બીજીએ ત્હેને શાંત પાડી મ્હારી યુવાનીની મસ્તી આ દશ્ય જોઇ શિથિલ થઇ ગઇ કોણ જાણે મ્હને એ વાક્ય સમજાવવાનો કુદરતનો કઇ સંકેત હશે !

૪

મ્હે મ્હારા પિતાની ઇચ્છાથી અભ્યાસ તો બહુ સારો કર્યો મ્હને નવલકથાઓ વાચવી બહુ ગમતી–તેમાં યે સરસ્વતીચદ્ર મ્હારાપર બહુ કાબુ મેળવ્યો એ પુસ્તકને હુ મ્હારી સાથે ને સાથે રાખતી ઘણી વખત મ્હને 'કુસુમ'ના પાત્રમા ગોઠવી દઇ 'સરસ્વતીચન્દ્ર' જેવો પતિ મ્હને પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છા મ્હારામા જાગ્રત થતી આખરે મ્હારો 'સરસ્વતીચન્દ્ર' મ્હને મળ્યો, મ્હારો 'સરસ્વતીચન્દ્ર' અને સ્વ ગોવર્ધનભાઇનો સરસ્વતીચન્દ્ર એ બે વચ્ચે મ્હને બહુ તફાવત લાગ્યો સ્વ ગોવર્ધનભાઇના સરસ્વતીચન્દ્ર જેવો મ્હારે મ્હા૨ા સરસ્વતીચન્દ્રને ઘણા પ્રયત્ન કરવો પડે તેવુ હતુ

મ્હારા પિતાએ મ્હારા લગ્ન પાટણના એક ગર્ભશ્રીમત યુવાન સાથે કર્યા લગ્નપ્રસગની ધામધુમ હજી પણ મ્હારી દષ્ટિસમક્ષ તરવરી રહી છે મ્હારી માતાનો મ્હને સાસરે વળાવતી વખતનો પ્રેમનો ઉમળકો—મ્હારી બહેનપણીઓનો પ્રેમપૂર્ણ વિનોદ અને મ્હારા હૃદયમા તે વખતે થતી અવનવી ભાવના જોવા જો કોઇપણ સાક્ષર હાજર હોય તો તે જરૂર એક નવલકથાનુ સુદર પ્રકરણ લખી શકે

હુ સાસરે ગઇ મ્હારા સસરા અને સાસુ બન્ને વર્ષો પહેલા સ્વર્ગ સિધાવ્યા હતાં મ્હારા ગૃહની હું એકલી જ માલિક હતી માત્ર મ્હારા પતિના ફોઇ કોઇકોઇ વાર અમ્હારી ખબર લેતા મ્હારા પતિ સારા અને શાત સ્વભાવના હતા ગર્ભશ્રીમત હોવા છતા ત્હેમને કોઇ પ્રકારનો શોખ હતો નહિ મ્હારા કરતા ઓછુ ભણ્યા હતા એટલે હું ત્હેમનુ કઇક જ્ઞાન વધે એ જોવા હમેશા ઇતેજાર રહેતી પોતે શોખીન નહોતા છતા મ્હારા કોડ પુરવા તેઓ હમેશ તૈયાર રહેતાં મ્હારા પિતા અને માતા મ્હારી પરણેતર જીદગી જોઇ પોતાને સુખી માનતા એ વર્ષ પછી એ એક વર્ષને આંતરે એ કૈલાસવાસી થયાં મ્હને ત્હેમના વિના આ સસાર ખારો લાગ્યો પણ એ સ્મશાનવૈરાગ્ય ઝાઝો વખત ટકી શકયો નહિ દિવસો જતાં એ વિયોગ ને દુખ પણ ઓછો થયો.

અરવિંદ ઘોષનું તત્વજ્ઞાન રૂ ૨–૮–૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની મુબાઇ.

૫

મ્હારા પતિને હવે મુંબાઇ જઇને પોતાનો વેપાર વધારવાની ઇચ્છા થઇ પાટણના ધનાઢ્યો મુંબાઇથી વધારે ધન ખેંચી લાવે છે એ માન્યતાનો ચેપ હેમને પણ લાગ્યો.

અમ્હે મુંબાઈ આવ્યા સેન્ડહર્સ્ટરોડ ઉપર એક મકાનમાં ચાર સુન્દર ઓરડા ભાડે લીધા મ્હારા પતિએ હીરાનો વેપાર શરૂ કર્યો વેપારમાં પૈસો વધતો ચાલ્યો પણ શરીર સુખાકારીનું માપ ઘટયું શરીરની કીમતે શ્રી વધી મુંબાઇનાં વિવિધ આકર્ષણોએ પણ મ્હારા પતિને બહુ લુબ્ધ ન કર્યા પણ એક બે મિત્રો સાથેની ગાઢમૈત્રીએ મ્હારા પતિપર ઘણા પ્રકારે અસર કરી.

મ્હને પરણ્યાને ૭ વર્ષ થઇ ગયા પણ હજુસુધી કંઈ સન્તાન આપવાની પ્રભુએ કૃપા કરી ન હતી મ્હેં ખાનગીમાં ઘણી યે બાધા લીધી ઘણી યે દેવમૂર્તિઓ વડાવી ત્હેનુ રાત-દિવસ પૂજન કર્યું ઘણાયે નજૂમી પાસે મ્હારૂ ભવિષ્ય ભખાવ્યુ ઘણા યે રમલશાસ્ત્રીઓ ખટાવ્યા પણ હજુ પરિણામમાં શૂન્ય હતું

મ્હારા ફોઇજી મુંબાઇ આવ્યા કંઇક ચર્ચાનો જન્મ થયો કે હજું સુધી શેઠને ત્યાં સન્તાન નહિ, તેનુ શું કરવું ? સન્તાનની ચિન્તામાં મ્હારા પતિને સરસ્વતીચંદ્ર બનાવવાની મ્હારી ઇચ્છાઓ અભરાઇએ ચડાવવી પડી આ ચર્ચાનો જન્મ આપનાર મ્હારા પતિના મિત્રો હતા તે ત્હેને ટેકો આપનાર મ્હારા ફોઇજી હતા એક વાત રોજની રોજ ગોખાયા કરે તો ત્હેજ સ્હામે જ ઉભી રહે તેમ એ જ ચિંતન મ્હારા પતિને હમેશાં થયા કરતું મ્હારે માટે વિચારનું આ એક નવું પ્રકરણ હતું 'મ્હારા પતિને હું જ મ્હારે હાથે પરણાવું તો ?' આ પ્રશ્ન મ્હેં મ્હને પોતાને અનેકવાર પુછ્યો જો હું એમ કરૂં તો ખરેખર મ્હારી ખાનદાનીનો એ નમુનો જગત જરૂર વખાણશે જગત વખાણે કે ન વખાણે પણ મ્હેં મ્હારા પતિ તરફ મારી ફરજ બજાવી ગણાશે, મ્હારા બ્હેોળા વાચને મ્હને આ વિચારોમાં પોષણ આપ્યું

મ્હારા પતિને ત્હેના પેલા બે મિત્રોએ બહુ જ સ્હમજાવ્યા હતા તેથી તે સ્હેજ વિચારમાં હતા તેવામાં મેં એ વાત છેડી અને ત્હેમને પરણવા માટે મ્હેં વિનતી કરી પતિના સુખે સુખી અને પતિના દુખે દુખી એ ન્યાયે મ્હેં પતિને સુખી થવાની તક આપી મ્હારા પતિએ કેટલીક આનાકાની પછી એ વાત સ્વિકારી

૬

મ્હારા પતિ એક દશ્કી-ડ્ઝેન મુંબાઇના મોહમાં લપટાયથી શ્રીમત કુટુંબની કન્યા સાથે પરણ્યા આ લગ્નમાં ત્હેમના પેલા બે મિત્રોનો મુખ્ય હાથ હતો લગ્ન વખતે મ્હેં મ્હારા પતિ સુખી થશે અને ત્હેમના વંશની વૃદ્ધિ થશે એ વિચારે બહુ જ આનંદ માન્યો. હર્ષભર્યા હૃદયે મ્હેં મ્હારી નવી આવનાર બ્હેનને વધાવી મ્હારા હૃદયમાં હેતનો ઉભરો પણ આવ્યો

થોડા વખત તો બધુ ઠીકઠાક ચાલ્યું મ્હારા પતિ જેઓ સાદા હતા ત્હેમણે પણ હવે આ નવી શેઠાણી માટે ટાપટીપ કરવા માંડી જ્હેમને બીનજરૂર કોઇ પણ જાતનો શોખ ન્હોતો ત્હેમનામાં નવા નવા શોખ જાગૃત થયા સીનેમા-નાટક-મીજલીસ અને તમાશાએ હવે મ્હારા પતિનું ધ્યાન ખેંચ્યું. અંગ્રેજી રીતરિવાજે પણ મ્હારા હિંદુગૃહમાં સ્થાન લીધું

જમ (રેચિર્ચ) ૨ ૨-૦-૦ એન એન ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઇ.

વખત જતાં મ્હને તો મ્હારા ગૃહમા ભ્રષ્ટાચાર પણ મ્હારી કમનસીબી વચ્ચે દેખાયો. જે મિત્રોએ મ્હારા પતિને આ નવી વહુ શોધી આપી હતી તેમનો એક આ નવી સાથે ગહુ અનિષ્ટ છુટ લેતો દેખાયો મ્હને લાગ્યુ કે નક્કી હવે અમ્હારો નાશ થવાનો વખત આવ્યો છે .

મ્હારા પતિના શયનગૃહનો રંગ હવે બદલાઈ ગયો જે દિવાનો ઉપર સ્વામિ રામતીર્થ, વિવેકાનંદ, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, નેપોલીઅન, ને કાઉન્ટ ટોલ્સ્ટોય જેવા જગગુરુની છબીઓ બીરાજતી તે દિવાનો ઉપર અશ્લીન દેખાવો રજુ કરતા નાગા યુરોપી ચિત્રો દાખલ થઈ ગયા. જે શયનગૃહમા પ્રભુ રામ-કૃષ્ણના, દાદાભાઇ, તીલક અને ગોખલેના પુતળાં ખુણેખુણે ઉભા હતા ત્હ્યાં, અંગ્રેજ સુન્દરીઓના નગ્ન પુતળાં આવી ઉભા જાણે આખી ભાવના ફરી ગઇ હોય તેવુ વાતાવરણ બદલાઇ ગયુ આ ફેરફાર કરવાનું સઘ માન મારા પતિના પેલા મિત્ર અને નવી વહુના એ ખાનગી દોસ્તને હતુ

મ્હને ઘણા લોકોએ આ નવી વહુ ને પેલા ભાઈ વચ્ચેના સબંધની વાત કરી હતી પણ મ્હેં તે માની નહિ મ્હને વણા વખતે એમ પણ જણાયુ કે આ નવી વહુને બુદ્ધિ ગોઠવી દેવા માટે એ વહુ તરફથી એમના મિત્રને લગભગ દસહજાર રૂપિયા તો અત્યારસુધી મળી ગયા છે

મ્હારા ઘરમા થયેલો આ ફેરફાર હું કેમ સાંખી શકુ ? મ્હેં મ્હારા પતિનુ આ વિષયમાં ધ્યાન ખેંચવાની મ્હારી પવિત્ર ફરજ સ્હમજી ત્હેમને આ સર્વ બાબતથી વાકેફ કરવા માટે વિચાર કર્યો પણ હજુ હું મ્હારો વિચાર અમલમા મુકુ કે કેમ એ નિશ્ચય કરૂ તે પહેલા તો નવી વહુએ મ્હારા પતિને મ્હારે વિષે તૈયાર કરી દીધા મ્હારી પહેલા નવી વહુ અને ત્હેના મિત્રે મ્હારા જીવનમન્દિરમા સુરંગ ગોઠવી દીધી

(૭)

"કમનસીબ રમણી ! ત્હારા દિવસ ભરાઇ ગયા છે કે ?" મ્હારા પતિએ મ્હારી અજાયબી વચ્ચે આજે મ્હારૂ નામ લઇ મ્હારા તરફ ગુસ્સો બતાવ્યો

આ વાક્યે મ્હારાપર તો પહાડ તુટી પડ્યો હોય તેવી ભાવના થઇ .

"નાથ ! ત્હમે શુ કહો છો તે હું સ્હમજી શકતી નથી"

"નથી સ્હમજતી ? નથી જાણતી ? તુ મ્હારી નવી વહુની અદેખાઈ કરે છે તે તું પોતે નથી જાણતી ?" ક્રોધનુ માપ વધ્યુ હોય તેવા અવાજે મ્હારા સ્વામિ બોલ્યા

મ્હને ઈચ્છા થઇ કે એ નવી વહુ ને ત્હેના મિત્રનુ બધુ પોગળ ફોડી દઉં પણ મ્હારા ભલા સ્વભાવે મ્હને રોકી .

"એ તો મ્હારી સગી બ્હેન છે એમ હું માનુ છુ ત્હમે બન્ને સુખી થાઓ એ માટે હુ હમેશા બની શકે તેટલા પ્રયત્નો કરૂં છુ." મ્હેં સદ્ભાવથી ટુંકો જવાબ આપ્યો

"કુજાત ! જુઠુ બોલે છે ! મ્હારી ભલાઇનો ગેરઉપયોગ કરે છે ! ખબરદાર ! જો એને માટે એક શબ્દ પણ ઉચાર્યો તો"

હવે હુ વધારે બોલી શકુ તેમ ન્હોતુ મ્હારી છાતી ભરાઈ આવી હું રડી પડી. હેમને ગુસ્સો વધ્યો

"રોગ આવ્યો કે ? બીજાનું અકલ્યાણ ઇચ્છવુ—કોઇની નિંદા કરવી—કોઇની અદેખાઈ કરવી ને પછી આવે રોગ ! જો આવુ થશે તો લાત મારીને કાઢી મુકીશ, સમજી ?" જેમ આવે તેમ ગુસ્સામા ને ગુસ્સામા મ્હારા પતિએ મ્હારા તરફ લાત બતાવી

અભ્યાસ થયુ મ્હારા જીવનની રાત પડી જ્હેમને પરણાવવામાં હુ મદદગાર બની—જ્હેમના ગ્રહે બાળકનો વાસ થાય એ ઇચ્છાએ મ્હે મ્હારે હાથે જ્હેમને પરણાવ્યા તે સાદા અને સરળ સ્વામિ આજે મ્હારા ન રહ્યા.

મ્હે મ્હારૂ દિલ ખાલી કરવા મ્હારી બહેનપણીનો આશ્રય લીધો મ્હને મ્હારા જીવનમા પ્રસંગે પ્રસંગે અભિલાષના નામ્યનુ રહસ્ય આજે સમજાયુ મ્હે મ્હારી સખીને કહ્યુ —

" મ્હારા પ્રિયતમ આજે પરણ્યા. "

* *

આવા પ્રસગોથી હિંદુ સંસાર ક્યહારે બચશે ?

રાષ્ટ્રસાધના.

લેખક-રા રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

સ્વરાજ્ય સાધના એ હિન્દનું આજ એક પરમ ધર્મ્ય લક્ષ્ય છે-એ દરેક સાચો હિન્દીવાન્ અંત:કરણથી માને જ છે એ માન્યતામા એ આજ જીવે છે અને એ લક્ષની સાધના માટે પોતાનું સર્વસ્વ યથાશક્તિ એ ત્યાગી રહ્યો છે સ્વરાજ્યસાધનાને આવશ્યક ભિન્ન ભિન્ન અંગ આપણા દેશજનો જૂદા જૂદા દષ્ટિબિન્દુઓથી તપાસી રહ્યા છે આજપર્યંતના ભોગને પરિણામે ય આ દેશ જગતમા ઉભો રહી શક્યો નથી જગતની જૂદી જૂદી અનેક પ્રજાઓએ આ દેશને ' ન કુછ ગિનાત'મા ગણી કાઢી તુચ્છકાર્યો છે જ આ દેશના ગણાતા આગેવાન લોકનાયકોનો સત્ત મ્હોટો હતો એ સર્વ પોતાના પરિશ્રમના પ્રમાણમા કશુ મેળવી શક્યા નહિ અને બીજી તરફથી આ દેશમા વિપ્લવ ને ઉત્પાતના પ્રસગો દિનપ્રતિદિન જેમ જેમ વધતા ગયા તેમ તેમ અણધાર્યા મ્હોટા પ્રમાણોમા વધતા ચાલ્યા જ જાય છે આ સ્થિતિ તદ્દન સ્વાભાવિક છે દેશનો કલ્યાણમાર્ગ આથી વધારે ગાઢ થતો જાય છે, પરિણામના ભવિષ્ય ભાખવાની અત્યારે કશી જ મ્હોટી જરૂર જણાતી નથી, પણ પુરુષાર્થ અને ત્યાગ અને શ્રદ્ધાના પરિણામ અંતે શુભ જ નીવડે છે એ અનુભવસિદ્ધ વાક્ય તો છે જ

આ સ્વરાજ્યસાધના માટે આપણે પ્રથમ આવશ્યક રાષ્ટ્રસાધના છે આપણી રાષ્ટ્રસાધના એટલે હિન્દસમસ્તની પ્રજાનો એક રાષ્ટ્રમત-એક લોકનાદ-એક લોકજીવન. ગાંધીજી કહી રહ્યા છે એના પડઘા આજે હિન્દના દરેક ગૃહજીવનમાં પેસી ચુક્યા છે પણ એ

પેસી ચુક્યા છે એથી આપણું કર્તવ્ય પુરૂં થઇ શકતું નથી એટલાથી જ કંઇ આપણું લક્ષ્ય સધાય નહિ ગાંધીજી ત્યાગ સમાજ પાંમે આજે ત્યાગ માંગી રહ્યા છે સ્વાશ્રય માગી રહ્યા છે આત્મસંયમ માંગી રહ્યા છે શ્રદ્ધા અને પુરૂષાર્થ માગી રહ્યા છે જે દેશ આત્મનિષ્ઠમવાન્ થવા માંગતો હોય, જે દેશ દિગન્તનો વિજય કરવા માગતો હોય જે દેશ પ્રતિષ્ટા ગૌરવ અને સ્વમાન માગતો હોય તે દેશે ઉપલી સિદ્ધિઓ માટે સાધના કરવી જ જોઇએ જે દેશની પ્રજા આ સિદ્ધિઓ સાધવા પ્રયત્ન પણ નથી કરતી તે દેશની પ્રજા જેટલી જલ્દી અસ્ત થાય તેટલું જ જગતને માટે અને એ દેશને માટે ઇષ્ટ જ ગણાય હિન્દવાસીઓએ આ પ્રશ્નને નિકાલ હવે જેમ બને તેમ જલદીથી-દૃઢતાપૂર્વક કરવો જ જોઇએ જો ઉપલી સાધનાની એમને તીવ્ર સ્પૃહા હોય, અને એ અભિલાષ એ રાખતા હોય તો ત્યાગ, સ્વાશ્રય, આત્મસંયમ શ્રદ્ધા અને પુરૂષાર્થ એમણે ગમે તે ભોગે પણ આદરવા જ જોઇએ ત્યાગ-એ પરદેશી કાપડનો સપૂર્ણ બહિષ્કાર-આવશ્યક જ છે પરદેશી પ્રજાની મોહપાશમાં રેંગાયેલા અનેક હિન્દીજનો હજી આટલું પણ કરી શકતા નથી, વિચારવાન્, અને શક્તિવાન, એવા અનેક ધનિક અને લોકનાયક હોવાનો દાવો કરતા હિન્દવાનો હજી યે પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરી ખાદીનો અંગીકાર કરી-પોતાના જ દેશના બન્ધુઓના ઉત્સાહ ને-ઉદ્યોગ ને જીવનને હાથ આપી શકતા નથી એ દેશદ્રોહ જ કહેવાય ને ? વ્યાપારીઓ હવે અંગ્રેજી કે અમેરિકન કે જપાનીઝ કે કોઇ પણ ઇતર પરદેશી કાપડનો ધંધો અમે નહિ કરીએ કે નહિ નવો માલ મગાવીએ એટલું વચન યે પોતાના દેશના કલ્યાણને માટે આપી શકતા નથી એમાં પણ દેશદ્રોહ જ ગણાય ને ? હા, આર્થિક દુસ્થિતિ અને આર્થિક વિષમતાઓ ભવિષ્ય ભ્રમણાઓથી ઘેરાઇને બાળકોની માફક આજ આપણી આગળ ધરવામાં આવે છે ખરી પણ, એ દલિલ પાયાવિનાની છે ખાદી પહેરવામાં પરદેશી કાપડ નહિ મગાવવામાં આર્થિક દુસ્થિતિઓ કેવી રીતે ઉભી થાય છે તે બીલકુલ સમજી શકાય તેવું નથી ખાદી દેશમાં નથી બનતી-દેશના સર્વ લોકને પુરી પડે તેટલી ખાદી નથી તૈયાર થઇ શકે એમ-એ દલિલ એટલા જ માટે એ લોકો કરે છે કે જેને ખાદી પહેરવી જ નથીઃ હૃદય હજી પોતાની માતૃભૂમિને વળ માટે એટલુ એ શુદ્ધ કરી શક્યા નથી કે એગલી ન્હાની સરખી ઉદારતા યે એ બતાવી શકતા નથી એટલે બાળખેલની એ વિચિત્ર રમતો આદરી રહ્યા છે સ્વાશ્રય એ રેંટીઓ છે ચરખા છે દેશનો વૈભવ આ રેંટીઆ ગયે ગયો જ છે એ તો આજ દીના જેવી સ્પષ્ટ વાત છે ભારતનો વર્તમાન ગુલામી કંગાલ ઇતિહાસ એ વાતની સબળ સાક્ષી પુરે છે અનેક ગરીબ જનોનો આ ગૃહઉદ્યોગ હતો. બીજા અનેક ઉદ્યોગો સાથે આ પણ એક પ્રધાનઉદ્યોગ હતો પણ પરદેશી વસ્ત્રોના મોહે આપણે પનોતા એવી ગૃહિણીનો ત્યાગ કર્યો ! આ હીન પાતકના પ્રાયશ્ચિત્તે સારો હિન્દુસ્તાન કંગાલ-દરિદ્રી અને નિર્ધન બની રહ્યો આજ ગાંધીજીના આત્મવિક્રમે દેશમાં ચોમેર રેંટીઆ પ્રકાશ આપી રહ્યા છે અનેક બુદ્ધિશાળી દેશપ્રેમી અસહકારીભાઇઓ જુદા જુદા પ્રકારના નવીન રેંટીઆઓ બનાવી રહ્યા છે દેશનાં ગરીબ પણ સાચા સંસ્કૃત ઉન્નત હૃદયો આ સંદેશને મોટ ઓર ચમત્કૃતિથી ઝીલી રહ્યા છે દેશબન્ધુઓ ને દેશભગિનીઓને સ્વાશ્રયના પાઠ પઢાવી રહ્યા છે એ વન્દનીય આત્માઓના ધન્યજીવનને જેટલો ધન્યવાદ આપણે આપીએ તેટલો ઓછો જ છે આત્મસંયમ પણ સૌથી અધિક આવશ્યક છે આ દેશમાં રાજ્યસત્તા પરદેશી પ્રજાના અમલ તળેની છે નદન સ્વાભાવિક છે કે પારકાને કોઇ પોતાનું કરી શકે જ નહિ અંગ્રેજી પ્રજાને મન હિન્દની

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ. રૂ. ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

પ્રજા જગત જાણશે ક્યાં સુધી પારકી જ રહેવાની ને હિન્દની પ્રજાને મન અંગ્રેજી પ્રજા પણ પારકી જ રહેવાની વિધાતા યે આ મનુષ્યસ્વભાવ ફેરવી શકે એમ નથી ત્યારે આમ નહિ સ્નાન સુતક જેવા સમ્બન્ધવાળી પ્રજાઓ વચ્ચે મિત્રભાવના અંકુરપટ તે કેમ કરી રહી શકે ? એવી ઇચ્છા રાખવી એ જ મનુષ્યસ્વભાવના સમજવાની આપણી અને તેમની અશક્તિ—અજ્ઞાન બતાવે છે, તેમા યે જ્યારે પરદેશી રાજતંત્ર જ એવુ ઘડાયલું છે કે હિન્દને લૂંટી ને પાંગળુ—બહેરૂં અને મુગું કરવામા જ પોતાનુ ધન્યજીવન માને છે ત્યારે તો ખાસ કરીને મિત્રભાવ રહી શકે જ નહિ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે હિન્દની પ્રજાએ અસહકારનો પ્રચંડ નાદ કર્યો છે હિન્દની રાજ્યસત્તા—અમલદારીસત્તા સ્હામે આ નાદ છે પ્રજાપાસે એ સત્તાને નમાવવા કોઇ પ્રબલ સાધન નથી પ્રજાની લાંબા કાળથી ઘડાતી આવેલી નિર્બલતાએ પ્રજાને એટલી કાયર અને પુરૂષત્વહીન કરી મૂકી છે કે દૈવીશક્તિ સિવાય બીજી કોઈ યે શક્તિથી—સાધનથી એ સત્તાનો મદ ઉતારી શકાય એમ નથી પણ અસહકાર એ મહનું મર્દન કરી જ શકશે અને અસહકાર એટલે રાજ્યની અમલદારી સત્તા સાથે સખ્તમા સખ્ત અસહકાર સ્વાભાવિક છે કે અમલદારો પોતાની સત્તા તે સ્હામે અજમાવે જ પરિણામે પરસ્પર વર્ણણ થાય જ આ ઘર્ષણકાળે પ્રજાનુ કર્તવ્ય શાન્ત અવિરોધ સહિષ્ણુતા એમા પરિણામે છે અમલદારો પાસે સમુદ્ર જેટલી વિશાલ સત્તા છે કાયદાની, લશ્કરી બળની અને (ઉકેલે રોની નથી ?) બધી જ છે પ્રજાએ એમની બધી સતામણી શાન્તિથી મૂગે મ્હોયે સહી લેવી અને પોતાના કાર્યની સિદ્ધિમાટે પરમ અડગ શ્રદ્ધાથી પુરૂષાર્થમા મચ્યા રહેવુ અને આત્મસંયમ જીવથી યે વધારે સાચવવો એ જ એક સિદ્ધસ્વરૂપનુ પરમ બળવાન્ શસ્ત્ર છે અમલદારો પોતાની સત્તાનો દોર હવે બરાબરના અજમાવી રહ્યા છે આ વિષમતાએ સહેવા હિન્દના તેત્રીસ કરોડ દેવો અને પાક પયગમ્બર હિન્દવાસીઓને શક્તિ આપો એ જ આપણે ઇચ્છવુ જોઇએ—પ્રાર્થવુ જોઇએ

આપણા શુભ તહેવારો—ઉત્સવના દિનોએ જ્યા દેશ આજે દુઃખમાં રડી રહ્યો છે ત્યારે આપણે દૃઢનિશ્ચય કરવો જોઇયે કે હવે પરદેશી કાપડ ત્યજીશુ જ, ખાદી સ્વીકારીશુ જ અને અસહકારના સૂત્રો પાળીશુ જ અને અમારા દેશના સ્વતન્ત્રજીવનને પોષક બનીશુ જ જે હિન્દવાનને હિન્દને માટે સાચી લાગણી છે, જે હિન્દવાનને પોતાના કુલનું અભિમાન છે, જે હિન્દવાનને હિન્દની પ્રજામાટે શુદ્ધ પ્રેમ છે, તે ચારિત્ર્યવાન્ અને સાચો હિન્દજન અસહકારી જ હશે અને હોવો જોઇએ હિન્દના દર્દ એટલા ગહન, વિષમ અને ઝેરી છે કે એ દર્દમાંથી બચવાનો એક જ ધોરી માર્ગ—અસહકાર અને તેના સૂત્રો છે. અસહકાર રાષ્ટ્રસાધનાનુ પ્રચંડ શસ્ત્ર છે પ્રજા શુદ્ધ ભાવથી અને ચારિત્ર્યથી એનો સ્વીકાર કરી સ્હમજે તો રાષ્ટ્રસાધના—સ્વરાજ્ય સ્વયમેવ જ પ્રાપ્ત થશે દેશજનો ! દીપોત્સવીના શુભ તહેવારો યાદ કરો, તે મંગળ દિવસોએ પ્રતિજ્ઞા લ્યો કે સ્વરાજ્ય મળે નહિ ત્યાંસુધી અસહકાર અમારો જીવનમન્ત્ર રહેશે હિન્દનું સ્વરાજ્ય એ સર્વ દેશજનોનુ એક જ ધ્યેય બનો.

—वन्देमातरम्

મુંબાઈ, ગીરગામ,
તા ૨ ઑક્ટોબર ૧૯૨૧

રાજા રજવાડાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું પાકા રંગોથી
ફેન્સી છાયલો તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનું તેમ જ
જરીનું ફેન્સી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનું જૂનું
અને જાણીતું ખાતું.

જર્મનીઆ ડાઈંગ
અને પ્રીન્ટીંગ વર્કસ.

હેડ ઑફીસ,	બ્રાંચ,
સી. પી. ટેન્ક	શ્રીનાથ મેનશન,
પોસ્ટ નં ૪.	સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,
ટેલીફોન નં. ૪૪૮૪.	ટેલીગ્રામ્સ "જર્મનીઆ."

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

નામદાર સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, સેશન્સ જજો, કર્નલો, મેજરો, કેપ્ટનો, નામદાર લેટ વાઇસરૉયના લેટ ઓનરરી એ. ડી. સી. પોલીટીકલ એજન્ટ, મગરૂરી સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન સીવીલ સર્જ્યનો, એમ. ડી. [illegible] મોટા ડાક્ટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહ-
[illegible] છે એ જ તેની ઉપયોગી-
[illegible] થએલ છે

બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત, પાછી લાવે છે પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે આ રાજવૈદી યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે ખરી મરદાઇ આપનાર અને [illegible] માણસને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઇ પણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીયા દશ

બાદશાહી ચુનાની લેપ

ઉમદા દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂં પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ રામબાણ ઇલાજ છે કીંમત એકની ડબીના રૂપીઆ આઠ

[May 1921] ડાક્ટર કાશીદાસ મોતીરામ, રાજકોટ, કાઠીયાવાડ.

૧૫ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

આખો વખત ધો ધો કરનારાઓએ જીનતાનનો તુરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિયાની મુસાફરી કરનાર દરેક મુસાફર તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમાં ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે. ને મોંમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળી ફેન્સી ડબી સાથે રૂ. ૧

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦

નાનું પડીકું રૂ. ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી. આર. ચૌધરી)

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે.

સો વરસનું પુરાણું ખાતું

જુના ગોપાળદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાળા

મુંબાઈ

મેવા મસાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારવાની ભલામણ કરવામા આવેછે.

બદામની બરફી
પીસ્તાની બરફી
માંવાના પેંડા
માવાના ઘુઘરા
કોપરા પાક
ઘારી
શીખંડ
મગજ વગેરે
ઘણી જાતની

સુતરફેની
હલવા
ચેનીસ ગુલાબ
ઓરેન્જ વગેરે
સુકા હલવા
દરેક જાતના
અમરણીના લાડુ
બુંદીના લાડુ
જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈની—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, 'Burfee Shop'

સી. પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનુ છે]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઇએ છીએ]

એક્ અવાજે વખણાયલાં પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

કપડાની પાકી બાઇન્ડીંગમા — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલાબગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ સૌ વિમળા સેતલવાડ કૃત	રૂ	૨-૦
૨. લલિતના કાવ્યો રા લલિતનાં કાવ્યોના સગ્રહ	રૂ	૧-૦
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સગ્રહ રા કેશવપ્રસાદ છો દેસાઇ, બી એ, એલએલ બી કૃત	રૂ	૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન સ્વ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ	૨-૦
૫. ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા સ્વ ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિઆ બી એ કૃત	રૂ	૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ	૨-૦
૭. અરવિન્દ ઘોષનુ તત્ત્વજ્ઞાન રા મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ	૨-૮
૮. હુ, સરલા ને મિત્રમંડલ રા ધનસુખલાલ કૃ મહેતા કૃત	રૂ	૨-૦
	રૂ	૧૫-૮

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ નાં લવાજમ ભર્યા હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનુ.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ્સ ન. ૨, ગિરગામ, મુબાઈ.

મુખ્ય લેખો.

સ્વરાજ્ય ને સ્વદેશી.

ભારતના ઇતિહાસક્રમના સીમાચિન્હો

નાનાસાહેબની ન્યાયભિક્ષા.

આપણી શિલ્પકળાનો નાશ

ગામડી નિશાળમાં ફરી એક ડોકિયું.

આ શું ?

—વાર્તાઓ—

યોગીનો ભેદ.

રાજકુમારીનું વિચિત્ર સાહસ

ઉપરાંત, 'મહાત્મા ગાંધીજીને' અને 'ગાંધીજીનું હાલરડું' નામે કાવ્યો,
ત્રણ સુંદર ચિત્રો (૧) ત્યાગ અને સેવા-(૨-૩) ગિનિસપાના
વિશ્વવિખ્યાત પ્રચંડ ધોધ

લેખકો

છગનલાલ પંડ્યા
કનૈયાલાલ મુનશી
રમણીયરામ ત્રિપાઠી
મૂળજી વે
હરિલાલ રાવળ
ઠાકોર
માનજી રામજી
હરગોવિંદ ભ.
મૂળશંકર ભટ્ટ
ચુનીલાલ વર્ધમાન
વિગેરે

તંત્રીઓ

રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી એ

રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ એલએલ બી

પ્રકાશક

રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

આ માસિક સંબંધી સર્વ વ્યવહાર માટે લખો રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

વિલાયતી તીજોરી, ફ્રેંચ તીજોરી, અમેરીકન તીજોરી
અને ગોદરેજની ગામઠી તીજોરી

શેઠ હરગોવનદાસ જમનાદાસ રામજીએ તીજોરીઓ ખરીદ કરવા પહેલા તપાસ કરી તેનુ પરિણામ

મેસર્સ ગોદરેજ અને બૉઇસ, મુંબઈ.

જ્યાં મારા તથા મારા સ્નેહી માટે ચારથી પાંચ તીજોરી ખરીદ કરવાની હતી તેથી તમને મારે ઘેર બોલાવ્યા હતા તમે મને મળવા આવેલા પણ તમારો મારી સાથે મેળાપ થએલો નહી તે દરમ્યાન મૂળજી જેઠા માર્કીટમા આગ લાગી અને તે આગથી તમારી તીજોરીમાનો કેટલોક માલ બળી ગયેલો માલમ પડયો તેથી તમારી તીજોરી લેવા વિચાર માંડી વાળ્યો જેથી હમોએ વિચાર કરી અમારા સ્નેહીની ઓફીસ મારફત અમેરીકા, ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડના તીજોરીવાળાના કેટલોગો તથા ફાયરપ્રુફ તથા બર્ગલરપ્રુફ તીજોરીની હકીકતો મગાવી અને તે વાચ્યા બાદ હું તથા મારા સ્નેહી મિત્ર એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે તમારી તીજોરી ખરીદ કરવી એ વધારે સારૂં છે તે ઉપરથી મારે માટે બે તથા મારા સ્નેહી માટે બે મળી ચાર તીજોરી બનાવવાનો તમને ઑર્ડર આપેલો છે જે તૈયાર થયે મારા બીજા સ્નેહીનો વધુ ઑર્ડર આપવા વિચાર છે લી હરગોવનદાસ જમનાદાસ રામજી

મૂળજી જેઠા માર્કીટની આગમા ગોદરેજની ૧૦૧ તીજોરી હતી જ્યારે બીજા મેકરોની કોઇની એક કોઇની બે અને કોઇની ચાર એટલી જ હતી

ગોદરેજની ૧૦૧ માહેની સાત તીજોરીમા સઘળુ બળી ગયુ હતું અને આઠમા થોડુ નુકશાન થયુ હતું જ્યારે ૮૬ મા સઘળુ સલામત રહ્યુ હતુ આ ૮૬ માહેની ગણીનેજ તાપ લાગ્યો હશે નહીં પણ ૨૫ તીજોરી એટલી તો ગરમ થઇ ગઇ હતી કે કેટલીક ફુલી ગઇ હતી કેટલીક મરડાઇ ગઇ હતી અને કેટલીકના પીતળના હેંડલો પીગળી ગયા હતા આટલો સખત તાપ છતા દરેક માહેના કાગળ દાગીના વિગેરે સઘળુ સલામત રહ્યુ હતુ વાંચનાર પુછે કે આટલો સખત તાપ છતા ૮૬ તીજોરીમા જરાએ નુકશાન નહીં થયુ ત્યારે આઠ તીજોરીમાં થવાનુ કારણ શુ તો તેનો જવાબ એ છે કે

જે તીજોરીઓમા નુકશાન થયુ તે લડાઈ દરમીયાન બનેલી હતી અને જેમા
બહુ મજબુત ગરમી છતા કશુ થયુ નહીં તે લડાઈ પહેલાની હતી

કાપડિયા ભાઇઓએ જોયુ હતુ કે જુની તીજોરીઓમા નુકશાન કશુ થયુ હતુ નહીં પણ નવીઓમા થયુ હતુ પણ તેનો ભેદ નહીં જાણવાથી તેઓ એવુ બોલતા હતા કે ગોદરેજે શરૂઆતમા સારી તીજોરીઓ બનાવી અને કામ ચાલવા પછી દગો કરવા માંડયો

ખરો ભેદ એ છે કે ફાયરપ્રુફ કરવા માટે જે જે વસ્તુઓ ગોદરેજ વાપરે છે તેમાંની કેટલીક જે આ દેશમા થતી નથી તે લડાઈ વખતે પુરતી મળતી હતી નહીં અને તેથી લડાઇ દરમ્યાન બનેલી તીજોરીઓને નુકશાન પુરતુ હતુ

એ આગ વખતે બે દુકાનમા બે બે તીજોરી જોડાજોડ હતી એક ગોદરેજની અને એક જાણીતા મોટા વિલાયતી મેકરોની અને બન્ને ઠેકાણે જ્યારે ગોદરેજની તીજોરીમા સઘળુ સલામત હતુ ત્યારે વિલાયતીમા બળી ગયુ હતુ

આ ઉપરથી જે રીતે શેઠ હરગોવનદાસ જમનાદાસ રામજીએ ફ્રાન્સ, વિલાયત અને અમેરીકા કાગળો લખી કોઇની તીજોરી ભરોસાલાયક છે તેની તપાસ કરી ગોદરેજની ચાર તીજોરી લીધી તેવુ કશુ નહીં કરતા ગભરાટમા દોડાદોડી કરી બેસી જે કેટલાક કાપડિઆ શેઠીઆએ પરદેશી તીજોરીઓ મગાવી છે તેઓએ હવે વિચાર કરવો જોઇએ

ગોદરેજનું કારખાનું.—ગેસ કંપની પાસે, પરેલ—મુંબઈ

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી-પારટી—

નાચ-પારટી—

એટ-હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—
રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—
ફાંકડું કામ—
વાજબી દામથી—
ટૂંક વખતમાં—
અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવું કરી આપીશું—
એસ્ટીમેટસ મગાવો—
ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ-ચીમબઝાર.
બ્રાંચ નં. ૧-ઠાકોરદ્વાર.
બ્રાંચ નં. ૨-ગ્રાંટરોડ.
મુંબાઈ.

ટેલીફોન ૧૫૫૬
ટેલીગ્રામ્સ—
"Sweetmart."

Feb 19

પંકાયલા, પુરાણા અને મનપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર

અને આ ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું ?

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કંઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને નવા અલંકારો

તૈયાર થયાં જ જાય છે !

દુકાને પધારી તસ્દી લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો !

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી !

પછી આજે આવો કે કાલે !

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન ન. ૭૮૨.

ભીખા કલ્યાણજીની કુંની
અમૃત તુલ્ય દવાઓ.

સંજીવન મિક્ષ્ચર.

-કોલેરા વિશુચીકા માટે-

કોલેરા, અપચો, અજીર્ણ અતિસાર વિગેરે ભયંકર રોગોને ટુંક વખતમા ખાત્રિપૂર્વક નાબુદ કરનારો આ એક રામબાણ ઉપાય છે જેનાથી સેંકડો અમૂલ્ય જીંદગી બચી છે

કિંમત બાટલી એકના આના દશ

બાકાલ ઓઇંટમેન્ટ.

-ખાસ દરાજ માટે-

ગમે તેવી હઠીલી કાળી કે લાલ દરાજ અગર ખુજલી આ મલમ ફક્ત ત્રણ વખત લગાડવાથી જડ મુળથી નાબુદ થાય છે અને ચામડી જરા પણ બળતી નથી કે ખરાબ વાસ આવતી નથી

કીંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા આંતરીયા મેલેરીયલ અને ખરાબ રૂતુમા ફાટી નીકળતા સર્વે જાતના ઝેરી તાવ ઉપર રામબાણ અસર કરે છે કારણ કે તે તમામ જાતના તાવના જંતુઓને નાબુદ કરવામા આબાદ છે આ મિક્ષ્ચરના ત્રણ ભાગ લેવાથી એકજ દીવસમા ગમે તેવો તાવ નાબુદ થઇ જાય છે બીજી દવાઓથી તાવ ઉતર્યા પછી ઘણી જ અશક્તિ આવે છે તેમ આ દવાથી એવું કશું પણ ખરાબ પરીણામ આવતુ નથી એ તેની ખાસ ખુબી છે

કિંમત બાટલી એકના આના બાર

ગાંડીવ એન્ટી-રૂમેટીક બામ.

એક મહાન વિદ્વાન ડોકટરની શોધ ઉપરથી બનાવેલો આ મલમ ચોળવાથી માથાનો તેમ જ સવીવા સરખો દુખદાયક રોગ ટુંક વખતમા નાબુદ થાય છે વળી હાથપગનું રહી જવુ સોજો ચડી આવવો શરીરના કોઈ પણ ભાગનો દુખાવો, કોઇપણ ભાગનુ અકડાઈ જવુ, સ્ત્રીઓના પગ તથા કમર ઝલાઈ જવા શરીરથી કોઈપણ ભાગ રહી જવો વિગેરે સર્વે રોગોને નાશ કરનારો આ રામબાણ ઉપાયની એક બાટલી દરેક કુટુંબોમા અવશ્ય રાખવી જોઇએ

કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોના ખાસ આગ્રહને માન આપી—

અમોએ હાલમા ડીસ્પેન્સરીંગ ખાતુ ખોલ્યુ છે

જેમા અનુભવી માણસોને હાથે દરેક જાતના પ્રિસ્ક્રીપ્શન મુજબ દવા બનાવી આપવામા આવશે

એક વખત કામ પાડી ખાત્રી કરો

ભીખા, કલ્યાણજીની કુંo દવાવાળા,

ગણેશવાડીને નાકે, બહારકોટ, મુંબાઈ, નં ૨

Feb 19

ક આપના ઑર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો.

જરૂર છે!

આતંક નિગ્રહ ગોળીઓ

ખાસ એ વાત દુનિયાને જણાવવાની જરૂર છે કે તે એક શક્તિની અસરકારક અને ચમત્કારિક દવા છે પાચનશક્તિ, મન, મગજ, નાડી, વીર્ય, નબળાઈ વિગેરેમાં જે કોઈ દોષ કે વિકાર હોય તે તમામનો નાશ કરી, શરીરને મજબુત અને બળવાન બનાવે છે એ બાબતમાં લાખો સર્ટિફીકેટો વગર માગે મળ્યાં છે એ તેની મહત્વતાના પ્રમાણો છે કિંમત ૩૨ ગોળીની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧

વધારે વિગત જાણવા માટે મફત મગાવો અમારૂં પ્રાઈસલિસ્ટ મગાવી વાંચો, વાકેફ થાઓ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર–કાઠિયાવાડ
મુંબઈ બ્રાંચ ઑફીસ,
Oct 21] કાલબાદેવીરોડ–મુંબઈ

એક વાર વાંચો ને વિચારો.

દૂર દેશાવરમાં ઘેર બેઠા ત્હમે ત્હમારી જરૂરીઆતો
મેળવી શકશો. વ્યાપારીઓને
જરૂરી ચીજો માટે વીગતો મંગાવો.
કમીશનથી અને આડતથી દરેક વસ્તુ કીફાયત ભાવે
અમે પુરી પાડીશુ.

લખો—રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
ગીરગામ, મુંબાઈ.

પાકા રંગના ફેન્સી છાયલો મળવાનું ગંજાવર ખાતું.

અમારે ત્યાં દરેક જાતનું રેશમી તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપવાનું તથા રંગવાનું કામ ઘણી જ સંભાળથી કરી આપવામાં આવે છે. ઠેકાણું નોંધી રાખજો.

શાહ ફુલચંદ કીશોરીલાલ

કપડ કાલબા દેવીરોડ-મુંબાઇ.

ઉજવામાં છે જે શી રેશમની સુંદર ડીઝાઈનના વણાથી અમારૂ ખાતું પ્રસિદ્ધ છે.

એક વખત પધારી જરૂર જોઈ જાઓજી.

કેશરંજન—પહેલા પ્રકારનું મગજ માટેનું તેલ છે

કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે

કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જ્યાં ઝંધ ઉગાડે છે

કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ શાન્તિ આપે છે

કેશરંજન—સુરતાઇ તથા ગંડાંઇ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પોસ્ટેજ જુદું

પ્રમેહબિન્દુ શું છે?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીયતની ભૂલોથી થયેલા રોગો મટાડે છે

પ્રમેહબિન્દુ—ચાંદી વિગેરે ભયંકર રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોના ત્રાસથી થોડા જ વખતમાં મુક્તિ અપાવે છે તાવ, અશક્તિ શ્રમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે

પ્રમેહબિન્દુ—આ દર્દોથી પીડાતા દરેક જણે વાપરવું

દરેક શીશીનો રૂપીઓ દો, પેકિંગ વગેરેના આના નવ.જુદા.

કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ સેન, ગવર્નમેન્ટ મેડીકલ ડીપ્લોમા હોલ્ડર,

Feb 18 નં ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

એક જ દામ.	સ્થાપી ૧૮૯૫.

સુરજમલ લલ્લુભાઇની કું.

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ યુરોપથી સીધા
હીરા આયાત કરનારાઓ

અમો
જાત જાતના
ચાલુ ઝમાનાની
ફેશનના હીરા પાના
માણેક મોતી શની વીગેરેના
દાગીના તૈયાર રાખીએ છીએ તેમ જ
ઓરડરથી અમારી પોતાની વર્કશૉપમા
જલ્દીથી બનાવી આપીએ છીએ.

૨૨૫-૨૨૭ કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

કેટલૉગ મફત મોકલવામા આવે છે

આપના ઑર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેશો.

દ્રાક્ષાસવ

રતલ એકના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા !

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઉંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાઝગી બક્ષનાર,

ફરહેજતદાર પીણું

— જીવન સાથે વાપરી જૂઓ.

च्यवनप्राशावलेह

જીવન

રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળા,
નાના મોટા,
સ્ત્રી પુરૂષ,
સૌને માટે,

જીવનદાયક દવા !

— દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જૂઓ.

ઓરૂ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ, લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન—
જુની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક બનાવોનું
પ્રાઇસ લીસ્ટ મગાવો.

૭. આ અંકના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૨૦૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનું સિરનામું 'Muffchain-Bombay' ટેલીફોન નં. ૬૩૪

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખું પાનું, રૂ. ૧૫ અડધું પાનું રૂ. ૮. પા પાનું રૂ ...

—આ ભાવ બાર માસની બાકી મુદતને જ માટે છે. એક વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે આ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે.

—ફેરફાર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવું યા તો લખીને પુછાવવું.

—આ ભાવ છેલ્લામાં છેલ્લા છે ના છે તેમાં ઘટાડો થઈ શકશે નહિ. વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે. વધુ માટે લખો યા રૂબરૂ મળો.

રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ, મોરારજી ગોકુળદાસ ચાલ, નંબર ૨/૩૬, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબાઈ

તૈયાર છે! તૈયાર છે!

રા. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ., કૃત

૧ એક અપૂર્વ લગ્ન નવલકથા આવૃત્તિ બીજી સચિત્ર રૂપીઓ એક.

૨ કાદંબરીનું અનુકરણ પુસ્તક બીજું ચાર આના.

૩ મનોરંજક વાર્તાવલિ ભાગ બીજો રૂપીઓ એક

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

[Nov ...] અને જાણીતા પુસ્તકો વેચનારાઓને ત્યાંથી મળી શકશે.

... ના ઑર્ડરમાં સ... ની નોંધ લેશો

दया धर्मको मूल है

સાચો સનાતન ધર્મ

દયા જ છે.

એ દયા—એ દાન કયા નાપન્ગો ? ને ધર્મ કયાથી મેળવશો ? નિ વસ્ત્ર—નાગા, નમાયાં—નિરાધાર, ભૂખે મરતા, અજ્ઞાનતાના ઘોર અન્ધકારમા અથડતા બાળકોને ઉદ્ધારો, તેમને તુમારી જ મૂર્તિ ગણો—તુમારા જ બાળકો ગણો ને તેમના કલ્યાણમાર્ગ ઉઘાડો તો જ તુમે ધર્માભિમાની—દાનેશ્વરી કહેવા શો. આવા દાન કરવાનુ એક જ પ્રસિદ્ધ સ્થળ નડિઆદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ છે. સેંકડો બીચારાં બાળકો ત્યા છે ત્યા યથાશક્તિ દાન મોકલો—હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડિઆદ.

[Nov ૬]

લલિતા

વનિતા-આશ્રમ: નડિઆદ.

ન્હાની કુમારીકાઓ, પરણેલી કન્યાઓ, વિધવાઓને આ સંસ્થામા સંસ્કૃત ગુજરાતીનુ જ્ઞાન આપવામા આવે છે, સીવણ ભરત શીખવાડવામા આવે છે રેંટીઆનો ઉપયોગ કરાવવામા આવે છે

દાનેશ્વરીઓ ! ધનિકો !

તુમારાં દાન આ સંસ્થામા યે વેરશો મનાસો કરતાયે વધારે સ્ત્રીઓ એનો ઉપયોગ કરે છે, ધાર્મિક જ્ઞાન પણ આપવામા આવે છે.

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસંદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં. ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

છાપખાનાઓના માલીકો, પુસ્તકો પ્રગટ કરનારાઓ,
અને
લેખકો માટે ખાસ !

ઉંચી જાતના અંગ્રેજી, અમેરીકન અને બીજા બનાવટના હરેક સાઈજના ને વજનના છાપવાના કાગળો એકપીમ્ટ પેપરો, બ્રાઉન-પેપર, આર્ટપેપર બાઈન્ડીંગ ક્લોથ અને છાપખાનાઓને લગતી હરેક પ્રકારની અપ—ટુ—ડેટ ઉંચા 'મેકરો'ની પ્રિંટીંગ મશીનરી વિગેરે મળી શકશે. ભાવ તાલ તથા વિગત મગાવો. એક વખત પુછાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

મીલોમાં વપરાતા
ટ્રેસીંગ પેપરો, સ્ટ્રૉબોર્ડસ વિગેરે પણ મળી શકશે.
ઑફિસોને લગતી સર્વ પ્રકારની સ્ટેશનરી માટે પુછાવો.

લખો. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ્સ નં. ૬, ગિરગામ, મુંબાઈ
તારનું સરનામું 'સમાલોચક' મુંબાઈ

 આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ)	રૂ. ૨॥	ચારે ભાગની કિંમત સવાબાર રૂપીઆ.
”	ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ)	૩ ૨॥	
”	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ)	રૂ. ૨	
”	ભાગ ૪ (થો ચોથી આવૃત્તિ)	રૂ. ૫॥	

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઇ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરારજી બીલ્ડિંગ્સ, ગીરગામ, મુંબાઈ નં. ૪

૩. અને મશહૂર પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો.

ધી બેંગાલ સ્વીટમીટ એમ્પોરીયમ

પારેખ હોસ્પીટલ સામે, નં. ૬૩ સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,

ગીરગામ, મુંબાઈ

ખરેખરી શુદ્ધ સ્વદેશી મિઠાઈ.

ચોખ્ખો અને પાકો માલ

બંગાળની જાતજાતની અનેક જાતની મીઠાઇ મુંબાઇની શોખીન પ્રજાને માટે અમારે ત્યાં રાતદિવસ તૈયાર રહે છે. કલકત્તાના રસબાપના રસગુલ્લા, રાજભોગ, સીતાભોગ, મહીદાના, દીલકુશ સંદેશ, પાતુઆ વિગેરે અનેક જાતની મીઠાઇ કલકત્તાના કુશળ કંદોઈઓ તૈયાર કરે છે.

અમારી મીઠાઇના ભાવ ઘણા જ મધ્યમ છે. ઉપરાંત મુંબાઇની પ્રજાને અનુકૂળ એવી વાનગીઓ પણ તૈયાર રાખીએ છીએ.

લગ્નસરામાં અને જાહેર પાર્ટીઓ માટે ખાસ ઓરડરો લેવામાં આવે છે ને મધ્યમ ભાવે જલદીથી જોઇતો બધો માલ પુરો પાડવામાં આવે છે. એક વખત આ [illegible] મીઠાઇનો સ્વાદ લો; આપનું મન હંમેશાં સંતોષ પામે એવી અમે બધી ગોઠવણ રાખી છે.

૧૧. આપના ઓર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો

ન્હાની, મ્હોટી, જાહેર કે ખાનગી લાયબ્રેરીનાં

પુસ્તકોના ઉત્તમ સંગ્રહ.

૬.

સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ ત્રિપાઠી —

	રૂ આ
સરસ્વતીચન્દ્ર ભા ૧ થી ૪	૧૨-૮
લીલાવતી જીવનકલા	૦-૧૨
દયારામનો અક્ષરદેહ	૧-૪
સ્નેહમુદ્રા (કાવ્ય)	૧-૦
Marriage Forms under Ancient Hindu Law	0-12
Classical Poets of Gujarat (1916 Edn,)	0-6

પ્રૉ. કાન્તિલાલ પંડ્યા —

સ્વ ગોવર્દ્ધનરામનું જીવનચરિત્ર	૧-૦

સ્વ. પ્રૉ. મણિલાલ નભુભાઈ —

બાળવિલાસ	૧-૪
ગુલાબસિંહ	૨-૪
ચારિત્ર	૧-૪
સુદર્શન ગદ્યાવલિ.	૫-૦

રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ —

ઝાંસીની રાણી (સાત સુ ? ચિત્રો સાથે)	૨-૦
સુંદર બ્હેન	૦-૧૨
ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ (ચિત્રો સાથે)	૨-૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદબરદાયી (નવી આવૃત્તિ ૭ ચિત્રો સાથે)	૨-૦
રતિસુંદરી	૧-૮
પતિવ્રતા સતિઓ (૨૪ ચિત્રો સાથે)	૩-૦
પ્રતિમા નાટક	૧-૦
ગુર્જરી, મુબાઈની શેઠાણી	૧-૪

રા છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા —

	રૂ આ
કાદમ્બરી (સચિત્ર) આવૃત્તિ પાંચમી	૩-૦
એક અપૂર્વ નમ (બીજી આવૃત્તિ છપાય છે)	
કાઈસ્ટનું અનુકરણ ભાગ. પહેલો.	૦-૮
સચિત્ર મુલાક્ષરના પત્તા	૦-૮
મનોરંજક વાર્તાવલિ	૦-૧૨
શિશુકરનેહ	૦-૮
હાસ્યજનક વાર્તાવલિ	૦-૬

રા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી —

આતમહેનત (મેંગ્રહૅલ્પનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર)	૩-૦
દરિઆપરનાં દેશોની વાતો	૨-૦

રા. હિંમતલાલ અંજારિઆ.—

કવિતા પ્રવેશ	૧-૦
કાવ્યમાધુર્ય	૧-૮
મધુબિન્દુ	૦-૪
કિન્ડરગાર્ટન સમ્બન્ધી ૭ લેખો	૦-૬

સ્વ. ભગુભાઈ ફતેહચંદ કારભારી —

અંગ્રેજી-ગુજરાતી પૉકેટ ડીક્ષ્નેરી	૧-૧૨
ગુજરાતી-અંગ્રેજી " "	૧-૧૨
સ્ટાર અંગ્રેજી ગુજરાતી ડીક્ષ્નેરી	૦-૧૨
ટૉડકૃત રાજસ્તાન (બે ભાગમા)	૫-૦

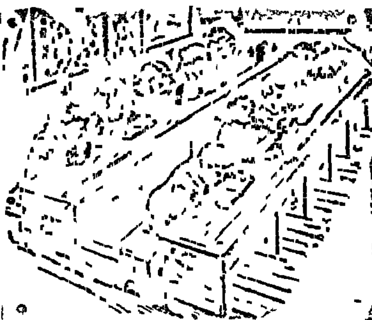
રા. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટીઆ.—

આસીસ્ટંટ કલેકટર.	(મળતી નથી.)
નવરંગી બાનકી	૦-૪
કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયની વાતો	૦-૪
ઉષાકાન્ત [સચિત્ર, બીજી આવૃત્તિ	૨-૦
મોહિની	૧-૦
મોનીમીટર	૦-૧૨

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબાઈ, નં. ૨.

૧૨. આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેજો

તમારૂં બાલક નિશાળમાં કેમ ચાલે છે?

આ પ્રશ્ન આજકાલ બહુ વિવાદનો થઇ પડયો છે અને એથી જણાય છે કે પોતાની સંતતિના માનસિક વિકાસ માટે માબાપ કેટલા બધાં આતુર રહે છે પણ તેસાથે તેમની શારીરિક સંપૂર્ણતા યે કેટલી જરૂરની છે એ કેટલા થોડા માબાપ વિચારે છે? તનદુરસ્ત અને સુઘટ્ટ સુંદર અવયવ એ જીંદગીનાં બહુ જરૂરી તત્વો છે અને જીવનના મોજશોખ કરતાં યે, એ વધારે અગત્યના છે એ કહેવાની શી જરૂર રહી છે! માટે જ શરીરના અવયવો બરાબર રહી તુલાપાગનાં ના બને એવું જેથી થાય તે વાત દેશના દરેક બાળકે સમજવી જોઇએ

તમારૂં બાલક કોઈ પણ જાતની શારીરિક ખોડખાંપણવાળુ હોય તો તમારા ડાકટરને મળીને એની એ નિર્બળતા વધે નહિ તે માટે તરત અમારે ત્યાં જરૂરી ઉપાયો લેવા માટે લેતા આવજો

અમારે ત્યાં દરરોજ આવા લાભ લેવા કેટલા બધા સંખ્યાબંધ માણસો આવે છે તે જોવું હોય તો એક વખત અમારી ઑફિસમાં પધારશો. તો છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ પ્રમાણે તૈયાર કરવામાં આવેલા વીજળીના અને કારીગરીનાં સાધનોથી મનુષ્યોની સેવા અમે કેટલી કરીએ છીએ તેનો તમને પુરેપુરો ખ્યાલ આવે એવી જાતની બધી વ્યવસ્થા તમને સંતોષ આપે એ રીતે બતાવીશું

ખોડખાંપણવાળા દરેક દરદીને તેને લાયક અને જરૂરી પુરેપુરી સલાહ આપવા, માટે એના ખાસ અનુભવી અને ચાલાક ડાક્ટર હમેશા હાજર રહે છે એક્સ-રેથી છબી પાડીને શરીરના અંદરના ગુપ્ત રોગો અને તેના મૂળ તરત પારખી શકાય છે વધારે વીગત માટે મળો કે લખો

સુપરીન્ટેન્ડન્ટ, ધી ઝેન્ડર ઑર્થોપેડીક એન્ડ મેડીકો-મીકેનીક ઇન્સ્ટીટયુશન, (એન પૉવેલ ઍન્ડ કંપની) લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબાઈ.

૧૬ આપના ઑર્ડરમાં સમાલોચકની નોંધ લેશો.

૪૨ પૃ૦] સમાલોચક. [૩ ચિત્રો.

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ॰ गी॰ १७–१५.

પુસ્તક ૨૬ મું.] નવેમ્બર, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૧૧ મો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૩;
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ચોદ ૦ ટપાલખર્ચ સાથે. છૂટક અંકની કિંમત દસ આના.
આ લવાજમ શરૂઆતમાં જ લેવામાં આવે છે

પ્રાચીન ભારતના ઈતિહાસક્રમનાં કેટલાંક સીમાચિન્હો.

લેખક—રા કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, બી એ, એલએલ બી

(અનુસધાન ગયા અકના પૃષ્ઠ ૪૨૧ થી).

૨.

સીમાચિહ્ન ૫ મુ–મહાભારતનુ યુદ્ધ.

હિન્દના આખા પ્રાચીન ઇતિહાસમાં મોટામાં મોટો બનાવ, પાંડવ કૌરવનું યુદ્ધ છે બધા ઇતિહાસનો પ્રવાહ ક્યાં તો તેમા મળે છે કે ક્યા તો તેમાંથી નીકળે છે જે વ્યક્તિઓ દેશની સસ્કૃતિ સુદૃઢ કરવાનાં સાધનો થઇ પડી છે તે બધીએ તે યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હતો તેથી, તેનો સમય નક્કી કરવો એ ઘણું જ જરૂરનું છે પણ એ કામ જેટલુ જરૂરનુ છે તેટલું, અસાધ્ય છે, કારણ કે બે વિદ્વાનો હજુ એ વિષયપર એકમતના થયા નથી, અને થશે કે કેમ એ પણ શંકાસ્પદ છે અનેક વિદ્વાનોના નિર્ણયો વાચતા મને જે સતોષકારક લાગ્યો તે અહિંયાં આપ્યો છે છતા, એટલુ તો કહેવુ જ જોઇએ કે એ નિર્ણય માટે પણ જેટલા ચોક્કસ પુરાવા હોવા જોઇએ એટલા હાથ લાગતા નથી

ભારત, પુરાણ ને બીજા પુસ્તકોની મદદ લેતા યુદ્ધ ક્યા સમયમા થયુ એમ ગણી શકાય એનો વિચાર કરવો જોઇએ તેને માટે આ પ્રમાણે સાધનો પુરાણમાં મળે એમ છે.

૧ પુરાણોએ આપેલી ગણત્રી

૨ પુરાણોની વશાવલિથી કરવામાં આવેલી ગણત્રી

૩ સપ્તર્ષિ સવત્સરપરથી ગણત્રી

મત્સ્યપુરાણ પ્રમાણે પરીક્ષિતના જન્મથી તે મહાપદ્મના અભિષેક સુધી ૧૦૫૦ વર્ષ થયાં[1] વિષ્ણુપુરાણ પ્રમાણે ૧૦૧૫ વર્ષ થયાં[2] આ જોતા ૪૦૦+૧૦૫૦ એટલે ઈ પૂર્વે ૧૪૦૦ થી ૧૫૦૦ માં યુદ્ધ થયું ગણાય

હવે જો બૃહદ્રથથી વશાવલિમા આપેલા રાજ્યકાળનો સરવાળો લઇએ તો સોમાધિ ને મહાપદ્મ વચ્ચે ૧૫૩૮ વર્ષ થાય પણ એ સરવાળો સત્યનુ અતર માપવા માટે ઉપયોગી નથી એ આ લેખના પહેલા વિભાગમાં આપણે જોયુ અને રાજા દીઠ ૨૫ વર્ષની સરાસરી ગણતાં ૯૭૫ વર્ષનો અંતર સોમાધિ ને ચદ્રગુપ્ત વચ્ચે હતા જાય આ જોતા પુરાણની ૧૦૫૦ની ગણત્રી લગભગ ખરી છે એ સ્પષ્ટ લાગે છે

એ ઉપરાત પુરાણોમાં સપ્તર્ષિ સવત્સરની ગણત્રી મુકેલી છે આપણો નાં સપ્તર્ષિ સવત્સર અથવા લોકકાળ એ ઘણો જુનો સવત્સર છે, અને મધ્યકાલ સુધી એ ઉપયોગમા હતો

(૧) ૨૭૩ ૩૬ (૨) ૪ ૨૪ ૩૨

કલાપિનો કેકારવ રૂ ૪–૦–૦ એન અમ ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુંબાઇ.

તેની ગણત્રી પ્રમાણે સપ્તર્ષિઓ દરેક સૈકે એકેક નક્ષત્ર બદલે છે પણ વપરાશમાં માત્ર સૈકાના વર્ષોથી જ, એટલે ૧૦૨૫ મું વર્ષ હોય તો ૨૫ ના આંકથી તે ઘણોખરો લખાય છે વળી પાછળથી થયેલા ખગોળવેત્તા ને જ્યોતિષીઓએ પોતાના સિદ્ધાન્તો પુરવાર કરવા તેની શરૂઆત જુદે જુદે વર્ષો મુકી છે તેથી શરૂઆતથી ગણાતા વરસોપર ભરોસો મુકાય એમ નથી પણ કયા બનાવો વખતે સપ્તર્ષિ કયા નક્ષત્રમાં હતા તે જો મળે તો જુદા જુદા બનાવો વચ્ચેનું અંતર આપી શકાય

૧ પરીક્ષિત ગાદીપર હતા ત્યારે સપ્તર્ષિ મઘામા હતા[2],

૨ મહાપદ્મથી નંદનાં સમયમાં પૂર્વાષાઢામા હતા[3],

૩ આંધ્રરાજ્યના વિનાશ વખતે કૃત્તિકામાં[4],

૪ પ્રતીપના સમયમા જે નક્ષત્રમાં સપ્તર્ષિ હતા તેમા જ પાછા આંધ્રરાજ્યના વિનાશ વખતે[5]

૬ આંધ્ર રાજ્યના અંત વખતે સપ્તર્ષિ ૨૪ મા નક્ષત્રમા હતા[6]

બ્રહ્માંડ પુરાણ પ્રમાણે જ્યારે આંધ્ર રાજ્યની શરૂઆત વખતે ૨૪ માં નક્ષત્રમા સપ્તર્ષિ હતા[7] આ એમાં ઉલ્ટુ ખઈ લાગે છે

૭ મહાપદ્મ ને આંધ્રરાજ્યના વિનાશ વખતે ૮૩૬ વર્ષ થયા[8]

અશ્વિનિથી નક્ષત્રમાલા લઇએ તો નીચે પ્રમાણે આવે

૧ અશ્વિનિ		
૩ કૃત્તિકા	..	આંધ્ર રાજ્યનો અંત
૧૦ મઘા		પરીક્ષિત
૨૦ પૂર્વાષાઢા		નન્દ
૨૪ સતભિષા		આંધ્ર રાજ્યની શરૂઆત
૨૭ રેવતી		

પરીક્ષિતથી મહાપદ્મ વચ્ચે ૯૦૦ થી ૧૧૦૦ વર્ષનો અન્તર પરીક્ષિત ને આંધ્ર રાજ્યની શરૂઆત વચ્ચે ૧૩૦૦ થી ૧૫૦૦ વર્ષનો અન્તર ને પરીક્ષિત ને આંધ્રરાજ્યના વિનાશ વચ્ચે ૧૯૦૦ થી ૨૦૦૦ વર્ષનો અંતર.

---

(1) Cunnigham's Indian Eras p 6

(૨) મત્સ્ય ૨૭૩ ૪૪ વિષ્ણુ ૪ ૨૪ બ્રહ્માંડ ૩ ૭૪ ૨૨૫ ભાગવત ૧૨ ૨ ૨૬ (૩) વિષ્ણુ ને ભાગવત. (૪) મત્સ્ય (૫) મી પાર્ગિટરના ધારવા પ્રમાણે જો મત્સ્ય ૨૭૦ ૩૮ શ્લોક હોય તો આ અર્થ આવે (૬) વાયુ. ૨૭૩ ૪૫ (૭) ૩ ૭૪ ૨૩૫. (૮) મત્સ્ય ૨૭૩ ૩૭ બ્રહ્માંડ ૩, ૭૪, ૧૩૮

ગીતગોવિન્દ રૂ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

આંધ્રરાજ્યનો વિનાશનો શકાબ્દથી ૮૩૬ વર્ષ મુળીયે તો ઉપરની ગણુત્રી બરોબર આવે મત્સ્યપુરાણ આંધ્ર વંશના ૩૧ રાજાઓ વચ્ચે ૪૩૭ વર્ષ મુકે છે [1] આ ગણુત્રી સ્વાભાવિક લાગે છે અને મત્સ્ય પુરાણ આંધ્રરાજ્યના વિનાશ પછી તરત હાલના સ્વરૂપમાં લખાયેલું હોવાથી તેમની માહિતી ખરી હોવાનુ કારણ રહે છે [2]

આધાર લેતા પણ યુદ્ધનો કાલ ૮૦૦+૧૦૦૦ એટલે આશરે ઈ પૂર્વે ૧૪૦૦ આવે છે

આ ગણત્રીને જ્યોતિર્વિદ્યાનો પણ ટેકો મળે છે યુદ્ધની વખતે વસંત સંપાત કૃત્તિકામાં હતો, અને સંપાતચલનને (*Precession of equinoxes*) ને લીધે શકે ૮૯૬ માં લગભગ રેવતિમાં હતો [3] આ જોતા યુદ્ધ આશરે ઇ પૂર્વે ૧૪૦૦ થી ૧૫૦૦ માં થયુ હોવુ જોઈએ ડકરે પણ યુદ્ધની ત્રણ ગણત્રી આપી છે તેમાથી એકને પરિણામે ઇ પૂર્વે ૧૪૩૮ આવે છે [4]

મહાભારતનો કાલ નક્કી કરવાના ઘણા પ્રયત્નો થયા છે આ પ્રયત્નોમાથી બે વિચારવા જેવા છે, પણ મને તે માન્ય ન થઇ શક્યા.

એક મત એવો છે કે યુદ્ધ ઇ પૂર્વે ૩૦૦૦ પહેલા થયુ

આને માટે પ્રમાણ તો એ જ છે કે કૃષ્ણનુ નિર્વાણ થયુ ત્યારે કલિયુગ બેઠો ને કલિયુગનો કાલ ઇ પૂર્વે ૩૧૦૨ માં બેઠો

કલિયુગની આ ગણત્રી કૃત્રિમ છે ને પાછળથી જ્યોતિર્વિદોએ ને ગણિતશાસ્ત્રીઓએ કરેલી છે [5] પુરાણ, જ્યોતિષ અને વેદાદિ સાહિત્યનો કાલનિર્ણય અને ઐતિહાસિક સ્વાભાવિકના બધા આ નિર્ણયની વિરૂદ્ધ છે અને શ્રી વૈદ્યના એ નિર્ણયને પુષ્ટિ આપવાના પ્રયત્નો નિષ્ફલ ગયા છે એમ મને લાગે છે [6]

બીજા કેટલાક યુદ્ધને ૧૧૦૦ ને ૧૨૦૦ ની વચ્ચે મુકે છે આયર્ના મત પ્રમાણે યુદ્ધ ૧૧૭૨ ઇ પૂર્વે થયુ પણ તે માટે આપેલા આધાર મને એ ચીતાણીને ઉભા કરેલા લાગે છે એ મત પ્રમાણે પુરાણમાં આપેલા વર્ષો તેમ જ સપ્તર્ષિ ના નક્ષત્રોના પ્રમાણ ભોગ કરે છે, વેદાંગ જ્યોતિષને છેક ઇ પૂર્વે ૧૧૦૦ માં મુકવુ પડે છે દેવાપિ ને શાંતનુ જેના નામ વેદમા આવે છે તેમને ૧૪૦૦ મા ને વેદના તે વિભાગને ત્યાર પછી મુકવા પડે અને શતપથ બ્રાહ્મણ જે જનમેજયની પાછી લખાયુ તેને ઇ પૂર્વે ૧૦૦૦ પછી મુકવુ પડે અને તે વખતે કૃત્તિકા

(૧) મત્સ્ય, ૨૭૩

(૨) સ્મીથ (૩) see Tilak's Orion વરાહમિહિર બૃહત્સંહિતા.

(૪) Prof. M Rangacharya's Yugas (૫) Dunker's History of A. IV p 74 75 જુઓ Wilson's Vishnu Puran by Hall Vol. IV P 230

(૬) Tilak's Arctic Home in the Vedas XIII. ...'s ch Ancient India Chap I Ranga Chariar's Yugas (૭) ... Mah Aiyar's Chronology of Ancient India

લખિતના કાળો ર ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી

પૂર્વમા ઉગતું હતુ એમ એ બ્રાહ્મણપરથી, માનવુ પડે શ્રી દિક્ષિત [1] તેમ જ શ્રી તિલક [2], બન્નેની ગણત્રી પ્રમાણે કૃત્તિકા ઇ પૂર્વે ૧૫૦૦ પછી પૂર્વમા ઉગે જ નહિ

પણ આ બધી વિદ્વત્તાભરી ગણત્રી કરતા એક વિચાર મને વધારે ઉપયોગી લાગે છે અર્વાચીન ગ્રંથના વખતમા પુરાણોની અસલ આવૃત્તિ થઇ ત્યારે યુધિષ્ઠિર વખતે સપ્તર્ષિના નક્ષત્રનું સ્મરણ તો તાજુ જ હોવુ જોઇએ, અને નંદના સમયના નક્ષત્ર અને પરીક્ષિત ને નંદ વચ્ચેનો અન્તર વિષે ઉલ્લેખ કર્યા તો ઇ પૂર્વે ૨૦૦–૩૦૦ મા કે મોડામા મોડો આંધ્રરાજ્યના વિનાશ વખતે ઇ સ. ૪૦૦ મા ઉમેરાયો હોવો જોઇએ પુરાણના રાજ્યકાલની ગણત્રીથી ૧૫૩૮ વર્ષનો અન્તર આવે છતા ૧૦૧૦ અથવા ૧૦૧૫ નો અન્તર શા માટે મુક્યો ? એ પ્રમાણે પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર આવે ત્યારે પૂર્વાષાઢા શા માટે લખ્યું ! અને આંધ્રોનો સમય પુનર્વસુ કે પુષ્યમા થતો જાય તો પણ કૃત્તિકામા શા માટે મુક્યો ? તે જ પ્રમાણે જો પરીક્ષિત ને નન્દ વચ્ચે ૭૦૦ વર્ષ હોય તો આ પ્રમાણે ગણત્રી શા માટે આવે ? [3]

આ જોતા આપણુ પ્રાથમ સીમાચિહ્ન મહાભારતનું યુદ્ધ અને યુધિષ્ઠિરનું રાજ્યારોહણ ને કલિયુગનો પ્રારમ્ભ ૧૪૦૦, થી ૧૫૦૦ મા મુકી શકાય તે ચિહ્નપરના આકડારૂપી રાજાઓના જગજાહેર નામ નીચે પ્રમાણે હતા

ઇન્દ્રપ્રસ્થ	યુધિષ્ઠિર	પૌરવ વંશ
મગધ	સહદેવ	બાર્હદ્રથ વંશ
અયોધ્યા	બૃહદ્બલ	ઇક્ષ્વાકુ વંશ
દ્વારકા	કૃષ્ણ	યાદવ વંશ

જો અધિસીમ કૃષ્ણના સમયનુ દષ્ટિબિન્દુ રાખીયે તો ભારતનુ યુદ્ધ અને તેના પહેલા પણ બેચાર પેઢી સુધી કુટુમ્બના સ્મરણોની મર્યાદા પહોચે

૪૪ પ્રતીપ
૪૫ શાંતનુ
૪૮ યુધિષ્ઠિર
૪૯ પરીક્ષિત
૫૩ અધિસીમ કૃષ્ણ

પણ ઋગ્વેદ તેમ જ બીજા આધારપરથી લાગે છે કે પ્રતીપ અને શાંતનુ વચ્ચે એક બે પેઢીઓ થઇ હશે [4] તે ગણીયે તો પ્રતીપ ને પરીક્ષિત વચ્ચે સાત પેઢી થાય તે વખતે સપ્તર્ષિ કૃત્તિકામા હતા એવી આધારથી ૨૭૦૦ વર્ષ પહેલા પ્રતીપ થયો એ ગણત્રી શ્રી પાર્જીટરના સુધારેલા શ્લોકપરથી નીકળે છે, પણ સાત પેઢીમાં ૭૦૦ વર્ષ એ તદ્દન અસમ્ભવિત વાત છે તે જોતા એ સુધારો ઉપયોગ વિનાનો લાગે છે

છતા શાંતનુથી માંડીને જે સ્મરણો કુટુમ્બમા ચાલી આવેલાં હોય તે ઘણા ખરા આધારવાળાં મનાય અને તે માટે ભારત તેમ જ પુરાણો ભરોસાદાર સાધન લેખી શકાય

—અપૂર્ણ

(૧) ભારતીય જ્યોતિ શાસ્ત્ર (૨) Orion & Arctic Home in the Vedas.

(૩) આ વિષે શ્રી આયર એમના Chronolgy of Ancient India ૨૦૫૩ ઉપર આ રેઉર મુઆર્ષા વ્યાજબી નથી લાગતો

(૪) J P A S (1910) 52

ઝારી વાસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨૦૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ગાંધીજીનું હાલરડું.

લેખક—રા. મૂળજી દુર્લભજી વેદ.

ગાંધીજી આવે,
સ્વરાજ્ય લાવે
હાથેથી રેંટીઓ ને
સાદી એ સાળ,
ઘરની ગાયોના રે
ગોરા ગોરસ માલ.
ગાંધીજી આવે,
સ્વરાજ્ય લાવે

૨.

હિંદુ મુસલમાન !
સાચી સગાઇ
એક માતા દીકરા,
માડી જાયા ભાઈ
ગાંધીજી આવે,
સ્વરાજ્ય લાવે

૩.

અમારી માડીએ
લાડવો કીધો
આવી એ અંગ્રેજે
ઝુંટવીને લીધો
આપે કણી કણી, એ
પોતે આખો ખાય.
માગીએ જો આખો
તો મારવાને ધાય
ગાંધીજી આવે,
સ્વરાજ્ય લાવે

૪.

લાવ મારો લાડુ
અમે દેશું ભાગ
નહિ તો જા ઘેર તારે
અમે કરશું ગજ
ગાંધીજી આવે,
સ્વરાજ્ય લાવે

પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) રૂ ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

આ શું ?

લેખક—રા. ઠક્કોર.

આકાશ—અહા ! દુઃખ ! દર્દ ! પીડા ! જીંદગી એટલે અમુંઝણ, બોલાય નહીં બતાવાય નહી એવી શબ્દમાં નાં ગોઠવાય એવી પીડા-અમુંઝણ-એટલે જીંદગી ગમ્ભીર પાતાળ તલાતલ પડમાંથી ઉભરાતી હાય એટલે જ જીવન (એમ કહી નિઃશ્વાસ નાખે છે પાછળથી ગ્રીષ્મનો ગરમ પવન આવે છે)

ગ્રીષ્મનો પવન—અરે ! આકાશ ! કેમ ? તારૂં મુખ ઉતરી કેમ ગયું છે ? તારી નીલ ગભીર કાયામાં આજે દર્દ કેમ દેખાય છે ?

આકાશ—કોણ ! સમીર ? ગ્રીષ્મનો સમિર ? હા, જેને માગી માયા જાણે નિરાશાનો સમુદ્ર એમાંથી કેવું ભયાનક સુમધુર ગીત વગ્યા કરે છે સમિર ! મને માલમ નથી કે આવી સુંદર પણ દર્દભરી કાયા હું કયાંથી પામ્યો ? અને એ ગીત કોણ વગાડે છે તેની પણ મને ખબર નથી કેવું મધુર અને હૃદયભેદક છે ! જો કોઈ જીવન અને મૃત્યુને ત્રાજવે તોળે તો ભાગ્યે જ એકે પલ્લું નીચું નમે ઓહ ! કેવું દર્દ

સમિર—પ્રિય આકાશ, આમ ઓહ કયા સુધી કરીશ ? ચાલ મારી સાથે આપણે દોડાદોડ કરી મુકીએ તું ચાલ તો ખરો પેલા સમુદ્રવિચિઓને નચાવવાની, તરૂવરોને હલાવવાની, પેલી રૂપાળી વેલીને ગભરાવાની ખુબ મજા પડશે ચાલ દોસ્ત આમ શોકાતુર થઈ ઉભા રહે જીંદગી ખુટશે ?

આકાશ—સમિર ! તારા ઉપર તો કોઈના આશીર્વાદ ઉતર્યા હોય એમ લાગે છે વાંસની ઝાડીમાંથી ગાતાં ગાતાં નાસવું, ગમે ત્યા ગમે ત્યારે સુંદરીઓના કપડા અસ્ત વસ્ત કરી નાખવા એમાં તને મજા લાગે છે પણ મને કોઇ એમા મજા નથી ઘણા ઘણા કાળ પહેલા કદાચ મારે એવું હશે એમ હું માનીશ સમિર ! જુઠી માન્યતામાં પણ જો સંતોષ મળતો હોય, અહા ! અંધ શ્રદ્ધામા પણ જો આશ્વાસન હોય તો તે શાને ન લેવું ! પણ અત્યારે તો મને તેમાનું કશું ગમતું નથી

સમિર—યાર, તું તો ધરડા સાધુ જેવી વાત, કરે છે પેલી સસલા જેટલીએ તારામાં અક્કલ નથી. જ્યારે શિકારી કુતરા તેને પકડવાની તૈયારીમા હોય છે ત્યારે તે પોતાની આખ આડા પોતાના કાન કરે છે અને એમ માને છે કે હવે મને કોઇ જોઇ શકતું નથી, કારણકે એ કોઇને જોતું નથી તું એમ ના કરી શકે ? ચાલ-યાર-ચાલ (એટલામા સુરજ આવે છે)

સુરજ—હા, તારી વાત સાચી છે પણ જ્ઞાન થયુ તે શી રીતે ના થયુ થાય ? એકાદ વખતે આપણે સ્ત્રીનું અધરામૃત પીધું અને માલમ પડ્યું કે એમા અમૃત પણ નથી અને વિષ પણ નથી, માત્ર થુંક જ છે એ વાત કેમ ભુલાય ? ઓહ ! જીંદગી એટલે ઘટમાળ—ચક્કર માર્યા કરવું

પ્રેક્ટીકલ એરદ્રોનોટ રૂ. ૮-૦-૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

શ્વાસ ખાધા વગર–વિશ્રાંતિ લીધા વગરનું પર્યટન, જેનો અંત નથી, જેની શરૂઆત નથી એવો પ્રવાસ તે જ જીંદગી

સમિર—ત્યો વળી આ એક બીજો વૈરાગી બાવા આવ્યા ઉભો રહે જરી, ઉભો તો રહે, બાપુ તુ કયા જાઈ? (મધ્યાહ્નનો ભાનુ થોડીવાર ચુપચુપ ઉભો રહે છે) બોલ તો ખરો બાવા, જવાબ તો દે?

સુરજ—કયા જાઈશ? કયા જવાનુ છે? અનંત પર્યટન

સમિર—અરે, પણ આ કોણ? આવા રુગ વાળવાળી લુગડાંના ઠેકાણા વગરની ગરમ શ્વાસોશ્વાસ વાળી?

મધ્યાહ્ન—ઠીક તો સમિર તેં મને ના ઓળખી? હું તો મધ્યાહ્ન

સમિર—મધ્યાહ્ન! અહો! મધ્યાહ્ન! તારૂં રૂપ તો અમમેલુ લાગે છે હો ધીકતા અંગારાની લાલી જેવી લાલી નારા ગાતપર છે

આકાશ—સાચે જ પણ સમિર આ મધ્યાહ્નમાં તને સંધ્યાનુ પ્રતિબિમ્બ નથી દેખાતુ? એના પ્રકાશિત અંગમાથી અન્તનુ મનહર ભયાનક ગીત તું નથી સાભળતો? ઓહ!

સમિર—પણ મધ્યાહ્ન આ તારા રાતા હોઠ

સુરજ—પણ એ હોઠમા કશુયે નથી સમિર હુ તને સાચુ કહું છુ કે એમા કશુયે નથી. મેં એ હોઠ ચુમ્યા છે

સમિર—કશુ નથી છતા એમાં કશુક છે મધ્યાહ્ન તું શુ કહે છે? તારા હોઠમા કશુ છે કે નહી? હું કહું છુ કે છે અને આ સાધુ કહે છે કે નથી, પણ હવે તું કહે જોઇએ એમા કશુ છે કે નહી?

મધ્યાહ્ન—બાવા! મારા હોઠમા કશુ છે કે નહી એની મને શાની ખબર પડે? તને તો ખબર છે કે મારા હોઠમા કશુક છે, અને આ સુરજ મારા હોઠ નિતનિત ચુમે છે છતા કહે છે કે એમા કશુ નથી જીંદગીમાં શુ છે? કશુ નથી છતા જીંદગીમાં શું છે! તો બધુ છે.

સમિર—મધ્યાહ્ન તારા હોઠ હું ચુમુ?

મધ્યાહ્ન—જેવી ઇચ્છા

(સમિર મધ્યાહ્નના હોઠ ચુમે છે તેના કપાળમા કરચલી પડે છે)

મધ્યાહ્ન—સમિર! કપાળમાં કરચલી કેમ પડી?

સુરજ—સમિર, કેમ કરચલી કેમ પડી? જોયુ મધ્યાહ્નના હોઠમા શુ છે? સમજ્યો, શુ છે?

આકાશ—અહો! સમિર સમજ્યો જીવનમા શુ છે

સમિર—નથી સમજાતુ છતા સમજ્યો છુ એમ લાગે છે જીવન છે અને નથી, નથી અને છે જીવનમાં શું રીતા હોઠ છે અને નથી અરે, કેવી મજા!

મધ્યાહ્ન—શેની મજા?

'સંસાર' પણ નાટક રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સમિર—છે છે અને નથી નથી, તેની

આકાશ—સારે જીવન એટલે શુ? જીદગી શુ?

સમિર—જે સમજાય નહી તે જીવન, જે અનંત વિશ્રાન્તિ એ જીવન, જે અવિશ્રાંત પર્યટન તે જીવન (ખડખડ હસી પડે છે)

સુરજ—મધ્યાહ્ન! સમિર! હુ તો જઇશ. આકાશ! રજા લઈશ

આકાશ—ક્યા જઇશ? જઇને શુ કરીશ?

સુરજ—ઉભા રહીને કશુ કરવાનુ નથી માટે જઇશ

સમિર—આકાશ ચાલને અહી રહીને તુ શુ કરીશ?

આકાશ—મારે જઇને કશુ જ કરવાનુ નથી માટે હુ તો અહી જ રહીશ (સમીર હસે છે)

મધ્યાહ્ન—સમિર, તને હસવુ આવે છે?

સુરજ—મને પ, હસવુ આવે છે

આકાશ—મને પણ હસવુ આવે છે

મધ્યાહ્ન—ત્યારે હુ પણ હસી લઉ, નહી વારુ?

મધ્યાહ્ન, સમિર, સુરજ, આકાશ—હા, હા, ચાલો હસી લઇએ કારણ કે રડવાનુ કશુ નથી જીવનમાં મૃત્યુ નથી, વિશ્રાંતિ નથી, કાર્ય નથી, ઉદ્દેશ નથી, આ શ નથી, જીવન સત્ય નથી, અસત્ય નથી, અનન્ત નથી, અત નથી. ઓ મારા પ્રભુ! કશુ નથી, અરે! કશુ નથી ચાલો હસી લઇએ સુખ નથી દુ ખ નથી. સુદરીના હોઠમા કશુ નથી, રૂદન નથી, આનન્દ નથી માટે આવો એ અજ્ઞાનનાં તત્વો, આવો આપણે આ હાસ્ય કરી લઇએ

નાનાંસાહેબની ન્યાયભિક્ષા.

લેખક —રા૦ મુળશંકર કાનજી ભટ્ટ

સને ૧૮૧૮ ના યુદ્ધમા પૂનાના છેલ્લા પેશવા બાજીરાવે પોતે પોતાનુ રાજ્ય અંગ્રેજોને સુપરત કરી દીધુ અંગ્રેજોએ તેના રાજ્યનો કબજો કરી લીધો અને તેને કેદ કરીને કાનપુર જીલ્લાના બિઠુરમા ગંગા સેવન કરવાને મોકલાવી દીધો તેને કંપની સરકાર આઠ લાખ રૂપીયાનુ વાર્ષિક પેન્શન દેતી રહી તેણે રાજ્યપાટના ઝગડા છોડી દીધા અને ૧૮૫૪ સુધી અંગ્રેજના પેન્શનપર સુખની સાથે પોતાનુ જીવન ગાળ્યુ જ્યારે તેનો આખર વખત આવ્યો અને તે આ ફાની સંસાર છોડીને ચાલતો થયો ત્યારે તેની આખી જાયદાદ તથા તેના પરિવારના ભરણપોષણનો ભાર તેના પોષ્ય પુત્ર ધોન્ડુપંત-ઉપનામ નાનાસાહેબપર પડ્યો. પેશવાનો પરિવાર ભારે હતો એ સિવાય નોકરચાકર પણ ઘણુ હતા રાજ્યાધિકાર ન રહેવા છતાં પણ નોકરોની સંખ્યા સાત આઠ હજાર સુધી હમેશા રહેતી પેશવાની જે સંપત્તિ નાનાસાહેબને મળી હતી તેની વિગત જુઓ —સોળ લાખના કંપનીના કાગળો–દસ લાખનુ જવાહિરાત, ત્રણ લાખ મહોર–એંસી હજારની કીમતનું સોનાનુ ઝવેર અને વીસ હજાર ચાંદીના વર્તન હતા પરન્તુ પેશવાના પરિવારનો ખર્ચ ચલાવવાનુ આટલા ધનથી નાનાસાહેબને અસંભવિત લાગ્યુ એ વખતે લોક સમજતા હતા કે પેશવાના પરિવારના ભરણપોષણને માટે થોડુ ઘણું પેન્શન કંપની સરકાર જરૂર આપતી રહેશે આ સમજણની ઝડપ પકડવાનુ કારણ એ હતુ કે જ્યારે બાજીરાવ જીવિત હતો–ત્યારે આ વાતનુ આશ્વાસન કંપની તરફથી મળી ગયુ હતુ કે મૃત્યુ પછી તેના પરિવારના ગુજરાનને માટે પણ કંઇક પ્રબંધ અવશ્ય કરી દેવામા આવશે આ વાતથી નાનાસાહેબ એવુ સમજતો હતો કે અંગ્રેજ એનો જરૂર વિચાર કરશે આથી અત્યંત નમ્રતા અને કરૂણાભરી ભાષામા એક પ્રાર્થનાપત્ર રામચંદ્રરાવે (જે તે વખતે પેશવાનો મુખ્ય કારભારી હતો) અંગ્રેજ સરકારની સેવામા મોકલ્યો. તે પ્રાર્થનાપત્રનો ઉપરનો ભાગ આ પ્રમાણે હતો:

"નાનાસાહેબ પોતાના સ્વર્ગીય પિતાના સ્થાનમા કંપની સરકારને પોતાના રક્ષક અને સહાયક સમજે છે આથી એને પૂર્ણ આશા છે તથા આ મામલાના સંબન્ધમા તેને જરા પણ ચિંતા નથી તે પોતાના રક્ષણને હરપ્રકારથી અંગ્રેજ સરકારની કૃપા અને ઉદારતાપર નિર્ભર સમજે છે એને માટે આ સરકારની શક્તિ અને સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિને માટે તે ઉત્સુક છે અને સદા રહેશે" બિઠુરના અંગ્રેજ કમિશનરે પણ આ પ્રાર્થનાપત્રનુ સમર્થન કર્યું હતુ અને એ પત્રને ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપનીના અધિકારિઓ તરફ મોકલાવી આપ્યો હતો

નાનાસાહેબના દુર્ભાગ્યથી તે વખતે ભારતનો ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ ડलहौसी હતો બિન દેશી રાજાઓના રાજ્યને અંગ્રેજી અમલદારીમા સામેલ કરી લેવાની તેની નિરંકુશ નીતિનો દોરદમામ ચાલી રહ્યો હતો આથી તેની પાસેથી કોઇ પ્રકારની આશા કરવાનું

આર્ય ધર્મ ગીતાનુ તત્ત્વજ્ઞાન રૂ. ૨-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, મુંબાઈ.

સર્વથા વ્યર્થ હતુ તેણે બિઠૂરના અંગ્રેજ કમિશનરને આ પ્રાર્થનાપત્રની સિફારશ કરવા માટે ઠપકો આપ્યો અને તેને સ્પષ્ટ લખી દીધુ કે " પેશવાના પરિવારનો હક પેન્શનપર જરા પણ નથી અને કંપની સરકાર તેને એક પાઇ પણ આપવાને તૈયાર નથી ' આ સિવાય તેણે એમ પણ લખી નાખ્યુ કે " પાંત્રીસ વર્ષથી પેન્શનના રૂપમા જે મોટી રકમ પેશવાને મળતી રહી છે તેનાથી પેશવાએ ખુબ નાણા એકત્ર કર્યાં હશે અને એનાથી એનો પરિવાર પોતાનુ ગુજરાન સારી તરહથી કરી શકે તેમ છે ' ગવર્નર જનરલ એટલો હુકમ દઈને ચુપ ન થઈ ગયો પણ તેણે બિઠૂરની જાગીર પણ જપ્ત કરી લીધી જે બાજીરાવને એટલા માટે આપવામા આવી હતી કે તેના વારસો કંપની સરકારના શાસનાધીન ન રહે એ સિવાય પેશવાનુ પેન્શન જે ૬૨૦૦૦ રૂપીઆ બાકી હતું તે પણ ન આપવામા આવ્યુ મિસ્ટર ચાર્લ્સ બાલ કહે છે ' આ રૂપીયા ન આપવાથી પેશવાની વિધવાઓ અને તેના સબંધીઓ સંકટમા પડી ગયા કારણ કે તેની આખી સંપત્તિ જે ૧૫,૬૦,૦૦,૦૦૦ રૂા. ની કીંમતની હતી તે દત્તકપુત્ર નાના ધુંધુપંતના કબજામા ચાલી ગઇ હતી નિસંદેહ જાગીર જપ્ત થઇ જવાથી પેશવાના પરિવારના લોકોના માન મરતબાપર ખાસી ઠેસ પહોંચી હતી એ જરા વિચારવા જેવી વાત છે કે જે વ્યક્તિ એક વખત આખા ભારતમા મહારાજના પદપર અધિષ્ઠિત હતી તેની વિધવાઓ અને રાજવંશી કુળના લોક તેના મરતા જ નાની નાની વાતોના ન્યાયને માટે કંપની સરકારની અદાલતોના દરવાજા ખખડાવ્યા જ કરે આ પ્રકારની અપમાનના સહન કરવાને બદલે ભારતના ખાનદાન લોક મરી જવાનુ વધારે પસંદ કરે છે. કહેવાય છે કે સરકાર પેશવાની વૃદ્ધ રાણીઓને સુપ્રીમ કોર્ટ કલકત્તામા ખડી કરવાની તૈયારી કરી હતી પરંતુ સંયોગોવશ તેને ત્યા ન જવુ પડયુ અને સરકારે થોડી ઘણી જાગીર તેના ગુજરાનને માટે બક્ષીસ આપી કંપનીના આ પ્રકારના વ્યવહારથી સાધારણ માણસો જેને પેશવા સાથે કંઇક મમતા રહ્યું હતુ અથવા તેની સાથે સહાનુભૂતિ રાખતા હતા તે પણ અસંતુષ્ટ થઇ ગયા ઉત્તર ભારતના સિપાહીઓને વિદ્રોહમા અગ્રરૂપ ધારણ કરવામાટે નાના ધુંધુપંતની ઉપર્યુક્ત કૃતિ સહાયક બની એમા જરા પણ સંદેહ નથી લોર્ડ ડેલ્હાઉસીને આ વાતની ખબર જ ન હોતી કે આ પ્રકારના અન્યાયનુ શુ પરિણામ આવશે !!! તેઓએ તુરત એવો હુકમ આપી દીધો કે ' જે પેન્શન બાજીરાવને આપવામા આવતુ હતુ તે કેવળ તેની જીંદગીભરને માટે હતુ આથી તેના મરણ બાદ પેન્શન ચાલુ રાખવુ એ સર્વથા અનાવશ્યક અને વ્યર્થ છે ' તેઓએ આ કામ પોતાની મરજી પ્રમાણે જ કર્યું હતુ અને કોર્ટ ઑફ ડાઇરેક્ટરને પૂછાવવાની તસ્દી લીધી ન હતી

જ્યારે નાનાસાહેબે જોયુ કે અહીંના ભારતના અંગ્રેજ કર્મચારી તેની વાત નથી સાંભળતા ત્યારે તેણે ઇંગ્લાંડના મુખ્ય કર્મચારીઓથી પોતાના દુઃખડાં રોવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એક પ્રાર્થનાપત્ર ભારત સરકારની મારફત ઇંગ્લાંડ મોકલ્યા હતુ તેમા લખ્યુ હતુ કે —

અહીંના ભારતશાસનકર્તાઓએ જે અનુદારભાવ ધારણ કરેલ છે તે સર્વથી અનુચિત છે

સ્વર્ગીય પેશવાના ભારે પરિવારનો એક માત્ર આશ્રય–જે પેન્શન પેશવાને મળતું હતું તે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું આશ્વાસન છે આથી કેવળ સંધિઓની બુનિયાદપર જ અમે પ્રાર્થના કરતા નથી પરંતુ આ વાતના ખ્યાલથી પણ કે કંપની સરકારને મરાઠા રાજ્યના પાછળા પેશવાથી એક લાભ થએન છે પરંતુ જો પેન્શનના સબંધવાળા શરતનો કોઈ બીજો અર્થ કરવામાં આવે અને બીજો કંઈ જુદો અર્થ કરીને તેનો અમલ કરાય તો આ વાત આજ સુધીની બધી સંધિયોથી બીલકુલ વિપરીત થશે "

નાનાસાહેબે પોતાના પ્રાર્થનાપત્રમાં આ વાતને મજબૂત દલીલોથી પુષ્ટ કરેલ છે કે "સં ૧૮૧૭ ની સંધિ પ્રમાણે 'બાજીરાવ અને તેના પરિવારને વાર્ષિક આઠ લાખ રૂપીયા પેન્શન મળવાનુ નક્કી થયું હતું" આથી એ સ્પષ્ટ છે કે તે વ્યક્તિપરત્વ નથી પરંતુ વંશપરંપરાને માટે નિયત હતું સંધિપત્રમાં "પરિવાર" શબ્દના પ્રયોગથી આ વાત વધારે પુષ્ટ થાય છે એટલું જ નહીં પરંતુ નાનાસાહેબે પોતાની વાતને કેટલાએ પ્રમાણો દઇને પુષ્ટ કરી હતી પ્રાર્થના પત્રમાં આગળ લખ્યું હતું કે 'કંપની સરકારનો જેવો વ્યવહાર બીજા રાજવંશી કુળ સાથે તેવો મારી સાથે ન હોવાથી મને નુકસાન થએલ છે મૈસૂરના શાસકે સાથે કંપની સરકાર ઘોર શત્રુતા હતી તે દુર્દમનીય શત્રુનો નાશ–સાધન કરવામા મારા પિતાની સહાયતા લેવામા આવી હતી અને જ્યારે તે શાસક કંપની સરકાર સાથે યુદ્ધ કરતાં કરતા સ્વર્ગવાસી થયો ત્યારે તેનુ કુટુંબ પોતાના ભાગ્યને ભરોસે ન હોતું છોડવામા આવ્યું તેના ઉત્તરાધિકારિઓને કંપની સરકારનો આશ્રય અને આર્થિક સહાયતાનો પ્રબંધ કરી દીધો અને તે પણ એક જ પેઢીને માટે નહીં પરંતુ આગળને માટે પણ હતો ઉત્તરાધિકારી ન્યાય–ક્રમનથી માનતો હતો અથવા નહીં એ વાત તરફ જરા પણ ધ્યાન તકરાર આપવામાં આવ્યુ ન હતું એ રીતે અથવા કંઇ વધારે ઉદારતાથી કંપની સરકારે, દિલ્હીના સિંહાસનચ્યુત સમ્રાટને કેદમાંથી છુટો કરીને તેને પુનઃ પોતાની ગાદી મસ્નદપર પ્રતિષ્ઠિત કર્યો અને એક પર્યાપ્ત રકમ તેને ખર્ચને માટે નિયત કરી દીધી, જે આજ દિન પણ તેના ઉત્તરાધિકારિયોને બરાબર મળી રહી છે આ જોતા અહીંયા મારી સાથે જુદા જ પ્રકારનો વ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે આશ્ચર્ય છે કે વર્ષો સુધી અંગ્રેજોની મિત્રતા રાખતા પેશવા દુર્ભાગ્યથી તેનાથી શત્રુતા કરી બેઠા એના પરિણામમા તેનુ રાજ્ય–સિંહાસન તેના હાથમાંથી ગયું અને અંગ્રેજોને અરધા કરોડની પેદાશનો દેશ મળી ગયો આ યુદ્ધમા પેશવાની સ્થિતિ બીલકુલ બુરી નહોતી થઇ અને જો થઇ પણ હોય તો પણ અંગ્રેજ સેનાપતિની નિર્ધારિત શરતોપર જ યુદ્ધ બંધ થએલ હતું આથી એણે પોતાનુ આખુ રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને આધિન કરી દીધુ અને તે પોતે પરિવાર સહિત અંગ્રેજ સરકારની છત્રછાયા નીચે ચાલ્યો આવ્યો અને જ્યારે પેશવાના રાજ્યથી કંપની સરકારને બરાબર લાભ થઇ રહ્યો છે ત્યારે એવો કોનો સિદ્ધાંત છે જેને માટે તેના ઉત્તરાધિકારીઓ તેનો પેન્શન મેળવવામાથી વંચિત કરાય? જે હજુ સુધી તેની મળતી રહેતી સંધિની શરતોમાં સ્પષ્ટ લખેલ છે–શું તેના પરિવારના લોક વિજીત મૈસૂરી અને બંદી દિલ્હીશ્વરના કરતા કંપની સરકારની કૃપા અને ઉદારતામા ઓછા અધિકારી છે ? "

સચિત્ર મૂલાક્ષરના પત્તાં રૂ ૦–૮–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

દૃષ્ટિએ એક એવો અપરાધ સમજાયો જેનાથી તેનું પેન્શન જે સધિપત્રદ્વારા તેને અને તેના પરિવારના ભરણ પોષણને માટે મળતું હતું—તે બંધ કરી દીધુ ?"

આ સબંધમા સર જે. કે. પી. સાહેબે લખેલ છે કે—"આ બાબતમા નાનાસાહેબની દલીલ અને તર્કનો પ્રભાવ પ્રધાન સરકારને કઇ પણ પડયો નહીં. ઇસ્ટ ઇંડિઆ કંપનીના ડાઇરેક્ટર લોક ચટ્ટાનની માફક દૃઢ રહ્યા તેઓ કોઇ પણ પ્રકારે સમજ્યા જ નહીં તેઓએ નાના સાહેબના પ્રાર્થનાપત્રને કચરાની ટોપલીને સ્વાધીન કર્યો અને એવી આજ્ઞા કરી દીધી કે ભારતીય સરકાર પ્રાર્થીને સૂચિત કરી દે કે પેશવાનુ પેન્શન વંશપરંપરાને માટે નહીં હતું પેન્શનપર પ્રાર્થીનો કોઈ જાતનો હક નથી—આથી પ્રાર્થનાપત્ર નામંજુર છે" પોતાના પિતાના પરિવારના ગુજરાનને માટે પેન્શન મળતા રહેવાના સબંધમા જે થોડી ઘણી આશા નાનાસાહેબને હતી તે ડાઇરેક્ટરોએ આ રીતે સમૂળગી નષ્ટ કરી દીધી ડાઇરેક્ટર સિવાય આ વાતનો નિર્ણય બીજુ કોઇ કરી શકતુ ન હતું કારણ કે સને ૧૮૫૨ ના મે માસની ૧૯ મી તારીખના પોતાના ખરીતાના તેઓના ગવર્નર જનરલના તદ્વિષયક નિર્ણયનુ સમર્થન એક વર્ષ પહેલા જ કરી દીધુ હતું પોતાના પ્રાર્થનાપત્રનો આ પ્રકારનો ઉત્તર મેળવતા પહેલાં જ નાનાસાહેબે અઝીમઉલ્લા નામના પોતાના એક હોશીયાર વકીલને ઇંગ્લાંડ મોકલી આપ્યો હતો તેણે પણ ત્યા નાનાસાહેબના મામલાના સબન્ધમા યથાશક્તિ પેરવી કરી પરંતુ તે પણ સફળ ન થયો

જ્યારે નાનાસાહેબને પોતાના વકીલથી એમ માલૂમ પડ્યુ કે ઇંગ્લાંડમા અધિકારીઓએ તે પ્રાર્થનાપત્રને નામંજુર કરી દીધુ છે અને આમ પેશવાના કુટુંબ પ્રતિ કઈ પણ ધ્યાન નથી દીધુ ત્યારે તેને બહુ મોટો ક્ષોભ થયો અને તેનુ જ તેને ચિંતન થવા લાગ્યુ આ વ્યવહારથી તેના મનમા કસર પડી ગઇ અને એમ થવાનુ સ્વાભાવિક પણ હતુ **મી. ટ્રિવેલીને** લખ્યુ છે કે—"આપણે એ વાત ન ભુલવી જોઇએ કે નાનાની માગણી ચોખી કલ્પના ન હતી" **મી. ચાર્લ્સબાલનુ** કહેવુ છે કે—"દત્તકવિધાન સ્વીકૃત થઇ ગયુ હતુ અને કંપનીએ તત્સબંધી એવો અધિકાર સિંધિઆ, હોલ્કર અને બીજા રાજાઓને આપ્યો હતો આથી કોઈ કારણ એવુ નહીં હતુ જેનાથી હિન્દુઓનો આ પવિત્ર રિવાજ બાજીરાવના સબંધમા લાગુ ન સમજવામા આવે એ ઘણી દીલગીરીની વાત છે કે ઇસ્ટ ઇંડિઆ કંપની આ વિષયમા પોતાના નિર્ણયપર સદા દૃઢ ન રહી જે મામલામા પેન્શનની રકમ થોડી થયા કરતી હતી તેમાં તો હિન્દુઓનો કાનૂન માનવામા આવતો હતો અને પોષ્ય પુત્રનો હક સ્વીકૃત કરવામાં આવતો હતો પરંતુ જે મામલામા પેન્શનની રકમ ભારે હતી અથવા રાજ્ય અધિક લાભદાયક હતાં તેમા હિન્દુ કાનૂનની વાત પૂછવામાં આવતી નહતી નાનાસાહેબ, કુર્ગનરેશ અને ઝાંસીની રાણીના મામલા આ કોટિના હતા બહુસંખ્યક ભારતીય રઇસો અને સરદારોના આવા મામલા હતા જેની સાથે અંગ્રેજ સરકારે ન તો બુદ્ધિમાનીનો અને ન સચ્ચાઇનો વ્યવહાર કર્યો"

નાનાસાહેબના સબંધમા એ લેખક આગળ જતા લખે છે "પછી જે વિક્ષોભને માટે ભયંકર

અદલો લેવામાં આવ્યો તેનું કારણ એ જ વ્યવહાર હતો અને સંભવત આથી આ દેશના નિવાસિયોએ નાનાની સાથે સહાનુભૂતિ દેખાડી."

અહીંયા જે કાંઈ ઉપર લખાવેલ છે તે બધુ પક્ષપાતરહિત ઇતિહાસોના આધારપર લખવામાં આવેલ છે પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર સર જાન કેઈ, મિસ્ટર ચાર્લ્સબાલ-મિસ્ટર ટ્રિવેલિન અને મિસ્ટર માર્ટિન વિગેરેના જ નિર્ણયોથી આ લખાયુ છે તેઓએ નાનાસાહેબના મામલાની ખુબ તપાસ કરી છે ઇતિહાસ અને પરંપરાનાં નિર્ણયથી પણ તેની પક્ષપાત રહિત-સમતિ-ઓનું સમર્થન થાય છે પરંતુ જે પક્ષપાતથી અંધા થઇને વખત પ્રિ એક વાતને ખરાબ કહે છે અને ગોરાઓની ભયકર ચેષ્ટિયો અને દોષોપર દ્રષ્ટિપાત સુદ્ધાંત કરતા નથી તેઓએ આ અન્યાયી અને સત્યવાદી વિદ્વાનોની ક્રોધપૂર્ણ અને આશ્ચર્યસૂચક સમતિઓની વિરૂદ્ધ અનેક તરેહની વાતો કરેલ છે

અસ્તુ જે અન્યાયપૂર્ણ વ્યવહાર નાનાસાહેબની સાથે કરવામાં આવ્યો તેનાથી તેના દિલમા બહુ જ વધારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તે કાર્યમા પરિણત કરવાને માટે ઉપર્યુક્ત અવસરની રાહમા રહેવા લાગ્યો ઉપર ઉપરથી તે બધા પ્રકારે સંતુષ્ટ દેખાતો હતો અને પોતાના સ્વાભાવિક સદ્‌વ્યવહારથી અંગ્રેજ સરકારને પ્રસન્ન કરતો હતો પરંતુ પોતાના હૃદયમાં અંદરથી તે અંગ્રેજો પ્રતિ ઘોર દ્રોહ રાખતો હતો અને અંદર અંદર જ તે બળ્યા કરતો હતો તે પોતાની આ બળતરાથી-જે રાજ્યે તેને આ પ્રકારની કરૂણાજનક સ્થિતિએ પહોંચાડયો હતો તેને ઉલટપલટ કરી દેવાને માટે ગુપ્ત ષડ્યંત્ર રચવા લાગ્યો તેની આ પ્રકારની હીનચાલમાં ધૂર્ત અઝીમ ઉલ્લાખાંનની વિશેષે સહાયતા હતી એક રાજાના દરબારથી બીજા રાજાના દરબાર સુધી તથા ભારતના એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી નાનાસાહેબના ગુપ્ત દૂત આવવા જવા લાગ્યા વિભિન્ન ધર્માવલમ્બી તથા જાતિના રાજાઓ અને સરદારોની પાસે તે પોતાનો ગુપ્ત સંદેશો મોકલવા લાગ્યો પરંતુ તેના દૂતોની સફળતા ન થઈ નાનાસાહેબની ઇચ્છાઓની પૂર્તિને માટે કાંઈ જુદી વાત થવાની આવશ્યક્તા હતી અને લૉર્ડ ડલહૌસીની બીજા રાજ્યોને અન્યાયપૂર્વક અંગ્રેજ રાજ્યમા ભેળવી લેવાની નીતિએ નાનાની ઇચ્છા પૂરી કરવામા ચીઘનાં ઘી દીધી સૌથી પહેલા લૉર્ડ ડલહૌસીએ અયોધ્યાને અંગ્રેજી રાજ્યમાં સામીલ કરી લીધું આ ઘટનાથી નાનાસાહેબ અને તેના સાથિયોને પોતાના ઉદ્દેશમા સફળ થવા આશા થઇ ગઈ જે કામ અત્યાર સુધી દુ સાધ્ય હતું તે હવે અંગ્રેજોના પરરાજ્ય નીતિના ગ્રાહે સાધ્ય થઇ ગયુ સર જોન કેઈ સાહેબ લખે છે કે "અમારા આ અવધને અંગ્રેજી રાજ્યમા ભેળવી લેવાથી એવો પ્રભાવ પડયો કે લોક પરસ્પર કે ભાઈ! જ્યારે અયોધ્યાના વજીર જેવા અંગ્રેજના ભક્ત અને સહાયકને સિંહાસનથી ચ્યુત કરી દેવામા આવે અને તેનું રાજ્ય અંગ્રેજી સલ્તનતમા પચીસેવી વફાદારીથી શુ લાભ છે? હવે કોઈ નિશ્ચિન્ત નથી આવશ્યકતાને વખતે હમેશાં અંગ્રેજોની જ સહાયતા કરી રહ્યો હતો" કહેવામાં આવે

'હૅન્સર્ડ બ્લ્યુ બુક' જોવાથી જાણી શકાય છે કે ઈ સ ૧૮૧૩મા હાઉસ ઑફ કૉમન્સની ખાસ બેઠક મળી હતી, અને એ સભામા વૉરન હેસ્ટીંગ્સ, સર જૉન માલ્કમ્, સર ટૉમસ મનરો વગેરેના ગીતો ગવાયા હતા, એના ૫૦ વર્ષ પૂર્વે હિન્દમા લાગનાગટ દુષ્કાળ પડ્યો હતો. આ સાલમા મુબઈમા પણ દુકાળ પડ્યો હતો, સભા મેળવવાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, હિંદની ઉન્નતિ શી રીતે થાય ? હિંદની કારીગરી શી રીતે કેળવાઈ વૃદ્ધિમાને, કયા ઉપાયથી દુષ્કાળને રોકી શકાય ? પ્રજાના પ્રાણોનુ રક્ષણ શી રીતે થઈ શકે ? પરતુ થયુ શુ ? બરાબર એથી ઉલટુ જ દરેક સભ્ય સદને પૂછવામા આ યુ કે કયો ઉપાય હાથ ધરવાથી હિંદવાસીઓ સ્વદેશી વસ્તુઓ છોડીને વિદેશી વસ્તુઓ વાપરતા થઈ જાય વૉરન હેસ્ટીંગ્સને પૂછવામાં આવ્યુ કે -તમે તો હિંદીઓના ચારિત્ર તથા અભ્યાસને જાણોછો શુ આપ એમ ધારો છો હિંદીજનો પોતાના વ્યવહાર માટે વિલાયતની વસ્તુઓ ખરીદશે ?

વૉરન હેસ્ટીંગ્સે જવાબ આપ્યો —"જરૂર પડતા તેમ જ મોજશોખ માટે મનુષ્યો વસ્તુઓ ખરીદે છે હિન્દીઓને, ઘરની, ભાજનની અને માત્ર થોડા કપડા શરીરપર ઢાકવાની જ જરૂર પડે છે, તેમ જ આ બધી વસ્તુઓ તેના પગની નીચેની માટી પણ તેઓને આપી શકે છે, કહો તો પછી આ બધી વસ્તુઓ માટે હિન્દીઓ વીલાયતી વસ્તુઓનો શામાટે આશ્રય લેશે ?"

સર જૉન હિન્દીઓની બાબતમા લગભગ ઘણુ જાણતા હતા, હિન્દીઓને લગતુ જેટલુ જ્ઞાન તેઓ ધરાવતા હતા તેટલુ જ્ઞાન ભાગ્યે જ આજ સુધીના બીજા અગ્રેજો ધરાવી શક્યા હશે તેમણે કહ્યુ -ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના લોકો યુરોપીયન કરતા કઇક ઉચા છે, તેઓ શારીરિક મજબૂતાઇ માટે પ્રખ્યાત છે માત્ર એટલુ જ નહિ પરન્તુ તેમના માનસિક ગુણો પણ ઉચા પ્રકારના છે તેઓ સાહસિક અને ઉદાર હોય છે, તેઓનુ સાહસ જેટલુ મહાન છે તેટલી જ તેઓની સત્યનિષ્ઠા જબરી છે હિન્દીઓને વીલાયતી વસ્તુઓ વાપરવાની બાબતમા તેમણે કહ્યુ કે —એ સભવતુ નથી કે તેઓ વીલાયતી વસ્તુઓ ખરીદે પહેલવહેલાં તો તેઓ સીધી અને તદ્દન સરળ રીતભાતના હોય છે, પરન્તુ જો તેઓને બધી વસ્તુઓની જરૂરીયાત હોય તો પણ તેઓ વીલાયતી વસ્તુઓ ખરીદી નહિ શકે, કારણ કે તેઓનાં તે ખરીદવાનુ સામર્થ્ય નથી"

આ બધાના અભિપ્રાયો કરતા કર્નલ મનરોનો અભિપ્રાય ઘણો મહત્વનો હતો થોડો સમય પસાર થયા બાદ કર્નલ મનરોને મદ્રાસના ગવર્નર બનાવવામાં આવતા 'સર'ના ખેતાબથી વિભૂષિત કરવામા આવ્યા હતા, હિન્દીજનો તરફ એને જેવી સહાનુભૂતિ હતી તેવી બીજી કોઇ અગ્રેજની ભાગ્યે જ હશે એ વખતે હિન્દીઓની બાબતમાં અગ્રેજોના મનમાં અનેક પ્રકારની ગેરસમજુતીઓ ઘરવાની બેઠી હતી કૉમન્સ સભાના સભાસદો પણ આ દોષથી મુક્ત નહોતા તેમણે મનરો મહાશયને પુછ્યુ — શુ હિન્દની સ્ત્રીઓ પતિની દાસી સમાન નથી ? મનરો મહાશયે કઇક ગુસ્સે થઇને કહ્યુ 'નહિ' તેઓની હાલત પતિની દાસી સમાન નથી, આપણા દેશમા કૌટુમ્બિક બાબતમા સ્ત્રીઓને જવા અધિકારો છે તેવાજ

અધિકારોની હિન્દી સ્ત્રીઓને જરૂર નથી ત્યાર પછી બહુ જ અગત્યનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આ યો પ્રશ્ન થયોકે —શુ હિન્દીજનોને સભ્ય બનાવવા એ શકય છે? મનરો મહાશયે કહ્યું —જો સારી કાર્યપદ્ધતિ, કારીગરીમાં કુશળતા, સુખશાન્તિના યોગ્ય ઉપાયો મેળવવાની શક્તિ, ભણવા ગણવામાટે શહેરો અને ગામડાઓમાં સ્કુલોની સ્થાપના, અતિથિસત્કાર, કળા, ધર્મ, સ્ત્રીઓ-પર સૌથી વધારે વિશ્વાસ રાખવો—આ સર્વ જો સભ્યતાના લક્ષણો હોય તો હિંદીજનો યુરોપીયનો કરતા ઓછા સભ્ય નથી

વ્યાપારની ખીલવણીના સવાલ વિષે મનરો મહાશયે જવાબ વાળ્યો કે —"મારા વિચાર પ્રમાણે હિંદમાં વીલાયતી વસ્તુઓને વેચવામા કિંમતના વધારા સિવાય બીજા પણ ઘણાં વિઘ્નો રહેલા છે આના કારણો પૈકી પાણી અને વાયુનો પ્રભાવ, ધાર્મિક અને જાતીય અવ્યા સમાં રહેલો ભેદ, અને વળી સૌથી મોટી જે મુશ્કેલી છે, તે કારીગરીની બાબતમા હિંદીઓની પ્રધાનતા છે "

આ છતાં યે આ બધી બાબતોથી અંગ્રેજો નિરાશ તો ન થયા અને તેઓ વીલાયતી વસ્તુઓનો હિંદમા ફેલાવો કરવા માટે બનતો પ્રયાસ કરવા લાગ્યા જે જે ચીજો વિલાયતથી અહિં આવવા લાગી-તેનાપર ઓછો 'કર' નાખવામા આવ્યો અને હિંદમાંથી જે વસ્તુઓની નિકાસ થવા લાગી તેનાપર વધારે 'કર' નાંખવામાં આવ્યો મીલનો ઇતિહાસ પૂરો કરતી વખતે અધ્યાપક એચ એચ વિલ્સને લખ્યુ છે કે —બજારોમાં કહેવામાં આ યુ હતુ કે ઇ સ. ૧૮૧૩ સુધી હિંદમા બનેલા સુતરાઉ અને રેશમી કાપડનો બજારોમાં ફાયદા સહ થી વેચવામા આવતુ હતુ હિંદમાં બનેલું કાપડ વીલાયતી કાપડ કરતાં ૫૦ થી ૬૦ ટકા જેટલા ઓછા દરે વેચવામા આવતું હતું, એથી એ બાબતની જરૂર પડી કે, વિલાયતી માલના બચાવમાટે હિંદના માલની કિંમતપર ૭૦ થી ૮૦ ટકા 'કર' નાંખવામાં આ યો જો આ પ્રમાણે ન કરવામાં આ યું હોત તો પેજલ અને મેંન્ચેસ્ટરની મીલો શરૂ-આતમા જ બધ કરવી પડત, અને યાત્રિક કળાદ્વારા ચલાવવામાં આવતા છતાં પણ તે નભી શકત નહિ હિંદના ઉદ્યોગ-ધધાઓનુ ગળુ મચરડીને આ મીલો ચાલવા માંડી, પરતુ જો હિંદ સ્વતત્ર રહેવા પામ્યું હત તો આનો બદલો અવશ્ય લેત તેને પોતાની રક્ષા કરવાનો અવકાશ ન મળ્યો, હિંદના બજારોમા વીલાયતી માલનો જબરજસ્તીથી પ્રસાર કરવામાં આવ્યો, અને તેને કર પણ ભરવામા ન આવ્યો જો પરદેશી વ્યાપાર આ દેશના વ્યાપાર સાથે સરખી શરતો કરવામાં આવતાં છતાં હરીફાઇ કરી શકે તેવો નહોતો તેને તેના અધિકાર રૂપી હથિયારોનો આધાર લઇ નીચો પાડી તેનું ગળુ મચરડી નાખ્યુ

ઇ સ. ૧૮૨૩ માં કપનીના ડિરેકટર હેન્રી સર જ્યૉર્જ ટેકરે કહ્યું હતું કે "ઘણા દિવસો સુધી હિંદનુ સુતરાઉ કાપડ એ મુખ્ય કારીગરી મનાતી હતી અમે તેનાપર ૬૭ ટકા જેટલો 'કર' નાખ્યો વળી તેને માલ આ દેશમા આવતો જ અટકાવી દેવામાં આવ્યો પરતું અમે સારી યાંત્રિક કળાની મદદથી બધો માલ બનાવીને હિંદમાં વેચવા લાગ્યા એ રીતે જે હિંદીઓ પૂર્વ

મુલામગિરોનો મૂજબ (સુચિત્રવાર્તા) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એ ક કંપની, મુંબાઇ

ઈંગ્લંડ અને હિંદ બન્ને દેશો એક જ રાજાના તાબામાં છે છતાંયે પક્ષપાત પૂર્ણ અધિકારને લીધે એક દેશની પ્રજા એવી સ્થિતિમાં પડેલી છે કે પોતાની અનર્ગલ પુંજીને ક્યાં ખુણામાં રોકવી ત્યારે બીજા દેશની પ્રજા દિનપ્રતિદિન દરિદ્ર અને ઉપાયહીન થઈ રહી છે. આથી જો બે ચાર વર્ષોમાં એકાદ દુષ્કાળ પડી જાય તો તે અકાળે મૃત્યુના મુખમાં આવી પડે છે, આથી વધારે દુખની હદ કઈ હોઇ શકે છે !

'હિંદના રાજ્યધનનો અર્ધો ભાગ દર વર્ષે ચુસી જ લેવામાં આવે છે, અને તેના બદલામાં એને રાતીપાઈ પણ મળતી નથી. આ રકમદ્વારા અમારા દેશના કરોડો માણસો એક વર્ષ સુધી સાંસારિક ખર્ચ ચલાવી શકે છે. જે દેશમાંથી આટલી મોટી રકમ ચુસી જ લેવામાં આવે છે, તે બીજા પચાસ વર્ષમાં દરિદ્ર નહિ બની જવા પામે ? શું તેને દુષ્કાળનું દુઃખ સહન કરવું નહિ પડે? અંતઃકરણનો અવાજ કહે છે —'કેમ નહિ ?'*

લેખકો માટે

કેવળ સ્વતંત્ર લેખોની માગણી.

૧ હિન્દના સ્વાતન્ત્ર્યજીવનને પોષક એવા દૃષ્ટિબિન્દુઓથી અભ્યાસને પરિણામે તૈયાર કરેલા રાજકીય વિષયો.

૨ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને ઇતિહાસવિષયક સ્વતંત્ર લેખો.

૩ ઐતિહાસિક કે સામાજિક સ્વતંત્ર ટૂંકી વાર્તાઓ.

ઉપરોક્ત વિષયક લેખો 'સમાલોચક'ના ઓછામાં ઓછા આઠ પાના જેટલા હોવા જોઇએ. સદર લેખો મૂલ્ય આપીને પણ પ્રકાશન ને વિક્રયના સર્વ હક માટે ખરીદી લેવાશે.

કેવલ અભ્યાસીઓ અને સ્વતંત્ર લેખકોએ જ પત્રવ્યવહાર કરવો.

[આ જાહેરખબરને 'સમાલોચક'ના વ્યવહાર સાથે સંબંધ નથી]

લખો રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, મોરારજી બીલ્ડીંગ્સ નં. ૨ ગીરગામ, મુંબાઇ નં. ૪.

---

* હિંદી ઉપરથી અનુવાદ

ગામઠી નિશાળમાં ફરી એક ડોકિયું.

(ખગોળવિદ્યાનાં મૂળતત્વો)

લેખક—રા. હરિલાલ પ્રભુલાલ ધાયા, બી. એ., એલએલ. બી.

મહેતાજી—છોકરાઓ, આજે નવો અવરો વિષય શરુ થાય છે, એનું નામ ખગોળવિદ્યા. ખ એટલે આકાશ—

પ્રમોદરાય—ખ એટલે કાંઇ આકાશ હોય, સાહેબ?

મહેતાજી—કેમ ન હોય? સરકૂન ભાષામાં બોલતા જડભુ ખરી જાય એવા આકરા (શબ્દો) આવે છે તેમ ટુંકા ટચ એકેક અક્ષરના શબ્દો પણ ઘણાં હોય છે. જેમકે ક એટલે પાણી, ખ એટલે આકાશ, વગેરે.

પ્રાણશંકર—સાહેબ, ગ એટલે?

મહેતાજી—(ડોળા કાઢીને) ગ એટલે ગધેડો, તારા જેવો! (સ્વગત) હું શું કહેનાર હતો તે આણે ભુલાવી દીધું! (પ્રકાશ) ગમશંકર, ઉભો થા. મેં થોડી વાર પહેલાં શું કહ્યું?

ગમશંકર—ગ એટલે ગધેડો સાહેબ!

મહેતાજી—બેસી જા, બેસી જા, બેવકુફ!—હું શું સમજાવતો હતો, ઈશ્વરલાલ?

ઈશ્વરલાલ—ખ એટલે આકાશ.

મહેતાજી—બરાબર, ત્યારે હવે યાદ રાખો કે ખ એટલે આકાશ, અને ગોળનો અર્થ (ગોળો) થાય છે. આકાશ પૃથ્વીની બધી બાજુ ફેલાયલું હોવાથી ગોળા જેવું કહેવાય છે.

કેશવલાલ—સાહેબ, કાલે આકાશનો પાઠ ચાલતો હતો એમાં એવું આવ્યું હતું કે આકાશ (ખ)રી વસ્તુ નહિ પણ ખાલી દેખાવ છે, અને આજે તમે કહો છો કે આકાશનો ઘાટ (ગોળ)ા જેવો છે!

મહેતાજી—શું? અત્યારે આકાશનો પાઠ ચાલે છે? તારું ધ્યાન ક્યાં ભમતું ભમે છે? (મૂ)રૂપ! એમ ખગોળવિદ્યા નહિ શિખાય! ચાલ સાભળ ધ્યાન દઇને!—આકાશના ગોળામાં (સૂર્ય), ચંદ્ર, પૃથ્વી, તારા વગેરે શું શું આવેલું છે તે જાણવાની વિદ્યાને ખગોળવિદ્યા કહે છે. (આ)પણે પૃથ્વી ઉપર રહીએ છીએ માટે પહેલાં તેનું જ વર્ણન કરીએ. પૃથ્વીનો આકાર ગોળ છે.

પ્રાણશંકર—લાગે છે તો સપાટ મેદાન જેવી!

મહેતાજી—એવું સાબિત થયું છે કે પૃથ્વી સપાટ દેખાય છે તો પણ ખરું જોતાં ગોળ(ા) જેવી છે. દરિયામાં જતાં આવતાં વહાણો જુઓ. કોઇ વહાણ દૂરથી આવતું હોય ત્યારે (તે)થી પહેલી સઢની ટોચ દેખાશે, પછી વચલું ખોખું અને છેવટ તળું દેખાશે. દૂર જતાં (વ)હાણનું તળું પહેલું દેખાતું બંધ થશે, તે પછી વચ્ચેનો ભાગ અને છેલ્લે ટોચ દેખાતી અટ(કશે). પૃથ્વી સપાટ હોત તો આમ ન થાત.—કેમ, નથી મનાતું?—બીજો દાખલો લ્યો. વહાણ(વ)ટીઓ એક જ દિશામાં સફર કર્યાં કરે તો જ્યાંથી તેઓ નીકળ્યા હોય ત્યાં જ પાછા આવી (પ)હોંચે છે. આથી એમ નક્કી થાય છે કે પૃથ્વી ગોળ છે.

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૪ થો, રૂ. ૫-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

યોગીનો ભેદ.

લેખક—રા. હરગોવિન્દ કાનજી ભટ્ટ.

ઝગઝગતા સૂર્યનારાયણ જાણે આજને માટે પોતાનું કર્તવ્ય હવે પુરૂં થયું હોય એમ માનીને આખા દિવસના થાકથી અસ્તાચળ તરફ કૂચ કરે જતા હતા સંધ્યા કેશરી રંગની સાડી પહેરી મહિમાતાના ખોળામાં મગ્ન થઈ રમી રહી હતી આકાશ કેવળ સ્વચ્છ હતું કોઈ કોઈ ઠેકાણે તારાઓ દૃશ્યમાન થવા લાગ્યા એનામાં શશિરાજ પોતાનું અજવાળું આ અખિલ વિશ્વમાં ગંભીરતાથી રેલાવવા માટે આવી પહોંચ્યા એટલે હિમગિરીની શોભામાં ઓર વધારો થયો. પાપમોચિની ભાગીરથીની ચારે બાજુ નાના મોટા નિર્મળ ઝરણાં વહ્યાં કરતાં હતા અને તેને કિનારે જે લીલી ધ્રો ઉગી નીકળી હતી તે કુદરતે જ જાણે લીલી જાજમ બીછાવી હોય તેવો ભાસ થતો હતો અત્યારે ઝરણાઓના વહનનો ખળખળ અવાજ અને પંખીઓના મીઠા કલરવ સિવાય બીજો સૂર સંભળાતો ન હોતો.

આ રમ્ય સ્થળ વચ્ચે આવેલી પર્ણકુટીમાં એક યોગીરાજ રહેતા હતા રૂપાના વાળા જેવી સફેદ દાઢી મૂછ, લાંબી જટા, ખાડા પડી ગએલા ગાલ અને ઉંડી ઉતરી ગએલી આંખોવાળો તે યોગી "वसुधैव कुटुम्बकम्" એ સૂત્રનો પરમ ઉપાસક હતો તેનો ચહેરો ભવ્ય, ચિત્તાકર્ષક, અને સાચા માણસના હૃદયમાં પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરે તેવો હતો એનાં દિલમાં ઉંડા ઘા હતા એકાંતવાસી છતાં એના હૃદયસાગરના મોજા અમર્યાદિત હતા

તે કોણ હતો? પાગલ યોગી કે કર્મયોગી? આંધળી સત્તાની દૃષ્ટિએ એની બેનકુરીનો પાર ન હોતો ત્યારે "સત્ય સંકલ્પનો દાતા ભગવાન છે, અને તે સત્ય મનોરથ પૂર્ણ કરે છે." એમાં એને અપાર શ્રદ્ધા હતી એના જીવનભરમાં એની આશાની ઇમારતો જમીનદોસ્ત થઈ ગઈ છતાં એ હારણું થયો ન હોતો એની આશા અમર હતી

આ રમ્ય સ્થળમાં વસનાર યોગીનો આશ્રયમાં નિરંજન આવી રહ્યો હતો. નિરંજન આવી વેળાએ આ તમામ કુદરતી દૃશ્ય નિહાળી પોતાનું ભાન ભૂલી ગયો હતો. એની શાન્તિમાં અચાનક ભંગ પડ્યો એક હૃદયભેદક ચીસ સંભળાઈ આ ચીસ કયાંથી આવી? તે નિરંજન જાણી શક્યો નહિં બ્હેબાકળો ઉભો થયો તેનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. આણી બાજુ ફરીને પર્ણકુટિ ફરતો એક ચક્કાવો ફર્યો મનુષ્ય કે પ્રાણી કંઈ દૃષ્ટિગોચર થયું નહિં. એટલે નિરંજનની ચિન્તામાં વધારો થયો ભેદનો ખુલાસો મેળવવા તે અધિરો બન્યો ચક્કાવો પુરો થયો, અને બાગમાં પેસવાના આગલા દરવાજા પાસે પહોંચ્યો ત્યાં તો ફરીને બીજી ચીસ સંભળાઈ નિરંજનને ખાત્રી થઈ કે આ ચીસ પર્ણકુટિના અન્દરના ભાગમાંથી આવેલ છે એટલે ઉતાવળે પગલે એ અંદર ગયો અને બીજી એક ફલાંગે તો પર્ણકુટિના દ્વારમાં જઈ ઉભો, જોયું તો તેના ગુરુ, તેના જીવનદાતા, તેને નવજીવન અર્પનાર, તેનો પ્રાણ બચાવનાર યોગીરાજ બેભાન સ્થિતિમાં પડ્યા હતા આંખો ઉંચી ચડી ગઈ હતી શ્વાસ રૂંધાયો હતો નિરંજન એક પળ

મેરેજ ફોર્મ્સ અન્ડર એન્શીયન્ટ હિન્દુ લૉ રૂ ૦—૧૨—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

વાગ્મા ચીસનો ભેદ પામી ગયો હોડ઼ો, અને પોતાના બન્ને હાથે યોગીરાજની આંખો દબાવી દીધી ત્યા તો ફરીને ત્રીજી હૃદયભેદક ચીસ સભળાઈ, અને કોઇની ક્ષમા માગતા હોય તેમ યોગીરાજ ધ્રુજતે હાથે બે હાથ જોડી વદન કરતા જણાયા "ક્ષમા દેવી!" એટલુ અધૂરૂં અધૂરૂં સભળાયુ તુ'ત જ નિરંજન ઉઠયો અને કમડળમાથી પાણી લઇને યોગીના માથાપર ને આંખોપર ખૂબ છાટયુ. થોડી વારે યોગીને સપૂર્ણ શુદ્ધિ આવતા ચોમેર આંખો ફેરવી જાણી લીધુ કે પોતાની થોડીક પળો પૂર્વેની હકિકતથી નિરંજન અજ્ઞાત નથી તેમ નિરંજનની પણ વિચારપરપરાનો અન્ત ન આવ્યો આ યોગી તે જન્મથી જ યોગી નથી પણ આમા ખરેખર કઈ ભેદ છે અને તે ગુપ્ત રહસ્યનુ સ્ફોટન થવા જરૂર છે એ નિશ્ચયપર નિરંજનને આવતાં પણ વિલબ ન લાગ્યો

"વત્સ નિરંજન! વિચારમાળા તજી દે સ્વસ્થતા મેળવ" ગુરૂજીના સ્વસ્થતાભર્યા શબ્દોએ નિરંજનને ચમકાવ્યો

"ગુરૂજી! ક્ષમા કરો હૃદયની એક ઉર્મિ બહાર પાડુ?" નિરંજન બે હાથ જોડી આજ્ઞા માગતો બોલ્યો

"શુ કહેવુ છે? ખુશીથી કહે, તને સર્વ પ્રકારે આજ્ઞા છે" ગભીર મુખમુદ્રાથી યોગીએ જણાવ્યુ

"આપની અસ્વસ્થતાનુ કારણ કૃપા કરી જણાવીને આ દિન સેવકને એ માની લીધેના દુઃખમા ભાગી બનાવો એ જ મારી પ્રાર્થના છે" નિરંજને પોતાની ઇચ્છા જણાવી દીધી

યોગીરાજ એકાએક હસી પડ્યા પ્રતિધ્વનિ રૂપે નિર્જીવ પર્ણકુટિ પણ હસી "શુ કહુ વત્સ! ચિત્તની ભ્રમણા! બીજુ શુ? મારા હૃદયને વ્યથા નથી. જેટલુ તારી નજરે જણાયુ છે તેટલુ હજી, મારૂં તપોબળ અધુરૂં છે એ સિવાય બીજુ શુ હોઈ શકે? અને કદાચ કંઈ પણ ગુપ્ત વ્યથા હોય તો તેને પ્રસિદ્ધિ આપવામા કયો લાભ થવાનો છે?" યોગીએ સહિષ્ણુપણે ઉત્તર આપ્યો "આપની આજ્ઞાનો અનાદર કરવાનો મને અધિકાર નથી પરતુ મને જો પાત્ર ગણતા હો તો એક દુઃખની વાત બે હૃદય જાણે તો ભાર ઓછો થવાનો સભવ છે ખરો" નિરંજને અતિશય વિવેકથી જિજ્ઞાસા બતાવી

"તારો આગ્રહ છે તો નિરંજન! સાભળ — તારી દૃષ્ટિમા જણાતો આ યોગી તે ખરેખરો યોગી હોઇ શકે કે કેમ, એ એક મહત્વનો પ્રશ્ન છે આ યોગી તે યોગી નથી યોગને લાયકનો જીવ નથી યોગ લેવા જેટલી શક્તિ હજી તેનામાં આવી ન હોતી ત્યા તેને ફરજીઆત યોગ સ્વિકારવો પડ્યો મને યાદ છે ભુલી નથી ગયો બાર વર્ષ પહેલાં હુ યોગી ન હોતો. ધર્મપુરનો પ્રધાન હતો સર્વ સત્તાધારી હતો મહારાજાની પૂર્ણકૃપાનુ પાત્ર હતો પ્રજા મને જ જોતી હર્ષ વધાવતી. શત્રુઓ મારૂં નામ સાભળી કપતા ઐશ્વર્યની પણ ખામી નહોતી. રૂપ, ગુણ, અને શીલવતી અર્ધાંગના હતી તે સાધ્વી સ્ત્રીનું નામ સુશિલા હતું સુશિલા તે, સુશિલા જ હતી મારા હૃદયની દેવી હતી સુશિલા એટલે મારા પ્રેમમંદિરની પ્રતિમા;

સુધામંદિરીનો ગજબ (સચિત્ર નવલકથા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

સુશિલા એટલે મારા મનોરાજ્યની મહારાણી સુશિલા એટલે ગૃહમંદિરની દેવી સુશિલા એટલે મારું મંગળ નિરંજન ! તે કાળે હું અપાર સુખી હતો લોકદૃષ્ટિએ ખરેખરો સુખી હતો એ જાહોજલાલી સાગરના ઝળભારીની કમકથા તું સાંભળીશ ?" એમ કહેતામાં તો યોગીની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. નિરંજનની પણ એ જ દશા થવાની હતી પરંતુ તેને દબાવી તેણે મોં ઉપર આતુરતા જ રાખ્યું યોગીએ સહેજ વિસામો લઈ સમકરણે કહેવાની શરૂઆત કરી "

"એક વેળા દેશમાં મોટો દુકાળ પડ્યો જમીનની મહેસુલની તપાસણી માટે મારે રાજ્યમાં બધે ફરવું પડ્યું. ખેડુતોની દયામણી હાલત જોઈ, ખરેખરી સત્ય વસ્તુસ્થિતિથી મને લાગી આવ્યું અને મેં મહારાજાની પરવાનગી લઈ એ વરસનું મહેસુલ માફ કરવા ખેડુતોને વચનથી અભયદાન આપ્યું હું રાજધાનીમાં આવ્યો. રાજાજી ન માને તો ખેડુતોની આગેવાની લઈ સત્યાગ્રહ કરવા મેં ખેડુતોને કહ્યું. પરિણામે એ સમય આવ્યો. ખેડુતોએ હમે ને ભોગે મહેસુલ ન ભરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી. ને એકના બે ન થયા. રાજાએ આખરી સત્તાના આધારે ખેડુતોના ઘરબારથી મહેસુલ વસુલ કરવાના હુકમો ફરમાવ્યા. મ પોતે એ અન્યાયી હુકમનો અનાદર કર્યો તે વખતે જ મારા પર આપત્તિનું એક વધુ વાદળ તૂટી પડ્યું મહારાજાએ મને રાજમહેલમાં બોલાવ્યો, અને હું ગયો આ વેળા હું મહારાજાની નજરમાં ન હોતો રાજ્યનો વફાદાર પ્રધાન, કે ન હોતો ખેડુતોનો વફાદાર આગેવાન પણ એક ગુન્હેગાર તરીકે મહારાજા મને જોઈ રહ્યા હતા એમની મુખમુદ્રા ક્રોધથી છવાઈ રહી હતી તેમાં ન હોતી જણાતી દયા, કે ન હોતી જણાતી શકાની આડી અવળી રેખાઓ તેના ભવ્ય કપાળમાં ક્રોધાવેશથી નસો ચઢેલી હતી, અને તે વખતે તેઓ રુદ્ર સ્વરૂપે વિરાજેલા હતા "

કંઈપણ વખત લગાડ્યા વિના મહારાજા બોલ્યા. " મારા ન્યાયના સ્થંભ, મારા માનેના વફાદાર કારભારી ! મેં ન હોતું ધાર્યું કે તું આમ બેવફા નીવડીશ ખેડૂતોને અભયદાન આપવાનો તને શો અધિકાર ?"

" મને ? મને નહિ તો એ અધિકાર કોને હોય ? " મેં જણાવ્યું

" ચાણાક્ય ! " મહારાજાનો કોપ વધ્યો ' ચતુરાઇ જવા દે અને સત્ય હકીકત કહે "

" પૃથ્વીપતિ ! સત્ય હકીકત એ છે કે ઓણ સાલ ખેડુતો મહેસુલ આપી શકે તેમ નથી " મેં સ્પષ્ટ કહી દીધું

- " વિશ્વાસ અને કૃપાનો આ ઉપયોગ ? મારા નિમકહલાલ પ્રધાન ! કહે તે શું કર્યું છે ?" મહારાજાએ ગર્જના કરી

" મેં શું કર્યું છે ? દેવરૂપ મહારાજા ! મેં તમારી આજ્ઞા લઇ મહેસુલ માફ કરવાનું ગરીબ ખેડુતોને વચન આપ્યું છે " મેં ઉભરો ખાલી કર્યો.

" તેં માફ કરવાનું વચન આપ્યું છે કે મારી પ્રજાને બળવો કરાવવાનું વચન આપ્યું છે ? હવે જે સાહસ કર્યું છે તેનું પરિણામ જો ! " આમ કહેતાની સાથે તો મહારાજા ઉભા થઇ ગયા.

દવારામનો એક્ષરહેડ રૂ. ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

"મહારાજા! એવો વખત અત્યારે નથી, અને કદાચ જ્યારે એ સમય આવશે ત્યારે પણ બળવો મારે તો નહિ જ કરવો પડે, તમારા જુલ્મો જ્યારે પ્રજાથી સહન જ નહિ થાય ત્યારે પ્રજા પોતાની મેળે જ જુલ્મોની સામે થશે અને તમારા આ પાપી કાયદાનો સવિનય ભંગ કરશે"

"મારા સત્ય ખુલાસો સાંભળતામાં જ મહારાજાની આંખમાંથી જાણે અગ્નિ વર્ષવા લાગ્યો હોય એમ તે વેળા મને જણાયું અને તરત જ પ્રચંડ અવાજે ન્યાય થયો 'મારું રાજ્ય ઉથલાવી નાખવાના પ્રયત્ન માટે તારાપર રાજદ્રોહનો હું આરોપ મૂકું છું અરે કોઇ હાજર! આ નિમકહરામ રાજદ્રોહી પ્રધાનને એકદમ પકડો, અને સવેળા ન્યાયાસન પાસે હાજર કરો"

"ધર્મપૂરના મહારાજાની આજ્ઞાનો અનાદર કોણ કરી શકે? મને પકડવા સેવકો આગળ ધસ્યા પરંતુ તેઓ સરદારને અન્યાયી હુકમનું ભાન થતામાં જ ત્યાં સ્થંભી ગયા એટલામાં તો બીજો હુકમ સંભળાયો 'એને કારાગૃહમાં લઈ જાઓ કંઈ ચિંતા નહિ, પ્રજામાં ઢંઢેરો પીટાવો કે રાજદ્રોહી પ્રધાનને શો અંજામ મળે છે તે જોવા સૌ આવે હું હમણાં જ આવું છું'" યોગીએ વિસામો લીધો તેના હૃદયમાં દર્દ વધ્યું સ્વર ગુંગળાયો પાણી માગ્યું ધ્રુજતે શરીરે નિરંજને હમણાં આગળ વધુ પોતાના થોડું પાણી પીને આગળ બોલવા લાગ્યો

"થયું મારો ન્યાય થઇ ચુક્યો મારો વધ કરવાનો હુકમ ફરી વળ્યો હું વધસ્થાનપર પહોંચ્યું ત્યારપહેલાં તો પ્રજા ત્યાં ટોળે મળી હતી આરોપીના રૂપમાં મને જોતાં જ પ્રજા વિસ્મય પામી મ [illegible] શું પ્રધાન આરોપી? એ બને જ કેમ? એને આરોપી ઠરાવનાર કોણ સમર્થ છે?"

"હું છું" પાછળથી મહારાજાનો પહાડી અવાજ આવ્યો

"કયા ગુન્હા માટે?" ટોળાનો સામટો અવાજ થયો

"રાજાની દૃષ્ટિમાં આવે તે ગુન્હો તમારે જાણવાની જરૂર નથી હું મહારાજા આજ્ઞા કરું છું કે પ્રજાએ અહિંથી સત્વર ખસી જવું"

"પ્રજા ટોળામાંથી એક તસુભાર પણ કોઇ ખસ્યું નહિ પ્રજાનો મારાપર એટલો પ્રેમ ને દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે તેના રાજકર્તાના કથનમાં વિશ્વાસ નહિ આવ્યો લશ્કર મને દેવરૂપે જ માનતું મારી સરદારી હેઠળ લશ્કરે અનેક વેળા દિગ્વિજય મેળવ્યો હતો અને લશ્કર રાજાને નહિ પણ મને જ આજ્ઞાધિકારી માનતું આમ પ્રજા અને સૈન્યને મારી તરફ જોઇ મહારાજાની સ્થિતિ દયાજનક બની પોતાના હુકમનું અપમાન થતું જણાયું મહારાજાની આજ્ઞાનો સવિનયપણે અનાદર થયો"

"સુશિલાને આ વાતની જાણ થતાં તે વધસ્થાનની ભૂમિપર આવી પહોંચી, નિરંજન, તે ઘેલી થઇ ગએલી જણાતી હતી પ્રજા અને લશ્કરે સુશિલાને તેમ જ મારા બાળકને જોતાં જ જેમ એક દેવીને માન આપે તેમ અપૂર્વ માન આપ્યું તે ઉન્મત્ત બનેલી દોડી અને હજારો માણસોની હાજરીમાં મને ભેટી પડી 'નાથ! મને સાથે લઇ જાઓ' આ તેના છેલ્લા જ શબ્દો હતા જોતજોતામાં તેનો પવિત્ર આત્મા સ્વર્ગે સંચરી ગયો" યોગીનું હૃદય જરા ખિન્ન થવાથી પુનઃ પાણી માગ્યું અને જરા વિસામો લઇ કહેવા લાગ્યા

"પ્રજા અને લશ્કરથી આ દૃશ્ય જોયુ જાય તેમ,
બળવાની પુરતી તાલીમ આપેલી હોવાથી તેમનાથી જરા જેટલુ પણ તોફાન થઇ શકે તેમ ન હોતુ તો પણ મને થએલા આ અન્યાય માટે લશ્કરે દેવરૂપ મહારાજાને ચરણે હથીયાર મૂકી દીધાં અને પ્રજા ગભીરાઇથી પરમાત્માની સ્તુતિ કરવામા તલ્લીન થઇ ગઇ રાજાને પોતાની વિપરીત અવસ્થા માલૂમ પડી શુ કરવુ તે સુઝે નહિ છેવટે રાજાજીએ જણાવ્યુ કે 'પ્રાણથી પ્રિય મારી પ્રજા અને આત્મરૂપી સૈનિકાનુ તું કૃપાપાત્ર હોવાથી તને દેહાંતદંડની સજામાંથી મુક્ત કરૂં છું.' એમ કહીને રાજાજીએ ઘોડો નગર પ્રતિ ફેરવ્યો પ્રજા અને સૈન્ય મારો દુઃખમાં ભાગ લેતાં ત્યાં જ ઉભા રહ્યા ને સુશિલાનો યથાવિધિ અગ્નિસંસ્કાર કર્યો મારૂ પ્રિય બાળક પણ એ જ દશામા મૂકાયું મારૂ સર્વસ્વ આ ચિન્તામા બળી જતુ જોઇને મને વૈરાગ્ય થયો આ સ્મશાનવૈરાગ્ય ન હોતો પણ ખરો જ હતો નિરંજન ! એ વૈરાગ્યના પરિણામે નગર છોડી ચાલી નીકળવા મેં મારાં પગના ફેરવ્યા પ્રજા આડી પડી લશ્કર અને પ્રજાનો ઘોર અવાજ થયો "રાજા અમારી પૂજ્ય ભાવના હોય ત્યાં સુધી અને ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળનુ બીરદ સાચવે ત્યાં સુધી" પરન્તુ મારા દૃઢ નિશ્ચય પાસે તેમનુ ચાલ્યુ નહિ, હુ ચાલી નીકળ્યો દૃષ્ટિમર્યાદા બહાર થયો ત્યાં સુધી તેઓ ત્યાં જ પુતળાની માફક ઉભા રહ્યા" યોગીએ પ્રજાપ્રેમ યાદ કરી બેચાર આંસુ પાડયાં અને હૈયું ભરાઇ આવતાં શાંતપણે પોતે જ પોતાની આંખો દબાવી દીધી વળી પાછા સ્વસ્થ થઇ કંઇક ગણગણ્યા અને નિરંજન તરફ નજર કરી બોલ્યા

"નિરંજન ! મારો ભૂતપૂર્વ ઇતિહાસ આનાથી વધારે નથી હા, ગુરૂજીએ આપેલો ઉપદેશ પણ કહી દઉં એટલે મારૂ આત્મવૃતાંત પૂર્ણ થાય એક રાતે ગંગા કાંઠે એ જ ઠેકાણું કે જ્યાંથી મેં તને જળસમાધિ લેતા અટકાવ્યો—હુ શાના જાપ જપતો હતો તેનુ મને બરાબર સ્મરણ નથી પણ એક મહાત્મા મારા 'જય ગંગે' ના અવાજમા કંઇક ભેદ પામતા જ મને આ પર્ણકુટિમા લઇ આવ્યા અને તેમણે મને કર્મયોગનુ જ્ઞાન આપ્યુ બોધ આપ્યો બાકી રહેતા કર્મો સમજાવ્યા સત્ય, અહિંસા અને દયાના ઉચ્ચ મંત્રોની પ્રસાદી આપી જીવનમા એનુ રહસ્ય ઉતારતા શિખવ્યુ મારા કર્મો હજી બાકી છે એમ મને જણાવ્યું હુ અને મહાત્માજી એક વર્ષ કરતા કંઇક વધારે સમય આ પર્ણકુટિમા સાથે રહ્યા એક રાત્રિએ મને જણાવ્યા વિના તેઓશ્રી ગયા તે ગયા પાછા જણાયા જ નથી" આ હકિકત સાંભળી નિરંજન એકદમ ધ્રુજતો હતો તેની આંખોએ અન્ધારા આવ્યા તેમ જ ચહેરાપર એકદમ ફીકકાશ આવી ગઇ. યોગીએ વિસામો લેતા લેતા નિરંજનને ઉદ્દેશી કહ્યું "એ પણ હરિની માયા જ છે જણાય છે ! જોયુ ને ? મહારાજાએ મારી વફાદારીની કિંમત આંકી બદલો આપવામાં કંઇ મણા રાખી છે ?" પ્રધાન યોગીએ હસતે ચહેરે જણાવ્યુ "બદલો ! મનુષ્ય જાત ભૂલને પાત્ર છે રાજા શો બદલો આપવાનો હતો ? રાજા તો પંચમહાભૂત પુનઃ

જગતનું સર્વસ્વ છે

એ સિદ્ધાંત ગજા ભુલી ગયો" નિરંજને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવી અત્યંત દુખિત હૃદયે સહેજ હાસ્ય કર્યું

"પરંતુ તેથી પ્રજાને શો લાભ થયો ? ગરીબ રાંકડા ખેડુતો કે જે રાજ્યરતભ ગણાય છે તે સૌ ભીખારા–રહે ગાઇ જ ગયાને ! તેને શો ન્યાય મળ્યો ?" પ્રધાને યોગીએ આમ કહી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખ્યો

દુખી ડુંગરાના ઉંચામા ઉંચા શિખરપર બીરાજેલા યોગીને પાતાળવાસી યોગી તરીકે પ્રધાન યોગીને નિરંજને આજે તેના સાચા સ્વરૂપમા ઓળખી લઇને કહ્યુ —"અમરનાથ !"

નિરંજનના મોઢામાંથી પોતાનુ મૂળ નામ સાંભળતા જ પ્રધાન યોગી ચમકયો ગયે અને દયામય ચહેરાવાળા પ્રધાન યોગીએ વૈરવિનાની આંખોથી સ્નેહભાવે અને કૃતજ્ઞપણે નિરંજન સામે એકીટશે જોયા કર્યું અને પુછ્યુ "નિરંજન ! કહે તું કોણ છે ?"

"હું કોણ છુ એ હવે તો ન જાણવામાં જ મઝા છે"

"મારું સંપૂર્ણ વૃત્તાંત જાણવા પછી તું કોણ છે એટલું પણ જાણવાને શું વિશ્વાસપાત્ર નથી ?" પ્રધાન યોગીએ ગીરાઇ જતા હૃદયે કહ્યુ

"વિશ્વાસ કે અવિશ્વાસનો સવાલ નથી પણ   એટના અધુરા વાકયે નિરંજન ગળગળો થઇ ગયો અને પ્રધાન યોગી કઇ પણ કહે તે પહેલાતો એક બાળકની જેમ એ રડવા લાગ્યો પાછો સહેજ સ્વસ્થ થઇ પ્રધાન યોગીના પગમાં પડી કહેવા લાગ્યો

"અમરનાથ ! મને ક્ષમા કર ક્ષમા કર"

"પણ તુ કોણ છે ? આ સાધુના વેશમાં આ શયતાન !"

"હા, હુ શયતાન હતો પણ હવે નથી હું ખરેખરો સાધુ છું હુ કોણ છુ તે તને કયે મોઢે કહુ ?"

"જે મોઢે કહેવાનું હોય તે મોઢે કહે કે તુ કોણ છો ?",

"અમરનાથ ! મને માફ કર હું તે છુ, કે જેણે તારા કુટુંબની હત્યા કરી બાળહત્યા અને સ્ત્રીહત્યા જેવા ઘોર પાપ વ્હોરી લીધાં તને દેશવટો આપ્યો આધળી સત્તાના મદમાં રાક્ષસી ભાવનાઓનો હુ પ્રજાદ્રોહી નૃશંસ નૃપાળ   "

નિરંજનનુ કહેવું પુરુ થાય ને મહેવાં જ પ્રધાન યોગીથી રહેવાનુ નહિ એટલે ક્રોધને જેણે જીત્યો હતો તે અમરનાથ—પ્રધાન યોગી દયાને શરણે આવેલા પરંતુ પોતાના ભૂતપૂર્વ પ્રસિદ્ધ મહારાજાને ભેટી પડયો

"મહારાજ ! તમે આ દશામા કેમ ? રાજ્યધુરી કોને શિર ? અનાથ ભોળી ગરીબ ગાય જેવી રાંકડી પ્રજાનો ધણી કોણ ?"

"અમરનાથ ! તારી પ્રતિજ્ઞા—અનશન લીધાના ખબર આપણી પ્રજાએ જાણ્યા તે જ ક્ષણથી પ્રજા સંપૂર્ણ કર્મયોગી બની મેં સર્વ પ્રકારની રાજનીતિ અજમાવી જોઈ પરન્તુ પ્રજા સઘના આત્મબળ પાસે મારી રાજ્યસત્તાનુ રાક્ષસબળ ન ફાવ્યું તે ના જ ફાવ્યુ અને મારે કહ્યુ

કવિતાપ્રવેશ રૂ ૧-૦-૦ મેસર્સ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

ગે ન ચાલ્યુ આખરે એક ઢંઢેરો બહાર પાડી પ્રજાને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય આપી મે રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો રાજા પદને હિણપત લગાડનાર હું મેહ્રૂ ત્યાગ જેવા શુદ્ધ પ્રમાણિક પ્રજાવત્સલ અને ખરા કર્મયોગી પ્રધાન—યોગી સાથે વાત કરૂં! મને તારી માફી માગવા જેટલો પણ હક નથી-તો પણ હે ઉદાર હૃદયવાળા 'અહિંસા પરમો ધર્મ ' અને 'સત્યં વદ ધર્મં ચર' ના પૂરા ઉપાસક અમરનાથ! તું મને માફ કર " એમ કહી નિરંજન અમરનાથને ભેટી પડી પૂમ રડ્યો.

મનુષ્ય જાતની સહનશકિતને પણ હદ હોય છે યોગી પણ આખરે મનુષ્ય, અને બાલ કાળની દશ્યો નજર આગળ ખડા થતા હૈયું કેમ હાથ રહે? બન્ને યોગીઓ ઘણીવાર સુધી એકબીજાને ભેટી ખુબ રડ્યા, અને અશ્રુઓના આંસુઓ પાડ્યા *

ચિત્ર પરિચય.

'સમાલોચક'ના આ અંકમાં ત્યાગ અને સેવાનું ચિત્ર વાચકો સમક્ષ સાદર કરતાં તેની વીગત સ્પષ્ટ કરવાની અમને જરૂર લાગે છે

આ ચિત્રમાં એક ધનિક કુટુંબ-પતિપત્ની-પ્રાતઃકાળે રેંટિઆરૂપ પૂજન કરે છે એ પૂજન નથી ફૂલપુષ્પની આરાધનાવડે થતું, પરન્તુ રેંટિઆ ઉપરથી સૂતર કાંતી તૈયાર કરવાનું છે પતિપત્નીએ ખાદીના જ સાદાં વસ્ત્રોથી પોતાના અંગને દીપાવ્યાં છે. એ નિર્દોષ બાળક ભાઈ બ્હેન એકપત્રાવળિએ જમે છે ત્યાં ગૌમાતા આવે છે બાળક ભાઈ અડધો કડકો પોતાના મ્હોંમાં મુકે છે, બીજો અડધો કડકો ગૌમાતાને ધરે છે માતાપિતા સંસારનું ગૃહસ્થી જીવન ત્યાગી દેશસેવનની સેવા અર્થે રેંટિઆની આરાધના કરે છે બાળક ભાઈબ્હેન પોતાને મળે ભાગેથી પત્રાવળિમાંથી જ ગૌમાતાને સંતોષે છે આખું કુટુંબ ખાદીથી જ પરિધાન થયું છે જગત જેવા એકાન્ત રમણીય સૃષ્ટિના રમ્ય સ્થળમાં આ ત્યાગ અને સેવાની દીક્ષા લઈ પોતાના દેહની મુક્તિદ્વારા સારા દેશની મુક્તિમાટે પુરૂષાર્થથી સ્વાતંત્ર્યયજ્ઞમાં એ આખું કુટુંબ આહુતિ આપી રહ્યું છે હિન્દમાં આવા જ કુટુંબોથી ક્યારે નવેદિશાઓ ઉભરાઈ જશે?

બીજાં બે ચિત્રો મેસર્સ વિશ્વવિખ્યાત ગિરિસ્થાનના વૈભવની છે મુંબાઇના એક જાણીતાં અમ્હારા મિત્ર ફોટોગ્રાફર ભાઈ કીર્તિકરે આ ચિત્રો સમાલોચકમાં પ્રસિદ્ધિ માટે આપ્યાં છે તેમનો અમ્હે આહિં અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ

* આ વાતાનો કેટલોક ભાગ રૂ. ... ... લખ્યા હતા તેમાં સુધારો વધારો કરી વાત તૈયાર કરી છે

... ... એમ ... પાસે ... કટની ...

એક રાજકુમારીનું વિચિત્ર સાહસ.

લેખક—રા છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી એ .

આપણી ગુજરાતી નાટકોમા આજકાલ ઘણે ભાગ એક પ્રકારની એકતાન—સમાનતા—અભિનવ પ્રસંગોના અભાવ—અને પિષ્ટપેષણ—ના જેવો ઘાટ જોવામા આવે છે તેનું કારણ મને તો એમ જણાય છે કે આપણી સમાજોની અન્દર બનતા બનાવો—આપણા રીતિ રિવાજોને લઇને એવા વિચિત્ર—એવા વિવિધ પ્રકારના—હોતા નથી કે જેથી આપણા લેખકોને તે ચિત્રવાનો અવસર મળે યુરોપીયન પ્રજાની પરિસ્થિતિ એ સબંધમા ભિન્ન પ્રકારની છે તેમને ત્યા સ્ત્રીઓને મળતી વિવિધ પ્રકારની કેળવણી, સ્વતંત્રતા, શારીરિક તથા માનસિક બળની અભિવૃદ્ધિ, પુરૂષો સાથે હરવા ફરવાની છુટ—એ આદિ કારણોને લઇને તેમના જીવનમા એવા તો અવનવા પ્રસંગો બની આવે છે કે તેનો ખ્યાલ પણ આપણા દેવીઓને આવવો કઠિન છે તેવા પ્રસંગો આલેખવાની કળા તે દેશોના ઘણા લેખકોમા જોવામા આવે છે અને તેને લીધે જ તેમના ગ્રંથો આપણને વિશેષ રૂચિકર થઇ પડે છે ત્યાંની સ્ત્રીઓના કેટલાક પરાક્રમ એક રીતે આપણા દેશમા અનુકરણ કરવા યોગ્ય ન પણ ગણાય એ હુ સ્વીકારૂ છુ તથાપિ તે જાણવાથી મન ઉપર કંઇ નવી જ જાતનો પ્રકાશ પડે છે—નવુ જ જ્ઞાન મળે છે અને વિવેકબુદ્ધિથી ત્યાની કેળવણીનો ઉપયોગ થાય તો તે અવશ્ય લાભકારી છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી

ત્યાની રાજકન્યાઓ કેવી હિંમતવાળી, નિડર, સાહસિક છતા પરોપકારી અને સુશીલ તથા દયાળુ હોય છે તેના અનેક દૃષ્ટાન્તો આપણા જાણવામા છે તેવી એક રાજકુમારિકાને વર્ણના ઘણા વૃત્તાન્તોમાથી નીચેનો એક પ્રસંગ વાચકોને અભિનવ રૂચિકર જણાશે એમ સમજી અત્રે વર્ણવવામા આવે છે—

પ્રિન્સેસ ઓલ્ગાનુ નામ તેના દેશમા એક અપ્રતિમ લાવણ્યવતી બાળા તરીકે સુવિખ્યાત હતુ તેનું વય નાનુ છતા શરીરનો બાંધો સુદૃઢ હતો ને પુરૂષોને યોગ્ય સર્વ પ્રકારની કસરતોમા તેને તાલીમ મળેલી હોવાથી તેના અવયવોમા એક નવીન પ્રકારની ચપળતા આવી હતી ને તેની સાથે તેની કાન્તિમા અદ્ભુત તેજ પ્રકાશતું હતુ ઘણા રાજકુમારો અને અમીરો તેના રૂપથી અંજાઇ જઇને, દીપ શિખામા પતંગ આત્મભોગ આપે છે તેમ આપવાને તત્પર થયા હતા—કેટલાકે તો સ્વસ્વ ખોઇને તેની પ્રીતિ સપાદન કરવા માટે ભેખ લીધો હતો, પણ તેનું અંતઃકરણ હજી કોઇના ઉપર આકર્ષાયુ ન હતુ પોતાને માટે અમુક પુરૂષોએ જીવિત—ત્યાગ કર્યાનું સાભળી તે હવે પોતાના રૂપને ધિક્કારવા લાગી હતી અને અભિમાનમાં તેવા પ્રસંગ ન બને તેટલા માટે પોતાના બાપ રાજપદે બિરાજતા હતા તેમની અનુજ્ઞા લઇને તે પોતાના રાજ્યમા—રાજધાનીથી થોડે દૂર આવેલા એક જંગલની પાસે ટેકરી ઉપર બંધાવેલા મહેલમા જઇને રહી હતી ત્યાથી તે દરરોજ ઘોડે બેસીને પાસેના જંગલમા ફરવા નીકળતી અને તે પ્રદેશ ઝાડીથી ભરેલો તથા નિર્જન જેવો જ હોવાથી

પ્રેમાનંદ જીવનકળા ની ૦-૧૨-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

તેને એકાન્તમા વિચરવામા ઘણો આનદ આવતો હવે કોઇ પુરૂષ તેની દષ્ટિયે નહિ જ પડે એવી તેની ખાત્રી થવા લાગી હતી-તથાપિ મનનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે તેમ તેને કોઇ કોઇ વાર એવી અનિવાર્ય લાલસા થઇ આવતી કે આવા પ્રદેશમાં પણ કોઇ છેલ છબીલો વીર નર પોતાના પ્રેમને પાત્ર અચિન્ત્યો મળી જાય તો કેવુ ? વિચાર આવવાની સાથે જ તે તેને દૂરે કરવા પ્રયત્ન કરતી-બીજા વિષયોમા મન પરોવતી પણ તે વિચાર મૂકી મૂકીને તો જતો જ નહિ સાંઝના માઇલ સુધી તે એકલી આવા ગાઢ અરણ્યમાં ફરતા જરા પણ ડરતી નહિ. આવી રીતે અનેક વાર તે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરી આવી હતી પણ એક દિવસ ફરતા ફરતા તે જરા વધારે દૂર નીકળી ગઇ અને તે નવા પ્રદેશમા તેને એક સુંદર સ્વરૂપવાન, રગ તથા તેજમા અતિ આશ્ચર્યકારક અશ્વ એક વૃક્ષને થડે બાંધેલો જોવામાં આવ્યો તેના ઉપર બધો સામાન મઢેલો હતો તેથી તેની ખાત્રી થઇ કે અહીં આસપાસ તેના ઉપરનો સ્વાર કહીંક ફરતો હોવો જ જોઇએ એ વિચાર આવતા, વળી પુન પુરુષ દર્શન થશે એવી ભીતિ કે આશાથી તે પોતાનો અશ્વ પાછો વાળીને કિલ્લા તરફ જવા માટે મ્હોં ફેરવતી હતી એટલામાં તેની દષ્ટિ સામેથી આવતા એક રૂપસપન્ન, સ્વચ્છ વસ્ત્રોથી અલંકૃત, હવામા ફરતાંફરતાં વાળના સુંદર ગુચ્છાવાળા એક યુવાન ઉપર પડી તેની કેડે મ્યાનમા મુકેલી તરવાર લટકતી હતી અને રૂપાની ચળકતી નળી ઓવાળી બે પિસ્તોલો બીજી તરફ પગમાં રાખેલી હતી બન્નેની દષ્ટિ મળતા જ તે યુવાને નીચા વળીને તેને પ્રણામ કર્યા અને ઘુટણે પડીને ટોપી હાથમા લઇને અરજ કરવા લાગ્યો કે —

"બાઇસાહેબ! આપ જો ધારો તો મને અમૂલ્ય સાહાય્ય કરી શકો એમ છો "

"હું!" રાજકુમારીએ આશ્ચર્યથી ચકિત દૃષ્ટિએ પૂછ્યુ 'તમે કોણ છો તે હું જાણતી નથી-હું કોણ છુ તે તમે જાણતા નહિ જ હો ત્યારે મદદ કેવા પ્રકારની માગો છો?"

તેના મુખ ઉપર દષ્ટિ સ્થિર થતા રાજ્યકન્યાને ખાત્રી થઇ કે તે યુવાન ખાનદાન તો છે જ

"બાઇસાહેબ!" યુવાને વિનયથી કહેવા માડ્યુ "આપ કહો છો તે સત્ય છે, પણ ઇશ્વરે જ આપને મ્હારી મદદમા મોકલ્યાં છે એમ હું સમજુ છુ આપ મને નિરાશ કરશો તો આ મ્હારો અમૂલ્ય ઘોડો હું હારી જઇશ ને તે જશે તો પછી હું જીવવાનો પણ નથી કેમ કે તે મને પ્રાણ સમાન વાહલો છે ને મ્હારા જીવનનો આધાર તેના ઉપર છે"

"ઘોડો કેમ હારશો? શુ કંઇ સરત બરત કરી છે?"

"હા જી અમારૂં ગામ અહીંથી માઇલેક દૂર છે ત્યાં એલેક નામનો એક ખેડુત છે તેના લગ્ન લીના નામની કન્યા સાથે આજ થવાનાં છે ને તે ફુલાય છે કે મ્હારી લીના જેવી રૂપવતી કન્યા આખા જહાંમાં નથી મ્હારાથી તેની આ બડાશ સાંખી શકાઇ નહિ તેથી બોલાઈ ગયું કે "જો તો ખરો-મ્હારી લીનાને પાણી ભરાવે એવી કન્યા હું ન લાવુ તો મ્હારૂ નામ ફ્રીરગીરન નહિ" તે ઉપરથી તેણે સરત બકી છે કે આજ બપોર સુધીમા હું બીના કરતા પણ રૂપાળી

કે માને લાવું તો મને એણે એક હજાર ક્રાઉન આપવા ને હું ન લાવી શકું તો મ્હારે મ્હારો આ ઘોડો આપવો. હવે હું તો ગરીબ છું ને ક્યારનો યે એક એવી કન્યાની શોધમાં ફરૂં છું પણ મને તે ક્યાંથી મળે ? મ્હારો જીવ હવે તો આકુળવ્યાકુળ થાય છે ગભરાટ શું બકી જવાયું પણ હવે બપોર થવાને વાર નથી ને હું જો ઘેર પહોંચી શકીશ તો મ્હારૂં સઘળું ગુમાવી બેસીશ. તમને જોયા ત્યારથી મ્હારામાં હિંમત આવી છે. તમારૂં મુખારવિંદ જ કહી આપે છે કે તમે દયાળુ ને પરોપકારી છો. તેથી મ્હારી અરજ નક્કી સ્વીકારશો. રૂપમાં તો તમારી કોઇ બરાબરી કરી શકે એમ છે જ નહિ. કહે છે કે અમારાં રાજકુંવરી રૂપરૂપનો ભંડાર છે પણ તે યે તમને ન પહોંચે, એમ મ્હારૂં મન કહે છે. કૃપા કરી મુજ ગરીબ ઉપર દયા કરો."

"મ્હારે ક્યાં સુધી રોકાવું પડશે ?" રાજકુમારીને ખરેખર તેની દયા આવી અને વળી નવું નવું જોવાનું કુતુહલ પણ થયું તેથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

"માત્ર બે કલાક જ. પછી, હું આપની સાથે આવીને આપને આપના મકાન સુધી મૂકી જઇશ. મ્હારી ઝુંપડી, અહીંથી થોડે દૂર છે ત્યાં મ્હારી માતા મ્હારી વાટ જોતી બેઠી છે. કપડાંની પણ મ્હેં તૈયારી કરી રાખી છે, તે તમને બરાબર બેસતાં આવશે. એમ મને લાગે છે."

"શું મ્હારે તમારા ગામડીઆ લોકનાં કપડાં પહેરવાં પડશે ?"

"હાજી, એ વિના તો હું અમારા લોકમાં ખપે એવી કન્યા લાવ્યો છું એમ તેમની ખાત્રી શી રીતે થાય ? મ્હારે માટે એટલી તકલીફ ઉઠાવશો તો હું જન્મભર આભારી રહીશ."

રાજકુમારીને મંદમંદ હાસ્ય આવવા માંડ્યું, પણ તે ખાળીને તેણે પોતાનો ઘોડો આગળ ચલાવ્યો અને ક્રીસ્ટીયનને ઇશારો કર્યો એટલે તે પણ પોતાને ઘોડે ચડપ લઇને બેસીને તેનાથી આગળ રસ્તો બતાવવા લાગ્યો. થોડી વારમાં જ એક ઝુંપડી તેમના જોવામાં આવી ને તેનાં બારણાં પાસે એક વૃદ્ધ સ્ત્રી આતુરતાથી રાહ જોતી ઉભેલી જણાઇ. તેણે પોતાના પુત્રને ઓળખ્યો ને તે સાથે કોઇ કન્યાને લઇ આવે છે તે પણ જોયું. તેથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ઝુંપડી પાસે આવતાં જ તેણે, રાજકુમારીને એક ઉંચી પંક્તિની સ્ત્રી સમજીને સભ્યતાથી આવકાર આપ્યો, ઘોડેથી ઉતરી રાજકુમારીએ તે ઝુંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે ઘોડાને એક ઝાડ સાથે બાંધી ક્રીસ્ટીયન બહાર ઉભો રહ્યો. કુમારીએ જન્મારામાં જાડાં, ગામડીઆ લોકનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં નહિ તેથી તેને વસ્ત્ર બદલતાં બહુ જ હસવું આવ્યું ને ચોળી વિગેરે તણાવા લાગ્યાં પણ જેમ તેમ કરીને તેણે પેલી ડોશીની મદદથી પહેરી લીધાં. પરંતુ બૂટ તો એવા જાડા ને કઠણ લાગ્યા કે તે તેનાથી એકદમ તો ખમાયા નહિ. ધીમે ધીમે તે પણ જેમ તેમ કરીને પહેરી લીધા પછી તે ક્રીસ્ટીયન સાથે પેલા લગ્નમંડપમાં જવા નીકળી. રસ્તે ચાલતાં તેણે ક્રીસ્ટીયનને પોતાની વીંટી સતાડી રાખવા આપી. ક્રીસ્ટીયનને હવે સોએ સો ટકા ખાત્રી થઇ કે, પોતાનો ઘોડો ખોવાની બીક તો મટી ગઇ પણ તે ઉપરાંત એક હજાર ક્રાઉન જેટલી મ્હોટી રકમ આજ તેના ગજવામાં આવશે તેથી તેટલો તે તાલેવન થશે, એટલું જ નહિ પણ તેના ગામના બધા લોકો અને બધી છોકરીઓ તેની અદેખાઇ કરશે અને

પાંચ પ્રેમકથા. રૂ ૦-૬-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

ઓટો તથા લીના તો ન્હોમાં આગળ જ ધાનીને ટીકે ટીકે જોયા જ કરશે કેમ કે પોતાની સાથે જે કુમારિકા આવતી હતી તેના રૂપમાં કાંઈ મણા ન હતી ને તેની બરોબરી કરે એવું તેના ગામમાં તો કોઇ હતું જ નહિ મનમાં ને મનમાં તે રાજકુમારીનો ઘણો જ ઉપકાર માનવા લાગ્યો

થોડુંક ચાલતા તેમને ટેકરી ઉતરવાની આવી ને તેની તળેટીમાં તેમણે જોયું તો ગાયનના મધુર સ્વર ગાજી રહ્યા હતા ખાણાની ટેબલો પુષ્કળ મીઠી મીઠી વાનીઓથી ભરેલી ગોઠવાઇ ગયાં હતાં ઓટો ગામના પટેલ જેવો હોવાથી સર્વ તેને ત્યાં લગ્નોત્સવમાં ભાગ લેવા ભેગા થયા હતા બાળકો નિર્દોષ આનંદમાં આમ તેમ કુદતાં ને રમતા હતા કેટલાક સ્ત્રીપુરૂષો હાંસીમશ્કરીમાં આનંદ લેતા હતા કોઇક કહેતું હતું કે ફ્રીસ્ટીયન આજ નક્કી હારશે કેમ કે આપણી લીના જેવી પણ કન્યા એને મળવાની નથી તો પછી એને હરાવે એવી તો એના ભાગ્યમાં ક્યાંથી હોય ? ઓટો પણ લીનાને સાથે રાખીને બધે ફરતો ને પોતે આવી સુંદરીને પરણવાથી ભાગ્યશાળી બન્યો છે એમ માનતો લીના પણ આ શુભ અવસરે લજવાતી લજવાતી પોતાનાં સગાસંબંધી તથા સ્નેહીઓની શુભેચ્છા સ્વીકારતી આમતેમ પોતાના સ્વામી સાથે ફરતી હતી એટલામાં સર્વની દૃષ્ટિ સામેથી આવતા જોડા ઉપર પડી એટલે સર્વનું ધ્યાન લગ્નના આનંદમય વિચારોમાંથી ઉઠીને તેમના ઉપર ચ્હોટ્યું આખરે ફ્રીસ્ટીયન આવ્યો તો ખરો! હવે તે કેવી લાડકડીને લાવે છે તે જોવાનું રહ્યું આતુરતાથી સર્વ તે બન્ને તરફ અનિમેષ દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યાં પરણનાર યુગલના મનમાં પણ ધાસ્કો તો પડ્યો કે આ આવીને અમારા રંગમાં ભંગ તો નહિ પડાવે! જોતા જોતામાં તો તેઓ મંડપમાં દાખલ થઇ ગયા અને આપણી રાજ્યકન્યાને નિહાળતા જ તેમનામાં હર્ષના પોકાર ચોમેરથી ગાજી રહ્યા "ખેડુતોના વસ્ત્રોમાં પણ તેનું રૂપ ઢાંક્યું રહેતું ન હતું—શરીરે ભરેલી—ગૌરવર્ણની—પૂર્ણ ચંદ્રસમાન, પ્રફુલ્લ મુખારવિંદવાળી આ આમ્રગૌરી—મહાન નરેશની પુત્રી હોવાથી સર્વ કરતા ચઢે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? તેને પોતાને પણ આવી સર્વની લાગણી જોઇ સ્વાભાવિક રીતે જરા અભિમાન આવ્યું તે જાણતી હતી કે તેનું રૂપ અસાધારણ છે તેથી તે સર્વને આંજી નાખશે જ એને ફ્રીસ્ટીયનના મનમાં પણ હવે ગર્વ આવી ગયો તેથી તે ઓટોની પાસે સર્વ જઇને સાંભળે એમ કહેવા લાગ્યો કે "બોલો હવે તમારી લીના કરતા પણ અધિક સૌંદર્યવાન કન્યાને હું લાવ્યો ખરો કે નહિ! જો તમારૂં મન તે વાત કબુલ કરતું હોય તો લાવો એક હજાર ક્રાઉન" ઓટો પ્રામાણિક માણસ હતો ને જે વાત કોઇથી પણ ઈન્કાર ન થાય એવી ન હતી તેમાં એ વાંધો લે પણ શી રીતે ? તેથી તેણે પોતાની પરિણીત યુવતીને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે "ભલે એ ત્હારા કરતાં સરસ કન્યા લાવ્યો પણ મ્હારે મન તો સંસારમાં તુજ સમી બીજી કોઈ રૂપવતી છે જ નહિ ને મ્હારો પ્રેમ ત્હારા ઉપરનો અચલ-અચળ જ રહેશે" તેથી તેને જરા સંતોષ થયો ઓટોએ તરત જ ઘરમાંથી લાવીને એક હજાર ક્રાઉનની થેલી ટેબલ ઉપર ખણખણાટ કરતી મૂકી દીધી તેને એવી બ્હીક ન હતી કે પોતે હારશે તેને તો ખાત્રી હતી કે ક્રીસ્ટીયનનો ઘોડો પોતે જીતી જ ચૂક્યો છે તેથી આ અણધારેલ પરિણામ આવેલું જોઇને તેનું મ્હો ઉતરી જાય એ સ્વાભાવિક હતું

સ્વદેશ મુદ્રાલય ૨-૧૦૮ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ખરેખર તેના માન ભ્મા ભાગ જ પડશે તે તેને વધુ તર ગામમાં ફિકર વગેરે કરવા લાગ્યા તે જોઈ, રાજકન્યાને તેમને માટે ઘણી દયા આવી ને તે એકદમ આવીને વીનાને ભેગી થઈ. તેણે જોયું કે વીનાનું સૌંદર્ય કંઈ સાધારણ પ્રકારનું ન હતું, આખા ગામમાં તેના જેવી સ્વરૂપવતી કન્યા બીજી કોઈ હતી જ નહિ અને પોતે આમ અચાનક આવી ચડી ન હોત તો ક્રીસ્ટીઅનનો ભેટો ક્યાંથી જ થાત તેથી તેણે ડોકની વેણી ઉતારીને પોતાના તરફથી વીનાને ભેટ આપી તથા ક્રીસ્ટીઅનને કહ્યું કે 'તમારી હું આટલા પૂરતી દેવાદાર છું' ઓહો! તથા વીના તેની આવી મહાનુભાવના તથા ઉદારતા અને સદ્ભાવ જોઈને છક થઈ ગયાં તેમને એમ લાગ્યું કે આ કોઈ દેવ કુળની જ લલના હોવી જોઈએ, તેઓ તેને પગે પડવા જતા હતા પણ રાજકન્યાએ તેમને વાર્યા હવે લોકોમાં ખળભળાટ જરા નરમ પડ્યો હતો તેથી ક્રીસ્ટીઅનને તેણે પાછા ફરવાની ઈચ્છા જણાવીને તેની સાથે તે મરને હળીમળીને તેમનાથી છૂટી પડી ચાલતી ચાલતી ક્રીસ્ટીઅનની ઝુંપડીએ આવી તેમની પાછળ ગામના જુવાનીઆ કેટલાક કુતૂહલમાં જોવાને ચાલતા ચાલતા આવતા હતા તેઓ માહોમાંહે પૂછતા હતા કે આ નારી રત્નને શો ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યો હશે? એને એ પરણ્યો ખરી! જોઈએ તો ખરા એ ક્યાં જાય છે".

ક્રીસ્ટીઅનને મન કેટલાક મશ્કરીના ડંખ પડતા હતા તેથી તે ખીજવાઈ ગયો હતો, તે પોતાને ઘેર પહોંચતાં જ તેણે રાજકન્યાને અંદર જવાનું કહી તેના અંદર ગયા પછી બારણું બંધ કરી દીધું અને પિસ્તોલને કે માથી કાઢીને પેલા જુવાનોની સામે ધરી જોરથી કહેવા લાગ્યો કે — 'જો ગમાર્યાઓ હું વીશ ગણું છું ત્યાં સુધીમાં કોઈ અહીં રહ્યા તો મુવો જ સમજજો' જુવાનીઆઓ એની ધાક કે એ માર્યા વિના પાર કર્યા વિના રહેશે નહિ તેથી તેઓ મુઠીઓ વાળીને પાછા નાઠા પણ એક બે તોફાની છોકરા પિસ્તોલનો બહાર રહી શકે નહિ એવે સ્થળે સંતાઈને જોરથી બુમ પાડવા લાગ્યા કે — 'જાને નગરા તારાથી ગાણું ગરે છે?— કોણ જાણે કોનીએ દીકરી ઉપાડી લાવ્યો છુંછશ પરો હોઉ તો નામ ઠામ બતાવ તેને— જોને હાની વર્તે શાપ છે તે'—સમજી ક્રીસ્ટીઅનનું મ્હોં ઉતરી ગયું તેમને તે કશો ઉત્તર દઈ શક્યો નહિ કુમારી અંદર રહ્યાં બનતી હતી તેને કાને પણ કેટલાક શબ્દો પડ્યા હશે તેથી તે, ચમકી પણ બહાર આવતાં કંઈ બોલી નહિ તેણે ક્રીસ્ટીઅનને માટે પોતાનો ઘોડો લાવવા કહ્યું તે આવ્યો એટલે તેના ઉપર તે બેસી ગઈ ને ક્રીસ્ટીઅન પણ પોતાને ઘોડે સ્વાર થઈ ગયો ત્યાંથી તેઓ પાછા રાજકન્યાના મહાલ ભણી જવા નીકળ્યાં માર્ગમાં ચાલતા રાજકન્યાએ પોતાનું આશ્ચર્ય દબાવી ન રાખી નહિ શકવાથી ક્રીસ્ટીઅનને પૂછ્યું કે—'પેલા છોકરાઓ તેને પુકારે કેમ કહેતા હતા?' ક્રીસ્ટીઅને આતાથી જણાવ્યું કે તેમનું કહેવું ખરું હતું તે પોતાને કંઈ મળે તે તેણે રીતે કમાઈ ખાનો હતો ને તેથી જ તેનો ધાગો તેને છૂટ જેવો લ્હાવો હતો રાજકુમારી આ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગઈ તેને કોની સાથે આમ ગઈ હતી તે વિચાર આવતાં તે ગભરાઈ પણ પછી તેને ત્યાં પણ આવી ને વિચાર થયો કે આવો સુન્દર બળવાન જુવાન કુમાર

કમળાના પત્રો; રૂ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જતો અટકે અને પ્રામાણિક ધંધાથી પોતાનુ ગુજરાત ચલાવે તો કેવુ સારૂ? તેથી તેણે તેને પ્રશ્ન કર્યો કે "તને રાજસાહેબની નોકરીમા રહેવુ નથી ગમતુ?" ક્રીસ્ટીયને અરજ કરી કે નોકરીના બન્ધનમા જન્મારો ગાળવા કરતા તે સ્વતન્ત્રપણે જીવન ગાળવાનુ વિશેષ પસદ કરે છે કુવરીને પોતાને આ વેળા પોતાના સબન્ધી પણ કંઇક વિચાર આવ્યો હતો-રાજની ખુસરી બાંધી લઇને ફરવા કરતા તે કેવી રીતે છુટથી ફરવા ચાહતી હતી? તેથી તે કંઇ વિશેષ બોલી નહિ પણ તેણે ગજવામાથી એક કાગળ કાઢીને તેના ઉપર ૧૦૦૦ ક્રાઉન તેને મળે એવી ગોઠવણ થાય તેવુ લખી પોતાની સહી કરીને તેને આપી ને કહ્યુ કે ત્હારી પાસેથી મ્હેં જે રકમ લીધી છે તે તને આ ચીઠીથી મળશે માટે તે લઇ આવજે ચીઠીમા સહી જોતા ક્રીસ્ટીયન જરા ચમક્યો અત્યાર સુધી તેને કદી શંકા આવી હશે કે આ પોતે જ રાજકુમારી છે, પણ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકે તેમ ન હતુ તેની બોલી ચાલી ને રીતભાત તથા વિવેક ઉપરથી તેની શંકા વધતી જતી હતી અને હવે જ્યારે ચીઠીમા સહી જોઇ ત્યારે તો તેની ખાત્રી થઇ તેની સાથે જ તે ઘોડેથી એકદમ ઉતરીને રાજકન્યાને ચરણે નમી પડ્યો પોતાના સાહસ માટે તે ઘણીજ આજીજી સાથે ક્ષમા માગવા લાગ્યો મને અજાણ્યે તેમના જેવા રાજકુમારીને આટલો બધો શ્રમ આપ્યો હતો તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો તેની સાથે જીવિત પર્યંત તે તેમનો દાસ બન્યો હતો તે પણ તેણે જણાવ્યું અને કુમારીએ જ્યારે તેને પોતાની નોકરીમાં રહેવા પૂછ્યુ ત્યારે તેણે તે ઘણી ખુશીથી સ્વીકાર્યું રાજકુમારીએ તે વિષે હવે પછી ગોઠવણ કરવાની ઇચ્છા જણાવી ક્રીસ્ટીયનને સોંપેલી વીંટી તે હવે પાછી આપવા લાગ્યો પણ કુવરીએ લીધી નહિ ને કહ્યુ કે "તને કંઇ સંકટ આવી પડે તો આ વીંટી મને મોકલી મદદ માગજે પણ મ્હારૂ માને તો આવા ધંધામાં હવે બીજી વાર જોડાઇશ નહિ" આમ કહીને તે એકલી જ ઘોડો દોડાવતી આગળ ચાલી ક્રીસ્ટીયને સાથે આવવા વિનતિ કરી પણ તેની તેણે ના પાડી

રસ્તે ચાલતાં તેને આજના અભિનવ સાહસના જ વિચારો આવ્યા કર્યા. લીનાનું સૌંદર્ય-તેનું માર્દવ-તેની નમ્રતા આદિ સાંભરી આવ્યાં ને તેને તથા ક્રીસ્ટીયનને પોતે સુખી કરી શકી હતી તે માટે મનનાં આનન્દ માનવા લાગી

—અપૂર્ણ

સાક્ષરજીવન ૬ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

ગત રજવાડાઓમા પ્રસિદ્ધ થયેલું, પાકા રંગોથી ફેન્સી છાપેલો તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનું તેમ જ જરીનું ફેન્સી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનું જાનું અને જાણીતું ખાતું

જર્મનીઆ ડાઇંગ

અને પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ.

હેડ ઑફીસ,	બ્રાંચ,
સી. પી. ટેન્ક	શ્રીરામ મેન્શન,
પોસ્ટ નં. ૪.	સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,
ટેલીફોન ન. ૪૪૮૪.	ટેલીગ્રામ્સ "જર્મનીઆ"

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

નવાબ સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, સાન્સ જજો, કર્નલો, મેજરો, કેપ્ટનો, નામદાર લેડ વાઇસરાયના લેટ ઑનરરી એ ડી. સી., પોલીટીકલ એજંટ, સરકારી સીવીલીયન ઑફીસરો, યુરોપીયન સીટીન્સ સજ્જનો, એમ ડી. ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાકટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહસ્થોમા બાદશાહી યાકુતી નામની જગજાહેર દવા ખરૂ વપરાય છે એ જ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે—ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમા આ રજવાડી દવા એનાલાઇઝ થએલ છે

બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત, પાછી લાવે છે પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે આ રાજવૈદી યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે ખરી મરદાઇ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઇ પણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી. ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીઆ દશ

બાદશાહી સુનાની લેપ

ઉમદા દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂ પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ ઇલાજ છે આઉંસ એકની શીશીના રૂપીઆ આઠ

[May 1921] ડાકટર કાલીદાસ મોતીરામ, રાજકોટ, કાઠીયાવાડ.

૧૫ આપના ઑર્ડરમા સમાલોચકની નોંધ લેજો

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

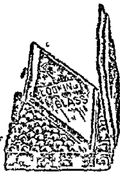
જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આખો વખત બો બો કરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિઆની મુસાફરી કરનારા દરેક માણસો તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠ માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે

જીનતાનની એક બે ગોળીઓ પાનમા ખાવાથી પાનનો અજબ સ્વાદ આવે છે ને મ્હોમાથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામા આવે છે

જીનતાનનુ એક પડીકુ આજે જ ખરીદો.

મોટુ પડીકુ ગોળી કેન્સી ડબી સાથે રૂ ૧

મધ્યમ પડીકુ ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦

નાનુ પડીકુ ફી ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(જી. આર ચૌકસ)

જુમામસજીદ, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે

સો વરસનુ પુરાણું ખાતુ

જુના ગોપાલદાસ બરફીવાલા અને

મીઠાઈવાલા

મુંબાઈ

સોંઘા મસાલા અને સ્વચ્છ ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો મારનાની ભલામણ કરવામા આવેછે.

બદામની બરફી
પીસ્તાની બરફી
માવાના પેંડા
માવાના ઘુઘરા
કોપરા પાક
બાસુદી
શીખંડ
મગજ વગેરે
સર્વ જાતની

સુતરફેણી
હલવા
ચેનીના ચુનાર
ઓરેન્જ વીગેરે
સુકા હલવા
દરેક જાતના
અધરણીના લાડુ
બુંદીના લાડુ
જલેબી મેસુર

સુરતી મીઠાઈ—મગજ ધારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, "Burfee Shop"

સી. પી. ટેન્ક ટેલીફોન ન ૧૧૦૭

[જાહેરખબર માટે આ પાનું આપવાનું છે]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો:

કપાતી પ્રાપ્તી માહન્ડીગમા — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧. ગુલામડિકીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. વિમળા મેતરાઉ કૃત	રૂ	૨-૦
૨. લલિતનાં કાવ્યો રા. લલિતનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ	રૂ	૧-૮
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઈ, બી. એ., એલએલ. બી. કૃત	રૂ	૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ	૨-૮
૫. ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિઆ બી. એ. કૃત	રૂ	૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા. શિવલાલ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ	૨-૦
૭ અરવિન્દ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ જેઠાલાલ મહેતા કૃત	રૂ	૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડલ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ	૧ ૦
	રૂ	૧૫-૮

નોંધ: સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ ના લવાજમ ભર્યા હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

જરા જરૂર વાંચો.

આ ડીસેમ્બરના અંક સાથે આ વર્ષ પુરૂં થાય છે. અને અનેક મુશ્કેલીઓમાં રહીને પણ અમારા કદરદાન ગ્રાહકો હજી જ ... ગયા સ્હેજે કે ગયા 'જુવો' માંથી સમાલોચકમાં ફરી ચિત્રો દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે અને આ વર્ષે લેખોની ભૂમિકા પણ ઉંચી થઈ ... અને ... પ્રકારની અપાઈ છે. આથી સર્વ ગ્રાહક બંધુઓને નમ્રતાપૂર્વક વિનતિ કરીએ છીએ કે તેઓ વર્ષ-૧૯૨૨ના ગ્રાહકો તરીકે ચાલુ રહીને, તેમ જ નવા ગ્રાહકોનાં નામ નોંધાવી આપીને માસિકને નવું ઉત્તેજન આપવા કૃપા કરશો. જેમના લવાજમ આ અંક સુધી પુરાં થાય છે તેમને ખાસ વિનતિ છે કે ૧૯૨૨ ના લવાજમના રૂપીઆ છ વળતી ટપાલે મોકલી આપવા. વી. પી. થી નકામું ખર્ચ અને અંક મેળવતાં વિલંબ થાય છે માટે જ.

મુંબાઈ, ડીસેમ્બર ૧૯૨૧ — 'સમાલોચક' ઑફિસ.

લેખકો.

છગનલાલ પં. ઠા.
રમણીકરામ ત્રિપાઠી
વૈકુંઠલાલ દેસાઈ
નરભાઈ જમુઅરીઆ
જયંતિલાલ
જગદીશ
ઘઇ
ઠાકોર
વિનાયક ભટ
અમાલાલ શાહ
હરિલાલ ... આચાર્ય
કવિ ... વિગેરે.

જાન્યુઆરી ૧૯૨૨ નો નવો અંક તૈયાર થાય છે. ૧૯૨૨ ના લવાજમ મની ઓર્ડરથી મોકલી આપનાર ગ્રાહકોને વિનતિ કરીએ છીએ

... અરુણોદય.

—વાર્તાઓ—

રસ-દીક્ષા સચિત્ર
સુજન પર સુજન
રાજકુમારીનું વિચિત્ર સાહસ

ઉપરાંત ... ગ્રન્થાવલોકન વિગેરે

તંત્રીઓ

ર. અમાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી એ
ચ. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ
પ્રકાશક
રા. રમણીયરામ ગોવર્ધન

[જાહેરખબર માટે આ પાનુ આપવાનુ છે]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કેનવાસરો જોઈએ છીએ.]

એક અવાજે વખણાયલા પુસ્તકો !

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમા સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો.

રૂપેરી પુઠાંના બાઇન્ડીંગમાં — લેખકોની છબીઓ સાથે

૧.	ગુલાબસિંહનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ. સૌ. [illegible] કૃત	રૂ ૨-૦
૨.	લલિતનાં કાવ્યો રા. લલિતનાં [illegible] સંગ્રહ	રૂ ૧-૮
૩	બાવીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ રા. કેશવપ્રસાદ છો. દેસાઇ, બી. એ. એલએલ. બી. કૃત	રૂ ૨-૦
૪.	સાક્ષરજીવન રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ ૨-૦
૫.	ઉષાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા સ્વ. [illegible] બી. એ. કૃત	રૂ ૨-૦
૬.	કમળાના પત્રો રા. [illegible] ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ ૨-૦
૭	અરવિંદ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રા. મોતીલાલ [illegible] મહેતા કૃત	રૂ ૨-૮
૮.	હું, સરલા ને મિત્રમંડળ રા. ધનસુખલાલ કૃ. મહેતા કૃત	રૂ [illegible]
		રૂ ૧૫-૮

નોંધ: સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૧ ને ૧૯૨૨ ના લવાજમ ભર્યા હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ ૧૪ ની કિંમતે આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

જરા જરૂર વાંચો:

આ ડીસેમ્બરના અંક સાથે આ વર્ષ પુરૂં થાય છે, અને અનેક મુશ્કેલીઓમાં ગ્હીને પણ અમારા કદરદાન ગ્રાહકો જોઈ જ- ણ્યા હશે કે ઘણા વધુ સારી સામગ્રી સમાલોચકમાં ફરી ચિત્રો વગેરે ઉમેરવામાં આવ્યાં છે, અને આ વર્ષે લેખોની ભૂમિકા પણ નવી, નિક અને ઉત્તમ પ્રકારની આપાઈ છે; આથી સર્વ ગ્રાહક બન્ધુઓને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરીએ છીએ કે નવા વર્ષ-૧૯૨૩-ના ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહીને તેમ જ નવા ગ્રાહકોના નામ, નોંધાવી આ પ્રાચીન- નૌનિકન ગુજરાતી મેગેઝીન પ્રત્યે આપના કૃપા કરશો. જેમના લવાજમ આ અંક સાથે પુરા થાય છે તેમને ખાસ વિનંતિ, કે ૧૯૨૩ ના લવાજમના રૂપીઆ છ વખતી રવાલે મોકલી આપશો. વી. પી. થી નકામું ખર્ચ અને અંક મેળવતા વિલંબ થાય છે માટે જ.

મુંબાઈ, ડીસેમ્બર ૧૯૨૨

સમાલોચક ઑફિસ.

લેખકો.

...ગનલાલ પંડ્યા
...મણીયરામ ત્રિપાઠી
...ન્દ્રનાથ દેસાઈ
...નુભાઈ જમુનીઆ
...યન્તિલાલ
...ગદીશ
...શ
...ડીંગ
...વિનયકાન્ત
...ચનલાલ શાહ
...રિહરાણું આચાર્ય
...લિખિત વિગેરે

જાન્યુઆરી ૧૯૨૩ નો નવો અંક તૈયાર થાય છે. ૧૯૨૩ ના લવાજમ મનીઓર્ડરથી વેળાસર મોકલી આપવા— આગ્રહ પૂર્વક વિનંતિ કરી છે.

...માં આવેલ ... લેખો...

અરૂણોદય.

—વાર્તાઓ—

પ્રેમ-દીક્ષા સચિત્ર

સુઝના ઉપર સુઝના

રાજકુમારીનું ચિત્ર માહત્મ્ય

ઉપરાંત 'કાન મહેને નાગે નાચે બટનાવેર'નું સચિત્ર અવલોકન વિગેરે

તંત્રીઓ

રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.

રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ...

પ્રકાશક

રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિલાયતી તીજોરી ફ્રેંચ તીજોરી, અમેરીકન તીજોરી
અને ગોદરેજની ગામઠી તીજોરી

શેઠ હરગોવનદાસ જમનાદાસ રામજીએ તીજોરીઓ ખરીદ કરવા
પહેલા તપાસ કરી તેનુ પરિણામ

મેસર્સ ગોદરેજ અને કૉ. ,મુબઈ.

જત મારા તથા મારા સ્નેહી માટે ચારથી પાચ તીજોરી ખરીદ કરવાની હતી તેથી તમને મારે ઘેર બોલાવ્યા હતા તમે મને મળવા આવેના પણ તમારો મારી સાથે મેળાપ થએલો નહી તે દરમ્યાન મૂળજી જેઠા મારકીટમા આગ લાગી અને તે આગથી તમારી તીજોરીમાનો કેટલોક માલ બળી ગયેલો માલમ પડયો તેથી તમારી તીજોરી લેવા વિચાર માંડી વાળ્યો જેથી હમોએ વિચાર કરી અમારા સ્નેહીની ઓફીસ મારફત અમેરીકા ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લાન્ડના તીજોરીવાળાના કેટલોગો તથા ફાયરપ્રુફ તથા બરગ્લરપ્રુફ તીજોરીની હકીકતો મગાવી અને તે વાચ્યા બાદ હુ તથા મારા સ્નેહી મિત્ર એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે તમારી તીજોરી ખરીદ કરવી એ વધારે સારૂ છે તે ઉપરથી મારે માટે બે તથા મારા સ્નેહી માટે બે મળી ચાર તીજોરી બનાવવાનો તમને ઓર્ડર આપેલો છે જે તૈયાર થયે મારા બીજા સ્નેહીનો વધુ ઓર્ડર આપવા વિચાર છે   લી. હરગોવનદાસ જમનાદાસ રામજી

મૂળજી જેઠા મારકીટની આગમા ગોદરેજની ૧૦૧ તીજોરી હતી જયારે બીજા મેકરોની કોઇની એક કોઇની બે અને કોઇની ચાર એટલી જ હતી

ગોદરેજની ૧૦૧ માહેની સાત તીજોરીમા સઘળુ બળી ગયુ હતુ અને આઠમા થોડુ ઘણુ નુકશાન થયુ હતુ જયારે ૮૬ મા સઘળુ સલામત રહ્યું હતું આ ૮૬ માહેની સઘળીને બહુ તાપ લાગ્યો હશે નહીં પણ ૨૫ તીજોરી એટલી તો ગરમ થઇ ગઇ હતી કે કેટલીક ફુલી ગઇ હતી, કેટલીક મરડાઇ ગઇ હતી અને કેટલીકના પીતળના હેંડલો પીગળી ગયા હતા. આટલો સખત તાપ છતા દરેક માહેના કાગળ દાગીના વિગેરે સઘળુ સલામત રહ્યુ હતુ વાચનાર પુછે કે આટલો સખત તાપ છતા ૮૬ તીજોરીમા જરાએ નુકશાન નહીં થયુ ત્યારે આઠ તીજોરીમા થવાનુ કારણ શું તો તેનો જવાબ એ છે કે

જે તીજોરીઓમા નુકશાન થયુ તે લડાઈ દરમીયાન બનેલી હતી અને જેમા બહુ મજબુત ગરમી છતા કશુ બળ્યુ નહીં તે લડાઈ પહેલાની હતી

કાપડિયા ભાઇઓએ જોયુ હતુ કે જુની તીજોરીઓમા નુકશાન કશુ થયુ હતુ નહીં પણ નવીઓમા થયુ હતુ પણ તેનો ભેદ નહી જાણવાથી તેઓ એવુ બોલતા હતા કે ગોદરેજે શરૂઆતમા સારી તીજોરીઓ બનાવી અને કામ ચાલવા પછી દગો કરવા માડયો

ખરો ભેદ એ છે કે ફાયરપ્રુફ કરવા માટે જે જે વસ્તુઓ ગોદરેજ વાપરે છે તેમાની કેટલીક જે આ દેશમા થતી નથી તે લડાઈ વખતે પુરતી મળતી હતી નહીં અને તેથી લડાઇ દરમ્યાન બનેલી તીજોરીઓને નુકશાન પુગ્યું હતુ

એ આગ વખતે બે દુકાનમા બે તીજોરી જોડાજોડ હતી એક ગોદરેજની અને એક જાણીતા મોટા વિલાયતી મેકરોની અને બન્ને ઠેકાણે જયારે ગોદરેજની તીજોરીમા સઘળુ સલામત હતુ ત્યારે વિલાયતીમા બળી ગયુ હતુ

આગ પછી જે રીતે શેઠ હરગોવનદાસ જમનાદાસ રામજીએ ફ્રાન્સ, વિલાયત અને અમેરીકા કાગળો લખી કોણની તીજોરી ભરોસાલાયક છે તેની તપાસ કરી ગોદરેજની ચાર તીજોરી લીધી તેવુ કયુ નહીં પણ ગભરાટમા દોડાદોડી કરી બેસી જે કેટલાક કાપડિયા લોકોએ પરદેશી તીજોરીઓ મગાવી છે તેઓએ હવે વિચાર કરવો જોઇએ

ગોદરેજનુ કારખાનુ —ગેસ કપની પાસે પરેલ—મુબાઇ

તમારે ત્યાં શુભ પ્રસંગોપર

ટી–પાર્ટી—

નાચ–પારટી—

એટ–હોમ—

ઇવનીંગ એન્ટરટેનમેન્ટ—

ઇત્યાદિ મેળાવડાઓમાં—

રીફ્રેશમેન્ટસ માટેની ગોઠવણ કરવાનું અમને સોંપો—

ફાંક્ડું કામ—

વાજબી દામથી—

ટુંક વખતમા—

અને તમને ૧૦૧ ટકા સંતોષ મળે તેવુ કરી આપીશુ—

એસ્ટીમેટસ મગાવો—

ભાવ તાલ જરૂર પુછાવો—

ગોવિંદજી વસનજી

મુખ્ય ઑફીસ–ચીરાબજાર.
બ્રાંચ નં. ૧–ઠાકોરદ્વાર.
બ્રાંચ નં. ૨–ગ્રાંટરોડ } મુંબાઈ.

ટેલીફોન ૨૫૫૬૬
ટેલીગ્રામ— "Sweetmart"

Feb 19

પંકાયલા, પુરાણા અને મનપ્રિય મશીન

પૉલીશની શરૂઆત કરનાર.

આ ધધાને એક કેગનેબલ ધવાની સપાટીપર લાવનાર

ઝવેરી કાનજી માલજી

આ નામ કોણ નથી જાણતું !

પહેલા પાયોનીયર

હજી પણ કઈ નવી કૃતિઓ,

નવા ઘાટ, નવા શણગાર, અને ના અનેકારે

તૈયાર કર્યાં જ જાય છે!

દુકાને પધારી તરત લઈ જોશો તો

જરૂર જ મોહશો!

પરિણામે અમને ખટાવ્યા વિના

છુટકો જ નથી!

પછી આજે આવો કે કાલે!

અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

ટેલીફોન નં. ૭૮૨.

ભીખા કલ્યાણજીની કંપની

અમૂલ્ય તુલ્ય દવાઓ.

શરદીના મિક્ષ્ચર
કોલેરા વિશુચીકા માટે
[illegible]
કિંમત બાટલી એકના આના દશ

બાળ રોગ માટે
[illegible]
કિંમત બાટલી એકના આના ચાર

તાવનું અકસીર મિક્ષ્ચર.

આ મિક્ષ્ચર ટાઢીયા [illegible] ઉપર [illegible] કરવામાં આવ્યું છે [illegible] દવાથી [illegible]

કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

ગાંડીવ એન્ટી-રૂસેટીક બામ.

[illegible] તેમજ [illegible]

કિંમત બાટલી એકના આના આઠ

[illegible]
[illegible]

ભીખા કલ્યાણજીની કંપની દવાવાળા,

[illegible] મુંબઈ

જરૂર છે !

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

મારે એ વાત દુનિયાને જણાવવાની જરૂર છે કે-ને એક શક્તિની અસરકારક અને ચમત્કારિક વા જે પાચનશક્તિ, મન, મગજ, નાડી, વીર્ય, નબળાઈ વિગેરે રેમાં જે કાંઇ દોષ કે વિકાર હોય તે તમામનો નાશ કરી, શરીરને મજબુત અને બળવાન બનાવે છે એ બાબતમાં લાખો સર્ટીફીકેટો વગર માગ્યે મળ્યા છે એ તેની સચ્ચાઈના પ્રમાણો છે કિંમત ૩૨ ગોળીની ડબી ૧ નો રૂપિયો ૧

વધારે વિગત જાણવા માટે મફત મળતું અમારૂં આઇસલિસ્ટ મગાવી વાંચી, વાકેફ થાઓ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી,
જામનગર-કાઠિઆવાડ
મુંબઈ બ્રાંચ ઑફીસ,
કાલબાદેવીરોડ-મુંબઈ

Oct 21]

જો

તમે અન્ય દવાઓની મોટી જાહેર ખબરો અને મીઠાં વખાણોથી છેતરાયા હો
અને તમારા પૈસા નકામા ગુમાવ્યા હોય તો

વાપરો

અમારી 'કામવિનોદ ગુટિકા' જે કમજોરીના બુરા દરદોને નિરમૂળ કરી શરીરમાં નવીન જીવન અને નવો ઉત્સાહ ભરી નિરાશ થયેલી જીંદગીને રસમય બનાવી નવીન યુવાની લાવે છે

કિંમત ગોળી ચાળીસની ડબી એકના રૂપીઆ દસ ૧૦

☞ બી. મહેતાની કંપની.

[Dec 21] મારકર હાઉસ મુંબાઈ નં. ૪.

પાકા રંગના ફેન્સી છાપસો મળવાનું ગંજાવર ખાતુ

શા૦ ફુલચંદ કશોરીલાલ

અમારે ત્યા દરેક જાતનુ રેશમી
તથા સુતરાઉ સાડીઓ છાપ-
વાનુ તથા રંગવાનુ કામ
ઘણી જ સંભાળથી
કરી આપવામા
આવે છે.
ઠેકાણુ નોંધી
રાખજો.

૩૫૪ કાલબા
દેવીરોડ-મુંબઇ
છે જ્યા જેની
ફેશનની સુંદર ડીઝાઇન
માટે વર્ષોથી અમારું
ખાતુ પ્રસિદ્ધ છે
એક વખત પધારી જરૂર જોશો.
જગોરા.

કેશરંજન—પહેલા નંબરનુ મગજ માટેનુ તેલ છે
કેશરંજન—મગજના જ્ઞાનતંતુઓને પુષ્ટિ આપે છે
કેશરંજન—વાળને ખરી પડતા અટકાવે છે ને વાળને જથ્થાબંધ ઉગાડે છે
કેશરંજન—આખો દિવસ મગજ મારી કરનારાઓને ખાસ શાંતિ આપે છે
કેશરંજન—સુગંધ તથા ગુણ માટે સારી રીતે વપરાય છે કિંમત એક શીશીનો રૂ ૧, પોસ્ટેજ જુદુ

પ્રમેહબિન્દુ શું છે?

પ્રમેહબિન્દુ—જુવાનીની ભૂલોથી થયેલા રોગો મટાડે છે
પ્રમેહબિન્દુ—ચાંદી વિગેરે જાતના રોગો ઉપર અદ્ભુત રીતે ફાયદો આપે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાના વાપરથી થોડા જ વખતમા મુક્તિ અપાવે છે; તાવ, બાદ્ધિ ગરમ વિગેરે સારી રીતે દૂર કરે છે
પ્રમેહબિન્દુ—આ દવાથી પોતાના દરેક જાતની નબળાઈ, દરેક જાતના ફાયદા છે, કિંમત વગેરે ૧૧ આના ન૦ જુદા
કવિરાજ નગેન્દ્રનાથ, સેન, ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમા હોલ્ડર,
Feb 18 નં ૧૮/૧ અને ૧૯ લોઅર ચિતપુર રોડ, કલકત્તા.

આપના ઑર્ડરમાં અમારા માસિકનું નામ લખો

એક ૮૯ સ્થાપી
ઈ.સ. ૧૮૯૫.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

હીરા તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ યુરોપથી સીધા
હીરા આયાત કરનારાઓ

અમારે
૧૧ જાતના
[illegible] ના[illegible]ની
[illegible]ના હીરા પાના
[illegible] મોતી [illegible]ની [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] આગીઆ [illegible]

ઠે૦ [illegible] ના કાળબાદેવી રોડ, મુંબાઈ.

[illegible]

દ્રાક્ષાસવ — રતલ દોઢના રૂપીયા બે.

અકસીર દવા !

શરદી મટાડનાર,
ભૂખ લગાડનાર,
દસ્ત સાફ લાવનાર,
ઊંઘ લાવનાર,
તાકત આપનાર,
તાજગી બક્ષનાર,

લહેજતદાર પીણું !

જીવન સાથે વાપરી જૂઓ

ચ્યવનપ્રાશાવલેહ

જીવન — રતલ એકના રૂપીયા અઢી.

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

રોગી નીરોગી,
નબળા સબળા,
નાના મોટા
સ્ત્રી પુરુષ,
સૌને માટે,

જીવનવર્ધક દવા !

દ્રાક્ષાસવ સાથે વાપરી જૂઓ

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ.

એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ ૧૩.

—દુકાન—
જૂની મહાજનવાડી, કાલબાદેવી.

પ્રસિદ્ધ આયુર્વેદિક દવાઓનું
સચિત્ર લીસ્ટ મંગાવો

ઉ. આપના ઓર્ડરમાં [illegible]

જુના અને જાણીતા

ઝવેરીઓ

રામજી ભગવાન એન્ડ બ્રધર્સ.

૯૦૪, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

તારનું સિરનામું 'Muffchain-Bombay' ટેલીફોન નં ૬૭૪

સમાલોચકની જાહેરખબરના ભાવ

એક વખત માટે એક આખું પાનું રૂ ૧૫ અરધું પાનું રૂ ૮ પા પાનું રૂ ૬

—આ ભાવ દર માસ છપાવવા મુકનારને સમજવા. ઓછા વખત માટે કે ખાસ જગ્યા માટે આ ભાવ ઉપર પચીસ ટકા વધારે લેવામાં આવશે.

—કવર ઉપરના ખાસ ભાવ માટે રૂબરૂમાં મળવું વા પત્ર લખીને પુછાવવું.

—આ ભાવ જેટલામાં છપાય છે તેમાં ઘટાડો થઈ શકશે નહિ. વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ભાવ ગમે તે વખતે ફરી શકશે. વધુ માટે નમો યા ખબરૂ મળો.

રમણીયનામ ગોવર્ધનનામ ત્રિપાઠી, પ્રકાશક

સમાલોચક ઓફિસ મોરબી ગોકુળદાસ બાગ નંબર ૨/૩૬ સેન્ડહર્સ્ટરોડ ગિરગામ, મુંબાઈ

તૈયાર છે! તૈયાર છે!

રા. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી એ, કૃત

૧ એક અપને લગ્ન નવલકથા આવૃત્તિ બીજી સચિત્ર રૂપીઓ એક.

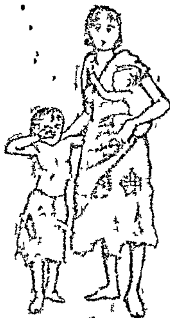
૨ ક્રાઈસ્ટનું અનુકરણ પુસ્તક બીજું આઠ આના.

૩ મનોરંજક વાર્તાવલિ ભાગ બીજો રૂપીઓ એક

એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ

[Nov. ૨] "અને જાણીતા પુસ્તકો વેચનારાઓને ત્યાંથી મળી શકશે

दया धर्मको मूल हय

સાચો સનાતન ધર્મ

દયા જ છે.

એ દયા—એ દાન ક્યાં વાપરશો ? ને ધર્મ ક્યાંથી મેળવશો ? નિ વસ્ત્ર—નાગા નમાયા નિરાધાર, ભૂખે મરતાં, અજ્ઞાનતાના ઘોર અંધકારમાં સબડતા બાળકોને ઉદ્ધારો, તેમને તમારી જ સંતતિ ગણો—તમારા જ બાળકો ગણો ને તેમના કલ્યાણમાર્ગે ઉદ્ધારો તો જ તમે ધર્માભિમાની—દાનેશ્વરી કહેવાઓ. આવા દાન કરવાનું એક જ પ્રસિદ્ધ સ્થળ **નડિઆદ હિન્દુ અનાવાશ્રમ છે.** સેંકડો ગરીબ બાળકો ત્યાં છે ત્યાં યથાશક્તિ દાન મોકલો——**હિન્દુ અનાથાશ્રમ નડિઆદ**

[Nov 21]

લલિતા

વનિતા-આશ્રમ: નડિઆદ.

ન્હાની કુમારીકાઓ, પરણેલી કન્યાઓ, વિધવાઓને આ સંસ્થામાં સંસ્કૃત, ગુજરાતીનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, સીવણ ભરત શીખવાડવામાં આવે છે રેંટીઆનો ઉપયોગ કરાવવામાં આવે છે

દાનેશ્વરીઓ ! ધનિકો !

તમારા ધન આ સંસ્થામાં વેરશો સવ[illegible] જગતાયે વધારે સ્ત્રીઓ રેંટીઆનો ઉપયોગ કરે છે, ધાર્મિક જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે.

આપના ઑર્ડરમાં સમારે ચક્રા નોંધ લેશો

મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ ઝવેરીઓ.

ઉત્તમ કારીગરીના અનેક નમુનાઓનું પ્રદર્શન !

મોહનલાલ એન્ડ કંપની,

દરેક પ્રકારના સોના, ચાંદી અને ઝવે-
રાતના મનપસદ ઉત્તમ દાગીના
બનાવનાર ને વેચનાર.

નં. ૧૯૭-૨૦૧ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,
ગણેશવાડીની સામે, મુંબાઈ.

છાપખાનાઓના માલીકો, પુસ્તકો પ્રગટ કરનારાઓ,
અને
લેખકો માટે ખાસ !

ઉંચી જાતના અંગ્રેજી, અમેરીકન અને એવા બીજી બનાવટના હરેક સાઈજના ને વજનના છાપવાના કાગળો એકપોસ્ટ પેપરો, બ્રાઉન પેપર, આર્ટ પેપર બાઈન્ડીગ કલોથ અને છાપખાનાંઓને લગતી હરેક પ્રકારની અપ—ટુ—ડેટ ઉંચા 'મેકરો'ની પ્રિંટીગ મશીનરી વિગેરે મળી શકશે ભાવ તાલ તથા વિગત મગાવનો. એક વખત પુછાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

ઓફીસોમા વપરાતા
કેસીગ પેપરો, સ્ટૉબોર્ડસ વિગેરે પણ મળી શકશે.
ઑફિસોને લગતી સર્વ પ્રકારની સ્ટેશનરી માટે પુછાવો.
લખો: રમણીકરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોગરજી બિલ્ડીંગ્સ ન ૯, ગિરગામ, મુંબાઈ
તારનુ સરનામું 'સમાલોચક' મુંબાઈ

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીકૃત

સરસ્વતીચંદ્ર	ભાગ ૧ લો (સાતમી આવૃત્તિ) રૂ ૧॥		ચારે ભાગની કિંમત
"	ભાગ ૨ જો (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) રૂ ૧		સવા સાત
"	ભાગ ૩ જો (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨		રૂપીઆ.
"	ભાગ ૪ (ચોથી આવૃત્તિ) રૂ ૨॥		

મળવાનું ઠેકાણું ૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ

૨. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,

મોરારજી બીલ્ડીંગ્સ, ગીરગામ, મુંબાઈ નં ૪

૩ અને સર્વે પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

ધી બેંગાલ સ્વીટમીટ એમ્પોરીયમ.

પારેખ હોસ્પીટલ સામે, નં ૬૩ સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,

ગીરગામ, મુંબાઈ

ખરેખરી શુદ્ધ સ્વદેશી મિઠાઈ.

ચોખ્ખો અને પાકો માલ

બંગાલની જાતજાતની અનેક જાતની મીઠાઈ મુંબાઈની શોખીન પ્રજાને માટે અમારે ત્યાં રાતદિવસ તૈયાર રહે છે કલકત્તાના વખણાયેલા રસગુલ્લા, રાજભોગ, સીતાભોગ, મહીદાના, દીલકુશ સંદેશ, પાતુઆ વિગેરે અનેક જાતની મીઠાઈ કલકત્તાના કુશળ કંદોઈઓ તૈયાર કરે છે

અમારી મીઠાઈના ભાવ ઘણા જ મધ્યમ છે ઉપરાંત મુંબાઈની પ્રજાને અનુકૂળ એવી વાનગીઓ પણ તૈયાર રાખીએ છીએ

લગ્નપ્રસંગમાં અને જાહેર પાર્ટીઓ માટે ખાસ ઓર્ડરો લેવામાં આવે છે ને મધ્યમ ભાવે જલદીથી જોઈતો માલ પૂરો પાડવામાં આવે છે. આ નહિ ચાખેલી હોય ત્યારે એક વખત સ્વાદ લો. આહકોને હમેશાં સંતોષ આપે એવી અમે ગોઠવણ રાખી છે

August 1921]

૬૧ મુંબાઈ સૌરંગ. સમાલોચકની નોંધ

[...] સમાલોચક. [...]

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ भ. गी. १७-१५

પુસ્તક ૨૬ મું] ડીસેમ્બર, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૧૨ મો.

તંત્રી—રા. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.
પ્રકાશક—રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિષયાનુક્રમણિકા.

વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ૭,
હિન્દુસ્તાન બહાર શીલીંગ ૧૦. છૂટક અંકની કિંમત દશ આના.
લવાજમ આગાઉથી જ લેવામાં આવે છે

સમાલોચક,]   કા'ન મ્હને વારે વારે અટકાવે રે !   [ડીસેમ્બર, ઈ સ ૧૯૨૧.

ચિત્રકાર રા જગન્નાથ પટેલ]   પૃષ્ઠ ૫૧૧   —કૉપીરાઈટ.

સમાલોચક

પુસ્તક ૨૬ મું,], ડીસેમ્બર, ઈ. સ. ૧૯૨૧. [અંક ૧૨ મો.

પરદેશી કાપડનો બહિષ્કારઃ
સ્વદેશી મીલો કે ચરખા ?

લેખક રા. રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

હિંદુસ્તાનની પ્રજા એક જ માર્ગે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય પાછું મેળવી શકે—હિન્દની રાજકીય પરાધીનતાને જે સાધનવડે પરદેશી રાજકર્તા પ્રજાએ વેગ આપ્યો છે એ સાધન જો આપણે આપણા હસ્તગત દૃઢતાપૂર્વક ખંતથી અને પરિશ્રમપૂર્વક પુનઃ મેળવી શકીએ તો હિન્દના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધનો શુભ અંત જરૂર જ ધાર્યાં કરતાં વ્હેલો લાવી જ શકાય. ઇતિહાસકારો અને અર્થશાસ્ત્રીઓ અને આ દેશના વિચારવંત અનેક રાજદ્વારી પુરુષો એ એક વિષયમાં તો સંમત જ છે કે આ દેશનું નાણું આ દેશની બહાર પરદેશી પ્રજાના વ્યાપારની એકદષ્ટિ સ્વાર્થબુદ્ધિવડે જેટલું ખેંચાયું છે ને ખેંચાય છે તેનો આપણે જો વ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રતિરોધ કરીએ તો હિન્દ તવંગર થાય કે નહિ એ વાત એક બાજુએ મુકી દઈને પણ એટલું તો ચોક્કસ જ છાતી ઠોકીને કહી શકાય કે આપણે દારિદ્ર્યમાં વધારે ઉંડા સબડતા જતા તો બચીએ જ.

દત્ત અને દાદાભાઈ જેવા મહાન્ દેશભક્ત ઇતિહાસકાર અને અર્થશાસ્ત્રીઓએ આ પીળા દિવસની સૂરતનાં ચિત્રો આજ દસકાઓ અગાઉ ચિતર્યાં છે, એ ચિત્રો આજ સૂર્યતેજે વધારે ભયંકર—વધારે વિષમ થતાં જ ગયાં છે, અને એ સ્થિતિ પલટી નાખવા માટે આ દેશના આગેવાન ગણાતા લોકનાયકો અને સ્વદેશાભિમાન કે માતૃભૂમિના પ્રેમનાં બૂંગણાં ફૂંકનાર મહાજનો કે કરોડાધિપતિઓએ છુટક છવાયા પ્રયાસો સિવાય લગભગ કંઈ જ કર્યું નથી એમ કહીએ તો જરાયે ગેરવ્યાજબી ગણાય નહિ. લોકનાયક—રાજદ્વારી પુરૂષોએ અવારનવાર ભાષણો જ આપ્યાં કર્યાં તો ધનિકોએ પોતાના જ સ્વાર્થને બરાબરનાં ધ્યાનપૂર્વક લક્ષ્યમાં રાખીને મીલોનો ઉદ્યોગ, [પ્રસ્તુત લેખમાં આ જ ઉદ્યોગની ચર્ચા કરવાનો ઉદ્દેશ હોવાથી અન્ય ઉદ્યોગો સંબંધમાં મૌન જ ધારણ કરાયું છે] ઠીક કેળવ્યો. આ ઉદ્યોગમાં આ દેશના કલ્યાણની સાધનાની ભાવના હોવી જોઈએ એ હદે દૂર જ રાખવામાં આવ્યું છે. મીલઉદ્યોગને લીધે અનર્ગલ દેશના ધનનો અમુક ભાગ પરદેશ જતો અટકયો ખરો પરન્તુ એથી કરીને જે લૂંટ આજ સુધી થઈ છે તેને ઠેકાણે કર્યું ને ભયંકર વધતી ગઈ એની રોક જ નથી કરી શકે એમ નથી. આ

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨—૦—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કું., મુંબાઈ

ઉદ્યોગ જો કેવલ સ્વાર્થબુદ્ધિથી જ પ્રેરાયો હોત નહિ અને હિન્દના કલ્યાણનાં દૃષ્ટિબિન્દુઓ સદ્ધર્મ રખાઇને રાષ્ટ્રીયદૃષ્ટિ એમાં ને પુરેપુરી રીતે આમેજ કરવામાં આવી હોત તો પણ ઓછી ના જ થતો પણ વધત તો નહિ જ, જો કે મ્હારા તો એ ચોક્કસપણે માનવું છે કે ઘટેલું પ્રમાણ ઘણું ઓછું થાત જ આ લેખમાં મીલઉદ્યોગનો ઇતિહાસ કે તે સંબંધના સતાવાર આંકડાઓ રજુ કરવાનો ઉદ્દેશ જ નથી એટલે એ ઉંડા વિષયની ચર્ચા અહિં અસ્થાને જ ગણાય.

૧૯૦૫ ની આસપાસ જ્યારે બંગભંગનો પ્રશ્ન બંગાળની પ્રજા સમક્ષ ખડો થયો ત્યારે એ પ્રજાએ સ્વદેશી અને પરદેશી કાપડના બહિષ્કારના બન્ને પ્રશ્નોને ખુબ આગળ ધર્યાં હિન્દુસ્તાન સમસ્તમાં સ્વદેશી અને બહિષ્કારે પ્રવેશ કર્યો કરતાં એથી કશું વિશેષ સાધી શકાયું નહિ. એનાં કારણો એ કાળે ઘણાં હતાં—એ કારણો હાલ નથી વર્તમાન કારણો તદ્દન જુદાં જ છે પણ એ સમયે આ ચળવળ કેમ બંધ પડી, પુરેપુરી બંધ ના પડી તો કેમ શરૂમાં જે જામી ગઇ અને આગળ ના વધી શકી કે ચિરસ્થિત ના મેળવી શકી એ સર્વનો વિચાર આપણે અહિં કંઇ કરવો જરૂરનો છે

સ્વરાજ્ય ને સ્વદેશીના મ્હારા લેખમાં આનો કંઇક ઉલ્લેખ મ્હેં કર્યો છે ૧૯૦૫ ની એ ચળવળનું મૂળ કારણ શું હતું ?—બંગભંગ કોંગ્રેસના આગેવાન રાજદ્વારી પુરૂષોએ બંગભંગના પ્રશ્નને પ્રાંતિક દુર્ભાગ્ય ગણીને એ દુષ્કૃત્ય સ્હામે વિરોધ દર્શાવ્યા શિવાય વધારે કશું જ કરવાની હસીને ના પાડી સ્વદેશી કાપડ વાપરવાનો એમણે ઠરાવ જ કર્યો અને બહિષ્કારની વાતનો સ્વીકાર સુદ્ધાં કર્યો નહિ બંગીય પ્રજામાં જે ઉત્સાહ હતો તે ઉત્સાહ આખા દેશની પ્રજામાં તે સમયે તેટલા પ્રમાણમાં તો ન હતો, એવો ઉત્સાહ આણવા માટે દૃઢતાથી અપૂર્વ પ્રયત્નો કોઇએ કર્યા પણ ન હતા, સુરેન્દ્રનાથ—સર સુરેન્દ્રનાથ—તે વખતે આ ચળવળના મુખ્ય નેતા હતા, બંગાળના એ તાજવિનાના રાજા ગણાતા હતા પ્રજાએ પ્રેમથી 'શાન્તિસેચન' ની મહાન્ ક્રિયા કરી સુરેન્દ્રનાથને અપૂર્વ માન આપ્યું હતું આજ પંદર વર્ષે હિન્દની પ્રજા મ્હમજી શકી છે કે સુરેન્દ્રનાથનું હૃદય મૂળથી જ એ ચળવળમાં ન હતું ૧૯૦૫ કરતાં શું આજે સ્થિતિ સુધરી ગઇ છે કે શું હિન્દ આજ વધારે સુખી—સ્વતંત્ર છે કે એ જ સુરેન્દ્રનાથ આજ લોકદ્રોહીના કલંકનો સ્વીકાર કરી લેવા તૈયાર ? આપણી મીલોનો ઉદ્યોગ આજ કરતાં તે સમે ઘણો ઉગતો હતો અને કહેવાય છે તેમ કેટલીક સ્વદેશી મીલોએ ધાનત ચોરી સ્વદેશીને નામે પરદેશી કાપડ દમ ભીડીને વેચવા માંડ્યું કે ખરાબ રૂ અને પુષ્કળ કાંજી નાખી સ્વદેશી કાપડનો વધવા લોકનો ઉપયોગ હાથે કરીને ઓછો કરી નાંખ્યો—આવાં આવાં અનેક ન્હાનાં મ્હોટાં કારણોને લીધે ૧૯૦૫ ની સ્વદેશી ચળવળ લગભગ અટકી જ ગઇ હતી પણ એના પરિણામે, ઘણે ઠેકાણે સ્વદેશી ભંડારો સ્થપાયા અને એ ભંડારો પણ આજ સુધી સારૂં કામ કરી રહ્યા છે એ ભંડારોના સંચાલકોએ જે સ્વદેશસેવા એક ધર્મથી કર્યા કરી છે તે બેશક અભિનંદનને યોગ્ય છે આમ આપણે પંદર વર્ષ ઉપરની આ ચળવળ ઉપર દૃષ્ટિ નાંખી ગયા હવે જોવાનું

વધારે ઉંડા ઉતરનારને એ સત્ય હકિકત જણાશે જ કે સાથે આપણે ભૂલવું નહીં જોઈતું કે આ ચળવળ એટલે સ્વદેશી મીલોમાં વણાયેલું જ કાપડ આપણી મીલો પુરેપુરી સ્વદેશી તો આપણે ગણી જ શકીએ નહિ કારણ, એમાં વપરાતું સાચ સામાન-કોલસામાં બીજી વસ્તુથી તે મ્હેરામાં મ્હેટા મોટરો સુધીનું બધું જ આપણે પરદેશથી જ આણવું પડે છે કારણ, મીલવાળાઓ મ્હોટે ભાગે પરદેશી જ મનુષ્ય વાપરે છે કે જે મીલમાલેકોને અન ખરો લાગ્યો છે કે મીલોના ધણીઓ વિગેરે જેવી જવાબદાર જગ્યાએ તો અમે તેજ હોવા જોઈએ કારણ મીલમાલેકો એજન્ટો [illegible] ની હિતાહિત જનતાનાં કલ્યાણ માટે મીલો સ્થાપી છે એવું સમજતા જ નથી વળી આ [illegible] ખરો કે મજુરી તો આપણી જ છે અને જેનો પૈસો પરદેશ જતો અટકે તેને આપણો સાથ [illegible] આપણા મીલમાલેકોનો મોટો ભાગ [illegible] તે કારણોસર યે મીલઉદ્યોગને રાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટિથી ખીલવતા નથી બુદ્ધિ અર્થ સાધન અને શક્તિ હોવા છતાં યે કેવળ સંકુચિત વ્યાપારવૃત્તિ અને સ્વાર્થાંધતાથી એવા તો એ બંધાઈ ગયા હોય છે કે એમની નજર સમક્ષ બીજું કશું જ દેખવામાં આવતું નથી

ગાંધીજીએ ઉપરટે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર સ્વીકાર્યો અને કોંગ્રેસે પણ એ આજે એ સ્વીકાર્યો સુરેન્દ્રનાથ જે ના કરી ગયા તેના કરતાં [illegible] ગાંધીજી સ્હેજમાં કરાવી શક્યા ગાંધીજીએ આ પ્રશ્નને દરેક હિન્દીવાનનો કર્યો [illegible] સુરેન્દ્રનાથ પોતાના કૃત્યની નિષ્ફળતાનાં મૂળ તપાસ્યા વિના જ આજ એ જ સ્વદેશી અને બહિષ્કાર વિરુદ્ધ થઈ રીસાઈ બેઠા છે ગાંધીજીએ કોંગ્રેસપાસે ઠરાવ જ કરાવ્યો નહિ પરન્તુ ઘણું આગળ કર્યું [illegible] રીતે જેમ ઘણી છે તેમ ગાંધીજીએ પરદેશી કાપડના બહિષ્કારનું આ દોલન એવું સમાન રીતે પડીને પ્રજાજનોપાસે આચારમાં મૂકાવ્યું ? કે એનો પ્રચાર શહેરોના મ્હોટા મગજવાળાઓમાં કે છૂટે મજલે બેસનારને તો જરાએ આવી શકે એમ નથી એની અદ્ભુતતાનો આભાર કરવો એ કંઈ છોકરાની રમત નથી ગાંધીજીએ ચરખાનું સુદર્શન ચક્ર ફેરવ્યું પોતે માને છે એટલું જ નહિ પરન્તુ દેશનો એક મ્હોટો ભાગ પણ માને જ છે કે એ ચક્રથી જગત્ પણ જીતી શકાશે [illegible] એક [illegible] આ ચક્રમાં [illegible] જોવાનું અભિમાન રાખે છે આ લેખમાં આ ચક્રનો વિજય જ છે એવી આ દેશની પરાધીનતા નષ્ટ થવાની જ આશા છે તેની ખીલવણી [illegible] વર્તમાન પરિસ્થિતિ તપાસતાં અશક્ય છે એ બતાવવાનો કંઇક ઉદ્દેશ છે

સ્વદેશી મીલોના જ કાપડના ઉદ્યોગ વધારવો જોઈએ નવી નવી મીલો ઉભી કરી આપણો મીલઉદ્યોગ વધારે સતેજ કરવો જોઈએ અને તેની જ આપણે [illegible] ચરખાઓથી કશું જ વળે નહિ મીલની ખાદી આગળ [illegible] કરીને કિંમતની [illegible] હાથવણાટની મોંઘી ખાદી કેમ ટકી શકશે ? એ જાડી ખાદી [illegible] લોકોને તો સોંઘું જ જોઈએ [illegible] એ સોંઘો જ માલ વાપરશે વળી મીલના [illegible] થોડા જ સમયમાં વધારે કાપડ કાઢી [illegible] દેખીતી વાત છે કે [illegible] સાનેથી બની

[illegible] ૨-૯-૦ એન એસ નિપાણી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

શકે નહિ ' આવી આવી અનેકરંગી દલિલો એટલા તો વજનથી અને એટલી તો દૃઢતાથી રજુ કરવામા આવે છે કે જેને સ્વદેશપ્રેમની સ્હમજણ નથી કે જે અણુધડ હોય છે તે બિચારે ગભરાઇ જ જાય પરન્તુ ખાદીનો વિજય આજ એક સનાતન સત્ય ઠરી ચુકયુ છે ખાદી આજ સારા હિન્દુસ્તાનમા તેની નવે દિશાઓમાં ચોમેરે હનાક પૂજાય છે અને લોકને-ભારતની સારી જનતાને એથી જ શરીર ઢાંકવુ પસંદ થઈ પડયુ છે-લોકો એમ સ્હમજી જ ગયા છે કે એથી શરીર ઢાંકવુ એ જ હિન્દીજન તરીકે આપણો ધર્મ છે આજથી ૭ માસ પહેલાં ખાદીની શરૂઆત હતી, ને ઘણા લોકો ખાદી પહેરતા લજવાતા હતા ત્યારે આજે ખાદી ના પહેરનારને શરમાવું પડે એવુ છે, ખાદીવાન્ ખાનદાન ગણાય છે એ ખાદી તૈયાર કરવા માટે સુતર હાથનું જોઇએ, તે લોકોએ આત્મબળથી અને દૃઢતાથી પુરૂષાર્થ કરી જોતજોતામા ચરખારૂપી ચક્રો થકી તૈયાર કર્યું અને આજ ૭ માસની મુદતમાં કોડ ક્યો ખાદી થઇ રહ્યુ છે પરદેશી વસ્ત્રોનો બહિષ્કાર આજ એક સ્થાપિત સત્ય ઠરી ચુકયુ છે અને ઝીણવટથી વિચાર કરનાર કોઇ પણ હિન્દીજન કહી શકે કે ખાદીએ જ પરદેશી વસ્ત્રોનો બહિષ્કાર સફલતાથી કરી આપ્યો મુંબાઇ જેવાં મ્હોટા શહેરો કે જ્યા લાખોની સંખ્યામા વસ્તી છે તેના પ્રમાણમાં ન્હાનાં ગામો અને ગામડાઓ જ્યાંની વસ્તી હજારોથી મપાય છે ત્યા ચરખાઓ વધારે જ છે, સાળો પણ વધુ જ છે અને લોકો ઉમંગથી-ધર્મ ગણીને ખાદી પહેરે છે જે વિજયપ્રાપ્તિ ખાદી આપણને આપી શકી છે તે મીલો કદાપિ યે ના જ આપી શકી હોત આપણે જેટલી સહેલાઇથી, જેટલી સરલતાથી અને જેટલા ટૂંકા સમયમાં, થોડા સાધનોથી ને થોડી જ મુડીથી ખાદી તૈયાર કરી શકયા ને કરાવી શકયા તેટલી સુગમતા ને સરલતાના સાધન બીજા કોઇ જ નથી એ તો કોઈ પણ કહી શકે મીલોના કાપડ કરતા ખાદી-હાથના જ સુતરનુ વણેલુ હાથ વણાટનું કાપડ-વધારે ઘડીભરને માટે મોઘુ અને જાડુ અને કઢંગુ લાગે એ ખરૂં પણ, વખત જતાં એ વધારે શુદ્ધ કાપડ-જ આપણા મુક્તિસંગ્રામને પોષક બની રહેશે એક મીલ ઉભી કરવાને આપણે કેટકેટલાં સાધનો જોઇએ અને કેટલો લાંબો સમય જોઇએ એટલાનો જ વિચાર કરીએ તો યે એટલુ તો સ્હમજાશે જ કે આ રેંટિયાઓ-આ ચરખાઓ આજ કેટલા ઉપયોગી થઇ પડયા છે નવી જ એકાદ મીલ ઉભી કરવા માટે આજે લાખો રૂપીઆ જોઇએ, એ લાખો રૂપીઆ સાચા કામ માટે આપણે પરદેશ જ મોકલવા પડે અને મકાનો વિગેરે ઉભાં કરવા માટે બે ત્રણ વર્ષો જોઇએ જૂની મીલો તો જેટલુ કાપડ કાઢી શકતી હોય તેથી સ્હેજ વધારા સિવાય વધુ કાપડ કાઢી શકે નહિ, અને એ વધુ કાપડ કાઢી એમા દેશી ઉદ્યોગો નાશ પામતા નથી એથી મીલ એજન્ટોને જ ધનપ્રાપ્તિના માર્ગ ખુલ્લા કરી આપવાનું બને દેશમા એથી ઉદ્યોગ વધતો નથી, દેશના ગરીબ વર્ગને એથી વધારે પેટ ભરીને ખાવા મળતુ નથી પરિણામે આ દેશની આર્થિક સ્થિતિમા આવકારદાયક સારો સંગીન સુધારો થવાની વાતો જ થઇ શકે વધુ નહિ આપણા દેશમાં આજ. લોકોને પેટભરીને પુરતું ખાવામાટે અન્ન મળતુ નથી, શરીર ઢાંકવામાટે કપડું નથી, અને પરિણામે રહેનાર પડયે આપણે ત્યાં દરિદ્રતા, કંગાલપણું, નિર્ધનતા, આળસ ને ગરીબાઇ વધતાં

અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ (સ્વ. ઝવેરીલાલ કૃત) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

જાય છે આ કડવું જીવન દૂર કરવા માટે જે આપણે આપણી આર્થિક સ્થિતિ સુધારવી જોઇએ, હજારો નહિ પણ લાખ્ખોની સંખ્યામાં નિરૂદ્યમ અને આળસમાં સડી જતા આપણા અનેક ભાઇબ્હેનોના જીવનને આપણે દેશના કલ્યાણમાર્ગમાં રોકવા માટે, ભૂખે મરતાં અને નગ્ન ફરતાં ભાઇબ્હેનોને જીવાડવાં એ આપણો ધર્મ છે, એટલા જ માટે અત્યારે આ જેટલી મદદ જરૂરની છે તેટલી બીજાની નથી રેંટિયો દરેક માણસ—સ્ત્રીપુરૂષ, બાળ અને વૃદ્ધ સર્વે થોડી મુદતમાં ફેરવી શકે, એ નિરૂદ્યમી જીવનમાંથી કંઇ ઉદ્યમીજીવન ગાળી શકે ઉદ્યમીજીવન પુરૂષાર્થ આદરી શકે અને ક્ષમાનજીવનને ઉપયોગી જીવન બનાવી શકે ખરૂં છે કે ઘરમાં બેસી બેસીને અનેક બીજા ન્હાના મ્હોટા ઉદ્યોગ કરી શકાય છતાં એ દેશની વર્તમાન પરિસ્થિતિને બરાબર રીતે પહોંચી વળવા માટે, આપણી કંગાલીયત ને ગરીબાઇને દૂર કરવાને માટે, આપણા ઝુંપડાઓમાં વસતાં હજારો નિર્ધન પણ ઉન્નત અને સત્કારી સ્નેહાળ મીઠા જીવનને વધારે ઉન્નત પન્થે વાળવા અને દેશના કલ્યાણયજ્ઞમાં એ પોતાની આહૂતિ આપવા સમર્થ બને માટે, આ રેંટિઆ—આ ચરખાઓ વિના બીજું કોઇ જ સાધન આવશ્યક નથી, બીજા કોઇ જ સાધનથી આ દેશનો મુક્તિમાર્ગ સાધી શકાય તેમ નથી ચરખાથી જ આ દેશની સ્વતન્ત્રતા સાધ્ય છે એ સનાતન સત્ય ગાંધીજીએ આપણી પાસે આજે જે સમર્થતાથી સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું છે એટલે એ ઉપર જેટલું કહીએ તેટલું પિષ્ટપેષણમ્ ગણાઇ શકે

પણ આપણો કંગાલ દેશ આટલા દારિદ્રયમાં સબડે છે એ વિગેરે કરૂણતા હોવા છતાં યે લાખો હિન્દવાસીઓને જાણે કંઇ જ સ્નાન કે સૂતક હોય નહિ તેમ મરતા ને રીબાતા પોતાના જ ભાઇબ્હેનો તરફ એ આંખમીંચામણાં કરે છે અને ખાદી પહેરનાર તરફ કંઇક તિરસ્કારે પ્રશ્ન કરી જુએ છે એ હીનદશા કોઇ પણ જોઇ શકે એમ છે હિન્દનાં દુખો પારાવાર છે, એની ગણત્રી એક, બે, ત્રણ કે દસ, સો, હજારથી કદિ જ થઇ શકે એમ નથી અને જેમ જેમ દિવસ ઉગે છે, જેમ જેમ કાળ વહ્યો જાય છે તેમ તેમ એ કરૂણ દશા પણ ગુણાતી જાય છે એ હીનપદ અવસ્થા, એ કંગાલપણું દૂર કરવા શું એક મનુષ્ય તરીકે, શું એક પ્રજા તરીકે આપણો કશો જ ધર્મ નથી? શું આપણું કશું જ કર્તવ્ય નથી? શું આપણે કોઇ પણ પ્રકારના ત્યાગ કર્યા શીવાય જ આ સ્થિતિ બદલી શકીશું? હિન્દવાસીઓ! ઘડીભર પ્રશ્નને આંખ સમક્ષ એકાગ્રતાથી ધરી રાખો અને શાન્તિથી ઉદારદિલથી વિચારી જુઓ અને સમજાશે કે આપણાં કર્તવ્યોનો પાર નથી ચરખાઓ કે ખાદીને હસી કહાડવાના નથી, હિન્દને ખાદીથી સ્વાતન્ત્ર્ય અપાવનારાઓને તરંગી, મૂર્ખાઓ, કમઅક્કલ, કે માથાફરેલાઓ તરીકે ઓળખવાના નથી, પણ એ આખો પ્રશ્ન ઉંડાણથી વિચાર કરવાનો છે કેવળ મીલોના જ કાપડ ઉપર આપણે આધાર રાખી બેઠા હોત તો આપણે આજ જેટલું સાધી શક્યા છીએ તેટલું કાળાન્તે પણ ના જ સાધી શકાત, અને પરિણામે પરદેશી કાપડના બહિષ્કારની વાતો કેવળ કલ્પનાની—સ્વપ્નની વાતો નહિ કે અદ્ધર વાતો ગણાત, સ્વાર્થપટુ અમેને અને ગુલામી હિન્દવાસીઓ જે આ દેશને સારા જગતમાં લજવાવે છે એવાઓ આપણને બેવડા મૂર્ખાઓ ગણત ખરા પણ ખાદીએ મીલ ઉદ્યોગને જ ટેકો આપ્યો છે, પરદેશી કાપડનો સપૂર્ણ બહિષ્કારને એવો તો—

રૂ. ૩ સરલા અને મિત્રમંડળ રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

સમયમા સબળ વેગ આપ્યો છે, અને આપણી નોંધને કે જે આજે તરગ કહેવાય છે, જે આજ મુખ્યાઓના મિથ્યા સ્વપ્નો ગણાય છે તેને અત્યારથીએ પહોંચેના માનવ કરો હાકુન ક છે, તેઓ શાહજાદાના આગમન પ્રસંગે પરદેશી અને હિન્દનોએ મુંબાઇમા શરમભરી રીતે અપમાનજનક કહેવાય છે એ સર્વ દુષ્કર્મો અને દુર્વિચારો કયા પર પૃથ્વીના પોતાના તત્ત્વમ ગમ થઇ જશે ? ખાદી હિન્દને સ્વતન્ત્ર બનાવશે જ ખાદી પહેરી એટલે પહેરનાર અસહકારી થઇ ગયો એવા મહા ભ્રમજનક ભ્રમણામાં ઘણાએ લોકો ભૂલાવો ખાઇ જાય છે પણ વસ્તુસ્થિતિ જુદી છે અલબત્ત ખાદી પહેરનાર દેશની સેવા કરે છે, પોતાનો દેશધર્મ-જાતિધર્મ અદા કરે છે અને દેશની સમૃદ્ધિનો સાધક બને છે ત્યારે બીજી પક્ષે જે અસહકારી હોય તેને વર્ગે ખાદીના જ પહેરવવામા નામ થાય છે, ને તેણે તો ખાદી જ પહેરવી જોઇએ ઘણા જણાએ ખાદી પહેરનારાઓ કે ખાદીની ટોપી પહેરનારાઓના દુષ્કૃત્ય અને દુર્વિચારને એક અસહકારીના જ દુષ્કૃત્ય અને દુર્વિચાર ગણે છે અને ગાંધીજી સુદ્ધાંતો જોખી જોખીને નાનિમદાન કરે છે આવા સંકુચિત અને દેવના પવિત્ર જીવનને અને તેના પુરુષનતા કાર્યાવકારી નતાની કર્મપ્રવૃત્તિને, કલંકિત કરનાર જવાબદાર વ્યક્તિઓ-જવાબદાર જાહેર વર્તમાનપત્રો આ દેશમ ખરે જ ભારરૂપ છે મીનમ લેકોએ એક વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજી જવી જે જોઇએ કે પરદેશી કાપડના બહિષ્કારની આ હીલચાલને જો એ લોકો ધર્મબુદ્ધિથી, ઉદારદૃષ્ટિથી અને સાચા નેકથી પ્રમાણિકપણે ટેકો નહિ આપે, અને હિન્દના કલ્યાણની જ દૃષ્ટિએ-રાષ્ટ્રીયદૃષ્ટિએ આધાર ખીલવશે નહિ તો મીલઉદ્યોગના અત્યારે જણાતા ઉજ્જ્વલ ભવિષ્યને કોઇ જબરદસ્ત ધક્કો પહોંચશે અને પાછલા કેટલાક વર્ષમા તેમણે જે સારી પ્રગતિ કરી છે, અને મીલોને ઘણી સુદૃઢ અને સંગીન પાયા ઉપર મુકી છે એ ઇમારત ઢીલી પડવાનો ભય રહે છે, અને એ રીતે આપણા દેશની આ આબાદાનીના મીલમાલેકો પોતે જ પોતાની અપ્રામાણિક વર્તણકથી નુકશાન પહોંચાડી આત્મઘાત કરશે મીલોમા સારૂં અને સુન્દર કાપડ તૈયાર થાય તેમા વપરાતું સુતર પોતાને જ ત્યાં તૈયાર થાય, મીલોમા સાચાકામ પણ આપણા જ દેશમા તૈયાર થઇ શકે એવા લોખંડના જબરદસ્ત કારખાનાઓ ઉભા થાય અને લાખો રૂપીઆ આવા કામો માટે દૂર પરદેશ મોકલવા ના પડે એવા માર્ગો તૈયાર થાય ટૂંકમા મીલના ઉદ્યોગ માટે ન્હાનામા ન્હાનાથી તે મ્હોટામા મ્હોટી વસ્તુઓ-દરેક પ્રકારની જ્યારે આપણા જ દેશમા બનતી થશે અને આ મીલએજન્ટો એ માટે ભગીરથ પ્રયત્ન આદરશે ત્યારે જ મીલનો ઉદ્યોગ પૂરેપુરો સ્વદેશી થશે અને તે પુરેપુરો સ્વાશ્રયી બનશે મીલએજન્ટો અને દેશના મીલમાલિકો સ્વાર્થ તરફ પોતાનુ લક્ષ દોરે એ આશા જ અત્યારે તો રાખી શકાય ત્યારે બીજી તરફ ખાદીનો પ્રચાર વધે, જુદી જાતની સુન્દર કારીગરીવાળી જે જાતની જોઇએ તે મળી શકે એવા ખાદી આપ મુને મળી શકે તે માટે હજી દેશમા ઘણા મ્હોટા પાયા ઉપર તૈયારી થવાની જરૂર છે આમ સ્વદેશીમાં રતન રતન છ, પરદેશી કાપડના બહિષ્કારમા સ્વદેશનુ સ્વાતંત્ર્ય સમાયુ છે અને તેથી જ આપણી સાધના સિદ્ધ થશે અને ખાદીની ખાનદાની હિન્દની ખાનદાની સારા જગતમા સનાતન સુખ માટે અમર સ્થાન થશે કુલિન હિન્દુ સાને ! ધર્માભિમાની દેશજનો ! સર્વે સમાથી જાગૃત થાવ દેશધર્મ સમજો અને સર્વ કોઇ પવિત્ર બુદ્ધિથી હિન્દના કલ્યાણ માર્ગમા સાધક બનો

વન્દેમાતરમ !

વીરગામ, ગુજરાત
તા ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૨૧

સાહસ્ત્રદર્શન ૨ ૨-૦-૦ જૈન જ્ઞેય ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

અબાધિત સત્ય.

[સચિત્ર લેખ ચિત્રકાર રા. જેશાનાન પટેલ]

લેખક—રા. ઠાકોર.

સ્થાન   હવેલીની અગાસી

પાત્ર   નવદંપતી

સમય   ઉષા

સુંદરી—(એક કર યુવાનના કમરે વીંટી બીજા હસ્તની નાજુક શ્વેત અંગુલિવડે ચંદ્રને બતાવી) નાથ, આ ચંદ્ર કેવો ફીક્કો દેખાય છે ?

યુવાન્—પ્રિયે, સુરતાંતે થાકેલા તારા મુખેન્દુ શો.

સુંદરી—(યુવાનના મુખઉપર હસ્તદાબી) અને એમાંના કાળા ડાઘ ?

યુવાન્—(સ્મિત કરી સુંદરીના અધર ઉપર આંગુલી દાબી) જાણે કપોલે અને અધરે પડેલી દંતપંક્તિ

સુંદરી—(શરમેથી નીચું જોઇ) અને એ જાય છે કયાં ?

યુવાન્—જ્યાં તારા મુખચંદ્ર જેવો હરિફ ન હોય ત્યાં

પ્રવેશ બીજો

સ્થાન   રણાંગણ

પાત્ર   ઉપરના જ

સમય   ઉપરનો જ

યુવતિ—આર્યપુત્ર, આ ચંદ્ર કવો ફીક્કો લાગે છે !

યુવાન્—જાણે અરિથી પરાજિત થએલો રાજપુત

યુવતિ—અને આ એમાંના ડાઘ ?

યુવાન્—જાણે વીરને શસ્ત્રોના ઘા

યુવતિ—અને એ જાય છે કયાં ?

યુવાન્—પરાભવ પામેલા નૃપતિ માફક વનવાસ

પ્રવેશ ત્રીજો.

સ્થાન   તપોવન

પાત્ર   ઉપરનાં

સમય   ઉપરનો

સતી—દેવ, આ ચંદ્ર કેવો લાગે છે ?

ઋષિ—જાણે તપશ્રમ થએલ મહર્ષિ

સતી—આ તેમના ડાઘ ?

ઋષિ—સતી, જાણે તપશ્ચર્યાનું કંકણ

સતી—અને એ જાય છે કયાં ?

ઋષિ—જ્યાં સુખદુઃખ, વિજય પરાજય નથી ત્યાં

સાંપ્રત ગૂઢાક્ષરના પત્તા રૂ ૦-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

સોમા દ કૉરૉ.

લેખક —રા હરિનારાયણ ગિરિધરલાલ આચાર્ય.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વિષે વિવેક કરતા ઓગણીશમી શતાબ્દિના વિદ્વાનોને અનેક મહત્વની બાબતોના આવિષ્કાર થયો માનવજાતિની ઉત્પત્તિ કલ્પ્યા પછી, હેના જુદા જુદા સમૂહ પાડવામાં આવ્યા અને કપાલ માપ, વર્ણ, આચાર, સભ્યતા, ધાર્મિક ઉન્નતિ વગેરે સાધનોથી ગણુ ા કૈઆ સર્વ જાતિઓમા-માનવજાતિના કલ્પિત સમૂહોમા 'આર્ય' જાતિને પ્રધાનપદ આપવામા આવ્યું

પૃથ્વિ-ભુગોલના પટઉપર વિવિધ સ્થલે વેરાયલી આર્ય પ્રજાની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓને તથા આર્યેતર વસતિની બોલીઓને ઉચ્ચારણ વ્યાકરણ, આદિનુ સામ્ય-વૈષમ્ય નજરમા રાખીને કેટલાક યૂથમાં વ્હેંચી નાખવામા આવેલી છે આર્યોની ભાષામાં મુખ્ય સંસ્કૃત પર્સીન, લૅટીન, કેલ્ટીક ટયુટૉનીક, સ્લૅવૉનીક, લીથો-નેટીશ, 'આર્મીનીઅન, આલ્બીઅનન યૂથને 'ઇન્ડો યુરોપીયન' કે 'ઇન્ડો-જેર્મૅનીક'-અને સામાન્ય રીતે 'સૅમીટીક' કહે છે એ જ પ્રમાણે આર્યપ્રજાથી જૂદી પડતી ઇતર પ્રજાની ભાષાઓના સામ્યથી 'દ્રાવીડીયન' 'બાન્ટુ' 'મા ગોલીયન,' 'ચીનીશ,' 'સાઉથ અમેરીકન,' વગેરે યુથો રચાયાં છે

આવા પ્રકારનાં યુથોમાના એક 'તુરાનો-સીથીયન સ્ટૉક'માનુ 'ટિબેટો-બર્મન' છે આ યુથમા ટિબેટ અને બર્માની પ્રાન્તિક ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે

આ ટિબેટો-બર્મન યૂથ વિષે સૌથી પ્રથમનુ મહત્વનુ લખાણ આપણા ચરિતનાયક સોમાના પુરોગામી બ્રાયન હૉડ્જસે સને ૧૮૨૦ માં કર્યું હતું એ સમય પહેલા એ ભાષા વિષે કંઈ પણ જાણવાનુ કોઇ સાધન હોય તો તે *Romish Friars* ના છુટાં છવાયાં લખાણો જ છે

વળી *Capuchin* સાધુઓએ સને ૧૭૧૯ અને ત્યાર પછીના વર્ષોમાં લ્હાસા (*Lhasa*) વાસ કરેલો ધીમે ધીમે હેમણે ટિબેટની ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો તથા ફ્રાન્સીસ્કો ઓરેઝીઓ ડેલ્ના પેન્ના (*Francisco Oragio della Penna*) અને કેસીઅન દ મકરેટા (*Cassian di macerata*) નામના બે સાધુઓએ એ વિષે કેટલીક હકિકત ભેગી કરી આનો ઉપયોગ ઑગસ્ટીન સાધુ ઑ એ જ્યૉર્જી (*Aug. Ant Georgi of Rimini, 1711-97*) એ પોતાના *Alphabetum tibetanum,* રોમ, ૧૭૬૨, મા કર્યો હતો તે ઉપરાંત ડેલ્ના પેન્નાની દોરેલી ટિબેટન લિપિને સને ૧૮૨૦ માં એ - ફૉન્ટેરીટાએ કોરી કહાડી હતી સને ૧૮૨૦ માં એબલ રીમુસેટ (*Abel Remusat*) પોતાના *Recherches Sur les langues tartars* નામના ગ્રન્થના એક પ્રકરણમાં ટિબેટની ભાષા વિષે કેટલોક ઉહાપોહ કર્યો હતો

આવા અપૂર્ણ અને છુટા છવાયા પ્રયત્નો પછી આ ભાષા વિષે અત્યંત મહત્વની શોધખોળ થઈ યુરોપીય વિદ્વાનોને અનુકૂલ એવો ટિબેટન ભાષાને

પ્રથમ શબ્દ કોષ સને ૧૮૨૮ માં કલકત્તા પાસે સિરામપુરમાં 'The dictionary of the Bhotanta or Blutan languages' નામનો એક ઈટલીઅન સાધુની ભેગી કરેલી હકિકતોના આધારે જી સ્કોએટરે (Fr Che G Schroeter) પ્રસિદ્ધ કર્યો, પરંતુ યોગ્ય સંપાદન અને દેખરેખના અભાવે આ પ્રથમાં અનેક ભૂલો રહી ગઈ હતી આપણા ચરિતનાયકે જ્યારે પોતાનો કોષ પ્રસિદ્ધ કર્યો ત્યારે આ ગ્રંથની ત્હેને માહિતી ન હતી.

પરંતુ સૌથી પ્રથમ પૂર્ણ ગવેષણાપૂર્વક આ ભાષાનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરનાર તો પ્રસિદ્ધ હંગેરીયન પંડિત સોમા દ કૉરૉ હતો અપૂર્વ ધૈર્ય, અખંડ પરિશ્રમ અને અવ્યાહત અધ્યયન વડે ટિબેટન ભાષાના સર્વાંગ સુન્દર કોષ અને પ્રૌઢ બોધ વ્યાકરણનો રચયિતા, સરસ્વતીપુત્ર, ભાષાભિજ્ઞ ઍલેકઝાંડર સોમા દ કૉરૉ (Csoma de Kfros, Alexander—હંગેરીયનમાં Kōrosi Csoma Sandor, ૧૭૯૦-૧૮૪૨) નો જન્મ કૉરૉ નગરમાં સને ૧૭૯૦ માં થયો હતો. નેગી-અન્યીડ (Nagy-Enyed) અને જર્મનીમાં ગૉટીજન (Gotingen) ના વિશ્વવિખ્યાત વિદ્યાપીઠમાં વૈદક અને પૌરસ્ત્ય ભાષાઓનું તેણે અધ્યયન કર્યું આ સમયે એના તર્કશીલ મનને હંગેરીઅન પ્રજાના મૂળને શોધી કહાડવાનુ સુઝ્યું અને એમ ખાત્રી થઈ કે હંગેરીયન ભાષાના શબ્દો અને નામોનું મૂળ પૌરસ્ત્ય ભાષાઓમાં જ હોવું જોઈએ અને આ વિષે વધુ તપાસ કરવાના ઉદ્દેશથી ત્હેણે પોતાની પ્રસિદ્ધ યાત્રા શરૂ કરી ત્હેની ટિબેટન ભાષાના શબ્દકોષના ઉપોદ્ઘાતમાં એ લખે છે કે, "યદ્યપિ ટિબેટન ભાષાનો અભ્યાસ મ્હારા મૂળના કાર્યક્રમમાં ન હતો, છતાયે દૈવયોગે મ્હને એ વિષે પ્રેરણા થઈ અને સુયોગે એ ભાષના મૂળ અને સ્વરૂપ વિષે યત્કિંચિત જાણવામાં આવતા જ પ્રફુલ્લ ચિત્તે મ્હેં એનુ પરિશીલન આરંભ્યું, કારણ મ્હારી ખાતરી હતી કે એથી હંગેરીઅન જાતિના મૂળ તથા ભાષા વિષેની મ્હારી જીજ્ઞાસાની તૃપ્તિનાં સાધનોમાં ઉમેરો થશે "

ઇસવી સન ૧૮૧૯ ના વસંત ઋતુના એક રવિવારનો દિવસ હતો પ્રભાતનો સુંદર સમય હતો અને ખુશનુમા પવન વાતો હતો આ સમયે સોમાએ પોતાના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા પ્રસન્ન ચિત્તે પોતાની જન્મભૂમિનો ત્યાગ કર્યો નિષ્કિંચનાવસ્થામાં એકાકીપણે વિચરતા આ મહાપુરૂષના નિશ્ચયને જરા પણ શિથિલતા પહોંચી નહિ તેના સાધનોમાં માત્ર થોડાંક પુસ્તકો, થોડાંક કપડાં અને રોકડા ૧૦૦ ફ્લોરીન જ હતાં! શરીરે નિર્બળ અને નીચા કદનો હોવા છતા પણ ત્હેની નસોમાં મેગીઅર (Magyar) વંશનું ઉચ્ચ લોહી વહેતું હતું વળી તે ભાષાશાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત હતો

પ્રથમ ત્હેણે ક્રોએશીઆ (Croatia) માં વાસ કર્યો અને કેટલાક વખત સુધી સ્લેવોનીક ભાષાઓના અભ્યાસમાં ગુંથાયો પછી કૉન્સ્ટૅન્ટીનોપલ થઈને વહાણમાં બેસી ઍલેક્ઝૅંડ્રીઆ ગયો અહિં ત્હેણે ઍરેબીક ભાષાનો અભ્યાસ આરંભ્યો, કારણ ગૉટીંજનમાં ત્હેના ગુરૂ મહાન્ ઇકૉર્ને (Eichhorn) ત્હેને કહ્યું હતું કે મધ્યકાલીન યુરોપીય ઇતિહાસના તિમિરાવૃત્ત યુગ ઉપર એ ભાષા અત્યંત પ્રકાશ પાડી શકશે પરંતુ ઍલેક્ઝૅંડ્રીઆ

ક્યાતામના અંશરદેઠ ૧-૪-૦ એન અમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની; મુંબાઈ

આ સમયે નગરથી ભાગવું હોવાના સમાચારને તેને તુરત જ છોડવું પડ્યું. જે માર્ગે તે એલેપ્પો ગયો અને ત્યાંથી બગદાદ થઈ એક ફકીરની જેમ ૧૮૨૦માં તેહરાન ગયો, અને અહિં તે વખતના બ્રિટિશ એલચી સર હેન્રી વિલોકની મમતા ભોગવતા અને ૧૮૨૦-૨૧ના તેણે શીતકાલ ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજી ભાષાનું અધ્યયન કર્યું.

ખરેખર જ ત્યારથી એ સાહસની ખરી મુશ્કેલીનો આરંભ થયો. મધ્ય એશિયામાં કોઈક સ્થળ હેના તત્ત્વાન્વેષણના માર્ગને મળશે એવી એની ખાતરી હતી, પરંતુ ત્યાંના રશિયન લશ્કર ... ગયો. સંજોગાની હોવાથી તુર્કસ્તાનમાંથી જવાનું જોખમભરેલું હતું આથી દક્ષિણમાં અફગાન ... પંજાબ અને ત્યાંથી ઉત્તરમાં કાશ્મીરથી તિબેટ જવા વિના અન્ય ઉપાય ન હતો. આ અત્યંત દુષ્કર કામ હતું. હિન્દી સરહદના ભયંકર ઘાટ, અફઘાનીસ્તાનનાં નૃશંસવાસીઓ, રણજીતસિંહનું વિશાળ સામ્રાજ્ય અને પશ્ચિમમાં હિમાલયની પ્રચંડ અગમ્ય પર્વતશ્રેણિ તેના માર્ગમાં પથરાયેલી હતી. ભલભલા સાહસિકના હૃદયને થથરાવનાર આ અંધારે સોમાના વજ્ર જેવા હૃદય ઉપર અસર જ કરી નહિ. પોતે મરી જાય તો પોતાના વિદ્યાપીઠના ઉપયોગાર્થે પુસ્તકો તેની જન્મભૂમિમાં મોકલી આપવી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી, આ ભયંકર પ્રવાસે તે નિકળી પડ્યો. સન ૧૮૨૨ના જાન્યુઆરીમાં બગદાદ ... લાહોર પહોંચ્યો અને કાશ્મીરને રસ્તે જુનની શરૂઆતમાં લેહ આવ્યો. "એ માહિતી લખેલા બ્રિટિશ સરકાર ઉપરના પત્રમાંની ઉપરની હકિકત સિવાય ... સોમાએ કંઈ પણ લખ્યું નથી.

તેના જીવનમાં સર્વથી વધુ મહત્વનો બનાવ આ સ્થળે બન્યો. વિલીયમ મુરક્રોફ્ટ (*W Moorcroft*) નામના પ્રવાસીનો હેને સંબંધ થયો અને *Capuchin* સાધુનો રચેલો તિબેટન ભાષાનો શબ્દકોશ તેણે સોમાને આપ્યો. જે અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય અને ભાષાને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાનું હેના આ જીવનમાં લખેલું હતું તેનો તેને પ્રથમ જ ખ્યાલ આ મુલાકાતે આવ્યો. મુરક્રોફ્ટની ભલામણથી તે લડાખ પ્રાંતમાં આવેલા ઝંગલા (*Zangla*)ના મઠમાં જઈ એકાન્ત અવસ્થામાં અધ્યયનમાં ગુંથાયો. આ સમય હેના ગુરુઓ સિવાય અન્ય કોઈ પણ સાથી ન હતો. આવી સ્થિતિમાં હેણે લગભગ દોઢ વર્ષ વ્યતીત કર્યું. ડૉ. ગેરાર્ડ, ... એમ. એસ. સને ૧૮૨૭માં લીધેલી સોમાની મુલાકાતનું વર્ણન આપતા લખે છે કે, "સોમા, હેનો શિક્ષક લામા અને એક નોકર નવ ફુટ ચોરસ ઓરડામાં ત્રણ ચાર માસ સુધી ગોંધાયેલા હતા. ઠંડી સખત હતી અને જમીન બરફથી છવાઈ ગયેલી હતી તેથી તેઓ બહાર નિકળવાની હિમ્મત પણ કરી શકતા ન હતા. ઘેટાના ચામડાના ઝભ્ભામાં શરીર ઢાંકી રહેનારથી રોજ સુધી તે અધ્યયન કરતો. અજવાળા માટે દીવો કે ... માટે સગડી પણ ન હતી. શય્યાસ્થાને જમીન અને છાપરાને ખુલ્લી દિવાલો જ હતી. ઠંડીની અસર એટલી હતી કે પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવવા માટે હાથ બહાર કાઢવો પણ મુશ્કેલ હતો."

* Csoma (સચિત્ર નવનીત) ૧૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

સને ૧૮૨૪ ના ડીસેમ્બરમા તે સૈબાથું (*Sabathu*) પાછો ફર્યો આ વખતે હેની મહામહેનતનો ભાર હોવાથી હેના ઉપર તુપ્તાવરનો હુમલો આવ્યો અને કેટલાક દિવસ સુધી અટકાવવામાં આવ્યો પરંતુ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટના લાગવગથી હેને છોડવામાં આવ્યો એટલું જ નહિ પણ હેના અભ્યાસને આગળ વધારવા માટે બ્રિટિશ સરકાર તરફથી માસિક રૂા ૫૦ ની શિષ્યવૃત્તિ પણ હેને મળી આમ છતાં પણ હેના ચારિત્રને નાગના ડાઘને તે મરણ પર્યન્ત ભજ્યો નહિ

સને ૧૮૨૫ ના જુનમા હેણે પુનઃ પ્રયાણ કર્યું પરંતુ બે વર્ષ બાદ નિરાશ થઇ તે સને ૧૮૨૭ ના નવેમ્બરમા પાછો આવ્યો આ વખતે હેના ભગ્નહૃદયને અત્યંત લાગી આવ્યું હતું હેનો શ્રમ અને પૈસા નિષ્ફળ ગયા હતા હેના પહેલાના ગુરુ (લામા) એ વધુ ભણાવવાની ના પાડી હતી આથી હેણે અત્યાર સુધીની મહેનતના પરિણામરૂપ જે સંગ્રહ હેની પાસે હતો તે કલકત્તાની રૉયલ એશીઆટીક સોસાયટી સમક્ષ મૂકવાની ઉત્કંઠા બતાવી આ સંગ્રહમા પૂર્ણ ગવેષણાપૂર્વક લખેલો તિબેટન ભાષાનો સુન્દર કોષ, હસ્તલિખિત અને છાપેલા ગ્રન્થોનો વિશાળ સંગ્રહ, આદિ હતા

સને ૧૮૨૭ ના જુનમા કેપ્ટન કેનેડીએ હેને જણાવ્યું કે હેની નિષ્ફળતાથી હિન્દી સરકાર ગુસ્સે થઇ ન હતી પરંતુ જો તે પુનઃ પ્રવાસની ઇચ્છા રાખતો હોય તો હેનું વેતન બીજાં ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રાખવા તે ઇચ્છતી હતી આથી ફરીથી તે કાનુમ ગયો અને સબળ પરિશ્રમપૂર્વક અભ્યાસમા ગુંથાયો એમ૦ વર્ષમા તો હેણે ચાલીશ હજાર શબ્દોનો પૂર્ણ કોષ તૈયાર કરી નાખ્યો તે ઉપરાંત પાંચસોથી સાતસો પાનાનો એક એવા સના બસો ભાગમા રચાયેલા તિબેટન વિશ્વકોષ *Bsham-hgyur* ના ચુનંદા પુસ્તકો તેણે વાંચી નાખ્યા હતા દરિયાની સપાટીથી ૯૫૦૦ ફીટ ઊંચે હેનું નિવાસસ્થાન હતું અને એક ભાંગેલી પાટ તથા બે ખુરશીઓ અને પુસ્તકો સિવાય હેની ઝુંપડીમા કંઇ પણ ફરનીચર ન હતું એનાથુથી તે લગભગ સનો માઇલ દૂર હતો અને હેના હું વેતનમાંથી પાઇ પણ સામાન્ય માજશોખ અથવા બચતની ગરજ નહિ બકરાનું માંસ મઠમાં પુષ્કળ હતું તોપણ તે ખરીદવાની તેની શક્તિ નહતી તેના પગારના પચાસ રૂપિયામાથી અર્ધા હેના ગુરુને આપતો અને પાંચ રૂપિયા ઘરભાડું તથા નોકરના પગારમા જતા, બાકીના પૈસામાથી ઘણે ભાગે તે પુસ્તકો, હસ્તલિખિત ગ્રન્થો અને લખવાના સાધનો ખરીદ કરતો આવી ગરીબાઇમા પણ મદદ માગવી કોઈ પણ વિનતિ તે અભિમાનથી પાછી વાળતો હતો આવી સ્થિતિમા હેના એકાન્તવાસમા આનન્દ મળે તે માટે થોડાક અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રો આપવાનો હેના મિત્ર જીરાર્ડે આગ્રહ કર્યો, પરન્તુ સોમાએ નમ્રતાથી તેની પણ ના પાડી કારણ કે એક તો હેને એવી બાબતોમાં વિશેષ રસ પડતો નહિ અને તે ઉપરાંત હેને મદદ આપનારના સમયનો દુરુપયોગ કરવાની હેની ઇચ્છા નહતી આ સ્થિતિમા હેણે ચાર વર્ષ પરિશ્રમ કર્યો કેટલાક અદેખા વિદ્વાનો હેના વિષે તરેહવાર વાતો કરતા હતા, તો પણ વિલ્સન અને પ્રિન્સેપ જેવા ધુરંધર વિદ્વાનો હેના ગાઢ મિત્રો હતા.

સને ૧૮૩૧ ના વર્ષમા આખરે તે કલકત્તામાં આવ્યો સરકારે હેના કોષને પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઔદાર્ય દેખાડયું અને આ મહાન ગ્રંથ સને ૧૮૩૪ મા પૂર્ણ થયો ત્યાર પછીનાં વર્ષોમા યોગ્ય પાસપોર્ટ લઈ હેણે બગાળાની વિશાળ યાત્રા કરી અને તે દરમ્યાન બગાળી સસ્કૃત અને અન્ય દેશી ભાષાઓનુ તેણે અધ્યયન કર્યું સને ૧૮૩૭ મા તે પુનઃ કલકત્તા આવ્યો અને રૉયલ એસીઍટીક સોસાયટીના પુસ્તકાલયના અધ્યક્ષસ્થાને નિયુક્ત થયો આ સમે હેની પાસે ૧૦૦૦ કરતાં વધુ ટિબેટન ભાષાના ગ્રંથો હતા. આ વખતની હેની કર્તવ્ય પરાયણતાનું સુંદર અને હૃદયભેદક ચિત્ર આ પ્રમાણે છે "એક વનીની પેઠે હેના ટિબેટન અને અન્ય પુસ્તકોના મધ્યમા તે રહેતો હતો સાયકાળે સોસાયટીના કંપાઉન્ડમા થોડોક વ્યાયામ કરી પછી પોતાનાં અધ્યયનના સ્થાનગૃહમા જતો અને નોકર પાસે બહારથી તાળુ દેવડાવતો આથી જ્યારે જ્યારે હુ હેની પાસે જતો ત્યારે ત્યારે ચાવીઓ લાવી નોકર તાળુ ખોલે ત્યા સુધી મ્હારે ખોટી થવુ પડતુ" બીજા એક સમકાલીન લેખકના મતે "સસ્કૃત ગ્રન્થો ઉપર માથા નમી અધ્યયન કરનાર બ્રાહ્મણના જેવો દૃઢ અને આમલી તે હતો હેના ઓરડાનો દેખાવ એક ગુફા જેવો હતો અને થોડીવાર ગૅલેરીમા ફરવા જવા સિવાય હેને ત્યાગ તે કદી કરતો નહિ" દાર્જીલીંગના સુપરીન્ટેન્ડન્ટ ડૉ કૅમ્પબેલ (*Dr Campbell*) હેના મૃત્યુ પછી લખે છે કે, "હેની સપત્તિમા પુસ્તકો અને લેખોથી ભરેલી ચાર પેટીઓ જે તે હમેશ પહેરી રાખતો અને જે પહેરીને મરી ગયો તે બ્લ્યુ પોષાક, થોડાક ઓઢાડ અને રાંધવાનુ એક વાસણ જ હતાં ખોરાકમા માત્ર ચા અને ભાત લેતો. ચાર બાજુએ પુસ્તકોની પેટીઓ રાખી મધ્યમા એક સાદડી ઉપર તે બેસતો હતો અને સુઈ પણ ત્યાં જ રહેતો હતો રાત્રિએ તે પોષાક પણ કહાડતો નહિ અને દિવસે બહાર જવાનુ હેને ગમતુ નહિ દારૂ, તમાકુ અને બીજી માદક વસ્તુઓનો તે કદી પણ સ્પર્શ કરતો ન હતો".

પરન્તુ હેના ઉદ્યોગશીલ મનને નવરા બેસી રહેવુ પસદ ન હતુ સરકારનું સોંપ્યુ પુરુ કરેલુ હોવાથી હવે તેણે ફરી પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હેની નજરે ચમત્કૃતિપૂર્ણ લ્હાસાના વિશાળ મઠો અને તેમાં સગ્રહાયલુ અપ્રસિદ્ધ વિશાળ સાહિત્ય તરવરતાં હતા તેથી દૂર-દૂર-સુદૂર અણુશોધ્યા સાહિત્યપૂર અને ભાષાભડારવાળુ ચીનનુ નિ સીમ સામ્રાજ્ય પથરાયલુ હતું અને મધ્ય એશિઆમાં, હગેરીઅન પ્રજાના મૂળ વિષેના નિશ્ચિત પ્રમાણો મળી આવે પણ ખરાં તેની ઉંમર અઠાવન વર્ષની હતી એકાન્તવાસ, તિતિક્ષા અને પ્રચડ પરિશ્રમથી તેની શક્તિ હરાઇ ગઇ હતી એક લેખક આ વખતનુ વર્ણન કરતાં લખે છે કે "અને તો ખાસતું કે તેની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે 'તે ફરીથી પોતાની જન્મભૂમિમાં ભાગ્યે જ જઇ શકશે' તો પણ હેણે દશ વર્ષ વધુ તે ભૂમિમાં રહી પ્રાચીન પુસ્તકોમાથી જેટલુ જાણી શકાય તેટલુ જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવા પ્રકારના એકાન્તવાસથી ગમે તેવા દૃઢ શરીરને ઘસાઇ જતાં વાર લાગે નહિ" પોતાની આ મુસાફરી જોખમની જ છે એવુ પોતાને પણ ભાસ્યુ અને પોતાની સપત્તિની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાનુ હેણે રોયલ એશીએટીક સોસાયટીને સોંપ્યુ

મૌક્તિકપદ્ય. રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

પ્રફુલ્લ હૃદયે તે નિકળ્યો અને પગપાળો ટેરાઇમાં થઇ તા ૨૪ મી માર્ચના રોજ દાર્જીલીંગ પહોંચ્યો અહિં તેને પૂરતા પાસપોર્ટ મેળવવા થોડોક સમય રોકાવાનું થયુ આનંદ અને ઉત્સાહથી તે બોલી ઉઠતો કે, " જ્યારે હું લ્હાસામાં જઇશ ત્યારે મ્હારા જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને હોજસન, ટર્નર અને યુરોપનાં અન્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કેટનો ભોગ આપવા ઉત્કંઠા ધરાવશે ? " પરન્તુ આ મર્ત્ય લોકમાં ત્હેને હવે વધુ સમય રહેવાનું ન હતું તા ૬ ઠી એપ્રીલના દિવસે ત્હેને તાવ આવ્યો ત્હેના નિર્બળ અને જીર્ણ શરીરઉપર એથી ભારે અસર થઈ અને સરસ્વતીના સાહિત્ય તીર્થે એણે પ્રાણાહુતિ આપી, પાંચ દિવસ પછી તા ૧૨ એપ્રીલ સને ૧૮૪૨ ના રોજ મહાયાત્રા માટે પ્રસ્થાન કર્યું દેવદારુ વૃક્ષરાજીના કુંજમાં ગગનચુમ્બી ખુધરોની પાસે દાર્જીલીંગના સમાધિગૃહમાં ત્હેના મૃતદેહને દાટવામાં આવ્યો હંગેરીયન એકેડેમી સન્મુખ પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ઇઓટોએ (*Eotvös*) ત્હેના મરણ વિષે એક ગભીર વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતું ,[3]

ત્હેનો સ્વભાવ નમ્ર અને માયાળુ હતો તો પણ ત્હેનામા અભિમાન, અને ચ્હીડીયાપણાનો અંશ હતો . પોતાની શક્તિ અને જ્ઞાનનો ત્હેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને કોઇ પણ પ્રકારે પોતાના નિશ્ચિત લક્ષ્યને સાધવાનો પ્રયત્ન કરવા તે તત્પર જ રહેતો હતો

છેવટે એ જ કહી શકાય કે આ મહાપુરુષના જેટલા ભોગે સારસ્વત નદિના પ્રવાહને પોષનારે સાહિત્યસ્રોતસ્વિનીઓ વિશ્વના ઇતિહાસમાં ક્વચિત્ જ નજરે પડે છે, તોપણ ત્હેમના, પુનિત પગલાથી જગત્ સદૈવ સુખભાગી બને છે

' To Strive, to seek, to find, and not to yield was Csoma's motto And if he, too, is to be reckoned among the world's faithful failures, let us not forget the noble saying that-to travel hopefully is a better thing than to arrive and the true success is to labour '—H G R

જોઇએ છીએ:

૧ અંગ્રેજીમાંથી શુદ્ધ સારા ગુજરાતીમાં ભાષા તર કરી શકે તેવા સાહિત્યપ્રિય લેખકો કૉલેજમાં બીજી ભાષા ' સંસ્કૃત' હોવી જોઇએ

૨ અંગ્રેજીમા સ્વતન્ત્ર પત્ર વ્યવહાર કરી શકે એવો પ્રમાણીક, ખંતીલો અને મહેનતુ કારકુન

—મળો મેનેજર સમાલોચક, મુંબાઇ નં ૪

(મળવાનો વખત સવારના નવ વાગ્યા સુધી)

*Encyclopœdia Britanica The Times of India વગેરેના આધારે સંકલિત

ચિંતામણિરીનો ગર્જન (સચિત્ર) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ.

કવિ લલિત અને કવિ નરસિંહરાવ.

લેખક—રા. ઇતિ ગુમમ્

૧. અસહકારમાં હિંદીઓ ફક્ત રાજકીય સુધારા જ જે ઇચ્છા છે એ યોગ્ય નથી આ નવીન કાળ રાજકીય સુધારા માટે યોગ્ય હો કે ન હો પરંતુ સામાજિક, નૈતિક અને સાહિત્યના સુધાર માટે તો તે યોગ્ય છે જ આપણા સાહિત્યમાં પરદેશી તત્ત્વોએ વાણીને સાહિત્યને આપણે જોઈએ તે કરતાં ઘણું વધારે એકદેશીય કરી મૂક્યું છે જે નવીનતા, જે ભાવો, જે સ્વાનુભવના ચિત્રો આપણે સાહિત્યકાર તરીકે દોરવા મથીએ છીએ, તે દોરાયાં નથી આ નવીન કાળને અંગે તે જરૂર દોરાશે

આવા કાળમાં બે કવિઓની સરખામણી હું જુદી જ દૃષ્ટિથી કરવા માગું છું

સાહિત્યની ચર્ચામાં કોઈ સાક્ષર કવિ લલિતને કવિની પદવી આપવાની આનાકાની કરે છે તો બીજા સાક્ષર કવિ લલિતઉપર પોતાને કવિ કહેવડાવવાની લાલસા કરવાનો આરોપ મૂકે છે ત્યારે ત્રીજા કોઈ કવિતાના નવા નવા સિદ્ધાંતો બાંધી કવિતાનું પોણું ભાગનું સાહિત્ય રસવિનાનું બનાવી મૂકેલું જણાવે છે આ બધા ઉંચી કોટીના સાક્ષરો છે એની ના નહી કહી શકાય આ બધામાં શુદ્ધિ છે, એ સર્વ કોઈને માનવું જ પડે પરંતુ જે સમજમાં તેઓ રમે છે તેને સત્યતાનો વિહાર ગણાવવો—એ જ દોષ છે હું તેઓને એટલું જ પુછવાની ધૃષ્ટતા કરું છું કે કોઈ દહાડો સાચું કવિ હૃદય માપવાને સહૃદય કવિતાની ઊર્મિમાં તેઓ રમ્યા છે ખરા ?

કવિ એટલે વિમાનવની ટોચ ઉપરથી, તે રસ્તે બેસી પોતાની એકસુરી વાંસળી વગાડી ઉચ્ચ કોટીના વિદ્વાનોને તૃપ્ત કરવાની કળા નહિ કવિ એટલે ઉન્નત મુખ રાખી, કોયલોનું કુહૂ કુહૂ ઝીલી, સમુદ્રની રસછોળો ધરી, વાદળોની ધીરી ધીરી ગતિને કવિહૃદયથી નિરખી, મનુષ્યનો તિરસ્કાર કરવો તે નહિ કવિ એટલે નિયમાનુસાર પ્રાસ અને છંદનો બંધ સ્વીકારી, હૃદયની ઊર્મિઓને એ બેડીઓ પ્હેરાવવી તે નહિ કવિની કવિતા જેવી ઉન્નત હોય, કવિની કવિતા જેવી વિશાળ હોય, કવિની કવિતા જેવી રસમય હોય—તેવું કવિનું હૃદય ઉન્નત ઉદાર—વિશાળ જોઈએ કવિમાં કલાવિધાન સાથે રસપાત્રતા આવવી જોઈએ કવિતાથી ઉભરાતું હૃદય પૂરે પ્રેમબિન્દુ સરતા હૃદયમાં અનીઝરણું વહે, અને મુખદ્વારા નયનદ્વારા અમીજળના નિર્ઝરો વહી રહે, સમુદ્ર ઉછળતા હૃદયમાં રસછોળો ઉડી રહે, અંગે અંગે ચન્દ્ર જેવા ચન્દ્રિકાની પવિત્રતા પથરાઈ રહે, કોયલોનું ગાન સુણતા હૃદયમાં સ્નેહતાન મચી રહે દુખીની વ્યથાઓમાં કવિને દર્દ કવિતા જ ભાન પડે—ત્યારે, ત્યારે જ તે કવિ

નરસિંહરાવભાઈએ આ લેખમાં પહેલું સ્થાન સ્વીકાર્યું છે કવિ લલિતે બીજું સ્થાન લીધું છે—એટલે, મ્હારે મનથી કવિ લલિત એક રીતે તો નરસિંહરાવભાઈ કરતાં ઉંચે, ઘણે ઉંચે છે પછી તો મિથ્યા ટીકા ।

કવિ ન્હાનાલાલ 'લલિતના કાવ્યો'ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે, " એમની ભાવના ઝરણું સૂક્ષ્મ છે, પણ ઉર્મિઓના પૂરસમી વિશાળ નથી, એમનો પ્રિય શબ્દ 'નગીર' છે, 'મહા' નથી "

" મદૂરી મજાની પેઠે તીર " કવિ લલિતે લખ્યું એમનો જીવનનો આગ્રહ 'મદૂરી' છે, નથી હેમશૃંગો કે રાજમુગટો લલિતે પોતાનું સ્થાન સ્વીકારી લીધું છે એ સ્થાનમાં જ રમણ કરવું એમને યોગ્ય લાગે છે ઉંચા ઉંચા સ્થાનો સાધ્ય નહિ હોય તે છતાં તેની ઇચ્છા રાખવી એ તો નરસિંહરાવભાઇનું કામ

" ઉડવાય પ્રહર સહિયારી
સુખદુઃખની કથા ધારી
આનન્દ ઓર એ લગીર "

જેમ ન્હાનાલાલ કવિએ લખ્યું તેમ એનો શબ્દ 'લગીર' જ છે નથી નરસિંહરાવભાઇ જેવો 'મહા'

" મહા નદીનો ઘોષ ધુધવતો આવ્યો જાયે "

લલિતજીને " સુખદુઃખની કથા ધારી, " તેમાં જ " ઓર આનન્દ' દેખાય છે, અને " ગીતકા પ્રભુના ગાવાની " હઈ એમને લાગી ગઈ છે જીવનમાં પોતાના આશયો લલિત સિદ્ધ કેરી બનાવે છે, કારણ કે તે એવા ઉચ્ચ નથી કે સિદ્ધ નહિ થઇ શકે

કવિ નરસિંહરાવ 'મહા' અને " શક્ના ' જોતા જોતા મનુષ્યને ભૂલી જ જાય છે લલિતજી તેઓને ભૂલી શકતા નથી નરસિંહરાવભાઈ " દિવ્ય લોકમાં ધમતા " તે દિવ્ય તો થઈ જ શકતા નથી લલિતજી " વસ વિહરિયે ચાનો હાના જગજગતરો તને, " પોતાના જીવનમાં ઉતારી શકે છે નરસિંહરાવભાઇ દિવ્ય ભૂમિમાં તીરો મારે છે એકે તીર લાગી શકતું નથી લલિતજી આ જ ભૂમિમાં તીરો મારે છે હું પથી અચોક મારે છે કોઇ કોઈ તીર ચૂકી જાય છે પણ ઘણાં તીરો ધારેલા સ્થાને પ્હોંચી શકે છે પરન્તુ તેથી કઇ તે ઓછા દિવ્ય નથી, લલિતજીનું હૃદય દિવ્ય થયું છે પણ સોનેરી પાંખો હજી ઉંચે વિહાર કરવા લઈ જઇ શકતી નથી લલિત 'લગીર' છે અને તેથી જ 'લગીર'માં 'મહા' કરી શકે છે નરસિંહરાવભાઇ 'મહા' છે અને તે 'મહા'માં 'લગીર' કરી શકતા હોય એવું લાગતું નથી

નરસિંહરાવભાઇએ પરસ્પર વિષે કેટલાંક કાવ્યો લખ્યાં છે અને એક ઉપવાસની પ્રેરણા થઇ લલિતજીએ " વિરહના શોકમેથી, " " ટહુક " સાંભળ્યું એ બે પ્રેરણાઓમાં નરસિંહરાવભાઇની કૃતિ કે સાહિત્યની દૃષ્ટિથી વધારે ઉચ્ચ છે, પરંતુ સહૃદયતા તો લલિતજીની જ છે કુદરત પશિતુ મધ્ય જે કે નરસિંહરાવભાઇનું છે તે છતાં હૃદયવ્યથાનું તો લલિતજીનું જ છે

કવિ લલિત શ્રી દેવનાગાનમાં પણ પોતાના પ્રિયજન ભૂલી શકતા નથી તેઓ કહે છે કે,

" મને તો ત્યાં ભાઇ તુજ સગે
હોયું પ્રિયજન મરણ તણે "

મેરેજ ફ્રોમ્સ આન્ડ ઍન્શીયન્ટ હિન્દુ લા રૂ ૦-૧૨-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી ઍન્ડ કંપની, મુંબાઈ

લલિતજીને તો "પ્રિયજન સ્મરણ તરંગે" હીંચવું છે નરસિંહરાવભાઇને તો "ઉર્મિરંગમાં, આનન્દસિન્ધુમાં, અને પોતાના તરંગમાં" હીંચવું છે લલિતજીની કવિતામાં ઊંડી લાગણી વિશેષ છે પરંતુ પ્રકૃતિનું વર્ણન નરસિંહરાવભાઇની કવિતાના જેવું વિશાળ અને આકર્ષક નથી

નરસિંહરાવભાઇના નુપુરઝંકારમાની "ભારતજનનીની અશ્રુમાળા" તપાસો, અને એક બાજુ કવિ લલિતનુ "જય સ્વદેશ! જય સ્વરાજ્ય" તપાસો એક બાજુ નિરસ બુદ્ધિપૂર્વક રચેલું કાવ્ય વાંચો અને બીજી બાજુ સ્નેહથી ઉછળતુ, સ્નેહમાં જ આર્દ્ર થયેલું ગીત વાંચો નરસિંહરાવભાઇ લખે છે કે:—

"રખે દેવી તણી ઉંડી સમાધિ ભંગ પામતી"

એ કવિ સૂક્ષ્મતાથી સર્વ જોઈ રહ્યા છે પરંતુ સ્વદેશપ્રેમમાં ડૂલ થયા નથી એક બાળકના ભાવથી તે ભારતજનનીની પાસે દોડી શકતા નથી એમને તો તેની "સમાધિભંગ" થવાની ચિંતા પેસે છે કવિ લલિત "જય સ્વદેશ! જય સ્વરાજ્ય" આનંદથી ઉચ્ચારી રહ્યા છે એમનું દિલ સ્વદેશપ્રેમમાં ડુબી ગયુ છે "અંતરે એક જ અવાજ" મર્મભેદી રહ્યો છે નથી પાસે ઉભેલાં વૃક્ષો ઉપર દૃષ્ટિ કે નથી વ્યોમ તરફ નજર

કવિ લલિતનુ હૃદય અતિ કુમળુ છે પોતાના પ્રિયપુત્ર જોતાં જે ભાવો ઉછળી રહે છે તે નીચેની લીટીથી સમજાશે

"એ દિવ્ય બાળક અનુગ્રહ અર્થ આવ્યુ"

તેમાંયે પોતાના માતાપિતાના લાડકોડો પોતે ભૂલી શકતા નથી

"સભાળ જેમ લીધી આપણી માતતાતે
શાળાથી તેમ ધરવી પ્રભુ અર્થ સન્તતે"

નરસિંહરાવભાઇ "મ્હારાં રમકડાં"માં માતાને માટે કહે છે કે,

"માતા અદ્ભુત કળાઓ
હામી ડૂબવે ગેલ એ"

ત્યારે લલિતજી "મા તે મા"ની કવિતામાં, "કાનાબેના"માનો ભાવ દર્શાવે છે

લલિતજી "દુ ખિયાના બેલી"માં કહે છે

"ધા સુણિયે દુ ખિયાની
વ્હાલા! બન્ધુ બાનિયે"

આ બે કડીમાં નરસિંહરાવભાઇના આખા "ઉદ્બોધન"ના ચાર પાનાનો સારાંશ આવી ગયો છે, નરસિંહરાવભાઇ એક પછી એક રડીને વિનવે છે લલિતજીથી એ લખી શકાતું નથી કુમળા હૃદયને આઘાતો લાગે છે, અને એ તો ફકત ઉછળતા હૃદયે કહે છે:—

"ધા સુણિયે દુ ખિયાની વ્હાલા! બન્ધુ બાનિયે"

લલિતજીની ભકિત મીરાંબાઇ જેવી છે, નરસિંહમ્હેતા જેવી છે નરસિંહરાવભાઇની અખા જેવી જ્ઞાનમય છે. નરસિંહરાવભાઇમાં ભકિતરસ પ્રધાનપણે નથી

આ બે સરખાવો

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૪ થો રૂ ૫—૮—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

૧ "આજ ભક્તસમાજનાથ ચરણ પ્રતે વાં રે
તીસરી વિષયવાસના જ ભક્તિગાન ગાઇયે"
૨ "આવો આનુસન્ન નગ વહિએ પ્રભુ!
વન્દિયે પ્રભુ! આવો અભિનન્દિયે પ્રભુ!"

આમાં જો કે કર્તાવિધાનથી અને જ્ઞાનથી લખાએલી કડી (૧ લી) નરસિંહરાવ ભાઇની જ છે, પણ પ્રેમથી છલકાતી, હૃદયની ઊર્મિવાળી તો લલિતની જ છે "આવો આવો," બોલતાં જ હૃદય આર્દ્ર થઇ જાય છે નરસિંહરાવભાઇના કાવ્યમાં પ્રભુ દૂર છે, તેમાં "ચરણ પ્રતે" જવાનું છે લલિતના કાવ્યમાં પ્રભુ સમીપ જ છે વન્દવાનું જ રહ્યું છે

આથી કંઇ હું નરસિંહરાવભાઇને કવિ તરીકે ઉતારી પાડતો નથી આગળ નરસિંહરાવભાઇ કવિ છે અને કવિ રહેવાના લલિતજીમાં ઉચ્ચ કર્તાવિધાન નથી પ્રકૃતિનાં સુંદર ચિત્રો તેઓ દોરી શકતા નથી. કેટલીક જગાએ કૃત્રિમતા આવી ગઇ છે, જેમ કે "સખ નખ કરી લ્હાની," "ધ ધ્રિકર ધરકે" પરન્તુ કૃત્રિમતા એમના કાવ્યનું અંગ નથી મ્હને લાગે છે કે કલાપીની કવિતાની અસર લલિતજીના કોઇ કોઇ કાવ્યમાં કૃત્રિમતા ઉત્પન્ન કરે છે કેટલીક જગાએ ભાવોની એકતા તુટી જાય છે, પણ એ ઊર્મિઓની ઉછળતી વૃત્તિને લીધે હશે એમ લાગે છે કવિ નરસિંહરાવભાઇમાં ઉચ્ચ કર્તાવિધાન છે, ભક્તિરસ છે, પણ તે *નરસિંહ મહેતા કે મીરાંબાઇ જેવો છલકાતો જતો નથી એઓ તો વિચાર કરે છે કે પોતાનો ભક્તિરસ વિદ્વાનોને રૂચશે કે નહિ લલિતજી વિચાર જ કરતા નથી પોતાને રૂચ્યો એટલે બસ

નીચેની બે સ્ત્રીઓનાં ચિત્રદર્શનથી આ બે કવિઓની કવિતાની ઝાંખી થશે

જુઓ! ત્યાં, એક ઉંચા ગિરીની ટોચ ઉપર, વૃક્ષો રચાયેલ થએલા એક મંડપમાં, જરી જરી વારે, ધીરીધીરી વ્હેતી નદીની સામે આથી ઉગતા સમુદ્રના પાણી ઉપર, અને ગગને ભમતા ચન્દ્રની સામે જોતી જોતી, ખરી ખરી જતાં વસ્ત્રોથી અને આભૂષણથી સજ્જ થઇ, એક વનિતા બેઠી બેઠી તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારો કરતી હતી કોઇ વખત દુઃખ કરે ત્યારે ઉંચી ડોક કરી તે ગાન સાંભળતી હતી, તે દુઃખમાં સ્નેહીને અને પ્રિયજનોને તે ભુલી જતી હતી મોટા ગૌરવશાળી હતું અભિમાની હતું આંખમાં અંજન આંજેલું હતું કોઇ સ્ત્રી પગાર થતી ત્યારે તેણીની તે સ્પર્ધા કરતી હતી અશ્રુપાત થતો નહિ કેવળ ગભીર દેખાતી હતી અને ગભીરતાથી સામેના ડુંગર ઉપર બેઠેલી એક સ્ત્રી તરફ તિરસ્કાર ભરી આંખે એ જોતી હતી જુઓ! જુઓ! તે બીજી સ્ત્રી તરફ નજર નાખીએ.

ન્હાની ટેકરી ઉપર, સાદગીથી સુજનતાથી સજ્જ, ચન્દ્રમામાં પરમેશ્વર દેખી, હાથ જોડીને, એક સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી બેઠી હતી પાસે તેના હુંફાળો ખરડાયેલો પુત્ર રમતો હતો પુત્રના માથા ઉપર કોઇ કોઇ વાર તે હાથ ફેરવતી. તે સ્નેહરાગીના ગાતી હતી આંખમાં ઝળઝળીયાં સહેજ રહેતાં હતાં મુખમાં સૌજન્ય હતું દયા હતી પોતા ઉચ્ચ જગ્યા સાગે બેઠેલી સ્ત્રીના તરફ પણ તે સુજનતાથી જોતી હતી પ્રભુની કૃપાથી સર્વ સ્થાયું છે એમ માનતી

આ બેમાં પ્હેલું ચિત્ર નરસિંહરાવભાઇની કવિતાનું છે અને બીજું કવિ લલિતની કવિતાનું છે આ આખા લેખનો સારાંશ તો એક લીટીમાં કહી શકાય

કવિતા જોઇયે તો નરસિંહરાવભાઇ મ્હોટા—રસ જોઇયે તો લલિતજી મ્હોટા.

---

* સાક્ષરજીવન ૬ ૨-૦-૦ અને એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

અમેરિકન ગામડાંઓની મુલાકાતે.

લેખક—રા. વૈકુંઠરાય માધવલાલ દેસાઈ.

અમેરિકન કૉલેજો અને યુનિવર્સીટીઓના વિદ્યાર્થીઓને એકલું શિક્ષણ આપીને પોતાની ફરજમાંથી મુક્ત થતી નથી, પણ વિદ્યાર્થીઓને વ્યવહારિક-સામાજિક જ્ઞાન મળે, વિદ્યાર્થીઓ શહેરની અને ગામડાંઓની જીંદગી-વ્યવસ્થા જાણે-સમજી શકે-તે માટે હમેશ કાળજીપૂર્વક ધ્યાન આપે છે. વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકીઆ જ્ઞાન સાથે સામાજિક તેમ જ વ્યાવહારિક જ્ઞાનની જરૂર છે એ વાત કેળવણી આપતી દરેક સંસ્થાઓ સમજે છે. આપણા દેશનો વિદ્યાર્થી સામાજિક અને વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઘણું આગળ પોતાની કૌટુમ્બિક જીંદગીમાંથી મેળવે છે અને બીજી કેળવણી શાળા-કૉલેજોમાંથી ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે અમેરિકન વિદ્યાર્થીની જીંદગી મોટે ભાગે કૉલેજ-યુનિવર્સીટીનાં-વસતીગૃહો-ડોરમીટરીમાં ગળાય છે અને ફક્ત રજાઓમાં જ તે ઘેર રહી શકે છે. આ તફાવતને લીધે ઘરઆગળના વ્યાવહારિક તેમ જ સામાજિક જ્ઞાનનો તેને લાભ મળી શકતો નથી.

કૉલેજોમાં ટર્મનો વિભાગ જૂદા જૂદા હોય છે. કોઈકમાં વાર્ષિક બે ટર્મ, ત્યારે કોઈકમાં ત્રણ ટર્મ હોય છે અને દરેક ટર્મને અંતે ટર્મની પરિક્ષાપછી દસથી પંદર દિવસની રજા પાળવામાં આવે છે. આ રજાઓમાં જે વિદ્યાર્થીઓ ઘેર જવાના ના હોય તેમને સારૂ શહેરની તેમ જ ગામડાંઓની જીંદગી જોવા-દેખાડવા-માટે વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા મોટી હોય તો દસથી પંદરની એકેક ટૂકડી પાડી જૂદાં જૂદાં નક્કી કરેલા સ્થળોએ રવાના કરવામાં આવે છે. આ ટૂકડીઓની સાથે શિક્ષક વર્ગ કે કૉલેજ તરફથી દેખરેખ રાખનારાઓ મોકલવામાં આવતા નથી પણ દરેક ટૂકડી પોતાની બહુમતીથી પોતાનો વડો-લીડર-પસંદ કરે છે. દરેક ટૂકડી પોતાના વડા ઉપરાંત સેક્રેટરી અને ખજાનચી-ટ્રેઝરર-ની નીમણુંક કરે છે, કે જેને હસ્તક પત્રવ્યવહાર તેમ જ પૈસાનો હિસાબ રહે છે.

મોટાં શહેરોની મુલાકાતે તેમ જ ગામડાંઓની મુલાકાતે જનાર ટૂકડીઓના કપડાંમાં, ખર્ચમાં મોટો ફરક રહે છે. શહેરોની મુલાકાતે જનાર પાસે શહેરીને લાયકનાં કપડાં તેમ જ જરૂર જોગા પૈસા હોવા જોઈએ, ત્યારે ગામડાંઓની મુલાકાતે જનારને કપડાંની ઝાઝી સંભાળ લેવાની રહેતી નથી. ખાખી ખમીસ, ટૂંકી ખાખી ચડ્ડી અગર બ્રીચીસ અને લશ્કરી-હોઝ બૂટ તેટલું બસ થઈ પડે છે. ફક્ત એકેક જોડ શીવાય વધારે કપડાંની જરૂર રહેતી નથી. શહેરની મુલાકાતે જનારને મોટે ભાગે ટ્રામ, બસ, મોટરનો લાભ મળે છે જ્યારે ગામડાંઓમાં જનારને હમેશા પગદંડી ફરવાની હોય છે.

દરેક સ્થળે Y M C A યંગ મેન્સ ક્રીસ્ચન એસોસિએશનમાં ઉતરવાની વ્યવસ્થા અગાઉથી લખી-નક્કી કરવામાં આવે છે. ગામડાંઓમાં [illegible] જતાંની સાથે જ વ્યવસ્થા થઈ શકે છે. રેલ્વે કે સ્ટીમરમાં ટૂંકા ભાડામાં મુસાફરીનો લાભ મળે છે, જ્યારે મોટર કે બસની મુસાફરીમાં ટૂંકું ભાડું ઓછું લેવાય છે.

સુનિતનાં કાવ્યો રૂ ૧-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

મને મળેલી રજા વેકેશનમાંથી મે વેકેશન એટલે શિયાળામાં—બરફની ઋતુમાં અને બીજી એપ્રીલમાં (બરફની ઋતુ ઉતરી ગયા પછી અને વસંતઋતુની વચ્ચે), ગામડાંઓની મુલાકાતે જવાનું નક્કી હતું. પરદેશી વિદ્યાર્થીઓને મોટાં શહેરો જોવાનો લાભ મળે છે, જ્યારે અમેરિકન ગ્રામ્યજીવન જોવાનું ભાગ્યે જ બને છે. ગામડાંઓની મુલાકાતે જનાર મોટે ભાગે પરદેશી વિદ્યાર્થીઓ જ હોય છે.

કૉલેજ તરફથી દરેક ટુકડીને નીચે પ્રમાણે ઓળખાણપત્ર આપવામાં આવે છે: "કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ ની સરદારી તળે સપ્તાહમાં તમારા ગામની મુલાકાતે આવે છે, કૉલેજના ડીન આશા રાખે છે કે દરેક વર્ષે જેમ વિદ્યાર્થીઓની સગવડ કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે તેમની જરૂર વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. આ ટુકડીમાં વિદ્યાર્થીઓ પરદેશથી આવેલા છે. તેમને મળવાથી તમને જુદા જુદા દેશનું નહીં મળેલું જ્ઞાન ટુંક સહવાસમાં મળશે, અને આશા છે કે તેના બદલામાં તમે અમેરિકન ગ્રામ્યજીવનનો લાભ તેમને આપશો." આ ઓળખાણપત્ર સિવાય પણ ગામડાંઓમાં વ્યવસ્થા થઈ શકે છે. છતાં તે હોય તો વગર વિલંબે પરિચય થાય છે.

ડીસેમ્બર—બરફની ઋતુમાં કડકતી—અત્યંત ઠંડીમાં અને ૧૦ થી ૧૫° ટેમ્પરેચરમાં ગામડાંઓની પહેલી મુલાકાત થઇ, અને દસ દિવસમાં ચાર ગામડાંઓમાં જઈ શકાયું. બરફનાં સખ્ત તોફાનને લીધે લગભગ સાત ગામડાંઓમાં જવાનું મુલતવી રાખવું પડ્યું. અમારી સત્તરની ટુકડીમાં તેર પરદેશના અને ચાર અમેરિકન વિદ્યાર્થીઓ હતા. આમાં દસ છોકરાઓ અને સાત છોકરીઓ હતી.

રસ્તાઓ, ખેતરો, ઝાડ, ઝાડીઓ સર્વ બરફથી છવાયેલા હતા. રસ્તાઓ ઉપર ત્રણ ત્રણ ફીટનાં બરફનાં પડ જામી ગયેલા હતા. બરફની ઋતુમાં મોટર અને ગાડીઓનો વ્યવહાર 'સ્લેજ' પૈડાં વગરની ગાડીથી થાય છે, અને આમાં અમારી મુસાફરી થતી હતી. 'સ્લેજ' ગાડીનો, વરસતા બરફમાં મુસાફરીનો, ખ્યાલ સીનેમેટોગ્રાફના ચિત્રોમાં જોયેલો તે અહીં સાક્ષાત્ અનુભવ્યો. ઘોડાઓને ઘુઘરીઓ બાંધેલી તેનો રણકાર, બરફની ખાડા ટેકરાવાળી ઢોળાવની જમીન અને તે ઉપર 'સ્લેજ' પસાર થતાં અપાતા ધક્કાઓમાં ગાડીની મુસાફરી કરતાં 'ચૌંકા' ખવાતાનો અનુભવ. 'સ્લેજ'ની મુસાફરી દરમ્યાન આગળ રસ્તે કૉલેજના સંગીતો, ચળકીલા ગાયનો, નવાં ઓળખાણો—તેના ખ્યાલે હિંદુસ્થાનનાં ગામડાંઓની ફરતી મુસાફરીનો અનુભવ તાજો કરાવ્યો.

પહેલા ગામ—ચીમો—૩૫૦ વસ્તીના ગામમાં—અમારો પહેલો મુકામ સંધ્યાકાળે થયો. અંધારી રાત અને બરફના ઉજાસને લીધે પરાકાષ્ઠાએ આવેલું આ સુંદર સ્થળ દક્ષિણ ... જણાયું. ગામમાં મુકામ કરતાં પહેલાં "Inn"—ધર્મશાળામાં ઉતારો, અને તેનું ... રાતનો મુકામ થયો. ધર્મશાળામાં વધારેની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ ન હતી, તેથી ... વિદ્યાર્થીઓની સગવડ કરવી પડી. સાદ ... અમારી પણ વ્યવસ્થા થઈ.

[illegible]

પીરેટીનો માલેક આ ગામનો સખરસ્તુ આદમી હતો ભનામણ ત્રે આપ્યા પછી તેણે વધ રે મમતા બતાવી જૂનો ખખ થઇ ગયેલો 'સ્ટવ' સળગાવી અમારી બન્ને ઓરડીઓને તેણે આખી રાત ગરમી આપી પહેલેથી ખબર નહી આપેલી એટલે ખાવાની વ્યવસ્થા થઇ શકી નહીં છતા તેણે બનતી મહેનતે ગામમાંથી જે કાંઇ મળી શક્યુ તે પૂરૂ પાડ્યુ બરફના તોફાન અને પવનના સખત સુસવાટા વચ્ચે પહેલી રાત ગાળી હડીને વખતે ટેમ્પરેચર હતી

બીજે દિવસે સવારે જૂદા જૂદા કુટુંબમાં એકેક બબ્બેને સગવડ પડતી રીતે ગોઠવાઇ જવાનું હતુ આ વ્યવસ્થા પીરેટીના માલેકે રાતના જ કરી નાખી હતી અને આપેલા સરનામે રહેવારૂથી જવાનું હતુ, પણ સ્ટેશનમા ગામના છોકરાઓનુ ટોળુ વ્યવસ્થા કરવા માટે મકાન આગળ ખડુ થઇ રહ્યું હતુ

આપેલે સરનામે જતા માયાભરેલો આવકાર મળ્યો, કે જાણે જૂના જમાનાની ઓળખાણુ હોય! આપણાં ગામડાંના સાદા ભોળા પણ અજ્ઞાન ગામડીઆઓના સ્વભાવમાં અને અમેરિકન ભણેલા ગામડીઆમાં મહેમાનગીરીની રીતમા ફરક ના જણાયો બ્રેકફાસ્ટની તૈયારી થઇ ગઇ હતી કુટુંબમાં વૃદ્ધ મા દિકરો–વહુ અને છોકરો છોકરી એટલા હતા, અને તે સર્વે ટેબલપર ગોઠવાયાં શરૂઆતની વાતચીત કોલેજ કેળવણી, મુસાફરી બાબતની થઇ

બ્રેકફાસ્ટ પછી સ્ટવ આગળ અમે ગોઠવાયા બરફની ઋતુને લીધે કાંઇ કામધંધો–ખેતી વગેરે બંધ હતા, અને તેમાં રવિવારને લીધે ક્રિશ્ચયન કુટુંબમા શાંતિ હતી ધાર્મિક લાગણી શહેરીઓથી જૂદી જણાઇ વૃદ્ધ ડોશી મારી આગળ બેઠી અને તેણે સવાલ પૂછવા શરૂ કર્યા "ક્યા દેશથી આવો છો? શું ભણો છો? મા બાપ છે? કેટલા ભાઇ? તમારા દેશની સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન કેમ છે? તમારા ધર્મમાં સ્ત્રીઓને અન્યાય કેમ અપાય છે? અમારા દેશના મિશનરીઓ તમારા દેશમાં કેવુ કામ કરે છે? અંગ્રેજી ક્યા શીખ્યા?" વૃદ્ધ–ડોશીના–સવાલ અજ્ઞાન ન હોતાં વાતચીત ઉપરથી જણાયુ કે તેનો બાપ સ્કૉટલેન્ડથી આવ્યો હતો અને જર્મન સ્ત્રી સાથે અમેરિકામાં પરણ્યો હતો તેનો ધણી ઓહીઓનો હતો દિકરાની વહુ સ્વીડન હતી તેનો બાપ અને ધણી અમેરિકન 'સીવીલ વૉર'મા ઉત્તરના લોક તરફથી લડ્યા હતા (નીગ્રો–હબસીઓની સ્વતંત્રતા ખાતર) ડોશી જૂના જમાનાની નિશાળે ભણી હતી પણ વાચનના શોખને લીધે એણે વધારે વાંચેલું દિકરો ખેતીવાડીની કૉલેજમા પાસ થઇ આવ્યો હતો વહુએ હાઇસ્કુલ સુધી કેળવણી લીધી અને છોકરાઓ નિશાળમા ભણે છે આમને "ગામડીઆ કેમ કહી શકીએ?" ડોશીએ બુદ્ધ ધર્મના લખાણ વાંચેલા તે ઉપરથી તે ધર્મ વિષે તેણે સવાલ પૂછ્યા અને હિંદમાં અત્યારે તે ધર્મ નથી તે જાણીને તે અજાયબ બની ત્યારપછી તેણે ઘરની વ્યવસ્થા બતાવી લાકડાનુ બેઠી ધાટીનુ–બંગલી ઘાટનુ બે પાંચ ખડનુ એક સાદુ સ્વચ્છ મકાન હતુ ફરનીચરમાં જુના ઘાટના ખુરસી, ટેબલ, ખાટલા હતા ભીંતો ઉપર નવી જૂની છબીઓ આકર્ષક રીતે ગોઠવાયેલી હતી. ઓજ્યુએટ ખેડુત ૩૫૦, ઘરનાં ગામમાં તે જાણી નવાઇ લાગી પણ મોટો વિસ્તારની જમીનની વ્યવસ્થા તેને હસ્તક હોવાથી ને અને ગમ્યો હતો.

ગુલામગિરીનો ગજબ (સચિત્ર વાર્તા) રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

દસ વાગે ગામના દેવળમાં અમે હાજરી આપી. ગામના ન્હાના મોટા સૌ માણસો ત્યાં હતાં દરેકને મળવાનું આ સ્થાન હોવાથી ઠંડીમાં પણ ત્યાં ગયા સિવાય છુટકો નહોતો. ખ્રીસ્તી ધર્મના શહેરી અને ગામડીઆ વાતાવરણનો અહીં અનુભવ થાય. આ પૈ આપણા ગામડાંઓમાં એકાદ 'સાહેબ'ને જોવા લોકનું ટોળું એકઠું થાય તેમ અમારી આગળ પાછળ પણ ટોળું એકઠું થયેલું બપોર પાસ્ટર–ધર્મોપદેશક–ને ત્યાં મળાઈ અને ત્યાંથી ગામના ખ્રીસ્તીઓનો પ્યાલ મળ્યો તેના તરફથી હિન્દના લોક અને ધર્મ બાબતમાંનો ખ્રીસ્તી નજરે બંધાયેલો અભિપ્રાય જાણવા મળ્યો જો કે તેનું જ્ઞાન મિશનરીઓનાં માસિકો પુસ્તકો અને અહેવાલો પરથી હતું. હિન્દની બહાર ખ્રીસ્તી દેશોમાં હિંદને વિષે ધાર્મિક અને સાંસારિક વિષયોમાં કેટલું અને કેવું અજ્ઞાન છે તે અહીં જણાયું. ખ્રીસ્તી દેશોમાં અને ખાસ કરી ધાર્મિક વાતાવરણમાં 'હિંદીઓ અજ્ઞાન, જંગલી, ધર્મવગરના, નાગી ફરનારા, સ્ત્રીઓને દુઃખ દેનારા, વિધવાઓને જીવતી બાળી મૂકનારા, છોકરાઓને નદીઓમાં ફેંકી દેનારા, મડદાંઓને નદીમાં કહોવડાવી કે પક્ષીઓને ખવડાવી દેનારા, સાપ, મગર, ઢોર, પશુ, પક્ષી, વનસ્પતિ, પત્થર અને લાકડાં પૂજનારા, અને ભૂતપ્રેતને માનનારાનો સ્થાન છે. હાલનું હિંદ મિશનરીઓના પ્રયત્નોથી અને ખ્રીસ્તી રાજ્યની મહેનતથી જ સુધર્યું છે, અને જો હિંદ ખ્રીસ્તીધર્મનો અંગીકાર કરે તો જ તેનો ઉદ્ધાર થઈ શકે એવો અભિપ્રાય પણ અમને જાણવાને મળ્યો. ચીનમાં પ્રજાસત્તાક સ્થાપનાર ચીના–ખ્રીસ્તીઓ હતા, જાપાનનો આગળ પડતો વર્ગ જાપાની ખ્રીસ્તીઓનો છે અને કોરીઆમાં સ્વાતંત્ર્ય માટે લડનારા કોરીયન ખ્રીસ્તીઓ છે, તે જ પ્રમાણે હિંદમાં થવાનું એ સાંભળી મને હસવું આવ્યું. ધાર્મિક ચર્ચામાં ન ઉતરતાં હિંદને વિષે તેનો બંધાયેલો વિચિત્ર ખ્યાલ અને ઉપર જણાવેલું અજ્ઞાન મેં તેને ટૂંકમાં સમજાવ્યું, અને અમેરિકામાંના આપણી નજરે જણાતા અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા દાખલા દલીલોથી તેને સમજાવ્યાં, તેમ જ અમેરિકન સ્ત્રીપુરૂષો વિષે, સાંસારિક અને ધાર્મિક જીવન વિષે પરદેશીઓનો કેવો અભિપ્રાય હોય છે તે કહ્યું. ત્રીસ વર્ષ અમેરિકામાં રહેલા જર્મન સાયન્ટીસ્ટનો, માજી બ્રિટિશ પ્રધાન મી. એસ્કવીથની દીકરી કે જે રોમાનિયન એમ્બાસડર–એલચી–ના (અમેરિકા ખાતેના) પત્ની છે અને જેમનું જીવન અમેરિકામાં ગળાયું છે તેમણે હમણાં આપેલો અમેરિકન સ્ત્રીપુરૂષ વિષેનો અભિપ્રાય કહ્યો ત્યારે તે પણ હસ્યો. ફક્ત એક તરફી–મિશનરીઓએ પોતાનાં કાર્યોના ઝળકેલા–અહેવાલોથી તેનો અભિપ્રાય બંધાયેલો છે, જોકે તેણે કહ્યું તેવું પણ હિંદમાં છે, નથી એમ નથી, પણ આખું હિંદ તેવું નથી તે તેમને જુદી જુદી રીતે મેં સમજાવ્યું અને જણાવ્યું કે હિંદ ખ્રીસ્તીધર્મ સ્વીકારે તો જ તેનો ઉદ્ધાર થાય તેમ કોઈ પણ હિંદી માનશે નહીં. હિંદીની નજરે તો સર્વ ધર્મ સારા છે, સર્વ આધાર તેના અનુયાયીઓપર છે

ત્યાર પછી વિષય બદલી ગામની વ્યવસ્થા વિષે મેં જાણવા માગ્યું. ગામમાં રૂરલ સ્કુલ, દેવળ, પોસ્ટ ઑફિસ એ મુખ્ય મકાનો, દેવળ અને સ્કુલનો વહિવટ ટ્રસ્ટીઓને હસ્તક, દિવસના બે વખત ટપાલની વહેંચણી. ગામમાં દરેક ઘરોમાં ગેસના દિવા અને રસોઈ ખાતે ગેસના સ્ટવ, તેમ જ દરેક ઘરમાં પાણીના નળ. ગામમાં 'ચીફ ઑફ પોલીસ' અને 'વીલેજ કલાર્ક'

સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧ લો રૂ. ૨–૮–૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

તેમજ પસાર કરેલા દ્રવ્યોની મારફતે સુબાબારી મર્ડેસુન, ઇનકમ ટેક્સ, ફેરવણીનો ટેક્સ, વીર ટેક્સ વગેરે જુદા જુદા પ્રકારની આવકો થાય છે' દારૂનિષેધ *Prohibition law* ના કાયદાથી કેવી અસર થઇ છે તે વિષે મેં જાણવા માગ્યુ ' હમણાંથી અમે જોકે દુનિયાની ખરાબી થઇ ' તેણે કહ્યુ પણ અમેરિકાને લ્હડાઇને બહાને ઘણા ફાયદા થયા છે, અને તેમાં એક દારૂ નિષેધના ન હોત છે ... ના મળગી હોત અને અમેરિકા તેરના જેટલુ હોત તો દારૂનિષેધનો ફાયદે પમાર થાત કેમ તે શક પડતું છે અમારા ગામમાં તો રેલ્વે આશરે ૨૫ થઇ ૫ ... છે તે કાયદના અમલ પહેલા આ ના ન્હાના ગામમાં પણ સ્થિતિ બનામ હતી, સવાર ... ૧૨ કે ૧ ... દારૂડીઆ કોઇ ના ... થઇ લડતા, મારામારી કે ગાળાગાળી કરતા નજરે પડે અને દારૂના નશામાં ખુન કરી બસે ત્યાના પ્યાન તમે ચીફ (પોલીસ અધિકારી) આપી શકશે જોકે લોક દારૂ નથી પીતા એમ નથી અગર તેમણે નદ્દન છોડી દીધો છે એમ પણ નથી પણ વેચાતો મળી નહીં શકવાથી તેઓ નિરૂપાય થઇ બેઠા છે ઘરઘરાઉ બનાવે છે પણ તેમાં નીશાનું પ્રમાણ બહુ ઓછુ હોય છે ગમે તેમ કહો પણ તેના તજ દારૂડીઆ લોક અમલિક બન્યા છે અને ખેતીમાં ... છે ગામના ત્યાર પછી એક પણ ખુનનો કે મારામારીનો બનાવ બન્યો નથી કે શરમભરેલા દેખાવ નજરે પડતા નથી અમેરિકામાં ચોરી છૂપીથી પરદેશથી દારૂ આવે છે, અમેરિકામા જ દવાઓને નામે દારૂ બનાવી વેચાય છે, પૈસાદાર કુટુંબોમા હજી વપરાય છે અને ઘરઘરાઉ દારૂ બનાવાય છે છતા હાલની જ નીતિએ સરકાર સખ્તાઇ ચાલુ રાખે તો દશ વરસમા સૌ કોઇ દારૂનું નામ ભૂલી જશે " તેમણે હિંદમા દારૂના વપરાશ સબંધી મને પૂછ્યુ ત્યારે મેં કહ્યુ " હિંદ પરતન્ત્ર છે એટલે અમેરિકા જેવો દારૂનિષેધનો કાયદો પરદેશી સરકાર તરફથી મેળવવો તે અશક્ય છે બ્રિટિશ સરકારને દારૂની આવકમાંથી ગંજાવર રીતે એક મોટી મોટી રકમ મળે છે, કે તે એકદમ એ જતી કેમ કરે ? જોકે અમેરિકન સરકારને પ્રજાને અને વ્યાપારને દારૂનિષેધથી મોટી ખોટ ભોગવવી પડે છે, પણ તેઓને બીજા માર્ગેથી તે ખોટ પુરી થઇ શકે છે, તેમ જો હિંદના હુન્નર ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપી તે માર્ગે આવક વધારી દારૂમાથી મળતી આવક* ઘટાડી શકે, પણ તેમા બ્રિટિશ વ્યાપારને ધક્કો પહોંચે બ્રિટિશ સરકાર ચીનમા વ્યાપારના હક્કો મેળવવા માટે સાટામા અફીણનો હિંદનો વ્યાપાર બંધ કરાવ્યો, તે જ પ્રમાણે ઉદાર બની હિંદનો દારૂની બંધી કરે ત્યારે ખરી સુધરેલી સરકારની ઉદારતા કહેવાય પ્રજામત દારૂની બંધી માટે પ્રયત્ન કરે છે, અને તે માટે પ્રયત્ન કરનાર આગેવાનોને સરકાર પકડીપકડીને જેલમા મોકલે છે હાલમા તો અમેરિકન સરકાર જ પ્રયત્નો અને સખ્તાઇ દારૂનિષેધ માટે કરે છે, તેનાથી ઉલટુ જ બ્રિટીશ સરકાર હિંદમાં કરે છે અમેરિકામા દારૂનિષેધની સામે કામ કરનારને જોખમ ખેડવુ પડે ત્યારે હિંદમાં દારૂની અટકાયત માટે પ્રયત્ન કરનારને જેલયાત્રા કરવી પડે ' મેં હસતા હસતા પૂછ્યુ " કઇ સરકારને સુધરેલી કહેવી ? તમારી કે અમારી ?"

* નવા હિંદી બજેટમા વધારે કરકસરી અનુનાથી ... ઓછુ ... દારૂની આવક ... તો ...

[illegible]

એમ એમ ત્રિંબકલાલ ... કંપની મુંબાઈ

'સપેર' પછી અમારે દેવળમાં જવાનું હતું અને ત્યાં આગળ પીને ડાન્સ અને સંગીત પછી તળેટીએ આવેલા ગામમાં જવાનું હતું બરફની ઋતુને લીધે અહીં ખરેખરું ગ્રામ્યજીવન જોવાનું મળી શક્યું ન હોતું પણ એટલું ખરું કે 'અપટન' નાનું ગામ તે દુનિયાના સમાચારથી અજ્ઞાત નહોતું સ્ત્રીઓને માટેનાં બાળકો અને છોકરીઓ માટેનાં, ખેતીને લગતાં માસિકો, પુસ્તકો, રોજીંદા વર્તમાનપત્રો 'બુક સ્ટોર'માં હતા ગામમાં 'મીટ માર્કેટ,' સ્ટોર, ડ્રગ સ્ટોર, જ્વેલર શોપ એ મુખ્ય દુકાનો હતી આપણાં ગામડાઓમાં, ભાગોળ આગળના, ઉકરડાઓનાં દર્શન અહીં કરવાનાં નહોતાં ટેકરીઉપરનું આ ન્હાનું ગામ સ્વચ્છ અને સુંદર હતું

સાત માઇલ દૂર આવેલા અને હજાર માણસની વસ્તીવાળા ગામમાં અમે રાતના અગીઆર વાગે પહોંચ્યા આખા દિવસમાં જૂદે જૂદે સ્થળે દરેક જણને મઝેનો અનુભવ અમારો-રસ્તાનો મુખ્ય—વિષય હતો આગલી રાત કરતાં ઠંડી ઓછી હતી, એટલે ૫° અને ૧૦° ની વચ્ચે હતી અહીં અમારે હાઇસ્કુલના પ્રીન્સીપાલને મળવાનું હતું અગાઉથી ખબર જણાવ્યાથી સ્કુલની ડારમીટરીમાં તેમણે બધાને માટે વ્યવસ્થા કરી હતી

બીજે દિવસે રૂરલ સ્કુલ, ગ્રામરસ્કુલ કીન્ડર ગાર્ડન સ્કુલ અને હાઇસ્કુલની અમે તપાસ લીધી ગામમાં ચાર દેવળો-કેથોલીક બાપ્ટીસ્ટ અને પ્રોટેસ્ટન્ટના હતાં ટાઉન હોલ, લગભગ પાંચસો માણસો માઇ શકે અને જેમાં મીટીંગો, ડાન્સ જૂદી જૂદી ક્લબો તરફથી ભજવાતાં નાટકો, સીનેમેટોગ્રાફના દેખાવો બતાવવામાં આવે છે. વોટરવર્ક્સ, ડ્રેનેજ, પાવર હાઉસ (વિજળી અને ગેસ માટે) કાર્નેગી લાઇબ્રેરી, ટાઉન ઑફિસ-(પોલીસ અને મહેસુલને લગતી ઑફિસો અને કામચલાઉ કેદખાનું) વગેરે મકાનો જોવાં ગામમાં હોટેલ, રેસ્ટોરાં, ડ્રગસ્ટોર, બુકસ્ટોર, મીટ માર્કેટ, વેજીટેબલ માર્કેટ, હાર્ડવેર સ્ટોર, જનરલ સ્ટોર, જ્વેલર શોપ; ટેલીફોન, ટેલીગ્રાફ અને પોસ્ટ ઓફિસો; ઇન્સ્યુરન્સ કંપની, પ્રોવીડન્ટ લોન ઓફિસ, એ કે એ એક જ રસ્તા ઉપર આવી રહેલાં છે બે દાક્તરો અને એક દાંતના દાક્તર તેમ જ એક વકીલની ઓફિસ પણ હતી.

ગામથી રેલ્વે સ્ટેશનો—જૂદી જૂદી રેલ્વેઓના—સાત અને બાર માઇલને અંતરે છે, અને ત્યાંથી 'બસ સર્વીસ' અને 'ટ્રોલી' (ટ્રામ), સર્વીસ અડધા અને કલાક કલાકને અંતરે દોડે છે ન્હાનાં ગામો એકબીજા સાથે કાં તો 'બસ અગર' 'ટ્રોલી'ના વ્યવહારથી જોડાયલાં હોય છે.

આપણે ત્યાંનાં અમદાવાદ, સુરત ભરૂચ, નડીઆદ જેવાં શહેરોમાં જે વ્યવસ્થા, સગવડ નથી તે અહીં હજારની વસ્તીવાળા ગામડામાં જોઇ ટાઉન ક્લબ, ફુટ લાઇટ ક્લબ, ગ્લી ક્લબ (સંગીત માટેની), મેસોનીક ક્લબ, મીલીટરી ક્લબ, ચેરપીયન ક્લબ, ટેમ્પરન્સ એસોસીયેશન, વુમન્સ ફ્રેન્ચાઇઝ એસોસિયેશન; કાઉન્સીલ ઓફ યંગ મેન્સ ક્રીશ્ચિયન એસોસિયેશન અને યંગ વીમેન ક્રીશ્ચિયન અસોસીએશન અને લીટરરી ક્લબ વગેરે જોયું આ ઉપરાંત ગામનું એક અઠવાડિક વર્તમાનપત્ર અને બે પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ છે

તે દિવસે *Y M C A* અને *Y W C A* તરફથી અમારી રાત્રિને લય માટે આમંત્રણ હતું તેમ જ આ ઉત્સવના સમાગમમાં બે દિવસના પ્રોગ્રામમાં છ મિટિંગોની ગોઠવણ કરી હતી ત્યારે ... , ડોરીંગ ... , મુગોસ્વાલ્લી આ—એ દરેક દેશના વિદ્યાર્થીઓને આ મિટિંગોમાં પોતપોતાના દેશ વિષે ધ્યાન આપવાનો હતો, તેમ જ મિટિંગની છૂટે છૂટથી ચર્ચા ચલાવવાની હતી ... અમિતનો જલસો હતો અને ત્રીજી રાતે *Y M C A* અને *Y W C A* એસોસિએશન તરફથી ડાન્સ અને "મુવીઝ" (સીનેમા અને સીનેમેટોગ્રાફ નામને ... મુવીઝ' અને મુવી થીયેટર' નામ અપાતું છે) ની ... ત્યાં '*Our honored guest* નું પહેલું સંગીત હતું *Loyal to Star and Strips* અને *Uncle sam* તેમ જ *America*' એ પ્રિય ... એક પછી એક ગવાયાં, ત્યાર પછી દરેક પરદેશી વિદ્યાર્થીને પોતાના દેશનું એકેક ગીત—ગીત ગાવાનું હતું.

બરફની ઋતુની મુલાકાતવાળા ચાર ગામડાઓમાંથી ઉપરના એ સૌથી ન્હાના અને તેનાથી મોટા—ગામનો ખ્યાલ આપ્યા પછી એકંદર રીતે અમેરિકન ગામડીઆઓની જીંદગી આપણા ગામડીઆઓ સાથે ... સરખાવીશ. બરફની ઋતુમાં ખેતી વગેરે બંધ હતું અને ગામમાં તેને લીધે સર્વ સ્થળે શાંત હતું. બરફની ઋતુમાં સખ્ત ઠંડીમાં પણ ગામડાઓમાં સામાજીક અને વ્યાવહારિક જીવન ... નથી હોતાં. ગામના પ્રમાણની તેમની ન્હાની ન્હાની ક્લબો ... તેમનો આનંદ ઉત્સાહ ટકી રહે છે. કસરત તેમ જ બાસ્કેટ બોલ જેવી રમતો મકાનની અંદર રમવામાં આવે ... બરફની ઋતુ પહેલાં, બાસ્કેટ બોલ બરફની ઋતુમાં અને ... બરફની ઋતુ પછી એવી એવી રમતો ન્હાના ગામોમાં પણ હોય છે. બરફમાં સ્કેટીંગ, સ્લેજ અને બીજી રમતો પણ રમતી જોઇ. શહેરોનું ધાર્મિક જીવન દાંભિક જણાય ત્યારે ગામડાનું ધાર્મિક જીવન ભોળું અને પવિત્ર જણાયું. વળી આપણા ગામડીઆઓમાંના ભોળપણ, ભલમનસાઇ, પરોણાગત સ્વભાવ અને અમેરિકન ગામડીઆઓમાંના એ ગુણો એક પ્રકારના જણાયા. તફાવત એક બાબતમાં પણ ... ત્યારે બીજી બાબતમાં ત્યારે ... જણાયો. અમેરિકન ગામનાં સ્વચ્છ સારા રસ્તાઓવાળાં, સર્વ પ્રકારની સુખ સગવડવાળાં ત્યારે આપણાં ગામડાંઓ અસુખાકારી ભરેલાં, ગંદા અને સગવડ વગરનાં છે. અમેરિકન ગામડાંનાં સ્ત્રી-પુરુષો મજબુત ખડતલ—અને માંસલ શરીરવાળાં ત્યારે આપણા બિચારા ગામડીઆઓ મજબૂત અને ખડતલ—છતાં ... વગરના અર્ધભુખ્યા, ફાટ્યાતૂટ્યાં કપડાંમાં—હાડપિંજર શરીરવાળા અને રોગથી, દેવાથી અને વ્યસનોથી ઘેરાયેલા હોય છે, આપણાં ગામડાંઓમાં કેળવણી માટે વ્યવસ્થા નથી, જુદી જુદી નાતો વચ્ચે, પાડોશીઓ વચ્ચે સ્નેહ રૂપ ... વધારવા માટે પ્રયત્નો થતા નથી, વ્યાયામશાળા ... નથી, જમણવાર અને લગ્ન-વિવાહના અવસરો સિવાય આનંદ મેળવનારાં, કામ ઉપરથી થાક ઉતારનારા ... પ્રસંગો—અને બીજા પ્રસંગો નથી હોતા ... અમેરિકન ગામડીઆ ... પીવાનો, ... અને ...

મેન્શીનથી આનંદ મેળવે છે, પોતાની ફતનમાં જ્યાં સમય ગુજારે છે કુટુંબ સાથે રહી આનંદમજાહ મેળવે છે, અમેરિકન ગામડીઓનું ઘર આગળ ન્હાનો સરખો બગીચો—એ સ્વ ચોકખુ, સ્વચ્છ હોય છે, પણું જાતે કે કુટુંબ કપડાની ચોકખાઇ જતા શરીરે એ ફૂખા નથી હોતા ત્યારે આપણા ગામડીઓ તેના ગંદા કપડામાં ન ા ઘરમાં શરીરે સ્વચ્છ છે આપણા ગામડીઆને અધિકારી વર્ગ—પોલીસ–તલાટી–મુખી–મામલતદારોથી હમેશાં ભડકવાનુ હોય છે ભણેલા વર્ગ અને તેમની વચ્ચે આસમાન જમીનનો તફાવત રહે છે, તેમ જ તેમના લાભના કાયદાકાનુનોથી તેઓ અજ્ઞાન છે અમેરિકન ગામડીઆને ગુન્હા સિવાય અધિકારી વર્ગ તરફથી ભડકવાનુ રહેતું નથી, તેમની અને શહેરીઓની કે કેળવાયલાઓની વચ્ચે આસમાન જમીનનો તફાવત નથી, તેમ જ પોતાના ખાસ ગેરલાભના કાયદા કાનુનોનુ તેને જ્ઞાન હોય છે અને દુનિયાના વર્તમાન સમાચારોથી એ માહિતગાર હોય છે અમેરિકન ગામડીઆનો પોતાનો, ઘરનો, સામાન વિગેરેનો વિમો હોય છે કો ઓપરેટીવ સસ્થાનો, કોઓપરેટીવ બેંક, પ્રોવીડન્ટ લોનનો તે સભાસદ હોય છે અને તેમની મારફતે પોતાને જોઇતા ઉછીના નાણા ખેતીને લગતો સામાન, બીયાં ઓજારો તે ઓછે ભાવે મેળવી શકે છે તેમ જ પોતાનો ખેતીનો પાક વેચી શકે છે બહારના વહેપારીઓથી તેને ઠગાવા કે છેતરાવાનો ભય હોતો નથી સરકાર તરફથી ખેતીને ઉત્તેજન મળે છે, અને તેમની ઉત્પન્ન ઉપર ઓછા પ્રમાણમાં કરવેરો લેવાય છે તેમના બાળકોને ઓછે દરે કેળવણી મળે છે અને ખેડુતનાં છોકરાંને મફત કેળવણી સ્કુલ કોલેજમાં ખેતીવાડી સબધમાં મળે છે આ પ્રકારના રક્ષણોથી અમેરિકન ખેડુત રક્ષાયલો હોય છે સરકાર તરફથી અને કોઓપરેટીવ સસ્થાઓ તરફથી તેમને છેલ્લામા છેલ્લી ઢબના ખેતીવાડીના વપરાશથી નેપ્થ્યોલથી ચાલતા એન્જીનો, વાવેતર માટે પસદ કરાયલા બીયાં, અને સુધરેલી ઢબનુ ખાતર મળે છે એમ કહેવાય છે કે છેલ્લી ઢબના ઓજારો, પસદ કરાયલા બીયાં અને રસાયણિક ખાતરથી દુનિયાના ખેડુતો કરતાં અમેરિકન ખેડુત તેની મુદતમાં હોવાથી બે ગણો પાક સ્હેજમાં ઉગાડી શકે છે

વિશેષ નવાઇ જેવું ગામડાના ઘરમાં ટેલીફોન, ગેસ, પાણીના નળ, ગટર, ઇલેક્ટ્રીસીટી—એ જોયા દરેક ઘરમા પીયાનો, સાધારણ ફરનીચર ચોકખાઇ એ પહેલું ધ્યાન ખેંચે છે ખેતીવાડી માટે સાધારણ ખેડુત પેટ્રોલથી ચાલતા સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે, અને તેને ઘેર મોટરનુ વાહન હોય છે ! ! ગરીબ ખેડુત ઘોડાઓની મદદથી ખેતર ખેડે છે, બાકી જ્યાં ત્યાં છેલ્લી ઢબના એન્જીનોથી ખેતીવાડી થાય છે આપણે ત્યાં મોજશોખ માટે મોટરનો ઉપયોગ મનાય છે ત્યારે અમેરિકામા જરૂરની ચીજ તરીકે તેનો ઉપયોગ કરાય છે

અમેરિકન ગામડાનો વહિવટ ગામલોક તરફથી ચુંટાયલા ટ્રસ્ટીઓ મારફત ચાલે છે અને વીલેજ કેટલાંક અગર ટાઉન કેટલાંકને હસ્તક નાણાં રહે છે દરેક કર, આકરણી, અને ખેતી પરનો કર ટ્રસ્ટીઓ નક્કી કરે છે ધાર્મિક સસ્થાઓ સુખાકારી ડ્રેનેજ, વોટરવર્કસ પાવરહાઉસ વગેરેની વ્યવસ્થા તેમને હસ્તક હોય છે

સ્નેહમુદ્રા ૧—૦—૦ એન. એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

સરકારીના અધિકારીઓને ટ્રસ્ટીઓ સહાય કરે છે, તેમ જ ટ્રસ્ટીઓની ભલામણો, આવક જાવકનાં નાણાં-ખર્ચ વિગેરે તેઓ તપાસી જ મંજુર કરે છે. સાધારણ રીતે અમેરિકાનું ન્હાનામાં ન્હાનું ગામડું પ્રજાસત્તાક-સંપૂર્ણ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ભોગવે છે એમ જ કહેવું જોઇએ. ટ્રસ્ટીઓની નિમણુક જીંદગી–વધુ મતે દર વરસ અગર દર ત્રણ વર્ષે થાય છે, અને તેમને હસ્તક ગામનો સર્વ વહિવટ રહે છે. ગામની સુખાકારી, ધાર્મિક અને કેળવણીની સંસ્થાઓમાં ટ્રસ્ટીઓ ઉત્સાહભર્યો ભાગ લે છે, અને તેમના પ્રયત્નોથી હાલના અમેરિકન ગામડાંઓ રોગ વગરનાં, ધાર્મિક અને કેળવણીની સંસ્થાઓ સાથે હરદિન આબાદી ભોગવતા રહ્યા છે. આપણાં ગામોમાં અસલ જે પંચની (ગ્રામ્ય પંચાયત) મારફત વહિવટ ચાલતો હતો તેને કેટલેક અંશે હાલની અમેરિકન પદ્ધતિ મળતી છે. આપણી ગ્રામ્યપંચાયતના હાથમાં સર્વ સત્તા હતી ત્યારે અમેરિકન ટ્રસ્ટીઓને ન્યાય આપવાની સત્તા નથી. તે સિવાય ગ્રામ્યપંચાયત અને અમેરિકન પદ્ધતિમાં ઝાઝો ફરક નથી.

અમેરિકન ગૃહજીવન અને ગ્રામ્યજીવનનો ખ્યાલ આ લેખમાં ન આપતાં હું હવે પછી આપીશ. અમેરિકન ગામડાંઓની મુલાકાતે જતાં જે જોવાનું, જાણવાનું અને અનુભવવાનું મળ્યું તે મેં અત્રે રજુ કર્યું છે. તે સાથે એટલું ઇચ્છીશ કે આપણી ત્યાંની કેળવણીની સંસ્થાઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ગામડાંઓની અને બીજા શહેરોની મુલાકાતે મોકલે તો તેમને ઘણું જાણવાનું અને શીખવાનું મળે અને ખાસ કરીને ગામડાંઓની મુલાકાતથી શહેરી અને ગ્રામ્ય જીવન વચ્ચે જે અંતરાય રહેલો છે તે પાછો સાંધવાનો સંભવ રહે. પ્રજાકીય શાળાઓ, કોલેજો અને આપણી ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી આ દિશામાં પગલાં લેવાશે કે ?

લેખકો માટે

કેવળ સ્વતંત્ર લેખોની માગણી.

૧ હિન્દના સ્વાતંત્ર્યજીવનને પોષક એવાં દૃષ્ટિબિન્દુઓથી અભ્યાસને પરિણામે તૈયાર કરેલા રાજકીય વિષયો.

૨ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને ઇતિહાસવિષયક સ્વતંત્ર લેખો.

૩ ઐતિહાસિક કે સામાજીક સ્વતંત્ર ટૂંકી વાર્તાઓ.

ઉપરોક્ત વિષયક લેખો 'સમાલોચક'ના ઓછામાં ઓછા આઠ પાનાં જેટલા હોવા જોઇએ. સદર લેખો મૂલ્ય આપીને પણ પ્રકાશન ને વિક્રયના સર્વ હક્ક માટે ખરીદી લેવાશે.

કેવળ અભ્યાસીઓ અને સ્વતંત્ર લેખકોએ જ પત્રવ્યવહાર કરવો.

[આ જાહેરખબરને 'સમાલોચક'ના વ્યવહાર સાથે સંબંધ નથી]

લખો: રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, મોરારજી બીલ્ડીંગ્સ નં. ૨, ગીરગામ, મુંબાઇ નં. ૪.

સમાચારદર્પણ નાટક. રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

કા'ન... મ્હને વારે વારે અટકાવે રે!

સુચિત્ર ચિત્રકાર—શ્રી જેઠાલાલ પટેલ

લેખક—રા. યશ.

જળ ભરવાને હું તો,
કેમ સખી જાઉં રે?
કા'ન કોડીલો કામણગારો,
મ્હને વારે વારે અટકાવેરે
—જળ ભરવાને૦ ૧

વાંસલડી વગાડીને
મનડું ડોલાવીરે
કા'ન કોડીલો ગોપાળિયો,
મ્હને વારે વારે અટકાવેરે
—જળ ભરવાને૦ ૨

મંદ મધુર સ્મિતે,
હૃદય તલપાવીરે,
કા'ન કોડીલો લુચ્ચો—વા'લો,
મ્હને વારે વારે અટકાવેરે.
—જળ ભરવાને૦ ૩

નયનોનાં બાણુ મારી,
મ્હને ખરે મારી રહેની,
કા'ન કોડીલો વા'લો મ્હારો,
મ્હને વારે વારે અટકાવેરે
—જળ ભરવાને૦ ૪

ઈસ્લામનો ઇતિહાસ ૨ ૧-૮-૦ ગ્રેન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

રસ-દીક્ષા.

સચિત્ર ચિત્રકાર—રા જેઠાલાલ પટેલ

લેખક—રા નટુભાઈ રણછોડદાસ જણસરીઓ, બી એ

રસિકા ઘણી જ ડાહી હતી 'ઉનાળા સો ખહાનગ ને નીરા સો ગભીર'—એ સૂત્ર તેને ઘણું જ પ્રિય હતુ વારવાર તેના મુખમાથી તે સરી પડતુ તેના જીવનમા તે તેનો સાક્ષાત્કાર કરવા મથતો. સસારની વિષમતાથી, અનકૂળતાથી, પ્રતિકૂળતાથી તે ડરતી અત્યાર સુધીનુ તેના જીવને તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૂત તેને કર્યું હતુ પૂર્વજન્મના ઋણાનુબધે ભાવિમા પણ એ સૂત્ર તેને આનુકૂળ થયુ! પ્રભુની એ અકળ લીલા છે કે તે કોઇના જીવનના આદર્શ તોડતો નથી, તેને સાનુકૂળતા કરી આપે છે!

મહાત્મા ગાંધીજીના આદેશ પ્રમાણે તો તે અધ શ્રદ્ધાએ તો તે સર્વ નહોતી પાળતી, પરતુ આ મરથ (પરસ્થ નહિ જ) વિવેકબુદ્ધિએ જે જે તેને યોગ્ય લાગતુ, જે જે તેને માન્ય લાગતું, જે જે તેને ખરૂ લાગતુ—તે તે સર્વ તે ગ્રહણ કરતી હતી સરકારી કેળવણીનો તેણે ત્યાગ કર્યો ન હતો, પણ ખાદીની દીક્ષા તો તેણે અતઃકરણને દેઇ દીધી હતી. શુદ્ધ હાથની વણેલી ખાદીપર કાળી કોર છપાવી તેને સાડી તરીકે પહેરી બહાર મિજલસોમાં, વિદ્યાગૃહમા સ્હેજ પણ ખચકાતા વગર, અચકાયા વગર ચાલી જતી—હાજરી આપતી સર્વના હૃદય આકર્ષતી, પોતાના પ્રતિ સર્વની પૂજ્ય ભાવના પેદા કરતી સ્વરાજ્યવાદ પરત્વે તે કહેતી કઇ નહિ—પરતુ યોગ્ય સર્વ કરી બતાવતી ઘડીના વિચારે નહિ પણ જીવનના વિચારે તે સર્વમા પ્રેરાતી સાહિત્યની પણ તે શોખીન હતી જોકે આમાં તેનું વાતાવરણ તેના તે શોખને વિરૂદ્ધ લાગતું હતુ જુદા જુદા માસિકોમા જુદા જુદા નામે તે સદ્વર્તન—પ્રેરક નાની નાની વાર્તા—લેખો લખતી આમ કરવાનુ કારણ દુનિયાની વિષમતા! મોજ શોખ તેને ગમતો હતો, પણ એક અંગ્રેજ વા પારસી સ્ત્રીની માફક તેણે તેને બહેકાવી દીધો ન હતો સરળ, સાદુ અને નિર્મળ, નિષ્કલક—પવિત્ર જીવન ગાળવુ, એવી તેને લગની લાગી હતી

આર્યબાળાઓ કહેવાતી આર્યભાવનાને તાબે થઇ મરજાદમાઝાના નિયમને ઘરમાં ગોંધાઇ રહે છે, જાહેરમા હરતી ફરતી નથી—પ્રવૃત્તિ કરતી નથી, ઘરમાં સડયા કરે છે, અજ્ઞાન અધ અવસ્થામા રહે છે, તેમ આ પણ એક આર્યબાળા છતા તેવી કહેવાતી આર્ય—અનાર્યા ન હતી પવિત્ર હૃદયે સર્વત્ર તે વિચરતી સર્વ સાથે વાર્તાવિનોદ કરતી, શરમાળ પુરૂષોની શરમ તોડાવી તેમને પવિત્ર હૃદયે બોલતા શીખવતી, વિકારી હૃદયના વિકારને અભિભૂત કરતી, સામાન્ય વિષયપર ચર્ચા પણ કરતી આવા સર્વ સદ્ગુણ તે ધરી જતી. સર્વના હૃદયપર તે પોતાની જન્મ—ઉદાત્તતાની, જન્મ—સસ્કારની, ગૃહિત સસ્કૃતિની અજબ છાપ પાડતી: બોલ્યા ચાલ્યા વગર જ સામાને પણ તેમ થવાની પ્રેરણા કરતી

સૌન્દર્ય તેનામાં હતું, પણ લોકો કહે છે તેવુ તો નહિ જ લાવણ્યની તે સાક્ષાત્ પ્રતિમા હતી. કોમળના ગર્ભથી કોમળ તેનું અગ હતુ અને કિન્નરીશું સુકોમળ, સુમધુર તેનો કંઠ હતો

રમતીયાળ તે ઘણી હતી પોતાના જેવા જ સર્વેને તે ધારતી હોવા છતાં, પણ તેમનું બારીક અવલોકન કરી તેમના સસર્ગે ભળી જતી આમ થતાં તે તેમની સાથે હરતી ફરતી, વાર્તાવિનોદ કરતી આ તેના આપ્તજન પરત્વે તે પહેલેથી બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર—ને અવલોકન કરતી, અને, રમતમાં તો એ અવલોકનવિચાર ભૂલી જતી, એટલું નહિ પણ કેટલીક વાર તે, કેટલેક સ્થળે તેં આત્મભાન પણ ભૂલી જતી

તેનામાં યૌવન અંકુરિત થતું લાગતું હતું, પણ યૌવનનો ઉન્માદ હજુ તેનામાં આવ્યો ન હતો. શૈશવ-સરિતાના કાંઠની પાળે યૌવનપ્રેરણા તે આવી પૂગી હતી છતાં શૈશવ-સરિતાની સ્વચ્છતી, સરળ સુખદ બાળકીડાને, નાનકડાંનકોને હજુ તે ભૂલી ન હતી યૌવનની ખુમારી તેનામાં આવી હતી, યૌવનાભૂષણ તેના અંગે અંગે બિરાજી રહ્યાં હતાં, યૌવન-સામ્રાજ્યની અધિષ્ઠાત્રી બનવાને તેને સંસારે ધકેલી હતી, યૌવનસામ્રાજ્યના કાવાદાવા પૂર્ણ લક્ષ આપી તે તે સર્વે તે રસભર શ્રવણ કરતી હતી—બુદ્ધિ-અનુસાર તેમાંથી કંઇક દીક્ષા લેતી હતી, છતાં તે સામ્રાજ્યની તે અધિષ્ઠાત્રી હજુ બની ન હતી, બનવાની યોગ્યતા હોવા છતાં તે જ્ઞાન-અભાવે શકતી હતી યોગ્યતા કદાચ તે પોતાની પૂર્ણ ધારતી, તોય ધષ્ટતા ન કરતી, સાહસ ન કરતાં, ગજ્યારોહણ કરતાં રાજ્ય આર્યગૃહિણીની આર્ય-સંસ્કૃતિએ ન ચલાવી શકાય—એવા એવા કંઇક અનેકાનેક વિચારે તે મુગ્ધા મુગ્ધ બની હતી શૈશવની બાળકીડા તેને સાસરીએ સંસારે ધકેલી મૂકયા છતાં પણ તે દિન નિર્ગમન કરતી હતી

શરદ્પૂર્ણિમાની એક અમૃતભીની રાત્રિએ તે પોતાની અગાસીમાં બેઠી હતી ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ ગરબા ગાવા જાય છે, ગઇ હતી, પરંતુ આ બિચારીને તો તેના સખીમંડળે વીનાસવા પથી લજવી નાંખી હતી વધુ ન લજવાવાને તે અત્યારે એકાંતમાં બેસી તેમનાં ગાન સાંભળતી હતી ઘડીકમાં તેમનો સૂર સાંભળતાં તેમના સૂરની સુરાવટમાં તે ભળી જતી જાણે સાંજ તેનું સખીમંડળ હોય—જાણે તેમાં જ તે અત્યારે ગરબે ફરતી ફરતી નાચી રહી હોય તેમ પોતાના કરકમલથી કેટલીક વાર તે તાલ પણ આપતી હતી.

છતાંય કોણ જાણે આ ઘડી વધુ વખત ન ટકી ! રાત્રિ ઠગાળાભરી લાગી ! બાજી રમવાનો તેને અતિશોખ હતો, એટલે આજ વાશ જ રમવાનું તેને મન થઇ આવ્યું પણ કોઇસાથી ?

'કોઇક સખીને પકડી લાવીશ ને બાજી તો ઢાળું'—એમ આત્મગત વિચાર કરી તે ઉઠી ઘરમાં ગઇ એક ગાલીચો ને બાજી લઇ આવી. ગાલીચો પાથર્યો શું મનોહર ને નકશીદાર એ ગાલીચો હતો ! વાચક, કહું છું કે 'ઉતાવળા સો બ્હાવરા' પરંતુ હતાં તો. આપણે ઉતાવળા થતું છે, બ્હાવરા થતું છે ! ગાલીચાની આપણે શું પડી છે ? ધારી લે કે તે જેટલા જેટલા ગાલીચા જોયા છે, તેથી તે સર્વોત્તમ હતો, અને તેમાં એક નૂતનતા આજથી વિલસવાની હતી તેની જીવનનું તે એક રંગભુ-સ્થાન, રહસ્ય-સ્થાન, જીવનની એક વિરલ પળનું સાક્ષી બનવાનો હતો

બાજી ઢાળી ! સોગઠાં ગોઠવ્યાં ! પાસા બરાબર મધ્યમાં મૂકાયા ! બાજી રમવાની સર્વે તૈયારી થઇ ગઇ ! માત્ર હવે કોઇક સખીને પકડી લાવે તેની જ વાર રહી !

સાક્ષરજયંતી રૂ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

વિચારે તો આજ બાજી રમવાનો હતો, પણ કોણ જાણે શાથી કંઇક અન્ય નવતર બાજી રમાઇ ગઇ !

બાજીની ગોઠવણને તે બરાબર નિહાળી રહી ! અને તે સખીને પકડી લાવવા ઉઠી. શું કર્યું ? તેના સખાએ-રસિકે-તેને તેમ જતા અટકાવી !

વાચક, રસિક તેનો પતિ હતો. રસિકાના જ જીવનાદર્શ તેના હતા / અણોલ ગણેશ હતો. સર્વગુણસંપન્ન હતો. સર્વ પ્રકારે શરીરનો બાંધો, વયે તે રસિકાને યોગ્ય હતો. તેમનું લગ્ન તો કરનાર કોઈ સંસારની પ્રપંચજાળ જ હતી, પરન્તુ ભાગ્યયોગે આ કુશળ ધંધો ઉપજાવે તેવું થઇ ગયું હતું. વધુ ઓળખાણ વાચક, તું તારી મેળે જ કરજે ! વાતોના પ્રવાહની સુરાવટ ત્યારે તો આ છે

"કેમ બાજી રમવી છે !" રસિકે તેને ઉઠતી અટકાવતા તેની પાછળ ઉભી રહીને તેનો ખભો દાબતાં પુછ્યું

"હા !" બોલતાં બોલાઇ જવાયું ! ઉંચુ-પાછળ જોયું ! નિહાળ્યા કર્યું ! રસિકા શરમાઇ ગઇ ! દુર ખસવા ગઇ ! પણ અરે ! એ ખસે ક્યાં રસિક તેના પડખે જ બેસી ગયો ! તેને ઉઠવા ન દીધી ! એક બીજાના સામું તે ઘડીભર કંઇક અવનવીન દિવ્ય ભાવોથી જોઇ રહ્યાં ! વિકારી ભાવની છાયા પણ રસિકાના હૃદયમાં આ સમયે ન હતી ! વાંચનથી, સખીઓના વાર્તા વિનોદથી તે આ સર્વ જાણતી હતી, સમજતી હતી-છતાં તેના પાઠ ગણવાનું તેને ભાન ન હતું ! બાલિકતાએ તેનો હજુ ત્યાગ કર્યો ન હતો

"ત્યારે, હવે વાર શાની !" રસિકે કંઇક સ્મિત કરતાં પુછ્યું

"બેસો જરા ! હું મારી સખીને બોલાવી લાવું ! એ અને તો ખરા-અમે બે બેનો કેવી રમીએ છીએ તે !" સરળ હૃદયી વિકારવિમુખ રસિકાએ કહ્યું રસિકને તેની વિકાર વિહીનતાપર, તેની સરળતાપર, તેના સખીપ્રેમપર કંઇક ઝીણું હસવું આવ્યું.

પોતાની વિકારી ભાવનાની તેને ઝાંખી પણ ન થાય, વિકારી ભાવનાનો તેનામાં જન્મ પણ ન થાય, વિકાર એ શું-તેની સમજ પણ તેને કદી ન થાય, અને રસ-સાગરની એ રસિકા રસિક મહારાણી થાય-એ વિચારે તેણે સ્વસ્થતા ધારણ કરી કહ્યું, "રસિકે, એવી એવી બાજીઓ તો મેં ઘણી જોઇ છે ! તમો બે બેનોને રમતી મેં ઘણી વાર નિહાળ્યાં છે ! ચાલો, આજ તો આપણે જ બે રમીએ ! રસિક શું સખીને રમાડે જ કેમ ? આજ તો મને રમાડ ! મુશ્કેલ પડે તો પછી સખીની શી જરૂર ? આપણે બે જ રમીશું ! કેમ, નવી બાજી શીખવી છે !"

નવી બાજી ! શૈશવાવસ્થામાંથી બહાર આવેલી પણ હજુ તેમાં જ રમણ કરતી રસિકાને આ નવીન, નવતર બાજીનું હજુ ભાન જ ન હતું ! નિખાલસ હૃદયે, પૂર્ણ નિર્દોષતાથી તેણે તો કંઇક નવું શીખવાનું મળશે એવી મહત્વાકાંક્ષાએ કહ્યું, "હા !" હા-બજાઇ ગઇ !

બાજી શરૂ થઇ ! જેમ સખી સાથે હરહમેશ તે બાજી રમતી હતી તેમ તેની જ બાજી તે આજ પ્રથમ, પોતાના સખા સાથે રમી ! રસિક પણ રસિકા સાથે તે બાજી રમ્યો ! પે

મેહુલી કમર્શિયલ ... રૂ. ૩-૦-૦ એમ. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

તો એ એનું હતો, આ તો પ્રેમીયુગલ હતાં–એટલે આમાં કંઈક નવતર નિર્દોષ રસ રસિકાએ સર્જ્યો। રસિકાને હવે બાજીમાં સહે લાગી। બીજી બાજી રમવાને તત્પર થઇ। તે બોલી ઉઠી,—

"હાં, આપણે આ એક તો રમ્યા હવે બીજી રમીયે। હા પણ પેલી હવાં તો નવતર બાજી માંડીએ। તમે મને શીખવજો। બહુ અઘરી તો નથી નાં?" રસિક આ સાંભળીને હસી જ પડ્યો।

વાચક, વારેવારે શું કહું આ તેની બાળચેષ્ટાની નિર્દોષતાને। ચાહેશ કે તું એકાએક દૂર કરવા આ બાલિશતાના અલૌકિક આનંદને?

"હસ્યા શું? બીજી રીત આવડતી ન હતી, તો નાહક મને શા માટે આમ રે નાખી? ચાલો, ગોઠો, નવી નહિ તો આપણી જુની। લ્યો, નાખો પાસા। આ વખતે તમે પહેલ કરો।"

"અરે, રમવાની રીતો તો બધી ઘણી યે છે। અઘરી યે નથી। હું જાણું તો છું— રમ્યા નથી। તું તો જાણતી યે નથી। પછી શી રમુજ પડવાની। લ્યો, પણ તમારે શીખવી છે તો શીખવું। બાજી યે નવતર છે–અને આપણે બે પણ નવાં છીએ। રમુજ તો ઠીક જામશે। હાં પણ તેમાં તો કંઇ હોડ મૂકવી જોઇએ।"

"વારૂ, તેમાં શું? મૂકીશું। આ રહી" હાથની બંગડી કાઢવા જાય છે

"અરે, આ શું? એમાં આવી હોડ ન મૂકાય। એમાં તો કંઇક જૂદા જ પ્રકારની હોડ મૂકવી પડે છે। જેવી નવતર આ બાજી, તેવી જ નવતર આ હોડ, અને તેવી જ નવતર તું।" એમ કહેતાં કહેતાં રસિકે રસિકાના ગાલપર ટપલી મારી। વાચક, શું કહું એ મુગ્ધ ભાવની આ સમયની દોરી દોરી રક્તતાને।

ઘડીએક મૌન પ્રસર્યું। તારા-મૈત્રક રચાઇ રહ્યું। સુંદરીએ અંતમાં તેમાં ભંગાણ પાડ્યું —નીચું જોયું।

રસિકે વિચાર્યું તો ઘણું યે હતું। ધીરતા ઘણી યે ધારી હતી। અનંગની આજ્ઞાને અંકુશમાં ઘણી યે રાખી હતી। પરંતુ માનવ તે માનવ। આ તેનું આ ઘડીનું સાહસ। પ્રથમ તે આજ ઘડી થઇ કે જ્યારે રસિકાને કંઇક વિકારી ભાવનાથી જોવી થઇ, જ્યારે વાચન બહુ થઇ સાક્ષાત્કાર આપી રહ્યું। સખીનાં ટપલા તો ઘણાયે ખાધા હતા પરંતુ આ ટપલો તો કંઇક અજબ જાદૂભર્યો હતો।

છતાંય તેણે સાહસે ચડ્યું। ભાન ન રહ્યું। શું કરવું? પ્રભુની જેવી ઇચ્છા। નાવ જેમ જાય તેમ જવા દીધું—કંઇક ઇચ્છાએ ને કંઇક અનિચ્છાએ। રસિકથી બોલાઇ જવાયું—

"શું હોડ વગર નહિ રમાય? માગી પામે હશે તો જરૂર મૂકીશ."

"વચન આપ"

"કેમ, અત્યારથી જ એંધાણ રાખો।"

"ના। એ બાજી જ એવી છે।"

"લ્યો વચન હવે કાંઇ બાકી?"

અરવિંદ ઘોષનું તત્ત્વજ્ઞાન રૂ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

"પણ અધૂરી બાજી મૂકાય ના "

"નહિ મૂકીએ!"

"જેની પાસે જેટલું હોય તેટલું હારી જાય, બીજો જીતી જાય, ત્યારે જ બાજી પૂરી થાય!

"હવે, એ તો બધું સમજ્યાં! શીખવાનું હોય તો હવાં શરૂ કરો! રાત જાય છે!

"ઘણી મોડી થાય છે! હાં પહેલી શરત એ કે જે અતે હારે તે દાવ હારે તે ઉપરાંત પાછળથી તેનો જેથી જીત્યો તેની ખુશાલીમાં મીજમાની—ઇનામ આપે!" રસિકને તે હવાં પૂરો ભજવવો હતો રસિક ખરે, રસિક જ હતો.

"હારે અને તે વળી આપે! દાઝપાપર ડામ! આ તો આજે જ સાંભળ્યું!" રસિકની શરમ હવે તૂટી ગઇ હતી—જીભ ઉઘડી ગઇ હતી

"આજે જ સાંભળ્યું! બાજી નવી તેમ આ પણ સર્વ નવું! એક નિરાશ થાય ને બીજો રાજી થાય—એમાં શી રમુજ! હારે વા જીતે, પણ તેની અસર હૃદયપર ન થાય, અને મિત્ર જેમ રમવા બેઠા હતાં, તેમ જ ઉઠે તેમાં જ આનંદ, રમુજ! ખરું કે નહિ! કેમ, રમતાં શીખવું તો છે ના!"

"હારતો, આવું આવું નવતર ને દિવ્ય ભાતનાભર ક્યાં ન શીખવું!"

"પરતાશો ના! હારશો ના!"

"શું હું પસ્તાઇશ! હું તો જીતવાની જ!

"હજુ બાજી તો આવડતી ય નથી—જાણતાં ય નથી છતાંય!"

"હા! હા! હા!"

"મગરૂર ના થાવ એનો તો દાવપરે આધાર!"

"હશે પણ હવા ચાલો! શરૂ કરો!"

"પણ તે પહેલાં એ અંતિમ શરત કબૂલ કરો!"

"પણ એ શરતનું કાંઇ નામ નિશાન"

"પહેલાં કબૂલ કરો; પછીથી તે શરત જણાવ ય!"

"આ તો વળી છેક નવતર! આવું તો કયાય દીઠું યે નથી ને સાંભળ્યું યે નથી!"

"ત્યારે જ કહેવાય છે ને આ નવતર! શરત પહેલી કહે, ત્યારે તો સામાન્ય અપરિચિત જનો પણ તે યોગ્ય નફાકારક લાગે તો કબૂલ કરે છે! પરંતુ ન કહે અને જ્યારે પણ વિશ્વાસુ આપ્તજન હરહમેશ સારું જ કરે છે—એવી અંધશ્રદ્ધાએ કબૂલ કરે, ત્યારે જ તેમાં સ્નેહીની સ્નેહલતા, કેમ સમજ્યા ના!"

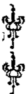
"હા પણ જાણ્યા વગર તો વચન ના અપાય! પળાય કે ના યે પળાય."

"સ્નેહી તે તો સારી રીતે સમજે છે! સામાન્ય સમજ તો તેમ પણ છે! ન પળી શકાય એવી તે શરત કદી ધરે કે? હા—પણ એટલું યે જ્યારે સાહસ ન ખેડાય, ત્યારે રમાશે પણ શું કેમ કે આ તો બાજી વિશ્વાસની છે! હવે હો, સ્હેજ સજા કરું! અરબડી ના જતા

૧—પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) ૩—૦—૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

સમાલોચક,] નાથ, આ ચન્દ્ર કેવો ફિક્કો દેખાય છે ?
[ચિત્રકાર રા. જેઠાલાલ પટેલ] પૃષ્ઠ ૪૮૧

કેમ, બાજી રમવી છે ? [ડીસેમ્બર, ઇ. સ. ૧૯૨૧
પૃષ્ઠ ૫૧૨ —કૉપીરાઇટ

જો કે તેમ કરવા પણ કરવાની શુક્રની મા મના છે! છતાં મારે તો તમને શીખવવું છે, તમારે શીખવું છે–એટલે મના કરીશ! તમારા અંગના પુણ્ય પાસે જો કંઇ અત્યારે આ સ્થિતિમાં હશે તેના જ પર એ શરત થશે! કેમ, હવે તો કંઈ સમજ પડી ના?"

"હા! ત્યારે તો રમું છું!"

"વચન આપો!"

"આપ્યું વચન" રસિકા રસિકની મર્મવાણીમાં બંધાઈ ગઇ!

"સાંભળો ત્યારે કહું છું પુણ્યની પાછળ છું એ શરત!" રસિકા તે સાંભળતાંજ એકદમ તૈયાર થઇ ગઇ "જો અન્તમાં હારે તેને આપી દેવું પડે ચુંબન-દાન! હું હારું તો મારે તમે હારો તો તમારે!"

"જાવ જાવ, મારે તો નથી એ રમવી બાજી! શું માનો નથી!"

"પણ આ તો નક્કર બાજી છે"

"નથી રમવી મારે એ તમારી નક્કર! આ હું તો ચાલી!" બોલી તો જવાયું પણ કોણ જાણે શાથી?–તેની હાલવા ચાલવાની શક્તિ ગુમ થઇ હતી! શરમાઈ પડી તે ત્યાં જ અધોમુખે ભૂમિ ખણતી બેસી રહી! રસિકે પણ તેને ઉત્તર આપ્યો, "પણ ક્યાં જાઓ છો? વચન આપી ચૂક્યા છો! વચનભ્રષ્ટતા કોણે શીખવી? હવે, હવે આ પાસા નાંખું છું! તમે કહ્યું તેમ હું જ તમારા વચનની ભ્રષ્ટતા ન કરતા પહેલ કરું છું! જુઓ, એ આ પચીસ, છવીસ, ત્રીસ, ત્રણ!"

રસિકા વચન-ભ્રષ્ટતાના એ આરોપે મુંઝવાઇ! શું ઉત્તર દેવો તે ન સુઝ્યો! છતાં ય રસિકના હાથમાં પાસા ખખડ્યા–તેનું અંતર ખળભળ્યું! એ બાજી પ્રત્યેનો અતિશોખ પાછો જાગૃત થયો! પાછી સર્વ વાત વિસરી ગઇ! ભોળી નિર્દોષ રસિકા ભોળવાઈ ગઇ! રસિકે દાવ દઈ દીધા એટલે તત્પર થઇ એ પાસા લેવાને! સિકાના હાથમાં પાસા ન આવ્યા! પાસા રસિકના હાથમાં જ હતા, ક્યારનો ય તેણે તે લેઇ લીધા હતા!

"હવે, આવું શું કરતા હશો તે! આપો ને પાસા–મારે રમવું છે"

"રસિકે, એમ ન રમાય! આ નક્કર રમતમાં તો ચિત્ત સ્થિર જોઇએ, છટકાય ના. એક ઘડી દસ્તક કરો છો, વચન આપો છો ને બીજી જ ઘડીએ ફરી જાઓ છો! એ કેમ પાલવે? તમારે રમવું નથી, તો મારે રમાડવા યે નથી! હવે એકલો રમીશ! તમે જોજો તો ખરાં હું એકલો કેવો રમું છું તે! તમારી માફક મારે ક્યાં બીજી સખિ કે સખા છે?" એમ કહી રસિકે પાસા નાખ્યા, પોતાની જ મેળે બીજી રમનારીના દાવ ભરવા લાગ્યો!

રસિકાના મનમાં જરા ઓછું આવ્યું! જરા શરમાઈ ગઇ! વચનભ્રષ્ટતા માટે, ના કહેવા માટે રદેત પશ્ચાત્તાપ રહ્યો! બાજીમાં તો ચિત્ત પરોવાઇ રહ્યું! અન્તે ય અમોના જેવું સ્પષ્ટ થયું હતું તેમાં બંધાયું પાડી તેણે ત્યાં જ શરમાતાં શરમાતાં નીચું મુખે કહ્યું, 'જો એક વાર નહિ, પણ ... વાર હવે ... –તમે કહ્યું તે કબૂલ' ... ફરીથી! માવો એ પાસા!'

ક, સરલા અને મિત્રમંડળ ... એનું ... તેમ ... ...

"વિચાર કરવો હોય તો કરી લ્યો. પછી નહિ છટકાય!"

"સાઈ રહી નહિ છટકીએ"

"કોણ હારે—કોણ પડીએ!"

"હા! હા! હા! લાવો હવે એ પાસા!" બોલતાં બોલતાં જવાયું! પ્રભુ, રસિકતારી લીલા—અન્તિમ શરત કબુલ મંજૂર કરી પહેલી બાજીએ હોડ મૂકાઇ રસિકે હોડમાં મૂક્યું પોતાનું સર્વ દૈનિક વ્યવહાર-શાસ્ત્ર રસિકાએ મુકી પોતાની ફુલવેણી, વસ્ત્રાભરણ!

હોડમાં મૂકાયાં આ સર્વ પરંતુ જેણે લહ્યાં તેણે જાણ્યાં, ન લહ્યાં તેણે ન જાણ્યાં!

રસિકોના રસપ્રદેશમાં અરસિકને સ્થાન જ ન હો!

રસિકે ઘણા દાવ નાંખ્યા, ઘણી યુક્તિઓ કરી પણ ન ફાવ્યો! રસિક હાર્યો—રસિકા જીતી! રસિકા જીતી, આનંદમાં આવી ગઈ, બહાદુરી બતાવતી તે એકાએક બોલી ઉઠી "લ્યો રસિક, કેવી હું જીતી? આ સાથે લાવ્યા હતા તે તો બધું ગુમાવ્યું ગજવું સૌ ખાલી કર્યાં! હવે શાથી રમવાના?"

"ત્યારે તો બાજી પૂરી થઇ!" રસિક બોલી ઉઠ્યો 'ભાવતું'તું ને વૈદ્યે કહ્યું!"

"હારતો!"

"ત્યારે તો હવે અન્તિમ શરત પુરી કરો!"

રસિકા શરમાઇ ગઇ! આ જીતનાં બણગાં ફુંકવા માટે પસ્તાઇ રહી! નીચું જોઇ રહી! શું કરવું? વચનભ્રષ્ટતા કેમ થાય?

રસભોગી આ રસિકડાથી હવે આ રસપ્રવાહને ત્યાગી શકાય એમ રહ્યું જ ન હતું! રસિકે રસિકાનું માથું રસિકાની ઇચ્છાએ તેમ જ અનિચ્છાએ, કંઇક બળાત્કારે સો કંઇક હેવાએ ઉંચું કર્યું! 'જ્યોતે જ્યોતથી સ્તંભ પ્રગટ્યો'—એવી સ્થિતિમાં આકાશમાં ચંદ્ર અને ભૂમિપર આ રસિકાનો મુખચંદ્ર બે સામસામા આવી રહ્યા, અન્યોન્યની સ્પર્દ્ધા કરી રહ્યાં! ચંદ્રપર વાદળી આવી—એક આવી, બીજી આવી, ત્રીજી આવી! એ વાદળીઓનો તો પાર જ ન આવ્યો! ચંદ્ર અકળાયો—વાદળીઓને શીત પાડી વેગળી કરી! એ ચંદ્રનું પુનર્દર્શન, વાચક, તને કેવી રીતે કહું?

રસિકોના રસિક આત્માને તૃપ્તિ થતી જ નથી!

રસિકે બીજી બાજી માગી! રસિકે હોડમાં મૂક્યાં પોતાનાં ચક્ષુઓ—રસિકાએ મુકી પોતાની મેખલા!

પાસા નખાયા! રસિકા ફરીથી જીતી! રસિક હાર્યો—તેનાં ચક્ષુ ગયાં! 'મદન' આંધળો થયો! રસિક પ્રેમાંધ બન્યો!

હાર્યો જુગારી બમણું રમે વાચક, આ કહેવત હું ભૂલી તો ન જ ધારતો!

હવા તેથી રસિકાએ જ ત્રીજી બાજી ઢાળી! રસિકાએ હોડમાં મૂકી પોતાની આત્મા, હૃદય, મન તણી ત્રિપુટી! રસિકે પણ તે જ હોડ સામે ધરી!

---

* વિવેકબુદ્ધિ બહાર લાવનાર આંતર નયન!

રૂપશાપિનો કેહારવે ૨ ૪-૭-૦ એન્. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

આ વખતે પણ કમનસીબે રસિક હાર્યો ! તેના દિન હવે થઇ ગયું ! તેનું સર્વસ્વ રસિકાથી સ્વીકારાઈ ગયું, અન્યને સ્વાધીન થયું ! તેનું પોતાનું કશું યે ના રહ્યું ! રસિક રસિકામય બની ગયો ! છતાંય તેને તેજો રોષ ના વિષાદ ! થયો ! કેટલું ધૈર્ય, કેટલી ગંભીરતા, કેટલી ઉદાત્તતા !

રસિકાએ હવે આ મસ્ત આત્મસ્વાધીન રસિકને નિહાળ્યો ! રમતગમતમાં આમ સંપૂર્ણ હાર થઇ—છતાં તેને શોક ન હતો, વિષાદ ન હતો ! આ તેની ધીરતાથી, ગંભીરતાથી ઉદાત્તતાથી રસિકા ઝંખવાણી પડી ! પોતાની પણ ધીરતા, ગંભીરતા, ઉદાત્તતા દર્શાવવા પ્રેરાઇ ! રસિકનું હરી લીધેલું સર્વસ્વ તેમ જ પોતાનું પણ સર્વસ્વ તેણે રસિકને અર્પણ કર્યું ! રસિકા પણ હવે પોતાનું કંઈ ન રહ્યું ! રસિકા રસિકમય બની !

રસિકાએ આમ મનથી તો સર્વ કર્યું ઉદારતાની શાખી પરંતુ તેને સર્વ માન્યું મનમાં રહ્યું ! ! અર્પિતું પાછું કોણ લે ? ને આવેલું કોણ ત્યજે ? ઝઘડો થયો ! આ ઝઘડાનો નિવેડો કોણ લાવે ? પ્રત્યેક ત્યાગવૃત્તિમાં તરબર હતા તેમ જ ભિખારી હતા ! આમાં તે કોણ પડે !

પ્રભુની સાક્ષાત્ થયા ! અજ્ઞાન ત્યાં સુઝાયાં ! પ્રભુ ધર્માસને બિરાજ્યા ! પ્રભુએ સાંભળી ઉભયની ફરિયાદ ન્યાય આપ્યો—

"જેનું જે હો તે તેની પાસે જ રહો ! ત્યાગબુદ્ધિએ પોતાનું તે બીજાનું જ ધારો ! જુદા છતાં અન્યોઅન્ય બની રહો ! બન્ને પોતાનાં વિવેક-નયન ખોલવા માટે સર્વ તે બાંધજો જ રહો !"

* * * *

વાચક, હું કહું ! આ નવતર બાજીની અંતર્ભાવનાના જીવનઆદર્શમાં તું સુખી થાજે ! સંસારમાં બે માર્ગ છે—(૧) એકનું જે ધારિત સુખ છે તેની આડે ન આવતાં તેના તે જીવનસુખને આપણા સુખ સાથે માનુષી અનુરાગી કરી ગુણી કરતા સુખી થાવું તે, અને (૨) એકનું જે સહજ સુખ છે તેની દરકાર પણ ન કરતાં તેને ભિન્નભિન્ન કરી તેના જીવન દુઃખને આપણા સુખનું આદ્ય સાધન બનાવી તેને દુઃખી કરતા સુખી થવું તે. વાચક, જીવન નૌકા વિષમ છે. પ્રથમ પથ સ્વીકારજે, સુખી થજે ! જીવનામૃતનું પાન કરજે.

ગીતગોવિન્દ રૂ. ૧-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

મુંઝવણ ઉપર મુંઝવણ.

લેખક — જગદીશ.

"ફરી ચડતા અવિનાના મખાડામાં હરી પડશે"

કેટલાય વરસો પહેલા અવિનાશી અને યશવન્ત સ્થાનિક "હાઇસ્કૂલમા" સાથે ભણતા બાળપણથી જ તેઓ મિત્ર હતા એટલે યશવન્તના બાપે મન તો બન્ને ભાઇ જ નામતા અ તેઓ રહેતા પણ તેમ જ

કોની ચીજ કોણ વાપરે છે એ કે આડોશી પાડોશીને કદી જ ખબર પડતી નહિ અવિનાશીનુ હતુ તે યશવન્તનુ પણ હતુ અને યશવન્તનુ હોતુ તે અવિનાશીનુ પણ હોતુ એક દિવસ પણ અવિનાશી ન દેખાતો હોય તો માને એને ઘેર આવ્યા વિના ચેન પડતુ નહિ અને અવિનાશીને ઘેર કંઇ પ્રસગ હોય તો યશવન્ત એના જેટલા જ હ્રદયથી એમા ભાગ લેતો

બન્ને ભાઇ મેટ્રીક થઇ 'ભગતસિંહજી કવાર્ટર્સમા" રહેવુ ઠીક પડે એમ હોવાથી "ફરગસન"મા જોડાયા અને સાથે 'પ્રિવિયસ' પાસ થયા ત્યાર પછી એકે એ જ માર્ગે જારી રાખ્યો અને યશવન્તે "એગ્રીકલ્ચરલ કોલેજમા" હાજરી આપવા માંડી

આ અરસામા બન્નેના લગ્ન થયાં અને યશવન્તે તો સહકુટુમ્બ ત્યાં રહેવાનુ કર્યું અવિનાશી હજી "હોસ્ટેલમા' રહેતો હતો પણ તો ય દિવસમા ચારેક વખત તો બન્ને સાથે કાઢતા જ રાત્રે જમવુ "ક્લબમા" પણ પાણી પીવાનુ તો યશવન્તને ઘેર જ હતું

એક દિવસ રાત્રે અવિનાશી યશવન્તને ત્યા ગયો, યશવન્ત કંઇ કામ પ્રસગે બ્હાર ગયેલ બા સુઇ ગયા હતા અને યશવન્તની વહુ 'ટેનરગોલ'ની છબી ભરતા હતા એમાથી કોઇ બોલ્યુ નહિ પણ અવિનાશીએ ઘરમા આવી હાકલ મારી જવાબને વાર લાગવાથી કંઇ ભાઇ જઇ તરત જ પાછો વળ્યો બા ઉઠયા ત્યા તો એ નીકળી ચૂકયો હતો "વહુ, કેમના ન કહ્યુ ? સવારનો ન્હાતો આવ્યો" એમ કહી એ તો પાછા સૂતા

રાત્રે યશવન્તની વહુએ એને કહ્યુ કે 'તમારા અવિનાશી તો બહુ શરમાળ'

* * * *

આ વાતને બે અઢી વર્ષ થઇ ગયા યશવન્ત હજી ત્યા જ રહેતો હતો અને એને ત્યાં દોઢ બે વર્ષનો છોકરો હતો

છોકરાનુ નામ વસન્ત હતુ યશવન્તની વહુનુ નામ ચન્દ્રિકા હતુ પણ બન્ને ભાઇ એને નલીના કહેતા એના બાપને ત્યા મજાની વાડી હતી ન્હાનપણથી એમા ફરી ફરી એ કુદરતથી એક થઇ ગઇ હતી અના પત્રોમાં નિરીક્ષણ સૂચક ગપકો બહુ આવતા મન્થોં કરતા કુદરતે એને વડનામા વધુ ભાગ ભજવ્યો હતો

નાતાલની રજામા ઘણા છોકરા બહાર ગામ ગયા એટલે યશવન્તે અને એની બાએ તાણ કરીને અવિનાશીને દશ દિવસ પોતાને ત્યા રાખ્યો

મારી પાંચ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તાસંગ્રહ) રૂ ૨૦૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

આ હતી ત્યાં સુધી તો હરકત ન આવી પણ ઓચિંતુ બાને દેશમા જવુ પડ્યુ અને તે દિવસથી જ અવિનાશી થોડુ થોડુ ભુખ્યો રહેવા લાગ્યો.

અવિનાશી આજે બપોરે મેડીએ સુતો હતો, ત્યારે વસન્ત નીચે આવી પાણી પીધુ અને "મગાવવુ હોય તે લખી રાખજે" એમ કહી, વાડીનામાં સુતેના વસન્ત સામે દૃષ્ટિ કરી. બરોબર ઓસરીમા સીડી હતી ત્યાથી ઉપર ચડી ગયો અવિનાશી જાગીને તે નીચે આવ્યો અને ઓસરીમા પરેન ઘોડીયામા વસન્ત સૂતો હતો તે સામે જોઇ ઉભો.

વસન્ત જાગ્યો હતો તે અવિનાશી સામે જોઇ રહ્યો અવિનાશીએ મ્હો મલકાવ્યુ એટલે છોકરે પણ મ્હો મલકાવ્યુ અવિનાશીએ આખો કાગ એટને ડોળા ખખ હસ્યો,

વનલીલ કમલાના પત્રો વાચતી હતી એણે છોકરાનુ હસવુ સાભળ્યુ એને એમ લાગ્યુ કે "એ બહાર ઉભા છે આથી એ બોલી

"જુઓ જરા સાંભળો તો રંગી અને મધુરી કમળાને ત્યા બેમના આવેલ એ વિનો આ કાગળ જરા જુઓ છ 'ત્યાર પછી મારી સહીયરોને'–એટલે રંગી તથા મધુરીને–' મ ભાગ ઉરમામાં ઝીણા તરંગનુ '–એટલે એના વગની છબી જે પલગ સામે ટાગી હતી તેનુ–દર્શન કરાવ્યુ તે છબી તેમને બહુ જ પસંદ પડી ને તેમણે કહ્યુ, કે અસલ ની તે આબેહુબ નકલ છે કુમારી મધુરીએ આગ્રહ કર્યો કે 'એ બન્નેના દેખતા તમારી છબીને મારે ચુંબન કરવુ' પરન્તુ જ્યારે તે તેના આગ્રહમાં ન જ ફાવી, ત્યારે તેણે ધમકી આપી કે 'તો પછી કમળા! જો તુ અમારી ઇચ્છા નહિ જ પુરી પાડે, તો હુ તારાવતી તે ક્રિયા કરીશ" અને–મુર્ખી–એણે તેમ કર્યું પણ ખરૂ! વગી બાકી રહ્યુ હોય તેમ "તારા પતિનુ સ્નેહચિન્હ તારે માટે લેતી આવી છુ એમ કહીને કહતે તેણે મારા ગાલઉપર મુદ્રિત કર્યું"

અવિનાશીથી સાભળ્યા કરવુ વચાઇ રહ્યુ એટલે વસન્તને તેડી ઘરમા જઈ વનલીલા સામે નજર કરી

ચોપડી હાથમાથી મૂકાઇ ગઇ ખુરશીપરથી ઉઠી બેઠી અને કઈ લાજ નહિ કાઢેલ તેની સામે પણ ઉભો ત ન્યાઈ ગયો

છોકરે હાથ લાંબા કર્યો પણ તેડે કોણ! અવિનાશી વસન્તને ટેબલપર મૂકી તરત જ દાદરો ચઢી ગયો અને ચ ના ચાના ખ ખડાટ કરયો

વસન્તને બહાર જવા તૈયાર થતો હતો ત્યારે ઓઢણી ટોપી મુકવાની તૈયારી કરતો હતો. ત્યાં અવિનાશી આવી, પહોંચી ટોપી હાથમાંથી લઇ લીધી પોતાને માથે મૂકી, અને હસવા માડ્યો.

"વહુ! રડ્યાડાની ટોપી તેને તને સારી લાગે છ"

અવિનાશીનુ હસવુ બંધ ન રહ્યુ

"મારા સમ, ખોટુ નથી કહેતો જો અરીસામા" —

"શુ જુવે અરીસામાં" એમ કહી અવિનાશીએ અથથા હસી હસી વસન્તને પણ હસાવ્યા.

સંબંધના કાગળ ૨ ૧–––– એમ, એસ, ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

ટોપી ઠીક લાગવાથી કોટ પણ તે જ પહેર્યો અને યશવન્તે અવિનાશીની હોડકા ઘાટની ટોપી અને વેલ્વેટ કોટ પહેર્યા

યશવન્તના કપડામાં અવિનાશી નીચે ઉતર્યો

વનલીલા અધીરી થઈ રહી હતી ક્યારે યશવન્ત નીચે આવે અને ક્યારે વાત કરીએ દાદરથી ઉતરી તરત જ અવિનાશી યશવન્તની વાટ જોતો દાદરા સામે ફરી ઉભો, બહાર સંચાર થયો કે તરત જ વનલીલાએ નજર કરી અને કોટ તથા ટોપી દેખાતા વત જ બહાર આવી

વનલીલા માથું ઓળતી હતી—છુટા વાળ હવામાં ફરકતા હતા લુગડાનો છેડો ખભે લટકતો હતો એક હાથમાં તેલની કચોળી હતી બીજે હાથે વાળમાં તેલ ઘસતી હતી

પોતે બહાર આવી કે તરત જ બારણા પાસે ઉભેલા વસન્તે બાર વાસ્યું, અંદરથી ઈંઢી ચડી દેવાઈ ગઈ અને બહારથી લુગડાનો છેડો પકડાઈ ગયો

"અન્દર આવો તો" એટલું કહ્યું ન કહ્યું ત્યાં અવિનાશીનું મ્હો દેખાયું

વનલીલા ક્યાં જાય? ન્હોતું ઉઘડે એમ આકાશ જેવું બારણું બાર, કે દોડી ઉડે ન્હોતી છૂટે એમ લૂગડાવાળી લીલી જમીન કે દોડી સતાય

એક બાજુ યશવન્ત ઉતરતો હતો બીજી બાજુ અવિનાશી ઉભો હતો અન્તે હાથમાંથી કચોળી પડી ગઈ સુગન્ધ ફેલાઈ ઉઠી અને કાળની કટકીઓ ચળકી શ્યામ મેઘમાલિકાઓ જેવી લાજની સરોમાં વનલીલાનો મુખચન્દ્ર છુપાયો, વનલીલા પાછી ફરીને બારણાં આગળ બેસી ગઈ.

'વનલીલા આટલા બધા શરમાળ હશે એમ મેં ન્હોતું ધાર્યું' એમ કહી અવિનાશી ખાજી વાર ખડખડાટ હસતો હસતો દાદરો ચડી ગયો, ને ઉપર બેસી ખુબ હસ્યો

આજ સાંજે અવિનાશી પુરું જમ્યો—જરા વધારે જમ્યો પણ કહેવું પડશે કે પીરસવાનું કાર્ય યશવન્તને માથે આવ્યું હતું વનલીલાએ આજે બહાર મ્હો ન બતાવ્યું

વાળુ કર્યા પછી બન્ને સૌરીવાર ચાંદનીમાં બેઠા અને ત્યાર પછી અવિનાશીના ઓરડામાં જઈ હાર્મોનિયમ ખોલ્યું, કંઈ કંઈ ગાયા પછી છેલ્લું ગાયન ગાવાનું યશવન્તને માથે આવ્યું યશવન્તે નથી આવડતું એમ કહી વાત ઉડાડી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ ફાવ્યું નહિ, અવિનાશી યશવન્તના ઓરડામાંથી ચોપડી લઈ આવવા ઉઠ્યો

રાત ઘણી ગઈ હતી વનલીલા વાતો કરવા તથા હસવા તલપાપડ થઈ રહી હતી અને વાટ જોઈ જોઈ પણ થાકી હતી ત્યાં હાર્મોનિયમ બટકતું બન્નેએ નતાં બંધ થયાં પોતાના ઓરડામાં પગના સબડાયા દિવસોના દિવસોની હેલી પછી પ્રકાશથી આનંદ થાય એવો, આનંદ વનલીલાને થયો ને તે અગાશીમાં જવા ઉઠી—દોડી

ઓરડામાં દીવો બળતો હતો યશવન્ત ચોપડી શોધતો હોય એમ લાગ્યું

વનલીલા દોડી, આવી યશવન્તને અવિનાશીના ખભે મૂક્યો, "આ બાજુએ બધું કર્યું એવો, છે પૈસેમારો"

વાક્ય પૂરું ન થયું પાછો અવિનાશી ને અવિનાશી!

,વનીતા તો ઘેલી જ થઇ ગઇ કઇ સુઝ્યુ જ નહિ, વસન્તને પગ્નો મુકી દીધો અને બાર પાસે ચાલી ગઇ

વસન્તને અવિનાશીએ પકડી લીધો ચેટને, એ પડતા માં માડ બચ્યો

ચોપડી શોધ્યાવિના જ અવિનાશી પાછો વળ્યો

" લ્યો. આ તમારો વસન્ત " એમ કહી અવિનાશીએ વસન્તને યશોવન્તના ખોળામાં મુકયો ને પોતે પલગમા ચડી પાચેક મીનીટ હસ્યા કર્યું

* * *

હવે અવિનાશી શરમાળ નથી એની શરમ છુટવામાટે આટના પ્રસગો બસ હતા વનીતાને જોતા જ એ હસી પડે છે અને એ એ પ્રસગો યાદ આપે વનીતાને પણ કે કે થાય છે

બા આવ્યા ત્યાસુધી તો કોઇ બહુ બોલ્યુ નહિ પણ પછીથી સૌ હસતા બોલતા થઈ ગયા છે અવિનાશીએ જ બધુ કહી દીધુ બાએ 'માડી' કહી વનીતાને સબોધી અને હવે તો એ વાતો યાદ કરી સા સરખાં જ હસે છે

ગ્રન્થાવલોકન.

[સપ્ટેમ્બર માસના પૃષ્ઠ ૪૦૧ થી અનુસધાન]

૬. નવગીત

[કર્તા અને પ્રકાશક—રા ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા, મુબાઇ પૃષ્ઠ ૩૫ કિંમત ૭ આના]

એક એકથી ચઢીયાતા રાષ્ટ્રચેતન તથા ભક્તિ પ્રેરનાર નાના નાના ગીતોનુ આ નાનુ પુસ્તક પ્રકટ કરી ભાઇ રાયચુરાએ ગુજરાતના વતનીઓને તેમ જ કેંક અંશે સમસ્ત દેશ બધુઓને એક પ્રશસનીય લ્હાણી કરી છે એમ પ્રત્યેક વાચક–ગાયકને લાગશે સગીતના નિયમાનુસાર ગાઇ શકાય તે જ ગીત ગીત શબ્દ જ સૂચવે છે કે તેમાં સગીત અને તેથી જન્મતો આનદ તેમ જ ઉત્સાહ લપાઇ રહેલા છે નવગીતમાંના ગીતો આવા પ્રકારના છે અને તેથી જ લેખક ભૂમિકામા લખે છે તેમ આ ગીતોએ ગુજરાત કાઠીયાવાડ અને મુબઇમા હજારો માણસોની સભાઓ ગજાવી હોવી જોઇએ "નુતનયુગ," "ધન્યભૂમિ," "ગાંધીનુ ગુજરાત," "પ્રિતમને પ્રશ્ન" 'એક આશા,' 'ગાંધીજી" "ક્યારે," "દેશીસમ બનશે," આ સર્વ ગીતો આધુનિક રાષ્ટ્રચેતન તેમ જ તેની ભાવિ ખીલવણીનો એક સચોટ આકર્ષક ચિતાર ખડો કરે છે સ્વાતંત્ર્યને બગલો પુસ્તકોના પુસ્તકો વાચતા જે ખ્યાલ અને જે જુસ્સો નહીં આવે તે માત્ર "વીરો ભને બા પરિ!" એ ગીતમાંની એક જ પંક્તિ "સોનાનુ હોય તો યે પિંજર તે પિંજર" મા લેખક ઉભરાવી નાખે છે ટુકમાં, અમે ભાઈ રાયચુરાને એમના સફળ પ્રયાસ માટે અભિનદન આપીએ છીએ અને ભવિષ્યમા આવાં તેમ જ આથી સરસ ગીતો રચી તેઓ ગુજરાતમા "નુતનયુગ"નો રગ સપૂર્ણપણે પહેરાવે એવી ઇચ્છા રાખીએ છીએ.

—ચાલુ પૃષ્ઠ ૫૨૭

સાક્ષરજીવન ૨ ૨—૦—૦ સેવક એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કપની, મુબાઇ.

આપને દ્રઢતા પ્રભુ !

લખક રા. ત્રિનયકાન્ત.

સરિતા કિનારે એક દિન હું નિરખતો ઉર ધરી,
આ સ્વાર્થમય સંસારનો ત્યાગ થતાં મન દૂર કરી,
ઉર મોહમય આ જિંદગી જ્યાં સ્વાર્થ જ્યોતિ જળહળે,
નિઃસ્વાર્થ કૈંક કહ્યા છતે વૈરાગ વૃત્તિ ઉર જળે
હતી પૂર્ણિમા પ્રસરી ભૂમિપર, ચંદ્ર ગગને રાજતો,
ચૈતન્યતા રશ્મિથકી સરિતા તીરે પસરાવતો,
શાન્તિતણા શિતરશ્મિઓથી મમ આત્મને વિકસાવતો,
જીવનજ્યોતિ અવનની કુદરત કળા દર્શાવતો
ત્યાં તિમિર તરફ જઈ અચાનક તેજ નેણુ સતારનું,
સરિતા તીર નૌકામહીંથી નયના ભાળ્યો મારનું,
ત્યાં ઉર્મિઓથી પણ અધિક લાવણ્યતનના શોભતી,
કુસુમો કળીસમ હાય તે નૌકા કીનારે લાવતી
રમ્ય લલનાસમ રમા મનાય ના સ્વપ્ને કદી
મગનાગની મનહર ખરે કાંચનલતા મમ તે રૂડી
પ્રેમાળ પ્રતિમા અપૂર્વની આરબ્ધથી અવરેખતો
વૈરાગવૃત્તિ સા ત્યજી સ્વપ્નો પ્રણયના દેખતો
ત્યાં એ ગઈ, નૌકા ગઈ પળમા પ્રતિમા દૂર થઈ
આવી મનુષ્યની જે ભરી તે હાય ! ક્યા ચાલી ગઈ ?
ફળશે નહી મમ મહત્વાકાંક્ષા મન તણી ફળશે નહી
ફળશે નહી અનાપફેરા ત્રાસ મુજ ટળશે નહીં
સ્વચ્છ વૈરાગી બનેલા ચલિત વાયુસમ થયો,
મોહ કરા જાળનો નિર્માલ્ય હું કેહા થયો
મન કસોટી થઈ મુકા, હું ચલિત, નવ દ્રઢતા મળે
તો આપને દ્રઢતા પ્રભુ જેથી જીવન સાર્થક ફળે

સિદ્ધાંતમુદ્રક, ... એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

અરુણોદય.

લેખક—રા. અંબાલાલ નૃસિંહલાલ શાહ.

'સંસાર પરિવર્તનશીલ છે' એ વાક્ય આજકાલ સાધારણ મનુષ્યના મુખમાંથી સ્વતઃ જ નીકળી આવે છે પરન્તુ આ પરિવર્તન કયા નિયમથી બદ્ધ છે એનો ઉત્તર દેવો એમને માટે અત્યન્ત કઠિન છે જો એક ધાતુના ગોળાને સૂતરની એક પાતળી દોરીથી કોઈ ખુંટીએ લટકાવી હલાવવામાં આવે તો તે અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં આન્દોલન જ કરશે આ પ્રકારની ગતિ (*Motion*) ને સામયિક ગતિ કહે છે અર્થાત્ પરિમિત સમયમાં એ ગોળો અંતર્ગત ભ્રમણ કર્યા જ કરશે જો આકાશ તરફ પણ દૃષ્ટિ કરવામાં આવે તો જણાઈ શકશે કે ચંદ્ર, તારા અને અન્ય ગ્રહો પણ આ નિયમથી જકડાઈ પોતાની યાત્રા પુરી કરે છે

સંસારના સુખ, સમ્પત્તિ અને જ્ઞાનસૂર્યને પણ આ સામયિક નિયમાનુસાર પૂર્વથી પશ્ચિમની યાત્રા કરવાની અને ફરી પાછું પૂર્વમાં જ ઉદિત થવું પડે છે

અનેક શતાબ્દિની પહેલાં આ સુખસૌરભ અને જ્ઞાનનો બાલક સૂર્ય, પ્રાચી દિશા—ભારતવર્ષમાં ઉદય પામ્યો હતો એની સુખકાન્તિમાંથી આ તનુ સમ ઉપવન, વૃક્ષવૃન્દ, પવિત્ર નદીઓ, સુન્દર પુષ્પોની સપાટી ને ઉચ્ચ પર્વત શિખરોમાં એક મનોહર અને આકર્ષક છટા આવી રહી હતી પ્રાતઃકાળનો સમીર અને સુન્દર રવિકિરણોથી અહીંના ઋષિઓનું માનસિક કમળ એવું તો વિકસિત થઈ ગયું હતું કે એમની પ્રભા અને શાન્તિમય સુગંધથી અત્યાર લગી જાગૃત જગત મુગ્ધ થઈ જાય છે આ સમયે જો ભારતે એક ચતુર્થાંશ મનુષ્ય જાતિ (શૂદ્રો)ના દુઃખાગ્નિ કુંડમાં, ઉપરથી અત્યાચારની આહુતિ નહિ આપી હોત તો કદાચિત એમના આનંદ અને સ્વાતન્ત્ર્ય સુખ, આ આત્મિક યજ્ઞની દુર્ગંધિ અને અપ્રાકૃતિક ધૂણીથી ગભરાત નહિ અને કદાચિત આ મનોહર દૃશ્યની સુન્દરતામાં મગ્ન થઈ એ પોતાના સામયિક નિયમને ભુલી જઈ પશ્ચિમની યાત્રા જ ન કરત પણ પ્રકૃતિનો નિયમ પ્રબળ છે જેમ જેમ સૂર્યનો પશ્ચિમ દિશામાં ઉતરવાનું ચાલુ થાય, તેમ તેમ નવા નવા દેશોમાં અરુણોદય એટલે પૂર્વમાં ક્રમશ અન્ધકાર પડતો જ જાય, એ સ્વાભાવિક છે સમય જતાં ઈરાન, એસીરિયા, બેબિલોનિયા, મિસર દેશોએ આનું સારું સ્વાગત કર્યું, સ્વીય અસ્તિત્વ અને ઉન્નતિનો પરિચય કરાવ્યો યુનાન અને રોમના પરાક્રમ અને વિદ્યાની ઉન્નતિના પ્રાચીન ઇતિહાસ તો હજુ એક અનંત ભંડાર છે આ પ્રમાણે અનેક નિક જાતિનું ઉત્થાન અને પતન થયા બાદ હવે સ્પેન, ફ્રાન્સ, જર્મની અને ઇંગ્લાંડની યાત્રા ચાલી અને હાલ અમેરીકામાં તે પોતાની પૂર્ણ પ્રભાથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે એનો પરિચય ત્યાં ઉચ્ચ શિક્ષણ, રાજનૈતિક ઉન્નતિ અને જનસ્વાતન્ત્ર્યથી થઈ શકે એમ છે આ એ જ અમેરિકા છે કે જે સ્થિતિ પૂર્વ ભારતવર્ષની હતી, જે પોતાના ગૌરવના ઉચ્ચ અને પ્રકાશમય શિખરપર આરૂઢ હતું અને હાલ એ ભારત ક્યાં છે ? આજ એ જ અમેરિકા લોક સ્વર્ગ સમાન છે અને એને આનન્દધ્વનિ ચારે દિશાઓમાં ગુંજી રહ્યો છે, જે વખત

નવીન આવિષ્કારોથી સકળ સંસાર લાભ ભોગવી રહ્યુ છે, તે જ વખતે વૃદ્ધ ભારત દુઃખ અને દારિદ્રયના આર્તનાદથી સુપ્તીના સુખમાં પણ અંતરાય નાખે છે

"કિન્તુ આજ હું ઘણી આનન્દથી કહેવુ પડે છે કે આ સૂર્યની પશ્ચિમ તરફ ગતિ હવે અનિયમિત જણાય છે, કારણ કે પશ્ચિમમા એનો જ્ઞાનપ્રકાશ મંદ થતો જણાય છે. એ પણ પોતાના સુખમા ભુલી અન્ધકારરૂપ નિશાના સ્મારક અન્યાય અને અત્યાચારની આહુતિની સ્મૃતિ કરી દિગ્વિજયરૂપી મહાયજ્ઞનો મહોત્સવ કરવા ચાહે છે સાચુ પુછો તો સૂર્યનો સત્ય પ્રકાશ અને તેજ ત્યાં હવે છે જ નહિ ફક્ત હવે ગોધૂલિની લાલિમા શેષ જણાય છે પંજાબ જેવા પ્રાન્તમાં હજુ સુધી અત્યાચાર, મદ્રાસમા સ્વાર્થમાં અન્ધ બનેલી સ્વદેશના પ્રચારને મરણ શરણ કરવા ઇચ્છતા રેંટીઆ અને ખાદી વાપરનારા સર્વેને અપમાનિત કરવામા માન સમજનારા મહાશયોને આ ઘૃણાપાત્ર કર્મ જોઇને શુ આપણને આ વિષયના પૂર્ણત જ્ઞાનની ઝાંખી આવી શકે એમ નથી? એનુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એ છે કે પૂર્વ દિશામાં જાપાનરૂપી કુક્કુટે (મરઘડાં) પુન "અરુણોદય" ની સ્વાગતનુ કુ કેકુક ચાંનુ કર્યું છે હવે થોડા જ સમયમાં એ સૂર્ય જગદ્ ભાગ્યભૂમિ ભારતમા મહાત્મા ગાંધીજી જેવી દિવ્ય વિભૂતિના પ્રતાપે આપણે આન્તરનાદ સુનતાં, શાન્તિમય અહિંસાત્મક અસહકાર જેવા દિવ્ય હથિઆરથી ઉદય પામશે

અદ્યાપિ બંગદેશમાં વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, છંદ તથા રાજનીતિના પ્રાતઃકાલિન તારકો પ્રાતઃ મુહૂર્તના શુભ સમાચાર આપી રહ્યા છે અને ઉદયાવી એનો સાક્ષાત્કાર થવા એની તૈયારી થઇ રહી છે

અને ભારત! તારી વર્તમાન દશા જોતા જે હૃદય એક વખત વિદીર્ણ થઇ જતું હતુ, તે હવે આશાથી પલ્લવિત્ બની ગયુ છે પરસ્પરનો બન્ધુવિરોધ, મતમતાન્તર અને સામાજીક અહંકાર–કઇ પ્રબળ શક્તિઓ–સાચા રાષ્ટ્રીય બળનો હ્રાસ કરતો હતો, તે સૌ હવે નષ્ટ પ્રાય થયા છે

અને ભારત! તું તારા સંતાનોને આ આસુરિક ભાવોથી વંચિત રાખી–બચાવી–બતાવી આપ કે પરસ્પર પ્રેમ અને ભક્તિસિવાય કોઇ પણ રીતે તારૂં કલ્યાણ નથી–તારે ઉગરવાનો આરો નથી, કારણકે આજ જો કોઇ મનુષ્ય છે તો તે પોતાનુ ઉચ્ચ શિક્ષણ–ઉચ્ચ વિચારો અને સદ્વ્યવહારથી જ છે અને આજ જો કોઇ દેશ જીવિત છે તો તે પોતાના ઉચ્ચ વિચારોયુક્ત સુશિક્ષિત માનવસંતાનો વડે જ છે ભારતના કલ્યાણનો સંભવ પણ ત્યારે જ કહી શકાય કે જ્યારે તેના સંતાનો સરસ્વતી માતાની શોધમા લાગે અને એમ સુન્દર લલિત શબ્દયુક્ત સ્તુતિ શીખી સુપ્રસન્ન સ્વાગત કરે

મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે "શિક્ષણ"થી જ ભારતની ઉન્નતિ સંભવ છે, અન્યથા નહિ જ્યા લગી વિદ્યારૂપી જ્ઞાનજળથી ભારતસંતાન સ્વહૃદયોને સ્વચ્છ નહિ કરે, ત્યાં લગી તેનામાં જાતીય પ્રેમ અને જાતીય ભાવ નહિ આવી શકે અને જાતીય ભાવ વિના ઉન્નતિ કેમ ઇચ્છી શકાય? સાચુ કહીએ તો મહાત્માજીએ જે પ્રમાણે સરકારી શાળાઓનો ત્યાગ

દીપાવલી ... એમ. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

કરી સ્વદેશી શાળામા અધ્યયન કરવા કહ્યુ છે તેનુ જ "મિશન" (એટલે કે જાતીય શિક્ષણ) પ્રત્યેક દેશના રાજનૈતિક વ્યાપારિક અને જનસ્વતન્ત્રતાના ઉત્થાનનો જ મૂળ મન છે એટના માટે "શિક્ષણ પ્રચારરૂપી" અશ્વમેધ યજ્ઞને માટે ઉઠી અને જેઓએ હજુ લગી સરકારી શાળાઓનો બહિષ્કાર ન કર્યો હોય તેમને તેમ કરવા—મહાત્માજીના હુકમને માન આપવા—સમજાવવાની જરૂર છે દરેક જણે પ્રાન્ત, જીલ્લા, ગામ ગૃહ ઇત્યાદિ સ્થળોમા પ્રવેશ કરવો જોઇએ અને ઘરના પુરૂષ બાળ, સ્ત્રી વૃદ્ધ સર્વને અરુણોદય—મહાત્મા ગાંધીજીનો સંદેશ આપી એમને એમની સચી દશાનું ભાન કરાવવુ જોઇએ એમનાં દુ ખ એમને જણાવીને અને જાતીય વિદ્યાનો મહિમા અને મહત્વની ચર્ચા કરીને એમને આપણે બતાવવુ જોઇએ કે મહાત્મા ગાંધીજીની આશાને વશ બનતા સ્વરાજ્ય હવે બહુ દૂર નથી

જ્યારે વિદ્યાની જ્યોતિથી એમના શુષ્ક હૃદયનો અંધકાર દૂર થશે ત્યાર ગ્રામ્ય પાઠ શાળાઓનાં સ્થાપન ધનિક જનોએ ધનની સહાયતા આપવા, ઇત્યાદિ પરત્વેનો પ્રસ્તાવ તેમના મગજમાં ઉતરી શકે પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રચારનુ સાધન સ્કૂલ અને કાલેજોના યુવકોના હાથમાં જ મુખ્ય રીતે છે એટલા માટે યુવકો! તમે જો સાહસિક હો, જાતીય કાર્ય માટે જો સાચા કર્મવીર હો અને દેશના નેતા (*Nation builder*) કહેવડાવવાનુ માન લેવા ચાહતા હો, તો ઇશ્વરનુ નામ લઇ આ મહાકાર્યમાં ઝંપલાવી દો અને પછી જૂઓ કે તમારા કાર્યમાં કોણ અંતરાય નાખી શકે એમ છે? આ શિક્ષણનો અંત નથી, આનો પ્રારમ્ભ સાચા શિષ્ય ગુરુદ્વારા સુધી લઇ જવાને માટે એમ મારું માન છે આમ જ્યારે, તમને નાની નાની બાબતોનો અનુભવ થશે અને આત્મવિશ્વાસ દૃઢ થશે, ત્યારે તમારે રાષ્ટ્રીય સંસ્થા (*National Institution*) સ્થાપન કરવાનો પ્રયાસ કરવો પડે, જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સદાચાર અને રાષ્ટ્રશિક્ષા જ હોય આવી સંસ્થા મહાત્મા ગાંધીજીના પ્રયાસે અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને જે સંસ્થાઓ અખિલ ભારતવર્ષમા જબરદસ્ત કામ કરી રહી છે અને એ જ દ્વારા જે 'સ્વરાજ્ય' મેળવવામાં પ્રથમ પગથીયુ ગણાઇ ચુક્યુ છે, તે તો આપણે પસાર કરવાની અણીઉપર છીએ

ઉપરોક્ત શાળાઓ શક્તિશાળાઓ છે વર્તમાનકાળમા એ શાળાઓનું સદ્‌ભાગ્ય છે કે સુંદરતાથી એ સ્થાન પવિત્ર બના રહ્યું છે અને સ્વદેશને સ્વદેશીનો ઉત્કૃષ્ટ પાઠ પઢાવી રહ્યું છે અને આપણે આશા રાખીશું કે આપણા પ્રયાસો જે શ્રદ્ધાથી આપણે આદર્યા છે તે સિદ્ધ થાઓ

[અનુસધાન પૃષ્ઠ ૫૨૩ થી]

૭ આદર્શ દંપતી યાને પતિ-પત્ની ગીતા

[લેખક શા જેઠાલાલ ગોવિંદજી ઘાટકોપર મુંબાઇ પૃષ્ઠ ૧૨ કિમત બે આના]

લેખકે એકદરે સ્તુત્ય પ્રયાસ આગ કર્યો છે પરતુ વિચારોને વિષયની મહત્તાપ્રમાણે એટલી શુદ્ધ ભાષામા દર્શાવી શક્યા નથી ભવિષ્યમા મહેનત લઇ કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરી જો લખવાના પ્રયાસો આદરવામા આવશે તો અમારૂ માનવુ છે કે લેખકને નિરાશ થવુ પડશે નહી

—અનુ પૃષ્ઠ ૫૩૪

મુદ્રક ૧૫૦૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઇ

એક રાજકુમારીનું વિચિત્ર સાહસ.

લેખક—રા. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ.

(ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૮૪ થી અનુસંધાન)

ઉપરના પ્રસંગને થોડા દિવસ વીતી ગયા તે પછી રાજકુમારી એક દિવસ પોતાના એકાન્ત વાસમાંથી ઘોડાગાડીમાં બેસીને બપોર પહેલા પોતાની રાજનગરીમાં રાજમહેલ ભણી જવા નીકળી હતી ત્યાર તેણે મર્યાદા લોકોના ટોળાને પણ રાજનગરી ભણી જતાં જોયા તેથી પોતાની સાથેના સ્વારને પૂછ્યું “ આજ શું કંઈ ઉત્સવ છે ?” સ્વારે વિવેકથી જાહેર કર્યું કે—“ કુમારી સાહેબા ! આજ તો બે બહારવટીઆઓને ફાંસી દેવાની છે તે જોવા લોકો જાય છે ” “ બહારવટીઆઓને ફાંસી ? ”—સ્વારે કહ્યું “હાજી” “ એ ક્યા બહારવટીઆ છે ?” “ એકનું નામ કાર્લ છે. તેણે આપણા મહાન્ ધર્મગુરૂની ગાડી રોકીને તેમની પાસેથી સર્વ માલ હરી લીધો હતો. સારે ભાગ્યે તેનો પત્તો મળી ગયો ને તે પોતે પણ બીજા બહારવટીઆને સતાવ્યો હતો ત્યાંથી પકડાઈ ગયો છે તેથી તે બંનેને આજ ફાંસી દેવાની છે ”

“ બીજાનું નામ શું ?” કુવરીએ કુતૂહલ જાગૃત થવાથી ફરી પ્રશ્ન કર્યો

“ બીજાને નામદારસાહેબા ! ક્રીસ્ટીયન હેટ્ઝ કહે છે ”

“ ક્રીસ્ટીયન હેટ્ઝ !” આ નામ સાંભળતા કુવરીના કંઈક સંસ્કાર જાગૃત થયા. શું તે સુસાન્ તો નહિ જ હોય ? અરેરે, મ્હારે તેને સન્માર્ગે પ્રેર્યો હતો એટલામાં જ તેની આ દશા થઈ ગઈ ! પોતે ઘણી ઉદાસ બનીને ગાડીમાં વિચારમાં લીન થઈ રહી એટલામાં તેને કંઈક હિંમત આવી અને વળી તેણે પૂછ્યું—“ એ બીજા બહારવટીઆએ માત્ર આશ્રય આપ્યો હશે તેટલા માટે તેને પણ ફાંસી દેશે ?”

“ નહિ કુવરી સાહેબા ” સ્વારે અરજ કરી—“ તેની ઉપર બીજો પણ આરોપ છે થોડા દિવસ ઉપર તે એક ઘણી સ્વરૂપવાન્ કન્યાને કહીંકથી ઉપાડી તેના ગામમાં લાવ્યો હતો પછી તેને તે ક્યાં પાછી મૂકી આવ્યો તેનો પત્તો નથી ગામના લોક પૂછે છે તેને તે કંઈ નામ ઠેકાણું આપતો નથી ને તેના ઘરમાંથી તે કન્યાએ પહેરેલા વસ્ત્ર નીકળ્યા છે. તેથી લોકોને વ્હેમ પડે છે કે તેણે તેનું ખુન કર્યું હશે, લોકો તેના ઉપર આવા કમકમાટ ભરેલા ન્હાને લીધે ઘણા ઉશ્કેરાયા છે ને તેનું શિર કાપી નાખવું જોઈએ એમ જ માગે છે. તે પોતે તો મુંગો થઈ રહ્યો છે ને કંઈ જ બોલતો નથી ”

આ શબ્દો સાંભળતાં જ રાજકુમારીને પોતે આશ્રય લીધાની ને વેશ બદલ્યાની વાત સાંભરી આવી ક્રીસ્ટીયન હેટ્ઝ તે બીજો કોઈ નહિ પણ તેને માટે પોતાને દયાની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી તે જ હોવો જોઈયે એમ તેને હવે ખાત્રી થઈ અને તે આરામ વગર ચાલી ગઈ. તે તો પોતાને ફક્ત આવે—જગત તો કંઈ જાણે નહિ પણ, તે ગરીબ બિચારો તો મનમાં સમજે જ કે રાજકુમારીની આબરૂને બટ્ટો ન લાગે તે માટે મૌન

સાહિત્યવિલાસ ૧-૯-૦૭ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

મૌન ધારણ કર્યું ને તેમાં મ્હારા પ્રાણ ખોવા તે આટલે દરજ્જે પોતાને માટે ખમવાને તૈયાર થયો એ પણ કંઈ જેવી તેવી વાત ન હતી તેણે પોતાનું નામ આપ્યું હત તો તેને બચવાની એક બારી મળત, જો કે લોકોમાં રાજકન્યાની હાંસી થાત આવા ધર્મસંકટને સમયે તેણે પોતાની વીંટી મોકલીને મદદ કેમ બુદ્ધિ માગી હોય તે, પણ તેનાથી કંઈ સમજાયું નહિ પણ હજી વખત છે માટે તેનો જીવ તો મ્હારે બચાવવો એમ તેને નિશ્ચય થયો. તેથી તેણે ફરીથી આવેલા મ્યાગને પુછ્યું કે—"એ લોકોને ફાંસી આજ કેટલા વાગે દેવાની છે?" તેણે કહ્યું—"કુવરી સાહેબા—આજ બરોબર મધ્યાન્હે તેને માટે સર્વ તૈયારી થઈ રહી છે અને એ દુષ્ટોને ત્યાં લાવવામાં પણ આવ્યા છે" રાજકુમારીને હવે લાગ્યું કે જો એ બિચારાને ઉગારવો હોય તો તેણે ઝટ ત્યાં પહોંચવું જોઈએ મધ્યાહ્ન થવાને હવે થોડી જ વાર હતી તેથી તેણે ગાડીવાળાને બુમ પાડીને કહ્યું કે—"ઘોડા દોડાવો જલદી કરો, અને અર્ધા કલાકમાં રાજમહેલ પાસે પહોંચાડશો તો તમને સો ફ્રાંકનું ઇનામ મળશે"

આ સાંભળી ઘોડાવાળાઓએ પૂર જોસથી ગાડી ચલાવી આગળ ચાલતા લોકોની ઠઠ વધારે ને વધારે જામેલી જણાય ને માર્ગ કાપવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો. ફાંસીનું ચાકડું દુરથી પણ જણાવા લાગ્યું, રાજમહેલ હવે બહુ દૂર ન હતો પણ ભીડમાં થઈને ગાડી લઈ જવાય તેમ ન હતું તેથી એકદમ ગાડી રોકાવીને રાજકન્યા ઉતરી પડી એટલામાં તેને કાને મ્હોટા તાળીઓનો ગડગડાટ આવ્યો. તેથી તે વળી ચમકી ને તેણે પૂછ્યું કે "આ શું થયું?" ત્યારે પાસેના માણસોથી ખબર મેળવી જાહેર કર્યું કે—"કુવરી સાહેબા મધ્યાહ્ન થતાં જ કાર્બને ફાંસી દેવામાં આવી છે ને તેનું મસ્તક ધડથી જુદું પડ્યું જોઈને પ્રેક્ષકો હર્ષના પોકાર કરે છે" રાજકુમારીને લાગ્યું કે હવે ક્રીસ્ટીયનને લટકાવવામાં વાર નહિ થાય ને જો પોતે વખતસર નાહ પહોંચી જાય તો તે બિચારો નિર્દોષ માર્યો જશે તેની સાથેના સ્વારો હવે ધક્કામુક્કી કરતા, તેની બને પાસ ઘોડા દોડવતા, મહામુશ્કેલીએ તેને આગળ ને આગળ ચલાવવા લાગ્યા આવી રીતે ભીડમાં થઈને માગ કરતા રાજકુમારીને શ્રમ ઘણો પડ્યો. પરસેવાથી તેનું શરીર ભીનું થઈ ગયું તેનાં વસ્ત્રો પણ કંઈક અવ્યવસ્થિત થઈ ગયાં વાળ વીખરાઈ ગયા પણ તે કશાની દરકાર કર્યાવિના જોરથી આગળ ને આગળ ચાલી ગામડાના લોકોની ઠઠમાંથી જ્યાં શહેરની વસ્તીનો ભાગ આવ્યો ત્યાં તો તેને પ્રજાજનોએ એકદમ ઓળખી અને તે લોકપ્રિય હોવાથી તથા આમ વ્યાકુળ વ્યાકુળ થઈને ધસતી આવતી હોવાથી કંઈક ભેદ હશે એવો તેમને વહેમ પડવાથી તેઓએ તેના નામોચ્ચારનો ઘોષ ગજાવી મૂક્યો ફાંસીને માટે મુકરર કરેલું સ્થળ રાજમહેલથી બહુ દૂર ન હતું રાજકુમારીના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા ડયૂક રાજ્યાસને બિરાજેલા હતા તેઓ પ્રાસાદના એક ભાગમાં ખુરશી નખાવી બેઠા હતા અને આ સર્વ વૃત્તાંત જોયાં કરતા હતા ક્રીસ્ટીયનને ફાંસી દેવામાં વાર કેમ થાય છે તે તેઓ સમજી શકતા ન હતા.

ગુન્હાની કબૂલાત કરાવી પ્રભુ પાસે માફી માગવાનું સમજાવતા હતા તેમને મ્હોએ હજી તે પોતાનો ગુન્હો કબૂલ કરતો ન હતો તે તો ઉલટો એમ કહેતો હતો કે-" હું ખુની નથી મ્હેં કોઇનાં પ્રાણ લીધા નથી, પણ મ્હારે હવે જીવવું નિરર્થક છે માટે મને મારવો હોય તો ભલે મારો " પ્રાહરી તેને આમ મારવા નિકાળી જાઃ પાડતા હતા આમ રગઝગ ચાલતી હતી તેવામાં જ રાજકુમારી ફાસીને સ્થળે આવી પહોંચી તેના ઉપર ક્રીસ્ટીયનની નજર પડતા તે એકદમ ઉભો થઇ ગયો તેના હાથમા કોઇ ચીજ કપડામા વીંટાળેલી હતી તેને તે વારે ઘડીએ મ્હો પાસે લાવીને ચુમતો હતો અને હવે તેનામા કાંઇ નવું ચૈતન આવ્યું હોય તેમ તે મ્હોટા અવાજે પોકારીને સર્વને જાહેર કરવા લાગ્યો કે -"ભાઇઓ, હું ખુની નથી-મ્હેં કોઇનો જીવ લીધો નથી મ્હેં એ કન્યાનો વાળ સરખો પણ વાંકો કર્યો નથી " આ સાંભળી લોકો વધારે ઉશ્કેરાયા-ને પૂછવા લાગ્યા કે-"અરે તે ગઇ ક્યાં ? તેનો પત્તો બતાવ "-"તે હું જાણતો નથી "-તેણે નમ્રતાથી ડોકુ ધુણાવીને ઉત્તર આપ્યો, "જ્યાં હોય ત્યાં પ્રભુ તેનું રક્ષણ કરો"-એમ કહી વળી તે પોતાના હાથમા રાખેલી ચીજને ચુમવા લાગ્યો અને ફાસી દેનારાઓને કહેવા લાગ્યો કે-"ઝટ કરો-ભાઇઓ, હવે વિલંબ શા માટે કરો છો ?",

આ ક્ષણે આપણા નરેશની દૃષ્ટિ પણ તેમની બ્હેનઉપર પડી તેની સાથે લોકોનો કોલાહલ પણ તેમને કાને પડ્યો આવી જગાએ, આવે વખતે પોતાની બ્હેન-રાજકન્યા-એકલી આવીને ફાસીના લાકડા પાસે ઉભી રહી હશે એ પ્રથમ તો તેમનાથી માની શકાયુ નહિ પણ થોડી વારમા જ તેમની ખાત્રી થઇ તેથી તેમને ઘણી નવાઇ લાગી પોતાની બ્હેનનો સ્વભાવ તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા નવા નવા સાહસમા જ તે આનંદ લેતી હતી તેથી એને આમાં કંઇક ભેદ હોય એમ તેમને પણ શક પડવાથી તેમણે એકદમ આજ્ઞા કરી કે ફાસી દેવાનું બંધ રાખો, અમે જાતે આવીને જોઇને આજ્ઞા આપતા સુધી ગુન્હેગારને જીવતો રહેવા દો "-એમ કહી તેઓ આમજનો સાથે પ્રાસાદ ઉપરથી ઉતરીને તે સ્થળે આવ્યા બ્હેનને મળતાં જ તેમણે કુતૂહલથી પ્રશ્ન કર્યો -"આ શું બ્હેન ? તમે અહીં ક્યાંથી ?"

રાજકુમારીનું મ્હો જરા લજવાઇ ગયું-પરંતુ તે મંદ હાસ્ય કરીને પોતાના ભાઇની સન્મુખ જઇને ઉભી રહી નૃપતિએ હસતા હસતાં પૂછ્યું -"શું બ્હેન અરણ્યમાં પણ કોઇ ઋષિના દર્શન થયા હતા કે ? મ્હેં ધાર્યું હતું કે ત્યાં તમને કોઇએ નહિ પજવનાર મળ્યો હોય "-

"ભાઇ, હમણાં એ મશ્કરીની વાત જવા દો " કુમારીએ જરા શરમાઇને ઉત્તર આપ્યો, "પણ પેલા-ક્રીસ્ટીયનને પૂછો કે તેના હાથમા તેણે શું રાખેલું છે ?"

"અરે જવા દોને બ્હેન-એ તો લુટારો જ નહિ પણ ખુની એ છે"

"ના-ભાઇ-ના તે ખુની નથી હું ખાત્રીથી કહું છું કે તે નિર્દોષ છે !"

કુંવરી તો સમજતી હતી કે તે વીંટીના ઉપર જ હોઠ અડકાડતો હતો પોતાની વીંટી ઉપર ક્રીસ્ટીયનનો આટલો પ્રેમ જોઇ તેની આંખમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં પોતાનું નામ

બ્હાર ન પાડવું ને જીવ ખોવાને તત્પર થયું એ વિરલ મનુષ્યોથી જ બને એવું હતું એમ તે સમજી અને બોલી કે એમાં મ્હારી વીંટી છે " રાજાને આ વીંટીની વાત સાંભળતાં જ બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું કેવા સંજોગોમાં પોતાની બ્હેને આ ગુન્હેગારને મદદ કરી હશે તે જાણવાને તેમને તીવ્ર આકાંક્ષા થઈ—એટલામાં ક્રીસ્ટીયને કરગરીને અરજ કરી કે—" કમાન્ડર સાહેબ, મ્હારી પાસેથી પેલા વસ્ત્રો આ લોક લઇ ગયા છે તે મ્હારાથી ખમાતું નથી " આ સાંભળતા ગદ્‌ગદ્ કંઠે કુમારિકાએ પોતાના ભાઇ—મહાન્ નરેશનો ચરણ પકડી તેમને કરગરીને પ્રાર્થના કરી કે —" મહારાજ! આને જીવિતદાન દ્યો "

" બ્હેન—તમારી વિનતિ સ્વીકારવાને હું તૈયાર છું પણ એ ખુનીને હું કેમ કરીને બચાવી શકું? એના દુષ્કૃત્યનો કાયદેસર બદલો તો એને મળવો જ જોઇએ "

" મહારાજા! કૃપા કરી આપના આપ્તજનોને જરા દૂર જવાની આજ્ઞા કરો "

આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં જ બને ભાઇબ્હેન એકલા પડ્યા એટલે કુમારિકાએ પેલો પોતાનો ચેક અને પોતાની વીંટી લઇને નરેશના હાથમાં મૂકી તેનો ઇતિહાસ ટુંકામાં કહી સંભળાવ્યો રાજા તો આ સાંભળી ખડખડ હસી પડ્યા પોતાની બ્હેન આવા સાહસમાં ઉતરી હશે એવો ખ્યાલ તેમને સ્વપ્ને પણ ક્યાથી આવ્યો હોય? વાત પૂરી થઇ રહેતાં તેમણે બ્હેનનો ખભો ઠોકી તેને શાબાશી આપી

કુંવરીનાથી બોલ્યા વિના રહેવાયું નહિ કે—" મહારાજા—મ્હારી વીંટીને પોતાના જીવ કરતા વધારે વ્હાલી માનનાર અને મ્હારા નામને છપાવવામાં જ પોતાનું ગૌરવ માનનાર આવા ગૃહસ્થ આપના રાજ્યમા કોઇક જ હશે "

નૃપતીએ હસતે મ્હોંએ લોકો તરફ હાથ ઉંચા કરીને મ્હોટે અવાજે જણાવ્યું કે —

" પ્રજાજનો! પ્રીન્સેસ એલ્ત્રા કહે છે કે તમે જે કન્યાને માટે ચિંતાતુર છો તે કુશળ છે અને તેને જરા પણ ઇજા થઇ નથી, તેનું નામ પ્રસિદ્ધ કરી શકાતું નથી તેને માટે અમે ખાત્રીર છીએ, એટલે ખુનના આરોપમાથી આ માણસ છૂટી જાય છે બીજું તો તેણે માત્ર ઉદ્ધારપણાને આશ્રય આપ્યો છે એ માટે તે ક્ષમા ચાહે છે અને હવેથી એવો વાંક નહિ કરવા કબુલ થાય છે હવે તેને જીવતો દેવો કે કેમ?"

પ્રજામાં આ અણધાર્યા શુભ સમાચાર સાંભળી વિશેષ ખળભળાટ થયો રાજકુમારીએ અને મહારાજાએ પોતે ખાતરી આપી તેથી તેમના મનનું સમાધાન થયું અદરખાને ગોવિંદ કમે તે ખુનીને સર્વ આતુર તો હતા પરંતુ ક્રીસ્ટીયન કાળાં કર્મ કરનાર નથી તેણે તો ઉલટું કોઇ ઉચ્ચ કુળની યુવતીની આબરૂ બચાવવા માટે જીવિત દાન આપવાનું સાહસ અંગીકાર કર્યું છે—એ વાત જ્યારે તેમના સમજવામાં આવી ત્યારે તેઓ એકી અવાજે તેને માફી બક્ષવાને પોકાર કરવા લાગ્યા રાજાએ આ ઉપરથી ક્રીસ્ટીયનને ત્યાંથી નીચે ઉતરવા ફરમાવ્યું અને તેનો ગુન્હો માફ થવાના શુભ સમાચાર આપી આનંદિત કર્યો કુંવરી સાહેબાની ઇચ્છા પ્રમાણે તેણે તેમની પાસે તેમના હાથ નીચે ફી પલટણમાં નોકરી સ્વીકારી અને જે અપરાધીને

સ્નેહરંભા, રૂ ૧-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ

જતી વેળા સર્વેએ કંકુ, ફળ, ગાળોથી ને ખાંપથી વધાવી લીધો હતો તેને ફરીથી પાછો વળતી વેળા સર્વેએ 'ફરે ફરે-ઘણું જીવો નિ સ્વાર્થ ચીરંજીવ'-એના હર્ષના નાદથી લોકોએ વધાવી લીધે

છૂટ્ટો થયા પછી તે તેના વચન પ્રમાણે રાજકુમારીની નોકરીમાં જોડાયો અને ત્યાં તે એક વિશ્વાસુ, પ્રામાણિક, ચતુર અને હિંમતવાન પહેરગીર તરીકે સારી નામના મેળવી ગયો

આ રાજકન્યાના રૂપગુણની ખ્યાતિ યુરોપખંડના દૂરના દેશો સુધી પણ પહોંચી હતી અને તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાની બધાને અનુકૂળતા નહિ હોવાથી કેટલાક રાજકુમારોમાંથી તેની છબીઓ મંગાવવામાં આવતી હતી રાજાને પણ તેની છબી પોતાના મહેલમાં રાખવાની ઇચ્છા થઈ હતી તેથી તેમણે પોતાના શહેરના એક પ્રખ્યાત ચિત્રકારને તે કામ સોંપી ખાસ આમંત્રણ કર્યું હતું તેણે આવીને રાજકુમારીને પોતાની સન્મુખ રાખીને તેની આકૃતિની પ્રતિકૃતિ એવી તો યથાર્થ તૈયાર કરી આપી કે તે જોઇને મહારાજા પણ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને કુંવરી પોતે પણ તે જોઇને ખુશી થઇ તે પછી તેની નાની નાની ઘણી ફરમાસીઓ મળી તે પ્રત્યેક તરફથી ચિત્રકારને સારી રકમ મળવા લાગી પ્રત્યેક નવી છબી તૈયાર કરવા માટે તે કુંવરીને પોતાને મકાને આમંત્રણ કરતો ને તેની હાજરીમાં તે ઘણા જ ઉત્સાહથી કામ કરતો, એકથી એક સરસ છબીઓ તૈયાર થતી ને તે દેશ દેશના રાજાઓને મોકલાતી તેથી કુંવરીના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાને સ્વાભાવિક રીતે એમ લાગતું કે કોઇ પણ રાજકુમાર તરફથી એના હાથની માગણી આવશે ખરી પણ આમાં તો તે નિરાશ થયા કુંવરી પોતે પણ પોતાના રૂપનો ગર્વ ભૂલી જવા લાગી તેને એમ થયું કે મ્હારા રૂપના બધા વખાણ કરે છે પણ તે સાચું નહિ જ હોય, કેમ કે બહાર દેશાવરમાં તેની કંઇ કિંમત ન હતી આખરે એક અમીર તરફથી મહારાજાને પત્ર આવ્યો તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે "તમે તે કોઇ જગની જેવા ચિત્રકારને રાખ્યો છે કે શું? કુંવરીસાહેબાની અદ્વિતીય અને અસાધારણ-કાન્તિ માટે જ્યાં ત્યાં હું વખાણ કર્યા કરું છું ને તેના જોટાની કન્યા પૃથ્વી ઉપર નથી એ વાત સિદ્ધ કરવાનું બીડું ઝડપું છું ત્યારે મ્હારી હાંસી થાય છે અને તેમની છબી મને બતાવી લોકો મને ગર્વ કરાવે છે, છબી આપની પાસેથી જ મોકલાયલી કહેવાય છે પણ તેમાં મુખાકૃતિ એવી બીહામણી ચિતરેલી હોય છે કે તે બીજી વાર કોઇ જોવા માગતું જ નથી વસ્ત્રાદિક ઠીક ચિત્રેલા હોય છે પણ જે કારીગરને આપે કામ સોંપ્યું હોય તે કાં તો મૂર્ખ હોય કે કાં તો તેમાં તેનો દગો હોય-એમાંથી એક તો હોવું જોઇએ માટે તુરત તેની તપાસ કરશો વિ'

આ પત્ર વાંચી મહારાજાના મનને ઘણો ઉદ્વેગ થયો જે ચિત્રકારને તેમણે અઢળક ધન આપેલું ને જે બીજી છબીઓ ચિતરીને પણ પુષ્કળ નાણાં કમાયેલો તે પોતાની બ્હેનના રૂપની આવી રીતે હાથે કરીને નિન્દા કરાવે એ સંભવતું ન હતું તથાપિ આમાં નક્કી કંઇ ભેદ હોવો જોઇએ એમ તેમને લાગ્યું તેથી તેમણે ખાનગી રીતે તે ચિત્રકારની હીલચાલ વિષે તપાસ કરાવી તે ઉપરથી જણાયું કે મહારાજાના મોકલેલા ચિત્રો પોતે જ પેક કરતો તે બીજા કોઇના જોવામાં આવતાં ન હતાં વળી કુમારી સાહેબાની હાજરી મૂકીને બેસી કે ઉતાવળથી

સુરસા અને મિત્રમંડળ ... એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

તે આનંદથી કામ કરતો પણ તેમના ગયા પછી તે ફિક્કો જેવો ને ઉદાસ રહેતો.

આ ઉપરથી મહારાજાને તેનો કંઈક ખ્યાલ આવ્યો તેથી તે કંઈ ન જાણે તેમ તેને મકાને બે ત્રણ અમલદારોને લઈને ગયા, તે વેળા તેમને જણાયું કે ચિતારો, ચિત્રના જેવું થઈ ગયું હતું હાથમાં છરી લઈને આમ તેમ ફરતો હતો. તેના એક ખાનગી ઓરડામાં તેમની બહેનની પાંચ સાત છબીઓ મળી જ ચતુરાઈથી ચિતરી-પોટ્રેટ જેમની તેમ તૈયાર કરી હતી તે ઉપરથી સમજવામાં આવ્યું કે ચિતારા ને બીજી જ નકલો કરીને મોકલતો હશે, અને અસલનું રૂપ પણ કોઈ જોઈ જાય નહિ, તે માટે તે કદાપિ ચિત્રોને મોકલતો હશે. આ વાત ઘણી વિચિત્ર જણાઈ મહારાજા છાનામાના સર્વ તે જોતા હતા તેવામાં તે ચિતારે આવીને બધી છબીઓના છરીથી કુડે કુડા કરી નાખ્યા તેની આંખમાં કંઈ અગ્નિ જેવી ગાઢ ઝળઝળાં જણાતી હતી મહારાજાએ તેને પકડ્યો. તેથી તે ગભરાઈ ગયો તેણે પોતાનો કાગળ તેના હાથમાં મૂકી તેનો ખુલાસો આપવા હુકમ કર્યો ને વાત જો સાચી હોય તો તેના તે જ હાથે પ્રાણ તેવામાં આવશે એમ તેના સામી ખુલ્લી તરવાર રાખીને તેને કહેવામાં આવ્યો. તેનું ચિત્ત ઠેકાણે ન હોવાથી તે કાગળ હાથમાં લીધા છતાં વાંચી શક્યો નહિ ને કંઈ ઉત્તર પણ આપી શક્યો નહિ વચ્ચે જરા શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે કહેવા લાગ્યો કે “મહારાજથી આ વંચાતો નથી મને વાંચી સંભળાવો” તેની આ દયાજનક સ્થિતિ જોઈને પાસેના એક અમીરે પત્ર વાંચી સંભળાવ્યો તેના શબ્દ કાને પડતાં જ ચિતારા ચમક્યો પોતાનું બધું પાપ ફૂટી નીકળ્યું—હવે બચવાની કંઈ જ આશા નથી—મહારાજા નક્કી હવે ઠાર કરશે જ—એવી ખાત્રી થતાં તે પગે પડી કરગરવા લાગ્યો કંઈક સમજ ને કંઈક અસમજ ઉદ્‌ગારોના ક્ષમા માગવા લાગ્યો પોતે કરેલું કર્મ હવે તે લાયેમાનું માની ગયો કુંવરીસાહેબ ઉપરના પ્રેમે તેને ગાંડા બનાવી દીધો હતો તેને એટલી તો અદેખાઈ આવી જતી કે તે કુંવરી તો શું પણ તેની છબીને પણ બીજા કોઈની દૃષ્ટિએ પડતાં અટકાવવા તે માટે સજ બેઠો હતો તેનો અપરાધ તો ગંભીર પ્રકારનો હતો પણ તે તેના મનની આવી ગાંડપણને લઈને થયેલો જણાતાં રાજાએ બહેનની અરજ ઉપરથી તેના ઉપર રહેમ લાવી તેને છોડી દીધો તો કેટલાક દિવસ એમ એકાંત સ્થિતિમાં પડી રહ્યો ઘડીકમાં હસતો ને ઘડીકમાં રોતો કુંવરી કોઈ કોઈ વાર તેની સારવાર માટે પોતાના પરોપકારી સ્વભાવને લઈને તથા તેની પીડાની ખુશીને લીધે બધાયના અહેવાલને લીધે તેના પાસે આવતી ત્યારે તે જાણે પોતે સ્વર્ગીય સુખ ભોગવતો હોય તેમ દીવાનો બની જતો, તેના કોમળ હાથને સ્પર્શ થતાં તે પોતાને કૃતકૃત્ય માનતો અને તેણે એ જ દશામાં પોતાના પ્રાણ ખોયા.

રાજાએ હવે તેના સામાનની તપાસ કરાવી તો જે નાના પરગણાઓમાંથી ચિત્રો માટે તેને મગાવ્યાં હતાં તે બધાં તેની પાસે એક પેટીમાં અકબંધ જણાયાં રાજાએ તે સર્વ મગાવી લેવરાવ્યા અને બીજા એક નામાંકિત ચિત્રકારને બોલાવી પોતાની બહેનની છબીઓ મૂળ જોઈને

મળતી ચિત્રની તથા જે જે દેશમાંથી પ્રથમ તેને માટે માગાં આવેલાં ત્યાં યથાસ્થિત હકીકતના વર્ણન સાથે નવી છબી મોકલાવી જૂની પાછી મંગાવી લીધી તથા ચિત્રકાર પાસેના નાખુશ જેના તેં પાછા મોકલી દીધાં કુંવરીના રૂપની જેવી પ્રશંસા થતી હતી તેવી જ તેની છબી જોયાથી હવે પ્રત્યેક રાજકુળમાં તેને માટે ઉચ્ચ વિચાર બંધાવા લાગ્યા અત્યાર સુધી તેના હાથનું માગું ઘણાં ગતખ્યાં કોઈ પણ સ્થળેથી આવતું ન હતું તે હવે ઘણે સ્થળેથી આવવા લાગ્યું અને તે એટલે સુધી કે કુંવરી પોતે પણ તેથી કંટાળી ગઈ તેણે ઘણા રાજકુમારો અને સુભાગ નિહાળ્યા પણ પ્રેમનો ઉમળકો તેને કોઈના ઉપર પણ આવતો નહિં તેના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા તેની આવી વિચિત્રતાના માટે વારે અણગમો તથા ચિન્તા બતી તેઓ પોતે તથા રાણીસાહેબ કુંવરીને ઘણું ઘણું સમજાવતા તે પણ એક જ જવાબ આપતી—"આમ પરણવું તે શું પ્રેમથી પરણ્યું કહેવાય ? જે સુખ સામાન્ય સ્ત્રીને પણ સહજ મળે છે તે અને જેની મ્હેં આજ સુધી આશા રાખી છે તે છોડીને મ્હારે શું મ્હારો દેહ વેચી દેવો ? નહિ—હું કદી પણ તેમ કરવાની નથી—હું મારી રહીને જીવન ગાળીશ પણ સ્નેહરહિત લગ્ન કરીશ નહિં"

તેનું વય હજી માત્ર એકવીશ વર્ષનું હતું પણ તેને ઘણા પ્રસંગો અનુભવી જોવામાં આવી ગયા હતા વિશુદ્ધ-પ્રેમની ઝાંખીઓ કવચિત્ કવચિત્ થઈ ગઈ હતી પણ તે પ્રેમ કોઈના ઉપર ઠરી ન હતો એ તો પોતાના નગરથી દૂર આવેલી એક નદીને કાંઠે રોજ ફરવા નીકળતી કે જેથી સૃષ્ટિ લીલાના શીતળ વાતાવરણને બળે સ્નેહનો ઉદ્વેગ વૃદ્ધિ પામે નહિં આખરે તેના જીવનનું પરિવર્તન દૈવેચ્છાએ યથેચ્છ થવા માંડ્યું એક રાજકુમાર એકલો એક ગરીબ વિદ્યાર્થીના વેશમાં ફરતો તેના જોવામાં આવ્યો તેણે તેને દરિદ્ર માન્યો ને તેની સાથેના વાર્તાલાપમાં તેનો પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ શુદ્ધ પ્રેમનો વિકાસ થયો ને તેની જોડે છાનામાના લગ્ન કરીને એક ઝુંપડીમાં પણ સુખી-જીવન ગાળવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો પછી તો સર્વે વાત ખુલ્લી પડી ગઈ ને તે રાજકુમાર જોડે જ તેનાં પ્રેમલગ્ન થયાં

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૨૭થી]

રાષ્ટ્રીય ગીતાંજલિ:

[સંગ્રહકર્તા—સ્વ. ધીરજલાલ ગોરધનલાલ મોદી પૃષ્ઠ ૬૪, કિંમત પા આનો]

પ્રકાશક—રા. રમણીકલાલ ગીરધરલાલ મોદી, સાન્તાક્રુઝ, જણાવે છે તેમ "આપણા દેશના બંધુઓમાં ધર્મ, નીતિ, સ્વદેશ પ્રેમ તથા શૌર્યનો પ્રચાર થાય, તેમનો અંદર ઉત્સાહ અને ઉમંગ વધે તથા તેઓ દેશને અર્થે બલિદાન આપવા તૈયાર થાય," એ જ ઉદ્દેશથી પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવ્યું છે અને તે સચવાયો છે પણ સારી રીતે મહાત્મા કબીરજીના ભજનોની ચુંટણી સારી કરવામાં આવી છે તેમ જ 'સારા જહાંસે અચ્છા હિંદુસ્તાન હમારા,' એ ગીતને પણ અગ્રગણ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે

"આવાં રાષ્ટ્રીય સંગીતના કાળમાં ગીતો કેટલો અગ્ર ભાગ ભજવી શકે તેનો ઉલ્લેખ પ્રકાશકે ભૂમિકામાં કર્યો છે તે તરફ ગુજરાતમાં ગીતો લખનારનું લક્ષ ખેંચવું યોગ્ય ધારીએ છીએ "એક નિપુણ ગાયક પોતાના મધુર ગીતોથી જેટલો પ્રભાવ પાડી શકે છે તેટલો એક વ્યાખ્યાન કર્તા પાડી શકતો નથી" ગાઈ શકાય એવાં ગીતો આધુનિક ગુજરાતનો કવિઓ રચશે?

—જયંતિલાલ.

ગુજરાત (સચિત્ર) ૬ ૨—૦—૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

રાજા રજવાડાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું, પાકા રંગોથી
ફેન્સી છાપેલો તથા રેશમી સાડીઓ છાપવાનું તેમ જ,
જરીનું ફેન્સી આરીકામ અને ભરતકામ કરવાનું જૂનું
અને જાણીતું ખાતું

જર્મનીઆ ડાઈંગ

અને પ્રીન્ટીંગ વર્કસ.

હેડ ઑફીસ,
સી. પી. ટેન્ક
પ્રીરટ ન. ૪.
ટેલીફોન ન. ૪૪૮૪.

બ્રાંચ,
શ્રીરામ મેન્શન,
સેન્ડહર્સ્ટ રોડ,
ટેલીગ્રામ "જર્મનીઆ."

[May 1921]

રાજા મહારાજાઓ,

નવાબ સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, સેશન્સ જજો, કર્નલો, મેજરો, કેપ્ટનો, નામદાર લેટ વાઈસરૉયના લેટ ઓનરરી એ ડી સી પોલીટીકલ એજન્ટ, સરકારી સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન સીવીલ સરજ્યનો, એમ. ડી ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાક્ટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહસ્થોમાં બાદશાહી યાકુતી નામની જગજાહેર દવા બહુ વપરાય છે એ જ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે—ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં આ જમાડી ના એનાલીસીસ થએલ છે

બાદશાહી યાકુતી.

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે આ રાજવંશી યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે ખરી મરદાઈ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જુવાનની માફક જુવાન બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવો અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કાંઈ પણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીયા દશ

બાદશાહી સુનાની લેપ.

ઉમદા વાસાણોમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે ખરૂં પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ ઇલાજ છે આઉંસ એકની શીશીના રૂપીઆ આઠ

[May 921] ડાક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ રાજકોટ, કાઠીયાવાડ.

૧૫ આપના ઑર્ડરમાં સનાતનશ્રેયની નોંધ લખશો.

જીનતાન:

જીનતાન—ઉલટીને તરત જ બંધ કરે છે.

જીનતાન—પાચનશક્તિ માટે અકસીર છે.

જીનતાન—શક્તિ માટે એના જેવી એક પણ ચીજ નથી.

આવા વખતે ગોળી ફરનારાઓએ જીનતાનનો તરત જ ઉપયોગ કરવો.

દરિયાની મુસાફરી કરનારો દરેક મોગમાં તંદુરસ્તી માટે જીનતાન પાસે રાખે છે.

જીનતાન—ગાનારાઓ અને ભાષણ કરનારાઓ પોતાના કંઠને માટે જીનતાનનો જ ઉપયોગ કરે છે.

જીનતાનની ભલામણ—જે ગાનારાઓ પોતાની ગોળીથી પાનનો ગંદો સ્વાદ આવે છે તો મોંમાથી દુર્ગંધ દૂર કરવા માટે જીનતાન વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જીનતાનનું એક પડીકું આજે જ ખરીદો.

મોટું પડીકું ગોળા રૂપાની ડબી સાથે રૂ. ૧)

મધ્યમ પડીકું ટીનની ડબી સાથે ૦-૪-૦

નાનું પડીકું રૂ. ૦-૨-૦,

મોલ એજન્ટસ—જીનતાન એજન્સી,

(ઢ બ્લા નંબર)

હનુમાનગલી, મુંબઈ.

દરેક આબરૂદાર વેપારીઓ જીનતાન વેચે છે.

સો વરસનું પુરાણું ખાતું

જુના ગોપાલદાસ ભજીવાલા ઓ

મીઠાઈવાલા

મુંબાઈ

ચોખા મસાલા અને ચોક્ખા ઘીની ઉત્તમ મીઠાઈઓ માટે

એક ફેરો આવવાની ભલામણ કરવામાં આવેછે.

બદામની બરફી

પીસ્તાની બરફી

માવાના પેંડા

માવાના ઘુઘરા

કોપરા પાક

બાસુંદી

શીખંડ

મગજ વગેરે

ઘણી જાતની

સુતરફેની

હલવા

ચેનાવા ગુલાબ

ઓરેન્જ વીગેરે

સુકા હલવા

દરેક જાતના

બધરફીના લાડુ

બુંદીના લાડુ

જલેબી મેસુર

૧ ની ચીજ —મગજ પારી

ટેલીગ્રાફિક એડ્રેસ, " Burfee Shop "

સી. પી. ટેંક ટેલીફોન નં. ૧૧૦૭

[જાહેરખબર માટે આ પાનુ આપવાનુ છે.]

[જાહેરખબરો માટે ઉત્સાહી ને અનુભવી કૅનવાસરો જોઇએ છીએ.

એકી અવાજે વખણાયલાં પુસ્તકો !!

જરૂર જ વાંચો

ગુજરાતી પુસ્તકાલયોમા સંગ્રહવા યોગ્ય પુસ્તકો

કપડાંની પાકી બાઇન્ડીંગમાં — સેંકડોની ટીકાઓ સાથે

૧. ગુલામગિરીનો ગજબ સચિત્ર વાર્તા અ સૌ વિમળા સેતલવાડ કૃત	રૂ ૨-૦
૨. લલિતના કાવ્યો રા લલિતનાં કાવ્યોના સગ્રહ	રૂ ૧-૦
૩. મારી વીસ વાર્તાઓ સચિત્ર વાર્તા સગ્રહ રા કેશવપ્રસાદ છો દેસાઇ, બી એ, એલએલ બી કૃત	રૂ ૨-૦
૪. સાક્ષરજીવન રા ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી કૃત	રૂ ૨-૦
૫. ઉપાકાન્ત સચિત્ર વાર્તા રા ભોગીન્દ્રરાવ દીવેટિઆ બી એ કૃત	રૂ ૨-૦
૬. કમલાના પત્રો રા શિવનાથ ઉત્તમરામ યાજ્ઞિક કૃત	રૂ ૨-૦
૭. અરવિન્દ ઘોષનું તત્વજ્ઞાન રા મોતીલાલ જોશાભાઇ મહેતા કૃત	રૂ ૨-૮
૮. હું, સરલા ને મિત્રમંડળ રા ધનસુખલાલ કૃ મહેતા કૃત	રૂ ૨-૦
	રૂ ૧૫-૮

નોંધ સમાલોચકના જે ગ્રાહકોએ ૧૯૨૨ ને ૧૯૨૩ નાં લવાજમ ભર્યા હશે તેમને આ આખો સેટ રૂ. ૧૪ ની કિંમતે આપવામા આવશે. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ વધારેનું.

લખો — રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી,
મોરારજી બિલ્ડીંગ નં. ૨, ગિરગામ, મુંબાઈ.

Printed by D. R. Mitra at the Manoranjan Press 3, Sandhurst Rd, Girgaon, Bombay
Published by Ramaniyaram Goverdhanram Tripathi at Mes[illegible] N. M. Tripathi & Co.

૧૫ દિવસ   આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ - ૯